Supracoperta, coperta şi ilustraţiile
de VAL MUNTEANU

JN.1OKGA

ISTORIA ROMÂNILOR PRIN CÂIATORI

Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note
de ADRIAN ANGHELESCU

/ J o

MCMLXXXI

EDITURA EMINESCU

Bucureşti, Piaţa Scînteii 1

MOTAIÂ3

O ISTORIE VIE A TRECUTULUI ROMÂNESC

I. VOCAŢIA DE A PRIVI ŞI ÎNŢELEGE LUMEA

Abia poposit Ia Weimar şi zăbavnic cu timpul său, de îndată ce trece prasrul casei lui Goethe din Frauenplan, călătorul e atras, încă din curtea interioară, de un insolit vehicul — o veche trăsură — pe lîngă care grupurile grăbite de vizitatori se întîmplă deseori să treacă fără să-l ia în seamă. De aproape, ceea ce îi reţine atenţia e intimitatea interiorului, ferestrele minuscule ce-i dădeau posibilitatea drumeţului să vadă lumea, dar nu şi să se arate acesteia. La plecare, cînd pilcurile de turişti s-au pierdut în lărmuirea străzii, în tăcerea grea care se aşterne, trăsura, ca o reminiscenţă din alte vremuri, încremenită ca o stranie zeitate, pare că îşi aşteaptă încă stăpînul şi caii maiestnoşi pentru a dispare apoi, pe sub albe bolţi, în largul lumii... Mai mult chiar decît camera Iunonei sau tainicul sanctuar pe care îl alcătuiau camera de lucru, cea de odihnă şi biblioteca, pitorescul vehicul, în fragilitatea şi zvelteţea lui, departe de a fi o simplă şi inertă piesă de muzeu, pare dimpotrivă a ascunde un irepresibil accent al vieţii. Privind această venerabilă relicvă nu poţi să nu te gîndeşti la emoţiile aventurării spre orizonturi necunoscute pe care le încercase, în exuberanţii săi *ani de drumeţie,* tînărul Goethe: „din nerăbdarea de a purcede mereu mai departe, dorm îmbrăcat şi nu cunosc nimic mai plăcut decît să fiu trezit înaintea zorilor, să mă aşez iute în trăsură, să alerg între somn şi veghe în întîmpinarea zilei şi să las cu acest prilej primele fantasme sclipitoare să-şi facă toanele"[1].

împlinirea acestei chemări „de a purcede mereu mai departe" devenise pentru Goethe o adevărată obsesie înainte de a întreprinde, în tovărăşia vremelnică a cîte unui ursuz sau locvace *vetturino,* temerarul său periplu descris în *Călătorie în Italia.* Nesatisfăcut de albume şi cărţi, Goethe pleacă în lungul său voiaj spre Cetatea Eternă cu graba de a nu lăsa să dispară acea chemare căreia omul nordic, odată cu trecerea timpului, se arată tot mai puţin dispus să-i sacrifice confortul.

[1] J.W. Goethe, *Călătorie în Italia,* Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1969, p. 124.

Deşi a preferat unei existenţe itinerante viaţa într-un mic burg unde a t aproape o jumătate de veac, Goethe va reprezenta acel tip de *călător grai* pentru care contactul cu lumea înseamnă un mod profund de a privi atelege de a-şi confrunta impresiile livreşti cu realitatea, îmbogăţindu-şi eî necontenit'propria experienţă de cunoaştere: „Obişnuinţa mea de a ri si pătrunde lucrurile aşa cum sînt, credinţa mea în libera luciditate hiului înstrăinarea totală de orice pretenţie îmi sînt din nou de mult aju-dîndu'-mi sentimentul liniştitor al unei mari fericiri interioare"[1].
Conştient ca „facem prea multe pregătiri pentru a trăi" şi astfel „întoar-spatele atîtor splendori", Goethe se avîntă în necunoscut, abandonînd >ri firul potecilor pentru a pătrunde în văgăuni tainice, unde culege moşie roci pe care apoi le expediază cu grijă acasă, fără a se gîndi că la un îent dât călătoria s-ar putea transforma dintr-o curajoasă *asumare,* într-o ejdioasă *provocare* a destinului. Călători de felul lui Goethe, care să por-că la drum cu bucuria în primul rînd spirituală de a cunoaşte obiceiurile, ivurile, specificul unui popor, valorile sale de artă şi de cultură, nu erau i în acele timpuri şi, parca, nici unul pînă la el atît de desăvîrşit şi în afir-a acestei indiscutabile vocaţii care este *arta de a privi şi înţelege lumea.* tntr-o perioadă în care *gustul drumeţiei* începea deja să rivalizeze cu acela *ectacolului,* Gerard de Nerval — a cărui traducere în franceză a lui *Faust* tase atît de mult pe Goethe, încît, după mărturia lui Eckermann, îi se mai mult cum sună în această limbă decît în germană — amintea ele nu prea îndepărtate timpuri cînd impresiile de călătorie erau extrem ie şi rudimentare: „Chapelle şi Bachaumont nu au văzut decît mese mai iau mai prost servite în diverse provincii ale Franţei; adăugaţi în chip de re locală *Elveţianul cu halebardă* pictat pe uşa bisericii *Notre-Dame de la* şi ca poezie toate ruinele *Castelului If,* şi nu veţi mai avea nici o altă lespre Franţa timp de un secol întreg. Drumeţiile lui Casanova nu sînt comentariul listei lui Don Juan; Dupaty nu se ocupă decît de statui şi)louri; [...]. Pînă într-atît, că nu se ştie nici măcar că există o cate-în Franţa; nu s-a spus o vorbă despre comorile pe care evul mediu şi terea le-au presărat pe faţa pămîntului şi care ar fi slăvitele oseminte Driei noastre naţionale. Voltaire a umplut secolul al XVIII-lea şi n-a un cuvint despre ele, afară de cîteva aluzii vagi la arta velşilor şi a van-'. Mai mult, Rousseau, atît de colorat şi de iscusit în zugrăvirea marilor cole ale firii, Rousseau a văzut Geneva şi Milano, şi Veneţia, şi nu are un rînd de uimire sau de admiraţie pentru înfăţişarea cetăţilor. sad ar e cu putinţă să călătoreşti fără a privi, sau chiar să priveşti fără

3a"

ar pînă la Goethe, pînă la acei străluciţi *peisagişti literari* şi *călători* i cum îi consideră Nerval pe un Walter Scott, Chateaubriand, Victor Byron, Lamartine, care „nu se slujesc de impresiile pe care le-au cules,)us ori ghicit după aspectul oraşelor şi ţărilor decît pentru a făuri scena r lor compoziţii" — nu trebuie, fireşte, nedreptăţiţi toţi acei călători,

,-W. Goethe, *op. cit.,* p. 136.
rerard de Nerval, *însemnările unui călător entuziast,* Editura Sport-Turism, 198j»,

mai mult sau mai puţin pătrunzători, care s-au perindat în decursul veac rilor — în funcţie de împrejurările timpului şi ale vieţii, potrivit ocupaţiili Îndeletnicirilor lor — prin îndepărtate ţări, lăsînd mărturii care, chiar dacă] excelează prin „vaste tablouri şi compoziţii" se impun, prin conţinutul, *c* racterul informaţiilor şi observaţiilor, ca preţioase documente asupra ui epoci, asupra unui moment semnificativ privind istoria, evenimentele fizionomia unui popor.

In cazul ţărilor române care, de-a lungul vremurilor, au fost în repeta rînduri teatrul unor năvăliri şi pustiiri periodice, ca urmare a războaielor \ cotropire şi a confruntărilor de interese între puterile europene, în cazul un: popor de atîtea ori ameninţat în însăşi fiinţa sa de politica şi ţelurile expai sioniste ale unor mari imperii, relaţiile unor călători străini ce ne-au viziti în diferite epoci capătă adeseori valoarea unor inestimabile surse de info: maţie, indispensabile atît istoricului cît şi cercetătorului artei şi cultur vechi româneşti. Referindu-se doar la două asemenea izvoare, provenind di Orientul Apropiat, care conţin ample descrieri şi informaţii privind ţării române, unul datorat arabului creştin Paul de Alep, iar celălalt turcului mi sulman Evlia Gelebi, savantul orientalist Aurel Decei sublinia cu îndreptăţir în prefaţa la volumul al Vl-lea din seria *Călători străini despre ţările român* însemnătatea excepţională a celor două relatări pentru cunoaşterea unţ perioade marcante din istoria noastră: „nu este deloc un truism să afirmăn că fără aceste două tezaure de ştiri contemporane de pe la mijlocul secolului al XVII-lea nu se poate realiza, în zilele noastre, o lucrare istorică asupri acelei epoci, ca şi în general asupra civilizaţiei medievale româneşti"[1].

Referindu-se la o altă relatare, aceea a lui Charles de Joppecourt, Nico: lae Iorga o considera de asemenea esenţială pentru istoricul acelei perioade „nu se poate scrie istoria Movileştilor fără acest izvor"[2].

Dacă amatorul de imagini, de tablouri şi viziuni sugestive e, poate, mal puţin satisfăcut atunci cînd parcurge aceste mărturii, în schimb istoricul pro-priu-zis, ca şi acela al artei şi culturii, le consideră revelatoare tocmai prin valoarea şi autenticitatea informaţiei, deci, implicit, prin absenţa unei inten-ţionalităţi artistice, prin caracterul voit impersonal, spontan şi direct al rela-tării, fără preocuparea de efecte plastice imediate. Pentru o perioadă istorică asupra căreia documentele sînt destul de rare şi lacunare cum este aceea a secolului al XV-lea, însemnătatea relatării unui călător din Ardeal ar fi, toc-mai din acest punct de vedere, după opinia lui N. Iorga, mult mai însemnată decît aceea a unui străin venit din alte ţinuturi, în trecere grăbită pe la noi: „Ni pare rău că n-avem un călător venit din Ardeal, fiindcă acesta ar fi găsit mai mult răgaz să cunoască deplin stările de la noi şi ar fi spus lucrurile *in forma naivă* (s.n.) care pentru istorie e mult mai folositoare decît forma lite-rară, decît forma pregătită a scriitorilor de obişnuite călătorii"[3].

Ca şi scrierile cronicarilor, fulgurantele impresii ale acestor călători — cu atît mai mult atunci cînd ele aparţin unor martori obiectivi, direcţi ai eve-

[1] * * * *Călători străini despre ţările române,* voi. VI, Editura ştiinţifică şi enciclope-dică, Bucureşti, 1976, p. VII.

[a]N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* voi. I, în ediţia de faţă p. 206. [8]N. Iorga, *op. cit.,* voi. I, p. 89.

Istoria românilor prin călători poartă, firește, amprenta timpului în a fost scrisă, nefiind scutită, pe alocuri, de anumite inexactităţi sau lac Aşa, bunăoară, N. Iorga îşi delimitează, dacă nu chiar limitează, dii început cîmpul de investigaţie, referindu-se cu precădere la relatările prii Ţara Românească şi Moldova. Luarea în considerare de către autor şi a r tarilor referitoare la Transilvania, devenită în toată această perioadă un fc al luptelor politice şi religioase, dar şi al revoltelor maselor asuprite în sca afirmării drepturilor şi identităţii lor naţionale ar fi întregit, desigur, tab] şi aşa însă foarte dinamic, viu şi, nu o dată, dramatic, asupra istoriei ţări române — tablou pe care îl reconstituie autorul în paginile acestei pasionai lucrări consacrată călătorilor străini ce ne-au vizitat în veacuri de marii cercăr, hotărîtoare pentru însăşi existenţa, dăinuirea, coeziunea şi desti poporului nostru.

II. IMBOLDUL CĂLĂTORIEI

Pentru Nicolae Iorga imboldul drumeţiei nu a fost expresia unei simp nevoi de desfătare vizuală prin contactul cu noi privelişti şi spaţii de civilizl ţie. El atribuie acestei irepresibile chemări un înţeles cu mult mai profunc „Din adîncul istoriei, ca în multe alte privinţi, fără a ne da seama vine înden nul nostru de călătorie"[1]. Ideea aceasta este indisolubil legată de o concepţi bine articulată asupra vieţii şi omului pe care istoricul o împărtăşea. Măreţi omului i se revelase lui N. Iorga în putinţa acestuia de a transforma, pri

în cuprinsul căreia extrasele din diversele relatări privitoare la poporul român şi spaţiul Ic cuit de acesta (unele datînd chiar din primele decenii ale secolului nostru) sînt grupat în şase secţiuni: 1) Ţara; 2) Trecutul; 3) România modernă; 4) Provinciile româneşt 5) Românii şi alte popoare; 6) Calităţile rasei.

Tot pe criterii tematice îşi va fundamenta mai tîrziu Paul Cernovodeanu substan ţiala sa lucrare *Societatea românească feudală văzută de călători străini* (Editura Academiei Bucureşti, 1972).

în timp, această acţiune de recuperare şi valorificare a continuat la nivelul unei spoj rite exigenţe atît în ce priveşte traducerea textelor respective, cît şi în privinţa aprofun-j dării şi interpretării lor critice. începînd din 1968, sub îngrijirea unui valoros colectiv de cercetători de la Institutul ce poartă numele marelui istoric au început să apară pri-mele volume (7 pînă în prezent din cele 10 prevăzute) din prestigioasa serie *Călători străini despre ţările române* — masiv corpus de documente în care sînt pentru prima dată editate ştiinţific, însoţite de un temeinic şi nuanţat aparat critic, textele călătorilor străini care au străbătut Moldova, Ţara Românească şi Transilvania pînă în pragul secolului al XlX-lea. Cercetările de arhivă au dat astfel la iveală noi documente şi mărturii, alte texte din cele cunoscute au apărut, conform noilor informaţii, într-o altă lumină. Ceea ce iniţial părea a fi relatarea unui martor ocular (cazul unor Giovanni Bo-tero, Cornelio Magni bunăoară) s-a putut dovedi uneori, prin studiul comparativ al tex-telor, ca un document tributar altor surse. Identificarea unor asemenea împrumuturi, ve-rificarea autenticităţii şi caracterului de mărturie directă ale unor relatări au fost posibile datorită unor laborioase şi minuţioase cercetări de arhivă, un aport preţios la elucidarea unor astfel de aspecte controversate sau contradictorii revenind şi specialiştilor ce îngrijesc seria *Călători străini despre ţările române.*

[1] N. Iorga, *Cum să călătorim,* în voi. *Peisagii,* Ed. Dacia, Cluj, 1972, colecţia „Resti-tuiri", p. 435.

iluzia că trăieşte în timpul cu care se ocupă, între oamenii pe care-i studiază şi să ne vorbească de acest timp şi de aceşti oameni ca de lucruri văzute şi trăite"[1].

Descoperirea zăcămintelor de viaţă din noianul de date şi fapte pe care le consemnează documentele va sta mereu în centrul atenţiei istoricului. Atît de mare este interesul său pentru autenticitatea faptului de viaţă trecută, încît pînă şi reelaborarea unui text, gîndit şi inspirat de o anume atmosferă, scris iniţial într-o anumită perioadă, i se pare inutilă şi artificială din moment ce se produce într-un alt climat şi într-o altă stare sufletească. Cu toate stîngăciile şi ezitările inerente unui text scris la nici 20 de ani, autorul va prefera să nu „recondiţioneze" forma iniţială a *Amintirilor din Italia* tocmai pentru a nu sacrifica, în schimbul îmbogăţirii şi cizelării lucrării, acel fior proaspăt al impresiilor de moment aşternute „în larma oraşelor italiene, în emoţia plecării mai departe"[2].

Cît de mult se aseamănă această „emoţie" a plecării către noi spaţii cu „nerăbdarea de a purcede mereu mai departe" pe care o trăia tînărul Goethe. Din „adîncul trecutului", a acelui trecut pentru care a simţit încă de timpuriu nu numai o irezistibilă atracţie, dar şi vocaţia de a-i explora tainele, va vedea Nicolae Iorga trezindu-se în sine acel imbold de a se avînta dincolo de hotarele altor lumi, unde, în vecinătarea marilor vestigii sau în tăcerea vătuită a sălilor de biblioteci şi arhive, îl vor ispiti acele străfunduri de viaţă istorică pentru a răspunde şi împlini astfel inexorabila sa predestinare: „Am fost născut cu orizonturi depărtate în spaţiu şi în timp, cu prevestiri de străinătăţi din fundul lumii şi cu viziunile unui trecut din adîncul vremilor"[3].

Numeroasele sale volume sau articole de impresii şi note de drum ne dezvăluie pe unul dintre cei mai asidui călători pe care i-am avut, dar şi dintre cei mai avizaţi cunoscători ai unor vaste spaţii spirituale şi lumi dintre cele mai diverse, de la ţările mediteraneene sau scandinave pînă la îndepărtata Americă. A reface traseul drumurilor parcurse în timp, prin diferite ţări, de Nicolae Iorga, e o îndeletnicire tot atît de dificilă ca şi aceea de a alcătui un volum selectiv din uriaşul material memorialistic pe care i l-au inspirat toate «ceste peripluri. Deşi a străbătut atîtea ţări nu a nutrit niciodată ambiţia performanţei în extinderea itinerariilor, considerînd, dimpotrivă, că, uneori, nu trebuie să mergi prea departe pentru a da de „marea privelişte omenească" şi că bogăţia şi frumuseţea unei călătorii nu sînt condiţionate de îndepărtarea în spaţiu a acesteia, că pot fi drumuri lungi mai sărace în impresii, decît altele, care nu presupun despărţirea temporară de lumea in care trăieşti: „Şi în apropierea imediată e ceva de admirat care nu merită dispreţul". Acestei convingeri îi va conferi greutatea propriului exemplu. Puţine spirite autohtone care să-şi fi cunoscut ţara atît de profund ca Nicolae Iorga. Străbătindu-i de atîtea ori drumurile, oraşele, satele, vetrele de cultură şi civilizaţie, preocupat să-i cunoască vestigiile, ca şi tot ceea ce are mai reprezentativ ca viaţă naţională, istorică, spirituală şi culturală, Nicolae Iorga îşi va valorifica aceste impresii în numeroase scrieri cu caracter memorialistic. Din aceas-

[1] N. Iorga, *Frumuseţea In scrierea istoriei, op. cit.,* p. 44.
[2] N. Iorga, *Paqini de tinerele,* II, Editura pentru literatură, 1968, p. 314.
[3] N. lorga, *Orizonturi moştenite,* în *op. cit.,* p. 8.

pe cîte unul dintre cerşitorii aceştia de coroană domnească pierduţi prin l mea apuseană. Am ţinut cu dînşii un sobor întreg în tinereţea mea"[1].

Atît în conştiinţa contemporanilor, cît şi în aceea a posterităţii, Nicol Iorga va rămîne istoricul *„căruia nimic nu-i scapă"*[2]. Şi, într-adevăr, aproa că nu e aspect sau problemă de istorie românească ce preocupă pe cercetat rul actual pe care Nicolae Iorga să o fi escamotat, neglijat sau ignorat, as pra căreia să nu se fi pronunţat în vasta sa operă. Operaţie preliminară, d cumentarea, cunoaşterea izvoarelor, iar mai apoi confruntarea şi interpret rea lor îl vor ajuta să pătrundă atît de bine fizionomia, atmosfera socială, p litică şi morală a unor întregi epoci şi perioade istorice, încît să ajungă să simtă un fel de *martor,* din interior, al vieţuirii în timp a poporului său.

Viziunea sa asupra existenţei istorice a neamului românesc nu este în produsul imaginaţiei unui visător ce se complace în reveria unor epoci tn cute, în fabulosul unor timpuri revolute, ci aceea a unui spirit ce caută realizeze, pe baza documentelor, o imagine plină de mişcare, cît mai fide ca semnificaţie şi cît mai apropiată ca detaliu de viaţa de atunci. E tocm ceea ce izbuteşte şi în *Istoria românilor prin călători.* Şi chiar acolo unde p tinătatea izvoarelor de acest tip referitoare la epoci mai îndepărtate în tin l-ar îndreptăţi pe un altul să evite, poate, asemenea străfunduri de viaţă s cială şi istorică ce se pierd în negura vremurilor.

Istoria îi apare lui Nicolae Iorga ca un vast univers al drumurilor ce bifurcă necontenit, pierzîndu-se într-un timp insondabil, într-un trecut j care în permanenţă se străduie să ni-l facă accesibil, extinzînd cu fiecare ne demers şi spor de informaţie acea limită, mereu fluctuantă, de unde doar sp ritele comode se obstinează a crede că totul nu se mai poate decît aproxim. A strălumina trecutul, a-l face vizibil în zone tot mai afunde, acolo unde atîţi alţii nu-şi pot permite decît plăcerea de a fantaza, echivalează cu o acţiur recuperatoare de cel mai viu interes. Dată fiind însemnătatea majoră pe cai o are pentru noi epoca lui Ştefan cel Mare, autorul *Istoriei românilor pri călători* va considera ca un serios obstacol pentru cercetător puţinătatea info maţiilor directe ale unor călători străini despre această perioadă şi despr personalitatea care o marchează în mod hotărîtor. Aceasta nu-l va împiedic însă pe istoric să suplinească lipsa unor atari izvoare cu altele, pentru a ne *în* făţişa viaţa, ambianţa socială, politică, economică a Moldovei din aceast perioadă, asumîndu-şi astfel, el însuşi, rolul călăuzei: „Acum, dupăcecunoa tem ce spune însuşi Matei de Murano, să încercăm a vedea ce-ar mai fi putu el întîlni în calea lui cînd a venit să îngrijească pe Ştefan cel Mare sau ce fi putut să cîştige ca experienţă după cîteva luni de şedere în Moldova"[3].

Astfel, evocînd drumurile comerciale pe unde un presupus călător fi putut veni din sau spre diferite centre ale Occidentului sau Orientului - drumul Ragusei, drumul galiţian sau cel care trecea prin Buda, drumuriL Cracoviei, şi mai ales ale Liovului „pe unde mergeau necontenit cară nem

[1] N. Iorga, *Românii în străinătate de-a lungul timpurilor,* Editura Datina Românească» 1935, p. 42.
[2] Aurel Decei, *Relaţii româno-orientale,* Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşt 1978, p. 16.
[3] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* voi. I, p. 97 — 98.

Tot ca un cugetător din vechime se va înfăţişa contemporanilor şi alt mare iscoditor al tainelor trecutului istoric: Vasile Pârvan. Gel care' noştea atît de bine viaţa grecilor din Pontul Stîng, de la Bizanţ pînă la gu Dunării, avea să rostească prin intermediul simbolicului său personaj — A xandios — aceste cuvinte memorabile: „Şi întreaga noastră viaţă s-a fă un imens memorial al trecutului, ţinut mereu în căldura celor vii, prin cix fierbinte al amintirei, prin pomenirea, la drumuri, pe stele şi reliefe, în t| suri, în pieţele puMice, la sărbători, pretutindeni şi totdeauna a celor peni vecie apuşi".

Atîta pasiune, vocaţie şi devoţiune împinsă pînă la sacrificiu pusese rele arheolog şi istoric în munca sa de reconstituire a vieţii unor lumi de apuse, încît vestigiile date la iveală la Histria aveau să i se înfăţişeze nu d ca nişte sacre relicve, ci ca „vechi prieteni" ce-i vor depăna „visul de piaj al celor ce nu şi-au rostit iubirea". Dramaticul şi fascinantul „memori| al trecutului nostru avea să îşi afle astfel în Pârvan şi Iorga doi gen interpreţi. Abisala problemă a timpului istoric i-a obsedat la fel de mi încît au ştiut să vadă în sanctuarele şi reliefurile săpate în marmură, în c| purile de lut ars sau de aramă, în sarcofage şi pietre tombale, în stanele marmură cioplită ori în străvechile bucoavne şi zapise adevărate izvoj şi mărturii de viaţă.

Insistenţa cu care N. Iorga descrie la începutul *Istoriei românilor pi călători* diferitele trasee pe care le-ar fi putut urma prin Moldova sau ŢE Românească drumeţii străini ai veacului al XlV-lea decurge şi din neve de a compensa absenţa sau puţinătatea relatărilor privind o perioa istorică foarte importantă, cînd ţările române cunoşteau o puternică înflor: a negoţului, fiind aşezate la răscrucea unor mari drumuri comerciale asigurau schimbul de mărfuri între Orient şi Occident. Dacă nu ar fi fi curmată brutal de politica expansionistă a Imperiului otoman, această tivitate ar fi avut, în timp, înrîuriri profunde, pe toate planurile, asupra d voltării ţărilor române. Aşa cum avea să arate în *Istoria comerţului românei* încă de la 1300 corăbiile italiene pătrunseseră pe Dunăre, făcîndu-ne ast să participăm la comerţul de tranzit. Istoricul Gheorghe Brătianu invo documente care atestă anul 1281 ca dată la care corăbiile de comerţ gen veze îşi făcuseră apariţia pe Dunăre[1].

Cele două principale drumuri comerciale — unul pornind de la Cetat Albă, străbătînd apoi Moldova şi îndreptîndu-se spre Galiţia, celălalt pr Sibiu, Braşov, trecînd apoi prin Muntenia pînă la Brăila şi de aici urmî du-şi cursul pe mare — care asigurau schimbul de mărfuri cu Europa, contr buiseră substanţial la consolidarea ţărilor române. Blocarea comerţului strai în zonele unde Poarta îşi va exercita dominaţia — ca o consecinţă a expansiun otomane către nord, după 1453 — au fost factori ce au afectat puternic dezvo tarea ţărilor române şi participarea lor la circuitul european. Imaginîndu- care ar fi fost evoluţia Principatelor în absenţa unor asemenea mutaţii, Ştefa Zeletin întrevedea o perspectivă surprinzătoare: „Chiar cînd ţara noast

[1] G. Brătianu, *Le commerce Genoi sur le Danube ă la fin du XlII-e siecle,* Bucureşt 1922, p. 6-7.

tîndu-i pe hoţii predaţi lui „cu slobozenie" să-i omoare. „Şi alţi călători notează N. Iorga — înseamnă aceste prădări, deşi domnii întrebuinţi acuma toată energia ca să oprească acest lucru"[1]. La începutul sec lului al XV-lea, cînd călătorea Ghillebert de Lannoy, autoritatea voi vodului chiar şi asupra răufăcătorilor era, după cum se poate co stata, neştirbită. Găsind „ţara întreagă pustiită şi prădată de tătai care întorcîndu-se de la armata din Persia, goi şi prăpădiţi, căutau | se refacă în trecerea lor prin ţările de la Constantinopol pînă la Dunăre, eruditul colecţionar de rare manuscrise orientale Achile de Harlay-Sanc proceda cu prudenţă atunci cînd, într-o scrisoare adresată din Tîrgovişi la 1619, îşi mărturisea intenţiile imediate: „plec de aici pentru a trece Transilvania şi a-mi urma drumul cu cea mai mare grabă cu putinţă"[2].

Mai vitregit de soartă, abia sosit ca misionar în Moldova la 1650, Be| nardino Valentini din Perugia împărtăşeşte viaţa locuitorilor, apucînd cald salvatoare a codrilor de teama tătarilor care năvălesc în Moldova după înl cuirea lui Vasile Lmpu cu Gh. Ştefan: „Şi acum cu prilejul schimbării noul domn, cînd am fugit timp de 7 luni în şir prin păduri, cu suferinţe nespus mari, am fost despuiaţi nu numai de odăjdiile pe care le aveam fiecare < sine, dar nici măcar nu ne-au lăsat cămaşa pe spinare"[3]...

Teama permanentă „de armatele în trecere care jefuiau totul" îi d termină şi pe membrii misiunii iezuite din Moldova în anii 1653—1654 prefere „viaţa silvestră" a celor mulţi care „au umplut pădurile, munţii peşterile, în aşa fel, încît părea sa se fi adus în aceste ascunzişuri <adevi rate) colonii, şi numai cei mai îndrăzneţi mai obişnuiau să iasă de prin pădu: să-şi revadă casele pustiite"[4].

Aceleaşi evenimente dramatice cauzate de înlocuirea lui Vasile Lup cu Gheorghe Ştefan şi de mazilirea lui Constantin Şerban, succesorul h Matei Basarab, îl vor surprinde în Moldova şi Muntenia pe vestitul învăţa sirian Paul de Alep, care însoţea ca secretar pe patriarhul Macarie în căli toria sa prin ţările române în scopul obţinerii de ajutoare pentru biserici Tribulaţiile pe care le încearcă marele cărturar şi înaltul prelat în faţa eveni mentelor şi situaţiilor critice la care asistă îi aduc într-o stare vrednic de compasiune: „Frica de grozăviile care s-au abătut asupra noastră ar albit părul pruncilor; nouă ne-au pricinuit boli grele care constau din frigu alternînd cu fierbinţeli, astfel că eu, biet povestitor, am pătimit de la sfîrşitu lunii iulie pînă în zilele Rusaliilor (următoare) îndurînd chinuri aprige î zilele în care frigul era cumplit şi de neîndurat.[...] Nu ştiam într-adevăr să facem, întrebîndu-ne cît vor mai ţine această spaimă şi groază de zi noapte"[5].

Aceleaşi „grozăvii" (scena jefuirii Tîrgovişte i de tătari) vor avea de în tîmpinat cei doi călători şi în Ţara Românească cu prilejul mazilirii de către turci a lui Constantin Şerban: „Neavînd nici o nădejde pentru siguranţa noas

*N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* I, p. 61.
[2] * * * *Călători străini...,* voi. IV, p. 433.
[3] *Ibidem,* V, p. 426.
[4] *Ibidem,* p. 501.
[6] *Ibidem,* VI, p. 97 — 98.

(sora a doi sultani: Osman al II-lea şi Murad al IV-lea), deşi va eşua di fiecare dată în tentativa de a obţine rîvnitul scaun voievodal, riscîndu-ş pentru aceasta nu numai averea, dar şi viaţa, urmărit de creditori şi afla chiar în pericol, la Edi-Kule, să simtă securea gldelui, va sfîrşi totuşi îi mod surprinzător prin a-şi lega numele de o ctitorie bucureşteană, ce se vi dovedi mai durabilă decît orice vane ambiţii de mărire. El va înzestra ci fonduri pentru misionari biserica catolică din Bucureşti, al cărei ctitor va fi

A încerca o clasificare a tipurilor de călători care ne-au vizitat ţara îi decursul veacurilor înseamnă a ţine seama de înzestrarea, de natura preocu parilor şi formaţiei lor, de valoarea scrierilor care ne-au parvenit de la ei. (constelaţie aparte o formează desigur acei *călători eruditi,* unii dintre ei re putaţi învăţaţi, înzestraţi cu un larg orizont spiritual. Texte ca acelea aii lui Ibn Battuta, Georg Reicherstorffer, Antonio Bonfini, Sebastian Miinster Eneea Silviu Piccolomini, Jacques Bongars, Johann Sommer, Marco Ban dini, Paul de Alep, Evlia Celebi, Del Chiaro etc. s-au impus ca izvoare foarte preţioase privind originea, caracterul şi specificul poporului român, scrieri dintre care, unele, au fost folosite şi de alţi călători, în relatările lor cu mai multă sau mai puţină abilitate, încît şi azi identificarea cu exac-titate a unor asemenea împrumuturi e o problemă ce continuă să ofere surprize cercetătorilor.

Pînă la acei vizitatori care, odată sosiţi la Iaşi sau Bucureşti, vor ma-nifesta un viu interes pentru diferite aspecte caracteristice vieţii naţionale, găsindu-şi răgazul de a contempla şi descrie cu un ochi atent înfăţişarea oraşelor şi a monumentelor, o bună parte dintre călători, mai ales cei din perioada mai îndepărtată, îşi vor fi datorat prezenţa prin ţinuturile româneşti şi unor conjuncturi deosebite, sau unor evenimente dramatice. împrejurări potrivnice, accidente imprevizibile ale sorţii vor deturna radical cursul vieţi: unora dintre ei. Acesta e cazul acelor *călători captivi* de felul unor Giovanni Măria Angiolello, Diego Galan sau Schiltberger, cărora starea de prizonierat îi obligă să-şi întovărăşească stăpînii în acţiunile lor militare şi să asiste, cs martori atenţi, la desfăşurarea — şi in ţinuturile româneşti — a unor conflicte armate. Nerăscumpărat după bătălia de la Nicopole (1396) pe care o va descrie în memoriile sale, fostul cavaler cruciat Johan Schiltberger devine prizonierul lui Baiazid I Ildîrîm, pentru ca ulterior, după dezastrul şi moartea acestuic în bătălia de la Ankara (1402), să-1 însoţească pe noul său stăpîn, Timur Lenk — marele învingător — iar mai apoi pe urmaşii acestuia, recăpătîn-du-şi tîrziu libertatea, după mulţi ani de robie: „Scăpînd într-un tîrziu — scrie N. Iorga în *Istoria românilor prin călători* — a venit la întoarcere prin părţile noastre, pe care deci le-a văzut la 1396 în calitate de cruciat şi după 1420 ca bătrîn drumeţ obosit, care se duce spre casă". Un destin în multe pri-vinţe asemănător ne înfăţişează Giovanni Măria Angiolello care, devenit prizonier — în urma bătăliei de la Negroponte (1470) — al sultanului Mo-hamed II, îl însoţeşte pe acesta, înainte de a fi încredinţat fiului său Mustafa, în mai multe expediţii, Intre care şi cea din Moldova, împotriva lui Şte-fan cel Mare, fiind un observator atent al bătăliei de la Valea Albă. După mulţi ani de şedere în Imperiul otoman, se reîntoarce la Vicenza, oraşul na-

in ţerile româneşti. Episcopate căzute în desuetudine fură ocupate di •călugări franciscani sosiră pentru a li creşte numărul credincioşilor, dintre aceşti apostoli ai ritului roman au scris, şi trebuiau să scrie *n* •către congregaţia *de propaganda,* sau către însuşi papa, pagini despr dova şi Ţara Românească, care sînt de nepreţuit interes pentru cel ocupă cu istoria românilor, mai ales în secolul al XVII-lea. Să amintim] aceşti buni informatori pe Querini, episcop de Argeş, pe Remondi, pe B şi, mai ales, pe Bandini, episcop de Marcianopol"[1].

Mărturii ca acelea aparţinînd îndeosebi lui Baksic şi Bandini sînt, | devăr, izvoare de prim ordin, dar ele nu oferă decît o imagine parţială acestei epoci în care, foarte virulentă, ofensiva propagandei catolice îăşurată prin numeroşi emisari — de convertire religioasă a lumii răsă cunoaşte forme dintre cele mai insidioase de penetrare, promovate de mai mult sau mai puţin devotaţi cauzei lor şi mai mult sau mai puţir intenţionaţi faţă de cei ce formau obiectul misiunii lor. Aceasta e şi pentru care elucidarea adevăratelor mobiluri ale acţiunii lor, stabilire^ dului de autenticitate şi de sinceritate în cele relatate în scrisorile, rapo fi jurnalele lor ridică şi astăzi obstacole serioase în calea cercetătorilor, tîndu-le o cunoaştere minuţioasă, sub toate laturile şi implicaţiile, a epoci, atît în ce priveşte istoria Ţării Româneşti şi Moldovei, cît şi, în] esenţial, aceea a Transilvaniei, unde această ofensivă îşi aflase un •extrem de favorabil de manifestare.

In afara misionarilor observanţi precum Baksic, Bandini sau Parcj nu se poate face abstracţie atît de relatările unor misionari conventus ■Congregaţiei, ca Gasparo din Noto, Francesco Măria Spera, Bernardino) lentini din Perugia, Bonaventura din Gampofranco etc, cît şi de acelec zeloşilor şi, nu o dată, perfizilor militanţi catolici iezuiţi ca Alfonso C^ Possevino, A. Visconti, Paul Bake şi alţii. Indiferent că unii dintre ei deţif ranguri importante în ierarhia ordinului căruia îi aparţineau, că alţii pose in plus şi o mare zestre de cultură şi erudiţie, date fiind împrejurările, sc<j rile şi interesele care erau în joc, mulţi dintre aceştia se vor dovedi adeva •experţi în arta de a ţese intrigi, da a-şi disimula adevăratele gînduri şi mobi ale misiunii lor, de a se insinua şi a cîştiga bunăvoinţa cîrmuitorilor ţările unde vor fi trimişi, supravegliindu-le intenţiile, acţiunile, susţinînd ■sau, dimpotrivă, deconspirîndu-le mai marilor lor, contribuind, prin reţe de intrigi, ţesută cu vocaţie de artizani, la prăbuşirea unor capete ilus ■chiar atunci cînd aceştia îi răsplătiseră cu favoarea de a-i considera sfătuitj lor de taină. Parcevic, Beke, Alfonso Garillo sînt figuri reprezentative penj acest tip de *homo duplex* — produsul caracteristic al acelor vremuri de ui tiri, iscodiri şi trădări. El este, de asemenea, identificabil în toată acea fai a *pescuitorilor in ape tulburi* căreia îi aparţineau toţi acei duplicitari agel de legătură, toţi acei informatori şi uneltele lor intermediare, care mişur[1] în scopuri mult mai lumeşti, pentru a se căpătui, pe lîngă domnii ţărilor mâne şi Ia curtea principelui Transilvaniei, oferindu-şi serviciile celor di să le cumpere şi trădîndu-i pe aceştia ori de cîte ori oferta altora se ■dea mai ispititoare. Nedîndu-se în lături de la nici o măsluire în stare să a|

[1] ***Op.*** *cil.,* **p. 52.**

versală, anumite evenimente care priveau naţiunile mai mari şi le să fie în relaţii cu teritoriul românesc".

N. Iorga deosebeşte aşadar pe aceşti ultimi călători de cei însă •cu diferite misiuni şi solii, însoţitori de ambasadori sau ei înşişi dipl *de* toată acea selectă faună de viconţi, baroni, marchizi, conţi, lorzi s ■cei care exercitau anumite funcţii sau practicau diferite meserii (si ofiţeri, medici, ziarişti etc.) —, drumeţi pentru care ţările române vor] tui doar nişte etape pasagere dintr-un traseu mult mai vast, pe care i curg, fie de la Constantinopol către una sau alta din ţările Apusului sa săritului, fie în sens invers.

Faţă de aceşti ultimi şi grăbiţi vizitatori, care ne-au privit mai mu fuga harabalelor sau diligentelor, abia urnite prin noroaiele unor dr aflate într-o stare deplorabilă, se detaşează o altă categorie de călătoi statornici, chemaţi ca pedagogi, medici, cărturari pe lîngă familiile don şi boiereşti sau pur şi simplu sosiţi pentru a-şi înjgheba un rost sau încerca norocul prin aceste părţi de lume. Raicevich, Domenico Sestini, J.l jeune, Vaillant etc. — despre care N. Iorga ne furnizează preţioase şt] lucrarea sa — şi-au legat o vreme mai îndelungată destinul de al aceia mijlocul cărora au trăit. Fără a ignora pe cei care (ca un de Moiiy) c cu virulenţă, dar cu dreptate anumite năravuri şi mentalităţi retros N. Iorga nu omite şi acel tip de călător în mod deliberat neobiectiv, di credinţă, negativist şi irascibil. Naturi mai orgolioase, manevrînd elogiu •ocara în funcţie de înţelegerea şi favorurile cu care domnul îi răsplăteşte nu (Adolphe Billecocq), vindicative, ulcerate de eşecul lor în rîvna de a veni la o anumită situaţie socială (Sulzer) sau de a se bucura de at menite a le satisface vanitatea (Bongars), asemenea călători — căron li se poate contesta uneori o serie de calităţi şi merite în activitatea lor (zer) şi nici vasta cultură, erudiţia — cedează însă propriei subiectivităţi, priilor insatisfacţii personale, „neînţelegînd nimic" — cum observă N. Ior| ■din cele văzute şi trăite în mijlocul unui popor, pe care, astfel, îl nec tăţeau. în *Istoria românilor prin călători,* N. Iorga citează şi comentează lucidă detaşare, iar uneori chiar cu o intrinsecă notă de umor, atunci falsul şi exagerarea nu mai trebuiesc demonstrate, şi pe Sulzer, şi pe Er şi pe „baronul legitimist" de Haussez, şi pe germanii F. Tietz şi Krickelj şi pe alţi obscuri detractori. în contrast cu opiniile acestora, autorul ruie asupra impresiilor altor călători, unii dintre ei cărturari de mare vald ca Raicevich, Vaillant, Golson, Richard Kunisch etc. care, trăind un t| mai îndelungat în mijlocul poporului, i-au cunoscut spiritul creator, vale morale şi artistice, rosturile şi aspiraţiile cele mai profunde.

Categoria aceasta a călătorilor eruditi, unii reputaţi oameni de ştiir! care străbat ţările române este tot mai larg reprezentată în veacurile] XVIII-lea şi al XlX-lea. Mulţi dintre ei, ca Boskovic, — „unul dintre mai eminenţi oameni de ştiinţă ai secolului al XVIII-lea", cum îl aprecij N. Iorga — marele fiziolog şi învăţat Spallanzani şi reputatul geolog austr Hacquet, învăţatul englez Sir Robert Ker Porter, J.G. Kohl, cărturs france/. Boucher de Perthes, geologul, etnograful şi geograful Georges Lj slavistul Adolphe d'Avril explorează ţările române mai mult în scopuri inţifice. Tot în scopuri profesionale ne vizitează în a doua jumătate a veacu|

a unor amăgitoare aparenţe, al căror tragic revers nu se lasă prea mult aştep-tat. *Istoria românilor prin călători* este şi din acest punct de vedere extrem •de sugestivă.

1. **„Pe acelaşi teatru,** două scene **cu totul opuse"...**

Ironic subliniată, convertită exclamatoriu într-o sceptică uimire: „Ce timpuri! Ce oameni!", stupoarea lui Caragiale, pe care avea să şi-o însuşească şi fiul său, Matei, pentru a traduce propria sa consternare în faţa mascaradei groteşti, de previzibile răsturnări şi dezlegări pe care i-o înfăţişa societatea sa, •o trăise, cu mai bine de un veac şi jumătate în urmă, şi un străin ce va fi zăbovit mai mult pe la noi, căruia i-a fost dat să fie martorul tăcut al dramaticelor întîmplări ce aveau să pună capăt (în 1714) domniei lui Constan-tin Brâncoveanu. în sunetul tunurilor care vesteau nu numai o violentă de-tronare, dar şi o precipitată înscăunare, cu urmări, în scurtă vreme, nefaste, tragice pentru ambii protagonişti, onestul secretar al lui Brâncoveanu, Anton-Maria Del Chiaro asista uluit la un spectacol care punea în dificultate, prin atrocitatea, violenţa şi absurditatea lui, cea mai prodigioasă imaginaţie: „Ce privelişte rară! ce schimbare unică! în acelaş timp, doi voievozi în aceeaşi curte: unul depus, iar altul, cum susţine toată lumea, impus. Pe acelaşi teatru două scene cu totul opuse: aceea a principelui Cantacuzino, plină de veselie şi jubilare, fiecare din aderenţii lui hrănind speranţe; dincolo tristeţă şi consternare, cu nesfîrşite gînduri negre"[1].

Asemenea unui „Ianus bifrons" se va înfăţişa, de multe ori, timp d(cîteva veacuri de dependenţă faţă de Poartă, scena tragică sau burlesc eufo rică a domniilor în ţările române, — scena pe care, adeseori, alaiurili zgomotoase de înscăunare se vor intersecta, în amăgitorul lor marş triumfal cu silenţioasele, funerarele cortegii ale foştilor domnitori, acum „captivi" „depuşi", cărora nu le va mai rămîne altceva de făcut decît să se obişnuiasc cu gîndul morţii în răstimpul celor trei săptămîni de istovitor drum pînă l Constantinopol, pentru ca să-i îmbărbăteze mai apoi pe cei care le vor îrrj părtaşi soarta tragică, aşa cum o va face Brâncoveanu cînd va simţi apropie rea călăului: „fiii mei, fiţi curajoşi, am pierdut tot ce am avut în aceast lume; cel puţin să salvăm sufletele noastre şi să ne spălăm păcatele cu sîn gele nostru"[2].

Scurt timp după ce securea gîdelui avea să amuţească acest glas şi s facă să cadă acest nobil cap domnesc sub privirea satisfăcută, imperturbabi şi impenetrabilă a sultanului, se va rostogoli şi capul succesorului şi uzurpi torului său Ştefan Cantacuzino şi al tatălui acestuia, Constantin Stolnicu plătind şi ei cu viaţa efemerul şi iluzoriul lor vis de mărire. Sultanii avea uneori voluptatea sadică de a transforma execuţia domnilor căzuţi în di graţie într-un spectacol teatral. Parcă pentru a prelungi acest scenariu

[1] Anton-Maria Del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei,* Viaţa românească, Iaşi, 1029, p. li
[2] *Ibidem,* p. 125.

Tragedia la care asistă îi dezvăluie călătorului polon condiţia precară finalmente dramatică a celor ce consimţeau a primi investitura domniei „Astfel de siguranţă au creştinii aici, căci o simplă bănuială echivalează ct •o crimă făptuită! Nimeni nu mai poate spune că va trăi sigur în Turcia •dacă-şi va plăti haraciul"[1].

Dar şi sultanul — solitar martor, amator de terifiante spectacole — s< află şi el sub povara vremilor, cunoscînd adeseori sfîrşitul tragic al victimeloi ■sale, deposedate de tron, de ţară, de averi, de cei apropiaţi şi, în final, *d>* propria lor viaţă[2].

Soarta fericitului padişah care învestea cu însemnele unei limitate puter[1] ,pe domnii ţărilor române atunci cînd îi înzestra cu buzduganul ţintuit, ci tuiurile şi cuca domnească cu surguci se dovedeşte, aşadar, şi ea, nu mai pu ţin labilă, expusă oricînd unor imprevizibile, fatale primejdii. „Tronul feri cirii" este sediul Puterii, dar şi acela al unei existenţe continuu ameninţat ~atît de forţe exterioare cu care intră în conflict, cît şi, sau, *mai ales,* de cei apro piaţi. Amintind de splendorile pe care le zămislise imaginaţia Orientului palatele sultanului, în ciuda fastului înşelător pe care îl etalează, sînt lăcaşul

[1] P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 145.

[2] Rari padişahi în istoria Imperiului otoman a căror ascensiune să nu fi fost condiţie -mată de eliminarea prin violenţă a potenţialilor rivali din imediata apropiere, dintre rud «de sînge. Unul dintre cei mai de seamă sultani, care avea dealtfel să instaureze în Peninsul Balcanică o stăpînire turcească ce se va menţine prin forţă timp de peste cinci veacu: — Murad I — va fi „primul dintre pahişahii turci care, la urcarea pe tron, şi-a omor fraţii din raţiune de stat, ridicînd această crimă şi politică şi familială la rangul de inst tuţie otomană legiferată, ca atare, de către sultanul Mehmed al Il-lea. Dealtfel, încă înt< me'ietorul dinastiei, Osman Gâzi, 1-a ucis, în anul 1302, pe unchiul său Diindar cu mîii ,sa, pe motivul că acesta ar fi intenţionat să-l înlăture din domnie". (Aurel Decei, *Istori Imperiului otoman,* Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Buc, 1978, p. 38.)

Devenit sultan la Kosovo Polje şi sfîrşind lamentabil ca prizonier în bătălia de 1 Ankara, Baiazid I Trăznetul nu se va dezice nici el de la această „tradiţie" şi, invocîn aceeaşi raţiune de stat, va decide, ca primă măsură a domniei sale, sugrumarea popi larului său frate, Yakub Gelebi. Urmaşii săi vor fi şi ei antrenaţi în războaie fratrick în scopul de a stăpîni statul otoman. La 19 ani, cînd s-a suit pe tron în 1451, fia Adrii nopol, cuceritorul Gonstantinopolului din 1453 — Mehmed al Il-lea — va debuta şi cu un ordin asemănător: „Primul gest a fost uciderea singurului său frate, Ahmed, cai era încă în leagăn. Mai tîrziu, sultanul a înscris obiceiul acestor execuţii politice a fr; ţilor padişahului în *Cartea, de legi a dinastiei lui Osman (Kanunâme — i-âl — i Osman* în forma aceasta: «Şi oricare dintre fiii mei dacă obţine sultanatul, este oportun să-ucidă fraţii pentru ordinea lumii; majoritatea ulemalelor a aprobat aceasta; să se înfă] tuiască astfel»". (Aurel Decei, *op. cit.,* p. 96.)

Dacă absenţa fraţilor îl va scuti pe Soliman Magnificul de asemenea acte sîngeroai la urcarea pe tron, în schimb, ca tată nu îşi va cruţa legitimii moştenitori, poruncind, **urma** intrigilor ţesute de frumoasa Hurrem Sultan (Roxolana), sugrumarea celor doi i ai săi, Mustafa şi Baiazid. Rivalităţile la tron vor declanşa aceleaşi violente lupte fraţi cide şi în viitor. Mai tîrziu, Osman al Il-lea nu îşi va cruţa astfel pe propriul său frate Me med, hărăzindu-l unei morţi demnă de rangul său: „Potrivit datinei turceşti, rămasă respectată dinainte de islam, sîngele membrilor dinastiei, fiind considerat sfînt, nu vărsa; ei erau strangulaţi cu un laţ din fir de mătase (ibrisim kemend). Cînd au intrat căli la Mehmed la 12 ianuarie 1621, acesta a blestemat: «Osman mă rog lui Allah ca viaţa fericirea ta să fie distruse, aşa cum îmi iei tu viaţa, să nu ai parte de noroc!»". (Aurel D cei, *op. cit.,* p. 320.)

Adeverind blestemul fratelui său, temerarul reformator, Osman al Il-lea, va sfîr într-adevăr, decapitat de securea complotiştilor manevraţi de sultana Valide, după îndurase umilinţa de a fi purtat în văzul mulţimii cu capul descoperit.

în absența realei puteri, fastul decorului devine și mai iluzoriu, și mai înșelător. Mai tîrziu, în timpul domniilor fanariote, cei crescuți la Constantinopol și deprinși cu luxul și bogățiile Sublimei Porți vor încerca să-i imite strălucirea în alaiurile și ceremoniile de la curțile dm Iași sau București, cu deosebirea că, — așa cum observă N. Iorga — „dincolo era putere, iar aici iluzie; dincolo era bogăție, iar aici risipă"[1].

După audiența la sultan, domnul se abandona somptuosului alai, pregătit anume în incinta curții, unde ochiul Puterii continua, din ascunzișul său, să-i scruteze gesturile, și să-i evalueze șansele de reușită. Relatat de Anton-Maria Del Chiaro, episodul ce a urmat plecării lui Șerban Cantacuzino de Ja sultan dezvăluie fața, lipsită de mască și de soclul inaccesibil, a Puterii: „I se încredința deci insignele domniei și luîndu-și rămas bun de la vizir, binefăcătorul său, acesta se retrase în camera unde era și sultanul, care privind de la fereastră cu cîtă abilitate încălecase Șerban, cu toată statura sa masivă, atrase atenția vizirului cu aceste cuvinte de admirație: *Cantacuzin Şerban-Oglu,* adică Cantacuzino e fiul diavolului"[2].

Mai presus de agilitate și siguranță de sine, pe care, din înaltul ferestrei, i le intuise într-un simplu gest, sultanul atribuie, cu nedisimulată admirație, noului domnitor, însușiri nefirești: forța morală de a face față primejdiilor și de a se putea sustrage riscurilor. Și, într-adevăr, acest Șerban Cantacuzino - care-și recupera pungile cu galbeni, trimise drept tribut Porții, tocmind haiduci sîrbi să atace convoiul turcesc în drum spre Adrianopol, după ce oamenii săi primiseră chitanța de recepționare a sumelor predate—nu va ezita să semene groază în emisarii sultanului, simulîndu-și indignările și vehemența, pentru a-i intimida. Cîtă deosebire, totuși, între acesta și Constantin Brâncoveanu care, după 25 de ani de domnie neîntreruptă, în apogeul faimei, luat prin surprindere de arătarea de către capugiu a firmanului de mazilire, se conformează în tăcere noii situații, instalîndu-se în nenorocire. Brâncoveanu era însă un „Altin-Bei", un „Prinț al Aurului" — „numit astfel pentru dărnicia față de oricare turc care obținea să fie trimis în Valahia, pentru a putea strînge avere"[3]. Și această reputație nu putea să nu stirnească invidia sultanului la gîndul că unul din supușii săi cutează a-1 concura în strălucire și fast. Punctele 8 și 9 din lista capetelor de acuzare erau grăitoare în acest sens: „că și-a procurat din Viena timpane și trîmbițe de argint, ceea ce era insolent, căci însuși marele sultan nu le poseda. Că a bătut în Transilvania monete de aur, în formă de medalii, de o valoare de la 2 pînă la 10 galbeni una"[4].

Dacă prosperitatea domnitorului era acceptată în măsura în care permitea sporirea avuțiilor sultanului și ale demnitarilor Porții, atunci cînd ea întrecea însă măsura, adumbrind strălucirea „Tronului fericirii", era sancționată ca o gravă nelegiuire. Vinovăția însă nu se cerea dovedită, ci înscenată, ticluită de martori mincinoși, dar influenți și invocată la momentul oportun, pe neașteptate. Rolul iscoadelor la Poartă era vital pentru menținerea în scaun și în viață a domnului, iar avertismentele, semnalele de alarmă care îi parveneau,

[X]N. Iorga, *Op. cit.,* II, p. 370.
[8] Anton-Maria Del Chiaro, *Op. cit.,* p. 87.
[3] *Ibidem,* p. 108.
[4] *Ibidem,* p. **112.**

pentru *mucarer,* întărire dacă domnul era absolvit de acuzaţiile ce i se aduseseră, iar dacă altul era numit din nou, atunci el plătia după obicei"[1].

Cînd unul dintre oamenii influenţi la Poartă şi favorabili domnului venea în conflict sau cădea în dizgraţie marelui vizir, el atrăgea, în căderea sa, precipitată de urzeala intrigilor, şi moartea protejaţilor săi, văzuţi deîndată ca trădători. Compromiterea de către marele vizir a paşei de Bender, fostul imbrohor ce fusese însărcinat cu aducerea averii lui Brâncoveanu la Poartă, atrage odată cu moartea acestuia şi pieirea lui Ştefan Gantacuzino.

3. Solul

Concomitent cu ameninţările Porţii, domnul era confruntat cu instabilitatea din interior, arareori putîndu-se încrede în tagma marilor boieri care, adesea, plăteau şi ei cu viaţa propriile trădări şi uneltiri săvirşite, prin interpuşi, la Constantinopol. Dar şi autoritatea sa era anulată din clipa în care capugiul, aruncînd năframa, îl declara mazilit.

Ambivalenţa solului, a capugiului, dubla lui însărcinare, după împrejurări, aceea de trimis al Porţii la inaugurarea unei domnii sau de călău — perfid, inclement, ce îşi ascunde noua identitate pentru a induce în eroare pe domn şi, la nevoie, suprimîndu-i viaţa (ca lui Hangerli) fac din acesta cînd un simplu intermediar, cînd un instrument punitiv al Puterii. De tehnica disimulării şi de efectul surprizei depindea reuşita misiunii acestui sinistru şi ambiguu personaj, ales — tocmai pentru a nu stîrni bănuieli şi a nu da prilej victimei să se salveze — dintre cunoscuţii apropiaţi de la Poartă, ai domnului. In 1524 raguzanul Michael Bocignoli descria astfel, într-o epistolă, împrejurările în care a fost răsturnat noul voievod, Radu Bădica, fiul nelegitim al lui Radu cel Mare, după alungarea lui Vladislav al III-lea (1523), impus de turci: „Dar românii veşnic nemulţumiţi cu starea de lucruri de la ei caută altceva* căci alungîndu-1 pe voievodul trimis de sultan ei numesc în locul lui pe un altul. Acest lucru, deşi turcul l-a răbdat greu, totuşi sfătuit poate de împrejurări s-a prefăcut că nu e supărat şi apoi a trimis în Ţara Românească un sol cu 300 de călăreţi ca să-i ducă domnului de curînd ales insignele domniei, <adică) buzduganul, steagul pe care îl folosesc în luptă toţi comandanţii pe care turcii îl numesc Sangeac <bei>, şi care este făcut dintr-o coadă de cal, şi apoi o podoabă de cap din fir de aur răsucit ca o cunună. Acesta după ce vine în Ţara Românească este primit cu cinste de voievod, dar cînd în faţa domnişorilor şi a voievodului se preface că vrea să îi pună {voievodului) cununa pe cap îl loveşte cu buzduganul în cap şi îl omoară pe voievod, după cum îi poruncise sultanul. Iar ceilalţi călăreţi îi atacă şi îi măcelăresc pe cei mai mulţi dintre domnişori, şi încălecînd fără să li se împotrivească nimeni se îndreaptă spre cetatea care e aşezată la ţărmul Dunării şi pe care românii după moartea lui Dragul, ajunşi tributari turcilor, o predaseră"[2].

---

*N. Iorga,Oj5. *cit.,* II p. 330.

[2] * * * *Călători străini despre ţările române,* **I,** p. 179.

spre Rusia, lăsînd în urmă «garda» neplătită şi gata de răscoală"[1]. Mult mai spectaculoasă, adevărată lovitură de teatru regizată de un „maestru" în arta eschivării şi prefăcătoriei, va fi fuga din ţară a lui Caragea. Pretextînd ca şi Ipsilanti o simplă plimbare, Caragea se grăbea să-şi pună averile la adăpost la Pisa, în Italia, unde avea să ducă o viaţă lipsită de griji. Amînarea fugii se va dovedi, în schimb, pentru Mavrogheni, o fatală imprudenţă. Dar cu Caragea şi Mavrogheni se încheie de fapt seria — începută cu un Despot Vodă, cu Petru Cercel şi Gaspar Graţiani — a acelor domnitori cu firi de aventurieri, unii dintre ei veleitari la modul superior, sub ale căror somptuoase straie ghicești cu uşurinţă temperamentul condotierului, — domnitori cîteodată nu lipsiţi de un anume simţ al grandorii sau de rafinament, iubitori de fast, dovedind o înclinare anume pentru insolit, pentru spectacolul bizar. Scurta şi, uneori, dramatica lor şedere pe unul sau altul din tronurile ţărilor române nu a trecut neobservată de o serie de călători ce ne-au vizitat în acel timp, care ne-au lăsat pagini foarte interesante privind cîrmuirea şi epoca respectivă.

6. „Intermezzo-**uri** bizare"

Atmosfera politică şi socială din ţările române se agravează din momentul In care Poarta, căutînd să-şi intensifice dominaţia, scoate domniile la mezat. Trădările boierilor, vulnerabilitatea hotarelor, oricînd expuse unor intempestive încălcări şi cotropiri de forţe aflate în conflict sau aliate Porţii nu făceau decît să agraveze riscurile incalculabile pentru cel care venea la cîrma uneia sau alteia din ţările române. In *Chorographia Moldovei* (1541) Georg Reicherstorffer consemna caracterul efemer al domniilor: „însă foarte rar se întîmplă ca aceşti voievozi, atît ai Moldovei **cit** şi ai Ţării Româneşti, să se poată bucura de o domnie lungă, mai ales din cauza tainicelor urzeli şi curse ale supuşilor lor, prin care urmăresc de cele mai multe ori în ascuns pe principii lor atît de aspri şi de cruzi. Nu sînt siguri în domnia lor şi din cauza deselor năvăliri ale duşmanilor — atît ale turcilor cit şi ale tătarilor — decît atunci cînd fac unire şi înţelegere cu ei"[2].

Şi, totuşi, tentaţia puterii, a unei puteri amăgitoare de vreme ce este Încredinţată pe termen limitat şi cu drept de anulare de către Poartă, se dovedeşte, în mod paradoxal, cu atît mai intensă în aceste vremuri de nesiguranţă. Proliferarea pretendenţilor la domnie este un fenomen caracteristic secolului al XVI-lea. Faţă de veacul anterior — „serios, grav, profund creştin", cum îl socoteşte Iorga[3] — in această epocă aproape „orice biografie este de interes" prin semnificaţia ei individuală. Este timpul în care uzurpatori şi impostori abili izbutesc, fie şi pentru scurt timp. să-şi realizeze visuri de mărire. Fost copist de manuscrise greceşti, Iacob Heraclide Cretanul ajunge, prin uzurpare, să urce pe tronul Moldovei, năzuind în final la unirea ţărilor române şi chiar, într-o perspectivă mai îndepărtată, ajutat de şansă şi de împrejurări, la cucerirea fostei capitale a Imperiului bizantin. Cu un trecut te-

[1] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* III, p. 448
[2] * * * *Călători străini despre ţările române,* I, p. 201.
[3] N. Iorga, *Românii în străinătate de-a lungul timpurilor,* p. 32

si fără sase ridice nici un glas au mai fost trimişi patru boieri la Albert Lask ca să-i închidă in temniţă cu cea mai mare străşnicie"[1].

Pentru a nu cădea victimă celor doi capugii trimişi de Poartă şi pentru a nu părăsi zidurile ocrotitoare ale cetăţii, el se preface bolnav. Atitudinea sa faţă de turci e în mod constant duplicitară, iar prudenţa sa faţă de agenţii habsburgici — de la care ne-au parvenit numeroase informaţii privind epoca şi domnia sa — trimişi de cei cărora le făcea servicii, merge pînă acolo, încît preferă să se eschiveze de la întrebări şi să abată discuţia pe făgaşul care îi convine. Lui Ioan Belsius, Despot îi apare astfel ca un impenetrabil *homo duplex,* impresie pe care se şi grăbeşte să o comunice stăpînului său Maximilian de Habsburg: „Despot era acum tot atît de subtil şi încă mai alunecos, dacă pot spune astfel, ca un şarpe, deşi în adîncul sufletului el este cu noi, încît după nesfîrşitele mele nu numai iscodiri pe cînd lucrul era în plină pregătire, dar chiar şi la întrebări, unele făţişe, anume ce lucru sigur pot să scriu maiestăţii voastre, abia că aveam ce scrie"[2].

Instabilitatea jocului politic, a înţelegerilor de culise de felul aceleia parafată la 1 iunie 1562 la Praga prin care se realiza un armistiţiu de 8 ani între Poartă şi Habsburgi produce căderea lui Despot. Ca atîţia alţi domnitori ce şi-au legat şansele reuşitei de una sau alta din puterile antrenate în conflict şi nu s-au bazat pe propriile forţe, unite în jurul unui ideal naţional, va devenii şi el un aliat incomod, uşor de abandonat. Ameninţat atît de „duşmanul din casă" cît şi de cel extern, Despot se manifestă ca o structură defensivă, cău-j tîndu-şi izbăvirea nu în ruşinoasa, dar sănătoasa fugă — ca un Caragea saui Ipsilanti mai tîrziu — ci, spre nenorocul său, în incinta cetăţii Suceava, asu-i mîndu-şi riscul asediului prelungit în tovărăşia unor oameni pe care nu putea conta. Aşa cum reiese din zguduitoarea mărturie a mercenarilor unguri ai căror capi l-au trădat, predînd cetatea şi pe voievod oştilor asediatoare ale lui Tomşa, aceste zile dramatice ale împresurării ni-l revelă pe Despot în postura unui personaj de tragedie, care solicită celor ce l-au vîndut un sfîrşit mai demn decît cel pe care i l-ar hărăzi cei de afară. Măştile au căzut de pe chipul osîn ditului: „Dacă nu-mi daţi ascultare, trageţi mai bine sabia mea şi mă tăiat voi, decît să mă daţi la o pieire atît de ruşinoasă. Dar nimica n-a folosit căc Martin Farkas s-a prefăcut că e nebun, îşi uda capul cu apă şi stînd lîngl nenorocitul voievod nu spusese nici o vorbă"[3].

Silit să se înfăţişeze duşmanului, Despot redevine actorul, Fenixul, omu aparenţelor, care mizează pe o ultimă carte, pe exorcizarea prezenţei, eăutîni să-şi deruteze duşmanul printr-o strălucire înşelătoare, prin somptuozitate veşmintelor şi ţinuta solemnă, adecvată mai degrabă pentru o încoronare, de cît pentru o necondiţionată abdicare. Asemenea unui păun care, i.resimţin primejdia, îşi desface mirobolantul penaj, şi Despot recurge la această oster taţie ca la o ultimă stratagemă, pentru a transforma într-un solemn spect col actul silitei şi umilitoarei sale predări. Descris de acelaşi Johann Somm în *Viaţa lui Iacob Despot,* sfîrşitul atroce, în „manieră otomană", răpeşte er

[1] * * * *Călători străini despre ţările române,* II, p. 142.
Ibidem, p. 171. *Ibidtm,* p. 307.

diilor, hotarele ţării îi vor fi periodic ameninţate şi încălcate de forţe ce urmăreau fie prădarea, jaful, fie impunerea unui nou domn. în climatul urzelilor şi intrigilor, abilitatea domnului decis să facă faţă situaţiilor critice, ţinînd seama de imperativele momentului, a fost interpretată de un călător de vază ca Ioan Kemeny ca manifestarea unei firi labile, a unui *homo duplex*: „După trei zile de ospăţ au început negocierile şi i-am adus mustrări că scrie într-un fel scrisorile sale de credinţă şi se poartă cu totul altfel, căci nu poate tăgădui că n-ar fi ale sale scrisorile, iscăliturile şi peceţile. El numai s-a mirat, întrebîndu-se dacă a fost beat sau nebun, că s-a îndatorat la asemenea lucruri pe care nu le putea îndeplini; căci dacă turcii îi poruncesc să se ridice împotriva noastră şi să ne fie duşman el n-are încotro; dealtfel, el va păstra pacea şi prietenia, făcînd întocmai ca ogarul care e dus legat la vînat împotriva voinţei lui: dacă scapă nu aleargă după vînat, ci o ia în altă parte. Tot astfel armele lui nu ne vor pricinui nici o pagubă"[1].

Această tactică de subminare a potenţialului otoman o va adopta şi Şerban Cantacuzino în timpul asediului Vienei de către turci la 1688, şi Brâncoveanu în timpul războiului ruso-turc din 1711. Ea se transformă, în cazul „personalităţilor răspicate" din trecutul nostru istoric, în acţiuni făţişe de împotrivire şi combatere prin toate mijloacele a expansionismului otoman.

7. Alaiuri şi ceremonii sau avatarurile sărbătorii

Faţă de fastul Porţii pe care încearcă să-1 imite fără a-1 putea învesti cu autoritatea puterii, pompa ceremoniilor şi alaiurilor de la curţile domneşti — aşa cum s-a înfăţişat multor călători — exhibă uneori o strălucire calchiată, de grad secund şi cu atît mai mult iluzorie. Mai puţin expus represaliilor Porţii decît Bucureştiul, laşul va cunoaşte asemenea eclatante ceremonii prilejuite şi de anumite sărbători. Odată cu veacul al XVI-lea gustul pentru pompă şi strălucire este expresia unei tot mai accentuate stări de marasm: „se întîlnea un lux — scrie *moralistul* N. Iorga — pe care trecutul nu-1 cunoscuse, o complexitate de ceremonii care veneau iarăşi de la curtea constantinopolitană: se întîlnia toată acea civilizaţie de suprafaţă care nu foloseşte nici celui tare, cînd ia din prisosul lui şi cu atît mai puţin celui slab, cînd ia din nevoile terii. începuse tristul povîrniş al domnilor noştri, care făcea ca, în secolul al XVIII-lea, în vremea fanariotă, cutare biet om, ameninţat în viitorul lui la fiecare moment, să se poarte pe străzile Bucureştilor şi laşului cu un alai mai strălucit decît acel cu care se plimba pe străzile Parisului un rege francez — alai imitat după al sultanilor decăzuţi din Constantinopolul contimporan"[2].

în mod firesc, alaiurile domneşti prilejuite de diferite sărbători şi ceremonii trezesc interesul deosebit al solilor străini şi călătorilor în trecere prin ţară, fiind o bună ocazie pentru cunoaşterea nu numai a vieţii de curte, dar şi a unor obiceiuri, mentalităţi şi tradiţii. Ceremonia sfinţirii apelor în ziua de Bobotează la Suceava, pe vremea lui Despot Vodă, este descrisă atît de Martin Literatul cît şi de Johann Sommer. Desfăşurat cu mare pompa şi

[1] * * * *Călători străini despre ţările române,* V, p. 137.
[2] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* **I,** p. 139.

taţia de la distanţă, aşezat pe tronul său. Cu atît mai penibile îi apar observatorului atent al acestei teatrale reprezentaţii linguşirile şi falsele, ditirambicele osanale cu care înaltele feţe bisericeşti — firi nestatornice ce se pricep a confunda aparenţele cu realitatea — se grăbesc să-l întîmpine pe domn: „Nici nu am terminat pe de-a întregul formula binecuvîntării şi părintele Gasparo s-a şi repezit cu glas zgomotos să-l compare pe domn cu Solomon şi să ţeasă| o cuvîntare lungă, fără cap, nici coadă, spre sila tuturor"[1].

După ceremonia salutaţiei, solemnitatea următoare — binecuvîntarea apei în prezenţa domnului, a curţii de boieri şi a nobililor ţării — se desfăşoară pe o imensă *scenă ovală:* „Aria rezervată pentru aceste ceremonii era în afara porţii palatului într-un loc deschis şi larg cuprinzînd un spaţiu de formă ovală cu o lungime de 80 de paşi şi închis spre miazănoapte şi răsărit de mulţimea feţelor bisericeşti, a călugărilor şi a cîntăreţilor din dreptul domnului"[2].'

Şi de această dată domnul, care se înfăţişează „cu o maiestate împărătească" este deopotrivă spectator şi actor ce se arată privirii mulţimii: „Ori înco tro îşi plimba domnul privirile din locul său de la centru, primea închinarea oamenilor de orice seamă şi rang, care-şi plecau capul în faţa lui"[3].

Lui Marco Bandini strălucirea curţii şi pompa alaiurilor domneşti ale lui Vasile Lupu îi apăreau ca o copie, ca un fast de grad secund, imitat după acela al Porţii, dar, prin bogăţia şi somptuozitatea lui, aflat într-un vădit contrast cu posibilităţile şi starea generală a ţării. Scopul acestei străluciri era crearea unei iluzii a grandorii, a măreţiei şi consacrarea, impunerea ei ca realitate: „Umbră a curţii împăraţilor turci, dar nu rivală, putînd sta alături de aceasta, căci are totul rînduit în acelaşi fel, dar nu cu aceeaşi măreţie, alaiul de intrare şi ieşire a domnului este plin de atîta strălucire, încît cel care îl vede pe acest domn nu se poate mira îndeajuns, cînd ia seama la starea Moldovei, la oraşele şi satele sale nu prea dese şi la faptul că nu se sapă în această ţară mine de aur şi argint; domnul dă turcilor în fiece an o sumă imensă de bani; şi totuşi el ţine o curte atît de măreaţă încît pentru o descriere mai exactă ar trebui să zăbovesc mai mult"[4].

Gustul ostentaţiei nu îi lipsea lui Vasile Lupu. Mulţi alţi călători vor fi uimiţi de risipa de bogăţie şi de strălucirea curţii acestui domnitor cu o ţinută şi prestanţă de bazileu, care, cu toată starea precară a ţării, îşi va permite nu numai luxul unei vieţi „imperiale", dar şi mari gesturi de sprijinire a lumii creştine, a lăcaşurilor şi slujitorilor ei din Orient. Tot atît de impozante sînt şi alaiurile, desfăşurate în formă de semilună, prilejuite de diverse vizite prin ţară, uneori în scopul de a verifica securitatea hotarelor.

Abandonat în cele din urmă de ai săi, „care şi-au plecat steagurile şi au trecut la noul domn", Gheorghe Ştefan, cel ce va deveni, astfel, stăp'nul multora din bogăţiile adunate de predecesorul său în răstimp de 19 ani, „a nenumăratelor lui comori în aur şi argint, arme, veşminte, argintărie, blănuri de

[1] * * * *Călători străini despre ţările române,* V, p. 336.
[2] *Ibidem,* p. 337.
[3] *Ibidem,* p. 338.
[4] *Ibidem, p.* 332.

mărgăritare şi altele asemenea lucruri pe care nu le aveau nici regii"[1] le iAipu va inspira călătorului arab Paul de Alep, martor ocular al sale, amare meditaţii pe tema soartei lunecoase şi a înşelătoarei mă-Poti cei care fuseseră partizanii acestuia se despărţiseră de el de la pri-ingere, şi acum el era încercat ca Iov şi ca Eustaţiu şi ca alţi asemenea i Si-a' pierdut atunci toate rudele şi prietenii şi chiar soţia şi copiii şi y'erea sa, după cum voi arăta. [...] Unde este acum iscusinţa ta în afa-sile si unde înţelepciunea ta? Tu eşti lipsit astăzi de toate aceste bu-ită dreptate are' cel care a spus: «Cînd se împlineşte soarta, mintea se ă!» Dacă nu ar fi fost un bun călăreţ, nu şi-ar fi mîntuit viaţa din duşmanilor săi"[2].

slasi gust pentru fast, poate chiar mai rafinat, de coloratură occiden-nd'vorba de un spirit foarte cultivat şi erudit, deprins cu învăţătură :ă la Muntele Athos şi cu cea latinească la Veneţia, îl vom întîlni şi *a* Mihnea, despre care N. Iorga scria: „căci dacă se întîmpină aceeaşi re supt Gaspar Graţiani, nu trebuie să se creadă că aceasta venea de li, ci aventurierul găsise o mare tradiţie monarhică, pe care după obi-pusului şi supt influenţa spiritului Renaşterii o introdusese Radu [3].

tnpa ceremoniilor de la curtea domnitorilor fanarioţi avea şi ea rostul [•vi drept decor pentru sublinierea unei autorităţi. Al. Ipsilanti îşi va i simbol „Fenixul" spre a figura simbolic renaşterea Imperiului bizan-trecerile date în casele marilor boieri nu sînt nici ele uneori mai prejos, ucire, de acelea de la curtea domnului. La 1820 cînd vizitează ţările , învăţatul englez sir Robert Ker Porter are plăcerea de a petrece o de neuitat la Iaşi în casa logofătului Constantin Balş, — petrecere la 'ticipă însuşi Mihai Şuţu, împreună cu familia. Ceea ce-i atrage luan-te vizitatorului străin este nu atît opulenţa şi luxul, cît „punerea în efectele de „regie" menite a crea atmosferă şi a sublinia frenezia şi 'ea efemeră a acelui spectacol de desfătare a privirii. Gomentînd im-îui Porter, autorul *Istoriei românilor prin călători* scrie: „La supeu, erveşte la miezul nopţii, pe masă se văd temple cu ape care curg, cores-acelui «aufsaţi de zahăr cu tot felul de figuri» pe care Hagi Stan cerea de la Sibiiu în 1787 pentru o masă de gală. Peşti vii se zbat în minase revarsă din policandre; flori sint răspîndite pe mese"[5]. mpresie tot atît de superlativă îi produc lui Ker Porter viaţa luxoasă ile boierimii ieşene, unde doamnele au ocazia de a-şi pune în valoare stea: „Ei trăiesc într-un lux şi cu o splendoare care abia pot fi întrecute capitală din Europa. Balurile şi partidele lor, cu rochiile cu pietre ale doamnelor lor, sînt peste orice închipuire"[6]. Acelaşi fast îl va în-contele Auguste Lagarde la începutul veacului trecut', la Bucureşti, dată de banul Brâncoveanu sau în timpul unei ceremonii la curte,

** *Călători străini despre ţările române,* VI, p. 100.
ndem, p. 94.
• Iorga, *Istoria românilor prin călători,* **I, p.** 204—205.
■ jorga, *Bizanţul după Bizanţ,* Bdit. enciclopedică română, **Buc, 1972, p.** 250.
• Iorga, *Istoria românilor prin călători,* III, p. 467.
ie™, p. 466-467.

cu care prilej, ajuns în sala tronului, cunoaşte pentru prima dată „zîmbetul politeţei fanariote" pe chipul lui vodă Caragea, văzut „supt baldachin de catifea cusut cu fir şi mărgăritare"[1].

Cu tot aspectul său compozit — „adunare informă de bogate magazine, de mizerabile barăci, de locuinţi private (hotels), de monumente, de grădini, de locuri goale (landes) şi de băltoace, care ocupă un spaţiu aproape tot aşa de vast ca şi Parisul" — Bucureştiul la 1854 îl atrăgea pe publicistul francez Eugene Jouve prin două aspecte ce definesc *viaţa cotidiană ca spectacol:* „nici într-un alt oraş european cu o populaţie egală nu s-ar găsi *atita ostentaţie şi mişcare"*[2] (s.n.).

8. Chipuri şi măşti. Momentul adevărului

Faţă de actor, care se conformează rolului încredinţat, bufonul are privilegiul libertăţii de a improviza, al fanteziei şi spontaneităţii, imune la consecinţele a tot ceea ce, printr-o simulată naivitate, dezvăluie. în el s-au cuibărit „nebunul" şi mimul. Prin cuvinte şi gesturi el scapără adevăruri crude, de care nu trebuie să dea seamă. Comice şi stranii personaje, bufonii şi măscăricii sînt nelipsiţi la curţile domneşti şi aceasta cu atît mai mult în epocile de instabilitate şi declin.

în drumul său prin Moldova, Ioan Kemeny este atras la curtea lui Vasile Lupu nu numai de frumuseţea îmbrăcăminţii boierilor, dar şi de o pitorească faună de iluzionişti: „Erau apoi fel de fel de muzici, măscărici, acrobaţi şi saltimbanci şi oameni cu fel de fel de măiestrii, vrednici de admirat". Prezenţa saltimbancilor e atestată pînă şi la curtea unui domnitor cumpătat, mai degrabă auster decît iubitor de fast, ca Matei Basarab. Rolul lor era acela de a înveseli pe domn sau pe cei care îl vizitează: „în timpul prînzulu* — scrie un călător anonim ce însoţea pe la 1636 solia lui George Krasinski, podstolnic al Podoliei, ce trecea prin ţările române în drum spre Constantinopol — au venit la sol după obiceiul acelei ţări, toboşari, cîntăreţi din caval, jongleuri, precum şi alţi muzicanţi şi scamatori"[3].

Atunci cînd simte lipsa bufonului, domnul şi-l improvizează dintre slujbaşi, aflînd prin intermediul său adevăruri care, altminteri, i-ar fi rămas necunoscute. Un astfel de bufon improvizat, beneficiind de regimul imunităţii, îi demască la o petrecere pe viitorii trădători ai lui Despot: „Acesta odată cînd şedeau la ospăţ marii boieri rînduiţi după rangul lor, şi el asista la masă, şi-a întins mîna stingă şi cu dreapta şi-a agitat spada făcînd gestul de a lovi, privind în acest timp la Despot şi arătînd cu ochiul şi cu degetul pe cei mai de seamă dintre moldoveni, ca şi cum ar vrea să insinueze că ar trebui să-i înlăture, dacă ar vrea să-şi întărească domnia. Căci aşa obişnuiseră să facă domnii acestui popor, dînd a înţelege că şi aceştia vor îndrăzni să facă împotriva lui ceea ce au făcut împotriva lui Alexandru. Au făcut mare haz cei ce stăteau cunună împrejur (aceştia erau Barnovski, Motoc, Stroici şi pe lîngă aceştia doi episcopi) dar totuşi expresia feţei lor trăda

[1] N. Iorga, *Istoria romanilor prin calatori,* III, p. 45o.
[2] *Ibidem,* p. 584.
[3] P.P. Panaitescu, *Op. cit.,* p. 32.

itiment puternic de jignire şi de consternare. Aceasta a fost o prevestire mbărilor violente ce aveau să urmeze" (Johann Sommer: *Viaţa lui Ia-°spot, Domnul Moldovei*[1]).

rtr-o lume a aparenţelor şi a disimulării, în care vorbele meşteşu-înt folosite pentru ascunderea gîndurilor, bufonul — aparent „omul ʁg«___face să cadă măştile de pe figurile celor deghizaţi, dezvăluin-adevărata expresie a chipului moral. Aceşti oameni, de felul celor si fără mască ar putea să joace orice fel de fabula" — după cuvintele miner — simulează uneori darul premoniţiei pentru a tălmăci, în sensul ie voievod, înţelesul unor vise sau întîmplări ieşite din comun: „Acesta at de pricina spaimei sale a spus că i s-a înfăţişat nu ştiu ce arătare icul domnului. Cind au intrat acei străjeri le-a povestit că au fost trei în veşminte de in strălucitor, aşa cum vedem că sînt zugrăviţi în-si că fiecare din ei purta în mînă o coroană şi după mişcările trupului l-ar fi salutat pe principe şi apoi îndată s-au făcut nevăzuţi" (Johann **Ler:** *Viaţa lui Iacob Despot).*

semenea' vicleşuguri şi stratageme şi le va însuşi, mai tîrziu, şi un domn, fire de aventurier, ca Mavrogheni, mare expert şi el, ca şi înaintaşul 1 arta disimulării. Acesta îşi tălmăcea ficţiunile onirice sub privirile în-B ale celor visaţi noaptea în situaţii compromiţătoare, de a căror scorină nu puteau scăpa decît plătind, în schimbul clemenţei domnului, sume de bani. Nici vodă Garagea nu se putuse dispensa, în alaiul său, ezenţa reconfortantă a măscăriciului. Amintindu-i contelui Auguste de un moment de carnaval parizian, cortegiul lui Garagea i se impune tablou memorabil. Alături de domn, cu cuca împodobită cu pene de nu lipseşte din extravagantul său echipaj nici bufonul care, sub masca ială, denunţa adeseori arbitrarul acelor vremi de gravă alterare a valo-norale.

9. **Ziduri de** paianta **şi** cetăţi **de supraveghere**

J toată distanţa care-1 desparte de Gonstantinopol, odată instalat pe lupă ce a fost întîmpinat de mitropolit şi de cortegiul de boieri şi dre-noul domn îşi cunoaşte limitele puterii. Orice reazem sau refugiu care putut ocroti libertatea de mişcare şi i-ar fi oferit posibilitatea sustra-le la o permanentă supraveghere sau de la măsuri coercitive atunci r fi dat semne de răzvrătire vor fi, în timp, tot mai mult îngrădite ilenta Poartă.

îcerind în 1417 Giurgiu, Turnu şi Dobrogea unde îşi stabilesc garnizoane, *A* în 1540 Brăila, transformînd Banatul în paşalîc la 1552 şi Oradea 6, turcii fac din Dunăre un fluviu al lor, intensificîndu-şi dominaţia Ţării Româneşti, a cărei independenţă va fi serios lezată odată cu >a capitalei de la Tirgovişte la Bucureşti. Cu toată îndîrjita rezistenţă) Poarta, Moldova — avantajată strategic prin hotarul cu Muntenia — putea evita nici ea această încercuire după cucerirea Gaffei şi Grimeii

• *Călători străini despre ţările române,* II, p. 264—265.

de Mohamed al Il-lea, a Chiliei şi Cetăţii Albe (la 1484) de Baiazid al II-l a Tighinei şi întregului Bugeac, la 1538, de Soliman al Il-lea, şi, mai tîra a Hotinului, devenit raia la 1715. Prin toate acestea, Poarta îşi asigi controlul şi supremaţia asupra gurilor Dunării, transformînd Marea Neaj într-un lac turcesc. Ca urmare a bătăliei de la Mohâcs din 1526 cînd, înfi gînd ostile ungare, turcii ocupă Buda, transformînd-o apoi în paşalîc, Transilvania în principat autonom, — Casei de Austria nerevendicîn decît zonele vestice ale fostului regat ungar şi Slovacia — expansiunea (mană cunoaşte, în aceste părţi ale Europei, momentul ei de apogeu, timp aproape un veac şi jumătate, pînă la 1683, cînd, după nereuşitul asedii Vienei, începe faza de declin a Imperiului.

Cît de intoleranţi erau turcii faţă de eforturile adversarilor lor de fortifica oraşele şi cetăţile se poate vedea şi din tratatul de pace din 1 prin care împăratul Maximilian se obligă în faţa acestora „să nu forti graniţa dinspre Transilvania şi să dărîme cetăţile înălţate"[1]. Căderea i cetăţi era socotită uneori mai gravă decît eşecul unei bătălii. Atunci c' după 20 de zile de drum, ajunge la Constantinopol împreună cu turci retragere, călătorul „fără voie" Diego Galan — care, ca sclav vîslaş pe o leră, fusese martorul campaniei din 1595 a lui Sinan Paşa în Ţara Ro nească — explică astfel adevăratul motiv al supărării sultanului şi al at sferei sumbre din capitala Imperiului otoman: „Am găsit oraşul întrista posomorit din pricina veştii despre înfrîngerea expediţiei noastre. Sulte regreta mai puţin pierderea suferită, oricît de mare a fost <aceasta> d neputinţa sa de a se răzbuna din pricină că cetatea Giurgiu căzuse în terea creştinilor"[2].

încă din 1405, pentru a face faţă ameninţărilor din afară, în Transilvj se luase hotărîrea ca oraşele să fie înconjurate de ziduri de apărare, acelaşi lucru se va întîmpla în Muntenia şi Moldova, unde turcii nu îngădui ridicarea unor asemenea fortificaţii, — aspect ce va surprinde foarte mulţi dintre călătorii străini. Un observator atent al Moldovei epoca lui Vasile Lupu, arhiepiscopul de Marcianopol Marco Bandini văluie mobiîurile acestei interdicţii: „Iar faptul că un neam atît de n< atît ca origine şi ca fire să plătească tribut turcilor, nu trebuie să ne i căci ei nu au nici un fel de întăritură şi nici nu sînt în aşa mare nu îneît să poată rezista în cîmp deschis la mulţimea de necrezut a turcik

Un călător polon anonim care vizitează, ca însoţitor al unei solii, or de scaun al Moldovei la 1636 este uimit de faptul că „sediul domnilor, to nu are nici o întăritură în jurul său, peste tot se poate intra şi ieşi"

în paginile sale despre Valahia, umanistul german Sebastian Miin va avea însă impresii favorabile despre felul cum arăta în prima juma a veacului al XVI-lea fosta capitală a Ţării Româneşti: „Tîrgovişte, in birea obişnuită Tervis, capitala Ţării Româneşti şi cetatea de scaur domnilor este inaccesibilă <măcar că> nu e încinsă de ziduri sau întări

[1] * * * *Istoria României In date,* Editura enciclopedică română, Buc, 1971, p-
[2] * * * *Călători străini despre ţările române,* III, p. 537.
[3] *Ibidem,* V, p. 332.
[4] P.P. Panaitescu, *Op. cit.,* p. 25.

ie ci de şanţ, val şi metereze <întărite> doar cu pari ascuţiţi înfipţi fără"[1]
iată în apropierea Transilvaniei, fosta capitală a lui Matei Basarab tă de acesta la Tîrgovişte la 22 octombrie 1639 — va fi preferată tă si de alţi voievozi ca reşedinţă domnească, mai mult datorită po- decît ca fortăreaţă, destul de vulnerabilă, dealtfel, la un asediu ■ns. Călătorul francez Pierre Lescalopier care întreprinde o vizită în oniânească şi Transilvania la 1574 are ocazia să contemple un ti înconjurat cu pari de stejar, ca urmare a hotărîrii din 1545 a lui Ciobanu: „Zidurile acestui oraş sînt <facute) din trunchiuri mari 3 înfipte în pămînt, unul lîngă altul, şi legate între ele prin grinzi mezisul, prinse de acele trunchiuri cu nişte pene lungi şi groase de - asul 'e podit cu trunchiuri de copaci"[2].
Petru Bogdan Bakăic palatul domnesc din Bucureşti îi pare la 1640 cumos şi este mai degrabă lăsat în părăsire", spre deosebire de cel ^oviste,' care, înconjurat de ziduri, e „destul de comod"[3]. în imnta relatare a călătoriei întreprinsă în ţările române în timpul şi mniile lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, călătorul Paul de Alep rere diferită de aceea a lui Baksic, fiind încîntat atît de priveliştea ţiului, cît şi de aceea a curţii vechi domneşti — ambele departe ! imaginea unor locuri cu adevărat fortificate: „Acest oraş Bucureşti 'te mare şi se spune că, acum mulţi ani, cuprindea cam şase mii Are patruzeci de biserici şi mănăstiri şi vestitul rîu Dîmboviţa care in mijlocul său. Noi ne-am dus apoi la curte, care este o clădire de >porţii şi este înconjurată de ziduri înalte de lemn. Era odinioară o *reche,* dar a fost dărîmată de răposatul Matei Voievod şi refăcută de-a întregul. Este o clădire uimitor de armonioasă şi care încîntă şi este mai mîndră şi mai veselă decît curtea de la Tîrgovişte"[4].
Jucureştiul nu îndeplinea condiţiile unui oraş fortificat, ale unei tărite care să prezinte siguranţă pentru cei ce îşi caută ocrotirea ăvălitorilor se vede şi din faptul că la 15 august 1595, cînd oastea i înfrîntă la Gălugăreni, intră în capitală, prima grijă a lui Sinan i de a fortifica mănăstirea lui Alexandru Vodă, devenită mai tîrziu Iu Vodă. într-un Bucureşti autumnal, pe uliţele căruia se perindau aci de cămile, faimoasele lucrări de întărire supravegheate de Sinan l astfel descrise de Ionescu-Gioa, după spusele unui martor ocular irmata otomană: „Mai întîi un şanţ, lat de trei sagene (klafter) şi de atît, înconjură oraşul; dincolo de şanţ, în oraş, cîte două rîncopaci mari şi între ei pămînt. S-au construit, distante unele de o săgeată, nouă bastioane cu piloţi şi pămînt; pe fiecare bastion se ne 15 tunuri. Mai curind decît orice altă lucrare, Sinan îndată ce e apucă să întărească mănăstirea de lîngă oraş; face acolo palisade de pămînt; ridică 5 sau 7 bastioane. Peste 8 zile, întărirea mănăstirei

Călători străini despre tarile române, **I,** p. 504.
, II, p. 426. **m, II, p.** 426. ***em*** **V p** 216
fem, **V, p.** 216.
lem, **VI, p.** 227.

e gata. In castel, probabil în cetatea curţii domneşti, călugărul Nikifo spune că pot intra 10 000 oameni"[1].

Intenţia unui specialist în fortificaţii, Piccolomini, de a repara lucrărili lui Sinan Paşa şi de a face din Bucureşti un oraş întărit va fi abandonaţi de Minai Viteazul, care se grăbea să ajungă din urmă şi să lovească li Giurgiu forţele turceşti în retragere. Ideea pare să-1 preocupe pe Radu Şer ban care „întăreşte Bucureştii, înconjurîndu-1 cu un zid pe acolo pe undi fuseseră fortificaţiile lui Sinan Paşa"[2].

înconjurată de ziduri de bolovani şi cărămidă, înfrumuseţată şi reconsti tuită pe timpul lui Brâncoveanu, curtea domnească, aşezată cîndva pe < colină, se va degrada tot mai mult în timp, devastată de cutremure şi in cendii, fapt ce va determina pe unii domnitori să-şi strămute reşedinţa li Mihai Vodă sau la Gotroceni. Reşedinţele sînt schimbate în funcţie de ca priciile noilor domni fanarioţi care, în majoritatea lor, „meremetiseau, ni clădeau" după spusele lui Gion, fiind şi aceste curţi domneşti periodic năruit* de alte incendii şi cutremure. Ca o hardughie fără gust i se înfăţişează bunăoară curtea domnească din Bucureşti D-nei Reinhard, sosită aici îr trăsură de gală: „Ea trece — scrie N. Iorga, — printr-o curte cu găini şi graji duri. Şalele străbătute pînă la gineceul doamnei, pînă la «harem», sînt în- tunecoase, rău podite, îngrămădite cu slugi. Ici şi colo prin odăile date cu var şi avînd la fereşti perdele proaste roşii, cîte o oglindă"[3]. Nici palatul provizoriu al lui Alexandru Moruzi din Iaşi nu produce asupra vizitatoarei o impresie mai bună, înfăţişîndu-i-se ca o casă aproape goală „fără covoare măcar"[4]. Succesorul lui Garagea, Alexandru Suţu — om „foarte zgîrcit cu barbă albă ca zăpada, plin şi el de grijă şi de frică" — locuieşte *M* palat întunecos, rău mobilat, plin de slugi şi de arnăuţi"[5].

După arderea palatului lui Caragea, la recepţia dată de Grigort Ghica, consilierul de legaţie danez Clausewitz e dezamăgit şi el de aspectul clădirii mici, cu saloane numeroase şi cu o curte plină de arnăuţi. Aceeaşi impresie o va produce asupra călătorului străin şi curtea domnească dir Iaşi. La 1846, clădirea locuită de Mihai Sturza la Iaşi îi apare d-nei A. d< Carlowitz ca „o casă pe care un agent de schimb din Paris ar găsi-o nevredl nică de dînsul"[6].

Sentimentul insecurităţii îl determină adeseori pe domn să sporească măsurile de apărare. Sub acest aspect, palatul din Iaşi al lui Vasile Lupii era înzestrat, după cum ne informează Marco Bandini, eu un sistem de păzi foarte complicat: „Iar palatul însuşi nu este înconjurat de ziduri, ci de gar duri de lemn, dar este întărit de forţa, vigilenţa şi cumpătarea soldaţilo

[1] Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor,* Bucureşti, 1899, p. 47.
■**Ionescu-Gion,** *Op. cit.,* p. 54.
[3] N. Iorea, *Istoria romanilor prin calatori,* 111, p. 446.
**Ibidem,j*>. 447.
[5] *Ibidem,* p 466.
"*Ibidem,* p. 554.

păzit de prudenţa deosebită a domnului. Poarta exterioară este pă-
)0 de puşcaşi pedeştri; dincoace de această poartă, curtea exterioară
ului este străjuită de 100 de ieniceri; poarta a doua de 100 de pe-
precum şi de puşcaşi; curtea interioară de 200 de puşcaşi pedeştri
50 de «purtători de scuturi» iar la porţile palatului sînt rînduiţi
mei"[1]

tot acest sistem de pază, domnul îşi simte permanent viaţa în pri-;i evită pe cît posibil, precum Despot Vodă, ieşirile în „cîmp deschis" 'curile sînt sau pot deveni şi mai mari. Scene ale măririi şi decăderii emelnici cîrmuitori care nu au ştiut întotdeauna sau nu au izbutit i rare cazuri să se impună ca figuri reprezentative, exponenţiale ispiratiile şi setea de libertate a unui popor, spaţii în interiorul cărora rindat atîtea destine şi s-au consumat atîtea drame, vechile curţi ti cîndva înfloritoare, vor avea o soartă tot atît de vitregă ca şi foştilor lor locatari. Avariate de incendii şi cutremure, abandonate ii ele se vor transforma în teatre imunde pe scena cărora, în decoruri a'aceasta naturale) de vaste, mizere spelunci, îşi vor exhiba venali-i metehnele, în sinistre scălîmbăieli, cele mai declasate elemente de "eria societăţii. Noii „crai" — craii de „Curtea Veche" sau craii de L Arsă", cum le va rămîne de pomină tristul renume — care îşi află, i, refugiul în reşedinţele foştilor domni, transformate în ruini către [epocii fanariote, nu sînt decît nişte jalnici avortoni şi caricaturi, ije groteşti care, cu cucă de domn pe cap, cutreieră mahalalele Bucu-li spre groaza locuitorilor: „La 1796 — scrie Ionescu-Gion — Craii de Vechia reapar sub numele de Craii de Curtea Arsă, adică beciurile ot Mihai Vodă, în care se strîng toţi hoţii şi toţi vagabonzii Bucu-. Aceştia erau şi mai numeroşi decît cei de odinioară de la Curtea

10. „Personalităţi răspicate"

unei cînd renunţa să apeleze la Piccolomini pentru a întări palanca an Paşa şi să facă din Bucureşti un oraş fortificat, Mihai Viteazul 3a mult mai bine posibilităţile, ţelurile strategice, prioritătile în ac-;a şi riscurile şi consecinţele incalculabile pe care le-ar fi avut adoptarea oziţii strict defensive în condiţiile în care un inamic covîrşitor nu-stăpînea deja cetăţile dunărene. Intîlnim de data aceasta un domni-■e nu se pleca în faţa ameninţării şi agresiunii, şi nici nu se grăbea ilveze viaţa apucînd calea exilului, ci, stăpîn pe sine, răspundea atacu-i puternice contralovituri, ca la Călugăreni, dovedind o uimitoare iu-i acţiunile sale. Departe de a se fi simţit un claustrat sau un ostatec iria sa ţară pe care, pentru prima dată — chiar dacă pentru scurt timp — t să o întregească in hotarele ei fireşti, domnul acesta făcea parte din acelor „personalităţi răspicate", cum le socotea N. Iorga, care au mar-

* *Călători străini despre ţările române,* V, p. 334.

cat în istoria noastră epoci de adevărată renaştere naţională. Voievodul acesta „de statură înaltă, cu părul şi barba neagră, faţa şi ea negricioasă şi severă" pe care comisarii imperiali Ştefan Szuhay şi Nicolae Istvani'fy îl numeau „sinister, reputativus, animosus" (crunt, doritor de glorie, inimos) se simte în realitate indisolubil legat de destinul ţării pe care o cîrmuieşte nu din sete de glorie, sau pentru a-şi spori avuţiile, ci pentru a-i afirma rostul, demnitatea şi integritatea, precum şi pentru a dinamiza conştiinţa unităţii etnice şi spirituale a poporului: „în ceea ce priveşte lăsarea domniei nu-mi las nimănui ţara şi moşia, pînă ce nu mă vor smulge de acolo, tîrîndu-mă de picioare"[1]. Asemenea legămînt cu sine însuşi nu ar fi putut să-l exprime nici Despot Vodă, nici Gaşpar Graţiani — care şi ei au intenţionat, mai degrabă pentru împlinirea unui vis de mărire, unirea ţărilor române — şi nici acei domnitori impuşi de Poartă şi nedoriţi de popor. Spre deosebire de toţi aceştia, Mihai Viteazul nu va pregeta să-şi sacrifice viaţa pentru realizarea ţelului său vizionar, în condiţii atît de potrivnice, încît pînă şi cei care se arătau a fi susţinătorii săi cei mai de nădejde nu erau în realitate decît profitori duplicitari. într-o scrisoare adresată cardinalului Cinzio Aldobrandini, un spirit extrem de intrigant şi disimulat ca Germanico Malaspina expune tactica ce trebuie adoptată faţă de domn: „Aşadar fiind el în siguranţă şi din partea turcilor ca şi din partea împăratului, este nevoie să se purceadă faţă de el cu multă prefăcătorie, cît mă priveşte, sînt de părere ca maiestatea sa imperială să scoată de la el ceea ce poate şi prin îndemnuri şi cuvinte frumoase să îmbunătăţească, atît cît se poate, situaţia împăratului"[2]

„Blestematul şi nelegiuitul de Mihai" — cum avea să-l numească înciudat Sinan Paşa după înfrîngerea suferită'la Călugăreni — va înţelege dezavantajele unei tactici defensive, imprimînd de la început acţiunilor sale mare mobilitate şi suplete. Momentul pe care îl impune el în istoria noastră este, într-adevăr, cum observă N. Iorga în *Istoria românilor prin călători* „unul de înălţare şi împuternicire a sufletului românesc", — moment cu consecinţe foarte importante asupra evoluţiei ulterioare a vieţii naţionale „un popor care înainte îngăduia în toate pe turci a ştiut să facă în întîi jumătate a veacului al XVII-lea aşa încît ei să nu-şi mai afle rost în ţară decît ca funcţionari avînd rosturi speciale pe lîngă divan; un popor care nici nu s-ar fi gîndit să poată alege un domn împotriva domnului trimis de Poartă şi să se bată cu oastea în mijlocul căreia se găseşte steagul trimis din Constantinopol, poporul acesta a cutezat a face altfel cînd a aşezat în margenea Bucureştilor pe Matei Basarab contra lui Radu Vodă, fiul lui Alexandru din Moldova, numit de «împărat»"[3].

Asemenea oameni integri, curajoşi, hotărîţi, ce au avut conştiinţa îşi asumă o datorie faţă de popor atunci cînd l-au mobilizat să lupte împotriva opresiunii — oameni ale căror fapte le-au răspîndit faima dincolo de hotare, într-o lume occidentală tot mai înspăimîntată de expansiunea otomană — existaseră şi înainte de Mihai Viteazul. Ştefan cel Mare, Mirce

[1] * * * *Călători străini despre ţările române,* IV, p. 179.
[2] *Ibidem,* p. 164.
ÎN. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* **I,** p. 195.

,rîn, lancu de Hunedoara, Vlad Dracul, Vlad Ţepeş, Ioan-Vodă ,eaz etc. inaugurează seria acestor „personalităţi răspicate".

o exemplară tenacitate, ce aminteşte de aceea a eroilor antici, unii si nu lasă nepedepsiţi pe uzurpatorii şi ucigaşii propriilor lor părinţi, cel Mare îşi începe furtunoasa domnie prin împlinirea unui asemenea it pedepsindu-1 pe Petru Aron, asasinul tatălui său, Bogdan al II-lea, Reuseni. Fiul lui Vlad Dracul nu-şi află liniştea pînă nu îl vede doborît ătorul tatălui său. Episodul e povestit de cavalerul burgund, Walerand yrin care a participat la acţiunea de recuperare a cetăţilor de p stăpînite de turci după lupta de la Varna: „Şi subasi-ul însuşi care se pe tatăl lui, aşa cum s-a arătat mai sus, a fost adus viu înaintee stuia după ce i-a amintit trădarea sa, i-a tăiat capul cu mina sa'[a]a zistenta lndîrjită a acestor voievozi faţă de toţi acei care încălcau-e tării' lor nu excludea temporare retrageri, chiar tactica pămîntului si părăsirea lui în masă de locuitori. Giovanni Măria Angiolello — unul artorii bătăliei de la Valea Albă — care îl însoţea, ca mai vechi er, pe sultanul Mahomed al II-lea, în expediţia sa împotriva lui cel Mare, consemnează astfel măsurile luate de domnul moldovean şi lor asupra duşmanului: „De asemenea a poruncit că toate grinele să .te, şi pînă şi <papura> din mlaştini şi după ce s-au tăiat ierburile ile, a pus să fie totul ars, astfel că sultanul a rămas păcălit deoarece că găseşte ţara îmbelşugată în grîne şi păşuni, cum este ea într-aşi a găsit-o deşartă de oameni şi pretutindeni se ridica un praf de e într-atît, încît umplea, cerul de fum, şi de cîte ori ajungeam la [1] am cu toţii negri la faţă şi de asemenea şi hainele noastre de sus s pătimeau"[2].

faţa unor obstacole de asemenea proporţii, acţiunea de retragere măre ordonată de sultan devine salvatoare, transformînd însă în în-o înaintare care, pentru moment, părea victorioasă. De-a lungul sale domnii, Ştefan cel Mare va şti să-şi păstreze neştirbite spiritul pendenţă şi demnitatea chiar atunci cînd îi vor fi puse la grea în-nu numai de turci, dar şi de alţi vremelnici aliaţi. Catastrofala re suferită de trupele polone în 1497 la Codrii Cosminului va compensa •atamentul umilitor cu care îl întîmpinase la Kolomeea regele Poloniei al IV-lea, cerîndu-i, spre a-şi satisface orgoliul, prestarea omagiului La 1574 călătorul polon Maciej Stryjkowski încă mai putea întîlni ii Cosminului „o movilă foarte mare şi oase răspîndite". Ca dovadă a ului şi veneraţiei de care se bucura acest voievod în Ţara Româ-la 70 de ani după moartea sa, stă şi această mărturie a aceluiaşi Maciej Stryjkowski: „Cînd mergeam spre Turcia am văzut la Bucu-raşul de scaun, la curtea domnului Ţării Româneşti, unde am fost ' .[cum] atîrnă pe peretele iatacului domnului un chip, zugrăvit pe lemn, Mceiul vechi, arătîndu-1 pe acest Ştefan înalt la statură şezînd cu co-egească pe cap, moldovenii îl numesc de asemenea Cară Bogdan Şte-

,*,* *Căl*ători străini despre ţările române, **I,** p. HO.
naem> **P**- [135]- **N**

fan, adică dragul Bogdan Ştefan (carus pe latineşte, pe româneşte cara-drag). Din cauza nespusei lui vitejii îl socotesc ca sfînt"[1].

Atunci cînd, împreună cu patriarhul Macarie, Paul de Alep poposeşte la Tîrgovişte, el întîlneşte un Matei Basarab care — deşi aflat la capătul vieţii, bolnav şi împuţinat de puteri — se bucura de o reală autoritate. Stricteţea măsurilor de menţinere a ordinii şi liniştii locuitorilor din oraş îl face să nu mai dea crezare zvonurilor „care umblă prin ţara noastră şi potrivit cărora creştinii nu pot păstra rînduiala şi nu pot cîrmui"[2]. „Măreţia. solemnitatea şi bucuria publică" pe care i le dezvăluie aici sărbătoarea Bobotezei nu sînt exacerbate prin căutate efecte de decor şi pompă, menite a face din ceremonial un fastuos spectacol, aşa cum se obişnuia la curtea[1] lui Vasile Lupu. Cei doi prelaţi întîlneau o altă concepţie de a cîrmui, guvernată de un prevăzător şi realist simţ al măsurii, al ordinii şi echilibrului, căreia îi repugnă excesele, strălucirile ispititoare şi efemere. Dacă unor asemenea figuri exponenţiale din trecutul nostru istoric nu le-a lipsit măreţia în atîtea reuşite ale faptei şi acţiunii lor, ei nu au transformat-o însă într-un pretext pentru satisfacerea unor vanităţi mărunte şi nu au uitat o clipă datoria pe care o aveau faţă de cei din mijlocul cărora s-au ridicat. Curajul, clarviziunea, tenacitatea, abilitatea sînt calităţi necesare, dar nil suficiente în a asigura împlinirea unor astfel de destine. Fără un reazim, fără aderenţa profundă la spaţiul de obîrşie şi la cei care de veacuri îl însufleţesc, acţiunea lor ar fi eşuat tragic, ca în cazul acelor dezrădăcinaţi aventurieri, atraşi de mirajul puterii, precum Despot Vodă sau Gaşpar Graţiani. Ceea ce observă N. Iorga în legătură cu Matei Basarab e valabil şi pentru mulţi alţi asemenea ziditori de ţară şi de neam, precum Alexandru cel Bun, Neagoe Basarab, Mircea cel Bătrîn, Ştefan cel Mare etc: „Matei era om d£j ţară, legat prin toate fibrele fiinţei sale, prin toate legăturile misterioase ale descendenţei genealogice de acest pămînt şi, pe de altă parte, el avea din datinile noastre, acea bunăcuviinţă smerită care rie-a deosebit în toate timpurile şi ne-a făcut să evităm tot ceea ce este pretenţie, rău-gust, vorba tare, haină bătătoare la ochi, lux stupid"[3].

In scurtele perioade de acalmie, între o bătălie şi alta, aceşti voievoz au ştiut să valorifice la cote de maximă altitudine potenţialul creator al po; porului în ctitorii care şi astăzi uimesc prin armonia, supleţea şi rafinamentu lor expresiv, — impunătoare repere pentru înţelegerea unor epoci trecute d< înfloritoare civilizaţie.

VII. ORIENT - OCCIDENT. „MOŞTENITORI LEGITIMI ŞI INTEGRALI"

Situat la confluenţa a două mari spiritualităţi, — orientală şi occide» tală — spaţiul carpato-dunărean a atras atenţia călătorilor şi din aceasti perspectivă a asimilării, într-o originală sinteză, a elementelor uneia i

[1] * * * *Călători străini despre ţările române,* II, p. 454.
[2] *Ibidem,* VI, p. 110.
[3] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* II, p. 262.

intre cele două civilizaţii, a căror influenţă alterna sau precumpănea tie de circumstanţele social-politice şi economice, de evenimentele ii *Istoria românilor prin călători* este sugestivă şi din acest punct re autorul ei punînd în valoare şi asemenea aspecte asupra cărora s-au ;at o serie de călători străini. De sorginte bizantină şi sîrbească mai •opafată mai ales prin intermediul ortodoxismului, influenţa orientală jaste[5] la noi, în timp, odată cu trecerea sub suzeranitate turcească a române alte forme de manifestare, nu întotdeauna dintre cele mai dezvoltării civilizaţiei şi spiritualităţii poporului. Asupra acestei îndelungate, de coloratură turcească, s-au rostit în trecut opinii >ele mai controversate şi mai radical subiective, în formulări deseori te si poate tocmai de aceea tributare — cum se va vedea şi în cazul ■ii epocii fanariote — unei înţelegeri înguste, superficiale. Nu o dată at în considerare factori secundari, aspecte pur exterioare, formale emente de fond, cu adevărat specifice spiritualităţii Orientului. După ia Gonstantinopolului de către turci, o serie de forme de natură reli- şi însăşi ideea imperială bizantină vor supravieţui, o vreme, găsin- rvenţi promotori în persoana unor domnitori români (precum Radu Vasile Lupu, Şerban Gantacuzino, Constantin Brâncoveanu etc), r încerca să se arate vrednici de pompa şi măreţiea bazileilor, unii ;i impunîndu-se printre cei mai de seamă susţinători ai bisericii or-şi înalţilor ei prelaţi, aflaţi deseori în precara situaţie de a rătăci, ire de ajutor la curţile voievozilor români, pentru ca apoi, tot prin 1 lor, să obţină sau să reocupe scaunul uneia sau alteia dintre patriarhii, toate riscurile pe care le presupunea această libertate de acţiune, ase- gesturi de independenţă pe care şi le îngăduiau unii domni români D sensibilă deteriorare a influenţei turceşti, chiar dacă în veşminte modul de viaţă al claselor avute ea era încă prezentă. Supralicitîn- semenea fenomene mimetice, vizibile în moravurile, comportamentul alitatea celor ce îşi permiteau luxul să le practice — fenomene străine imentului celui mai trainic, cu adevărat exponenţial al poporului: — s-a exagerat uneori, absolutizîndu-se in termeni alarmanţi conse- negative pe care atmosfera morală de la Gonstantinopol (şi din Fa- exercita asupra climatului nostru de viaţă, moral şi social. Punînd ,in preţ pe aparenţe înşelătoare, pe forme exterioare, în favoarea ele- ir de substanţă, N. Iorga consideră dimpotrivă, că: „s-ar putea spune, ir-o privinţă, că mai puternică a fost influenţa turcească asupra noastră ii 1550 de cum a fost chiar în epoca Brâncoveanului, cînd boierii ăcau turceşte, cu papuci galbeni, cînd mîncau şi petreceau turceşte"[1], pă opinia grăbită a unor comentatori, pe măsură ce avansăm în timp liat după Ştefan Gantacuzino în Ţara Românească şi după Gantemir Iova — odată deci cu începutul domniilor fanariote, „otrava sufle-i atmosferei din Orient" va altera şi mai mult sufletul autohtonilor ţiul carpato-danubian, pătrunzînd „sub masca grecească şi fanariotă cele mai de jos pături ale claselor noastre sociale"[2].

■ Iorga, *Istoria românilor prin călători,* **I,** p. **137.**
• Draghicescu, *Din psihologia poporului român,* Buc, 1907, p. 351.

Departe de asemenea pripite generalizări, tabloul pe care îl surprin diverşi călători în această perioadă de mai bine de un secol îi dezvălui lui N. Iorga amănunte şi indicii revelatoare, ce îndreptăţesc judecăţi mul mai nuanţate privind, bunăoară, chiar epoca fanariotă, care nu i se înfăţi şează nicidecum ca un moment catastrofal, de ruptură în istoria şi tradiţi noastră. Ceea ce nu îngăduie o asemenea apreciere sînt, în primul rînd, ante cedentele: „Grecii erau amestecaţi demult în viaţa noastră, încă din secole al XVI-lea, iar în comerţ încă din al XV-lea. Dintre doamnele lui Ştefa: cel Mare, una a fost o rusoaică din Kiew, dar alta, Măria, era o greacă, di Mangup. Atîţia domni fuseseră înainte de aceasta de sînge grecesc, atîţi români au fost crescuţi la Constantinopol vorbind greceşte mai bine q româneşte; negustori greci invadaseră amîndouă ţările noastre".

Evident, la nivelul relaţiilor sociale, al ierarhiilor administrative mg ales către sfîrşitul acestei epoci se înăspreşte regimul fiscal şi se adînceştj prăpastia care separă marea boierime şi pe dregătorii fanarioţi de cei pj seama cărora aceştia îşi sporesc averile. Creditaţi la început, pentru a-şj căpăta domnia, de acea categorie rapace a negustorilor ieniceri, suprave gheaţi de aceştia odată instalaţi pe tron pentru a nu-şi uita obligaţiil asumate, nevoiţi pentru a-şi menţine scaunul să sporească dările faţă d Poartă şi cadourile pentru înalţii ei dregători, domnii fanarioţi vor scoat la mezat funcţiile publice şi vor intensifica exploatarea ţărănimii, jefuire celor nevoiaşi. Nu e însă mai puţin adevărat că îndeosebi la începutul aceste epoci apar şi semne evidente ale unei emancipări spirituale, ale afirmării cori ştiinţei etnice şi naţionale pe care, în mod surprinzător, cîrmuitorii — foşti dragomani din Fanar, unii dintre ei înrudiţi însă cu vechi familii domnj toare — nu numai că nu le suprimă, dar chiar le încurajează: „Constanţi Mavrocordat — scrie N. Iorga — a refuzat să primească de la ispravnic rapoarte scrise în greceşte. O şcoală de preoţie în limba românească a fost ir trodusă în epoca aceasta fanariotă. Limba românească a înlocuit în biseric limba slavonă fără a fi concurată de limba grecească"[1].

Asemenea aspecte ca şi altele, precum faptul că tot în această vrem începe acţiunea de traducere din greceşte a cărţilor sfinte, că sub Nicola Mavrocordat, care-şi povăţuia fiul să-şi guverneze ţara cu oamenii loculu limba română „a intrat în slujba bisericii", îl îndreptăţesc pe N. Iorga să cor sidere această perioadă de timp de la 1709 pînă la 1768 „ca fiind supt mele fanarioţilor, în întregime a noastră"[2].

Acestei perioade a „fanariotismului de tradiţie românească" îi vo urma, după opinia sa, alte două faze: „fanariotismul filozofic" şi cel „na ţionai grecesc". O serie de domnitori cultivaţi, cu tendinţe reformatoare (c Al. Ipsilanti, Moruzi, Alexandru Ioan Mavrocordat etc), vor manifest preocupări şi interes p]entru anumite idei şi forme de viaţă caracteristic lumii apusene, propagate mai întîi indirect, prin filieră răsăriteană (polon sau rusă), apoi nemijlocit, prin sursă franceză, italiană sau germană. N aflăm deja într-o vreme în care, fie din dorinţa de a asigura o educaţi aleasă propriilor odrasle, fie din aceea de a-şi îmbogăţi anturajul cu oamer

[1] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* II, p. 308.
[2] *Ibîdem,* p. 353.

Einaţi intelectual şi deschişi noului spirit apusean, pe al căror sfat iţă să se poată bizui, o serie de domnitori recurg la serviciile unor iernaţi fie ca secretari sau ca profesori de limbă franceză atît în lomneşti, cît şi în ale unor mari boieri (Balş, Ştirbei, Văcărescu), . călători „de durată" — asupra cărora stăruie N. Iorga, — vor seproces de treptată desprindere a lumii româneşti de influenţa turde reorientare a ei către Occident. Curtea domnească din Iaşi i ;ază călătorului Wilkinson într-un stil compozit „semi-oriental şi pean"[1]. Datorită faptului că unii domnitori sînt ei înşişi buni cunosimbă franceză sau italiană şi că se înconjoară de secretari francezi, nbă, aureolată şi de prestigiul culturii Franţei, începe să fie vorbită proape ca la Paris" — cum constata ziarul *Le spectateur du Nord* la sfîrşitul secolului al XVIII-lea la Petersburg — atît la curtea ă cît şi în familiile boiereşti, în societatea bucureşteană sau cea 'extele călătorilor străini din această perioadă îi permit lui N. Iorga tituie în lucrarea sa scene pline de viaţă şi de culoare care dau o extrem de sugestivă asupra acestei perioade de tranziţie, de tot unţată apropiere a ţărilor române de lumea şi civilizaţia apuseană. le sînt izbitoare. Fiul lui Garagea pe care îl întîlneşte la Bucureşti William Mac-Michael poartă haine turceşti şi turban. Femeile în talează rochii vieneze, „dar cingătoarele sînt orientale şi pantofii constantinopolitană"[2].

tutori francezi, germani şi austrieci înlocuiesc dascăli greci, îngride educaţia tinerilor boieri. In timpul Regulamentului Organic, re Girardin se simte în largul său atît la Iaşi, cît şi la Bucureşti, ba franceză îi pare că se vorbeşte mai bine chiar decît la Bruxelles[3]. din preajma Unirii, călătorii care sosesc în Principate observă aceeaşi de apropiere a lumii bucureştene sau ieşene de ţara faţă de care o ilte afinităţi de limbă şi origine. Călătorul francez Thibault Lefebvre, răbătut Muntenia la 1853 şi 1856, constată cu surprindere şi plăcere luternică influenţă franceză: „Obiceiurile noastre sînt aşa de deplin de clasa bogată, îneît seratele de la Bucureşti par a fi date în Chaustin. Limba noastră e aşa de răspîndită, îneît fetele nu învaţă alta, din colegii traduc în acest grai pe autorii greci sau latini adoptaţi tudiile de umanioare. In limba franceză se convorbeşte în saloane şi piesele de teatru. Modele noastre sînt urmate la Bucureşti ca şi cărţile noastre sînt singurele admise în biblioteci"[4].

1857 cînd vizitează Bucureştiul, Ferdinand Lassale are impresia că ntr-o metropolă a luxului şi bogăţiei al cărei haos turbat şi pitoresc î- E o lume cosmopolită, mimetică, febrilă în entuziasmul şi uşurinţa imită moda pariziană. Stăpînirea limbii franceze va duce în mod

lorga, *Istoria românilor prin călători,* III p. 473.
idem, p. 463. *idem,* p. 516.
idem, p. 580.
idem, IV, p. 630.

firesc la cunoaşterea valorilor culturii acestui popor, a cărui Revoluţie şi idei iluministe vor exercita o puternică atracţie in principatele române. După 1848 şi după Unire, cînd numărul călătorilor occidentali în ţările române sporeşte considerabil, mulţi dintre aceşti vizitatori vor constata intensificarea acestui proces de deschidere faţă de civilizaţia şi cultura lumii apusene. Autorul *Istoriei românilor prin călători* le va acorda atenţia cuvenită în raport cu însemnătatea informaţiei. în luna pe care a petrecut-o în Moldova, în preajma Unirii, un călător ca Doze ia cunoştinţă cu o ţară în plină prefacere, foarte dornică să-şi intensifice legăturile cu lumea şi civilizaţia apuseană. Ţara îi apare „pe jumătate franceză prin gusturi, simpatii, adoptarea limbii franceze, aprecierea scriitorilor Franciei"[1].

Costumul european, jobenul, ţigara de foi, mobile pariziene sau vieneze, covoare de Aubusson, porţelane de Sevres, poloneza şi valsul vor înlocui treptat anteriul, şalvarii, fesurile, caftanele, ciubucul, narghileaua, sofalele, uriaşele calpace. Teatrele pun în scenă piese in limba franceză, iar la balurile mascate sint la modă cadrilul, mazurca, valsul şi poloneza. Dar toate aceste elemente de recuzită sînt cu totul insuficiente pentru a defini o anume spiritualitate şi, cu atît mai puţin, să revele acea impresionantă sinteză pe care doar arta, arhitectura şi cultura noastră veche aveau să o ateste, fără a-şi pierde prin aceasta originalitatea şi autenticitatea, timbrul caracteristic, individualitatea. Sub acest aspect, vastul material de arhivă, „cu adaosul de repertorii genealogice şi geografice" i se înfăţişa lui N. Iorga ca susceptibil să ofere preţioase date şi informaţii în acest sens. în discursul de recepţie la Academie, N. Iorga sublinia însemnătatea deosebită a „materialului acelei culturi proprii, în care energia şi iniţiativa naţională a ştiut să contopească într-un tot armonic, potrivit cu aptitudinile noastre, caracteristicile civilizaţiei occidentale şi ale celei orientale, ai cărei moştenitori legitimi şi integrali am fost, păstrînd în versiunea aceasta românească aşezăminte şi legi care nu se mai pot găsi în forme anterioare după spulberarea arhivelor Bizanţului şi ale Taratelor slave"[2].

La toate acestea se adaugă multe alte exemple, ca acela, bunăoară, al arhitecturii moldoveneşti în care elemente ale artei bizantine coexistă cu acelea de factură gotică. Acel inconfundabil *stil moldo-valah,* a cărui pecete individuală va fi îndeobşte recunoscută în unele picturi de la Muntele Athos, este şi el rezultatul decantării şi îmbinării unor influenţe şi elemente ale artei bizantine cu valenţe expresive ale fondului nostru propriu Rolul de „mijlocitori" între cele două mari spiritualităţi prin asumarea căruia N. Iorga vede împlinirea „marelui nostru rost de istorie universală" nu ar fi fost însă cu putinţă fără acel aport propriu, original de gîndire şi sensibilitate artistică, care atestă întotdeauna personalitatea şi,maturitatea unei culturi.

[X]N. Iorga, *Istoria românilor prin calatori,* IV, p. 657.
[2] * * * *Discursuri de recepţie la Academia Româna,* Bdit. Albatros, Bucureşti, 1980, **p. 74 .**

VIII. ATITUDINI

ru Nicolae Iorga impresiile şi mărturiile călătorilor străini îşi demonii atît mai mult însemnătatea istorică şi documentară atunci cînd ă pună în valoare şi o serie de coordonate ale specificului naţional, buri caracteristice profilului moral şi spiritual al poporului. Astfel, nanitatii, a originii latine a poporului nostru, precum şi caracterul niitate'al'elementului românesc în spaţiul carpato-dunărean vor fi încă iriu constatate şi, mai apoi, reconfirmate de diverşi vizitatori. Pe păclasic ca o Italie" al ţărilor romane, drepturile celor care îl muncesc j de veacuri în interiorul acestui spaţiu li se vor înfăţişa unor călători si inalienabile. Bun cunoscător al istoriei acestui popor, consulul din Marii Britanii la Bucureşti — E.M. Blutte — vedea „naţia daco-ro-1 număr de peste zece milioane de suflete cu două drepturi mari şi i si dumnezeu în aceste pămînturi: unul, al vechii moşteniri de peste ;i de veacuri şi altul, al colonizării şi păstrării drepturilor naţionale romane de şaptesprezece veacuri pînă astăzi, cu armele şi cu spiritul

Blatările călătorilor străini îi oferă de asemenea autorului prilejul de a acele faze distincte ale propăşirii în timp a poporului român, de la afirmări ale conştiinţei de sine, a identităţii sale naţionale, spirituale jale, pînă la acele etape decisive cînd, în efortul de a realiza unitatea şi politică, îşi asumă cu tot mai multă responsabilitate, cu dîrzenie şi rocaţia sa istorică. Modul în care îşi sistematizează materialul, subordounor epoci şi evenimente cu rezonanţă deosebită în istoria noastră, i preocuparea constantă a lui Nicolae Iorga de a realiza o imagine cît 3, dinamică asupra marilor momente din trecutul vieţii noastre naţio- ■ momente ce vor face posibil „ceasul pentru independenţa românilor incipate şi ca o consecinţă mai depărtată unirea neamului"[2].

n cuprinsul acestui vast material, autorul nu evită şi acele opinii triunui exacerbat subiectivism, unor prejudecăţi, impresii uneori atît de nice adevărului istoric şi spiritului obiectiv, încît simpla lor citare aproa- Eac inutil orice comentariu. La „despărţirea" de un asemenea vizitator , ale cărui fanteziste impresii le consemnează, autorului nu-i rămine >ă constate cu umor: „Călătorul care trece dincolo de Dunăre, n-a înţeuc"[3]. Atunci cînd un călător dintre acei „care nu văd ce e acasă la dini", lipsit de bună-credinţă sau în necunoştinţă de cauză, ori poate ofusprimirea ce i s-a făcut in cutare loc, emite judecăţi minimalizatoare asu- Janului, comentariul lui N. Iorga capătă accente incisiv ironice, sarcas- L>upă atitudinea pe care o adoptă faţă de ţăranul asuprit, privat de drepturi, constrîns la viaţa cea mai mizeră, N. Iorga ştie a deosebi pe

N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* IV p. 650
Ibidem, II, p. 406 *Ibidem,* IV, p. 616.

detractorul de rînd de cel care vine cu buna intenţie de a cunoaşte viaţa şi specificul unui popor. în mod semnificativ, chiar din rîndul unor călători care ne-au vizitat şi au înţeles starea precară, condiţiile de viaţă extrem de grele ale ţăranului s-au ridicat voci care au denunţat falsitatea opiniilor unor insignifianţi denigratori. Franşois Recordon nu uită astfel de acei impostori care „au exagerat abuzuri şi au aruncat ridicului asupra multor obiceiuri fără îndoială ca să merite aprobarea persoanelor ce caută mai curînd să se distreze *(divertir)* în poveşti decît să se ocupe de lucruri cu adevărat utile, aşa cum ni le prezintă cu grămada studiul caracterului diferitelor naţiuni"[1].

Aflat în drum spre Bucureşti şi nevoit să-şi petreacă noaptea într-un bordei ţărănesc, călătorul englez William Mac-Michael ia contact cu viaţa inumană a truditorilor de pe ogoare. însoţitorul său, consulul Wilkinson, ii va vorbi — scrie N. Iorga — „despre tronurile cumpărate, pe lîngă bacşişuri, cu 3 000 000 de lei la Gonstantinopol, îndatorit fiind domnul a trimite pe an acolo douăzeci de milioane. Totul se cumpără, în dauna ţeranului singur, care e adus a da pe an, fără rînduială, şi pînă la două, trei sute de lei, cînd nu scapă prin fugă de împlinire sau de chinuri"[2].

Dar cîţi călători, asemenea lui Wilkinson sau lui William Mac-Michael, avuseseră însă prilejul să cunoască, fie şi pentru o noapte, această experienţă a contactului direct cu zguduitoarea viaţă a ţăranului român? Cei mai mulţi dintre ei o vor contempla de la distanţă şi în grabă, din hurducătoarele harabale şi rădvane, aşteptînd poate cu nerăbdare să le răsară mai repede în zare zveltele turle ale Bucureştilor şi laşilor, — popasuri reconfortante, binevenite dar efemere, ca şi acelea din ţările către care se vor îndrepta mai apoi. Aş se face că deşi mulţi dintre ei semnalează de fiecare dată traiul mizer şi sufe rinţele ţăranului, impresiile lor sînt deseori inconsistente, cînd nu chiar super ficiale, fără a izbuti să pătrundă în miezul realităţilor sociale, pentru a înţeleg cauzele acelor abuzuri şi anomalii. Din goana cailor struniţi de aprigi surugi: „Ies bons paysans valaques" le apar unora înapoiaţi şi vrednici de plîns, al tora îndărătnici şi aspri sau, dimpotrivă, „vrednici de toată lauda", isteţi des lipsiţi de învăţătură, viteji în luptă, veseli, respectuoşi, sinceri, netemător de moarte, harnici şi întreprinzători, asupriţi şi dispreţuiţi. Unii dintre acest călători, precum Felix Colson, vor semnala manifestări de revoltă şi răzme riţe, încercări eşuate ale celor nedreptăţiţi de a-şi reclama drepturile şi drep tatea la Bucureşti în faţa maimarilor celor care îi exploatează. Alţii, ca G. L Cler vor înţelege că adevăratul popor e cu neputinţă de găsit în saloanele din Iaşi şi Bucureşti, că „fondul naţiei 11 fac ţăranii" şi că tocmai acest reazim este cel mai urgisit, purtînd „stigmatele unei îndelungate suferinţi, ale priva ţiilor şi sarcinii unei şerbii aspre"[3].

în împrejurări hotărîtoare pentru ţară, cînd se va pune problema lup tei decisive pentru neatîrnare şi independenţă, se va face apel la sacrificiu aceluiaşi ţăran, la aceleaşi miraculoase rezerve de energie, de curaj şi demnitate pentru împlinirea unor arzătoare deziderate naţionale. Eroismul dovedit pe cîmpul de luptă de aceşti „bieţi ţărani români cu bluzele lor uzate şi căciul

[1] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* III, p. 483.
[2] *Ibidem,* p. 462.
[3] *Ibidem,* IV, p. 662.

« rare au dovedit că știu să moară dacă nu să învingă, e curcan , care „au u vine"[1], va stîrm admira-
ld evăr sîngele veçh^£a^ă XL» asupra războiului de la
ondenUlor strami inS^ăt al tradiţiilor, martor si participant la
trător al limbii, den™ cOmbatant dîrz în tran-
Blor Petru cucerirea m^Jepen^den e ^ k vitalitatea,
[șează lui Nicolae Iorga ca^ va ^ ^ întreg neam_
robustetea, pent^ru fondul moral P ^
il se va solda numuma cu ^tova sene . ^ . ^ ^^^ (1gQ5)

ian.

ADRIAN ANGHELESCU

Iorga, /stori'o *românilor prin călători,* IV, p. 673.

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Textul prezentei lucrări a fost reprodus după ediţia a Ii-a a *Istoriei românilor prin călători,* publicată în anii 1928—1929, în patru volume, la Editura „Casei Şcoalelor". Concepută iniţial sub forma unor lecţii ţinute de autor la Şcoala de război, *Istoria românilor prin călători* a apărut într-o primă ediţie, în patru volume, între anii 1920—1922 la Tipografia „Cultura neamului românesc". Subintitulat „Trecutul românesc prin călători", primul volum, publicat în 1920, comentează relatările călătorilor străini pînă la jumătatea veacului al XVII-lea. In cel de-al doilea volum, apărut în 1921, autorul analizează scrierile călătorilor care ne-au vizitat ţara de la jumătatea veacului al XVII-lea pînă la 1800. Relaţiile de călătorie „de la 1800 pînă în zilele noastre" formează obiectul comentariilor lui Nicolae Iorga în cel de-al treilea volum, tipărit în 1922, căruia i se va adăuga, in acelaşi an, un alt volum, al patrulea de fapt, cuprinzînd *„adause din biblioteci franceze şi de aiurea".* Faţă de prima ediţie, textul celei de a Ii-a, din anii 1928—1929, se prezintă îmbogăţit, mai sistematizat, mai unitar, mai bine articulat şi organizat. Cea de-a doua ediţie i-a permis autorului să examineze şi alte relatări şi să încorporeze în capitolele corespunzătoare o serie de comentarii care, în volumele primei ediţii, erai inserate ca „apendice" sau „adause" la sfîrşitul volumelor, ca rezultat deci a investigaţiilor de ultim moment. în ce priveşte volumul de „adause din biblio teci franceze şi de aiurea", din 1922, o serie de comentarii asupra unor călă tori străini, trataţi individual, în capitole separate, au fost şi ele integrate î contextul unor capitole mai cuprinzătoare, în cea de a Ii-a ediţie.

Aşa cum am menţionat şi în prefaţă, lucrarea lui Nicolae Iorga reflect un anume stadiu al cercetărilor istorice din ţara noastră. De la apariţia ei *i* pînă acum au fost publicate valoroase contribuţii pe această temă, care adu] puncte de vedere şi interpretări noi, precizări, unele de amănunt, care vin corecteze — direct sau indirect — informaţiile şi ideile lui Nicolae Iorg în prefaţă şi în note am menţionat astfel de contribuţii ale istoricilor nost apărute după publicarea lucrării lui Nicolae Iorga. Am fost cu precădere atr de imaginea istoricului care, consecvent concepţiilor sale, a fost preocup să pună în valoare mărturii directe privind trecutul poporului său, pent

i lor să ofere o imagine sugestivă asupra marilor epoci şi momente
atei sale.
is'crierea textului prezentei ediţii s-a făcut în conformitate cu nor-
rafice în vigoare, respectîndu-se însă formele de limbă şi de lexic —
kiră regională (îndeosebi moldovenească) sau arhaică — caracteris-
ii autorului. Am menţinut astfel o serie de particularităţi de limbă
supt. supţire, vrîstă, teri, ţeran, zimbet, marturul, păreţi, blăstăm,
inuntru, cetia, frumuseţă, fineţă, năcăjiţi, sferturi, adecă, asămănă-
puie, coloare, rămîind, sama, să ieie, încunjurau, mîne, celalt, biel-
fost primit etc.
păstrat unele forme alternante: *care-cari, înlra-intra, întroduce-intro-
leteau-trimiteau* etc. Am preferat însă forma *pînă* (în loc de *până),*
(în loc de *romanesc), Intîia* (în loc de *întâia), sînt* (în loc de *sunt),*
loc de *aceia).* respectat forma de genitiv în -ei şi -ii în cazul
substantivelor femi-
cum şi forma adjectivală pentru pluralul feminin *nouă.* modernizat
totodată grafia epocii în situaţia în care ea nu vădea o proprie
autorului faţă de un cuvînt sau altul. Am conservat numele
de persoană, de oraşe, ape, ţări) aşa cum apar ele în transcrierea
i: Chiev, Chiuciuc-Cainargi, Jiiu, Siretiul, Sibiiu, Carlovăţ etc.
corectat tacit unele erori de literă datorate tipografiei. Unele omisi-
adausuri au fost semnalate prin paranteze drepte.
ele din subsolul paginilor notate cu cifre arabe sînt ale autorului, cele
cu cifre romane, de la sfîrşitul lucrării, aparţin îngrijitorului ediţiei.

A.A.

Volumul I
PÎNĂ LA JUMĂTATEA VEACULUI AL XVII-LEA

I
ÎNAINTE DE ÎNTEMEIEREA DOMNIILOR

Călătoriile în pămîntul românesc încep abia de la sfîrşitul veacului al XlV-lea. O observaţie preliminară: de ce înainte de 1389 nu-s călători cari să fi străbătut ţara noastră şi să fi lăsat o descriere a acestei teri? N-ar fi o pagubă esenţială dacă n-am cunoaşte unele din scrisele călătorilor din veacul al XVII-lea şi al XYIII-lea, pe cînd, dacă am avea pentru anii 1350, ori pentru o dată din secolul al XlII-Iea, lucruri privitoare la noi, ele ar fi de un folos extraordinar, dat fiind că primele documente privitoare la Ţara Românească, scrise în limba latină şi mai tîrziu în slavonă, sub influenţa vecinilor de dincolo de Dunăre, bulgari şi sîrbi, dar mai ales sîrbi, sînt abia de prin anii 1370, iar, în ce priveşte Moldova, documentele, afară de anume legături cu străinătatea, sînt încă mai recente. Şi cronicile, sau ceea ce precede cronicile totdeauna, analele, însemnînd în cîteva cuvinte evenimentele, nu pornesc decît ceva mai tîrziu, prin secolul al XY-lea, şi ele cuprind numai însemnări după pomelnicele păstrate in mănăstiri, în legătură cu ctitorii lor, dînd numele deosebiţilor domni, şi, ici şi colo, amintirea unei lupte. Dar, afară de cîţiva călugări franciscani, cari au mers în părţile răsăritene, nu de dragul nostru, nu din dorinţa de a ne cunoaşte, ci din nevoi de propagandă, cam prin anii 1250—1260, în ţerile ocupate de tătari, pe cari misionarii credeau să-i poată cîştiga la credinţa romană, afară de notele pe scurt ale unui Jean de Plan-Carpin, ale unui Ascelin şi unui Rubruquis, cari toţi vorbesc de poporul la care veneau, iar nu de elementele supuse acestui popor, cum eram şi noi, orice ştire lipseşte pentru vremea veche[1].

Cauza este că marile drumuri de comunicaţie cu Răsăritul şi cu Sud-Estul european nu treceau prin părţile noastre. Şi se înţelege bine de ce: pentru că nu exista o ordine asigurată in aceste părţi şi călătorii căutau totuşi o siguranţă a drumului şi mijloacele materiale pe care trebuiau să le aibă pe acest drum. Călătorii se cam prădau la noi şi, mai tîrziu, Guillebert de Lannoy, pe vremea lui Alexandru cel Bun, a fost jăfuit; şi alţi călători înseamnă aceste prădări, deşi domnii întrebuinţau acuma toată energia ca să oprească acest lucru.

nai putea spune, chiar de acum, încă un lucru, anume că, deoarece îai scurt totuşi trecea prin părţile noastre, ţerile româneşti au fost e si din cauză că populaţia noastră ajunsese la o conştiinţă superioară iterile sale şi despre ţintele pe care le puteau urmări aceste puteri, l nevoia de a avea un păzitor al drumului mai scurt care trecea prin nostru. Atunci domniile noastre au fost fundate şi cu mijloacele maate de drumeţii negustori pe aici.

nte de aceasta însă erau două drumuri mari către Răsărit: unul trerd de Moldova de mai tîrziu, prin părţile Galiţiei, pornind din Europa , din părţile germanice, spre a trece în stepa rusească. Drumul acesta Le natural, fiindcă, înainte ca să-1 bată misionarii în secolul al XHI-lea, loială că-1 bătuseră atîţia negustori germani. Monede germane se Lenumărat de multe în stepa răsăriteană. Negustorii făceau parte din ;tă asociaţie medievală care se numea Hansa şi pe care o formau Liibecjma, Hamburgul şi alte centre hanseatice. Mergeau pe această cale de pătrundeau pînă foarte adînc în părţile Novgorodului. O parte din oraeşti au fost întemeiate prin aceşti negustori; aşezămintele pe care le-au 'at aceste oraşe pînă tîrziu în secolul al XVII-lea sînt aşezăminte ger-, avînd un drept, prin urmare o bază de jurisdicţie, cu totul deosebit ptul consuetudinar, de obiceiurile pămintului ale ruşilor şi slavilor în

n alt drum, care ducea către Peninsula sud-estică a Europei, către ula Balcanică, trecea prin Ungaria, străbătind-o în diagonală. Drumul era obişnuit şi pe vremea bizantinilor: el ajungea în părţile Belgradului semnata cetate care a fost în evul mediu Branicevo, se cufunda pe urmă ta pădure sîrbească şi bulgărească, ce ocupa un teritoriu imens. Părţile Niş şi Vidin erau cuprinse de acea foarte mare pădure, cum şi prin alte din regiunea aceasta răsăriteană existau codri imenşi ca acela de la care ⌈•manul şi-a luat numele (Deli-orman înseamnă „pădure mare", şi este •eli-orman şi în părţile dobrogene, unde iarăşi a fost, deci, o pădure I. Şi în părţile judeţului Ilfov, exista pădurea cea mare a Vlăsiei, a carii tire s-a păstrat în limbă, pentru că încă în secolul al XVIIl-lea pădurea i. Tot aşa în Moldova aflăm codrul Chigheciului, de unde un ţinut în-5-a numit Codrul, şi în judeţul Dorohoi pădurea care începea la gura Heri pe care o pomenesc anecdotele populare.

Se străbătea, prin urmare, pădurea aceasta mare sîrbească şi se mergea »■ Adrianopol şi Constantinopol.

In felul acesta noi eram cuprinşi, ca o regiune fără rost pentru cultură, fi unghiul care se făcea între aceste două linii de drumuri. Iată de ce n-au trecut călători prin părţile noastre înainte de Peter Spar-şi Ulrich von Tennstădt, la 1389[1].

Dar, dacă am fi avut o descriere de călătorie prin părţile noastre înainte L839[U], iată ce ne-ar fi putut povesti călătorul, şi de data asta ne substin, lui, cu informaţii căpătate pe alte căi.

Manuscriptul călătoriei se află în biblioteca de la Weimar; l-am retipărit în *Acte raqmente privitoare la istoria românilor,* III. Călătoria, analizată în *Istoria comerţu*-a mea, I, cuprinde numai localităţile din cale.

Acela care, în loc să se îndrepte spre Belgrad prin Ungaria de sud, ar fi luat drumul Ardealului, de acolo ar fi trecut, cum au trecut cavalerii teutoni, după 1200, în părţile Cînapulungului, — unii pretind că şi prin părţile Buzăului, dar nu găsesc nici o dovadă pentru aceasta. Şi de la Cîmpulung ar fi coborît pe Rîul Doamnei în valea Dîmboviţei, iar prin acea vale, fără să atingă Tîrgovişteа, aşezată pe valea altui rîu, Ialomiţa, ar fi ajuns la Bucureşti, care pe vremea aceasta era un simplu sat, fără cetatea de mai tîrziu, înl umbra căreia s-au dezvoltat Bucureştii vechi —, pe malul celalt. De la satul urmaşului moşului Bucur ar fi trecut la Giurgiu, şi pe la acest vad ar fi ajuns în Peninsula Balcanică.

Să ne punem în locul călătorului de atunci şi să dăm o impresie a principatului Terii Româneşti aşa cum el exista atunci.

Cine, pe la 1260—80, ar fi luat drumul Ardealului, ar fi găsit o Ţară Românească pe care noi, astăzi, trebuie să facem sforţări de minte. înlăturînd anume prejudecăţi şi idei primite în şcoală, pentru a o înţelege. Ţara Românească, în conştiinţa poporului nostru, însemna tot pămîntul locuit de români asupra căruia nu s-a întins o stăpînire străină. Evident, românii din vremea aceea nu erau în stare să zugrăvească această ţară, ei cari nu scriau şi nu cetiau; cu toate acestea nu ştiu dacă e mai bine să aibă un popor o hartă pe care o poate zugrăvi, dar nu ar putea-o apăra, decît să aibă o ţară pe care să ştie a o apăra fără să fie în stare a o zugrăvi.

Ţara Românească însemna o concepţie absolut romană, pe de o parte, şi, pe de alta, absolut modernă, fiindcă epoca modernă ţine samă de dreptul naţional şi de configuraţia geografică, cu hotarele ei naturale. Poporul nostru s-a îndreptat după lucruri pe care alte popoare le-au neglijat. El şi-a închipuit ţara lui totdeauna în legătură cu întreg trecutul şi tot pămîntul pe care l-au locuit ai lui.

Deci, cînd în anume documente ungureşti se întîlneşte pomenirea „terii" sau a „pădurii românilor", nu trebuie să ni le închipuim cu caracter local, ci în legătură cu această concepţie populară, aşa de veche, aşa de vastă, aşa de dreaptă şi aşa de fecundă, care este a Terii Româneşti de caracter naţional şi de configuraţie geografică naturală.

Intrînd în Ardeal, se vedeau oraşe în formaţiune, care firesţe nu erau româneşti, oraşe întemeiate de saşi pe baza privilegiilor date de regii Ungarie cu cîteva decenii mai înainte. Oraşe încă foarte nouă, dezvoltate astfel din sate saşii cînd au fost aduşi în părţile acestea nu au venit numai din regiuni pur germanice, ci mai ales din acelea renane, unde singele galic e foarte mult reprezintat; limba lor e foarte apropiată de dialectul alzacian şi titlul pe care Şi-1 dădeau odinioară e de „flandri", din care românii au făcut Flondor, cum au făcut „fleandură" din postavul de Flandra.

Era o deosebire vădită între satele lor şi satele noastre. Satele saşilor fiindcă ei veneau mai mult din părţile Rinului, aveau un caracter coerent, roman, cu case lipite, cum sînt cele italiene sau franceze, pe cînd satul barbar, trac, este compus din case risipite, încunjurate cu gard, avînd ogorul în altă parte, iar tocmai la margene iezerul, sau heleşteul, şi pădurea. Dar faptul că în Ardeal satele săseşti se întemeiaseră pe bază mai mult romanică, a ajutat

mult ca ele să se prefacă, potrivit nevoilor economice, în oraşe; trece-
elor cu case compacte la oraşe a fost mult mai uşoară, pe cînd la noi
3 a împiedecat schimbarea a fost tocmai risipirea caselor, oraşele noastre
oăstrînd pînă astăzi caracterul sătesc în mahalalele lor. entrele acestea
negustoreşti din Ardeal erau încă foarte mici; înflorirea pindea, cu toate
privilegiile de care se bucurară în curînd, de deschide-3 drumuri, şi
drumurile nu erau încă deschise.

fără de aceste tîrguri se ridicau ici şi colo *cetăţile regelui Ungariei.* Ele
u după pădurea regelui" — acesta este sensul cuvîntului Erdely, de
s-a făcut Ardealul, — adecă partea din pădurea cea mare răsăriteană
nunsese în stăpinirea regelui Ungariei: după această pădure „ultrasil-
se întindea, dincoace de părţile bihorene, „regiunea de dincolo de pă-,
Transsylvania.

n jurul cetăţilor regelui Ungariei, călătorul putea să vadă un număr
meni strînşi din toate părţile şi aşezaţi supt supravegherea şi exploata-
regătorului'numit de rege, iobagul fiind elementul militar (numele poate
:eneg). Aici nu este o inovaţie a ungurilor, cari nici n-au inovat nimic,
imitat pedant, precum imitează totdeauna popoarele finice, uralo-al-
E sistemul cel vechi carolingian, germanic: cum au făcut carolingienii
ie saxoni, în ţinuturile locuite de aceştia prin mijlocul Germaniei şi păr-
nai orientale, tot aşa au procedat şi ungurii, plagiind pe carolingieni,
l cum, mai înainte de aceasta, îi plagiaseră slavii din Panonia şi din
.via.

Poporul nostru însă, aici ca şi aiurea, nu cunoştea decît Ţara Românească,
are o împărţea pe rîuri; chiar şi acuma poporul din Ardeal nu recu-
te Ardealul decît dincolo de Olt şi dincolo de Blrsa: Ţara Oltului nu e
sal; şi tot aşa Ţara Bîrsei e în afară de Ardeal. Chiar în părţile nordice
ird-vestice sînt ţinuturi care n-au nimic a face cu Ardealul, precum Ţara
îlui, de la Havas, care înseamnă în ungureşte munte, şi Maramureşul,
irui nume vine de la una din apele care curg în aceste părţi. în părţile
încoace este ţara Jiiului, ţara Oltului. Nu se mai zice astăzi ţara Arge-
i, ţara Prahovei, ţara lalomiţei, deşi s-a zis fără îndoială odinioară, şi
icolo vin numele judeţelor şi astăzi, căci judeţul Prahova înseamnă ţara
ţi ovei şi judeţul Ialomiţa, ţara lalomiţei; de aici vin şi o mulţime de nume
'amilii, Prahoveanu, Ialomiţeanu etc. Iar dincolo, în Moldova, era ţara
aiului, ţara Moldovei, de unde s-a făcut principatul Moldovei, şi iarăşi
ie de familie ca Sireteanu arată că vechea concepţie populară trăieşte
naşele de la sate şi pînă astăzi.

Deci, călătorul ar fi trecut prin partea de Ţară Românească ocupată
m de unguri, pe lîngă oraşele care abia se înjghebau pe lîngă cetăţile în
al cărora se strîngea o populaţie ţerănească mai mult sau mai puţin liberă
cea în general neliberă, din care făceau parte şi românii. Dacă ar fi mers
t mai spre răsărit, ar fi întîlnit, am zice, o „zonă de supraveghere", care
?ăşea în mâinile unor elemente ungureşti desfăcute foarte de curînd. Fiindcă
un nu slnt nici din vremea lui Atila, nici chiar din timpul venirii saşilor,
m fost aşezaţi de cavalerii teutoni la graniţă, către pecenegii cari se găseau
părţile noastre. Ei au venit în număr mic şi au găsit o cultură populară
nanească, de unde pînă astăzi au o îmbrăcăminte asămănătoare cu a romă-

nilor şi îşi cultivă cîmpul în acelaşi fel; casele secuilor sînt făcute, nu după modelul unguresc, care e imitat după casa slavo-germanică, ci după sistemul caselor româneşti; prin urmare nu cu cotul la stradă, ci cu faţa întreagă, cu stîlpi în tinda deschisă; desigur că şi folclorul lor are o asămănare cu al nostru.

De la o bucată de vreme, călătorul ar fi ajuns în Ţinutul nou al cavalerilor teutoni. Cavalerii fuseseră în Palestina, la Locurile Sfinte, şi îndeplineşeră acolo funcţiuni permanente de cruciată; pe urmă, nemaiputînd trăi în aceste părţi pierdute către necredincioşi, au trecut în regiunile europene. Înainte de a ajunge în Prusia, pe care au colonizat-o în sens german mai tîrziu, ei s-au aşezat, prin contract cu regii unguri, în părţile Braşovului. Au întemeiat cea dinţii adevărată sălăşluire orăşenească în Ardeal, aici la „Cetatea Coroanei" (Kronstadb), lingă satul român al Braşăului, pentru regele Ungariei. Ei au început şi Biserica Neagră, isprăvită însă mai tîrziu, dar desigur că încă în acest timp trebuia să existe pentru teutoni un burg, care avea şi caracter religios şi caracter militar, cum a fost în Prusia Marienburgul şi altele, iar cultul Maicii Domnului, aşa de răspîndit şi în secuimea rămasă pios catolică pînă azi, era elementul moral de coeziune al acestor aşezări.

De la Braşov călătorul ar fi trecut, tot pe drumul cavalerilor teutoni, dincoace, la noi, şi ar fi ajuns, cum am spus, în vechiul Cîmpulung, pe care elemenmentele acestea teutonice, ca şi elementele săseşti şi ungureşti care au fost colonizate de teutoni în acelaşi loc, îl numeau Langenau (Au înseamnă cîmp, de unde finala, care se întîlneşte aşa de des la sfîrşitul localităţilor germane din răsărit). Langenau, vechiul oraş teutonic, avea în centrul său ca miez de aşezare un turn şi o biserică catolică. Această biserică din Cîmpulung avea oarecare reputaţie: în secolul al XV-lea se vedea aici o urmă a piciorului Sfintului Iacob.

Avem ştiri documentare care arată că opera de desnaţionalizare a elementelor venite dincoace de munţi, la Cîmpulung, începuse de pe la 1200 încă şi că oamenii părăseau, nu numai limba lor naţională, dar şi credinţa lor catolică, pentru a întră in ortodoxia noastră. O scrisoare a Papei se plînge că acei „falşi episcopi", necanonici, shismatici, cari erau vlădicii noştri de mănăstiri, din schituri de lemn, fac să se piardă sufletele coloniştilor veniţi dincoace de munţi.

De la Cîmpulung, mergînd mai departe, călătorul ar fi întîlnit tot sate româneşti, avînd întru toate înfăţişarea din timpurile noastre. Satele acestea cuprindeau numai rude, toţi locuitorii unui sat scoborîndu-se din acelaşi strămoş, al cărui pămînt se chema moşia lui şi al cărui mjvne se pomenea în numele satului şi în numele fiecărui membru: Albeştii înseamnă urmaşii lui Albu. Pămîntul era al strămoşului care tăiase codrul, care scosese rădăcinile, înlăturase pietrele şi făcuse ogorul. Şi el nu era împărţit: ca la vechii germani, fiecare lua atîta ogor cît putea lucra, în proporţie şi cu calitatea de rudenie, şi cu numărul membrilor familiei sale. Nu era iarăşi exclus, fiind oameni puţini şi teritoriul mare, sistemul, pe care-l preconizează şi unii agronomi moderni, de a se muta partea cultivabilă de la un loc la altul, iar restul locului să rămîie necultivat, pentru a se îngraşă de la sine sau prin paşterea turmelor.

Vite erau pretutindeni, în număr foarte mare: turme de oi, cirezi de vite albe fiind mai puţine. Boierii, prin Oltenia, mai ales, creşteau şi porci, într-o

rioară, dar acum nu erau încă boieri, şi baza culturii de vile a ţera-
rma oaia.

id călătorul prin satele acestea, de-a lungul văii Dîmboviţei, ar
In cîte un sat mai mare un jude, peste un grup sătesc care se chema
or, termin păstrat în nomenclatura aplicată la vii şi în aceea a pa-e
e zice a fi cineva „de popor" la cutare biserică). Foarte veche dregăto-
a a iudelui... Cind au îost vizigoţii prin părţile noastre, ei erau,
nu inirea unui rege, ci a unui jude: judele Atanaric. Şi, deoarece
aiurea î-au trăit supt juzi, aceasta a făcut să se presupuie că încă de
atunci,, după Hristos, noi aveam obiceiul de a trai supt juzi. Se
dusese pu-lăratului, şi populaţia se organizase de la sine, după nevoi
elementare. *a* lucru care nu s-a observat pînă dăunăzi: că în Italia,
pe vremea >r barbare, după dispariţia imperiului roman de apus, toţi
şefii popu-chemau *judecători.* In Sardinia, care n-a fost alcătuită
altfel decît a rămas sistemul guvernării prin juzi pînă aproape de
timpurile mo-ucrurile acestea trebuiesc, deci, luate împreună:
Atanaric, juzii din din alte părţi, juzii din Sardinia, chiar din
Corsica, din anume văi or, pînă în Tirol, datinele poporului nostru,
pentru ca să-şi dea sama ;ît de caracteristic romanic era acest
aşezămînt.

im, peste toată valea, de la un capăt la altul, peste mai multe văi r
voevod.

Academia Homână, răposatul Ion Bogdan a pus întrebarea, nu cumva
ă terminul acesta, slav, de voevod, însemnind conducător de oaste,
trat o bucată de vreme şi un corespondent românesc, vechiul cuvînt
:, de duce. Este cu putinţă, deşi el nu se întilneşte.[1]

easta era funcţia superioară: voevodul, atunci in veacul al XIII-lea-
im înrîuriţi şi de către vecini, şi mai ales de către vecinul de la Nord,
tiam în vremea aceea mai mult supt influenţa occidentală, latină, exer-
prin unguri. Cea dinţii organizaţie străină făcută pe pamîntul nostru a
Severin: Banul regelui Ungariei, care stătea în cetatea ale carii urme
şi astăzi în oraş: turnul în ruine al Banilor din veacul al Xlll-lea. Un
or cu acest nume, în Croaţia, bătea moneda care se numea, după nu-
ii, ban. S-au găsit multe exemplare din această monedă, care era de *o*
iire aşa de largă, incit orice alta a păstrat la noi numele acesta, în loe
numită cu un derivat din latineşte sau slavoneşte. Totuşi numele de
t" pentru moneda de argint supţire bizantină pare a fi trăit foarte multă
la noi şi numai într-o epocă relativ puţin depărtată a dispărut[2], şi *per-*
bizantin a păstrat numele său, care există, foarte tîrziu, în numele băj-
vii, *părpăritul;* cuvîntul „galben", pentru moneda cea mai preţioasă,
ie să fie un termin extrem de vechi, ceea ce înseamnă că noi cunoşteam
; banul de aur se chema însă şi „ban roşu". Va să zică era asprul, ceea
iemna banul *alb,* era banul *galben* sau banul *roşu.*

tîrziu, Miron Costin are forma italiană de *ducă.* Poate să ti dispărut şi din cauza semnificaţiei adjectivale a cuvîntuluj.

Yoevodul acesta, deşi supt influenţa culturii apusene, cu toate acestea în mare parte era ţeran, şi tot ceea ce formează o curte, cu dregători, cu venituri, nu exista pe vremea aceasta, şi nu existau nici veniturile care se culegeau mai tîrziu de la negustori, la vămi, ci şi judele şi voevodul trăiau din veniturile lor ţerăneşti şi din acelea care veneau din gloabă. Calul se zice şi azi gloabă, pentru că în timpurile vechi o unitate de plată era el, calul, de unde şi domnului de mai tîrziu, cînd era vorba să i se facă un dar, i se dădea un cal de călărie.

Mai tîrziu însă vdevozii trăiau după obiceiul nobilimii ungureşti vecine şi, cînd s-a ridicat la Argeş piatra de pe mormîntul lui Vodă Băsărabă, căruia ne-am deprins a-i zice Basarab[1], s-a găsit fruntea cu diademă de mărgăritare, trupul strîns în mătasă cu stema angevină a crinului, mijlocul în cingătoare cu placă de aur frumos sculptată.

în părţile de lingă Dunăre, pe atunci, pe la 1260, se puteau întîlni însă, măcar într-o nomenclatură de judeţ, rămăşiţele altei Teri Româneşti decît Ţara Românească din munte. In sus, supt influenţa ungurilor, începuse pe încetul o închegare a voevodatelor. Un privilegiu al regelui Ungariei, pentru alţi cavaleri declt teutonii, pentru ospitalieri sau ioaniţi, pomeneşte în vremea aceasta juzi ca Ioan şi Fărcas şi juzi cu atribuţiuni voevodale ca Litovoi, toţi aceştia în părţile oltene, ca şi un voevod care nu era jude şi nu stătea supt influenţa regelui, Seneslav de la Argeş. Dar în părţile de jos fusese, încă de pe la anul 1000, cu două sute de ani înainte, o întemeiere de domnie românească, sprijinită pe cetăţile de pe malul celalt al Dunării, pe Silistra în rîndul întîi. Cu atîta timp înainte ca Argeşul să fie centrul domniei din sus a Terii Româneşti, — şi poporul făcea, măcar în Moldova vecină, o deosebire între Ţara-de-sus şi Ţara-de-jos — a fost această domnie de jos a Terii Româneşti, cu cetatea Silistrei româneşti, zisă de noi, după Durostorul roman, Dîr-stor, care e foarte bine deslușită în paginile vestitei scriitoare bizantine Ana Comnena. In partea aceasta era un voevod, Tatul, nume foarte caracteristic românesc, popular. De aici a rămas în nomenclatura terii noastre ca o urmă despre acest voevodat numele de Vlaşca, ce înseamnă „Ţară Românească"', i se zicea slavoneşte fiindcă precum, pentru cei de sus limba statului a fost întîi limba latină, pentru cei de jos era limba slavonă (tot aşa în vechea terminologie slavă a rămas Starichiojd, care înseamnă Chiojdul Vechi, iar în Moldova părintele Bobulescu îmi făcea o paralelă foarte interesantă de sate care se chiamă şi slavonește şi românește; acelaşi sat are, adecă, două nume unul popular şi altul de cancelarie).

Dacă drumeţul ajungea la Dunăre, Giurgiul, în formă de oraş pe vreme aceasta nu exista; fiinţa numai un sat. Tot ceea ce se spune despre genovez pe Dunăre, legenda cu San-Giorgio, după care s-ar fi numit Giurgiul, n-ar nici un temei. Giurgiu e forma românească a lui Gheorghe, precum, faţă d forma bisericească Nicolae, Nicoară e forma populară. Mai tîrziu, mult m tîrziu, in legătură cu vama s-a făcut cetate, şi lîngă cetate s-a strîns un ora

[1] Numele e cumanic, din categoria celor cu sufixul-abă (Toxoabă, Talabă, Ti cabă).

orul. negustor sau diplomat, care ar fi cercetat ceea ce era să fie la
! veacului al XlV-lea Moldova, ar fi găsit şi aici juzi, dar ei erau mai
în ţinuturile de jos, decît în Moldova. Aceasta nu înseamnă, cum s-ar
•ine'va judecind superficial, că regimul de juzi şi voevozi nu exista şi
a fiindcă documentele nu-1 pomenesc. In cele dinţii acte de donaţiu-
.mnilor Moldovei se întîlnesc totuşi menţiuni ca acestea: „dau locul
de a fost jude cutare" sau „juzi cutare şi cutare". Aceasta înseamnă,
istemul juzilor exista încă, pe o vreme cînd în Muntenia judecia sau
- iudecia e hotarul, baza teritorială, judeţul e autoritatea, — popu-
i mai deasă, mult mai deasă, s-a dezvoltat pînă la situaţia care du-
n timpul nostru, căci hotarul a rămas cam ca acela de la 1300. Faţă
tamentele franceze, atît de proporţionate, de parcă ar fi fost trase
rtri cum au şi fost trase după 1789, judeţele muntene prezintau
i cele aiai nesimetrice, fiindcă ele corespund tradiţiei de odinioară. In
aceste aşezăminte s-au uscat în sămînţă, împărţirea terii făcîndu-se
aturi, în legătură cu oraşele şi cetăţile. In Moldova judecia şi judeţul
;, deci, cuprinse astfel în mica viaţă de sat. Ţara s-a păstrat astfel în
iceea mult mai primitivă în ce priveşte alcătuirile româneşti, deşi
bă de influenţe străine superioare: ungureşti şi polone.
ă, acum, călătorul se cobora pînă la Dunărea-de-jos, el afla aici două
:ite cetăţi, anterioare întemeierii domniei moldoveneşti, Chilia şi Ce-
bă, — pentru bizantini neagră, fiindcă era veche, iar pentru barbari
idea din pădurile lor piatra li se părea astfel.
iţile acestea sînt extrem de vechi. Chilia, care se chiamă Licostomo,
mele vechi al gurii Dunării, „Gura Lupului"[1], era aşezată, nu unde este
îouă basarabeană, ci la Chilia Veche, din Dobrogea, în insula. Aici
ii acopere clădirile ce vor fi fost vreodată. Dincolo, la Cetatea Albă
urile sînt extraordinare, cele mai frumoase din tot Orientul; ele arată
au face genovezii cari au venit tocmai pe acest timp aici, căpătînd
irea Mării Negre, de la paleologii restabiliţi in Bizanţ, la 1261. Aici
şur un tîrg mare: veneau oameni din interior cu grîne, cu peşte şi alte
naturale, şi corăbii soseau din toate părţile. Brăila munteană poate
ea încă fiinţă pe atunci, ci era numai un sat al lui Brae (de unde
Brăescu, Brăiloiu). Dacă Licostomul avea oarecare importanţă, Ce-
lbă, Maurokastron, cum îi ziceau bizantinii acestei Cetăţi Albe, avea,
n mare parte monopolul comercial in bazinul occidental ai Mării Negre.
:i era — vom vedea-o •— şi un episcopat. Ai noştri atîrnau pentru Mol-
! vlădica de Cetatea Albă, precum cei din Muntenia de vlădicii de din-
Dunăre: de cel din Vidin pentru ardeleni şi de cel de Silistra pentru
i. Pe la cetate se îmbarcau şi pelerinii ruşi cari mergeau la Constan-

încă o observaţie: e cu neputinţă să se găsească pe malul unui rîu sau
iurile unei mări o cetate înfloritoare, unde se fac schimburi importante,
din aceasta să nu se resimtă şi toată viaţa Hinterlandului, a regiunilor
ire.

>i azi pe acest braţ dunărean Vîlcovul ~ cum observă d. G. Vâlsan — înseamnă
ina tot „Gura Lupului".

II
CEI DINTÎI CĂLĂTORI ÎN VEACUL AL XIV-LEA

Principatul Terii Românești era să se întemeieze în apropierea anului 1300 la Argeş, şi, probabil, nu la Curtea de Argeş, ci la cetatea Argeşului, credem: Poienarii, iar Moldova era să ieie fiinţă numai pe la 1360. Să încercăm a ni închipui acum ce ar fi văzut un călător care ar fi străbătut Ţara Românească în veacul al XlV-lea şi mai ales în a doua jumătate a acestui veac. Aleg această dată fiindcă, precum am spus, Moldova nu se întemeiază decît pe la jumătatea) veacului al XlV-lea şi Ţara Românească nu se consolidează decît tot in aceeaşi vreme, aşa încit acel călător care ar fi venit în a doua jumătate a veacului al XlV-lea ar fi văzut mult mai multe lucruri, mult mai bine definit decît ar fi venit în întîia jumătate a aceluiaşi veac.

Înainte de aceasta însă, cîteva observaţii bibliografice preliminare. lătorii din secolul al XHI-lea sînt, cum am văzut, călugări, misionari francisj câni, din Ordinul Sfîntului Francisc, întemeiat de puţină vreme, cu misiunea în rîndul întîi, de a propaga catolicismul în mijlocul necredincioşilor, între cari se cuprindeau şi shismaticii de „legea grecească", din părţile răsăritene Chemarea lor este, mai ales, de a aduce la creştinism pe cei mai important păgîni din acele timpuri, cari erau tătarii, cuceritori ai unei mari părţi din Eu ropa răsăriteană, întinzindu-se pînă în Carpaţi, pe atunci. O mare activitate a misionarilor franciscani s-a desfăşurat pentru a cîştiga populaţia terilor noas tre la catolicism, şi în secolul al XlV-lea. Foarte deseori domnii români a\j trebuit, din motive politice, să iscălească „petece de hîrtie" în ce priveşte ade renta lor la biserica romană, supt apăsarea Ungariei sau supt influenţa PH niei, permiţînd stabilirea de episcopi catolici la Siretiu, în Moldova, la Severij şi chiar la Argeş, în Ţara Românească.

Numele lor sînt foarte bine cunoscute; activitatea lor mai puţin, fiindcj erau reduşi la un cerc de credincioşi foarte restrîns. In Moldova erau locuitor din oraşele care abia se întemeiau pe vremea aceea: Suceava, Siretiul, celd lalte fiind de creaţiune ceva mai nouă; iar în Muntenia episcopii din Severu ei Argeş aveau supt păstorirea lor numai un mic număr de colonişti venij

le munţi. O populaţie românească de aici care să fi trecut la cato-
iate zice că aproape nu exista. Domnii jurau pe sfinţii catolici mai
>lui Ungariei spre a cîştiga în felul acesta simpatiile vecinului mai
folositor în acel moment, pentru ca, pe urmă, după încetarea pre-
3 să uite şi de sfinţii catolici şi de toate punctele de deosebire din-
ism si catolicism. Alai tîrziu în Moldova s-a întemeiat o nouă epis-
icâ pe lîngă cea din Siretiu, — unde lucrau şi călugării dominicani
lt0'rl _t episcopia din Baia, lîngă biserica lui Alexandru cel Bun,
tru soţia lui lituană, Râng ala[1]. Episcopatul de la Bacău, încă mai
t foarte multă vreme, avînd legături cu polonii, numai pentru secuii
'uresti ce se întind pînă acum în părţile dinspre munte ale judeţului
a judeţul Roman, plus două alte sate în Tecuci. Gel de la Cetatea
funcţionat decît întîmplător.

de călătorii aceşti misionari, nu se întîmpină alţii. Şi chiar aceşti
îguri, germani din părţile vecine cu slavii, de prin Silezia, ca
rii episcopiei de Siretiu, nu erau cărturari ca acei din secolul al
ii nu simţeau nici un fel de chemare să puie în scris lucrurile pe
ideau.

,e rareori, în tot decursul secolului al XV-lea aflăm pelerini cari să
la noi mergînd la Locurile Sfinte. Ei puteau să meargă mai uşor
[u-se în porturile italiene ori să apuce drumul unguresc-sîrbesc pe
arătat. De la dînşii n-a rămas scris decît numai ce spun acei Peter
şi Urlich von Tennstădt pe cari i-am pomenit mai sus.

ini erau însă şi acei cari mergeau în cruciată contra necredincioşilor.
acestora putem pune pe vestitul Schiltberger, bavarez, care a luat
expediţia din Nicopol împotriva Sultanului Baiezid, expediţie între-
regele Ungariei, Sigismund, care avea foarte multe legături cu Apu-
din Casa de Luxemburg, pe trei sferturi francez; el a făcut apel la
de acolo, cari veneau din Franţa, din Burgundia, cu acel Jean-sans-
■e pe urmă a fost duce şi a avut cariera tragică ce se cunoaşte, ori şi
lia germană, ca burgravul de Niirnberg, Frederic de Zollern. După
3, mulţi dintre fugari — pe [cînd Sigismund fugia pe Dunăre ca să
incunjurînd Peninsula Balcanică, pînă în Dalmaţia — au trecut pe
nde au fost dezbrăcaţi de haine, după mărturia lui Froissart. Alţii
ptătorii nerăscumpăraţi au rămas robi la turci. Unul dintre ei a fost
Schiltberger, care a stat vreo douăzeci de ani în Imperiu: scăpînd
îrziu, a venit la întoarcere prin părţile noastre, pe care deci le-a văzut
in calitate de cruciat şi după 1420 ca bătrîn drumeţ obosit, care se
re casă[2].

pelerini luau drumul, care era al pelerinilor ruşi, poloni, lituanieni,
ales al ortodocşilor ruşi, către Cetatea Albă, străbătînd o parte din
!a, pe la localitatea, pe care unul dintre dînşii o numeşte „Mitirivi
, in legătură cu cuvîntul din limba slavă care înseamnă vamă, şi cu

e unde satul Rânghileştii, în judeţul Botoşani.
sntru ediţii v. bibliografia la Iorga, *Chilia'şi Cetatea Albă.*

Chişinăul[1], care ar fi existat pe vremea aceasta ca sat. De la Cetatea Albă era prilej ca drumeţii să fie duşi la Constantinopol, de unde luau, sau drumul de uscat, mai rar, sau drumul de mare, pentru a ajunge la Ierusalim.

In afară de călugări şi de aceşti pelerini înarmaţi cari sînt cruciaţii, este, în sfirşit, şi o altă categorie de oameni cari au străbătut, fără să scrie, foarte adeseori aceste părţi. Dar, chiar cînd nu scriu ei, se sqrie despre dînşii în registrele de socoteli ale oraşelor lor, care au păstrat în felul acesta însemnarea atîtor nume de oameni ce au străbătut ţerile noastre. E vorba de negustori.

In veacul al XlII-lea fără îndoială foarte puţini negustori treceau pe la noi; negoţul, întrucît se făcea, se făcea indirect: ţeranul nostru îşi fabrica singur toate cele de nevoie gospodăriei lui; lucruri care să se aducă de la străini şi de străini fără îndoială că nu prea erau, deşi, în ce priveşte pe fruntaşii societăţii noastre, pe voevozi, pe cnejii cu atribuţii voevodale, aceştia — precum am şi arătat mai sus — se îmbrăcau ca nobilii unguri din Ardeal şi ca jupînii saşi de la oraşe din aceeaşi vreme.

Căci, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, la hotarul nostru se întemeiază acele patru importante centre comerciale din care două sînt în Ardea: şi două în Galiţia, şi se deschide astfel drumul pe la noi către Răsărit. Legătura acestor drumuri cere şi stabilirea unei ordini politice cum se cade. Negustorii, am spus-o, nu intrau oriunde; li trebuia spre a se aventura să fie siguri că şi marfa lor şi banii şi persoana lor sînt în oarecare siguranţă. Pentru aceasta trebuia o „poliţie". „Poliţia" e în legătură cu ordinea de stat, şi consolidarea politică era deci cerinţa fără greş pentru începerea drumului pe la noi.

Cele două cetăţi din Ardeal, care fuseseră odinioară sate şi ajung în vremea aceasta numai să fie oraşe, sînt cetatea Coroanei şi cetatea lui Hermann, deci Braşovul şi Sibiiul; Braşovul fiind în legătură mai mult cu ţinuturile ce se întind dincoace de Olt, Sibiiul cu celelalte regiuni, oltene, deşi negustorii din Sibiiu aveau putinţa de a trece şi pe cestălalt ţerm al Oltului, pe la Slatina, care e şi pomenită in cutare privilegiu comercial din vremea aceasta.

Pe de altă parte, în Galiţia, prin privilegii ale prinţilor şi regilor ruteni, întărite pe urmă — fiindcă aici a fost întîi o Rusie roşie — de regele Poloniei, în secolul al XIV-lea se întemeiază două centre foarte importante, din care unul are legături necontenite cu noi, iar celalt era mai puţin în măsură să folosească drumul moldovenesc: de o parte Lembergul, pe care ai noştri îl numeau, după cuvîntul polon, Liov, iar pe locuitori lioveni, şi, pe de altă parte, Cracovia, pe care ai noştri o numeau Cracăul. Negustorii din Cracovia veneau mai rar la noi, dar liovenii era oaspeţi obişnuiţi ai Moldovei.

Drumul de mai tîrziu străbătea această ţară, ori prin Tighinea spre Caffa genoveză, ori prin Dorohoi, Botoşani, Iaşi, Bîrlad, Chilia şi Cetatea Albă, iar mai tîrziu cînd cetăţile acestea au căzut în mîna turcilor, decăzînd, drumul a tins către Galaţi. Pe la Hotin, în sfîrşit, putea să fie altă linie de comerţ, în legătură cu cel dintîi.

Drumul Lemberg-Caffa se chema cel *tătăresc,* pe cînd celalt, care a avut o întrebuinţare mai importantă în veacul al XV-lea, dar era mult mai slab frecventat chiar în întîia jumătate a acelui secol, era drumul *moldovenesc,*

[1] De la cuvîntul popular care înseamnă cascada, „gura" unui rîu, aici Bîcul, care-şi are şi „cheile" lui.

i să vedem ce au putut să vadă şi unii şi alţii, supt ce aspect s-au zenta terile noastre acelui care venea aducînd marfă sau îndeplinea religioase ori, în sfirşit, era chemat pe aici de cine ştie ce împrejurări te ale vieţii lui.

care apuca drumul Garpaţi-Dunăre şi de la Dunăre către interiorul >i Balcanice, întîlnea acum în Ardeal o viaţă mult mai dezvoltată inte. Viaţa aceasta începea să graviteze în jurul oraşelor. Cetăţile e regelui unguresc, ori pierdeau cu totul importanţa lor, ori păstrau tă numai în legătură cu anume izvoare de venit local, de exemplu ele de sare, pe unde existau, ori se transformau şi ele în oraşe de însemaimică cum e cazul pentru Turda, pentru Dej, care fuseseră odinioară prin această situaţie, căpătaseră o întocmire orăşenească. Drumul itre cele două mari emporii de graniţă ale Ardealului. Oraşele se înfăirte frumos: bisericile cele mari începuseră să se ridice. Biserica lin Braşov, biserica vastă din Sibiiu. Mai deoparte Clujul, un Klaupentru'saşi (nu de la Klaus, Nikolaus; ungureşte, Koloszvâr, cetaColosz, pare a fi nume de împrumut), şi el, ca privilegii de comerţ, .egături directe cu *Transalpina* noastră. In legătură cu comerţul, se dezvoltase foarte mult; industria era exercitată de bresle alcătuite ,temul german: legăturile comerciale cu Germania erau aşa de dese, ce se petrecea în viaţa germană de acolo avea influenţă asupra fraţilor jal[1]. Breslele acestea, supt influenţa acelei vieţi din Europa centrală, caracter miliar şi politic. Cutare poartă, cutare parte din ziduri era de cutare breaslă, corespunzind cartierului respectiv, în care se găseau Iţi meşteri de o anume categorie. Pieţile erau necontenit străbătute de a sătenilor cari veneau din împrejurimi, întinzînd corturi, şatre, cum 1 pe alocurea şi pînă în zilele noastre, deprinzîndu-se tot mai mult a i fabricatele pe care jupînii le scoteau în vînzare prin prăvăliile boln bolţile care incunjurau piaţa (de unde boltă, boltaş; prăvălie e de slavă, dar negoţ, negustor au rămas latine).

aceste pieţi nu era rar să se întîlnească şi oameni de la noi, trimişi dintîi domni, cari veneau pentru tot felul de rosturi, ca să cumpere ntru vodă sau pentru boieri, ca să aducă un dar judelui sau juraţilor icunjurau, formînd consiliul municipal al oraşului săsesc, ca să trans-3tea unui domn mort şi a urmaşului care se ridicase în scaun ori amenin-bucnirii unui război. Veneau toţi aceştia cu ceea ce se numeşte în socoişilor „evangelium", vestea bună, chiar cînd nu era bună. îi găzduiau ie case saşii, li dădeau de mîncare şi băutură, ţinînd samă de posturile , făcînd socoteală de untdelemnul, de peştele dat, pentru aceşti oaspeţi, lin Ţara Românească sau din Moldova, căci veneau şi moldoveni, mai Braşov, — la Sibiiu foarte rar —, adesea şi în alt centru săsesc, Bis-

e ?n(le se trecea obişnuit la Baia şi de la Baia către Siretiu şi Suceava.

lingă negustori şi purtători de „veşti bune" erau chiar de la început îgi, învinşi în luptele politice de la noi, pribegi boieri şi domni pribegi. i obiectul unui joc de bursă politică al saşilor; dacă pretendentul ajun-

gea să capete moşia părintelui sau rudei sale, evident că pentru oraşul ce-] adăpostea era un foarte mare avantaj.

După ce călătorul străbătea acest Ardeal, înviat acum şi îmbogăţit cu existenţa oraşelor, se trecea dincoace prin trecătorile obişnuite, pe care le ştiau şi românii de odinioară ca şi cei de azi. Trecătoarea Jiiului, Vîlcanul, era foarte rar întrebuinţată; Turnul-Roşu, în schimb, foarte des: pe acola mergeau carele sibienilor zi de zi. In ce priveşte drumul braşovenilor, el pori nea pe la cetatea. Branului, care este pentru unguri Torcsvâr (de la un vech: nume românesc: Terciu), iar pentru saşi Torzburg, cetate foarte frumoasă existînd şi acum, şi care poate da o noţiune a lucrurilor din veacul al XlV-lea Acolo stăteau străjerii regelui Ungariei, domn al Ardealului, unde-şi ţinec voevodul, după datina noastră. Străjerii aceştia erau uneori — cine s-ar f aşteptat? — pînă şi arbaletrieri, puşcaşi englezi — a fost un caz în secolu al XV-lea —, ceea ce nu trebuie să ne mire prea mult, dacă ţinem samă d originea apuseană a lui Sigismund de Luxemburg.

Se întră astfel în Ţara Românească a lui vodă. Uneori acela care conduce pe călător era un cărăuş din Ardeal, dar, de la o bucată de vreme, şi crec chiar pentru epoca aceasta, se formase o breaslă specială de cărăuşi la noi chiar Mai tîrziu îi întîlnim cu nume deosebite, în legătură cu ţinutul din care s< recrutau: în veacul al XVIII-lea erau mai mult, se pare, prahoveni.

Drumul mergea mai departe de-a lungul Dîmboviţei, pe la Rucăr şi Dra goslave. De acolo, de la Rucăr, foarte cunoscut pentru saşi şi al cărui nun» se întîlneşte necontenit, a cărui dezvoltare e cu totul specială în ce priveşte regularitatea străzilor, frumuseţa clădirilor de oarecare tradiţie şi de o buni gospodărie în care se vădeşte şi influenţa săsească, se continua pe malu rîului pentru a sări, pe urmă, la cursul Ialomiţei, ajungînd la Tîrgovişte

Capitala Terii Româneşti a rămas pînă la jumătatea veacului al XlV-le; tot în Argeş; Basarab cel vechi a stăpînit de aici; Alexandru sau Nicolai Alexandru, fiul lui Basarab, s-a coborît mai departe la Cîmpulung, de und< vine că, pe cînd în biserica cea mai veche de aici, cea catolică, se pomeneşte un primar, un jude, un „conte" săsesc la 1300, Laurenţiu, în biserica domneasc; ortodoxă, chiar supt jeţul Vlădicăi, poate fi văzută piatra de mormîn a acestui Nicolae Alexandru-Vodă, îngropat aici la 1364, piatră frumos săpat în adînc, nu în relief, ca mai tîrziu, care pomeneşte, în limba slavonă, acur limba cancelariei, numele marelui voevod.

După Nicolae Alexandru, Vlaicu-Vodă sau Vladislav — numele e îm prumutat şi el din Peninsula Balcanică; mai ales în Bosnia se găseşte de numele de Vlaicu, şi de obicei numele arăta şi legături de familie — s-a aşeza mai la şes, la Tîrgovişte.

Tîrgovişteа din veacul al XlV-lea ni-o putem închipui după anum ştiri, mult mai noi, dar aplicabile şi pentru vremea mai veche, pentru că schim bări esenţiale nu se întâmplaseră. Cetatea nu era încunjurată cu ziduri de pis tră; cele de piatră, din care au rămas urme, vin de la Matei Basarab.

Vechea împrejmuire era o palisadă, din pari cu vergi împletite şi acoperit cu lut, ca un gard ţerănesc mai mare, capabil de a fi apărat. Dealminţere Tîrgovişteа trebuie să fi fost aşezată pe locul unei mai vechi cetăţi, unui tîr

auri fiindcă sufixul slavon „iste" înseamnă totdeauna un trecuţi a fost acolo (porumbişte, pajişte, sălişte etc). La facerea tîrgului eră în largă proporţie oaspeţi veniţi de dincolo de munţi, catolici, îri" o biserică a lor s-a păstrat pînă foarte tîrziu şi avea la începutul i xvil-lea privilegii foarte întinse, stăpînind satul Şotînga, de ezdadul Singurul fapt că erau aici franciscani arată că biserica a iată de misionari, că era, prin urmare, de o dată foarte îndepărtată. nt că aceşti străini formau miezul oraşului, iar de jur împrejurul iez comercial şi industrial stăteau sătenii noştri. Putem vedea şi ocalităţile unde cultura administrativă, năvălitoare şi distrugătoare litate s-a întins mai puţin, cum se forma odinioară un oraş la noi. xemplu: Vălenii de Munte: în jurul pieţii sînt cartiere care toate au rechi sate deosebite, Berivoieştii etc. O cetate, o mănăstire, o piaţă i putea să adune şi să confunde cu timpul satele vecine.

Tîrgoviste călătorul putea să coboare la Bucureşti, care n-are nimic .bucuria", nici cu „ciobanul Bucur". Nu ciobanii întemeiază satele; 'reietori de lume. Bucur trebuie să fi fost străbunul care în mijlocul exista odată aici — şi a fost restrînsă, de o parte în pădurea Cotroire a trăit foarte multă vreme şi din care a rămas parcul de astăzi, ă parte, de pădurea cea mare din Ilfov, pădurea Vlăsiei, a găsit un itru gospodărie agricolă, făcîndu-şi casa aici.

reştii vechi, cum am spus, erau pe partea de dincolo a Dîmboviţei, acum biserica Mihai-Vodă, clădită de Mihai Viteazul, dar înainte i exista fără îndoială o altă bisericuţă de lemn. Şi Curtea cea veche ilo. Ceea ce se chiamă azi Curtea Veche e numai una din formele i, dincoace de Dîmboviţa, ale reşedinţei domneşti, i Bucureşti, aşezaţi foarte bine, dominînd întreaga regiune de pe lui relative, şi capabili de a apăra drumul comercial, se înainta în Giurgiu. Giurgiul este, precum am spus, o formaţie cetăţenească, că, relativ nou. Vlad Dracul, vorbind cu un cruciat la 1445, spunea e de sare a cheltuit Mircea, tatăl lui, ca să facă cetatea: pietrele de un articol de export în Peninsula Balcanică, un surogat de monedă, oată această străbatere a Terii Româneşti, călătorul avea a face cu tdare populaţie ţerănească. Această populaţie era în întregimea ei stăpînitoare de pămînt. Teoria care a apărut mai tîrziu, acum cîţiva i C. Giurescu, că s-ar fi mers de la o stăpînire boierească mai apăsătre libertatea tot mai mare a ţeranului, este, credem, greşită. Ea se pe ce spun documentele, dar documentele se făceau de boieri, şi găsi un boier care să spuie că a deposedat pe ţerani? Vitalitatea în l politic şi militar, biruinţile cîştigate împotriva duşmanului, nu se îca decît prin majoritatea, dacă nu prin unanimitatea unei populaţii *i* o naţiune de sclavi sau din care cei mai mulţi se găsesc în atlrnare, :e nimic nou, nimic durabil în dezvoltarea istoriei universale, ^a de sat corespundea foarte bine cu aceea pe care am fixat-o mai susenii — aceasta trebuie s-o adăugim —, toţi sătenii erau copărtaşi ai d moştenirii moşului; fiecare dintre dînşii avea în întrebuinţarea âces-

tei moşii o parte corespunzătoare cu descendenţa lui. Aceasta în teorie. în practică însă se putea ca vreunul, oricare ar fi fost descendenţa lui, să fi avut mai mulţi copii, aşa încît avea o parte mai larga; se putea ca putinţa de lucru şi nevoia de hrană să fie mai mică, şi în cazul acesta omul, care nu lucra cu elemente muncitoreşti plătite, luate de aiurea, se mărginea la mai puţin în ce priveşte cerinţele sale. Exista un fel de *parte* ideală, care nu se cobora pe pămînt, a fiecăruia dintre acei cari alcătuiau comunitatea urmaşilor acelui moş care fusese întemeietorul.

Mai tîrziu numai, pe la 1570, cum vom vedea, în urma unei mari crize, au ajuns sătenii ca, vînzîndu-şi partea, să fie siliţi să o şi delimiteze. Atunci vechea frăţie de pămînt — vecinul fiind totdeauna un frate în înţelesul frumoa al cuvîntului —, a dispărut. Pentru moment însă satele formau şi o unitate morală şi o unitate de sînge şi o unitate materială. Acesta era un element da viaţă şi de putere pentru oamenii de atunci.

Ca şi la germanii vechi, şi în ce priveşte apărarea terii satele mergeau solidar: la un anume semn — se aprindeau focuri pe dealuri —, toţi se strîngeau supt conducerea puţinilor boieri cari stăteau obişnuit în jurul lui Vodă,

Desigur că o parte din boierimea cea veche, în ambele teri, venea dir vechii juzi şi cneji. Prin urmare exista o boierime de origine românească şi îr ce priveşte sîngele. Demnităţile şi rosturile deosebite, funcţiunile particulare ale curţii erau însă împrumutate de dincolo de Dunăre, de la bulgari şi sîrbi firește, dar numai ea transmiţători ai obiceiurilor bizantine, căci boieri erau o imitaţie, cu oarecare reminiscenţe păgîne, a funcţionarilor de curtt bizantini: vistierul, logofătul, comisul, stratornicul arată şi în nume originea lor grecă sau romano-greacă. Transmiterea acestor forme s-a făcut în secolu al XlV-lea, supt influenţa acestor A[r]ecini şi în legătură cu încuscririle pe car(familiile noastre domnitoare le legaseră cu vecinii de dincolo de Dunăre, *li* Constantinopol calitatea fiecăruia dintre aceşti dregători era foarte stric fixată; ni putem închipui însă că stricteţa bizantină nu era îndeplinită ci cea mai perfectă exactitate la noi. Era o haină de împrumut, pe care o poarti cineva cu oarecare stîngăcie, şi se putea întîmpla ca acel care purta un numi să îndeplinească, în acelaşi timp, şi alte funcţii. La boierii aceştia de modă slavo bizantină se adăugia unul singur în legătură cu dezvoltarea teritoriului noştri naţional, Banul. Cînd Severinul ajunse să fie în legătură cu domnia de la Argeş — ungurii au intervenit adeseaori ca să-şi ia înapoi stăpînirea, în to decursul veacului al XlV-lea şi al XV-lea —, firește că Banul a trebuit si ieie loc alături de domn.

Boierii aceştia dispuneau de oarecare avere, aveau o mîndrie de nean dacă veneau din vechi familii aşezate în cutare sau cutare ţinut; se aflai însă, încă din veacul al XlV-lea, boieri, foarte trufaşi, cari nu erau de la noi ci veneau din ţinuturi cu o aristocraţie mult mai veche decit acea aristocraţi născîndă a terilor noastre. Erau pribegi de dincolo de Dunăre. Turcii intra seră în Balcani; toţi acei cari aveau un nume mare, cari îndepliniseră funcţiur însemnate şi dispuneau de bani, se refugiau la noi, aşa încît ţerile noastr începuseră să adăpostească încă de pe vremea aceia pe reprezentanţii un« puternice clase adunate din deosebitele state ale Peninsulei Balanice.

ilocul boierilor, avînd dreptul de a-i numi şi de a-i scoate, dreptul di la moarte — şi folosindu-se uneori de acest drept —, stătea dom-n domn vechi, cum era Basarab, însemna încă mai puţin lucru; dar texandru începea să aibă, acum, în independenţa lui, cîştigată prin ital lui Basarab, biruise pe Carol Robert la 1330, cînd ungurii tre-tile noastre — anumite atitudini; legăturile cu familiile domnitoare sula Balcanică se făceau tot mai dese, şi fiecare din aceste legături »ntimentului dinastic, pe care vechii stăpînitori de la noi nu-1 aveau, domni improvizaţi, dar Mircea, care avea sînge bizantin prin mama chia, era adoptat, oarecum, de Bizanţ.

itinii aveau obiceiul în vremea aceasta, ca să cîştige alianţe, să acorde nitori vecini titlul de despoţi, care titlu însemna „rudă împărătească".) acorda unui nepot, unui cuscru, cuiva care avea, oricum, legă-înge cu dinastia bizantină. Despotul avea dreptul la anumite forme • el purta, ca şi împăraţii din Constantinopole, purpura, avea drep-tlte coturnii roşii şi să întrebuinţeze în veşmînt coloarea roşie. Roşul uintat, exclusiv, şi pentru pecetluirea şi iscălitura, pentru monograma •ului. în chipul lui Mircea cel Bătrîn şi al fiului său Mihail, care se astăzi la Gozia, vulturul cusut cu aur al împăraţilor Răsăritului se e foarte bine. Coroana pe care o poartă în biserică domnii noştri vreme este desigur în legătură şi cu concepţia „domnească", împără-e care poporul şi-o făcea despre căpeteniile sale, dar şi cu această în situaţie de paritate din partea Bizanţului. Mircea purta aceeaşi şi aceleaşi atribute exterioare pe care, dealminteri, le poartă despo-ro-greci de la Chiustendil, unde era o stăpînire locală ai carii şefi, in, Ioan, stăteau în legătură cu Bizanţul şi căpătaseră dreptul de ii ei atributele despotale. Mai tîrziu, cînd în Serbia nu vor mai fi nici crai, Ştefan al Serbiei de la începutul veacului al XV-lea, fiul lui a fi despot al Serbiei şi va purta aceleaşi atribute, gur că aceşti domni aveau şi în conştiinţa de sine înşişi alt rost decît nodeşti pe vremuri. Din ce în ce li plăcea mai mult să aibă o curte, arie, să dea porunci bine stilizate, copiate frumos de cei mai buni de dincolo de Dunăre; din ce în ce mai mult se dedau la ideea dinas-iceasta a făcut ca Mircea să asocieze la domnie pe fiul său Mihail, care iplome alături de tatăl său, pentru care îl şi vedem pe Mihail figurînd le acesta în fresca de la Cozia[1]. Domnului îi plăcea să clădească biserici ştiri, să îndemne pe călugări a-i pomeni numele. Este o creştere necon-mîndriei acestui stăpînitor, şi totodată un cîştig de aderenţi prin dărui-îilor fără stăpîn, a pămînturilor pe care le cucereşte, a posesiunilor n averea trădătorilor cari nu ascultă de domn. Şi acei cari au primit *î* la domn, pe viaţă, sau pentru a fi chiar transmise urmaşilor, întră

tr-o bisericuţă din munţi, la Brazi, Mircea are alături pe doamna lui, Mara, fi-irboaică. Mihail trebuie sa fie un bastard.

în clientela domnului; supt ordinele lor locuitorii terii vor fi datori să alerge la orice chemare a lui pentru a-i forma armata. Cum vedem, ţara se consolidează, supt puterea în creştere a domnului.

Străinul ce se apropia astfel de domnul care unea pe lîngă originile sale ţerăneşti tot ce putea cuprinde, sănătos şi real, Orientul, pe lîngă influenţele ungureşti — Basarab are înfăţişarea unui vasal al regilor Ungariei din Casa de Anjou, Mircea e îmbrăcat în haina strimtă a cavalerilor cruciaţi —, străinul acesta se simţea, fără îndoială, impresionat. El avea conştiinţa că întră în contact cu o viaţă politică care a cîştigat acum tot ceea ce-i trebuie pentru a rămînea şi a se dezvolta.

III

CELE DINTÎl ALCĂTUIRI BISERICEŞTI

Intîmpina însă alături de această viaţă politică şi socială una i, care se consolidase şi ea.
ăstirile cele mai multe şi frumoase, unele dintre dînsele păstrate aşa mie, altele într-o stare de ruină totală sau parţială, mănăstirile care Iria terilor noastre, nu existau la sfîrşitul veacului al XlV-lea decit i cîte'va colţuri de ţară, înfăţişînd mai mult începuturi decît o dezvol- nsă la un termen apreciabil al ei.
hea noastră viaţă religioasă, pe care ar fi putut-o întîlni călătorii ui al XllI-lea şi din întîia jumătate a secolului al XlV-lea, avea foarte rosturi canonice. Ceea ce nu înseamnă că vlădicii cari se îngrijeau de celor din al XllI-lea veac n-aveau nici un fel de legături între sine. icitate foarte elementară exista, firește. Ca să înţeleagă cineva de ce L atîta vreme în forme bisericeşti foarte primitive, care n-aveau nici ns legal, nici un exterior solemn, trebuie să ae gîndim la originea vieţii ie la noi.
mare parte această origine e predica în mijlocul barbarilor, într-un id aceştia aveau stăpînire asupra acestor ţinuturi, o stăpînire de la ■ depărtat către ţinutul de văi locuit de ţerani. Pe vremea aceea inrîu- sericească s-a exercitat nu prin episcopi, ci prin misionari, întocmai sştinismul se întinde, în timpurile noastre, prin anumite ţinuturi de ie redusă, cu ajutorul misionarilor, misionari cari pleacă ptiţin pe r proprie şi potrivit împrejurărilor, pe cînd, atunci cind creştinismul de în formă episcopală, mijloacele sînt cu totul altele. i acest creştinism de misionari au rămas anume tradiţii, pe care le t nu numai în părţile noastre, dar tot aşa trebuie să fi fost şi la bulgari de a se fi alcătuit o biserică bulgară, în relaţie cu Constantinopolul, documentar se dovedește că era prin părţile Panoniei înainte de măsura a luat-o regele morav de a întemeia o adevărată biserică, atîrnînd de 1 sfîntului Petru. Am pomenit şi mai sus pe vlădicii fără căpătîi aeau cine ştie de unde şi cari mergeau din loc în loc, avînd mai mult ri decît locuinţe în anumite schituri de lemn, unde populaţia, în legă-

tură cu anumite datine ale cultului păgîn, era obişnuită să aducă daruri, lucruri consacrate, care se păstrează de obicei de la o religie la alta.

Un schit de lemn. evident, nu se poate ţinea declt un timp relativ scurt, deşi acel din pădurea Căpoteştilor, în judeţul Vaslui, care exista pe vremea cînd Vasile Lupu s-a adăpostit acolo de tătari, la 1650, se vede pînă acum şi poate să aibă o durată şi mai lungă. Tot aşa se întîlnesc în Maramureş multe biserici de lemn, cîte una avînd vechime de secole.

Călătorul nostru, care văzuse în Ardeal marea, impunătoarea biserică săsească, trecînd în satele româneşti, găsea ca loc unde să stea preotul, episcopul, canonic sau necanonic, lăcaşul acesta de lemn. Uneori, însă, el nu întîlnea nici măcar înjghebările acestea simple. Se întîmpla foarte adeseori ca o singură cruce să înlocuiască şi biserica de lemn. Acesta este, în parte, înţelesul crucilor răspîndite, multe dintre dinsele de lemn, în unele regiuni, cum ■e regiunea Buzăului şi o parte din Prahova vecină; şi prin cîteva judeţe de şes sînt cruci de piatră. Un studiu asupra crucilor româneşti ar fi foarte folositor din punctul de vedere al elementelor de artă şi tradiţie religioasă, extrem de veche, care se găsesc în ele. Crucea de pe o vale nu samănă cu cea de pe altă vale; sînt fel de fel de forme, cu fel de fel de reprezentaţii, care pot să aibă un mare interes istoric.

Cruci se întîlnesc şi foarte tîrziu în veacul al XVII-lea, de exemplu în ■cazul lui Şerban Cantacuzino, cînd a fost silit să meargă cu contingente muntene la asediul Vienei. şi legenda spune — în legătură cu aceasta austriacii au numit după Şerban Cantacuzino o stradă a Vienei — că domnul muntean a ridicat crucea ca să arate că e creştin, ceea ce ar fi absurd. De fapt crucea lui Şerban Cantacuzino ca şi atîtea altele din tot cuprinsul Ţerii Româneşti Înseamnă atîta că, neputîndu-se avea în lagăr o biserică, se făcuse crucea pentru a se putea sluji acolo liturghia.

Revenind la legătura ierarhică ce îndreptăţeşte pe cineva să îndeplinească funcţii religioase, ea era, firește, ca la aceia dintre vecini cari aveau o organizaţie religioasă superioară şi, în rîndul întîi, la cei de dincolo de Dunăre.

La noi vechile oraşe dacice au fost desfiinţate foarte răpede; n-au putut trăi, după toate împrejurările grele care au trecut asupra ţinuturilor acestora. Dincolo de rîu, de bine, de rău, în împrejurări de multe ori foarte precare, oraşele s-au menţinut, prin urmare şi episcopiile de odinioară. Era deci un rost de ascultare între vlădicii noştri şi uneori chiar între preoţi, cînd ei erau mai aproape de linia de hotar, şi între episcopii de pe malul drept al Dunării.

Am văzut ce erau pentru ai noştri Vidinul, Silistra şi chiar Cirvenul de lîngă Rusciucul de azi, reşedinţă de episcop. Moldova avea asemenea relaţii 'de supunere ierarhică numai cu Cetatea Albă.

In ce priveşte, nu episcopii, nici preoţii, ci mănăstirile care au fost principala vatră de cultură, nu numai în răsăritul european, dar mai ales în apus, prin benedictini în special, călătorul dinainte de 1350 n-ar fi întîlnit în tot ■cuprinsul Ţerii Româneşti nici un lăcaş de oarecare înfăţişare. Cu toate acestea, cuvintele „călugăr", „călugăriţă", „mănăstire", vin de-a dreptul din laţi-

arată o transmisiune necontenită a vieţii monahale. Toate acestea că niciodată nu s-a pierdut lucrul însuşi; numai s-a întîmplat cu el vtîrnplă cu anume plante în regiunile înalte ale munţilor: ele rămîn, ierează din ce în ce mai mult, şi aceeaşi plantă, dacă ar fi strămutată diu după un stadiu de dezvoltare, şi-ar recăpăta calităţile primitive, oţele se auzeau sunînd prin munţi şi văi, se auzea bătînd toaca, tot >che la [n°i' ca § ^a 8rec^ ^ slavii din Peninsula Balcanică; tocmai î ter'minul e de origine populară[1], aceasta arată şi vechimea şi răs- lucrului. în ce priveşte clopotul, numele e slav, pe cînd bulgarii au probabil în legătură cu italienii sau cu propaganda catolică, terminul i latin: *cambana*.

t ÎVicolae Alexandru-Vodă am văzut că domniile noastre începuseră tui mai bine. Alexandru de la Argeş şi Cînipulung nu se putea lăsa os decît Alexandru, ruda sa, care stăpînia la Tîrnova. ngind să reprezinte un stat organizat, domnul muntean s-a gîndit 0 formă bisericească corespunzătoare. El a ţinut să aibă neapărat un it. Pe vremea veche fiecării forme politice îi corespundea o anume sericească. Dacă era numai un prinţ, o căpetenie de ţară fără titlu el se putea mulţămi şi cu un episcop. Un „Domn a toată Ţara Româ- unul căruia Bizanţul era dispus să-i acorde calitatea de despot, tre- dbă, şi în domeniul religios, ceva care să răspundă situaţiei sale. Pre- id căpetenia bulgară din veacul al IX-lea a trecut la religia creştină, 1 aspiraţii împărăteşti, şi şi-a zis ţar, din acel moment chiar a ţinut îngă el un patriarh, tot aşa domnul liber îşi vrea mitropolitul. Precum ilo şi atunci, Bizanţul n-a cedat uşor, tot aşa la noi întemeierea mitro- e la 1350-60, a cerut negocieri îndelungate, şi, cînd ele au ajuns la oua creaţiune are şi o foarte mare valoare politică.

buie să ţinem samă şi de nevoia pe care o simţea domnul muntean işeza un mitropolit la dînsul acasă. Bizanţul însă, în legătură cu do- de a păstra cît mai mult trecutul şi de a recunoaşte cît mai puţin entul care se dezvoltase fără dezlegare din partea lui, se ferea să creeze formă episcopală pe lîngă cele vechi, pentru că forma nouă ar fi în- că se poate inova şi fără o provocaţie de la Constantinopol. Cînd era 3 o ţară nouă, de nevoia unei vrednicii bisericeşti nouă, acest Bizanţ >c îşi avea sistemul, precum Bizanţul laic îl avea pe al său, cu numirile r ca despoţi.

omeniul religios, se delega, deci, cîte un episcop care funcţionase şi aiurea, ca să îndeplinească funcţiunea metropolitană. Aşa s-a întîmplat care a căpătat misiunea de arhiepiscop ortodox în Ţara Românească; îea legat deci cu scaunul constantinopolitan şi prin delegaţia nouă se adăugea.

:elul acesta i s-a dat domnului muntean, după cererea lui repetată, ca sericii lui un episcop de Vicina. Vicina era în Dobrogea, — nu la Macin, I Tulcea, cum dovedesc portulanele.

• italianul *tocco,* momentul cînd bate ceasul.

De ce s-a luat mitropolitul acesta, Ioachim, care era un grec, de acolo dini Vicina, şi nu altul din Vidin, din Cirven sau Silistra? Căci a merge la Vicina pentru episcopi sau preoţi nu era în vremea aceasta lucru obişnuit, dat fiind faptul că Ialomiţa şi Brăila sînt judeţe de colonizare relativ recentă: fusese- în părţile acestea o populaţie foarte veche, a geţilor, dar aşezări mai importante nu erau. Explicaţia ar fi că puterea domnului Terii Româneşti se întindea asupra regiunii dobrogene in care se găsea cel puţin acel triunghi nordvestic, uşor de stăpînit de cine are malul opus, şi locuit atunci ca şi acum, în cea mai mare parte, de români, unde stătea Vicina.

înainte de a se aşeza mitropolitul de Vicina, domnii întemeiaseră o biserică, pe care călătorul nostru ar fi putut-o vedea, sus, la Sîn-Nicoară. Ciliai faptul că i se zice Sin-Nicoară, şi nu Sfîntul Nicolae, arată timpul depărtat patriarhal, pur românesc, neinfluenţat de rosturi greceşti, al întemeierii sale căci, îndată ce a venit influenţa grecească, sfinţii şi-au pierdut numele vechi şi au căpătat altele noi.

Caracterul arhitectonic al acestei vechi zidiri e uşor de deslușit: ea samănă cu aşa-numitele biserici-castele din Ardeal, asupra cărora e o întreagă literatură. In Ardeal, în satele săseşti, biserica are un caracter de fortăreaţă. Este încunjurată de ziduri şi poate servi de adăpost pentru o populaţie întreagă; în pivniţile ei se pot strînge grine pentru timpuri de restriște. Şi la Sîn-Nicoară biserica e mică, iar turnul cu mult mai rrfere decît dînsa.

Imediat ce a venit un mitropolit, cu totul altă ordine a trebuit sa domnească şi în alcătuirea ierarhică a bisericii, şi în forma arhitectonică a clădirilor sfinte. Atunci s-a întemeiat Biserica Domnească de la Argeş mai la vale

Biserica Domnească nu reprezintă, desigur, un complex de clădiri capabi de a fi apărat, ceea ce arată că Ţara Românească trecuse din faza primitivă ș intrase într-una relativ asigurată, care n-avea să se teamă de năvăliri. E făcuţi în stil bizantin, după datina domnitoare în noile clădiri de la Salonic, fiind alcătuită din acel amestec de cărămidă ce încadrează bolovani prinşi în ciment care se cheamă *opus reticulatum.* Călătorul de pe la 1350 ar fi văzut biserica în toată strălucirea ei, aşa cum astăzi nu e, pe cînd, mai tîrziu, peste veche? formă exterioară s-a aşternut tencuiala care a stricat frumuseţa vechilor bi serici, acoperind atîtea vechi zugrăveli, iar, în interior, îndată ce zugrăvealc părea că e cam stricată, zugravi contemporani, cari-şi închipuiau că sint ma buni decît cei vechi, prefăceau sau pictau pe deasupra.

Ca amănunte, Biserica Domnească, atunci luminoasă de pictură în mar proporţii, e împărţită în trei, prin pilaştri, obicei părăsit pe urmă. în locul tri bunelor, care lipsesc, e numai fereastra supt arcul blînd desfăcîndu-se din mo notonia profilului.

Biserici mai vechi nu s-ar fi găsit în oraşe; ele sînt în acest principat nu mai din secolul al XV-lea. în cele mai multe oraşe, care abia se înjghebau erau numai bisericuţe de lemn. Dar călătorul care ar fi venit pe aici în a dom jumătate a veacului al XlV-lea, urmînd alt drum decît acel care duce la Ar geş, drumul pe la Turnul-Roşu sau pe la Orşova ori Vîrciorova[1], ar fi putu să întîlnească cele clintii *clădiri mănăstireşti* ale noastre. Căci în a doua juma tate a veacului al XlV-lea organizaţia bisericească în Ţara Românească !

[1] De la virfeior, cu sufixul slav -ova (Orşova, Moldova etc).

itură cu două influenţe care s-au combătut: o influenţă grecească pate si o influenţă sîrbească prin mănăstiri. S-au luptat între dîntbosit'în această luptă, iar noi am luat forme şi de la una şi de la nalizîndu-le încă de la începutul veacului al XV-lea.

lugăr, Nicodim, originar din Macedonia, din părţile Prilepului, unde **mulţi** aromâni şi care Nicodim era pe jumătate „grec", pe jumătate eea ce însemna o dependenţă ierarhică mai mult decît o notă na. trecînd pe la muntele Athos, a fost atras în ţara noastră, nu numai e de primejdia turcească, dar poate şi prin cine ştie ce legături de dim fusese si prin Serbia de Nord, unde erau foarte însemnate mă-•hi dintre care Studeniţa există pînă acum, scăpată de pe vremea si' constituie unul din marile monumente de artă ale Peninsulei amesteeîndu-se influenţa italiană cu cea greacă. Din părţile acesut multămită şi bunelor relaţii de vecinătate dintre despoţii sîrbi noştri, în Banatul Olteniei, care era disputat pe vremea aceasta le unguresc şi între voevodul a toată Ţara Românească. Privilegiile echi ale mănăstirilor întemeiate de Nicodim sînt şi privilegii ungu-ină în secolul al XV-lea mănăstirile din părţile acestea cereau cărţi e de la regele Ungariei sau şi de la guvernatorul ei, loan Corvinul. lim a întemeiat mănăstirea Vodiţa: din ea au rămas atîtea urme pe t să se vadă întinderea bisericii de odinioară. Cealaltă fundaţiune dim, Tismana, în munţii Gorjului, unde el a scris vestita *Evanghelie,* ută din nou în secolul al XVI-lea; pe urmă au venit alte prefaceri , şi, în sfîrşit, cea din urmă din secolul al XlX-lea, care a stricat încă , proporţiile.

it apoi o bucată de vreme luptă între grecismul mitropolitului şi între egumenilor, al lui Nicodim şi urmaşilor lui. E lucru foarte sigur că, al XlV-lea, la Argeş şi în toate bisericile domneşti care atîrnau de e, slujba se făcea, nu în slavoneşte, — de româneşte nu putea fi vorba; *ripturâ* nu era tradusă în limba românească — ci în greceşte: pe ănăstiri slujba se făcea în slavoneşte. Şi n-a putut să biruie la început l din mănăstiri grecismul din biserici. Poate după 1400 s-a ajuns la sericească slavonă fără sa putem spune însă că acei cari au făcut ;ă în serviciul divin, în liturghie, limba slavonă, că mitropolitul sau aceia ar fi venit din mănăstirile create de Nicodim. Asistăm numai că de la o bucată de vreme limba bisericii, în Ţara Românească mai ost *aceasta.*

spus că Nicodim a zidit Tismana, pe vremea cînd domnul muntean sa. După aceasta Mircea a făcut Gozia, în Vîlcea, şi Cotmeana, în Ariin urmă transformată în secolul al XVII-lea şi apoi, în al XVIII-lea. iveşte Cozia, şi ea a fost întrucîtva prefăcută de Constantin Brâncolniţa însă, unde era spitalul şi locul de îngropare al călugărilor, e **u** recentă decît biserica propriu-zisă. A fost înălţată în secolul al , dar înainte de influenţa fetei lui Petru Rareş, doamna Chiajna, şi din lăcaşul acesta înalt, supţiratec e cea mai frumoasă din această i toată Muntenia. Dar veacul al XVI-lea n-a avut nimic pe acest loc. mănăstirile acestea călătorul putea să fie interesat şi din alt punct de lecît al artei: din punctul de vedere al datinelor, O mănăstire de astăzi

înseamnă, de obicei, în viaţa culturală a terii prea puţin lucru: e locuită de bieţi ţerani, de multe ori abia ştiutori de carte, şi de clţiva clerici cari şi-au găsit adăpost acolo, şi numai de foarte puţini călugări adevăraţi.

Pe vremuri însă, aceste lăcaşuri însemnau în multe părţi ale noastre ceea ce însemnau mănăstirile din vremea carolingiană, cînd influenţa culturală s-a întins împreună cu influenţa creştinismului în părţile Saxoniei, ale Germaniei centrale.

Călugării aduceau un sistem de cultură superioară; aveau şcoli, învăţături de meşteşug, şi pentru altă lume, din împrejurimi. La un loc ei alcătuiau „Ministeriul Instrucţiei Publice şi al Cultelor". Erau foarte bogaţi: cele dinţii privilegii ale domnilor noştri li dau stăpînire în tot cuprinsul terii, cu vămi la Dunăre, cu locuri de pescuit, moşii cu păduri, heleşteie. în afară de acestea se da îmbrăcăminte călugărilor pentru rasele lor. Praznicele mănăstireşti aveau o însemnătate cu totul deosebită, şi foarte adesea ori se întîmpla ca boieri mari sau şi domnul însuşi să asiste la praznicul ctitoriei lor. Serbările naţionale de astăzi erau suplinite pe vremea aceea prin hramurile mănăstirilor, şi trebuie să adaug că era mult mai multă realitate în serbarea hramului mănăstirii decît în felul cum se înţeleg adesea serbătorile naţionale la noi. Şi străinul care ar fi venit în părţile acestea şi ar fi asistat la o slujbă la Tismana, cel care ar fi pătruns în chiliile unde călugării zugrăveau şi scriau şi ar fi văzut blîndul chip al lui Nicodim şi ale ucenicilor săi, ar fi plecat adînc impresionat, şi de caracterul sfinţeniei în ce priveşte viaţa, şi de caracterul cultural al ocupaţiei călugărilor. Din ceea ce se constata încă pînă mai dăunăzi la Muntele Athos, unde viaţa monahilor s-a menţinut ca în evul mediu, ni putem face o idee de ceea ce era viaţa călugărească în părţile noastre.

In şes călătorul n-ar fi putut întîlni însă nici o altă mănăstire în afară de Snagov, care e pomenită în privilegii din veacul al XlV-lea încă, dar nimic din clădirile de atunci nu s-a păstrat în epoca modernă.

!

IV

MOLDOVA DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XTV-LEA

>laşi călător din a doua jumătate a veacului al XlV-lea ar fi străbă. oldova, poate pentru scopurile sale, dar, în acelaşi timp, ar fi avut să constate şi împrejurările de viaţă religioasă şi artistică, ar fi ici o organizaţie ierarhică şi canonică, dobîndită cu mai multe lupte Ţara Românească.

icest timp, precum episcopul de Vicina, devenind al Terii Românești u de Argeș — căpăta de la patriarh delegaţie de „exarh al plaiurilor", din Maramureș, de unde a venit în valea Moldovei întîi Dragoș, ca ;ant al regelui Ungariei, şi apoi Bogdan, ca întemeietor al domniei ti a Moldovei, românii aceştia, zic, numeroşi, bogaţi, avînd pămîntise, strîns legaţi între dînşii, supuşi unor voevozi cari erau capabili e spontanee, de o politică independentă, cum a fost aceea care a creat , au simţit, deşi nu formau un stat osebit, şi nevoia de a avea o orga-)isericească. In Ţara Românească se întemeiază o domnie a tot păomânesc: imediat consecinţa este, în ordinea bisericească, existenţa ropolit; în părţile maramureșene, de supt coroana Ungariei, voevozii o mare importanţă: imediat ei caută să creeze, în ordinea bisericească, espunzător însemnătăţii lor în ordinea politică. Atunci un neam al oș, Bale sau Baliţă, şi un Dragu se adresează la Constantinopol şi cer ului ca o mănăstire întemeiată de dînşii acolo — şi care, din nenoro-Imas dincolo de graniţa fixată Maramureşului, — ca mănăstirea Peri ș, Peret), să capete un decret — şi decretul dat de patriarhul Anto->ăstrat —, prefăcînd mănăstirea în *stavropighie,* ceea ce înseamnă „îns cruce". In acelaşi timp egumenul din Peri devenea exarh al patriar- Constantinopol, avînd o întreagă listă de regiuni maramureşene şi tt **Maramureşul,** de la vest şi sud, pînă adînc în Ardeal, supuse autolădicăi exarh.

atunci patriarhia de Constantinopol servea unor scopuri romantice oraţie bizantină. Îşi închipuia Bizanţul, necontenit ameninţat de turci, ăbit de primejdiile continue, că ar putea să revie la ce fusese odini-vremea Comnenilor, şi dacă imperiul se mişca mai greu, dacă n-avea

mijloacele prin care să se poată impune, fiindcă era sărac, fără armată, făr comunicaţii, patriarhia se putea mişca mai uşor: în toate părţile, in Munte nia, în Moldova, în Rusia ea căuta să-şi întindă din nou influenţa, să-şi ţes din nou firele, pentru ca pe urmă să vie imperiul şi să profite din ceea ce cîştigat biserica, precum în alte timpuri biserica însăşi căta să-şi cîştige din dobîndise imperiul. Şi exarhatul plaiurilor de la Argeş şi exarhatul asupra Ma ramurăşului şi a comitatelor de la vest şi unor părţi ale Ardealului făceai parte din acest plan patriarhal, din care făcu parte apoi şi intervenţia în Rusii la Chiev şi pînă în Rusia moscovită, care forma alt element politic şi religio

Tot aşa a vrut să facă patriarhia şi în Moldova. De îndată ce s-a înteme iat ţara, domnii, după şovăielile de la început, cînd nu ştiau dacă o să se poat desface de Ungaria, văzînd că Moldova rămîne, căutară să aibă o formă bise ricească în legătură cu organizaţia politică, de acum independentă şi perma nentă. Ei au trebuit să se gîndească la scaunul, de care a mai fost vorba, d ia Cetatea Albă.

Acum, episcopii ortodocşi din preajma noastră, în timpurile mai vechi au fost fără îndoială greci; cel de la Cetatea Albă însă se întîmplase, la ui moment dat, prin legături pe care nu le ştim, să fie român, moldovean. Poat că şi în dorinţa de a se muta episcopatul de la Cetatea Albă la Suceava, pre cum Alexandru-Vodă, fiul lui Basarab, în Muntenia, mutase episcopatul d la Vicina la Argeş, căutase domnul moldovean să strecoare la Cetatea Alb ca episcop pe un român. Unii au crezut chiar că Iosif Vlădica era membr .al celei dintîi dinastii moldoveneşti.

Bogdan şi fiul său Laţcu dispăruseră şi venise acum, după dinastia Bog ■dăneştilor, Petru şi pe urmă Roman, fiii moştenitoarei, Muşata (Margareta'

Atunci s-a pus chestia aceasta, foarte importantă pentru viitorul terii pentru orientarea ei într-un sens sau într-altul: noul mitropolit al Moldove ce va fi ? Va fi un mitropolit naţional, cum se zice acum şi cum instinctiv s simţea şi atunci, atîrnînd mai mult de domn decît de patriarhul de Constan iinopol ori va fi un mitropolit grec, al patriarhului?

De fapt erau trei influenţe: întîi instinctiva încercare de naţionalizai-a bisericii, pe de altă parte tendinţa patriarhului de Constantinopol, care ■avînd influenţă la Argeş, Peri, Chiev, Moscova, tindea să cuprindă în aceastt influenţă şi Moldova, şi, în sfîrşit, *influenţa mănăstirilor slrbeşti.* In lupU aceasta, care a durat mai multă vreme şi pe care a terminat-o Alexandru ce Bun la începutul veacului al XV-lea, domnii moldoveni, îndărătnici, cu toat< schimbările dese pe tron, au ajuns mai departe de cum au ajuns domnii mun teni; ei au cucerit o situaţie mai bună decît aceea pe care a avut-o însuşi Mir cea cel Bătrîn. Bizanţul a trimis pe rînd tot felul de exarhi, ba, la un momen' dat, văzînd că nu poate să impuie un grec, a ajuns la ideea de a face din mitro polia moldovenească, pe care o doreau domnii, o protopopie numai, — proto popul fiind încă pe acea vreme şeful „popilor", ca Nicodim al ieromonahiloi din mănăstiri.

Cînd moldovenii au biruit însă, mitropolitul acela Iosif, dintre ai lor care a stăpînit mai multă vreme, fiind fost „episcop sîrbesc", adecă după da tina lui Nicodim, se ocupă foarte mult de mănăstiri şi el funcţiona la Neamţ se uneşte mănăstirea Neamţului cu cea de a doua mare mănăstire moldove

Bistriţa, supt aceeaşi conducere. Legenda spune că la sfîrşilul zile-
e Iosif s-a retras la mănăstirea Neamţului.
ănăstirea aceasta, aşezată laoparte de drumul călătorilor, era fundată,
june tradiţia, de trei călugări veniţi din Ţara Românească, şi cari fu-
ucenicii lui Nicodim. Cărţile vechi ale lăcaşului — unele au fost duse
ia de vestitul Iaţimirschi — arată legătura foarte strînsă dintre viaţa
tirii moldoveneşti şi viaţa culturală din Balcani. Pe vremea aceea,
us la bulgari era un nou curent bisericesc, precum era în Serbia altul
caligrafia cea nouă: curentul de la Tîrnova, în legătură cu vestitul
h Eftimie, ale cărui scrisori se copiau acolo, la Neamţ, jtfel în Moldova
mitropolia cea nouă pornise de la episcopi cărora bi-ii li ziceau
„sîrbeşti", veniţi de la mănăstiri. S-a stabilit aici, [prin ur-
0 strînsă legătură'între mănăstirile călugăreşti făclnd parte din curentul
■odim si între noua organizaţie metropolitană, cu şefi aparţinînd naţiu-
[igene.Aici n-au fost conflicte îndelungate între o formă şi cealaltă a
religioase, şi conflictul nu s-a terminat, ca în Ţara Românească, prin
:a unui element străin asupra celuilalt element străin, ci, de la început,
ment naţional, trecînd prin mănăstirile sîrbeşti şi învingînd stăruinţile
ropolie grecească, s-a impus în fruntea vieţii culturale a principatului,
a ce este un fapt de cea mai mare însemnătate.
oldova pe care ar fi găsit-o călătorul — şi vom întîlni îndată unul, în
vecină cu veacul al XlV-lea, — în zilele lui Alexandru cel Bun are <>
e mult ma: sigură decît Ţara Românească. La răsărit era Polonia, care
printr-o criză, într-un moment cînd regatul se unea cu Lituania, cînd
nul păgîn, rămas mare cneaz lituan, devenea prin căsătoria cu Hedvi-
jştenitoarea Poloniei, rege polon, cînd un membru din familia rămasă
iană faţă de alţii din cea polonă încearcă disensiuni, cînd se agită neas-
™ata nobleţă feudală, aşa că foarte adeseori, o dată şi în secolul al XIV-lea$_T$
1 au fost bătuţi, cînd Intrau în Moldova, — căci cea dintîi răstur-
ie copaci asupra polonilor nu este cea de la Dumbrava Roşie, ci
a, din a doua jumătate a veacului al XlV-lea.
e de altă parte, secuimea ardeleană, care nu atîrna de-a dreptul de
ii Maramurăşul, în care elementul românesc joacă un rol aşa de mare$_r$
intă pentru Moldova altfel de sprijin în Carpaţi decît acela pe care pu--
1 aibă Ţara Românească, aşa cum munţii se desfăşoară la Nord. In
ii, păsurile Munteniei sînt mult mai uşor de trecut decît cele din Mol-
Regele Ungariei încercase odată să împiedece o formaţiune moldove-t
neatîrnată, să unească demnitatea de conte al Bistriţei cu secuii şi
ramurăşul şi sa dea în mîna unui Andrei, fiul lui Laţcu, care pare după
să fi fost român, grija hotarului, însă încercarea căzuse, şi acum şi se-[a]
Şi partea săsească în jurul Bistriţei erau iarăşi elemente fără legătură
iînsele, incapabile de a forma un front împotriva Moldovei nou înte-

oldova aceasta a lui Alexandru cel Bun înfăţişează pentru cultura vea-
*1 **XV-lea** într-adevăr un spectacol mult mai impunător decît Ţara Ro-
iască, şi aceasta chiar atîta timp cît trăieşte Mircea. Alexandru are, ŞB
olul lui nu este hotărîtor, toată înfăţişarea unei icoane împărăteşti în
ea aceasta. La un moment dat, a luat în căsătorie pe o levantină, Ma-

«rina, fiica lui Marin, spune letopiseţul, şi din cercetările făcute în urmă reiei ttot mai mult că această Marina trebuie să fi avut legături cu familia domn ftoare din Constantinopol. !N'u era o persoană de rînd: se pare că aparţinea aci **lei** lumi în care italianitatea de origine se unea cu grecitatea de adopţiun .adecă oameni foarte puternici prin bogăţiile şi situaţia lor seniorială în Ri - sărit, cărora bizantinii li dădeau titluri şi li atribuiau o anume important Pe un patrafir găsit de curînd într-o mănăstire din nord-vestul Rusiei, Al jcandru este înfăţişat lîngă Marina, purtînd căciula caracteristică pentru c uzării bizantini; şi în greceşte este însemnat titlul lui şi al soţiei lui: el este aut* ■crat, ea „autocratoriţă", ceea ce înseamnă împărat şi împărătească. La Oxfor ■apoi, se păstrează o evanghelie slavă şi grecească, foarte frumoasă, din ca sse vede că influenţa greacă a dăinuit alături de cea slavonă şi în vremea 1 Alexandru cel Bun, şi, iarăşi, se pomeneşte şi aici soţia lui Alexandr Marina.

Fiul împăratului bizantin Manuil, Ioan, a străbătut Moldova la 1424 ss-a oprit aici. O legendă, care s-a păstrat la Neamţ, spune că din prilejul ace fta s-a creat o situaţie superioară mitropolitului Moldovei, Gheorghe, situat care-1 punea în rîndul patriarhilor, şi iarăşi legenda stăruie asupra faptul - că Alexandru ar fi căpătat însuşi ridicarea situaţiei sale în urma acestei c flătorii a fiului împăratului.

Avem — am spus — un călător străin, care vede bine şi scrie frumos «limpede. El vine la sfîrşitul domniei lui Alexandru cel Bun pentru scopu •de cruciată şi e trimis de ducele de Burgundia, care pregătea o mare expediţ cruciată în Orient. Drumeţul sosit din Lituania, care întră în Moldova, e Gu: Sebert de Lannoy[1].

Guillebert de Lannoy a fost la curtea marelui prinţ lituan Vitold, în lir sba lituană Vitovt. Posesiunile lui se întindeau pînă la Nistru, şi acolo-şi **ţin** ■el curtea. Călătorul nostru a văzut în solda lui tătari şi moldoveni. Legături •erau foarte strînse atunci între Moldova şi Lituania. Căci Alexandru cel Bi ipare a fi trecut prin trei faze: o fază românească tradiţională, cîi ţinea pe doamna Ana, înmormîntată în mănăstirea Bistriţa din judeţul Neam ■după aceea o fază lituaniană, nu polonă, căci polonii erau catolici pe cîi **lituanienii,** ortodocşi, şi, Alexandru a luat de soţie pe Râng ala, vară a Iagel nilor, în sfîrşit faza bizantină, cu Marina. Cînd acest călător a fost prin ţa **noastră,** Alexandru cel Bun se găsea supt influenţa Râng alei, căreia soţ ei i-a închinat biserica din Baia. Şi el a căsătorit apoi pe fiul său Ilie cu o pri: ţesă lituană, cu Marinca, adusă la soţul ei de acel nobil lituan Ghedigol care avea un fel de marchizat la graniţa Moldovei şi căuta pe vremea acest •călătorii să întărească zidurile Cetăţii Albe.

Cu călăuză moldovenească Guillebert a intrat în Moldova şi a caut -să meargă la curtea domnului.

[1] Descrierea călătoriei lui a fost tipărită de două ori pînă acum şi după una din e(ţii a fost reprodusă de Hasdeu, în *Arhiva istorică,* I[1]; p. 126 şi urm. V. şi Iorga, *Yoyageu ifrcmţais en Orieat europeen.,* Paris, 1928.

credea odinioară că acel „Cozial" unde s-a întîlnit cu Alexandru se găseşte în Basarabia, dar se pare că scriind acest nume călătorui •eptat după paşaportul slavon dat în Suceava. Deci el a vizitat pe Iru nu într-un sat oarecare, ci la Suceava însăşi. A putut să vadă ceare'e foarte veche, cu biserica de la Mirăuţi, atît de urît dreasă de ofi->a austriacă, acea biserică pe care a prefăcut-o Ştefan cel Mare, cu-1 în ea oasele sfîntului Ioan cel Nou.

TI era biserica din Mirăuţi pe vremea aceea nu putem spune hotărît;. era mult mai mică, iar picturi e foarte dubios că ar fi existat. Era an început de dezvoltare a artei româneşti, artă adusă de Nicodim ■donia din mănăstirile de la Athos, de acolo în Oltenia, de unde pînă ava.

illebert de Lannoy a văzut Cetatea Albă. Dar, dacă, în loc să treacă de-a lungul Basarabiei, el ar fi urmat drumul către sud sau către sud-fi intîlnit, cum am spus, Dorohoiul, popas de negustori, care n-avea domnească, Botoşanii cari erau numai un sat al urmaşilor lui Botăş; Jlnit Iaşii, cari existau pe vremea aceasta, — e pomenit în descrierea ilui bavarez Schiltberger, care-1 numeşte însă Aspasseri (Ias-Bazar$_r$). Trebuie să fi fost o bisericuţă de lemn, şi lîngă dînsa tot ce era nevoie a apăra o strajă ostăşească, în drumul de comerţ care mergea la sud. ar fi întîlnit Bîrladul, unde era vama pentru Muntenia, ceea c*ă nu ia că era hotarul acolo: el putea fi mai încolo. Tecuciul însuşi exista mtul veacului al XV-lea. Restul era teren de graniţă încă neocupat, ilidat, şi mănăstiri în partea aceasta nu existau.

că, acum, călătorul ar fi mers în partea de către munţi, ar fi întîlnit iţa, nu aşa cum a fost prefăcută de Ştefan cel Mare, ci vechea clădire, irte modestă. Ar fi trecut la Neamţ, cea mai mare mănăstire din Molnde poate că a fost îngropat Petru al Muşatei, pentru că, atunci cînd cel Mare a făcut mormintele de la Rădăuţi pentru înaintaşii săi, morlui Bogdan, al lui Laţcu sînt, şi este şi al lui Roman-Vodă, dar al lui iu; legenda însăşi pune în legătură întemeierea Neamţului cu Petru-Vlai pe urmă se atingea Tîrgul de jos, cu cetatea lui Roman-Vodă$_r$ i rămăşiţi se văd şi acum la marginea oraşului. Aici era şi o mănăstire, •e s-a dezvoltat episcopatul.

borîndu-se la Roman în jos, călătorul pătrundea într-o lume ambiguă, iese ţinutul de graniţă unguresc, cu episcopatul catolic de Milcov, cu misare, în legătură cu coroana Ungariei de la Ocna, cu Bacăul însuşi, care fundaţie ungurească. (Sascut înseamnă Fîntîna sasului în ungureşte.) sbuie să se facă însă aici o deosebire între vechii secui, aflători şi în al XHI-lea pe aici, de o parte, şi, de alta, între ungurii prinşi în Ardeal uzaţi de Ştefan cel Mare.

munte, în sfîrşit, exista aici un ţinut păstoresc, al Vrancii, de care am rbit. şi care nu e nici pînă acum[1] pretutindeni cercetat în viaţa sa *ă, de o covîrşitoare importanţă.

[1] excursie ştiinţifică la 1927 a fost condusă de d. D. Guşti.

Veacul al XV-lea numără o sumă de călători cari au străbătut sau Ţara Românească sau Moldova, pentru că el este acela al unei activităţi comerciale Prin mijloacele pe care le pune la dispoziţia domnilor această activitate co mercială şi prin interesul care se concentrează asupra terilor noastre tocma din cauza acestei importanţe comerciale secolul se deosebeşte puternic d< cel care 1-a precedat. Este ocupat în Moldova de domnia lui Alexandru ce Bun şi a urmaşilor săi înduşmăniţi, iar de la 1457 înainte pînă dincolo de mar genile veacului al XV-lea (1504), de domnia, neasămănată supt toate rapor turiie, a lui Ştefan cel Mare — Ţara Românească fiind într-o situaţie mul mai scăzută.

Drumul de comerţ e necontenit ocupat de negustori al căror punct tfcj plecare este acum cunoscut: Galiţia şi Bistriţa ardeleană pentru Moldova ş •o parte din Ardeal, Braşovul şi Sibiiul, dar cu deosebire Braşovul, pentru prin cipatul muntean. Pe de altă parte, din cauza pătrunderii turcilor în Peninsulî Balcanică şi a instalării lor în această peninsulă, a luării în stăpînire de cătn dînşii a liniei Dunării, unde acum ei dominau şi malul sting al fluviului — căc s-au îngrijit să aibă, cum făcuseră şi romanii după războaiele lui Traian, d la Drobetis, lingă Severin, un cap de pod pe celalt mal —, precum şi pentn că ţerile noastre sînt acum prefăcute în ceea ce se numeşte „bulevardul creş tinătăţii", asupra lor se cheltuieşte cea mai însemnată sforţare de sfărîman şi pătrundere a turcilor. Interesul acelora cari luptă pentru cruce în Orien se îndreaptă foarte adesea ori în linia întîi asupra ţinuturilor noastre, iar dii apus vin, răspunzînd cererilor de ajutoare, de sume de bani, informatori, dii partea republicilor italiene sau din partea vecinilor imediat interesaţi în acest» probleme de rezistenţă faţă de turci. Ţinuturile româneşti se bucură de ui interes special din partea regalităţii ungureşti, stăpînă pe Ardeal, şi, apoi din partea Poloniei, — Podolia şi Rusia propriu-zisă fiind provincii lituanieni unite cu regatul polon al Iagelonilor.[1]

Astfel am avut mai mulţi musafiri în această vreme. O parte din infor maţia ce găsim, vine din note ale negustorilor cutărui sau cutărui oraş ardelean. Cu toate că nu sînt înfăţişate în formă de cronică, ele reprezintă amintir ale unor călători sau ştiri venite în oraş prin trimişii domnilor munteni şi moldoveni. Cine vrea să aibă, prin urmare, veşti precise cu privire la schimbările care se petrec în ţerile noastre pînă în a doua jumătate a veacului al XVI-leg şi chiar în secolul al XVII-lea, cînd relaţiile între saşii din Ardeal şi noi se continuă mai puţin importante, se poate adresa la aceste cronici municipale ardelene. Dar pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea n-avem nimic din Ardealu însuşi. Dealminteri Ardealul săsesc se prezintă foarte slab supt raportu izvoarelor istorice: evenimente de cea mai mare importanţă sînt cuprinse de multe ori într-o singură notiţă de cîteva linii. Ni pare rău că n-avem ur călător venit din Ardeal, fiindcă acesta ar fi găsit mai mult răgaz să cunoască deplin stările de la noi şi ar fi spus lucrurile în forma naivă care pentru istorie e mult mai folositoare decît forma literară, decît forma pregătită a scriitorilor de obişnuite călătorii.

Pe lîngă menţiuni în socotelile oraşelor ardelene, în ce priveşte pe acei cari au trecut prin părţile noastre în legătură cu primejdia turcească şi nevoia

îrare a creştinătăţii, sînt două izvoare de căpetenie, unul destul de **ln-** ;elalt scurt, dar cuprinzător.

el dinţii dintre aceşti călători nu cunoaşte Moldova, ci numai Ţara Roscă si nu în calitate de trimes diplomatic, care observă lucrurile în ră- **e** uscat, străbătînd drumurile pe care le-am arătat, ci trecînd pe apă,, a Dunării. E vorba de o călătorie dunăreană de la 1445, aceea pe care **o** i'alerand de **Wavrin** şi care e descrisă în „cronicile", de un caracter bur-- franeez relative şi la sfirşitul războiului de o sută de ani, ale lui Jean, ivrin[1]. E vorba de expediţia apusenilor pe mare şi pe Dunăre, căutînd ţele armatei creştine învinse la Varna.

e'stie că la 1444, faţă de progresele necontenite ale turcilor, cari aveam *ne* toată' Peninsula Balcanică, afară de părţile bosniace de la vest, dărâmaseră Constantinopolul, care cerea necontenite ajutoare, în Vest s-a **otărîrea** de a uni forţele creştine de acolo cu ale regatului Ungariei, îrn a vestitului Ioan Corvinul, nu numai pentru a stăvili înaintarea turceasr, în acelaşi timp, pentru ca de la Varna, unde oastea creştină aştepta îmbarce pe flota papei şi a ducelui Burgundiei, doritor de cruciată, să ă la Constanlinopol. Acest plan, care se desface foarte limpede din dezea expediţiei înseşi şi care, dacă ar fi fost adus la îndeplinire, cine ştiesecinţe ar fi avut o flotă creştină **rămlnlnd** stăpînă pe strîmtori şi forţe' de importante debarcind în capitala bizantină, a fost zădărnicit., iul Mohamed al 11-lea era foarte tînăr pe atunci, dar tatăl său, Murad,. bdicase, a fost rechemat, şi la Varna creştinii au fost zdrobiţi cu desăi, regele Ungariei, Vladislav, un iagelon chemat la tronul Arpadienilor .ngevinilor, fiind omorît, ca şi cardinalul-legat. Atunci cruciaţii, cari m» le soarta lui Hunyadi, dar îşi închipuiau că ar fi cu putinţă ca expediţia reluată dacă el ar fi scăpat, hotărîră să trimeată pe Marea Neagră şi nare corăbii de informaţie şi, întimplător, chiar de luptă, supt steagui lui Petru şi alrepublicei veneţiene, şi cu contingente ale ducelui Burgun- **d** au pătruns pe gurile Dunării şi au înaintat pînă la vărsarea Jiiului.. i povestirea lui Wavrin este vorba de ceea ce putea să se vadă din cora- e pe mal şi de deosebitele incidente care au rezultat din coborîrea pe a armatelor creştine, de conflictele avute cu turcii. Tot ce se petrece Ir» ir e necunoscut. Expediţia n-a continuat, pentru că s-au primit ştirii nyadi trăieşte, dar nu poate să strîngă forţe şi să le organizeze în aş» cît să vie la întîlnirea pe care o dăduse. Cu toate acestea, ştiri despre 3 de pe Dunăre, despre domnul Terii Româneşti se dau. Acest domn ad Dracul, care participase la lupta de la Varna şi a fost acuzat că arat pe creştini şi, în retragerea lui Hunyadi chiar, ar fi fost puţin prieteţă de acesta, care 1-a şi omorît pe urmă pe duşmanul român. Ştirile ivrin sînt de cea mai mare importanţă, şi vom căuta să le împleticim

Ediţia d-rei Dupont în publicaţiile „Societăţii pentru istoria Franciei" şi a d-lui Duf- 'dy, în *Roll-Series* engleze. Partea care ne priveşte am dat-o eu în *Buletinul Comisiei a României* pe anul 1927.

cu alte informaţii pentru a avea priveliştea Terii Româneşti atuncea, în apro pierea anului 1450.

S-ar putea adăugi pe lîngă aceasta mărturia unui călător venit ceva ma tirziu în expediţie cu turcii. Memoriile unui sîrb turcit, devenit ienicer, care si găsea în armata lui Mohamed al II-lea, venit ca să înlăture din scaunul mun tean pe fiul şi urmaşul, după o serie întreagă de lupte, al lui Ylad Dracul pe celalt Vlad, căruia i s-a zis Ţepeş. E vorba de expediţia de la 1462, ean a izbutit în adevăr să sfarăme domnia lui Ţepeş, să-1 silească a se retrage îi Ungaria, unde a stat foarte multă vreme, închis la Buda, ca unul ce fuses bănuit, pe baza unor scrisori păstrate şi care par a fi adevărate, că a stat în le gătură cu turcii, pentru a putea fi apoi iertat, a participa la expediţia din Bosnia a fi restabilit pe tronul muntean, murind îndată, de sabie, în margenea Bucu reştilor. Sîrbul acesta turcit este Constantin Mihailovici de Ostroviţa[1]. Carrj pania de la 1462 e foarte bine descrisă de dînsul, şi, pusă alături de altă dea; cripţie, făcută de cel mai însemnat cronicar grec din această vreme, Laoni Chalkokondylas, ea ne face să vedem această foarte importantă operaţie mili tară în toate amănuntele sale[2].

în ce priveşte Moldova, ar fi ceva asemenea cu „ienicerul sîrb", numj cît aici informaţia e mult mai scurtă, abia pe două pagini, dar acel care o d e un martor al lucrurilor pe care le descrie. E un creştin din Occident, un ita lian care a fost silit ca prizonier să între în armata turcească şi a lua part la lupta de la Valea Albă, din codrii Neamţului, care se numeşte şi de la Ră2 boieni, la 1476. îl chiamă Angiolello[3].

Mai este încă un călător, dar acela se găseşte în împrejurări cu totul deo sebite şi el vorbeşte foarte puţin de lucrurile pe care am dori să le cunoaştem dată fiind importanţa epocei şi valoarea cu totul extraordinară a lui Ştefai cel Mare. Căci nu putem pătrunde în intimitatea vieţii lui pentru a avea not directe relative la dinsul; şi, dealtfel, însemnări nu sînt decît pentru timpu din urmă a domniei lui Ştefan. Bolnav, greu bolnav de podagră, suferind şi d rana pe care o căpătase la 1462, cînd a atacat Chilia lui Vlad Ţepeş, care-trebuia pentru apărarea graniţelor sale, ca să nu cadă în mîinile turcilor, el fost silit să recurgă la medici din Apus (pe lîngă un medic evreu al hanuk tătăresc din Crimeea), şi s-a adresat, cum era natural, nu numai la Nurnbers ci mai ales la Veneţia, de unde i s-a trimis un Matei de Murano, din insula d lîngă oraş, care a stat aici o bucată de vreme. Acest medic adresează republic* un memoriu, şi în acest memoriu, foarte scurt, al lui Matei de Murano s-a păstrat cele mai preţioase informaţiuni despre Ştefan şi, puţintel, şi despn frumuseţa şi bogăţiile terii[4].

După aceste lămuriri asupra izvoarelor, să vedem ce se putea observa d călători şi în Muntenia şi în Moldova.

Dacă ar fi venit cineva în Moldova în ultimii ani ai lui Alexandru c(Bun, ar fi văzut ceea ce cunoaştem acum.

[1] Povestirea lui e tradusă din limba polonă de Hasdeu, în *Revista Istorică.*
[2] Ga şi alte izvoare, Chalkokondylas e tradus de Şincai.
[3] V. Iorga, *Istoria armatei,* I, p. 159 şi urm.
[4] B tipărit şi în volumul VIII din colecţia Hurmuzaki.

i privește însă Țara Românească de după moartea lui Mircea, la 1418, ă se dea înainte oarecare lămuriri pentru ca să se vadă ce era schim- de trecut. ; ' '• '- . . .

Temea lui Mircea, calatorul venit din Apus ar fi putut găsi un înce- labilire a ordinii politice și sociale după normele bizantine. Evident, i trăit fiul lui Mircea, Mihail, care fusese inițiat în rosturile de domnie ui său fiind asociat la stăpînire de tată, influența bizantină, asă- re cu' aceea care a dominat în Moldova în partea din urmă a lui Alexandru cel Bun, ar fi izbutit să creeze altă înfățișare decît **aiului** muntean de pe urmă. Era o operă de consolidare, pe care Mircea se si pe care o dusese pînă la un oarecare punct. Demnitățile de curte stabilite de domn aici, precum în Moldova ele fusese hotărîte de ru Rămînea doar să se fixeze mai bine rangurile, să se adauge mai ?st'i<nu si să se crească valoarea culturală a societății muntene, influ- i de°ren'așterea bulgărească de la Tirnova și de marea școală de cărtu- bească a' lui Constantin Filosoful. Și mai rămînea ca pribegii veniți)lo de Dunăre, greci, sîrbi, poate și unii bulgari, -cari aduceau mai xperiență de viață politică și deprinderea cu mai mult lux în viața să se amalgameze mai deplin cu vechea boierime românească.

nenorocire, Mihail a căzut în lupta cu Dan, vărul și rivalul său, și, eastă cădere, învingătorul, care s-a stabilit pe tronul muntean, avu it o bucată de vreme cu candidatul adus de turci, Radu Prasnagla- ?ea ce nu înseamnă: pleșuv, ci cu capul gol pe dinăuntru, prin urmare tu ușuratec. A trebuit, prin urmare, ca Dan, care era un luptător, d pînă dincolo de Dunăre și stăpînind Silistra, ba amestecîndu-se și . pentru păstrarea Banatului, să piardă o mulțime de vreme în aceste ări, care, pe de altă parte, l-au silit să cadă în atîrnare față de Ungaria. că, atunci cînd turcii zoreau necontenit la Dunăre, drumul Bra- a fost mai puțin cercetat. După o serie întreagă de răpezi schim- tron, s-a impus în sfîrșit Vlad Dracul, alt fiu al lui Mircea, pe ivrin 1-a găsit în cruciata de la 1445.

td Dracul a fost fără îndoială o personalitate remarcabilă; mai priceput ihail și mai vrednic decît Dan al II-lea, dar în mare parte necunoscut in lipsă de izvoare. El a fost în stare să joace un rol militar, și impor-ii politică e netăgăduită. Cîtva timp după împrejurările din 1445 el sadă supt loviturile ostașilor lui Corvin, pentru ca Vlad Țepeș, o nouă litate răspicată în Țara Românească din această vreme, să reia aceeași , alături de Ungaria și în contra turcilor, pe care a isprăvit-o dezastru) i62, cu sfarîmarea tronului său printr-o sforțare personală a sultanului ed al II-lea.

mijlocul acestor tulburări, natural că elementele de civilizație care se i pe vremea lui Mircea cel Bătrîn n-au putut să se dezvolte. Oricit jne că războaiele și luptele lăuntrice aduc și un fel de spor de vitalitate ilă, ceea ce este foarte adevărat, cu toate acestea, cînd sforțări prea s cer unui trup prea slab, el rămîne firește incapabil de a îndeplini mari în alte domenii. Așa încît călătorii, fie negustori, fie ambasadori, fi venit în Țara Românească prin jumătatea întîia a secolului al XV-lea, isit foarte puțin spor față de ce se întâlnea pe vremea lui Mircea.

N-ar fi găsit pe domn stînd ca Alexandru cel Bun în Capitala sa, gu vernînd împărăteşte, încunjurat de o curte cu caracter permanent, fiecare din acei cari o compuneau avîndu-şi atribuţiile sale, ci ar fi întîmpinat un şef de ostaşi în fruntea unor trupe foarte reduse, capabil de a rezista unei ciocniri, dar nu de a purta un război, cu boieri cari, împreună cu şeful lor, trebuiau să alerge necontenit de la o graniţă la alta. Prin urmare se poate zice că tronul dispare in folosul aventurilor ostăşeşti, că marele voevod, cu caracter imperial, care fusese pe vremea lui Mircea, e aproape cu totul înlocuit de conducătorii de oşti, şi că, în locul donatorilor de mănăstiri şi biserici, întemeietori de aşezăminte nouă, cum a fost şi Mircea, sînt oameni cari prind în grabă ceea ce pot, într-o cîrmuire totdeauna ameninţată.

Dezvoltarea secolului al XV-lea se înfăţişează aici, prin urmare, cu totul inferioară celor dintîi două decenii ale acestui secol, cum şi deceniului cu care se sfîrşeşte secolul al XIY-lea.

Capitala, se zice de obicei, a fost mutată de la Tîrgovişte la Bucureşti. Nu se poate vorbi de o mutare a capitalei pe vremea aceea. Radu cel Frumos, fratele care a înlocuit pe Vlad Ţepeş, va sta mai tîrziu în Bucureşti, dar această reşedinţă aici nu e un semn de dezvoltare a principatului, ci o datorie faţă de turci. Turcii s-au aşezat în Giurgiu, s-au aciuat în părţile Severinului. Ei s-au stabilit în punctele cele mai importante ale malului stîng al Dunării. Şi atunci, pentru a avea pe domn mai la îndemînă, pentru a-l ajuta, dacă e credincios, pentru a-l combate şi a înăbuşi imediat răscoala lui, dacă se arată rebel faţă de sultan, trebuia ca el să nu se mai găsească la Tîrgovişte, ci la Bucureşti. Satul care se găsea aici ajunge răpede la importanţa unui oraş; lingă cetatea domnului se adună tîrgoveţii: pe la Mihai-Vodă, probabil, pe înălţimea aceasta, a fost aşezarea cea dintîi a domnilor din secolul al XV-lea, şi această aşezare a domniei la Bucureşti, trecătoare la începutul veacului, s-a făcut în chip mai durabil abia pe la 1460-70.

Cum am spus, curtea a dispărut mai cu totul; oastea însă e bine alcătuită. Aceasta o cunoaştem şi prin cutare document al lui Mircea cei Bătrîn. O formează, în împrejurările obişnuite, mai mult boierime, dintre cei ce încunjurau normal pe domn. Aceasta e „oastea cea mică", pe lîngă care este ..oastea cea mare", după obiceiurile terii, dar şi după norme ungureşti din aceeaşi vreme. După datina veche ajungea — cum am spus — să se facă anume semne de pe vîrful unui deal pentru ca acei în stare de a purta armele să alerge supt steagul domnului. în afară de aceasta se pare însă că şi ceva din normele introduse în Ungaria de regele Sigismund au fost adoptate la noi; anume îndatoriri de serviciu militar apăsau şi altfel asupra acelora cari primeau moşii din partea domnului. E vremea cînd boierimea începe a se organiza în dauna ţerănimii. Fiind lupte necontenite între un candidat la tron şi altul, se înţelege că rolul boierilor devine mult mai mare decît înainte, cînd era o singură domnie, asigurată. Dorinţa de funcţii nu există însă, demnităţile la curte erau foarte puţine, şi atunci moşiile se luau de la „opoziţie" pentru a se da „guvernamentalilor". Deşi, pe de altă parte, trebuie să se ţină samă şi de faptul că domnia tindea necontenit către ţinuturile de la sud, unde populaţia era mai rară, unde nu se făcea

ură ci mai mult creșterea vitelor, și o mulțime de pămînt rămăsese ipîn' chiar prin unele părți nelocuite. Se poate zice astfel că o parte ii muntean a avut același caracter pe care l-a avut sudul basarabean; locumente din epoca lui Petru Rareș vorbesc de donații care se fă-pustiu". Si tot așa în documentele ungurești anterioare întemeierii atului muntean, de cîte ori se spune „desertum" pentru partea de rdealului, trebuie să-l înțelegem în același mod în care putem admite itiu" în părțile de șes ale Terii Românești.

ie o vreme cînd orice demnitar de la curte trebuie să aibă o moșie, e de altă parte, acei care ajung, prin donațiuni domnești, să aibă o nsti^ă o importanță așa de mare, încît se ridică la situația de sfă-ai domnului. In secolul al XV-lea, mai ales în Muntenia, se găsesc ime de boieri cari încunjură pe domn fără ca aceasta să fi însemnat iu o funcțiune. Sînt oameni cari s-au ridicat prin sînge, prin servicii, prin stăpînire de pămînt, la ranguri sociale atît de importante, încît •te din sfatul domniei.

lierii aceștia, avînd moșiile lor și prin moșiile lor dreptul la un rol nu formează un partid în propriul înțeles al cuvîntului, și foarte ■i trec de la cutare candidat de domn la altul sau de la domnul în a cel ce-i voia locul. De aici vine instabilitatea absolută a vieții mun-taosul care nici în documente nu s-a păstrat, nici în cronicile străine, dcă vreun fel de cronici de țară pe vremea aceasta nu există —, nu să se lămurească.

l tot acest haos, deoarece totuși este o oaste, deoarece autoritatea ilui, foarte schimbătoare, este totuși reală, rămînînd ca acel care stă-i despotic astăzi să alerge la Brașov sau Sibiiu, în pribegie, mîne, ce este o ordine politică, este o garanție militară în această țară, orii cu mărfuri trec și mai departe. Insă și aici observăm o scădere: nt schimbarea răpede a domnilor a împiedecat să se stabilească o ordine ină către care tindea Mircea cel Mare prin relațiile sale de familie, importanța lui politică și imixtiunea lui în Peninsula Balcanică, și turburări lăuntrice, unite cu pătrunderea turcilor pe malul sting al ii, slăbesc foarte mult comerțul săsesc, la care se adăugia și comerțul venit din Moldova, care exista pe vremea lui Vlad Dracul și care ț, altfel, ar fi fost în stare să ieie o dezvoltare mai mare. tîta timp cît domnii noștri au avut și trecătorile Carpaților și vadurile 'ii, cît tot drumul pînă la trecerea fluviului a fost în stăpînirea ace-puteri politice, împrejurările erau altfel, dar ele s-au schimbat cînd ile au trecut în mîinile turcilor, cînd, prin urmare, era un vameș nte și alt vameș jos la apă, cînd funcționa un regim vamal de o parte ii de altă parte și, mai ales, cînd între stăpînitorul muntelui și stăpîni-Dunării dăinuia foarte adeseori o situație de neîncredere, de dușmănie e război. Orașele săsești au luptat foarte multă vreme ca să păstreze jl acesta de comerț, și drumul a fost foarte mult folosit de dînsele, dar ir el s-ar fi dezvoltat altfel, dacă Țara Românească s-ar fi putut orii

i fost o adevărată nenorocire pentru civilizație în aceste regiuni sud-eet-ene că principatul muntean, pornit supt așa de bune auspicii în veacul

al XlV-lea, găsindu-se în faţa turcilor, cu o **mult** mai slabă apărare, fă ajutor din Ungaria şi din Moldova, că principatul acesta, zic, a ajuns să si bească în ceea ce priveşte puterea sa de viaţă şi mijloacele sale de acţiun Balotat necontenit între Ungaria şi Turcia şi supus foarte adeseori — şi **Inj** aceasta era o fericire — influenţei stăpinitoare care venea din Moldova, fă: ca, iarăşi din nenorocire, influenţa aceasta să fie aşa de puternică, înc principatul muntean să fi fost şi el reunit supt aceeaşi mînâ, el n-a puţi servi scopurile înseşi ale fundaţiunii sale[1].

Acuma, prin Wavrin, avem cîteva note de realitate cu privire la *Inf ţişarea* Terii Româneşti în această vreme. Cunoaştem astfel Brăila. Desp ea se spune ceea ce cunoaştem şi din Schiltberger, bavarezul despre care s vorbit înainte şi care arată că veneau aici corăbii din toate părţile. Brăi figurează în Wavrin ca „Brilago". Cruciaţii au întîlnit aici negustori d ce se numea Grecia, din Peninsula Balcanică ce se găsea încă supt aut ritatea imperiului bizantin, şi ei spuneau că nu se poate merge pe Dunăre **Ungaria,** dar că de la Chilia ori de la Brăila s-ar putea trimete cu sigi ranţă emisari pe uscat în Ungaria. Astfel avem constatarea drumului Brăiîţ care pleca de la Braşov şi mergea pe valea Dîmboviţei, sărind pe urmă răsărit, către această Brăila.

Am spus că e vorba şi de Chilia, de castelul Licostomului („Licocosme" care aparţinea atunci încă domnului Terii Româneşti. In ce priveşte mali mării, se înseamnă Mangalia, „oraş foarte ciudat", cu ziduri înalte, largi c treizeci, patruzeci de picioare, foarte stricate însă, şi cu un port rău, î care luntrile se rupeau de furtună. Tot pe ţermul Mării Negre, de astă dai în Moldova, călătorii văd Cetatea Albă, oraşul castel care aparţinuse gen< vezilor, iar acum Moldovei: „aici se găsesc multe corăbii ale celor din Trapezur şi ale armenilor". Pe vremea aceasta, pe la 1445, mai rămăsese ceva din ai tivitatea comercială a armenilor din Armenia Mică de pe ţermul Mediti ranei, dar şi de pe acel al Mării Negre. înaintînd cruciaţii, ei ajung] Silistra, care. ca şi Turtucaia, e foarte bine descrisă, cu înfăţişarea chiar mijloacelor de apărare ale zidurilor, ceea ce aparţine mai mult istoriei in litare[2].

Se spune că Silistra fusese odinioară distrusă de români: aceasta înseamn atacul lui Dan al II-lea asupra cetăţii. Pe Dunăre merg luntri pe care căli torul străin le numeşte cu un termen pe care nu-1 putem identifica, *mc noques.*

[1] De ce nu s-a făcut această unire a celor două teri supt Alexandru şi Ştefan se înţ(lege, cînd se ţine sama de cită importanţă se dădea in general, în evul mediu, dinastiei i de cîte drepturi avea de la sine dinastia care întemeiase un stat. în Muntenia dinastia B< sarabilor, a întemeietorilor, avea atîta prestigiu, încît, prin orişicine ar fi fost reprezir tată, omul găsea susţinători contra moldoveanului care, oricît de bine înzestrat, orie; de chemat să joace un rol la Dunărea-de-jos, rămînea totuşi în mintea tuturora un uzui pator. Din această cauză, ca şi din obiceiul românesc, înrădăcinat, de a uni moşia cu nea mul stăpînului, cu coborîtorul acelui care o deţinuse întîi, a fost cu neputinţă ca Ţar Românească, incapabilă de a se apăra prin propriile ei mijloace, să primească unirea c Moldova. Cu toate acestea oşti moldoveneşti, supt Alexandru cel Bun şi supt Ştefan c< Mare, pătrund în repetite rînduri dincolo de graniţă, care nu era Milcovul la început, c trecea pe la nordul Vrancii, coborîndu-se pe urmă'la cetatea Crăciunei, lîngă Odobeşt

" V. Iorga, *Istoria armatei,* I, p. 63 şi urm.

Si aici, o viziune interesantă şi supt raportul literar. Pe atunci între
i erau mai multe partide. Unul dintre ele susţinea împotriva sultanului
amed al Il-lea pe un pretendent cu numele de Saugi, care era adăpostit
pe Dunăre, şi, la coborîrea pe ţermul drept al rîului, cei din corăbii au
it să-1 vadă îmbrăcat în brocard albastru, purtînd turbanul în jurul capu-
si lucru neaşteptat, un „cerc de aur", ca la împăraţii romani de pe
i'u'ri mai mult decît la bizantini. Saugi avea legături cu cei de la noi
vreme cînd turcii de pe malul stîng se adăposteau la domnii noştri.
Mai departe se ajunge la Giurgiu, care nu era atunci pe uscat, fiindcă
ea cetate a fost acolo unde este ostrovul Giurgiului, cetate din care se
vedeau anumite rămăşiţe.
I se zice: „L'isle de Georgie". Se aminteşte că acest castel a fost
t de Mircea, şi chiar domnul muntean Vlad Dracul explica — am mai
_0 _ că s-au cheltuit multe pietre de sare pentru ca să se poată ridica
rile acestei cetăţi, — ceea ce arată şi că pe vremea lui Mircea salinele
a noi erau exploatate şi că se făcea export de sare în Peninsula Bal-
3ă, un venit principal al domniei rezultînd din vînzarea acestei sări.
ntînd mai în sus, se descrie Nicopolea, pe de o parte, Turnul, pe de
parte.
Şi, la Nicopole, avem o mărturisire care n-a fost îndestul de întrebuin-
cu privire la însăşi lupta de acolo la 1396.
Cruciaţii intraseră în legătură cu domnul muntean, cu Vlad Dracul,
venise cu soldaţii lui şi cu mijloacele de luptă primitive. N-avea tunuri,
cruciaţii aveau, şi, de bucurie, ai noştri, cînd dădeau din tunuri, le
rcau aşa de strașnic, încît unul a şi plesnit, omorînd cîţiva dintre români,
hiotul pe care-1 notează cronicarul. Dar împreună cu domnul venise şi
lui, şi cu acesta boierul în sarcina căruia era dat prinţul, „le fils de

Şi el povestea astfel, într-o noapte frumoasă, „enveloppe en une robe
uit". Arăta că „acolo se ţinea regele Ungariei şi ungurii, acolo era cone-
lul de Franţa şi acolo se afla ducele Ioan de Burgundia, care se ţinea
i un turn mare şi rotund, pe care acel duce îl făcuse să fie subminat:
tul era pregătit să se puie foc la mină", în ziua cînd turcii s-ar fi apro-
de turn. Şi Wavrin încheie: Acest guvernator al moştenitorului muntean
in serviciul seniorului de Coucy, care totdeauna chema bucuros lîngă
ui pe tovarăşii nobili români cari ştiau vadurile Turciei („qui toujours
lentiers retenoit vers lui Ies gentilz compaignons vallaques, qui cavoient
iguez du pays de Turquie"). Cu o zi înainte de luptă, guvernatorul, care
favoritul lui Coucy, se bătuse cu turcii şi biruise vreo 6 000 din cei ve-
cu gîndul să surprindă „Ies fourrageurs crestiens". După biruinţa aceasta
i contra celor 6 000 de turci — şi fireşte că numărul a crescut cu anii —,
îsă e prins şi vîndut genovezilor, la cari învaţă „le language qu'il par-
, prin urmare ori limba franceză, ori limba italiană.
De faţă era şi Vlad Dracul, care va fi ascultat povestea luptei de la
)pol.

V MOLDOVA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Matei de Murano arată cum a venit de la Veneţia, pe calea Ragusei, cum a sosit în Moldova, după invitaţia lui Ştefan, care, putem adăugi, declarase veneţienilor că n-a vrut să-şi aducă un medic din altă parte a lumii decît de acolo unde are siguranţa că e iubit. încunjurat de duşmani din toate părţile, adaugă el, a avut treizeci şi şase de lupte de cînd e domn şi din acestea în treizeci şi patru a biruit, iar numai două le-a pierdut.

Medicul, ajungînd în Moldova, în scurta lui petrecere aici îşi face o părere despre domn şi împrejurările înseşi ale terii, pe care o expune astfel în raportul său:

„Domnul este un om foarte înţelept, vrednic de multă laudă şi iubit mult de supuşi, fiindcă este îndurător şi drept, foarte veghetor şi darnic, bine încă *(prosperoso de la persona)* pentru vrista lui, de nu l-ar fi apăsat această boală". „Turcii au mare frică de acest domn." Fiul lui, Bogdan Orbul, care era rănit la ochi, cum se vede şi în cutare frescă de mănăstire, e de douăzeci şi cinci de ani, „modest ca o fată mare şi om viteaz, prieten al isprăvilor *(virtu)* şi al oamenilor de ispravă". In ce priveşte pe supuşi, „sînt oameni viteji *(valenti homini)* şi oameni de fapte *(homini de* ***fatti)",*** nu de fraze —, „şi nu *de stat pe saltea (so li pimazi),* ci în război". Oastea poate fi alcătuită din 40 000 de călăreţi şi 20 000 de pedeştri.

Cu privire la ţară, o găseşte „roditoare şi foarte plăcută şi bine aşezată, bogată în animale şi în toate roadele. Griul se samănă în april şi mai şi se adună în august şi septembre. Vinurile sînt ca în Friul, păşunile perfecte, şi ar putea să hrănească peste 100 000 de cai".

Drumul de aici la Constantinopol se face în unsprezece pînă la douăzeci de zile. Negustorii vin din capitala imperiului turcesc, şi pe lîngâ negustorii aceştia vin şi evrei din Crimeea.

Raportul e din 7 decembre 1502.

Acum, după ce cunoaştem ce spune însuşi Matei de Murano, să încercăm a vedea ce ar mai fi putut el întîlni în calea lui cînd a venit să îngrijească

tefan cel Mare sau ce ar fi putut să cîştige ca experienţă după cîteva de şedere in Moldova.

[n Moldova, venind cineva dm Veneţia, putea să sosească pe mai 3 drumuri. Pe drumul Ragusei, urmat de ragusani, pe cari-i găsim poate Lrtile noastre încă din 1440, la Tîrgovişte de exemplu, unde pare a fi nentată prezenţa negustorilor veniţi din acest „Dubrovnic" al slavilor i Marea Adriatică. în cazul acesta, se străbăteau ţinuturile sîrbeşti, unde ianii aveau privilegii de comerţ încă de pe vremea lui Ştefan Duşan, parte din Bulgaria supusă turcilor, ca şi Serbia.

n Silistra cetăţenii Ragusei aveau case de bancă încă din secolul al lea. Acesta e motivul informaţiei exacte pe care o dă, în *Analele Ra-* ale sale, Luccari, care vorbeşte în treacăt despre ţerile noastre în lintli timpuri, cu ştiri pe care critica istorică le-a întrebuinţat de mult extragă ceva despre cei dintîi domni cari au stăpînit în părţile noastre, nile acestea ale lui Luccari, de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, sînt un ; rezumat al experienţei pe care ragusanii o făcuseră dincoace de Duca şi al amintirilor istorice păstrate în cancelariile republicei ori şi în iia orală a negustorilor. Bancherii aceştia mai aveau un centru impor-şi în Timişoara: sînt scrisori slavone datate de acolo tot din veacul al îea, pe la 1550, oraşul fiind în stăpînirea turcilor, iar ei, tributari ai 'ăţiei otomane, cătînd să se aşeze de preferinţă unde stăpînea direct anul care putea să-i ocrotească.

)eşi nu era drumul cel mai obişnuit, totuşi nu lipseau oameni cari să ! prin aceste părţi ale Serbiei. Neagoe Basarab, domnul muntean de la utul veacului al XVI-lea, trimete astfel după lucrurile trebuitoare în î boală, prin Ragusa, pe medicul Ieronim Mateevici, care trece la Veneţia, izvoarele veneţiene se înseamnă petrecerea acestui medic în oraşul i s-a acordat şi un titlu de distincţiune făcîndu-1 cavaler, *eques ts.*

>e putea merge, natural, şi prin Marea Neagră: în acest caz debarca i la Cetatea Albă, şi am văzut din Wavrin importanţa la 1445 a ora-

)upă meşterii lui Ghedigold Lituanul, care pe vremea lui Alexandru cel ortificase cetatea, adausuri s-au datorit şi trudei meşterilor şi zidarilor iveni cari chiar înainte de Ştefan cel Mare, şi în timpul lui Ştefan, au aici, la Cetatea Albă. Cetatea făcea o mare impresie, fiind aşezată s la limanul Nistrului, cu o splendidă perspectivă. O cîrmuiau doi pîr-' ^^ pătrundea cineva prin poarta ei, deasupra căreia stătea inscrip- ivonă şi stema terii cu bourul purtînd steaua între coarne, se deschidea i cea mare, încunjurată, fără îndoială, după datina italiană, de o parte alta, de clădiri mai importante, care serveau negustorilor. In cetate, ăzeau străjerii, acei străjeri români aşa de preţuiţi în secolul al XV-lea, i întîlnim şi la Caffa din Crimeea, unde făceau parte din aşa numiţii *i ~~ termin tătăresc, — acei „valahi unguri" şi „valahi poloni" care mntenii şi moldovenii. Pomenirea lor se întîlneşte în socotelile Caffei, a 1475, cînd cetatea a fost cucerită de ostile lui Mohamed al Il-lea. 'rumul vechi al italienilor era, desigur, pe aici. Alt drum trecea prin unde era curtea lui Matiaş Corvinul, foarte luxoasă curte. Regele,

român după tată şi ungur ori tot român după mamă, Elisabeta Szilâgy, în felul său de a fi nu era nici român, nici ungur, fiind cu totul străbătut de ideile Renaşterii. Iubitor de fast şi de laudă, splendid exemplar regal, aşs cum i-a dat această Renaştere pretutindenea. Trufia lui o fi fost ungureasc dar celelalte calităţi, fără îndoială, le datora părintelui său. în Buda, Matiaş avea un palat foarte frumos, şi el chemase şi un pictor din Italia ca să-: împodobească pereţii, pe Filippino Lippi, unul din principalii reprezin^ tanti contimporani ai artei italiene; era acolo o admirabilă bibliotecă, dir care fragmente s-au găsit în timpul nostru prin seraiul din Constantinopol unde fuseseră duse ca pradă de război cîştigată de turci pe vremea lui Soi liman Magnificul. Matiaş însărcinase cu descrierea domniei lui pe un italiar adus anume pentru aceasta, acel Bonfinio prin care cunoaştem amănuntei* stăpînirii marelui rege, ungar mai mult decît unguresc. Şi, în ultimele lui zile, Corvinul, care fusese căsătorit întîi cu fiica regelui Boemiei, Ecaterina luă în căsătorie pe Beatricea de Neapole, care aduse în Buda o viaţă ci totul italiană.

Aşa încît, adăugîndu-se faptul că pe vremuri mai vechi Buda era pu ternic influenţată de florentini, italieni mulţi veneau pe aici, şi din Friul pe drumul austriac, mai scurt, prin Viena, şi ei se găseau între oameni dii lumea lor, ceea ce, în toate timpurile, e un avantagiu pentru cine călătoreşte.

De la Buda deci, călătorul putea să treacă prin Ardeal, care era în vremec de cea mai mare înflorire a oraşelor săseşti. Aşa de mîndri erau în aceast vreme saşii de puterea lor, încît la un moment dat s-au gîndit chiar să des facă Transilvania de Ungaria şi să-şi proclame un rege în părţile acestea Expediţia pe care a făcut-o Matiaş Corvinul împotriva lui Ştefan cel Mar şi care s-a isprăvit, trecînd prin pasul Oituzului, cu înfrîngerea de noapt de la Baia (1467) şi rănirea regelui unguresc, care se şi credea stăpîn p Suceava, de care era aşa de aproape, expediţia aceasta a fost în parte dato rită şi legăturilor de alianţă pe care Ştefan le încheiase cu nemulţămiţi din Ardeal, doritori să ridice ca rege pe un Ioan de Posing şi Skt. Georg care, de sine înţeles, ar fi fost înainte de toate un rege pentru saşi. S-a putea zice că a fost un moment de conştiinţă transilvăneană îndrăzneaţă cum se întîmplă totdeauna cînd îi e omului prea bine. Căci podoabele prin cipale ale acestor oraşe săseşti datează toate de la sfîrşitul secolului XV- lea şi începutul secolului al XVI-lea, pînă pe la 1550, cînd începe de căderea, care se vede şi din îngustarea socotelilor oraşelor.

Dacă cineva apuca pe drumul acesta ardelean spre a merge în Moldova trebuia să treacă prin păsurile prin care a trecut şi Matiaş Corvinul în contr lui Ştefan. Calea de obicei mergea prin Braşov şi de acolo prin Oitu mai mult decît prin Ghimeş. Dacă drumeţul era adus să ieie alt drum, el s ducea la Bistriţa, de unde putea să întrebuinţeze păsurile de la nord, car duceau în Moldova mai direct către Suceava, dar pe o cale foarte gre care păstrează şi pînă în timpurile noastre ceva din aceste greutăţi. Trece* de Ia Bistriţa, la Clmpulung, pe la Cîrlibaba, alături de regiunile maramurăsen* care au sălbătăcia lor primitivă şi pînă astăzi.

alt drum foarte obişnuit pentru a Intra în Moldova, pe care un nu l-ar fi întrebuinţat, dar pe care-l întrebuinţau negustori mai mai activi şi mai întreprinzători, acela care aducea mult folos princi- i moldovenesc prin ce lăsau negustorii aceia la vamă ca şi prin chel-. pe care făceau în trecerea lor prin ţară şi prin cumpărăturile pe care îeiau în cuprinsul terii, era drumul galiţian, drumul Cracoviei şi mai Liovului, pe unde mergeau necontenit cară nemţeşti şi armeneşti cu ;ele despre care a mai fost vorba.

L cazul acesta, vama în ultimul timp al stăpînirii lui Ştefan cel Mare tea nu la graniţa Bucovinei, fiindcă el izbutise a cuceri Pocuţia, ci raieia vechea staţie de vamă a teritoriului pocuţian. Avem ici şi colo ini în documente despre vameşii lui Ştefan cel Mare aşezaţi în acest extrem al cuceririi lui de bătrîneţă, al reintrării lui în dreptul pe care, in împrumut neplătit din partea regelui Poloniei, îl căpătase încă Ale- i cel Bun. Şi, adăugim, nici nu fusese în intenţia regelui polon a plăti, mprumutul" era făcut anume pentru ca acel care dăduse banii să rămînea stăpîn asupra teritoriului dat ca zălog.

cum, ori dacă venea cineva pe drumul ragusan, ori pe drumul italian, Moncastro, ori, străbătînd Ardealul, din Buda, ori dacă pătrundea pe d, prin Galiţia, cea dintîi întîlnire pe care o avea la hotar era cu va- şi ostaşii.

ştirea moldovenească pe vremea lui Ştefan cel Mare era alcătuită întîi răjerii cari stăteau necontenit lîngă domn şi cari se pot socoti, măcar te, ca o armată asemănătoare cu armatele de lefegii, de simbriaşi xistau în alte părţi şi care se constată şi în Muntenia de pe la 1420, ■emea lui Dan al II-lea. Alături de aceştia se întrebuinţa partea din iţie care se bucura de anume privilegii în schimbul slujbei pe care i-o domnului. Ştim aceasta foarte bine pentru curteni ca şi pentru aşa- ii plăieşi, cari aveau grija plaiurilor, apărînd ţara de *lotri,* cari erau mulţi pe vremea aceia; tot aceştia tăiau şi drumul pretendenţilor la alţi „lotri", aşa-numiţii „domnişori". în acelaşi timp plăieşii stăteau gă dregătorii cari păzeau graniţa, în calitate de apărători armaţi ai ilui acestora şi de garanţi ai îndeplinirii datoriilor băneşti pe care stră- aveau faţă de ţară.

1 ce priveşte vama, e interesant să spunem două cuvinte: vama moldo- scă era, în esenţă, tătărească, pe cînd baza vămii muntene avea mai *m* caracter unguresc. Era şi în Ţara Românească acea tricesimă, acel se se lua de regele ungar de la acei cari mergeau cu mărfuri pe la ; în ce priveşte însă Moldova, vama era organizată după obiceiul din a hanilor. Căci nu trebuie să se uite niciodată că Moldova cea dintîi, obştea românească mai veche, fusese un teritoriu ocupat de tătari, ca aceea cînd ei se sprijiniau pe zidul Carpaţilor, că pe baza sfărîmării i tătăreşti se întemeiază a doua „Ţară Românească" pe lîngă cea de :eş, ţară care, fiind mărgenită la început de valea Moldovei, s-a chemat moldovenească" pentru un ..domn român". Nu e de mirare deci dacă şi

în terminologia slavonă au mai rămas o mulţime de termeni tătăreşti (d exemplu lucrai oprit de la export se chema „tarhan"). Am avut deci vam tătărească cam aşa cum s-a păstrat în Crimeea pînă la sfîrşitul veacului c XVIII-lea. Ea avea un caracter absolut neeuropean, corespunzător instituţie mongolice aduse de tătari în Europa. După aceasta negustorii erau îndator'iţ: conform cu un obicei care este şi unguresc, dar s-a împrumutat de ungu'i ca şi de poloni din lumea germanică a evului mediu, să oprească neapăra carăle lor în anume oraşe cărora acest obicei li crea un venit. în aceste oraş negustorii plăteau o „vamă mică" pe lîngă „vama cea mare" achitată l graniţă. Era deci o „Stappelplatz", un loc unde negustorii erau siliţi să fac „etapă". în Moldova loc de etapă era la Suceava însăşi.

Domnul, care oprea exportul unor anume produse moldoveneşti, cui erau caii, avea dreptul să-şi rezerve preempţiunea, cumpărînd el înainte oricui. îndatorirea privea ceea ce se aducea mai scump din Veneţia şi c aiurea, brocardul de aur ori fabricatele genovezilor cari veneau prin Pera cari au avut atitea procese în Moldova, pe vremea lui Ştefan cel Mare chi{ sau înaintea lui. Aşa, de pildă, se A'ede că Ştefan comandase o spadă făcut după moda „velachesca" adecă românească. Pe atunci era sistemul repn saliilor: dacă nu se plătea un lucru sau se făcea o pagubă din partea supi şilor unei teri, se închideau pur şi simplu alţi supuşi ai aceleiaşi teri sau *i* prădau, pentru paguba pricinuită de concetăţenii sau compatrioţii săi, pîn ce păgubaşul îşi căpăta dreptatea. Era foarte practic, dar foarte nedrepl aşa s-a practicat însă în toate ţerile de-a lungul evului mediu.

Prin urmare, închizînd paranteza, negustorii aduceau brocard şi **aii** fabricate de lux mare, şi atunci domnii căutau, natural, să aleagă ei înt] ce era mai bun; baloturile se desfăceau înaintea Măriei sale, care nu se ui la plată. Căci domnii noştri evoluaseră foarte mult de la caracterul ţer nesc primitiv; aceasta se vede şi după înfăţişarea în miniaturile şi fresce contemporane (ca de pildă, în evanghelia de la Humor, ca şi după ce s găsit cu ocazia reparaţiilor făcute la Putna sau aiurea, precum în cuta biserică din Bacău, unde au fost înmormîntaţi oameni de samă din vremt lui Ştefan cel Mare).

Desigur că Suceava avea pe vremea aceea o frumoasă înfăţişare. Cetati cea veche, care fusese începută în împrejurări modeste de cei **dinţii** domr fusese întărită foarte mult. în forma actuală, cum a fost degajată de săp turile austriece, cu multă îngrijire, ea nu ni apare cum fusese în vreme lui Ştefan, fiind adausă în secolul al XYI-lea, pe vremea lui leremia Movil şi chiar, mult mai tîrziu, în veacul al XVII-lea, cînd Ioan Sobieski pâtrun în Moldova cu armatele sale şi polonii statură o bucată de vreme în cetat Fusese stricată, dealtfel, uneori, după cererea turcilor, şi iar refăcută.

Pe vremea lui Ştefan trebuie să fi fost mai mică decît acum. S-a găs ceva dintr-un paraclis, care a trebuit să semene cu bisericile lui Ştefan Mare sau cu paraclisul cetăţii Hotinului, mai nou. şi pe lingă dînsul. odăi de strajă, subteranele unde se puneau proviziile care serveau pentru apăr torii cetăţii, şi, fără îndoială, acolo erau şi odăile de şedere ale domnulu Căci nu cred să se fi aflat lîngă vechea biserică din Mirăuţi, unde Alexandi cel Bun adusese moaştele sfintului Ioan, strămutate apoi in biserica **Sfîi** tului Gheorghe din aceeaşi Suceavă, unde se găsesc şi acum.

privește stilul în care vor fi fost făcute aceste biserici, se poate itîtea alte zidiri ale epocei. în față era un zid închis, străbătut de otice două întîi și mai tîrziu trei, — ferești înflorite cu rosațe. Intra- se făcea prin zidul acesta din față, ci prin cel din dreapta. Ușa ă si mică în stil gotic și simplu, cum se vede la toate bisericile din de' unde s-a și luat modelul: astfel la biserica lui Ioan Corvinul imre, sau la cea din Feleac, de lîngă Cluj, unde, cum s-a spus, a - esedinta episcopilor români din aceste părți, ba chiar în frumosul e la Șoimus, lîngă Lipova, în Banat. Ornamentele gotice erau mo- ar liniile care se taie între dînsele sînt foarte elegante, căci liniile hiar foarte simple, produc totuși o puternică impresie. Inscripția, tă cine a zidit biserica și în ce timp, se găsea totdeauna, nu la în- la usita prin care străbătea cineva în pridvor; era așezată sau deasupra în zid' ceva mai departe, cum e cazul inscripției de la Războieni, 'umoasă, în care e vorba de înfrîngerea de către Mohamed al II-lea. mdea apoi în acel pridvor, care era îngust și întunecat. Ușa cea mare înjurată cu arc sfărîmat, cu ogivă, și avea, nu o singură linie, ci Ite, paralele.

răseau aici, adeseori, morminte. La Neamț sînt înmormîntați în această rcălabii cetății, cum, dealminteri, morminte se întîlnesc, nu numai icile lui Ștefan cel Mare, dar și în ale lui Petru Rareș, ca la Po- ingă Lespezi, pe malul Siretiului, de care ne vom ocupa pe urmă. o, din pridvorul care cuprinde morminte și unde nu se face nici e slujbă decît cea de pomenire a răposaților, se deschide o altă ușă. î- ne, prin ea în biserica propriu-zisă. Ea era făcută după mo- lor din Athos, destinate numai pentru călugări. în proporții mici, 'ormă de cruce, cu pridvorul pentru oaspeți, pe cînd călugării stau ă: vîrful crucii îl forma altarul. Gînd, apoi, aceste biserici au fost fă- itru orașe, s-a căutat ca pronaosul, tinda, să fie mai mare, pînă s astfel la biserici mici cu tindă enormă, cum se va arăta mai tîr- isupra acestui naos bolta se rotunjește, și pe dînsa se sprijine un [1] o așezare arhitectonică particulară Moldovei și care constituie o tehnică, mai mult a noastră: un șir întreg de arce răzimate unele , suprapuse. Turnul nu susținea vreun clopot, ci era gol: în fundul îa chipul lui Hristos binecuvîntînd. Cît despre clopote, ele se găsesc de la poartă, servind de clopotniță.

0 parte și de alta a zidului, ferestuici, înguste, împodobite cu orna-)tice. Căci biserica trebuia să rămînă în penumbră: așa cerea misti- ios, special evului mediu, de care ortodocșii nu s-au despărțit decît îrziu.

fața altarului era catapeteasma. în unele cazuri, rare, e de piatră ărămidă, dar cred că și catapetesmele lui Ștefan cel Mare, care nu >ăstrat, căci cele mai vechi datează doar din veacul al XVl-lea, erau in lemn. Admirabile catapetesme, cu fel de fel de flori, de animale grifoni, cerbi, vulturi, avînd deasupra crucea cu sulița și buretele m, care atinge aproape, cu vîrful ei, bolta. Altarul cuprindea de o de alta firide, diaconiconul și proscomidia, încăperi mai mici, unde se 1anume acte rituale.

Văzută din afară, biserica se înfăţişa deosebit de elegantă. Ale lui Ştef aveau jos un înalt postament de piatră. Ştefan e şi acela care a introc piatra în zidire: s-a zis de cutare împărat roman că a găsit Roma de rămidă şi a lăsat-o de marmură; tot aşa s-ar putea zice de Ştefan că găsit Moldova de lemn şi a lăsat-o de piatră. Deasupra acestei pietre se : tindea apoi un strat de cărămidă aparentă, smălţuită; firide erau practica în aceşti păreţi, în care, mai tîrziu, cînd s-a ajuns a se zugrăvi biserici se pictau sfinţi. In vremea aceasta însă zugrăveala era numai interioară, chipurile, după tipicul bizantin, se desfăceau pe un fond albastru înch sumbru totdeauna, ele fiind ceva mai mari la început, deşi nu aşa de ma ca în Biserica domnească de la Curtea de Argeş.

Pe dinafară, pentru podoabă, se mai introduceau discuri de smalţ fipte în zid prin rădăcina lor. Discurile acestea erau de colori deosebi cărămizii, brune, galbene, verzi, albastre. Se aşezau în locurile unde întîlneau firidele, unde se ciocniau arcurile. Alte rînduri se urmau ap supt streşină, şi tot aşa şi la turnuri, care, avînd firide, purtau şi ele la îmb narea arcurilor cîte un disc de colori diferite. O dată măcar, două discuri < aceeaşi coloare nu stăteau alături.

Figurile ce le reprezintau discurile sînt foarte remarcabile, unele n explicabile: ele înfăţişează stema terii, ori animale curioase, apocaliptice, < zmei cu coroană pe cap de om, avînd trupul de leu şi aripile de vultu Fiecare din aceste figuri pare a fi o născocire a artiştilor moldoveni di vremea aceea, însă n-ar fi cu neputinţă ca ele să fi fost în legătură, — ce< ce li-ar da o importanţă deosebită — cu chipuri din basmele noastre. Alt au căutat să găsească aici fel de fel de figuri heraldice, dar desigur preoc paţiile de heraldică nu erau lucrul de căpetenie al oamenilor din Moldo\> lui Ştefan.

Venim acum la coperiş. Coperişul care azi se face scurt, pătrunzînd ploi in zidire şi deteriorînd clădirile în cîţiva ani, se făcea pe acea vreme p trivit cu condiţiile climaterice de la noi. El avea sindila tare, cum nu mai face în timpul nostru; ţigla s-a introdus mai tîrziu, supt influenţa ard leană. Straşina era foarte mare. Totalul se combina foarte frumos cu ci direa însăşi: era un joc întreg de planuri deosebite ce se întretăiau; nu înfăţişa o singură linie, ci coperişul se mlădia după liniile clădirii, aşa cu se mlădie veşmîntul după formele corpului. Aceasta formează şi frumuşei lui deosebită.

Dintre curţile domneşti, cîteva, mai nouă, s-au păstrat, de exemplu mănăstirea Slatina din Moldova.

Clădirile care se zic a fi „în stil românesc" astăzi nu dau nici cea m depărtată idee despre zidirile acestea cu caracter laic: în cele de acum s-a Îngrămădit o mulţime de elemente de împodobire, mai ales coloane scurt care dau. o înfăţişare grea, pe care clădirile de odinioară n-o aveau. Ere puţine încăperile cu ziduri foarte groase. Se păstra sprinteneala carac teristi< întregii noastre arte. Cît priveşte împodobirea dinăuntru, se pare că se ac

năretii cu pătrate de smalţ înfăţişînd deosebite figuri. S-au găsit ast-• inele Sucevei elemente de acestea care s-ar putea să aparţie şi unei mai vechi.

sind din cetate, după ce făcuse cunoştinţă cu biserica şi cu casa de ă a domnului, călătorul întîlnea prăvălii foarte asămănătoare cu cîte n cele ce se mai văd şi acum în vechiul Iaşi. în pivniţe enorme istalate circiuraile; clientul se cobora cîteva trepte supt pămînt ca e vinurile aclimatate în Moldova, cu vieri nemţi de la Tokaj, de Şte- Mare, la Cotnari, — căci alt loc de vii nu se afla în Moldova. Pră- exterioare aveau]un pridvor sprijinit pe coloane, cel puţin într-o vreme *ne-* Du^heni de lemn, ca acelea care se văd încă la Hotin, nu lipseau, Ele aveau acoperişul mare al vechilor case româneşti. Obloanele, «e prindeau în cîrlige. Unde lucra meşterul, el se aşeza, ca în Orient, aşi oblon, prefăcut în masă de lucru.

se'le particulare se înfăţişau, cum se înfăţişează şi acum, pierdute în ii grădinilor, încunjurate cu un gard de răchită sau de scînduri, lupă un obicei care n-a fost părăsit nici pînă acum. Era mai mult ătruns în oraş decît oraşul întinzîndu-se în dauna satului.

urmă, negustorii italieni, germani, armeni, turci, răsăriteni, cari prin părţile noastre, îşi încărcau carăle şi plecau, supt paza unor stră- > cari bucuroşi îi dădea domnia, în adîncul terii.

vremea aceasta negustorii găseau pretutindeni oraşe care acum se aseră la toate punctele care trebuiau apărate, fiind ici şi colo ce- ternice. Cînd călătorul pleca în partea de la dreapta Prutului, după ie găsea vamă şi la Tighinea, cu o înfăţişare pe care n-o poate des- eva din lamentabilele ruine şi din trivialele prefaceri care se întîlnesc ui nostru aici. In cale ar fi putut să se oprească la Orhei, al cărui nume iă: „loc de cetate" (vârhely), unde pe vremea lui Ştefan cel Mare era ălab. Pătrunzînd mai adînc prin aceste locuri care mai în jos, la , erau pămînt băsărăbesc al domnilor munteni, se ajungea la Chilia ea Albă, în fiecare din ele fiind doi pîrcălabi.

partea dintre Prut şi Siretiu, se găsea un vechi popas la Dorohoi, efan cel Mare a ridicat o biserică ce s-a păstrat pînă astăzi. Se tre- i la Botoşani, şi în satul vecin, Popăuţi (de la *popă,* cu sufixul sla- i, corespunzînd celui românesc *eşti),* reunit astăzi cu oraşul, se înălţa care, cu toată reparaţia ce i s-a făcut, are marele avantagiu de a i astăzi zugrăveala din ultimii ani ai domniei lui Ştefan, zugrăveală o intîlnim pentru aceeaşi epocă numai încă într-un loc în Moldova, ovăţ. De la Botoşani se scobora călătorul la Iaşi, pomenit încă de rger la începutul veacului al XV-lea; oraşul vechi fusese la Cetăţuie, s-a întins în şesul Bahluiului, înaintînd mai departe pe celalt mal ape leneşe, pînă unde este astăzi Palatul administrativ şi unde odată ţile domneşti, care au trecut prin multe prefaceri pînă au ajuns a fi urat Louis al XV-lea, cum le vedem acum.

Ungă curtea domnească era acum biserica sfîntului Nicolae celui domnesi pe care Lecomte de Noiiy a transformat-o cu desăvîrşire, dînd o veselă zidii mică de lux, în locul celei, mult mai severe, din vremea lui Ştefan, cînd. cui am spus, nu se zugrăveau bisericile dinafară. Dăunăzi, pe cînd în frontisp ciul bisericii se vedea o tablă de metal, biata inscripţie a marelui dorn; zăcea în curte. Trebuie să adăugim că, atunci cînd Lecomte de Noiiy început lucrarea, biserica era transformată de o refacere din secolul al XVll lea, pe vremea lui Antonie-Vodă Ruset. Odăi ale slujitorilor, care mărginea mai tîrziu piaţa, păreau a fi dintr-o vreme mai apropiată.

laşul nu cuprindea pe vremea aceea altă biserică decît aceasta, a domni] lui; dealminterea, oraşul n-avea, pe departe, importanţa pe care a căpătaţi pe urmă.

Dacă de la Iaşi se cobora cineva mai jos, popasul era în oraşul pe can după legendă, Ştefan îl cerceta adesea, Hîrlăul, în care i s-a născut fii Petru, din legăturile cu o femeie de acolo. Biserica lui Ştefan se păstreaz puţin reparată, dar nu aşa ca să se strice urmele, preţioase, de zugrăveai din secolul al XV-lea. Se ajungea la Vaslui, care era în vază ca laşul — ace Vaslui, în marginea căruia s-a dat lupta de la Podul înalt, în 1475. In gră dinile proprietarului mai sînt rămăşiţi din ruinele curţii domneşti. Biseric domnească ea însăşi, foarte mult prefăcută, s-a păstrat şi ea, cu vechil ziduri acoperite de o tencuială oarbă. Acum cîteva decenii Teodor Burada un explorator foarte harnic şi adesea norocos, găsi inscripţia însăşi a Iu Ştefan.

In drumul spre Galaţi, pe atunci un simplu sat fără valoare economică se întîlnea Bîrladul, foarte modernizat astăzi, cu bisericile-i zguduite de cu tremurul din '1802, aşa îneît turnurile au fost înlocuite, după sistemul odio de la Bucureşti, cu înjghebări de lemn îmbrăcate cu tinichea, văpsită apo cu chinoros. Şi tot aşa e şi în Tecuciul pomenit în actele comerciale din vea cui al XV-lea.

In partea de dincolo de Siretiu, de la Suceava spre apus — Siretiul Iu Petru-Vodă al Muşatei deeăzuse cu totul — s-ar fi găsit Baia, unde e înc o biserică a lui Ştefan, de curînd reparată.

Saşi exploataseră „baia", minele de argint acolo; în numele localităţilo vecine şi în aspectul însuşi al populaţiei se simte încă lumea, venită dir Ardeal, care a stat odinioară acolo. Se pare că o pecete veche a Băii da tează încă **din** secolul al XlII-lea, de pe la 1200; oraşul avea în pecetea aceasta cerbul sfîntului Hubert, patronul vînătorilor, cu crucea în frunte.

De la Baia se coborau carăle la Roman, unde era cetatea domnească întemeiată de Roman Vodă. In biserica episcopală se odihneşte doamna Anas tasia a lui Roman Vodă, mama lui Alexandru cel Bun; poate şi de aceej Romanul a fost un oraş îndeosebi de îngrijit de către Ştefan. Şi în ţinutu acesta se întîlneşte şi un alt lăcaş bisericesc, ridicat, după cum avea obiceiu Ştefan, în amintirea unei biruinţe împotriva duşmanului, cel de la Doljeşti pe locul unde a fost înfrînt Petru Vodă Aron.

Roman se trecea apoi la Bacău, ţinut de mare însemnătate din cauza unde lucrau şangăii unguri, veniţi din **secuime.** Bacăul e a „ocnei ungurii de odinioară, mai vechi decît însăşi ne°a ungurească era mărgenită de o regiune românească, inr vrînceni La Bacău, fiul lui Ştefan cel Mare, Alexandru a ridicat Precista, care e de mai ^ziu, ^oc >ăct^Une", fn apropia "odobeştilor, cetate lîngă care s-au dat lupte stea sînt lucrurile pe care le-ar fi putut vedea cine ar fi venit în pe vremea lui Ştefan cel Mare.

VI

MOLDOVA DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA: CONSIDERAŢII GENERALE

Pentru secolul al XVI-lea trebuie să se înceapă cu Moldova, căci cea mai mare putere politică, cea mai strînsă organizare religioasă, cea mai bogată înflorire artistică şi literară se găsesc aice. Dar, înainte de a arăta ce putea să se vadă în Moldova lui Petru Rareş — şi se va arăta, de ce se alege acest moment, şi nu altul, — e bine să se spuie care sînt izvoarele în ce priveşte călătoriile din care se pot căpăta informaţiile.

în cei cîţiva ani de stăpînire ai lui Bogdan Orbul, fiul lui Ştefan cel Mare, ocupat în lupte cu tătarii, chemat adesea la hotarele terii — şi se poate zice că acestor lupte împotriva tătarilor şi-au datorit însemnătatea ţinutul Fălciului şi oraşul Huşului, în care se vede încă vechea biserică episcopală din vremea lui Ştefan cel Mare —, n-avem ştiri în categoria de izvoare pe care ne sprijinim. Tot aşa pentru scurtul timp de stăpînire al lui Ştefăniţă, fiul şi urmaşul lui Bogdan, acel tînăr domn care a fost omorît, cum se ştie, de boieri. Cind însă după aceasta a venit Petru Rareş, lucrurile stau cu totul altfel: stăpînirea lui îndelungată, care ţine de la 1527 pînă la întîia întrerupere a domniei lui. în 1538, pentru ca, pe urmă, după cîteva luni de petrecere în Ardeal şi la Constantinopol, să se întoarcă şi să mai domnească cinci ani, această domnie care se întinde, prin urmare, peste trei decenii, este desigur destul de importantă şi, relativ, destul de liniştită pentru ca să atragă chiar negustori şi călători din alte părţi. A fost supt această domnie o nouă înflorire a Moldovei: de fapt opera lui Ştefan cel Mare a fost continuată în ce are mai esenţial şi m*>: strălucitor prin această stăpînire a lui Petru Rareş, fiul său natural.

Pentru tot acest timp avem întîi un călător, un sas, care, în calitate de trimis diplomatic, a venit în părţile noastre: Reicherstorffer, care înfăţişează ştirile lui despre Moldova în forma unei descrieri, *Chorographia Moldaviae,* un mic tratat geografic pentru ca străinii să cunoască Moldova. Lucrarea e întovărăşită şi de o hartă, cea dintîi consacrată numai Moldovei, foarte interesantă. Textul dă, în propoziţii latine, scurte, o mulţime de ştiinţe, foarte exacte, privitoare la o ţară pe care Reicherstorffer în calitate diplomatică a străbătut-o de multe ori: vom reveni asupra lor.

Driveste Ţara Românească, doar găsim cîte un călător italian, cum e Ue care a'fost la mănăstirea Dealu şi a vorbit cu călugării de aici, no'menit de originea noastră romană. Nu trebuie să se uite însă un -eşti călugări cu cari a vorbit el erau foarte probabil influenţaţi, ca p Găseau lîngă Tîrgovişte, unde era o mănăstire de franciscani, cerce- de călătorCde doctrinele apusene ale Renaşterii, în legătură cu înce- neamurilor.' Căci noi n-avem în acest sens tradiţiuni atît de vechi. tdcă este de găsit un călător tipic, să ni închipuim pentru vremea ui Petru Rareş unul venind pe laturea cea mai cercetată, a Hotinului. rremea aceasta Marea Neagră îşi pierduse foarte mult din importanţa i53 cum se ştie, Constantinopolul căzuse în mîinile turcilor. Aceştia bineînţeles,"nici un fel de interes să scadă comerţul Mării Negre, îsi ei aveau tot interesul să împiedice flotele puterilor italiene, care rni'ntiri în ce priveşte stăpînirea Mării Negre, de a se purta prea des mtori asa încît între cîştigul de comerţ şi eventuala pagubă politică ieşit din apariţia continuă a unor galere care puteau fi armate, consti- ameninţare pentru stăpînirea turcească, turcii au preferat să renunţe ui prea scump plătit. După ce s-a luat Constantinopolul, noii stăpîni mizat cu oameni aduşi din toate părţile: foarte multă lume creştină, in cutare oraş de pe Marea Neagră, care-şi pierde cu totul importanţa, iţi şi aşezaţi în mahalalele capitalei otomane. Dar aceasta niciodată mai căpătat importanţa comercială de odinioară. A fost un centru nportant de stăpînire politică, un lagăr pentru ostaşi, cari la fiecare jheorghe porneau la cuceriri spre a se întoarce la sfîntul Dumitru, Lctul de mare strălucire comercială care fusese odinioară dispăruse. n-au plecat din Constantinopol, ci au rămas în Pera şi Galata, loca- re pe urmă s-au confundat şi a rămas, în partea de dincolo de Cornul o populaţie de grai italian, de religie catolică, de relaţii necontenite ml, însă din ce în ce mai *stabilită*. Căci, pe cînd negustorii stăteau 3 bucată de vreme în aceste regiuni şi pe urmă se întorceau acasă, acuma ilizează locuitorii aceştia catolici în cutare suburbie, şi dau astfel le necesare pentru dezvoltarea unei lumi cu totul particulare, care a îltă vreme alături de greci şi de turci fără a se confunda cu unii sau cu ir aceia nu făceau decît micul comerţ de detaliu.

rea Neagră ajunge astfel să fie pentru comerţ aproape o mare moartă. mai ales după ce şi celelalte centre creştine ale Mării Negre sînt cuce- turci şi distruse prin însăşi această cucerire. La 1475, cîteva luni după ., neizbutită, pe care beglerbegul Rumeliei, comandantul tuturor europene ale turcilor, o încercase şi care-i dete dezastrul din ianuar >urile păduroase de la Podul înalt, lîngă Vaslui, în vara aceluiaşi an, cest centru al posesiunilor genoveze, şi, în general, al activităţii comer- eştine la Marea Neagră, a fost cucerită de turci.

3asta a desfiinţat însă Caffa cu desăvîrşire; ea era să învie numai după ntregi, supt numele de Feodosia, pe vremea Ecaterinei a Ii-a, fără ca ă să recapete, măcar pe departe, importanţa pe care o avusese. în timp turcii şi-au întins stăpînirea asupra întregii peninsule a Crimeii; ^atăresc, stăpîn al hinterlandului, devine vasal al sultanului, chiar ca acesta să-şi fi putut atribui calităţi imperiale. Vechea cetate a

Cotnnenilor din Trapezunt, de unde Ştefan cel Mare îşi luase cea mai mîndră dintre soţiile lui, Măria de Mangup, îngropată la Putna, acest oraş al „Sfinţilor Teodori", Tiron şi Stratilat, a fost cucerit şi total distrus. Legătura cu Trapezuntul ajunse în felul acesta ruptă.

La 1484, în sfîrşit, a fost cucerită Chilia şi Cetatea Albă, într-un moment cînd Ştefan cel Mare nu se aştepta la o lovitură, fiind sprijinit pe armistiţiul între regele ungar Matiaş Corvinul şi sultan, în care Moldova era cuprinsă explicit. Cu toate sforţările lui Ştefan, mai mult de un an de zile, ceea ce 1-a silit să facă actul de închinare faţă de poloni, care zăbovise pînă atunci, cu toată intervenţia lor, întîi fără importanţă şi al doilea trădătoare, — polonii tinzind să înlăture pe domnul moldovean, care s-a răzbunat pe urmă în Dumbrava Roşie din Codrii Cosminului —, turcii au rămas stăpîni şi pe Cetatea Albă şi pe Chilia, şi, iarăşi, din una, cît şi din alta, nu s-a mai ales nimic supt raportul comercial. Populaţia din Cetatea Albă a fost ridicată cu grămada: parte a fost vîndută ca robi, parte aşezată, cum am spus, în noile suburbii ale Constantinopolului.

Acum, în Marea Neagră se expunea cineva la atîtea supărări din partea deosebiţilor agenţi ai împărăţiei turceşti, cu toate privilegiile de comerţ pe care şi Veneţia şi Genova le căpătaseră de la turci, cu toate capitulaţiile, mai bine garantate, încheiate întîi între Franţa şi împărăţia turcească... Administraţia turcilor moştenise toată conrupţia administraţiei bizantine, adăugîndu-i instinctele prădalnice ale populaţiei de jaf din centrul Asiei. Veneţienii preferau să facă, în Orient, comerţul şi în altă direcţie, iar genovezii au plecat cu desăvîrşire din Marea Neagră. Aceştia păstrau în răsărit insula Chios, iar veneţienii Creta, Ciprul, şi în jurul acestor insule îşi exercitau ambii comerţul, cercetînd şi Constantinopolul, dar netrecînd dincolo de oraş, în apele Mării Negre. S-a vorbit mai mult de aceasta pentru că e bine să ni dăm sama de condiţiile generale de istorie universală în care s-a dezvoltat viaţa politică, economică şi culturală a terilor noastre.

In ce priveşte negoţul Ardealului, de la o bucată de vreme el e în scădere. Timpul de mare înflorire este fără îndoială epoca lui Ştefan cel Mare. în a doua jumătate a veacului al XV-leae un moment cînd se poate zice că negoţul saşilor, slăbind în Ţara Românească, se întăreşte în Moldova, negustorii braşoveni se întîmplă să cerceteze mai mult păsurile grele ce duc către răsărit decît păsurile, mai uşoare, altfel, de trecut, care duc către sud. Prin urmare pe calea prin Tulgheş, dar şi mai ales prin Oituz, merg atîtea cară de comerţ ale braşovenilor, şi, iarăşi, comerţul Bistriţei cu Moldova e foarte puternic pe vremea lui Ştefan, deşi, din nenorocire, socotelile Bistriţei pentru această epocă nu ni s-au păstrat.

La începutul secolului al XVI-lea, relaţiile de comerţ cu Ardealul au slăbit însă, şi motivul trebuie căutat în însăşi situaţia Ardealului. El nu se mai află în acea stare de linişte pe care o avuse atlta vreme cît fusese legat de coroana Ungariei, purtată cu siguranţă şi strălucire de un om ca Matiaş Corvinul, deşi Ardealul avea stăpînire deosebită supt un voevod, — unul dintre aceştia, Ştefan Bâthory, o importantă personalitate militară, sprijinind uneori pe Ştefan cel Mare în luptele lui.

După moartea lui Matiaş, succesorul lui fu un Iagelon din Polonia, "Vladislav, suflet pasiv şi fără resort — ungurii îl numesc „Dobje", pentru că la

prilej spunea „bine", „dobrze". Năvălirea turcească în părţile acestea de acum posibilă şi din cauza slăbiciunii vădite a regelui, care se trans-fiului său, Ludovic al II-lea, cel ce moare în lupta de la Mohâcs, cînd le regatul Ungariei.

iveşte atunci îndoiala în ce priveşte soarta viitoare a Ardealului, a face cu dînsul? încotro se va îndrepta? Care va fi acoperămîntul

*ă de supt stăpînirea acestui Ludovic, provincia capătă înfăţişarea ritoriu autonom. Armata ardeleană se deosebeşte tot mai mult de cea ască propriu-zisă. Cînd turcii lui Soliman cel Măreţ atacă Ungaria, armată, supt voevodul Ion Zâpolya, om bogat, avînd legături cu Polo-unul ce' era din ţinutul Zipsului, nu ia parte la desperata defensivă, lav cu numele abia ungarizat, are atît de puţin patriotism unguresc — itrebuintăm un termin contemporan —, încît consimte să vadă Ungaria indu-se 'supt ochii lui. După înfrîngere, voevodul Ion Zâpolya trage 3a să capete coroana ungurească; pe cînd o parte dintre nobili aleargă, rea unui pact de familie încheiat între habsburgi şi iageloni, spre acel md de Austria, fratele lui Carol Quintul, alţii aleg pe Zâpolya, şi din sciziune va rezulta acea orînduire ultimă care va da habsburgilor vestul şi sudul Ungariei de odinioară, iar Ardealul şi ţinuturile vecine, iţele exterioare" pînă la Tisa, vor rămînea, o bucată de vreme, cu toatele Zâpolya. Cînd sultanul Soliman va interveni din nou, cu o puternică , el va fi în stare să aşeze, după moartea prematură a lui Ioan Zâpolya, lui, Ioan Sigismund, căruia turcii, cari se tot gîndeau la sfîntul Ştefan, u „Regele Ştefan", pentru ca, după trecere de cîţiva ani, Soliman să se ică a întemeia un paşalîc la Buda. După paşalîcul acesta va veni apoi Timişoara, precum şi stabilirea unui beg la Seghedin, a altor begi la şi în părţile vecine.

Ungarie turcească se aşază astfel la mijloc, despărţind Ungaria austriacă lui de Ungaria răsăriteană a lui Ioan Zâpolya şi a succesorului său care îrî o existenţă mizerabilă, mai totdeauna slăbit de boală şi incapabil iverna.

um, împărţirea aceasta nu s-a făcut uşor, ci au fost lupte îndelungate, e din populaţia din Ardeal era pentru Habsburgi: saşii rămîn ferdi-i, considerînd pe Zâpolya ca pe trădătorul creştinătăţii; nu-irecunosc e rege care rezulta din alegerea lui şi din recunoaşterea turcilor; pentru ii e „Janos Waida", şi împotriva lui sînt gata oricînd. Aceasta a dat lomnilor noştri să pătrundă în provincie. Petru Rareş a străbătut-o multe ori, avînd de la Ştefan cel Mare ca moştenire Ciceul şi Cetatea de ma reprezintînd un vast domeniu, cealaltă cuprinzînd cel mai important n mijlocul Ardealului. Rareş şi-a întins posesiunile la Reteg şi Rodna; cari se sfinţeau la Suceava stăteau la Vadul Someşului; Bistriţa tre-plătească censul sfîntului Martin românului din Moldova, şi vodă a [n] cetatea care nu i-a fost cedată deplin şi, dacă n-a putut să instaleze 'calabii săi moldoveni, el s-a înfăţişat în forma unui senior care vine i posesiunile sale. în orice caz, Bistriţa a stat supt aripile, uneori foarte cutremurate, ale domnului Moldovei. Acesta a asediat Braşovul, a upt dependenţa sa, cu desăvîrşire, pe secui, cari stătuseră şi faţă de

Ştefan cel Mare în atîrnare de vasalitate şi-1 ajutaseră în luptele lui, nu în calitate de contingente trimise de regele Ungariei, ci ca oameni supuşi la chemarea voevodului român. După expediţia aceasta el a cules vama la Prejmer, nu ca ocupant, ci ca domn al Moldovei. Izvoarele contemporane spun că, sprijinit pe secui şi pe populaţia românească, el ar fi fost în stare oricînd să se înscăuneze în Ardeal.

Insă toate aceste împrejurări nu favorizau negoţul saşilor, căci situaţia variază de o zi pe alta. în cutare moment Petru era învingător la Feldioara şi dispunea de Ardeal; într-alt moment se schimbau împrejurările, silindu-1 să urmărească altă politică. Aşa încît, încă o dată, negoţul săsesc e îngustat din cauza situaţiei nelămurite şi veşnic schimbătoare în Ardeal, pe cînd el se întăreşte din părţile polone, şi călătorii, prin urmare, vin mai mult din acestea.

In privinţa aceasta cîteva lămuriri asupra regatului polon ca să se înţeleagă de ce importanţa lui faţă de Moldova este mai mare acum decît înainte.

Am văzut că polonii se aşezaseră în Galiţia abia în jumătatea a doua a veacului al XlV-lea, pe de o parte răspingînd pe tătari, pe de alta înlăturînd ultimele stăpîniri ruseşti ale Coriatovicilor, şi că, după stabilirea lui Cazimir cel Mare in Galiţia, a urmat reunirea dinastică a teritoriului ruso-lituan cu Polonia.

In afară de greutăţile colaborării cu lituanii şi ruşii, cari absorbiră pe cei dinţii, trebuia, pentru ca Polonia să se fixeze, stabilirea de raporturi normale faţă de împărăţia turcească. Dar pentru aceasta era necesar alt lucru: ca Moldova ea însăşi să-şi fixeze situaţia ei faţă de această împărăţie. Cu toate că după doi ani de la luarea Constantinopolului Petru Aron, domnul Moldovei, a fost silit să trimeată tribut turcilor — avem şi astăzi actul slavon, căci turcii ţineau şi cancelarie slavonă, care constată această legătură —, cu toate acestea Ştefan cel Mare nu mai urmează pe căile lui Petru Aron şi, cînd Moldova a fost năvălită la 1475 de sultan, i se cerea răspunderea acelei îndatoriri băneşti pe care predecesorul lui, scos din scaun de dînsul, o luase faţă de sultan. Şi în campania din 1476 turcii s-au înfăţişat ca oameni cari au drepturi încălcate de un rebel faţă de dînşii, dator să plătească datoriile acumulate. Insă Ştefan n-a devenit tributar al împărăţiei decît spre sfirşituî vieţii sale, cînd a văzut, nu numai că polonii nu-1 pot ajuta să recapete Chilia şi Cetatea Albă, dar că au gînduri rele faţă de Moldova.

Cînd regele Ioan Albert vine să asedieze Suceava, supt impresia puternică a acestei trădări Ştefan a încheiat legătura cu turcii, şi trupele din cetăţile de jos, pierdute, merg ca avangardă în ţinutul vecin al Poloniei. Astfel, avînd nevoie de turci ca să capete Pocuţia, pe care a şi ocupat-o, domnul moldovean a trebuit să plătească tribut.

Tributul e probabil că 1-a răspuns numai cînd n-avea ce face, deşi nu trebuie să considerăm lucrurile cum le considerăm astăzi, cînd există alt sentiment de onoare, şi, totuşi, anumite planuri economice de hegemonie echivalează pe deplin cu legăturile dependenţei de odinioară. Dar, cînd Moldova rămîne tributară împărăţiei turceşti, supt Bogdan Orbul, se puteau crea şi relaţii durabile între regatul polon şi lumea turcească. Intre turci şi poloni fuseseră o bucată de vreme neînţelegeri în ce priveşte însăşi situaţia de vasali-

Moldovei, fiindcă polonii pretindeau că ţara e un Palatinat al regalităţii îergeau atît de departe, încît chemau pe „Palatin" să ia parte la alegerile ■ • năvălirile polone în Moldova erau făcute, nu ca din partea unui străin ' dează cj ca din partea unui suzeran care vine să afirme drepturile ciodată polonii, pînă în epoca lor de decădere, în veacul al XVIII-lea, Srăsit cu totul aceste pretenţii. Cu toate acestea, cînd Moldova a ajuns îare statornică faţă de împărăţia turcească, fireşte că aceste pretenţii las în domeniul teoretic, rămînînd să fie reluate numai cînd domnii .. -iHirau împotriva turcilor. Avem tratatele pe care le-a încheiat Jbert si urmaşii lui cu sultanii, avem privilegiile de negoţ pe care le u în schimb st'ăpînitorii din Constantinopol negustorilor poloni. in acel moment negoţul polonilor, din răsărit, a luat locul negoţului de la apus. Şi în acelaşi timp partea răsăriteană a Moldovei a cîştigat îrtanţă pe care n-o avusese pînă atunci, în dauna părţii apusene, care, uza scăderii vitalităţii Ardealului, trebuia să sufere şi ea o scădere unzătoare.

VII

SUPT PETRU RAREŞ, ÎN MOLDOVA

Venim la ceea ce s-ar fi putut vedea de un călător în Moldova lui Petru Rare şi începem drumul lui din acel punct foarte important pe vremea aceasta cai e Hotinul.

Cetatea, care odinioară avusese o însemnătate mult mai restrînsă, ajui şese, graţie comerţului necontenit cu polonii, să capete un rol deosebit viaţa comercială şi economică a Moldovei. Era, cu escepţia Cetăţii Albe, car nu e de origine moldovenească[1], cea mai frumoasă cetate a Moldovei întreg In locul zidirii anterioare, care trebuie să fi fost de proporţii mai restrînse, întemeiase, la începutul veacului al XVI-lea, una într-adevăr impunătoar care şi astăzi se ridică în cea mai mare parte, cufundîndu-se numai acoperişu în apropiere imediată de malul Nistrului. E făcută după acea datină care întîlneşte în toată Peninsula Balcanică, şi în vremea bizantină, şi în vreme turcească, aşa-numitul *opus reticulatum*: un cadru de cărămidă aşezată f muche încunjură un bolovan cufundat în ciment. Se cîştigă astfel o înfăţişa care scuteşte de pictură şi de alte elemente decorative. De departe se distin foarte bine liniile roşii ale cărămizilor amestecîndu-se cu linia sură a bol vanilor şi cimentului.

Cetatea era foarte întinsă, cuprinzînd şi un paraclis care a rămas încă î zidurile sale. La uşi şi la ferești sînt cadre gotice foarte îngrijit sculptat

Erau acolo în chip permanent un număr de ostaşi de ţară şi foarte pr(babil şi tunuri. Căci Petru Rareş e cel dintîi domn al Moldovei care a avut îndemînă mai multă artilerie, pe care însă n-a putut-o întrebuinţa cum se cuvin tunurile ce i-au căzut în mînă în lupta de la Feldioara, de la saşii cari ţinea cu regele Ferdinand, au fost pierdute mai tîrziu, în cea mai mare part în lupta de la Obertyn, cu polonii, pentru Pocuţia.

Supt cetate era vama. Ştim care era sistemul. De la vama din Hot s-a păstrat în veacul al XVI-lea ceva socoteli, traduse în limba polonă penti un proces la Liov: ele arată circulaţia întinsă care se făcea pe vremea acee Desigur însă că de la 1550 înainte circulaţia avea un caracter deosebit de c pe care-1 putea întîlni călătorul în întîia jumătate a secolului. Pe atunci yi meşul se pare că era încă dintre oamenii de ţară; mai tîrziu însă s-au întrebuii

tori oameni de afaceri din răsărit: domnia dădea în arendă vama, şi au capitalişti orientali, greci, levantini, ragusani, cari luau în arendă acipal venit al domnilor Moldovei.
reniea lui Petru Rareş, începuse abia acest drum al bogaţilor în mopartile răsăritene. Dar pe la 1550—60, supt Alexandru Lăpuşneanu, ^foarte bogat, tocmai prin faptul că ţinea vămile Moldovei, cineva ihip se poate vedea şi astăzi, în calitate de ctitor, pe zidul bisericii Ieşti din Liov, Constantin Corniact, care ştia şi greceşte şi italieneşte 'gaturi cu lumea răsăriteană ca şi cu cea apuseană. Apoi cretani, Dcuitori din Rodos vor avea un rost tot mai mare în viaţa comercială a

remea lui Petru anume greci jucau totuşi un rol important în părţile în corespondenţa diplomatică a epocei se pomeneşte adeseori un Chalkokondylas,' pe care sultanul îl trimetea în părţile acestea pentru îgot cu Moscul sau Moscova. Aici în Moscova se găseau anumite ire se vindeau numai în aceste părţi; mai tîrziu se vor pomeni cele de bastră", foarte mult preţuite; în acelaşi timp dinţi de peşte, poate apace de broască ţestoasă). Cu astfel de cumpărături pentru sultan jinat acel Chalkokondylas „mare negustor" al sultanului, post care âlneşte pînă la începutul veacului al XVI-lea. li vedem umblînd t de la Constantinopol la Moscova, ceea ce dovedeşte valoarea cea nei circulaţii comerciale, pe deplin asigurată acum, între Bosfor şi interioare ale stepei ruseşti.
ti, pe lîngă cetate, cu cei doi pîrcălabi, pe lîngă „biroul vamal" cu sau „mitnicul", cum i se zicea în slavoneşte, era oraşul însuşi care se e supt cetate. Terminul oficial pe vremea aceea era „podgrad" IŢ. supt, *grad:* cetate). Aceasta era una din formele de alcătuire a Pentru necesităţile cetăţii înseşi se aşezau anumiţi negustori, la cari iu mereu alţii.
lintîi fel de negustori era, dată fiind setea păzitorilor Hotinului, pe Nistrului n-o putea sătura, cîrciumarul sau posadnicul, cu posadninu vindeau numai vin, ci şi ce mai cere omul după ce a băut prea cum spune şi cîntecul popular în legătură cu cîrciumile cele mai cer-*i* lîngă posadnici şi posadnice se adăugau însă meşterii cari dregeau crurile de îmbrăcăminte; astfel lucrători de arce, şele, curele, de unde imele de sahăidăcari, care se întrebuinţează şi astăzi; erau şi croitori, etc.

aceşti meşteşugari sînt aşezaţi în *bresle* sau *frăţii,* căci breaslă e , care vine de la „braţ" „frate"; terminul corespunde cu „confrateru *Bruderschaft* din Apus. Breslele acestea, natural, pentru un oraş)tinul, aveau o importanţă mai slabă decît în oraşe ca Iaşii, de exemele se dezvoltă pe deplin, avînd în frunte un staroste sau un „bătrîn" af, încasator de venituri. Pentru că breasla avea veniturile ei. Era ică de care se îngrijea breasla, dînd luminările, plata preoţilor, iar 1 bisericii, al sfîntului patron al breslei, era o serbare specială. Pecei purta şi chipul sfîntului patron al ei, fiindcă, atunci cînd se întemeia, i un caracter sacru, religios: era făcută cu învoirea mitropolitului,

şi în condica breslei se găsea totdeauna în fruntea celorlalte acte recunoaşte rea breslei de către acesta.

Adaug că breslele erau de toate categoriile; funcţiona chiar şi o breaslă **„mişeilor"** sau a calicilor, un sindicat, să zicem, al acestora. Fireşte că breasl, calicilor nu era decît în oraşele unde existau biserici multe.

în totalitatea lor, orăşenii nu formau o comună, cum sînt cele din Apus care s-au răscumpărat de la seniorul lor ori au căpătat de la dînsul părăsire unor anume drepturi, pe care acesta le avuse mai înainte, sau, în sfîrşii s-a întemeiat spontaneu, cu voia seniorului, ba, uneori, împotriva seniorului

Un mare neajuns al vieţii noastre trecute a fost lipsa de autonomie oraşului şi incapacitatea lui de viaţă spontanee, căci în orice organizare car nu se bucură de autonomie se produce şi neputinţa de a produce elemente c spontaneitate.

Oraşele fuseseră găsite de domnie: prin urmare ea moştenise sistemv anterior, mai adeseori sistemul Galiţiei decît cel din Ardeal. Pe de altă part domnul, care avea atribuţiuni foarte întinse, a căutat, instinctiv, să restrîng şi dreptul oraşelor de la început. De exemplu, în ce priveşte judecata, orăşel aveau înainte dreptul german de Magdeburg, pe la 1400; dar, în locul acesta drept care era deosebit de dreptul ţeranilor, — aceştia ţinîndu-se de obiceii pămîntului —, domnul a încercat să introducă dreptul bizantin. Dreptul d Magdeburg nu se mai întîlneşte pomenit de la o bucată de vreme.

In fruntea oraşului, la Hotin ca şi aiurea, era un şoltuz, nume trecut di Silezia, prin Polonia, la noi. Acest şoltuz înlocuia pe vechiul jude. In Ţar Românească, cuvîntul jude s-a păstrat, pe cînd în Moldova cuvîntul străii a dominat de la început. Pe lîngă acest şoltuz sau *voit,* cum i se zicea, după ui cuvînt polon, sinonim, se întîlnea un sfat de consilieri comunali, cum am zic în timpul nostru, care se numea pîrgari *(Biirger).* Pîrgarul s-a păstrat pîn foarte tîrziu, dar într-o situaţie tot mai scăzută, şi, de unde la început era u cuvînt de cinste, la sfîrşit, pentru că pîrgarul făcea slujbă de vătăşel, fuge lumea de această calitate. Resturi de pîrgari în amintiri de familie am apuca şi eu.

Acum, rostul acestor oameni nu se întindea asupra administraţiei întreg a oraşului, pentru că domnul izbutise să capete anume drepturi în viaţa aceast municipală; funcţionari domneşti, cari se vor înmulţi din ce în ce mai mu vor îndeplini rosturi care aparţineau întîi acestor modeşti „magistraţi".

Cei mai mulţi s upravegheau tîrgurile care se ţineau acolo. în ce priveşi fixarea locului unde se ţineau tîrgurile, mai tîrziu se cerea totdeauna şi u privilegiu de la domnie. Tîrgul era împărţit, cum e şi astăzi în multe părţ după vînzarea ce se făcea în fiecare piaţă: Tîrgul Cailor, Tîrgul Vitelor, Tîrg Grînelor. In afară de aceasta, voiţii-şoltuzi şi pîrgarii ţineau condica oraşulij O astfel de condică e pomenită pe la începutul veacului al XYII-lea la Tîrg' Neamţului. Ea se numea „catastiful tîrgului'. Cutare act polon din a doi jumătate a veacului al XVI-lea arată că voiţii şi pîrgarii aveau şi anun chemări, in ce priveşte schimbarea banilor. Venind banii din toate părţii schimbul, „valuta", cum am zice noi, era în mîna acestora; cel puţin pr

Tnă era un dregător special care se numea „schimbătorul tîrgului", zaraf oficial.

dcă a venit vorba de bani, negustorii trebuiau, de la cel dmlîi pas noi să se îngrijească şi de monedă curentă. Pe cea din Muntenia o m Se pare că avem monedă moldovenească încă de pe vremea lui >dă fiul Muşatei, pe la 1380. Şi ea continuă să circule în tot decursul al XV-lea şi* la începutul celui al XVI-lea. Monedă curentă, nu numai nu ca un mijloc de afirmaţie a independenţei, ci ca unul de circulaţie ■ă si de folos pentru visterie. Cunoaştem destule monezi vechi, şi în e care se fac ici şi colo se mai găsesc comori.

eda aceasta e întru toate după sistemul german introdus în Polonia, teană fiind mai mult supt influenţa sistemului german trecut prin si Ardeal. Astfel *groşul* german din evul mediu este unitatea întrebuin- ici. Banii moldoveneşti de aramă şi de argint ca şi cei munteni slnt cei dintîi poartă stema Moldovei precum pentru Muntenia este vul- •e se sprijină pe o stîncă şi floarea de crin în legătură cu monetăria că ori poate şi cu anume pretenţii ungureşti asupra „Transalpinei" i Moldova figurează bourul cu steaua între coarne; de jur împrejur e o > ca în principatul vecin. Forma latină a acestei inscripţii se schimbă sa într-o formă slavonă, fără să se poată spune însă că inscripţia latină imai pînă la o dată, după care începe cea slavonă, pentru că se pare că i timp se întrebuinţa, în legătură cu situaţii pe care nu le cunoaştem, nprejurări care se schimbă, şi inscripţia latină şi cea slavonă, e priveşte banii străini, în vremea aceasta ei erau autentici — într-o îi tîrzie monetăria Moldovei obişnuia să-şi falsifice banii străini, în cu plata unor ostaşi aparţinînd terii ai carii bani se falsificau. Ei lin mai multe părţi. Cei turceşti nu lipseau. In veacul al XV-lea era i căutat banul care venea din coloniile italiene ale Mării Negre, în *mâinii* sau banii genovezi din Caffa, aşa-numitele „ruble tătăreşti". de acesta era cel care venea din Ungaria, florintul, cum se zicea odi- Janul acesta se chema în forma slovenească prescurtată, din acte: i ban unguresc; deci s-a zis, la noi, pe urmă, româneşte „ughi". i, la cumpărături, voia cineva să arate că este vorba de „bani gata", în slavoneşte: „ughi gotovi". Talerul german aparţine unei epoce mai 'ă să fie exclusă întrebuinţarea banilor germani în epoca lui Petru)cotirea preţurilor obiectelor servind în loc de monedă avea un nume în obiceiurile comerciale: se zicea *a baciului.*

^ adăugi că Petru Rareş era un domn foarte bogat şi putea în anume îri să figureze în viaţa politică şi ca un împrumutător pentru stăpînitori liberi şi mai puternici decît dînsul. Aşa s-a întîmplat cînd, în a doua era gata să se ridice împotriva sultanului, să-1 prindă şi să-1 dea în ruciaţilor, şi electorul de Brandenburg, Ioachim, care trebuia să fie ediţiei pentru recîştigarea Ungariei, întră în legături cu Petru, care un împrumut, dîndu-i pentru o parte boi. Zapisul de la Ioachim de mrg s-a purtat pe la multe judecăţi în deceniile următoare si chiar Iul al XVII-lea.

:e priveşte *exportul,* Moldova trimetea în străinătate, şi pe la Hotin, pe acolo, produsele animale: boi. Boii aceştia moldoveneşti erau foar-

te căutaţi. Polonia era plină de dînşii. De multe ori transporturi treceau prin ţara vecină ca să ajungă la Danzig, de unde se trimeteau în alte părţi, în Anglia şi aiurea. De la Danzig importam, în schimb, lucruri de metal: sînt, pînă tîrziu, clopote la noi, care, alături de cele turnate în Ardeal, vin de acolo, de la Danzig.

Griul şi produsele noastre agricole pe vremea aceasta nu treceau graniţa, agricultura fiind mărgenită la nevoile terii. Se pare că se făcea o cultură de grîu mult mai mare decît în timpurile noastre, porumb neconsumîndu-se încă,

Ce primeam noi din Polonia se poate vedea foarte bine din rămăşiţele de registre de vamă de care am vorbit, de prin anul 1590, şi prin seria întreagă de documente care stabilesc istoria relaţiilor dintre poloni şi moldoveni.

In general importul era mult mai mic decît exportul. Stofele cele scumpe de care aveau nevoie domnii noştri, boierii care-i încunjurau, clerul superiori se aduceau, şi pentru poloni, din răsărit. Şi anume din atelierele mari păstraţi de pe vremea bizantinilor sau, după ce împărăţia turcească, prin dominaţii ei necruţătoare, a izbutit să ruineze viaţa industrială, dacă nu şi cea comerci ală însăşi, a imperiului, stofele acestea veneau din Veneţia, mare furnizoare ş de hirtie, şi de cîteva alte fabricate, a Orientului întreg. Brocardul veneţiai era întrebuinţat de obicei. Dar pentru secolul al XVI-lea legăturile aceste: sînt încă foarte puţine: vechiul comerţ italian fusese ruinat; noul corner italian nu cîştigase încă situaţia lui de mai tîrziu. Cînd se va ajunge la aceasta vor veni şi galbeni „venetici", ceea ce înseamnă: din Veneţia.

Un alt produs de export, dar în altă direcţie, erau porcii. Se trimeteai în Ardeal. Negustor mare de porci a fost, astfel, Alexandru Vodă Lăpuşneanu care-i transporta la Bistriţa şi Braşov, unde mergeau, dealtfel, şi boii moldo veneşti.

Cind ştim acuma ce putea să însemne un oraş de graniţă, să urmării] pe negustorii cari porneau de acolo cu carele, pe drumuri care nu erau pie truite. Călătoriile se făceau deci cu multă greutate pe carele cu boi, şi, firește cu popasuri dese. Era un dezavantagiu pentru negoţ, dar un avantagiu pentr înmulţirea şi dezvoltarea oraşelor în ţara noastră. Dacă negoţul s-ar fi putu face pe un drum mai bun, popasurile ar fi fost mai rare, pe cînd aşa după c? teva ceasuri de trudă, trebuia ca omul să se oprească într-un oraş spre a s odihni.

Drumul Hotinului mergea la Iaşi, şi un alt drum vechi, prin Dorohoi Botoşani, ţintea iarăşi la Iaşi.

Căci drumul prin Galiţia, natural, n-a dispărut, nici pe vremea lui Petr Rareş, deşi acestălalt, de la Hotin, îi făcea concurenţă. Oraşele din nordul Mo dovei nu se dezvoltă însă prea mult pînă la începutul veacului al XVI-leî ori şi în epoca lui Ştefan cel Mare.

Ajungînd negustorul la Iaşi, oraşul lui Petru Rareş se deosebea foarte mu de ce fusese el, în secolul al XV-lea, precum şi Suceava, capitala cea vechi avea şi ea o dezvoltare pe care veacul anterior nu o cunoscuse.

In ce priveşte rostul celor două capitale una faţă de cealaltă, se poal spune că părerea care atribuie lui Alexandru Lăpuşneanu „mutarea capitalei" Iaşi este cu totul greşită, deşi s-a dat numele de Lăpuşneanu străzii principa din Iaşi, socotindu-1 ca întemeietorul acestei reşedinţi. In secolul al XVI-le domnul era, de cele mai multe ori, un drumeţ şi se strămuta din loc

J dea sentinţe; căci, circulaţia fiind grea şi oamenii neputînd să se stră-
•narte ca să-i vie înainte, domnul îşi schimba scaunul de judecată. Ace-
■ se intîlneşte pentru cîte o altă regalitate europeană, în timpuri mai
te- de exemplu pentru Anglia secolului al XHI-lea, pentru Ungaria
■' al II-lea, contemporană. Astfel, domnii noştri avînd case domneşti
r^en l fiin ci datori să se prezinte cînd într-un loc, cînd într-altul pen-
r>ărt'i dreptatea, nu se poate vorbi la început de o capitală statornică,
ltă parte, capitala din timpul nostru presupune o mulţime de oficii,
tionari pe cînd pe vremea aceea, cînd toate se făceau prin delegaţie,
u-se un ispravnic pentru o sarcină, cît sarcina însăşi ţinea, lucrurile
toate nu existau. Dar din documente se constată foarte bine că domnii
uneori la Iaşi din motive în mare parte militare: în relaţie cu incursiu-
jresti in Basarabia, cu primejdia ce venea de la Nistru din partea pă-
tatâri, sînt în veşnică mişcare.

isul Iaşi se numeşte în cutare documente Stepanoviţa, fiindcă biserica
scă si Curtea de 'lîngă dînsa fuseseră întemeiate de Ştefan cel Mare,
prin urmare, ca un ctitor al oraşului. Deşi „Iaspezar" fiinţa, cum am
înainte de Ştefan, i se mai zicea şi Forum Philistinorum, fiindcă a
n vechime o populaţie a Iaşilor, a iazigilor, care purta şi numele de
cules din Biblie.

rte cercetat pe vremea lui Ştefan, oraşul rămîne aşa în zilele lui Bog-
e a stat mai mult prin părţile de sud-est decît în cele de nord, avind
Bă lupta, pomenită, împotriva tătarilor. în Iaşi biserica lui Ştefan e
lae de lîngă Curtea domnească, în şesul Bahluiului, care nu era, fi-
nalizat atunci. Dincolo de cursul lui, era Cetăţuia, unde fusese vechea
a celor dintîi aşezări în părţile acestea. Petru Rareş — şi aceasta me-
e relevat — n-a construit el însuşi în Iaşi, ci, în vremea lui, de un frun-
r s-a făcut biserica aceea care exista lîngă clădirea de acum a Tea-
aţional, pe locul unde s-a făcut instalaţia tehnică a teatrului, biserica
i. Vechimea zidirii se vedea şi din faptul că era cufundată în pămînt.
numai cînd domnia trebui să se razime pe turcii din Chilia şi Ceta-
i, Iaşii au fost preferabili Sucevei, precum, în Muntenia, Bucureştii,
i aproape de turcii din Giurgiu, acest oraş a fost preferat Tîrgovişti,
îăvălirii pribegilor din Ardeal.

3ava însăşi se înfăţişează mai bogată în epoca lui Petru decît înaintea
i de la Alexandru cel Bun rămăsese biserica Mirăuţilor, pe care Ste-
lare a prefăcut-o, dacă, lîngă această biserică, existau curţi domneşti,
in secolul al XV-lea, cele mai frumoase biserici sucevene vin din epo-
tru Rareş. Astfel e biserica Sf. Dumitru, care în liniile ei generale se
î pînă astăzi, înfăţişînd, într-o formă deosebit de frumoasă, stema
i deplin înflorită. Tot aşa bisericuţa pe care a întemeiat-o doamna lui
ireş.

ista, Elena, căpătase, prin donaţia soţului, veniturile Botoşanilor, cari
nume punct din domnia lui Rareş erau încă un sat. Dar, cînd venitu-
>st ale doamnei, o femeie foarte pricepută, ambiţioasă şi iubitoare de
ligioase, ea a înălţat sfintele lăcaşuri care vin din această epocă şi pe
ţorii le vor fi privit cu admiraţie. De o parte era biserica Uspeniei sau
i Maicii Domnului, făcută de dînsa ca şi Sf. Dumitru din Suceava;

pe de altă parte, biserica Sf. Gheorghe, zidită în acelaşi timp. Aceasta a fosi răzăluită din tencuială spre a i se restitui forma primitivă, deşi supt cealaltă era mai chipoasă, iar Uspenia este încă aşa cum a fost făcută de ctitori

Dealminteri această regiune putea să aibă un interes deosebit pentri vodă, fiul Rareşoaii din Hîrlău, al unei neveste de negustor care primea dir cînd în cînd pe Ştefan cel Mare. Acolo, la Hîrlău, se întîlneşte o clădire spe cială făcută de Petru Vodă la locul de origine al mamei sale şi unde se zic< că însuşi văzuse lumina zilei.

Tot în Hîrlău e şi o veche biserică a lui Ştefan cel Mare, refăcută, şi am vă zut înuntru picturi interesante din veacul al XV-lea. Pe dinafară biserica < reparată; pe dinăuntru a fost lăsată neatinsă.

Petru Rareş, dealminteri, şi-a întins atenţia asupra regiunii nordice J Moldovei în ce priveşte clădirile, din care cauză, la Baia, pe Ungă biserica hi Ştefan, care a fost iarăşi reparată în timpul nostru, este aceea, încă nerepa rată, a lui Petru Rareş. Dacă la Piatra Neamţ avem biserica Sf. Ioan, foart frumoasă, de pe vremea lui Ştefan, Petru Rareş figurează şi-n împodobire; oraşului Roman. Acolo era o biserică foarte veche, din epoca lui Ştefan ce. Mare, dar împodobirea i-a fost adausă de Petru Vodă. Şi, în sfîrşi't, el ar i putut clădi şi la Putna lui Ştefan, care aici îşi fixase locul de îngropare, peri tru ca toţi acei cari se vor ţinea mai aproape de dînsul să-şi afle un mormînl Petru a simţit însă ambiţia de a-şi avea loc de înmormîntare deosebit. Ş pentru aceasta a ales o mănăstioară aşezată lingă Siretiu, Sf. Nicolae di] Poiană, unde era înmormîntată, alături de anume boieri din veacul al XV-les mama lui Ştefan, doamna Oltea, căreia i s-a zis Măria. In timpurile din urm Petru Rareş a izbutit să facă din biserica de la Pobrata una din cele mai fru moaşe ale Moldovei. Ea are un caracter deosebit de acela al epocei lui Ştefan e mai spaţioasă, mai înaltă; cuprinde, pe lîngă pridvor, pe lingă pronaos sa tinda femeilor o încăpere deosebită, făcută anume pentru îngroparea lui i a soţiei: şi astăzi se văd admirabilele morminte de marmoră care au cuprin trupurile celor doi soţi domneşti, la dreapta, la o înălţime oarecare deasupr solului, cum era obiceiul.

Afară de aceasta pictura este de o foarte mare frumuseţă. Pictura aceast moldovenească din epoca lui Petru Rareş se poate vedea mult mai bin în acelea din zidirile Moldovei de nord, care, o bucată de vreme, s-au găsi în pribegia austriacă şi au fost reunite acum patriei româneşti, în Bucovine Şi mai ales în două biserici pe care un călător din veacul al XVI-lea 1 vedea în toată strălucirea lor. E, pe de o parte, Moldoviţa, iar, pe de alt parte, în înfăţişarea ei actuală, Voroneţul.

Moldoviţa îşi datoreşte începuturile ei domniei lui Alexandru cel Bur din vechea construcţie sînt numai ruine, şi biserica actuală, foarte bine păs trată — războaiele se pare că n-au adus nici un fel de stricăciune pe acolo - se datoreşte epocei lui Petru Rareş. Sînt, între altele, pe lîngă pictură, foart frumoasă, elemente decorath'e care nu se întîlnesc în alte biserici: un fi de cadru de lemn aurit se vede, astfel, deasupra porţilor cînd se trece dir tr-o parte a bisericii la alta.

ronetul a fost făcut chiar de Ştefan cel Mare, dar pictura exterioară ită epocei lui Petru Rareş. Pe cînd pe vremea lui Ştefan podoaba ifară a clădirilor bisericeşti se făcea prin alternarea între cărămidă ă si prin discurile de smalţ, aicea pictura se desface pe un fond al-paiid, de toată frumuseţa.

icum lui Petru Rareş îi plăcea să zidească, aşa şi boierilor lui. In te părţi ale Moldovei rămase totdeauna supt români, ca şi în Bu-se găsesc clădiri de ale boierilor din vremea lui Petru: de exemplu odniceni, la Arborea, deşi acel Arbore al cărui chip se păstrează, ia cu al copiilor lui, pe zidul din fund al bisericii, aparţine unei epoce ai vechi.

VIII
DREGĂTORIILE ROMÂNEŞTI ÎN VEACURILE AL XIV-LEA PÎNĂ ÎN AL XVI-LEA

Călătorul care ar fi venit în veacul al XV-lea în ţerile noastre, în epoci lui Ştefan cel Mare şi chiar înainte de această epocă, în domnia lui Ale xandru cel Bun, ar fi găsit începutul unei orînduieli de curte. N-aş zice şi orînduire a funcţiunilor, căci pe vremea aceia, dacă o curte exista şi avei proporţii impunătoare, nu exista o ierarhie a dregătorilor: funcţiile nu erai permanente, ci întîmplătoare şi fără plată; erau delegaţii care se acordai unor anumite persoane în legătură cu anume servicii, şi, după ce îndepli neau acest serviciu, ele se întorceau înapoi, la rosturile lor de la curte la situaţia lor între demnitarii statului.

înainte de epoca lui Alexandru cel Bun domnia moldovenească ave; un caracter nefixat, anumite influenţe occidentale luptînd cu influenţi orientale; de o parte era un curent care venea din Ungaria, adus de des călecătorii maramureşeni, de altă parte era un curent care venea din Polonia ceva mai nou decît celalt. Cercetînd lista boierilor cari întovărăşau pe domn cari garantau de multe ori jurămîntul şi prin urmare puneau valoarea loi politica personală în sprijinul valorii politice schimbătoare, după tempera ment şi împrejurări, a domnului, o să se găsească un număr destul dt important de nume; dar efectul pe care-1 produce lista aceasta, cam ames tecată, foarte nestabilă, nu este al unei ordini politice stabilite. Boierii aceştif din secolul al XlV-lea, din vremea lui Petru al Muşatei şi a lui Romai al Muşatei, a urmaşilor lor pînă la Alexandru — fiindcă de la Bogdan ş Laţcu n-avem documente cu boieri, ci numai din a doua jumătate a veacu lui al XlV-lea —, purtau foarte probabil numele supt care clasa noastră aristo craticâ e cunoscută.

El vine de dincolo de Dunăre. La sîrbi el nu se întîlneşte. E bulgăresc uralo-altaic. Am emis undeva ipoteza că, deoarece „ar" e un sufix de piu ral in limbile turanice şi, prin urmare, scoţînd sufixul, rămîne rădăcina „bol' sau „bul", s-ar putea foarte bine ca între numele chiar de „bulgar" şi acest* de „boiar", care în izvoarele bizantine se înfăţişează ca *bolâs, bolâdes,* fie o legătură, şi, precum francii se numesc „cei liberi", precum aleniani

iese ,obştea", „toată lumea", tot aşa aceştia ar fi] însemnat „aleşii", sii"."

istul acesta al boierilor trece de dincolo de Dunăre în Ţara Româ- în principatul muntean.

neînţeles, cînd zicem că numele trece de la bulgari dincoace de Du- ceasta n'u înseamnă că bulgarii singuri în Peninsula Balcanică ar fi clasă dominantă cu atribuţii funcţionăreşti şi cu situaţie privilegiată, rost deosebit în viaţa socială a timpului, ci numai că singur numele t de pe malul drept al Dunării. In ce priveşte demnitatea, aceasta neste si la romani, la bizantini, de unde, confundîndu-se cu vechea tie' urâlo-altaică a bulgarilor, s-a alcătuit clasa boierilor la aceştia. *i* trebuie uitat că Moldova n-a fost ea la început supt influenţa celor }olo de Dunăre. Ea a fost întemeiată de curentul de iniţiativă politică lin nord-vest: a plecat din acel punct unde se reuneşte regiunea de Ardealului cu Maramureşul, Bucovina şi Ardealul. O influenţă, prin Î, a vieţii slavo-bizantine în însuşi cuibul de unde pleacă viitorii voe- oldoveni este absolut neadmisibilă: numai după descălecarea Moldovei ■is actul slavon de-acasă care s-a descoperit mai acum în urmă[1]. Ei it cu idei politice ungureşti. Aceste idei s-au amestecat pe urmă cu dei patriarhale care veneau din obiceiul pământului de la noi, de la ţia românească găsită aici, şi, ceva mai tîrziu, cu o influenţă politică *i* din lumea ruso-lituaniană.

:eastă lume ruso-lituaniană era însă continuarea lumii ruseşti din Chiev; anii erau numai clasa diriguitoare, militară şi politică, iar supuşii mai mare parte ruşi din Galiţia, cari continuau viaţa ruşilor din Acolo, la Chiev, de pe urma legăturilor pe care naţia rusească le avea jarii, în veacul al X-lea, cînd bizantinii chiamă pe rusul Sviatoslav ragă statul bulgăresc, instituţia boierilor a putut pătrunde, a încît ea s-a introdus prin două căi: în Muntenia, de-a dreptul de de Dunăre, iar în Moldova, întrucît nu s-a întins o influenţă mun-care încă e posibil să fi pătruns chiar de la întemeierea principatului, nea ruso-litvană.

ialminteri şi în ce priveşte cancelaria este o deosebire între Muntenia Iova, de la început. Limba latină a fost foarte răpede înlăturată, — între altele şi fiindcă mai greu se găseau scriitori slavoneşti. Lumea ască şi polonă avea nevoie ea însăşi de cărturari, continuînd viaţa ei i, pe cînd în Balcani viaţa politică a bulgarilor era în complectă des- prin venirea turcilor. Şi, în felul acesta, distrugîndu-se viaţa politică lor din Balcani, elementele cărturăreşti de acolo veneau la noi. Insă slavonă adusă de dînşii, slavona de biserică, nu era cea vorbită , ci limba din părţile Salonicului în epoca lui Chirii şi Metodiu. în a i se adăugiră apoi slavonisme ruseşti. Chiar în ce priveşte formu-t deosebiri „diplomatice", de cancelarie. Astfel la munteni, cancelaria ilgară a servit de model şi apoi s-a strămutat cu totul la noi; în a e cancelaria acelor stăpînitori lituano-mşi cari moşteniseră tipicul

nemoriul mieu despre el în *An. Ac. Rom.* pe 1925.

cancelariilor din Chiev, cu forme bine determinate, putînd trece apoi şi aiurea.

Pentru a da un exemplu: domnii noştri pun, pînă în epoca fanarioţilor, în documente, înaintea numelui lor „Io", cu un semn deasupra lui o, care înseamnă prescurtare. „Io" e „Ioan", numele împăratului, ţarului balcanic Ioniţă, pe care urmaşii l-au adaus la numele lor propriu, precum împăraţii din Roma îşi ziceau cu toţii cezari, după numele lui Iuliu Cesar, ori precum craii slavi nu fac decît să poarte în însuşi titlul lor numele lui Carol cel Mare. Dar, în Moldova, numele premergător de Ioan sau „Io" nu se întîlneşte decît de la o bucată de vreme; la început se zicea: „mi", adecă „eu".

Moldova avea, deci, fără îndoială şi în a doua jumătate a veaculu al XlV-lea boieri. Boierii aceştia erau de origine deosebită şi de caracte deosebit. Unii veneau din vechii maramureşeni, rude ale domnilor. Se ş pot recunoaşte foarte uşor după numele de botez. Cutare nume se între buinţează în Ungaria mult mai mult decît aiurea: Petru şi Ştefan. Regatu unguresc fiind un regat apostolic, numele Sfîntului Petru e un nume favorit iar numele de Ştefan e al sfîntului rege. Printre domnii noştri cei dintî însă întîlnim pe Petru al Muşatei, pe fratele său Ştefan, pînă la Ştefan ce Mare însuşi. Tot aşa la sîrbi, numele lui Ştefan Duşan şi al lui Ştefan Ne mania, întemeietorul dinastiei.

Numele de Iuga, căruia-i corespunde cel rusesc de Iurg, Gheorghe, pari să nu fi venit din lumea rusească direct, de unde era şi Iurg Coriatovic despre care se credea că s-a intercalat între domnii de dinastie naţionali moldovenească[1], ci să fi trecut prin Maramureş, unde era o influenţă ruteană Dar numele de Roman, pe care-l poartă fratele lui Petru şi Ştefan e carac teristic rusesc, venit din Bizanţ. Bizanţul a avut împăraţi cu acest nume care nu înseamnă decît Român: Rhomanos, Romanus. Din Chiev el a trecu apoi în Galiţia, şi de acolo la domnul Moldovei din veacul al XlV-lea, d< unde şi numele oraşului care există pînă în momentul de faţă: Roman. Ro man e un nume favorit şi acuma la ruşii apuseni, şi chiar la poloni.

Pe lîngă aceste influenţe este şi influenţa locală, băştinaşă, a fondulu primitiv românesc din părţile acestea. Sînt astfel boieri din clasa conducătoare care a fost găsită de maramureşeni la descălecarea lor, şi alţii din lumea cnejilor şi a voevozilor tradiţionali.

S-ar putea crede că aceia dintre boieri cari în documente înseamn satul de unde vin şi unde îşi au drepturile lor, nu sînt proprietari în sensu în care putem admite proprietatea în secolul al XV-lea şi al XVI-lea, c mult mai mult în legătură cu vechile instituţii de stat populare ale românilor. Cutare zice că e pe Şomuz, în nordul Moldovei; cutare altul se arat£ ca „boier" de Dorohoi.

Acum, în ceea ce priveşte titlurile, deosebit de origine, deosebit de na ţionalitate, de demnitate şi atribuţiuni, desigur că în cele dintîi timpuri s-s

IV. *Revista istorică* pe 1928, p. 320.

l fără plan, prin însăşi desfăşurarea lucrurilor, a se atribui boierilor ' din Moldova acelaşi caracter pe care-1 avea nobilimea în **ţerile** de latină, supt influenţele germanice din vecinătatea noastră. Astfel **ml dintr-inşii** apare cu titlul de conte, de *comes*. Titluri slavo-bizan- orice caz,' nu se găsesc alipite pe lîngă numele boierilor moldoveni iua iumătate a veacului al XlV-lea, dar titlurile acestea sînt atribuite in vremea lui Alexandru cel Bun.

cronică românească tîrzie, a lui Ureche, spune că Mircea cel Bătrîn la sine" pe domnul Moldovei care a precedat pe Alexandru, deci că ar fi fost impus de munteni. Textul e ambiguu în această formă >aseă iar textul slavon nu-1 avem la îndemînă. Cu toate acestea nu să nu ne sîndim la faptul că numele lui Alexandru e unul care era răspîndit în Peninsula Balcanică, în legătură cu isprăvile lui Ale- L Machedon, că un împărat bizantin s-a chemat Alexandru, că ţarul irnova, în momentul cînd s-a consolidat principatul muntean, era idru, că domnul muntean de pe la 1360 se chema tot Alexandru. e nu erau. atunci, întîmplătoare; deci nu sînt excluse cine ştie ce "i de familie între dinastia începătoare a Moldovei şi dinastia, mai a Terii Româneşti: o Anastasie a fost soţia lui Roman, şi fiul lor Alexandru; această Anastasie se poate să fi avut legături cu mai dinastie românească, munteană.

ricum, la începutul domniei lui Alexandru influenţa munteană, cu adăuga din lumea balcanică, este incontestabilă: Moldova ajunge să ce în ce mai mult supt influenţa Terii Româneşti a lui Mircea. Le- e supt raportul politic sînt foarte strînse. Cînd moare regele Ludovic ariei, moştenirea lui e disputată între cele două fete ale lui: Hedviga, tă cu Jagello, şi Măria, care a luat pe Sigismund de Luxemburg. Se domnii noştri au oscilat, în ce priveşte îndreptarea lor politică, şi a i timp cind contra Ungariei s-au stabilit legături cu Polonia. Şi Mircea eiat legăturile sale cu Polonia, cu Vladislav Jagello, servindu-se de ?ia vecinului moldovean. Solii munteni au trecut prin Moldova de us la curtea lui Vladislav. Alexandru, care a păstrat legături foarte cu Polonia, fusese precedat întru aceasta de înaintaşul său Petru, iar al Muşatei a fost introducătorul lui Mircea în alianţa cu Polonia.

ipt influenţa munteană, care aduce cu dînsa normele acestea balcanice, nea moldovenească se organizează, părăsind îndreptarea apuseană, înd la tot ce putea să vie, ca titlu sau atribuţiuni, din această lume germană, şi acceptă normele celelalte, bizantine şi slave. Atunci apar tea lui Alexandru, întîi fără nici un fel de rînduială, fără să se cu- i rangul fiecăruia în înşirarea lor ca martori prin documente, dar pe ntr-o ordine care se fixează tot mai mult, logofătul, vistierul, comisul, •or rosturi mai mult sau mai puţin sînt cunoscute. Logofătul se Sngri- caneelaria domnului; vistierul păzea averea lui; comisul avea sama a cailor, şi aşa mai departe. Cîteva dregătorii, nu multe, se întîlnesc cui al XV-lea şi în Muntenia lui Mircea şi în Moldova lui Alexandru »n, — cea dintîi avînd doar mai mult pe ban şi pe stratornic.

In schimb, corespunzînd Banului de margene muntean în Moldova sd întîlneşte starostele, în regiunea Sepenicului, a Şipinţului, pe care Petru al Muşatei a izbutit s-o capete printr-un împrumut făcut regelui polon, re^ giune care cuprindea Ţeţina de lîngă Cernăuţi, Hotinul şi Hmilovul. Regiunea aceasta a fost luată de la poloni împreună cu organizaţia ei şi cu titlul dregătorului care stătea în fruntea acestui ţinut, întocmai cum părţile Severinului au fost luate de domnii munteni împreună cu organizaţia loi de supt unguri, cu demnitarul special acestui district. Starostele acesta s-« păstrat pînă tîrziu în secolul al XVIII-lea, cînd nu mai putea fi vorba de ' legătură strînsă cu polonii sau de o influenţă puternică plecînd de acolo ispravnicii de Cernăuţi se chemau starosti.

In ce priveşte comanda cetăţilor, aceasta era, cum am văzut, în min pîrcălabilor. Se pare că pîrcălabi existau şi în Muntenia. în veacul al XlV-lea de exemplu, în năvălirea voevodului Ardealului pe vremea lui Vlaicu, cast* lanul din cetatea Dîmboviţei a stat împotriva oştilor venite de dincolo *d* munte. Dar poate fi întrebarea dacă acest apărător al cetăţii purta titlul d pîrcălab, care se întîlneşte curent în Moldova. Un lucru e sigur: că pîrcă labii aceştia, aşezaţi cîte doi, într-o anume ordine, constituie un caract* deosebit al ordinii boiereşti în Moldova, pe cînd în Muntenia niciodată m întîlnim doi pîrcălabi în aceeaşi cetate, — şi e întrebarea dacă ei se întîl neau în toate cetăţile. Se poate pune chiar întrebarea dacă Muntenia a avu vreodată organizarea cetăţilor aşa de solidă cum a fost în Moldova; de altfel principatul muntean a fost răpede silit de turci să-şi părăseasc rosturile de independenţă, pe cînd Moldova s-a menţinut, şi organizaţi ei militară defensivă a putut să ia amploare, să capete soliditate. Astfel î Ţara Românească era doar un pîrcălab la Bucureşti, unul la Tîrgovişte apoi la Gherghiţa, Ia cetatea Teleajinului, care se pare a fi fost Văleni de Munte, la Argeş, la Poienari, — pîrcălabi cari se constată pînă foart tîrziu —, pe cînd Moldova numără pîrcălabi îndoiţi, dacă nu la Suceava unde era numai un portar, hatmanul de mai tîrziu, dar la Soroca, la Hotin la Roman, la Orhei, la Chilia şi Cetatea Albă. In Tighina nu se înseamnă pentru că cetatea a fost întemeiată numai de turci, şi acel care avea adni' nistraţia întregii aşezări mai vechi era vameşHl. Supt Ştefan cel Mar< pîrcălăbia a trebuit să se dezvolte mai mult. Pîrcălabii din Crăciuna, în mar genea hotarului Terii Româneşti, sînt din epoca lui.

Fără îndoială curtea lui Ştefan cel Mare era impunătoare şi bogată. \ dovedesc chipurile care se văd pe fresce în miniaturi, pe perdelele care ao pereau mormintele domneşti şi care arată un foarte mare lux în îmbrăca minte.

Legăturile lui de familie au fost importante, măcar două dintr-însele căci cea de-a treia, mai durabilă, cu femeia care i-a închis ochii şi care hotărît în ce priveşte moştenirea tronului, este cu o principesă din Muntenia Măria fiica lui Radu cel Frumos, care în tradiţia populară poartă numel de Voichiţa[1]. Au fost însă două înrudiri imperiale: una cu Evdochia de 1 Chiev şi cealaltă cu Măria din Mangup.

[1] Numele de Voichiţa se mai păstra prin Moldova de sus în copilăria mea.

cea din urmă am vorbit mai sus. Înaintaşa ei, Evdochia, a fost Fetei lui Ştefan, Elena — şi Elena e un nume împărătesc, numele ui Constantin cel Mare, — care a fost măritată cu moştenitorul trosc g- era să poarte coroana ţarilor, ca mamă a unui fiu menit dom-venise din Chiev, şi acolo, cu toate că, de fapt, erau împrejurări ^strînse cu simpli cneji, total la dispoziţia regelui Poloniei, rămăsese ordine 'rusească, şi pînă în a doua jumătate a veacului al XV-lea aceştia de Chiev îşi ziceau „ţari", cel puţin în cronicile relative la cronica noastră însăşi o spune. Chievul în vremea aceasta era, de-in ce în ce mai mult stăpînit de influenţe occidentale şi nu se putea ducă un mare aport de cultură, în Moldova, pă moartea lui Ştefan, fiul său, Bogdan, a găsit cu greu o nevastă.

să ieie pe o fată a regelui Cazimir al Poloniei, pe sora lui Ioan îare năvălise în Moldova şi fusese bătut de domnul român, pe sora ■andru, cneazul lituanian, a lui Sigismund, menit odată să fie insta-iloldova, pe sora lui Vladislav care a stăpînit la începutul veacului lea în Ungaria, pe sora cardinalului polon. Bogdan era un om urît: is Orbul, ceea ce înseamnă Chiorul, căci fusese rănit la un ochi. i, cum se vede pe frescă, îl înfăţişează într-adevăr cu un ochi închis, rumos nu era, şi această alianţă nu reprezintă ce putea fi mai străsntru o principesă crescută în mediul polon, orientat tot mai mult jstul şi luxul Renaşterii, aşa încît principesa n-a fost bucuroasă să eie o asemenea căsătorie; apoi, oricîte garanţii dăduse Alexandru soţiei sale catolice, Râng ala, cu toate acestea şi catolicismul a consă se sfărîme această socoteală. De aici a urmat intrarea lui Bog-Polonia şi jăfuirea terii pînă la Liov, iar apoi năvălirea polonilor Botoşani. Principesa s-a măritat cu altcineva, iar Bogdan a încheiat >rie în ţară cu o fată de boier, al carii mormînt se vede la Dobrovăţ. ce priveşte pe Ştefăniţă, fiul lui Bogdan, el a luat o principesă munpe una din fetele lui Neagoe Basarab. Erau două: una mai fruşi alta mai urîtă, şi domnul muntean ca şi al Moldovei voia să cea mai tînără şi mai frumoasă. De aici lupta între dînşii, care ninat cu singura căsătorie posibilă pentru moldovean. Ea a fost Fără îndoială însă că, dacă ar fi durat mai multă vreme, fata lui ar fi introdus o civilizaţie slavo-bizantină mai perfectă în Moldova motivele ce se vor vedea pe urmă.

;ru Rareş, cînd a luat Moldova, putem zice: pe neaşteptate, era căcu o românca, se pare, Măria, care este îngropată la Putna, pe ■«1 ei au apucase a ridica noua şi splendida mănăstire de la Pobrata. căsătorie a lui Petru Rareş a fost cu o femeie din neamul sîrbesc coyiceştilor, înrudit şi cu Cantacuzinii imperiali. Această femeie este mea despotului Ion, şi ea nu uită, cînd întemeiază o biserică, e a Uspeniei în Botoşani, să însemneze în inscripţia slavonă a cui ie. Ţinea foarte mult la descendenţă şi-şi atribuia în puterea ei un f aristocratic superior aceluia pe care putea să-1 aibă Petru Rareş Doa!nn,a aducea) §i din amintirile sîrbeşti ale familiei sale, în legătură strînsă cu Bizanţul şi din Ungaria, unde stătuse familia o bucată

Ut

de vreme, deosebite elemente de civilizaţie; aducea un complex de influent culturale de cea mai mare importanţă pentru dezvoltarea Moldovei.

Ce lucruri frumoase se făceau pe vremea aceea în lumea slavo-bizantirt arată şi stofa cusută cu aur aflătoare şi acum la mănăstirea Putna, pe car sînt însemnate numele a două principese sîrbeşti, una din veacul al XlV-le şi alta din veacul al XV-lea, care au avut legături, nelămurite încă destul cu curtea lui Ştefan cel Mare. Doamna Elena a dat şi ea dezvoltare art(ţesătoriei, pe care o întilnim, dealminteri, şi înainte de epoca lui Stefar Tot aşa în ceea ce priveşte clădirea, pictura, influenţa ei se poate presupun<

în acelaşi timp se exercita pe această cale şi o influenţă literară asupr Moldovei. Călătorul care ar fi venit pe vremea lui Ştefan n-ar fi întîlni în părţile acestea oameni învăţaţi. Isprăvile aşa de mari ale acestui străluci domn, biruinţile lui, aşa de strălucite, caracterul împărătesc al domniei lui legăturile pe care le avea în toate părţile şi care-1 făceau să fie considera ca apărător al creştinătăţii ameninţate de Islam, toate acestea ar fi fos vrednice fără îndoială de cîntece sau de povestiri în proză.

Nu ştim dacă, pentru epoca lui Ştefan, cîntăreţii de curte erau pre< numeroşi, dar de unde veneau şi în ce limbă au cîntat întîi, se ştie: erai acei aezi din Peninsula Balcanică, din Serbia, cari şi ei învăţaseră de 1. cîntăreţii de pe ţermul mării Adriatice, supt influenţa lumii normande L care pentru întîia oară s-a introdus obiceiul de a celebra, prin menestreli, ş lucruri de dragoste şi lucruri de război. Au venit deci cîntăreţii din Balcan şi au cîntat în slavoneşte, iar pe urmă şi în româneşte. Desigur că au fos cîntece despre Ştefan cel Mare, pe care nu le mai avem în forma de li început. Ele au continuat pe vremea lui Petru Rareş, şi neapărat că atunc se cîntau mult mai des şi mai frumos la masa domnească isprăvile domnulu în scaun sau ale înaintaşilor săi. Iarăşi e foarte greu de deosebit în poezi; populară actuală, care a suferit atîtea transformări, textul primitiv, ca si zicem aşa, al cîntărilor privitoare la domnii din acea vreme.

Cînd însă era vorba să se scrie în proză isprăvile lui Ştefan, călugări din Putna puneau în zece rînduri istorisirea celor mai importante bătălii Şi e păcat. Luptele acelea le cunoaştem astfel, nu prin însemnările cronica rilor noştri, ci prin mărturii străine: prin scrisori contimporane, prin croni-cile popoarelor vecine. Tot aşa a fost şi după moartea lui Ştefan.

Cînd însă Petru Rareş a stat pe tron, avînd lîngă dînsul pe sîrboaics Elena, capabilă de a scrie însăşi, în ceasuri grele, rapoarte slavone către sultan, pentru soţul ei, lucrurile n-au mai fost aşa; la influenţa cea veche a curentului slavonesc din mănăstiri s-a adaus, pentru a desăvîrşi cultura moldovenească, influenţa nouă adusă de mîndria acestei doamne.

In ceea ce priveşte vechea viaţă culturală a mănăstirilor, mănăstirea Neamţului a dat în tot veacul al XV-lea manuscripte admirabile, care pe urmă au servit de model pentru cei cari scriau in mănăstirile vecine. Pînă în secolul al XVI-lea în bisericile din Maramureş se întîlnesc cărţi de format mare, cu literele foarte frumos rînduite, care sînt adevărate dovezi de civi-lizaţie pentru noi.

u numai că se scria foarte frumos, dar se deprinsese meşteşugul de ură care e principala artă de pictură a evului mediu. Un manuscript ?ine moldovenească se găseşte azi în biblioteca publică din Miinchen, dfătisează pe pagini întregi chipuri de sfinţi de toată frumuseţa. Putem î mi'niaturistica moldovenească era pe deplin stabilită la 1450. Erau trete în aceste miniaturi, cum sînt ale lui Ştefan, ca acela, foarte ;ut de la Humor, care-l reprezintă în genunchi înaintea Maicii Dom-

egătura manuscriptelor acestora, din argint bătut cu ciocanul, este foarte frumoasă. Avem multe din legăturile acestea din veacul al a în tezaurul de la Neamţ. Cîte unele s-au răspîndit pînă în Ardeal, de ilu la Feleac, lîngă Cluj, unde în biserica din acest secol locuia vlădica iese, o splendidă legătură dăruită de un vistier moldovean pe la 1490. oată această literatură, toată această miniaturistică, toată această ifie, tot acest meşteşug de legare a cărţilor nu s-au ţinut numai la Neamţ, icolo au trecut în toate mănăstirile, şi vlădicii mari, cum a fost mitropo- Peoctist, au ocrotit această mişcare. Venind acuma doamna lui Rareş, ibiţia ei împărătească, în legătură cu această tradiţie indigenă, s-a ajuns, gă'strălucita dezvoltare culturală bisericească, şi la o cultură de carac- ofan, pe care ţerile noastre nu o cunoscuseră pînă atunci. Intîlnim astfel lunere a faptelor domnului, nu în stilul scurt, scump şi sărac al ana- r mănăstireşti, ci o prezintare împodobită cu perioade retorice, cum i istoriografia bizantină. Macarie, episcop de Roman, scrie viaţa lui Vodă, cu elemente de stil împrumutate din vestita cronică balcanică, a cronicarului Mânase, care a servit de model veacuri întregi pentru de lucrări.

Astfel călătorul care ar fi venit la curtea lui Petru Rareş ar fi întîlnit, ;laşi timp cu o ţara consolidată, cu o ordine ierarhică pe deplin stabi- cu o deosebită mîndrie împărătească din partea domnului ca şi din a doamnei, în legătură cu stăpînirea împărătească a lui Ştefan cel Mare tradiţia lui Alexandru cel Bun însuşi, o civilizaţie naţională, care, dacă, s priveşte forma, nu întrebuinţa încă limba terii, nu era mai puţin nomen din cele mai importante ale culturii generale în răsăritul Europei ită fiind situaţia tuturor celorlalte provincii creştine din Orient, făcea oi, pe la jumătatea veacului al XVI-lea, moştenitorii civilizaţiei bizan- ;i continuatorii acestei civilizaţii, de multe ori pe drumuri pe care însăşi zaţia bizantină, neinfluenţată de Apus, nu le cunoscuse.

TARA ROMÂNEASCĂ SUPT NEAGOE BASARAB

în întiia jumătate a veacului al XVI-lea Ţara Românească oferă oarecare deosebiri faţă de Moldova, care stă foarte mult supt influenţa Poloniei. Este o influenţă occidentală care se întinde, şi, prin tot ce caracterizează drumurile de negoţ, transformă Moldova într-un sens tot mai mult în legătură cu acea civilizaţie a Apusului care se afla în faza culminantă a Renaşterii.

Călătorul care ar fi trecut prin Muntenia ar fi constatat aici unele elemente comune cu cele corespunzătoare din Moldova, dar şi altele deosebite de elementele moldoveneşti. între elementele comune sînt acelea de cultură orientală, care nu mai vin acum din Balcanii propriu-zişi, din Constantinopolul creştin, care nu mai există, din statele slave complect distruse de turci, ci vin prin fugari, aparţinînd familiei odată domnitoare în Serbia, a Brancoviceştilor, refugiată în Ardeal şi în părţile ungureşti.

In Moldova influenţa aceasta slavo-bizantină aduce — cum am văzut — schimbări importante şi în domeniul literelor şi în domeniul artei, fiind reprezintată prin a doua soţie a lui Petru Rareş, Elena, fiica despotului Ioan. Inteligenţa sîrbească exercitată asupra Moldovei e însă mult mai restrînsă, din cauza situaţiei geografice a terii, pe care din două părţi o bate vîntul Apusului, şi din Polonia şi din Ardeal, pe cînd în Ţara Românească acest vînt bate numai din Ardeal. Cît pătrunde în Moldova din influenţa aceasta apuseană se poate strecura în Muntenia şi pe calea Moldovei, prin fata lui Petru Rareş, Chiajna, cunoscută mai mult prin nuvela lui Odobescu decît prin realitatea lucrurilor, — care a fost măritată cu cel puţin doi domni munteni din această vreme, căci, murind unul, Chiajna ia pe celalt, reprezmtînd şi mai departe influenţa părintelui ei.

Influenţa sîrbească din Moldova întîlneşte deci anumite piedici care la munteni lipsesc. Aşa încît călătorul care ar fi venit în epoca pe care o putem numi a lui Neagoe Basarab — fiindcă după dînsul pînă la jumătatea veacului al XVI-lea nu întîlnim vreo personalitate domnească răspicată, ci numai bieţi domni cari astăzi apar pentru ca mîne să dispară —, ar fi avut mult mai mult decît în Moldova impresia că se găseşte pe un teritoriu

i oriental, în legătură cu tradiţiile răsăritene ale evului mediu. Acest
'venind din Ardeal — pentru că negustorii din Polonia pe vremea
eneau foarte puţini în Ţara Românească, deşi în micul muzeu de la
de Argeş, creaţiunea lui Neagoe Basarab, se întîlnea o cingătoare
ie din Lu'c'k; aceasta pe lîngă vechile legături —, trebuiau să se simtă
lume nouă, deosebită de aceea pe care o cunoşteau, deşi meşteri
m era Celestin de la Sibiiu, lucrau juvaiere pentru domnul muntean
i.

levăm că drumul Ardealului era bătut încă de o sumedenie de ne-
si nu se poate zice că în acest timp, cu toate schimbările răpezi
inilor munteni, este în decădere negoţul de peste munţi. Dealmin-
că pune cineva întîia parte a secolului al XVI-lea în comparaţie cu
i)lul al XV-lea după moartea lui Mircea, va constata că, deşi o lungă
aşezată este, în afară de cazul lui Neagoe, imposibilă pentru Ţara
ească, totuşi poate că e mai multă stabilitate de cum fusese înainte.
pă moartea lui Mircea, ce se întîmplă în secolul al XV-lea? Fiul
■cea, Mihail, domneşte cîteva luni. In luptă cu vărul său Dan, Mi-
de. Dan stăpîneşte în luptă cu Radu Prasnaglava. După stăpînirea
Iu, care niciodată nu s-a aşezat, vine epoca lui Vlad Dracul. Vlad
are totdeauna duşmani în faţă; e ameninţat de turci în fiecare clipă.
ia, Hunyadi, cu ardelenii lui îl prinde şi-1 omoară. După dispariţia
d e o adevărată anarhie cu domni mărunţi, dintre cari unul, încă un
b, abia ieri, alaltăieri a fost descoperit. Apoi iată Vlad Ţepeş, pe
iltanul îl răstoarnă, puind în loc pe Radu cel Frumos. Acesta are
va lui pe un domn al Moldovei ca Ştefan. Isprăvind cu Radu, Ştefan
e domn pe Basarab cel Bătrîn, Laiotă. Acesta, ridicîndu-se împotriva
ătorului său, Ştefan îl goneşte, aşezînd pe Basarab cel Tînăr, Ţepeluş,
meninţat de turci, nu găseşte sprijin destul în Ştefan şi se dă de
paginilor. După peirea lui vine la tron Vlad Călugărul, care stăpî-
îai multă vreme, dar nu e o domnie: tot timpul cît acest bătrîn Vlad,
;ric, se găseşte în fruntea principatului muntean, el n-are o politică,
acţiune, în nici o direcţie.

ir la începutul secolului al XVI-lea se întîlneşte o domnie relativ în-
i lui Radu, căruia i s-a zis cel Mare din cauza caracterului strălucit
inirii sale, din cauza donaţiilor pe care le-a făcut mănăstirilor din Ră-
jungînd să fie cunoscut de la Ierusalim pînă la Muntele Athos. Iar,
iispariţia lui Radu cel Mare, după trecerea iăpede a lui Mihnea cel
morît la Sibiiu, unde se refugiase, de alt Basarab, pretendent la tronul
in, căruia i se zicea Danciu sau Ţepeluş, şi a lui Vlăduţ, vine Neagoe
care, oricum, reprezintă ceva şi în dezvoltarea politică a terii. Chiar
noartea lui şi lupta nu ştiu c'îtor domni, unul la Buzău, celalt in
oltean, răsare un Radu de la Afumaţi, care luptă viteaz şi stăpî-
n urma luptelor aşa încît să poată fi îngropat la Curtea de Argeş,
piatră care-1 înfăţişează călare, cu buzduganul în mînă, cu mantia
, ca un biruitor. Chiar urmaşii nerăzboinici, un Radu Paisie, un Mircea
ui, domni puşi de Poartă,' dar cari aveau stăpînirea asigurată supt

scutul turcesc, se ridică în mijlocul necontenitelor turburări şi frămîntări cu un relief mai puternic decît Vlad Călugărul sau Radu cel Frumos.

Prin urmare vremea aceasta permite relaţii comerciale, ea ţine drumurile economice deschise. Dacă Sibiiul e în scădere răpede,în părţile oltene ridicîndu-se o mulţime de mici familii boiereşti, care nu se înţelegeau între dînsele, ci se luptau necontenit unele cu altele, Braşovul, căruia-i corespunde ca domeniu comercial partea de dincoace de Olt a principatului, îşi păstrează încă activitatea şi-şi adauge bogăţia.

Deci pe călător îl luăm de la Braşov şi-1 întovărăşim pe drum prin Giurgiu spre Peninsula Balcanică.

El ar fi găsit în cetatea Poienarilor[1], cel puţin pînă la un anumit moment, urme ale trecutului de influenţă ungurească, de puternică influenţă de peste munţi asupra principatului muntean. Aici mai stătea cînd şi cînd cîte un pîrcălab care putea să fie ungur, impus de voevodul nou al Ardealului.

Goborîndu-se de acolo, călătorul ar fi ajuns la Argeş. Curtea aceasta a Argeşului de foarte multă vreme nu mai avuse nici un fel de însemnătate. Sîn-Nicoară va fi început poate să cadă în ruine de pe vremea aceea; cît priveşte Biserica Domnească, rar mai venea cineva la ceremoniile, odată strălucitoare, ale bisericii ortodoxe. De la un timp însă Argeşul acesta cîştigă din nou însemnătate şi Neagoe e acela care a clădit cunoscuta biserică, refăcută de Lecomte du Noiiy, — observînd mai mult sau mai puţin modelul care fusese pe vremuri, — biserică lipsită azi de încunjurimea de ziduri şi de toate clădirile unde stăteau egumenii şi pe urmă episcopii de Argeş şi scoasă astfel din cadrul ei firesc.

înainte de a se ridica din nou Argeşul, Tîrgovişlea se învrednicise totuşi de o nouă favoare, ca şi regiunea încunjurătoare, din care fac parte colinele de dincolo de cursul Ialomiţei, unde s-a ridicat biserica Dealului.

Pentru Radu cel Frumos capitala fusese Bucureştii; pentru Vlad Călugărul, de la care avem un număr de acte, capitala e tot aceasta din sud, mai nouă, şi, dealminteri, el e înmormîntat, — deşi nu i se mai vede mormîntul astăzi — la fundaţia sa în Vlaşca. Aceştia toţi sînt domni sprijiniţi de turci, cari-şi au baza în regiunea mai apropiată de Giurgiu.

E incontestabil însă că, la începutul veacului al XVI-lea, dacă regatul Ungariei decade, în schimb voevodul Ardealului cîştigă o însemnătate mult mai mare decît înainte. Supt Iageloni, Vladislav şi Ludovic, Ungaria propriu-zisă slăbeşte, pînă ce, în lupta de la Mohâcs, Soliman cel Măreţ biruieşte pe copilul-rege, care şi moare înecat în mlaştini, creîndu-se atunci cele trei Ungarii: pe cînd nordul şi vestul sînt ale lui Ferdinand de Habsburg şi turcii se aşază în Buda, iar apoi în Timişoara, Solnoc şi Seghedin, voevodatul ardelean se consolidează deosebit pentru a ocroti ideea de stat ungurească. [...] în ce priveşte influenţa asupra principatului muntean, Ardealul, desfăcut din vechea Ungarie, cu o dinastie proprie şi ocrotit de sultan, avînd deci toată valoarea pe care i-o dă această ocrotire, influenţează mai mult asupra principatului muntean decît cum putuse să o facă regatul unguresc cînd Ungaria era întreagă şi Ardealul numai o provincie mai mult sau mai puţin

[1] Satul e de pus în legătură cu Poiana sibiană, fiind poate o colonie a „poienarilor" de acolo.

fă a acestui regat. Este o concentrare de viaţă ungurească la hotarele lomânesti, care schimbă cu desăvîrşire situaţia.
unei domnia, care încheie tratate de hotare, tratate de aderenţă poli- voevozii ardeleni, se duce din nou spre munte. De aici vine că Radu ■e face mănăstirea din Deal, şi tot de aici că Neagoe va ridica, la rîndul serica de la Argeş.
■ la Neagoe n-avem multe documente, dar, chiar dacă n-ar fi rezidat îlt timp la Argeş, singur faptul că a clădit o astfel de biserică într-un ie nu era nici măcar o episcopie — aceasta e numai de la sfîrşitul ii al XVIII-lea — înseamnă că el avea intenţia să locuiască aici, că ale politice îl purtau spre aceste părţi. Călătorul, prin urmare, ar fi artea aceasta de sus a Terii Româneşti foarte vie.
cînd în Moldova influenţa Brancoviceştilor se exercită numai prin ia lui Petru Rareş cu Elena, cu influenţa literaturii slavone din Penin- ilcanică asupra noii literaturi de cronici a Moldovei, aici, în Muntenia, ta aceasta este întreită; cînd Mihnea cel Rău a fost omorît la Sibiiu, r'e-1 omoară, pretendentul de tron despre care am vorbit, este susţinut i, cari aveau a face cu boierii de la noi. Iacşicii aceştia au întreţinut i foarte strînse cu principatul muntean.
al doilea rînd, Neagoe e fiul unui domn cu numele de Basarab din al XV-lea şi al unei femei care vine din puternicul neam oltean al niţilor Banoveţi sau Craioveşti, — Banoveţi, fiindcă la Craiova era ⌈or; li se mai zicea şi familia Pîrvuleştilor fiindcă unul dintre cei raţi se chema Pîrvu (numele însuşi e slav, din Balcani; acela al altui îarbu, însă e un nume veneţian, venit prin Dalmaţia, pe la sîrbi: Bar- Barbo). Mănăstirea Bistriţa, pe care au întemeiat-o aceşti Banoveţi, i din cele mai frumoase ale terii, fiind făcută şi împodobită tot în stil Singurul fapt al legăturilor acestui neam cu Balcanii trebuia să aducă o ie în artă, în literatură şi în sistemul de guvernămînt din aceste părţi, r, cînd Radu cel Mare a vrut să întemeieze în Ţara Românească şi o aţie bisericească şi o viaţă culturală, el a recurs, nu la apusenii de cul- mă, catolică, din Ardeal, ci la elemente de strictă ortodoxie şi mare istorică din Balcani. Tipografia, pe care Moldova n-a avut-o pe vremea PU Rareş, a funcţionat pentru amîndouă ţerile, ca şi pentru slavii de •unăre, supt un călugăr care a lucrat întîi în Muntenegru, la Cetinie, aţine veneţiene. Călugărul Macarie, devenit tipograf al curţii supt i cei dintîi urmaşi ai lui, ajunge mitropolit al Terii Româneşti. în timp a fost vorba să se ierarhizeze biserica munteană, care pînă atunci imai elemente datînd din secolul al XlV-lea, de la greci, şi anumite e culturale datînd de la Nicodim, din secolul al XlV-lea; turburările 3ră defavorabil şi asupra ei. Cînd a fost nevoie ca ea să fie refăcută şi ă, măcar aşa îneît sa poată sta alături de biserica moldovenească, une organizată ierarhic pe vremea lui Ştefan cel Mare, cu un mitropolit ava şi vlădici la Rădăuţi şi Roman — cel de Huşi e mult mai nou —, a recurs la patriarhul Nifon.
°\ ţ^sese P^atl"i^arn la Constantinopol, şi se retrăsese ca monah la 3 Athos; în ce priveşte însă influenţa culturală pe care o aducea cu această influenţă era grecească, fără îndoială, dar nu fără un amestec

slavon. Viaţa lui a fost scrisă de Gavriil Protul, egumenul de căpetenie întrei ceilalţi egumeni de la Muntele Sfînt, dar exista şi o formă slavonă; traducerea românească mai tîrzie e făcută după aceasta. Nifon însuşi, în ce priveşte originea lui, era din acea lume balcanică mai mult slavo-albaneză decît grecească., Dar, cînd a fost vorba ca Ţara Românească să-şi aibă în forma aceasta canonică un mitropolit, nu cine ştie ce biet om scos dintr-o mănăstire, ci unul aducînd un nume mare, o tradiţie istorică, o conştiinţă culturală, un prestigiu, acela care a fost în stare să împace pe Bogdan Moldoveanul cu domnul muntean din vremea lui, Radu cel Mare însuşi, ieşind în faţa oştilor gata de luptă şi impunînd domnilor să-şi întindă mîna, mitropolitul acesta a fost Maxim Brancovici, care a stat o bucată de vreme aici şi s-a întors înapoi acasă la dînsul pentru a isprăvi ca mitropolit de Belgrad.

Neagoe a luat de soţie pe Milita, care-şi zicea Despin a, fiindcă era fată de despot, ca şi Elena. Bizantinismul a pătruns deci la munteni tot pe această cale slavă.

Acum, acest bizantinism aduce cu dînsul şi idei împărăteşti, şi INeagoe a fost, mult mai mult decît Petru Rareş al Moldovei, un domn de forme bizantine. Caracterul acesta al lui se cuvine să fie relevat. Petru Rareş merită a fi aşezat în rîndul suveranilor din epoca Renaşterii. Cînd şi-a făcut un plan, îl urmăreştn. *per fas et nefas,* pe căile bune şi rele, pe cele cinstite şi pe cele criminale. A fost un moment cînd doi oameni ai Renaşterii au stat aici, la noi, faţă în faţă: Petru Rareş şi Aloisio Gritti. Turcii numiseră pe un bastard de doge al Veneţiei guvernator al Ungariei, şi acesta, sprijinit întîi pe Ardeal, voia să-şi adauge Moldova şi Muntenia. Petru Rareş, din parte-i, dorea să alipească Moldovei lui Ardealul şi Ţara Românească, aceasta atîrnînd în adevăr de dînsul. Atunci au dat lupta lor aceşti doi oameni gata a recurge la toate mijloacele Renaşterii: minciuna, trădarea, otrava, asasinatul. Şi între ei doi, avînd talentul politic special al epocei, ceea ce se cheamă „virtu" — într-alt sens decît cel moral —, cel mai tare a fost totuşi Petru Rareş, care a făcut aşa ca Gritti, încunjurat la Mediaş de nobilii terii, şi avînd nevoie de dînsul, să fie prins de adversarii lui unguri din Ardeal şi omorît. Şi copiii lui, dintre cari unul era menit pentru Moldova, iar celalt pentru Muntenia, intrînd In mîinile lui Petru, au dispărut fără urmă.

Neagoe este, din contra, tipul cezarului bizantin: o pictură care a ajuns populară îl înfăţişează împreună cu Milita şi copiii lor, cu coroane enorme, cu părul făcut zulufi şi atîrnînd în jos, cum e înfăţişat şi Radu cel Mare, cu haine grele, într-un aspect ieratic, de pare că sînt clerici, şi nu domni. Iubirea extraordinară de biserică se întîlneşte şi la Petru Rareş, dar din punctul de vedere al „gloriei", pe cînd dincoace nu e gloria, ci devoţiunea. Petru îşi creştea copiii aşa încît, totuşi, un Ilie ajunge trădător faţă de ţară, de naţia şi de legea lui, turcindu-se, celalt fiu, Ştefan, era un monstru pe care au trebuit să-1 omoare boierii; fetele au fost femei teribile: şi Chiajna şi Ruxandra, şi ele tipuri ca ale Renaşterii italiene. In palatul lui Neagoe şi al Despinei însă, copiii lor, acei cari au murit, Petru şi încă unul, precum şi cel care, trăind n-a ajuns totuşi la bărbăţie, ci s-a stins în exil la Constantinopol, după moartea tatălui său, tînărul Teodosie, toţi aceştia sînt crescuţi în norme stricte bizantine ale evului mediu, în camere închise, supt îngrijirea deosebită şi ideală a tatălui. Numele, al Marelui Teodosie, al lui Teodosie Caligraful de mai tîrziu, n-a fost ales cine ştie cum — Teodosie nu s-a chemat nici un domn al nostru.

oe j se atribuie, cu dreptate, „învăţăturile" către fiul său Teodosie, mportant monument de compilaţie bizantină, de un caracter moral cu învăţăminte din viaţa lui „Varlaam şi Ioasaf", venită tocmai din trecută prin canalul bizantin şi sîrbesc, apoi din Sfînta Scriptură etc. s mai de curînd că lucrarea ar putea fi datorită unui călugăr care a utat numele **lui** Neagoe, dar sînt unele capitole în care domnul îşi **iul** cum să se poarte cu solii, cum să meargă la război, ce atitudine fată de turci, care nu pot veni de la un călugăr, ci numai de la un i încă de la unul foarte experimentat în toate rosturile terii, aşa cum tau, precis, în această epocă.

erica de la Dealu nu este bizantină, dar influenţa sîrbească aducea i în acest început al veacului al XVI-lea, o altă influenţă, care pentru ură se manifestă în viaţa terilor noastre: cea veneţiană. Clădirea aceasta nură se înfăţişează ca un pătrat perfect, purtînd la dreapta şi la stînga intrare, şi nu deasupra, ca în bisericile lui Ştefan cel Mare, în două 0 inscripţie foarte fină, cu litere care amintesc pe cele latine cum se ⌈a Veneţia în vremea aceasta. Cu totul altceva decît inscripţiile moldo- amest'ec interesant şi original de elemente gotice şi orientale. Nu udeca pai'tea dinăuntru a mănăstirii Dealului, care a fost foarte adeseori 1 şi, la începutul secolului al XlX-lea, total schimbată; ea n-are iar odăjdiile au dispărut in cea mai mare parte. Gînd, acum, Neagoe, irît să facă o biserică pe care s-o opuie celei de la Dealu, mănăstirea ;eş, cu tot luxul de care era capabilă, nu numai visteria terii, dar şi a, cum spune legenda şi cîntecul, pe care o strînsese familia domnească, i Milita, această biserică ia anumite elemente tot de la Dealu. Biserica jgeş are însă stranele rotunjite; turnuri grele, care dau totuşi o înfă- oarte sprintenă, se ridică deasupra clădirii. Ornamentarea este bogată, ;ernută cu cel mai mare bun gust. Cînd s-a făcut reparaţia de Lecomte iy, s-a scris şi o lucrare explicativă, care relevează elemente orientale snești, dar in arta bizantină însăşi se adunaseră de multă vreme ele- răsăritene şi, pe de altă parte, Veneţia, unde se strîngea atîta viaţă ient în această vreme, era în stare să deie maeştri cari aveau toată nţa artei orientale.

ce priveşte vechea zugrăveală, desfăcută şi expusă într-una din îiuzeului din Bucureşti, este imposibil să nu se recunoască influenţa itală venită prin Ardeal. O însemnare în socotelile Ardealului spune îărţile acestea ardelene a plecat un Vitus (Stoss, fiul), care era sculptor iator". S-a discutat în ce priveşte sensul acestui cuvînt, ce fel de „efigii" n relief, ca sculptor, sau în pictură— şi se pomeneşte un pictor răsărire a lucrat aici, Dobromir. Cine priveşte însă icoana Sfîntului Gheorghe moaşte că nu e bizantină: are coiful occidental, sprijinit pe umăr, o irăzneaţă, inovatoare —, părul roşcat, care se desface în chică, samănă bine cu al cavalerilor occidentali germani de pe vremea aceea. Sfîntul e sprinten, gata de luptă, extraordinar de vioi: spada lui, dreaptă, nu ată, o sprijine pe mînâ. Este în el ceva din „Deutscher Michel", şi se poate aste îndată influenţa lui Albert Diirer. Evident, călătorul care ar fi în- biserica acesta s-ar fi simţit pe de o parte, într-o lume cunoscută lui, dar ltă parte, ar fi avut o revelaţie a acestei arte bizantine refugiate la noi.

X

ŢERILE NOASTRE SUPŢ INFLUENŢA TURCEASCĂ

Jumătatea veacului al XVI-lea poate fi numită, pentru Moldova, epoca li Alexandru Lăpuşneanu, căci cele două domnii ale lui, destul de întinse una şi alta, cu intermezzul aventurierului despot, cuprind o mare parte di această vreme; iar pentru Muntenia s-ar putea numi: epoca lui Mircea Ciobi nul, pentru că iarăşi sînt două domnii, ale acestuia, între care e intercalai stăpînirea lui Petraşcu cel Bun.

Afară de izvoarele relative la despot, însuşi, care se cuvin a fi înfăţişat deosebit, n-avem, pentru anii 1550—1570, decît foarte scurte însemnări d călătorii, aşa încît se poate zice că e mai puţin cunoscută, mai rău luminata partea aceasta a istoriei terilor noastre decît chiar epoca lui Petru Rare pentru Moldova şi a lui Neagoe Basarab pentru Ţara Românească.

în această epocă se petrec însă lucruri foarte importante, şi, iarăş: păstrînd forma de expunere a călătoiului care ar străbate ţara noastră, o s căutăm a vedea ce se putea întîlni în acest moment de prefacere şi de încercar< într-un principat, ca şi în celalt.

Nu mai e acum nici o personalitate din cale afară de răspicată. Lăpuş neanu e interesant supt raportul patologiei, supt raportul bolii care-1 chinuit boală care i-a căzut, pe urmă, la ochi; e interesant supt raportul nebunit speciale, al patimei de sînge care a rezultat din această boală însăşi, dar, al1 fel, el nu e o personalitate politică vrednică de luare aminte. Nimic în istori Moldovei nu pleacă de la dînsul, nimic din rosturile esenţiale ale istoriei Mo] dovei nu se întrupează în el. N-a fost nici măcar un domn viteaz; bătut d Despot în lupta de la Verbia, el s-a întors înapoi numai fiindcă l-au adus tui cii. în legăturile lui cu străinătatea introduce numai motive de interes sau d vanitate: în Ardeal vinde porci, fiind cel mai mare negustor de asemene marfă pe care 1-a avut vreodată naţia noastră, iar, în ce priveşte legăturii lui cu Polonia, de unde i-a venit la 1557 solia lui Otwinowski, cu care priit aflăm că Vodă cerea înapoi pielea boilor daţi pentru tain[1], i-au umblat prin ca

[1] P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în epoca lui Grigcre Ureche şi Miron Costin ,V-* ' D. P.P. Panaitescu pregăteşte o colecţie de călători poloni la noi.

i cele mai curioase, ca aceea de a cumpăra armuri occidentale şi în dădea boi de Moldova; sau îi trecea prin minte să propuie a mijloci ■■ăsătorie a vecinilor săi pentru ca să i se răspundă că, da, ar fi foarte isătoria aceasta, dar ea nu se poate face aşa de uşor. s alături Alexandru Lăpuşneanu cu Petru Rareş, cu neînfrîntul **lui** itre fapte, cu conştiinţa lui că moşteneşte pe Ştefan cel Mare, cu **stăru**-în a apăra toate drepturile marelui părinte, cu dorinţa-i de a juca *a* istoria universală, pe care personalitatea lui îl îndreptăţia, Alexandru eanu chiar în afară de boala lui, se înfăţişează foarte şters, şi numai roşu de crimă de pe care se desface biata lui figură bolnavă poate onâ pe amatorii de romantism istoric.

'oarte curios că domnul muntean care domneşte pe la jumătatea veacului -lea Mircea Ciobanul, nu corespunde lui Lăpuşneanu numai -cronolo- ci are si o corespondenţă psihologică cu dînsul. Nu erau rude unul 1; Mirceâ Ciobanul era fiul lui Mihnea, care era fiul lui Radu, — nu fiul nea cel Rău, căci în cazul acesta s-ar fi putut zice că răutatea tatălui t asupra fiului, Mihnea fiind, el însuşi , fiul lui Vlad Ţepeş. Ciobanul jn biet om trăind prin Răsărit, făcînd negoţul de oi, un toptangiu de le berbece, care avea o deosebită trecere la Constantinopol, pentru enicerimii. a curţii, a seraiului şi a întregii populaţii. Din parte-i, dru Lăpuşneanu, pînă a nu ajunge domn, petrecuse o bucată de vreme ilonia, ca Petru Stolnicul, înainte de a lua acel nume al lui Alexandru i, pe care 1-a purtat şi un Lăpuşneanu din Muntenia, rămas în istorie ca dru cel Rău.

tru Alexandru vine, deci, din Polonia, pe cînd Mircea Ciobanul, chiar trăit cîteva luni în Ardealul pribegilor, e trimes de împăratul turcesc nstantinopol; el apare ca omul sultanului, trăind din voia acestuia, tind Poarta cu daruri de la noi, încunjuiîndu-se, în cea mai mare parte, tieni din Răsărit.

toate acestea, cum Lăpuşneanu a găsit cea mai mare plăcere în a)ieri, tot aşa a găsit cea mai mare plăcere în aceeaşi îndeletnicire Ciobanul. Cum Alexandru Lăpuşneanu părea să fi fost om foarte dori- bani de pe urma confiscărilor ce i le procurau execuţiile, se pare că lucru îl urmărea şi domnul muntean. Cum pe Alexandru Lăpuşneanu ijură o aşa de teribilă reputaţie, — şi descoperirile mai recente, care-1 omandind prin Ardeal prune uscate şi cerînd femei care să ştie face ai bună decît cea moldovenească, nu ajung ca să înlăture această)ribilă a lui —, Ciobanul taie boieri şi sileşte pe alţii să fugă. Şi în ce 3 sfîrşiţul vieţii lor este oarecare asămănare: Alexandru Lăpuşneanu " de biserici, înălţătorul uneia din cele mai frumoase clădiri pe care mde Moldova: Slatina, din apropierea hotarului celui vechi al Bucovile e îngropat supt numele de monahul Pahomie. Mircea Ciobanul din a avut şi el mai mult noroc decît atîţia domni blînzi ale căror oase tie unde se află: Radu Paisie, fostul Petru de la Argeş, fostul egumen trebuie să fie îngropat prin Egipt, la Alexandria, Mircea însă a fost k Bucureşti, în biserica zisă Curtea Veche.

să mai adăugim un lucru ca să fim mai complecţi. Iată acel fiu al **lui** Rareş, **Ilie,** care a fost crescut în datinile creştine cele mai curate, în

cea mai strictă observare a normelor trecutului, în cea mai adîncă evlavie bisericească, şi, îndată după suirea lui pe tron, el a ţinut samă, mai mult decît de creşterea-i de acasă, de luxul, de modele pe care le văzuse la Constanţino^ pol şi, părîndu-i-se Moldova ştearsă, fadă, fără strălucire, fără interes, s-a turcit, adăugindu-se primejdiei de a fi scos din domnie, speranţa că el nu. va fi numai, cum a şi fost, pînă la moarte, un biet beg la Dunăre, ci că se va face pentru dînsul un fel de a treia domnie, păgînă, peste români, cuprinzînci Brăila, Chilia şi Cetatea Albă, Tighinea-Benderul, toată linia de la Severin pînă la Limanul Nistrului, şi poate cu Dobrogea însăşi.

Şi ai noştri l-au şters pe Ilie de oriunde era însemnat: din inscripţiile pe piatră, din cele zugrăvite, din însemnările pe manuscripte: piatra se mutilează pergamentul se rade, pentru ca numeie trădătorului să nu se intîlnească.

Dîndu-ni sama, acum, de motivele acestei asămănări între doi oameni, din teri deosebite, de importanţă deosebită, fără înrudire între dînşii, cu altă pregătire de tinereţă, domnind în împrejurări care nu erau cu desăvîrşire aceleaşi într-o ţară şi în alta, cele două figuri domneşti de la început, cu adausul cestei de-a treia, spun ceva: începe aici o lume nouă. Pînă acum influenta orientală a fost o influenţă bizantină, întîi, sîrbească pe urmă; acuma vine influenţa orientală reprezintată de turci: intrăm în felul acesta-n era turcească, din care singure anume fapte şi situaţii din secolul al XVII-lea ne vor smulge. S-ar putea spune însă, într-o privinţă, că mai puternică a fost influenţa turcească asupra noastră prin anii 1550 de cum a fost chiar în epoca Brâncoveanului, cînd boierii se îmbrăcau turceşte, cu papuci galbeni, oînd mîncau şi petreceau turceşte.

Şi iată explicaţia.

Anul 1550 este momentul celei mai mari înfloriri a statului tucesc. In secolul al XlV-lea căpetenia turcilor e un beg, un prinţ; în întîia jumătate a veacului al XV-lea, Mohamed al Il-lea este succesorul împăraţilor bizantini în ce priveşte scaunul de stăpînire, hotarele teritoriului care-i aparţine, însemnătatea lui politică şi militară, dar în vremea lui Solim an cel Măreţ, care este tocmai aceasta, sultanul e şi succesorul califilor, fiindcă s-a cucerit Egipetul, ultimul adăpost al acestora. El începe tot atunci să fie considerat ca un han, fiindcă al Crimeii este vasalul său. Pe de altă parte, rostul împărătesc se coboară şi în legislaţie, în organizaţie, în obiceiurile sociale, în datinile de curte, în tot ceea ce formează măreţia unei domnii. Pentru turci Soliman este astfel ceea ce a fost August pentru romani, ceea ce a fost Ludovic al XlV-lea pentru francezi. De aceea supt toate raporturile ne găsim influenţaţi de turci.

Aşa fiind, călătorul care venea în vremea aceasta, fie în Moldova, fie în Muntenia, trebuia să fie lovit de la început de acest caracter, întrucît nu l-ar fi întîlnit şi în ţerile vecine, şi ele înrîurite, totuşi, în această fază de mai marea dezvoltare a împărăţiei turceşti.

Căci acelaşi lucru se petrece şi în Ardeal şi în Polonia: lumea ardeleană se îmbracă din ce în ce mai mult turceşte, iar marea aristocraţie luptătoare *a* Poloniei primeşte o modă turcească, ce se amestecă şi cu o mai veche modă

adusa prin tătari, din lumea îndepărtatului răsărit asiatic. Nu mai ie Moscova şi de toată viaţa rusească gravitînd acum în jurul ei, cova e pe trei sferturi tătărească: costumul de ceremonie al ţarilor nare era absolut mongolic, ca şi coroanele pa care şi le puneau pe cap,

îoi Alexandru Lăpuşneanu e încunjurat de turci, şi chiar Petru Rase întoarce da la Gonstantinopol, unde petrecuse cîteva luni ca prinsese cu el ieniceri, avînd datoria de a-i ţinea ca garanţie faţă de duş-i proprii si ca garanţie pentru turci faţă de orice acţiune a domnului, turcii aceştia, Petru „scrie la leafă", cum se zicea atunci, o ceată de i trebuiau "să-i fie simpatici şi credincioşi prin legăturile lui de familie, acuma le cunoaştem. Dar, după Petru Rareş, supt Ilie, n-au fost irci din garnizoană, dintre cari unii stăteau în ţară şi alţii figurau i state, rămîind la Gonstantinopol, — căci ps atunci nu mai erau ieni-vechi, ci şi turci de naştere, oameni însuraţi, cu copii, cu prăvălii, negoţ de bancă—, ci erau şi prietenii turci pe cari şi-i adusese Ilie stantinopol, unde petrecuse atîta vrame, şi cari formau podoaba i, spre marea indignare a boierilor noştri.

mia fratelui său Ştefan a fost foarte scurtă şi n-a putut să-şi desem- icterul: boierii l-au omorît. După scurta trecere pe tron a lui Joldea, s-a tăiat păretele despărţitor dintre nări, fiind trimes la mănăstire, Alexandru Lăpuşneanu însuşi, cu turcii lui statornici, mai ales în a >mnie.

t el cetăţile de odinioară nu mai joacă nici un rol. Ele au fost umplute !, din ordin turcesc, şi arse. Nici nu mai era nevoie de armată, pentru iul cu umbra aripilor lui ocrotea Moldova. Nu mai întră, jdeci, străinul ţară de sine stătătoare, cu străjeri la margine şi cu cetăţi, cu tunuri, sturi de apărare, de garantare a independenţei sale, ci într-o provincie ată a sultanului. Nici vorbă ca în această situaţie militară'autoritatea şneanu să se întindă în Ardeal, cum se întinsese aşa de temuta autori-i Petru Rareş, cînd ameninţa pe secui că, dacă nu-l ajută, îi va lăsa de foame în munţii lor de piatră. Cetatea de Baltă şi Ciceul, feudele neşti, avură aceeaşi soartă ca şi Suceava şi Hotinul: i s-a recunoscut ii moşia acestor cetăţi, dar, în ce priveşte zidurile, ele au fost dărî- •ealminteri, Ardealul stătea acum supt ocrotirea sultanului ca şi şi Ţara Românească. Dacă Lăpuşneanu a trecut în Ardeal, el a f acut-o upă ordinul sultanului, pentru a introduce pe fiul lui Ioan Zâpolya lioă-sa împotriva duşmanilor ps cari aceştia-i aveau acolo, el în rosturile adinei ale Moldovei nimic nu fusese schimbat. Acaeasi s liberă în această vreme ca şi în vremea anterioară. Erau neliberi ei cari veneau de aiurea: secui fugari din Ardeal, ţerani veniţi din sau Galiţia, prinşi de război pe cari-i aduceau domnii noştri, oameni srau de la noi, cari nu aveau legăturile lor cu pămîntul şi cari trebuiau e anuma convenţii cu boierii pa al căror pămînt trăiau şi unde deve- zufructuari, datori să sa supuie condiţiilor care li se impuseseră de moşiei.

nota însă pentru epoca aceasta un lucru foarte însemnat pe care-l numai în Moldova, şi in Muntenia nu: un vădit antagonism între

boieri şi ţerani. Aceasta se vede foarte bine în timpul domniei lui Ştefan Tomşa acel care a înlocuit pe Despot, dar n-a putut să se menţie împotriva lui Alexan dru Lăpuşneanu, întors cu turcii. Se spune foarte lămurit, într-un rapori genovez, al cuiva care cunoştea foarte bine rosturile de la noi, că domnu pe care-l sprijineau boierii nu era sprijinit de ţerani şi domnul care era sprijinii de ţerani nu va fi sprijinit de boieri. Boierimea caută să-şi stabilească putem în condiţiuni pe care trecutul nu le cunoscuse, şi se pare că lăcomia se apro pia de drepturile de independenţă ale ţeranului. Cel muntean n-a rezistat cel moldovean a luptat cu acea energie care s-a văzut apoi la acela dii Basarabia.

Ajungînd la Iaşi, — şi singurul fapt că domnia stătea mai mult la Iaşi decr înainte arată legătura strînsă cu turcii, creşterea influenţei turceşti, — aicisi întîlnea un lux pe care trecutul nu-1 cunoscuse, o complexitate de ceremoni care veneau iarăşi de la curtea constantinopolitană: se întîlnea toată acea civi lizaţie de suprafaţă care nu foloseşte nici celui tare, cînd ia din prisosul lui şi cu atît mai puţin celui slab, cînd ia din nevoile terii. Începuse tristul povîr niş al domnilor noştri, care făcea ca, în secolul al XVIII-lea, în vremea fa nariotă, cutare biet om ameninţat în viitorul lui la fiecare moment să se poarte pe străzile Bucureştilor şi laşului cu un alai mai strălucit decît acel ci; care se plimba pe străzile Parisului un rege francez, — alai imitat după *a.* sultanilor decăzuţi din Constantinopolul contimporan.

Să ni închipuim acuma pe acelaşi călător mergînd în Ţara Românească — de exemplu cutare sol polon, de la care s-a păstrat şi un fel de paşaport slavon, pe care-1 vom da mai departe. El întîlnea pe domn la Bucureşti, — nu în Tîrgovişte —, unde stătea foarte fricos, ştiind că de aici poate fi mai uşor ajutat în clipa de primejdie, fiind mai aproape de ocrotirea turcilor de la Giur giu sau, întîmplător, de la Brăila, — căci şi acest oraş se pierde la turci, com plectîndu-se în felul acesta linia militară otomană de pe malul stîng al Dunării, prin anii 1550. (La un moment dat, turcii au pus şi ei un episcop pentru creş tinii din raia, episcop care se numeşte de obicei al Proilavului, — forma grecească a Brăilei fiind Proilavul, —, cu autoritate asupra Ismailului, Chiliei şi Cetăţii Albe, precum şi a întregii Dobrogi, din faţă.)

La Bucureşti călătorul ar fi găsit mai multă viaţă turcească în legătură cu turcii: fiindcă acum grecii nu mai vin pe sama lor. Ar fi găsit el, deci, mai multă lume orientală decît la Iaşi. în clientela răsăriteană a domnului se întîl neau uneori şi armeni, cari joacă un rol foarte important, dar nu cei din Mol dova, armenii mai vechi decît principatul şi avînd nume româneşti, deprinşi cu datinile noastre, ci armeni noi, cari vin din cartierul armenesc al Constan tinopolului. Aşa încît în general am putea spune că ei toţi nu erau atît de mult turci, greci sau armeni, cît erau, cu toţii, constantinopolitani. Aceasta este deosebirea cea mare faţă de trecut.

Cauza e şi aceea că bani veniţi din creştinătate se întîlneau mai puţin decît înainte, căci comerţul săsesc decade, iar cel polon însuşi de la o bucată de vreme slăbeşte. Dar domnilor li trebuie bani, fiindcă legăturile cu turcii prin tribut se făceau pe baze băneşti, pe lîngă anume peşcheşuri. Dar banii nu-i puteau da decît anumiţi capitalişti din Constantinopol, unde se strîng bogă ţiile împărăţiei întregi, unde, pe de altă parte vin negustori din Veneţia şi de aiurea şi aduc bani, — toate acestea afară de metalele preţioase, totdea-

bielsug, mulţumită prăzilor de fiecare an, din care sultanul bătea
săi âsa-'numiţii sultanini. Această introducere a unui nou capitalism,
a'te ven] decit din Răsărit, este una din explicaţiile influenţei con-
molitane care se exercită asupra amînduror curţilor noastre, ilai la
vale, întră cineva într-o lume de turci, care de la malul Dunării dea
pîoă adine în interior, la noi. Lumea aceasta o cunoaştem foarte in
izvoarele turceşti. Scrisorile contimporane ne fac să vedem şi bîl-•are
se ţineau necontenit, cu ienicerii cari veneau aducînd mărfuri din
si nu se purtau ca orice neguţător, ci erau foarte pretenţioşi: dacă
'utau sau cumpărau, lumea trebuia să se supuie condiţiilor lor. For-
3 prin cronici despre cine „arunca bani prin sate" arată că ienicerii
"oferind să împrumute pe oameni, şi, chiar dacă aceştia n-aveau nevoie
iprumute, se lăsau în silă banii, cu o dobîndă pe care o fixau turcii,
le acestea erau foarte cercetate, şi viaţa economică foarte vie pe malul
Dunării, cuprinzînd şi o bandă importantă din şesul muntean. Popu-
; aici era adeseaori preschimbată din cauza autorităţii turceşti ce se
i şi pe un mal şi pe celalt al Dunării. Mulţi dintre ai noştri se întîl-
ncolo, şi mai mulţi de dincolo veneau de se aşezau la noi. Domnii
;hi, din secolul al XV-lea, aduceau chiar cu zecile de mii populaţia din
ila Balcanică şi o aşezau în acelaşi sens.
todată, pe acel timp, în regiunea aceasta s-ar mai fi putut vedea
.tea, mai vioaie decît odinioară, provocată de nevoile de război ale
ţiei turceşti. Domnia lui Soliman înseamnă acea epocă din istoria
îlui în care se întemeiază, cum am spus şi aici, ceva mai sus, paşalîcul
3uda, paşalîcul de la Timişoara, stăpînirea turcească de la Solnoc,
in şi aşa mai departe: jumătate din Banat era turcesc; numai partea
:ană rămăsese creştină, în legătură cu Ardealul. Şi necontenit mergea
ie rîu a turcilor de la gura Tisei către gurile Dunării şi de la gurile
i către cursul superior al Tisei sau către cursul superior al Dunării spre
Dunărea era deci în momentul acesta un rîu otoman supt raportul
şi politic, şi, prin urmare, o continuă activitate, comercială şi militară,
i pe acest rîu. Terilor noastre li se cerea necontenit să contribuie pentru
ele împărăţiei prin oferte de lemn pentru construirea corăbiilor şi
*ebuia pentru viaţa intensă a Imperiului.

XI

UN INTERMEZZO DE RENAŞTERE APUSEANĂ ÎN MOLDOVA

Cu domnia lui „Despot Vodă" ajungem pentru întîia oară la adevărate izvoare întinse, care cuprind, cu privire la toate domeniile vieţii noastre naţionale de la jumătatea veacului al XVI-lea, informaţii bogate şi interesante.

Dar, înainte de a vorbi de aceste izvoare, care sînt două: Sommer şi Graziani, şi care trebuie înfăţişate împreună, e bine să se amintească personalitatea însăşi a lui Despot.

La un moment dat, a răsărit întîi în Ardeal, ştiind româneşte, învăţînd poate româneşte acolo, un grec a cărui origine era mai mult sau mai puţin confuză, care fusese amestecat în rosturi apusene în calitate de copist de manuscripte elineşti, în tovărăşia prietenului său Diasorinos, şi în legătură strînsă cu învăţaţii germani din această ţară.

In ce priveşte situaţia lui, ea era aceea a multor oameni ai Renaşterii. Un om foarte bine înzestrat, cu planuri foarte mari, care nu erau atîta personale ale lui, cît ale epocei in care trăia. Fără rădăcinile lui Petru Rareş, fără legitimitatea acestuia, care, el, a aparţinut unei singure societăţi şi unei singure naţiuni — cînd aparţine cineva mai multor naţiuni şi mai multor societăţi, poate face mai multe lucruri decît atunci cînd e în legătură cu un singur popor şi o singură societate, însă nu ţine mult: momentul e foarte strălucitor, dar n-are durată, — Despot a venit deci, în părţile Ardealului şi a întrat în legături cu un senior polon, care avea rosturi pe aici — unde ţinea moşii în margene —, cu Albert Laski, şi el un om al Renaşterii în sensul neserios al cuvîntului, un aventurier, care avea planuri mari: cîndva, a vrut să capete domnia Moldovei, şi, cu toate că sprijinea pe Despot, tot trăgea nădejdea să ia el domnia, dacă s-o putea.

In acest timp al Renaşterii, care era dominat de anume idei de succes, de glorie, de dominaţie, de cultură, aşa cum se înţelegea atunci, nu se judecau lucrurile din punctul de vedere realist al nostru. în epoca noastră, cînd se gîndeşte cineva la o situaţie, mai mult sau mai puţin îşi face şi socoteala dacă e chemat pentru dînsa şi dacă o poate păstra, pe cînd pe vremea aceea existau oameni pentru orice fel de situaţii, începînd de la cele destul de umile şi mergînd pînă la cele mai neînchipuit de mari. Iacob Vasilic (Basilikos) a

ii a strîns soldaţi — şi soldaţi se găseau totdeauna pe acel timp —, a i iegătură cu imperialii, cu Ferdinand regele, şi a trecut spre Moldova, a fost răspins. Cutare biograf pretinde că, atunci, ca să scape, s-a dat ort si alaiul înmormîntării lui s-a desfăşurat în cine ştie ce punct al el'fi'ind aiurea în cea mai bună sănătate. După aceea a strîns din nou -a ciocnit cu Alexandru Lăpuşneanu, pe care 1-a biruit la Verbia, e în părţile laşului, pe **Jijia,** şi prin biruinţa acesta, pe care o cunoaş-rte bine'printr-un raport german contemporan, ca şi prin povestirile mer şi Graziani, el a ajuns stăpîn al Moldovei.

am âi noştri îi ziceau Despot; el, cînd s-a încoronat şi-a zis Ioan Vodă. mente se'prezintă ca fiul lui Ştefan Vodă. Ar fi vrut foarte bucuros nsiderat ca şi Petru Rareş, înaintaşul său, şi ca şi tatăl lui Alexandru ;anu care era Bogdan, ca o odraslă a marelui domn care' stăpînise o e de' veac şi mai bine Moldova. îşi zicea despot de Samos, „marchis" *lios)* în legătură cu insula Păros din Arhipelag, dar, fireşte, în părţile u fusese niciodată un marchizat. Despotat fusese unul singur: al sîrbi-mul pretindea că se coboară din despoţii sîrbi de odinioară, din familia rici, care am văzut cît de multe şi **cit** de strînse legături avea cu ţara : doamna lui Alexandru Lăpuşneanu, Ruxandra, era fiica Elenei, şi a despotului Ioan. Străinul avea şi o întreagă genealogie scrisă —, care-şi scriu genealogia nu sînt totdeauna cei cari o posedă în adevăr, idu-şi astfel genealogia, el se arăta ca descendent din Gheorghe Bran-i-şi mai zicea şi Heraclid, afirmînd că se cobora din Hercule pe o cale numai zeii din Olimp o puteau cunoaşte. Iar poporul nostru, care deprins cu cuvîntul de despot, 1-a acceptat în calitatea aceasta, din acut un nume: *Despot Vodă.*

răit în Moldova cîţiva ani şi a încercat să facă ceea ce nu se putea face sa, indiferent dacă ar fi fost bine sau ba, ca lucrul să fie făcut. A vrut) politică mare, din acelea care cer mijloace bogate, pe care ţara nu era să le puie la îndemîna lui. Om foarte personal, venit într-o ţară care personalităţi în felul lui Petru Rareş, dar numai pentru că ele respectau 3le, el era cu totul străin de „obiceiul pămîntului". Venit dintr-o lume străină, ţinînd să aibă legături necontenite cu această lume, chemînd s-ai lui, atinşi de cultura italiană, ca Hermodor din Creta, invitînd coala pe care a şi întemeiat-o pe Gaspar Peucer, pe Ioachim Rheticus — ■roman la noi, fraţii lui? — personalităţi foarte însemnate, care n-au -, a izbutit să aducă pe acela care era să fie biograful lui cel mai t, pe Iacob Sommer[1], căruia-i datorim una din Vieţile stăpînului său. să întemeieze în acest colţ de vii căutate de străini, în aceşti Cotnari, mnul şi mitropolitul şi episcopul catolic aveau viile lor şi unde popu-i de religie catolică, alcătuită fiind în cea mai mare parte din nemţi i veacul al XV-lea, o şcoală superioară, cum erau şcolile Renaşterii, e „Universitate". Şi astăzi se văd la Cotnari rămăşiţele unei mari bi-- cel puţin după proporţiile obişnuite ale terii noastre —, cu ziduri fost atît de puternice, încît deşi de foarte multă vreme părăsită, aceasta se mai ţine în picioare: se deosebesc încă ornamentele gotice.

Desigur, clădirea — şi e întrebarea dacă a fost terminată — era, oricum, cea mai încăpătoare, şi cea mai spaţioasă dintre bisericile catolice pe care le-au văzut vreodată ţerile noastre, şi poate că n-ar fi stat în urma nici unei biserici ortodoxe în ce priveşte proporţiile şi frumuseţa.

Erau însă atîţia cari unelteau împotriva lui Despot. Alexandru Lăpuşneanu fugise la turci, şi turcii ocrotitori îi acordau tot ajutorul trebuitor că să se întoarcă în scaun. In afară de aceasta, erau boierii de ţară, cari nu-1 puteau suferi cu nici un chip pe străin. Atunci Tomşa — care a şi luat domnia supt numele de Ştefan Vodă, căci Tomşa era propriul lui nume de botez, şi el şi-a zis Ştefan după numele lui Ştefan cel Mare, glorios, pe cît de popular — *i* ridicat pe boieri contra uzurpatorului şi l-a asediat în Suceava (1564). Muli din soldaţii cu leafă, şi cu leafă scumpă, ai lui Despot au refuzat, în ceasu acesta suprem pentru dînsul, să-1 apere. Domnul a rezistat, totuşi, destul d frumos, ca unul purtat prin atîtea războaie, avînd şi un simţ superior al dem nităţii sale, dar, la urmă, răzbit, trădat de ai lui, a crezut că poate impun supuşilor de pînă atunci ieşind în cea mai solemnă îmbrăcăminte, în cele ma luxoase haine domneşti pe care le avea la îndemînă. Dar ai noştri nu s-a speriat, şi, acolo unde spera poate să aibă un ultim succes, tragicul erou şi-găsit moartea. A fost lovit cu buzduganul de Tomşa — şi lovitura cubuz'du ganul a domnului însemna după datina veche osîndirea la moarte. Un tata i-a tăiat capul; a fost îngropat în cimitirul vecin. Aceasta este povestea Iu Ioan Vodă, zis Despot.

In izvoarele pe care le avem la îndemînă ca şi în documente contemporan sînt oarecare probe sufleteşti, am zice, despre dînsul, — dovezi ale intenţiilo sale, mijloace de a verifica aceea ce se cuprindea în sufletul lui. Se poate zic că toate acestea sînt forme, că e retorică, stil, aparenţe. Da, dar în epoca R naşterii e aşa de greu a deosebi ce era formal de ce era intim, şi niciodată intimitate nu există care să nu-şi caute o formă, şi, oricît ar fi de artificialii aceasta, ea cuprinde ceva din intimitatea sufletească ce a întrebuinţat-o.

Avem, de o parte, un act contemporan plecat de la dînsul, care est desigur foarte important, căci din el se vede concepţia lui politică despi viitorul nostru însuşi. El dorea să creeze cum zicem noi: România mare, s unească Muntenia şi Ardealul cu Moldova, să aibă toate ţinuturile româneş împreună. Nu pleca, firește, dintr-un sentiment naţional, care nu fusese cult vat prin nimic pînă atunci şi pe care un străin putea să-1 aibă cu atît m puţin cînd nu-1 aveau nici localnicii, — fiind înlocuit la aceştia printr-u atotputernic instinct, care poate să facă totdeauna minuni, chiar cînd lipseş ideea —, dar el pleca de la concepţia oamenilor Renaşterii. Aceştia aveau î minte Dacia pe care o cunoşteau din izvoarele vechi şi, potrivit cu unitatt aceasta străveche a Daciei, ei numeau lucrurile contemporane cu nume antice şi tocmai în legătură cu acel strîns nex între formă şi fond erau adus de la întrebuinţarea deasă a numelui, să dorească lucrul.

Numai în această calitate Despot era doritor de unitatea românească şi ni se povesteşte în izvoarele citate, cum, stăpînit de asemenea planuri, pretindea a fi văzut trei îngeri îmbrăcaţi în alb cari-i aduceau trei coroane] care era chemat să le reunească pe capul lui. Şi se pregătise într-adevăr ■ceremonie foarte impozantă în vederea îndeplinirii acestui vis.

iroclamaţia lui din februar 1562 are următorul cuprins: „Voi, voini-
tzboinicil'or ce vă coborîţi din vitejii romani cari au făcut să tremure
scopul mieu nu e altul decît să fie Dunărea hotar al terii mele Mol~-
•au părţile ocupate de turci, cu Chilia şi Cetatea Albă, care pe vremea-
Rares'se întinseseră, după expediţia împotriva Moldovei, în 1538,
colo de Tighinea, devenită un Bender al turcilor, mai mult de-
a viitoarei Basarabii întrînd deci în stăpînirea turcilor. Şi Despot-
ne boieri să recucerească aceste cetăţi, cum încercase şi Alexandru-
nea acel care s-a strecurat între cele două domnii ale lui Rareş. 1
urmează: „Şi să mă lupt zi şi noapte cu necredincioşii şi blăstă-
turci. Nu vă va lipsi inima de a face orice ispravă glorioasă, dar pînă
ti avut domnul vostru drept, care să vă ducă la lucruri de cinste",
să nu Alexandru Lăpuşneanu ar fi putut vorbi aşa: trebuie să fim
cu acel care, nefiind din sîngele nostru, găsindu-se în mijlocul unei
pe care n-o cunoştea şi care nu voia să-l cunoască, a jucat acest roî„
ri ridicol, cum joacă oricine se află într-un mediu ce nu i se potri-
>e care nu e în stare să-l domine.
sspot adauge: „Cu ajutorul şi sprijinul ce-l voi avea de la neînvinsul
Ordinând, stăpînul mieu cel prea milostiv". El bătea şi bani domneşti„
nperiali, cu chipul său încoronat şi de partea cealaltă Maica Domnului.,
i Ungariei", întocmai ca pe monedele corespxmzătoare ale împăra-
isburgic, rege al Ungariei. :1, deci, „nădăjduiesc să cîştig în scurtă
vreme cetăţile Moldovei mele>
stăpîneşte păgînul" — adecă malul Dunării —, „şi nu numai acelea,
i Românească, şi toată Grecia" —, pe care el o introducea, cu rost.
ost, fiindcă visa, probabil, la liberarea popoarelor creştine, în Impe-
itin reconstituit, aşa cum va visa Alexandru Ipsilanti la 1821, în,
l cînd va porni, la noi, în Iaşi, Eteria.]
u e nici o îndoială că vom avea de la început sprijinul tuturor dom-
itini, pe mare şi pe uscat, împotriva duşmanilor tuturora, şi, cu*
ui Dumnezeu, necurmat vom avea biruinţa asupra lor, cu veşnică*
sîngelui lor. Şi cu aceasta ne vom face cunoscuţi de toată lumea ca^
romani", — pentru întîia oară un domn al terii noastre pomeneşte.
:a aceasta romană —„ şi coborîţi din aceia, şi neamul nostru va fi f
, şi vom spăla icoana părinţilor noştri cari s-au lăsat pradă lupului„
uşine faţă de toată lumea." sta în ce priveşte ceea ce am putea
numi politica lui externă.
priveşte intenţiile lui faţă de ţară, — şi acestea sînt interesante —v,
se exprimă Despot, în proclamaţia lui îndată după căpătarea domniei;
înţa mea nu e alta decît să liberez această ţară a mea de tirani şi s-o
ii în stare bună, cum a fost pe vremea prea luminaţilor miei străbuni,
rat de tiranul cel mare şi de domnul de neam prost care nu se sătura
ie sîngele şi să-şi însuşească averile voastre, să vă facă pe toţi robii
pestele şi fiii voştri. Sînt departe de gîndul de a stăpîni astfel. Mai
Uit domnul vostru cu drept de moştenire şi nu sînt de neam prost
sc^ ca pe fii şi fraţi şi pe fiii voştri, şi vreau ca averea voastră să nu
ta de nimeni. Creştin sînt, şi niciodată nu voi avea plăcere să

sînge de creştin. Nu vreau să plătiţi bir nimănui, nici nu voi îngădui să fiţi vreodată apăsaţi cu angarii de cineva. De la voi nu vreau alta decît să-mi fiţi credincioşi cu toţii şi supuşi. Şi aceasta va fi mîntuirea voastră. Acum, fiilor şi fraţilor prea iubiţi, domnul Dumnezeul nostru şi-a adus aminte de voi şi m-a pus pe scaunul strămoşilor miei."

Cuvintele sînt nobile şi poate că descendenţa lui Despot din Ştefan ce] Mare şi despoţii sîrbi, ca şi din Hercule, ce şi-o atribuia, era necesară pentru a-şi găsi situaţia în care voia să facă lucruri mai autentice supt raportul politid decîţ autenticitatea genealogică a pretinselor sale origini.

Desigur că uri astfel de domn trebuia să atragă atenţia străinătăţii mai mult ca un Alexandru Lăpuşneanu. Avea o mulţime de cunoştinţe în Apus, In imperiu, era „poet laureat". Era ştiut şi în Franţa; acum în urmă, s-a găsii în nişte adnotaţii ale cronicei lui de Thou amănunte despre tinereţea lui acolo: el învăţase medicina la Montpellier — şi într-un alt izvor se spune, de fapt, că el învăţase medicina — şi acolo a avut legături cu o femeie al carii copii muri din vina lui peste citva timp. S-a dus apoi la Saint-Germain, a avut un[1] conflict cu un senior de la curtea regelui, şi, acela fiind omorît, Despot S-E refugiat la un principe german care trăia acolo, lîngă curtea regelui Franciei scăpînd cu ajutorul lui. Avea legături, pe lîngă aceasta, cu Ardealul, unde împrumutase bani; avea legături cu Ferdinand, regele Ungariei, al cărui vasa se declarase; avea foarte multe legături cu Polonia, şi a căutat să introducă la noi un fel de reformă religioasă în sensul socinianismului din Polonia era în corespondenţă cu ducele Albert de Prusia, Hohenzollernul din Konigs berg, succesorul cavalerilor teutoni pe malul mării Baltice. Pe lîngă acestea arr putea zice, în terminii de acum, că el avea legături cu opinia publică şi ci presa din toată lumea: toţi oamenii Renaşterii întreţineau, direct sau indi rect, relaţii între sine, şi, în orice caz, Despot putea influenţa, prin cunoştinţilt sale, asupra celor cari creau gloria sau proclamau mişelia unui om din timpu lor. Se explică astfel cum Sommer, mai iute la drum decît Peucer şi Rheticus a venit în Moldova şi s-a pus în slujba lui, stînd aici pînă la sfîrşitul aventurii cînd îşi căuta scăparea printre haracii viilor de la Cotnari.

în ceea ce priveşte pe Graziani, acesta mărturiseşte că n-a fost în Moldo va, ci în vecinătate numai, pe la Nistru, dar că a stat în relaţii cu polonii car sprijineau la început pe Despot şi cari au păstrat raporturi cu dînsul pîm la sfîrşitul domniei lui. Şi e de ajuns o verificare cit de răpede a informa ţiilor lui ca să se vadă că izvorul acesta e unul din cele mai sigure.

Venim acum la înseşi mărturiile pe care le-am anunţat de la început Ele nu sînt, în unele puncte, deosebite de ceea ce se spusese cu treizeci de an înainte despre Moldova, în linii generale numai, iar nu în amănunte, de sasu Reicherstorffer, în *Chorographia Moldaviae.* De exemplu, acesta găsea şi el ci Moldova e foarte bogată: „In această ţară nu se află a lipsi ceva ce ar pute; fi de folos oamenilor; ţara e foarte bogată şi în mine de aur, de argint, de sare foarte îmbielşugată în ogoare, vii, turme, în heleşteie cu feluri alese de peşte •clima e blinda, viaţa uşoară". In acelaşi timp însă se par urîte **aşezările:** caseL

din nuiele, acoperite cu humă, avînd deasupra un acoperiş de stuf. un popor sălbatec, cu limba de origine evident latină, dar „barbară ă"- si el recunoaşte că şi neamul nostru e de origine romană, dar obiceiurile geţilor". înseamnă că, în lucrurile militare şi de război iii sînt în felul lor, extraordinar de bine pregătiţi". Adauge că fie- i se foloseşte de legea lui după plac — acea largă toleranţă care in titlu de onoare al trecutului nostru.

e priveşte pe domni, şi Reicherstorffer li consideră ca „tirani", itere n-âre nici o stavilă, cari pot să facă cu boierii lor ca şi cu restul ce vor. Din cauza pedepselor aspre, spune el, pe toate cărările >ameni orbi, mutilaţi, cari se tirăsc după domn şi cărora acesta li dă in care-şi ţin zilele.

nd la viaţa populară, şi episcopul Verancius, pe care desigur nu 1-a Sommer, nici Graziani, observă că divorţurile sînt uşoare: ajunge o despărţire"; fiii nelegitimi, „aşa-numiţii" copii, moştenesc ca şi născuţi'din căsătorie. Se observă la nuntă datina răpirii femeii. dîng întîi şi se împacă pe urmă; dar, firește, se împacă întîi fata. jînt lacomi' de bani şi ucid uşor. Nu primesc pe oricine în casă. Sînt , dar i se pare călătorului că n-ar fi frumoşi: „negri la faţă, pletoşi, i foarte aspri la înfăţişare", cei mai mulţi.

ud mai precis la armată, acelaşi vorbeşte de armele ostaşilor de odi-i ale tătarilor, de felul de a se apăra: în loc de platoşă au o cămaşă plută cu bumbac şi ţesută des. Caii sînt mici şi rabdă de foame şi ;rii poartă inele multe, au haine de mătasă, de aur, cu colori felurite, sbesc cu brăţări şi lanţuri pînă la coapsă, în dreapta avînd o pungă *T-M* în care ţin galbenii.

i moldovean şi muntean acestălalt martur din vremea lui Rareş eare deosebire: la munteni se ucide adeseori domnul. „Nu e unul din lor care să nu ştie că merge la moarte sigură dacă e făcut domn." alieri decît moldovenii, muntenii sînt mai puţin războinici. In schimb, iii, „odată ce au ridicat domn pe unul, îi sînt foarte credincioşi şi-1 fără numai dacă ar cădea în tiranie şi ar vedea că-i despreţuieşte"; acesta, îl ucid ori îl gonesc[1].

ţinut să dăm notele acestea ale lui Reicherstorffer şi Verancius ca să *ZQ* poate fi comun cu informaţiile lui Sommer şi Graziani[2]. inul şi altul cunosc originea noastră romană şi caracterul latin al)astre. Astfel Graziani spune: „au o limbă care nu e prea deosebită itină", dar s-a stricat „cu vremea şi prin amestecul barbarilor". Lite-vechi s-au înlăturat, şi „sunetul e mai aspru", aşa încît trebuie „aten-guinţă" ca să înţelegi, dar „peste foarte puţin străinul deprinde uşor ÎU totul".

ongraphia lui Reicharstorffer e dată în Papiu Ilarian, *Tesaur,* I. Şi Verancius, uniţi de Smile Lagrani, în *Deux vies de Jacqu.es Heraclids, dil le Despote,* Paris,

Aceşti descendenţi ai romanilor, vorbind o limbă latină stricată, sî însă şi pentru Sommer şi pentru Graziani un neam aspru. Boierii, spune i dintîi, au „sufletele barbare": sînt „barbari trufaşi şi simpli", capabili de lucn însemnate doar cînd e vorba de „a plănui şi de a îndeplini nelegiuiri, numai fie nădejde de cîştig ori prilej de a sătura nestinsa lor ură".

De simpatie universală nu ne-am bucurat niciodată, şi de multă vrei ni se cîntă acelaşi cîntec: poate însă că, dacă am fi fost mai amabili, n-am trăit pînă în momentul de faţă. Graziani adauge că în fruntea lor se găseş domnul, care are stăpînirea absolută a terii. Şi el vorbeşte de legăturile în1 domn şi supuşi în acelaşi fel în care vorbise şi Reicherstorffer: „Se închi domnului ca la Dumnezeu, fie el şi tiran, dar, cînd li s-a scîrbit de dînsul, numai că-1 dau jos, dar îl şi ucid; puţini se întîmplă să moară de mcarte bui sau de boală. Boierii au pe ţerani ca pe robi, domnul pe boieri ca pe rob

După ce se dau cîteva ştiri privitoare la fuga lui Rareş, care scapă de ai care-1 urmăreau, — cum spune cronica şi legenda, aruncînd, în Piatra, galbe pe urma lui, se adauge: „La căpătarea domniei, pe lingă avere, ajută mi faţa frumoasă, statura şi înfăţişarea trupului", şi aceasta se cere „pînă într-tîta, încît, dacă un domn e beteag sau schilod", îl exclud, „fie el cît de nob şi i se preferă unul mai prost de neam, dar arătos." Din această cauză a căz înainte de Lăpuşneanu Joldea care li s-a părut boierilor mai mult decit Ruxa drei care, ea, 1-a luat de soţ, că n-ar fi destul de frumos, şi l-au trimes la măns tire după ce i-au tăiat nasul.

Obiceiul ca domnul să fie frumos, şi mai ales întreg, este în legătură cu foarte veche concepţie, cu concepţia bizantină a împăratului, care, în acela timp, era şi arhiereu; el prezida sinoadele, el se îmbrăca în haine întru toat corespunzătoare hainelor de paradă ale clerului, el putea îndeplini, dup fcjanoane, cum a făcut, la noi, Mihnee Radu în secolul al XVII-lea, chie anumite ceremonii bisericeşti, luînd parte la sfinţirea bisericilor; putea decret măsuri privitoare la biserică. însă biserica nu admitea printre slujitorii e de la preot pînă la mitropolit şi patriarh, decît persoane întregi. Chiar u aspect dezagreabil, comic al cuiva îl înlătura de preoţie. De aici, de la bizantin obiceiul a trecut, prin ţerile slavone, la domnii noştri. Cînd, de nevoie, popon suferea pe unul care nu era întreg şi frumos, îi alipea pentru vecii vecilor poreclă, care era totdeauna exagerată, tocmai pentru că ţara voia să-şi pic tească astfel, ce sacrificase primindu-1. Aşa, de unde Bogdan era, poat< numai rănit la ochi, a ajuns să i se zică Orbul, iar Petru Şchiopul nu era şchioţ ci avea numai un beteşug care-1 împiedeca să meargă călare, şi totuşi el rămas supt numele acesta de „Petru Şchiopul".

Acuma, de la domn la popor, iată ce ni se spune cu privire, întîi, la ţar pe care el o locuieşte şi apoi la firea însăşi a naţiunii.

In ce priveşte productivitatea terii, bogăţia ei, ştiri mai amănunţite ar avut numai la Matei de Murano, de la sfîrşitul domniei lui Ştefan cel Mart Trebuia de aşteptat deci şaizeci de ani pentru ca să avem o nouă descriere, *rai* largă, a unui principat măcar. Şi iată ce zice Graziani, care, supt raporti descrierilor, e mult mai bogat decît Sommer:

Moldovenii au ţară „foarte bogată în ogoare şi oameni", deşi Ţara de jc a fost pustiită în ultimul timp de năvălire tătărească. „Grîu samănă atîta pi li trebuie pentru traiul lor de fiecare an." Nu se făcea export de grîne, şi

te din pămîntul terii era acoperit încă de codri mari, cari au fost a în veacul al XVIII-lea: Vlăsia ca şi codrul Herţei şi al Chigheciului, ului. în timpuri foarte depărtate, în veacul al XlV-lea, departe deci ntul la care am ajuns se încărca grîu de la noi, la Chilia; mărturii din a doua jumătate a veacului aceluia spun că această Chilie era tă ca un loc de încărcare, *caricatorium,* a griului, al se samănă după l-iu april." Sămănătura de toamnă nu se face, cea vară, tîrziu.

icatia pentru care s-a ajuns a se face samanatun, toamna, iar, în ă timpuriu stă în Introducerea culturii porumbului, departe: Vin n- au — adecă ţeranii; beau puţin vin, vinul fiind al i al episcopilor, al boierilor, cari, ei, aveau vii vestite. Pe vremea iii erau Odobeştii, Nicoreştii, ci numai Cotnarul. Iar vii în afară de de deal propri'u-zise, vii care s-au înmulţit mai ieri atît de mult, încît să se legifereze in contra lor, nu existau.

ea foarte mult mied, „ca unii ce au miere multă". Căci toate regiunile între dealuri, toate poienile din codri, aşa de multe atunci, poiene flori, cuprindeau prisăci. Moldova era una din ţerile clasice ale apicul- proverbele arată ce importanţă avea ea în viaţa de odinioară. Se cineva că e plin de bogăţie şi de alte daruri „ca un stup".

e priveşte vitele, Graziani spune, în scurta lui descriere a Moldovei, rebui tradusă şi cuprinsă şi în cărţile de cetire: „Necrezut de multe e: se pun cîte doisprezece boi la un plug... E păcat să se taie viţeii. Moldova se scoate acea mulţime de boi din carnea cărora nu se hră- tiai locuitorii Ungariei şi ai Rusiei, ci şi ai Poloniei, Germaniei, ba alia, mai ales in Veneţia." Veneţienii li zic acestor boi: „boi ungureşti" m grîul nostru trecea, pînă mai dăunăzi, măcinîndu-se la Pesta, ca gureşe". „în fiecare an se fac şapte iarmaroace de vite în Moldova, irguri de vite vin mulţi negustori." Vitele se adună pe cîmpii întinse, t şi mii de boi. „Trei zile se întrebuinţează pentru a se hotărî de negus- ul" — pînă ce se „rupea preţul", cum se zice. „Preţul întrece rareori ani de vită. în cîteva ceasuri se vinde toată mulţimea de boi... De la ;oţ au mare cîştig boierii... şi domnul însuşi mai mult din aceasta se îşte, căci şi el vinde în fiecare an mulţi boi de pe moşiile lui." în Italia ncearcă a trece boi graşi. Am văzut că Alexandru Lăpuşneanu vindea uiţi porci, mai ales porci, dar despre aceştia izvorul acesta nu pome- mic.

itor acum la obiceiuri, pentru întîia oară datini ale poporului nostru, i care se ocupă azi folclorul, o ştiinţă nouă, creată în vremea contem- sînt însemnate într-un izvor străin. Se vorbeşte în Sommer de „frăţia ". Era un obicei din cele mai vechi, potrivit cu care se proceda şi la rea de sînge, dar Sommer vorbeşte numai de obiceiul de a înghiţi o le pîne în formă de cruce.

Jomeneşte în acest izvor şi de noţiuni de drept. „Nu este drept scris", 'mmer, „ci totul se face după placul domnului, judecîndu-se după obi- "rtntului", — care e extrem de vechi, pentru că-l cunosc şi regii Unga- otărîrile pe care le dau prin veacul al XlV-lea. în datina de atunci decă lucrul, ci buna credinţă a acelui care făcea o declaraţie. Fiecare

aducea un număr de jurători, cari declarau a cunoaşte pe pîrîş ca om de cuvîi ca unul pe cuvîntul căruia se poate pune temei; partea cealaltă avea însă vJ să aducă de două ori mai mulţi „jurători", cari să spuie că, dimpotrivă, al] este un om atît de vestit prin buna lui credinţă, încît orice aserţiune a **trebuie** crezută. Dar avea dreptul, la rîndul lui, cel dintîi să aducă de do ori mai mulţi martori, şi tot aşa pînă venea momentul cînd unul se dăd învins, nemaiputînd să aducă, fie prin legăturile lui, fie prin conrupţie, **număr** dublu de oponenţi. Dacă era cineva despoiat, ceea ce se întâmpla d negustorilor, el cerea despăgubire — acestea sînt represaliile de care am vor! — de la acel pe moşia căruia a fost jăfuit, ori din dările tîrgului satului unde fost făcut furtul. Un fel de represalii în interior: o lăture foarte interesau represaliile, care şi la noi erau de un obicei curent.

Tot aici se arată cît de aspre erau osîndele cu suferinţa trupului. Tăier! nării drepte, de către călău, era curentă. Deci, în afară de suprimarea părete] despărţitor, se opera şi prin extirparea nării drepte. Şi se adauge: „cu ast| de obicei îşi însemnau ei şi pe aceia despre cari se credea că, fiind de nea domnesc, trăgeau nădejdea să ia scaunul, căci nimeni care ar fi suferit o sluţi trupească nu se primeşte la această cinste".

Graziani spune, întocmai ca şi Reicherstorffer, că, în general, căsători n- aveau nici o trăinicie, „bărbaţii desfac căsătoria pentru cele mai neînsemna cauze: n-au decît să trimeată nevestei ştirea că nu mai voiesc să trăias împreună cu dînsa, şi să dea visteriei doisprezece dinari". Am găsit pent secolul al XVII-lea astfel de scrisori. Căsătoria o putea desface bărbatul p] tind nevestei doisprezece dinari. în Sommer se expune lucrul mai pe Iar Despot a căutat să stirpească obiceiul acesta, el, bun creştin, protestant, o de rînduială strictă — deşi a lăsat o fată în leagăn, cu o ţiitoare grecoaic şi s-a pornit după el o persecuţie a armencelor din Suceava care trebuie să fost puţintel în legătură cu obiceiurile domnului; dar faţă de alţii era foar aspru. „Se înrădăcinase în Moldova acel obicei, pe care-1 au şi astăzi ca leg ca femeia dojenită ori, în cazul cel mai rău, puţin bătută să aibă voie a tre în altă căsătorie." Acum şi partea cealaltă: „Dacă ea era în stare a plăti J băţului a treia parte dintr-un galben, prin care să arate că femeia iese d puterea bărbatului".

Şi, pe urmă, se adauge că obiceiul era aşa de răspîndit, încît l-au fc primit şi ungurii şi saşii cari locuiau în Moldova, şi episcopul socinian Lusinsl venit din Polonia, luă măsuri pentru a opri măcar pe ai lui de la această ci care a bunelor moravuri. Căci Sommer pomeneşte că la Trotuş unul avu patru neveste, dar şi ea patru bărbaţi, şi toţi erau în viaţă. Episcopul a vr să ia măsuri, dar tîrgul întreg s-a ridicat, cerînd să nu-i supere pe creştii Lusinski a fost silit să aprobe.

în alte cazuri însă domnul făcea ca stricătorii de căsătorie să fie adi înaintea lui: într-un singur ceas a tăiat şese dintre dînşii. Ameninţa şi pe boit că, dacă şi ei fac aşa, n-o să-i sufere.

în sfîrşit, avem la aceşti doi scriitori ştiri interesante despre oastea atunci.

Iată ce spune Sommer, după ce vorbeşte de luptele, foarte dese, cu tătar: „Sînt nişte oameni şireţi, înalţi, tari, apreciaţi la război. Au suliţi foarte lun| scut, săbii rotunde, buzdugane cîţiva, cei mai mulţi, securi". — Deci „sab

[n chipul de la Curtea de Argeş al Sfîntului Gheorghe. Mai departe: drăzneală se luptă, cu atîta despreţ de duşman şi credinţă în ei. cu puţine puteri bat şi oştiri întregi ale vecinilor. Au fost supuşi ad mai mult slăbiţi de dezbinările lor decît pentru că ar fi fost război".

Ja pe care o face scriitorul m ce priveşte armata, merită să fie >a de socoteala lui Reiclierstorffer. Acesta spune că pe vremea iui ', erau 3 000 de curteni, că vodă putea să ridice însă pentru război ameni. Dincoace se înseamnă 40 000 de călări -- oastea Moldovei mai mare parte oaste de călărime, căci pedestrimea e alcătuită din rind, fără valoare militară. Caii sînt mici, şi nu cunosc grajdul; ijlocul iernii se hrănesc pe cimp... şi frîng cu copita lor ghiaţa ce ba deşi nu sînt potcoviţi". Supt Despot un alt izvor pomeneşte O de oameni şi 50 000 de călări. Despot însuşi vorbeşte de 40 000 de 3i 50—60 000 de călări.

iacă am admite exageraţii, faptul că mai multe izvoare dau ace- rată că într-adevăr Moldova pe vremea aceasta avea o respectabilă ales important era faptul că de această oaste dispunea domnul in nent. în cîteva zile adecă se putea s-o strîngă, pe cînd se vede din a 1531 ale lui Petru Rareş cu polonii, care s-au terminat cu înfrîn- Obertyn, cît de greu regatul polon putea să-şi strîngă armata. Se eta, căci regele n-avea nici oaste, nici bani, şi în dietă se punea ce mijloace se vor întrebuinţa pentru a răspinge pe duşman: mer- lilime, chemare generală supt arme; se discuta impozitul care tre- plătească. Pînă la o înţelegere, deci, o armată aşa de sprintenă a moldovenească îşi îndeplinea toate rosturile, mergînd şi pînă din- <arul Pocuţiei, la Lemberg, unde se zice că Bogdan a lovit cu sulița iţii, de se cunoştea locul. Cînd polonii veneau în represalii, la noi, *t* era o surprindere timp de cîteva zile, dar numai pînă ce domnul i oastea; şi, oricum, mai mare pagubă aduceau ai noştri Poloniei., i înaltă cultură, cu oraşe bogate, decit puteau aduce polonii în ţinu- itre cu satele rari şi ascunse[1].

un izvor asupra lui Despot a fost găsit mai de curîndtntr-o bibliotecă italiană bru al Şcolii române din Roma, care-şi propune să-1 publice.

XII

NOASTRE ÎS A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVI-LEA

Pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea izvoarele slnt mai multe mai interesante.

începem cu acela care este mai puţin întins.

Pînă acum ni-am închipuit un călător polon venind în părţile noastre da astă dată avem a face cu un călător real, care a fost adeseori prin părţiL noastre şi probabil că ştia chiar româneşte, fiind în legături strînse cu lumei boierească de la noi.

Căci în vremea aceasta legăturile dintre nobilii poloni şi boierii noşti ^sînt mult mai intime decît odinioară, şi se va ajunge, la sfîrşitul veacului, î: domnia lui Ieremia Movilă, la căsătorii între unii şi alţii: Ieremia-Vodă şi- măritat trei din fetele lui după nobili poloni; una dintre dînsele a fost ace Ana Mohilanka, soţie a trei bărbaţi, care a jucat un rol extraordinar în istori polonă din întîia jumătate a secolului următor, pînă într-atîta î icît, cînd murit, i s-a pus pe mormînt o lungă inscripţie latină enumerînd toate defec tele care, supt raportul politic, o împodobeau.

înainte de aceasta, dacă polonii nu cumpărau moşii în Moldova, moldc venii îşi asigurau moşii în Polonia. Cum, odinioară, se îngrijau boierii din sect Iul al XV-lea, şi mai ales diji intîia jumătate a veacului al XVI-lea, să aifc o moşioarăîn Ardaal, unde să se poată retrage în timpuri grele, tot aşa, acum; se căutau moşii dincolo de Nistru. Una, vestită, care se pomeneşte adeseo în documentele noastre, căci familia lui Ieremia Movilă a stat acolo mull vreme, este moşia Ustie, unde probabil că trebuie să se găsească şi urme a petrecerii lui vodă, a aprigei doamne Elisaveta, a fiului lor, Constantin, şi tuturor boierilor şi jupăneselor cari-i încunjurau.

Afara de aceasta boierii noştri erau interesaţi în toate marile afface comerciale pa care le făceau capitaliştii din Orient în regiunile polone, şi m ales in Galiţia. Provincia avea de multă vreme legături strînse cu Moldov; la Lemberg exista o suburbie moldovenească şi o biserică moldoveneasc făcută de Constantin Corniact, pe care l-am mai menţionat, şi care a fo vameş-mare în Moldova şi apoi şi vamsş în regatul polon: e zugrăvit pe zi »în costumul boierilor de la noi, şi se vede pînă astăzi bourul moldovenes

acelaşi zid. Alexandru Lăpuşneanu are o întreagă corespondenţa ortodoxă" care exista acolo, la Lemberg, la Liov, cum i se zicea *de*-vorba de un clopot şi de cîte alte lucruri necesare acelei biserici, nostru are anume legături cu „frăţia" aceasta a ortodocşilor, în > români sau greci romanizaţi, stabiliţi cîndva şi la noi. Cînd am studie din Lemberg, am găsit acolo o serie întreagă de procese privitoare din oraş, unii foarte buclucaşi, cu copii cari spărgeau capul cutăliovean aruncîndu-i pietre de pe fereastră. E un întreg capitol deîânească dincolo de hotarul Moldovei[1].

se întîmpla vreo schimbare politică şi oamenii nu se simţeau aşa deiă la dînsii, ei se retrăgeau la moşiile lor din Polonia, sau se îngrijau» afacerile'pe care le începuseră înainte. Aşa au făcut familiile domni-*i* si Simion Movilă, Nistor Ureche vornicul şi toată ceata care încun-/[ovileşti.

•u asigurarea boierilor mai importanţi se dăduseră chiar acte decetă--mă. Avem şi acum documentul prin care se recunoaşte calitatea-in al regatului cutărui „prieten", care înainte de aceasta îndeplinise boiereşti pe lîngă domn şi care, la schimbarea regimului, aştepta, nească din nou aceleaşi funcţiuni.

ra de precauţiune nu era rea, pentru că, în a doua jumătate a seco-iVI-lea, trei dintre domnii moldoveni refugiaţi în Polonia prietenă , pe vremea regelui, de origine ardeleană, ungurească, Ştefan Bâtho-*i* voevod al Ardealului, care avea visul de a întinde Polonia pînă la nviind un vechi pretins drept de suzeranitate asupra principatului esc, dar pentru moment făcea politică oportunistă in folosul turcilor-t tăiaţi la cererea ceauşilor turceşti. Cînd Ştefan Tomşa, înlocui-Despot, s-a refugiat la poloni, a fost închis şi i s-a tăiat capul, împre—)i boieri cari-l întovărăşiseră: Motoc şi Spancioc; s-a păstrat şi teslor, făcut cu cîteva zile înainte de a muri. Aceeaşi soartă o avuse-:oavă, care se zicea a fi Ion Vodă cel Cumplit, acel care se răsculaserilor şi fusese bătut, împresurat la Roşcani lîngă Prut, şi, predîn-"ise legat de patru cămile. Potcoavă, căruia i s-a dat această poreclă pea potcoavele în mînă, un splendid bărbat cu ochii şi pletele negre, npunătoare şi un suflet corespunzător cu aceste daruri ale lui Dumneigîndu-se în Polonia, a fost închis, osîndit la moarte şi executat: it în două versiuni discursul, foarte frumos, ţinut de dînsul înaintetăia capul şi prin care, murind pentru creştinătate, acuza mişelia, tefan. In sfîrşit, tot ca fugar din Moldova peri acolo Iancu Sasul,, etru Rareş cu o săsoaică din Braşov, persoană destul de mîndră şi« cronica spune că el se plimba vara la Iaşi cu sania cu tălpi de os., •ecunoscut cetăţean polon însemna însă un mijloc de a se asigura împosmniţării şi a osîndirii la moarte, căci nu se putea proceda cu unu polon ca faţă de un simplu fugar din Moldova, un „cetăţean turc".,, ia cererilor venite din Constantinopol.

pre bisericile moldoveneşti din Liov vorbeşte d. P.P. Panaitescu, în *Buletinul monumentelor istorice,* an. 1928.

Legăturile principatului muntean, desigur, sînt mult mai rare şi puţin importante. Cînd şi cînd vine din Polonia cîte un trimis care vizite -şi Ţara Românească; ici, colo se mai întîlneşte cîte un act care arată existe de relaţiuni cu acele părţi. Pentru curiozitatea lucrului înfăţişez scrisos paşaport dată lui Nicolae Brzeski, care a jucat un rol important în legat - cu ţerile noastre prin aceea că a dat o traducere în limba polonă, cu oarec •explicaţii asupra boierilor şi rosturilor terii, a vechii cronici slavone a prii patului: vestita *„Cronică moldo-polonă"*, tipărită de Hasdeu şi pe urmă loan Bogdan[1].

Iată paşaportul:

„Io, Petru Voevod" — era Petru Şchiopul —, „din mila lui Dumne ■domn a toata Ţara Ungrovlahiei, scriu Domnia Mea cinstitului şi buni prieten şi prea-iubitului părinte, marelui Zecmot August, mare crai leş şi litvan şi mazur" — Mazuria sau Mazovia făcea parte din deosebitele si ale regelui polon — „şi peste alte teri şi părţile lor de sus, multă sănătat dragoste trimetem Craii Tale, şi cu aceasta dăm ştire Crăiei Tale că a v< un poclisar (adecă ambasador) al Măriei Tale crăieşti, cneazul Necula, d< cinstita Poartă domnească a cinstitului Împărat la Domnia Mea, şi ne-a \ tit de viaţa şi prietenia şi dragostea pe care o are Crăia Ta către noi, şi a ce de la noi oameni să-1 ducă la Ştefan Craiul" — era pe vremea aceasta Şte Bâthory, domnul Ardealului, considerat ca succesor al regilor ungureşti „şi Domnia Mea i-am dat lui oameni să-1 ducă" — aceştia se numeau mai ziu mehmendari—.„Şi, fiindcă a întrebat Crăia Ta pentru mîntuirea ne tră, să ştie Crăia Ta că noi cu ajutorul lui Dumnezeu sîntem în viaţă şi nătoşi, şi să dea Dumnezeu ca şi Crăia Ta să fie sănătoasă şi Dumnezeu a înmulţească zilele şi anii Craii Tale".

Aceasta este traducerea în româneşte, pentru că actele de stat se al tuiau în limba slavonă: limba românească nu juca decît rolul de a da anuir interpretaţii. Cînd şi cînd la margenea documentului slavon cuvinte român» se amestecau în textul slavon. In româneşte se scriau însă scrisori particule şi avem una încă de la 1521, pe vremea lui Neagoe Basarab, vestita scriso a lui Neacşu Lupa către braşoveni. în afară de aceasta se scriau în române minute de tratate şi instrucţii pentru ambasadori. Pentru vremea lui Şte cel Mare ştim că tratatul de pace cu regele loan Albert a fost redactai româneşte, şi slavoneşte, şi latineşte. în sfîrşit, pe vremea lui Petru Şei pul sînt o sumedenie de acte româneşti: însemnări de ale domnului, contrac instrucţii, scrisori particulare, păstrate, printr-un hazard fericit al istor prin prezenţa lui ca fugar în Innsbruck şi Bozen. Pe urmă, pentru epoca

[1] Aşa ceva s-a întîmplat numai de două ori în istoria noastră, ca străini să pref letopiseţele noastre în limba lor. Pe vremea lui Ştefan cel Mare, cînd fiica lui, Elena, a l pe moştenitorul tronului rusesc, ca să se învedereze că **e** fată de neam bun, s-au intro analele putnene în letopiseţul rusesc, puindu-se pe lîngă aceasta şi o întreagă poveste fa îoasă, în care se arată de unde vin moldovenii, de la Roma, cu lupte pe vremea Papei F mosus între Roman, de o parte, şi Vlahata, de altă parte. Mai tîrziu, în secolul al XVII- cronica lui Miron Costin a fost prefăcută în limba latină pentru poloni, dar de dînsul îns- care a dat polonilor, în acelaşi timp, cum se va vedea mai pe urmă, şi o scurtă descri şi istorie **a** Moldovei şi a neamului românesc în genere, într-o poemă şi o expunere în pr< polonă.

teazul despre care o să vorbim mai tirziu, numărul de documente i e mai mare, şi avem chiar cîte un document oficial. în sfîrşit, se se scrie si inscripţiile de biserici in româneşte, prevestind o întreagă < de care, în treacăt, se va mai vorbi aici.

ă aceste explicaţii venim la călătorul Andrei Taranowski, care vine

le lui de călătorie sînt foarte scurte. El soseşte prin nordul Moldovei, unea pe care austriecii o vor numi mai tirziu Bucovina, nume răma& reunirea ei la patrie . , . . ' •
rivire la această Bucovină zice călătorul: „m care pădure a Bucovinei eci si trei de ani înainte, adecă în 1497, 50 000 de ostaşi poloni au ', într-o singură zi de români".
ista înseamnă însă lupta lui Ştefan cel Mare cu loan Albert, cînd întinaţi", adecă tăiaţi pînă la coaja, căzură asupra armatei polone ruseră.
ă aceea se pomeneşte de Suceava, şi în legătură cu ea se aminteşte irtea lui Despot, care se întîmplase numai cu şase ani înainte. E vorba tora, la vărsarea Jijiei, care va deveni pe urmă vestită prin venirea tătarilor la 1595, prin instalarea lui Ieremia Movilă. Aflăm şi de puţin mai jos, care a ajuns să fie destul de importantă: avem acte i de acolo. Alexandru Lăpuşneanu era din acest tîrg, prin mama sa,. *i* la mănăstirea Raşca.
celelalte oraşe ale noastre călătorul ştie numai Chilia, care acum era i şi decăzuse foarte mult, ca să treacă apoi în Dobrogea, însemnînd i Babadagul, în drumul către Constantinopol. Se mai vorbeşte de ruri care se întîlnesc şi la alţi călători, de marile pescării ale Moldovei, L pe vremea aceea aici. O întreagă populaţie, care nu arată să fi fost ci românească, erau pescarii de pe cursul Dunării pînă în Muntenia* te şi de alta a fluviului, căci Turtucaia nu e decît un vechi sat de omâni. Călătorul ni spune că în braţul Chiliei se prindeau moruni, irt de zi cale, cu luntrea.
ntoarcere se notează şi Cetatea Albă, Tighinea, care acum era Ben- ■cesc, întărit de sultanul Soliman (la Bender s-a găsit inscripţia de . care spune, în legătură cu aceasta, cum a fost strivită Moldova supt cailor sultanului). Cetatea însă nu mai avea rosturi de vamă, ca altă- Ldcă toţi fugeau de vameşii turci: Hotinul a folosit foarte mult de pe)tului că rivala sa a fost ocupată de turci. Tot la întors, călătorul i Iaşi, care este o „capitală" a terii, îtorul iese din Moldova prin Cameniţa, cetatea polonă aproape de

■r-un scurt studiu, d. I. Nistor arată originea acestui nume, care se întîlneşte în- itul veacului al XlV-lea însemnînd „pădure de fag". „Bucovina" corespunde, ast- itură cu un singur fel de copaci, cu numele pe care-l poartă obişnuit ChighecM. ;, am părţile Fălciiului: *Codru* şi locuitorii de acolo codreni. Deâlminteri Buco- mna acelaşi lucru: pădure de fagi.

Iezuitul Giulio Mancinelli a fost pe la noi între anii 1582 şi 15L in care tronul Moldovei era ocupat de Petru Şchiopul, bunul domn inoîeiia. „matca fără ac", şi de Iancu Sasul, a cărui stăpînire de cîţiva ani a fost terir. nată prin acea scenă tragică de la Lemberg.

Înainte de aceasta însă cîteva cuvinte asupra legăturilor pe care le-a avut noi cu acest ordin al iezuiţilor şi cu ordinele propagandei catolice în geneT Am văzut că această propagandă se făcea la început prin dominicani, călug rii predicatori şi prin franciscani. Rolul dominicanilor a scăzut cu totul timpurile mai nouă, dar al franciscanilor a rămas însemnat. Vechea lor pri pagandă se făcea prin fraţi din Ungaria, *baraţi* (de la *barat* după slavul *bri,* frate). Italienii s-au amestecat cu dînşii în a doua jumătate a veacului XVI-lea. în timpuri mai nouă, însă, după 1600, propaganda se făcea de a: franciscani, veniţi de la Marea Adriatică, din regiunile Albaniei şi ale Dalmaţi* unde misiunile lor au avut totdeauna o foarte mare importanţă, şi cari înâi taseră prin Peninsula Balcanică pînă la Dunăre. In Bulgaria ei au găs: dealminterea, pentru propaganda lor un substrat care la noi nu se întîlne, acei vechi eretici cari se chemau bogomili sau pavlichieni, creştini ai Sfîntul Pavel —, Reicherstorffer şi-a închipuit, un moment, că eram şi noi, în Mc dova. tot creştini pavlichieni, fiidcă s-a păstrat ceva din erezia aceasta în sp ritul poporului —, şi cari, rămaşi, de la o bucată de vreme, fără nici un spi jin şi fără nici o orientare, şi-au găsit refugiul, din cauza răspingerii lor fa' de ortodoxie, în catolicismul pauperist, popular, al franciscanilor. Aceas explică de ce franciscanii au venit din Bulgaria, nu din cauza legăturii* speciale între poporul bulgar şi religia catolică sau cultura pe care o aduc* această religie catolică.

Mai ales în secolul al XVII-lea a jucat un mare rol în propagarea catolici oiului la noi acea parte a ordinului franciscanilor care se zicea Observanţ pentru că şi-au fost impus anumite regiile de „observare" morală, ceilal ■călugări fiind rătăcitori, cerşitori, ignoranţi şi de multe ori şi cu mon vuri rele.

A fost un timp deci cînd biserica latină din Muntenia a atîrnat întru toal •de cea de dincolo de Dunăre, mai tîrziu de episcopatul de Nicopol şi, de | un timp, episcopii nu mai rezidau acolo, la Nicopol, unde erau împrejură grele, ci preferau să steie pe lîngă bogatele curţi ale domnului muntean, *i* Bucureştii cari, în tot cazul, nu puteau fi comparaţi cu nici unul din vechi tîrguri mucegăite, prădate, căzute în sărăcie din Peninsula Balcanică. Catol cii bulgari de la Cioplea, din apropierea Bucureştilor, erau în legătură cu pr< paganda aceasta a franciscanilor veniţi din regiunile bulgăreşti.

In Moldova însă, franciscanii din secuime, cari aveau o „casă" vestii acolo, la Şimlăul Ciucului (Ssik-Somlyo), deserveau bisericile episcopatul! de Bacău, deşi „biscupul" era acuma în Polonia; ei duceau o viaţă foarte m< destă, administrînd fără a predica.

De la o bucată de vreme, un alt ordin al iezuiţilor luase asupra-şi răspîr direa creştinismului şi la păgîni şi la shismatici — şi noi, ca ortodocşi, erai ■cuprinşi între shismaticii pe cari biserica catolică-i despreţuia şi-i prigonei căutind să li mîntuiască sufletele prin chemarea-i la singura biserică salvatoan Fuseseră întemeiaţi în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în momenţi .cînd catolicismul, atacat de protestanţi, a crezut că nu se poate apăra mai bir

acestei invadări a ereziei — căci pentru dînşii protestantismul ,zie decît prin proclamarea dogmelor faţă de care nu se încape ■l de îngăduinţă sau tranzacţie, şi prin organizarea unui corp de călu-tati capabili de toate fineţele şi iniţiaţi în toate subterfugiile diplo-' pe lingă aceasta, stăpîniţi de o energie ostăşească, am zice, fără

iţii deşi avînd ca fundator pe un spaniol, s-au recrutat mai ales, nu i căci temperamentul spaniol nu prea e potrivit cu o activitate de le ipocrizie, de strecurări meşteşugite, ci dintre italienii cari făcuseră >nasterii, cari trecuseră prin învăţăturile lui Macchiavelli, cari luaseră itît'de însemnată la alcătuirea diplomaţiei moderne, lăsînd cele mai ite adevărate şi folositoare rapoarte cu privire la dezvoltarea poli-Ltelor de la începutul epocei moderne. Preocupaţi şi de cucerirea mo-xtremului Orient, iezuiţii au mers de preferinţă, nu în Germania, să se apere, nu în Peninsula Balcanică, unde era un domeniu al fran--, ci, înainte de toate, în regiunile ardelene, polone şi ruseşti. Pe la iveau o situaţie admirabilă în Ardeal, şi au întrebuinţat-o cu atîta încit a trebuit să se ia măsuri împotriva lor, fiind expulzaţi, la un dat, căci altfel întreaga politică a prinţilor unguri din Ardeal ar fi mîinile lor: avem în Sigismund Bâthory, acel care se credea stăpînuî Viteazul, deşi supt raportul militar nu era vrednic nici să-i dezlege intea, aşa ambiţios, iubitor de glorie, degenerat şi incapabil cum ipul tînărului bine crescut de educatori de aceştia cu apucături călu-n Polonia ei s-au putut aciua foarte bine pe Ungă regele Ştefan Bare era din aceeaşi familie ca şi stăpînitorul din Ardeal; el a fost un mare al ordinului în luptă contra ereziei sociniane, forma în care protes-1 pătrunsese acolo, împotriva chiar a protestantismului unei părţi ;le polone, ca şi împotriva ortodoxismului unei părţi din nobilii ai ămoşi făcuseră parte din statul lituano-rus. Avea nevoie, pe lîngă de iezuiţi, nu numai supt raportul religios şi cultural, dar şi pentru iceau o escelentă cunoaştere a limbii latine, calităţi pedagogice dis-rau oameni, în sfîrşit, cari, într-un sens, au continuat acţiunea Renaş-abili fiind a da lustru unei teri. Pentru a fi în legătură cu aceia dintre rămăseseră ortodocşi, s-au stabilit, pe lîngă alte „case" pe care le Polonia, cu mănăstiri, şcoli, teatre şcolare, o „casă" şi la Lemberg. a Lublin veni părintele Warszewiecki din societatea lui Isus, care iunea specială de a lucra intre ruşi şi între vecinii, tot ortodocşi, tot ;i, cari erau românii din Moldova. în special asupra Moldovei s-a prin această casă din Lemberg o puternică influenţă iezuită. Asupra mâneşti s-a lucrat mai puţin, influenţa ardeleană fiind mai slabă, s, cum am spus, venind altă influentă catolică, a călugărilor francis-tiuigaria. In sfîrşit, în Rusia iezuiţii au jucat, la începutul secolului lea, un rol extraordinar de mare, şi a fost un moment cînd Moscova ajungă catolică. Pentru ca să se oprească opera de propagandă, aici it sforţări mari din partea ortodoxiei, cu greu salvată de patriarhul' lim, Teofan, care a alergat imediat în părţile acestea, pe la 1620, — şi i din Ierusalim era mult mai mult decît cea din Constantinopol şî nai mult decît cea din Moscova şi Chiev —, dar, înainte de toate,

printr-un român, fiul lui Simion Movilă, Petru, care fusese întîi Pătraşc Vodă, candidat la tronul Moldovei şi Munteniei şi se aşezase apoi în căli gărie la Chiev, la vestita mănăstire a Peşterii. Ajuns mitropolit de Chie' întemeietor de tipografie, alcătuitor de catechism, creator al unei literatu ruseşti şi, prin originea lui aristocratică, prin legăturile lui cu curtea polon [a fost una] din cele mai mari personalităţi pe care le-a cunoscut popori rusesc, căci viaţa culturală a întregii naţiuni derivă de la prezenţa pe scauni din Chiev a lui Petru Movilă sau Moghilă, a doua zi după epoca lui Mihj Viteazul.

Iezuitul care a jucat un mai mare rol şi în Ardeal şi în Rusia a fost ve titul Padre Possevino, care a fost şi un scriitor vestit,—în total o personalitai foarte interesantă.

Aşezaţi între ardeleni, poloni şi ruşii de supt coroana polonă, din Galiţ] şi de peste Nistru, lingă cazacii supuşi pe urmă influenţei ţarului din Moscov< natural că şi noi a trebuit să primim influenţe de acestea iezuite. Sînt domr din a doua jumătate a veacului al XVI-lea cari au ocrotit propaganda catfl lică. Petru Şchiopul a fost prietenul acestei propagande: pe lîngă dînsul funcţionat multă vreme în calitate de cămăraş de Lăpuşna, pe urmă de poşte nic, un albanez italianizat, cu aparenţă de nobil veneţian, Bartolomeo Brut frate cu tălmaciul ambasadorului veneţian la Constantinopole, Cristofor Bruţi, şi rudă cu alţi membri ai aceleiaşi familii, rămasă în Capo d'Istria şi î deosebite părţi ale Italiei. Bruţi era aşa de bogat, încît putea să trimeat 6 000 de galbeni ungureşti rudelor.

Acesta a fost sprijinul de căpetenie al propagandei catolice la noi. Er vorba să se primească stilul nou încă de la 1590, îndată după decretul pri care Grigore al XV-lea îl impuse, în Moldova; s-a căutat a se redacta u catechism românesc, ceea ce nu s-a făcut. Ungurii şi saşii cîştigaţi pentn propaganda luterană trebuiau să fie aduşi din nou la catolicism. Se va vede că şi Ieremia Movilă a sprijinit catolicismul, mergînd în Suceava la biseric catolică. în Muntenia Alexandru Vodă, fratele lui Petru Şchiopul, est zugrăvit aşa de un scriitor catolic, autorul unui raport italian: „Petru Vod din Moldova şi prieten al regelui Poloniei, a avut un frate care a fost dorm în Muntenia şi se chema Alexandru, care a murit la 1577, fiind socotit sfînt ca unul ce purta ascuns supt haina lui un veşmînt de călugăr de păr de ca foarte aspru, cu care a şi murit"[1].

Se pomeneşte în acelaşi raport de nevoia unor cărţi ungureşti şi „sîrbeşti (adecă slavone) în legătură cu propaganda catolică.

Aşa fiind, era natural ca iezuiţii să şi vorbească de ţerile noastre.

Acum, nu cunoaştem tot ce au spus iezuiţii şi ce se păstrează în relaţiu nile lor manuscrise. Este o imensă arhivă la Roma, a congregaţiei de „Propa ganda Fide" („Pentru răspîndirea credinţei"), care se ocupa de toate provin- ciile cîştigate împotriva paginilor sau ereticilor. Un inventariu al acestor bogăţii lipseşte, şi s-au tipărit numai relaţiuni întîmplătoare, sporadice.

[1] Tot el spune, în ce priveşte pe Petru Şchiopul, că avea o gardă de 400 **de** trabanţi şi 500 de albanezi, cari erau catolici şi a făcut o biserică *Revist. ist.,* VII, p. 212 şi urm. de piatră foarte frumoasă- Gf-

•rierile părintelui Possevino despre Ardeal[1] se vorbeşte despre
jporului românesc de acolo. Este chiar un pasagiu foarte
important ■ constata existenţa unui vlădică românesc la Alba
Iulia. A fost
foarte pasionată în ce priveşte rostul acestui episcopat. Gîţiva,
ri mă număr, susţin că românii n-au avut un mitropolit rezidind
î Ardealului decît pe vremea lui Mihai Viteazul şi din cauza influenţei
sprijiniţi pe anume acte, dubioase, pretind că încă din secolul al
•a un mitropolit al Ardealului. Acesta se pare cu totul imposibil,
situaţia românilor din Ardeal era aşa de umilă, cu atîta despreţ
ti de oficialitate, încît un mitropolit al lor aşezat în faţa episcopului
însăşi reşedinţa principilor Ardealului, e nelogic. De fapt, pe vremea
făcea în Ardeal printre români o foarte puternică propagandă cal-
>ia i se datoreşte şi traducerea în româneşte a o mulţime de cărţi
predici şi tipărirea acestor cărţi. In fruntea bisericii acesteia calvine
or din Ardeal era un superintendent, dar ai noştri nu prea înţelegeau
[■intendentul, şi-i ziceau şi mai departe: vlădică. Şi, deoarece super-
ul trebuia să aibă legături strînse cu prinţul, era necesar să aibă un
i Alba Iulia: s-a făcut acolo, deci, o bisericuţă, care pe urmă a fost
ată în biserică de zid de către Mihai Viteazul. Acesta este sensul
episcopului. Dar el nu era acolo în calitate de episcop român, căci
inta ca episcop neamul său românesc, ci era unul care prin aducerea
i calvinism lucra la deznaţionalizarea neamului său.
sibil ca Possevino să fi spus ceva şi despre Moldova, însă acel care a
despre dînsa şi a cărui expunere s-a tipărit este pînă acum numai
lio Mancinelli.

ine din sud, prin Varna, Mangalia, Preslaviţa. Ce 1-a
izbit întîi, în
ieftinătatea de la noi. Pentru un aspru — monedă mică de argint
pţire, pe care turcii o falsificau în chip scandalos, dar, pe cînd ei
1 aspri noi, cereau să fie plătiţi în aspri vechi — se dădeau cinspre-
o găină costa doi aspri şi un butoiaş de vin patru, jinelli înseamnă
la Constanţa că mai existau încă ruine din vremea
la Tomis. Se mai găseau „marmuri mari" aici, şi un turc bogat le
n ruine. Pe urmă Mancinelli înaintează la braţul Chiliei. Pe aici se
arte greu, fiindcă braţul era înnomolit, şi numai în anume momente
cu multă primejdie, puteau să se strecoare în aceste părţi. Aici a
*ci de care atîrnau moruni spintecaţi, puşi în proţap. în ce priveşte
i spune că morunul plin de icre, cît omul de mare, costa 60 de aspri,
călătorul vode coloniile străine — şi asupra acestor colonii vom re-
iOmpuse din ragusani, germani, unguri. Erau şi familii bogate catolice,
au pe mormintele din jurul bisericii lor, apoi distruse, blazoanele
[1] lor. Cînd se întoarce, Mancinelli e prins de furtună în locuri grele
ile Dunării şi ajunge în pericol să se înece. Tovarăşii lui de călătorie
atunci de Dumnezeu să-i cruţe viaţa, făgăduind să reclădească bise-
>iatră a Sf. Nicolae din apropiere.

■ Andrei Veress: *Transilvania* (1584), Budapesta 1913.

Adaug că la 1565 Giovanni Andrea Gromo dă o descriere a Ardealuli în care românii sînt prezintaţi ca hoţi şi tîlhari. Alături, se vorbeşte de c 3 000 de călări ai Moldovei (de toţi 60 000 de ostaşi), cu cai buni şi şoii vestiţi (300 de cai şi 100 de şoimi se dau sultanului). Se atinge şi âleger domnilor.[1]

Un raport de iezuiţi[2] prezintă o călătorie la Suceava supt Ieremia Movi] La Cetatea Neamţului e pîrcălab Hrisoverghi cu fiu care a învăţat la Veneţ (întors de doi ani; şi tatăl înţelege italieneşte). în tîrgul vecin, două biseri'< cu un preot catolic şi credincioşi saşi. în Suceava vodă-i mîngîie de prigonir< prinţului ardelean şi-i îmbracă. E un domn pios şi foarte blînd: biserica rom nească are frumoase picturi; icoane în sala de audienţă. Sînt, pentru cei negustori şi soldaţi poloni, două biserici catolice. La urmă se pomeneşte bin inţa lui Radu Şerban contra lui Moise Szekely, acel prinţ de prigonire[3].

[1] *Archiv fur siebenburqische Landeskunde*, N.F., II; *Rev. ist.,* I, p. 65 şi urm. [z]Veress, *Annuae literae Soc. Iesu de rebus transylvanicis temporibus principum £ thori,* Budapesta, 1921.

? V. şi *Rev. ist.,* VII, p. 212-5.

XIII TREI CĂLĂTORI FRANCEZI LA KOI

L acum la călătorii francezi. Avem doi: unul în Muntenia, Lescalopier igars[1] şi altul în Moldova, Fourquevaux, cari sînt aproape contemporani, ă începem cu acesta. Fourquevaux[1] era un om deprins în negociaţii îatice, care a jucat un rol şi în Spania şi care, făcînd o călătorie în ,, s-a hotărît să se întoarcă prin Polonia. La început el urmează deci i drum pe care-1 făcuse Mancinelli, străbătînd Moldova de la sud, de la Dunării, către Iaşi.

i el întîlneşte la guri pescăriile acelea straşnice, cu morunul cît omul, ormau un obiect de mare venit pentru visteria turcească. Preţul unui L, cîntărind cît o .sarcină de catîr, spune el, era de doi solizi francezi. care se vindeau în toată lumea grecească supusă sultanului, erau din s noastre; negoţul ruşilor e mai nou, presupunînd relaţii comerciale tunci nu existau.

îdată după aceasta se întră în imensa stepă pe care tătarii o numeau cui. Pe vremea aceea nu erau pe aici tătarii, dar cazacii, hoţi de dincolo >tru, erau, fără ca pe vremea aceea să reprezinte o parte din populaţia că. Cuvîntul cazac e tătăresc, înseamnă „pribeag" ori, cum s-ar zice cu min englez, „outlaw", „care se află afară din lege". Oameni fugiţi din a, din Rusia, din Moldova, oameni cari făcuseră vreo crimă, vreun păcat ri aveau mari ambiţii, pe care nu le puteau satisface în ţara lor. în *vele* Niprului, acoperite de păduri, acolo se strîngeau şi prădau pe orice ţ. Erau aşezaţi la cataractele rîului, unde e mai greu de pătruns, în ea unde fuseseră întîi ostrogoţii. în secolul al XVII-lea li se zicea jeni, sau şi nizovi. Regele Poloniei se scutura de orice legătură cu spunînd turcilor că pot să vie să-i execute pe toţi, dacă pot; dar, de icepti cazaci li erau polonilor foarte necesari fiindcă-i întrebuinţa în tătarilor, şi nu exista alt mijloc de a lupta contra lor decît acesta, i fiind, mai la urma urmei, un fel de tătari creştini. Ştefan Bâthory i-a

r. Iorga, *Acte şi fragmente,* I. Gf. Iorga, *Voyageurs franpais en Orient,* Paris, 1928.

orînduit puindu-li în frunte un hatman, şi pe vremea aceasta Moldova, nu numai că li cunoştea calităţile ostăşeşti, dar Ioan Vodă cel Cumplit a fost susţinut împotriva turcilor de cazacii lui Svierşevschi: cînd boierii moldoveni l-au trădat, aceşti auxiliari străini au luptat alături de dînsul şi l-au apărat pînă în ultima clipă.

Pe urmă, Ioan Potcoavă a fost aşezat tot de cazaci şi hatmanul căzăcesc a stat în rîndul boierilor Moldovei la Iaşi, cîteva luni de zile. Şi au venit şi alţi falşi Ioan Vodă, precum şi un Alexandru Vodă, un Constantin Vodă, cari toţi erau sprijiniţi de cazaci, bucuroşi ca, în loc de a prinde pe drumeţii mai rari, să prade o ţară întreagă care-şi refăcea bogăţia în timp de cîţiva ani de zile. Un fiu al lui Alexandru Lăpuşneanu, Petru Cazacul, s-a numit aşa, deşi era moldovean, pentru că fusese susţinut tot de cazaci. Şi pe vremea lui Mihai Viteazul au jucat un rol mare în luptele acestuia.

Pe aceşti cazaci îi întîlneşte călătorul nostru, care li zice „Ies couzaquis". Ei făceau drumurile cu totul nesigure. Drumurile acestea, ni spune călătorul, sînt cutreierate în cea mai mare parte de familii care locuiesc în căruţe cu mai multe rinduri şi care au în ele pînă şi mori de vînt pentru făină. E vorba deci de tătari, cari locuiau în ce se numeşte de cronicari, în secolul al XVII-lea, *coşuri,* cam cum sînt azi căruţele cu care coboară sătenii de la munte cînd merg să culeagă recolta la şes.

în ce priveşte cetăţile de aici, Fourquevaux cunoaşte Chilia şi Cetatea Albă, care aveau garnizoane de ieniceri. Stătea in ele un vameş turcesc, şi erau închinate — cel puţin Chilia — unei fundaţiuni religioase din Orient; şi sultana Valide, mama sultanului, avea drepturi asupra veniturilor oraşului. La Cetatea Albă guvernatorul ţinea două biete galere.

Prin mlaştinile acestea era un număr colosal de ţînţari. îi simte călătorul, care ştie şi cînd s-a luat Cetatea Albă: „acum nouăzeci şi cinci de ani". Acest amănunt arată că în localitate se pomeneau vremurile moldoveneşti. Cetatea avea încă turnurile cele mari, zidurile duble, şanţurile adinei, „de modă veche". Cea mai mare parte s-a păstrat pînă în zilele noastre, şi cetatea este, cum am mai'spus, cea mai importantă construcţie militară din tot cuprinsul României mari. Mahalalele erau întinse, însă făcute de lemn, întocmai ca şi casele din Constantinopol.

Ca să continue drumul, călătorul francez a trebuit să se suie în cară cu boi, şi cu ele a mers pînă la localitatea pe care o numeşte „Porcaer", Purcari, care era graniţa între locul domnului moldovean şi teritoriul sultanului. „Regiunea aceasta", scrie el, e puţin locuită şi puţin fertilă, afară de păşuni. Vite sînt multe, şi foarte ieftene, în această regiune: boi, cai, oi, capre, şi aceste vite le pradă „Ies couzaquis", hoţi goniţi din Polonia, Rusia şi ţerile vecine, supt groaza cărora trăieşte toată ţara, aşa îneît noaptea trebuie să stea cineva să păzească tabăra aprinzînd focuri, care erau foarte necesare din cauza frigului, adus de vîntul din stepă. împrejurările acestea de frig şi hrană proastă au făcut ca drumeţii să se şi îmbolnăvească. Cu francezul era şi un italian şi alţi tovarăşi. N-aveau ca hrană decît pişcoturi şi carne sărată. Cu toate acestea, făceau haz de năcaz: italianul s-a apucat să joace şi comedia lui italiană, Arlechino, în stepa basarabeană... Se mai distrau şi cu vînatul de păsări — în Basarabia, în părţile dinspre Orhei şi Soroca, se mai văd şi acum

lăsîndu-se grele în mijlocul buruienilor enorme. In păduri erau mistreţi
cari invitau şi ei la vînătoare.
nd s-a trecut pe pămîntul moldovenesc, populaţia era mai deasă, şi,
iind primejdia de cazaci, se vedeau necontenit săteni şi sătence mergînd

această ţară, spune Fourquevaux, fetele obişnuiesc să pună cununi
i ne cap. în carăle lor se aduceau foarte multe ouă, şi femeile erau atît
alene ___ ca dănţuitoarele din Spania, care saltă aşa de uşor, că o foaie
idafir pusă în papuc nu se ofileşte — încît ouăle aşezate în cară nu se

'e aceste drumuri", zice el, „întîlnim adesea douăzeci pînă la treizeci
jte laolaltă" — sistemul de a călători în caravane de frica hoţilor —;
*âre era cîte o fată. Veneau de la tîrg. Erau foarte frumoase, fără găteală,
uni de flori în păr, ca să arate că sînt încă de măritat. Am cumpărat de
lapte, prepeliţe («des cailles qu'elles appeloient en' leur langue *perpe-*
ouă' de care uneori erau pline carăle pînă sus, şi ele erau aşezate în
î care mergeau ei, se sprijineau pe ele fără să le spargă." uns la Iaşi,
Fourquevaux vede unde locuiau ţiganii mănăstirilor; erau ,iri foarte'
multe şi ţigani în proporţie. 2 000 de case ţigăneşti dădeau domnului.
Se face oarecare confuzie între îmbrăcămintea romăncelor abelor
ţigance. Pe atunci — ceea ce merită să fie relevat — romăncele ihalale
purtau costumul de la sat, cu pieptănătura înaltă, cum se vede !a
femeile unguroaice din ţinuturile de munte, în judeţul Roman în ,
şi care se întâlneşte, împrumutat, şi la rutencele din nordul Bucovinei
arabiei.
mai vorbeşte de casele foarte şubrede ale oamenilor de rînd, de curtea
ască, cu oarecare înfăţişare, fiind făcută de piatră. Drumeţul a văzut
etru Şchiopul dînd audienţă. „Ducele Moldovei", povesteşte el, „dădea
ţă, cu măreţie şi maiestate" *(avec grandeur et majeste).* Lîngă dînsul
Bruţi, care-i adusese scrisori din Constantinopol. Domnul era păzit
, patru sute de soldaţi unguri, cari poartă săbii şi halebarde. Stăteau
i doi pînă la umbrarul supt care stă vodă. E aşezat; dregătorii îi stau
jmă. Pîrîşi vin la el, de oriunde, se opresc în faţă-i şi, îngenunchind, îi
î. Pare că asistăm la o scenă din evul mediu: Ludovic cel Sfînt judecind
icezii veacului al XHI-lea supt stejarul de la Vincennes. e oferă să
viziteze curtea, care pentru un drumeţ din Apus nu înseamnă acru. Era
din lemn, ca şi casele boierilor, „şi cu foarte puţină piatră, izată".
Petru Şchiopul, dealminterea, avea să vadă în posesiunile aus-şi altfel
de locuinţi, după fuga lui din Moldova, la 1591, la Tulln, la ick, la
Bozen, dar, cu gîndul la sărăcia Moldovei sale înapoiate, el erară de
dor supt binecuvîntarea caldă a soarelui din aceste părţi vecine ia,
unde-i era menit să-şi odihnească oasele.
lătorul ştie despre originea noastră romană, şi el recunoaşte şi latini-
imbii, măcar în parte, căci avem elemente „italiene, slave, greceşti,
i — şi multe altele".
ara e foarte bogată, pămîntul negru; heleşteie sînt pretutindeni."
2cînd din Iaşi, cu trate în Polonia care nu fură achitate, se dă o căruţă
cu un singur cal şi pentru un singur om, cum au fost căruţele de poştă

de mai tîrziu, cu care atîţia călători au fost scuturaţi, ba zvîrliţi chiar din el şi suiţi înapoi.

In toate părţile călătorul nostru a văzut pășuni, pe alocurea pămîn lucrat — agricultură sporadică prin urmare. Trebuie trei zile pentru a ajung la Ştefăneşti, unde se trece Prutul. Ajunge, în sfîrşit, la Hotin, care este] cetate, „un mic castel" de cărămidă, înalt.

Una din cele mai neaşteptate descoperiri ne face să vedem printr-un căl^ tor însăşi viaţa din Ţara Românească şi îndeosebi din Bucureşti în al treile sfert al secolului al XVI-lea.

D. Edmond Cleray a găsit la Montpellier un manuscript, provenit di familia de Thou, cuprinzînd călătoria, care e în general de o important deosebită, a unui parizian, viitorul consilier de parlament — om curios de vedea lucruri nouă, ager în a le prinde şi capabil de a le reda cu mult ha naiv —, Pierre Lescalopier, care a făcut, numai pentru plăcerea lui, fără însăi cinare diplomatică dintru început, fără planuri pioase de pelerinagiu şi făr interes de comerţ, drumul prin Veneţia la Constantinopol („Voyage fait pa moy, Pierre Lescalopier, Parisien, l'an 1574, de Venise â Constantinople" Descrierea lui, cu largi reproduceri, între care paginile care privesc pe român a apărut în *Revue (Phistoire diplomatique* din 1921.

La Gonstantinopol, ambasadorul francez se gîndeşte a-1 întrebuinţa p drumeţ în proiectul de căsătorie dintre Ştefan Bâthory, principele Ardealulu: viitorul, în scurtă vreme, rege al Poloniei, şi d-ra de Châteauneuf, din suit Ecaterinei de Medicis, pe care, asigură el, regele Garol al IX-lea, obişnui s-o numească „soră" a sa, — de fapt, Renee de Rieux, o persoană nu tocmg recomandabilă, care a luat mai tîrziu pe un italian oarecare, grăbindu-se a-asasina[1]. Lescalopier ştiind latineşte, ministrul regelui căutase a-1 întrebuinţ într-o ţară ca Ardealul, în care aceasta era limba curentă.

Dar mai era un scop: pe atunci influenţa franceză tindea a cuprind Orientul. In Polonia fusese ales rege Henric, al doilea fiu al Ecaterinei d Medicis; un reprezintant al regalităţii franceze se instalase la Gonstantinopo' unde Apusul catolic întreg era considerat ca o ţară a francilor cu un „împărat francez mai presus de toţi ceilalţi şefi de state. In nordul Rusiei negoţv francez pătrundea îndrăzneţ. Asupra terilor noastre, în care era să se aşezţ peste cîţiva ani numai, ca domn, un ocrotit al lui Henric ajuns rege al Fran ciei, Petru Cercel, din Ţara Românească şi unde visătorii se gîndeau la colc nizări de francezi[2], era cu neputinţă ca această infiltrare, diplomatică deocam dată, să nu aibă consecinţele ei.

Astfel Lescalopier avea şi sarcina ca, în treacăt, „să mulţămească celo doi voevozi pentru binefacerile lor faţă de francezii cari trecuseră din Poloni în Levant" şi să caute şi nişte inele pierdute la munteni de contele de Tavannes într-o călătorie asupra căreia n-avem ştiri mai bogate[3].

[1] M-lle de Châteauneuf, l'une des filles de la Royne-Mere, que le Roy nommait s cousine.

[2] N. Iorga, *Histoire des relations entre la France el Ies Roumains,* Paris, 1917.

[3] Remercie ces deux Vaîvodes de leurs bienfactz aux Francois qui avoient passe d Pologne au Levant et une creance [sic] de quelques bagues volees en Walachie au siei comte de Tavannes.

urmă, trecînd în Polonia, călătorul, devenit acuma un agent al diplo-
france'ze, avea să ducă ştiri lui Gilles de Noailles, senior de Lisle, care
la Cracovia.

tfel el e bine informat asupra situaţiei în părţile noastre. Ştie că, la
ea lui Ioan Vodă cel Cumplit în Ţara Românească, cu 60 000 de

si ambasadorul francez stăruise pe lîngă atotputernicul vizir Moha-
jcoli pentru reaşezarea în scaun, prin intervenţia militară turcească,
mducerea beglerbegului Rumeliei, a lui Alexandru Vodă cel izgonit[1],
i pentru că Henric al Poloniei era în conflict cu Ioan, din întetirea ves-
aventurier Albert Laski, îndemnătorul şi ajutătorul, apoi duşmanul lui
cel de o samă cu dînsul, care Laski nu voia numai să i se restituie
1 ,uzurpat" de moldoveni, „pretinzînd că era în hotarele Moldovei şi
d nu făcuse omagiul". El se afla la Paris, de unde, în legătură cu pla-
ui bine cunoscute, de domnie românească, oferea pentru tronul mun-
i 000 de galbeni creştere la tribut, pe lîngă darul în valoare de 200 000
mtru Socoli şi încă trei paşi[2]. Cunoştinţile parizianului merg chiar aşa
arte, încît ştie şi locul unde, după lupta dintre Ioan şi Alexandru,
se retrăsese'cu 10—12 000 de oameni, aştepînd pe turcii beglerbe-
.schat Joanestschte", satul Ioneşti (?), la Dunăre, desigur în raiaua
ilui. Dealtfel la ambasadorul regal, episcopul d'Acqs, se prezintaseră
le la Alexandru, care voia să-şi răzbune, şi de la Ioan însuşi, care dădea
ţii: ambii se arătau gata să fie la Poartă într-un an pentru a se judeca
earta dintre dînşii. umul şi-1 face spre Ardeal, unde negociaţiile pentru
căsătoria franceză

între omul prinţului şi agentul francez — se vorbea turcilor, pentru
iga la proiect, de posibilitatea ameninţătoare a unei căsătorii dintre
ţ şi o fată a Habsburgului, de pe tronul german —, în tovărăşia solilor
teri.

narea se trece pe la Rusciuc, căruia i se dă numele românesc de:
îrgul era locuit şi de turci, nu numai de bulgari. Aici se înseamnă pre-
i echivalenţa monetară; un cal costă douăzeci de galbeni sau o mie de
albenul valorînd cincizeci-şaizeci de bucăţi din mica monedă de argint,
falsificată, a turcilor.

6 iunie parizianul trece prin vad, unde e cercetat ca sa se vadă dacă
s cu dînsul sclavi creştini fugari. Află pe malul stîng un sat „turcesc",
;i români în el; din cetatea veche a Giurgiului — căci nu poate fi
e altceva — află numai un turn pătrat, despre care i se spun lucruri
i înţelege că pe acolo ar fi fost Petru Ermitul, pe vremea întîii cruciate!
•a a descrie localităţile intermediare, Lescalopier prezintă acuma
ftii de atunci -- o adevărată revelaţie. Oraşul e întărit — pe vechea
are din deal — cu „trunchiuri mari de copac înfipte in pămînt, unul
ui, şi legate între ele prin grinzi transversale, prinse de acele trunchiuri

3 qu'il avoit fait et moyenne avec Mehcmet-Bassa en faveur d'Alexandre, Vaivode
:nie, chassâ par Juan le Moldave, auquel ii avoit procure le secours du beillerbe'i
&ce, qui **l'alloit restabilii-.**

l Walaque luy avoit usurpes, pretendant qu'ils (Ies chasteaux) etoient dans Ies
s Walachie et que Laski ne luy en avoit faict l'homage-

cu niște înjghebări lungi şi mari de lemn"; uliţile sînt acoperite şi de atunci — cu „trunchiuri de copac"[1].

în clipa cînd se pregătea marea lovitură turcească împotriva MoldoV unde, în pustietatea seacă de la Roşcani, Ioan Vodă era să fie vîndut de boid săi şi rupt de cămile, francezul află pe Vodă Alexandru între boierii lui şi tui ajutorului. Locuia în cetate, acel „chasteau ferme contre la viile" pe care n putem aşeza aiurea decît pe înălţimea de la Mihai Vodă.

In trăsura domnească cu cai frumoşi *(coche bien altele)* călătorul merge curte, cu scrisorile de acreditare, date din Constantinopol, precum şi cu alt în care Vodă era rugat să primească bine pe Gilles de Noailles, în trecerea de la poloni în Turcia. Alexandru răspunde că întîmpinarea va fi ca a ui sol al regelui Franciei, „căruia vrea să-i aducă servicii" („auquel ii voul servir").

Palatul e în paiantă: „cloisonnages de charpenterie remplis de torchis boue et herbe hachee parmi". Cuprinde „o sală mare cu covoare turceşti cu săpături jur-împrejur, la înălţime de aproape trei picioare, ca în carava seraiuri"[2]. în faţa porţii de intrare stă vodă în jeţ *(chaire).* Boierii aşteaptă picioare la distanţă, precum şi satîrgiii şi cei cu buzdugane („plusieurs arm de haches ou marteaux d'armes"); lîngă domn stă numai un „paj", un co] de casă, care ia scrisorile şi le ceteşte tare. Răspunsul, arătat mai sus, scurt („le prince me parloit en peu de parolles"). Un tălmaciu latinesc, găs cu greu, ajutase pe călător, care e recondus seara cu torţe, la casa lui în or unde vodă, care-i dăduse şi un mehmendar pe drum, trimesese un bun bucăţi

Oraşul, spune el, n-are nici o clădire cumsecade („aucun beau bastiment' Ar fi — ceea ce e fals — numai două biserici, şi acelea de lemn, dintre ca una săsească: „Pune â la grecque, l'autre de lutheriens[1]'. Casele sînt acoperi cu ţigle, cu şindilă sau cu stuf.

Ţara e plină de roadă. Locuitorii *sînt coloni romani* şi-şi zic, printr-i „glissement de la langue", români: „ceux du pays se disent vrays successeu des romains, nomment leur parler romanechte, c'est-â-dire romain". vorbesc o limbă pe jumătate italiană, pe jumătate latină, dar „amestecată greceşte şi cu vorbe ciudate" („meslee de grec et de baragouin"). Sînt ort docşi stricţi, absolut contra papei. Respectul pentru domni e religio pomenesc în rugăciuni. Ospeţele sînt îmbielşugate, şi se ridică paharul — ai dă, cel dintîi, cuvinte româneşti —, pentru Dumnezeu, „pour la sanitat ' Dnazou" —, pentru vodă, pentru sultan, pentru „toţi bunii creştini", pent pace, pentru ai lor, cu urări „de mîntuiri, sănătate, drum bun şi bun întor împlinire a dorinţilor" („prieres de bon salut, sânte, bon voyage et retou accomplissement des desirs"). în acest timp stau în picioare, ţinînd sus păh rul, cu gestul larg. La curte domnul însuşi se aşază singur la o masă m înaltă purtînd cuca; boierii, cu capul gol, i-ar fi sărutînd picioarele.

[1] Gros troncs d'arbres fiches en terre contre l'un l'autre et attaches ensemble av des solives de travets [sic!] fichees auxdits troncs avec de longues et grosses chevilles bois; le pave de la viile est de troncs d'arbres.

[2] Grande salle tapissâe de Turquie, des reliefs tout autour d'environ trois pieds haut, ainsi qu'aux carvacerats [sic!].

umul ii ia Lescalopier prin Popeşti *(Vopecht),* unde, într-o casă de era sa ardă Tavannes, domnul trimiţîndu-i pe hirurgul său. Apoi se la hotar, la Bran, desigur: hotarul e însemnat printr-o bară în latul ui. Garn'izona, straja, stă sus, într-un castel.
Ardeal, călătorul află francezi, pe „Blandrat", Biandrate, Piemontes, e prezintă de Bâthory, ca fiind „Frangois comme moy", pe Normand, gocia căsătoria, pe care o strică vestea că Henric a fugit din Polonia a ocupa tronul francez, vacant prin moartea fratelui. Va veni îndată ie Noailles cu doi poloni, în calea spre Dunăre. Cu localnicii se vorbeşte n gros latin".
a oraşe se pomenesc „Milesvar", Sibiiul, cu casele „zugrăvite pe dina-Deva'lulia", Alba Iulia însăşi, „bourg grand marchant et peuple comme le". Ruinele antice îl interesează, cum vor interesa mai apoi pe vestitul

■s.

la acest călător francez, care era un diletant, un turist, trecem la altul, călătorie are un rost precis. E vorba de unul dintre cei mai importanţi de ştiinţă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Pentru întîia em a face cu un om foarte învăţat care străbate ţara noastră. Jacques s (1546—1612)[11], admirabil cunoscător al antichităţii clasice, a strîns izvoare privitoare la cruciate pe care le-a intitulat „Gesta Dei per 3"[111] („Isprăvile lui Dumnezeu prin francezi"), cuvîntul care a rămas a fi amintit, de cîte ori este vorba de isprăvile francezilor, în timpuri i, prin Orient. Pe lîngă aceasta el culegea inscripţii. Ardealul pe acea era cunoscut ca avînd multe urme romane; să se mai adauge că aici aseră iezuiţii, oameni foarte culţi, cari aveau cunoştinţă de ce s-a fost acest domeniu şi comunicau aceasta şi în Apus, creîndu-se astfel Ardea-reputaţie specială. Nimic mai natural deci decît că Bongars a venit ile acestea după asemenea urme.
scripţia de călătorie a lui, pe care n-avea intenţia s-o publice, constă îple note, păstrate între hîrtiile ce se află la Biblioteca din Berna. ită întîi într-o broşură germană, a fost reprodusă în voi. XI din colecţia izaki.

item în epoca lui Petru Cercel şi a lui Mihnea zis „Turcul", la 1585. tru Cercel e fratele lui Mihai Viteazul, unul din fraţii lui, căci era şi 1 care purta acelaşi nume de Pătraşcu ca şi tatăl lor, Pătraşcu cel Bun: 5a Pătraşcu cel din Cipru. O familie foarte bine înzestrată, unii într-un Iţii într-altul. Ştim ce a făcut Mihai; Pătraşcu din Cipru a scris o ică grecească, pe care am găsit-o, sînt mulţi ani de atunci, la Biblio-jală din Dresda, purtînd chiar în titlu însemnarea acelui care a făcut-o, pre^ Petru Cercel, el a avut o viaţă foarte zvînturată. Fusese o bucată ie în Damasc, cum spune însuşi într-o plîngere a lui, de pe la 1579, gele Franciei, pomenind de nenorocirile copilăriei şi tinereţei lui. Reclama atunci dreptul de moştenire la tronul muntean, cerînd sprijinul regelui

ipă aceea a apucat drumul către Apus. Unul dintre mulţii pretendenţi ăreau la curţile occidentale, împrumutînd bani şi rugîndu-se de un

sprijin diplomatic. A fost bine primit la curtea acelui rege Henric al III-l^ om inteligent, vioi, elegant, cam stricat, încunjurat de tineri cari avej aceleaşi calităţi şi defecte, vestiţii „mignons" cu cercelul la o ureche, de uii] şi, pentru el, numele de „Cercel". Voevodul român pribeag a stat o buca de vreme în preajma suveranului francez, care i-a dat la urmă scrisori I recomandaţie, cu care merge la Constantinopol, unde ambasadorul franci de Germigny 1-a susţinut, din ordin şi din aplecare. Din nenorocire n-avej bani, nici ambasadorul, nici pretendentul, şi nu se găsea cine să-i împrumuj nici pe unul, nici. pe altul, — şi acolo lucrurile nu mergeau fără bani. Cu toa acestea Germigny continuă stăruinţele sale, şi, în cele din urmă, Petru ajun domn al Terii Româneşti. Venind pe tron, s-a încunjurat şi el de italieni, j francezi. A cîrmuit aşa doi, trei ani, nemulţămind pe boieri prin părţi rele ale guvernării lui, ca şi prin ce se nemulţămesc oamenii mai uşor, adi prin părţile bune. In acest timp a clădit curtea domnească de la Tîrgoviş în stil apusean, a împodobit biserica de acolo, a organizat o armată, a vărs tunuri, din care o fărîmă, cu vulturul şi frumoasa inscripţie slavonă, se poa vedea încă, păstrată ca prin minune, la Muzeul militar din Bucureşti, vădit, un fel de imitaţie — fără ca modelul să fi existat înaintea ochilor, d din cauza aceloraşi curente occidentale — a lui Despot; numai cît ceea făcuse străinul în Moldova, făcea, de data aceasta, în Muntenia, un ,.dre moştenitor", rezultatul nefiind aşa de catastrofal.

Cu toate acestea Petru a trebuit să părăsească tronul muntean, refugii du-se pe urmă în Ardeal. Prădat, prins, a fost apoi închis în Maramureş, Hust, de unde a scăpat, lăsîndu-se cu o funie pe fereastră.

S-a dus din nou în Apus, unde a fost primit ceva mai rece decît înaint a mers în Italia, adresînd df acolo scrisori desperate către francezi, cari în nu mai aveau aceleaşi dispoziţii faţă de dînsul. A stat la Veneţia un tim cheltuind din larg — sistemul cel mai obişnuit pentru a fi crezut cine"[1] bogat şi a găsi creditori —, şi de acolo, cu ajutorul veneţienilor, a trecut Constantinopol, reîncepînd uneltirile pentru domnie. Fiind însă tot aşa sărac şi fără sprijin din partea vreunei ambasade, turcii, la un moment da l-au suit într-o luntre spartă şi l-au înecat în apele Bosforului. Aşa a mur pentru a rămînea neîngropat în veci, fratele lui Mihai Viteazul.

După plecarea lui Petru Cercel s-a împrăştiat şi lumea străină care încunjurase un moment, toţi oaspeţii neobişnuiţi cari ţineau de persoana Iu fluturi ce jucau în raza trecătoarei lui lumini. A revenit Mihnea, fiul ace Alexandru, despre care o mărturie, citată înainte, îl arată ca aplecat căt catolicism; din parte-i, Mihnea s-a făcut turc mai tîrziu, dar a luptat imp triva lui Mihai Viteazul, pentru tronul muntean, rîvnind să fie beglerbeg părţile acestea.

Pe vremea lui Bongars însă, era un tînăr de douăzeci şi cinci de ani. amintirile lui Petru Cercel nu se împrăştiaseră.

Călătorul porneşte vara din Braşov, căpătînd după cerere scrisori paşaport către domnul muntean. Mai avea scrisori de la unul dintre cei m însemnaţi reprezintanţi ai saşilor în momentul acela: Albert Huett din Sibii care-i dăduse şi scrisori către Mihnea Vodă, pe care-l cunoştea îndeoset Bongars era întovărăşit de un cămăraş al lui vodă, care venise în Arde pentru cumpărături, Gulielm Walter, foarte probabil rudă cu alt Walte

-l vom întîlni pe vremea lui Mihai Viteazul, traducînd cronica româ-
a logofătului Tudose despre cei dintîi ani de domnie ai acestuia şi
o formă mai potrivită gustului cetitorilor din Apus. La Braşov, înainte
răsi oraşul, el pomeneşte de bîlciul[1] de vineri şi sîmbătă, care se ţinea

se spune că la acel bîlci se întîlneau negustori din oraşele noastre;
' ni spune el, „şi oameni din Muntenia şi Moldova". Probabil cei din
irimi si, pe lîngă aceştia, oaspeţi întîmplători cari se găseau în oraş:
familii boiereşti refugiate, ambasadori, curieri.
m era bîlciul acesta din Braşov putem să ştim, dealtfel, printr-o icoană
i păstrat si de pe care o copie se găseşte la Academia Română, repre-
pe acela din Braşov în veacul al XVIII-lea, cu săteni de ai noştri,
ati în constumele lor pitoreşti, cu călugări, preoţi, boieri — în acest
rtînd costumele epocei fanariote — cu negustori saşi; tot felul de
sînt expuse, de la icoanele şi crucile pe care le vindeau monahii pînă
usele sătenilor şi la obiectele fabricate de saşi, cu toatele expuse în
sau, cum se mai zicea, şatre[2].
indcă Bongars trebuia să păşească într-o ţară cu totul necunoscută,
ire la care umblau tot felul de legende urîte — „die wilde Walachei"
anilor noştri din vremuri mai nouă era în mintea multor călători, cu
iltă dreptate, şi pe vremea aceea, — Bongars luase scrisori de la sfatul
ului către Mihnea Vodă şi către marele vornic al Terii Româneşti,
ie. In acelaşi timp, fiindcă se cere o „carte de drum şi de trecere" la
i\ se îngrijeşte să aibă această hîrtie.
ce drumul pe la Rîşnov, una din cele mai vechi aşezări din părţile
, — Rosenau al saşilor fără îndoială n-a dat Rîşnov, şi trandafiri aşa
ţi în părţile acelea de munte nu se întîlnesc ca la Gazalîcul bulgarilor;
l poate că grădinăria persană nu adusese încă trandafirii, al căror nume
)mânesc, ci grecesc („treizeci de foi").
lătorul află la Bran castelul, care oferea şi un adăpost drumeţilor. Se
:um era păzit hotarul: o parte din garnizoană ieşea dimineaţa, altă
eara pentru a străjui linia: erau două schimburi. La o leghe dincolo
i e hotarul, însemnat cu o cruce. Şi, deci, pe lîngă crucile care se ridicau
i însemne locul unde se săvîrşise o crimă sau se petrecuse un eveniment
era şi crucea de hotar. în Moldova, adăugim, pentru hotarul moşiilor
ine, ca şi pentru hotarul terii, se întrebuinţa nu crucea, ci aşa-numiţii
nişte stane de piatră, pe care, mai bine sau mai rău, era schiţat un
>are se făcea uneori şi din lemn; cînd era vorba de o nouă hotărnicie,
iea că „s-au mutat bourii".
îpă ce s-a trecut graniţa, se face coborîşul pe la Piatra lui Craiu. Nu
i, firește, şosele, pe care Apusul însuşi le-a întrebuinţat abia în secolul
H-lea. Drumul era foarte greu. Trăsurile, care pe vremea aceea se ziceau

erminul de „bîlciu" vine din ungureşte, „bucsii", care înseamnă pelerinagiu; iar
l corespunzător în Moldova, „iarmaroc", din „Jahrmarkt" al saşilor; noi mai avem
rmm însă pentru asemenea adunări, şi anume „nedeie", care vine de la „nedelia",
|?"ă slavonește „Duminică". Se mai întrebuinţa şi cuvîntul „tîrg" în acelaşi sens.
şatra , la început, n-avea nici un sens ţigănesc; acela dintre dregătorii domniei
;njea de corturi se chema şătrar.

sau *rădvane,* cu un termin slavon, sau *cocii,* termin unguresc-nemțesc („Ku schen"), sau *hintae,* cuvînttot unguresc, trăsurile acestea se coborau cufuniil ca la mănăstirile de pe stînca din Tesalia, de la Meteore, sau la Muntele Șina Cu carăle se trece apoi Dîmboviţa, la vad. Drumul se făcea foarte înci din cauza greutăţilor extraordinare pe care le oferea. O noapte o dormii călătorul la Bran, o alta o va petrece într-un sat pe Ialomiţa. Pe drum, Bonga: vede cetatea lui Negru Vodă, care se pomenește și cu ocazia retragerii li Mihai Viteazul după lupta de la Călugăreni.

Ne oprim pentru a spune, în ce privește pe Negru Vodă, că vech< părere cum că principatul muntean ar fi fost întemeiat de Radu Negru Voc este cu totul greșită și foarte tîrzie. Radu se bucură de această favoai de a fi fost considerat ca întemeietorul principatului pentru că a fost ac înaintaș al lui Mircea care a contribuit esenţial la facerea mănăstirii Tisman și călugării cari ei au dat întîiele anale muntene, cum cei din Putna au dj pe cele dintîi ale Moldovei, au pomenit pe cel mai vechi domn pe care ştiau ei, făcîndu-se o confuzie între Radu, dovedit documentar înainte c Mireea, și un închipuit Radu din secolul al XlII-Iea. în ce privește ț „Negru", e *Neagu,* Neagoe Basarab însuși, care, tot fiindcă a făcut o mai mănăstire, cea de la Argeș, unde iarăși s-au scris, fără îndoială, anale, a treci în cîntece ca și în legenda populară și în nomenclatura determinată de acestei Cum în Moldova toate lucrările mai vechi, mai frumoase, mai impunătoai erau puse în sama lui Ștefan cel Mare, tot așa aici ele se puneau în sama lt Negru sau Neagu-Neagoe. La început, pe la sfîrșitul veacului al XVI-lea, zicea numai Negru Vodă: ideea unui Radu Negru e mult mai recentă.

Noaptea următoare, Bongars e găzduit la Tîrgoviște. Cum era oraşi atunci, se va vedea îndată din călătoria italianului Botero. Aici, la Tîrgovişti ţineau ospătărie pentru străinii catolici, fiind îndatoriţi la aceasta prin datl nile lor, așa cum se obișnuia și la mănăstirile noastre, franciscanii, de mul vreme așezaţi în oraș și cărora lumea li zicea „baraţi", de la cuvîntul ungure care înseamnă „frate" (slav.: *braț.* Cf. Bărăţia, biserica catolică din Buci rești). Aici nu era, ca la Cîmpulung, un străvechi „Cloaşter" ca al vechili cavaleri teutoni, din care se păstrează încă piatra de mormînt a lui Laurenţi „conte de Cîmpulung" pe la 1300, ci franciscanii unguri din Ardeal întemei seră o biserică mai modestă, deservită apoi de italieni: am pomenit de întî nirea călătorului italian de la Valle, la începutul acestui veac, cu călugăi de aici.

Pe timpul lui Radu de la Afumaţi, marele luptător contra turcilor, Arg şui era un vechi scaun de domnie, încunjurat de prestigiul trecutului, di domnii stăteau mai mult la Tîrgovişte. Dacă n-ar fi fost așa, nu s-ar fi făcu pe vremea lui Neagoe şi a lui Radu, vechea mitropolie de aici, clădire c toată frumusețea, pe care Lecomte du Noiiy a găsit cu cale s-o strice. Ridica în veacul al XVI-lea, reparată de Brâncoveanu, era împodobită cu o mulţin de morminte; o încununau mai multe turle decît orice altă biserică din ti cuprinsul pămîntului românesc; avea şi un pridvor frumos, şi înfăţişarea de total era cu adevărat grandioasă.

elalte biserici din Tîrgovişte, unele frumoase — căci nu s-a resimţit utremurul cel mare de la 1802, dărîmînd turnurile, şi n-a fost nevoie locuiască prin odioasele cutii de lemn îmbrăcate în tinichea şi spoite oros care datează din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea. Biserica scă este singura mai veche, fiind anterioară chiar lui Petru Cercel, efăcu: a fost restaurată de Matei Basarab şi pe urmă mărită de Brân-i iar o ultimă reparaţie i-a dat, pe la 1790, unele din picturile care azi.

easta era Tîrgovişteа de atunci, după aceea Bongars merge la Bucureşti, itinuîndu-si drumul, din nou pe cursul Dîmboviţei, francezul ajunge nde, spune el, este curtea, tarea capitalei aici, cu toate că în acest oraş rezidase Radu cel Frumos

si cînd, şi alţi domni de la sfîrşitul veacului al XV-lea, a trebuit să din nou în veacul al XVI-lea, fiindcă pînă la Radu Paisie, pînă la Ciobanul, cum am spus, domnii aveau legături strînse cu Ardealul ceea tindeau către munte. Bucureştii, pe vremea lui Bongars, erau ă o capitală nouă. In deal, la Radu Vodă, se vedea bisericuţa lui Alexan-ă, care a fost prefăcută pe urmă de Radu, fiul lui Mihnea, despre ost vorba mai sus. Iar „biserica lui Bucur" e numai bolniţa de îngro-călugărilor de la Radu Vodă.

"tea cealaltă a Bucureştilor era, cum am văzut, cu totul nouă. Curtea asese făcută abia de urmaşul lui Mircea, Petru Vodă, şi fraţii lui. Ea i un punct fixat pe malul celalt al rîului. Oraşul era, dealtfel, şi din-irte restrîns. Pe la 1630 biserica Slobozia se afla în cîmp, şi acolo s-a iptă între boierii pribegi şi Leon Vodă, crucea din curte amintind toc-această luptă şi arătînd locul unde au fost îngropaţi boierii şi soldaţii in jurul lor.

ioua zi după sosirea la Bucureşti, Bongars se prezintă la Divan, şi i, care era foarte iubitor de străini, dacă n-ar fi fost de altceva măcar za exemplului pe care-1 dăduse Petru Cercel, îi pune, prin tălmaciul rebarea, naivă, dacă nu consimte să între în serviciul lui. Ni închipuim ^ars n-avea nici pe departe asemenea intenţii. In acelaşi timp însă 1 întrebe un lucru pe care bietul învăţat francez îl uitase cu desăvîr-ume: ce peşcheş aduce? Bongars nu era ambasadorul nimănui, el umai pentru ştiinţa sa privitoare la antichitate, şi a trebuit să declare luce nici un cadou. N-a fost nici o supărare: era o întrebare obişnuită, i datorie de bunăcuviinţă. în schimb domnul, cu toate că nu primise icordă tainul, căci orice oaspete venea la curtea domnească primea in. Pentru vremea aceasta, Iacob Paleologul, o rudă a doamnei Eca-rnama lui Mihnea, ni spune din ce se compunea tainul său: din pine, ;ăini, vin etc. Cuvîntul „tain" este turcesc, dar bizantinii aveau obi-primească astfel pe călători, ducîndu-i în aşa-zisele xenodochii, ote-e străinii aveau toată întreţinerea, deşi apusenii se plîngeau de puţina se căpătau după obiceiul grecesc, oriental.

1-iu iulie postelnicul se înfăţişează în casa unde stătea Bongars şi-i ză hîrtiile, care vor fi traduse de franciscanii din Bucureşti — prin erau franciscani şi la Bucureşti — şi de ragusani, atît de influenţi incit, pe lîngă cei cari ţineau vama moldovenească în arendă, unul

din fraţii de Marini Poli, Ioan, care era agent politic şi supt Mihai Viteazi ţinea pe Prepia, o nepoată a doamnei Ecaterina. Şi un marsiliez, Barthelen Bertrandy, era aşezat în ţară. Hîrtiile acestea se restituie şi, fără o no[1] audienţă la domn, ca unul ce nu era ambasador, Bongars pleacă a do zi, cu un paşaport redactat în slavoneşte.

I se oferă şi facilităţi de călătorie: va fi dus cu carăle domneşti, care p cau la Constantinopol cu tributul şi dările — *Ies carres dominesques* — pent turci, cară acoperite cu stofe tari şi pecetluite cu pecetea vistieriei. Q banii nu se numărau, ci se cîntăreau după un vechi obicei răsăritean — tat rii, de exemplu, socoteau cu aşa-numitele *sommi,* greutăţi din anume met Ni s-a păstrat şi o chitanţă turcească pentru plata tributului pe vremea Petru Vodă.

La carăle acestea domneşti îl duce pe drumeţ un portar, căci el a grija călăuzirii străinilor. Se trece podul peste Argeş, pe locul unde erau Că gărenii — căci lupta lui Mihai s-a dat pe podul drumului mare, peste mlai nile Neajlovului, ca a lui Ştefan la podul drumului mare, pe Raeov către Vaslui. Se ajunge astfel la Giurgiu.

Aici era încă cetatea turcească pe care Mihai Viteazul şi Sigismund Bâthf — şi inginerii toscani întrebuinţaţi cu acest prilej au lăsat o descriere asuj căreia vom reveni pe urmă — au cucerit-o la 1595. La Rusciuc se trece p tind trei taleri la vamă pentru a se continua călătoria, care nu ne mai in resează.

Acum, după călătoria aceasta a lui Bongars, cîteva cuvinte despre că torii englezi cari au fost tot pe vremea aceea la noi, călători ale căror descri ni s-au păstrat într-o culegere de acte privitoare la drumurile făcute de engl în deosebite regiuni ale lumii, a lui Hakluyt.

John Newberie, întră la noi, în 1582, pe gurile Dunării, plătind do la trei coroane dregătorului turc. De la Isacce el trece la Reni, unde a copii cu cercei de aur, femei cu monede de argint în cosiţe şi cuţite în brîu ţigani şi ţigance. După ce pomeneşte de ieftinătatea peştelui, el înfăţişea mai departe calea lui pe Prut, prin Fălciu la Ţuţora, apoi la Iaşi, unde van sul Nicolae Nevridi lua 24 de aspri pe vite şi 5 lei, 10 aspri pe butea de v Şi aici se înseamnă curtea cu împrejmuirea de gard, heleşteul şi — spînzu toarea. în faţă, pe deal, mănăstirea Socolei[1].

Avem apoi două însemnări privitoare la drumul prin Moldova al John Austell şi Iacob Manucchio[Iv].

Iată ordinul pe care-1 primeşte domnul din partea turcilor ca să c ospitalitate călătorilor englezi în 1586:

„Să ştii tu, care eşti domn al Moldovei (al Munteniei), şi alţi ofiţeri noştri cari stăpîniţi şi locuiţi pe calea pe care se trece de obicei în Moldo (Muntenia), că ambasadorul Angliei", — pe vremea aceea începuseră întî

[1] V. Iorga, *Histoire des relations anglo-roumaines, Iaşi, 1917,* p. 8 — 9; cf. Beza, *J pers onthe roumanian people and literature,* Londra, Macbride, 1920, p. 22— 3- — John Smi supt Movileşti, dă numai ştiri de luptă ca ale lui Joppecourt; cf. Iorga, o.c.,p. 23—4; Bt- *o.c,* p. 23. V. şi Lithgow, în Iorga, *o c -,* p. 33 — 4; *Studii şi documente,* XXIII, p- 459 —

i urmate între Anglia şi Poartă şi, după primul ambasador, care a
mai scurtă vreme, Harebone, de care vom vorbi îndată, a venit altul,
[Barton, care a avut legături foarte strînse cu Moldova, întovărăşit
i afaceri cu anumiţi evrei prefăcuţi în supuşi englezi, el însuşi finanţînd -
tă pe Aron Vodă, contemporanul lui Minai Viteazul, şi negociind cu
pentru pacea cu sultanul, —, „trimeţînd doi nobili englezi cari voiesc
e în Anglia, pe Henry Austel şi Giacomo de Manucchio, a cerut de la
ea noastră scrisori de liberă trecere prin stăpînirile noastre, cu o slugă
ă ei De aceea vă dăm cu strînsoare vouă şi tuturor dregătorilor noştri
ti pe la cari vor trece ca, primind această poruncă a noastră, să aveţi
ită grijă şi să luaţi sama să fie îngrijiţi aceşti călători cu ospitalitate
t drum aî lor, pe bani dîndu-li provizii pentru ei şi caii lor, aşa încît
bă de ce se plînge pe urmă de voi. Dacă, din întîmplare, ar veni în
loc unde ar trebui să se teamă pentru persoana sau averea lor, să
jesti ca ei să fie păziţi de oamenii voştri, şi să meargă cu ei prin toate
! de bănuială, avînd tovarăşi destui. Ci să băgaţi bine de samă ca ei
lucă din ţara noastră vreunul din caii ce pot fi de folos" — caii erau
la export şi de domnii cei vechi şi de turci, ca o contrabandă de
„Ascultaţi porunca noastră şi daţi crezare peceţii noastre." lătorii
merg, la 1586, de la Varna la Isaccea. „Şi am intrat în Isaccea" ui se
chema în vechile izvoare, nu cu numele acesta, care poate fi se şi
vechi în legătură cu un stăpînitor din veacul al Xl-lea care se
aşa: terminul slav era Obluciţa — „şi am intrat în ţara Moldovei.
nt creştini, supuşi turcilor." După aceea apucă o cale cu totul neobiş-
de-a lungul Prutului, mergînd pe la Fălciu, — un tîrguşor cu oare-
aportanţă.
r fi trecut şi pe lîngă Huşi, cu biserica lui Ştefan cel Mare, pe Drăsla-
faţa satului de catolici Cornii[1].
lătorii se urcă apoi la Prut în sus, ajung la Iaşi, căruia-i zic: „Capitala
ei" — călătorul polon cu cîţiva ani înainte zicea numai „una din capiii
se adauge: „unde Petru Vodă, domnul acestei teri, îşi are reşedinţa, i
care am primit mare curtenie, ca şi de la boierii curţii sale". Li se
zitori, fără plată, desigur, şi tain, întocmai ca lui Bongars, dincolo,
se ridică apoi pe linia Prutului pînă la Ştefăneşti şi merg la Hotin, apoi
Leniţa.

em acum şi călătoria, arătată printr-un paşaport din io mart 1579, a
ielm Harebone[v], ambasadorul englez chiar, prin aceeaşi Moldovă,
privilegiu de comerţ din 25 august 1588 acordat ambasadorului e
rt ca „tratatul" cu Petru Şchiopul. Tipărit în „Uricariul" lui Codrescu,
iurea, el ni-a servit, pe o vreme cînd se discuta dacă ţerile noastre au
)vincii turceşti sau ba, dacă aveam autonomie sau ba, dacă ni era
îngăduit dreptul de a încheia tratate, în timpul Congresului de la
îare hotăra asupra soartei noastre.
rebone însuşi scrie aşa despre una din călătoriile lui: „Am ajuns (cu
ci de persoane), la 4 septembrie 1585 în Moldova. După porunca sul-

Jămoşul e un Huşul; nu poate fi vorba de husiţi, cari nu se dovedesc a se fi
■Şa. Episcopia era să se întemeieze în curînd.

tanului am fost primit foarte curtenitor, de Petru, domnul terii, grec de re gie"[1]. După aceea spune că a trecut în Polonia, fără să dea alte amănun' Dealminteri şi altă dată a trecut Harebone pe la noi, fiindcă ambaa dorul imperial spune la 22 iulie 1581 că „Gulielm englezul" a plecat prin M< dova şi Polonia la Danzig şi apoi în Anglia: legătura Danzig-Constantinof se făcea pe vremea aceea pe aici.

La 1587 nişte ardeleni străbăteau Moldova mergînd de la Sigismu Bâthory, prinţul lor, în Polonia, unde, murind regele Ştefan din acee. familie, o moştenire părea că s-ar putea deschide pentru tînărul ambiţ: care stăpînea în Ardeal[2].

De la Braşov se trec greu munţii spre Oituz: trebuie ca toţi să ajute ridicatul căruţelor, solii singuri, cu cancelariul Wolfgang Kovacsoczy în fn te, rămîind călări. Prin noapte adîncă se străbat, la lumina faclelor, pădui de la hotar, foarte dese: un rîu iute curge alături cu zgomot printre foai înalte stînci. Toate năcazurile acestea sînt înfăţişate foarte pitoresc în laţi diacului anonim. Se doarme după putinţă, fără hrană, în mijlocul noroaie şi în pişcatul ţinţarilor. Pe la straja ungurească, împotriva moldovenilor a tătarilor, se ajunge la Trotuş, unde aşteaptă mehmendarii cu obişnui tain.

Aici autorul, Ioan Deczy, se crede dator cu notiţe arheologice cu priv la sensul cuvîntului de „Valahie", care nu vine de la Flaccus, ci de la cuvîni german pentru italieni: în adevăr aici se vorbeşte o limbă latină, deşi foai stricată. Ţară bogată, bună de cultura viţei , dar sărăcită de tirania domniL pe cari storcîndu-i turcii, şi ei storc pe supuşi.

Gale mai bună pînă la Bacău, unde se trece greu Bistriţa, unul din foai frumoasele rîuri ale terii. Romanul e pe „foarte limpedea" Moldovă, ai ca afluenţi sînt prezintaţi în dezordine (e şi Oltul, Argeşul!); aici sînt şi negusti turci. Se ajunge la satul „Aracele", unde a fost odată şi popasul rege Ştefan. La Suceava, „foarte frumos" palatul; şi cetate distrusă: se amintt domnii de la Ştefan cel Mare la Despot, la Ioan Vodă cel nou, cu atît „tragicul sfîrşit", la Potcoavă cel tăiat la Liov.

Prutul e trecut la „Forum Amans" (?) şi de aici începe pustiul tătari şi cazacilor. Gancelariul şi Gaşpar Kornis, care era să fie dregătorul lui Mi Viteazul în Ardeal, pun cinci ţerani să conducă ambasada prin locurile ace primejdioase.

0 altă povestire, de Gyulaffy Lestâr, menţionează la Suceava peirea Despot, înseamnă trecerea pe la Siretiu, lîngă rîul revărsat, oprirea la C< năuţul plin de ruşi, unde se ia ca vamă peste 100 000 de florini pe

[1] V. Hurmuzaki, III, p. 122, Nr. 107; XI, la locurile arătate în tablă. Cf. Iorga *Melanges Bemont,* în *Relations anglo-roumains* şi în *Istoria comerţului,* I.

[2] *Hodoeporicon itineris transsylvanici, moldavici* etc, Wittenberg, 1587; în artico d-lui Motogna din *Revista istorică,* XI, p. 15 şi urm. Cf. şi nr. 4-5 următor.

îre al Rusaliilor vede ducîndu-se 30 000 de viţei în preţ de 80 000 de

• aciău2im încă un lucru: navigaţia. Pe Nistru şi atunci umblau r « un moment dat a fost chiar un plan, pe care-1 găsesc foarte inte- , face Nistrul navigabil. Planul de a face navigabil Oltul e de-a- * colul al XVIU-lea, administraţia imperială din Ardeal gîndindu-se ■ta Dar planul pentru Nistru e încă din 1568, făcut de un florentin, 'Pa în schimb numai să i se acorde, după această lucrare, scutirea ani a mărfurilor lui. El e pomenit într-un izvor, descrierea Poloniei ,lor vecine, de abatele italian Ruggiero[2].

upă *Monumenta Hungariae Historica,* clasa 11/XXXI, p. 20, acelaşi în] aceeaşi
ICI p. 96-7.
î Iorga, *Acte* [şi] *fragmente,* I, 1.

XIV
UN CĂLĂTOR ITALIAN ÎNAINTE DE MIHAI VITEAZUL: BOTERO

Nici unul din călătorii pe care i-am înfăţişat pînă acum nu era călător de profesie; de data aceasta venim la cel cu această calitate: italianul Giovanni Botero[1], abate al mănăstirii San-Michele în Chiusa, iezuit, secretar al Iu Borromeo, şi în această calitate trimis la Paris; mort la Turin la 1617. El întrebuinţat cea mai mare parte din viaţa lui anume pentru călătorii, de p urma cărora a strîns o mulţime de informaţii foarte preţioase, avînd doa singurul păcat că nu se poate fixa data exactă cînd cutare sau cutare di ştiri au fost strînse. Opera rămîne mai mult ceea ce italienii numeau „relazi oni", rapoarte ca acelea pe care le făceau bailii veneţieni de la Constantino pol. Dar dintr-însa putem culege şi lămuriri de mare importanţă cu privir la starea terilor noastre pe la 1580—90.

Botero, care cunoştea bine ţerile noastre fără să putem stabili cînd fost pe aici[1], ştie că moldovenii sînt numiţi de turci: carabogdani, — turc avînd obiceiul de a numi fiecare ţară după acel stăpînitor pe care-1 cunoştea întîi; de exemplu parte din Grecia continentală se chema la dînşii provinci lui Carol, Garl-IH; Dobrogea, după Dobrotici care a stăpînit pe aici, Dobrug Iii. In cazul acesta, deci , Moldova e după Bogdan Orbul, presupusul închină tor al terii, sau poate după Bogdan întemeietorul, iar numele de cară „ne gru", pe care călătorul se trudeşte să-1 explice după coloarea întunecată grînelor moldoveneşti[2], fiind în legătură cu designaţia turanică, după coloan a punctelor cardinale[3].

Definind Basarabia în sensul cel drept — „Basarabia este deasupra mări unde e Cetatea Albă" —, se descrie Moldova întreagă astfel: „Moldova est o ţară şeasă şi roditoare, dar rău ţinută", „mal tenuta" — „bună ţară, rea toc meală", spune proverbul; „fiecare lucrează aici cît vrea, aşa e de mare mu

[1] Mai multe ediţii.
[2] Perche fă ii formento nero.
[3] Cf■ suburbiile numite după colori la Constantinopol ca şi la Bucureşti şi deosebire persanilor turcomani după „oaia albă" ori „oaia neagră". De asemenea Rusia Albă, Rus Roşie, Rusia Neagră, nume rămase de la împărţirea teritoriilor ruseşti de către tătar

renurilor şi rărimea locuitorilor, cari, pe lîngă aceasta, sînt şi leneşi cură de lenea lor". Şi aiurea el spune că locuitorii sînt beţivi şi leneşi, n case acoperite cu stuf.

igur explicaţia acestei critice sociale trebuie căutată în altceva decît rea pe care o simt oamenii de a fi leneşi. Acel care simte plăcerea de _ este fără îndoială bolnav, fiindcă acţiunea însăşi a vieţii produce si munca pentru omul sănătos este un veşnic izvor de mulţămire. secolul al XVII-lea această „lene" are însă o explicaţie, care nu este acum a stoarcerii puterilor, întreţinute cu o hrană mizerabilă, prin e uriaşe ale scurtei perioade agricole şi fără îndemnul pe care-l dă atea progresului economic. Pe atunci nu era încă principala condiţie munci ordonate, care este valoarea economiei păstrate în formă de tara abia începuse să aibă legături care să-i ceară bani. Banul nostru i'fi cerut pe la anul 1570—80, cînd tributul trebuia să-l plătim turmonedă —, şi din acest fapt a rezultat serbia ţeranului, care nu dise bani, oricît de bogat ar fi fost în lucruri. Cumpărăturile zilnice s-au mziv. Acesta a fost un abuz asămănător cu ceea ce s-ar întîmpla cu *Î* foarte săracă ce ar vinde pe un preţ de nimic singurului cumpărător poîe ştie ce juvaier vechi pentru că trebuie, a doua zi, să răspundă unei :are nu poate fi zăbovită. Pe de altă parte, caracterul pantehnic al ii nostru, destoinicia lui în a face toate cele ce-i sînt de nevoie era ai însemnată pe vremea aceea decît acum. Meşteşugarii străini erau iar, afară de dînşii, pe lîngă boieri, pe lîngă mănăstiri şi episcopii, ioar meşterii ţigani robi, cari nu serveau decît pe stăpînii lor.

tîrg nu se găsea mai nimic, căci tîrgurile, în forma caracteristică Mollatează de pe la 1830—40. Să se mai adauge faptul că atunci femeia ră de munca la cîmp: se zicea „rumân" în Ţara Românească şi „vecin" Iova ţeranului neliber, dar niciodată nu se zicea „vecină" în sens de neliberă, şi o singură dată am găsit cuvîntul „rumână", din greşeală. 3 vindeau moşiile, se însemnau bărbaţii îndatoriţi la muncă, nicinsă femeile: sistemul acesta de a robi femeia la munca ogorului, care şi degenerarea populaţiei, e o eroare economică şi un act de barbarie pe care epocele mai vechi nu le-au cunoscut. Toata arta noastră popu>a de strălucită, n-ar fi existat dacă femeia ar fi muncit de-a valma cu ii la cîmp[11].

;ă deci explicaţia „desfătării în lene" de care vorbeşte Botero, care-şi lie că ţerile noastre erau cam ca Lombardia sau alt ţinut fericit al Ita!, în care serbia nu era cunoscută şi ţeranii liberi aveau ogorul lor, iar îfloritoare stăteau lîngă sate, aşa încît omul avea şi plăcere şi avanta a munci, strîngînd capital şi putîndu-şi procura plăceri ale vieţii pe i noştri nici nu le bănuiau.)tero, care a cunoscut ţara mai bine în părţile basarabene, spune că

codrii şi focul se făcea din *stuppi,* „etoupes", de fapt: tîzîc, ca în Dobro:a în unele părţi din Basarabia pînă azi, supt influenţa şi a tătarilor, işnuiesc încă acest fel de a se încălzi. Dimpotrivă, în Moldova dintre Carpaţi ca şi în Muntenia, erau nenumărate pădurile şi codrii, aşezăeşti găsindu-se de-a lungul durilor, în lunci, sau în poieni, de unde

numărul mare de localităţi al căror nume e întovărăşit de cuvîntul „poiană Poiana Ţapului etc.

In ce priveşte izvorul de bogăţie al vitelor, se spune că ele sînt în num foarte mare, de se scot foarte multe şi pentru ţerile vecine, cum s-a văz şi din expunerea lui Graziani.

Pentru întîia oară însă la Bongars şi la Botero se pomeneşte despre salin cu drobul ca „marmura sură", despre minele de la noi, care n-au fost căuta cum trebuie din cauza lăcomiei turcilor; ba chiar, mult mai tîrziu o prop nere de a se exploata minele noastre venind de la ruşi prin faimosul Tra dafilov, pe la 1840, din aceeaşi temere s-a refuzat, ca fiind oferta unor strai primejdioşi. Totuşi călătorul adauge că se găseşte aur în rîuri, deşi minele aur şi de argint nu se caută din acea pricină a turcilor. Pentru culegerea aurul din rîu se întrebuinţau anumite categorii de ţigani: aurari, zlătari, superic lingurarilor, cari lucrau lemnul, şi altor categorii ţigăneşti: în legătură mănăstirea mai ales, se spăla astfel aurul din rîuri, din Olt, aur care venea d Ardeal, din minele exploatate continuu. Se vorbeşte şi de „ceara" min ralâ de lîngă Tîrgşor, un fel de „păcură", servind la facerea luminărilor, nu uităm pomenirea marii bogăţii de miere şi de ceară.

Vistieria lua o dijmă de la toate produsele: de la oi, goştina, de la por tot aşa; de la vitele albe mai tîrziu s-a luat văcăritul, pe vremea lui Brânc veanu, care îndrăzni, la munteni, să se atingă de această bogăţie a boierii De la albine se culegea *albinăritul,* şi Botero ne asigură că se luau din ace venit 100 000 de scuzi pe an numai de domnie. Mierea aceasta din Moldo se expedia prin Italia încă de pe vremea lui Alexandru Lăpuşneanu, care intrat în discuţii formale cu negustori italieni, florentini şi veneţieni, pent exportul de vite şi alte produse moldoveneşti (1560)[1]. La Veneţia se trimet şi ceară, aşa încît frumoasele peceţi veneţiene şi luminările care au ars, fă să afume mozaicele şi picturile nepreţuite, în splendidele biserici din ace, oraş erau datorite sporului harnicelor albine moldoveneşti. In general, spu Botero, dijmele produc, la un loc, visteriei un venit de două milioane de seu ceea ce era enorm pentru vremea aceea.

In Moldova sînt cincisprezece oraşe, iar în Muntenia, mai puţine: Tîrgov: tea, unde locuieşte domnul, era încunjurată, cum este şi acuma o curte ţei neasă, cu gardul de răchită bătut uneori şi cu lut, cu o împrejmuire de palisa umplută cu pămînt; zidăria, din care se văd rămăşiţe şi astăzi, datează am spus-o — numai de pe vremea lui Matei Basarab.

Oraşul avea, după alt izvor[2], o mie de case româneşti, şi săseşti abia dou zeci şi două; capela Sf. Francisc era în ruine; la Sf. Martin servea un pre luteran.

Se mai vorbeşte acolo şi de Cîmpulung, cu nouă sute de case (patruzt şi nouă săseşti), de Rîmnic, unde se mai află catolici în douăzeci de case, Brăila, de Tîrgşor, Tîrşor, care a avut oarecare importanţă odinioară, fii ţînd ca oraş încă din secolul al XV-lea, cînd a fost omorît acolo un dom Vladislav, dacă nu Vlad Dracul şi fiul său, iar biserica mai veche în Tî e numai din veacul al XVII-lea.

[1] Iorga, *Istoria comerţului,* ed. II, p. 191 — 2.
[2] Hurmuzaki, III, p. 94—5.

,ie politică, în ce priveşte legăturile cu turcii, Botero constată ldovei datoresc *ajutor* turcilor. Aceasta ne face a veni la originea acestor relaţii.

încă ale unui vasal, fiindcă turcii se deprinseseră cu un anume L pe care-1 găsiseră la intrarea în Peninsula Balcanică, formînd e căpetenie în statul sîrbesc şi în cel bulgăresc. Astfel eram datori ară de tribut, de peşcheşul care era trimes suzeranului, de daruri ternici la Poartă, ca un element de politeţă, de omenie, şi fur- ;boi: lemne, grîne, catarge şi altele. Aşa incit datoria pe care o aă terile noastre de a da anumite provizii la Poartă în mod nor- fix mult inferior valorii lucrurilor vîndute, este în legătură cu primitivă a furniturilor de război. Tot aşa salahorii cari se cereau :i erau iarăşi o consecinţă a obligaţiei noastre de a ajuta în răz- ăratul" păgîn, căci a fost un timp cînd ni se cerea şi un ajutor lai cit foarte răpede s-au înlocuit contingentele de ostaşi cu această .*re* a fost o dezonoare pentru ţerile noastre.
idaus la aceste îndatoriri am văzut că turcii împiedecau exportul ari-i rezervau pentru oastea lor, întrucît nu mai erau întrebuin- n pentru nevoile militare. Vorbind de cai, Botero spune că aceştia Dutere şi o răsuflare neobosită". E vorba de caii mărunţi, rasă de buinţaţi şi de cazaci, căluţii cuminţi şi răbdurii, pe cari în timpuri n despreţuit aşa de mult, fără să ne gindim că sînt singurul fel adap- jurărilor de climă şi condiţiilor în care trăieşte cea mai mare parte ii noastre. Atîtea încercări făcute cu animalele de aiurea n-au reu- d în secolul al XVIII-lea boierii ştiau să crească aceşti cai indi- ari se făcea remonta austriacă, daneză, prusiana — şi cel dinţii Prusiei pe care l-am avut, pe la 1780, un dascăl nemţesc, anume ese instalat în rîndul întîi pentru această remontă.

ta terilor noastre exista încă. Acest izvor ni spune ca Moldova dădea rchebusieri, adecă puşcaşi („puşcă", în timpurile vechi însemna tun, traducere din ungureşte am găsit cuvîntul „tun", la început: tunet, LI de astăzi al lui; sineaţă era atunci puşca; pare că în Ardeal a iţii să se întrebuinţeze, deci, „tun").
eţi se puteau strînge 25 000, iar în Muntenia numai 10 000, pe , în degenerarea militară a acestui principat, pedestraşi sînt numai 3 aceea Moldova a fost in stare să mai dea încă o armată lui Ioan Cumplit, pe cînd în Ţara Românească, atunci cînd a trebuit ca Mihai să se ridice împotriva turcilor, el s-a văzut silit să-şi facă o armată, mente indigene, ci cu elemente plătite, ceea ce era să-1 ducă la cata- pe unul care n-avea bani şi ţara nu era capitalistă ca să aibă de unde-i 3m militar capitalist, deci, într-o ţară care nu cunoştea capitalul, - un alt pasagiu — fiindcă Botero revine de mai multe ori asupra r pe care le spune — se arată că Moldova putuse da şi pînă la 50 000 ar numărul scăzuse din cauza prădăciunilor cumplite pe care le sufe-

rise, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, supt Ioan Vodă şi după dlnsul, din cauza năvălirii cazacilor sprijinitori ai pretendenţilor la domnie, ai „domnişorilor", şi a tătarilor care-i combăteau.

„Ţara aceasta", spune Botero, „avea bielşug de toate, acum războiul a pustiit-o aproape."

Alte izvoare contemporane vorbesc pentru Moldova de 15 000 de călăreţi: boierii purtau platoşe de zale, ţeranii aveau suliţi şi scuturi. Printr-o descriere din a doua jumătate a secolului al XVII-lea ştim că suliţile şi le făceau ţeranii, din pari cu vîrful ars în foc. Supt Tomşa erau 50 000 de călări. O socoteală a lui Despot, făcută de el însuşi, cuprinde 40 000 de pedestraşi şi 50—60 000 călări. Iar Ruggiero, acel care vorbeşte de planul florentinului de a face Nistrul navigabil, notează 50 000 de călări întrucîtva asămănători cu ai turcilor, cu puţine arme, arce —, moştenire de la tătari, ca în vechea luptă de la Posada a muntenilor lui Vodă Basarab contra ungurilor regelui Carol Robert, luptă care e înfăţişată în *Chronicon pictum* al regalităţii maghiare[1].

Giovanni de Marini Poli, ragusan amestecat în arendarea veniturilor ambelor principate şi înrudit prin soţia să cu dinastia Munteniei, socotea că Moldova avea 25 000 de ostaşi, dar el e parţial pentru principatul unde-şi avea rosturi cînd spune că în Muntenia erau 35 000.

Botero cunoaşte şi legăturile românilor cu Polonia, chiar cele vechi, căci citează tratatele din 1403 şi 1432, adăugind că vechile relaţii slăbiseră puţin: polonii n-au sprijinit pe Ioan Vodă cel Cumplit, în ajutorul căruia au alergat cazacii, fiindcă acest „cumplit" domn înlocuise pe Bogdan cel Tînăr, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, care-şi măritase surorile cu poloni, înainte de a o face Ieremia Movilă cu fetele lui, şi petrecea în lumea polonă, pierzîndu-şi chiar tronul pentru că trecuse peste Nistru la o nuntă, şi prietenii lui poloni au încercat să-1 restituie in domnie prin expediţia, interesantă, pe care o descrie îndeosebi polonul Lasicki[2].

In ce priveşte, în sîîrşit, firea poporului nostru şi legăturile cu domnia, iată ce întîlnim la contemporani: „Este un popor supus apăsării, şi din cauza aceasta e de ajuns să vadă că vine cineva cu aiere duşmănoase ca să se **retragi** înaintea lui". Iar un nobil ungur, Forgâch, care cunoştea foarte bine Moldova, de prin anii 1560—70, şi care a descris luptele Moldovei de pe vremea aceasta, are următoarele cuvinte de ură: „Aşa de cruzi sînt barbarii aceştia încit ucid pe domni fără cel mai mic motiv, şi tot aşa fac supuşii faţă de domn De aceea nimeni n-a putut stăpîni multă vreme. Strălucirea familiilor nu s poate aştepta acolo. Căci uneori se nimicesc familii întregi fără nici un cuvînlj adesea pentru a li lua banii sau averile."[111]

întorcîndu-ne acum la Botero, iată ce spune el: turcii numesc pe domm muntean. *în Moldova ţara a păstrat mai tîrziu dreptul de a numi domnul.*

[1] Reproducere şi în ediţii mai vechi din a mea *Istorie a românilor* pentru şcoli-(legenda arcaşilor cari cu săgeata lor fixează locul unde va fi mănăstirea de la Putna.

[2] Paprocki, apoi Gorecki povestesc luptele lui Ioan şi ale cazacilor cu turcii-

>eastă alegere a domnilor, de ţară, era o realitate. Şi totuşi o altă rea-
înt măsurile de mazilie pe care turcii au putut să le ieie, de la un timp,
. domnii noştri. Iată explicaţia. La început, cum am spus, ei se alegeau
care se strîngea într-un anume loc şi aclama pe Vodă cel nou. Cazuri
tea le întîlnim încă din vremi foarte depărtate, de exemplu cînd Ştefan
re a luat tronul Moldovei şi lumea stătea la „Direptate", adecă la locul
■utii, pentru a declara că voieşte pe învingătorul de la Orbie şi Doljeşti.
ii s-a păstrat pînă tîrziu: astfel la moartea lui Matei Basarab a fost
t în felul acesta urmaşul lui, Constantin Cîrnul. Cînd a murit în sfîrşit
Cantacuzino, la 1688, Brâncoveanu a fost ales, în condiţii pe care le
>arte bine, de ţară.

ireii n-aveau dreptul de intervenţie prin obicei ori prin tratate, — căci
>le tratate cu ei au fost fabricate de noi, în secolul al XVIII-lea: de
noştri ca să arate faţă de ruşi că avem drepturi pe care ei trebuie să
irrrîe. Domnul li datora însă o bună administraţie; i se cerea anume
ite raiaua sultanului". Sultanul era ciobanul: el singur tundea oile.
e' iscau plîngeri, natural că „împăratul" le judeca. Acesta neputînd să
bucureşti sau la Iaşi, domnul era rugat să se prezinte la Poartă pentru
[reptăţî. Aşa era datoria. Dar mai era un caz: cînd se schimba sultanul
nd domnul' era ales de ţară, se cuvenea ca el să se înfăţişeze sultanului
i obiceiul asiatic, oriental să-i sărute poala hainei. Cînd domnul se pre-
Poartă din cauza unei pîri, pe dreptate sau ba, turcii cîntăreau motivele
rte şi de alta, într-o cumpănă deprinsă a primi aur, şi atunci, dacă dom-
condamnat, i se lua tronul pentru că abuzase de situaţia lui. Dar tre-
idată, un alt domn, şi, în acest caz, ceea ce s-a făcut de obicei înaintea
•i se făcea la Constantinopol înaintea reprezintanţilor terii, a agenţilor,
hehaielelor, înaintea boierilor pribegi, în faţa acelora cari prezintaseră
mdidatul la tron îşi arăta semnul, tainicul semn imprimat, înaintea
lor, la naşterea unui copil nelegitim. Semnul se verifica: pe baza unei
ini de acest fel era să avem la 1577 în Muntenia ca domn pe un medic
1 din Constantinopol, Rosso, care pretindea că răposata lui maică
a părţile muntene pe vremea lui Alexandru Vodă sau poate era chiar
ă.

obicei, spune Botero mai departe, domnii nu ţin mult, pentru că, din
poftei de cîştig a turcilor, sînt adeseaori goniţi după cererea cui oferă
îare sumă de bani. Şi astfel birul a ajuns să crească necontenit, e
necesar, în felul cum se desfăşură această expunere, să se arate varia-
Dutului, crescut continuu, graţie şi socotelii în aspri vechi şi în aspri
vremea lui Botero însă, el era de 70 000 de galbeni pentru Ţara Româ-
iar domnia costa 300 000, afară de ceea ce se mai dădea paşilor şi celor-
braze ştiute". „Se schimbă domnii aproape zilnic, pentru că ţerile se
oferă mai mult, şi, pentru ca domnii să se poată păstra, se prăpădesc
ii şi se distruge ţara."

XV

STRĂINII LA NOI DUPĂ ADEVERIREA CĂLĂTORILOR

Venim acum la ceea ce spun călătorii cu privire la străinii pe cari-i întîlne în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

S-a văzut că oraşele noastre, şi în Moldova şi în Muntenia, au fost înt meiate exclusiv — noi am întemeiat numai tîrguri[1] — de străinii din Arde sau din partea anexată în veacul al XlV-lea a regatului polon, care este Gal ţia. în ceea ce priveşte Muntenia, cînd a fost vorba de Tîrgovişte, s-a vorb de colonia catolică ce exista acolo şi s-a pomenit şi colonia, mai veche, di Gmpulung.

în Moldova erau mai multe oraşe, civilizaţia economică şi politică fiin aici mult mai înaintată, aşa că şi numărul oraşelor întemeiate de străini trebuit să fie mult mai mare.

Am spus că unul din cele mai vechi a fost fundat de saşi în legătură c exploatările de mine care odinioară formau, fără îndoială, un însemnat izv(de bogăţie: e vorba de Baia (lîngă Folticeni), al carii nume chiar înseamn; mină. în Ardeal, se întîlneşte Rodna, cu acelaşi sens (în slavoneşte): anumi; nume de localităţi din împrejurimile Băii amintesc colonia de saşi de dinco de munte, cari erau specialişti în lucrarea minelor; ba chiar populaţia satele acestora păstrează şi astăzi un caracter deosebit, cu ochii albaştri şi poa chiar şi cu anume vechi practice de gospodărie mai bună decît a sătenii» celorlalţi. Am pomenit iarăşi şi de pecetea cu inscripţie latină a oraşului Bai păstrată pînă tîrziu, pînă în momentul cînd săpătorii, cari în cea mai mai parte era acum ţigani, habar n-aveau de literele chirilice şi mai ales de ce latine, pe care le diformau, dar ei sculptau încă pecetea în mijlocul care: este cerbul Sfîntului Hubert, cu crucea între coarne. Putem spune cu siguranţ că oraşul[1] exista în secolul al XlII-lea, că e deci mai vechi cu vreo sută c ani chiar decît domnia Moldovei, precum şi, dincolo, Gîmpulungul este desigx mai vechi decît domnia Terii Româneşti în forma ei consolidată. în regium care se întinde între Carpaţi şi Şiret, luînd-o la vale şi lăsînd la o par

[1] Pentru amănunte cu privire la toate oraşele se poate consulta cartea mea *Isior poporului românesc.*

ii unul din cele mai noi oraşe, creat abia la sfîrşitul secolului al
ga sau la începutul celui al XlX-lea (satul lui Folticiu), se întîlnea
Neamţ" de astăzi, care are şi un nume unguresc: se zicea — şi forma
rat pînă în secolul al XVII-lea — Karacsonko, ceea ce înseamnă
lui Crăciun", adică *Stînca* lui Crăciun.
„e priveşte Bacăul, numele este, fără îndoială, de origine ungurească,
ară cu exploatarea pe sama coroanei Ungariei a minelor de sare de
care par să fi fost întrebuinţate, de pe vremea romanilor, necon-
chiar în timpul stăpînirii barbarilor, cari, şi ei, aveau nevoie, fireşte,

olonie străină în Bacău pe vremea pentru care avem izvoare nu se
e însă. Dar acolo era reşedinţa nominală a episcopului catolic, care
atîrnarea lui un număr de sate, de origine, cum vom vedea, foarte
^a Ocna însăşi erau aşa-numiţii şalgăi sau şangăi, al căror nume
pus în legătură cu ciangăii. Dacă la Bacău nu întîlnim alături de
ui episcopal o populaţie străină, această populaţie, cu caracter marcat
c, şi în ceea ce priveşte numele locuitorilor, se întîlneşte la Trotuş.
ideţul Putna, numit după apa Putnei, era odinioară unul din cele mai
între străine la noi, care a fost dărîmat de tătari cu ocazia năvălirii
la jumătatea secolului al XHI-lea. E cetatea Milcovului, reşedinţă
ală. Şi, precum în Ardeal, cînd ungurii au întemeiat episcopia de
[(Alba Iulia), ei au aşezat şi o orînduială militară, cu iobagi, cari erau
taşi, ţerani liberi şi luptători, acelaşi plan l-au urmărit ei, pătrunzînd
e de Carpaţi, cînd au organizat episcopatul de Milcov, destinat a fi
de plecare pentru luarea în stăpînire a întregului ţinut. Prin urmare
îea ce ar fi făcut, dacă ar fi rămas, cavalerii teutoni pătrunşi în Ţara
i în Cîmpulung, o „teutonie" pînă la Dunăre, au încercat să facă, îndată
•easta, în legătură cu episcopatul de Milcov, întemeiat pentru cumani,
t şi al cumanilor, ungurii regelui. De această a doua tentativă de a ni
3 cu desăvîrşire viitorul, de a împiedeca orice dezvoltare de stat
lă, ne-a scăpat năvălirea tătarilor.[11] Din episcopia de Milcov a rămas,
n exploatarea minelor de către saşi la Baia, anumite urme în nomen-
geografică; numele de Sascut înseamnă în ungureşte Fîntîna Sasului,
i, în schimb, sînt extrem de recenţi, cam de prin anii 1700, pe locul
Stoeşti, mai mult declt pe al urmaşilor „moşului" Focşea.

rum la al doilea rînd de oraşe, cele întemeiate între Siretiu şi Prut. Sînt
hi decît existenţa domniei. Şi se poate adăugi că, deoarece unde există
îte imposibil ca viaţa rurală să nu se resimtă de vecinătatea lor, în
a domnia a trebuit să găsească o viaţă mai înaintată şi în ce priveşte
3i de aceea regimul patriarhal, cu cnezi şi juzi de sate, e, aici, mult
ţin păstrat decît în Muntenia.
im putea spune care a fost cel dintîi oraş moldovenesc întemeiat
fluenţa galiţienilor: probabil însă că acelea din regiunea de nord a
ire s-a chemat pe urmă Bucovina: Siretiul şi Suceava, numite după
e curg în preajma lor. Evident că vor fi existat tîrguri mai înainte,

poate chiar destul de însemnate, dar aşezările mai mari, aşa cum le cunoaş-tem prin documente, sînt datorite emigranţilor.

Aceştia erau de două categorii: deoarece evreii nu apar decît sporadic, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, şi polonii nu se amestecau prea mult în viaţa orăşenească, fiind sau dregători, sau nobili, sau ţerani, cei ce vin la noi din colonizarea în Galiţia făcută chiar de la jumătatea veacului al XlV-lea de către regele Casimir, la Liov şi Cracovia, erau germani şi armeni.

în ce priveşte pe armeni, iată pe scurt, de unde provin ei: Dincolo d Armenia cea veche, de supt Gaucaz, în vecinătatea lacului Van şi a munteluj Ararat, a carii istorie se dezvoltă paralel cu vechea istorie romană şi pe urm cu istoria Bizanţului, s-a format mai tîrziu, prin migraţiuni în legătură c cruciatele, dar chiar şi înainte de fenomenul cruciatelor, în legătură cu nevi economice provocate de navigaţia pe Marea Mediterană, o Armenie Mic Ea era aproape de munţii Taurus şi Antitaurus, acolo unde se află Sis, Adan Mamistra, Pilerga, centre care au decăzut, dar care acum, cu ocupaţia frar ceză şi cu tot ce va rezulta din marele război, se poate întîmpla să învi Regiunea aceasta s-a occidentalizat, clasa dominantă, dinastia s-au franciza primind o mulţime de uzanţe de la cruciaţi. La urmă, regatul Armeniei Mi a fost desfiinţat, la sfîrşitul secolului al XlV-lea, de musulmani, atunci cîn el avea în fruntea sa pe ultimul reprezintant al dinastiei franceze, din Poito de Lusignan, care a cîrmuit şi în Cipru.

După migraţiunea cea dinţii, din Armenia Mare în Armenia Mică, a urmat altele din Armenia Mică însăşi peste Marea Mediterană şi peste Mare Neagră. Cei mai numeroşi colonişti s-au dus prin peninsula Asiei Mici către Trapezunt, unde şi acum este o populaţie armenească importantă. Apoi pe coasta asiatică au trecut pe coasta europeană cum au făcut şi grecii (ar văzut cum Comnenii din Trapezunt au avut o colonie la Mangup, în Crimeea de unde era doamna Măria, şi cu sînge de-al Paleologilor a căror monogram e pe perdeaua ei de mormînt, a lui Ştefan cel Mare). Tot aşa au trecut armenii acolo, în Crimeea, şi au format supt stăpînirea, la Caffa şi aiurea, genovezilor, cu carii erau deprinşi încă din Asia, colonii înfloritoare.

Drumul de comerţ însă mergea de la Caffa spre nord-vest, către Lio\ Astfel armenii au venit întîi cu carăle de comerţ ce legau cu Polonia mare port genovez din Orient aici la Liov pentru a se coborî tot cu carăle de corner prin Moldova, către Cetatea Albă, dacă nu totdeauna şi către Caffa.

In acest chip, ei s-au înrădăcinat în oraşele începătoare ale Moldove unde nemţii aduceau dreptul lor de Magdeburg, pe care l-au păstrat mult vreme; armenii, din pricina religiei lor deosebite şi a obiceiului de a trăi m mult între ei, s-au păstrat mai bine în aceste colonii.

S-a pretins că biserica lor din Iaşi ar fi fost zidită la sfîrşitul veacului XlV-lea; de fapt, aceşti oaspeţi, îmbogăţiţi prin negoţ, au cumpărat biseri frumoase de la ai noştri: astfel una dintre cele din Botoşani ori Zamca lingă Suceava. Se păstrează şi anume din cărţile lor de slujbă: la Roma este o evanghelie scrisă în Crimeea, în veacul al XlV-lea.

Pietrele de mormînt care se văd azi lîngă o biserică armenească clin Boţi şani aparţin însă altui curent armenesc, venit din Turcia, în secolul XVIlI-lea, care nu trebuie confundat cu cestălalt curent de colonizare arm

foarte vechi. Cei veniţi cu ambele curente s-au romanizat, şi romani-
jentru cei dintîi, a fost aşa de deplină, încît şi numele de familie s-au
at cu desăvîrşire, luîndu-se altele, româneşti, dintre cele mai vechi şi
eresante, ca: Şeptilici, probabil la început armeni, Pruncul, Bolfosul,
I Ciomag, Lebădă, Manea[1]. Armenii cari au trecut în Ardeal pe la
in cauza războaielor dintre turci şi poloni, cu un Axentie (Oxendie)
scul la Gherla, la Ibaşfalău, au păstrat vechi nume moldoveneşti, ca
îl, Cap de bou (Kapdebo) etc.
id existau acum Siretiul şi Suceava, aceasta din urmă avînd şi ea o
nsemnată colonie armenească, colonişti din acest neam au trecut mai
• La Dorohoi nu pare să fi existat vreodată o aşezare, ceea ce dove-
ă, dacă popasul era vechi, oraşul e mai nou: am văzut însă o biserică
ef'an cel Mare. Botoşanii au avut colonişti armeni mai vechi, din veacul
lea poate, în tot cazul din al XVI-lea şi mai ales al XVII-lea, cînd ei
esea constataţi documentar. Alt grup a mers la Roman chiar cînd a
roie ca oraşul să se colonizeze, primind o populaţie specific orăşenească.
general aceasta a fost un avantagiu pentru noi, căci, dacă n-ar fi
menii, veneau germanii în număr mai mare, şi prezenţa
armenilor, i cu viaţa orăşenească italiană, mai înaintată în foarte
multe privinţe ia germană, italianizaţi în practicele comerciale, a
constituit un folos
dezvoltarea naţionalităţii noastre, în primejdie să fie invadată de
,ele germanice şi subgermanice, cum erau ungurii. Ia Bîrlad au fost
armeni; la Galaţi mai puţin, căci portul s-a ridicat mai pe vremea lui
Despot abia se pomeneşte, — Renii, Tomarova, de unde: iveanu, ca
nume de familie, avînd o mai mare importanţă decît Galaţii, eles că şi
în Reni şi în Galaţi erau şi alţi armeni, veniţi probabil pe
aşa cum veneau, apărînd şi dispărînd, la Brăila şi Cetatea Albă, care-şi
egăturile cu Constantinopolul şi Trapezuntul. [...]

nind acuma la sate, e incontestabil că din timpurile cele mai vechi a
la noi, în tot cuprinsul pămîntului românesc, şi o populaţie slavă,
[•mat chiar că, deoarece Ardealul, ţinut aşa de românesc, are cel mai
amar de numiri slave, şi anume de acelea care niciodată n-au avut un
româneşte — sau cel puţin nimic în monumentele noastre de limbă nu
i am avut aceste cuvinte —, slavii trebuie să fie mult mai vechi la noi
colul al Vll-lea[111], cînd se zice că au năvălit prin părţile acestea, în *i*
cu avarii şi supt stăpînirea avarilor[2]. Cred că vechii sarmaţi, un '
de tot felul de naţii, cuprindeau un puternic element slav. La această
iu ajuns şi deosebiţi învăţaţi străini, pe o cale cu totul alta decît aceea
'e ajunsesem la această părere. Este singura explicaţie pentru nomen-
slavă a Ardealului. Acum, nume slave se întîlnesc şi în alte două

oilav înseamnă Goliat.

["dealul nici nu era în calea emigraţiilor slave către Balcani, la începutul evului

m_ consacrat acestei nomenclaturi un studiu special în revista din Belgrad *Delo,*
pant şi în *Bulletin de VInstitut pour l'etude de VEurope sud-orienlale,* anul 1915-

ţinuturi: în Oltenia, unde sînt şi cele în „ova": Orşova, Vîrciorova (uneori schimbă accentul, dar aceasta n-are atîta importanţă), Panciova, şi în „aţi Romanaţi (în partea corespunzătoare a Serbiei: Cruşevaţ, Craguievaţ) et

Pe de altă parte, în Moldova, şi în mare parte din Basarabia, pînă linia care despărţea odinioară raiaua turcească din sud de partea rama domnului Moldovei, cam pînă la linia Răutului, găsim un număr mare de sat Golincăuţi, Popăuţi, Bădăuţi, Părhăuţi etc, care corespund în origine şi se satelor al căror nume se termină în „eşti" sau „eni". Rădăcina, tot aşa, indi numele celui care a întemeiat satul: Popăuţi vine de la Popa, Climăuţi de Clim etc. Sufixul „ăuţi" corespunde rusescului „ovce".

Nu totdeauna sufixul este important însă pentru soluţii istorice, rădăcina nu are, adesea, caracterul rusesc. Glim e mai mult rusesc, dar Po nu e rusesc, iar Rădăuţii vin de la Radu, care nu e rusesc, Bădăutii de Bade. [...]

Cind s-a întemeiat Moldova, nu erau deloc străini pe aici. Ruşii, ruten — biserica „Rufenilor" din Iaşi înseamnă: a rutenilor — rusnecii cari-şi astăzi ucraineni, acei cari nu s-au asimilat încă, au venit, în timpurile m vechi, prin colonizarea de către domnii noştri cari făceau expediţii în Poloi] şi pe urma lor aduceau un număr de oameni pe cari-i aşezau în slobozii. Al fugeau de la sine, de veneau aici, pentru că la noi ţeranul era liber, iar acolo, Polonia, şerb: în cazul cel mai rău ei erau „vecini", dar „vecinii" la încep nu erau şerbi, ci oameni cu contract, aşezaţi pe pămîntul boierilor. Tîrziu tot au venit apoi alţi ruşi, acei cari au fost chemaţi de pe urma dezvoltă agriculturii în ţerile noastre, cînd pacea din Adrianopol, la 1829, ni-a perm să exportăm grîul pe care înainte îl ţineau turcii numai pentru ei, tot atui] cînd s-au adus de peste Dunăre, de proprietarii din Romanaţi, Vlaşca, Ilfo bulgari.

Vechii slavi se chemau la noi şchei (numele femeiesc e Şcheia sau Schia ca): Şcheii din Braşov, Şcheia din Roman şi de pe lîngă Suceava, Şcheii de valea Buzăului.

în Ardeal, în schimb, se găsesc localităţi ca Ruşciori, Reussmark — Mi< curea, care ar însemna o infiltraţie de elemente slave, nu cu caracter gener ci cu cel special rusesc[1].

Mai tîrziu s-au introdus şi unii bulgari, prin colonizaţie, ca în Vinga d Banat, iar de acolo şi în cîte un punct din Ardeal, dar aceasta numai secolul al XVIII-lea.'

Venim acum la coloniile ungureşti de la noi.

Noi ne-am obişnuit să vedem linia Carpaţilor ca un hotar; a fost însă timp cînd iarăşi linia Carpaţilor nu însemna hotar. Hotarul noi îl concepe mai mult sau mai puţin pe clina pe care-l fixează hotărnicii; dar pe la 17 Moldova avea în Ardeal un ţinut atît de întins — pe care ni l-au luat

[1] V. şi Rusciucul, pentru români: Ruşi, Ruşii-de-vede. Şi în Ungaria de nord şi sînt localităţi formate cu urmele ruşilor, dar desigur mai nouă. Se pretinde că locuitori din Ruşciori* li se zicea sîrbi, adecă slavi în general.

austriecii —, încît a fost echivalat cu două comitate, oferindu-ni-1 în , pentru Bucovina.

de altă parte, cum am văzut, cînd a fost vorba de întemeierea Tpi ea a fost concepută de regele Ungariei ca o provincie a lui. Prin el mărgenea, fără îndoială, în vremea aceea Ungaria, pe alocuri, cam nde e Siretiul, arnintindu-şi de acel episcopat milcovean, pe care Unga- 1-a sacrificat niciodată ca pretenţie politică. Deşi pe la 1460 nu mai un episcop în Milcov, dispărut, unui simplu preot catolic de sat din i se zicea episcop de Milcov, pentru ca să se poată sprijini pe această > revendicările asupra Moldovei ale lui Matiaş Corvinul, care poate, venit în Moldova să distrugă pe Ştefan şi a fost învins la Baia, se la acest plan.

ipulatia ungurească e deci veche. O parte stă în legătură cu secuimea, doial'ă care, dealtfel, nu este aşa de străveche ea însăşi cum se pre- e obicei, ci avem a face cu colonişti aşezaţi de cavalerii teutoni la înce- reacului al XHI-lea[1], odată cu orăşenii din Câmpulung şi de aiurea, i că toţi au rămas catolici, ţinînd strîns la catolicismul lor, pe cînd ungu- ră de o parte dintre cei din Ungaria propriu-zisă, sînt calvini. Şi or sînt foarte adeseori numite după sfinţi, ceea ce se întîlneşte şi în teutonă şi în regiunile celelalte, colonizate tot de cavalerii teutoni, easta este originea populaţiei ungureşti din judeţul Bacău. Satele lor :ute după norme româneşti, şi numite, nu după sfinţi, ci după întemeie- ămăşeni, de la Tămaş, numele unguresc al lui Toma, ori, în Romanul iăbăoani de la Sabău (Szabo), care înseamnă croitor. A fost cu atîta)ară trecerea la datinele noastre, cu cît secuii înşii au în cea mai mare inge românesc, şi aceasta se dovedeşte şi prin felul lor de viaţă, prin m îşi cultivă cîmpul, cum îngrijesc de grădini, cum clădesc casele mai j cum sînt cele ungureşti din pustă, ci întocmai cum e casa romă- Chiar şi în îmbrăcămintea lor este o foarte mică deosebire faţă de portul se. Şi sînt convins că şi în folclorul lor, în cîntece, danturi, poveşti, iţii, ei au foarte multe elemente româneşti[2].

ilte dintre satele judeţului Roman însă nu sînt aşa de vechi. E sigur in cel Mare, care a prădat prin secuime, a adus de acolo, după obiceiul l-am mai pomenit, colonişti străini. Pe cînd cei din judeţul Bacău, în i necontenită cu secuimea, uneori nu cunosc limba noastră, la ungurii sţul Roman nu e sat în care să nu se vorbească româneşte. idii serioase făcute de aiurea decît de la societatea Sf. Ladislas din ..] ar fi trebuit să înceapă de mult, deşi nu e prea tîrziu nici astăzi.

uni la înseşi mărturiile izvoarelor despre populaţia străină la noi. ţ mult mai numeroase pentru Moldova decît pentru Muntenia, căci ia, fiind cuprinsă între Ardeal şi Turcia, avea mai puţine rosturi de

volumul II al *Buletinului Comisiei Istorice a României,* unde am studiat originea ŞJ legăturile cu noi. ■ şi mai sus.

comerţ, în veacul al XVI-lea, şi oferea mai puţină facilitate de străbatere î Orient, pe cînd Moldova păstra drumul cel mare Danzig-Constantinopo acuma prin Reni şi Galaţi.

Dar elementele acestea, cunoscute întîmplător prin orice străini cai călătoreau pe aici, pot fi şi mai bine cunoscute printr-o categorie nouă d călători, cari se ocupă îndeosebi de ei şi în special printr-o categorie dintţ aceşti străini, catolicii. De catolicii din Muntenia se vor ocupa anume misii nari italieni ori slavi italianizaţi, cari vin din Balcani, de la bulgari; penti Moldova, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, întîlnim călători catolic misionari cari vin anume pentru a face inspecţia localităţilor locuite de c cari au aceeaşi religie ca dînşii.

Este caracteristic pentru acest sfîrşit al veacului al XVI-lea că în acela timp cînd iezuiţii poloni sfătuiesc pe Ieremia Movilă, care merge la biseric catolică din această mai veche capitală a Moldovei, se încearcă refacerea epi copiei de Bacău şi a acelei de Argeş, căci, căutîndu-se în vechea arhivă pont ficală, se găseau numele vechilor episcopate spre a fi înviate. Şi pentru aceasi se trimite întîi un Arsengo, din Creta, care aparţinea, prin îndoita deprindei a graiului, şi populaţiei greceşti supuse şi populaţiei italiene stăpînitoare, ap- un Querini, dintr-o familie veneţiană, dar probabil din ramura cretană. Ş cu atît mai uşor putea veni pe la noi unul din aceşti levantini, cu cît era mi mare numărul negustorilor cari, de la o bucată de vreme, veneau, fie din Per; fie din insulele Mării Mediterane, pentru a face comerţ aici şi cari avea aşezări foarte importante la Liov, alături de aşezările moldovenilor cu ca se amestecau şi făceau casă împreună, adăugîndu-se şi legături de famili

Căci după Corniact, despre care a fost vorba, avem un şir întreg de levai tini cari făceau concurenţă ragusanilor în ce priveşte luarea în arendă a vămile sau afacerilor de comerţ. Ei aveau o situaţie privilegiată pe lîngă domn, că doi dintre stăpînii Moldovei din a doua jumătate a veacului al XVI-lea 8 fost însuraţi cu femei aparţinînd acestei lumi levantine: Iancu Sasul, a căr soţie, Măria, o Paleologă, avea un fiu, Filip, din altă căsătorie, cu un gri sau levantin, care făcea comerţ cu Liovul, iar, cu domnul, trei fete, dint care una poartă numele caracteristic grecesc de Chrysaphina. Tot aşa Peti Şchiopul a ţinut pe Măria Amirali din Rodos, care a murit în vremea cîi bărbatul ei era domn, fiind îngropată la Galata, lîngă Iaşi.

Relaţii cu totul neaşteptate pentru cine nu urmăreşte curentul, ca creşte necontenit, dar relaţii de cea mai mare importanţă şi pentru econom noastră naţională, ca şi pentru cultura noastră şi orientarea noastră în via politică şi în alte rosturi. Mai tîrziu, la începutul veacului al XVII-lea, se [7] , găsi, într-o situaţie cu totul predominantă, pe lîngă domnul Moldovei, Rac Mihnea, care a fost şi al Terii Româneşti şi e îngropat în Bucureşti, la Rac Vodă, supt o piatră de marmură de toată frumuseţa, un grec, Vevelli, ca se chema Constantin, pentru ai săi, iar ai noştri îi ziceau Batiste (de un biserica numită astfel în Bucureşti): Battista, nume levantin. El a avut i rol deosebit de important la noi, provocînd, la urmă, chiar o manifestai populară împotriva celor cari-l sprijineau, manifestaţie în sens naţion. indigen, autohton.

Muntenia, soţia lui Alexandru Mircea era o levantină, Ecaterina, ea o soră căreia i se zicea Mărioara, ceea ce arată o legătură îndelun- terile noastre. Mărioara era catolică după tatăl ei, şi s-a măritat cu)vez din familia Adorno Vallarga, de care rămînînd văduvă, s-a făcut lugărită, lingă Veneţia, la Murano, în San Maffio, unde s-a şi găsit ndenta ei, în greceşte şi italieneşte, cu Ecaterina şi fiul ei, Mihnea. Mai)ră aşezată în Ţara Românească, lîngă Ecaterina, Lucreţia, ale carii ia numită, greceşte, Prepia, adecă: Euprepia, Frumoasa) au fost date itare boieri de ţară, ori după raguzanul catolic Giovanni de' Marini

oorul îi privea ca „greci" pe aceşti străini, dar elementele levantine ■ inteligenţă mai elastică decît a grecilor, o prestanţă occidentală care sclavi de atîta vreme, lipsea, şi, întreţinînd multe relaţii cu Apusul, neau şi de.capitaluri mai importante decît capitalurile ce puteau avea

sumînd, informatorii catolici găsesc o lume nouă în ţerile noastre din jumătate a veacului al XVI-lea: pe de o parte catolicii cercetaţi de ri; pe de altă parte negustorii străini, afluxul de levantini cari-şi fac 3 în ţerile noastre, mai ales în Moldova, sau în acele puncte din străi- u care Principatele au legături foarte strînse, ca LioA'ul, de ex., capita- li vin pentru vămi, pentru împrumuturi şi cari rămîn aici. ingem acum la înseşi informaţiile pe care ni le dau izvoarele despre ;răini. într-o însemnare a lui Belsius, care scrie în epoca lui Despot, 3 că foarte mulţi saşi se găsesc în Iaşi şi aiurea. Aceştia erau dintre egustori ardeleni cari de la o bucată de vreme se fixaseră la noi. In lor de supuşi ai domniei, ei se bucurau de o situaţie pe care n-ar fi :a străini.

alt izvor care vorbeşte despre străinii la noi în acest timp este Francisc , acel nobil ungur amestecat în rosturile noastre din secolul al XVI-lea. e: „Românii ţin cu toţii foarte mult la legea grecească. Nu s-a găsit 1 care, de frica pedepsei, să fi îndrăznit a mărturisi altă dogmă. Cunosc a slovele sîrbeşti, pe care şi acum le întrebuinţează. Ei nu socot că nelegiuire mai mare decît să mănînce carne în zilele oprite: de aceea... jumătate de an se chinuiesc".

apt, ceea ce înseamnă el, sentimentul acesta de scîrbă faţă de mîncarea în post, — şi mai ales în postul cel mare —, se adevereşte şi prin lui Miron Costin, cînd vorbeşte de domnul străin care ajunsese a Moldova în 1619, Gaşpar Graţiani, Morlacul din Croaţia, despre care mînca şi carne în post, ceea ce ar fi contribuit la căderea şi catas-

la Forgâch venim la Botero.

oraşele Moldovei", spune el, „locuiesc saşi şi unguri". Populaţia ungu- } întîlnea, cum am văzut, mai mult la ţară.

oţul îl fac însă, mai ales în Moldova, vechii armeni sau mai noii saşi - ai ca este constatarea formală a evreilor, la sfîrşitul veacului al , dar sînt evrei turci, cari nu formau colonii aşezate. Apoi „unguri ni. Negoţul constă din grîne şi vinuri". Vinul „valahic" se vindea şi a; era destul de bun, mai ales pentru cărăuşi şi lumea mai săracă,

dar levantinii aduceau vin scump din Răsărit, de Malvasia, care, venit dir. Moreia, dar, acum, şi din Candia, se ducea în Rusia şi Polonia, ca şi vin *mos< catello,* „muscat". Pe urmă se făcea negoţ cu „piei de vacă, aşa-numitele «schiavine», cu ceară, miere, cu butelii de rădăcini de tei, preţuite pentru frumuseţea vinelor lor". Mai tîrziu vindeam, cum moţii vînd doniţi şi ciubere, în Crimeea tătarilor produsele industriei ţerăneşti din Moldova. Cu cărăuşia localnicii îşi făceau însemnate izvoare de bogăţie.

Cărăuşii moldoveni sînt însemnaţi în socotelile Liovului încă de la încei putui veacului al XYI-lea; ei cunoşteau admirabil drumurile, şi erau şi păzi torii mărfurilor ce li se încredinţau, un fel de chervanagii, cum sînt cei, tot d< sînge românesc, din Peninsula Balcanică. Intîlnim pe unii dintre dînşii cu nume caracteristice, ca Ursul, în Iaşi, în Roman, în Bîrlad şi în alte pă'rţ ale Moldovei[1].

Şi în a doua serie a însemnărilor lui Botero se spune că negoţul e făcui în Iaşi, între alţii, şi de saşi şi unguri. Ei dau în acelaşi timp şi *meşterii.*

Căci, afară de meşteşugul pe care-1 făceau în casa boierului ţiganii, **afari** de meşteşugul pe care-1 făcea fiecare ţeran pentru casa şi gospodăria lui, or: meşterul din sat — pentru că era cîte unul mai dibaci care era rotarul or: fierarul satului — începea să fie o categorie de meşteri liberi, la dispoziţie oricui. „Meşter", „meşteşug" sînt cuvinte împrumutate de la unguri, şi aceasta arată naţionalitatea celor cari întîi au exercitat această meserie la noi[2].

Mancinelli, iezuitul despre care a fost vorba şi altă dată, spune că în Moldova, în special în Iaşi, sînt raguzani şi chioţi, adică locuitori din Chios. insula care turceşte se cheamă Sacîz (sacîzul e mastica de Chios).

Tot aici se cuprinde informaţia, pe care am adus-o şi înainte, că unele familii mai bogate dintre saşii din Iaşi aveau în biserica lor catolică morminte cu blazoane de comerţ.

In ce priveşte pe armeni, se spune că ei fac, înainte de toate, negoţ cu „aromate": smirnă şi tămîie pentru biserică şi, pe lingă acestea, mirodenii de pus în mîncări, căci noi aveam bucătăria constantinopolitană, care întrebuinţează multe mirodenii.

Se înseamnă şi personalitatea lui Cristofor Bruţi, al cărui mare rol l-am arătat şi altă dată. Se menţionează şi toată silinţa pe care şi-o dădea propaganda catolică reprezintată printr-însul şi printr-un agent papal venit la noi pe vremea lui Mihai Viteazul, un croat, Alexandru Comuleo (Komulovic). S-a împiedecat astfel protestantismul, care începuse să străbată mai ales supt Despot şi Iancu Sasul, deşi acesta era ortodox, în mijlocul acestei populaţii străine. Se arată că acel care trecea de la catolicism la protestantism era supus acum la o amendă straşnică: o sută de boi.

în ce priveşte negoţul cu polonii, el nu era făcut de poloni, căci negustorii de această naţie nu se întîmpinau, iar evreii poloni veneau numai la iarmaroacele de hotar.

Se aducea bere din Cameniţa, deşi existau şi la noi fabrici de bere, ca aceea a saşilor de la Baia, pomenită în acte din veacul al XVI-lea. Dealminteri

[1] Cf. Iorga, *Relaţiile cu Lembergul (din Economia naţională)* şi *Studii şi documente,* **XXIII.**

[2] V. Iorga, *Istoria industriilor,* 1927.

ir terminul de „pivniţă", care a biruit numele de beciu, de zemnic, unul uresc altul slavon, vine de la „pivo", care în slavoneşte înseamnă „bere".

Acum de la informatorii aceştia cari vorbesc numai în treacăt de străini, m la ceea ce ni spune însuşi Querini, episcopul numit la sfîrşitul veacului [1]

KV

El arată că a găsit în Moldova, pe la 1590, cincisprezece oraşe şi şeisprezece care aveau catolici, populaţia catolică fiind în număr de 1691 familii 0 700 de membri. In Bacău şi împrejurimi — aproape era un sat foarte jrtant catolic, Trebeşul — se aflau 4 000 de case, şi din populaţia aceasta familii cu 1692 oameni, aparţineau religiei romane. în oraş chiar era •ica Sfintei Marii şi a Sfîntului Nicolae, de lemn. Domnia, în general, era ,e tolerantă faţă de toate confesiunile, şi, cînd era vorba sa se ridice o ică străină, ea dădea din vistierie: astfel s-a dat şi pentru acoperirea icii Sf. Marii din Bacău 500 de scuzi de aur, sumă foarte importantă, tfel vistierul Moldovei pe vremea aceasta ~ nu vistierul cel mare, care oman, ci al doilea, —, Giambattista Amorosi, pe care-1 întîlnim pomenit alte documente, era catolic, italian, avînd un nepot care învăţa la Roma, illegio dei Greci. în Trotuşul vecin erau 68 de familii şi 3 994 locuitori, serică de piatră.

fn ceea ce priveşte predica la sate, ni se spune că se făcea în limba ungu- ă. Mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, această limbă a fost înlocuită în prin cea românească, pe cînd călugării erau în cea mai mare parte ita-

]atolici, ne spune călugărul, se găsesc, firește, la Baia, care înfăţişa dăunăzi inscripţii de morminte în limba germană sau latină[3]. Aici erau de vetre, din care 63 de familii, cu 316 oameni, catolici. Se aflau şi unguri, dar cei mai mulţi saşi. Se notează două biserici întregi şi una oaătate ruinată, probabil a lui Alexandru cel Bun. Preoţii se dăduseră obiceiul pămîntului: erau căsătoriţi.

,a Tîrgul Neamţului, pe vremea aceea erau 250 de case: 74 ale catoli- pentru două biserici de lemn, preotul fiind sas.

n grupul de la Prut, Huşii sînt arătaţi cu 1 300 de case. Tocmai atunci îmeia şi episcopia de Huşi, după ce Mihai Viteazul şi aliaţii lui moldoveni, Vodă şi Ştefan Răzvan, dezrobiseră raiaua turcească ce asculta pînă de episcopul, supus turcilor, de la Brăila. Se înseamnă 72 de case Je, cuprinzînd 435 locuitori, la o biserică de lemn. a Cotnari, din 3 500 de familii, sînt 198 catolice cu 1 083 membri. Aici rei biserici: două de piatră şi una de lemn. Se mai păstra şi un pro-de gramatică. Dascălul preda în limba unguresc şi latină. Preotul luteran şi venise din Ardeal. Aici s-au găsit şi cărţi „eretice" ungureşti.

^f; Şi prefaţa mea la *Studii şi documente,* I—II.

7» [1]?o?!>care de a se introduce din nou limba unguresc s-a făcut de primatul Unga- •a 1840. V. tot Iorga, *Studii şi documente,* I —II.

Mi Ia Muzeul arheologic din Bucureşti.

La Suceava, cu 6 000 de case, din care 30 catolice, funcţiona şi un cap adus pentru soldaţii poloni şi unguri, în număr de 2 000. Erau două bis de piatră: predica se făcea în limba polonă pentru soldaţi, pentru ceilal „grecește", cu tălmaciu moldovean.

La Vaslui, un preot, dar nu se spune numărul credincioşilor lui.

La Roman, în oraş, erau 400 de familii, dintre care 25 latine; mem 138, erau unguri cu două biserici de lemn. Preotul ţinea împărtăşani dînsul acasă, băgată supt pat. La Săbăoani, Berindeşti (?), Tămă, Răchiteni, Giudeni, Lăcăşeni, 300 de familii catolice şi 1 480 de oan Biserica din Săbăoani e de piatră şi acoperită de domn.

Acestea sînt cele dintîi informaţii asupra populaţiei catolice în Mol şi, pe alături, *asupra populaţiei orăşeneşti a terii, în genere.*

XVI

EPOCA LUI MIHAI VITEAZUL ÎN MĂRTURIILE CĂLĂTORILOR

2'ăsim într-o epocă în care călătoriile sînt relativ dese pentru sfirşitul ului al XVI-lea şi am fi dorit să avem alte amănunte cu privire la acei a ani cari formează cariera lui Mihai Viteazul. Posedăm cu **privite** la această domnie o expunere în limba latină a isprălui Mihai, făcută pe baza unui „izvod", mai probabil slavonesc, datorit 'ătului Tudose, care a întovărăşit pe domn în Ardeal — un boier de i veche, cu oarecari cunoştinţi şi oarecare pricepere la scris, ori, mai cu simţul că în asemenea vremi logofătul ar putea să fie puţintel şi iograf. Acel care a făcut traducerea este un silezian, Balthazar Walther tinăr", rudă probabil cu acel Walther pe care l-am întîlnit cu prilejul oriei lui Bongars. Omul a stat o bucată de vreme la Tîrgovişte, — în ilitate este greu de spus —, şi a cunoscut acolo pe Andrei Taranowski, ml voevodului, iar, pe cind „prietenii" săi plecau spre casă prin Moldova,)lul polon Golski, el se ducea la Poartă. Mihai Viteazul a cerut la un ent dat —, şi a şi căpătat, dar nu exact atunci cînd îi trebuiau şi în proile de care avea nevoie —, călăreţi silezieni, acei ,,schlesische Reiter" joacă în istoria militară de la sfirşitul veacului al XVI-lea un rol impor-: o cavalerie grea, cu platoşă, mult mai mult poloni decit germani: este)il ca între aceşti cavaleri silezieni să fi fost şi Walther. Spune însuşi , în prefaţa lui, cu privire la legăturile cu Ţara Românească, dar e puţin ca să înţelegem ce a putut fi şi ce misiune a îndeplinit la noi. Ar fi fost de dorit, iarăşi, ca, pe lîngă ce a crezut că trebuie să adauge, cplicaţii generale, despre rosturile terii înseşi, să fi adaus amănunte geo-ce, lămuriri cu privire la moravuri, la impozite, la organizarea armatei dar, deşi genul acestei lucrări ar fi admis, ba chiar cerut să se dea aceste îunte, nu le aflăm în ea; întîlnim, în schimb, lămuriri, care nu prea au nnătate, cu privire la Alexandru cel Rău, un Lăpuşneanu rătăcit din ova şi strămutat la munteni, acel care era să taie pe Mihai Viteazul în Lentul cînd i-a bănuit intenţiile împotriva stăpînirii lui; se vorbeşte şi aînzurarea la Constantinopol a acestui Alexandru, cu alte lucruri aflate rtea lui Mihai. Astfel fiind, nu-1 putem pune între călători pentru că, deşi

a călătorit la noi, deşi s-a legat prin activitatea lui de istoriografia noastră, cu toate acestea nu ni-a dat material de călătorie, ca acela din Sommer, din Graziani etc.

Şi, pentru că a fost vorba de cronici privitoare la Mihai Viteazul, este şi o altă cronică, netradusă în limbi străine, ci păstrată numai în româneşte, cronică în legătură cu foarte puternica familie a Buzeştilor, cari aveau o mulţime de moşii, dispunînd de ţinuturi întregi, şi au luat parte de cea mai mare însemnătate în campaniile domnului lor. Avînd de multe ori în aceste campanii oarecare iniţiativă, precum au avut şi în ce priveşte politica lui Mihai, ei au vrut să se scrie istoria campaniilor acestuia în aşa chip, încît să se reliefeze înainte de toate partea lor şi chiar să se atribuie, cum se şi face, începutul mişcării, nu lui vodă, ci acelora cari-1 încunjurau, sfatului terii, în fruntea căruia ar fi stat însăşi ambiţioasa influenţă a lui Radu Buzescu, Preda Buzescu şi Stroe Buzescu, cei trei membri ai acestei puternice dinastii. „Cronica Buzeştilor", foarte importantă din punctul de vedere al limbii, fiind scrisă însă de un cronicar de ţară pentru oameni cari cunoşteau ţara lor, evident că nu dă ştiri despre mediul românesc al luptelor eroului.

Mai avem apoi doar ici şi colo cîte o informaţie subsidiară în rapoarte militare privitoare la luptele lui Mihai, citeva note privitoare la oraşe, la locurile pe unde au trecut ostile creştine la 1595, cînd, după bătălia de la Călugăreni, Mihai a fost silit să se retragă în munţi şi să aştepte ajutorul lui Sigismund Bâthory şi al lui Ştefan Răzvan, care părăsise Moldova ca să-i alerge în sprijin.

Această campanie, care a dus pe noii cruciaţi de la Tîrgovişte la Bucureşti şi de aici la Giurgiu, a făcut zgomot; la dînsa participaseră, nu numai români din Ţara Românească şi din Moldova şi ardeleni de-ai lui Sigismund, între cari saşi, dar, fiindcă era o expediţie de cruciată, făcînd parte din pornirea generală a creştinătăţii contra turcilor, menită să ridice şi entuziasmul religios pe o vreme cînd papa lupta împotriva protestantismului şi trebuia să-şi legitimeze autoritatea prin succese asupra păgînului, au venit şi specialişti din Italia, şi anume din Toscana[1]. Ei au luat parte la asediul şi cucerirea Giurgiului, operaţie de valoare supt raportul militar, şi rapoartele acestor toscani ar merita din acest punct de vedere special o cercetare amănunţită.

Poate că e cel dinţii raport cu importanţă tehnică pentru luptele care s-au desfăşurat la noi. Se mai poate culege însă numai uneori cîte o lămurire privitoare la oraşe, dar pentru organizarea armatei, pentru felul cum se făcea tabăra, cum se punea straja, pentru toată situaţia militară acest izvor are o deosebită importanţă[2].

în afară de aceste lămuriri pe carele dă redactorul italian sînt, dealtfel, atîtea scrisori de străini cari au fost amestecaţi în luptele lui Mihai Viteazul şi, iarăşi, pentru unele puncte de amănunt, ele pot să ne lămurească. Astfel rapoartele nunciului Visconti, episcop de Cervia.

[1] Venirea toscanilor se explică prin aceea că marele Duce de Toscana, Ferdinand de Medicis, avea un plan de cruciată şi-şi făcuse o miliţie specială în acest scop. Un ordin de cavaleri ai Sfîntului Ştefan, care concura pe cavalerii de Malta în ce priveşte lupta, nu numai împotriva piraţilor turci, ci şi a corăbiilor împărăteşti ale sultanului.

[2] Alte ştiri în memoriul din 1926 a d-lui Andrei Veress la Academia Română.

Pentru tonul naiv în care sînt redactate şi pentru sinceritatea, n-am i sufletească, dar măcar de stil, pentru transparenţa populară a scrisului jot recomanda şi scrisorile unuia dintre fraţii de' Marini Poli, despre cari vorbit şi mai înainte, Giovanni. Agentul acesta a lăsat o mulţime de scri- într-o' italienească de ultima treaptă, aşa cum se vorbea pe coasta dal- ,'ină, cu o sintaxă care uneori aduce şi a româneşte[1].

Sînt şi unele ştiri franceze privitoare la acest război, dar toate mai mult ă gazetele de atunci, gazete manuscrise, care cuprindeau, după localităţi, urile de mai mare importanţă petrecute în toată lumea[2]. Cutare din ele odusă în facsimile la 1913, după originalul tipărit la Lyon, în 1595, dă, uri de lucruri secundare, şi cutare informaţie din Braşov în care se spune e preţ se vindeau acolo vitele care făceau parte din prada românească[3].

Izvoare greceşti privitoare la Mihai Viteazul sînt două, dar nici unul? altul nu dau lămuriri asupra terii. Intîi avem o povestire în versuri, scrisă- îaracter mai mult popular, de vistierul — nu marele vistier, ci vreun er al treilea, care făcea funcţiune de căpitan — Stavrinos, prins de ad~ irii lui Mihai Viteazul şi închis într-o temniţă din Bistriţa, unde a scris, opţile luminoase, „la lumina stelelor", povestea Viteazului. Apoi un alt profesor la şcoala din Ostrog, în părţile ruseşti ale regatului Poloniei, ! era o şcoală cu caracter clasic, a scris o epopee a lui Mihai, imitînd, cu ie modeste puteri, *Gerusalemme Liberata* a lui Torquato Tasso. Opera lui)rghe Palamed e mai puţin importantă tocmai pentru că e artificială,)oasă, solemnă, decît naiva povestire, plină de orgoliu naţional grecesc ici se scot necontenit la iveală faptele palicarilor greci cari au luptat şi ilugăreni —, a lui Stavrinos[4].

lucrurile acestea le spunem mai mult ca să nu se creadă că, dacă lip- jtiri de călători pe vremea lui Mihai Viteazul, lipseşte şi informaţia în rele străine privitor la epoca lui. îşi închipuie oricine că, pe o vreme de tenite turburări, cînd voevodul se războia în toate direcţiile, la sud faţă •ci, la nord faţă de ardelenii unguri ai lui Andrei Bâthory, la răsărit faţă ■emia Movilă şi de sprijinitorii lui poloni, pe o vreme cînd războiul fie'r- eci la toate hotarele, nu era răgaz să vie călători pe la noi.

cum, din activitatea lui Mihai au rezultat lucruri foarte mari, care au , şi lucruri mai puţin mari în aparenţă, care au rămas. Cînd ajunge cineva lizeze planuri ca ale lui în ordinea militară şi politică, nu totdeauna iţele pot fi menţinute, dar din faptul că au fost căpătate la un anume

Sie se află tot în volumul al XH-lea, publicat de mine din colecţia Hurmuzaki. n colecţia Hurmuzaki, III, se dau o mulţime de extrase din asemenea gazete, unele văr foarte folositoare.

ovestire despre ceea ce s-a petrecut In Transilvania etc, tradusă de Ion Cătina, la c), editor Gh. B. Niculescu, 1913.

eţunle sînt acestea: 48 de boi, 42 de vaci, 45 de viţei de un an, 100 de taleri; *i,* pma la 20 ughi (bani ungureşti), „dont Ies six vingts font le ducat", un dat din aceasta o traducere românească în versuri.

moment urmează o stare de spirit de încredere, de energie, de optimism, îndrăzneală. Chiar dacă, deci, rezultatele căpătate la un anume moment se vor menţinea, ele fac posibilă căpătarea din nou ale aceloraşi rezultate tr-o epocă de viitor mai apropiată sau mai depărtată.

Acest lucru s-a întîmplat şi pe vremea lui Mihai Viteazul. El a ajum lucruri pe care nu le avea măcar în planurile lui sau, admiţînd că le-ar fi *gA* cu vremea, el a mers dintr-unul într-altul, ca odinioară Iustinian în reface Imperiului roman de apus.

S-a creat însă o stare de spirit de pe urma întreprinderilor lui care, e£ călăuzit pe urmă istoria noastră aproape un veac. Aşa încît, cînd se vorbe de Mihai Viteazul, nu trebuie să ne oprim la urmările imediate, ci să ţin samă de toată această înălţare şi împuternicire a sufletului românesc. în Io celor cari primeau orice, incapabili să vadă altă politică decît cea turceas în locul celor cari răbdau oricît de la ienicerii capitalişti, de la turcii, arme şi grecii din Constantinopol, în locul domnilor cari la cel dintîi semn se duc< la Poartă, şi în locul unei teri care, cînd primea vestea că domnul a fost e lat într-o insulă din Asia ori a fost spînzurat, n-avea nici un sentiment revoltă, întîlnim după Mihai oameni mîndri, oameni tari, oameni hotărîţ oameni cari au conştiinţa că pot face ceva.

Se văzuse odată că un român poate să meargă pe drumul lui Alexam Machedon, rîvnit de Mihai[1]; au încercat şi alţii şi atîtea s-au căpătat astfel; popor care înainte nu se răscula, pe la întîia jumătate a veacului al XVII-1 îndată ce nu-i place ceva, se răscoală; un popor care primea orice străin înd ce el juca un rol mai mare, dintre greci şi levantini, se ridică împotriva aces străini; un popor care înainte îngăduia în toate pe turci a ştiut să facă în înt jumătate a veacului al XVII-lea aşa încît ei să nu-şi mai afle rost în *ţi* decît ca funcţionari avînd rosturi speciale pe lîngă Divan; un popor care n nu s-ar fi gîndit să poată alege un domn împotriva domnului trimis de Poa şi să se bată cu oastea în mijlocul căreia se găseşte steagul trimis din Const tinopol, poporul acesta a cutezat a face altfel cînd a aşezat în marginea Buj reştilor pe Matei Basarab contra lui Radu Vodă, fiul lui Alexandru din M dova, numit de „împărat". Aşa ceva ar fi fost posibil oare fără dovada energie naţională încununată de succes şi aureolată de glorie care e însăşi do nia lui Mihai Viteazul? In aceasta stă importanţa lui cea mai mare pentru d voltarea vieţii noastre naţionale[2].

După ce am explicat astfel lipsa de ştiri din călătorii pe vremea lui Mi Viteazul, să venim la călătoriile care s-au făcut îndată după dînsul. Şi în pem cu acei puţini cari au fost pe la noi în vremea chiar a lui Mihai. Intîi, du cronicarul Matei Strykowski, care, la 1574-6, în alaiul lui Andrei Taranows văzuse Hotinul, Bîrladul, Buzăul, între ziduri, Bucureştii, cu capul, proas tăiat, al lui Ioan Vodă cel Cumplit, bătut în cuie, turceşte, pe poarta curţii un polon, un duşman.

[1] V. memoriul meu *Cărţi reprezentative,* în Analele Academiei [Române, XXXV

[2] V. N. Iorga, *Faima lui Mihai Viteazul,* 1920.

'ăci împotriva politicei de dezbinare a creştinilor îndreptată către Impeoman din Apus, de naţie germanică politică, pe care o reprezintă Mihai, [părţile răsăritene altă politică, avînd, în fond, aceeaşi idee de cruciată, ;i închipuia că ea trebuie atinsă, nu înfrîngînd pe turci de la început, ci ndu-i cîstigînd deocamdată tot ce se putea pe cale paşnică, — sau şi lea armelor, dar fără declaraţie de război —, pentru ca, atunci cînd s-ar «a momentul potrivit, să se tragă concluziile din această înaintare pe ■ritele. Politica aceasta desigur n-avea nimic cavaleresc, dar putea fi > diplomatică. Ea era preconizată de unul dintre cei mai importanţi ni pe cari i-a dat Europa orientală în această vreme, hatmanul şi cancepolon Ioan Zamoyski, care el este înA[r]ingătorul lui Mihai Viteazul, căci el au fost zdrobite planurile lui.

'ieinar din Zamosc, nu departe de graniţa noastră, avînd şi legături cu e de nord ale Moldovei, el îşi făcuse studiile în Italia, la Padova. Un om îltă cultură, capabil însuşi să însemne, în cea mai bună latinească, ispră->e care le-a îndeplinit. Faţă de noi s-a folosit de turburările provocate >ldova prin cruciata împotriva turcilor şi a înlocuit pe Ştefan Răzvan, şi el înlocuise pe Aron Vodă, prins de ardelenii lui Sigismund Bâthory, ■-un boier foarte bogat, dintr-o familie foarte cunoscută, — un frate era polit şi ei toţi aA[r]eau legături în Polonia şi moşie acolo, dispunînd de un ii pe care l-au pus apoi în deosebite întreprinderi locale —, prin Ieremia ă.

LCUIT), CU prilejul instalării lui Ieremia Movilă, o sumă de poloni au văzut *a* întîia oară pămîntul Moldovei; alţii, cari cunoşteau acest pămînt, au prilejul să-l revadă, şi în povestirile privitoare la campania din 1595, a mioyski, întîlnim atîtea ştiri privitoare şi la pămîntul moldovenesc, cial la un scriitor foarte distins, cu forma foarte îngrijită, Heidenstein, si-, care între altele vorbeşte şi de aspectul Iaşilor pe vremea aceasta, de jl domnesc, de cele trei biserici ortodoxe, de cea armenească, de baia turi ce era în Iaşi şi care s-a păstrat pînă dăunăzi[1].

>ealtfel s-ar putea pomeni pentru epoca imediat precedentă şi un izA^or al, un călător grec, care şi el dă ştiri despre Iaşi, despre domnul care stă-) scaun, mai ales despre el, Petru Şchiopul.

e atunci, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, veneau o mulţime laţi greci în părţile noastre. Veneau pentru că biserica din Constantinoi tot aşa bisericile celelalte, din Alexandria, Ierusalim, Antiochia, ai şefi s-au îmbulzit la noi în decursul acestui veac, ajunsese foarte săracă, îgiile mari care fuseseră acordate de turci la cucerire, au fost, mulţătrezenţei în fruntea afacerilor a unor viziri abuzivi şi a unor sultani care-i îiau pe aceştia, necontenit îngustate. Aşa i s-a luat patriarhiei ba o clă-)a alta, şi ea a ajuns, ca să se mai poată menţinea, să se adăpostească, ştitul veacului al XVI-lea, în paraclisul bisericii adause pe lîngă „ambacapuchehaielîcul Munteniei la Constantinopol, în „casa lui Vlad", ruda

-f- şi Iorga, *Istoria armatei, l,* p. 397, notele 2—3.

domnului de atunci (1586). Pe lîngă aceasta patriarhii erau schimbaţi foi des, după pofta oricărui intrigant care plătea bani ca să fie aşezat în a< Joc de mai înaltă păstorie. Toate lucrurile acestea aduceau patriarhia în acei stare ca şi stăpînirea domnilor noştri. Precum catastrofa financiară de pe 1 mea lui Mihai Viteazul a fost adusă, nu de datoriile lui Mihai însuşi, deşi ci parase şi el scaunul cu bani, ci de faptul că plata datoriilor domnilor anter trecea în sama domnului celui nou, aşa încît el se trezea de la început zdrc de asemenea sarcini, tot aşa patriarhul avea răspunderea datoriilor acumul Şi atunci patriarhul îşi lua uneori tălpăşiţa şi venea în Muntenia ori în Moi va, ba chiar în Polonia, în Rusia, în Moscova, vînzînd ce putea: moaşte, tluri şi privilegii pe bani.

Astfel un Nichifor Dascălu, un Teofan, patriarh de Ierusalim, un CI Lukaris, fost întîi patriarh de Alexandria, pe urmă şi administrator al bis cii din Constantinopol, au fost oaspeţii noştri. Şi împreună cu dînşii ven şi clerici greci mai mărunţi, cu acel Ieroteiu de Monembasia, care a şi răi Ia noi pînă a perit într-o răscoală, ca Matei al Mirelor, din oraşul Sfînti Nicolae, care s-a aşezat ca egumen la Dealu, lîngă mormîntul lui Mihai teazul, ca mitropolitul muntean Luca, din Cipru, vestit pentru şcoala de c grafie pe care a întemeiat-o şi care, deşi depus, a stat aici pînă la moarte, fi îngropat, se spune, la schitul Izvoranu din Buzău. Dintre dînşii, Matei a co nuat pe Stavrinos, scriind cronica lui Radu Şerban, biruitorul împotriva un rilor şi luptătorul împotriva turcilor, zugrăvind apoi domnia lui Alexan Iliaş, a lui Radu Mihnea şi aşa mai departe. Iar un Doroteiu de Monemba care se crede acum a fi deosebit de Ieroteiu, a făcut şi un cronograf, ac o istorie universală, începînd de la Facerea Lumii, pentru a trece la evrei romani, la bizantini, pînă se ajungea şi, în timpurile mai nouă, la ai noş

Figura lui Petru Şchiopul o cunoaştem şi din povestirea acestui oaspi care, trecînd pe la Mihnea, a venit la Iaşi, fiind bine primit de domn, dăi cu tain, şi a stat de vorbă cu acesta, care i-a spus că se interesează de geomc — am zice: de agrimensură — şi, de fapt, cînd Petru a fugit în Apus, el a(sat o însemnare a distanţelor făcute, a itinerariului urmat.

Pe urmă se dă o întreagă povestire despre familia lui Petru Vodă, ară' du-se de ce origine este, ce rude are, care a fost cariera Domnului[1], — est arătarea unui vis minunat al maicei lui.

După un grec, un rus, Trifon Corobeinicov, care mergea la Constantino pentru nevoile cneazului din Moscova, la 1593.

El vede Hotinul, cu cetate mică de piatră şi locuitori puţini, cunoaşte treacăt, Botoşanii, ca sat, ca şi Ştefăneştii, în care sînt trei biserici şi 450 case, făclndu-se şi tîrg. laşul, — vechea capitală, Suceava, ar fi fost părăs după un ordin formal de la turci, — fără cetate, e întărit numai în jurul cu domneşti, care e de piatră, ca şi unele din cele măcar zece biserici — al1 fiind de lemn. Prin Corobeinicov avem descrierea bisericii Sfîntului Nicc lîngă curte, cu însemnarea zugrăvelii, care, la alta, e şi pe faţa din afar

[1] Am reprodus şi tradus aceste pasagii în Hurmuzaki, XV, p. 83 şi următoarele

•ea are la mijloc şi un turn de piatră. Coperişul e larg întins în stratea unde stă domnul, în jeţ îmbrăcat cu roşu, e încălzită. Se pomemele mitropolitului, Nicanor, lîngă care slujesc un „protopop", Ioattru preoţi şi doi diaconi. In oraş se notează „multe dugheni" pline
ă.
li't la Aron Vodă, drumeţul vine cu ai lui, călare, pînă la scări. Vodă n loc înalt acoperit cu scumpe covoare, turceşti, după cît se pare; i fiind noapte, ard luminări în sfeşnice. Grecul Calogerâ, un cretan, [Moldovei, stă lingă stăpînul terii; alţi curteni, cu capetele goale, se yuri de el.
a întreabă, în picioare, de sănătatea ţarului „şi de întreaga lui împărănează obişnuita întrebare dacă aduce sau ba daruri, care, înfăţişate, îse după ordin, înaintea lui. Apoi se dă tainul şi cărţile de trecere cu le vamă. Drumul urmează prin „Cîmpul lui Dobrici" (Dobrogea), şi iese *tătarii cari atunci se aşezaseră acolo, lingă Babadag şi „Caraus", deci mai vechi decit aşezarea definitivă a naţiei in Bugeac*[1]. ind acum la apuseni, avem pentru această vreme un călător olandez, ,eri singurul care a fost în părţile noastre. El se chiamă Dousa şi a ineşte cartea lui, din 1599, care descrie călătoria ce a făcut-o pe aici 8[2]. E mai mult o însemnare a localităţilor prin care a trecut, dar ici ânt şi explicaţii. Dousa a văzut Hotinul, mergînd de acolo la Iaşi.
doar, în ce priveşte laşul, că este un oraş bine populat. A trecut pe a, unde fusese tocmai întîlnirea armată a polonilor cu tătarii, care a lui Ieremia Movilă ocuparea tronului Moldovei, îeneşte apoi de Ismail, care nu e aşa de nou cum s-ar crede după nu-cesc de astăzi; numele vechi moldovenesc al oraşului este Smil — şi ii, centrul aşezărilor bulgăreşti, recente, din sudul Basarabiei, pare nou, dar aproape de dînsul a fost cetatea veche a Tobacului, ale carii
văd încă[3].
vărăşit la întoarcere de acel sol polon, Stanislas Golski, de care vorilther, Dousa pomeneşte de Babadag, care pe turceşte înseamnă „Munleagului", după un santon îngropat acolo, un derviş, al cărui mormînt lingă o fîntînă. Vorbeşte cu acest prilej şi de lacul Ramzin, pomenit îicherstorffer, care-i zice însă „Rosove". De la Isaccea, apoi, Dousa la Huşi, unde era să fie în curînd o episcopie, în legătură cu părţile 3: spune că aici era vadul spre Bugeac, unde tătarii se vor aşeza, cum , tocmai pe vremea aceasta, în colonie ca să facă imposibilă de acum J răscoală a Moldovei sau a Munteniei. îi e cunoscută şi populaţia ungurească din marginea oraşului. Se menţionează apoi laşul, Hoti-Leniţa, dîndu-se şi unele inscripţii, pentru că Dousa era un umanist ca trs, în căutare de urme clasice[4].

îogdan, în *Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi,* p. 762 — 4.
itinere epistola.
Giobanu, în *Revista istorică* pe 1919, p. 80 şi urm.
untirilelui John Smith, apoi preşedinte al Statului nord american Virginia *(The 1, adventurss, ani obssrvations... from* A.D. 1593, ed. Edward Arber, Edinburg, un curios falsificat (totuşi ediţia I e din 1630 şi el trăia atunci). V. *Rev- ist.,* XIII,

XVII

EPOCA MOVILEŞTILOR ÎN PAGINILE DE CĂLĂTORI

Cîţiva ani după Dousa, un anonim, care era în legătură cu biserica ci lica, un misionar, foarte probabil, a fost la 1606, în Moldova[1], şi iate spune despre dînsa:

La Suceava este biserica Sfîntului Ioan, cu o urnă de argint. Iere: Vodă refăcuse lăcaşurile de acolo, între altele unul care după picturi p a fi fost o biserică dominicană; este şi o biserică polonă, deosebi de cea seascâ. La Siretiu se mai observă rămăşiţele lăcaşului dominicanilor din cui al XlV-lea. Vorbind de Iaşi, se înseamnă că erau vreo şaisprezece bise pe vremea aceasta. Cotnarii arătau pe atunci patru biserici româneşti, catolice de zid şi două de lemn. La Baia se notează că populaţia roi nească ortodoxă era restrînsă, şi, în legătură cu biserica latină de acolo mai spune că soţia unui domn, care era catolică şi care e îngropată ac — legenda Margaretei de Losoncz — a ridicat clădirea sfîntă. Acee biserică fusese mai bogată decît celelalte, dar „Mihai (Viteazul) a despoiî de odăjdiile scumpe şi de mult argint ce avea". Căci se pare în ad şi după alte ştiri, că, în nevoia extraordinară de bani ce simţea Mi pentru plata soldăţimii mercenare, care altfel n-ar fi luptat, el aluat de unde şi, deci, şi din odăjdiile unei biserici ca aceasta.

în ce priveşte alte localităţi, de la Cotnari încolo, ştirile, de nat statistică, au fost date, după acelaşi izvor, în capitolul precedent.

Trecem la informaţiile unui raguzan care străbate Moldova la 16 Grigore al lui Nicolae Raguzanul.

Am văzut rolul pe care l-au jucat aceşti raguzani: am spus că văm şi într-o ţară şi în alta, erau în mîinile lor, că aveau case de bancă Adrianopol, la Silistra şi o colonie importantă la Timişoara. Acest negu!

[1] Hurmuzaki, VIII, p. 307 şi urm.

vme către sfîrşitul domniei lui Constantin Movilă, fiul menit să isprăvească [F]oarte nenorocit, al lui Ieremia[1].

El trece prin Cameniţa, şi aici întîlneşte pe unul dintre candidaţii la ronul Ardealului, Ştefan Kendi, român de origine, care strîngea oaste în ederea schimbărilor ce se petreceau în aceste părţi ardelene şi ungureşti.)e la Cameniţa merge la Iaşi. Este primit de domn şi de doamnă: nu de 3ţia lui Constantin Movilă, ci de mama lui, de doamna Elisaveta, care, e fapt, conducea toate lucrurile. Constantin avea şi un epitrop, pe care-î om vedea imediat, şi care este boierul Nistor Ureche, tatăl cronicarului, ire însuşi a lăsat însemnări de cronică.

în Moldova, pe vremea aceasta, tătarii roiau, prădînd Ţara-de-jos, re se afla în cea mai mizerabilă stare, din cauza necontenitelor jafuri, ilea era aşa de greu de făcut, încît a trebuit ca drumeţul să stea o săptă-ină aşteptînd posibilitatea de a continua călătoria. Ceruse să i se dea soiţi pentru pază.

Raguzanul face cunoştinţă la Iaşi cu Nistor Ureche şi cere de la dînsul •i îngăduie a merge la aier curat, la o mănăstire. Mănăstirea pe care rea să o viziteze era, desigur, aceea pe care a făcut-o însuşi Ureche, cu ia lui, Mitrofana, după datina din Athos, şi purtînd numele unei mănăs- de acolo, mănăstirea Xeropotamului, a „rîului uscat", „sec", în codrii amţului, dar în tot cazul numele a fost dat după acela al mănăstirii din itul Munte, precum, cînd Petru Şchiopul şi-a făcut mănăstirea de lîngă i, el a numit-o Galata după suburbia constantinopolitană care pînă în îientul acesta poartă acest nume.

Peste cîtva timp călătorul pleacă, întîlnind pretutindeni urmele prezen-tatarilor. La întors merge cu însoţitori poloni şi cu o caravană de cin- de cai, cu toate că Ureche-i dase sfatul să nu plece. A fost rechemat -adevăr de tutorul lui Constantin şi a pornit definitiv după alte cîteva (1611).

Cam pe vremea aceasta, un german, Ioan Wilden, face o călătorie prin [ova, la 1613, deşi la 1623 numai apare cartea care zugrăveşte această orie: *Nene Reysbeschreibung.* El pleacă din Constantinopol cu un ita-Bernardo, căruia moldovenii i-au zis „Brănat", Bernardo Borisi, levan-are a jucat un rol important pe urmă. Venind la Iaşi, Wilden găseşte adunate împotriva tătarilor. Palatul domnesc, ca o urmare a atîtor ■ociri căzute asupra terii, era într-o stare foarte rea, iar casele ce-1 în-rau aveau aspectul umil. Lumea stătea gata de fugă din cauza groazei tarii pot apărea la fiecare moment. *i* prădăciunile lor au ţinut pînă la 1630, ba chiar supt Vasile Lupu ţara prădată cumplit, la 1650, de cazaci şi tătari, reuniţi.

[zgonit de turci, s-a întors cu ajutor polon şi i-a biruit, dar, după înfrîn-ceasta, turcii s-au întors din nou, şi Constantin a trebuit să fugă. Prins de tătari, (să-l ducă în ţara lor spre a obţinea un pref mare de răscumpărare, dar, cum tre-strul, tînărul domn a căzut în valuri, de unde n-a mai răsărit, şi nenorocita doamnă :a, al carii fiu era, 1-a aşteptat multă vreme, pînă să ajungă a căpăta siguranţa mor-Descrierea călătoriei în Hurmuzaki, V. p. 455—7.

Acum, după călătorii aceştia de mică importanţă, venim Ja Alberti, negustor italian care de multe ori făcuse drumul prin r

El trece prin Dobrogea, vorbeşte de Macin, satul unde era va; lor. Venise pînă acolo, cu cară turceşti şi cu cărăuşi turci. Obiceiul descarce aici, să se plătească vama şi să se deie drumul acelor cărăi pe urmă în bărci se trecea Dunărea.

Cea dintîi descriere a Galaţilor o avem de la acest calator. *A* asistat la slujba bisericeasca. ,,messa alia valacha". Tîrgul nu era ma tant ca schelă pentru corăbii, decît ca nou centru pentru pescal pescarii pe cari i-am văzut Ja Chilia aveau şi aici aşezările lor. Se morunul proaspăt, de două categorii, *sturioni e luzzi,* aproape p< Din cauza prădăciunilor tătarilor In timpul din urmă, aproviziona mult mai grea; iepurele costă cinci solizi unul, găinile şi puii însj mai vindeau.

Drumul se făcea în novembre, popasurile fiind noaptea: satd cauza acelor prădăciuni de pe vremea lui Constantin Movilă, erau rari, şi cuprinsul s-a părut pustiu pînă la Bîrlad. Acesta era un ora plect ruinat. Alberti apucă şleaul vechi, pe unde au întrat şi turcii îui Ştefan cel Mare, şi merge către Vaslui. Aici vede „multe case", o *h* şi palatul domnesc, ale cărui ruine se deosebesc încă în curtea casele prietăţii. După aceasta se întră în codrul imens din care a rămas pi Dobrovăţului, între Vaslui şi Iaşi.

Drumurile erau foarte rele: „şase perechi de boi nu pot să tra car". „Noaptea se petrecea in pădure, fără hrană, şi era frică mare de cari urlau grozav."

Alberti ajunge la Iaşi. Constată că oraşul, cum se ştie, n-avea încunjurătoare. Populaţia o socoate la vreo 8 000 de case, prin urmar 40 000 de locuitori. Casele acestea erau de lemn. Bisericile apar rui] Palatul e de piatră, însă împrejmuit cu gard de lemn.

Vede pe domn, care nu mai era Constantin Movilă, ci Ştefan Te un bătrîn, venit din Constantinopol, care servise în armata lui Henr IV-lea, regele Franciei, luptînd în Pirinei, la cucerirea cetăţii „Jaca". Fc crud, el stătea cu călăul ţigan lîngă dînsul, rîzînd de boieri pe cari cu o de ironie-i arăta gîdei, spuindu-i că s-au îngrăşat berbecii, şi-ar fi de Şi într-adevăr el a tăiat cea mai mare parte din nobilimea tînără, toată era cu Movileştii, pentru politica lor războinică. El vede deci pe Toi îmbrăcat în roşu, cu buzduganul în mînă, 500 de archebusieri după dîr străbătînd străzile laşului.

„Oraşul era foarte murdar, cu mult noroi"; nu începuse încă podi 6străzilor cu bîrnele de lemn supt care se îngrămădea apa noroioasă, ţîşnj la fiecare scuturătură a „podului". Oraşul, se mai spune, e proprietatea de nului.

Dacă vine un călător, vodă are dreptul să-J trimeată în gazdă în or] casă, şi oamenii primesc pe străin foarte bucuros, fiind foarte ospitalic

[1] *Buletinul societăţii geografice pe 1898* (tiraj aparte supt titlul *Călători, ambasad\ţi misionari* etc).

* V. iorga, *Studii ţi documente,* XVI, p. 223 şi urni.

sînt foarte gospodine, „fac toată gospodăria casei"; ele „vorbesc arietenos cu bărbaţii, de faţă cu lumea şi singure, căci nu e nici o nd aduc de băut, ori de mîncare, gustă ele întîi"[1]. „Cînd îi moare tia ca să se ştie că e văduv, merge cîteva zile prin oraş cu capul

jrtatea femeilor la noi mira, firește, pe cei cari veneau din Tur- 3 si grecii ţineau femeile cu totul departe de orice relaţii cu bărbaţii, arată apoi cum sînt alcătuite casele înăuntru, cu sobe cum nu mai eneţianul, deprins cu căminurile din ţerile calde, e socoteală că sînt 24 000 (!) de sate în Moldova şi tot atîtea (!) enia. In ce priveşte tributul, Moldova plătea 60 000 de taleri, iar a 100 000.

tinuîndu-şi drumul, negustorul trece Jijia cu carăle pe gheaţă, ajunge nești, tîrgușorul de pe Prut, care avea oarecare importanţă, cu- 2 000 de case; era şi o biserică de piatră. Aici, de frica polonilor, au cu Constantin Movilă, stăteau 1 000 de soldaţi, de făceau strajă, aă aceasta se trece Prutul. Calea e foarte grea pe timp rece: lipsea emnele. Pretutindeni lăcuste moarte de frig: erau pline puţurile şi sie de dînsele. Ajunul de Crăciun se petrece supt lumina stelelor, la iul era foarte mare, şi un vînt straşnic tăia la faţă. Alberti n-a găsit icare, nici vin. Călătoria se făcea adeseaori şi noaptea, ca să scape mai ie regiunile acestea. Tot noaptea se ajunge la Hotin, prădat de po- tatea pare frumoasă; polonii aveau garnizoană înăuntru pentru o atorie a Moldovei, de 100 000 de florini. Se trece Nistrul la vadul şi se ajunge la Cameniţa. Aceasta la 1612.

urmă, la întoarcere, în 1613, primăvara, negustorul e cu şeizeci de j-i de cîte şase cai şi tot felul de mărfuri într-însele: blănuri de sobol, tai ieftine, piei de iepure de casă, pe urmă postav, cuţite de fabrica- aană, care se vindeau mai ales în împărăţia turcească. Şi omul se -i dea Dumnezeu „drum bun, fără ucigaşi". Ajunge la Hotin, trece rfănești, Iaşi, Bîrlad, Galaţi, Macin, refăcînd drumul descris mai sus. sfîrşit el va întreprinde o nouă călătorie, pornind în iunie pentru ca ilie să ajungă la Liov.

îastă călătorie este una din cele mai importante, şi ea ne lămu- trect asupra rosturilor comerciale care se făceau prin Moldova pe aceea.

Jno le prime a far la credenza.

XVIII

ALŢI CĂLĂTORI DIN ÎNTÎIA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XYII-LEA PÎNĂ LA VASILE LUPU

Cîteva cuvinte despre o nouă solie polonă care a trecut prin Moldova, din acelea care au făcut foarte mult zgomot prin luxul extraordinar pe l-au desfăşurat, înspăimîntînd pe turci şi prin potcoavele de argint p cailor şi prinse foarte neglijent — aşa încît ele cădeau, ca să-şi facă păg părerea că în Polonia este atîta argint de se pune şi la picioarele cailor, lia aceasta vestită a fost descrisă si într-o carte particulară de cineva o întovărăşea pe ambasador, ducele de Zbaraz, care a alcătuit şi un proiect cruciată cu cîtăva vreme înainte. Pe lingă ambasador s-a adaus şi un scrii însărcinat anume să povestească isprăvile ambasadei, Kuszewicz. Cărtic a apărut în latineşte la 1622, călătoria fiind făcută cu puţină vreme înair

Acum, cînd polonii au venit în Moldova, ei au găsit-o într-un l ment de relativă linişte. Se isprăviseră luptele între Movileşti şi adversa lor, acel Ştefan Tomşa care luptase în Pirinei, bătrînul soldat cu va experienţă în ce priveşte luptele din Occident: neamul lui Ieremia ca al lui Simion fusese înlăturat, cel dintîi cu Constantin, care a domnit cîti vreme în Moldova, cu Alexandru, cu Bogdan, cari, duşi la ConstantinoJ s-au turcit, iar celalt dînd pe Gavril care a stăpînit în Ţara Românească a fugit în Ardeal, unde s-a însurat, pe Moise, care a domnit în Moldo[1] puţin înainte de Vasile Lupu, adăpostindu-se în Polonia, unde avea ru relaţii, moşii şi tot ce trebuia pentru a-şi încheia bătrîneţele acolo, şi Petru sau Petraşcu, care, trecînd şi el în Polonia, ajunse vestitul Petru B vilă, mitropolit de Chiev — din tot neamul Movileştilor rămîind în pămîn românesc numai copilaşul îngropat la Dobrovăţ, în bisericuţa cea mică, si un mormînt frumos. Se dusese şi Tomşa cu cortegiul lui cel straşnic în ha roşii, cu halebardierii după dînsul pe străzile Iaşilor, mai teribil în alaiuri cît în lupte, care, încun jurat de ura cumplită a boierilor, a fost chemat turci la Constantinopol, de unde n-a mai ieşit niciodată.

în Moldova şi în Muntenia rolul cel mare îl joacă acum acel străluci domn al cărui mormînt se poate vedea în Bucureşti, la biserica Radu Vo acoperit cu o piatră de marmură purtînd o inscripţie românească — cel i vechi epitaf domnesc, după al lui Mihai Viteazul, scris în româneşte, nu

te Domnul acesta este Radu Mihnea, mort ca stăpînitor al Moldovei
x si adus apoi la Bucureşti în mănăstirea făcută mai mare şi mai fru-
e 'dînsul.
fiul lui Mihnea Turcitul. Cînd tatăl său s-a făcut turc, firește că mama,
\ creştină, a trebuit **să-1** părăsească, Mihnea Mehemed lulndu-şi în
nai multe femei, cu care a avut şi copii, dar cari n-aveau drept asupra
Din legătura cu doamna Visa, s-a născut Radu de care vorbim acum. a
avut totdeauna o iubire deosebită pentru dînsul, dar, neputîndu-1 să
sine, 1-a lăsat pe sama mamei, trimeţînd, fără îndoială, tot nece-itru
creşterea lui: într-un rînd îi făgăduieşte şi un cal frumos ca să se i la
război. Pe urmă Radu a fost dat la învăţătură la Veneţia, şi pînă năzi,
cînd a fost dărîmată biserica San Maffio din Murano, a Mărioa-re am
mai vorbit, se vedea pe altarul ei o inscripţie in marmură, dăruită i
Mihnea. Căci omul era foarte familiar acolo, unde avea rude, cum a
na fiica lui Petru Şchiopul, măritată întii cu Zotu Ţigară Spătarul,
din Ianina, care a fost îngropat în biserica grecilor din Veneţia, iar
ală Polo Minio, dintr-o familie destul de cunoscută de patricieni,
dacă r dintre cei mai mari[1].
nica spune că Radu a învăţat şi la mănăstirea Ivirului, din Muntele
unde erau o mulţime de danii ale domnilor noştri; în mănăstirea Zo-
, de pildă, care, înainte de a aparţinea străinilor de azi, fusese a dom-
ioldovei[2].
ăţind la Muntele Athos carte grecească şi la Veneţia carte latinească
nească, Radu Mihnea a cunoscut o lume mult superioară celei de la
inci cînd, după ce s-a trudit să fie domn pe vremea lui Mihai Viteazul
, învins, după ce a luptat o bucată de vreme contra lui Radu Şerban
:butit, el a ajuns să se instaleze ca domn la Bucureşti, cînd a trecut,
5, în Moldova, pătrunsă de o civilizaţie aristocratică superioară, cum
polonă, el a desfăşurat un fel de a stăpîni asămănător cu acela al **lui**
lercel, cu mai multă cumpătare, deci şi cu rezultate mai bune decît
i înecat în Bosfor, căci a murit, încunjurat de boieri moldoveni şi mun-
n am spus, la Hîrlău, unde-i erau curţile domneşti, astăzi acoperite
int. Radu Mihnea e lăudat şi de cronicarul Miron Costin pentru înţe-
sa lui. Turcii l-au întrebuinţat adeseori ca princiar ambasador în le-
lor cu creştinii. E slăvit apoi domnul pentru deosebita rînduială şi î
bun gust de care s-a încunjurat totdeauna. In Miron Costin se pome-
)vaţiile în îmbrăcămintea acelora cari-1 serveau şi-1 păzeau: uniforme
toare introduse de dinsul, care s-au păstrat şi mai tîrziu, căci, dacă
ipină aceeaşi strălucire supt Gaşpar Gratiani, nu trebuie să se creadă
sta venea de la dînsul, ci aventurierul găsise o mare tradiţie monar-
) care după obiceiul Apusului şi supt influenţa spiritului Renaşterii,

iul ei, numit Ştefan, a dus sîngele moldovenesc într-o familie patriciană a Vene-

eagul lui Ştefan cel Mare adus la Bucureşti de francezi — mai este acolo unul frumos, — cu Sfîntul Gheorghe aşezat în jeţ şi cu însemnare grecească de jur împ-ine de la Zograf. V. memoriul mieu *Muntele Athos,* în *Analele Academiei Române,* şi studiul lui I. Bogdan, în aceleaşi *Anale,* XXIV.

o introdusese Radu Mihnea. Chiar dacă Vasile Lupu are o faimă de împăn — şi grecii îl cîntau astfel în poemele lor, aşteptîndu-1 să între în Constant nopol la un moment dat, spre a înnoi vechea împărăţie creştină ortodoxă - aceasta nu se datoreşte tradiţiei de familie a lui Vasile, care era de neam ba canic, probabil aromânesc, din oameni parveniţi, strămutaţi de ieri alalti ieri în Moldova, ci se datoreşte influenţei lui Radu Vodă, ocrotitor al Agi Nicolae, tatăl lui Vasile.

Dacă s-a zis de Constantin Brâncoveanu că a fost un fel de Ludovic **XlV-lea,** apoi şi Radu Mihnea a dat în Moldova un capitol de istorie care, su{ raportul strălucirii curţii, era vrednic să preceadă domnia munteană, aşa d măreaţă a Brâncoveanului.

Călătorul polon spune că a trecut pe la Hotin, care, cum am văzut, fusea amanetat polonilor. A mai fost amanetat şi pe vremea lui Despot, care capii tase în felul acesta bani şi sprijin militar; a fost din nou amanetat pe vreme Movileştilor, dar, cînd a trecut Kuszewicz, stăpînirea polonă, după pacea c turcii, în urma expediţiei personale, la Nistru, a sultanului Osman, nu im exista la Hotin. Drumul se făcea atunci tot în diagonală, prin Basarabia d nord drept la Ştefăneşti.

Ambasadorul a intrat la Iaşi, şi aici 1-a primit Ştefan Tomşa, care er încă în scaun. în Muntenia însă a fost primit de Radu şi de fiul lui: Radu însua era bolnav de ochi, din care cauză a trebuit să părăsească la un moment da ţara pentru a se îngriji. Fiului, ca unul care a fost aşezat ca domn de foart' tînăr, i s-a zis Copilul, Coconul. Drumeţul a fost deci primit şi de acest Ale xandru Coconul pe care-1 va supraveghea, în momentul cînd se va întîmpla c tatăl să lipsească, mama lui, doamna Arghira. I-au ieşit înainte curtenii, ş în fruntea lor acela care, pe vremea aceea, juca un rol foarte important p lîngă Radu Mihnea şi familia lui, acea personalitate grecească despre care . fost vorba şi mai înainte, cel dintîi diplomat al Moldovei pe atunci, Constan tin Batiste Vevelli. Cu dinsul era şi polonul Kulkowski, plecat pe urmă 1. Constantinopol.

Venim astfel la călătorul loren Charles de Joppecourt.

în luptele care se purtau împotriva Movileştilor sau pe care Movileşti le purtau, după căderea lor, pentru a căpăta din nou puterea, au intervenii şi străini. Şi nu era extraordinar cînd Ştefan venea din luptele Apusului, dupE epoca lui Despot în care tot felul de apuseni, şi francezi chiar, ca un Roussel erau lîngă dînsul, după epoca lui Mihai Viteazul, cînd cavaleri toscani lucrai, pentru a smulge Giurgiul din stăpînirea turcească. Prin urmare se întîmplf să avem pentru unele din aceste lupte, în 1615—6, povestirea unui cavalei al „Ordinului Sepulcrului Ierusalimului", Alexandru, de origine din Elveţia cel dintîi elveţian cunoscut a fi venit în părţile noastre. Aşa fiind, nu e mirare ca un gentilom lotaringian, cum a fost Joppecourt, să fi luat parte la tulbu-rările moldoveneşti, într-o vreme cînd, dealtfel, mulţi ca dînsul se ofereau a susţinea un partid sau altul. Căci au fost, pe lîngă Joppecourt, francezi car;

parte activă la aceste lupte, ca Montespin, care conducea cavaleri de
-ă[1]

ceea ce privește redactarea memoriilor sale, Joppecourt se găsește în categorie ca și predecesorul său din veacul al XV-lea, Wavrin. Sînt i dictate, după un obicei curent, mai mult: amintiri prelucrate, redac- altul. Cînd s-a întors acasă, luptătorul a găsit pe un oarecare Baret, luat asupră-și această sarcină[2].

tmecourt începe povestirea luptelor petrecute în Moldova din anul 1606, i fost chiar atunci acolo. Luptele acestea sînt descrise în amănunte, care încurcătură cronologică, cum e natural, confundînd de multe ori ou cu cel vechi; pe lîngă aceasta, cînd cineva n-a luat note zi cu zi, ca unele lucruri să se cam încurce — ba e chiar de mirare cit de puțin rcă autorul. Aceasta se datorește faptului, pe care l-am relevat și altă ă noi am pierdut admirabila memorie pe care o aveau oamenii de odi- ne lăsăm prea mult în sama scrisului și, apoi, ne ocupăm prea mult de dții ca să ținem mai bine minte ceea ce am făcut noi. vestirea lui Joppecourt este astfel de cel mai mare interes: nu se poate storia Movileștilor fără acest izvor[3].

iret s-a crezut însă dator,să adauge de la dînsul o sumă de lucruri pen- cerea publicului: astfel partea a doua, care formează jumătatea cărții, ie un fel de nuvelă romantică în care se vede cum fata lui Ieremia Mo- a doamnei Elisaveta, căsătorită cu prințul Korecki, a fost prinsă și in- a Cetatea Albă, ce scrisori a schimbat cu prințul, cum a căutat să fugă idevărat roman de aventuri. Evident că scrisorile acestea sînt alcătuite et, căci el n-a avut nici un fel de corespondență în mîinile lui. Totul în cela „mievre", leșinat, obișnuit in vremea aceasta la francezi. ! noi, desigur nu ne interesează nici partea de istorie militară cuprinsă torie, ci partea descriptivă, scurtă, prea scurtă.

ippecourt spune că Moldova este împărțită în două: Țara-de-sus și e-jos. Împărțirea era mai veche, dar iese la lumină pe această vreme, ară veniturile Moldovei, supt fiii lui Alexandru cel Bun, fuseseră împăr- re Ilie, care avea veniturile părții de sus, și între fratele său Ștefan, care eniturile regiunilor de la Dunăre și mare, de la Bîrlad în jos, pînă la și Cetatea Albă. De la 1600 înainte rostul acestei dedublări a Moldovei mai precis, și din această descentralizare profită foarte mult Țara-de-

n Franța însăși, luptele religioase din a doua jumătate a veacului al XVI-lea au jinite și de străini: spanioli pentru susținerea cauzei catolicismului, germani pentru ea cauzei protestantismului, așa-numiții Reiter, de la cari a rămas în limba *i* cuvîntul „reître". După exemplul acestor străini veniți să susțină un partid ii, după cum făceau parte dintr-o confesiune sau alta, și francezii s-au deprins să i cuprinsul regatului ca să ia parte și la expediții foarte depărtate, cutreierînd i pămînt ca și cruciații cari au luptat la Nicopol odinioară. Cînd a venit Henric al Și Richelieu, cu guvernarea lor strictă, cu interzicerea oricăror turburări n pro- cu oprirea oricărui duel, atîția dinfacei care-și simțeau fierbînd sîngele în vine rasit patria. Pentru Alexandru, v. *lorga., Acte și fragmente,* I. p. 52—5. -Mcrarea a ieșit, într-o broșură foarte rară, la Paris, în 1620 și a fost reprodusă în ie, cu traducere, în *Tezaurul de monumente istorice* al lui Papiu Ilarian. n *Istoria armatei române,* voi. II, se dă analiza, aproape pagină cu pagină, a poves- Joppecourt.

jos. Din a doua jumătate a veacului acestuia, neamurile care hotărăsc m« mult sînt josenii, de unde a venit că familia Racoviţă, din părţile aceste? a ajuns să deie pe Mihai Vodă şi pe urmă pe fiii lui ca domni ai Moldovei ş apoi, şi ai terii celeilalte. Joppecourt constată că vornici erau doi: cel de Ţan de-jos judeca la Birlad. Despre Iaşi, care, pe vremea aceasta, după prădare Sucevei, ajunsese capitala unică şi definitivă a Moldovei, el spune că era făr ziduri, chiar fără împrejmuirea, cu totul neîndestulătoare pentru mijloace] unei lupte mai serioase, pe care am văzut-o la Tîrgovişte.

In ce priveşte producţia Moldovei, iată cum se exprimă Joppecourt „cîmpiile Moldovei sînt foarte îmbielşugate, udate de izvoare frumoase şi d rîuri care le fac foarte roditoare în grîu, orz, ovăz, mei şi fîn, aşa încît locuitori oraşului hrănesc o mare cantitate de vite de tot felul şi chiar bivoli, cari sei vesc în locul boilor şi cailor la cultura pămîntului", şi adauge el: de aceea figi reazâ în marca Moldovei un cap de bivol (în loc de bour). „Se văd în aceast ţară şi o mulţime de povîrnişuri foarte plăcute şi aşa de bogate în vin, încî nu numai că Moldova are îndeajuns, dar se exportă în Podolia şi în alt teri vecine." Ba încă spune că lîngă Vaslui se face un vin aşa de bogat în alcoo încît n-ai decît să apropii o flacără şi se aprinde.

Aş releva că Joppecourt nu enumera printre cereale porumbul. Poruir bul se numeşte în italiană *gran turco,* prin urmare a fost adus din Peninsul Balcanică, de la turci în Italia. Părerea generală şi îndreptăţită, este că a fos adus din America, precum a fost adus de acolo şi tutunul, care ajunge să fi îndrăgit tocmai la sfîrşitul veacului al XVI-lea. în ce priveşte întrebuinţare porumbului în ţerile româneşti, ea e fără îndoială mai tîrzie decît jumătate veacului al XVII-lea. Pe la 1650 nu se cultiva porumbul la noi. Se vorbeşt de Şerban Gantacuzino ca de întroducătorul porumbului. N-am putea precizj data eînd cultura aceasta pătrunde în Principate, dar că e nouă, o arată \ numele, dat prin comparare cu lucruri cunoscute aici. In Muntenia s-a părut c samănă cu porumbelul şi i s-a zis porumb; în Moldova i s-a zis păpuşoi, de l păpuşă; în Ardeal e cucuruz poate şi fiindcă bobul samănă cu insecta numit „buburuz". Un lucru este sigur că, oricît ar fi pătruns şi mai înainte porumbu amestecîndu-se cu alte sămănături, el n-a căpătat o cultură mai întinsă dec în momentul cînd turcii au cerut mai statornic de la noi tot grîul care trebui pentru alimentarea Constantinopolului. Turcii n-au mîncat însă niciodat mămăligă, şi, atunci, natural, am sfîrşit prin a cultiva mai mult ceea ce nu | plăcea lor. Cum, dealminteri, am făcut şi cu creşterea oilor: pentru că turc! cereau numai carnea de oaie, noi am îngrijit mai mult de creşterea vitelor alţi ori a porcilor, a căror carne nu se mănîncă de turci şi care, deci, nu se lua l Constantinopol cu preţuri scăzute. In lipsa porumbului, pentru mîncarea obii nuită a omului sărac se întrebuinţa altă mămăligă decît cea pe care o cunoa: tem noi astăzi: mămăligă de mei; chiar cuvîntul mămăligă vine de la me mălai. Cînd Mihai Viteazul s-a aşezat în Ardeal, saşii, cari n-au mîncat nici< dată mămăligă, au poreclit pe Mihai Vodă: *Mălai* Vodă, din cauza mălaiul) «are se cerea necontenit de trupele lui.

încheind paranteza, se mai pomenesc în Joppecourt şi coloniile de str. ini care erau la noi. Se spune astfel că pe lîngă franciscani era un episcop cat<

Cotnari- Menţiunea nu se întîlneşte nicăiri aiurea. Am relevat-o pentru e particular de interesantă.

ra venim la călătoria, mult mai interesantă, deşi mai puţin întinsă, mai mult călătorie, decît descriere de război, a lui Paul Strassburg. > vremea lui. prin anii 1630, războiul de treizeci de ani era în toi. Purtat rînduirea situaţiei interioare a Germaniei, el a trebuit, ca şi cel desf ă-iunt ochii noştri! să cuprindă şi regiuni mai îndepărtate; după o aştep-a îndelungată, şi ţerile noastre au trebuit să fie amestecate în luptă. [ui lui Bethlen Gâbor şi lui Râkoczy I-iu, doi prinţi de o foarte mare ,antă, amîndoi cu situaţii regale, ambiţionînd să se întindă pînă la Ca-si la stăpînirea unei părţi din marea Ungarie sfîşiată, a luptat, după QUI francezilor şi al suedezilor, în lagărul calvin, deoarece clasa domi-a ungurilor din Ardeal era calvină, — pentru scopuri naţionale, dar .eagul calvinismului. Pe atunci însă, de pe urma prezenţei de cîteva luni lihai Viteazul în Ardeal, de pe urma cunoştinţii reciproce care se căpă-•in aceasta, de pe urma frecventării mult mai dese a unei provincii de ocuitorii celeilalte, ca şi de pe urma intereselor solidare create prin cuce-e la 1599, Ardealul rămăsese foarte strîns legat de ţerile noastre. înainte 0 nu se mai întîlneau de mult tratate încheiate între o parte măcar eleni şi între ţerile noastre, pe cînd pe vremea lui Radu Mihnea găsim aţele pe care le încheie prinţii Ardealului cu domnii noştri şi tratate se-, ca ale braşovenilor, cu domnia munteană. Gaşpar Graţiani, amintin-le Mihai Viteazul, a cărui memorie era foarte vie, urmărind pe oricine uţină ambiţie şi simţea într-însul puţină vitejie, a visat şi el de Ardeal, 1 că i se va putea impune. Dealminteri, cînd Simion Movilă merge în . cu trupe auxiliare, se înţelege că nu i-ar fi displăcut nici lui să rămîie, I şi alţi domni, cînd Radu Mihnea însuşi, cînd Ştefan Tomşa îşi făceau ia în aceste părţi ardelene şi luau loc la slujbă în strana bisericii din 1 Braşovului, era o propagandă indirectă pentru unitatea naţională ească. In orice caz, domnii aceştia de după Mihai Viteazul au intrat eal altfel decît cei dinaintea lui Mihai, un Alexandru Lăpuşneanu, un cu cel Bun, a cărui pecete a şi fost găsită acolo în pămînt, ei cari veneau îeni ai sultanului, pe cînd, după Mihai Viteazul, domnii noştri cari pă-dincolo de munţi o fac, oricare li-ar fi fost vrîsta şi priceperea războiu-raloarea personală, puţintel şi ca reprezintanţi ai poporului românesc. jn Neagoe, un Petru Cercel, din cei vechi, au ajutat să se ridice şi au 5ă se împodobească biserica Sfîntului Nicolae din Şchei, domnii ceştia-*i* necontenite relaţii culturale, economice şi politice cu Ardealul, şi gra-nseamnă mult mai puţin ca înainte.

Drin urmare, în vremea aceasta Moldova şi Ţara Românească făceau politica Ardealului, şi Ardealul simţea nevoia de a se sprijini pe poli-toldovei şi a Terii Româneşti.

3-a întîmplat chiar între concurenţii pentru moştenirea lui Mihai lu->articular de interesante. S-a întîmplat că un ardelean a vrut să înno-ceea ce încercase la 1595 Sigismund Bâthory, căruia i se zicea Craiu şi Î intitula prinţ al Ardealului, al Terii Româneşti şi al Moldovei, socotind

pe Mihai şi pe domnul moldovean ca pe nişte căpitani ai lui, cari n-ave; voie să judece pe boieri ca să li taie capul.

O rudă a lui Sigismund, Gabriel, care vroia să fie şi rege în Polonia, tînăr extraordinar de ambiţios şi de pompos, care, apoi, în cutare luptă de 1611, cînd a fost bătut de Radu Şerban lîngă Braşov, se înfăţişa cu aripi vultur la coif, ca un erou de legendă, s-a gîndit să cucerească Principat şi şi-a prefăcut gîndul în faptă: a surprins pe Radu Şerban cînd nu se aştep' asupra Crăciunului, a împuşcat cîni pe la Argeş şi în alte părţi, a despoi bisericile de acoperemîntul lor de plumb şi apoi s-a aşezat la Tîrgoviste, unde a scris sultanului că domnii noştri sînt ticăloşi şi mincinoşi, pe cînc este cel mai credincios şi mai în stare a servi „împăratului", şi deci cere s se trimeată tuiurile, cozile de cai care însemnau înfeudarea lui, noul Ga Vodă. Turcii n-au consimţit însă, şi au trimis pe Radu Mihnea.

Astfel şi din partea Ardealului s-a încercat stabilirea unei unităţi cice. Dacia întrase în conştiinţa politică a timpului, după ce umblase p cărţile de istorie şi arheologie şi se prefăcuse în faptă de Mihai Viteazul. Ghe ghe Râkoczy I-iu apoi a ţinut şi el să aibă Moldova şi Muntenia totdeau prietene: ambasadorii treceau necontenit de la o provincie la alta. Ţe noastre au dat şi un fel de tribut Ardealului pentru a fi ocrotite, dar în for foarte delicate: se chema că e în legătură cu păşunarea aici a oilor mocănef o parte din ce se lua de la mocani se dădea prinţului Ardealului, stăpînul l

Tocmai în vremea cînd vine Strassburg la Bucureşti, prinţul Ardea lui căuta să înlocuiască pe Leon Vodă, fiul lui Tomşa de pe vremuri, ant prenor de furnituri de stridii pentru Constantinopol, cu acel Matei din Br coveni, care, după ce a trecut prin primejdia de a i se tăia nasul de către versar, a ajuns aproape de bătrîneţe a fi Matei Vodă Basarab.

Paul Strassburg vine în Ardeal ca să negocieze în vederea războiu de treizeci de ani pentru Suedia. De aici a trecut la noi, şi iată ce a văzut Ţara Românească.

De la Braşov pleacă spre Tîrgoviste, care nu mai era capitala terii, d Matei se va întoarce aici, unde va ridica, el şi boierii lui, biserici nouă, şi ţinea mult la acest oraş, care va deveni iarăşi ce fusese în întîia jumătat veacului al XVI-lea. Căci Matei Vodă nu voia să fie numai omul turcilor, c avea toate legăturile lui cu Ardealul.

îndată ce întră călătorul în ţară, domnul îi trimete un mehmend care să-1 întovărăşească pe drum. Voevodul i se pare a fi un „grec". L< Vodă nu era însă grec, deşi soţia lui Ştefan Tomşa a putut fi greacă; dai crescuse la Constantinopol şi vorbea greceşte. Doamna lui era levantină, "V toria, aceea care a dat mănăstirii Viforîta de lîngă Tîrgoviste o foarte frumo icoană a Sf. Gheorghe, îmbrăcată cu argint.

Mehmendarul trebuia să-1 ducă pe suedez la Bucureşti, care, spi călătorul, este acum locuinţa, sălaşul domnilor. Ajungînd lîngă oraş, v< anunţă că vrea să-1 primească însuşi, de atîta respect se bucura ambasa rul, şi anume era să iasă întru întîmpinarea lui cu ostaşii şi cu steagul. iSţrf burg refuză această onoare şi întră singur în oraş care i s-a părut — şi e întîia constatare de acest fel despre Bucureşti — „foarte mare şi întins"

ică se evitase primirea, care era prea grea pentru modestia solului,
ea domnului, i-au ieşit înainte o sută de boieri, cari, îndată ce-l văd,
iră de pe cai şi-i înfăţişează omagiul lui Leon Vodă. Apoi e dus la
lui. Seara, vornicul, prefectul curţii, mareşalul palatului, am zice,
Lă pentru a doua zi la prînz. grge întovărăşit de două sute de
dalmatini, cari i s-au părut mai
decît garda din Ardeal. Erau probabil cei aduşi, din Raguza şi de
de Gaşpar Gratiani.
ai departe se spune că „toate străzile şi pieţile erau pline de mărfuri
pe care italieni, greci, români, turci şi armeni le scoseseră spre vîn-
au atîtia oameni, de ai fi crezut că toată românimea s-a îngrămădit
După aceea alaiul întră în curte. Domnul întîmpină pe oaspete cu
J la uşa odăii de primire a jălbilor, a divanului unde judeca. Este oare-
>sebire de la bătrînul Petru Şchiopul, care stătea supt un copac din
>alatului unde distribuia dreptatea, şi domnul de acum, care avea o
ime pentru audienţe.
trînd solul în acea sală, toată lumea, în semn de cinste, ca la Con-
pol, şi ca pe vremea Bizanţului, pune mînile la piept şi pleacă frun-
jur împrejurul păreţilor erau divanuri, după moda turcească,-iar sca-
nai două: unul pentru domn şi altul pentru musafirul său. Lîngă
i nu cumva să se ivească o bănuială cu privire la cele rostite, stăteau
irei de frunte, cari se introduseseră la noi pentru judecarea pricinilor
juitorii indigeni şi turcime, — întîia formă supt care demnitarii ci-
;i au pătruns la noi. La dreapta domnului boierii, îmbrăcaţi în blă-
zibelină.
rassburg ţine un discurs în limba latină; predicatorul curţii, un grec,
şte. Se spune că era om foarte învăţat, care stătuse şapte ani la Wit-
ul lui Luther, ştiind turceşte, greceşte, latineşte, nemţeşte. Erau
e lui Radu Mihnea, cel dintîi care a dorit să fie încunjurat de cărtu-
iţi din Apus. Domnul făgăduieşte ambasadorului să-l conducă oame-
)înă la Dunăre.
>oi se aşază la masă. Cîntă instrumente muzicale, care sînt trîmbiţe,
oate întîmpla să fi fost şi fluierele pomenite la intrarea lui Mihai Vi-t
Alba Iulia. Se începe prînzul. Străinul e aşezat la dreapta domnului,
aîncă într-un blid de argint; ceilalţi, banul, vornicul, mănîncăîn blide
iar boierii mai mici în blide de lemn, fiecare după rangul lui. Mîn-[3]
aduc răpede una după alta şi se aşază la masă grămadă. Şi obiceiul
Răsărit, obicei păstrat pînă foarte tîrziu, să se înceapă cu budinca şi
■mine cu friptura. In toate mîncările se punea miere după obiceiul tur-
din această cauză mierea noastră era foarte cerută la Constantinopol.
i erau alese şi foarte generoase, atît de generoase încît nu o dată bău-
cufundau, cu vodă cu tot, supt masă, şi lucrul nu era deloc afară
netă.
nt şi toasturi. Cel dintîi e ridicat de domn pentru regele Suediei. In
-ui cînd vodă ridică paharul, bubuie tunurile de se clatină toată casa,
3a şi păreţii clădirii. Pe urmă boierii închină pentru domn, stînd în

După aceea, fiindcă solul trebuia să plece, domnul îl conduce împi
ună cu toată curtea. Erau 1000 de călăreţi, 600 de pedeştri, escorta care îm
ţia pe Leon de cîte ori ţinea să facă alai mare. înainte trece steagul roşu c
de sultan şi tuiurile. Pentru ca muzica să sune mai plăcut, muzicanţii er
ascunşi în crîng, de unde se auzeau trîmbiţele şi tobele. De amîndouă părţ
domnului erau boieri, călări pe cai albi. lingă vodăcîntau lăutarii cînte
de ţară, precum s-au cîntat — am spus-o — tot de lăutari, şi cînd a înţ
Mihai Viteazul în Alba Iulia.

Călărind împreună, Strassburg întreabă pe domn cîţi ostaşi mai poi
strînge în ţara lui. Iar domnul răspunde: 10 000 de călări şi 2 000 de pedea
„şi suspinînd a adaus că pe vremea lui Mihai Viteazul erau 50 000 de oaia
supt arme". Atlt de mult se păstra amintirea eroului! După aceea suede:
se informează în ce priveşte bogăţiile terii, şi i se spune că se ia dijmă de
peşte, sare, ceară, miere, cirezi de vite albe, turme. Venitul este de 300 (
de galbeni, afară de bir, care se obişnuia ase da în bani gata. Cu toate pră<
ciunile, aşa de bogată era Ţara Românească! Şi i se arată că ar fi şi mai 1
gata dacă de frica turcilor nu s-ar neglija căutarea minelor de aur şi argi

Domnul se plinge apoi de perversitatea supuşilor săi, de sufletul
gata de răscoală. El povesteşte cum au fost înfrînţi boierii lui Matei şi ari
chiar, trecînd pe la Slobozia, afară de raza oraşului, mormintele şi cru<
ridicată pe locul unde se dăduse lupta. Râkoczy n-a vrut să-i dea pe fug
şi el, Leon, ar fi dorit mult să taie nara dreaptă a lui Matei, pentru a-1 scoa
prin această sluţire, din concurenţă.

Se oferă, în sfîrşit, şi o petrecere militară, după moda Răsăritul]
Domnul însuşi aleargă în frunte şi dă exemplul, ţintind cu puşca, alţii *ti*
cu săgeţile, şi la urmă Leon împarte galbeni celor cari se distinseseră n
mult. Un nobil din suita lui Strassburg capătă, în loc de decoraţii, zece c
de mătasă, adusă din Bucureşti.

Apoi carăle domneşti duc pe sol la Dunăre, care se trece la Giurg
cetate slab întărită de turci. .

Pe cînd Strassburg dădea înfăţişarea Terii Româneşti prin anul 16
ceva se poate spicui din două izvoare accidentale privitoare la Moldova I
acest timp.

Ele sînt amîndouă din vremea lui Gaşpar vodă. Am putea face un
pitol deosebit pentru acest Gratiani, care, cum am observat, merită să
pus alături de Petru Cercel şi de Despot. Iată trei personalităţi care vin i
lumea apuseană şi nici n-au timpul să se deprindă cu obiceiurile de ţi
sau, ca în cazul lui Petru Cercel, să se întoarcă la obiceiurile terii, şi c
isprăvesc cu toţii prin catastrofa omului neadaptabil la mediu.

Ar fi încă un capitol de anormalitate, un intermezzo bizar şi rar
istoria românilor din această stăpînire de doi ani de zile a lui Gaşpar v<
în Moldova. 1

A fost o vreme cînd se credea că el era german din Graz. Gratiani
vine însă din Graz, ci dintr-o localitate Gradacac, care se întîlneşte pînă
tăzi în Croaţia, în părţile vecine cu Peninsula Balcanică. Astfel el trece p
tru cei mai mulţi din contemporanii săi ca un croat. Vorbea limba sîrbeas

Chiar in cronica lui Miron Costin se citează cîteva cuvinte ale lui în limbă: deprins cu norme de guvernare mai strînse, ca acelea din centrală şi apuseană, el se îndreaptă, într-un rînd, către boieri şi li să respectaţi pe domnul vostru". Chiar Montalbani, de care o să 'a aici, zice că, într-un moment de mare primejdie, cîndnu ştia cum 3 în mijlocul bătăliei pierdute, s-a adresat sîrbeşte către un intim)in această cauză, de îndată ce s-a aşezat în scaun, a adus negustori •uza pe cari-i trimetea şi în misiuni, de exemplu Giorgio de' Gradi, ners pentru răscumpărarea unor prizonieri turci, crezînd să-şi facă înă bună la Constantinopol. El a adus de asemenea cudînsul pe aşa-uscoci: uscochi, în italiană, sînt un fel de haiduci slavi, din părţile driatice mai ales din regiunea Segna în italieneşte, nemţeşte Zengg rbeşte Senj, nu departe de Fiume, şi cari continuau pe piraţii ilirieni larea Adriatică; uscocii erau de obicei apărătorii cauzei creştine, serviciul republicei Veneţiei împotriva turcilor. Li se zice şi mor-ică maurovlahi, „valahi negri". (Coloarea înseamnă o anumită ori-şeografică.)

de altă parte, prin laturea italiană a originii sale, prin vecinătatea său de obîrşie cu posesiunile veneţiene, prin ocupaţia sa îndelun-diplomat la Constantinopol şi în serviciul Franciei, într-o vreme ba diplomatică era cea italiană, Gaşpar a avut legături foarte strînse i, aşa încît, pe lîngă negustori raguzani, pe lingă uscoci şi dalmatini, i italieni. In armata lui se întîlneau, afară de nobilul raguzan Marino , din cea mai bună aristocraţie, şi cei doi Amati, tatăl şi fiul dintre ii, Annibale, a fost pîrcălab de Hotin.

[1] Gaşpar avea foarte probabil sînge românesc, morlacii, din cari se :1, cu coloniile lor pe pămîntul imperial, se deznaţionalizară foarte Pe la 1570—80, cînd ei jucau un rol militar foarte important, în curmată împotriva martologilor, ca elemente de pază a graniţei, se Ineau însă organizaţii româneşti, supt voevozi şi juzi, şi în Arhivele 5 am găsit nume cu terminaţii româneşti, de pilda Frencul, „Cato-entru că cea mai mare parte din ei nu erau catolici, ci ortodocşi, e acasă copil sărac, Gaşpar, care n-avea alt nume decît al satului aştere, a avut o bucată de vreme rosturi militare, iar după aceea a u ocazia negocierilor diplomatice ale turcilor, în serviciul acestora, iţiva ani la Constantinopol, a imitat pe Despot, de care va fi avut inţă, făcînd să fie numit duce de Naxos şi de Păros, insule care i regim autonom în fruntea lor[1].

sindu-se de legăturile lui şi de rolul ce a jucat în negocierile diplo-il a izbutit, în sfîrşit, să fie numit domn al Moldovei, în care cali-i am spus, el a vrut să continue marea tradiţie a voevodului mun-aibă Ardealul, în care fierbeau felurite intrigi, şi, pe de altă parte, a î rupă, tot în tradiţia lui Mihai Viteazul, robia turcilor, pentru a)olitica făcută de creştini, care pe vremea lui nu mai putea fi poli-

«himbul unui tribut, guvernau aici creştini de obicei, dar la un anume moment un evreu portughez, care, dind bani mii mulţi, a ajuns duce de Naxos, don irul evreu cu funcţiuni politice şi militare care a fost în împărăţia otomană.

tica împăratului, căci acesta încheiase pacea cu sultanul, ci numai politic polonă.

Zamoyski izbutise să înlăture pe aliatul imperialilor, Mihai, şi dădus impresia că este aşa de puternic, încît, dacă ar interveni în luptele din acesi regiuni, ar cîştiga în chip statornic biruinţa şi stăpînirea care trebuia să vi din această biruinţă. Marele cancelar făcuse, acasă la el, o şcoală, o şcoa! militară admirabilă prin exemplul său. Cei mai însemnaţi dintre acei ca moşteniseră şcoala de strategie pe care el o învăţase în Italia, la Padova, a fost Zolkiewski şi locotenentul său Koniecpolski. Stanislas Zolkiewski er prin anii 1619—20, în fruntea forţelor polone în calitate de hatman. Cu el căutat să între în înţelegere Gratiani.

Ca să se înţeleagă isprava lui, trebuie să se adauge că războiul, fără s fi fost declarat, între Poartă şi Polonia exista necurmat cam din a doua ji mătate a secolului al XVI-lea, din momentul în care regatul polon consin tise să adopte pe cazaci. Odată o asociaţie de luptători operînd numai j sama lor, ei au trebuit să se schimbe după împrejurări: de la o bucată (vreme regatul i-a organizat şi li-a pus în frunte un hatman, care se recuno tea dependent de Polonia. Cînd polonii voiau să lovească în tătari, întrebi inţau pe cazaci. In a doua jumătate a secolului al XVI-lea, i-am văzut ame tecîndu-se foarte adeseori în împrejurările din Moldova, impunîndu-i domi cari erau pe voia lor. După Zamoyski, la începutul veacului al XVII-le cazacii s-au prefăcut în cei mai temuţi piraţi pe Marea Neagră, prădind pîn şi satele din apropierea capitalei Imperiului otoman, şi sultanul nu o dai a văzut ridicîndu-se flăcările în încunjurimea imediată a reşedinţei sal Aşezîndu-se la cataractele Niprului, ei căpătară numele de zaporojeni („zi porog" — la cataracte).

La un anume moment beglerbegul Rumeliei, comandantul tuturor fo ţelor europene ale Imperiului otoman, făcuse, la 1589, o adevărată campan contra Poloniei ca să arate că, oricît ar acoperi amestecul lor, el se ştie i Constantinopol şi că Poarta este în stare să se răzbune. Pe urmă, pe la 161 s-a organizat şi o flotă specială pentru a combate pe cazaci, şi Capudan Paş; amiralul Turciei, veni în părţile de sus ale Mării Negre şi pe gurile Dunăr anume pentru a împiedeca prădăciunile cazacilor. Deoarece tătarii fusesei aşezaţi în Bugeac şi polonilor nu li convenea deloc prezenţa lor acolo, cu at mai puţin, cu cît de la o bucată de vreme se alcătuise în părţile dunărene ale Dobrogii şi Niprului un fel de guvern militar turcesc gata totdeauna s intervie împotriva polonilor, — legînd împreună Silistra, Babadagul, Bi geacul şi Oceacovul —, vechea ură între poloni şi turco-tatari se înteţii şi mai mult.

Domnul a fost deci ascultat fără a sta la gînduri. Evident că turcii, d îndată ce au aflat de legăturile lui Gaşpar Gratiani cu polonii, s-au grăb să puie în mişcare pe acel care comanda la hotar, pe paşa Schender (Al< xandru, nume în legătură cu Alexandru cel Mare Ischender). Gaşpar s-a ci borît pînă la Ţuţora, numai cu trupa lui de elită, compusă din uscoci su] comanda unui italian. El aducea romantismul său, nu lipsit de vitejie, cr dinţa în victoria creştinilor, un idealism fantastic, dar nu şi o forţă capabi de a lupta contra turcilor şi nici măcar devotamentul desăvîrşit al boierilo

Ierenta pătimaşă a claselor populare, şi nici o cunoştinţă practică a Bste care domnea. In aceste condiţii, cauza lui era pierdută.
fost un moment foarte solemn acela cînd el s-a înfăţişat în tabăra cînd s-a unit cu forţele creştine care veneau să libereze Moldova. A i însă după venirea lui Schender, polonii au fost siliţi să se retragă, şi un dezastru, cel mai mare poate pe care 1-a suferit armata polonă în le basarabene: comandantul însuşi, bătrîn şi obosit, dus în rădvan, capul pe geam ca să vadă situaţia luptei, un tătar, cu o agerime exnară, i 1-a ras. Şi multă vreme au pomenit polonii de nenorocirea I din „Gîmpii Ţuţorei".
idă cel străin fugise în mijlocul luptei, dar îşi lăsase iapa acolo, aşa ireii, văzînd-o, au crezut că el a murit. Doi boieri, dintre cari unul, a jucat un rol destul de însemnat în istoria Moldovei şi a isprăvit ţeapă de turci, şi celalt, Goe, l-au întovărăşit în regiunea de munte, frotuş, Gaşpar s-a culcat, şi, în somn, boierii aceştia, pe atît de laşi, ie puţin credincioşi faţă de domn, l-au omorît. Aşa s-amîntuit trage-

işpar Gratiani este cunoscut, dealminteri, şi în ce priveşte figura lui. fan Tomşa nu-1 puteam cunoaşte decît numai în forma, mai greu de ;cut, a unui portret mural pe zidurile bisericii din Solea, datorit unui de ţară: de la Gaşpar Gratiani avem un portret artistic, în care-1 reprezintat cu mustaţa răsucită, cu barba rotunzită cum se purta pe aceea, avînd în cap gugiumana domnilor şi pe trup costumul curent irile noastre şi în Ardeal.

it atîtea izvoare despre campania polonilor în Moldova şi atîtea ştiri în ce priveşte intervenţia lui Gaşpar Gratiani şi a soldaţilor lui: ele a forma un material foarte bogat pentru o lucrare de specialitate[1], angem acum la izvoare. Intîi la Polo Minio.
renit în Moldova înainte de toate ca să îngrijească de averea rămasă crul său Petru Șchiopul. Familia se stinsese mai toată, afară de ihnea, care era fiul nepotului lui Petru Vodă. Bunurile lăsate de Petru au în bună parte fără stăpîn, şi atunci Minio, ţinînd pe fata acestuia, să se ocupe de zestrea nevestei sale.
acelaşi timp s-a ivit la Veneţia şi ideea dacă nu s-ar putea lua trupe icipate şi din Ardeal. Faima lui Mihai Viteazul făcuse să se ştie preii că aici sînt oameni de ispravă, oameni buni de luptă împotriva . şi, cum nu se mai purtau războaie la noi, s-au gîndit veneţienii,. la 1617, dacă nu s-ar putea înrola astfel de elemente pentru Bosnia, ia şi posesiunile italiene ale republicei. Lucrul nu s-a putut face din nprejurărilor turburi din Moldova pe vremea aceasta, şi în special :a prezenţei prădalnice a cazacilor, cari impuneau domnilor noştri să iuri de apărare pentru sine în Principate.

poarele acestea sînt tipărite toate în acelaşi loc, cu traduce rea franceză în faţă: în. supl. II din colecţia Hurmuzaki.

Polo Minio a stat mai mult de un an în Moldova şi In Ardeal. In vn «nea aceea probabil că doamna Măria, soţia lui, trăia încă, şi el a putut s •se iniţieze printr-însa în rosturile româneşti sau, în orice caz, de la boieri -ce fuseseră în legătură cu Petru Şchiopul a căpătat ştiri în cea mai mar parte dispărute odată cu dînsul, dar alte ştiri, în special despre Ardeal, s găsesc în raportul lui.

Iată ce spune Minio despre ţerile româneşti, şi mai ales despre Mo dova: Sînt mai sărace decît Ardealul, dar, fiind în buza tunului, expusă «ele dintîi la loviturile turcilor, li se cere mai mult din sărăcia lor de plij gări sărăciţi şi robiţi decît se cere Ardealului însuşi, care avea industrie şi c< tnerţ de foarte mare importanţă. Sînt nişte teri „în cîmp deschis", prin u mare nu se pot apăra. Turcii, dealminteri, au stăruit totdeauna ca la n «ă nu se întemeieze cetăţi şi au impus măsura, pomenită şi mai înainte, pri ordinul dat lui Alexandru Lăpuşneanu, de a se umplea cu lemne cetăţile ■a se distruge. întăririle care se întîlnesc mai tîrziu au fost făcute de alţii j pămîntul românesc, şi înainte de toate de poloni, cari au înnoit vechile noa tre cetăţi în veacul al XVII-lea.

Cu toate că Moldova şi Muntenia erau socotite mai sărace decît Ardţ Iul, cu toate acestea cea dintîi avea un venit pentru vistierie de 350 000 galbeni de aur, pe an, ceea ce pe atunci avea o mare însemnătate. Gaşp; Gratiani, la 1619, luase chiar mai mult decît atîta, ca unul care pentru pol tica lui aventuroasă avea nevoie de organizarea mijloacelor militare şi finai ciare; de aceea a cerut 400 000 de galbeni de la ţară. In ceea ce priveşte a mata moldovenească, se spune că ea cuprindea încă în momentul acela 10 0(•de călăreţi, cari toţi erau boieri sau curteni. Curtenii ajunseseră a fi o cat gorie de ţerani, aşezaţi mai mult în anumite sate şi cari, în schimbul um scutiri de bir (plăteau *birul curtenesc,* deosebit de birul muncitorilor de p mînt), erau datori să vie, cu calul lor, la chemarea domnului. Pînă pe 1683, cînd trupele noastre au mers la Viena, urmînd pe Duca Vodă şi - Şerban Cantacuzino, pînă atunci întîlnim încă în izvoarele noastre pom uiţi curteni, foarte bucuroşi de a plăti mai puţin şi de a îndeplini, în schim rareori, funcţiuni militare. Această scutire de bir mergea din generaţie generaţie.

în afară de aceşti 10 000 călăreţi, desigur că domnul avea voie să chei pe toţi locuitorii terii în arme. Potrivit obiceiului pe care l-am întîlnit la Petru Şchiopul şi la Aron Vodă — şi era desigur şi la Ştefan Răzvan - pe lîngă armata aceasta, care se strîngea numai la nevoie, era garda pers nală a domnului, alcătuită întîi din unguri, pe urmă, supt Ieremia Movi din polonii lui Ioan Potocki, apoi din dalmatini şi uscoci, pe vremea l Gaşpar Gratiani. Pe la 1650, pe vremea lui Vasile Lupu şi Matei Basara vor fi aşa-numiţii sîrbi, între cari erau şi bulgari, unii amestecaţi cu sîn românesc: seimenii. Iar după desfiinţarta lor s-au adus la noi pentru a pi pe domn nemţi deprinşi în războiul de treizeci de ani: cutare călător pe car- ■vom găsi pe vremea lui Gheorghe Ştefan, Welling, tot un suedez, cînd înfăţişat la curtea Moldovei, a fost întîmpinat, spre marea lui mirare, cu st gatul'de „Wer da?"

Garda lui Gaşpar Vodă e socotită de Minio la 500 de oameni, infani rie şi cavalerie.

ce privește datoriile față de Poartă, vom observa că și acest domn a it ca si 'Mihai Vodă și Aron Vodă, să se răscoale împotriva turcilor a situației financiare, căci și lui i se cerea să plătească și datoriile silor si, dacă pe lingă dînsul nu mai erau ieniceri, erau totuși credi- î'gust'ori'i cari chinuiau zilnic pe datornicul lor, și Gașpar i-a omorît omorîse si Mihai Viteazul. Și tot așa va face mai tîrziu Mihnea, fiul du Mihnea, care, pe la jumătatea veacului al XVII-lea, a imitat pe Viteazul în felul cum s-a răsculat, cum a dat lupta, și pînă și în locul ales la Călugăreni; ba chiar și numele și 1-a schimbat, luînd pe cel hail.

ibutul pe care Gașpar era dator să-1 plătească era de 58 de pungi de cîte 500 lei fiecare ceea ce făcea, în banii cari erau atunci, 58 000 ;i Ca să fie numit domn, el însuși adăugise șase pungi pe lîngă birul hi. Cu peșcheșurile, tributul se ridica la 150 de pungi pentru Moldo- afară de aceasta erau cheltuieli foarte mari cu întreținerea turcilor, neau acum in locul acelor greci din posesiunile venețiene și levantini, r rol l-am văzut în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Acum ne- e făcea de turci, și iată ce ni spune Minio: „Vin nesfîrșit de mulți turci, ți rod această nenorocită țară".

j,'i turci își făceau de rost pe la noi pentru cetățile turcești de la Du- ' pentru cea de la Nistru, pentru Oceacov. Soseau necontenit sa le !, și nici unul nu înțelegea să plece cu mîna goală. Pașa de la Cetatea atărită contra cazacilor, lua el singur în fiecare an uneori și pînă la) de galbeni supt cuvînt că-i sînt necesari pentru reparații, și, cum se strica în fiecare an, el trebuia să puie la loc ce s-a năruit, intenia plătea 250 000 de galbeni, domniei. Dar Moldova avea un îai mare, de 350—400 000 de galbeni, căci pe vremea aceasta ea era jată, avînd și Bucovina și o bună parte din Basarabia. Tributul Mol- am văzut, era de 58 de pungi; al Munteniei de 33. Dar pe lîngă în ambele teri veneau turcii cu fel de fel de cereri pe care izvorul le B în italienește „mangiarie", adecă ce se mînca pe Ungă ceea ce, mai u mai puțin, se cuvenea.

Muntenia, scrie Minio, „nu sînt atîtea primejdii ca în Moldova, și »fe și poporul trăiesc mult mai liniștiți, dar Moldova e mai bogată: rii și boierii cîștigă mult mai mult". Am văzut că relațiile de comerț nii duceau la Danzig și de acolo pînă în Anglia Muntenia numărul ostașilor era numai de 8 000: scăzuse, prin ur-entru a se ridica din nou pe vremea lui Leon Vodă. Și i se părea lui ă soldații aceștia ai domnilor munteni erau de o valoare mai mică i din Moldova: „dar nu sînt atît de valoroși, și aici populația este 'dincioasă și mai stabilă"[1].

ce privește pe Giambattista Montalbano, într-o lucrare italiană gă- premi mai nouă[2], el e un izvor de cea mai mare importanță pentru uptelor lui Gratiani. Nu cade prin urmare în rîndul călătorilor, și

irmuzaki, IV, p. 596 și urm.

prelucrată de mine în *Analele Academiei Române,* XXI, p. 40 și urm.

ceea ce spune despre condiţiile generale ale Moldovei nu cuprinde dec vreo două pagini. Şi adaug că este de făcut o deosebire între această opei şi opusculul lui latin despre împrejurările din Turcia *(Rerum Turcarum coi mentarius),* în care despre noi este cel mult o pagină. Montalbano a fo, secretarul lui Gaşpar Gratiani şi a însemnat calitatea aceasta ca sădea m, mult pond informaţiilor sale.

In cartea italiană, se arată şi personalitatea lui Gaşpar Gratiani şi aji tătorii de origine străină de cari a fost încunjurat, ca şi condiţiile în care sj făcut răscoala lui şi felul cum ea s-a desfăşurat pînă la înfrîngerea totală fuga în acel adăpost de munte care trebuia să-i fie fatal.

XIX

MISIONARUL BANDINl ÎN MOLDOVA LUI VASILE LUPU

ia ce priveşte izvorul foarte important care este Bandini, acest izvor de o imensitate de material de cea mai preţioasă calitate.
om arăta întîi cine este misionarul, care e rostul călătoriei lui, iar după pe baza izvorului însuşi, înfăţişarea oraşelor Moldovei şi chiar a satemtru că el le-a cutreierat, se pare, pe multe din ele. Se va vedea apoi *i* parte a cărţii ce vorbeşte despre moravurile de la noi, el cel dintîi p aşa de larg.
upă ce iezuiţii cuceriseră terenul, şi, în epoca lui Mihai Viteazul, înră a se restabili vechiul episcopat de Argeş în Muntenia şi cel de BaMoldova, cu secolul al XVII-lea s-a căutat a se reintroduce catolicisi locurile unde dispăruse şi a se întări acolo unde se păstrase, dar nu nele stricte ale vechilor episcopate, ci în acelea ale unui provizorat -a menţinut pînă în epoca noastră.
e la Ieremia Movilă încolo, episcopatul a fost în sama prelaţilor poari şi rezidau în Polonia. Prin urmare, precum odinioară episcopii pen-)ldova erau şi simpli preoţi de sat în Ardeal, aşa în veacul al XVII-lea pii de Bacău erau prelaţi poloni, cari numai uneori veneau să vizi-ira, de obicei rămînînd în patria lor. Iar, în ce priveşte Muntenia, e n-avem a ne ocupa, pentru că Bandini a cercetat mai ales Moldova, patele au fost lăsate pe sama franciscanilor observanţi din Bulgaria, ar centru era Nicopol. ar, revenind la Moldova, în lipsa episcopului polon, care cîteodată
răgaz sau putinţă de a veni în Moldova, alteori n-avea aplecare să aici, se trimeteau din cînd în cînd vizitatori apostolici, alături de epis-de multe ori contra lipsei de interes a episcopului, ^em a face cu mai mulţi asemenea vizitatori, cari, de fapt, sînt mult nportanţi decît episcopii[1].

jista episcopilor poloni pentru Moldova, în veacul al XVII-lea, în prefaţa voi. I i Jorga, *Studii şi documente.* După aceasta au apărut şi alte studii privitoare la catoin ţerile noastre. Gel din urmă e teza din Viena a profesorului Cândea din Cernăuţi,

Intre aceşti vizitatori doi sînt mai importanţi: Marcu Bandini, un ita lian, iar, mai tîrziu, Petru Parcevich, slav italianizat, dalmatin, ori poal chiar bulgar, care Parcevich, ca şi Bandini, purta titlul de episcop de Mai cianopolis, în apropierea Varnei.

Dar Bandini vine ca vizitator îndată după alt italian, după Benedettj Emmanuele Remondi, milanez, care, în calitate de misionar fără delegaţi specială, a fost în Moldova pe la 1635—6.

Iată în cîteva cuvinte ce a văzut el:

A fost la Galaţi, la Bîrlad, la Bacău, la Slănic, ca şi la Cotnari, la Neami la Baia, la Suceava. La Galaţi a găsit o biserică de lemn şi numai douăspn zece familii ungureşti, dar se adauge că uneori vin şi negustori catolici n guzani —, ultima menţiune despre raguzani, căci în a doua jumătate a v^ cului al XVII-lea, de decadenţă iute, îngustîndu-se raza operaţiilor lui, orj şui nu mai trimetea negustori în Moldova. Bîrladul e „un tîrg mare", da catolicii n-au decît douăzeci de case. La Huşi, care fusese prădat de curîn: de către tătari, sînt o sută de case ungureşti; la Corni, cum am mai spus.

La Iaşi se numără şeizeci şi cinci de case de catolici, cari sînt ungur dar, observă misionarul, şi francezi, veneţieni şi „alţi negustori din Coţ stantinopol". Cum am pomenit şi aiurea, ceasornicarul lui Vasile Lupu er francezul Gaşpar Caille, de la care avem un act de cumpărare, scris, nata ral, româneşte, dar purtînd pe dos o însemnare de mîna lui în franţuzeşte

La Cotnari se păstrează două biserici de piatră. „Cimitirul pare a : un castel, cu turnul mare ce serveşte de clopotniţă." Este uşor de recunos cut în această descriere biserica lui Despot, mult mai ruinată astăzi. Sîr şeizeci de case de catolici „saşi", — de fapt germani din părţile de lîngă Tis vechi vieri germani de la Tokaj.

Trecînd spre Roman, la Săbăoani sînt optzeci de familii de unguri. L Baia, era încă un tîrg mare, „cittâ grande". Aici se vede o mare biserică d piatră cu turn, a lui Alexandru cel Bun, foarte bine păstrată, deci, încă 1 începutul domniei lui Vasile Lupu. Erau treizeci şi opt de case de saşi, 1 Suceava însă doar opt, căci polonii lui Ieremia Movilă se duseseră de mult Treme, şi împreună cu dînşii şi elementul catolic cel mai important.

Să vedem ce spune Bandini însuşi[1].

El vine din sud, din părţile Bulgariei, şi trece Dunărea pe la vadul Giur giului. Neştiind cum va fi primit de Matei Basarab, el nu se înfăţişează împreună cu însoţitorii săi ca misionari catolici, ci ca negustori cari du marfă turcească la Tîrgovişte. Sînt întrebaţi cui aparţine marfa, şi ei n vreau să dea lămuriri, oprind şi pe vameş de a căuta în bagaje; dar găses totuşi mijlocul de a se înţelege cu acesta, plătindu-i o compensaţie de zec lei, întîia noţiune precisă a bacşişului la noi. In tovărăşie cu misionarii era negustori adevăraţi, ca francezul Joseph, care, ştiind că sînt călugări ca tolici, li dă bani de drum.

publicată acum doi ani, şi nemţeşte şi româneşte *(Der Katholizismus in den Donaufursten humern,* Lipsea 1917).

[1] V. ediţia V.A. Ureche în *Analele Academiei Române,* XVI.

iungînd la Tîrgovişte, i se fixează lui Bandini tainul, care consistă e vin, carne, luminări, fîn şi ovăz. Pe urmă e primit în audienţă de Matei Vodă, care atunci, la 1644, era cam aşa cum îl cunoaştem din tul rămas, ca foarte bătrîn, boţit la faţă, cu ochii vioi, cu umflături j __ un moşneag potrivit tipului celui mai curat al rasei noastre. Lingă era secretarul lui, care se întîmplase să fie catolic, continuînd cradi- Bartolomeiu Bruţi, lui Brănat (Bernard) Borisi, lui Vevelli şi a secre- i care învăţase în Germania, al lui Leon Vodă.
ecretarul catolic al lui Matei ştia limba polonă şi cea latină. Domnul, îat de el, a fost bucuros de oaspeţi. Misionarul i-a ţinut o scurtă cu- e, domnul ascultă cu luare aminte şi, neînţelegînd, pune întrebarea, •e Bandini o reproduce chiar în limba românească: „Ce zice?" După spune „ce zice" Bandini, Matei mulţămeşte şi începe a pune alte între- 3oftindu-şi oaspetele pe scaun şi neaşezîndu-se decît odată cu dînsul. iă ştie ce face papa şi cardinalii, „grădinarii", cum se scria în cancela- Mihai Viteazul. Apoi Bandini asistă la venirea preotului cu zi-ntîia, icei caracteristic pentru Muntenia, care în Moldova nu se află. Mitro-l însuşi stropeşte cu busuioc şi prezintă crucea domnului. Matei cere :i să se prezinte crucea oaspeţilor şi să fie stropiţi cu aghiasmă. Ban-pune că mitropolitul a îndeplinit ritul ca „Isaia Patriarhul". e aud pe urmă clopotele, şi domnul pleacă la biserică împreună cu i mitropolit şi cu boierii, iar călătorii se duc la biserica lor, a francis-*r* conventuali. După cîtăva vreme se acordă lui Bandini o nouă au-, şi secretarul aduce caftane. Şi pe lîngă aceasta Bandini capătă zece ii şi scrisori de cale cu mehmendari cari aveau însărcinarea să-l ţină n pînă la hotarul principatului, pînă la Focşanii munteni.

espre Moldova, Bandini începe spuind că în Iaşi biserica catolică e rău ţinută, sămănînd a circiumă, fără îngrăditură măcar; în ce priveşte arohială, polonii de lîngă domn o întrebuinţau pentru petrecerile lor, idini riscă şi cuvîntul de „lupanar", iar odăile celelalte fuseseră prefă- 1 grajduri: puţul era plin de hoituri şi murdării, acoperişul de şindrilă păreţii crăpaţi. Acel care ar trebui să ocrotească pe catolici, secretarul isc, era „un mincinos, un şiret şi chiar un duşman al bisericii". a toate acestea Bandini a trebuit să i se adreseze lui pentru a fi primit lienţă. Audienţa cea nouă a şi fost acordată. Bandini găseşte iar toată în jurul domnului, care avea lîngă dînsul un medic permanent, evreu isărit. La dreapta lui stăteau sfetnici, şi Vasile Lupu, care avea o educa-itică mult mai serioasă decît Matei Basarab — Matei era un boier de e cînd Lupu, fiu de curtean al lui Radu Mihnea, ştia ceva din învăţătura tă în mintea bogată a lui Radu Vodă, — Vasile, zic, întreabă pe Ban-Bspre papă, despre aceiaşi „grădinari" şi, în acelaşi timp, se plînge de srea cea mare la care ajunsese biserica catolică în Moldova, omnul vrea să ştie dacă prelatul are scrisori, şi după aceea Bandini în-i interesează ce episcop latin se găseşte în ţară. I se spune că episcop mea aceasta era polonul Zamoyski, dintr-o familie foarte mare, dar u trăia deloc ca episcop şi nu vizitase Moldova niciodată. Domnul gră-

beşte pe misionar să plece cît mai răpede, dt. i-a admis, la urmă, să steij bucată de vreme la Bacău.

Adaug că, în ce priveşte situaţia bisericii, în lipsa lui Zamoyski, supra gherea fusese exercitată de franciscanul bulgăresc Ioan Lillo.

Cînd Bandini pleacă din Iaşi ca să se ducă la Bacău, i se trimit bagaj înainte pînă la Cotnari. Ajuns aici, e bine primit şi face slujbă, în calitate episcop călător, în condiţiuni speciale. La 5 novembre soseşte la Bacău chi Aici găseşte casa parohială pustie, din biserică numai un turn dărîmat, od diile putrede, altarul profanat, munţi de gunoaie în grajd. în casa unde p latul a fost poftit, bătea vîntul de toate părţile; de jur împrejur, nici un gai o biată moară era singurul venit pe care-1 mai avea episcopia. In ce prive pe orăşeni, Bandini constată aceeaşi aplecare ospitalieră pe care toţi călătc o observă la români în general; locuitorii ies înaintea episcopului străin miere, ouă, pîne, ovăz pentru cai.

Profitînd de sfaturile secretarului Kutnarski, se hotărăşte apoi episcoj să cumpere altă casă şi ia două clădiri vecine, locuite „de persoane infam Banii au fost căpătaţi cu împrumut de la un negustor italian orientalist totul, Iacob Celebi-cilibiu, cf. Cilibi Moise, va să zică la noi: om elegant, c la turci este un titlu de mare onoare, însemnînd om distins, învăţat. Iac Celebi locuia în Iaşi, după ce casele au fost cumpărate şi dăruite bisericii. 2 moyski recunoaşte după aceasta pe Bandini ca vicariu în locul vacant cu nituri de moşie de la Trebeş, aproape de Bacău.

Misionarul îşi începe deci călătoria prin oraşe şi sate, în octombre 16 trecînd şi prin centre mai însemnate de populaţie, ca şi prin sate, aşa în< în felul acesta, ceea ce constată el, ne dă icoana foarte bogată, nu numai Moldovei catolice, dar a Moldovei în genere.

Şi în această călătorie adaug că el a fost ajutat de foarte puţină lum cîţiva catolici pe cari-i citează: parohul din Cotnari, Gheorghe Grosul (i german „Gross", romanizat cu desăvîrşire), un raguzan, Ioan „Zlatonius

Să vedem deci cum se prezintă oraşele Moldovei în descrierea lui Bandii

La Suceava Vasile Vodă va fi mers din cînd în cînd, deşi n-avem dove despre aceasta, dar el a stat de obicei la Iaşi: dincolo era să se petreacă în ultimul act al tragediei lui, cînd doamna Ecaterina, cu copilul ei Ştefan, p ziţi de Timus Hminiţchi, fiul hatmanului cazacilor şi ginerele lui Vasile, fost asediată în Suceava, mai multe luni de zile, un eveniment din cele m interesante în cariera lui Vasile Lupu şi din istoria noastră militară în veac al XVII-lea. In afară de aceasta Suceava e un oraş părăsit, care se va mai îi vrednici de oarecare importanţă numai după trecere de două-trei deceni pe vremea lui Ioan Sobieski, cînd polonii au ocupat oraşul, au întărit vech* cetate şi erau gata s-o şi apere împotriva turcilor.

Capitala adevărată în vremea lui Vasile este astfel Iaşii, pe care călăt< rul nostru îi cunoaşte supt numele vechi unguresc de Iâszvasâr *(vasâr* însean nă tîrg, *văr,* cetate).

Oraşul se înfăţişa acum mult mai bine de cum îl cunoaştem la sfîrşiti veacului al XVI-lea prin călătorul care vorbeşte despre Petru Şchiopul, de pre curtea lui şi despre înfăţişarea capitalei în această vreme.

u mai sînt vechii negustori levantini veniţi din Pera sau din coloniile ene: curentul acesta s-a oprit. In schimb însă sînt mai mulţi negustori i cu prăvălii statornice. Şi din cauza originii boierilor terii chiar, acuma âpătă o înfăţişare mai răsăriteană. Vechii lumi româneşti, pastorală îătate iar în clădirile principale gotică după modelul ardelean, i se sub- din c'e în ce mai mult alta, orientală. Aceasta se vede pînă şi din arhi- clădirilor bisericeşti mai recente; încă de la zidurile mitropolitului isie Crimca şi ale lui Ştefan Vodă Tomşa, cum e Solea din Bucovina, ■ rău atinsă în timpul din urmă de nenorocirile războiului, se văd orna- în jurul uşilor şi fereştilor, care amintesc pe acelea ce se văd la fiecare ' răsăritul persan sau turcesc.

upă aceste norme Vasile Lupu însuşi a ridicat în Iaşi biserica Trei Ie- >r ori Treisfetitelor, după numele slavonesc, şi, pe de altă parte, Golia, dsta însă în forma primitivă chiar din epoca lui Ioan Vodă cel Cumplit, fiind de Ioan Golea Logofătul. în ambele biserici, — dintre care, adă- cea din urmă a fost foarte mult transformată în veacul al XVIII-lea, aa cutremurului de pe la 1730, care a dărîmat-o în parte, iar Trei Ierar- fost reparaţi fundamental, în sensul particular pe care-1 atribuia acestui răposatul Lecomte du Nouy, cu înlăturarea zidului încunjurător şi a clo- si fără de care bisericile noastre apar mici, fiind scoase din mediul lor —, itat în liniile esenţiale biserica Galatei, a lui Petru Şchiopul, cea dintîi ia turnuri în loc de unul, grămădindu-i însă ornamente care aproape o 3sc. Auriturile de odinioară, pe care „restauraţia" s-a îngrijit să le multi- aparţin, prin frumuseţa acelor arabesce împleticite, fără îndoială artei ile. Dealminterea şi arhitectul care a lucrat la Trei Ierarhi şi la Golia era ir din părţile Orientului.

rin urmare laşul acesta este mult mai frumos, mult mai bogat şi stră- • ca odinioară. Domnul care conducea Moldova în această vreme era, n spus şi înainte, unul a cărui faimă se întindea foarte departe în Răsărit, ii vedeau în el pe mîntuitorul lor, pe restauratorul imperiului bizantin, tea lui Vasile se întîlneau o mulţime de greci, şi vodă însuşi vorbea româ- stricat, cum se vede în scrisorile lui din exil, deşi nu se poate zice că el aducătorul, ocrotitorul şi susţinătorul înainte de toate al elementului gre- jrecii, fără să-i cheme cineva, se îmbulzeau în ţara îmbogăţirii răpezi. Pe iceasta reprezintanţii de frunte ai bisericii orientale veneau să cerceteze noastre, rămîind, o bucată de vreme, în deosebite rosturi pe lîngă domn: un Atanasie Patelarie, fost patriarh de Alexandria, un Meletie Sirigul, cei mai mari predicatori ai grecităţii contemporane, care s-a aşezat şi urmă, în Rusia. Influenţa patriarhului constantinopolitan, pe care am 'at-o şi în întîia jumătate a veacului al XVII-lea, acum cînd Vasile a it patronul acestei biserici, este covîrşitoare.

|ar e foarte interesant, şi a fost foarte folositor pentru dezvoltarea noas- i, alături de ierarhii aceştia greci, aşa de învăţaţi, cu o faimă atît de răzbat pe vremea aceasta la mitropolie, la episcopii, şi români de baş- precum din părţile Putnei răsare coborîtorul dintr-un neam de răzeşi, im mitropolitul Moldovei, care, prin „Cartea" lui „de învăţătură", prin *ia* lui, răspîndită în tot cuprinsul pămîntului românesc, a făcut într-a- o mare faptă culturală pentru întreg poporul nostru.

In acelaşi timp Vasile Lupu se înfăţişează imitînd pe acel împărat bizj tin al cărui nume îl luase — pentru că pe dînsul 1-a chemat Lupu dintru ceput şi numai după ce a ajuns domn şi-a schimbat numele în Vasile —, dătător de legi, de „canoane", de pravili, imitînd şi pe Constantin cel Mi în dorinţa-i să aibă un sinod, să prezideze unul la Iaşi, unde face să se apro] dintr-o asemenea adunare de prelaţi români şi ruşi, Catehismul lui Petru IV vilă. Am zice că se întoarce astfel sufletul românesc de la Chiev în Moldoi ca să fie admis, prin aceasta, pentru ortodoxia întreagă! Şi totodată se în; meiază şi o şcoală care a avut în fruntea ei pe Sofronie Poceaţchi şi pe al din cei mai buni ucenici pe cari-i formase Chievul, între rutenii lui Petru M vilă. Iar pictori din Moscova, unde era o foarte bună şcoală de zugrăvie, ti| grafi tot din acel oraş, unde tiparul luase un mare avînt, se aşază în Moldo contribuind şi ei la splendoarea acestei domnii lungi şi bogate.

Călătorul nostru crede că oraşul e numit aşa după văcarul care-şi păşi boii pe locul unde s-a ridicat apoi curtea domnească; exact legenda Bucur tilor, cu „păstorul Bucur". De fapt, nu un cioban a fost la începutul laşul — numele nu se întîlneşte numai aici, ci şi în Argeş şi în alte părţi —, ci obicei, un „moş" plugar, deschizător de ţarină şi începător de sat.

In prezent, Bandini notează, de la început, importanţa comercială a ur centru care avea 15 000 case, deci 75 000 de locuitori. Aflăm, aiurea, şi ci: de 28 000 de birnici şi 30 000 de boieri şi ostaşi cari nu plăteau. Erau şeiz< de biserici şi unsprezece mănăstiri. Firește, în rîndul intîi se relevează Ti Ierarhii, zidită cu şase ani înainte şi împodobită cu pietre sculptate artisi şi, pe lîngă aceasta, cu un brîu de marmură neagră supt streaşină; zidul i cetate cuprindea şi un turn pătrat cu ceasornic. Se mai menţionează şi şco la de lîngă mănăstire, care arsese la 1647, cu alte opt clădiri, în postul mat bolţile singure scăpînd de pojar. De toate, sînt douăzeci de şcoli in tot oraşţ socotind şi pe cele armeneşti, dar numărul şcolarilor nu întrece două sute. Scol la era — poate după orientări de la Radu Mihnea — de slavoneşte şi greceş în acelaşi timp, şi cei dintîi cărturari de elineşte s-au ridicat de aici, ca Nicol, Spătarul Milescu, traducător al Bibliei, iar, mai tîrziu, învăţătorul lui Peti cel Mare şi ambasador în China, în ţara „chitaiţilor".

Se mai vorbeşte de mănăstirea de la nord în vii: este Sfîntul Atanasie la Copou, care există şi acum, purtînd o piatră de prin 1660, careaminteş domnia lui Ştefan, fiul lui Vasile Lupu, şi de cele două de la sud, Galata Socola. In locul unde este astăzi Frumoasa, era mănăstirea lui Balica hatmanu contemporan al Movileştilor, rudă de aproape cu dînşii şi susţinător al *U* pînă la moarte. Tot acolo, mai departe, se vedea şi atunci mănăstirea lui Aro! Vodă sau Aroneanu, datînd de la sfîrşitul veacului al XVI-lea, iar, în cealali parte, Hlincea, care, cum se prezintă acuma, datează de pe vremea lui Vasi Lupu şi a fiului său, dar, în forma de la început, era în legătură, cum se ve(din documente, cu Zotu Spătarul, ginerele lui Petru Şchiopul.

Oraşul, spune Bandini, e foarte comercial. Pe aici trece marfa din Turcii Tataria şi Moscovia. Negoţul cu Moscovia, cu Rusia, se făcea şi în secolul i XVI-lea: pe vremea lui Petru Rareş am văzut că erau negustori plătiţi c

ca să cumpere anume blănuri şi „os de peşte" din Rusia, dar în al XVII-
'ăturile comerciale sînt mult mai întinse. Vinurile din Odobeşti se vor
i curînd, nu numai în Polonia, ca odinioară, ci şi aici, în Rusia: vor
negustori anume cari vor face drumul în ţara cazacilor cu vinurile •e
Va ajuta la aceasta şi încuscrirea cu Timus, fiul hatmanului beţiv
ir'terani răsculaţi cari întemeiaseră un stat cu adevărat „bolşevic". Fata
tsile frumoasa Ruxandra, a fost măritată după acest sălbatec, urît la
nsemnat de vărsat, care-şi mînca unghiile în ziua nunţii, imbătîndu-se
ună cu prietenii şi puind pe lăutarii ucrainieni să „zică" alături de „mu-
urcească" a lui Vodă, socrul. De aici, între altele, a ieşit şi existenţa ne-
•ilor *cazaclii,* cari mergeau acolo; şi acuma este la Odobeşti o biserică,
tă. a cazacliîlor[1]. Ba negustorii aceştia treceau pînă la Şarhorod, locali-
mportantă pe vremea aceasta, ai carii locuitori apar uneori în actele
*e. Călătorii care raportau foarte mult. Blănurile de vulpe albă, neagră,
;mplu, erau cunoscute în ţerile noastre din a doua jumătate a veacului
[r]II-lea, şi cu ele se cumpărau demnitarii de la Poartă, cînd stăpînirea
dului era ameninţată.[2]

'iind Iaşii un oraş aşa de însemnat în ce priveşte negoţul, — ca şi Bucu-
lui Matei Vodă, dealtfel —, locuitorii erau foarte amestecaţi. Bandini
nează: români, unguri — nu pentru număr, ci pentru religie —, armeni,
bulgari (e foarte greu într-o epocă mai veche să se facă deosebirea între
pi şi sîrbi). Vin apoi albanezi, turci, tătari, poloni, ruşi, saşi, muscali,
italieni.

ată ce zice Bandini despre curte: e încunjurată de un zid supţire la răsa
ră turnuri şi fără şanţ: cetatea nu mai joacă deci un rol militar. în cele-
3ărţi e un simplu zăplaz de lemn. Casa n-are nici un fel de aparenţă, dar
tru este bogată. i

n ce priveşte aspectul general al oraşului, celor ce-1 văd de departe li se
3 „nouă Romă", — cea dintîi însemnare a pitorescului laşului. Cît pri-
locuinţile boierilor, cîteva dintr-însele sînt, după gustul acestui italian,
idide". In momentul cînd scrie dînsul, unii dintre ei se gîndeau să-şi
gospodării numai din piatră, din cauza focurilor, căci în 1646 fuseseră
zeci de incendii, iar, în cel următor, cînd se scrie cartea, în patru luni,
"ezece, arzînd şi biserici. Casele sărăcimii sînt încă tot aşa de nenorocite
odinioară.

^recînd în special la credincioşii lui, misionarul observă că erau 1 000
iguri odinioară, dar acum au rămas numai 300: cei mai mulţi dintre
locuiau în jurul oraşului. Pe lingă aceştia, de un an de zile, domnul
minţa şi 130 de ostaşi calvini, unguri. Biserica catolică era de lemn şi
i. Pe lîngă dînsa subzista şi o biserică parohială: era însă foarte puţin
;ată; laicii abia veniau. Vasile căutase să facă şi o şcoală catolică, dorind
ai lui să înveţe latineşte, la iezuiţi. Faţă de preotul italian erau nemulţu-
iin partea credincioşilor de altă naţie. Aceşti misionari franciscani fuse-

Numale de cazacliu se întîlneşte ici şi colo pînă astăzi: un fost deputat basarabean
e chiamă Cazacliu.

[1] V. şi condica lui Brâncoveanu, tipărită de Aricescu *{Revista istorică a Arhivelor,* II),
t, 276.

seră introduşi supt Alexandru Iliaş de Batiste, care nu este altul decît Vevelli. Boierimea se arată foarte nemulţămită de această ocrotire din partea domnului: „el poate da ce este al lui, dar, dacă dă un lucru străin, atîta timp are putere cît stăpîneşte el; isprăvind el, isprăveşte şi dania". în ultimul timp se adusese şi un preot ungur, un anume Gaşpar, care recomanda izgonirea iezuiţilor, aducînd ca exemplu ce s-a făcut la Veneţia, dar Vasile, influenţat de italieni, îl împiedecă de a predica, şi, cum el se îndărătniceşte să funcţioneze, e atacat cu băţul, ba era să fie şi omorît în biserică, de nu intervenea Kutnarski.

Se aduce cazul la divan, şi această judecată este şi ea expusă de Bandini, care ni arată astfel cum se dezvolta pe atunci judeţul înaintea sfatului domnesc. Clericul se plînsese că a fost bătut, că i s-au smuls fire din barbă. Vodă întreabă în numele cui a fost gonit, de ce s-a găsit în altar o secure şi un băţ. „Ştii ce a spus domnul lui Petru, care purta sabie? *Cine ridică sabia de sabie va pieri."* Dacă ar fi fost lovit un moldovean, era să fie condamnat la moarte. Şi, îndreptîndu-se către oameni: „cui vi se pare mai folositor în legea voastră pentru slujba dumnezeiască, daţi-i cheile, biserica şi casa în mîni. Iar voi, călugărilor, încetaţi de a aţîţa mulţimea şi de a ridica turburări, de a mişca poporul, căci altfel vă voi goni cu ruşine din această ţară a mea. Plecaţi de aici, mincinoşilor, oameni fără obraz şi conştiinţă".

în ce priveşte legăturile dintre ortodocşi şi catolici, e interesant ce ni se spune despre o discuţie între postelnicul lenachi, un fel de ctitor şi el al bisericii catolice, şi doi iezuiţi poloni învăţaţi, cu privire la papa şi la patriarh. în general pe atunci chestiile acestea de confesie căpătaseră o foarte mare importanţă: fost patriarh de Gonstantinopol, Chirii Lukaris trecuse, se zice, la calvinism în ascuns şi primise catehismul lor, inclinînd în partea aceasta calvină ca sa se împotrivească ingerinţilor iezuiţilor francezi, mai ales, de acolo, din Constantinopol.

Solomon Bîrlădeanu, boier foarte cucernic, care dădea frumoase icoane bisericii ieşene a Sfîntului Teodor, luase un loc de la biserica latină. Mitropolitul Varlaam nu a urmat domnia în toleranţă, ci s-a opus la ridicarea şcolii catolice la Vasile Vodă Lupu. Acesta, din partea lui, era de părere că „este ruşine să se vadă că se ceartă" — între catolici chiar — „aceia cari după chemarea lor trebuie să aducă pacea, s-o ajute şi să o înainteze". El ştia şi relele moravuri ce pătrunseseră în clerul catolic din ţara sa: pentru un vas cu vin, o fată e măritată pe rînd cu doi bărbaţi în opt zile.

Afară de această descriere a Iaşilor, avem la Bandini note privitoare la Suceava. Aici misionarul găseşte încă o populaţie destul de numeroasă, destul de bogată, ocupîndu-se de comerţ şi avînd ceva din rosturile de odinioară. Populaţia aceasta se compunea din două elemente: unul românesc, altul armenesc, armenii din Suceava sînt o populaţie foarte veche, foarte importantă, aşa încît acesta e singurul oraş în care există un şoltuz, un şef al municipalităţii *(şoltuz* vine de la schultheiss german trecut prin poloni) armean şi unul român, în momentul acela însă numărul armenilor nu era copleşitor faţă de al românilor; erau 20 000 de români şi numai 3 000 de armeni.

Despre cetate nu se vorbeşte nimic. în ce priveşte mitropolia, — ea era instalată, nu, ca la început, în biserica Mirăuţilor, pe care austriecii au reparat-o în timpul din urmă in chip foarte protocolar, dar destul de urît, cu ţiglele

rate si cu zugrăveala de caracter străin. Fusese strămutată la biserica •ii Se vorbeşte şi de moaştele Sfîntului Ioan cel Nou din Suceava, nTrapezunt,' venit ca negustor la Cetatea Albă şi martirizat de tătari pe la jumătatea veacului al XlV-lea. Afară de mitropolie mai sînt şei- *:e* biserici româneşti, trei mănăstiri; se vorbeşte şi de „mănăstirea căelor", care era cea de la Iţcani, foarte interesanta bisericuţă din vale, zînd şi morminte de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Vlădica armenesc a reşedinţa într-o clădire care după formă pare să fi fost întîi a noasimca, în apropierea chiar a oraşului. Pe lingă aceasta mai erau patru i aparţinînd armenilor.

te lucruri privitoare la Suceava sînt numai însemnările relative la legăcu domnia. Căci primăvara domnii stau încă acolo, i mai notează că oraşul avea importanţă comercială: avem şi acte din a Ardealului privitoare la oamenii de acolo, care veneau şi petreceau în *r&,* întîmplîndu-se a face şi scandal, pînă-i opreau străjerii. Drumul către ţinea numai trei zile.

ce priveşte pe catolici, ei sînt foarte puţini; au şi uitat limba, fiind oate asemenea românilor. Biserici de-ale lor erau numai două de piatră, fiind în ruine; una se afla chiar în grădina domnului, stricată şi pro-, o a doua, la nord de curte, fusese înnoită la 1638. Mai e vorba de vechi cripte bisericeşti, de ajutorul dat de Ieremia Movilă acestei biserici; nt note ca în Miron Costin, pe care 1-a cunoscut Bandini, despre începu-Sucevei.

ngă Suceava, mai la sud, era vechea cetate a Siretiului, unde pe vremea e mai păstra încă amintirea trecutului. Pe deal, la răsărit, se arăta fosta ire a dominicanilor, în care Margareta, mama lui Petru şi a lui Roman bunica lui Alexandru cel Bun, îşi ţinea călugării favoriţi. Mănăstirea oape distrusă, dar se păstra tradiţia că se îndeplinesc minuni la izvorul o, şi, fiindcă, la 1641, un boier umblase la izvor fără să ţină samă de >rul lui sacru, el a fost pedepsit cu moartea, imediat. Acel care adusese iltă scădere oraşului ar fi fost un domn mai vechi, pe care scriitorul îl i de „tiran infam", adăugind că pe urmă a fost omorît de sabie turceea ce nu poate însemna decît Ioan Vodă cel Cumplit, care, cine ştie avea în popor porecla de *Belicine.*

)mânii păstrau trei biserici, dintre care una de lemn; armenii, două, ceea ■ă că fusese o colonie importantă armenească şi aici. Averea bisericii 3 se împrăştiase; din bibliotecă o parte se găsea chiar la Miron Costin.

o veche capitală trebuie să se recunoască Baia. Pe vremea aceea era situaţie mult mai bună ca acum. Avea 6 000 de locuitori, în 1 000 de e lîngă ceea ce face încă însemnătatea regiunii, livezile de fructe, foarte în special la Rădăşeni, se mai pescuiau acolo păstrăvi pentru masa ului.

a găsit o biserică în bune tradiţii: aceea din curtea proprietăţii zi era atunci întreagă, şi ni se spune că putea fi socotită drept cea mai in Moldova, cu turnul înalt de piatră, cu cele cinci altare, cu baptisii. Inscripţia de fundaţie a văzut-o încă. Erau acolo şi cîteva steaguri >oi ale Moldovei, poate lăsate de Ştefan cel Mare însuşi, în amintirea

luptei de la Baia: unul cu Schimbarea la faţă, altul cu învierea Maicii Don nului.

In ce priveşte organizaţia coloniei catolice, ea era, foarte slabă. Odinioar fusese preot un spiţer al lui Petru Şchiopul, Iacob Otth, care nu fusese măcs un preot şi fugise cu o nevastă, furînd vase de argint. Pe urmă a venit u ungur; un al treilea a fost gonit pentru scandal; iar după aceea s-au aşeze franciscani slavi.

Biserici româneşti, ca şi acum, erau două de piatră: una a lui Ştefan c Mare, cu un foarte delicat bour săpat deasupra intrării, şi alta a lui Petru Rare foarte bine păstrată şi care, din fericire, n-are nevoie de reparaţii.

Se aflau şi arhive municipale la Baia, care însă au dispărut, căci se spur că de mult se dăduse un privilegiu locuitorilor, în care se cuprindea ca pric nile mai însemnate să fie hotărîte de dînşii în oraş, şi nu de domn, prevăzii du-se şi dreptul de azil pentru osînditul la moarte, de către domn sau judeci torul domnului, care reuşea să pătrundă în cimitir, întocmai ca în catedrale! din apusul medieval.

Să ne îndreptăm acuma, împreună cu acest călător, către Hîrlău.

Acolo, fusese, cum am mai spus, o bucată de vreme capitala Moldove pe vremea lui Radu Mihnea. Bandini vede o biserică, ce se păstrează şi acurr foarte bine, cu o uşoară reparaţie: a lui Ştefan cel Mare, şi alta a lui Petr Rareş, afară de cele două de lemn. Dar stătea încă atunci şi palatul lui Rad Mihnea, în „stil italian", în care domnia venea să petreacă uneori. Locul und a fost se cunoaşte şi acuma prin modîlca mare de pămînt care-i ascunde re măşiţile.

Misionarul ştie că aici au fost odinioară unguri pentru vii, avînd 500 case, dar biserica lor de piatră era pustie şi descoperită: românii luaser clopotul.

De la Hîrlău, coborînd puţin mai la sud, e Cotnarul. Bandini află că vier cei mai vechi veniseră aici din Ungaria. Şi pe această vreme aveau vii şi domni şi boierii, ba încă şi mitropolitul, dacă nu episcopii catolici, după cari un de? se zicea: „la biscup". Episcopul polon îşi dăduse osteneala să petreacă la Co1 nari cîtva timp, dar la plecare luase 2 000 de scuzi şi toată averea biserici ca să nu se mai întoarcă, şi paharnicul trimesese după dînsul oameni călăr cari l-au prins, l-au legat şi l-au adus înapoi. Comunitatea catolicilor, cu tr< lăcaşuri, avea din viile sale pe an o sută de vase cu vin pe care-1 vindea 15 scuzi. Locuitorii mai erau saşi şi unguri, cei din urmă fiind mai mulţi, da cei dintîi mai bogaţi. Dăinuia şi o şcoală, cu un dascăl sas pentru cetit şi scris Români erau mai puţini. Fuseseră odată trei „frăţii" bisericeşti la catolici una a ungurilor, două ale saşilor, care se uniseră între dînsele, şi se adaug o breaslă a măcelarilor.

La Piatra, se spune că fusese şi ea odinioară un cuib unguresc: Piatr lui Crăciun sau Karacsonko, dar erau acum numai trei case de unguri, dintr care doar într-una se mai vorbeşte ungureşte. Şi românii erau puţini: 300 case, abia 1 000 de locuitori, avînd două biserici, una de piatră, zugrăvită, cai este şi acum în fiinţă, ca unul din cele mai frumoase monumente ale epocei li Ştefan cel Mare, Sf. Ioan, care a scăpat netencuită, înăuntru şi în afară.

Nu se uită mănăstirea vecină a Bistriţei, unde erau schivnici, cari dedau creşterii albinelor, datină care s-a păstrat pînă în zilele noastre. Ai

ja un trai foarte strict al călugărimii. Călătorul întrebuinţează trei rîn-
tinesti ca să descrie mămăliga, care pe vremea aceea nu se făcea poate
■i ci'din porumb: „Ei socot ca lucrul cel mai plăcut ca din făină de mei
L o plăcintă pe care o coc în cenuşă fără sare şi o mănîncă la sărbătorile
ari Altfel nu mănîncă decît fructe şi legume, buruieni. Se îmbracă în
ie lînă sau păr, niciodată de in", — prin urmare vechea cămaşă era
v de in. Casele lor sînt goale; schivnicii n-au decît o icoană; dorm pe
de lemn. Dar sînt gospodari foarte buni, au albinele şi grădinile lor şi
pă si cu o industrie specială, făcînd mătănii şi coşuleţe. îsigur foarte
interesantă caracterizare a vieţii mănăstirilor la noi pe), de un
călugăr catolic.
i Neamţul vecin — trei biserici de lemn, pentru 400 de oameni —, se
3sc vechii „saşi" bogaţi şi rămăşiţele bisericii de zid; se mai păstra un
ieriu husit. Cetatea vecină, cu zid dublu, pod şi poartă, ale carii dimen-
e dau, cu stîlpi de piatră, înalţi de optzeci de picioare, are şi biserica
, cu frumoase picturi. La Hangu, sus, sînt două lăcaşuri de pust-

Roman, odinioară capitala Moldovei de jos, se admiră situaţia frumoasă,
i lanurilor de ovăz şi „mei". Aici nu se mai găsesc credincioşi latini,
i ungurească fiind cu totul ruinată: un armean îi cumpărase locul. Căci
Lan nu mai sînt decît români şi armeni, aceştia mai bogaţi decît românii,
;asele şi pieţele cele mai bune; ei ar fi şi mai afabili. Toţi sînt negustori
jşi. Erau zece biserici româneşti, dintre care patru de piatră, cu episco-
frunte, care datează de pe vremea lui Roman Vodă, întemeietorul ora-
ii cuprindea mormîntul mamei lui Alexandru cel Bun. i Bacău, ne
găsim într-o regiune unde catolicismul avuse odinioară o mare
importanţă, dar din ea rămăsese mai mult tradiţia despre doamna
■eta,—de care se vorbea şi la Baia şi la Cîmpulungul muntean—, care ar
marea ocrotitoare odinioară a legii apusene. Se mai păstra o casă epis-
lîngă o mănăstire în ruină, unde fuseseră franciscani; episcopi poloni,
m Goski, veniseră în ultimul timp pe acolo, dar pentru moment catoli-
i într-o părăsire desăvîrşită. Ultimul episcop care fusese, Gavril Fredro,
şi cu scandal, iar preotul lăsat în urmă nu îngrijea de nimic, ţinînd
ăşenia într-o odaie unde umblau cînii; averea se împrăştiase. au, în
schimb, trei biserici româneşti, dintre care două de piatră, una dînsele
a lui Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, acel „Sandrin" care '. ca
ostatec la Constantinopol. Aici s-au găsit, acum cîtva timp, şi mor-rechi
cu ţesături foarte interesante în fir de aur. Bandini adauge că raş
era şi o mănăstire unde stăteau domnii.

ca organizaţie a oraşului este o notă interesantă, căci se spune că, locui-
iind în parte catolici, în parte ortodocşi, unguri şi români, se alegeau
pe rînd dintr-un neam şi din celalt.

despre Ocna ştirile sînt deosebit de importante. Fiecare casă'e datoare
3ze, ea însăşi sau printr-un delegat, pe care-1 plătea, la scosul sării, şi
era datoare să deie patruzeci de „pietre de sare" pe săptămînă pentru
• Dacă nu se ţinea vreuna din îndatorirea aceasta, ise cerea de două
mult. Şi două sate vecine erau supuse la aceeaşi dare. Pentru fiecare

piatră se dau bani de argint, aspri moldoveneşti, cari valorau cît doi sol: poloni.

Domnul este reprezintat de un cămăraş, care plecînd lăsa cîte un car pi la trei de fiecare familie în dar, şi fiecare iarăşi, ieşind din ocnă, avea drepi să ieie atîta sare cîtă încăpea într-un car.

Şi descrierea salinei e interesantă, fiind cea dintîi pe care o avem: „Oc este aşa de întinsă, încît s-ar putea face un oraş înăuntru; oamenii cari crează în fund apar ca nişte furnici". Sarea se exporta şi în ţinuturile rusei- în Podolia, în Ucraina, în Turcia şi în ţinuturile tătăreşti.

Se vorbeşte foarte pe scurt de Focşani, — lîngă „pîrîul Focşani" —, era, pe vremea aceea, împărţit între cele două teri, Moldova şi Muntenia, avî o importanţă din cale afară de mică.

în ce priveşte oraşele din Moldova de dincolo de Siretiu, se menţ: nează Vasluiul, Bîrladul, Tecuciul, Galaţii şi Huşii.

Vasluiul ar fi avut odată trei sute de case ungureşti, dar biserica lor dărîmată. Oraşul suferise foarte mult din cauza tătarilor şi a ciumei. Rărt seseră acum români în 300 de case şi armeni în 100 : 1 000 de oameni la loc. Ai noştri aveau biserica de piatră a lui Ştefan cel Mare şi una de len Palatul însă era acum complect ruinat, şi iezerul, heleşteul, aproape usc

La Bîrlad se înseamnă importanţa comercială a oraşului din cauza di mului celui mare care trecea pe acolo, prin regiuni foarte fertile. La De{ Mare se vedeau vii. Locuitorii sînt români, armeni şi unguri. Pe vremea ace erau opt biserici româneşti, dintre care două de piatră, pentru 5 000 de loc tori, unii vieri, ca şi la Huşi, dar cei mai mulţi negustori.

Huşii aveau interes atunci mai mult prin reşedinţa episcopului ortod(dar şi pentru vinurile uşoare de acolo. în fiecare joi se făcea un bîlci ma pentru regiunea încunjurătoare. Afară de episcopie românii mai aveau do biserici de lemn. Ungurii erau mult mai mulţi decît românii, 682 de capi — oameni dîrji, în stare a-şi bate preotul şi a-1 aduce cu sila din cîrciumă şi-i întreceau pe ai noştri şi în ce priveşte gospodăria. Şoltuzii, iarăşi, erau, rînd, într-un an români, în celalt unguri.

La Tecuci fuseseră 200 de case ungureşti, şi populaţia se ridica la 4 C de oameni, în total.

Galaţii, în sfîrşit, ajunseseră într-adevăr, cu 15 000 de locuitori, un foa: important port, „aî tuturor mărfurilor", în care se întîlneau români, arme greci, oameni veniţi de pretutindeni, cari cîştigau foarte mult. Era aici şi episcop armenesc. Românii, din partea lor, aveau o puternică mănăstire (A' vromolu), pe lîngă două biserici de piatră şi douăsprezece de lemn[1].

După ce cunoaştem aspectul terii, venim la bogăţiile ei şi la obiceit aşa cum le înfăţişează acest călător.

întîi, şi lui îi place peste măsură extraordinara bogăţie a ogorului, ş pomeneşte în mai multe rînduri. .,O dată se ară, chiar şi în ţelină cu bu:

[1] Ştiri mai precise, despre aceste clădiri, in *Studii şi documente,* XVI.

umai să tai pămîntul cu plugul, şi dă grîu sau orice altă sămînţă din biel-seceris." Pomeneşte şi de legumele bogate pe care le-a tot întîlnit. Se si viile, cărora li trebuie numai o sapă pe an şi o legătură ca să pro-iar dacă sînt legate de pari, ajunge o sapă şi la trei-patru ani. Pe lîngă ie 'Cotnari este căutat cel de Huşi şi chiar vinul de la Faraoani, lîngă i si de la Trebeş, în ţinutul Bacăului.

jpt' raportul animalelor, numărul oilor aflătoare în Moldova este aşa re încît un singur boier avea 24 000 de capete. Şi sînt aşa de mari, în-ăinul, văzîndu-le de departe, crede că sînt boi şi vaci(!). Numai coada i moldoveneşti trage cît o jumătate de oaie nemţească. Atîtea se duc oentru masa sultanului şi a vizirului la Gonstantinopol; de aici nume tur-*"g. chivergic,* pe care le întîlnim în socotelile din veacul al XVIII-lea. le mult se mănîncă acolo, încît mă mir că a rămas o singură oaie în ra."

■eşterea boilor se făcea iarăşi în proporţii foarte mari, fiind păşuni aşa nse. Se vorbeşte şi de vestitele prisăci moldoveneşti: „dintr-un singur ese vara, şapte şi chiar mai multe roiuri". Am văzut şi mai sus impor-nierii şi a cerii care se exportau, nu numai la Constantinopol, dar şi la a.

s lîngă aceasta se cîştigă cu păsările. Pădurile erau pline de vînat, dar rii nu exploatau după cuviinţă aceste bogăţii pe care li le-a fost dat ;zeu. Peştele iarăşi se găseşte foarte mult, mii de cară trecînd în Rusia, aina, în Ardeal. Dealminteri carăle cu peşte sînt pomenite la fiecare socotelile săseşti din secolul al XV-lea şi mai ales al XVI-lea.

i la această producţie trecem la viaţa însăşi a poporului, iporul moldovenesc pare foarte ospitalier înainte de toate. Numai la e poate aplica, am zice, zicătoarea, „frate ca frate, dar brînza pe bani"; loate călători cineva fără să aibă un singur ban. Voi adăugi că banii nea aceea erau relativ rari. In Moldova nu se băteau, iar din străină-întrebuinţau ughii sau banii ungureşti, talerii nemţeşti, solizii poloni; oorul ţinea mai mult la lei, la banii cu chip de leu, de unde vine că ms acest nume. Negustorii aduceau, vînzînd vitele lor la Danzig, şi Ioni, de unde zicătoarea: „a dat ortul popii", ca şi groşi nemţeşti, de a da moşi pe groşi".

eluia care întră în casa lor ţeranii îi dădeau pîne, caş, ceapă, lapte, însă trebuie să fie omenos; altfel dacă se poartă prost, ii iau la bătaie. Sînt de natură, dar vioi, isteţi, prădalnici, buni ostaşi, suferitori de frig şi , răbdători de foame şi sete cîte două-trei zile. Şi aceasta nu numai în este pe ţefani, ci şi boierimea.

r, în ultimul timp, cum constată şi călătorul, se introdusese oarecare it de la turci, şi mătasa era foarte întrebuinţată, unii boieri cerclnd a ai mult cu aparenţa şi, deci, umblînd în veşminte strălucite ca ale polo-întrebuinţînd „noduri", un fel de nasturi mari de argint şi aur, pe piept îneci ^ Şi negustorii purtau blănuri scumpe de sobol. îmbrăcămintea *fâ* e fără mîneci lungi ca ale bărbaţilor, dar cu inele şi lanţuri din

Aceasta nu împiedecă însă ca foarte mulţi boieri să păstreze vechile ti diţii patriarhale. Iată un pasagiu într-adevăr frumos: „nu o dată am văz boieri muind o bucăţică de pîne uscată în apă rece şi mîncînd cu poftă". Si daţii erau de o temperanţă extraordinară, luînd cu dînşii de-acasă brînj carne de cal, — mîncarea obişnuită, cu sos de făină şi oţet, fiind peni praznice, pentru zile mari.

în război ostaşii români nu sînt inferiori tătarilor, şi în răpeziciune în rezistenţă; caii lor biruiesc mai toate neamurile. Turcilor li dau deci trih numai pentru că sînt mai mulţi aceştia decît românii, dar nu fiindcă li s] superiori. Ca arme au săgeata, arcul, sabia curbă, rareori cea cu două şuri, şi scutul sau zalea. Puşti poartă numai garda domnului.

Şi Bandini adauge că încă de copii atît ai ţeranului, cît şi ai boierul sînt deprinşi a juca un rol în război. îi vezi cu picioarele goale, cu căim numai pe ei, jucîndu-se în asprimea gerului, şi, dacă de copil le rabdă cine acestea, e nădejde că va fi un adevărat ostaş. Note interesante, care reconf tează faţă de ce s-a întîmplat mai tîrziu cu clasa dominantă.

Se descriu şi paparudele. „Noaptea pe întunerec fete mature, cîte zei trec goale, săltînd şi jucînd cu beţe pîrlite în mînă. Li iese-n cale zece flăi goi, cu suliţi. Se salută şi se bat. Sau se pun la plug şi ară în jurul satu şi atîtea fete mari îl duc; rîd şi cîntă."

De la datini, venim la felul de guvernare şi la aparenţa cîrmuitorilor.

Ţara e tributară turcilor, şi tronul se cumpără cu bani. Tributul este 100 000 de lei pe an, dar darurile se ridică la de două ori pe atîta. Moldo e totuşi atît de bogată, încît curtea ei este o adevărată umbră a curţii turceş Boieriile s-au îndoit ori întreit: sînt trei stolnici, trei logofeţi, trei vistieri, t paharnici, trei spătari, trei postelnici, doi jigniceri. Domnul are şi cîte un cretar pentru toate limbile: româneşte, greceşte, turceşte, latineşte, po neşte şi ungureşte. La curtea lui sînt în permanenţă 200 de invitaţi. Dealm: terea, o parte dintre boieri locuiau chiar acolo, întocmai ca, în Franţa Ludovic al XlV-lea, o bună parte din nobilime. Zece căpitani de serviciu di meau totdeauna lîngă domn. Curtea avea o împrejmuire de lemn, păzită cincizeci de puşcaşi. Ca şi la Constantinopol, erau mai multe ogrăzi şi mai mu porţi: după poarta dintîi venea a doua, unde erau o sută de pedeştri; de ac se trecea în ograda dinlăuntru, unde stăteau alţi două sute şi cincizeci de pi tători de scuturi. Cînd se ajungea apoi la uşa domnului, se aflau încă alţi p nici, şi, pe lîngă aceştia, „baronii" sau boierii şi curtenii, aşa incît vodă apărat şi dinăuntru şi din afară.

Odăile erau împodobite, ca şi la Constantinopol, cu covoare ţesute în de aur. în apropiere era biserica, în legătură directă cu cămările domnu şi ale doamnei. Cînd vodă trecea dintr-o odaie într-alta, boierii şi ostaşii ceau gard de o parte şi de cealaltă. Trei paznici mergeau înainte cu beţe argint şi aur. Un spătar purta sceptru, altul sabia, al treilea, suliţa. în c toţi se plecau, cu mînile la piept. Dacă Vasile vedea un străin, se supăra f< căci străinul n-avea dreptul să între acolo, ci numai, dintr-un colţ, dacă a"v un dregător prieten, putea să vadă această splendoare.

id domnul mergea la biserică, tot astfel era întovărăşit, şi împreună
3 aflau cincizeci de ostaşi aleşi şi boieri. Clerul îl întovărăşea în acest
ătre lăcaşul de închinare. Iar, cînd stăpînul ieşea în oraş, suita era şi
ire.

tă acum ceremoniile din Moldova la ziua Bobotezei. întîi veneau preo-
niscopii în frunte — şi cel catolic împreună cu doisprezece copii de şcoală
!ii Cu prilejul acesta apăreau irozii, cei trei crai de la răsărit, de ori-
tolică, precum o spun şi numele lor: Melchior, Gaşpar, şi Baltazar.
jii înfăţişau soarele şi luna, şi alţi doi scuturi cu marca terii sistema
lui. O icoană a Maicii Domnului o purta unul dintre dînşii şi steaua um-
sus.
imnul cînd întră preoţii celor două confesiuni cu copiii de şcoală şi cu
se ridică şi ascultă urările; el sărută crucea. Pe urmă acel care înfăţi-
e Gaşpar laudă pe vodă, care este noul „Solomon". Şi un copil de şapte
a iezuiţi, purtînd coroană pe cap, zice: Slavă întru cei de sus. Un iezuit
le latineşte, felicitînd pe domn de Anul nou; un şcolar de şapte ani şi
î doisprezece urmează, vorbind româneşte: vodă zîmbeşte la dînşii.
)litul şi episcopii zic: amin. După aceasta urmează felicitările, la care
dă măcar din cap. După aceea se toarnă vin în pahare de aur, şi prec-
se împart daruri în bani. A doua zi vin toţi boierii. Domnul stă pe tron
■ică, cu copiii lui, unul în vîrstă de şapte ani, altul de cinci ani, lîngă
doamna rămîind în urmă la douăzeci de paşi.
irul ia loc lîngă domn; la dreapta lui stă Vornicul cel mare şi ceilalţi
îici, al doilea şi al treilea. Lîngă prag stau trei armaşi cu sceptrul, suliţa
:, pe lîngă zece soldaţi aleşi şi 100 de puşcaşi. La cinci paşi de prag,
a dreapta logofătul, hatmanul şi ceilalţi, cu capetele goale, încunjuraţi
:şi. între „pragul" domnului şi al doamnei stau 100 de ieniceri. Lîngă
i se află soţiile boierilor îmbrăcate în mătasă, cu brăţări şi lanţuri scumpe,
■*i* 200 de puşcaşi, — de jur împrejur nu mai puţin de 10 000 ostaşi cu
, însă descălecaţi. Publicul se ridică, din parte-i, la 20 000 de oameni,
ate steagurile sînt aduse; muzicanţii cîntă seara. Domnul priveşte de
rejur şi salută mulţimea. E îmbrăcat extraordinar de bogat; numai nas-
ii costă 100 000 de galbeni. îmbrăcămintea doamnei s-ar ridica la
). Cu prilejul acesta este înfăţişat Vasile foarte bine, ca în portretul
it: nu prea înalt, de statură potrivită, roşcovan, sprincene negre, nas
frunte destul de înaltă, buze cam rotunjite, mustaţa şi barba neagră
severă cu multă asprime în privire, cu o măreţie ca de Cesar. Doamna
ţa trandafirie — era o circasiană; — totul respiră îndurare şi bună-

pă aceasta vine masa. Domnul are talere suflate cu aur; şase cande-
i argint stau pe masă, al şaptelea îl ţine un paj. Cărţi sînt aşezate pe
'e de purpură. Mitropolitul se Înfăţişează cu o mitră împodobită cu
alte pietre scumpe, cu o cruce mare de safir pe piept; urmează cei trei
i) iar, după aceea, vine episcopul catolic, pe urmă cei ortodocşi de aiurea,
ijba de Bobotează se face sîrbeşte şi greceşte. Evanghelia se ceteşte
n greceşte. Cînd se cîntă sfinţirea apei, pornesc tunurile, puştile, muzica.

Mitropolitul sfinţeşte, şi fiecare vine de sărută crucea. Apoi douăzeci şi pal de cai frumoşi din grajdurile domnului sînt duşi prin mulţime şi stropiţi aghiasmă. în şfirşit, se întinde o masă mare la palat, întocmai ca la împăra bizantini în timpurile cele bune ale lor.

Cînd domnul pleacă să cerceteze ţara, alaiul este într-adevăr extraordin! Cu două-trei săptămîni înainte se fixează data. Vodă e încunjurat de 3 0 de călări şi 2.000 de pedeştri. Lingă dînsul sînt 50 de ostaşi aleşi şi 100 de ie| ceri. Boierii vin după ieniceri. Oastea care-1 întovărăşeşte în această călăto se poate ridica pînă la 12 000 de oameni. Pajii cari încunjură pe voievod i îmbrăcaţi în purpură, cu căciuli lungi, împodobite cu aur şi argint. Ca la o i de negustori se ţin după alai, căci atîţia slnt de nevoie ca să-i hrănească toţi. Totul se face pe cheltuiala fiecăruia dintre participanţi.

Domnul are nu mai puţin de şase trăsuri căptuşite cu mătasă auri Se face o tabără ca la Hanul tătarilor pe vremea Hordei de aur. Sînt str între deosebitele corturi, dintre care boierii singuri au 400. Cu prilejul ace se înspăimîntă şi tătarii de la hotar, văzînd mijloacele de apărare ale domn

Acuma, iată şi pe Vodă la Divan.

In Moldova e o lege strictă; pedeapsa cu moarte se dă cu o dărnicie ext ordinară, şi Vasile Lupu, care a introdus Pravilele lui Vasile celalt, bizantin ţine ca ele să fie foarte bine observate. Dar oricine este egal la judecată

Cînd începe Divanul, boierii stau lingă domn; pe masă se pune scept: Soldaţii stau de o parte şi de alta. Zece boieri sînt de faţă, douăzeci, treiz de ostaşi ai curţii, în haine roşii, înalţi, cu scuturi aurite, păzesc în odaie, afară sînt şi pînă la 2 000 de ostaşi şi curteni; cei 200 de puşcaşi stau la poar

Procesele se pot pleda de-a dreptul la domn, care e şi instanţă de apei aceea pe care o alege direct cel ce-şi caută dreptatea. Se aduc înaintea vodă hoţi, ucigaşi, cu martori, şi el cheamă întîi pe cel mai necăjit. In ceea priveşte pe curteni, în loc să stăruie pentru cei mai mari — un pasagiu de toi frumuseţa —, ei descopăr pe acela care s-ar părea mai sălbatec şi mai tim şi-1 aduc cel dintîi. Zicătoarea că „obraznicul mănîncă praznicul" nu a f deci iscodită la curtea lui Vasile Lupu. „Putea vorbi cineva şi contra frate lui vodă, şi dovadă e că doi fraţi ai lui după mamă au stat în temniţă t zile pentru vinovăţia lor." Dealminteri Duca Vodă, la plîngerile fratelui *t* că nu-1 salută în Iaşi negustorii, 1-a sfătuit să înceapă el, scoţîndu-şi şlic

Vasile spunea făţiş: că „nu-i pasă de frate, de fii, de fiice, ci este una singură dreptate pentru toţi. Singur voia să judece orice pricină gravă, rareori dădea delegaţie cînd era vorba de o pedeapsă capitală. Divanul se ţi zilnic, afară de dumineci şi serbători", şi Bandini adaugă: „nu o dată s-au pi boierii că pînă acum a isprăvit cu peste 20 000 de vinovaţi şi s-au rugat domn să se poarte mai blînd, ca să nu fie lipsită ţara de atîţia oameni". Aji gea să răpească cineva un lucru de nimic de la un ţeran ca să fie ucis. Domi a răspuns: „eu nu socot omul, ci dreptatea; nu lucrul, ci legea. Dacă toţi face lucruri vrednice de moarte, trebuie să periţi toţi. Dacă ar fi ca jumăti din Moldova să fie rea, să piară: numai să rămîie cea bună. Cu cei buni trăi singur, cu cei răi mă primejduiesc", şi călătorul adaugă: puteai să

t cu aur şi pietre scumpe, şi în cea mai mare siguranţă mergeai prin

ce rjriveste boierimea, ea nu forma încă o castă închisă. Ca pe vremea
an cel Mare, boier putea să fie şi ostaşul de ţară, iar fiul boierului putea gâ
simplu ţeran. „Orice ţeran putea fi ridicat la orice dregătorie[1]".

!

hazele acestea de largă democraţie onestă, Moldova s-a putut menţinea
va duşmanilor ei, aşa de numeroşi şi de lacomi, în veacul al XVII-lea,
-i mai mari decît dînsa, cum a fost Polonia, erau în primejdie de moarte,
că acolo stăpînea o şleahtă.

'. şi Veress, în *An. Ac. Rom.* pe 1926.

XX

UN CĂLĂTOR SIRIAN ÎN PRINCIPATE LA JUMĂTATEA VEACULUI AL XVII-LEA

Un nou călător în acelaşi moment istoric e Pavel de Alep, diaconul care întovărăşit pe patriarhul Macarie de Antiohia, unul dintre prelaţii cerşitor cum era obiceiul atunci, cari, fiindcă eparhioţii lui erau musulmani, se întrt ţineau din ce culegeau prin ţerile creştine străbătute de dînşii. Căci ştim c veneau pe atunci mulţi clerici pe la noi din ţerile Orientului ca să-şi refac bugetul: un patriarh de Constantinopol stătuse în aceste părţi încă de la sfî şitul veacului al XVI-lea, apoi un patriarh de Ierusalim trecuse prin Moldov în Rusia. Nu numai nevoia de a strînge bani îi aducea pe la noi, ci şi fapt că li era mult mai plăcut să locuiască o ţară bogată, încunjuraţi de foart mare cinste, găzduiţi de prinţi, decît să vegeteze în reşedinţile lor asiatice expuşi la o mizerie aproape cotidiană, ca şi la toate insultele din partea une populaţii de altă lege.

în circumstanţele acestea a venit şi Macarie şi a petrecut la noi, cu excep ţia unei excursii în Rusia cazacilor de la Nipru, ai lui Bogdan Hmilniţchi, ţ în Rusia ţarului Alexie, vreo patru ani de zile. A sosit la 1653, cînd domni lui Vasile Lupu se prăbuşea, fiind înlocuită, nu fără frămîntări care au adus cînd pe unul, cînd pe altul pe tron, de a lui Gheorghe Ştefan, iar pe de alta parte, el a fost martor, la 1654, al împrejurărilor care au însemnat sfîrşitu lui Matei Basarab şi suirea pe tron a lui Constantin Basarab zis şi Cîrnul. A văzut apoi scoaterea lui Constantin şi aşezarea acelui Mihnea, fiul lui Radi Mihnea, deci nepotul de fiu al lui Mihnea Turcitul, care s-a grăbit să ia numelt lui Mihai Viteazul, zicîndu-şi „Io Mihai Voevod" şi iscălind cît putea mai asă mănător cu marele său model, şi a repetat, după putinţa lui, foarte redusă evenimentele din cariera marelui voevod, ridicîndu-se contra turcilor, pîni la o luptă de la Călugăreni, unde însă a fost bătut şi s-a retras la munte, d< unde nu s-a întors niciodată, ci a trecut in Ardeal pentru ca acolo să-i rămîi* oasele. A vorbit cu bizarul personagiu ambiţios, care-şi lua titlul de arhiduce adecă „herţeg de Făgăraş şi Amlaş" şi pînă pie steagul care se află şi acuma *h* Muzeul din Belgrad, — titlu care a încurcat mai mult decît un istoric, crezîn' du-se că Mihnea voia să fie privit ca un arhiduce de Austria, pe cînd vulturu cu două capete al stemei lui era acela al împăraţilor bizantini. A fost martura

lui boierilor cari nu voiau să primească a servi politica aventurieru-

[pă aceste explicaţii să venim la informaţiile pe care ni le dă Pavel de
a privire ia ţerile noastre.
la început se poate spune că această călătorie este desigur de cea mai
nportanţă pentru cunoaşterea împrejurărilor în care Vasile Lupu a
tronul Moldovei: e o expunere paralelă cu aceea, aşa de bogată, a
i moldoveneşti din această vreme, care este a lui Miron Gostin, pe care
1-a văzut şi'patriarhul sirian la Iaşi, în legăturile lui strînse cu boierii
tenie ai Moldovei. In ce priveşte însă obiceiurile, datinile de guvernare,
ipectul oraşelor şi satelor, descripţia curţii, a caselor boiereşti şi toate
iţele privitoare la cultură, în general, ştirile lui Pavel de Alep sînt
ai numeroase şi mai importante pentru Ţara Românească decît pentru
a. Şi aici el are o valoare de cronicar: cele spuse de dînsul despre suirea
a lui Constantin Şerban şi luptele acestuia şi ale lui Mihnea Radu sînt
nai mare folos, chiar pentru istoria militară (retragerea lui Constantin
te, încunjurarea Cîmpulungului cu tranşee, fixarea lagărului la Rucăr,
edea să poată rezista, înrolarea soldaţilor la Tîrgovişte, de faţă fiind mi-
;ul, care cere jurămînt ostaşilor, scăderea birului pentru ca, în schimb,
fie datoare a susţinea milităreşte pe domn). Dar ceea ce interesează
ilt în această parte e însăşi icoana terii, mai bogată decît a Moldovei,
vel a cutreierat principatul muntean de la un capăt la altul, de la satele
ene la Baia de Aramă şi de la Cornăţelul din faţa Silistrei pînă în regiu-
âncovenilor, iar, dincolo de Olt, şi pînă în regiunea Cerneţului. Pe
ceasta, ştirile sînt cu atît mai interesante, cu cît n-avem, ca pentru
r&, o expunere paralelă în B andini.
te, dealtfel, şi o deosebire în ce priveşte felul de expunere al misionaru-
ian şi al diaconului sirian. Cel dinţii face şi o descriere de călătorie şi
acelaşi timp, şi note desfăcute din această expunere: o carte alături de
irea unui drum, pe cînd Pavel de Alep, om mai simplu, mai patriarhal,
i puţin în minte noţiunea cărţii ce s-ar putea şi publica, ci el se mărge-
ă spuie pe unde a fost, ce a văzut, ce oameni a întîlnit, ce lucruri i-au
impresie, insistînd mai mult asupra celor bisericeşti. E o călătorie în
medieval al cuvîntului, Orientul, pe vremea aceasta, fiind, supt toate
irile, în urma Occidentului, care avuse o dezvoltare mai răpede.

începem cu ceea ce din călătoria lui Pavel de Alep poate fi considerat
ilel cu lucrurile pe care le spune Bandini. După ce am văzut Bobotează
aşa cum e descrisă de acesta, să venim la descrierea aceleiaşi serbători
n o înfăţişează, cu cîţiva ani mai tîrziu, călătorul asiatic.

'ovestirea, în limba arabă, de o foarte mare întindere, a diaconului Pavel a fost
englezeşte întîi şi p3 urmi rusește, iar în limba noastră ea are o traducere după
ează, de Hasdeu, **în** *Arhiva istbrică* şi, mai tîrziu, după aceeaşi versiune, de d-ra
ioran, — fără a mai vorbi de traducerea, exactă ca formă, dar nu corespunzătoare
istoric, începută de d. Popescu Ciocănel, după textul arab. Păr. Radu, profesor la
;ea da Teologie din Ghişinău, pregăteşte o ediţie a textului arab.i

El asistă la 1653 la slujba aceasta a Bobotezei, fiind de faţă unul d oaspeţii domniei, mitropolitul de Tîrnova —, Scaun care avea de multă vren legături cu ţerile noastre, prin grecul Dionisie Rali, intimul lui Minai Viteazv pe care-1 ajutase cu sfaturile lui, făgăduind a-i pune la îndemînă forţele (răscoală ale Bulgariei şi, ca rudă după mamă, probabil, al lui Minai', fiir, însărcinat, in 1600, cu conducerea bisericii moldoveneşti. Patriarhul de Anti< hia stropeşte casa domnească cu sfiştocul, şi i se aruncă, aşa cum a răm obiceiul pînă azi în părţile noastre, un dar în căldăruşă. Domnul trimete ape după un obicei pe care-1 găsim la Constantinopol, muzica lui pe la boieri, • muzica orientală, la care mai tîrziu numai se va adăugi şi cea „nemţească In ce priveşte înfăţişarea generală a serbătorii se spune: „mulţimea şi bucur gloatelor în Ţara Românească la Bobotează întrece tot ce se petrece'în curţi celor mai mari principi creştini, judecind după ce am văzut şi am auzit"'.

Acum, tot în ce priveşte serbătoarea aceasta, pe care o înfăţişează de> camdată în linii generale, iată ce spune mai pe larg acelaşi scriitor cu privi: la Moldova.

Se scot toate trupele de care dispune domnul şi se formează un gard de **mănăstirea** Trei Ierarhilor — pe care o şi descrie îndată, ca şi alte clădiri - pînă la curte, pe care noi o cunoaştem bine prin Bandini. Soldaţii poari steaguri, care sînt în acelaşi timp prapuri de biserică; se descarcă „puşt (adecă tunuri). La slujba bisericească ia parte patriarhul de Antiohia şi, e\ dent, mitropolitul terii, cu toţi episcopii şi unii pribegi balcanici cari-şi caute rostul la noi, ca acel nominal şef al bisericii sîrbeşti care e vlădica de Pec, şi cu titlul patriarhal, Gavriil. Se împart luminări poporului, şi, [de] data aceas" prin excepţie, se întinde masa pentru slujbă în biserică: pe masă se aşa; un lighean de argint cu moaşte. Domnul, care luase loc pe tron, se scoboai de pe scaunul său; spătarul însuşi ţine luminări pentru dînsul. Se fac rugăcii nile de sfinţirea apei. Iar, după ce slujba s-a isprăvit, acolo, în biserică, toa[J] lumea iese ca să asiste la scufundarea crucii în Bahlui.

Alaiul se desfăşoară frumos, doi cîte doi, supt steaguri şi în fluturarea l minărilor, Se sparge gheaţa, se aruncă o cruce şi, adauge povestitorul, se înd plineşte o datină — care a servit uneori spre a ne înfăţişa ca popor sălbate prigonind pe cei de altă credinţă — de a se da brînci cuiva în apă. De dai aceasta au fost zvîrliţi aşa cîţiva copii, cari au ştiut să iasă din baia forţat Pe urmă mitropolitul şi patriarhul stropesc cu aghiasmă pe cei de faţă, ş cînd domnul primeşte picăturile de apă sfinţită, boierii, în blănuri de cerem nie, sînt stropiţi şi ei.

Se aşază pe urmă un scaun înaintea uşii, pentru domn şi se petrece ce< ce am văzut şi la Bandini, adecă „purificarea" cailor. Armăsarii sint adu acoperiţi cu valtrapuri de brocard împodobite cu mărgăritare şi pietre scump şi, pentru mulţămirea publicului, după un vechi obicei bizantin, care la ori' pompă amesteca şi un element de ridicul, comisii cei mici apar călări pe cati şi măgari, ca să rîdă lumea. Totul se isprăveşte cu banchetul, la care cîn- muzica şi toate tunurile se descarcă. Seara se împart, în locul decoraţiil' noastre, caftane. Patriarhul e condus acasă cu cîntăreţi. A doua zi, muzic felicită pe voevod.

In ce priveşte contactul domnului cu supuşii săi, ca judecător de prin şi ultimă instanţă, iată ce se spune despre divanul lui: el se ţine în fiecare 3

si dimineaţa şi după-amiază (pe vremea lui Istratie vodă Dabija, care \\.Q pe la 1660, şi care era din părţile Odobeştilor, obişnuind a bea Ar in din lut căci zicea că numai aşa are gust, nu venea nimeni la divanul domoît dimineaţa). Sîmbătă era judecata criminală, şi Pavel de Alep înseamsi alţii, marele număr de osîndiţi[1]; în douăzeci şi trei de ani ai domVasi'le'fuseseră pierduţi peste 40 000 de ucigaşi şi tîlhari. Ca pedepse, ară era bătaia, tortura şi legarea la stîlp, pe urmă se tăia o ureche, apoi lea cealaltă, iar moartea venea numai în rîndul al treilea. Şi preoţi au aceste pedepse. Pentru femei întîia oară era bătaia, firește, a doua oară nasului _ un dezastru, cel puţin pînă la oarecare vrîstă —, iar după egarea la stîlp şi în sfîrşit înecarea, care, după cît se%ede, se făcea mai entru vinovăţii mai speciale femeii[2].

ce priveşte judecarea delictelor, ca tulburarea liniştii, nu judecă domam zice,' prefectul de poliţie, aga, care odată fusese între dregătorii mi-i acum nu mai are caracterul militar, ci îndeplineşte numai funcţiuni ieşti. Aga avea un băţ, şi, întîmplător, şi o bardă pentru trei categorii oa'ne: acei cari băteau, cari făceau scandal pe stradă şi acei cari vindeau

ospeţe vodă e servit în argint şi aur (se întrebuinţează şi furculiţe), n jeţ de catifea. Talerele se aduc la masă acoperite, şi ce nu-i place stăpîpus'supt masă. Spătarul ţine cuca, sabia, sceptrul; paharnicul serveşte, nul şi berea în cupe de sticlă, de porţelan şi argint; el gustă întîi felurile. ;u toiege de argint păzesc. Un pahar de bere vine după două-trei de vin; ine pînă seara. Cintăreţii zic arii bisericeşti supt icoanele aprinse. Iar orbeşte din autorii bizantini şi din poezia turcească, snim acum şi la alte ştiri privitoare la Moldova.

. Iaşi, pe care nu-l descrie în întregime, Pavel de Alep atrage atenţia bisericii celei mai frumoase pe care a clădit-o Vasile Lupu: Trei Ierari nouă, încunjurată de un zid cu turn care purta un ceasornic. Toată ră cioplită, cu două brîie şi două turnuri, ea cuprinde mormîntul doamdosca, întîia nevastă a lui Vasile, şi a fiilor domnului, între cari cel)g, care, trimis pentru băi la Brusa, în Asia Mică, a murit acolo şi trupul :s în ţară. Mormintele erau acoperite cu un covor de mătasă, şi candele nt atîrnau deasupra lor[3]. In biserică se vede chipul doamnei şi al celor pii morţi, căci se pare că Tudosca avuse şi alţi doi copii mai mici. Se nult bogăţia materialelor, stîlpii de piatră verde, cu vine de aur, scările mură albă, sicriul Sfintei Paraschive, ale carii moaşte fuseseră aduse de 1 domn cu bani scumpi din Peninsula Balcanică, sicriu împodobit cu argint şi încunjurat cu candele din acelaşi metal, jeţurile de abanos de ntinopol, policandrul cel mare, foarte frumos lucrat, sfeşnicele celelalte nă. „Biserica, aşa cum se înfăţişează, este mai frumoasă decît celelalte

[1]- şi Iorga, *Studii şi documente,* **IV,** p. 231.
Lsa se făcea la Constantinopol, **a** cărui influenţă se vede acum în toate, tefacerea lui Lecomte de Noiiy **a** făcut ca inelele domneşti ale morţilor, aduse **apoi** 3mia Română, să se găsească în gunoaiele aruncate pe rîpa Bahluiului.

româneşti şi chiar căzăceşti", — destul de simple acestea pentru ca a noasti să poată susţinea concurenţa. In apropiere era şcoala şi lingă dînsa baia c< mare, baia turcească a lui Vasile Lupu, care a fost păstrată pînă în timp nostru, cînd primăria a găsit cu cale să spargă cu dinamita zidurile cele veci pentru a face băile pe care le apreciază cine a fost pe acolo.

Se mai vorbeşte de Golia, care e biserica doamnei, şi unde o icoană faci toare de minuni a scăpat viaţa lui Ştefan, fiul domnului; de Bîrnova, <j heleşteul ei, unde Macarie e dus în rădvan domnesc cu şase cai, în tovarăş slugerului Ioan, un cunoscut de la Ierusalim; de Sf. Gheorghe, care se ţine'< Muntele Sinai; de Sf. Sava, cu două cupole turceşti şi nouă fereşti, făcută (arhitectul Ienachi, îngropat acolo. Despre aspectul caselor particulare, mode tele case ale mahalagiilor şi ţeranilor, se notează acoperişul, care, cu un te min de comparaţie din răsărit, e asămănat cu „spatele cămilei", laviţei scoarţele clădite, care împodobesc încăperea, cuptorul, care face ca, iarn să fie cald ca într-o baie.

|îmbrăcămintea veche, frumoasă, care acum nu se păstrează la femei dec în regiunile de munte, era pe atunci de întrebuinţare generală, şi sătencile n se înveşmîntau dincolo de Siretiu cu odioasele tulpane, polcuţe şi fuste c astăzi. Părul se făcea colac, deasupra se punea marama, care la cele mai bogai putea fi de catifea colorată. Jupănesele întrebuinţau şaluri albastre de Ale (tot ce-i aminteşte Alepul e pomenit de călător, şi, lucru curios, el ştia, la 165! că Petru Vodă Munteanul, în exilul lui, fusese, pe la 1560, la Alep, — tradiţi locală). Copiii se îmbracă foarte sumar şi sînt daţi chiar — cum spune şi Bar dini — prin zăpadă ca să se întărească

Cit priveşte alte oraşe, se pomeneşte Galaţul, unde patriarhul stă la mănăs tirea Sf. Dumitru, refăcută de Vasile Vodă, pentru oaspetele său, patriarhi mazil Atanasie Patelarie, şi închinată la Athos; alte opt biserici, cele mai mult de piatră (două ale Maicii Domnului, una a *Si.* Mihail, cîte una a Sf. Para: chive şi a Sf. Gheorghe) sînt aici; la Precista, cu ziduri, se văd trei cupole şi clopotniţă mare, făcută de un grec din Brăila, probabil Dia. Apoi Vasluiu unde, în legătură cu vechea biserică, se deşteaptă icoana lui Ştefan cel Marc „vestit în războaie şi temut de toţi, care se bate de patruzeci şi patru de oi cu turcii si tătarii şi adesea cu polonii şi ungurii, biruindu-i pe toţi şi ajungîm faimos". în apropiere de podul vechii lupte a lui Ştefan, Scînteia, cu biseric lui Ştefan, a Sf. Paraschive. La Bîrlad, biserica Precistei, cea Domnească, apo Sf. Dumitru şi ctitoria lui Chiriac. Se vorbeşte şi de Tecuci, cu trei biserici de Focşani.

In treacăt numai se atinge Romanul. Regiunea sudică a Moldovei e răi prădată, din cauza luptelor între cei doi domni; şi chiar fără aceste lupte ei fusese strașnic jăfuită de tătari şi cazaci, cu cîţiva ani înainte, cînd Vasile Lupu care nu voia să-şi deie fata după Timus, a trebuit să steie ascuns o lună di zile în codrii Vasluiului, ridicînd şi o bisericuţă de stejar pentru slujba dumne zeiască în zilele acestea de restrişte.

Trecînd în Ţara Românească, se observă la Buzău o mănăstire de piatri şi biserica, mai mare, a Sf. Ecaterine, unde călătorii asistă la slujbă, lăudîndu-s< cîntările. Se face o comparaţie între evlavia din Muntenia şi cea din Moldova

ă din urmă ţară e mult mai pompoasă, şi Vasile e înălţat în comparaţie
ic ii si ruşii din Moscovia, dar i se pare lui Pavel că Moldova s-a cam
L t de'vechea datină religioasă şi, poate, de năcaz că primise daruri mai
3 l zice: „Şi tătarii sînt mai evlavioşi decît moldovenii", "la Buzău se
trece la Tîrgovişte. Aici îi iese înainte patriarhului mitro-
care avea sa părăsească în curînd scaunul său: Ignatie, „sîrb" adică
care ştia şi greceşte, pe lîngă slavoneşte şi româneşte, apoi chiar tur-
i limba persană. Oraşul e încunjurat cu un zid de lemn. Atrage atenţia
sa biserică pe care o făcuse cu cîţiva ani înainte Vasile Lupu, biserica
numită astfel după negustorul care clădise pe acel loc un lăcaş mult mai
;-. E în stilul Trei Ierarhilor, cu ornamente de smalţ verde bombat, care-i
caracter particular. O încunjură un zid de piatră. Pavel de Alep pome-
ie o poleială pe dinafară, asămănătoare cu cea din mănăstirea de la
care ar fi costat 700 de galbeni veneţieni. Se mai înşiră bisericile Sf.
şi Sf. Nicolae, care — o spunem în treacăt — a fost distrusă, ea care
n'că pe ziduri fumul de la arderea Tîrgoviştii de către Sinan-Paşa, pentru
ilocuită cu un pretenţios hali modern.
;altfel Tîrgovişteа e plină şi azi de biserici vechi. Vom semnala Sf.
Con-, acoperită de curînd peste ruinele ei, ale carii frumoase picturi se
men-1 toate ploile.
•elaţii sirieni merg aici la curte cu patriarhul, şi pentru întîia oară ei văd
tei Basarab. După descrierea ce i se face şi aici, nu mai este boierul
şi generos, din cei dintîi ani ai domniei lui, ci un bătrîn împovărat de
ajuns zgîrcit şi care poate fi acuzat că e neospitalier: mai bine sînt
i călătorii de turci şi de tătari, spune Pavel, care adauge că, în general,
rimea şi preoţimea n-aveau trecere la dînsul. Pe lîngă aceasta, el era fi-
lănuitor faţă de călătorii cari veneau de la Vasile Lupu, cu care se găsise
aim răi. Era păzit de străjeri în roşu din rîndul seimenilor, cari vor face
nd o ieşire revoluţionară şi împotriva domnului lor, şi vor ajunge a pră-
u ei şi vechea oaste a terii.

izita se făcea în ajunul Crăciunului, şi se observă pregătirile pentru
ă mare serbătoare.
1 acea zi se sună tobele şi se adună oastea. Domnul apare în rădvan, căci
ăpătată la Finta împiedecă pe moşneag de a călări. Muzica porneşte, şi
ce în pompă vînatul pentru masa solemnă. Alaiul domnesc, la acest prit-
te de 10 000 de oameni. Se împart caftane. Pe urmă vine slujba biseri-
1: preoţii înfăţişează icoana lui vodă. Muzica apare, cu acelaşi drept de a
a; alaiul e luminat cu felinare şi torţe. Mulţi dintre muzicanţi erau turci,
ist timp toate circiumele erau deschise, pentru seimenii lui vodă, dar ei
'espectat destul de bine disciplina ca să nu se îmbete nici unul. urtea,
care se descrie cu ocazia acestei solemnităţi, e de piatră, urată cu
zid, chiar lîngă Ialomiţa. Lîngă dînsa e biserica, împărţită în ivind şi
un compartiment pentru morminte, lucru care se întîlneşte în ya la
Pobrata lui Petru Rareş şi la Slatina lui Alexandru Lăpuşneanu. lin
cele mai vaste ale principatului, e interesantă şi azi, după reparaţia
î a c l al XVIII-lea, prin aceea că doamna şi „fetele" ei, ca să asiste la

slujbă, intrau de-a dreptul de la curte în biserică printr-un gang, aşezîndu-s în balconul de la care o scară foarte frumoasă de piatră duce în naos. Şi aii este turnul cu ceasornic, unde stătea străjerul cu toba.

în timpul cît se făcea slujbe de Crăciun, un felinar se ridica pentru ca s se arate că circulaţia trebuie să înceteze; oricine ieşea pe stradă era oprit c strajă, care avea dreptul chiar să ucidă.

Matei Basarab însuşi apare cu postelnicul şi spătarul său, încins cu sabi purtînd buzduganul şi calpacul. Dar nu stă pînă la sfîrşitul slujbei, fiind foar slab şi năcăjit de moartea doamnei lui, Elina, din neamul Năsturel, sora mai lui cărturar Udrişte, care-şi zicea şi Oreste. Se aruncă bani mulţimii. Pe urr vine masa, după datină, cu muzică şi descărcaturi de tunuri; se închină dese< din pahare mari de cîte o ocă de vin: de trei ori pentru serbătoare, de trei pentru patriarhie, de trei ori pentru vodă; se bea pînă ce luminările, topite desăvîrşire, dau semnul de plecare. Atunci se împart caftane egumenilor, **clerul** cel sărac primeşte bani legaţi în năframe. în tot timpul mesei cîntă aici preoţii şi copiii de casă.

La Anul nou se va da un nou ospăţ, şi se va prezintă un peşcheş do: nului.

Iată acum şi descrierea Bobotezei: serbarea se face într-un singur I deşi Tîrgovişte avea „optzeci de biserici, cît Alepul şi Damascul împreun; Mitropolia, pe care a stricat-o cu desăvîrşire Lecomte du Noiiy, samănă ci: cazacilor şi cu — Sfînta Sofia, avînd douăsprezece turnuri. Lîngă dînsa (casa mitropolitului, împodobită cu picturi reprezintînd Facerea Lumii, Iei salimul, Muntele Sinai, Athosul. E aici o sobă de olane colorate, ferestile 8 gotice, chipuri de sfinţi se văd pe păreţi; în unghere scînteie arme, Mie scum Masa se ia într-o foarte frumoasă sală cu ferestile dînd în grădini şi livţ Serviciul îl fac „comişi" ai mitropolitului, îmbrăcaţi în blănuri de samur.

Acuma se întră în carnaval: nunţile sînt dese. Pavel de Alep le desci Mirele merge călare pe stradă cu muzica după dînsul; mireasa-l aşteap încunjurată de prietenele ei. Se face un joc în jurul casei, împărţindu-se f] artificiale, lucrate la Veneţia şi în Germania. Slujba cununiei se face în biseri niciodată acasă, şi mireasa, care umblă cu părul descoperit, primeşte o năl mă din care nu se vor mai desface cosiţele ei. Şi călătorul judecă: „feme fetele sînt fără pată, curate, cuviincioase în purtările lor".

Pavel are prilejul să vadă şi o îngropare de om bogat. în Tîrgovişte nt întrebuinţează obiceiul popular al bocitoarelor. Cheltuiala de îngropare ridică pînă la 200 de galbeni, sumă extraordinar de importantă pentru l mea aceea şi care arată că societatea era foarte luxoasă. Bărbatul care i pierdut nevasta se poartă cinzeci de zile cu capul gol, femeia văduvă, cu pe despletit în tot acelaşi timp.

Ajungem la serbătoarea învierii. Domnul stă în biserică pe tron — j încă Matei, care se apropia de sfîrşitul vieţii lui, căci va muri în april, în cu la aer liber. Pe urmă, după ce se mîntuie slujba, se scot scaune afară biserică, pentru el, pentru patriarh şi mitropolit. Se cîntă „Hristos a învi de cor, în greceşte şi slavoneşte. Domnul îngenunche şi sărută evanghe patriarhul îl sărută pe frunte de trei ori; puştile pornesc. Urmează dan luminăţiile, în zgomotul tuturor tunurilor, şi ospeţele cu glume. Toată să]

oune el, prăvăliile sînt închise, afară de măcelării şi de cei cari vînd alimentare.

in după aceasta, la moartea lui Matei, putem prin acest călător să la o îngropare de domn şi la alegerea urmaşului. Alegerea se face înaate chiar pînă a nu-şi fi dat sufletul Matei. Mitropolitul Ignatie şi ileg în piaţă pe Constantin, care se îngrijise să fie de faţă pentru i pe Diicul, rivalul său, şi avea toţi seimenii la îndemînă. Mitropolitul ntea bisericii şi zice: „Domnul vostru este mort; pe cine voiţi să ridiocul lui?" Mulţimea răspunde: „Pe nimeni altul nu-1 voim decît pe ;in fiul lui Şerb'an Vodă". Atunci noul domn e dus în biserică şi aşezat

A doua zi crainicii cheamă lumea la curte. Constantin, deşi proclaascunde, cum făcea papa la Roma şi împăraţii la Constantinopol; e serică şi aici se cîntă: „Vrednic este"; i se pune dulama, calpacul, surloierii Vin de-i sărută niîna. Aceasta s-a făcut la 9 april 1654. mul cel nou dăduse garanţia că oastea nu va prăda. Căci obiceiul la inopol, cînd murea un sultan, era ca, trei zile, ienicerii şi spahiii să e pentru ca a treia zi să se prezinte iarăşi, liniştiţi, la serviciu. iă ce îndeplinesc toate lucrurile acestea, vine jurămîntul boierilor, int în biserică, oastea în curte. Se pun două mese: la una este mitro-a cealaltă patriarhul (de obicei era numai una). Stau acolo oamenii ază jurămîntul, şi se spune: „Juraţi pe această sfîntă evanghelie şi pe ifîntă cruce că veţi fi cu Constantin Vodă, fiul lui Şerban Vodă, un un sfat, ascultîndu-l şi ajutîndu-i fără viclenie, atît în faţă, cît şi în icunzînd de el nimic ce trebuie să-i fie ştiut, în tot cursul vieţii lui şi a Nu veţi fi vînzători către el, nici veţi lucra împotriva lui. Iară, dacă arăta vînzători sau uneltitori, sau cu suflet neadevărat, sau neprieîstăm asupra voastră".

ma boierii vin de sărută mîna domnului şi poala hainei; apoi vine ri frunte cu spătarul cel mare, cu aga seimenilor, cu marele căpitan, inii, cu iuzbaşii sau ofiţerii inferiori. Sînt aşa de mulţi, încît abia o zbutit să sărute mîna domnului, rămînînd.ca în zilele următoare să :eremonia. Îndată pleacă un număr de călăreţi cu vestea în ţară. mp de patruzeci de zile, este admis pentru a felicita pe noul voevod. imp e acordat ostaşilor de prin sate, aşa numiţii „roşi de ţară". Lai după aceasta se ajunge la îngroparea lui Matei, care e foarte simplă, ţeste un pavilion cu trei scaune; o mie de persoane se adună acolo, in, noul domn, se înfăţişează înaintea rudei sale foarte îndepărtate şi ă. Mortul e întins într-un sicriu împodobit, în haine foarte luxoase cu nasturi de aur şi argint; are pe frunte calpacul. E acoperit cu un b purtînd o cruce de aur. Deasupra sicriului se întinde o pînză zugrăţi îl ^regretă; femeile plîng. Se împart luminări, şi se începe slujba în vonă şi în cea grecească; la evanghelie femeile se pun în genunchi, se mîntuie slujba, se fac pomeni, dîndu-se şi preoţilor. Boierii uririul doi cîte doi. Matei e îngropat în pronaosul bisericii domneşti, ra fi strămutat la Arnota, în părţile Olteniei, iă după aceasta Constantin face o excursie în afară de oraş, şi pentru de ploaie. Oastea cu steagul merge cu dînsul. El împarte bani de îtorilor, iar populaţia aduce un fel de prinos ca la regii patriarhali din

antichitate: grăunţe de orz şi ovăz, miere, floride lămîie şi portocal şi ehi lucruri trebuitoare pentru masa domnului: berbeci, raţe, gîşte, oi şi peşi

După aceasta vodă se întoarce la Tîrgovişte, şi gîndul lui cel mare es1 acum, să primească întărirea de la Poartă, pentru care i se cer 175 000 i galbeni.

Şi aici, cu prilejul aşteptării steagului, se vorbeşte de unul dintre cei ne însemnaţi boieri ai Terii Româneşti: postelnicul Constantin Cantacuzir tatăl lui Şerban Vodă şi al lui Constantin Stolnicul, bunicul lui Brâncovean om învăţat, foarte blînd, ambiţios numai pentru copiii lui şi care avea să ispil vească zugrumat în trapezăria de la Snagov, pentru bănuiala că fiii lui umlj după domnie. El e povăţuitorul tuturor boierilor, şi nimic nu se face fără sfafl şi îndreptarea lui. Căci familia Cantacuzineştilor era din cele mai mari] mai strălucitoare: la Măgureni, la Mărgineni, la Filipeşti, la Coeni unde av moşii, se înălţau adevărate palate, lucrate cu cel mai bun gust, împodobi înăuntru cu tablouri murale. Se observă că niciodată boierimea nu se întreci; atîta la facerea de locuinţi trainice şi frumoase ca în acest moment, şi aceai va ţinea pînă la sfîrşitul domniei Brâncoveanului: patruzeci de ani de *me* prosperitate a boierimii indigene.

Pentru ca să se vadă cum se înfăţişa cel mai bogat boier al terii, iată spune Pavel de Alep despre Brâncoveanul cel bătrîn, Preda, bunicul acek care va fi domn. El avea aşezarea lui de căpetenie în Oltenia, chiar în sal Brâncoveni de unde plecase Matei. Aici ţine 12 000 de capete de vite, 30 0 de oi, 400 de boi, 1 000 de bivoli, 4 000 de porci şi are 800 de stupi pe po siunile lui din 200 de sate. Anual trimitea turcilor 1000 de boi şi 10 000 de Ca servitori avea 1 500 de ţigani: fiecare familie, de Sf. Gheorghe, da 6 din domnului. Erau şi lăutari şi artişti adevăraţi.

Altfel, omul acesta, aşa de bogat, era de o simplicitate de moravuri adn rabilă. La masă bea numai apă. Foarte milos, a făcut biserici pînă şi în Arde unde craiul terii, cu situaţie regală, îi zicea: tată. La moartea lui Matei a li asupră-şi întreţinerea tuturor mănăstirilor acestuia, care erau vreo patruzi La miezul nopţii se trezea ca să citească psalmii, şi la biserică îndeplinea şi fu ţia de dascăl, cîntînd în strană. Cînd poftește lume la masă, o servește însi, Se bea vin şi aici, dar tot pentru scopuri sacre: pentru Dumnezeu, pen Hristos, pentru Sf. Treime, pentru Maica Domnului, pentru hramul zi pentru biserica de acolo. Pe urmă numai se trece la politică şi se bea: pen sultan, pentru domn, pentru patriarh, pentru copiii domnului, pentru nean rile lui, pentru servitorii patriarhului, pentru preoţi, pentru diaconi, pen nobili,pentru ţerani. în felul acesta ni se spune că se pot bea şi treizeci de hare de vin.

Rămîn acum însemnările despre localităţile pe care le-au vizitat sirie Nu vom urmări descrierea în amănunte, ci vom indica numai itinerariul şi se află mai important în cale.

Pavel de Alep a fost şi la Curtea de Argeş. Aici spune că sînt nouă biser dar cea mai frumoasă, firește, este mănăstirea, al carii egumen iese înain patriarhului. Aici se făcuseră de curînd lucrări de Matei Basarab; şi clop niţa era clădită de dînsul, de zid, dar se dărîmase. Mitropolia de la Bucure

făcea tocmai pe vremea aceea, de Constantin Basarab — pentru a fi Limbată cu totul de fanarioţi —, era după modelul de la Argeş, după după acest model e făcută şi biserica de la Gotroceni. Se descrie bise- eană j$_n$ amănunte, arătîndu-se cum erau sculpturile, păsările de ■are se învîrteau la bătaia vîntului, turnurile care uimesc prin aşezarea cită Este, dacă nu cea dintâi prezintare a mănăstirii, pentru că saşii t si mai veche, dar foarte scurtă, despre Argeş, la începutul veacului, ăi mai întinsă şi plină de admiraţie din partea unui om care cunoştea Orientul ca să'-şi poată da sama de frumuseţa unei asemenea clădiri. ; asa e înfăţişată zidirea, mai veche decît Argeşul, pe care Neagoe Vodă at's-o întunece, Sfîntul Nicolae din Viile Tîrgovişlei, sau mănăstirea i care a fost refăcută supt Vodă Bibescu, stricîndu-se total interiorul. elevează „mozaicurile" care erau odinioară pe turn — probabil e vorba ,t$_{ur}$i _ şi fereştile mai înguste, care aveau o garnitură de marmură loc să fie în mijlocul unei curţi oarecare, zidirea era încunjurată atunci moaşă grădină.

îgării asiatici au mai fost la Ocnele mari, la Mănăstirea dintr-un Bistriţa, unde au văzut moaştele Sfintului Grigore, care, cum se ştie, urate de unguri în timpul războiului, pretextînd că ar fi ale Sfintului Gapistrano. Nu lipseşte din descriere Arnota, unde nu era îngropat tei Basarab.

Tîrgul Jiiului se semnalează mine de fier, la Tismana se pomenesc toate *î* în legătură cu Sf. Nicodim, la mănăstirile Gura Motrului şi Bucovăţ, ote sumare. Despre Graiova nici o ştire, dar de Caracal este vorba, ca ;arcea şi de mănăstirile de pe cursul Oltului. în regiunea Bucureştilor, Vărăşti şi Goeni, pe lîngă Grădişte şi Comana, cu palatele lor, avem i lui Constantin Basarab, care era fiul nevestei preotului de acolo cu îrban. Biserica se păstrează şi acum, cu mormîntul acestei vinovate

pre Buzău, şi mai ales despre Râmnic, despre Ploieşti, nu sînt lămuriri, orbeşte mai pe larg de Baia de Aramă. Se arată şi cum se exploatau înde arama fuse găsită tocmai supt Matei Basarab. Piatra e crăpată 3 teribil, pe urmă se face topirea în cinci-şase cuptoare, cu foaie mişcate 3s lucrează şi zi şi noapte. Pe urmă se pun straturi amestecate de lemne ai, şi se arde cuptorul din nou. Arama ce se scoate de aici e mai bună i din Asia Mică, şi e dusă pînă în Brusa şi Trapezunt. într-un an s-au

000 de ocă. Exploatarea este aşa de intensă, încît păduri de plopi şi de 1 regiunea aceasta sînt aproape desfiinţate.

fîrşit vom încheia aceste note asupra stării Terii Româneşti la jumă- acului al XVII-lea cu două feluri de ştiri pe care nu le găsim aiurea, [ihai Vodă, Mihnea fiul lui Radu, petrecuse foarte mulţi ani în serai, putea fi socotit ca turc, şi, chiar în ce priveşte moralitatea lui, boie- iau multe poveşti. Era însă un om foarte inteligent, ştiind ungureşte, e, turceşte, limba persană. Ca domn, a căutat să înlăture părerile)re dînsul, adunînd un sinod, pe care 1-a prezidat, fixîndu-se norme iveşte disciplina; a avut corespondenţă şi cu patriarhul constantino- n această privinţă. Apoi a sfinţit biserici, ţinînd frîul calului patriar.

hului de Antiohia, cum era obiceiul, în Apusul medieval, faţă de papă. Ceri moniile acestea ale lui Mihnea Radu sînt zugrăvite foarte pe larg de Pav de Alep: avem la dînsul o descriere de sfinţire de biserică, făcută de domn însuşi, care îndeplineşte această funcţiune ca vechii împăraţi din Constani nopol, tot aşa descrierea încoronării lui Mihnea Radu, — dătătorul de canoai nouă, ca împăraţii Bizanţului —, cu o strălucire care n-a fost întrecut

în sfîrşit, ca obiceiuri populare, cu prilejul călătoriei în Oltenia, călug rul descrie şi o nuntă la ţară. Nimeni nu pleca de acolo fără să capete *t* colaci şi trei pahare de vin pline. înainte de nuntă se pun brazi la uşă pe drum. Mirele vine călare, se împart şaluri, care erau un obiect de foa mare preţ. Socrul dădea ginerelui un cal şi un surguciu. Pe urmă apare mirea în rădvan, întovărăşită de fratele ei, urmînd după ea carăle cu zestrea. Ta şi mama miresei primesc pe diac ca să înfăţişeze izvodul. Se începe apoi bi tura. Banii cari se strîngeau se pecetluiau într-un şervet. Socrul înfăţişez ginerelui său o sabie cu teacă de brocard şi catifea, iar tatăl dă fiulu haină cu samur. înainte de a se începe ciocnirea paharelor, care duref foarte multă vreme, este un moment frumos acela cînd miresei i se dă lanţ de argint şi cheile casei, făcînd-o doamna gospodăriei celei noi.

Luxul era mare. Se întrebuinţau vase de argint la casele bogate. Se înt deau covoare speciale supt picioarele mirelui, dăruite obişnuit de acela *a* cunună. Mireasa purta un văl de mătasă trandafirie. Asupra mulţimii se an cau ştergare, cofeturi, migdale cu zahăr. Ospăţul putea cuprinde şi cin şase sute de tacîmuri.

Ginerele apărea cu calpacul pe cap, chiar dacă domnul era de faţă, căci împărat cu cunună în ziua aceea. El serveşte însă, pe de o parte, pe mirea pe de alta, pe domn. Pe urmă se înfăţişează în numele soţilor tava pentru să dea cine vrea daruri. Darurile erau uneori şi cîte o moşie întreagă; u făgăduiau cai, boi, porci, robi.

XXI
ALŢI CALATORI SUPT MATEI BASARAB ŞI VASILE LUPU

că doi călători cari au fost în Moldova lui Vasile Lupu, călători foarte unoscuţi şi aproape neîntrebuinţaţi, iar un al treilea, abia descoperit, despre înfăţişarea principatului muntean în domnia urmaşului lui Basarab, Constantin, şi el Basarab, pentru pretenţiile la descendenţa vechea dinastie, dar zis şi Constantin Cîrnul, pentru că, fiind preten- L tron, i se „tăiase nasul".

em întîi cele spuse de un general unguresc din Ardeal care a jucat foarte important pe vremea lui şi care, la isprăvitul carierei, a ajuns al Ardealului, unde, om foarte viteaz, a stăpînit puţină vreme, murind iul de luptă, după o mare înfrîngere, într-o seară de iarnă, cînd trupul 5t găsit alături de cele, numeroase, ale tovarăşilor săi căzuţi. E Ioan r, care ni-a lăsat şi însemnări de cele văzute la noi, precum şi amintiri re la captivitatea lui la tătari după o expediţie la care domnii noştri ie Ştefan, urmaşul lui Vasile Lupu, şi acel Constantin Basarab, au at şi ei. După această expediţie din 1657 a lui Gheorghe Râkoczy al fCemeny, prins de tătari, a descris cele păţite în robie cu amănunte e interesante pentru ca povestirea lui să fie tradusă şi în româneşte, contemporan[1].

îieny Jânos ştia ceva româneşte. El avea legături, pe care nu le putem fa, în Moldova şi chiar în Ţara Românească, aşa încît, cînd era vorba meată o solie secretă printr-un om de importanţă, care să aibă înfăţi-)e lîngă aceasta, un om avînd prieteni în ţerile noastre, prinţul Ardea- adresa de preferinţă lui Kemeny. Astfel el a fost trimes şi ca general ca sa apere pe Matei Basarab de cea dintîi năvălire pe care a făcut-o enia Vasile Lupu. Plecat din Făgăraş, a trecut pasul Buzăului cu o atuită în cea mai mare parte din secui. Vasile Vodă, din cauza împre- dei'avorabile în care se dezvolta întreprinderea lui, s-a retras, şi n-a oie de luptă.

t tipărit text şi traducere în voi. XV din colecţia Hurmuzaki, p. 1266 şi urm.

Aceasta se poate considera ca întîia călătorie a lui Kemeny în pă noastre, mărgenită la un scurt drum fără rezultat. După trecere de ci ani însă, la 1644, Vasile Lupu a avut faţă de Râkoczy, un om foarte de tre care a întreţinut legături cinstite cu ţerile noastre, observate şi de o p şi de alta fără atitudini de suzeran şi vasal, o purtare care nu i-a pL prinţului ardelean, şi acesta a trimes atunci pe Kemeny să facă anui mustrări, sprijinite pe acte, pe scrisorile înseşi de legătură între Moldov Ardeal, redactate, spune memoriul, şi latineşte şi româneşte. Căci, adăuj era o vreme cînd documentele diplomatice româneşti apar destul de alături de inscripţiile din biserici, care se făceau odinioară slavoneşte nu: Aşa fiind, atunci, la 1644, Kemeny pătrunde în Moldova cu această misi întovărăşit de Acaţiu Barcsai, care a ajuns pe urmă principe al Ardeali un nobil de origine românească (Jânos = Akos, dar şi „Iacoş" i se z de-ai noştri).

După aceea Kemeny, trimes de noul prinţ al Ardealului, Gheorghe Râ czy al II-lea, trufaş şi nestatornic domn, a ţinut să ia parte la căsătoria f celei mai mari a lui Vasile Lupu, Măria, cu unul dintre cei mai puternici sen lituanieni, Ianus Radziwill. Căci în Lituania nobilimea era rusească şi de **gie** ortodoxă: unii lituanieni trecuseră la catolicism, dar familiile cele n rămăseseră ortodoxe, cu toate că vorbeau polonește, și au făcut parte aristocraţia polonă pînă la sfîrşit.

Invitaţia de căsătorie ni s-a păstrat, anume cea trimeasă princip de la Berlin sau, cum se zicea atunci, de la Colonia pe Sprea. E dat 1 novembre 1644, iar nunta a avut loc la 5 februar 1645[1].

Solul întră pe la Trotuş. li întîmpină un boier, viitorul mehmendar, caută pe oaspeţii de samă la graniţă chiar. Ii aduce caii, şi pornesc. Apro de intrarea în capitală, iese înainte marele vistier cu carata domnească duce la un conac pompos. Iarăși să dă un ospăţ, la care se văd vas acelea de argint. Kemeny are prilej să vorbească româneşte cu voevoc

In această nouă călătorie Kemeny a fost întovărăşit nu numai de Bare care probabil ştia foarte bine româneşte din cauza originii sale, şi de Mariassy Istvân, împreună cu alţi nobili unguri. Din partea lui, mirele ver cu suită foarte numeroasă de oameni foarte bogaţi, ca unul care juca un important în regatul polon.

Avea o suită de 2 000 de poloni, o mică armată care întovărăşa pe peţit Trimesul ardelean face o comparaţie între felul cum erau îmbrăcaţi ai şi felul cum erau îmbrăcaţi polonii şi boierii moldoveni. Şi de aici se v< că Vasile Lupu avea o curte de o strălucire extraordinară. Om foarte bog stăpînind multă vreme, avînd ceea ce se cheamă geniul financiar şi, lîngă aceasta, o mare mîndrie, care-1 făcea să se considere ca un pretend posibil la coroana Bizanţului, — odată polonii voiau să facă o expediţie c ciată în contra Constantinopolului, şi el se visa în situaţia pe care scrierile pe care grecii i le adresau lui Vasile se vede că în dorinţile lor atribuiau —, dătător de legi, după Basilicalele altui Vasile, Bizantinul, do nul Moldovei nu se lăsa biruit de nimeni în ce priveşte luxul.

'Am publicat invitaţia în *Acte şi fragmente,* I.

r-adevăr", spune Kemeny, „pe curtenii lui vodă nu-i întreceau poîo-
iriuseta si bogăţia îmbrăcăminţii." Erau înveşmîntaţi în haine de
purtîiîd blanuri scumpe de rîs (linx).
tatii erau de două feluri: poloni, cari reprezintau în ce priveşte
•ocială ceva mai mult decît ungurii din Ardeal şi poate, supt anume
ale politeţei occidentale, deosebită de cea orientală, ceva mai mult
tiunea vieţii sociale de la noi. Prin urmare a fost o parte din masa
si pentru poloni. După ce au plecat ei, pe urmă a venit partea
centru vodă şi pentru invitaţii lui unguri. Au început să bea din
ce rămăseseră,' şi-au băut, spune Kemeny „pînă li s-a urît". Apoi
liticos fată de reprezintantul craiului ardelenesc, un vechi şi bun prie-
grăbit să conducă pînă la scară pe oaspete. Acesta, care ştia ce se
3 unui prinţ stăpînitor, s-a împotrivit spuind: „mai bine să mă
culc ■ Vasile Lu'pu, care urma politeţa Bizanţului, a ripostat: „mă
culc ci dacă te culci dumneata".
lescrie apoi şi masa de nuntă. Mîncările erau foarte bine gătite, după
lolonă, nu cea turcească, — domnul gîndindu-se la stomacul ginere-
invitaţilor lui; erau şi multe plăcinte, care, acestea, nu sînt polone.
3 se serveau în vase de argint, despre care ni putem face o idee prin
istrat în anume biserici ale noastre (la Sf. Gheorghe Nou din Bucu-
Sf. Sava din Iaşi, de unde s-a luat model pentru blidele de argint ale
>astre), ca anaforniţe lucrate în secolul al XVII-lea în Ardeal, care
depuse la Muzeul din Bucureşti.
naşă se dădeau şi reprezintaţii de acrobaţi, de „pehlivani"[1], de orile
modă orientală, pe care-i întîlnim deseori, cu aceleaşi „piese de ă".
sebi se porneşte jocul: femeile nu iau parte la petrecere la un loc
iţii. Astfel şi danţul, hora de nuntă, se făcea afară, în piaţă, — ceea
stată dealminteri şi din alte descrieri, de pildă la cronicarul Neculce
ua jumătate a secolului al XVII-lea. Înainte de masă cincizeci-şeizeci
danţează pentru plăcerea oaspeţilor, cari n-aveau voie însă a se-

atru astfel de reprezintaţii v. şi cronica munteană a lui Constantin Căpitanul, i,
p. 158—9:
ogodnâ (a lui Ştefan Vodă. Radu) au fost aicea în ţară cu mare veselie, au făcut
eţe şi jocuri, care se potrivea cu o nuntă domnească, iar nu logodnă... Adus-au
de cei ce joacă pre funii, şi de alte lucruri; adusese şi un pehlivan hindin,
le făcea lucruri minunate şi nevăzute pre locurile noastre'; iute om era şi vîrtos.
île, de nu le putem lungi făcea aceasta mai ciudat: punea pe rînd opt bivoli şi
i iute, şi, sărind peste ei, se da în văzduh peste cap, şi cădea în picioare de
i; alta, un cal domnesc, gras, mare, îşi lega chica de coadă-i, şi-l bătea comi-
mtea, şi nu putea să-l mişce deloc; alta, un copac mare den pădure adusese,
, înfipt, s-au suit spre dînsul, ca o maimuţă; deci, după multe jocuri ce au fă-
i vîrfu-i, s-au slobozit de acolo cu capul în jos, şi au dat în picioare; alta,
lung de mulţi coţi, îl ţinea oameni în mîini, cît era, şi se răpezea iute, şi mer-
d pre tulpan, şi nu se afunda; alta, se prindea mulţi oameni cîte doi în mîini,
Iiip ca de o bute cu mîinile, şi mai lung, şi se răpezia iute, şi întră, cu capul
i aceia, şi nu-l simţea oamenii, şi de ceia parte cădea în picioare. Ca aceasta
ea, care nu le ţinem minte."
pasagii în Săineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române, II,,*
■ 1900, p. 288.

amesteca în joc, ci se uitau numai de la fereastră. înaintea acestor fete poate jupânese „sărea cît putea un stolnic bătrîn, cu işlic în cap şi toiag j mînă", marele maestru de ceremonii de atunci.

Mîncarea femeilor se făcea dealtfel în odăile doamnei, care avea o întreaâ organizare a ei, în legătură cu practicile bizantine şi cu viaţa turceas< pe care o imităm.

Judecind în total această nuntă, Kemeny spune: „a fost pompă ma: şi bogăţie în toate, nu ca la nişte barbari români, ci întocmai ca la un re creştin".

îndată după aceasta se înfăţişează alaiul de.întîmpinare al nuntaşik cari vor pleca. La jumătate de milă d i s t a n ţ ă domnul, călare pe un o frumos, cu şeaua, Mul, scara, hăţurile toate de aur, — ceva din splendoare domniilor noastre de odinioară, se poate vedea, o spunem în treacăt, şi î aceea că [în] mormintele de la Argeş, descoperite de d. Virgil Drăghice'am s-au găsit nebănuite bogăţii de mărgăritare, de inele cu pietre scumpe, c paftale sculptate, care arată că era o strălucire regală încă din cele m depărtate timpuri, cînd principatul muntean era redus la o mică bucată (munte cu teritoriul încunjurător. în Moldova din veacul al XVII-lea : putem închipui că erau mijloacele de a întreţinea acest lux, nefiind lucră de utilitate publică care grevează un buget modern.

Cuşma cu care e înfăţişat de obicei în portrete Vasile Lupu avea surguciu o turcoază şi cinci diamante. Toată îmbrăcămintea se evaluea la 40 000 de taleri. '

în ce priveşte partea religioasă a ceremoniei, ni se spune că slujb nunţii a fost oficiată de unul dintre cei mai însemnaţi reprezintaţi religio ai românilor din toate timpurile, Petru Movilă, fiul lui Simion Vodă, şi frate acelui tînăr domn înmormîntat la Dobrovăţ lingă Iaşi, care Petru Movi s-a aşezat în Polonia, unde a ajuns mitropolit de Chiev, interesîndu-se totu de Moldova în care avea moşii şi intreţinînd legături cu rudele lui, ba înc influenţînd asupra organizaţiei şi spiritului bisericii moldoveneşti, asupr ştiinţei şi artei, asupra tipografiei din Moldova de atunci. Deşi el reprezini pretenţiile posibile ale unei dinastii care nu mai domnea asupra terii, mitr politul a trecut peste amintirile de familie pentru a veni şi a lua parte această ceremonie; poate că aceasta n-a făcut-o însă atîta pentru Vasile Lup cît pentru Radziwill, unul dintre principalii seniori ai Poloniei, de care atîrn atunci şi Chievul. „Nu credeam", spune Kemeny, „să fie între dînşii oame atît de învăţaţi." Şi se gîndea probabil şi la mitropolitul Moldovei, Varlaan om foarte distins, ori şi la cîte un prelat grec din acei cari găseau oploşi în Moldova.

La plecare, i s-a dat de domn, cum era obiceiul să nu plece nimeni c mîna goală, o manta cu guler de blană, cai, turceşti probabil, şi giuvaiere c turcoaze[1].

[1]Neagoe Popea, *Memoriile lui Ioan Kemeny,* Bucureşti, 1899 (teză de licenţă). Ce laltă descriere a fost reprodusă în revista *Ioan Neculce,* din Iaşi, anul 1926, de d-na Maree Karadja.

pă *Historia Moderna Europae* a lui Eberhard Happelius (Ulm, 1692), ui Vasile Lupu apare ca „o jupăniţă de statură mijlocie, dar frumoasă, be si întinse legături şi cu plăcute moravuri". Proiectul căsătoriei cu Radziwill e aprobat de mama cneazului şi de regele Poloniei. îndeamnă • o l (je Przemysl, Trzebinski, care fusese ajutat de domn în robia tă Fiind nevoie de un mijlocitor princiar străin, se recurge la prinţul n prieten al familiei Radziwill, la care se trimet un Sienicki şi un lusen Dar neînţelegerile dintre Moldova şi Ardeal pun piedici. Şi, *ne* propunerea direct din Polonia, se fac greutăţi, răspîndindu-se zvo- si marele cneaz muscălesc ar fi cerut pe Măria. O solie, compusă din si Mierzinski, un ofiţer şi un consilier, duc fetei, cu inelul de logodnă, ie agată şi opal, o oglindă, ca daruri, iar lui vodă o sabie aurită, puşti ceasornice. Ei aduc în schimb *portretul princesei.* Urmează solii mol- Catargiu vistierul şi Ianovici, cunoscutul boier ştiutor de latineşte, ill pleacă, aducînd o suită de şaizeci de persoane cîte cu zece slugi, te de călăreţi, două sute de cazaci şi două sute de dragoni, plus muşche- i 29 ianuar 1645, el e în Moldova. La Hotin 11 aşteaptă Toma Cânta- şi lordachi Ştrarul cu „patru companii pedestre şi şese călări". La de Iaşi apare domnul cu solii ardeleni şi oastea de 12 000, „de deose- ţii". i' se dă lui Radziwill „calul de ginere". In cale turcii fac exerci- al şi joacă geridul; se face şi „pehlivănia" de a prinde săgeţi cu mîna, culege de jos, de a sări pe cal în picioare. Se dau şi privelişti de luptă liceri şi străjerii lui vodă. Şi comedia turcească se reprezintă cu muzică, area în curte se dă drumul tunurilor, un peic fiind ucis de o schijă. :bruar nunta la biserică; „după obicei" tatăl lipseşte. Petru Movilă lîngă mitropolit. Sînt de faţă soli poloni, brandeburgenzi, curlandezi, i, munteni, delegatul patriarhului din Constantinopol. In prima zi i darurile regelui şi altor prinţi străini, ale delegaţilor senatului polon, zi ale moldovenilor, a treia zi ale orăşenilor din Ardeal şi Moldova. s mai mult decît regală": „nici cel mai mare monarh nu s-ar fi ruşinat . Se dă de mîncare şi în case private. O săptămână se hrănesc slugile . Serbarea urmează douăsprezece zile, cu muzica turcească, venită din Stambul, cu pehlivani şi circasieni, cu danţ, şi de femei. Se iau leşteşugite. Se văd monştri şi animale curioase, în luptă cu uriaşii; ă pietre cu ciocanele pe trup de om, se atîrnă pietre de moară de uns al actorilor, se joacă pe funie. Artiştii îngenunche înaintea lui -i sărută poala; după care vistierul îi plăteşte, împărţind şi caftane fie. Femeile stau la masă deosebit.

16 februar noii căsătoriţi pleacă la Varşovia.

;a a doua a bogatului şi luxosului Vasile Vodă al Moldovei, Ruxandra, din căsătoria cu Tudosca Bucioc, era de măritat, şi se ivise ideea ei cu Sigismund, fiul lui Gheorghe Râkoczy, fiu care n-a domnit, tîmplîndu-se ca tocmai atunci să moară Râkoczy bătrînul, Vasile trimes înştiinţare lui Sigismund că încetează înţelegerea de căsătorie, vodă că peste patru ani numai o să fie silit să-şi dea odrasla, nu după

un fercheş prinţ ardelean, ci după urîtul şi sălbatecul la înfăţişare, fiu cazac care a fost Timus, la căsătoria căruia venim acum.

Nunta Ruxandei cu Timus e înfăţişată într-o descriere cari ni dă n larg decît oriunde aiurea înfăţişarea unei nunţi româneşti de atuncea. &e găseşte în limba polonă, ca şi într-o versiune germană contemporai

Timus, întîi, prădase Moldova; astfel peţise el pe fata lui Vasile Luj Pentru că n-avea încredere în domnul căruia-i făcuse atîta rău, el ceru gara ţii speciale: viitorul socru să-i trimeată înainte pe unul din cei mai însemn; boieri ai terii, pe Toma Cantacuzino. Acesta se duce pînă la Iampol aduce o carată cu şase cai şi tain pentru tot timpul cît va călători în M dova. Timus cere însă sa i se mai trimeată încă pe cineva, pe fratele Vasile Lupu, hatmanul Gheorghe. Şi numai cînd cazacii au avut pe ace doi ostatici, s-a hotărît Timus să-şi continue drumul, întovărăşit de rud< lui, nişte rusoaice foarte necrescute, leneşe, grase şi beţive, avînd o tot* necunoaştere a tuturor obiceiurilor curţii, căci se va vedea ce s-a întîmpls în timpul nunţii, cu aceste *druşte.*

La 26 august 1652 s-a făcut plecarea. S-a străbătut Basarabia pi Bălţi; Prutul s-a trecut la Sculeni. La Iaşi întîmpină vodă împreună cu bo rii. Pentru a arăta de ce mijloace militare dispunea, ajunge să ştim că Vas era însoţit de 8 000 de oameni pe care-i avea numai la curtea lui. în frunt alaiului stau opt cai împodobiţi foarte frumos turceşte, şi, spune acea; scrisoare, Vasile s-a înfăţişat „ca un vrednic monarh şi potentat, a căi vitejie n-o poate descrie în destul". Timus, din partea lui, avea 3 000 de caza cu cai detestabili, dar cu îmbrăcăminte destul de convenabilă, pentru era din pradă: cazacii jăfuiseră pe poloni. Avea şi muzica lui specială, co zări ucrainieni, cari ziceau cîntece speciale ruseşti.

îndată ce s-a înfăţişat această trupă, oastea Moldovei a cuprins-o de parte şi de alta, pentru „a ţinea alinierea", dar poate şi pentru a împiedi pe cazaci să-şi facă meşteşugul obişnuit. Mai tîrziu, însă, cînd au scăpat supraveghere, aceştia au dat năvală prin prăvăliile evreilor din Iaşi — u din cele dintîi pomeniri ale acestei populaţii în Moldova —, au prins di tr- înşii şi nu li-au dat drumul decît după răscumpărare, pretinzînd că-şi răzb nă pentru asupriri sociale ucrainiene.

Intîmpinarea între viitorul socru şi ginere aminteşte una din seco al XlV-lea între împăratul Ioan al V-lea Paleologul, silit să-şi mărite fata du un emir turc din Asia Mică, şi acesta. Se scoboară de pe cai; Vasile saru pe Timus care făcuse cum putuse pentru a merita această dovadă de iubi Vodă, om care cunoştea mai multe limbi, ţine un discurs; Timus, foarte si piu, habar n-avea cum să răspundă, dar era însoţit de pisarul său, un polo Wychowski, care făcea toate cuvîntările.

Pe urmă alaiul întră în oraş. Timus purta o haină roşie-cîrmuzie şi mantie de mătasă cu soboli. In ceea ce priveşte înfăţişarea fizică, era individ tînăr, stricat de vărsat, nu tocmai mic de stat, destul de voinic, grosolan". După dînsul veneau caratele lui, o căruţă cu bagaje şi patru SL de alte căruţi simple, cu care făcea negoţ de sare, întrebuinţînd prile nunţii. Ofiţerii lui aveau cai buni, împodobiţi cu argint, cu aur şi mărgărita la şea şi hăţuri; ei înşii erau îmbrăcaţi polonește.

momentul cînd Intrau în oraș, începu să cînte muzica turcească, și
■ timp, vechea noastră muzică turcească, aceea care a întovărășit
[i'hai Viteazul cînd și-a făcut intrarea în Alba Iulia: viers românesc
ună țigănească. Tunurile tunau.
t)ă aceea oaspetele e dus la apartamentele speciale ale domnului,
e înfățișat acel care era bucuria și mîndria lui vodă, moștenitorul
i tînăru'l Ștefan, care mai tîrziu a ajuns și el domn al Moldovei, un
alintat furtunatec și nenorocit. Vasile ține un discurs; răspunde
secretariul lui Timus.
be desigur, în descrierea polonă și o notă satirică față de cazaci,
ceea poate că ar trebui ca din ridicului înfățișării să se mai elimine
fa. Pe urmă a început, în „sîrba" lăutarilor, jocul fetelor, iar Timus,
^howski și Fetera, șef al oștii lui, a fost încredințat unor paji,
unor i casă, pentru a-l curați și servi; și anumiți boieri îi stăteau la
îndemînă. s-a așezat și a început a-și curați unghiile, ceea ce nu
prea era în rile domnești, pe cînd cazacii, băgîndu-se prin vii, încep
să prade în
ie.
alt act al căsătoriei vine masa. Timus se face așteptat. Apare, în sfîr-
irăcat în costum polon convenabil. Se așază lîngă domn. Cînd se ridică
e, tunurile bubuie afară și lăutarii cîntă, — cei turcești și cei româ-
e rînd. Pehlivanii turci apar, și fac tumbele lor. nbătă, Timus se
gătește de nuntă. Iarăși jupănițele și fetele întind lor în spațiul
liber dinaintea curții. Timus se așază la o fereastră și, i mare iubitor
de tutun, fumează — ceea ce, iarăși, nu era în obicei —
la fete.
iminecă se face apoi al treilea danț, tot numai de femei; bărbații nu
Dealminteri dantul femeilor în Moldova era ceva peste obiceiul Răsă-
pentru că acolo jocul se făcea numai de profesioniste, cu purtări rele, ca
ele Indiei. La noi erau vechi datini tracice, trecute la poporul nostru,
ipă acest al treilea danț se merge la biserică. Timus e călare pe un cal
împodobit cu pietre scumpe. Hainele ce le poartă și surguciul^de la
in cap sînt date de vodă. Așa era obiceiul: socrul dădea ginerelui
u care se înfățișa la biserică[1]. De o parte și de alta a mirelui călărește
copil de casă și cîte-un boier. In genunchi și el și mireasa fac decla-
erute de rit și, cînd se întorc la curte, Timus își sărută nevasta. *Atunci*
ngăduit. In momentul acela începe din nou muzica, tunurile bubuie,
la, care nu putea fi încîntată că are un astfel de soț, începe a plînge,
nuș pusese să-i cînte arii căzăcești ca să-i treacă. începe masa cea mare.
trimet căruțe la carvasarâ, la Sfîntul Lazăr din Iași, unde o modîlcă
de o parte și o bisericuță de cealaltă parte, ca și pivnițile enorme
e aduceau toate mărfurile, amintesc ce a fost odată, irg acum
rădvanele ca Să aducă rudele femeiești ale lui Timus, druștile ti. Erau
niște biete femei urîte, îmbrăcate în „haine jidovești" negre, cu de
sobol după moda moldovenească. Doamna le primește frumos, :ază.
După aceea încep iarăși cuvîntările, și pentru întîia oară se dez-mbalui
Timus, care ține următorul discurs: ,.Mulțămesc foarte domniei

• lorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane,* **I, p.** 176, și urm.

sale lui Vodă. Tot e bun; ce-mi trebuie mai mult? Dumnezeu a lăsat să au o vorbă bună. Să cînte muzica turcească. Să trăiască Hmilniţchi şi legătui caselor noastre! Să dea tunurile de bucurie!".

Acum Timus aduce muzica lui, compusă din trei viorişti, un „organist un basist, şi un trîmbiţaş, cari cîntă arii polone. El se înviorează şi pune ţ cazacii lui să joace, şi săreau — ni spune martorul — „ca bivolii în baltă Pe urmă începe petrecerea cu băutura, care ţine pînă la un ceas de noapt Druştele, încălzite, pornesc, ca Hasca Carpiţa, să spună moldovencelor: „ai venit pentru batjocura voastră? Chiar dacă sînteţi mai bine crescute ca nq totuşi iată v-aţi dat voi doamna voastră, după un cazac?" Şi, entuziasmat au şi căzut jos pe scări, şi, cum de beţie abia se mai puteau mişca singur au fost suite în căruţă şi trimese acasă.

Timus şi soţia sa se retrăseseră, şi două zile n-au mai apărut în publi Miercuri au făcut o plimbare pe cîmp. Joi urma să aibă loc plecarea domnit şi a mirelui. Boieri, jupînese iau un ultim ospăţ de plecare: fetele de cai servesc pe soţi, pe domnul şi pe doamna la această masă. Apoi urmea; danturile. Data aceasta, joacă, după datina lui căzăcească, numai Timi cu nevastă-sa. Wychowski, secretarul, şi Fetera reprezintă partea ceremonio să a lucrului şi din partea cazacilor.

La plecare, Timus face boierilor un dar pe care ei l-au privit cu dispre căci li dăduse doar o sută de lei de fiecare. Domnului i-a dăruit un soroc < soboli, nevestei o rochie de adamască, cu soboli, toate probabil de fura Din parte-i, Vasile dărui patru cai: doi turceşti, doi moldoveneşti; solulj lui Matei Vodă un cal turcesc, iar Ruxandei un covor şi un vig de brocari Cazacii, din partea lor, veniră să li se dea daruri, ceea ce nu prea era **etichetă;** Wychowski căpătă deci zece coţi de catifea, douăzeci de satin, blană de rîs şi trei sute de lei. Cînd a fost să plece, domniţa s-a prins cu m nile de gîtul doamnei, care nu era decît mama ei vitregă, iar Vasile a rănii cu capul gol multă vreme, văzînd cum se duce în ţară barbară, cu oame: a căror fire o văzuse acum, cea mai iubită dintre cele două fete ale lui[1].

Trecem la expunerea unei noi călătorii în Moldova. Ea este cunoscui printr-un studiu publicat în foarte rara foaie germană *Baltische Studien,* Societăţii pentru istoria Pomeraniei şi tradus de răposatul Papadopol Cal mah, în cartea sa despre Gheorghe Ştefan.

La 1656, de trei ani acuma, domneşte în Moldova acest Gheorghe Şt fan, dintr-o familie de boieri de la munte. Tatăl său, Dumitrascu Ştefai jucase un rol important la începutul veacului al XVII-lea. El însuşi era u om bogat, frumos, îndrăzneţ; într-o „samă de cuvinte" Neculce ni spune cui s-a însurat: întîlnind un rădvan cu o jupăneasă tînără şi plăcută, el 1-a opri poruncind să întoarcă acasă la dînsul, fără altă formă; astfel a luat el pe ace jupăneasă Safta, din neamul Boieştilor, foarte important în cele dintîi dec< nii ale acelui veac, şi doamna Safta a trăit mult timp părăsită de soţul care nu voise s-o ieie în pribegie, unde mersese cu o ţiitoare rusoaică, Ştefi nia Mihailovna, ori nu voise ea.

[1] Iorga, *Acte şi fragmente,* I; **Hurmuzaki,** supl. II.

Gheorghe Ştefan, logofăt al lui Vasile Vodă, se înţelesese cu Matei Basa-
,j cu Gheorghe Râkoczy al II-lea şi, profitînd de nemulţamirea unora din-
loieri faţă de domn, pe care-l făceau grec, — ei reprezintînd boierimea de
— surprinde pe stăpînul său, care, deşi s-a întors şi a biruit, trebui
să'părăsească ° ţ[ara care nu~l ma* voia; ajutorul **lui** Timus nu-i folosise, ii
aduse acestuia peirea, iar Ruxanda, văduvă, adăpostită la Raşcov, ia
piară, mulţi ani după aceasta, de sabia unor hoţi poloni. Astfel Gheorghe
Vodă Ştefan s-a instalat domn, ca om trecut cu vrîsta, ustată stufoasă,
grăsuţ, avînd toată înfăţişarea pe care ni-o putem închi-lupă'felul lui de
viaţa; iubitor de vin ca şi Istratie Dabija, pe urmă, femei, şi de
petreceri.

La dînsul venea acum, în 1656, un ambasador suedez, Welling, întovără-
s secretarul Hildebrandt, care, acesta, a lăsat o descriere a călătoriei
e. Căci Suedia avea legături foarte strînse cu Ardealul din cauza
ţei protestante, în fruntea căreia ea se găsea.

La 28 decembre 1656 apare mica trupă suedeză lîngă Iaşi. Ambasadorul
să vorbească domnului „creştin şi blînd". Blînd era într-un fel, şi era
suflet deschis: avem de la dînsul scrisori foarte frumoase[1], în care-şi
năduhul că nu-şi poate plăti datoriile şi, vorbind de primejdiile amenin-
re, spune ca, orice ar fi, nu pleacă din ţara cu nici un preţ şi „mai bine
nănînce cînii pămîntului acestuia".

ja orecare distanţă de oraş oaspetele este întîmpinat de un boier, care-i
să nu între ziua, pentru că se găseşte acolo un ceauş turc şi nu e bine
lă pe ambasadorul creştin, ale cărui rosturi poate ca ar fi fost bănuite,
ovit deci ambasadorul plnă seara prin vii. Un căpitan polon, care ştia
latină, e detaşat pe lingă dînsul, ca să-i ţie de urît. Noaptea, întră în
jare i se pare mare şi întins, dar fără zid încunjurator. Străzile le de-
iecretarul, cum fac, dealtfel, şi alţi scriitori, ca fiind acoperite cu bîrne
jar. înseamnă că sînt multe biserici şi, pentru că era ziua de 28 decem-î
serbătorile Crăciunului, erau ridicate în toate părţile scrîncioabe, cum *i*
în Moldova, dulapuri, leagăne. Pe pieţe se afla mult vînat, mai ales
iţe, care se cumpărau cu monedă străină şi cu şilingi, cari erau foarte
diţi în Moldova şi căpătaseră o numire românească devenind „şalăi"[2].
> mulţime de soldaţi, şi învîrteau hore. Ba se notează şi obiceiurile popu-
a, de pildă, „capra", al carii rost îl aflăm de aici. In joc, cum ni-1
! suedezul, figura o capră, în care era vîrît un om, şi pe care o juca un
Sfirşind jocul, băiatul trăgea cu o săgeată în capră şi astfel hora se
i iar băiatul căpăta un bacşiş. Se înfăţişa deci primitiv o scenă de
are.

idienţa se acordă solului tot noaptea, ca să nu bage de samă ceau-
merge cu o escortă de patruzeci de oameni. La poarta palatului, spre
lui mirare, sentinela strigă: „Wer da?". Domnul ţinea ca gardă a pala-
companie întreagă — călătorul zice „un regiment" — de soldaţi nemţi,

. j [r£a' *Studii şi documente,* IV, p. 50 şi urm-, şi *Buletinul Comisiei istorice a*
'■*h* II, Documente secuieşti.
stratie Dabija, care dealminteri a falsificat şi alte monede casă-şi plătească sol-
■ami, făcea şi „şalăi".

mercenari, de teama cine ştie căror împrejurări interne care ar fi putu răstoarne şi pe dînsul. Trimesul suie apoi pe o scară mare şi largă de — descrierea este a curţii lui Vasile Lupu —, trece prin mai multe odăi şi aj în sala tronului, unde era un jeţ mare, iar, deasupra, un ceasornic, că vremea aceea era stabilit chiar în Iaşi un ceasornicar francez, care-şi acolo casa şi legăturile de familie, Gaspar Caille, de la care s-a păstrat un c ment românesc, cuprinzînd iscălitura personală a lui Caille în limba franj

Oamenii ambasadorului sînt aşezaţi pe laviţe de lemn, iar ambasad însuşi, cu secretarul, merg în odaia unde se găsea domnul. Boierii şi J de casă sînt toţi în papuci, nu în cizme, după obiceiul turcesc. A doui ceauşul probabil, plecînd, i se dau solului scrisori latine către rege şi fac daruri: cai, un caftan de aclaz roşu, opt coţi de postav subţire.

Intr-un adaus se pomeneşte de retragerea lui Gheorghe Ştefan la Ste: unde a trăit ani de zile în mizerie, cerînd ajutor în toate părţile şi undi lîngă dînsul avea numai pe rusoaica lui, care învăţase româneşte, şi *vi* boier, doi — mîngîindu-şi înstrăinarea şi sărăcia prin aceea că, ajutat'de menul Antonie de Moldoviţa, traducea însuşi psalmii în româneşte. Mi scriptul se găsea în stăpînirea canonicului Moldoveanu, din Blaj, şi astă între ale bibliotecii cipariene de acolo. La sfîrşit, Antonie a însemnat ce rile din urmă ale domnului. în testamentul, foarte duios, al domnului care-l aminteşte autorul articolului din *Baltische Studieri,* el cerea să fieînn mîntat lîngă părinţii săi, în ţară, cu ceremonie domnească, după legea Şi bietele lui rămăşiţe au străbătut o bună parte din Europa, cu ţiitoarea car zicea doamnă, şi cu alai, pînă au fost aduse la mănăstirea Caşinului.

Iată acum şi cea de-a treia descriere, cea mai nouă[1]. Este în cartea u alt călător suedez, tipărită la 1679 şi în care se vorbeşte de călătoria pe c a făcut-o la Constantinopol Glas Ralamb, în 1656.

La 23 april 1657, Ralamb pleacă din Braşov. Domn în momentul ac In Muntenia era Constantin Şerban, care profitase de legăturile lui la cui şi chiar înainte de moartea lui Matei Basarab, provocase răscoala seimen pentru a-şi pregăti succesiunea, înlăturînd altă rudă a lui Matei, Dii< Un om uşuratec acest fiu al lui Radu Şerban, urmaşul lui Mihai Viteazul, o preoteasă din Ilfov, Elena, al carii mormînt în satul unde soţul ei era pre Dobrenii, se vede şi astăzi. Prin înteţirea însă a seimenilor împotriva lui Ma[1] Constantin s-a făcut robul lor, şi ei au ridicat tot felul de pretenţii, pînă (ajuns la o nouă şi straşnică răscoală, la nevoia de represiune prin interve ţia lui Râkoczy din Ardeal, şi atunci s-a distrus de fapt singura oaste de ca mai dispunea Ţara Românească, rămînînd de acum lipsită de mijloace pi prii de apărare. Temperament de aventurier, domnul acesta, scos de tul pentru participarea la luptele vecinului şi protectorului ardelean, va colin lumea, trecînd, o clipă, şi în domnia Moldovei cu ajutorul cazacilor. A şi prin Maramureş, unde s-a găsit un potir dăruit de dînsul,— pînă s-a p pădit pe acolo, prin străinătate.

Ralamb, cu soli de-ai lui Râkoczy, ajunge la Tîrgovişte după acea mişca a seimenilor. Dă lămuriri asupra drumurilor, care erau foarte rele, mai

[1] Un articol despre ea, de d. C. Karadja, în *Revista istorică* pe 1920.

^eră apele mari. Ajuns în margenea capitalei, domnul îi trimete înainte scă cu şase cai şi două sute de boieri călări. Şi acest călător observă imintea foarte luxoasă a curtenilor, iar despre oaste spune că era ă din treizeci de companii de călăraşi, ceea ce dă aproape impresia tiri Lucru interesant, dacă ar fi adevărat, se pare că domnul a fost ■ă vadă pe ambasadorul suedez cit mai degrabă şi s-a amestecat între Centru a-1 zări. Doi boieri, secretarul şi „mareşalul", urează suedezului enire secretarul Ştia latineşte. Se laudă foarte mult îmbrăcămintea moaşă: călăreau cai turceşti, erau înveşmîntaţi în zale şi cu piei de [de panteră sau tigru, la şlic cu pene lungi. Muzica, şi aici, cîntă: turcească, căci călătorul semnalează flaute şi ţimbale; trîmbiţe nu erau. doua zi, e audienţa la domn, foarte strălucită. Şi aici boierii sînt îmbrăblănuri de jder.'Mitropolitul asistă şi el, şi se descrie întregul palat, ia de primire a lui Matei Basarab, sala de audienţă avînd păreţii ati în adamască, şi geamuri de sticlă, pe cînd odăile celelalte, opt aă, nu erau tapetate şi aveau fereştile închise cu hîrtie. Vodă primeşte)cul sălii de tron. Se schimbă civilităţile obişnuite. Două scaune aşteaptă stantin şi pe Ralamb. Domnul întreabă de sănătatea regelui Suediei şi, .ă, cum ai noştri erau foarte curioşi să afle ceva de la străini, cîteva continuă întrebările, mai ales despre lucrurile polone. Pe urmă Condă ambasadorului un caftan, adecă o mantie de brocard de aur, pe tnbasadorul îl refuză, părîndu-i-se prea scump, dar i se spune că datina.

aduce o carată cu şase cai turceşti, mai minunaţi decît cei cu cari a imit la sosirea lui. Ambasadorul voia să plece apoi, dar a fost poftit ă. Masa aceasta s-a petrecut cam în modul următor: Cinci boieri l-au la portiţa din grădină căci, fiind vara, ospăţul se gătise într-un chioşc şor. Constantin sta la uşa foişorului. Nu sînt decît doi pe jeţuri, amba-1 şi domnul, iar suita sta pe laviţe, după moda turcească, pînă se aduc i. Afară stau cîteva companii de infanterie nemţească. *i* masă se aşază patru blide de argint acoperite cu capace. Cînd ia loc ii, numai atunci se cheamă şi suita oaspetelui şi boierii de frunte, cari se rînduiesc, după ce s-au spălat pe mîni în odaia anterioară; ei mă-în talere de cositor. Felurile sînt bine gătite şi se schimbă mereu, a urmă vin toasturile. Domnul ridică întîi paharul pentru sultan, ce-;rtarea ambasadorului că n-are cum face altfel; de fapt domnii noştri, met de vedere turcesc, erau nişte „trădători", cari „meri iu" să aibă lentul lui Brâncoveanu, mai puţin fericit decît ceilalţi. Apoi se închină ătatea regelui Suediei, şi vodă, ca să arate cit îl preţuieşte, bea două 3 unul după altul, pe cînd pentru sultan nu băuse decît unul. Se în-şi în sănătatea lui Râkoczy, a lui Hmilniţchi, un aliat, şi a domnului vei, iar după fiecare pahar muzica zice: viori, tobe, ţimbale, instru-turceşti. Probabil că se trăgeau şi tunuri, ceea ce uită să ni spuie călă-(dar, iarăşi, poate că Râkoczy le luase pe toate în Ardeal). Cînd amba-il toastează pentru domn, se petrece un lucru neaşteptat pentru el: de casă aştern perne pe jos şi boierii se pun în genunchi pe ele, şi în icesta ridică şi ei paharul, mergînd apoi să sărute mîna domnului, cum

cerea eticheta. Cînd să se încheie masa în sfîrşit, apar vînătorii domneşti, aducînd doi urşi, pe cari-i vlnaseră, şi primind bacşiş pentru aceasta.

Ceea ce urmează arată că ai noştri aveau totuşi mai mult simţ de discreţie decît străinii: lingă chioşc era un cort mic pentru cei ce aveau nevoie să se retragă singuri. Secretarul ambasadorului, mai slab în balamale, simte această nevoie de izolare, şi atunci doi „mareşali" îl iau cu alai pînă la cort şi-l aşteaptă să iasă: unul dintr-înşii ţine un lighian, apoi îl conduc cu acelaşi alai la masă.

Ospăţul durează de la ceasurile 10 pînă la 7 seara. La plecare, domnul, în dispoziţii bune, strînge în braţe de două ori pe ambasador, şi-l sărută. Condus cu lăutari acasă, Ralamb pleacă, dar nu fără să i se arate de domn dorinţa de a căpăta 500 de suedezi pentru paza lui.

A doua zi i se face un ultim cadou prin marele comis: un cal. Întovărăşit de călăraşi, e dus la graniţă, în fiecare loc pe unde trece, oaste iese înaintea trimisului Suediei.

Decadenţa acestei străluciri era însă aproape.

Volumul al Il-lea

DE LA JUMĂTATEA VEACULU AL XVII-LEA PÎNĂ LA 1800

I

INFORMATORI CATOLICI ÎNAINTE DE DOMNIA BRÂNCOVEANULUI

Avem izvoare caracteristice pentru secolul al XVII-lea în ce privește rel ţiile pe care ţerile noastre au ajuns să le aibă la un moment dat cu misiona: catolici.

Misionarii începuseră să aibă legături cu Principatele încă de pe vr mea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, de prin anii 1630, şi din cauza pr pagandei pe care iezuiţii o făceau la Constantinopol pentru ca patriarhul) acolo, Chirii Lukaris, să nu treacă la calvinism, în sensul căruia făcuse şi i catechism al lui, învinuit de erezie. De la o bucată de vreme propagam aceasta scade. Ca ultim reprezintant mai important al ei am avut pe Ba dini, despre care a fost vorba în volumul precedent.

Din vremea lui Bandini şi venind tot de la un misionar, e, în sfîrşit, altă descriere, în italienește, a principatului muntean, pustiit şi despopore care din „14 000 de sate" (!), are acum abia 4 000, de cam cinzeci de cas Locuitorii s-au dat băuturii. Bogăţia e însă evidentă, în grîne pe care „n gustorii turci şi greci le duc pe Dunăre în Marea Neagră, la Constantinopo] sau şi „de negustori albanezi", la Zara şi apoi la Veneţia, în miere, „care poate zice că e pulsul cel mai solid al terii, pentru că din vămi şi din vînz rea mierii şi a cerii, care e în mare cantitate, îşi află ea răsuflarea de chelt ielile nenumărate ce se fac în fiece an la Poartă", exportînd mierea la Co stantinopol, iar ceara, „de negustori greci, pe la Spalato la Veneţia", în schin pentru postavuri, mătăsuri, brocard; socotindu-se apoi şi minele de aur, < aramă, de „păcură neagră ce arde ca ceara". La Bucureşti sînt 1 500 de ca (în tîrguşoare numai vreo 200; se pomeneşte şi Gherghiţa şi Slatina).

Raportul e interesant şi prin aceea că înseamnă strămutarea, de un a a capitalei la Tîrgovişte (e deci de pe vremea lui Matei Basarab), unde, palatul „destul de comod", încunjurat de ziduri, vodă, îmbrăcat cu cabani de soboli, e păzit de o sută de archebusieri cari se schimbă în fiecare sîmbăt Se vorbeşte şi de biserica Mitropoliei, „de mărime cuviincioasă *(onesta),* ac perită cu plumb, cu o grădină mare între garduri", pe lîngă alte „două sui de biserici „de lemn ori de piatră" şi opt mănăstiri, închinate, şi la Munte

pentru vreo 7 000 de case, cu aproape 40 000 de locuitori, case mai
e lemn, cu coperiş de şindilă sau tle stuf.
tstea terii e descrisă astfel: „Măreţia acestui domn stă în aceea că are
3 prilej de război 8 000 de boieri, după ei alţi 4 000 de neam mai de
ătăreii, datori şi ei a merge la oaste pe cheltuiala lor, afară de încă
toţi călări, zişi lefegii şi apoi 4 000 pe jos, scutiţi de orice sarcină şi,
ie de război, plătiţi de Domn un leu şi jumătate pe lună; oameni foarte
pricepuţi la orice armă, şi la arc; are apoi şase tunuri mari şi cîteva

initurile sînt notate astfel: bir, de două ori pe lună, cîte cinci taleri
de familie, 12 000 de lei, trei ocne 40 000, alte dări pe pămînt (?),
pe stupi, 70 000, vama sultanului pe miere, în septembre, 130 000,
t (afară de boieri şi ostaşi), un leu de casă, 40 000, ierbărit 10 000.
sînt: 4 000 de călări, cu cîte trei lei pe lună, 105 000, birul 132 000,
mri la bir 10 000, daruri la dregătorii turci 20 000, aceloraşi la alte
i 000, beglerbegului şi ţmşei de Silistra 20 000. Curtea şi daruri 100 000[1].
itorul acestor însemn\ri e Bacşici, misionar slav prin părţile noastre,
vede dintr-o expunere mai pe larg pe care o rezumăm acuma[2] în de-
i lui privitoare la ţară, la popor, la cult, la oraşe. Mai ales cu privire
e, însemnările lui sînt foarte importante, fiindcă pentru oraşele din
îia pe vremea aceea n-avem nimic[3].
t constată întîi,]a 1640, cu aceleaşi cifre ca mai sus, starea rea a terii
urma multelor lupte.
i toate că Matei Basarab şi-a căpătat domnia prin mica boierime răz-
i olteană şi s-a sprijinit pe această boierime pînă a decăzut supt ame-
le mercenarilor seimeni cari i-au amărît ultimele zile, domnia lui a
tuşi patriarhală, şi lumea — nu în aceeaşi proporţie ţeranii ca şi bo-
a ţinut la dînsul, a cărui stăpînire a fost foarte lungă şi în stare de a
'a împotriva oricării încercări duşmane. Matei era om de ţară, legat
ate fibrele fiinţei sale, prin toate legăturile misterioase ale descenden-
ealogice de acest pămînt şi, pe de altă parte, el avea, clin datinile noas-
3a bunăcuviinţă smerită care ne-a deosebit în toate timpurile şi ne-a
ă evităm tot ceea ce este pretenţie, rău gust, vorbă tare, haină bătă-
a ochi, lux stupid. El a rămas boierul din Brâncoveni, de unde era
r, unde şi acum se văd zidurile făcute de dînsul, casa unde a locuit
ea ori şi biserica unde s-a închinat cu atîtea prilejuri, tuşi, şi în
timpul domniei lui, din cauza cererilor turceşti, ciocniri-cu
moldovenii, Ţara Românească, supt raportul economic, decăzuse, ce
spune Bacşici e cu adevărat impresionant. Toate greutăţile de care lovi
domniile de mai tîrziu în tendinţa de a transforma ţara vor veni îastă
lentă sărăcire, înainte de toate, a puterilor omului.

rhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi, V, p. 113 — 6.
ermendzin,, *în Acta spectantia historiam Slavorum meridionalum,* XVIII, p. 95 şi
î rezumat în Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari,* din *Buletinul Societăţii geo-*
P• Oo.
<a 1640 se spune că **Giurgiul** are 3 000 de case (1 000 turceşti) *(ibid,* p. 75), Turnu,

Mulţi locuitori fugiseră în Ardeal, căci între Ardeal şi Ţara Românească a fost totdeauna un schimb de populaţie, pe lingă acei mocani cari străbă teau toate pămînturile româneşti (la noi d. ex. Mîneciu-Pămînteni, Mîne ciu-Ungureni; în Ardeal familii ca Moldoveanu, Munteanu).

Satele, ni spune Bacşici, fac impresie slabă, bisericile sînt rău ţinute multe dintr-însele înlocuite printr-o simplă cruce de lemn.

Sămănăturile sînt foarte rare, dar locurile foarte frumoase, cu dealur plăcute, codri adînci, dumbrăvi delicioase, foarte mîndre cîmpii. Lipsesi pădurile numai către Dunăre, unde se semnalează abundenţa sălciilor.

In ceea ce priveşte culturile, se notează griul, dar misionarul, care cu noştea sistemul italian, unde pămîntul dă mai multe rînduri de recoltă p< an, observă că se face un singur seceriş pe an, cu neglijenţă mare, şi, ma ales, cultura e pregătită astfel ca să ajungă nevoilor unui singur an.

Lucru foarte curios, pe care nu putem să ni-1 explicăm. Bacşici cred* că munca se face cu cai, ceea ce nu cred să fi fost vreodată.

Ca şi în raportul cel scurt se enumera apoi mierea care se află pretutiii deni, deşi mult mai multă în Moldova, după cum se vede din alte izvoare Sarea e exploatată din cele mai depărtate timpuri.

Şi observăm în treacăt că, >dacă ar mai trebui încă o dovadă că nu ne-an mutat niciodată de pe locul acesta, ea ar fi în faptul că nu se părăseşte ni ciodată pămîntul unde este sarea, şi mai ales un pămînt cu sare aşezat lntr< pămînturi care n-au sare, fiindcă toată Peninsula Balcanică n-are decît sa rea de mare. Unde este sare, aceasta înseamnă, pe de o parte, oameni car lucrează la scoaterea ei, şi înseamnă sate aşezate acolo, drumuri pentru că răuşi, comerţ şi toate celelalte.

Pe lîngă sare, călătorul ni spune că sînt mine de aur şi 'argint, de fiei şi aramă, puţuri de păcură (şi pentru judeţul Bacău avem dovezi din seco Iul al XVII-lea). Lumea de la noi ştia că există aceste mine — altfel n-ai fi locuri care să se cheme Baia —, dar se temea de turci, căci, — am mai ob servat-o — dacă s-ar fi descoperit minele, ei ar fi cerut tribut mai mare şi tocmai pentru a plăti cit mai puţin tribut, se căuta să se deie impresia sără ciei: „săraca raia a împărăţiei", spun mai tîrziu jalobele către turci. Cel car< ar fi dat în vileag o mină, era condamnat la moarte. Pe lîngă aceea ni se ma vorbeşte de parafina care se scoate din părţile Dîmboviţei şi Buzăului. Ci alt izvor de bogăţie apare peştele din heleşteie, ca şi din Dunăre şi dii lacurile vecine.

Viile mai importante pe vremea aceasta în Muntenia erau cele de lîngî Dealul Mare, de lîngă Ploieşti şi cele de la Piteşti, mult mai vestite atunc decît podgoriile de la Drăgăşani, de care nu se pomeneşte în documenteli pe care le cunosc: nici Vodă-Brâncoveanu, care ştia unde pune banul, n-î cumpărat moşii în partea locului.

Bacşici este apoi singurul izvor care ştie, vorbind de băuturi, şi de braga amestec de miere şi mei. Vorbeşte, în sfirşit, de livezile de pruni şi, îi acelaşi timp, de alt aliment care acum e mult mai puţin îngrijit, perele Atît de întinse erau livezile, spune Bacşici, încît în multe locuri formeazi adevărate păduri, care nu sînt păzite de nimeni. O mărturisire importantă dar şi un atestat de onestitate.

Se înseamnă printre pomi şi castanul: de fapt castanele de la Tismana iu mult preţuite, şi vedem în documente pe călugării de aici trimiţîndu-le ierilor.

Aceasta în ce priveşte aspectul ţeni.

Cu privire la locuitori, Bacşici ni arată că a răsfoit prin cronicile noas- moldoveneşti desigur, căci cele muntene sînt numai din vremea de după tei Basarab, mai mult din zilele lui Şerban Cantacuzino şi lui Brâncoveanu. urnite lucruri însă el trebuia să le cunoască şi din convorbirile cu unu) ;u altul. „Valahii aceştia", spune el, „sînt o drojdie de italieni, oameni ti- 3si, şi vreau ca originea lor să fie dedusă de la Imperiul roman, adecă de)âmeni liberi italieni." Originea aceasta romană a noastră unită însă cu a notă peiorativă, se întîlneşte şi în comentariul cronicii lui Ureche de lion Dascălul, pe care pe urmă-1 combat alţii.

Venim acum la descripţia oraşelor. Scriitorul începe din Oltenia, vor- 1 întîi de Craiova, unde găseşte 200 de case, de români'catolici cu o bise- a lor, frumoasă, cu cinci cupole; afară de'dînsa se aflau'multe biserici emn (de fapt şi de piatră; Sf. Dumitru era una din cele mai frumoase). propiere este o mănăstire „grecească" şi una sîrbească, ceea ce nu înseamnă t că erau şi călugări de neam străin la Balta Verde sau Jitiartul ucovăţ, probabil.

Viaţa economică era vioaie aici: se ţinea bîlci vinerea,'cumpărîndu-se pentru Constantinopol (Oltenia creştea şi porci pe cari-i vindea în Un- i, încă de pe la 1490; vechi comerţ în legătură cu cel sîrbesc din timpuri tioriale). Turcii cumpărau însă mai mult oi decît vite albe, şi carnea pe o preferau şi atunci era cea de berbece.

Se mai descrie banul Olteniei şi Curtea şi cu tribunalul lui special, care dreptul sa condamne şi la moarte, întocmai ca domnul: Aceasta venea aptul că banul românesc reprezintă pe vechiul ban al regelui Ungariei; ,urile de suveranitate nu-i erau cedate deci de domnii noştri, ci ei îl iseră din vremurile cînd regiunea aceasta nu ni aparţinea.[1]

-*I&* Slatina se semnalează case de lemn, în orăşelul vechi, mai mult în ară cu vadul Oltului. Mai mult se spune de Brâncoveni, sat mare, cu ilat, o biserică foarte frumoasă, aducîndu-se apa pe ţevi pentru călu- de acolo; de jur împrejur e pădure şi în mijloc o mănăstire mai veche, tsă. Matei ridicase zid, cu un turn în poartă, care se vede şi pînă azi.

<a Caracal se constată starea de ruină a oraşului, cu vii şi păduri în jurimi: bîlciul se ţine aici miercurea, pentru locuitorii din împreju- Ruinele Curţii lui Mihai Viteazul nu dispăruseră: el avuse moşie la îl ca şi la Ploieşti, aşa încît oraşele s-au ridicat prin faptul că fuseseră aoşiile domneşti.

a Piteşti, cu vii, se numără în chip aproximativ casele locuitorilor, nt mai supţiri decît aiurea. Biserica e foarte,frumoasă; este şi o mă- ' în apropierea oraşului, desigur Vieroşul, care cuprinde mormîntul dintre cei mai viteji boieri ai veacului al XVI-lea, supt o piatră ce-1 îază luptînd, într-un bazorelief foarte delicat.

3 Cîmpulung se ocupă mai mult Bacşici, pentru că el cuprinde foarte îatolici. Sînt aici mori, grădini, vii pînă departe. Fuseseră şi luterani in saşi — dar domnul, în legătură cu călugării franciscani, i-a prigo-

nit şi au rămas numai 500 de catolici. Era şi o biserică a Sfîntului] arsă de tătari, şi una a Sfintei Elisabeta. Arhiepiscopul latin de Sofia f o vizită şi consacrase şi altarul bisericii celei nouă.

Se menţionează în sfîrşit bîlciul de la Sfîntul Ilie, şi astăzi unu! cele mai importante din ţară, la care se adună populaţia în cele mai frun costume.

Numărul locuitorilor români din Cîmpulung pe vremea aceea ar fi numai de 2 000, dar erau douăsprezece biserici foarte frumoase şi ma mănăstire a lui Matei Vodă, ca o fortăreaţă, avînd douăsprezece bastic Ea păstrează încă un turn de toată frumuseţa, care aparţine, în forau actuală, şi refacerii lui Matei; pe stînga se vede foarte bine linia vec) ziduri, care au fost ridicate pe temelii din secolul al XlV-lea, căci în bise e îngropat, supt jeţul vlădicăi, cu o piatră săpată în adînc, Nicolae Alej dru Voevod, mort la 1364.

Iată acum Rîmnicul Vîlcii, unde au fost mai mulţi catolici decît ast Bacşici mai atinge în treacăt Argeşul, ca să ajungă la Tîrgovişte.

Tîrgovişteа nu mai avea zidul împrejmuitor; exista însă un **„pj** mare, clădit ieften", al lui Petru Cercel, fratele lui Mihai Viteazul. în ce veste biserica domnească, se arată că era în legătură cu palatul, — prec am mai spus: raai ales pentru ca doamna şi femeile ei să nu se ducă peI la slujbă, ci să treacă din iatacul lor, după datina grecească, bizantină, rect în biserică, şi aici îşi avea locul acolo unde astăzi stă corul, loc într dins zugrăvit foarte frumos.

Călătorul pomeneşte de zidurile de la Curtea Domnească, de por] de fier, de turnurile de strajă, de grădinile foarte frumoase. Curtea s-a re cut de Brâncoveanu, dar zidurile sînt azi în ruine, iar din mijloc se rid turnul reparat de Vodă Bibescu, destul de solid, dar nu în acelaşi stil.

Catolicii lui Bacşici erau la mănăstirea Maicii Domnului, a francisca lor, cu o clopotniţă mare. Misionarul ni spune că odinioară fusese aici bi| ■ şug mult mai mare; erau douăzeci de odăi, şi mănăstirea avea pe lingă şi două sate, care sînt într-adevăr cunoscute — am publicat şi un act *ci* le aminteşte pe la 1630[1] —, Şotînga şi Bezdadul. în aşa hal ajunsese cal) licismul şi în Tîrgovişte, care avuse mulţi credincioşi odinioară. Şi el adau£ „dealminteri, mai există o biserică lingă piaţă, a Sfîntului Francisc, care| fost biserică mare, clădită din piatră albă, dar e ruinată".

Este o populaţie flotantă catolică: ea se compune din curteni ai dor nului: poloni, unguri, slavi, în special „sîrbi", seimeni. Numărul românilij este de 4 000.

Dar bisericile erau şaizeci — deci nu două sute —, în afară de mănăd tiri. Dintre acestea, cum ştim, unele s-au distrus, iar altele sînt într-o star| lamentabilă. Mitropolia — vechea clădire distrusă cu dinamită, din însăr cinarea statului român, de" arhitectul Lecomte du Noiiy —, acoperită cj plumb, şi curtea ei, care-i pare asemenea aceleia a unui principe italian! Imediat după aceasta se pomenesc două bisericuţe de la Curte: probabil cj

[1] Iorga, *Acte şi fragmente,* I, p. 66. Cf. *Analele Academiei Române,* XVIII: *Contribuit^ la istoria Munteniei în secolul al XVI-lea,* p. *SI —2.*

ntr-însele este aceea pe care a făcut-o nevasta lui Constantin Basarab, ia Bălaşa, îngropată aici, supt o piatră de toată frumuseţa. acsici mai pomeneşte şi de o mănăstire „foarte frumoasă", unde erau E' vorba de Viforîta; de mănăstirea Dealu, în schimb, nu se spune Dar cu acest prilej el judecă pe călugării de acolo, nişte bătrîni cari i ştiu ceti: „nu sînt buni la nici un fel de lucru pe lumea aceasta", amenii bogaţi din Tîrgovişte sînt în cea mai mare parte negustori agonisind averi foarte mari, şi cîţiva armeni, cari, neavînd biserica ergeau la biserica catolică.

upă aceasta călătorul trece la Bucureşti, începînd prin a spune că riduri. De jur împrejur oraşul era încunjurat de heleşteie, iar, pe dea- ii. Era pavat pe la 1650, întocmai cum am văzut că era laşul pe la şi anume cu poduri de lemn (v.: „podarii", Podul Mogoşoaii, Podul ', Podul Tîrgului-de-Afară etc), cu bîrne care se aşterneau unele lingă „din cauza marelui noroi care se făcea cînd ploua", jrtea domnului, ni spune Bacşici, era „foarte mare": ea se întindea îndouă malurile apei, grădinile fiind dincolo de halele actuale, înspre a zisă Curtea Veche, ceea ce înseamnă cea dintîi biserică făcută de , pe la 1560, pe malul celalt.

alatul era ruinat pe vremea aceea. De jur împrejur nu se mai vedea .1 zid, ci erau uluci de lemn. Inlăuntru se cuprindea o închisoare, î ceea ce priveşte soldaţii, seimeni în cea mai mare parte, ei nu locu- Bucureşti, ci la Tîrgovişte, unde-şi aveau şi familiile, căci, cînd s-a ăscoala, era, nu numai a unor soldaţi, ci a unei caste cu privilegii mili- isemănătoare cu casta ienicerilor din Constantinopol, cari ajunseseră ă stăpînire pe toată viaţa de stat.

nt aici, precizează Bacşici, 20 000 de case de „shismatici", ceea ce ar ia 100 000 de oameni. Se enumera o sută de biserici „frumuşele", cî- lănăstiri şi, iarăşi, pe călugări trebuie să-i cauţi în circiume, iar nu ii; sînt ignoranţi (reforma călugăriei s-a început abia după 1700, mai rin şcQala lui Paisie).

i ce priveşte pe catolici, ei au o biserică nouă, dar sînt foarte puţini; mult scăzuse numărul lor; el va creşte în ultimii ani ai secolului al lea.

în sfîrşit şi amănunte istorice: asupra locului unde s-a bătut cu duşmanii lui la margenea oraşului. Scriitorul pare să indice ca semn de la biserica Slobozia, care însă pomeneşte altă luptă, dată de Leon cu boierii cari aduceau pe Matei.

ai tîrziu, Petru Bogdan (Deodato), episcop de Sofia, arăta la 1653 1 pe care 1-a făcut la Tîrgovişte în vreme de iarnă, fiind găzduit la ii lui Matei Vodă, pe atunci italianul Giovanni Mascellini, care va apoi în ţară, supt Constantin Basarab, şi, jăfuit, în răscoala seime- 3e va aşeza la Galata[1] . Domnul îl primeşte la Curte, cu darurile lui, tainul oaspeţilor de cinste. Aici află el, din vechea mănăstire, doar a şi o căsuţă, iar aiurea biserica franciscanilor, Maica Domnului sau

Fermendzin, o.c, p. 248—9, no. CXLII. Se arată de episcopul de Sofia prada făcută negustorilor catolici.

(sic) Sf. Francisc[1]; polonii, între cari un căpitan, dăruiseră de curînd unei odăjdii; două clopote mici sunau din turnuleţ; altfel totul era în părăsire Colonia, tot slujitori domneşti, trecea la ortodoxie, cu prilej de nuntă sa altfel; negustorii aşezaţi lipsiau; după cerere se trimete ca preot un bulga din Chiprovaci, care învăţase în Polonia.

La Cimpulung, biserica Sf. Iacob, cu trei altare, e mult mai bine îngrj jită, de preoţi din Bulgaria vorbind şi predicînd româneşte; turnul de Ierni are două clopote mai mari. Mai erau atunci două sute cincizeci de saşi catd lici, cari-şi uitaseră limba; erau supuşi la birul obişnuit şi gemeau supt e^ Iar la Bucureşti, cu o bisericuţă închisă, nu sînt alţi catolici decît soldaţi pe cari-i aduce domnul[2].

în sfîrşit episcopul latin de Nicopole, Filip Stanislavov, dă, în februa 1659, ştiri şi despre unele localităţi din Dobrogea, şi de dincoace de Dunăre supuse cercetării iui, ca unele ce atirnau de turci. Precum la Varna el aflasi numai 1 700 de greci şi 4 000 de turci, absolut fără bulgari, la Cavarna în| seamnă 3 000 de greci şi patruzeci de case turceşti. La Babadag, cu patru zeci de catolici (o biserică), sînt 2 000 de „bulgari, greci, *români"* (o biserică supusă Scaunului Silistrei) şi 6 000 de turci. In Basarabia, Ismailul are 15 00(de case, „făcute din stuf şi crăci de copac". Pe lingă „moldoveni, munteni tătari, bulgari, dobrogeni şi puţini turci", pe lingă robii tătarilor (şi secui) se tot adună în acest loc, scutit de orice bir afară de un galben pe an, tot fe Iul de oameni; e un adăpost al patriarhilor de Constantinopol mazili, ş informatorul crede că sînt „intitulaţi episcopi de Ismail". Creştinii au trei sprezece biserici pe cînd o moscheie ajunge celor o sută de case turceşti; ca **toii ci i,** foarte puţini (două case de raguzani, trei ale celorlalţi), n-au biserică

Chilia păstrează tradiţii genoveze (episcopul credea că înseamnă îr italieneşte: trandafir!). 1 600 de turci au patru moschei; în suburbie sîni 3 000 de tătari, cu cinci moschei de lemn, 1 600 de „creştini" cu două bise rici, catolicii fiind cam cîţi la Ismail (cinci case de raguzani, trei ale celor lalţi).

In sfîrşit Cetatea Albă, cu aceeaşi origine, mărturisită şi de locuitori păstrează „şanţurile aşa de înalte şi adînci, încît abia poate trece peste zi duri săgeata", două porţi de fier, două punţi ce se ridică: 1 700 de ostaş turci aleşi fac paza, fără femei; două moschei li stau deschise; 4 000 de tătar şi turci locuiesc în suburbii (treisprezece moschei); 50 de case ale ortodoc şilor, supuşi „Patriarhului" „episcop de Ismail", au o singură biserică; ra guzani, venind, cresc numărul catolicilor. Pretutindeni îi trebuie unui misio nar, ca Stanislavov, care lucrează încă din 1635, cunoştinţa limbilor „tur ceaşcă, tătărască, românească"[3].

Pe acest timp Mihnea, domnul muntean, care trimetea cu scrisori p preotul chiproviceen Grigore, cerea ca episcop pe Gavriil Thomasi (16 oc

[1] Constantin Şerban li întăreşte vechile moşii (13 mart 1656; *ibid.,* p. 251 — 3).
[2] *Ibid.,* p. 234—6. Cerere a negustorilor din Craiova, sîrbi din Dalmaţia; *ibid-,Y*>- 149 nr. LXXX,
[3] *Ibid.,* p. 264-6.

■e 1659)[1]. De la acesta, care se intitula, în 1660, „vicariu apostolic al iilor amândurora", avem un raport către nunţiul din Polonia, în care 3te şi de Ţara Românească şi de Moldova.

a. cea dintîi, la Tîrgovişte află biserica Maicii Domnului descoperită: ui, Grigore Ghica, se gîndea s-o refacă. Sf. Francisc, al călugărilor din ria, reclădit cu acelaşi ajutor domnesc, fusese ars de tătari cu doi ani e; era pustie grădina „făcută după datina italiană, de nu e alta aseme-1toată Ţara Românească". Tommasi, cu trei-patru călugări, sta într-o t, hrănindu-se din produsul viilor, şi din ajutorul de grîu al domnului, npulung, unde clădirea Cloaşterului, ca şi cea din Tîrgovişte, ar fi fost : de Sf. Ioan de Gapistrano, „pe vremea Doamnei Ecaterina, soţia lui Voevod, care era catolică", vicariul răscumpărase, încă supt Con-n Vodă, locul, cotropit de egumenul mănăstirii domneşti, care distru-idurile. Se credea, şi de-ai noştri, că minuni se fac în acest loc, şi se au luminiţe de ceară, „mai ales vinerea şi în serbători". La Sf. Iacob ea slujbă pentru biete patruzeci şi opt de case rămase catolice, după . La Bucureşti bisericuţa o arseseră tătarii; zidurile cad la 1670[2]. La cui Vîlcii, ruine arată locul bisericii.

2 Moldova, la Bacău, biserica episcopală, „în mijlocul oraşului", e ată; a franciscanilor ar fi fost zidită tot de Doamna Ecaterina; la Cot-un misionariu ungur („Barkuzi') si doi iezuiţi poloni; la Iaşi doi ie-biserica e arsă), la Baia, cu biserică bună, un singur franciscan, ca şi laţi (nu se uită Brateşul şi Săbăoanii)[3].

ă adăugim că la 1689 arhiepiscopul de Sofia însuşi, Ştefan Conţi, fu-ăuta un adăpost în Tîrgovişte, ocrotit fiind de Constantin Cantacu->tolnicul, pe care-1 numeşte „binefăcătorul nostru şi protector al creş-[1] noştri, care cu înţelepciunea lui cîrmuieşte principatul muntean, bo-;dnic de toată cinstea"[4]; aici erau să-] prade, în curînd, tătarii[5].]

vem acuma din partea unui străin, misionarul Urbano Gerri, un ra-ătre Papa Inocenţiu al Xl-lea, de unde putem culege unele informa-noi interesînd amîndouă ţerile noastre[8].

i acestui călător i se pare că Ţara Românească, reşedinţa ei şi curtea îlui sînt în mare dezvoltare, întrecînd mult Moldova sărăcită prin âele turco-polone. Şi aici erau luterani veniţi din Ardeal, cari serveau ?ă domn, şi mulţi catolici: şi în armată ar fi elemente catolice. In eşti se găsesc mulţi evrei şi turci, dar evrei din Turcia, bogaţi, veniţi ană cu celelalte elemente din Orient. Catolicii, spune el, se găsesc supt

Ibid., p. 268 — 9.
Ibid-, p. 288—9, no. CLXXIX. Fusese afurisenie a lui Dosoftei, patriarhul de Ieru-marele duşman al catolicilor.
Ibid., p. 268—70.
Ibid., p. 306 — 7.
Ibid., p. 308 şi urm. Moare la Sibiiu *(ibid.,* p. 313). Pentru Ilie Matejanich, sol al reanului la împărat, în 1698, *ibid.,* p. 321-3. Catolici fugari la Olăneşti, *ibid.,* -9. Gf. *ibid.,* p. 316-7.
In Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari* (din *Buletinul Societăţii geografice).*

autoritatea arhiepiscopului de Sofia, care în momentul acela nu era în ţai şi astfel vicariul Antonio Ştefani îi ţinea locul. Arhiepiscopul, dealtfel, ş dea mai mult la Bucureşti decît în Bulgaria, unde nu se simţea în siguranţ Ni se spune că era încunjurat de călugări franciscani observanţi din *B*\ garia. Antonio Ştefani va fi înlocuit în curînd de episcopul titular Stefai Conţi, un italian.

în ce priveşte biserica, ea era ruinată de tătari, „de pe urma ultimei împrejurări", ceea ce înseamnă că raportul este cam de la 1689, pentru la această dată tătarii prădară, la începutul domniei lui Brâncoveanu. general, ţara — dacă nu Capitala — suferise foarte mult din cauza răzb iului.

Cerri adauge că ar dori să aibă doi-trei călugări, ca să-i întrebuinţe la creşterea copiilor pe cari aceşti „schismatici", chiar boierii cei mai mai i-ar trimite la şcoală, spre marele folos al religiei catolice. E foarte onorat pentru boierii noştri că doreau să aibă pentru copiii lor nu numai educat în sens oriental, la şcoală nouă a lui Şerban Vodă, cea mai celebră din t Orientul, cu profesori aduşi şi din Trapezunt.

De aici se trece la Moldova, cu privire la care se dau unele lămuriri i folos, chiar şi istorice. E vorba de Ştefan cel Mare, pe care scriitorul îl numeş Ştefan cel Bun şi se pretinde că ar fi avut soţie unguroaică, ceea ce este i exact. (Alexandru cel Bun ar fi avut o soţie pe o catolică: Margareta, d Ardeal, apoi are pe lituana Ryngalla.) Ni se spune că în ţară sînt zece bis rici catolice noi: cea din Cotnari are şi venituri, dar în general bisericile sî: în mare sărăcie şi au nevoie de ajutor. Călugării cari servesc sînt franciscar conventuali, şi între dînşii se pomeneşte unul care a stat douăzeci de ani ! ţară şi este autorul unui catehism catolic alcătuit în româneşte şi publici cu litere latine (Vito Piluzio).

Se mai vorbeşte de biserica din Bacău, care fusese episcopie şi pe cai o mîncase apa. Domnul avea un secretar catolic de la Cameniţa şi era pi elnic intereselor catolicilor. Se mai pomeneşte de dreptul de protecţie] care-1 avea regele Poloniei asupra bisericii moldoveneşti: episcopul catol de Moldova era în această vreme le naţie polonă, dar îl reprezintau misi< nari franciscani, de cele mai multe ori italieni.

Numărul catolicilor era de 4 000. Învăţătorii lor, iezuiţii poloni, d: Iaşi, cu cari am făcut cunoştinţă înainte, plecaseră din cauza războiuk deşi aveau de gînd să revie. Dacă Piluzio s-ar fi aşezat, cu italienii lui, noi, seria de neasimilabili s-ar fi închis şi această biserică ar fi fost ce tr> buia să fie — şi trebuie să fie şi în momentul de faţă —: dacă nu tot rom; nească, condusă de români, cel puţin latină, cu reprezintanţi ai catolici mului veniţi din ţerile legate de noi prin rasă, limbă, cultură, tradiţii interese.

După Bandini mai întîlnim încă un călător care, într-o situaţie oficia catolică asămănătoare cu a aceluia, se poartă prin ţerile noastre, dar fără fi lăsat o descriere de călătorie. E vorba de un episcop de Marcianopol, tit. vechi al unui oraş care e socotit că ar fi fost pe locul unde se află astăzi Varn şi care episcop nu rezida în mijlocul turcilor, ci-şi căuta sălaş în alte părţ

•iiinea pe franciscanii bulgari, foarte numeroşi, căci vechii pavlichieni, ii au fost prefăcuţi de biserica catolică în catolici adevăraţi. Episcopul ianopole era un slav şi el, Petru Parcevich, şi s-a purtat prin părţile la 1655 — 7[n], fiind cerut de domnul Moldovei ca administrator al die-aldovene[1], apoi, cavicariu episcopal în Moldova, la 1668—73: avea o în raport cu războiul turco-polon, şi anume aceea de a cîştiga pe dom-ri pentru rebeliunea împotriva turcilor. Şi, de fapt, în Moldova unul [omnii cari se intercalează între stăpînirile moldoveneşti ale lui Duca Itefan Petriceicu, a trădat de-a dreptul, mai ales după ce suferise anuniri insuportabile din partea paşei Ibrahim. Intrînd în rîndurile polo-s-a adăpostit o bucată de vreme la aceştia, cari au încercat să-1 resta-în scaunul Moldovei, unde a stat cîteva luni numai pentru ca apoi sească definitiv ţara şi să-şi caute locuinţa între străini[2]. Genova se păstrează pînă acum o scrisoare a lui Petriceicu în legătură ii lui: scrisoarea în sine e foarte interesantă pentru că domnul Moldovei *i* larg dorinţa-i de a rămînea unit cu creştinii ca să poată restabili ţara le ei hotare, recăpătînd acele raiele ale cetăţilor de pe Nistru, Tighinea, la Dunărea de jos, Chilia şi Cetatea Albă, care fuseseră înstrăinate[3]. !, va să zică, un ideal care fusese şi al lui Petru Rareş şi al lui Aron 1 venea să se lege de cauza creştină, de care, pentru aceleaşi motive, ga şi Dimitrie Cantemir, numai ca să fie ţara din nou cum fusese îna-

ce priveşte pe celalt domn, din Muntenia, în momentul cînd a trădat Petriceicu, el era mai precaut, şi, cînd s-a dat lupta de la Hotin, n-a)e turci deloc, ci s-a prefăcut „rătăcit", iar, cînd a văzut că biruinţa î Sobieski nu aduce înlăturarea stăpînirii turceşti în această regiune, s o scrisoare marelui vizir, explicîndu-i cum s-a zăpăcit în momentul apte, dar că rămîne credincios sultanului şi foarte gata să-şi reocupe

nim acum la doi călători dintre cari unul a fost în Moldova, iar celalt tenia, şi acesta din urmă a lăsat ceva în scris. Cel din Moldova şi-a descrierile lui într-o expunere mult mai largă. Este tot un iezuit,

lătoria lui este în legătură cu un foarte puternic amestec al Ordinului ii terilor orientale, amestec pe care 1-a provocat un mare eveniment în universală: apărarea Vienei împotriva lui Cară Mustafa, zdrobirea în armatei turceşti şi pe urmă întreaga serie de expediţii care au ajuns dorită, de a cîştiga Casei de Habsburg cea mai mare parte a provinci-igariei de odinioară, supt conducerea lui Eugeniu de Savoia — căci [3]oloniei Ioan Sobieski, despresurătorul, se retrăsese scîrbit de politica -ă — ca şi a altor personalităţi din istoria războaielor europene în a

ermendzin, *o.c,* p. 248, no. CXLI.
f • Pejacsevich, *Peter, Freiherr von Parcevich,* în *Archiv fiir osterreichische Geschichte,* 80), p. 248 — 9, 337 şi urm., 538. V. Iorga, *Acte şi fragmente,* I, p. 248 — 9; *Studii şi* II, p. XLIII, 157-8 şi IX, p. 150 şi urm.
>«*•, p. 150.
orga, *Acte şi fragmente,* I, p. 294—5.

doua jumătate a veacului, a unui principe de Lotaringia, a unui markgra de Baden, Ludovic. Luptele continuă pînă la pacea de la Carlovăţ, în 1699 Am spus că acest război a fost provocat de iezuiţi. In adevăr, ei aveau pi lîngă împăratul de atunci un rol extraordinar de important. Dacă supt Miha Viteazul, cînd împărat era Rudolf, acesta stătea întrucîtva la dispoziţia sfătui torilor săi catolici, a confesorului şi a altor persoane din cler, supt noul regi al Ungariei Matthias situaţia s-a schimbat puţin, dar numai pentru ca pe urmi supt Ferdinand al III-lea să revie la această influenţă, încă mai puternică, provocîndu-se războiul de treizeci de ani. Iar în tot cursul acestui războq Casa de Austria n-avea decît un singur aliat: Papa, a cărui cauză se apăra, şl Scaunul roman, pe acest timp, însemna Ordinul iezuiţilor.

Mentalitatea iezuită fiind cu totul deosebită de mentalitatea naivă a franciscanilor, de la iezuit ne putem aştepta la consideraţii ştiinţifice şi U intenţii politice. D'Avril nu vine deci să ne cerceteze ca un om curios. Pe cînd din tot ce are Moldova nu este un lucru care să nu-1 intereseze pe Bandini. pentru d'Avril interesul e mai restrîns: el vine în părţile acestea ale Moldovei pentru scopurile Ordinului său, pentru lupta pe care catolicismul o duce împotriva turcilor, spre cea mai mare glorie a papalităţii. Recomandat de hatmanu polon Iablonowski, călătorul nu intră pe la Cameniţa, unde în curînd nişte negustori armeni vor fi prădaţi de tătari, ci prin Moldova, cu o escortă dt treizeci de călăreţi români. Astfel de la castelul Iablonow se ajunge la Cîmpulung, ocupat de poloni, trecînd prin pădurea mlăştinoasă a Bucovinei, infesi tată de tîlhari.

Un interes real pentru noi nu putem găsi la d'Avril, şi ni pare rău că n-a avut nici timpul, nici dispoziţia de a vedea mai multe lucruri în MoldoA^{r}a, pentru că Moldova lui Constantin Cantemir era fără îndoială o ţară cu caracter deosebit de ce cunoaştem pînă acum, de pe urma războaielor între turci şi poloni.

Ioan Sobieski, în afară că permisese prin victoria sa în 1674 lui Ştefan Petriceicu fugar să ocupe o clipă scaunul Sucevei, a făcut două expediţii în ţară, una anterioară datei de 1689 a venirii lui d'Avril, expediţie care 1-a dus pînă în Bugeac, unde s-a prăpădit cea mai mare parte a armatei lui, în pustietatea fără hrană pentru cai şi apă pentru soldaţi (a doua îi va aduce stăpînirea întregii Moldove dintre Siretiu şi munte). Există însă chiar după campania întîia, din 1686, o Moldovă polonă, cu acest Cîmpulung bucovinean şi cu mănăstirile de pe acolo, care erau la dispoziţia ofiţerilor regali, şi avem o întreaga corespondenţă pe care rottmeisterii (comandanţii de ceată) şi horonjii, ofiţeri: inferiori, ori namesnicii o trimeteau la oamenii din Cîmpulung pentru afacer: de vecinătate, şi de la o bucată de vreme străinii ajunseseră să înveţe românește, ba chiar să scrie în limba noastră, cu litere latine şi cu ortografia polonă. Şi să mai adăugim faptul că între dinşii existau şi români cari slujeau în armata polonă, ca marele viteaz Turcul sau Turculeţ, al cărui nume l-am găsit scrijelat pe picturile de la Sucevița, ori ca acel Davidel sau Davidencu, care ar fi vrut să fie domn în Moldova, cu ajutorul polonilor. Căci dorinţa de luptă a tineretului moldovenesc şi muntean din vremea aceea nu era îndestulată prin acees că puteau merge cu Duca Vodă să sape şanţuri sau să îndeplinească funcţiuni de străjeri în armata ce încunjura Viena. ci acel tineret voia războiul în adevă-

l înţeles al cuvîntului, cu lupte, cu primejdii, cu distincţii, onoruri şi
e.
D'Avril laudă Moldova, „una din cele mai frumoase şi mai plăcute teri Europa", cu apa Moldovei, „care şerpuieşte aproape ca Seina"; dar ţara itin locuită din cauza prăzilor turco-tătăreşti: în răsărit oamenii stau nşi prin bordeie.
Cînd, cu o nouă escortă, de la Cîmpulung, d'Avril şi tovarăşul său, Beauier a'jung la Iaşi şi prezintă scrisorile de recomandaţie, ei sînt salutaţi *a* secretar domnesc, în casa ce li se hotărîse ca reşedinţă. Carata cu cinzeci stasi care vine să-i ia pentru audienţă aduce şi pe „fiul marelui logofăt" ălmaciu.
Notăm că atunci cei mai învăţaţi moldoveni făceau studii peste graniţa nalui. Miron Costin învăţase la Bar, nu departe de Nistru, şi ştia polonește mai ca un localnic. Ba, cînd voia să deie ceva de un caracter mai ridicat, buinta limba polonă: dacă în românește a scris Cronica terii, mai ales tiri de-ale lui, în limba polonă a compus, pe lîngă un rezumat din istoria ovei, şi un poem cu oarecare valoare în dezvoltarea literaturii regatului, i care poate să aibă importanţă şi pentru noi, pentru că exprimă cu cea mare energie şi cu o mîndrie deosebită ideea originii noastre romane şi iţea neamului românesc. Înăuntru se găsește aceeaşi tendinţă pe care o îim şi în scrisoarea lui Ştefan Petriceicu: de a se reface Moldova în hotarele Vechi. Fratele lui Miron Costin, hatmanul Velișcu, avea aceleaşi veiar, în ce privește pe fiii lui Miron, crescuţi la iezuiţii poloni din Iaşi, toţi rmează în spiritul polon. Mai tîrziu hatmanul va fi omorît din ordinul nului Cantemir, şi el, dealminterea, un fost soldat şi ofiţer inferior polon, ru ca îndată Miron Costin să fie tăiat lîngă casa lui de ţară din judeţul anului, pentru aceleaşi legături cu polonii.
De subţiori, ca în audienţele la Sultan, cei doi clerici sînt duşi, printre i în arme, pe treizeci de trepte, în sala Divanului. Aici d'Avril trece printre i, salutîndu-i, pentru a se înfăţişa în „sala Tronului", plină de lume, şi a i două ceasuri cu simplul domn care se iscălea cu ajutorul unei table de . Cantemir i-ar fi tratat prietenește şi pentru calitatea lor de matematici, tunci iezuiţii află de tratatul Moldovei cu împăratul, care-i garanta exis-. politică supt condiţia vasalităţii şi unui tribut de 50 000 de scuzi pe an, mirii de garnizoane germane în cetăţi contra ocupaţiei polone, a moştetronului prin fiii lui Cantemir, a libertăţii cultului catolic. D'Avril găsi la Iaşi pe trimesul imperial care încheiase actul.
După opt zile, drumeţii pleacă, şi mai frumos salutaţi decît în ceasurile ii. In patru zile, d'Avril era la Galaţi, de unde pe o barcă va merge în *a turcească[1]. Pe dînsul îl interesau asemenea lucruri, fiindcă pe vremea *i* ambasadorul francez la Constantinopol negocia pacea între turci şi ii, şi-1 mai interesa şi faptul că erau partizani poloni în Moldova — şi >ta însemna în acelaşi timp că aceeaşi oameni urmau să fie şi ocrotitorii icii catolice.

[1]Papiu Ilarian, *Tezaur,* I, p. 1823 şi urm. Cf. P.P.Panaitescu, în Berechet, *Spicuiogor vecin,* III, p. 51 şi urm.

In cursul războiului după despresurarea Vienei, se întîlnesc necon negocieri cu împăratul. Cînd trupele acestuia ajunseră la graniţa Ardeal cînd, supt comanda generalului Veterani, pătrunseră şi în Serbia, ocu Cladovo, ţerile noastre s-au găsit înaintea alternativei de a fi prădate ca mane, de soldaţii imperiali, sau de a se înţelege cu împăratul pentru a] prădate şi pentru a căpăta o situaţie politică superioară celei de pînă at Şerban Cantacuzino, fără cea mai mică îndoială, a intrat în negociaţii cu i] rialii. Veneau aici trimeşi de-ai împăratului din Viena, călugări catolici ordinul franciscanilor sau iezuiţilor, francezi ca Antide Dunod, italieni ca Monte şi însuşi episcopul catolic de Nicopol, Antonio Ştefani. Şerban î era foarte ambiţios, stăpînind tiranic familia sa, boierii săi, ţara sa, nu to iubit de fraţii săi, pentru care ei au fost chiar învinuiţi că l-ar fi otrăvit, turul Bizanţului nelipsind din peceţile lui, şi mi s-a părut chiar că recy în două litere adăugite la titlul lui doi Ţ, cari ar însemna: Ţar Ţarigradj impărat al Ţarigradului —, ar fi visat să ajungă împărat la Constantin] Dar, cînd negocia cu împăratul, el era un om de foarte mare socoteală; pr: propunerile, le examina, răspundea cu alte propuneri şi, cînd s-au fixat ce ţiile în care s-ar putea închina către nemţi, el a cerut ca domnul să fie st în ţară, boierii, clerul să-şi păstreze privilegiile, hotarele să rămîie neatins pe lîngă aceasta să i se dea lui Amlaşul şi Făgăraşul din Ardeal şi chiar i localităţi bănăţene care s-ar fi adăugit posesiunilor acestora.

în ce priveşte Moldova, însă, situaţia lui Constantin Cantemir era cu 1 alta. Şerban era şeful unei familii puternice şi bogate, era un boier de o i bogăţie şi influenţă, de un talent politic notabil, şi, natural, cînd el vene domn prin propriile lui mijloace, putea vorbi altfel decît venind la cîrrrj condiţiile de neprevestită infeodare turcească a lui Cantemir. Şerban era î dit cu vechea dinastie şi purta numele lui Radu Şerban, urmaşul lui K| Viteazul, ca unul ce se cobora din fata acelui Radu Şerban, pe cînd Cant nu era decît un biet răzeş din împrejurimile Fălciului, trăit în împrejurări fo modeste, fără nici un fel de cultură, redus a iscăli cu un tipar de lemn. Dor Moldovei era un om absolut simplu, petrecînd astfel îneît să i se poată sp „cu paharul îndeseşte şi cu birul mai răreşte", ceea ce permitea toate glui Costineştilor împotriva lui; fără nici un fel de ţintă politică, fără nici un f concepţie, el afla plăcere doar să i se cetească *Alexandria,* din care cauz unul din băieţi îl şi botezase Antioh. Numit în domnie de comandantul arrr lor turceşti din Dobrogea, Soliman, care-1 cunoştea de multă vreme, a fo aici un soldat bun, bătînd pe poloni la Boian, iar, cînd a venit Sobieski! oară, s-a retras, neconsimţind să încheie o învoială cu regele, care era gat recunoască domn al Moldovei, pe dînsul şi pe toţi copiii lui. Dacă totuşi l moment dat Constantin Vodă încheie un tratat cu împăratul din Viena, fi părut că polonii nu sînt aşa de siguri cum sînt germanii, şi prin urmare ce a refuzat polonilor, poate şi din duşmănie faţă de Costineşti, a admis îr râtului austriac. Precum, în Muntenia, mai tîrziu, Şerban Cantacuzino îr . a trimes pe călugărul Isaia din Ierusalim la cei doi ţari, Fedor şi Ivan, cai fost înlocuiţi pe urmă de Petru, şi acesta s-a şi întors cu înţelegerea prii însă prea tîrziu, după moartea domnului său.

Antide Dunod nu iscăleşte rapoarte privitoare la Ţara Românească, avem, tipărit în vechea istorie a Moldovei şi Terii Româneşti a lui Eng

LS de acolo în *Magazinul istoric* al lui Laurian şi Bălcescu[1], un foarte aport privitor la organizarea principatului munten pe la 1697[2], fără e autor. Desigur că nu trebuie să caute cineva pe autor printre călugă-ſici din tară, cari erau de obicei oameni foarte simpli, deşi poate să vie inşii o istorie a mănăstirii de franciscani, a „Bărăţiei" din Tîrgovişte, ia! tîrziu latineşte, fără legătură cu interesele politice pe care le exami-um[3].

avem a face cu o expunere a unui călugăr catolic, nu-i nici o îndoială, e o parte întreagă care priveşte numai interesele catolicismului la noi. rmâresc în toate părţile unde se mai pot găsi: pînă la cei 1 000 de *dără-***dată** 2 000) pedeştri români de pază la curte, dar puşi la lucru de case, ie, de iazuri pentru căpitan şi agă, cărora li se zice „papistaşi" de pe cinci erau sîrbi din Dalmaţia (la domnie păzesc lefegii saşi; din seimeni, greci şi sîrbi" au rămas doar o mie[4]).

Cîmpulung exista pe vremuri[5] o foarte importantă colonie catolică din îl XIII-lea, şi în arhivele bisericii catolice de acolo se păstrează încă vitoare la această colonie, precum şi la istoria oraşului în general; şi e acte se vede dispariţia înceată a acestor catolici, cari, prin căsătorii orinţade a ocupa funcţii, părăseau biserica lor şi treceau la a terii. Călu-ostru urmăreşte şi rămăşiţile organizaţiei religioase catolice de acolo, e cultura lui este destul de serioasă, deoarece se vede că a frecventat pe ă a fost în legătură cu boierii, trebuie să admitem că era o personalitate ;are importanţă. Am arătat aiurea[0] că nu poate fi vorba de altcineva italianul Del Monte, întovărăşitorul lui Antide Dunod.[111] iau ştiri acolo despre domnia slabă a **lui** Antonie Vodă din Popeşti, ® de domn", în locul lui domnind Banul Mareş şi logofătul Radu Creţu-ispre „marele tiran şi foarte lacom" care a fost Duca şi mai ales despre Cantacuzino, asupra căruia se revarsă toată ura, pentru că a prigonit ici: „A vrut să meargă pe cărările lui Duca. Duca a făcut calea sau pe care abia putea merge pedestru, dar Şerban a crescut de treizeci Jea, pe care şi patru cară se pot întîmpina şi merge înainte". Şi se ci-zurile de cruzime ale lui, faţă de judele catolic din Cîmpulung, faţă de)rosu, Vîlcu, Hrizea; cei mici sînt căzniţi a scoate din judeţe biruri •i. De fapt, amestecîndu-se în toate şi hotărînd toate, el e „domn, el vornic şi toate celelalte".

tea cea mai interesantă a expunerii călugărului catolic este aceea care organizaţia principatului muntean pe această vreme. Alţii vin la noi i trecere şi văd doar cîteva lucruri de suprafaţă; acesta a avut ambiţia un fel de conspect al dregăteriilor muntene. Pentru prima oară întîl-ieva, într-o formă mult mai bogată decit la Bandini, şi pentru Munte-area tuturor funcţiilor, cu toate atribuţiile dregătorilor. Şi nu numai

'• V, p. 33 şi urm.
Iorga, *Cronicile muntene,* în *Analele Academiei Române,* XXI, p. 127—9.
sdeu, *Arhiva istorică,* P, p. 46 şi urm.
staşii cu suliţi fac numai funcţie de paradă; au un iuzbaşă, de nume turcesc, în

voi. I. ga, *Cronicile muntene,*
l.c.

că se înfăţişează starea dregătorilor de la noi în vremea aceea, darsemaiadau[1] ceva: clasele deosebite ale populaţiei sînt studiate aşa încît de la dînsul se p căpăta ştiri de o autenticitate absolută în ce priveşte rosturile boierilor şi s ţerănimii în genere, ca şi ale acelei părţi a ţerănimii care se desfăcuse de ce laltă, şi, desfăcîndu-se , are o situaţie privilegiată. Ca, de pildă, cei supuşi acu paharnicului, cari plăteau un bir deosebit şi erau scutiţi de o mare parte a ss cinilor ce apăsau asupra celorlalţi, şi aceasta din faptul că îndeplineau funcţiu militare, călăraşii spătarului, 4—6 000, cari dau bir prin „cruci" de doi pî| la patru (de unde „cruce de voinic", cînd unul singur face ca ei toţi), mazi „serdarului de mazili", dregător nou, scutelnicii, cîte patru pînă la opt „cruce"; vorniceii, vistierniceii, păhărniceii, postelniceii ori aşa-numiţii „re de ţară", cari se întîlnesc de pildă în vremea lui Mihai Viteazul, la cucerir Ardealului: „o foarte frumoasă armată" spune un izvor.

Ca spirit, scriitorul urăşte nu numai pe domn, dar şi ţara, românii părî du-i „ambiţioşi, trufaşi", mincinoşi, şi, din sărăcie, „nestatornici şi iubit- de schimbări, înşelători ca grecii şi neruşinaţi ca ţiganii", ale căror femei cr< pe copii. Sărăcia e mare: se văd ţerani trăgind la carul cu lemne alături boii.

Dintre localităţi se descriu, fiind centre catolice, pe scurt, Tîrgovişlea zdravănă curte, Rîmnicul, Cîmpulungul, Baia de Arama, cu mine exploata Abia de mai sînt la Cîmpurung zece familii catolice; la Bucureşti ce ostaşi, trei negustori (din cei o sută, cu"; bir special, de şase sute de lei pe £ normal), de la Chiprovaci în Bulgaria şi un secretar polon din Moldova[1], recomandă imperialilor şi punctele de întărit: între altele, Cetatea lui Neg Vodă.

Aceasta fără a pomeni îndeosebi pe megieşii încă liberi în faţa *rumânii* moşteniţi sau cumpăraţi, dar — se spune lămurit — *numai bărbaţii.*

Adăugim că la 1685 trecea pe la noi un călugăr italianizat din Bulgar Soimirovich, bulgar sau sîrb dalmatin, — e greu de precizat. Era episcop lai la Prizren: de la dînsul se păstrează şi unele însemnări de grai românesc c Peninsula Balcanică.

Cel mai vechi călător polon din secolul al XVII-lea care ni-a lăsat dese erea terilor noastre străbătute de dînsul şi-a redactat opera în limba lui ir ternă, şi o putem analiza numai după un rezumat român[2].

Sigismund Lubieniecki, tînăr secretariu al unei misiuni polone la Consta tinopol, a lui Wojciech Miaskowski, ajunge cu alaiul la hotarul Moldovei ziua de 3 mart 1640, cu un paşaport, datat 26 februar, al lui Vasile Lupu. trarea în ţară se făcea pe la Ştefăneşti, unde tot mai păzea, ca supt Movilei un pîrcălab moldovenesc cu cîţiva cazaci în serviciul domniei. Pe la sat< Tabăra şi Cîrniceni, cu amintirea luptelor de la Ţuţora, ale lui Zolkiewski, hi manul polon chemat la Gaspar Vodă Gratiani — urmele se cunoşteau încă

a reface biseriouţa catolică, Chiprovicenii dau 300 de lei, domnul, Grig nul Năsturel 20. Şerban, şi ca spătar şi ca domn, împiedecă lucrul şi ia n

[1] Pentru
Ghica, 40, Banul
terialele.

[2] D. Grigorovitza, în *Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi,* **XI, p.** 456 şi **ui**

— se atinge laşul, în preajma căruia apare fratele lui vodă. Hatmanul, fătul, alţi boieri şi şase steaguri de cazaci, precum şi oaste, cu muzica, torul 'în ale diplomaţiei se miră că vodă însuşi n-a ieşit înaintea oaspe- i Păcat că n-avem nici copia, nici traducerea paginilor despre curtea lui p'a si despre înfăţişarea laşului. Drumul de întoarcere se înseamnă prin \ 'j n Vaslui, unde se văd încă rămăşiţele curţilor lui Ştefan cel Mare, riad si Focşani. Primirea e judecată neprietenoasă, mai ales în raport a care se întîmpină peste Siretiu, la munteni, unde caratele sînt trecute d de locuitori. La Rîmnicul Sărat aşteaptă paşaportul lui Matei Basa- boala de două zile a lui Miaskowski dă prilej să se spuie cîte ceva despre rin locuri bogate în vînat se ajunge la Buzău, cu suita de ostaşi. Pe la ita se merge apoi la Bucureşti, unde întîmpinarea e strălucită. Dunărea 3 la Silistra.

nim apoi la un mare călător solemn, primit în pompoasă audienţă la l Moldovei, Antonie Ruset, urmaşul lui Duca, şi care, deci, poate fi turi cu aceia cari, cu cîtva timp în urmă, se putuseră apropia de domni tă situaţie decît a acestui biet levantin, menit unei scurte treceri pe unei lungi ispăşiri în chinuri.

1677, după ce francezii, negociind pentru pace cum vom vedea[1], îşi eră scopul, vine la Iaşi acest ambasador polon cu o suită numeroasă, ia obişnuită la solii regilor poloni, ducîndu-se la Constantinopol pentru lui pacea încheiată. Numele lui nu e însemnat în descrierea de călătorie, ai situaţia de palatin de Kulm.

Iul ajunge la Nistru. Aici îl primeşte paşa care stăpînea de partea ceâ- rîului, pentru că turcii se aşezaseră, de pe urma războiului, dincolo de de unde va rezulta că peste patru ani Duca Vodă poate împlini rostul inistrator al Ucrainei, unde se vor scrie acte redactate româneşte, cu ii de cazaci servind pe pîrcălabul grec al lui vodă. olo, la Cameniţa, i se dă ambasadorului polon vin, tainul, 200 de piaştri a amănunt, verificîndu-se suma, se găseşte cu zece piaştri mai puţin, se adaugă alţi zece pentru bacşiş. Înainte de a trece în Moldova palati-3 oarecare constatări cu privire la situaţia Moldovei, arătînd că, pe ibutul de 500 000 de piaştri, ţara, după ce trecuse atîta turcime prin- era absolut stoarsă, şi se ruina, şi mai mult, de pe urma faptului că B aşezaseră acolo în Cameniţa, pe care n-au dat-o înapoi, decît la sfîr- 3olului, la pacea din Carlovăţ (1699). Turcii din cetate jăfuiau ţara cu ionările lor: necontenit mergeau pe drum carăle cu pîne, cu fîn şi alte de nevoie.

tonie Vodă scrie polonului că ar fi bine ca, atunci cînd va sosi, să nu fie

igă dînsul, aşa încît să poată vorbi mai uşor şi fără a fi bănuit („affin

ezi mai jos, p. 288 şi urm.

qu'ils puissent s'entretenir et discourir ensemble plus aisement et sans so con"). Acesta confirmă iarăşi cele spuse mai înainte: că domnii noştri ţin foarte puţin la turci; dacă acest Antonie Ruset, fără nici un fel de legătuH ţara, simplu om turcesc, venit de-a dreptul din Constantinopol, şi era dispi vorbi cu duşmanul de ieri al împărăţiei turceşti pe ascuns, ni putem înch ce era cu ceilalţi.

Drumul către capitala lui Antonie se face cu greu; fuseseră ploi mu care desfundaseră drumurile de comerţ. La 25 iunie palatinul ajunge la I şi a doua zi îşi face intrarea în oraş cu strălucire, cum făcuse şi la Camen Şi lumea, care era foarte bucuroasă de ploile ce căzuseră după o lungă sec* îl primea foarte bucuros, socotindu-1 că aduce binecuvîntarea lui Dumnej

Logofătul, însuşi Miron Costin, îi scrie, urîndu-i bun sosit şi dorine ajungă la bun capăt ambasada. Lîngă oraş vine apoi întru întîmpinare în Domnul, „le duc de Valachie", cu douăzeci de cai. Solul oferă lui vodă 1< din dreapta, dar acesta refuză. Secretarul care întovărăşea pe palatin, I wuski, salută pe boieri, şi aceştia, adunaţi în cerc salută prin gesturi făcutţ toţi în acelaşi moment, după datina politeţei orientale. Ei formau o mică tn avînd un steag de adamască roşie. Pe urmă vin în alai dragonii, ambasad şi muzica domnului, care, ni spune călătorul, „sonnoient incessamment hautbois, cornemuses et autres instruments â leur mode". Era, se pare, mu nemţească, nu cea turcească. Pe urmă vin douăzeci de companii de cavale şase de seimeni, infanterişti, apoi alte şase companii de infanterie. Cu toţi aşezară în rînd pentru trecerea în revistă: „en bataille, â leur mode". Clopo oraşului sună pentru primirea ambasadorului.

La despărţire, palatinul se oferă să conducă pe domn pînă la curte dus apoi el pînă la corturi frumoase, cu covoare turceşti, care sînt aşezate s Getăţuia, biserica ridicată de Duca-Vodă şi păstrată încă foarte bine, p desfigurată prin caraghioasele turnuri; brîul, de o delicateţă de linii pe lî care cele de la Trei Ierarhi par grosolane, e ameninţat, azi, prin scurgerii pe acoperişul fără streaşină. Biserica era scumpă lui Duca, deoarece cuprin mormîntul fratelui său şi al unei tinere domniţe, din acelea care se văd pe zugrăvite în costume apusene, de un pictor străin.

A doua zi ambasadorul e poftit la curte. E întovărăşit de o ceată boieri şi de fiii logofătului Miron Costin, Nicolae Pătraşcu şi Ioniţă, eres foarte bine la şcoala iezuiţilor din Iaşi, aşaîncît ştiau latineşte şi polone cel mai mare, Nicolae, care era să fie şi el cronicar al Moldovei, ţine un dis< în latineşte. Sînt de faţă şi fiii hatmanului, fratele lui Miron, Velişcu, care \ tăiat de Constantin Gantemir; şi ei ştiu latineşte, ca unii ce învăţau la ace şcoală. Apoi ambasadorul se duce la biserica lui, catolică, pe vremea aceea de vită de acești iezuiţi poloni, iar mai tîrziu de franciscani italieni. Asistă procesiune cu sfintele taine. Apoi se duce la curte.

Curtea e orînduită după moda turcească. Din descrierea ce ni se dă se pot verifica ştirile de pînă acum: se trece poarta întîi, unde stau o samî boieri, poarta, a doua, unde aşteaptă boieri şi mai mari, gradat, pînă se aju la luminata faţă a lui Vodă. La scară aşteaptă acesta însuşi. Solul trece] două săli unde erau mese mari, întinse, pînă în „sala tronului", unde se ve un divan vechi, acoperit cu covor turcesc. Vine acum „o galerie cu bale

• care duce la altă odaie, zugrăvită toată „â la hollandaise". Pictola Cetăţuia zugrăvise pe domn şi pe fratele lui, probabil că a fost tat ca să împodobească şi casa de reşedinţă. Se oferă dulceţi, rachiu ?'de cristal. Rachiul este găsit excelent; asupra dulceţurilor scriitorul i o părere.
i se asază lingă ambasador şi secretarul său. După masă se începe **Antonie** Vodă, care trăise la Constantinopol, fără îndoială că înţe-nba italiană şi limba latină. Solul arată scrisorile regelui. Pe urmă le asezămintele din Polonia, de curtea regală, şi palatinul cere domnu-■iul de a i se transmite corespondenţa la Sniatyn şi de a se îngădui bisericilor catolice stricate. în acelaşi timp se vorbeşte şi de prizonierii iseseră la tătari, în timpul războiului.
uindu-se audienţa, ambasadorul pleacă din Iaşi spre Tighinea-Benlinta serascherului, comandant al graniţei. E condus de o escortă de ină'la Hînceşti. Despărţindu-se de dînsa, solul trimite o scrisoare lui >stin, mulţămindu-i pentru primire. Trece apoi la tabăra turcească î întîmpinat cu pompă foarte mare, dîndu-i-se un „ciorbagiu" ca să-l .ească pînă la Constantinopol, împreună cu două companii de ieniceri cu ceauş-başa de la Cameniţă.
escrie tabăra turcească şi corturile de lîngă podul pe Dunăre. In cale orul primeşte ştiinţă că domnul a transmis corespondenţa precum

! iulie, palatinul ajunge la Isaccea şi descrie aşezarea de pe deal, fără prejmuitore, uliţele strimte, multele case, mai mult de lemn; vorbeşte itul împărătesc, care servise de adăpost soţiei legitime şi celei nelegiultanului. Aici sînt două moschei acoperite cu plumb, clădite tot a să aibă unde să se închine acele feţe luminate. La Dunăre se înalţă mare cu patru turnuri şi ziduri înalte. Locuitorii sînt „greci, armeni, îvrei şi turci". Ceea ce nu prejudecă asupra populaţiei rurale, căci noi t locuitori de oraşe în rîndul întîi, şi de-a lungul Dunării lumea de prin ii atunci absolut românească. Pentru jumătatea veacului al XVIII-lea în adevăr, la Reni însemnări pe cărţi vechi, din care se vede că la iserica Sfîntului Dumitru din Babadag preotul era sau grec sau român, e bisericeşti întrebuinţate, româneşti. Prăvăliile slnt sărace. In oraş inşi o mulţime de robi luaţi din timpul războiului, resul acestui călător este şi acela că descrie, nu numai Dobrogea ir şi aceea care, din împrejurările ştiute, ni-a fost adausă prin tratatul [v]. In Dobrogea veche se vorbeşte de Babadag, fără zid încunjurător,
strimte, dar cu multe case de zid şi patru moscheie. Dealminteri ui este oraş sacru pentru turci, cari au îngropat aici pe un santon, normînt e obiect de veneraţie. Numai după Babadag, trecînd un riucepe adevărata Dobroge[1]. Aici populaţia era tătărască, populaţie în părută astăzi, căci ai noştri au venit de pe malurile Dunării şi li-au

delâ de la viile, â une lieue, ii y a une petite riviere, oii l'on passe sur un pont lâ commence le district de Dobrousz; Iorga, *Acte ţi fragmente,* I, p. 94.

fluat locul. Sînt două sute de sate şi o sută cinzeci de spahii turci cu propriei de pământ. Se înseamnă şi satele: Muftu-cîslasi, Imam-hari, Tariverdi, Cară suf, Caraiun, Uzunalimari, Cotunale, Fagimusli. Aici, în feuda fratelui viziri se găseşte o moscheie acoperită cu plumb, un palat, grădini şi vii. La 19 ii ■se ajunge la Bazargic, „une jolie petite viile", fără ziduri, cu străzi pave .strimte, „un fort beau palais" şi trei moschei.

Cum se vede, Dobrogea, în secolul al XVII-lea, avea o prosperitate sJ -cientă pentru ca moscheile în centrele mai mari să fie numeroase şi să ex sşi „palate".

II

DĂLĂTOKII RĂZBOAIELOR TURCO-POLONE

i cari se înfăţişează acum pot forma laolaltă un capitol deosebit din celora cari au străbătut prin regiunile noastre căutînd, sau găsind fără , informaţii privitoare la dînsele. Sînt aceia cari cercetează Ţara Româ- i mai ales Moldova în legătură cu războaiele dintre turci şi poloni — ;ă nu sînt încă de acei călători cari să vie la noi din dorinţa de a ne

la o bucată de vreme există o chestiune de interes general, am zice: a, care cuprinde şi ţerile noastre, şi oameni din deosebite regiuni ale i sînt îndemnaţi a veni în părţile noastre: e acest război turco-polon. ;ă a fost vreo ţară care să fi evitat războiul cu turcii, e fără îndoială Pe cînd Ungaria a fost aproape necontenit în război cu aceia cari, fiind irau indicaţi ca duşmani pentru un regat apostolic cu misiune de cru-. Polonia nu era aşa. Polonia e cu adevărat un regat naţional, înte-e la început de oamenii săi pentru scopurile lor, şi care deci nu căuta t în necredinţa duşmanului un motiv de luptă. Cît timp polonii să se ferească de duşmănia sultanului, au făcut-o. ;ot secolul al XV-lea lucrul acesta se observă foarte bine. Ştefan cel cea mai mare parte a luptelor lui a fost lăsat fără sprijin de regele , care a dat contingentul său numai în anumite momente şi în condi- irte modeste şi foarte discutabile. Cînd, la sfîrşitul acestui secol, Ioan 'iul regelui Poloniei, vine în ajutorul lui Ştefan, o face în condiţii care m să salveze independenţa Moldovei, şi cînd acelaşi prinţ, ajuns însuşi -rebuinţează cauza cruciatei, planul de luptă împotriva paginilor, in- e a-i scoate din Moldova e numai un mijloc pentru a intra în ţară, ia să răstoarne pe domn ca să puie în loc pe unul din fraţii săi. nţîia jumătate a secolului al XVI-lea, iarăşi, polonii se feresc cît pot ciocnire cu armatele turceşti, cărora n-aveau ce li opune. Şi, prin ur- loc să-i vedem colaborînd cu moldovenii împotriva turcilor, pe vremea 11 Rareş, sultanul Soliman primeşte plîngerile lor contra domnului i ca sa-1 răstoarne pe acesta, potrivit cu interesele polone, la Hotin şi

în a doua jumătate a secolului al XVI-lea fiind adus pe tronul Polon Ştefan Bâthory, un ungur care fusese prinţ al Ardealului ca vasal silit al I cilor, noul rege se gîndeşte ca, în legătură cu cazacii şi peste ţerile noastre, începapă lupta menită a da regatului graniţa Dunării, idee împărtăşită şi cancelariul Ioan Zamoyski, care va rămînea, după moartea lui Bâthory, fac rul cel mai influent din ţară, avînd, pe lîngă ambiţia polonului, şi sentiment omului cult din Apus, omul Renaşterii, faţă de barbarul profanator.

Această luptă, pe care regele Ştefan n-a avut vreme s-o pregătească <; Ioan Zamoyski începuse a o pune la cale, cînd a aşezat la 1595, pe Ieremia \ vilă în Moldova şi a scos pe Mihai Viteazul în folosul lui Simion, fratele Ieremia, e apoi stîrnită de turci, de un tînăr sultan, Osman, care avea nev să-şi cîştige popularitate, mai ales în elementele militare: el face deci o exi diţie la Hotin.

I se răspunde prin acea invazie în Moldova a Hatmanului Zolkiews care duse la catastrofa retragerii din Basarabia.

Acum, după încercările acestea de cruciată la începutul veacului XVII-lea, Polonia intră într-o fază de adîncă decădere provocată şi de nesij ranţa în ce priveşte succesiunea tronului. La un moment, din dinastia Suedia, dinastia Wasa, după Sigismund, adversarul lui Mihai Viteazul, şi du Vladislav, fiul lui, vine ca rege Ioan Cazimir, fratele lui Vladislav, un pr care dusese cu totul altă viaţă decît aceea care l-ar fi pregătit, cu toate recent visuri ale unei noi cruciate ce ar fi dus armele creştine pînă la Gonstantinop pentru im rol de luptător în Orient, în împrejurări aşa de grele. S-a încep de atunci încă a se ventila ideea împărţirii Poloniei.

Pentru această împărţire era întli candidatul suedez, reclamînd acele) drepturi pe care le reclamase şi le cîştigase Sigismund Wasa, Carol Guste apoi prinţul. Ardealului, Gheorghe, Râkoczy al II-lea, care spera şi el să rege în ţara unde stăpînise înaintaşul său, Ştefan, şi pe care o rîvnise alt îna: taş, Gabriel Bâthory.

Ardeleanul a făcut astfel o expediţie la care au luat parte şi moldoveni munteni, dar care a mers rău, intervenind tătarii, cari prind cea mai *rat* parte din oaste. Constantin Basarab şi Gheorghe Ştefan şi-au pierdut ast tronul, dar nici suedezii, cînd au intervenit pe sama lor, n-au putut să-şi ajut: scopul, deşi au cucerit cea mai mare parte din ţară, ajungînd să-şi impuie reg şi în Varşovia.

Din toate acestea a rezultat o zguduire adîncă a regatului, şi, pe cînd îr inte chestia Poloniei fusese deschisă pentru creştinii din Apus, acum, du ce aceştia, suedezi, ardeleni, se dovediseră că nu pot să cîştige Polonia în j terea dreptului de moştenire sau de cucerire, chestia Poloniei rămîne desch de partea cealaltă, de către turci.

Pe de altă parte, aceşti din urmă aveau nevoie de altfel de expediţii: începutul veacului, dinastia turcească fiind compromisă, fusese necesar ca tînăr sultan să încerce o mare lovitură de prestigiu în părţile Poloniei; îr doua jumătate a secolului, căzînd şi mai adînc nu numai dinastia, dar sta' otoman întreg, marii viziri din casa Chiupruliilor, o adevărată dinastie, judecat că s-ar putea ajunge la o întinerire a imperului prin reluarea r. boaielor.

încercat intîi lovitura împotriva germanilor din imperiu, cu lupta de-Gotthard, in care turcii au fost învinşi şi siliţi să primească o pace-bilă Atunci, fiindcă lor li era indiferent pe cine atacă, şi-au ales un. mai slab, pe care Europa apuseană nu putea să-l ajute aşa de uşor, *îtb*

au suferit înfrîngeri cum a fost cea de la Hotin din partea lui Ioam _ pe vremea aceea, emulul lui Zamoyski era numai comandant al armatelor regelui Mihail Wiszniewiecki —, ei au continuat războiull •ăzboi si regenerare, amestecîndu-se în el şi cazacii, marele duce de însuşi' si ajunglnd să se dezvolte ca element complementar cu răz-co-poio'n'un război turco-rus, cu o pace separată între prinţul moscovit*

>ă toate aceste explicaţii, venim la cea dinţii călătorie din această-iiiprinsă într-o carte din 1678, foarte rară, pe care, acum cîţiva ani,-general Vlădescu, ataşat militar la Roma, a comunicat-o Academiei[1] şi care a format obiectul unui memoriu[1].

î'torul acesta este Cornelio Magni, şi cartea lui se cheamă: *Ce am putuV ai curios şi mai interesant In călătoria mea in Turcia.* ipune că a cules ştirile lui în doi ani de călătorie şi locuinţă în acele >tfel, el avea toată experienţa trebuitoare pentru a judeca bine împre-de la noi[1], ca unul care străbătuse deosebitele «provincii turceşti,-putea să-şi deie samă de sensul unor anumite lucruri care ar fi rămas-;ibile pentru cineva nepurtat prin locurile acestea. A fost în Cipru lima; a întovărăşit chiar pe vestitul călător francez Chardin, a cărui, s este una din cele mai preţioase cu privire la Turcia din veacul al* x^2. Foarte preţioase sînt ştirile privitoare la situaţia creştinilor, în. din Imperiul otoman.

i sultanul Mohamed al IV-lea pleacă personal in expediţie prin Mol-înnoind campania pe care cu cinzeci de ani în urmă o făcuse înaintaşul ian, italianul caută să cunoască locurile noastre, şi, avînd legături isadorul german şi cu cel al Olandei, acesta vechi prieten al Porţii,, ce reprezintă o putere ce nu se luptase niciodată cu turcii, iar cel găsindu-se după ciocnirea cu imperiul în situaţie de prieten, capătă. ! trebuitoare pentru ca să între în ţară şi să urmărească evenimentele-şteptau.

neşte pe apă, de la Anhia.1, unde se culegea sare din apele mării şi secolul al XVI-lea, fuseseră curţile vestite ale începătorului puterii iei familiei Cantacuzino, ale lui Mihail Cantacuzino, cunoscut supt le Şaitan-oglu, „Fiul Satanei", care a fost executat acolo, în AnhiaL '• pe corabia unui anume Şaban-beiu. Trece pe lîngă Varna, pe care o n treacăt, şi de-a lungul coastei Dobrogii, pe care pe urmă o va vizita 'at, cu sălaşurile ei de tătari şi de „dervişi", căci de populaţia creş-i'orbeşte. Observăm că, armatele chiupruliilor mergînd prin Dobrogea,

'• **XXXIII:** *Un călător italian in ţerile noastre.* Iorga, *Voyageurs franţais dans VOrient europeen,* Paris, 1928.

începe a fi descrisă şi această provincie, rămasă multă vreme ca un terik] cu totul necunoscut pentru călători.

La Magni, Chilia, care de atîta vreme nu atrăsese atenţia nimănuia înfăţişată ca un loc foarte mare, destul de bogat în toate, afară de vini Are un castel frumos, cu turnuri multe, în care se păstra artilerie. Se pomene şi acea biserică din vremea lui Ştefan cel Mare, refăcută de Vasile Lu, „Am văzut în multe locuri" spune el, „felurite arme genoveze sculptate în rn mură, cum se văd la Galata", vechea colonie genoveză a Perei. Aici erav mari pescării de morun, de care se vorbea în secolul al XVI-lea şi lui Fourq vaux şi altor călători de pe la 1570—80. Un singur lucru îl supără acolo] călătorul nostru: marele număr de „ţinţari, turbaţi, de o mărime nemăsurat] „zanzare arrabiate di smisurata grandezza".

In faţa Chiliei se află flota turcească, iar în Chilia însăşi stăteau peni nevoile expediţiei optzeci de tunuri.

De aici se trece la Ismail-smil: aici iarăşi apare castelul turcesc, „des de bine clădit, cu mulţime de locuitori". Oraşul aparţinea marelui eun lui „Cîzlar-Aga", care-i culege veniturile.

Magni mai pomeneşte de o localitate care nu poate fi identificată, — d« gur că a încurcat-o cu Vasluiul pe care 1-a văzut doar mai tîrziu — şi **mau** nează apoi Isaccea şi cu Satul Nou din vecinătatea ei. Aici se coboară de corabie şi porneşte pe uscat, întrebuinţînd o haraba din cele obişnuite în res nea Bugeacului pînă în momentul de faţă, o simplă căruţă de lemn, cu (prinşi de funii. Astfel ajunge drumeţul la Reni, unde găseşte tabăra turce că, putînd constata disciplina perfectă din armata sultanului. Oricine-şi p mitea să se atingă de avutul sau de persoana locuitorilor era imediat **pedel** şi executat; capetele vinovaţilor stăteau în pari, pentru ca elementele milit ce ar veni pe urmă să vadă ce păţesc prădătorii. Cortul împărătesc e dese cu de-amănuntul, dar nu e motiv să insistăm asupra descrierii, cu **mosejj** la care se închină Padişahul, cu ceasornicul, european, de pus în **legato** cu cel ce se putea vedea în Iaşi, la Curte etc.

Tezaurul imperial, „haznaua", la care erau înhămate trei sute de căni trece înaintea lui Magni, care vede pe sultanul însuşi, om încă tînăr, intunej la faţă, altfel cu înfăţişare nobilă, luxos îmbrăcat în haină cusută numai mărgăritare şi pietre scumpe, iar la turban cu un surguciu admirabil. Cală pe un cal alb nervos, slab, „de parcă ar fi fost mîncat de muşte". Cu mergea toată Curtea, după vechea datină a osmaniilor, şi pe urmă haita cîini care-1 întovărăşea pentru vînători, deşi vizirul făcuse a se mai ini un număr pe drum. O sută cinzeci de cămile duceau bucătăria sultanul Pentru luminarea corturilor erau 6 000 de mataragii, ţinători de torţe, ara Coranul era dus — căci se considera expediţia ca sacră — pe o cămilă *h* împodobită, încunjurată de dervişi cari săltau. Şi Magni înşiră deosebit elemente ale armatei turceşti: ieniceri, spahii, iar, dintre cele noi: volunta purtătorii de halebarde sau „şatîrgiii" şi alţii. Muzica mehterilor urmei pe stăpîn. Şi totuşi, in atîta mulţime, ni spune călătorul, nu se auzea ses altceva decît vreun nechezat de cal ori vreun tînguit de cămilă.

Un singur drum se urma, şi nu era îngăduit nimănui a-1 părăsi, si cele mai grele pedepse, aşa îneît lumea stătea în toată liniştea şi răgazul vetrele fiecăruia, afară de satele care aveau misiunea de a aproviziona

armata, cea de pe „șleau" sau drumul cel mare. Călătorul constată espectul persoanelor și averilor, al sătenilor și ogoarelor. La Ţuţora în revistă toată armata. Asistă de departe italianul, care descrie regiu-inioasă, încunjurată de dealuri „suave".
si era în iulie, vremea fusese destul de rece, și el crede că de aceea se rtau blăni, care însă erau ţinuta de gală în Orient. Șesul Ţuţorei era bit cu iarbă ca prin mai în Italia. Aici a văzut trecînd sultanul, al ibin roșu de la surguciu a fulgerat înaintea lui. După aceea intră în si în apropierea orașului, pe deal, vede armata românească, pe care o vom n'dată și în alte descripţii. Această armată se întrebuinţa pentru făcut și șanţuri, pentru străji. Cuprindea 15 000 oameni. Moldovenii erau i'ti în roșu, iar muntenii în galben, — o uniformă măcar în ce privește

Iași se notează ulicioarele strimte, cu case mici avînd acoperișul ţugu-t din șindilă. Cele cîteva hanuri erau absolut pline, cum își poate închi-;va cînd tot Orientul se pusese în mișcare pentru expediţie. Magni adăpost numai la călugării iezuiţi, cari locuiau într-o casă făcută ele. Dealminteri și celelalte case erau din paiantă muruită cu lut. împrejur casa iezuiţilor era încunjurată cu un gard bătut cu noroi, e impastate di fango", sămănînd cu casele ţerănești din Italia. Dru-xtîlnește numai doi călugări speriaţi, căci, pe vremea cînd răsculaţii ra lui Duca Vodă, supt Hîncu și Durac — de la cel dintîi a rămas ‚Vodă da și Hîncu ba" —, intraseră în cetatea de scaun, modesta locu-ese prădată, luîndu-se pînă și cuiele de la uși și fereşti. Cînd însă cei igări au văzut că oaspetele vorbește latinește, l-au primit bucuros at mîncare destul de simplă, cu bere și vin, din viile lor de lîngă Iași, rămas pînă în timpul de faţă. Episcopul catolic nu era în Iași: i s-a se găsește în împrejurimi și că avuse anul precedent o neînţelegere iul, ceea ce e o confuzie. Trecînd pe străzi, italianul calcă pe podurile care acopereau drumurile principale; pe străditele celelalte fierbea praf de iulie, cu care Dumnezeu a binecuvîntat ţara noastră, mi e condus la curtea domnului, dar numai ca persoană privată, ie curiozitate. Curtea e o „căsoaie", alcătuită numai dintr-o ogradă rîtă, pătrată, cu ziduri de pămînt împrejur și sămănînd, cum zice ‚cu o brînzărie de la noi". Vede acolo o sală proastă, afumată, două ■unecate și o scară învîrtită, cum în Italia sînt cele întrebuinţate ăriţe. In ogradă păzesc douăzeci și cinci de soldaţi germani, cu tobe zgomot mare.. Acolo așteaptă „o căruţă ca acelea de transport de la itru familia lui vodă, precum și douăsprezece destinate femeilor și e la curte. Dealminteri, curtea, în anume împrejurări, se înfăţișează s, patru copii de casă stînd în genunchi, cu luminările în mînă, pentru •nanului.

astă descripţie a curţii domnești nu se potrivește nici cu ceea ce am se spune înainte despre dînsa și nici cu obiceiurile lui Duca Vodă —, e drept, fiind ţeran din Rumelia, și ţeran neliber, la un moment dat, >rezida Divanul, a venit înaintea lui un turc, fostul lui stăpîn, de i-a ‚Efendi, efendi, blem la Rumele" („efendi, efendi haide la Rumelia") iul terii s-a răscumpărat faţă de dînsul. Devenise om foarte bogat,

cîştigînd averi mari cu negoţul în Polonia şi la Constantinopol; chiar cast de acolo era de o bogăţie strălucită, cu nenumărate aurituri, podoabe la fer şi plafon sculptat după datina turcească (o singură odaie era evaluată la 111 de scuzi). Însurat cu o femeie dintr-o familie de frunte moldovenească, Anas sia, văduva lui Buhuş, el trebuia să păstreze în locuinţa sa ceva din pon introdusă de Radu Mihnea şi care ajunsese la culmea ei prin Vasile Lui Am stabilit aiurea[1] identitatea locuinţei descrisă de Magni, [nu cu pala din Iaşi, ci cu casele domneşti de la Cetăţuia, descrise foarte amănunj acum trei sferturi de veac, de Alecu Russo, într-un chip care corespui perfect cu descrierea lui Cornelio Magni: este aici în partea, azi prefaci] de către Iaşi, şi scara prin care se ajunge la un cerdac deschis, şi o a cu odăi, la dreapta şi la stînga, printr-una din ele învîrtindu-se ' scăric] de comunicaţie cu „cămara" domniei, haremul.

Natural că această curte de ţară era făcută numai pentru petrece^ acolo în anume momente de vară, cînd sînt căldurile mari: Duca şedea! Cetăţuia, avînd la îndemînă, cum am văzut, trupele sale, poate şi pentru va nătatea armatelor turceşti, care foiau acolo.

Magni a cercetat şi bisericile, găsindu-le în general plăcute la vedere, două chiar frumoase: Golia şi Trei Ierarhii.

Golia, întemeiată de Ion Gole la sfîrşitul secolului al XVI-lea, a f< refăcută — cum am spus pe larg la înfăţişarea mai multor călători — de Vas Lupu şi nu sămăna pe vremea aceea cu clădirea de acum, schimbată în sec Iul al XVIII-lea de Grigore Ghica, pînă ce noi ne-am apucat, cu gîndul un eventuale reparaţii, să ridicăm o schelă de durată eternă, care împiede întrebuinţarea clădirii şi-i permite deteriorarea tot mai iremediabilă.

Pe atunci biserica de piatră avea o cupolă înaltă. Nu se pomenesc am nuntele foarte frumoase de sculptură care se întîlnesc şi la uşa pridvorului la cea care duce în interiorul bisericii, cu Buna-Vestire de marmură în foar delicat bazorelief unic, înainte de vechea împodobire a uşii, aşa cum a fo făcută de Vasile Lupu: săpături înflorite, cu slove chirilice de un caract puternic, sever, în jurul herbului cu bourul. Se notează însă stîlpii din pridvi şi două turnuri cu o altă formă decît acum, căci biserica a fost înălţată. Pol candrul îi atrage deosebita atenţie, acela care s-a păstrat pînă acum şi poa servi de model, în liniile-i pure, cu împleticirea iniţialelor numelui lui Vasil masivă lucrare executată, fără îndoială, ori în Ardeal, ori, mai curînd, la Danzi de un om priceput. Magni spune că ar fi lucrat şi italieni la clădirile lui Vasi Lupu, la care ştim că au fost întrebuinţaţi meşteri orientali.

în ce priveşte Trei Ierarhii, se admiră marmura scumpă din care e făcut biserica, foile săpate care împodobesc fiecare piatră, foi păstrate de Lecomi de Notiy, care a stricat însă cu desăvîrşire interiorul bisericii, cheltuind enoi me sume de bani pentru podoabe fără stil şi fără distincţie: astăzi biseric este împodobită cu aurării pe dinafară. Călătorul italian, care ar fi sptj lucrul, n-are însă nici un fel de însemnare în acest sens.

Magni a străbătut şi piaţa, unde se aproviziona armata cu carne, păsări orez, pîne. Negustorii erau de ţară. O populaţie evreiască nu începuse a si aşeza pe vremea aceasta în Moldova, fiind numai indivizi răzleţi ca arendaş,

[1] Memoriul citat.

deosebitele izvoare de venituri ale proprietarilor: cei mai mulţi veneau)lonia.

Iaşi călătorul cunoaşte şi **cîteva** persoane interesante prin ele însele n originea ori prin rolul jucat la curte. Astfel pe vestitul boier român ntin Stolnicul Cântacuzino, fratele lui Şerban Vodă, care trebuise să •ăsească trupele muntene ce participau, cum am văzut, la expediţia dui. Era un om foarte cult, care-şi făcuse studiile la Veneţia — s-a carnetul lui de student, pe care-l avem la Academia Română, cu lista elilor pe care le-a făcut la signora Virginia Romana, la care a fost găz- la Padova, însemnîndu-se dascălii la cari a învăţat; mai tîrziu a tipărit ova şi o hartă în greceşte, acum regăsită. Acest om, care întreţinea i cu apusenii, între alţii cu vestitul conte Marsili, descriitorul Dunării iperă celebră: *Dunărea panonico-misică,* şi care pregătise o istorie crituturor românilor, cuprinzînd şi pe macedoneni, cea mai importantă e pe care a făcut-o mintea românească în domeniul istoriei pînă în modernă, era o personalitate extraordinar de interesantă supt toate irile. pe care o vom mai întîlni în cursul acestor expuneri, igni a mai cunoscut pe duhovnicul lui Duca Vodă care credea că apu-u plătesc nimic şi numai turcii sînt oameni generoşi, drepţi şi gata să ească serviciile. Era un beţiv, care punea la dispoziţia oaspetelui rachiu lonia, horilcă, de unde apoi s-a făcut „holerca" din Moldova. Apoi un călugăr, care călătorise în Apus, dîndu-se drept catolic, ca şi un curtean nului, care era din familia Gozzadini (Gozadinii de mai tîrziu par a veni acesta). El fusese în armata veneţiană, dezertase, trecuse în Moldova ci căpătăm un amănunt militar interesant — era dator, ca şi ceilalţi, âcipe la expediţiile domniei cu zece cai plătiţi de dînsul după sistemul de la turci; ştiuse evita însă această obligaţie.

Iaşi a mai asistat călătorul la primirea, foarte pompoasă, a sultanului, ţ înfăţişa înaintea populaţiei moldoveneşti orînduită să nu apară la : persoana reprezintantului lui Mohamed ar fi fost profanată dacă credincioşii aceştia s-ar fi uitat la dînsul. Tot drumul era aşternut cu cumpe: catifele, taftale, şi, îndată ce stăpînul călca pe ele, stofele erau pentru armata otomană.

trecut prin Tătăraşi — aceasta o ştim din cronica noastră —, pe la a din Nicoriţă, s-a coborît la Căcaina şi s-a suit prin Tîrgul Boilor, în ă parte a oraşului, unde erau trupele sale. Se arăta bun către acei cari, **regătoria** lor, trebuiau totuşi să răsară în faţa lui, înclinînd spre dînşii cu un zimbet prietenos.

i ce priveşte ţara. Magni o cunoaşte foarte puţin, şi nici o ştire ţ nu se poate culege de la dînsul, căruia i se par stricate bunele femei oare ieşite în calea lui.

iţele de pe drumul mare sînt bîntuite de trecerea turcilor, cari însă, m văzut, sînt aspru pedepsiţi pentru cel mai mic jaf; Magni însuşi seşte însă de orăteniile cotonogite cu băţul ale ţeranilor noştri. Alte iu le-a văzut[1].

f» şi Costăchescu, *Satul Prigoreni,* în revista *Ioan Neculce,* V.

S-a întîmplat apoi că un călător francez care a zugrăvit o parte din act vitatea războinică a regelui loan Sobieski, Dupont, vorbeşte şi de întîia exp< diţie a regelui în Moldova (1686), cînd el s-a înfundat în Bugeac şi a adu peirea aproape totală a armatei polone. Acest Filip Dupont, călătorind pri locurile noastre, dă anumite descripţii, ca aceea a deşertului ce se întind de la hotarele Pocuţiei pînă la Iaşi, de pe urma războiului[1].

Călătorul, care a petrecut treizeci şi trei de ani în Polonia, era în oaste lui Sobieski şi în acea zi de 11 novembre 1673, cînd, supt Hotin, — descri cu bisericile ruinate, cu patru turnuri, cu grupul de case — sunetul trîmbiţj din tabăra lui Ştefan Vodă Petriceicu, cea cu 5 000 de călăreţi, arătă polonild că moldovenii se supun.

Ceea ce descrie el însă mai pe larg, cu o deosebită vervă şi un perfec spirit de dreptate, e expediţia regală din 1686, la care a luat parte el însuşi cu alţi francezi, marchizul Coustanveaux, Etienne Carie, inginer, Bouchei cavaler al „Ordinului lui Hrislos", contele de Beaujeu şi alţii, cari „au văzu ca şi el prăpădenia şi distrugerea unei ţeri aşa de frumoase".

Se trece prin Pocuţia, prin marea pădure a Bucovinei, unde se văd înc, oasele celor căzuţi în 1685, în lupta de la Boian, cişţigată de bătrînul dom: moldovenesc Cantemir. Pînă la Iaşi e numai un pustiu. Oraşe arse ori părăsite case fără locuitori, străzi prin care nu trece nimeni: aşa e la „Pererita", tîr pe la Cernăuţi, unde se lasă o garnizoană importantă, la Soroca, al carii castd era bine păstrat, la Suceava, precum va fi, în jos, la Fălciiu („Telki"), li Galaţi. „Nu se cunosc locurile unde au fost tîrguri şi sate decît prin ruinl şi prin pomii roditori ce se află în apropiere, căci grăuntele se veşniceste îi terenul care e deosebit de bun."

Altfel, nici ţipenie de om, *pas une seule creaiure vivante.* Seceta ţinea d^ trei ani, de secaseră şi heleşteele, pămîntul crăpase de să înghită omul, ia în Bugeac, unde se va înfunda regele, iarba, înaltă, ca de două picioare ardea ca iasca şi toţi aveau feţele ca tăciunele.

Dar ce ţară bogată! Dacă se pune gunoi, sămănăturile se împleticesc Boii pasc în pajişti: „acest prodigios număr de boi ce se duc de vînzare îi toată Germania şi *pînă la Slrasbourg;* mulţi se scot din ţinuturile locuit şi domnul *Daucher, bancher din acel oraş, pe care l-am numit acuma, chiar a făcut să se aducă In timpul ministeriului d-lui de Marebie".* Cozile oilo; sînt foarte grele. „Caii din toate aceste ţeri sînt dintre cei mai frumoşi, dintr< cei mai buni din Europa."

Domnul, gătindu-se de plecare, oferă totuşi printr-o rudă a se supune se face a se bucura de venirea liberatorului, pe care-1 va ajuta mai mult *a* Petriceicu. Oferta e înnoită de mai multe ori. Dar laşul e găsit fără stăpîn Dupont descrie casele solide, pe uliţi largi, şi pieţele de vînzare. „Prăvăliile erau ocupate de negustori bogaţi, şi se găsea tot ce Asia dă mai frumos. Bisericile cele mari, „foarte frumoase", vreo douăsprezece sînt adevărate ce taţi, cu ziduri, turnuri, adăposturi de mărfuri, şi chiar de oameni la ceas de primejdie; de aceea au depozit de arme şi chiar turnuri. Curtea, îngrămădire de clădiri întărite, şi cu şanţ, are şi ea artileria ei. E bine împodobită

[1] *Memoires pour servir ă l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski, **III** du nom* **în** publicaţiile fondului Krasinski, Varşovia, 1885, p. 206—7.

)st foarte miraţi văzînd într-o zidire aşa de veche *multe apartamente* <*are frumuseţe, care slnt toate împodobite cu lemn* (boises)*, zugrăvite şi* ■*a mozaicul* (dores â la mosaique)*, ceea ce dă un efect plăcut* (charmant)". un polonilor li se impune o aspră disciplină, lumea aleargă pentru *v* ba vine şi un sol de la domnul muntean Şerban Cantacuzino, che-p'e rege şi în ţara lui. Mitropolitul Dosoftei merge în lagărul de la de-1 poftește în Iaşi, spuind că de-acum poate şi muri odată ce a acest ceas. Sobieski asigură pe moldoveni de ocrotirea lui, cît o vor Deocamdată şambelanul vine prin livezi cu 5—600 de cai. Apoi, înaintează regele însuşi, pe care-1 întîmpină vlădica, ducîndu-1 la unde se ia prînzul; călare, Sobieski cercetează bisericile, găsindu-le mare frumuseţă": tot oraşul îi place, în situaţia lui încîntătoare *(effet int).* Vii, producînd un „foarte bun vin alb", îmbracă dealurile, unde reo opt-zece mănăstiri.

isînd aici 1 500 de pedeştri şi 800 de cai, oastea merge la Fălciiu, unde te în picioare doar o biserică. Ca hrană, harbuji şi zămoşi, deci boală, e o lecuieşte apa Prutului. Se descrie Movila Răbîii. Domnul merge ipă în Bugeac, de unde va începe harţa cu tătarii şi turcii. Regele e se întoarce, dar lasă în oraşele ocupate soldaţi, şi supt scutul lor Ioni, greci, armeni, evrei, cari „puţin cîte puţin fac destul de bun comerţ jsul lor *(â leur maniere)".*

a a doua campanie regală aici, în 1691, domnul nu e de faţă, dar i s-a e ploile grozave şi de prădăciunea recentă a lăcustelor, /t priveşte oamenii, „moldoveni şi munteni sînt bine făcuţi, frumoşi *mne mine),* buni ostaşi, sînt multe companii de cavalerie uşoară în Poloniei, care au toată vitejia ce se poate şi se deosebesc la toate prile-Au fost totdeauna cîteva companii lîngă persoana regelui. Ei au iste-{*ne manquent point d'esprit)* cînd se află afară din ţara lor... Atunci se foarte bine în toate ştiinţele". •

femeile sînt frumoase şi bine făcute: au aierul, graţia şi un farmec *tent)* special al lor, la care ajută mult felul lor de a se îmbrăca, deosebit ,urcoaicelor, dar care n-are mai puţină graţie şi nu e mai puţin în avan-lor." In sfîrşit, limba acestor oameni năcăjiţi, daţi pe sama domnului cumpără, are un „extraordinar raport cu italiana, încît nu e îndoială •ivă din aceeaşi construcţie, e aceeaşi pronunţie, şi toate cuvintele se esc tot aşa"[1].

e lîngă călători cari merg pe socoteala lor, dm plăcerea lor, spre a informaţii ce li vor fi necesare pentru cartea ce au să tipărească ori şi pentru scopuri comerciale, acel de care ne ocupăm acuma are o situa-)lomatică foarte importantă: e secretarul ambasadei franceze din Gon-nopol, şi drumul ce-1 face e fireşte unul cu scop. Franţa, în războiul re-1 purta Polonia împotriva turcilor, avea anume legături cu Ioan iki şi era interesată să ştie în fiecare moment situaţia adevărată pe

P- 45 şi urm. — Pentru alţi călători, v. Bianu, în *Analele Academiei Române,* VIII, 45 (a. 1619).

frontul moldovenesc: de aceea şi-a trimis atîţia emisari pe cari-i vom cunoaşte măcar în parte.

Informaţiile lui Delacroix, care a străbătut Moldova la 1675, sînt cuprinse în două lucrări ale lui, dintre care prima e un jurnal de călătorie, cealaltă o operă mai întinsă, care prinde informaţii amestecate, descriind şi ceea ce a văzut personal la noi şi relatînd şi alte lucruri, aflate de la diferite persoane.

La 19 marte 1675 deci Delacroix pleacă de lîngă Adrianopol, şi nu singur, ci în tovărăşia a doi unguri din Ardeal, Petrossy şi Szepessy. Nu ia drumul pe mare, ca Magni, ci vine pe uscat, urmînd o cale secundară, relativ nouă, pe la Rusciuc, — la 1576 vadul de la Silistra era preferat, iar trupele turceşti mergeau prin Dobrogea.

De la Rusciuc, unde se arată paşaportul, ia o luntre, care trece la Giurgiu, numit turceşte Yerkoki, localitate pe care turcii o cunoşteau de foarte multă vreme, încă de pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, întemeietorul cetăţii.

I se pare lui Delacroix un tîrg mărişor, „grosse bourgade". Drumul e apoi acel urmat de mulţi călători în secolul al XVIII-lea, pe la Daia, pe la Argeş, care se trece prin vadul Călugărenilor, unde astăzi este crucea care nu pomeneşte lupta lui Mihai Viteazul, ci cutare fapt particular. E vorba apoi de Bucureşti, de Brăila; se ating: Porţile de Fier ale Dunării şi castelul de hotar.

Dar în acest „jurnal" se dau ştiri subsidiare, spunîndu-se că „Valahia este o parte din provincia dacilor", care, împreună cu Moldova, are la 3 000 de sate. In ce priveşte producţia, spune că regiunea produce: grîu, orz, ovăz, mei, fructe, păşuni, boi, oi, păsări, vînat, cai, miere, ceară, cenuşă.

Ne oprim un moment la acest „cendres", care are importanţa: e aşa-numita „potaşă", foarte întrebuinţată în industrie, şi Moldova exporta în vremea aceea chiar, supt Duca Vodă, foarte multă potaşă de aceasta, provenită din arderea stejarilor săi, în Polonia, unde domnul, împreună cu negustori mari din epoca aceea, un Ursachi, care devenise aşa de bogat încît Duca s-a simţit dator, nu numai să-1 cruţe de dar şi să-1 supuie la chinuri[1], ori, în Galiţia, un Balaban, de origine tot românească.

în părţile acestea ni spune, dealminterea, Delacroix, vin negustori din Ungaria, Polonia, Moscovia, şeicele înaintînd din Marea Neagră, prin tustrele gurile Dunării, pînă la Brăila, de unde, pe plute (bateaux plats), trec spre Belgrad.

De fapt, importanţa comercială a terilor noastre în acest timp crescuse foarte mult. După ce în epoca veche avuserăm negoţul aproape tot în mîna saşilor din Ardeal şi a cîtorva negustori greci, levantini, genovezi, din Pera, după ce în secolul următor, al XVI-lea, negoţul se face prin saşi, sărăciţi, acum, după ce, în a doua jumătate a veacului aceluia, negoţul, pe care nu-1 mai puteau face saşii, cari slăbiseră foarte mult, e, aproape exclusiv, răsăritean, făcut prin negustori cari pînă atunci nu veniseră la noi, ori nu în număr aşa de mare, cari vorbeau în acelaşi timp şi limba grecească şi cea italiană şi aveau legăturile în Polonia: negustori din Chios, din Creta, — genovezi în Chios, veneţieni în Creta —, din Rodos şi alte părţi, unde influenţa italiană era încă mare; după aceşti negustori creştini, înrudiţi şi cu domnii noştri, în

[1] V. Iorga, *Istoria comerţului,* I. Pentru Delacroix şi opera lui, Iorga, *Voyageurs-*

ji Mihai Viteazul, apar ca negustori ieniceri, cari nu mai luptau ca odi-
ci constituiau o clasă de exploatare, formîndu-se în societăţi de afaceri.
si creditorii domnilor noştri, venind odată cu dînşii pentru a nu-i
lin vedere pînă nu plătesc toate cele datorite, şi, pe lîngă ei, greci curaţi,
a lui Mihail Cantacuzino, Ṣaitan-oglu şi chiar armeni, ca Bostan, care
rol supt Petru Şchiopul.
sfîrşit iată o nouă fază comercială, în care Europa apuseană se amestecă
îrtu'l terilor noastre. Avem prin urmare un foarte important comerţ
mia, prin care mărfurile ajungeau pînă la Danzig, unde veneau şi
engleze.
despre negustorii din Ungaria, pe atunci încep a se alcătui companii
ale orientale, avînd reşedinţa lor la Tokai, ori în oraşele ardelene*
Braşovul, — negustori veniţi din Peninsula Balcanică: bulgari, sîrbi,
ai puţini greci decît odinioară, şi atîţia români macedoneni. De aici
in prezenţa balcanicilor de tot felul la Veneţia, vine şi faptul că un
itin Cantacuzino Stolnicul ştie foarte bine ce sînt românii macedoneni,
au, zice Delacroix, şi negustori din Moscova. Vechiul comerţ cu „Mos-
cum îi ziceau strămoşii noştri, de unde a venit „muscal" —, se făcea
jci din Constantinopol, ca, în epoca lui Petru Rareş, acel Andrei Chal-
ylas, marele negustor al sultanului, furnizorul curţii lui, care ducea
turceşti şi lua în schimb blănuri, „dinţi de peşte" (baga) şi alte lucruri
i acelor climaturi. In secolul al XVII-lea însă sînt legături directe,
lai strînse, cu Moscova; Gheorghe Ştefan încheie o legătură comer-
. această ţară, el care face şi un tratat secret cu cneazul de acolo, pentru
căuta adăpost la Moscova. în epoca mitropolitului Varlaam, dealtfel,
iau şi pictori de la Chiev. Călugări greci soseau la noi şi treceau spre
a. Cînd, mai tîrziu, s-a întemeiat definitiv tiparul moldovenesc, lite-
venit de acolo, după cererea lui Dosotei: tiparul lui cu literele mărunte,
frumoase. Şi între *streliţii,* vestiţi mercenari ai Marelui Duce, pe cari
la în mînă îi va distruge Petru cel Mare, erau de-ai noştri, precum odi-
pe vremea lui Ştefan cel Mare, în rîndurile orgusilor tătari se aflau, la
moldoveni şi munteni.
■, cît despre tătari, cînd erau timpuri normale, ei făceau negoţ cu noi
'înd mai tîrziu şi cofe din Moldova.

alminteri Delacroix are şi cunoştinţi de istorie. E cel dintîi dintre călă-
"in părţile noastre care introduce elementul istoric în descrierea sa,
du-şi ştirile fără îndoială din convorbiri avute cu capuchehaielele
noastre la Constantinopol, între care erau unii oameni eminenţi, cum a
Dimitrie Cantemir, în domnia tatălui său.
vorbeşte de Ioan Vodă cel Cumplit, de Petru Şchiopul, de Alexandru
spînzurat la Constantinopol în ziua de Paşti, de un Mihai, care este
• Dar confundă pe Ştefan cu fiul lui, Bogdan. Ştie, ca unul ce făcea
lin lumea diplomatică, şi la cît se ridica tributul moldovenesc, şi nu
în vremea sa, dar şi în trecut, aşa încît poate să arate sporirea lui: la
i era de 2 000 de scuzi *(ecus),* apoi s-a ridicat la 80 000, iar pentru

Muntenia la 140 000, căci domnii, pentru căpătarea tronului, se supralicitat şi astfel tributul sporea necontenit. Delacroix constată că ea era în contac mai direct cu turcii, dar şi, trebuie să o spunem, pentru că a fost mai ră guvernată decît celalt principat, prin domni de o calitate inferioară.

In Muntenia, observă povestitorul nostru, turcii, în afară de tribut, avur şi intenţia de a-şi pune un beglerbeg. Pe vremea lui Mihai, de fapt a şi foa instalat beglerbegul în Bucureşti, la Radu Vodă, unde era palanca turceaso ale carii rămăşiţe se mai văd încă, beglerbegul avînd supt ordinele sale u număr de subaşi pentru judeţe. Şi pe urmă ideea de a înlocui guvernare, arendaşilor creştini şi localnici prin guvernarea de-a dreptul a apărut q mai multe ori.

De la domnii creştini, cari au ajuns a se schimba „la fiecare trei ani' dacă aveau ori ba mai multe sau mai puţine legături cu dinastia cea veche — mare decădere comparativ cu epoca lui Vasile Lupu şi lui Matei Basarab - se iau, în afară de tribut, daruri considerabile. Domn ajunsese acum în urm fiul lui Leon Tomşa, care-şi zicea el însuşi aşa, dar care era poreclit Stridia-bej ceea ce nu înseamnă că ieşea în piaţă să vlndă stridii, ci numai că lua în arend pescuitul stridiilor, că era arendaşul pescăriilor. Ca să ajungă domn un pr< tendent, dădea acuma, pe la 1670, şi pînă la 400 000 de scuzi.

In descripţia lui Delacroix se reproduce şi scrisoarea regelui Poloni» către domnul Moldovei, din 25 marte 1675, în legătură cu libertăţile de comei cerute de acesta[1].

Cum se vede, nu un jurnal propriu-zis; se poate însă că notale să fi foi luate întîi supt formă de jurnal.

Interesul pentru lucrurile de comerţ e vădit, dar Delacroix avea şi inter* pentru chestiile religioase, despre care a vorbit în altă broşură.

Încă de prin anii 1630 iezuiţii francezi se luptau în Orient cu reprezintanţ religioşi ai olandezilor, fiecare căutînd să atragă biserica ortodoxă în tabăi sa. Patriarhul Chirii Lukaris a făcut atunci un catehism în care s-au descoper idei reformate, din care cauză a fost prigonit şi scos din Scaun, ducînd o lupi care nu s-a isprăvit decît cu moartea lui. Francezii, din partea cealaltă, apăra catolicismul, care se arăta prietenos faţă de greci, ca să-i atragă.

Ambasadorul francez de Cesy, pe vremea lui Matei Basarab, avea corni nicaţii prin scrisori cu domnii noştri în vederea misionarilor pe care Franţa trimitea aici. Pe la 1670, încercările acestea ale religiei catolice sînt încă foar puternice, şi de aceea Delacroix înseamnă într-una din lucrările lui **şicî** ceva despre datinele ortodoxiei în general şi ale noastre în special.

Să nu uităm că tot pe vremea aceasta un vechi credincios al domnii* din Moldova, care fusese silit a se desţera fiindcă se zicea că manifesta! dorinţa de a fi însuşi domn, numai pentru că era învăţat şi om de talent, făi o picătură de sînge domnesc, şi din această cauză i se tăiase nasul: spătar Nicolae Milescu, întrebuinţat de Gheorghe Ştefan în legăturile lui cu Franţ a fost rugat la Stockholm să facă pentru ministrul Franciei de acolo o expi

[1] V. extrasele din Iorga, *Acte şi fragmente,* II, p. 734 şi urip.

religiei ortodoxe, care a şi ieşit într-o publicaţie în limba latină patro-e acest ambasador: *Enchiridion sive s'ella orientalis occidentali splcn-*

doua carte, mai întinsă, a lui Delacroix e intitulată *Memoires du sicur Croix, cy-devant secretaire de Vambassade de Constantinople, contenant îs relations veritables de Constantinople* etc, şi a apărut la Paris în 1684.
strînge la un loc mai multe amintiri: că pe la 1671, în legătură cu răz-iurco-polon, a putut să vadă şi trupele noastre, fiecare armată, moldo-ică şi munteană avea 10 000 de oameni, pe cari i-a văzut pe un deal, ţii moldoveni îmbrăcaţi în roşu, iar cei munteni în galben: stăteau în ' de bătaie şi se prezintau bine, luînd loc îndată după ieniceri[1].

ealtfel, în ce priveşte trupele româneşti, avem pentru aceeaşi epocă şi ărturie, a lui Andreas Holtzel, care ni vorbeşte de participarea domnilor Istrati Dabija din Moldova şi Grigore Ghica din Muntenia, la expe-turcească împotriva imperialilor, din 1664.
rmata românilor, spune el, se înfăţişează ca îmbrăcăminte foarte modest, ind încălţaţi cu opinci, şi mai toţi avînd suliţi de lemn cu fier în vîrf, urceşti şi arce. La defilarea văzută, în frunte erau 1 000 de archebuzieri avînd pistoale sau archebuze „ghintuite": în fruntea fiecării companii *i* un boier, care avea şi doi cai liberi lîngă dînsul. Erau şi cîte doi tobo-; companie, dar mai mult nişte copii. Pe urmă veneau 1 000 de pedeştri hebuze de acelaşi fel. Amestecaţi cu românii erau şi turci, avînd şi ei n boier român în frunte. Apoi venea domnul cu suita lui, cinsprezece din Sfat, 200 de curteni şi sunau în preajmă-i şi trîmbiţe nemţeşti şi nente răsăritene, „tamburi turcheschi", care făceau un zgomot oribil, narturul.
; steag, — desfăşurat lîngă tuiul turcesc —, pe lîngă icoană, Sf. Gheorghe, Domnului, potirul împărtăşaniei, era şi o cruce albă, roşie, şi în ar-urcească se purta fără nici o sfială această cruce, 'au treizeci şi trei de grupe de cîte şaizeci şi pîna la optzeci de oameni. In este numărul total al trupelor, se spune că erau 5 000 de munteni şi le moldoveni ori şi 20 000 la un loc[2]. Cum se vede, cifrele se potrivesc î date în celelalte două izvoare pomenite.

alţi călători în aceeaşi vreme fac drumul prin ţerile noastre. Unul îşii este episcopul de Marsilia, Forbin Janson, negociator foarte harnic, 1676 a făcut drumuri în legătură cu aceeaşi politică franceză în aceste

f. extrasele din Iorga, *Acte şi fragmente,* II, p. 82—3.
orga, *Acte ţi fragmente,* I, p. 252 şi urm. — Pe acelaşi timp se semnalează prada or' noştri în Ardeal, *ibid-,* p. 261, no. 2. Ai noştri erau puşi să aducă turcilor ca-;lor ucişi; *ibid.,* p. 255.

El a văzut podul peste Nistru, şi ni spune că era păzit de 2 000 de ti; şi 5 000 de români[1]. Toate mărturiile acestea arată deci că totuşi domnii atunci puteau, cu mijloacele puţine ce le aveau la îndemînă, ridica o m armată, care, date fiind împrejurările, era destul de respectabilă şi care ai fost desigur capabilă să se bată, dacă turcii i-ar fi lăsat.

Pe la Iaşi, şi în anul acesta şi înainte, vin curieri francezi trimişi de el copul de Marsilia la Marele-Vizir, ca don Louis-Marie Didon şi alţii[2]. DiJ vine la Iaşi, în octombre 1677, sosind la Galaţi tocmai în momentul cînd servitor al domnului Moldovei, Duca Vodă, din lagărul turcesc, aducea vesi desminţită, pe urmă, că la asediul Cehrinului căzăcesc domnul ar fi fost rj la un picior şi armata lui tăiată. Duca se afla, de fapt, la Tighinea, împrei cu domnul muntean şi cu seraschierul, comandantul suprem al armatei t cești[3]. Moldovenii erau 5 — 10 000 de oameni, „fort bons et armes â la p< noise"[4]. Sulițile pîrlite şi opincile soldaţilor din 1664 fuseseră deci înlocu mica armată avînd acum o mult mai bună înfăţişare.

[1] *Jbid.,* p. 87. [2] *Ibid.,* p. 85-88. [3] *Ibid.,* p. 88.

[4] V. îmbrăcămintea unui asemenea soldat în memoriul mieu despre *Un ofiţer roi In oastea lui Carol al Xll-lea (Analele Academiei Române,* XXXIV).

111
ALŢI CĂLĂTORI MIRENI PRIN ŢERILE NOASTRE PÎNĂ LA 1700

i a doua jumătate a secolului al XVII-lea au fost fără îndoială şi i unguri pe la noi, şi, cînd zic: „călători unguri", înţeleg călători cari :alitatea lor naţională, pentru că printre călugării catolici cari au stat oi vor fi fost fără îndoială şi unguri. între dînşii se poate număra şi y, dar el face parte dintr-o categorie cu totul deosebită, un general de toate. Cine ar vrea să facă lista ungurilor cari au venit pe la noi, ea decît să străbată un izvor care ni s-a păstrat şi este de foarte mare suită pentru istoria noastră, mai ales pentru fixarea exactă a datelor: ile oraşelor ardelene, Sibiiul, Braşovul şi Bistriţa[1], iii dintre ungurii cari au fost la noi fără îndoială că s-au folosit de ce t aici pentru scrierile lor — cînd au fost scriitori ca Szamoskozy, care în latineşte o cronică pe la 1600 şi a lăsat şi note ce au fost publicate iireşte: foarte probabil cunoştea ţara prin el însuşi. Poate că, iarăşi, i, oînd, de Crăciun, Gabriel Bâthory, prinţul Ardealului, a venit aici , la Argeş şi aiurea, şi a prădat-o, era întovărăşit de cronicarul său, Bojthy (Bojthinus).

jsesc informatori unguri de aceştia pe vremea Râkoczeştilor, strîns ie domnii noştri, cari înnoiră, într-o formă mai acceptabilă pentru noi, le lui Gabriel Bâthory, el însuşi reluînd planurile lui Sigismund Bâthory, Temea lui Mihai Viteazul. După înfrîngerea şi uciderea lui Gheorghe y al II-lea şi trecerea iute a lui Acaţiu Barcsai şi a lui Ioan Kemeny, nvingători, au luat din secuime pe un biet nemeş, Apaffy Mihâly, şi au intr-însul prinţul Ardealului. Apaffy, cu toată neînsemnătatea lui per- a avut o stăpînire foarte lungă, netulburată de nimeni, ca unul care a pt aripa, ce-i ţinea cald, a turcilor. In domnia lui, a intrat în conflict ilimea ungurească, foarte neastîmpărată; care voia cu totul altfel de şi nemeşii din Ardeal s-au dus unde se putea căpăta ajutor împotriva

pzi-Ie în *Quellen der Stadt Kronstadt* (Brasso), în singurul volum apărut din *Socoiului,* în Hurmuzaki, XI şi XV, în *Socotelile Sibiiului şi Braşovului (Analele Acaomâne,* XX) şi in lorga, *Studii şi documente,* I—II.

lui, adecă la Poarta turcească, trecînd pe la noi şi uneltind cu boierii şi don noştri, ca Şerban Gantacuzino, un foarte însemnat factor politic pe a vreme. Astfel o serie întreagă de călători au început a umbla pe la noi în drui spre Poartă, şi nu e imposibil ca unii dintr-înşii să fi scris. Pînă ce, mai tlq Brâncoveanu a fost şi candidat la situaţia de prinţ al Ardealului, el care a pivniţi la Braşov, moşii la Poiana Mărului şi la Sîmbăta, unde se vede îi palatul lui lîngă biserica ruinată, cu frumoase picturi din veacul al XVIII-

Iată însă un ungur, care, în legătură cu aceste continui intrigi contra Apaffy, vine la Bucureşti în 1678. Călătoria lui, foarte scurtă, e tipăriţi foaia ungurească pentru material istoric, *Totenelmi Tăr* pe 1881.

Se descriu Bucureştii în cîteva rînduri, şi persoana Iui Duca Vodă, c era „om destul de frumos" — părere pe care doamna Anastasia nu părea s împărtăşească. în ce priveşte curtea din Bucureşti, se spune că era „regal foarte splendidă". Palatul este plin de o mulţime de curteni, căci, în ade^ pînă la cei din urmă fricoşi fanarioţi, noi am păstrat curtea noastră, cu fu ţionarii împăraţilor bizantini de odinioară, ţerile româneşti fiind refu{ tradiţiei politice bizantine, cum au fost refugiul întregii culturi balcanice.

Se strînge aici o mulţime de lume străină, orientală, căci e vremea c moda răsăriteană stăpîneşte în toate, cînd boierii se îmbracă întocmai c Constantinopoî: poartă giubele lungi, blănuri şi în mijlocul verii, papuci ir ei mobilează odăile lor ca la Ţarigrad, cu divanuri de jur împrejurul u mesuţe mici, mai mult pentru pus ceaşca de cafea decît pentru altă întrebi; tare; ei fumează din ciubuce enorme, trecînd fumul prin apă ca să aibă mult gust şi să gîlgîie; ei stau de vorbă cu picioarele supt dînşii, pe luxo covoare turceşti; se poartă în relaţiile sociale cu toată eticheta şi polit care se cerea unui „cilibiu" de Ţarigrad, ceea ce însemna exact acelaşi Iu ca, mai tîrziu, un „elegant" de Paris[1]. Este lux, dar nu-i aparţine numai Brâncoveanu bogatul. Şi înainte de dînsul era o curte strălucită. Duca Vo deşi mai puţin avut cu toate foloasele comerţului său, nu era nici el aşa departe.

Ca să-1 vedem cum se înfăţişează, nu în timpuri rele, ca în momentul c Magni vine la Iaşi şi vede sărăcia curţii refugiate la Cetăţuia, care, un sim adăpost, nu era reşedinţa domnului, ci în ocazii solemne, să luăm cîteva paj din cartea care cuprinde călătoria la Constantinopoî a unui „bailo" veneţi a unui ambasador al republicei pe lîngă sultan. E Giovanni Battista Don lucrarea lui a apărut Ia Veneţia în 1688.

Duca face o călătorie acolo la 1681, nu una ca aceea pe care o va f Brâncoveanu, în 1703, strîns de frică, aşteptînd închisoarea şi moartea, mulţi ani înainte de catastrofa lui, ci o călătorie sigură şi mîndră. Venea î pentru ca să pună la cale o căsătorie între Ştefan, fiul unuia dintre pre cesorii săi la tronul muntean, Radu Vodă Iliaş, şi cutare din fetele sale

[1] V. introducerea mea la *Documente Brâncoveanu,* Bucureşti, 1906.

)ilea, nu mai puţin, ca să capete pentru sine însuşi Ucraina, partea care tinde între Nistru şi Nipru[1].

Izvorul nostru, pomenind de acest scop al vizitei, spune că acolo, în ina, era loc pentru 14 000 de gospodării. Duca ar fi putut face un rai din locuri bogate, dar el a stat prea puţină vreme, pînă la noul război între şi poloni, în 1683.

Domnul Moldovei a rămas din iunie pînă în septembre 1681 la Gonstan-ol[2], în palatul lui propriu, nu la Bogdan-Sarai: casa era aşezată „dincolo >arta maritimă a Constantinopolului, care da în strada numită Fanar, tru mile de moscheia lui Eiub", moscheie socotită ca particular de sfîntă.

]ind i s-a făcut înfeudarea ca guvernator al Ucrainei, a fost un alai ordinar, care ni dă cea dintîi ocazie de a vedea ceremoniile de instalare inilor noştri, ceremonii pe care numai foarte pe scurt le cunoaştem din re mai vechi. Ştim că ei erau trataţi de patriarhul ecumenic după ritualul ■aţilor bizantini: nu era în toată creştinătatea Orientului un şef de stat ă se bucure de onoruri aşa de mari ca acelea care încunjurau pe voevozii ii cînd se întîmpla să fie unşi în capitala Imperiului. Alaiul pe străzi era ila al împăraţilor Constantinopolului, arunoindu-se bani în dreapta şi în : acum aspri de argint supţiri ca o cojiţă şi cari nu costau lucru mare.

•onato ni povesteşte audienţa la sultan a domnului. O astfel de audienţă i atunci un lucru important chiar şi pantru un ambasador creştin: sul-ca şi împăraţii creştini, apărea numai încunjurat de un fast extraordinar, îd cît mai puţin şi de cele mai multe ori deloc; o mişcare din cap, un , al lui se considerau ca o favoare extraordinară.

odă merge întovărăşit de două sute de persoane, purtînd calpace şi de brocard împodobite cu blănuri scumpa. In mulţimea aceasta sînt ri de curte, copii de casă, boieri. Intre ei Duca apare pe un cal foarte 3, într-un veşmînt de ceremonie veneţian din brocard de aur pe fond împodobit cu soboli.

itrînd în seraiul cel mare, e primit de ambasadorii străini. Trece apoi la ii vizirilor, unde i se dă caftan pentru dînsul. La sultan intră numai el ele vizir, Aga ienicerilor şi un „Vizir de bancă".

i adăugim că, în momentul cînd domnul era primit la sultan, el era în ordinul ienicerilor, ca semn de onoare din partea acestui corp privi-într-un manuscript de la Dresda este înfăţişat un voevod în costumul ; el poartă cuca înaltă albă de pîslă, cu surguciu, o rochie lungă albastră, ., cu legături de fir, papuci galbeni şi sabia mare încovoiată a ieni-

s-a petrecut în audienţa lui Duca la sultan, numai el a ştiut. Iese de u sceptrul aurit, cu buzduganul bătut cu nestimate, care servea, nu ca baston de mareşal, ci în mîna domnului avea o altă întrebuinţare: sr putea fi bătut, dar numai cu buzduganul domnesc. I se dă acum o e marele vizir, şi apoi — încă un fel de a onora pe domn — în faţa

• lorga, *Ucraina moldovenească,* în *Analele Academiei Române* ps 1912.
■ lorga, *Călători, ambasadori şi misionari,* ***Le.***
■ I°rga, *Acte şi fragmente,* I, la început.

lui se face plata ienicerilor, ceea ce-i procură mijlocul de a-i trece în re[1] Acum în curte el apare pe un cal dăruit de sultan, în veşminte bo pe umeri cu caftanul ce i-a fost dăruit. Şi îndată după aceea vin turci: facă cinste: 300 de ceauşi cu turbane mari de paradă. După ei, oai suitei: treizeci de paji ai sultanului, în haine de ceremonie, cu cucă de a şi mici halebarde, aşa cum îi imitaseră în uniforma copiilor de casă moldo la începutul veacului, un Radu Vodă şi un Gaşpar Gratiani.

Pajii constantinopolitani sînt îmbrăcaţi în haine roşii-cîrmuzi] broderii de aur fin şi cu fluturi de aur, pînă la genunchi; dedesupt poa cămaşă de argint pe fond alb, apoi pantaloni roşu-aprins şi ciuboţele gal]

IV

UN ARHEOLOG ENGLEZ ÎN BUCUREŞTII LUI BRÂNCOVEANU

şteptat călător englez vizitează principatul muntean pe la mijlocul i' prosperei domnii a lui Constantin Brâncoveanu. april 1702 epigrafistul Edmond Chishull, capelan la factoria companiei la Smirna *(chaptain to the factory of worshipful Turkey company of* [1]*),* trecea, în suita ambasadorului englez la Gonstantinopol, Paget, a la Turtucaia, fiind întîmpinat pe malul stîng de acel Toma Ganta-care era să treacă la ruși fără ordin, în 1711, sperînd a găsi la capătul •ii sale coroana principatului muntean: cu el era o strajă de cinzeci de încunjurînd cele două cocii de gală, dintre care una primeşte pe nobilul . La popas sînt corturi bogate.

cale, ţara e frumoasă, dar pustie; cruci de lemn arată vechi morţi ;cute. Comana răsare pe deal, cu bietul sat supt zidurile ei; doar apa pentru popasul de seară. In văi florile primăverii fragede, între care Ibateci. La Popeştii din Ilfov, satul cronicarului Radu Popescu, vestea regelui William.

dnte de Bucureşti, cocia e adusă de fiii mai mari ai domnului, Gonstan-tefan, elevi sîrguincioşi ai Academiei de studii; în jurul lor, cinci sute i, o casă mică domnească lîngă reşedinţa lui Constantin Vodă e gătită oaspete, „frumoasă şi elegantă *(fair and gentle),* făcută din piatră, ă, după datina locului, cu şindilă", care, „cu apartamente după moda or, putea fi socotită măreaţă în comparaţie cu barbarele clădiri ale din vecinătate: în faţă e o vastă grădină, la dreapta alta, ceva mai nbele plăcute şi dînd destulă umbră şi verdeaţă". Aici, îl cercetează Srâncoveanu, venit călare, prin grădiniţă, şi întîmpinat la porţile ei. *i* învăţatul unchi al lui vodă, Stolnicul Constantin Gantacuzino. înt descrişi, şi iată portretele lor:

nnul „e un factor de bună rînduială şi disciplină în ţară, un învietor îcturii şi îndemnător al învăţăturii în Bucureşti şi în alte locuri al©

wels in Turkey and back to England... printed ***by W.*** *Boivyer* ***in the year***

principatului, în care a introdus două ori trei tipografii şi a publicat îi unele cărţi de folos pentru învăţătura şi edificaţia bisericii greceşti. Are patruzeci şi şapte de ani şi zece copii, patru din ei băieţi, cel de al doi — Ştefan —, „în vrîstă de aproape patrusprezece ani, bine instruit în Jatii şi grecește. E de o fire afabilă, blinda şi curtenitor, generos, cu grijă de terea familiei sale şi mare sprijinitor al religiei; de aceea e darnic în cheli pentru tipărirea şi scoaterea de cărţi, înălţarea de mănăstiri, împodobire biserici şi alte acte de pietate". Stolnicul, „un om în vrîstă care a călătci multe părţi ale Europei, priceput în discuţiile bisericii lor ca şi în unele ş liberale, bine iniţiat în politică, şi prin sfaturile lui mai ales sprijinia pe do: de acum, spre cinstea şi folosul terii"[1].

A doua zi vizita ambasadorului la domn, care-1 primeşte la scări, îi beşte un ceas şi jumătate şi-1 duce la masă, „sumptuoasă". Lîngă ei doi, ase fiii pomeniţi ai lui Brâncoveanu, ginerii, boierii; de altă parte suita en cu Toma Cantacuzino. Prînz de „măcar şapte ceasuri", cu mult vin n toasturi pentru sultan, pentru împărat, pentru regina Angliei, în salv tunuri: se adauge, de domn chiar — „deosebită curtenie, ospitalita amabilitate" —, urări pentru toţi străinii de faţă. La urmă vodă îmbra< musafir cu un caftan scump. „Palatul prinţului, cu apartamentele şi gră(alipite e în adevăr nobil şi măreţ, şi, cu toate că nu poate fi compan unele din ale altor prinţi creştini, e mult preferabil acelora în care turcii ranţi atît de ambiţios se complac."[2]

La 26, după biserică şi predica obişnuită, vizită la patriarhul de salim, Hrisant Notară, cărturar de frunte şi îndemnător la şcoli în an noastre teri. Pe înaltul cleric îl află într-un han făcut de Brâncoveanu apartamente largi şi prăvălii", cedat Sf. Mormînt, căruia-i dă la douăze pungi pe an: e Sf. Gheorghe Nou.

Un astfel de vizitator nu putea să neglijeze tipografia. Se lucrează a la o carte arabă pentru patriarhul de Antiochia, la un Chiriacodromion **Maxim.** Chishull cumpără mai multe cărţi, între care un liturghieriu. I s> da cărţi greceşti de supt aceste teascuri, între altele una plătită de inflv boier Gheorghe Castriotul; Constantin Cantacuzino şi-a adus prinosul[8]

Iar se schimbă vizite între vodă şi Paget, urmînd aceea la stolnic. . acesta se capătă un frumos cal românesc, de la Brâncoveanu alţi doi. dintîi i se trimete în schimb un inel de diamant în valoare de 300 de i

Cum, seara, se cercetează Cotrocenii, socotiţi ca zidirea cea mai frun a terii, avem descrierea mănăstirii, aşezată între copaci bătrîni, vii, grad întinse pajişti. între chiliile pentru patruzeci de călugări şi ce mai tr pentru obşte, biserica sprijinită de pilaştri, zugrăvită şi aurită, cu mormi şi portretele Cantacuzinilor, lingă care tuiurile şi steagul, pe lîngă un pi cu Treimea („another called the paschal coloures")[4].

înainte de a părăsi Bucureştii, descrierea oraşului. în jur mahala case supt pămînt; în mijloc curtea cu casele boierilor; ziduri de piatră, gr

[1] Reprodus în *Revue historique du sud-est europeen,* **1, p.** 405.
[2] ***Ibid-,*** **p.** 406. [3] ***Ibid-,*** **p. 467. *** ***Ibid.,*** **408.**

luci groase de stejar, coperişuri de şindilă; străzile sînt podite. „Vederea ji e plăcută la distanţă, din cauza multelor case ale boierimii, a palatului ui si a numeroaselor biserici şi mănăstiri."
x tara, care dă turcilor tribut de 320 de pungi, e, cu toată producţia ră', miere, piei, cai, sare", săracă, ţeranii, şerbi, stînd în bordeie mai

aiul popas spre munte e la Creţuleşti, unde Brâncoveanu face, lîngă casa fiului mezin. Al doilea e la Tîrgovişte, unde sălaşul e la curte, s vară e frumoasă, de piatră, regulată, „comparabilă cu cele din creş-sa mai civilizată"; splendide grădini. încunjurimea place călătorului, i, părăsită din cauza trădării lui Ghica — a se ceti: Mihnea —, reca-cinci ani pe domn, cu condiţia de a nu face întărituri; se îndeamnă ea a-şi reface şi ea casele. La Dealu frumoasă mănăstire cu păreţii ră sculptată.
la Izvoare se urmează Dîmboviţa, cînd pe un mal, cînd pe altul. Pe supt dealuri Coteneştii. Mai departe Dragoslavele şi Rucărul (se merge i, de curînd descoperită, a stolnicului în mînă) cu casele de lemn prin ii cărora iese fumul.
d se ajunge la punctul de unde se trimet înainte bagajele în Ardeal, ii vizitator face istoria terii, cu multe ştiri de folos: primul tribut de mngi faţă de peste 60 ale Moldovei; moneda: lei olandezi şi veneţieni, i" polone, bani *(bains)* saxoni, 132 la un leu; oaste de 20 000, din care şi în timp de pace: limba, „amestec stricat de latineşte şi italieneşte, în întîmplat a se primi şi cîteva cuvinte turceşti şi slave"; vinuri bune; ceaşcă, dar „mi s-a asigurat că în unele biserici era admisă limba cel puţin au adesea Scriptura şi alte oficii în această limbă, dar litur-îşi mai rar" — e tocmai marea reformă a epocei. Bisericile, şi cu toaca, fresce şi cu iadul la intrare, sînt „foarte frumoase, bine zidite, bogat >ite, din bielşug zugrăvite".
hotarul Ardealului, soli: contele Mihail Mikes şi delegaţii Braşovului, 3 imperială; cazacii munteni se retrag. Branul salută cu douăzeci şi tunuri pe ambasador. I se pare că alături e locul înfrîngerii lui Heissler îşti). Se atinge Rîşnovul, unde iar castelul dă drumul tunurilor. La soldaţi de-a lungul străzilor. De sus, se priveşte oraşul, în care nu se moaşa biserică românească" din Şchei; Biserica Neagră a trecut prin mare; coperişurile sînt de şindilă. Codlea, Vlădeni, unde pleacă Toma sino, lăsînd încă două cărţi din partea stolnicului. Şercaia şi malul Făgăraşul, „mare, dar împrăştiat" (paroh calvin care a învăţat în Ucea, „sat numai de români", „foarte încîntătorul Porumbac", unde are din partea generalului de la Sibiiu; castel al lui Apaffy. Dincolo pare generalul Rabutin şi sibiienii. în oraş bat tunurile. Apoi Paget *i* la Cluj.
dci românii sînt păstori, cari şi-ar oferi copiii ca să-şi scape viţeii — mai fi spus-o bunului arheolog şi asta?!

V

CĂLĂTORI APUSENI SUPT BRÂNCOVEANU ŞI NICOLAE MAVROCORDAT

Am văzut din Chishull că el a căutat să se puie in contact cu reprezintanl bisericii ortodoxe. Că a fost la Sf. Gheorghe, care era pe vremea aceea mana tire, cu han, închinată patriarhului din Ierusalim, întreţinîndu-se din vet turile lui (pe lîngă aceasta era hanul lui Şerban Vodă şi altele mănăstireşti în ce priveşte tipografia, in Moldova de la 1670, se făcea aceeaşi operă **mănăstirea** Cetăţuia, de lîngă Iaşi. Şi era un grec foarte influent, care m multă vreme a fost ca un fel de supraveghetor al întregii noastre vieţi *re.* gioase şi culturale, patriarhul de Ierusalim Dosoftei, care, Ierusalimul fiii pe atunci în deplină decadenţă nu stătea acolo, în amestecul cu turcii, care l era foarte agreabil, ci aici, unde toate onorurile-l aşteptau.

Astfel, în epoca lui Şerban şi a lui Brâncoveanu în Muntenia, a lui Dui Vodă şi Constantin Cantemir în Moldova, el a pus bazele culturii superioai greceşti în aceste regiuni, tipărindu-se cărţi de foarte mare importanţă, dint «are unele nici n-au mai fost reeditate după aceea, ca *Istoria patriarhiei d Ierusalim,* imensul tom cu splendid tipar care este şi azi în mînile tutur cercetătorilor. Tot ceea ce grecitatea avea mai distins în domeniul artei tip grafice, ca şi în acel al literaturii venea aici la noi.

Multă vreme am crezut că aceasta este o umilinţă; acum nu mai e ni un motiv să credem aceasta, pentru că, de fapt, nu noi cedam înaintea cultui greceşti, ci era altceva: noi deveniserăm patroni ai culturii greceşti, cum dev niserăm patroni ai ortodoxiei prin aceea că asupra noastră trecuseră toal datoriile în acelaşi timp cu tot prestigiul, toată influenţa şi toată situat de hegemonie a împăraţilor Bizanţului. Prin urmare, aceasta nu este i element de scădere, ci pentru domnii noştri unul de înălţare. Cheltuiala e foarte mare, însemnătatea în toată lumea orientală a lui Constantin Brânc veanu a fost însă extraordinară, numele lui fiind cunoscut pînă în cele m depărtate locuri din Orient.

Căci, pe lîngă tipar, se mai adăugia nesfîrşita pomană pe care a făcut el timp de douăzeci de ani şi mai bine pentru menţinerea rosturilor ortodoxi întregi: patriarhiile toate erau în legătură, cei patru patriarhi fiind deprir să se uite la dînsul în toate nevoile lor şi să-i ceară ajutorul. Numirea l

i era totdeauna determinată de voinţa Brâncoveanului, precum înainte
rt>ia lui Vasile Lupu şi lui Şerban Cantacuzino nu se putea aşeza nici un
oe un scaun patriarhal, iar, dacă se întîmpla ca unul să cadă jertfă intri-
el se muta la noi, cum a fost cazul cu Dionisie patriarhul de Gonstanti-
şi domnul făcea tot ce era cu putinţă ca să-l aducă din nou în scaunul

)ar avem şi multe ştiri despre călătorul de un caracter cu totul parti-
si de o importanţă, pentru vremea de atunci, extraordinară, care e
;.El dorea să cerceteze locurile noastre, şi prin urmare a luat toate măsu-
entru ca drumul, în loc să se facă pe calea obişnuită spre Apus, şi care
dus prin Adrianopol, Niş şi Belgrad, să se urmeze prin regiunile noastre,
ntovărăşit de o suită de mai multe persoane: de fratele lui şi de un număr
)oieri", cum spune cronicarul Terii Româneşti, Radu Greceanu[2], care
neşte despre această călătorie.
drumul pe care-l urmează Paget probabil că e descris în rapoartele sale
te, dar ne mai putem sprijini pe notiţe din alte izvoare diplomatice şi
Jes pe cele cîteva pagini pe care le dă cronicarul nostru. [5]aget se opreşte la
Turtucaia, — cel dintîi călător dintre mulţi ce vor fi auinţat acest drum,
care înseamnă vadul. De aici trece la Olteniţa, ca ii din secolul al
XVIII-lea.
ndată ce atinge pămîntul terii, i se trimite din partea domnului o -solie,
îită din doi boieri cari probabil aveau cunoştinţă de limbi străine, Toma
tcuzino, care va fugi la ruşi în 1711, şi Pătraşcu Brezoianu. Mergînd mai
te, pînă la Popeşti, este întîmpinat de cei doi fii mai mari ai Brânco-
ilui, Constantin şi Ştefan, întovărăşiţi şi ei de un număr de boieri: doi
icuzini, Mihai şi Şerban, apoi Radu Izvoranu. Beizadelele erau tineri
s bine crescuţi, şi la şcoala grecească a lui Şerban Vodă, căci tatăl lor
duia să întemeieze o dinastie. Fiind atît de bogat şi de influent, cunos-
al tuturor lucrurilor turceşti, prin minte nu i-ar fi putut trece catastrofa
1714 şi biruinţa unor duşmani pe cari atunci nu-i avea încă, fiind oameni
rejma lui, cari-i cunoşteau toate secretele diplomatice.]ei doi fii de
domn introduc pe Paget, „omul cel mare, cinstit şi înţelept"[3], "ătă
domnească, cu suita de călări, prin Văcăreşti, la Bucureşti (în april .
Impresia pe care i-a produs-o oraşul nu o ştim, avînd numai descrierea
îishull. Găzduit în casele de boier ale Brâncoveanului, Paget, care mul-
ite, prin patru de-ai lui, între cari fratele oaspetelui, e vizitat întîi de
în ascuns, acesta vrînd să afle imediat scopul vizitei. E o întrevedere
:ulară, „fără alai", dar cu primire la scara de jos, înainte de a se ajunge
dienţa solemnă.]ra vremea cea mai frumoasă din an, în care locurile
noastre se înfăţi-
în chipul cel mai plăcut. însemnătatea audienţei de la 25 se găseşte
nica lui Radu Greceanu, care ne face să vedem fastul de care era întovă-
orice „ţărmonie" la curtea bogatului şi mîndrului domn muntean,
mete o carată mare şi alte trei mai mici cu ginerele brâncovenesc,
Radu

.

V. Memoriile mele la Academia Română, voi. **XXXVI, XXXVII** şi XXXVIII. *Viaţa lui Constantin-Vodă Brâncoveanu,* Ed. Ştefan B. Greceanu, Bucureşti, 1906. Greceanu, p. **111.**

Iliaş. Fiii domneşti duc pe Paget pe scara cea mare la un foişor unde este în1 pinat de vodă. Din foişor e dus în sala divanului, unde se află toată pai militară a curţii Brâncoveanului, căpitanii, ceauşii, stegarii. Erau aşe in perfectă ordine, imitînd, după putinţă, lucrurile care se vedeau la Gonsi tinopol în împrejurări de felul acesta. Căci perfecta etichetă constantinop tană era socotită ca una din datoriile în viaţa politică ale domnului munte în odaia de alături, spătăria cu stelele, stăteau boierii toţi, după rangul Patru tunuri salută intrarea aici a solului.

Audienţa ţine mai multă vreme, vodă fiind pe un pat, iar Paget în ci „scaunul domnesc". Ce au vorbit, evident, că nu ni va spune cronicarul Br coveanului, chiar dacă va fi ştiut. Apoi se întinde masa, la care iau loc Paj fratele lui, „boierii" aceştia englezi la mîna dreaptă, iar boierii terii la m stingă. Ce era atunci eticheta mesei domneşti în Muntenia ne-o putem în< pui foarte bine după eticheta pe care o cunoaştem, în cele din urmă amănu şi cu toată precizia dorită, din *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Gantei] între cele două curţi, era, în adevăr, o necontenită emulaţie, aşa încît s raportul îmbielşugării şi strălucirii formelor nici unul nu se lăsa învins celalt. Dealtfel, în vremea aceasta, cînd Moldova era prădată de poloni şi stoa de turci, Bucureştii aveau o splendoare mult mai mare decît ce se pu descoperi în Iaşii sărăciţi.

Se ridică „sănătăţi" — toastul se chema aşa: „sănătate". în momen în care se ridică ele, cum ştim din toate izvoarele, se dă drumul din nou cele patru tunuri din faţa palatului şi la „puşti". Se bea foarte mult. Aceas cu tot caracterul lui oficial, o înseamnă Radu Greceanu, care la urmă sp\ că ambasadorul şi „boierii" lui s-au îmbătat cu totul, „măcar că de nim n- au fost siliţi", adaugă cronicarul. Un „conteş cu spinare de samur" e da domnesc către ambasadorul englez. Carata fiind la îndemînă, ambasado şi suita slnt duşi înapoi acasă.

Văzurăm că a doua zi vodă vine prin grădini la ambasador. Urmeo apoi audienţa de congediu, suita engleză singură întovărăşindu-1[1], pînă „foişorul cel mare despre grădini". Se pregăteşte alaiul de plecare. I se ambasadorului conducerea ginerelui domnului şi trupe, care-1 întovărăş pînă la margenea Bucureştilor, lăsîndu-se cu călătorul un „steag de slujito: un cortegiu militar, care merge pînă la graniţă.

Drumul pe care-1 urmează acum îl cunoaştem din atîtea izvoare conte porane: el suie cursul Dîmboviţei. Se pomeneşte şi popasul pe care 1-a fă ambasadorul, la Rucăr, după nouă alte „conace" — nu ştiu dacă era car tină în momentul acela, dar pentru astfel de călători nu se ţinea samă de p scripţiile ei. De la Rucăr Paget trece în Ardeal, „în ţinutul nemţesc", Greceanu, fiindcă de cîţiva ani de la pacea care s-a încheiat la 1699 în Cai văţ Ardealul era în stăpînirea austriecilor. Aceasta este călătoria lui Paget. Am spus că sensul politic nu-1 vom putea afla decît în momentul ci rapoartele diplomatice engleze vor fi tipărite şi Paget însuşi va vorbi. So telile domniei nu pot aduce decît amănunte materiale. Ştim însă un luci

[1] Greceanu, p. 113—4.

ncoveanu avea oarecare greutăţi cu austriecii în ce priveşte ruperba)r bisericeşti ale românilor din Ardeal cu scaunul arhiepiscopal de Tîr- de care atîrna mitropolia ardeleană. Cînd au venit imperialii în Arde&l, 'lor a fost să se sprijine pe o parte măcar din populaţia numeroasă inilor din această provincie împotriva privilegiaţilor, a ungurilor şi oameni cu pretenţii, pe cînd românii erau bucuroşi să se ridice către t de „naţie politică". Deci, pentru ca aceşti români să fie numai în împăratului, se va desfiinţa legătura ierarhică religioasă ce aducea ;himb de idei şi aspiraţii politice între ardeleni şi noi. laţiile dintre Brâncoveanu şi austrieci, o bucată de vreme rele, s-au itățit pe urmă, în paguba lui, căci a ieşit compromis din ele. Ceea ce-î nsă pentru moment era aceasta: că legăturile tradiţionale, care ţineau >a secole, care aduseseră şi atîta folos pentru poporul românesc, fuseseră Mitropolitul Ardealului va fi prefăcut într-un simplu episcop, mutat n Alba Iulia la Făgăraş, în colţişorul de pămînt care aparţinea româ- îai mult decît oricare altul: o degradare a mitropoliei ardelene. Şi, unei, mitropolitul Atanasie iscălise cele patru puncte de unire, primise a împărătească, pusese la gît un portret al împăratului cu lanţ de aur, oetrecut pe străzile din Alba Iulia cu tot alaiul oficialităţii; aici fusese nat de guvernatorul provinciei, în sala anume pregătită, pentru a i se iloma: totul ca să se rupă legăturile dintre „ţară" şi dînsul, şi mitropoli- ie omul „împăratului". Şi Brâncoveanu a fost foarte curajos în apărarea •ilor bisericii muntene, pînă ce a primit acel răspuns jignitor din imperialilor, în care i se spunea că, precum nu se amestecă împăratul e românești, aşa să facă bine voevodul să nu se amestece în lucrurile ţiei[1].

tfel drumul lui Paget avea şi un oarecare înţeles politic, care a ajuns i o consecinţă politică, aceea de a stărui pentru legăturile ierarhice dicăi ardelean cu Muntenia. Dealminteri Paget va fi primit bucuros . intervenţie şi pentru alte motive: englezii s-au arătat mai duşmani i catolicism decît mulţi alţii cari au îmbrăţişat deosebitele forme ale antismului; ei au fost mai militanţi şi au rămas aşa pînă în zilele . Dar, deoarece ortodocşii pe vremea aceea negociau cu protestanţii, idemnul a venit din partea celor mai culţi, adecă din partea acestor nă — , lui Paget îi convenea să vorbească în numele bisericii greceşti, înd pe cea anglicană ca patroană a acestei biserici, pe un timp cînd scopul de Canterbury, şeful aceleia, scria grecilor în vederea unei legă- tre cele două organizaţii.

mtr-o serie de ofiţeri austrieci, din cari vom alege unul singur mai unoaştem împrejurările din Oltenia numai în epoca ocupării de imperi- 8—39). Austriecii au venit aici cu planuri foarte mari: populaţia insă nemulţămită de la început din foarte multe motive. Ea era deprinsă iministraţie patriarhală foarte cruţătoare, iar noii stăpîni au introdus ■u regim de contabilitate în sens occidental, jupuind pe fiecare tocmai

>rga, *Istoria bisericii,* II, p. 3 şi urm.

cum scria la carte; au călcat privilegiile boierilor, supuindu-i la impozite; a călcat privilegiile clerului, acordînd protecţie specială bulgarilor catolici instalînd un episcop al acestora, care a funcţionat o bucată de vreme la Cr; iova; au nemulţămit şi pe ţerani, din cauza caracterului cu totul precis neiertător al cererilor de impozite, cît şi din cauza prestaţiilor nesfîrşite penti facerea drumurilor şi cazărmilor. Doar au făcut calea pe Olt de la Cîiner Arxavia, cum ziceau ei. Pe lîngă aceasta populaţia mai era jignită şi din a motiv: oamenii făceau comerţ mai ales cu porci, — căci boierii olteni în specie ca şi bogaţii din Serbia, cu porcii şi-au făcut mai ales averile. Gînd au ven austriecii, au scăzut valoarea monedei turceşti, au distrus valuta, iar, 1 de altă parte, au pus toate piedecile spre a opri comerţul cu Turcia, şi, cum ţ austriecii, cumpărau cu preţuri de rechiziţie, au ruinat cu desăvîrşire ţar aşa încît toţi ajunseseră a fi contra lor. Pacea de la Belgrad a fost' salutai deci cu bucurie mare, căci s-a putut uni ţara de dincolo de Olt cu domn din Bucureşti.

Dar, cît au stat aici austriecii, au făcut hărţi. Memoriul de care o fie vorba acuma, redactat între anii 1718 şi 1730, este o explicaţie pent o hartă de acestea[1]. Totuşi ici şi colo se găsesc descrieri care ni sînt folositoai Aşa se vorbeşte de mănăstirea Cornetul, de Cozia, de Vodiţa lîngă Vîrciorov care atunci nu era cu totul în ruine, căci îşi aşezase aici lagărul generalul Vet răni pe vremea lui Brâncoveanu. Ofiţerul află Strehaia într-o stare de conse vaţie perfectă: o pune în legătură cu Mihai Viteazul. Afară de aceasta pom neşte de mănăstirea Brâncoveni din Romanaţi, de care se îngrijise Consta tin Brâncoveanu în ultimul timp[2].

între oraşe, Craiova este înfăţişată ca înfloritoare, avînd un bîlci care **ţioj** patru săptămîni, cu un han al companiei orientale, proprietatea egumenul de Hurez, mănăstirea lui Brâncoveanu, apoi cu un han al negustorilor, avîi şi un foişor, şi în sfîrşit un han de rînd, unde poate să vie oricine. Acest *hi* fusese ars de turci şi se întrebuinţa ca magazin militar. în Craiova, uni domnul venea din cînd în cînd cu prilejul bîlciurilor, erau şi case domneş ale căror urme nu se mai cunosc. Se pomeneşte în treacăt de Caracal, şi spune că aici fusese reşedinţă domnească, desigur a lui Mihai Viteazul, ca Rîmnicul-Vîlcii. Dar în rîndul întîi se recomandă ca viitoare capitală a C teniei, ca aceea care trebuie să fie aleasă de preferinţă, Tîrgul- Jiului, în bui legături cu Ardealul, putînd fi apărat mai sigur, de către Carpaţi. Severin pe vremea aceea nu era decît „Turnul", care este descris pe scurt: oraşul întemeiat pe vremea Regulamentului organic, reşedinţa judeţului fiind în inte la Cerneţi. Pe lîngă aceasta ni se vorbeşte de Baia de Fier, de Baia (Aramă. E vorba chiar de Islaz unde, se spune, s-ar vedea baza unui pod lemn care ar fi fost odinioară aici, şi s-ar fi găsit multe monede.

Ceea ce cred că poate interesa iarăşi este că mărcile oltene, aşa cum cunoaştem, nu existau înainte de ocupaţia austriacă; generalul Stainvi este cel care le-a hotărît, şi cred că şi mărcile celorlalte judeţe s-au luat du cele impuse Olteniei de generalul austriac.

[1] Hurmuzaki, IX, p. 620 şi urm.

[2] înfăţişările de austriaci ale acestor mănăstiri în *Archivele Olteniei* din Craiova, 1927

i afară de informaţiuni geografice ofiţerul are oarecare ştiinţă despre tre-
terii. Vorbeşte de sarmaţi, de împăratul Traian, de Isaac Anghelul şi
,ele.
i ce priveşte limba noastră, se recunoaşte că este de origine latină şi că
ămănînd mai mult cu latineşte decît limbile romanice din Apus. Oltenia
ciază foarte mult, ca una ce este un adevărat bulevard pentru Ardeal.
ie să fie ţinută cu orice preţ, şi se cere să fie completată cu Loviştea ar-
ă.
ara-i pare anonimului foarte sănătoasă, aierul fiind veşnic în mişcare;
împrejur a fost ciumă, numai aici nu. Cîrmuirea numără un ban şi vor-
ji au fost prefăcuţi în funcţionari statornici pe vremea austriecilor.
î ating şi deosebitele clase sociale. Despre religia terii se arată că sînt
lulţi preoţi, uneori pentru un sat patru, iar pentru un tîrg şi zece. Aceasta
din faptul că, atunci cînd un ţeran nu voia să plătească birul, mergea
n ca să dea ceva vlădicăi grecesc, care-1 făcea preot, şi, din momentul
preot, nu mai plătea birul. Simpli ţerani, unii nici nu cetiau bine, şi nu
eau slavoneşte.
a trebuie să uităm însă că pe vremea aceea în mănăstirile noastre se
traducerile admirabile din greceşte care fac cinste acestor lăcaşuri,
eoţii plăteau episcopului o dată sau de două ori pe an trei-patru lei.
)rbind de boieri, se arată că n-au mai multă cultură decît clerul; îşi
aarte rău copiii. Aceşti copii nu sînt dedaţi exerciţiilor cavalereşti cu
au deprinşi cei din aristocraţia austriacă; creşterea ce o capătă este
acă dintr-înşii „gute czakoys", adecă „buni ciocoi".)coi, „ciocoinici",
precum am găsit într-o cronică a lui Matei al Mirelor, anii 1620,
înseamnă încasatori abuzivi de impozite. Şi, ni spune călă-jstriac,
părinţii îi trimet ca să încaseze dijma oilor. Dealminteri, ada-el, sînt
inteligenţi, de o inteligenţă nativă, pe care n-o îngrijesc. Iar, ă
aceasta, sînt foarte şireţi (verschmitzt).
ce priveşte pe ţerani, se afirmă ceva care merită într-adevăr să fie re-
fiţerul, care venea din statul austriac, unde ţeranul era şerb şi n-avea
se mute de pe moşie, constată că la noi nu era serbie. Numai pe vre-
gulamentului organic s-a venit cu teoria că ţeranul fusese şerb, şi
cut proprietarii mare milă că-i mai iartă din datorie. Se zice aici cu
la ţerani: „ţeranul nu e şerb, ci numai ţiganii sînt îndatoraţi cu tru-
>i trebuie să servească nobililor". Mai departe: „pentru că însă mulţi din
ani nu sînt moşneni sau oameni aşezaţi cari să aibă pămîntul lor, şi
să se facă plugari pe pămîntul boierului, de aceea de multe ori sînt
iestul de aspru". Erau supuşi la un număr de zile de lucru, pe care
ii le-au fixat la douăsprezece, ceea ce era foarte favorabil, şi la dijmă,
se lua niciodată — lucru foarte interesant — din livada sau grădina
ne pe care o sădise însuşi ţeranul, ci numai de pe cîmpul unde se chel-
unca lui: se plătea dijma, şi nu mai mult.

Comerţul se făcea cu Ardealul.

Mulţi români sînt cizmari, croitori, cureîari, tabaci, iar restul îl fac ţi nii cari cunosc toate meşteşugurile, ca şi muzica.

Cu privire la obiceiuri, se înseamnă că ţeranul mănîncă mămăligă; boi nu consumă pîne, ci azimă. In ceea ce priveşte îmbrăcămintea, portul lor mană cu al polonilor, portul ţeranilor este acelaşi, neschimbat pînă acv

Se arată şi cîte ceva în ce priveşte obiceiurile lor: de exemplu cînd mo o rudă, bărbaţii din familie umblă cu capul gol, aşezînd, cînd plouă sau e f o bucată de pînză care atîrnă pe spate.

In producţia terii, se mai observă că, pe lîngă exportul de porci, se met pînă la 1 000 de saci de lînă în Ardeal.

Minele se arată neîngrijite, de frica turcilor, deşi se citează aurul cart scurge pe Olt, adăugind că trebuie să se caute locul de unde vine metalul, c ce nu poate lipsi. Se aminteşte că erau „băieşi" pe Lotru, şi că pe valea trului se află o localitate „Rudăreasa", care arată iarăşi exploatarea de mi

In ce priveşte sarea, 40 000 de florini se plătesc ca arendă pe an de f care ia acest venit.

Despre locuinţile ţeranilor se aduc înainte lucruri pe care nu le put admite, anume: casele sătenilor ar fi făcute din porunca nemţească. Adevt este că în acel timp bordeiele covîrşeau ca număr locuinţile de deasupra păn tului. Şi aceasta se explică foarte uşor prin faptul că oamenii, ascunzîndi în bordeie, scăpau mai uşor de stoarcerile turcilor şi preferau, cu toate neaj şurile, sistemul locuinţilor subterane. Austriacul pretinde că „locuinţile e înainte supt pămînt, ceea ce se numeşte bordeie, dar că s-a poruncit să se f apoi case deasupra pămîntului"[1].

înainte de-a trece la alte izvoare ce privesc domnia lui Nicolae Ma\ cordat, cîteva observaţii asupra epocei fanariote însăşi în felul cum o judec acum şi împotriva felului cum era judecată cu douăzeci de ani în urmă[2].

Nu este adevărat că in Muntenia după Ştefan Cantacuzino, care a *i* prigonitorul şi înlocuitorul la domnie al lui Constantin Brâncoveanu, pen doi ani de zile, ca să isprăvească şi el ucis de turci, sau că în Moldova, di trecerea lui Dimitrie Cantemir, s-ar fi petrecut ca o rupere de continuii ca o catastrofă în istoria noastră, că pînă atunci, adecă, a fost viaţă roi nească, cu caracter naţional, şi deodată tot caracterul naţional a dispăi toate elementele româneşti au fost înlăturate şi au venit grecii, cum ar fi v< barbarii evului mediu, cari nici ei nu erau aşa cum ni-i închipuiam, ca să s stituie caracterul lor caracterului indigen. Profundă eroare! Noi am fost popor care n-am ştiut cu ce să ne mîndrim, şi erau lucruri cu care am fi pu să ne mîndrim şi am crezut că ne putem mîndri cu lucruri care, privite b: contribuie să ne umilească.

[1] Pentiu dsserіcrea ofiţerului Schwanz von **Springfeld** v., după *Ungarisches Magi* III, p. 179 şi urm., Bngel, Gesch. der Walachey, p. 43.

[2] Cf. expunerea mea *Cultura română supt fanarioţi,* în *Două conferinţi,* Bucu| 1898.

i ce fel de popor am fi fost noi dacă am fi suferit o astfel de invazie, fi lăsat în felul acesta să dispară tot tezaurul tradiţiilor de autonomie de guvernare prin noi înşine? Am fi fost vrednici atunci, nu numai de 3Opleşire, dar de orice altă tiranie. De fapt, n-a fost aşa. Grecii erau iti de'mult în viaţa noastră, încă din secolul al XVI-lea, iar în comerţ al XV-lea. Dintre doamnele lui Ştefan cel Mare, una a fost o rusoaică *v* dar alta, Măria, era o greacă, din Mangup. Atîţia domni fuseseră e aceasta de sînge grecesc, atîţia români au fost crescuţi la Constan- vorbind greceşte mai bine ca româneşte; negustori greci invadaseră ăţerile noastre. Toţi aceştia nu veneau însă în calitate de stăpînitori, ta'tea oamenilor cari caută pămînt, bani şi o societate creştină îna-

partea lor, domnii fanarioţi aveau înrudiri cu dinastiile vechi şi exista 'el de sentiment al necesităţii de a se păstra legătura cu dinastiile de i. Nicolae Mavrocordat, cînd a venit aici, s-a înfăţişat ca succesor xandru Iliaş, din care venea bunica lui. Cînd a pus să se adune croni- ce, — căci, om de înaltă cultură, el dorea laudă pentru sine, dar înţe- ie pus în legătură cu înfăţişarea trecutului terii peste care ajunsese a , el a cerut lui Radu Popescu, care a făcut cronica oficială a domniei irezinte ca descendent al lui Alexandru cel Bun şi cu aceasta chiar por- nica. In scrisorile lui greceşti, el arată că, adesea, ceteşte în cronicile i istoria terii. Oamenii cari au stat lîngă dînsul vorbeau şi scriau gre- icum unii vorbeau şi scriau şi turceşte, nu fiindcă grecească era lim- fiindcă ea reprezintă pentru Orient ceea ce reprezintă pentru Occident ină în învăţămîntul iezuit, oate crede că boierii de ţară s-ar fi lăsat înlăturaţi? Trebuie să nu-i
cineva ca să afirme aceasta. Erau oameni foarte dîrji, cari apărau î lor cu orice preţ. Nicolae Mavrocordat, deprins cu regimul strict ntr-o vreme cînd turcii erau particular de aspri ei înşii, a închis pe *i* condamnat la moarte, ceea ce nu se obişnuia de multă vreme în stre, dar tocmai aceasta arată că acei boieri nu se puteau manevra iceea a băgat în beci la Iaşi pe boierii moldoveni, de aceea, în Munte-)uit să recurgă la execuţii capitale, în 1716, faţă de ameninţarea năvă- [■ialilor germani. Fiul lui, Constantin Mavrocordat, a refuzat să pri-) la ispravnici rapoarte scrise în greceşte. O şcoală de preoţie în limba că a fost introdusă în epoca aceasta fanariotă. Limba românească în biserică limba slavonă fără a fi concurată de limba grecească în)ocă a fanarioţilor: întîia oară cînd s-a cîntat liturghia în româneşte capăt la altul a fost atunci, la începutul veacului al XVIII-lea, pe remea lui Brâncoveanu în româneşte era scris în cărţile bisericeşti sa ce trebuia să facă preotul, iar ceea ce trebuia să spună era în sla- îvanghelia, Vechiul Testament erau în româneşte, dar serviciul divin n limba slavonă.

'emea lui Nicolae Mavrocordat, care a domnit de două ori în Moldova ă ori în Ţara Românească, călătorii sînt puţini. Erau străini la

curtea lui vodă, întrebuinţaţi ca secretari, cum a fost Fonseca, un Nicolae Wolf, polon, fireşte Del Chiaro, dar călători cari să scrie despre cele văzute ia noi sînt foarte puţini. Unul dintre dînşii, despre care vorbim acuma, era un sas din Braşov, Ştefan Bergler, om foarte erudit, care a fixat textul multor opere clasice, ba chiar al lui Aristofane, şi stătea în legătură cu casele editoare din Lipsea. El a dat şi o traducere în latineşte a cărţii *Despre Datorii* a lui Nicolae Mavrocordat *{De Officiis,* acelaşi titlu ca şi al lui Cicerone). Lui vodă i-a plăcut foarte mult această ediţie şi a poftit pe Bergler să vie în ţară. Aici 1-a atras traiul bun, fiind şi foarte beţiv. A stat pe lîngă domn o mulţime de vreme, trăind pînă aproape de 1730. Ba a fost şi la Gonstantinopol, unde-1 chemaseră pentru gimnaziul pe care-1 susţineau domnii noştri cu banii lor, şi se credea că ar fi murit acolo, dar, după altă mărturie, e foarte probabil că a murit la noi.

Dacă a putut fi atras la noi pentru vinul pe care i-1 dădea domnul fanariot şi leafa ce i-o servea, el este şi mai strîns legat de români prin altceva: în adevăr, s-a născut la 1680, în Blumăna Braşovului, avînd drept tată pe un biet om de-acolo, pe care localnicii îl numesc „Der blesche Hans", dar „Blesch" înseamnă „valah", român. Era deci de origine românească.

Din Bucureşti Bergler a trimis o parte necunoscută din opera lui Eusebiu, care se afla în celebra bibliotecă a lui Mavrocordat. Tot din această încunjurime domnească s-au expediat lui Fabricius, pentru *Bibliotheca graeca medii aevi,* ştiri despre eruditi în Orient: despre medicul Dimitrie Procopie din Moscopole, — deci un român macedonean.

Un alt călător apusean, care, ajungînd aici, a scris multe lucruri contra lui Mavrocordat, este un grec: Schendus, făcut nobil în Apus, unde a luat titlul de Vanderbech. Tip foarte interesant, el a intrat întîi în serviciul lui Stainville, generalul austriac comandant în Ardeal.

Fiind la Craiova, Nicolae Mavrocordat 1-a chemat împotriva chimii, dar şi pentru că el însuşi se simţia bolnav, iar copiii lui — pretinde medicul — sufereau de anume neajunsuri (unul era epileptic, altul bolnav tot de nervi). A venit la Bucureşti, dar s-a întors peste cîtva timp în Ardeal. Murind Stainville, a fost chemat din nou în ţară. Din Viena, pe un vas, a revenit la Bucureşti, împreună, spune el, cu un farmacist şi alţi ajutători. Aici a dus-o bine o bucată de vreme, pe urmă a fost amestecat într-o afacere suspectă. In Apus a tipărit o carte despre cele mai bune leacuri la tot felul de boale şi, în acelaşi timp, o descripţie a minelor de aur şi alte metale de la noi: minele de la Tisinana, cele de la Polovraci, de la Baia de Aramă. In prefaţa de la cealaltă carte el se războieşte cu domnul, punîndu-i în sarcină cele mai oribile lucruri care se pot spune despre un om, pe cînd laudă pe Dimitrie Gantemir, omul cel foarte învăţat. A străbătut apoi Italia şi alte teri, murind cum mor aventurierii. Bogat la un moment dat, el avea 60 000 de galbeni, sumă imensă pentru timpurile acelea.

>e Nicolae Mavrocordat am spus că-1 acopere de toate calomniile: e de foarte prost, rudele lui vînd cărbuni şi oi în Orient; doamna nici n-a te vasta **lui,** ci a unui morar; copiii pe cari i-a avut cu dînsa sînt deci rzi; şi-a cumpărat tronul; urăşte pe rudele lui, şi i-a arătat un fel de otravă re punînd-o în cafea ar fi scăpat de surori şi nepoţi, cari erau la Connopol; n-a făcut tot timpul decît să prade pe supuşii lui. Ignorînd biblio-)e care a adunat-o, spune că nici nu ştie ce se cuprinde în cărţile lui, ite lucrările cu care se laudă le-au făcut alţii. Domnul ar fi vrut să fure a lui Dimitrie Cantemir, Istoria turcească şi o carte despre „Dacia", ste tocmai *Descrierea Moldovei.* Gînd 1-a chemat pe Schendus să lecuiască i, era plin tot palatul de femei etc.[1]

Engel, *l.e.,* p- 42—3; *Neuere Geseh. der Walachey,* **p. 11** şi urm.

Vi OPERA LUI DEL CHIAR O

înainte de a vorbi despre cel mai important dintre izvoarele de călătorie q îa sfîrşitul secolului al XVII-lea, Del Chiaro, cîteva cuvinte despre genera) îul Marsili, şi el călător în părţile noastre.

A fost unul dintre cei mai străluciţi scriitori militari din acea vreme, aij torul unei mari opere de geografie, *Danubius Pannonico-mysicus.* De loc di Bologna, unde i se păstrează hîrtiile, în mare parte inedite, cum inedite sînj şi ale altui general austriac care pe la 1688 a fost la noi, Veterani, el luase sei] viciu în armata împăratului german, pe care însă n-a comandat-o în părţi noastre, pentru care strînsese o bogată informaţie.

Din scrisorile primite el apare pe la noi încă din 1690: o scrisoare di 1691, februar, e în legătură cu acel drum.

Pe vremea aceea în Muntenia stăpînea de trei ani Constantin Brânc veanu, şi războiul continua între turci şi austrieci, ajutaţi de poloni: se pr punea să se deie Poloniei partea muntoasă a Moldovei pînă la Bistriţa.

Am spus că Ioan Sobieski a ocupat o bucată de vreme Bucovina şi regii nea mănăstirilor moldoveneşti; Marsili semnalează, în ce priveşte regiunej •de la răsărit, că era cu totul pustiită de pe urma războiului.

în septembre 1691, apoi, însărcinat cu o misiune secretă, e primit domn într-o audienţă care ţine nu mai puţin de şase ceasuri. Se ştie că Şe ban Gantacuzino fusese gata să închine ţara austriecilor, dar cerea anumi condiţii de feude în Ardeal şi Banat, ca şi respectul tuturor libertăţilor ţ rii, ceea ce a împiedecat mai ales negociaţiile să ducă la bun sfîrşit. Este de explicabil că imperialii, după suirea pe tron a lui Brâncoveanu, încercau Înnoiască tratativele urmate pe vremea înaintaşului său mai ambiţios, mai îJ treprinzător şi mai romantic, pe cînd noul domn era un om de o strictă *rei* litate, care s-a ferit totdeauna să se hotărască într-un sens sau altul, şi a fă foarte bine, căci a păstrat, în mijlocul luptelor dintre austrieci, ruşi şi turţj integritatea terii, deşi în paguba persoanei sale şi a copiilor săi, executaţi Constantinopol ca trădători faţă de Poartă[1].

[1]V. broşura mea *Politica lui Constantin Brâncoveanu,* Bucureşti, 1914.

enind la audienţa lui Marsili în 1691, vodă 1-a oprit la masă şi în cursul i s-au ridicat toasturi, şi pentru împăratul, însă „sotto voce", încetinel: Del Chiaro ni va spune că se obişnuia a se face confuzie între un împă-lalt între sultanul considerat ca împărat şi împăratul creştin. mai vorbeşte în acelaşi timp de alte lucruri în legătură cu Brânco-[e acel Emeric Tokoly pe care turcii îl aşezară ca prinţ în Ardeal, facă din el un rege al Ungariei împotriva austriecilor. Ba Constantin mers şi el cu armata turcească în Ardeal de 1-a aşezat în scaunul de în biserica săsească din Cristian el a stat în strană, asistînd la ceremo-s-a făcut pentru aşezarea „Craiului". Apoi Tokoly a venit pe la noi cu ui unguri, foarte nedisciplinaţi, „curuţii", cari cîtăva vreme au prădat putut numai, pînă ce Brâncoveanu a izbutit să-i facă să plece din ţa-

1692, în vară, Marsili este iarăşi la noi. Şi avem, din 1694, o întreagă Ldenţă între dînsul şi foarte învăţatul boier Constantin Cantacuzino-1, unchiul lui Brâncoveanu şi fratele lui Şerban Cantacuzino, omul de îare influenţă care o bucată de vreme a condus politica munteană pînirea nepotului său, pînă ce, crescînd şi copiii domnului şi ai lui Can-, a început acea ură între părinţi de unde a rezultat căderea Brân-lui, suirea lui Ştefan Cantacuzino, fiul lui Constantin şi, de pe urma ui de intrigi pe care Cantacuzineştii îl inaugurează, şi pieirea întregii

stantin Cantacuzino făcuse studii la Constantinopol şi la Veneţia.. irnetul lui de student pe cînd urma la Padova, unde a stat o bucată< e, — carnet scris în româneşte. Ştia italieneşte foarte bine ca şi lati--1 interesau lucrurile de istorie: începuse o istorie critică a românilor,. n-a dus-o pînă la capăt. Aşa încît Marsili avea cu cine sta de vorbă, ■ebările lui Marsili şi răspunsurile lui Constantin Stolnicul, păstrate-na, au fost tipărite de două ori: o dată de mine[3] şi, după cîţiva ani» e ştie de aceasta, în publicaţia Muzeului din Saraievo. Sînt răspunsuri ai mare importanţă, care au servit şi pentru a stabili că el, Constantin 1, este autorul cronicii de care a fost vorba mai sus.

ă aceste lămuriri privitoare la Marsili, venim la scriitorul italian care întreagă lucrare despre principatul muntean şi numai despre acest i, pentru că în Moldova nici n-a călcat măcar, deşi va fi primit lănvu-diare de la boieri cari pe vremea aceea erau în continue legături cu ■ Căci, de fapt, Constantin Brâncoveanu se poate zice că era adese-nn în Moldova cum a dorit să se aşeze prinţ în Ardeal, unde cumpă-ii şi avea castele: el îşi măritase o fată, domniţa Măria, cu un fiu al

alele Academiei Române, XXI, p. 64 şi urm.
fan Cantacuzino şi Constantin Stolnicul, ca şi apoi Minai Cantacuzino, fratele-> au fost omorîţi, după trecere numai, de doi ani de zile, de pe urma aceloraşi ceiuri turceşti pe care ei înşii le ajutaseră să fie încetăţenite faţă de noi. *ilele Academiei Române, l.c.* Observaţiile lui asupra Ardealului, publicate de Ma-Amaldi, în *UEuropa orientale,* VIII, p. 250 şi urm.

lui Duca Vodă, Constantin (Duculeţ), şi, cîtă vreme acest tînăr a fost domi] voinţa Brâncoveanului era îndeplinită şi peste Milcov.

Totuşi, deşi nu se putea să fie boier muntean care să n-aibă cunoştinţ de Moldova, deşi totuşi învinşii în luptele politice din Moldova şi toţi part; zanii lui Duca Vodă cel tînăr căutau refugiu la Bucureşti pe lîngă Brâncc -\- eanu, Antonio Măria del Chiaro evită să dea vreo informaţie privitoare l cealaltă ţară românească. Cartea lui, *Istoria delle moderne rivoluzioni dell Valachia,* e consacrată numai principatului muntean.

In ce împrejurări a cunoscut acest principat? Domnii noştri, încă din veî •cui al XVI-lea, aveau nevoie, pentru legăturile lor cu străinătatea, de o car celarie latină, ungurească sau italiană, de secretari cari să cunoască acest limbi. Secretari de aceştia se întîlnesc şi în Moldova şi în Muntenia necon tenit: o fixare a listei acestor secretari ar face parte dintr-un capitol de istor •culturală care n-ar fi lipsit de folos.

Pe lîngă aceasta Brâncoveanu nu întreţinea numai relaţii politice cu Api sul, ci, în acelaşi timp, şi relaţii economice, avînd o mulţime de bani depu la Veneţia, la monetăria de acolo, care făcea şi funcţie de bancă, aşa-numi1 Zecea, vestită în tot Orientul, care mai de mult îşi trimetea banii la mănăst rile răsăritene, la Sfîntul Sava din Ierusalim, de pildă — de unde mitocul Sfîi tului Sava din Iaşi supt Petru Şchiopul, care-şi avea un depozit acolo. Duj moartea Brâncoveanului a fost chiar un proces între agenţii Doamnei Maric; Nicolae Caragiani, Gheorghe din Trapezunt, reprezintînd interesele familiei, între fiscul turcesc, care dorea să aibă toată averea celui care fusese condamn; pentru trădare şi urma să i se confisce tot. Şi, pe lîngă aceasta, bănuim < Brâncoveanu era amestecat în exportul foarte însemnat pe care-l făceam căt: Veneţia şi în importul nostru, mai puţin important, din acest oraş: sto scumpă cu care se îmbrăcau boierii şi jupânesele, desigur, oglinzi, apoi hîrt groasă, lustruită, care se fabrica anume pentru aceasta.

Ce-o fi făcut Del Chiaro înainte de a veni la noi, nu putem şti. Lucru ma în ţara lui desigur n-a fost. Cartea însă e plină de informaţii preţioase, puţ cam fără ordine expuse, pierzînd firul, reluîndu-1, ba alteori pierzîndu-l fă a-l putea relua. E împărţită în două părţi, şi împărţirea nu e tocmai comod •Căutăm deci a fixa capitolele mai metodic.

La noi pare a fi venit la 1709. Într-un loc spune că la 1710 a făcut dr mul de la Belgrad la Bucureşti, dar se poate să fie o confuzie şi din cauza d tei cînd se începea anul în Apus şi la noi (noi începeam la 1 septembre). 1 Bucureşti a fost imediat angajat de domn, care avea toată încrederea într-îi sul, ca şi cei doi fraţi ai lui Şerban Vodă, Constantin şi Mihai Cantacuzin acela care a făcut biserica Colţei, — inscripţia care-i pomenea numele fiii ştearsă cu ciocanul, pentru că Mihai fusese executat de turci.

Ei poftiau de multe ori la masă pe străini şi-i încredinţau secrete de sta probabil că era invitat şi pe la moşiile acestor boieri, pentru că el cunoaş ;nu numai Bucureştii, dar şi viaţa ţerănească, datinile ţeranului nostru.

Evident însă că nu toată lumea avea aceeaşi simpatie pentru secretar italian, care părea puţin cam caraghios în felul lui de a se îmbrăca, nevr and să se orientalizeze: umbla cu tricorn, cu haină apuseană, cu beţişorul '

i avînd şi un temperament sanguin de se înroşea răpede, lumea-î \ '„Curcanul"[1].

n începe cu ce este mai puţin important la dînsul, care este partea expusă rău. Del Chiaro aA[r]ea cunoştinţă că sînt cronici muntene în is şi că ele au fost alcătuite în legătură cu interesele deosebitelor fa- j fapt era o cronică pentru Cantacuzineşti şi una împotriva lor, scrisă, de Constantin Căpitanul Filipescu. Pe lîngă aceasta ici-colo era şi tlt manuscript în care se introduceau mici modificări de natură a ma- ntiile unei sau alte familii. Del Chiaro ni spune că aceste cronici se scunse, neieşind în public pentru că ar provoca scandal. în afară de unoaşte cărţi apusene fără mare importanţă; ştie că sîntem de origine discută de unde vine cuvîntul de valah şi reproduce ideile cele mai ulese din cărţi sau prefăcute din propria-i închipuire. De exemplu i românii se numesc valahi după „Valahia", fiica împăratului Dioclen- ntru evul mediu el nu ştie nimic pînă în epoca lui Matei Basarab. iceastă epocă a găsit scrisoarea unui Bocignoli, într-o tipăritură rară[T] 3 reproduce; e vorba de tulburări ivite după moartea întemeietorului 'ii din Argeş. Pe urmă se vorbeşte de stăpînirea turcească, cu simpatie ioi, arătîndu-se că „Principatele au ajuns ca două corăbii pe o mar& isă, unde rareori se bucură cineva de linişte şi odihnă, şi că totuşi sînt e importante ţerile acestea pentru ca să devie un port sigur pentru i care ar dori să scuture jugul turcesc". Pe prinţul acesta nu-1 vede, au luat toate măsurile ca să ne ţie în atîrnarea lor. De Mihai Viteazul 3e foarte mare: era un om foarte curagios şi a venit la domnie „din iscordiei".

;eea ce priveşte pe Matei Basarab, ştie că a domnit „douăzeci sau i de ani" şi a luptat cu turcii, ajutat de seimeni; nu ştie cum a isprăzic că a fost ucis. Ştie şi că a fost înmormîntat la Arnota, loc unde nu ajunge nici cu rădvanul, nici călare. Del Chiaro spune însă că Matei a clădit Plumbuita în margenea Bucureştilor, biserică părăsită astăzi[r] i splendide lăsate în ruină, că a mai zidit Brebul de lîngă Cîmpina, din Meh&dinţi, o splendidă biserică, Hotăranii, la Olt.

ială aceea mai pomeneşte de tributul pînă la 300 de pungi, ceea ce în- 150 000 de galbeni. Mai cunoaşte din domnia lui Matei Basarab iu- care acesta o avea pentru Tîrgovişte, unde de multă vreme nu mai şa încît, atunci cînd domnul a revenit în vechea Capitală, a găsit co- scuţi atît de sălbatec, de ar fi văzut urşi, şi mai mari şi mai mici, pră- ^ezile Tîrgovişlei (!). Del Chiaro adauge că este acolo, la Tîrgovişte, ţie în care Matei Basarab lasă blăstăm pe cel ce ar părăsi oraşul. De Chiaro se încurcă rău în expunerile sale istorice. Ni spune că a găsit ani ca domn, dar despre el nu se află însemnare în vreo cronică. Pe ce la domnii mai recenţi, la Antonie Vodă, bunicul doamnei lui Brân- şi socoate că era un om blînd şi bun, aşa de blînd şi de bun, de fapt, răneau boierii cu leafă.

Istoria literaturii româneşti, II, la început.

După aceea se menţionează Grigore Ghica, succesorul lui, cu mult mai puţină simpatie. Căci este contra grecilor, un neam care, spune el, „totdeauna a fost fatal Terii Româneşti", înteţind, conrupînd cu bani. Despre Cantacuzini, deşi spune că sînt de origine bizantină, se rosteşte mai bine. Pomeneşte de bătrînul Constantin Cantacuzino, conducătorul politicei lui Matei Basarab, care a fost zugrumat de Ghica la Snagov din cauza ambiţiei lui Şerban, fiul lui. După Radu Leon Stridiagiul, revenind la noua domnie a lui Grigore Ghica, Del Chiaro arată cum acesta a persecutat pe Cantacuzini, şi în privinţa aceasta citează o trăsătură de caracter frumoasă a lui Constantin Stolnicul, Era pe atunci ca pedeapsă mare bătaia la tălpi, care i se aplica oricui. Urţ tînăr cantacuzin mai plăpînd, fusese condamnat să primească o sută de lovi^ turi pe zi, la tălpi. Constantin s-a rugat de executor să primească el două sute de lovituri, jumătate pentru dînsul şi jumătate pentru fratele său.

Duca e un om de neam prost din Balcani. De la domnia lui se trece ld Şerban Cantacuzino, foarte duşmănit din cauza asprului său sistem de q guverna. Scriitorul îi ia apărarea: un om de o mare ambiţie, de o maiestate im punătoare; întreţinea o adevărată armată de haiduci contra turcilor, în Penin sula Balcanică, haiduci cari aveau misiunea de a-i aduce înapoi tributul încre dinţat agăi turcesc la Bucureşti. Tot aşa ni povesteşte cum vodă speria p< turcii ce veneau la dînsul, — din care pricină nici nu se prea îmbulzeau să vi< la Bucureşti: odată un agă, sosit aici, a fost primit foarte bine, dar, pe cînd ei «ra de faţă, domnul a răcnit aşa de înspăimîntător la boierii săi, încît turcii s-a grăbit să scurteze audienţa cit mai mult. De fapt era un om pătimaş îi bine ca şi în rău: partea bună o simţea doamna lui Duca Vodă, partea rea aceij cari au stat la ocnă pentru dînsul, căci a umplut ocna cu boieri. Poate că viaţi i-a fost scurtată şi din cauza temperamentului lui focos, şi pînă şi fraţii dom nului au fost bănuiţi pentru otrăvirea lui. Lumea a crezut că a murit — fiin> tînăr şi viguros — pentru că ar fi fost otrăvit.

In ce priveşte pe Brâncoveanu, Del Chiaro are toată simpatia pentr dînsul, ca pentru un domn foarte bogat şi foarte darnic, deşi nu tocmai mii faţă de ţară. Darnic faţă de Dumnezeu, dar, cît a putut lua de la oameni, luat. Vorbind de intrigile ţesute contra lui, scriitorul italian face apărare domnului, găsind pentru dînsul termini mişcaţi. Se rosteşte mai puţin bin despre Ştefan Cantacuzino, vinovat pentru căderea lui Brâncoveanu şi pei tru catastrofa familiei lui. Cu acest prilej dă o mulţime de lucruri pe care m mai un contemporan care a trăit în intimitatea domnului le putea şti. Astfi despre împrejurările triste care au prins pe Brâncoveanu, despre fata Iu Stanca, ce abia murise, — şi avem scrisoarea foarte duioasă prin care domni anunţă moartea acestei fiice a lui. Trecînd în rădvan Ungă crucea amintitoai a morţii părintelui său, Brâncoveanu vede o găină neagră care zboară pesi rădvan, ceea ce, după superstiţiile poporului, însemna o teribilă nenorocii apropiată.

După aceste informaţii de istorie să trecem la partea descriptivă din opei lui Del Chiaro.

El dă o privelişte generală a terii. Cunoaşte bine şesul de la sudul Buc; reştilor, cu pădurile de stejar, pe care le semnalează. In afară de aceasta,

eră tara mai mult supt raportul producţiei economice decit supt al pito-
ii. Asa fiind, înseamnă şi el ceara care se duce la Veneţia, untul şi mierea
ierg şi la Constantinopol. Del Chiaro este cel dintîi care, în legătură cit
L si cu ceara, face o descripţie a sistemului stupăritului la noi, arătînd
cu care se vinde vadra: un galben. Pomeneşte şi de exportul de cai
r
pare numai în această epocă, fiind cumpăraţi de ofiţeri germani din
[si de negustori din Polonia. Ştie şi cantitatea foarte mare de vînat care
îs'te în pădurile terii, şi ni înşiră păsările domestice. Aici este şi un col-
e' poezie despre berzele şi rîndunelele care se întorc pentru a-şi face cui-
în locurile obişnuite; berzele ar fi călătorind împreună cu rîndunele.
Iu-le. Se semnalează heleşteele care se află la fiecare moşie şi bogăţia
;e care vine de acolo; peştele din Dunăre, morunii, cegile; la icre spune
cum se pregătesc.

i ocne prezintă pe robii întrebuinţaţi la exploatarea salinelor. Cîştigul
se pentru ţară din aceasta e socotit la 20 000 de galbeni, preţul cu care
idează sarea, dar, împreună cu tutunul, cu dijma oilor şi cu dreptul
jlui în Ardeal. Dincolo de Dunăre se întrebuinţează tot sarea românească,
nu se caută, de frică să nu crească turcii pretenţiile lor. Aurul se scoate
nii aurari, rudari. Piudarii erau datori să dea cinsprezece ocă de aur
Crăciunului, şi uneori vedeai ţigani cari se duceau să cumpere aur de
dergii ca să poată îndeplini datoria lor faţă de domn şi de armaş. Sînt
s fier şi în drumul Brădiceni-Tîrgovişte. Despre agricultură se vorbeşte
puţin, pentru că ea nu juca rolul pe care 1-a jucat mai ales de la 1829
T
iu deschis graniţile; se fac două arături pe an; meiul se culege în iunie,
umbul în august.

la descrierea terii Del Chiaro vine la oraşe. Cel pe care-1 cunoaşte mai
te, firește, Bucureştii. Ni spune că e aşezat într-o regiune foarte noro-
lar că străzile au poduri. Casele sînt izolate şi formează insule. Ele sînt
rate de uluci, pe care le crede că se numesc „bolovani". Arhitectura nu-i
traordinară, dar livezile sînt de toată frumuseţa. Apa, rea, se scoate
uri, nu din Dîmboviţa. Populaţia o socoteşte la 50 000 de locuitori.
eresante supt raportul arhitectonic sînt bisericile. Citează Mihai Vodă,
r
odă, Mitropolia. Apoi hanurile făcute după datina turcească, cu pră-
odăi de găzduire şi grajduri. Erau două mai importante, hanul lui
Vodă şi al Sfîntului Gheorghe: pe locul ocupat de Poşta centrală pri-
locul ocupat de grădina bisericii Sf. Gheorghe al doilea. In pridvorul
acesteia e aruncată o piatră foarte mare cu inscripţie: e aceea care se
isupra porţii de intrare a hanului.

;e priveşte biserica catolică, ni spune că este mică şi a fost reparată de
ian al lui Brâncoveanu, Ştefan Sisti, care făcea şi negoţ pe la noi. Mai
ntă, afirmă Del Chiaro, este curtea, isprăvită de Brâncoveanu în ul-
i de domnie; trebuie să fi sămănat cu palatul de la Mogoşoaia, făcut
ii, şi de care palat nu pomeneşte. Ni se spune că avea un pridvor pe
toată frumuseţa, cu picturi de un caracter istoric: călătoria domnului
tantinopol, la 1703. Curtea avea o scară de marmoră, sale cu bolţi;
e e sprijinită pe coloane, sala tronului; într-o a doua sală este divanul
;aţă, şi acolo se dau şi banchete; după aceea, sala de audienţă, odaia
şi a domnului, urmate de alte două odăi şi cămări. Ştefan Cantacuzino„

însurat cu o femeie foarte pretenţioasă şi foarte nervoasă, care a înnebur supt impresiunea peirii Brâncovenilor şi a fost dusă la o mănăstire, Păuna Gr ceanu, a făcut într-un colţ al foarte frumoaselor grădini ale curţii un palazzii cu opt odăi, pentru locuinţă. Şi în afară de aceasta era, pe vremea Brânc veanului, un chioşc sau foişor încunjurat cu cele mai frumoase straturi de fio unde domnul se odihnea şi obişnuia uneori să ieie prînzul.

în ce priveşte oraşele celelalte, ni se vorbeşte de Tîrgovişte, unde se v rămăşiţile vechii mănăstiri a saşilor, şi Del Chiaro este cel dintîi care pune legătură această mănăstire cu Sf. Ioan de Capistrano. Iată apoi Cîmpulung cu bîlciul de la Sf. Ilie punctul de vamă al Dragoslavelor, viile din Piteşj apoi Rîmnicul-Vîlcii, Craiova, mănăstirea Hurezului, iar, la răsărit, Buz şi Focşanii, — toate însă foarte pe scurt.

în ce priveşte populaţia, părerea italianului este că românii sînt vite dar vitejia lor e puţin obosită de o îndelungată sclavie. Sînt oameni cu mai bun caracter şi foarte capabili de a izbuti în toate profesiile, dacă li s- da o învăţătură bună. Şi se citează un servitor al familiei Cantacuzino CÎ făcea desemnuri „aşa de frumoase de păreau săpate în aramă".

Se menţionează dibăcia cu care lucrau meşterii la fabrica de sticlă, *a* dădea un produs mai bun decît cel din Polonia: ea exista încă din vremea 1 Matei Basarab. Ni se pomeneşte de frumuseţa tiparului nostru, care într-ad văr era foarte elegant, şi de felul cum se execută clişeele, supt îndemnul] Antim din Ivir, care învăţase arta lui la Muntele Athos pentru a învia *&ţ* viaţa artistică a terilor noastre. în general oamenii aceştia, să-i pui la ori< se pricep, căci se văd băieţi de zece ani şi mai puţin cari duc caii la adăpj înjurînd în chipul cel mai înspăimîntător ce se poate închipui, — obicei CE| nu este numai al nostru, ci şi al slavilor şi ungurilor.

Mai departe ni se înfăţişează un popor foarte păstrător al formelor ra giei, deşi nu aşa de evlavios în fond. Beţia, asigură Del Chiaro, nu e răspîndi laţerani, ci numai la oraşe, unde erau un fel de subterane, în care clienţii er ajutaţi să bea de persoane femenine. Recunoaşte şi el că românii sînt foai primitori: orice străin, şi la ţară şi la oraş, găseşte un adăpost; puţin tale să aibă, imediat i se oferă să fie profesor de limba pe care o cunoaşte mai bi sau şi mai puţin bine, căci nu e cine să controleze. Casele la ţară sînt extrai dinar de curate, lucru care a fost relevat şi de francezi în timpul din ura ele miros a buruieni de cîmp: busuioc, mentă şi sulfină.

Lumea, adauge el, e foarte politicoasă; se pierde în complimente înaini fiecăruia. Femeile au un aşa de puternic sentiment de bunăcuviinţă, în înaintea călătorului cu oarecare aspect — lucrul s-a păstrat pînă acum şi mu cred că este pentru mutra lor individuală — se ridică pînă trece.

Laudă atelierele de ţesut cu care-şi întrebuinţează timpul doamnele fetele familiilor mari. Era o adevărată fabrică în fiecare casă, lucru cu toi dispărut astăzi, — şi multe lucruri păcătoase n-ar exista dacă ar fi mai mul ocupaţie acasă.

Românii sînt foarte darnici: pentru aceasta se citează darurile pe ce le fac domnul şi doamna cu orice prilej, şi acelea care se fac la nunţi. Era o ceiul atunci ca, la un moment dat, cineva să ia o năframă cu care se ducea

din cei prezenţi, cari puneau înăuntru ori bani, ori chiar un zapis prin dăruia o moşie; la urmă se lega şi se pecetluia năframa, care se da mi-j-am văzut şi aiurea, la Pavel de Alep. ce priveşte viaţa socială în familiile boiereşti şi domneşti, pe care mai are scriitorul înaintea ochilor, ea este extraordinar de strălucitoare. E urcească, cu blăni de sobol, haine de brocard, pietre scumpe; surguciul ncoveanu făcea, ca şi al lui Vasile Lupu, cît o mare avere. Femeile sînt ate relativ foarte modest; cele măritate poartă un văl pe cap; fetele, emeile, salbe de bani preţioşi. Trăsurile sînt împodobite, caii înveliţi papuri verzi şi albastre; numai curtea domnului are dreptul să între-*IQ* culoarea roşie. Vizitiul nu stă la spatele stăpînului, ci e călare pe ca-stînga; la spatele jupănesei stă cutare dintre servitoarele ei care o în-^eşte. Boierii obişnuiesc a merge călări, încunjuraţi de slugi. Cînd ajun-iideva, lepădau cizmele şi puneau papuci, ca turcii. în odăi sînt diva-i jur împrejur. Masa este una singură, care se întinde de la un capăt la 1 odăii pentru prînz. Numai în colţ se mai vede o mesuţă, mai mult de perită cu covoare. Salonul se cheamă „casa mare". Erau şi feţe de mese îte. La cei mai săraci se întindea o faţă de masă mai largă, şi fiecare lua i dintr-însa, pe care o întrebuinţa ca şervet. Se dezbrăcau de haină şi ra puneau alta fără mîneci, prinsă numai într-o copcă la gît. Se spălau i şi înainte de masă şi în urmă, şi atunci îşi spălau şi gura. Pahare erau , De obicei unul singur mergea de la om la om, ceea ce înseamnă că i sănătoasă lumea decît astăzi. Felurile de mîncare erau multe, şi se u grămadă.

i întregire a celor ce am spus despre mesele domneşti se poate adăugi ÎS± izvor doar atîta: în timpul mesei cînta muzica. Spătarul stătea în e lîngă domn, dar nu tot timpul, ci numai un ceas, pentru că masa ţi-tru şi cinci ceasuri; după aceea mergea să mănînce şi el în odaia de ală-e amintesc toasturile, pe care le cunoaştem, şi care se ascultau în pi-Cel dintîi se închina pentru Dumnezeu[1], care n-avea nevoie, după fenea paharul pentru sultan, pentru domn, — pe urmă se strecura şi împărat creştin *sotto voce.* După fiecare toast douăsprezece tunuri porii întovărăşeau 2 000 de puşti; înuntru cînta muzica bisericească, psal-din cînd în cînd, se dădea drumul şi ţiganilor să cînte şi ei. Aici nu S3 este, ceea ce am găsit aiurea, băutura aşa de multă. In privinţa aceasta ntin Brâncoveanu era un om care ţinea să se păstreze bunacuviinţă. i lîngă acestea se mai amintesc şi datinele de la nuntă, de la îngropare, cîteva amănunte în care se vorbeşte şi de popor.

ţă ce ni se spune",despre desfăşurarea unei nunţi. De obicei soţul şi iitoare nu se cunoşteau dinainte; totul se aranja în familie, şi, dealtfel, Del Chiaro, aşa se făcea şi la Veneţia. Cu trei zile înainte de nuntă ince-îesele, iar, în ce priveşte familia domnească, şi cu o săptămînă înainte, acestea se dădeau şi de familia mirelui şi de familia miresei, şi în fiecare

• în volumul I călătoria lui Lescalopier.

familie erau două mese: una pentru bărbaţi şi alta pentru femei. Cînd înci pea petrecerea, cînta muzica în curte un ceas — şi multe din acestea le cunoa tem şi astăzi din obiceiurile mahalalelor şi satelor noastre —; vineri şi sîn bată, tot aşa. Femeile vin aducînd daruri şi mîncare de acasă: un lucru de cai nu se supără nimeni. Şi iată ce se aducea ca dar: un berbece viu ţinut de un ţ gan, apoi miei, găini, curci, gîşte, vin, cozonaci, fructe, acoperite toate cu n frămi frumoase. La nuntă trebuiau să fie pînă la şeizeci, şeptezeci de feluri natural, stomahuri în proporţie.

Apoi venea ceasul peţitului, după datinile populare. S-au păstrat p azi foarte frumoase cîntece în legătură cu aceasta, care ar trebui strînse. Pe torii pleacă purtînd pălăriile cu surguciu, împodobiţi cu cele mai frumo haine ale lor, şi aduc juvaiere, inele, salbe, şi, în acelaşi timp, călţuni mires din această cauză se şi numesc *călţunari.* Mireasa aşteaptă, încunjurată de şes şepte fete. Se dă peţitorilor de băut aşa de mult, încît încep să spună prost spre distracţia societăţii. Vine apoi mirele şi face o vizită naşului, care-i blănuri şi covoare. Pe urmă iarăşi o şedinţă de băut.

Duminecă se face drumul de la casa mirelui la casa miresei. Casa mireli a nunilor, ca şi biserica, sînt împodobite cu brazi. Fetele încep a juca în curt unde o să fie nunta, cum s-a văzut din descrierile anterioare. Cînd este nun boierească, domnul trimete „jandarmi călări", seimeni îmbrăcaţi în roş cari formează garda mirelui. Acesta se înfăţişează călare în mijlocul a tineri. El ia pe nun şi-l duce la casa miresei, unde aşteaptă nuna. In faţa *a* stă o carată cu şese cai. Mireasa apare, şi în momentul acesta se varsă o c cu apă. Mirele intră în casă, se aşază în genunchi pentru rugăciunile prelin nare, şi mireasa plînge cînd se desparte de părinţi. In momentul cînd amîn intră în biserică, un colac se rupe în două. Slujba se face cu pompa ritualu ortodox. Luni, e datorie ca mirii să meargă la nuni, şi se cheamă şi părinţii mănînce împreună: ei dăruiesc taleri de argint şi lucruri foarte frumoase. J< următoare se merge la socri, şi atunci mirele încalecă pe un „cal de gineri iar mireasa capătă o carată cu şase cai.

Cu privire la îngropare, se descrie ceremonia doamnei lui Nicolae Mav: cordat, Pulheria. Slujba se face în Bucureşti, la Mitropolie. Un foarte frun obicei creştin era că se ierta un număr de robi pentru sufletul mortului, moartea domnului se deschideau şi închisorile pentru cei mai puţin vinov; cari erau lăsaţi să iasă. înaintea cortegiului mortuar apăreau seimenii purt: luminări, după aceea veneau breslele de meseriaşi şi negustori, apoi preo cu patriarhul de Ierusalim, care, stătea la Sfîntul Gheorghe, şi mitropolii După cler venea corpul, dus pe umeri de şese boieri, cari se schimbau pe ri Domnul era îmbrăcat în roşu; urma fiul său, Constantin, un fiu cu altă so — apoi cămărăşiţa principală, doamnele de onoare, toate jupânesele şi care aveau datoria de a urla tot timpul cît urmează ceremonia.

Mitropolitul ţine o cuvîntare; după aceea se împart năfrămi preoţilo: se face pomană săracilor. în afară de aceasta se mai vorbeşte de ceremon de la Crăciun, Bobotează, Paşti, cu primirea la domn şi doamnă, cu masa c se dădea de vodă, cu binecuvîntarea apei în joia de după Paşti. Dar în gen< descrierea ceremoniilor este mult mai pe scurt decît aiurea. Uneori numai, vestitorul se lasă păcălit de cîte cineva. De exemplu, cînd vorbeşte de < ceiul de a se azvîrli crucea în apa Dîmboviţei, la Bobotează, el spune că, d

i te răzbuni împotriva cuiva plăteai pe cîte unul care-i dădea un brînci sînt, cum observam şi cu prilejul altei călătorii, în primul volum al e faţă, mulţi străini cari repetă şi azi aceasta, afirmînd că unul din cele rbare obiceiuri de la noi este acela că de Bobotează cei mai tari aruncă îai slabi în apă, şi aceştia uneori scapă, alteori se îneacă, ce priveşte datinele populare, se pomeneşte de deochi, de postul de de jocurile copiilor, şi de distracţiile, foarte proaste, trebuie să o măr-pe care boierii le împrumutaseră de la turci. Astfel se punea o lumî-irinsă în mijlocul unei grămezi de făină, în care erau ascunşi bani, şi un ăuta să-i scoată cu dinţii; cel dintîi gînd fiindu-i să sufle lumînarea, 3 aprindea şi-I săria pe faţă. Uneori în locul făinii se punea funingine, jeşte de dulap sau scrînciob ca şi de obiceiul, păstrat, din nenorocire, tăzi, de a se colinda casele la anume serbători numai pentru ca să se bacşiş. Vin apoi obiceiurile poporului la Anul nou, cu datina de a dă-a aceluia care strănuta întîi la masă, fără mijloace artificiale. Sînt şi in biletele de plăcintă, datină foarte veche deci. De multe ori se puneau i lucruri foarte supărătoare pentru anume persoane, făcîndu-se aluzie nbiţia unora de a ajunge domni.

urmă e vorba de paparudele pe care Del Chiaro nu le înţelege ce în-ză, ca şi de călușarii cari jucau la Rusalii; apoi de Drăgaică, de datinele F. Ioan, în iunie, şi, în sfîrşit, de o distracţie care nu este dintre cele mai ioase: înfăţişarea, de Crăciun, a cloanţei şi a unchiului — ea cu un i de pasăre, iar el cu o mare barbă falsă—, cari spuneau fel de fel de nţe, — obicei turcesc, vestitul joc al „caraghiosului", care a pătruns i, devenind jocul păpuşilor, cu perdea şi fără perdea, după dorinţa au-lui.

eastă expunere arată şi vechimea obiceiurilor noastre şi, de multe ori, mai curată pe care o aveau în acele vremuri.

VII MARTURI AI LUPTEI DE LA PEUT (1711)

Pentru sfîrşitul domniei lui Brancoveanu nici un singur călător cunoscut — şi nu putem avea speranţa să găsim alţii, — nu vorbeşte despre rosturile noastre. Zece ani cari ni lipsesc, şi este explicabil de ce: înainte, dacă avem mulţi călători, ei veneau nu de hatîrul nostru, ci pentru că pe pămîntul nostru se petreceau anumite lucruri de istorie universală, anumite evenimente care priveau naţiunile mai mari şi le făceau să fie în relaţii cu teritoriul românesc. Dar de la 1700 la 1716 este o vreme de linişte măcar pentru Muntenia, singurul război care putea interesa ţara purtîndu-se în Moreia depărtată, acel care e descris de un secretar grec al capuchehaielei, reprezintantului diplomatic român la Constantinopol, Constantin Diichiti[1], şi opera lui e de un deosebit folos pentru istoria Veneţiei ca şi a Orientului. Iar războiul dintre ţarul Petru şi turci, la 1711, n-a interesat Muntenia. Era aici un partid care ţinea cu ruşii, dar cei mai mulţi boieri nu-i voiau, temîndu-se de asprimea ţarului, „Herr von allzu strenger Disciplin", spune un izvor contemporan, ca unul care n-ar fi ţinut samă de tradiţiile terii, de drepturile ei, de obiceiurile boierilor. Numai Toma Cantacuzino, cu cîţiva ostaşi tineri, au alergat, pe furiş, la Prut. Iar Petru a fost învins la Stănileşti, în chip ruşinos, — el se aştepta să ajungă dincolo de Dunăre, cu nepusă-masa şi, neavînd provizii nici în Moldova, unde fusese secetă, nici dincoace, unde Brancoveanu se pregătise să nu dea nimic decît numai învingătorilor, n-a reuşit. Constantin Stolnicul scria atunci că „ruşii în haine nemţeşti tot muscali sînt"[2].

Am văzut în Moldova, care a fost mai mult amestecată în războiul acesta, că Dimitrie Cantemir, pus anume de turci în vederea împrejurărilor grele de politică internaţională, a trădat pe sultan, trecînd pe partea lui Petru cel Mare, dar nu aşa de uşuratec cum se crede, aşteptînd momentul potrivit pentru a se declara.

[1] Am publicat opera lui la 1913, în ediţiile Comisiei istorice a României *(Cronica expediţiei turcilor In Moreia, 1715).*

[2] V. Memoriul rnieu la Academia Română (XXXIII) despre *Carol al XII, Patru cel Mare şi ţerile noastre.*

ii însuşi poate fi considerat ca un călător în părţile noastre, şi jur- în menţiunile despre petrecerea la Iaşi, este desigur un izvor impor- tru însăşi viaţa moldovenească de atunci. Venit cu nevasta lui, Eca- terancă'din Livonia, care pe urmă a domnit ca Ecaterina I-iu, Petru ă'tişat cu vodă Cantemir, pe care l-a ridicat în sus ca pe un copil, u'tât şi doamna Casandra, fata lui Şerban Cantacuzino, femeie foarte cută,'cu ţarina, care nici pe departe nu avea idee de bună creştere, rizitat apoi bisericile din Iaşi, Golia, Trei Ierarhii, stînd în strană şi slujba. Au fost şi banchete mari date ruşilor, pe margenea tranşee- ndu-se „vin de la franţuji", despre care pomeneşte Neculce, şi li s-a t ruşilor ceea ce se întîmplase şi „boierilor" englezi cu cîţiva ani îna- ucureşti, cu mult mai puţină mirare, evident. însă, pe cînd „boierii" - au luat nimic de la oaspeţi, „boierii" ruşi s-au trezit simţitor înaintea moldoveni, cari au constatat că anume lucruri ale lor fuseseră „ane- amicii cei noi. Cînd vorbeşte despre Brâncoveanu Jurnalul lui Petru uda Brâncoveanu" pentru că vodă făcuse făgăduieli pe care nu le-a it. ră de aceasta, într-o serie de rapoarte asupra anului 1711[1], sint lă- ire ne interesează foarte strîns. în afară de detaliile campaniei, pe care îbuinţat şi Voltaire în *Istoria lui Carol al Xll-lea* cu mult mai multă e cum se crede de obicei, nu se întîlneşte însă nimic relativ la ţara *a* la obiceiurile Moldovei de atunci[2]. Dar, într-o şedinţă a Academiei d. Pavel Gore a relevat faptul că un călător dintre acei cari au întovă- ■uşi, fără a fi rus, într-o lucrare apărută şi în limba franceză, face unele ii şi asupra Moldovei, lăudînd pe boierii noştri, cari ştiau şi latineş- 'rbind cu dînşii, el se simţea cu totul în altă lume decît cea rusească.

temporanul La Motraye e un negustor englez care a călătorit în Orient i informaţia lui, căci este un izvor de căpetenie în ce priveşte acest i începutul veacului al XVIII-lea: a cules şi inscripţii, a făcut să se ă în cartea lui şi monede şi ilustraţii de toată frumuseţa, importante i costume. Afară de aceasta a fost în legătură cu Carol al Xll-lea, care, •ebuit să fugă din Ucraina, s-a refugiat la Bender, şi, acolo, în apro- Varniţa, a clădit un sat suedez după toată orînduiala moldovenească, iţa a stat Carol o mulţime de vreme, mîncînd pînea noastră, pentru l trebuia să i se deie din proviziile pe care Moldova le datoria Porţii, mai mîntuia cu liferarea aceasta de pîne şi vite în vremea lui Nicolae rdat. Se ştie că mai tîrziu „Şfedul" a fost dus cu sila la Demotica, de in Ţara Românească trecu în Ardeal, spre casă. înainte de a intra în legături cu Carol al Xll-lea La Motraye a străzile noastre la 1711, şi iată ce a văzut:

oştea pe Nicolae Mavrocordat de la Constantinopol. îl laudă foarte domnul doritor de ştiinţă, ceea ce ştim şi din atîtea izvoare, care învă-

Şi *Suplementul* I al Colecţiei Hurmuzaki.
însă şi un raport polon publicat de d. CC. Giurescu în *Revue historique du Sud-*
***ten,* IU.**

ţase franţuzeşte de la iezuiţi şi vorbea curent limba arabă. Cu privire la Dobr gea, ni se vorbeşte de Babadag, arătîndu-se că aici sînt case rele, dar tîra e mare şi frumos, „un grand beau bourg". Crede, cum au crezut mulţi, căi acest loc a fost Tomis, care se afla, evident, pe locul unde este Constan acum. De la Babadag înaintează către Dunăre, ajungînd la Tulcea, un sa dar în împrejurimea lui se găseşte un fort mic cu şapte turnuri. Se descriu insulele care se găsesc în faţă, cu livezile de acolo şi cultura de cînepă ce făcea în terenul acesta umed. De acolo se merge la Ismail, şi avem şi o zugr vire a acestui oraş, care cuprinde o frumoasă moscheie a lui Cîzlar-Aga, şei seraiului, care purta numele de Ismail, deşi, cum am mai spus şi cu prilej altei călătorii, nu este nici o legătură între numele oraşului şi numele lui, ca oraşul e foarte vechi: moldovenii îi ziceau Smil.

Interesant e ce ni se spune cu privire la populaţie: „cea mai mare par din locuitori sînt valahi şi moldoveni". E de preţ această mărturisire că, l vremea cînd tătarii erau în Bugeac, cea mai mare parte a populaţiei d Ismail se alcătuia totuşi din români. Ea plătea haraciu direct Porţii şi pari să prefere dominaţia ei celei a voevozilor. Aceasta se explică prin faptul c supt domnii noştri, oamenii trebuiau să servească două visterii, pe cînd su stăpînirea directă a Porţii una singură, a turcilor.

De acolo se străbate deşertul Bugeacului, unde nu se întîlnesc decît turn şi din loc în loc cîte o colibă pentru păstori, aşa-numitele cîşle ale ciobi nilor turci, cari în partea de sud a Bugeacului păşteau turmele. Aici erau foarte multe herghelii de cai cu păzitorii lor. Călătorul ajunge la Căuşani, unc a fost odinioară reşedinţa hanului tătarilor. Este însă acolo o biserică romi nească, cufundată acum în pămînt, de prin 1760, a episcopiei de Proilav, rid cată pentru raia, pentru locuitorii din apropierea Dunării, supuşi turcilor, ce priveşte locuitorii permanenţi din Căuşani, „cei mai mulţi sînt valahi şi mcj doveni". Bugeacul prin urmare era locuit de ai noştri în 1711.

Despre Chilia se spune că este un oraş destul de mare. Nu mai vorbi de Chilia Veche, care într-o hartă despre care se va vorbi mai departe este tr cută cu numele ei românesc. Oraşul este destul de mare, dar populaţia ai n- are caracter covîrşitor românesc. Sint turci, evrei, greci, puţini armeni,] lîngă români. Castelul, foarte mare, fără garnizoană, n-are nimic remarcabi

Acelaşi călător a mai trecut pe la noi la 1714 la dus, prin Giurgiu, Izmă: Brăila, Galaţi, Isaccea, Babadag, Chilia, Mangalia şi la întors cu Carol al XI lea însuşi, cind a străbătut Ţara Românească de la Giurgiu la Piteşti, intrîr în Ardeal. Cu această ocazie înseamnă trei sate care se găseau în direcţia Ruc rului: „Crisonlitz", Scala, „Rosnau", care nu este Rîşnovul din Ardeal.

Iată şi ce se cuprinde despre Ţara Românească. La Motraye ajunge Bucureşti, unde stă cîteva ceasuri. Carol al Xll-lea cere să i se dea cai şi mehmendar pentru a-1 conduce. „Oraşul e foarte spaţios, bine locuit, dar mu dar şi rău clădit." Palatul domnesc pare „mai comod decît frumos". Drumeţ

[1] Cf. *Karolinska Krigares Dagbocker,* IV, Stockholm, 1913, p. 91.

, lume multă pe stradă, şi observă că jupănesele se îmbracă după moda istantinopol, acoperite şi vara cu blăni; haina este lungă. In cap poartă ac de sobol, o tocă. Femeile din popor se îmbracă însă după datina cea în ce priveşte aşezarea părului, este acelaşi ca forma pe care pictorii •o dau în înfăţişările Maicii Domnului.

ipă aceea se trece pe lîngă palatul din Mogoşoaia, al lui Brâncoveanu, istă şi acum, renovat. Francezul recunoaşte că e „o clădire mare, desnărea'ţă". Domnul a făcut aici şi o biserică, în care e zugrăvit el cu toată lui —, fresce foarte frumoase. Clădirea este „foarte regulată şi clăropeneşte". Se pomenesc şi unele „bonnes peintures" şi, în acelaşi timp, ilafoane frumos sculptate de care am mai pomenit, •bile nu erau: le luaseră turcii cînd făcuseră inventarul averii lui Brân-*a,* şi urmaşul acestuia, Ştefan Cantacuzino, vrînd poate ca printr-un caritate să şteargă amintirea păcatului mare pe care 1-a fost săvîrşit

ruda care perise la Constantinopol din pîra lui, prefăcuse această fruclădire într-un han unde călătorii puteau să se adăpostească, fără **rgsi** acolo serviciul; dovadă că, atunci cînd au venit aici aceşti călători, **şrijit** singuri să-şi pregătească masa. Ni putem închipui ce-a ajuns preasa clădire a lui Brâncoveanu prefăcută fiind în han, cît de răpede să i se fi stricat picturile. De jur împrejur erau grădini, care mergeau . **rîu.** Se înseamnă şi un heleşteu, care mi se pare că nu mai există, şi ii aveau facultatea să trimeată pe cineva să pescuiască şi să-şi gătească mîncarea, ca la mănăstirile noastre. „

. Motraye pleacă din Mogoşoaia pe o noapte foarte frumoasă, „une nuit •eine", şi trece prin patru sate pînă la Tîrgovişte. Oraşul a impresionat itorul de profesie, pentru pitoresc, pentru lucrurile vechi, interesînd de distincţie deosebită. Englezul vede rămăşiţele de ziduri, şi este întrelacă la 1714 nu se păstra mai mult din zidurile Tîrgoviştii. Bisericile nu aalează cu deosebire, deşi erau foarte multe, care au şi azi turnurile

d spune despre case că sînt în general joase. A apucat Curtea Veche lăsase Brâncoveanu, care a stat foarte multă vreme la Tîrgovişte', l tradiţia **lui** Matei Basarab. Pe vremea aceea curtea era întreagă, dar hasteau bâti â l'antique" nu i-a plăcut. O parte din palat, partea pe înnoise Brâncoveanu, era destul de frumoasă. Alături, biserica curţii, întîi de Petru Cercel şi mărită de Matei Basarab. Despre picturi La e ni spune, el care se pricepea, că în această „assez jolie eglise" sînt frumoase: „Ies peintures â la grecque sont bonnes, contre l'ordinaire e region".

i la Tîrgovişte, trecînd pe la Rucăr, se înfundă în Carpaţi, unde întîln pustnic sau preot catolic, zice el, care i-a cerut de pomană. Apoi i Braşov, unde ştie că erau români, căci spune că este aici şi populaţie iască şi populaţie bulgărească refugiată (povestea originii bulgăreşti a or").

Călătoria lui Just Juel, sol al Danemarcei la ţarul Petru, din 1709 la 17 cuprinde şi ea unele ştiri privitoare la rolul pe care l-au avut Dimitrie Can mir şi moldovenii săi în campania de la Prut[1].

Nu e lipsit de interes pentru lucrurile extraordinare petrecute atunci noi jurnalul acestui vice-amiral, care vine de la Chiev, unde a descris Lai şi sfintele moaşte cuprinse înuntru şi slujbele ce se fac de călugări. De Nimirov, de frica bandelor căzăceşti, Juel călătoreşte cu o escortă de un ms cu 50 de dragoni, conduşi de patru cazaci.

De la Bar, unde învăţase Miron Costin, se trimete un dragon la ZA niec, pe graniţa moldovenească, cu o scrisoare către generalul-maior Ieşj venit cu 2 000 de dragoni pentru a strînge provizii. Bar, cuib evreiesc, e ruine, cu puternicele-i biserici, cetatea distrusă; într-un mic castel ceva d goni ai polonilor. Dar generalul trecuse la Mohilău. Solul nu poate vedea, ci dorise, Cameniţa. Suita lui pradă pe cale, mai ales pe evrei.

întoarcere la Bar, după cîteva zile de rătăcire. Are bolnavi între ai 8 La 9 august e în sfîrşit la Mohilău, „loc pustiu şi neîntărit". Peste apă a de la ţar că s-a făcut pacea. Pentru ca să arate cum s-a ajuns aici se adai un extras din jurnalul generalului Allart.

Acesta plecase la 17/28 iunie de la Soroca, împreună cu generalul Ei berg şi cîteva sute de cazaci. Tot în acea zi trece ţarul cu garda şi cu di ziile lui Repnin şi Weyde. La 18 e la Soroca şi merge la Cainar, Allart opr du-se la Răut, pe care, cu două divizii, îl urmează. Lipsă de apă. Generalul poseşte la satul Gîrla, două mile de la Prut, pe cînd Petru cu alte două di zii şi garda ajunge la rîu. Se află că 15 000 de tătari au atacat la trei rr de laşi pe Şeremetov, care pierde 280 de dragoni; 1 500 de călăreţi ruşi împrăştie. Se retrag la „Laputzkin", adecă Lăpuşna. La 22 iunie, Allart e Prut, ţarul la Gîrla.

A doua zi, acesta poposind, generalul e la o milă şi jumătate de *le* feldmareşalul îi ordonă a nu se grăbi şi a lua sare din Iaşi. Lipsă de hrar lăcustele au distrus totul. Se găteşte podul pentru ţar, care vine şi cu artilei La 25 Allart merge la Ţuţora, unde se uneşte cu Şeremetov, luînd apoi Pru în jos. La 27 vine „un colonel moldovean cu opt companii în lagăr, vesti că vor mai urma opt companii"; se află că tătarii au stricat fîntînile în I geac. La 28 se face al doilea pod pe Prut, pentru furaj şi eventualitatea u: retrageri. La 30 trece Şeremetov cu o parte din cavalerie şi bagaje.

Cari Ewald von Ronne e trimes în Ţara Românească cu nouă regimei de cavalerie şi patru tunuri. La 2 iulie apar primele cete de tătari. La 3 a t cut toată cavaleria cu generalul Janus; apoi Allart cu infanteria; se taie c două poduri. După amiază vine ţarul cu garda şi restul infanteriei. La infanteria toată trece Bahluiul. La 5 se înaintează spre Movila Răbîii, la 6 Gîrla. La 7 Janus merge mai departe cu cazacii şi trimete vestea că vizi e la gura Săraţii sau Strîmbii *(Stranbuzeretzin).* că a făcut două poduri şi

[1] *En Rejsetil Rusland under Tsar Peter, dagbogsoplegnelser af vice admirai Just J* note de Gerhard L. Grove, Copenhaga, 1893.

000 de ieniceri; Janus e rechemat. La 8, consiliu de război; sînt e ieniceri cu 400 tunuri, mari şi mici. Enzberg e trimes să primească r spahiii şi tătarii urmăresc, cu 15 — 16 000 de oameni. Se iau măsurile

ae oprim asupra ei[1]. O comparaţie cu Neculce, cronicarul moldovean ar fi de făcut. La părcane, la căruţele de apărare, erau destinaţi, în >, moldoveni şi cazaci. Se încheie armistiţiul. Iaşi pleacă turcii. etra^ere ţara nu poate da provizii . La 11 august călătorul trece din e Prut. La Mohilău i se pare că locul se chiamă aşa, după „un domn nesc Movilă"[3].

rti la paginile 418, 421.
îtru expediţia lui Ronne, cu 9 000 de cai, şi p. 418-9.
424. — A se adăugi P. Datlee, aflător la Iaşi in februarie 1703 (Iorga, în *An.* XXXIII, p- 30) şi consilierul danez Heitz, care trece prin Ardeal spre Moscova 3th, *Kunstdenkmåler aus den Săchsischen Kirchen Siebenburgens,* I, p. 143).

VIII DIMITRIE
CANTEMIR ŞI MOLDOVA SA

"Venim astăzi la *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, care poartă titl latinesc de *Descripţia Moldaviae,* pe care Cantemir îl traduce cu *Cartea hot rîrii Moldovei.*

De fapt Dimitrie Cantemir trebuie aşezat între călători, şi iată pentru c pentru că, deşi fiu de domn al Moldovei, deşi domn al Moldovei el însuşi, tin de cîteva săptămîni, după moartea tatălui său, nerecunoscut de Poartă, pe urmă domn cîteva luni pînă la lupta de la Stănileşti şi la retragerea lui Rusia, cu toate acestea cea mai mare parte din viaţă nu şi-a petrecut-o Moldova însăşi. A fost o bucată de vreme reprezintantul tatălui său la Consta tinopol, un fel de ostatec, garantînd, cu libertatea şi viaţa sa, pentru cr dinţa bătrînului Constantin Cantemir, pe o vreme cînd Moldova era supusă foarte multe ispite, cărora li se pleca uneori; după ce şi-a perdut întîi domni el a stat cîţiva ani în Constantinopol, într-o situaţie superioară, ca unul ocupase tronul cîtăva vreme. După aceea, părăsind pământul Moldovei, petrecut restul vieţii sale la ruşi, unde a jucat un rol foarte mare, fiind un dintre începătorii Academiei la Petersburg, dintre îmbogăţitorii literatu ştiinţifice ruseşti, adevărat consilier cultural al lui Petru cel Mare, pe care întovărăşit în expediţia prin regiunile caspice contra Persiei. Ba a fost amţ tecat şi în viaţa familiară a nobilimii ruseşti, pentru că, murindu-i întîia soţi fiica lui Şerban Cantacuzino, s-a însurat cu o principesă rusă, avînd copii au trăit în Rusia fără să piardă speranţa de a ajunge cîndva domni în Mc dova.

Cu toate acestea ar greşi cineva dacă ar crede că lucrarea lui Dimiti Cantemir, care, dealminteri, a fost scrisă tot în străinătate, nu în tinere lui, nici în timpul cînd a fost domn în Moldova, nu este destul de bine infc mată şi că are numai informaţii care vin de la străini. O informaţie de la strai o are, şi foarte bogată. Dimitrie a trăit la Constantinopol atîta vreme, într situaţie cu totul superioară, în contact necontenit cu tot felul de lume, chi şi cu diplomaţia apuseană; a stat în legătură cu ambasadorul Franciei şi cetit nenumărate cărţi turceşti şi arăbeşti. Avea o cunoştinţă de limbi orie tale cum n-a avut-o nimeni pînă la austriacul Hammer, la începutul secolul al XlX-lea. Cartea şi-a scris-o în latineşte, limbă pe care o ştia perfect, şi pe

itiile lui culturale cu Apusul a fost făcut membru al Academiei din Ber-
• 'lucrarea despre care vorbim a scris-o anume pentru Academia din

in urmare putea întrebuinţa izvoare polone, ungureşti, ca, de pildă,
umanistului Bonfiniu, pe Leunclavius, german de la sfîrşitul seco-
1 XVI-lea, care a tradus şi interpretat cronicile turceşti. Informaţia
o are el, şi e foarte întinsă; nu e scoasă numai din cronici sau poves-si
din documente de arhive, ca unul ce a străbătut arhivele turceşti, e
a luat informaţia lui cu privire la ceremonialul asupra căruia o să n,
al numirii şi primirii în audienţă, al purtării pe străzile Constantino-
pînă la reşedinţa lor, a domnilor noştri.
ir, alături de informaţia lui venită şi din contactul individual cu atîta
jste o informaţie despre ţara lui din izvoare directe, care sînt, pe de o
experienţa lui proprie şi, pe de alta, actele de stat din ţară. Pe lingă
le moldoveneşti, pe care mai mult sau mai puţin, şi nu chiar aşa de mult,
stea, sînt atîtea ştiri care vin din experienţa lui. Aşa, de exemplu, cînd
aspectul geografic al terii ori cînd aminteşte cercetări arheologice la
Q regiunea Fălciiului, pe care o ştia bine şi pentru că familia cantemi-
sra din părţile vecine, din vestitul codru al Chigheciului: familie de moş-
ilitari din aceste părţi[1]. Afară de aceasta se vede clar că, nu numai a
,ara în treacăt, ci a făcut şi cercetări în unele părţi: astfel ocupîndu-se
utul cel mai depărtat al acestor locuri, a vrut să găsească documente
igice, şi pentru aceasta a mers la Suceava: descrie figurile care se văd
ite[2]. : . J
tr-alt loc vorbeşte de săpăturile pe care le-a orînduit să se facă în veci-
i Galaţilor. Cind a fost în expediţia de la Petrovardin, în timpul lupte-
îugeniu de Savoia, a însemnat un val de pămînt pa care 1-a pus în legă-
n valul lui Traian.
i Ungă acestea sînt multe lucruri pe care le-a auzit şi, cu toată învăţă-
i, le crede. Aşa ni spune că la munte se găseşte un fel de rouă care cu-
unt şi din această cauză oile care mănîncă plantele din partea locului
ai grase decît celelalte. într-alt loc e vorba de un fel de găinuşe care
a fi prinse, pentru că sînt surde, mute şi proaste (se gîndeşte la imobili-
ar în vremea prăsirii). Gind vorbeşte de descîntece, de vrăji, de farme-
belor, le crede pe toate: ni povesteşte cum de pe urma unei vrăji s-a
un cal şi, intervenind o altă babă, a trecut umflătura de la cal la pro-
ul calului; baba însă a făcut farmece şi li-a trecut umflătura amîndurora.
£ parte se spune că o herghelie întreagă s-a îmbolnăvit de rîie, dar
iacurile întrebuinţate au fost în zădar; apa neîncepută a izbutit să scape
istă pacoste pe proprietarul hergheliei.
lingă aceste informaţii naive sînt actele oficiale, într-adevăr foarte
>are. Astfel pentru populaţia oraşelor noastre el înseamnă într-un loc
aşi înaintea timpului din urmă, din cauza războaielor îndelungate între

omaneşte de cutare cetate din Fălciiu, adăugind — ceea ce nu era adevăr, firește,
mele vine de la al barbarilor Taifali.
|e fapt e vorba de discurile colorate reprezintînd tot felul de animale bizare, poate
i de a reprezintă poveştile noastre.

turci şi poloni, care au adus ruinarea terii, erau 12 000 de case, şi deci, înmulţi cu cinci, vedem că populaţia laşului era mai mare decît cea de astăzi. SuceE are încă 14 000 de case, dar trebuie să se observe că pe vremea lui Gantem Suceava, ocupată cîtva timp de poloni, era părăsită aproape, zidurile fiij ruinate, că nu mai era decît o umbră a strălucirii de odinioară. Aiurea, o< pîndu-se de export, se dau cifre exacte în ce priveşte preţul boilor, cari vremea aceea formau articolul principal de export: se cumpărau în Moldo cu 3—5 taleri şi se vindeau la Danzig cu 40—50, dînd astfel un mare cîş negustorilor, în mare parte români, cari făceau acest export de boi (şi de *t* averile atît de importante ale unui Duca Vodă sau Ursachi).

Mai departe, informaţii oficiale, luate din izvoare de arhive, se găsesc ce priveşte dările faţă de turci ale Principatelor.

Erau atunci două feluri de venituri în Principate: veniturile ordinare, CJ erau ale domnului, şi veniturile extraordinare, care erau ale statului. Lucrl de edilitate şi de interes public nu se făceau deloc, pentru că toţi banii merge la Poartă. Domnul are un cîştig de 600 000 de taleri pe an. Iar afară de aceas trebuie să socotească dijma care se ia de la Cîmpulungul Moldovenesc, cupr: zînd valea întreagă pînă la hotarul Ardealului: Cîmpulungul plătea doar vech dijmă, care făcea 24 000 de lei, şi ni putem închipui ce însemna păstoritul munţi pe acea vreme, dacă numai de aici domnul avea un asemenea venit.

Iată, în detalii, folosul domnului: 30 000 de taleri vama, 10 000 de tal venitul sării, 15 000 venitul tîrgurilor. In fiecare tîrg cîntăritul se îndeplir pe sama pîrcălabului, care făcea şi judecata (din militar el devenise un simj funcţionar civil); şi venitul cîntarului trecea şi el pe sama domnului. In fe de aceasta erau dijmele obişnuite, nu cele speciale, — cum e oieritul —, Ce se luau numai de la ţerani. Căci, încă de pe vremea lui Cantemir, boierii er scutiţi cu desăvîrşire de dijme, decît numai în cel dinţii an de domnie al ui voevod era datoria ca ele să se deie şi de boieri, nu atît ca impozit, ci ca d* personală faţă de domn. Cînd plăteau şi boierii, venitul se urca astfel la 20 0[1] pe cînd de obicei era numai de 10 000 de taleri. în afară de aceasta era *de tina* (ceea ce pe slavoneşte înseamnă tot dijmă), care se lua de la porci şi la stupi. Mai tîrziu goştina se lua de la porci, iar desetina era terminul pen taxa de stupi. Acest venit aducea 25 000 de taleri pe an. Pe urmă se se nalează categoria de locuitori ai terii cari erau datori a se prezintă la răz. cu calul lor: curtenii, cari nu plăteau toate dările, dar erau datori să încunj pe domn la război, formînd sîmburele armatei.

In loc de 600 000 de taleri, cît era odată venitul Moldovei, el ajunse acum numai la 100 000.

Ce se cuvine lui vodă strînge şi păstrează cămăraşul; vistierul are în gr veniturile terii.

Pe lîngă aceasta, de cîte ori turcii cereau ceva, trebuia să se creeze venit extraordinar: birul se lua astfel cu mai multe semestre înainte.

Iată acum ce trebuie să deie ţara. Tributul se trimetea cu carele do neşti, în pungi cîntărite de vistier şi pecetluite, după verificarea conţinutu la un termin invariabil, Sfîntul Gheorghe. La acest termin, dealtfel, porne înainte vreme turcii în expediţiile lor războinice, pentru a se întoarce în ţ. lor la Sfîntul Dumitru, căci, ca şi bizantinii, ei nu făceau campanie de iar

uma tributului era de 65 000 de taleri; pentru serbările Bairamului se n 12 000 alţii şi se dădeau şi două blăni de samur sau de lup, lupi scumpi irtile ruseşti. Pentru mama sultanului, Sultana Valide, 5 000 de taleri şi iade lup. în afară de aceasta se trimiteau pentru moschei la Constanti- 6 000 de taleri şi pentru hrana capitalei o cantitate de său de 12 000 de Acel care păzea femeile sultanului, Cîzlar-Aga, „coloneul fetelor", a 2 500 de taleri şi o blană de samur. în afară de aceasta vizirul avea i 000 de taleri şi o blană de samur; locotenentul vizirului, cînd acesta a în expediţii şi i se ţinea locul la Constantinopol, chehaiaua, 2 500 de şi o blană de samur (cea mai scumpă, *pacea,* era din regiunea pînte-Cel care ţinea socotelile sultanului, haznadarul, avea drept la 1 000 iar cancelariul, pentru afacerile străine, jumătate din această sumă. -ar crede că cu această s-a isprăvit. Nu: cînd domnul era numit din ra dator să deie sultanului 25 000 de taleri, Sultanei Valide 5 000, ma->izir 15 000, chehaielei 7 000, haznadarului 1 000 şi pe jumătate atîta sis-Efendi. Apoi, cînd domnul se aşeza în capitala lui, trebuia să deie are-1 punea în scaun 10 000 de taleri. Toate acestea se plăteau pe sama ni, nu a domnului.

iar mai era o sarcină. Pentru că se introdusese obiceiul, de cînd domnul ii era ales de ţară, să se aducă plîngeri împotriva lui la Poartă, el era it la Constantinopol să se justifice, iar, dacă nu putea, era trimes în i, trebuind să fie imediat un domn fără să se aştepte alegerea din partea se lăsa lucrul, de formă, în sama pribegilor de la Constantinopol, aşa le multe ori zece oameni puteau numi domn pe cine voiau, dintre mem- eali sau închipuiţi, ai dinastiei; aceasta pînă la o vreme, căci pe urmă i sultanul şi de-a dreptul. Şi turcii au prins a schimba pe domni foarte i să cîştige sumele importante pe care le-am văzut: schimbarea se făcea i trei ani. Chiar dacă acelaşi stăplnitor era numit din nou în scaun, el a să plătească din nou, şi astfel s-au adaus alte daruri către sultan şi îicii de la Poartă. Se dădeau 25 000 de taleri pentru *mucarer,* întărire, iomnul era absolvit de acuzaţiile ce i se aduseseră, iar, dacă altul era din nou, atunci el plătea după obicei.

enim acum la capitolul in care Dimitrie Cantemir înfăţişează ţara, şi s Moldova, pentru că el se ocupă exclusiv de dînsa, deşi în „Hronicul" atează despre viaţa tuturor românilor, vorbind chiar de românii mace- i, pe cari se vede că i-a cunoscut, ca şi stolnicul Constantin Cantacuzino, i o parte din „grecii"de la noi erau români de aceştia balcanici, i ceea ce priveşte aspectul, nu ni se dau prea multe date noi. Cantemir ite |Jde sămănături, spuind cît de bogat e rodul pămîntului, pe atunci nai bogat decît astăzi, căci atîtea regiuni abia erau lăzuite din pădure ămăna pe locuri unde se acumulase putregaiul frunzelor atîtea secole, .tează şi despre vii, pomenindu-se, natural, de Cotnari. Scriitorul îşi uie că viile acestea au fost plantate întîi după ce pămîntul a fost des- ■ cu polonii prinşi la Dumbrava Roşie, ceea ce nu este exact, căci podgo- e la Cotnari sînt foarte vechi, de pe vremea înaintaşilor lui Ştefan cel fiind lucrate de nemţi cari s-au păstrat catolici pînă foarte tîrziu în l al XVIII-lea.

E vorba apoi la Odobeşti, de Nicoreşti, şi se mai citează încă două gorii in judeţul Tutova, care nu se mai întîlnesc în timpul nostru.

întîlnim în „Descriere" şi heleşteiele de odinioară, care şi acelea au părut în cea mai mare parte: ele se întîlneau altă dată pe fiecare moşie numai pentru hrana mănăstirilor, dar şi a satelor, care atîtea luni pe a hrăniau numai din peşte şi nu tăiau vite. Ele erau un mare izvor de bog domnului i se aducea peştele viu în desagi pe cai.

în ce priveşte locuitorii, nu se poate zice că Dimitrie Cantemir era ui cu ,.idei democratice", cu toate că înţelege pe ţeranul de pe vremea lui, < dacă nu-l laudă, şi în multe privinţi îi e potrivnic. într-un singur pune putem merge alături de dînsul. Ţeranii pe vremea lui erau şerbi, legaţi de mint. Doar de nu se putea împărţi o familie cum se împărţeau ţiganii, vîi du-se bărbatul de o parte, femeia de alta, ba avem chiar acte unde se vii o jumătate de copil, — ceea ce nu însemna că se tăia copilul, ci că banii va lui se împărţiau. Femeile erau toate libere; de fapt era robită numai mi bărbatului. Dealminteri boierul de pe vremea aceea era adeseori ca un păr pentru ţerănime, şi cum reunea mai multe moşii şi habar n-avea de conta tate agrară, sătenii erau de fapt mai stăpîni decît boierul. Cantemir spune că toţi şerbii, cari formează imensa majoritate a ţerănimii, în afară doa răzeşi şi de mazili, nu sînt români, ci unguri, ruşi, şi de aceea li se şi zice „vec

Părerea e absolut falşă. Adevărat este că la început s-a zis „vecini" l nilor veniţi de peste graniţă ca să colonizeze sate la noi, unde aflau o situ mai bună, căci în Polonia, în Ardeal ei erau şerbi, iar aici ţeranul a ră liber pînă după veacul al XV-lea. Dar se făcea o deosebire între vechii ţei „oamenii terii", şi aceşti „vecini"[1], şi pe urmă boierii au început să confi pe cei ce erau „vecini" cu cei ce nu erau, aşa că la urma urmei i-au f. „vecini" pe toţi.

în ce priveşte caracterul ţeranului moldovean, Cantemir recunoaşt viaţa lui este, ca simplicitate şi moralitate, superioară vieţii boierimii. Unc zice, căutînd a da o icoană generală: „Ţeranul se îndestulează cu puţin deprins a trăi în condiţiuni politice şi sociale patriarhale". Citează, nu ni: Cîmpulungul, dar şi Vrancea şi Chigheciul: cea dintîi un ţinut asămănăto al Cîmpulungului, cu oierii veniţi peste vechii moşneni şi plugari, în parte Ardeal, iar Chigheciul, cum am spus, un „codru"—li se zicea şi codreni Ic torilor de acolo. Ţeranul, spune el, e glumeţ, dueîndu-şi viaţa pe timpuri prin această A[r]irtute superioară a simţului relativităţii lucrurilor care umorul, ironia. Sînt oameni sinceri, dar, spune el, nestatornici. Statorr însă e în legătură cu o situaţie stabilă, cu averea pe care ai să o aperi, şi ti acestea lipseau omului nostru.

Cantemir ni spune apoi un lucru foarte important care trebuie să puii gînduri: că ţeranii nu sînt beţivi, şi mai ales că nu beau rachiu. \'elniţile, tronate de domni, ale boierilor noştri şi ale arendaşilor străini, acelea au fi pe săteni în unele părţi să se dea la băutură, dar pe vremea lui Cantt teţia nu era una din bolile cele mari ale naţiei noastre. Cîrciumile erau fo

[1] La spanioli *oicinos* (de la vicus) sînt sătenii în genere.

oar prin oraşe, — cum am spus, subterane, —iar nu la stradă, aţinînd
Despre rachiu se spune că nu le place decît ostaşilor, şi se bea numai
lărele înainte de masă, ca aperitiv.
ce priveşte legăturile nelegitime cu femeile, judecătorii erau cam
ti, singura lor datorie fiind să ceară şugubina, sau deşugubina[1], amenda
taţii. .....
mai spune că moldovenii sînt oamenii cei mai primitori de pe lume; ei
i la masa lor chiar oameni de pe stradă, afară de o singură excepţie:
ţinutul Vasluiului cari, cînd li vine un străin, se îmbracă în haine stri-
âpar ca cerşitei la uşă. Rămîne ca lucrul să fie crezut — sau ba.

ipă aceea este o parte extrem de interesantă, aceea în care se vorbeşte
eiurile populare. Un capitol întreg este consacrat de Gantemir folcloru-
ânesc, unul de o importanţă extraordinară. Şi atunci s-ar putea pune
>are: dacă el n-avea cunoştinţă, nu de cartea lui Del Chiaro, care putea
erminată într-o anume formă pe la 1716, cînd scria Cantemir, dar de
i secretariului brâncovenesc, care poate să fi scris şi în Moldova ca să
ne ştiri despre obiceiuri. Gantemir ni vorbeşte cu o informaţie mai largă,
ii pe scurt şi mai strîns, despre aceste obiceiuri: din Del Chiaro şi din
■ate face o icoană a obiceiurilor populare pe vremea aceea. Se tratează
lai despre medicina băbească şi despre lucruri pe care nu le putea şti
neva care a trăit în mijlocul poporului, dar se dă şi cea mai frumoasă
■e a călușarilor, cea mai adîncă explicaţie a lor. De aici se vede că
Husarilor care corespunde în foarte multe privinţi cu ceea ce sînt junii
şov, legaţi însă aceştia numai de sărbătoarea Paştilor, avea un caracter
; atîta vreme cît dura „lupta" lor, întrecerea lor în jocuri, ei nu puteau
t acoperiş profan, ci trebuiau să caute pentru odihnă un loc sfînt, în
reunei biserici, fiindcă altfel se credea că-şi calcă jurămîntul şi deci îi
moaşele sau ielele; şi erau datori să facă nouă ani serviciul lor tainic,
nb au virtutea de a vindeca pe bolnavi.
tratează şi despre toate superstiţiile populare, despre toate icoanele
ce rămase în mintea ţeranului nostru, din foarte depărtate urme de
ie tracică şi poate din cine ştie ce obiceiuri italiene aduse împreună cu
ăstori cari încă din Peninsula Balcanică au format baza poporului nostru,
ră de aceasta este foarte frumoasă şi foarte bogată descrierea datinelor
orie. Peţitorii, colăcarii, vin —şi aceasta nu o întîlnim în Del Chiaro,—
) oraţie. In această oraţie se spune despre cerboaica urmărită de un
care s-a ascuns undeva, şi colăcarii bănuiesc că se află ascunsă în
resei. Părinţii fetei răspund firește că n-au auzit niciodată de o astfel
)aică, vînătorii insistă însă, şi în cele din urmă ea se duce înaintea lor.
enumera, cum am văzut şi în Del Chiaro, petrecerile care se dau, şi
t de o deosebită strălucire cînd soţii aparţin boierimii şi mai ales cînd se
i de cunună domnul. Atunci mirele poartă pe cap un şlic special dăruit
, asămănător propriului lui şlic; mirele se aşază la dreapta domnului şi
cu ceremonialul cu care e servit şi acesta; el merge pe un cal domnesc

[1] unde vorba: „a dat de şugubina", de ruşine.

şi se urmează, în toate, obiceiurile care se obişnuiesc la curte pentru voevo însuşi. Nunta porneşte de joi — cum am văzut în povestirea italianului şi ţine pînă duminecă, cu ospeţe şi danturi. Rudele miresei, în loc să pregătea numai rochia cu care ea se va înfăţişa în ziua cea mare, se apucă de lucrei împreună cu mireasa la pregătirea mesei; astfel ziua aceea se zice a „cernutuh căci se cerne făina pentru cozonacii şi plăcintele care se vor servi oaspeţi] în zilele premergătoare ceremoniei nunţii sînt şi adevărate întreceri de ca Ieri. Căci pînă pe la 1820 în marginea Bucureştilor, cum vom vedea că o sp călătorul Lagarde, se făceau întreceri între tinerii boieri supt supraveghe domnului cu suliţa (javelot) şi vodă împărţea daruri, tot aşa de preţuite acelea de care se învredniceau cavalerii din evul mediu în aşa-zisele „jout înaintea damelor.

Se vorbeşte de masa mare care se întindea după nuntă, masă la care e permise o mulţime de glume, oricum mult mai delicate decît cele ce se] obişnuiesc şi astăzi în Apus. Cînd era să plece mireasa, i se bătea vălul cu cui pentru a o mai reţinea o bucată de vreme în mijlocul nuntaşilor. în sfîr cînd se făcea ziuă unul din oaspeţi imita cîntatul cocoşului, şi acesta era s« nul plecării. Dar nu se despărţeau nuntaşii înainte de a mai bea cîteva păh şi aceasta se numea „paharul de cale albă", adecă de drum fericit. După ace mirele şi mireasa, cari ajunseseră să fie împreună după o întreagă luptă, tîmpinau o nouă împotrivire din partea fraţilor, cari se făceau că opresc sora lor, şi mirele trebuia să-şi cucerească din nou mireasa prin daruri; atu săbiile care se încrucişaseră într-un simulacru de luptă se lăsau jos, şi pt chea cea nouă trecea.

Găsim apoi la Dimitrie Cantemir şi descrierea obiceiurilor de la înm mîntări, care au rămas aceleaşi şi astăzi la ţară. Cînd se ducea la morm un ostaş, era obiceiul să se vadă şi calul după sicriu şi, ca să „plîngă" ace i se ungeau cu ceapă sau cu praf de puşcă ochii. După îngropare se cînti mormânt, cum am văzut, de către bocitoare, şi Cantemir este cel dintîi c dă un cîntec de bocit ce nu e popular, ci mai mult de mahala, trecut prin c deiul cine ştie cui: „plîng şi mă tînguiesc, pentru viaţa cea rea a lumii acest* ce se rupe ca şi aţa".

Vorbind de farmece scriitorul îşi dă osteneala să caute şi originea aces obiceiuri, — lucru prea greu pentru învăţătura timpului. Crede că „zî: vine din Diana, Drăgaica, pe care o zugrăveşte, ca şi paparudele, ar fi Cei căci venea pe vremea sămănăturilor, iar Doina-i aminteşte pe Marte sau Belo Astfel ideea interpretării prin origini romane clasice apare întîi la dînsul.

Desigur nu este greşit să se caute această origine în obiceiurile din Ita dar nu în cele adeverite de literatura scrisă, ci în obiceiurile actuale ale ţe nilor din Italia şi mai ales din regiuni absolut conservative, cum este a Abr zilor şi toată linia Apeninilor.

Venim acum la boieri, şi nu în ce priveşte titlurile, demnităţile şi atri tele lor în vremea lui Dimitrie Cantemir, ci supt un alt raport: ce însemne ei în viaţa socială şi în cultura timpului. Cantemir face o deosebire între vechi şi cei noi. Cei vechi aveau obiceiul de a-şi pregăti fiii pentru rostu lor viitoare cu cea mai mare îngrijire, şi anume nu-i creşteau acasă la dîr ca să nu se deprindă răzgîiaţi, ci-i trimeteau intre străini, la alţi boieri facă învăţătura acolo. După ce se pregăteau trei ani la străini, servind la m

1 armele, făcînd pe „ordonanţa", tînărul venea la divan, de la divan apoi la spătărie şi ajungea postelnic al treilea, ceea ce era deocamdată mtin, dar postelnicul al treilea putea să isprăvească logofăt-mare. Şi, iune nu părea lucru cuviincios ca părinţii înşişi să recomande pe fiii [omn. Postelnicii erau puţini, doisprezece, dar obiceiul vechi începea rice, şi se făceau acum *boiernaşi,* ca să încapă toată lumea: în felul spune'el, s-a ajuns la decăderea boierimii noastre.

nim la felul cum Dimitrie Cantemir înţelege organizarea statului în ă cu vecinii şi cu caracterul însuşi al domniei. Şi anume caracterul i supt două raporturi: cel vechi, tradiţional, înainte de supunerea faţă ., şi cel nou, modern, pe care-l cunoştea foarte bine, ca unul ce trecuse e două ori prin aceste forme, — o dată fără noroc la început, cînd nu rămînea ca domn.

nitrie Cantemir e socotit pe dreptate ca unul care cel dintîi a afirmat, ormă savantă, erudită, sprijinindu-se pe izvoare, caracterul de perma- il elementului românesc pe locurile acestea într-o vreme cînd era din e puncte de vedere un merit să se afirme lucrul, că permanenţa aceasta a fost afirmată cu foarte mare hix de argumente gumente de toată frumuseţea de Petru Maior din Ardeal, în cartea sa *începutul românilor în Dacia,* la 1812, trebuie să se ţie în samă că 'ăspundea provocat din partea unui număr de învăţaţi străini, nu un-saşi, nemţi şi slavi, cu tendinţa de a ne înfăţişa ca oameni veniţi aici de alaltăieri, cari am fi părăsit locurile acestea de pe vremea lui Aure-ne-am fi întors prin secolul al XlII-lea abia, aflînd pe unguri aşezaţi u sute de ani.

riitorul român a fost adus astfel să apere interesele naţiunii sale, vali- irepturi care vin din vechimea aşezării pe acest pămînt şi din caracte- itrerupt al locuinţei. Pe vremea lui Dimitrie Cantemir însă nu era nici îică, nu fusese nimeni care să fi atacat drepturile românilor; ceea ce era din propriul lui impuls. Oricît de mare ar fi deci meritul lui Petru este totuşi unul, n-aş zice: mai mare, dar distinct de acesta, meritul ridicat chestiunea de la sine, fără nici o influenţă din afară, linte de Cantemir ideea romanităţii noastre o exprimaseră foarte mulţi încă din secolul al XV-lea, cu Aeneas Sylvius, ori cutare misionar care t prin părţile noastre — şi în genere toţi călugării catolici, cu cultura ică, şi- au dat sama după limbă, după obiceiuri, după aspectul fizic ilaţiei, că este o legătură între romani şi noi. In secolul al XVII-lea omanităţii noastre a fost ridicată pe rînd de Grigore Ureche, cu mai învăţătură, cîştigată în Polonia în împrejurări modeste, apoi de Miron cu o cultură mult mai largă, într-un tratat special redactat românește cum se redactau latineşte de oamenii Renaşterii asemenea opuscule, ite să existe însă nici o comparaţie între învăţătura lui Miron Costin învăţătura lui Dimitrie Cantemir. Acesta avea cunoştinţile cele mai i şi fiecare dintr-însele mult mai solidă decît ale lui Miron Costin. Ele Jătate într-o viaţă întreagă de studii, căci Cantemir a trăit în mijlocul

cărţilor sale, mai ales în Rusia. Adăugind faptul că el cunoştea şi izvoai orientale, că avea un cîmp de vedere mult mai larg, un sentiment de ist(universală, aş zice, pentru marile probleme superioare, domnul moldov e mult superior înaintaşilor săi.

El va vorbi deci şi în cartea de faţă — mai pe larg despre acestea în *h nicul româno-moldo-valahilor,* istorie veche a poporului român, care treh să facă parte, după concepţia lui, din istoria generală a românilor —, des obîrşia romană a poporului nostru, care este pentru dînsul incontestal Uneori trece, cum am văzut, chiar dincolo de limitele admisibile şi dă etim gii care ne fac pe noi să zîmbim. La originea obiceiurilor noastre popu el pune totdeauna ceva roman, clasic roman, şi exclusiv roman.

Acum, într-o carte ca aceasta, el nu putea să arate pe larg părerea sa pre permanenţa românilor pe teritoriul ocupat de dînşii. In ce priveşte î meierea Principatelor, fireşte că prezintă cunoştinţile pe care le avea la îi mînă în cronicile locale. Este un întreg capitol asupra istoriei ulterioare a Mo vei, capitol, în care cam încurcă lucrurile. De exemplu: pe Bogdan întem torul Moldovei îl face fiul lui Ioan, pentru că, de la o bucată de vreme, ş tlurile domnilor moldoveni erau precedate de „Io" care însemnează „I (Ioniţă, „ţarul " vlah din Balcani).

Cantemir confundă pe Dragoş, căpitanul unguresc, cu Bogdan, fui torul Moldovei libere; el creează un „Bogdan, cu porecla Muşat, fiul lui Lai {de fapt Muşata este una din fetele lui Laţcu Vodă, sau, după ce a trecu •catolicism, Margareta), iar copiii Muşatei, cari au domnit după Laţcu, Pe Roman şi Ştefan, şi-au zis „ai Muşatei", după mama pe care o moşteni: {cf. a Siminei, a Imbroanei etc). Despre Ştefan cel Mare ştie, dacă nu cî fi trebuit, cel puţin cit se potriveşte, şi-1 judecă astfel: „A fost un domi totul vrednic de laudă şi apărător viteaz al patriei sale de către toate năpăd vrăjmaşilor săi, ori din ce parte se ridicau". Ici şi colo se mai întîlnesc confi De pildă se confundă Ioan Vodă cel Cumplit cu Despot Vodă spuindu-st acest om crud, fără nici un fel de aplecare către litere, era foarte învăţa limba grecească şi latinească.

Pe Radu Mihnea îl numeşte Radu cel Lung (după „Radu cel Mare' călugărilor). In afară de aceasta, în sfîrşit pentru anume domni din veaci: XVII-lea se introduce cîte o mică informaţie care întregeşte figura lor; fel se vorbeşte despre fîntîna de argint dăruită sultanului de Dumitraşcu (tacuzino pe la 1670.

Pînă unde merge imparţialitatea lui Cantemir se vede din pomeni la capătul listei domnilor, a lui Mihai Racoviţă, despre care ni spune că ţine după putinţă în Moldova această ruinată şi de toate părţile ataca

După această desfăşurare a domniilor moldoveneşti, vine o altă p£ legăturile pe care Moldova le-a stabilit şi menţinut în deosebite timpur: statele vecine.

Conform cu teoria curentă, pe care am primit-o prea uşor, ţerile noa de la început, au fost închinate vecinilor creştini, ele au fost vasale: Românească, ungurilor, iar Moldova regilor Poloniei. într-un studiu ap în *Analele Academiei Române* despre *Originea şi sensul direcţiilor politic trecutul statelor noastre,* am căutat să lămuresc lucrul în sensul acela că 1 tura de omagiu vine din provinciile date domnilor noştri dincolo de hot<

. de către regii vecini (Făgăraşul pentru munteni, Ţara Sepenicului şi pentru moldoveni). Părerea aceasta o are şi Dimitrie Cantemir fără ată explica în acelaşi fel, neavînd cunoştinţa necesară de lucruri, numai atît, dar el parcă prevede anume descoperiri care s-au făcut în mai nou şi anume teorii care s-au putut stabili pe baza acestor desco- înd afirmă şi continuitatea, la noi, a unei organizaţii politice din cea mai Teme.

spune răspicat: „noi am avut totdeauna regii şi principii noştri". Şi, se „regi", încă are dreptate, căci, deşi se chema voevod, domnul nostru însuşiri regale, ba chiar plenitudinea autorităţii imperiale romane. Cantemir afirmă cu multă dreptate că „nu li lipsea nimic din dreptu- iliene"; acestea sînt însă: dreptul de viaţă şi de moarte asupra tuturor jr, dreptul de a bate monedă, chiar şi de aur; deşi monedă de aur nu ut nici pe vremea lui Mircea, dar, cu toată pomenirea „perperului din t" _ şi „perperul" era moneda bizantină de aur; aici numai o monedă *l"* ^i dreptul de a face război şi de a încheia pace şi de a iscăli

afară de aceasta se înseamnă că domnii nu erau stăpînitori fără legă- ii cu alţii, fără rosturi comune unei întregi familii. Ei au aparţinut unor , şi puterea noastră a fost legătura strînsă care împiedeca haosul com->r'în afară de fiii legitimi şi nelegitimi ai domnilor cari au fost. Şi Can-crie despre peirea dinastiii lui Ştefan astfel: „Supt Bogdan s-a stins a de frunte a gloriei moldoveneşti, voia de a mai face război şi a lega ; „ceva mai tîrziu, s-a stins şi dinastia Dragoşeştilor". r el comite încă o greşeală, cînd crede că drepturile regaliene au pierit u închinarea lui Bogdan către turci, căci Petru Aron cu o jumătate de ainte o făcuse şi Ştefan cel Mare însuşi a plătit tribut la sfîrşit. , priveşte dreptul de a purta război şi de a încheia pace, nu este adevă-3I s-ar fi pierdut atunci. Domnii noştri nu mai purtau războaie mari, n- aveau soldaţi destui, dar nu pentru că li se tăiase dreptul: pînă în marioţilor, cînd un domn se dădea de partea ruşilor, el aducea cu sine ta sa. Iarăşi nu se poate zice că s-a luat domnilor vreodată dreptul de monedă, căci monedă s-a bătut şi pe vremea lui Istratie Dabija, la 1, şi falsă monedă suedeză, ca să plătească pe mercenarii apuseni: 1 „şalăi" bătuţi la bănării, de bănari. Iar Constantin Brâncoveanu a n fel de medalie comemorativă cînd a împlinit douăzeci şi cinci de ani nire, după un exemplu veneţian pe care i 1-a spus unchiul său Constan- lnicul[1].

genere, turcii n-au căutat niciodată să înlăture în formă teoretică drep- oastre cele vechi, iar, dacă s-ar fi pus chestiunea, toată boierimea ar fi tt, şi ea ar fi fost sprijinită de ţara întreagă, strîns legată de tradiţii a ori seculare.

să arate cît de mari erau drepturile domnului, Dimitrie Cantemir ci- auă exemple, care sînt într-adevăr foarte interesante: pe de o parte,

>a-zisa medalie a lui Vodă Hangerli, fanariot muntean de la sfîrşitul secolului al a, e o falsificaţie după a lui Brâncoveanu, ambii purtînd numele de Constantin, punde nici titlul domnesc, nici îmbrăcămintea şi cuca.

dacă un turc venea la noi, vodă avea judecată şi asupra lui, căci tot ce se găse pe teritoriul său era supus jurisdicţiei domneşti: de aceea turcii aveau rei pectul domnului şi nu se făceau o mulţime de ticăloşii pe care tot ei le obij nuiau în teritoriile unde totul era la voia lor. Al doilea, familii nobile la ne erau şi nu prea erau; unii înfăţişau genealogii, dar genealogia era mai impoi tantă la un răzeş decît la un boier, căci răzeşii pe baza genealogiei aveau dre] tul la bucata lor de pămînt: o nobleţă ca aiurea, cu stemă, la noi n-a exista şi, dacă totuşi se văd unele familii cu stema lor proprie, aceasta e de pe urm vreunui privilegiu de nobleţă dat de străini, în special de imperiu (Brînc< venii, Bălăcenii, Dudeştii). Aşa încit domnul era totdeauna liber să nu ţin sama de origine în numirea boierilor lui.

El avea dreptul „să facă dintr-un ţeran un logofăt mare". De un lucru îns nu putea să se atingă domnul: de siguranţa moşiei. Acesta era lucru sacri dinaintea căruia şi domnul se oprea. Putea să reieie în cercetare o judecată înaintaşului lui, şi de aceea mulţimea de acte, dar îri afară de revizuirea proc selor nu putea să smulgă fără lege pămîntul nimănui.

De predecesorii lui la domnie, Dimitrie Cantemir e foarte mîndru: ei şi de faptele lor. Căci înainte erau mai mult fapte decît scrise. De cîte pomeneşte de domnii mai vechi, el înfăţişează toate titlurile la respect acestora. La biserică, înaintea lui Dumnezeu, vodă are altă situaţie decît menii ceilalţi: ei stau în picioare, pe cînd el e aşezat; cît se face slujba, s" cu cuca pe cap, şi se ridică numai cînd se cîntă „Sfînt, sfînt este Domnul Dun nezeu", cînd se ceteşte Evanghelia şi se spune Crezul şi Tatăl Nostru, ori împărtăşanie, cînd se pronunţă formula sacramentală: „Luaţi, mîncaţi" et Domnul mănîncă în palatul lui de obicei singur — cum mănîncă Papii şi timpul nostru — ; uneori la amiazi vine şi doamna, rareori altfel de rud mai des cîte un favorit. Bineînţeles, afară de mesele mari, cînd vodă era încu jurat de toţi boierii, carie atunci îndeplineau funcţiunea de slujitori pe lîn dînsul, schimbînd farfuriile, păhărele, gustînd ei mîncarea şi băutura înain de stăpîn ca nu cumva să se fi turnat otrăvuri. Boierii cei mari stăteau pî la paharul al treilea, iar după aceea mîncau în odaia de alături, făcînd l celor de-al doilea.

Apoi vin toasturile pentru doamna, pentru fiii şi fetele domnului, pentru alţii, precum se întîmplă cu asemenea prilejuri". Cînd vodă ducea p harul la gură, porneau tunurile afară. Şi, adauge Dimitrie Cantemir, cîi bea domnul acest pahar, nimeni altul nu o face, ci numai după aceea îndră nesc şi ceilalţi. Cînd invitaţii sărută mîna stăpînului la plecare, postelnic îl duce de subţiori pînă la el.

Boierii beau din pahare mai ieftene, mitropolitul singur dintr-un păh de argint, ca şi domnul. Cînd pleacă, fieştecine are voie să ducă mincare, b dul însă trebuie restituit cămării domneşti.

Cînd se ridică toasturi, cel dinţii era, cum s-a văzut, pentru sultan, fă a-i spune pe nume, apoi mitropolitul bea pentru domn. Se întrebuinţau j hare foarte mari, adevărate potire, şi a fi beat înaintea măriei sale, sau măi sa înaintea boierilor, nu se considera ca o mare ruşine. Cînd se ridica păhai pentru domn, toţi boierii se sculau în picioare şi stăteau în şir, fiecare rangul însemnat pentru dînsul. Absolut obiceiurile împărăteşti.

latoria era ca masa să continue pînă la aprinsul luminărilor de său. Este te acestea şi multă etichetă copilăroasă, dar şi o oarecare maiestate, ind se aprindeau luminările, domnul punea şervetul pe masă, şi acesta mnul că s-a isprăvit. Toţi plecau imediat: pe acei cari erau atît de beţi - i mai slujeau picioarele, îi ridicau alţii. Medelnicerul dădea de spălat tra. Mitropolitul rostea o rugăciune; domnul făcea de trei ori semnul şi apoi îşi lua ziua bună, părăsind sala banchetului. Atunci slujitorii :e puteau de pe masă. Iar invitaţii erau însoţiţi de lăutari pînă acasă, — a turcească, căci cea nemţească a fost introdusă mai tîrziu numai. înd domnul pleacă la vînat, este o adevărată expediţie. în privinţa aceasta mprumutat obiceiurile sultanului, căci în armata turcească era un pecial al „vînătorilor", cari într-adevăr mergeau la vînat. udecăţile la vodă se fac, cum am spus, cu o solemnitate specială, de o şi de alta stînd boierii, şi mitropolitul în frunte, care ceteşte sentinţa. ui era socotit că nu greşeşte niciodată. Sentinţa unui boier, a logofă-se putea strica, dar judecata domnească era hotărîtoare: pe domn îl i numai conştiinţa lui şi Dumnezeu. Uneori sultanul putea să „pedepsească mn".

)acă s-ar întreba cineva: vorbind în felul acesta despre sultan, avea rie Cantemir mare respect de stăpînirea turcească, am răspunde că rile lui Brâncoveanu şi lui Constantin Cantacuzino împotriva lăcomiei ti sint dese, iar Cantemir spune că „tirania turcilor şi a tătarilor" s-a it din veacul al XVI-lea asupra noastră. Am văzut cum laudă pe Mihail ʳiţă, care, „face ce poate ca să salveze Moldova ruinată şi de toate părţile lă".

ntr-alt loc Cantemir observă: „aşa joacă ambiţia şi lăcomia pe pielea)r moldoveni", şi adauge: „în anume momente a fost răpus în felul acesta I neîmblînzit al Moldovei de către turci". Aiurea în sfîrşit el înseam- .oate acestea se trag de pe bieţii ţerani în orice chip, şi nu se mai satură oasă lăcomia de bani a Porţii otomane; pentru aceasta ţara e menită prăpădenii totale, căci calamităţile şi mizeriile cresc pe zi ce merge".

n ce priveşte pe străini, unguri şi poloni, se spune foarte limpede că dom- fost adevăraţi stăpîni ai terii şi că sînt numai formalităţi actele de în- re către vecinul din apus şi de nord. într-alt pasagiu găsim: „scriitorii, oloni, cit şi unguri, trăgînd din acele cazuri particulare concluzie ge- i, afirmă că domnii Moldovei ar fi fost vasalii lor şi se încearcă a se numi iere ceea ce nu e decît confederaţie". Dar se afirmă că Moldova nu e tri-ă nimănui, ci confederată. Domnii nu atîrnă nici măcar de alegerea lor tre boieri, ci au totul prin moştenire de la părinţi. Iar, cînd arată cum se ‖ domnii pe vremea turcilor, Cantemir recunoaşte fără îndoială că boie- imesc pe vodă pentru că „e porunca prealuminatului şi induratul 'at". Mai recunoaşte că turcii cresc veniturile terii în folosul lor, după recunoaşte că au fost domni puşi la închisoare şi omorîţi de sultani: lucrurile acestea le recunoaşte, dar se simte, pe de altă parte, mîndria unei cînd povesteşte în ce fel domnul este onorat chiar de turci la Con- nopol.

and se făcea cineva domn la Poartă, drumul pe care trebuia să-1 urmeze u a ajunge înaintea vizirului şi a sultanului era al împăraţilor bizantini

de odinioară. Vodă mergea pe un cal arab cu pietre scumpe la şea şi la coburi cu sabia bătută în pietre scumpe, cu buzduganul în mînă; doi paji îi ţineai calul; copii de casă veneau după dînsul. După ce era primit de vizir, merge; la biserica patriarhiei. Aici intra în strigătele ceauşilor împărăţiei, cari-i urau ca împăraţilor de pe vremuri: „Intru mulţi ani Măria Ta". Muzica apoi cînt; necontenit. Patriarhul făcea slujba care se făcea odinioară pentru cezarii Bi zanţului, şi numai după aceea domnul pleca spre ţară, şi, atunci, totdeaun în rostul unui comandant de armată.

Domnii fanarioţi fără îndoială n-aveau cine ştie ce trupe la dispoziţie şi nu erau oameni viteji, dar Duca, avînd pentru Moldova două tuiuri (coJ de cal), fiindcă era şi hatmanul Ucrainei primise şi al treilea, — atîtea cît ţ vizirul cel mare. Mergea deci cu tuiurile acestea, cu steagul terii lui desfăşu rat, cu boieri, cu copii de casă, cu ostaşi, şi aşa intra în ţară. Cînd ajungea l reşedinţa lui, după ce se înfăţişa boierilor, se cetia — semn de deferentă - actul de la sultan, care nu se pomenea pe vremea veche. Vodă intra în sfîrşi la mitropolie, unde se făcea din nou slujba împărătească de arhiereu, încui jurat de toţi episcopii săi.

De atunci domnea, „din mila lui Dumnezeu".

IX

CĂLĂTORI POLONI ÎN ŢERILE NOASTRE A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XYIII-LEA

35 ambasadorul polon contele Mniszech a trecut pe la noi. în Polonia imea aceea era dinastia de Saxonia, pe care a stabilit-o acolo August re, şi această dinastie a avut în general faţă de turci o politică deosebită itica mai veche, cu caracter de cruciată, care se făcuse pe vremea lui ki şi care, ca şi a lui Zamoyski, avea idealul cuceririi liniei Dunării prin în orice împrejurări posibile, împotriva sultanului. După faza critică e o reprezintă amestecul lui Carol al XH-lea, regele Suediei, în afacerile s, susţinînd pe Stanislav Leszczynski împotriva lui August de Saxonia, ceasta casă de Saxonia se aşază definitiv pe tron, legăturile cu Poarta arte bune, şi în tot secolul al XVIII-lea se vor continua ambasade dese, 3 să întreţină prietenia cu turcii. Pe de altă parte, Polonia nu mai era re să formuleze nici un fel de pretenţii asupra terilor noastre; vechile iri de vasalitate medievală, noile încercări de cucerire a terilor noastre it cu desăvîrşire din mintea aristocraţiei polone a acestui secol: regatul, ede primejdia înaintea ochilor, care se îndreaptă spre catastrofa împăr-Ltre cele trei mari puteri vecine, se găseşte într-o situaţie care apropie a lui de propria noastră politică, căci se ştie că noi am pierdut Buco-a o urmare a pierderii Galiţiei polone către Austria, nul din călătorii cari în secolul al XVIII-lea merg la Constantinopol, leci, şi acest conte Mniszech[1].

srzy August Mniszech, şambelan, apoi mareşal al Lituaniei, venea din ai trecînd, cum erau împrejurările atunci, întîi pe teritoriul turcesc, -inului, pentru ca să ajungă pe teritoriul moldovenesc. In adevăr, dacă, ea de la Carlovăţ, din 1699, polonii fuseseră siliţi să părăsească speran-r de a avea amîndouă ţerile noastre sau cel puţin Moldova, după înche-icelei păci turcii au luat anume măsuri pentru ca de partea Poloniei să J poată fi o ameninţare, şi una din aceste măsuri a fost să creeze, pe

Descrierea călătoriei lui şi a celei următoare este păstrată într-o expunere destul ■tă, pe care ara tipărit-o în *Buletinul Societăţii de geografie,* 1898; extract supt titlul i, *ambasadori şi misionari in ţerile noastre ţi asupra terilor noastre,* Bucureşti, 1899.

lîngă posesiunile pe care înainte de aceasta le aveau în Basarabia, pe lîn teritoriile unde stăpîneau direct — în raiaua Chiliei, Cetăţii Albe, a Tighin Bender — o raia de nord-est, ocupînd Hotinul, ceea ce s-a făcut, ascunzi du-se foarte bine scopul, supt pretext de pregătire a unei expediţii în Polon la 1713. îndată după ocuparea Hotinului, pe care Moldova 1-a cerut mai mu] vreme şi pe care credea să-1 poată reocupa pe la 1730, în vremea lui Griga Matei Vodă Ghica, s-a creat şi raiaua, care cuprindea un număr de sate înc nate, cum era obiceiul, paşei din cetate.

îndată ce se trece pe teritoriul moldovenesc[1], se prezintă un delegat j domnului, care pe vremea aceea era Matei Ghica, fiul lui Grigore, om tîr foarte puţin experimentat, şi care era să aibă în dezvoltarea domnilor *îat* rioţi la noi un rol foarte mic. Căci nici Matei, nici fratele lui, Scarlat, zugrav pe pereţii bisericii Frumoasa, lîngă Iaşi, n-au avut din calităţile tatălui s ale bunicii lor, fata lui Alexandru Mavrocordat, Exaporitul, care, aceas' adăugea, pe lîngă o mare inteligenţă, şi o creştere deosebită, o perfectă iniţi< în afacerile turceşti. Trimesul domnului era şeful portarilor, portar-başa, pentru că trăim pe o vreme cînd moda constantinopolitană, turcească, j trunde în toate domeniile, aşa încît, precum alaiul, pe care-1 vom vedea îndaj imită pe cele din Constantinopol, tot aşa numele celor cari dau elementi amestecate în alai sînt constantinopolitane. Portar-başa se înfăţişează ad cînd scrisori şi pentru solul polon şi pentru solul rusesc, care trebuia să trea prin părţile noastre, prinţul Dolgoruchi, dintr-o foarte veche familie de cne

Scrisorile erau în latineşte, limbă care se întrebuinţa curent în diploni ţia orientală, pentru care Ioan Calmăşul, fiul vornicului de Cîmpulung Toadi care învăţase la Liov, va ajunge a fi dragoman al Porţii, pînă ce la bătrînq înaintate e numit şi domn al Moldovei.

Drumul este arătat foarte amănunţit, conac de conac: el trece pe la Larg Brînzeni, Duruitor. Aici se arată o companie de ostaşi, în fruntea căreia e boierul care aducea salutările domnului, prezintate tot în limba latină, poate spune, în treacăt, că pe vremea aceea, dacă Moldova nu mai avea armată capabilă de a se lupta, din deosebitele elemente ale armatei de odii oară rămăseseră atîtea încît să se formeze trupe de paradă, ba chiar, în măsu în care adevărata forţă luptătoare a Moldovei, ca şi a Terii Româneşti, scăzui în aceeaşi măsură alaiul militar se făcea mai strălucitor, împrumutîndu-se la toţi vecinii forme militare care nu existaseră pînă atunci, aşa încît o mi ţime de nume luate de la turci, de la poloni se întîlnesc în nomenclatura arir. telor moldoveneşti din această vreme.

Drumul se continuă, ambasadorul trecînd pe la Vaslui. Drum ce pare ce curios, dar poate că anume griji de întreţinere cu provizii a suitei ambasac rului vor fi determinat acest itinerariu puţin obişnuit.

Ajungînd la Cîrniceni, vine înaintea lui Mniszech postelnicul Moldovei caratele domneşti, postelnicul avînd, mai ales acum, cînd legăturile cu str nătatea sînt mai obişnuite, funcţii de ministru de externe; astfel acela CE îndeplinea această sarcină trebuia să fie cunoscător de greceşte şi latineş' mai tîrziu de italieneşte şi franţuzeşte. Pe lîngă el se adauge şi hatman'

[1] Mai este un drum pe la Cernăuţi, şi se va vedea că şi acesta era întrebuinţat.

împrumutat, de la cazaci şi poloni: înainte de 1550 în locul lui era por-
de la Suceava, iar la munteni de la vechiul stratornic slavo-bizantin
3cut la turcescul agă, pe cînd hotarul basarabean era încredinţat unui
■ de aceeaşi origine otomană. Hatmanul are şase companii, cu steagui
nător cu cele care se mai pot vedea la Muzeul armatei ori la cel arheolo-
e formă pătrată, în catifea cusută cu aur, purtînd în fir stema terii, a
distanţă de o leghe de Iaşi vine apoi întru întîmpinarea ambasadoru-ă
deputăţie a domnului. Se aduc doisprezece cai pentru conte şi pentru
boierii terii se prezintă cu aga în frunte, dregătorul care avea în sarcină
ovaţi, ca un fel de prefect de poliţie, caracter care i-a rămas pînă la des-
•ea vechiului regim la noi.

bate elementele alaiului sînt arătate în descrierea călătoriei. E o mică
ă de 3 000 de oameni: veneau întîi baş-buluc-başa, cu 100 de arnăuţi[r]
steagul şi muzica lui (buluc înseamnă „ceată", iar „başă" e „şeful"" si boierul mare se va chema într-o anume epocă „baş-boier"; arnăuţii u din Turcia şi se tocmeau la domnii noştri, formîndu-i garda, ca şi a nicilor şi a dregătorilor de la graniţă[1]. După aceea căpitanul de doro-
cu 100 de dorobanţi (dorobanţ e de la *trabant;* s-a zis întîi darabant, urmă dorobanţ; cf. numele localităţii Darabani, din judeţul Dorohoi).. *n* de căpitan e şi un colonel de darabani, care comandă 100 de „ruşi",, bil cazaci, apoi başceauşul (ceauş este un nume împrumutat de la turci[r] ,-a păstrat apoi numai la sinagogi), 100 de seimeni, la început o trupă bi, dalmatini, bulgari, apoi şi români, oaste imitată după seimenii din antinopol, corpul de trupă pe care sultanul Murad al IV-lea, pe la 1640., temeiat ca să nu mai aibă de lucru cu vechile corporaţii militare, tot-a gata de răscoală, care erau ienicerii şi spahiii. Un alt buluc-başă adu-i el 100 de ulani (de la poloni numele turcesc la noi); căpitanul vînători-manda 50 de vînători, cari îndeplineau şi funcţiunea de a vîna pentru şi rosturi militare, după obiceiul turcesc vechi din corpul ienicerilor; pitan, al tunurilor, 50 de oameni ai lui; doi căpitani cu straja oraşului ompusă din 200 de oameni, cu o muzică deosebită. Urma marele căpitan iţiei cu ofiţerii, şi muzica a treia. Veneau acum turcii lui Aii-Aga, întreiţi de domn, care avea dreptul să judece pe negustorii musulmani, să-k mne şi să-i taie, păstrînd la dispoziţie pentru aceasta o jandarmerie-mană, alcătuită mai tîrziu din „delii", supt „delibaşa". Se înşiră marele-cu suita lui, marele-vătaf cu vătafii lui, jandarmeria creştină cu 50 de-*mi.

e măsură ce alaiul înainta pe străzile Iaşilor, deosebitele elemente mili-eneau de i se adăugiau; de-o parte şi de alta a drumului era înşirată nea, din ce în ce mai numeroasă, staţionînd ca să vadă pe strălucitul iador polon.

Arnăuţii s-au păstrat pînă la introducerea domniilor pămîntene. La 1821 căpitanul ii se va găsi, împreună cu delibaşa Mihali, cu Sava, alt delibaşa, şi cu căpitanul :hi, în fruntea străjerilor domniei. Mulţi dintre dînşii, foarte probabil, nu erau de sînge, ci chiar români macedoneni, din teritoriul albanez, unde rasa noastră, regi grupe de sate. Iordachi însuşi nu era din Albania, ci din muntele Olimp, şi de se zicea Olimpiotul, căci în vecinătatea Olimpului s-au găsit totdeauna sate ro-

Tot alaiul conduce pe conte pînă la casa care i se pregătise.

A doua zi, ambasadorul se duce la biserica franciscanilor din Iaşi, vec biserică catolică, prefăcută adeseori, şi care există şi acum, avînd de jur prejur prăvălii în locul hanului de odinioară, în vecinătatea mitropoliei. •e dator să meargă la biserică, nu numai pentru că e om evlavios, dar şi c tr-alt motiv: regele Poloniei era patronul catolicilor din Moldova, pentru iezuiţii cari deserveau lăcaşul erau poloni, şi vlădicii de odinioară, cum spus, erau tot poloni şi rezidau în Polonia. Pînă foarte tîrziu, cînd a veniţi fluenţa francezilor, şi pretenţiile austriace, această situaţie s-a menţinut.

In ziua de 8 februar, se acordă ambasadorului o audienţă la domn, <j trimete să-1 ia de acasă cu doisprezece cai domneşti împodobiţi cu valtra] frumoase. Alaiul se formează. El este alcătuit din slugile domneşti, din mi trul de ceremonii, cu boierii din suita polonă. Vine apoi carata domneascij ambasadorul, încunjurat de şase satîrgii (halebardieri), de doisprezece hodari (servitori ai curţii cari aveau grija încălţăminţii domnului), peici (copii de casă). După aceea se vedea carata ambasadorului cu cei fii ai lui.

La sosirea la curte, unde aşteaptă miliţia, cu steagurile, întîmpină] telnicul, după datoria lui. De mînă, dacă nu de subţiori, ceea ce reprezj atunci cea mai mare onoare ce se putea face unui oaspete, el conduce pe og pînă în a treia odaie, unde domnul se aşază într-un fotoliu şi — semn mare cinste faţă de solul polon — se aduce un alt fotoliu pentru ambasa< în faţa lui vodă.

Toată eticheta este constantinopolitană. Îndată sar servitorii cu ■cari trebuie să facă onorurile supt raportul mirodeniilor ca şi al lucruriloi consumat: aduc parfumuri, cari se aprind într-un recipient de argint ciz> •â jour, şi la fumul parfumat se expune barba şi părul oaspetelui; cine n-a barbă, se parfuma mai mult de formă. Pe urmă se prezintă cafeaua, dulce şi tabac. Nu ni se spune ce s-a vorbit în audienţă, dar mari chestiuni diplo tice nu se tratau, căci Polonia pierduse aproape orice însemnătate inte ţională. Ambasadorul trece apoi în apartamentul doamnei, unde este pr iarăşi cu dulceţi şi cafea; urmează poftirea la masă. Mîncările se aduc în rînduri şi cuprind 400 de farfurii pline, pentru un număr foarte restrîn persoane; aceasta dădea impresia de bogăţie a acelui care ospăta. In tin mesei muzica afară cîntă, tabulhanaua şi mehterhaneaua, amîndouă turc •(muzicanţii se numesc „mehteri", iar şeful ,.mehterbaşa"). Mai tîrziu nu pe la 1770—80, se introduce statornic şi muzica apuseană, alcătuită din ni şi poloni, care alterna cu celelalte. Se ridică toasturi, şi după aceea se serv cafeaua.

Ca un element nou, iarăşi în legătură cu moda constantinopolitan vede danţul, care, în Orient, se executa de profesionişti, de anumite fiinţe creditate, femei şi bărbaţi. Vor fi jucat şi aici baiadere. Ambasadorul e cor •cu alai acasă.

A doua zi, domnul întoarce vizita ambasadorului, tot după ceremoi El vine cu şapte cai domneşti în fruntea alaiului, cu boierimea, cu postelni •care poartă toiagul cel mare de argint, însemnul demnităţii lui. Apare vi Încunjurat de halebardieri şi turci, iar, pe urmă, straja. In timpul cît m

de la curte pînă la reşedinţa ambasadorului, sună toate clopotele din nbasadorul, care primeşte pe voevod tocmai cum fusese primit de mise să dea o masă domnului, şi în timpul mesei, cum n-avea nici ta- nici mehterhanea, ci numai trîmbiţaşi, face să sune din trîmbiţi. Se pe urmă cafea şi tabac. Urmează, a doua zi, împărţirea de daruri. ui i s-a dat un ceasornic de porţelan, doamnei o garnitură turcească i, în porţelan, cumnatului doamnei, un Caragea (Antonie), secreta- imnesc şi scutarului domnesc alte lucruri din acelaşi material, ori pos- i galbeni de aur.

11 ambasadorul pleacă, după o ultimă slujbă la catolici şi, petrecut 1 obişnuit, trece prin Ghermăneşti, Huşi, unde-1 întîmpină 150 de sol- ■estiana, locurile de provincie avînd deci oarecare garnizoană; apoi codrii Chigheciului, din margenea Bugeacului, în mare nevoie de ostaşi ţjute, — paza tătarilor prădalnici fiind încredinţată codrenilor, apă- i graniţei şi hoţi (v. haiducul Codreanu).

la Huşi, Mniszech se îndreaptă, prin Giurcani, Creţeşti, Oancea, Foire Galaţi, unde-1 întîmpină ispravnicul Cantacuzino, cu care schimbă ;rimeţîndu-se de acesta năramze, lămîi şi două căprioare. La plecare, zino îşi conduce oaspetele pînă peste Dunăre, la Macin, oferind dulceţi

eresant de notat mai este că, trecînd printr-un sat unde era o nuntă, dorul roagă pe nuntaşi să joace, ca să vadă obiceiurile populare.

lim acum la alt călător polon, contele Potocki, dintr-o foarte mare

Ltele trece prin Moldova, mergînd la Constantinopol, în 1759. în vre- ea domnia o avea Ioan Teodor Gălmăşul, devenit Callimachi, bătrînul învăţat care dăduse o creştere bună copiilor lui, cum se va vedea din itorie. In ceea ce priveşte însă pompa, ni închipuim că bietul creştin, linar de zgîrcit, va fi oftat de multe ori cînd se va fi hotărît să primească după toate normele costisitorului ceremonial: era doar, spune cro- îtemporană, „fricos de frig", — adecă stătea şi vara lîngă sobă —, ip". Dealtfel Potocki venise puţin cam fără voia domnului, care ar să scutească spesele[1]. Venind de la Hotin, pe calea cunoscută, el este lat la Tabăra, de hatman, cu peste 200 de soldaţi, ca şi de postelnic, mul secretar al domnului. Acest secretar începe a fi ales dintre italieni izi: pe lîngă familia Callimachi a funcţionat astfel un francez, de la Jrovence, om foarte de treabă, cu multă ştiinţă diplomatică şi destule ţii în ce priveşte lucrurile lumii, de la Roche: cel care primeşte pe po- »să levantinul Leonardi.

3 face lui Potocki un compliment în limba grecească, care ajunsese imba protocolară. După complimentul în greceşte se oferă cafeaua, 3', şi, după salutare, boierii se întorc cu făclii spre Iaşi. La 13 octom- ir trupele moldoveneşti; secretarul aduce un cal şi o carată cu şase

actele în ale mele *Documente Callimachi,* II.

cai, oferind pentru suită doisprezece cai aleşi. După aceasta alaiul se formea aproape cum am văzut mai sus: căpitanul de darabani cu 100 de ,.ruşi" lui, baş-ceauşul cu 100 de seimeni, baş-bulucbaşa cu 100 de ulani, căpitan de vînători cu cei 100 ai lui, căpitanul de tunari cu alţi 100, aga cu 100 i albanezi, doi căpitani cu 200 de străjeri, căpitanul de strajă, „mareşalul", i secretarul domnului şi boierii; apoi carata principală, purtînd pe sol, cu d(sprezece ciohodari, şase peici şi şase haiduci ai oaspetelui. Muzicile cînt mulţimea se adună, şi astfel ambasadorul e dus la gazda lui, Cantacuzirj care va primi mai tîrziu un inel în briliante. A doua zi, se face vizita obligat rie la franciscani. întors acasă, solul găseşte un dar din partea domnului, d) alcătuit din fructe şi dulceţi, iar boierii, cari se mai deprinseseră cu străir, de samă, vin să facă vizită polonului, — ceea ce arată că era acum mult ni multă libertate decît în timpurile vechi, cînd ei erau ţinuţi strict, ca nu cum[1] să spună lucruri defavorabile stăpînuJui.

A doua zi, la 16, se duce solul în audienţă la vodă cu acest alai: maestr de ceremonii, servitorii solului, scutarul lui, ţinînd şapte cai de mînă, şuii polonă, interpretul polon şi cel moldovenesc, Leonardi. După aceea vine sol| însuşi: i se dăduse de domn un cal arăpesc foarte frumos şi, după obicei din Constantinopol, un servitor anume care să-i cureţe spuma calului. Lîngă este secretarul de legaţie cu şase peici, şase haiduci şi douăzeci de ciohoda:

Se ajunge la curte, unde postelnicul, cu toiagul în mînă, conduce pe amb sador la vodă. Acesta era, nu în a treia odaie, ci la uşa ei, îmbrăcat în haii solemne, ca unul care cunoştea rosturile diplomatice mult mai bine dec tinerelul Matei Ghica. In odaie erau cele două fotolii. Dulceţile, cafeaua sî] aduse de şase copii de casă. Tot aşa solul e parfumat cu miresme răsăritene. **odaia** vecină e poftit alaiul împreună cu boierii. La un moment dat apar c doi fii ai lui vodă: Grigore şi Alexandru, cari au fost domni pe rînd, şi prezin omagiile lor oaspetelui. Audienţa ţine trei sferturi de ceas. Ambasadorul găseşj pe domnul Moldovei foarte „respectabil": vorbea perfect şi latineşte şi itali neşte şi avea foarte multă simpatie pentru poloni,

A doua zi Ioan Vodă vine la sol cu acelaşi alai — miliţia, scutarul cu c şapte cai, boierii, postelnicul călare cu toiagul de argint, cei 300 de străjt domneşti —, şi iarăşi clopotele oraşului sună. întrevederea durează numai jumătatea de ceas. Urmează, în ziua următoare, împărţirea darurilor: un ce sornic cu repetiţie, o tabachere pentru domn, iar hatmanului, logofătuh postelnicului, suitei secretarului, 30 de galbeni. Suita s-a înfăţişat perfe milităreşte pînă la împărţirea bacşişurilor, dar atunci fiecare şi-a uitat demi tatea ca să-şi ia cît mai mult partea. Iar la 19 solului i se dăruieşte un şi domnul împarte ceasornice, blănuri, stofe.

Pe urmă ambasadorul urmează drumul obişnuit pînă la Galaţi, unde e ciumă (muriseră în acel an 1 200 de oameni). Acolo stă în biserica Precist unde-1 păzesc zece ieniceri.

La întoarcere, în 1760, Potocki, care se îndemnase la astfel de petrece ar fi vrut să le mai aibă o dată, însă domnul cel zgîrcit cu nici un preţ ni mai face alaiul, şi prin urmare solul călătoreşte mai mult incognito. Toţi a venit prin Iaşi, găzduit în margenea oraşului, probabil la Frumoasa, şi străbătut oraşul în bubuitul tunurilor, în sunetul muzicilor, cu hatman în fruntea ostii. S-a îndreptat apoi către Polonia lui.

rită un deosebit interes călătoria la Bucureşti a lui Goloman Mikes,
pusianei Bethlen, unul din ungurii cari la începutul secolului al XVIII-lea
etat ţerile noastre, pe un timp cînd răscoala lui Francisc Râkoczy
si Muntenia lui Brâncoveanu şi aici, ca şi, mai ales, în Moldova, se-
iu exilaţii luptei contra imperialilor austrieci, mergîndu-se pînă la
ii Constantin Vodă Mavrocordat de a se scrie „occidental" o istorie-
si de a face la Iaşi un colegiu latin cu iezuiţii unguri Carol Peterffy,
3 Patay, Gheorghe Szegedy[1]. Scrisorile lui din 1739 ni dau amănuntele
ui pe care 1-a făcut, a persoanelor pe care le-a întîlnit în cale[2].
iunie 1739 sosesc la Bucureşti emisarii antiaustrieci Zay, Papay şi
venind cu toţii din Cernavoda. Domnul li trimete înainte oamenii
secretarul în frunte, şi-i găzduieşte la „o mănăstire", unde şi prînzesc.
irea e, neapărat, cea, cu totul nouă, a Văcăreştilor, zidită de Nicolae-
ordat, tatăl lui Constantin Vodă. Acesta i se pare chior, ce-i dreptul,.
rte isteţ. Cu carata domnească văd ungurii oraşul; sînt aduşi şi la Con-
, care era la „casa şi grădina" din margenea oraşului, — aceeaşi Văcăreşti.
ă, ca în vreme de război, supt corturi. Şi un sol rus ce merge la vizir,
rin Bucureşti. Se dau oaspeţilor mijloace de drum mai departe.
doua scrisoare, datată 21 iulie, e din Iaşi, Mikes a trecut prin Focşani.
ind locuri pustii, dar nespus de frumoase, pline numai de flori. Iarăşi
r domnesc, în preajma capitalei moldoveneşti, iarăşi carată, iarăşi
şi audienţă. Primirea e bună, vrednică de un fost mare dragoman.
a treia se oglindeşte plictiseala pentru îndelungata şedere în „acest
ît", între boierii „ca urşii", fără tovărăşia măcar a lui Zay, plecat la
Mikes a vizitat cîţiva Cantacuzini, cu vulturul bicefal în stemă, dar
întors vizita şi n-a fost poftit la masă; lumea de la curte îi zice „măria
itropolitul — Antonie — e de o amabilitate deosebită, şi pentru că
rarităţi la masa străinilor, largă ca pentru zece oameni. Un „pater
' mai ţine de urît la prînz pribeagului. Preoţi români vede Mikes cîter
in cîrciumi „în jurul butoiului". Mănăstirile sînt „prăpădite", casele
"'. Cu toate uşurinţile de negoţ, pe care domnii nu le ţin în samă
e sînt în mîna „jidanilor şi armenilor". Altfel, loc frumos, flori, roade.
ne şi un Cotnar care biruieşte cu mult bietul vin de Piteşti al Bucu-

ieri, vreo zece, doisprezece mai mari; în dregătorii, grecii, ţeranii prin
In fruntea oştirii e „fratele unui cojocar grec bogat". îl recunoaştem
t frate al ciurcibaşei Ţarigradului: e Psiolul, Ipsilanti: fiul său Alexan-
fi domn, şi ce domn de isprai'ă, „filozof", reformator...
mea e gata de plecare, ruşii venind spre Hotin; domnul porneşte, nu
încotro, cu oastea: e Grigore Matei Ghiea. De curînd a mai trecut un

■ Iorga, *Francisc Rdkoczy al II-lea, învietorul conştiinţei naţionale ungureşti şi* în *An. Ac. Rom.,* XXXIII, p. 28. între nobilii fugari erau Francisc Gyulai cu ui Bethlen, Francisc Lugassy, Iosif Teleky, Sigismund Korda, Andreiş Nalâczy, ', Samuil Biro, Mihai Mikes, care-şi creştea copiii la iezuiţii din Iaşi, contele 'avid Petki, Francisc Lâzâr; *ibid.,* p. 16-7. Cei din Moldova formau la 1711 o tate de magnaţi şi nobili", 'upă *Unirea,* p. 198 şi urm., traducere de Oct. Prie.

sol al ţarului pe la el, spre tabăra turcească. Gu ce se poate apăra **Moldovl** Un paşă, cu patruzeci-cincizeci de oameni, stă la mijlocul a 1 500 de osts ai terii, cari i se par ungurului „păzitori de vite". Tunurile crede el că ,, pot umplea şi cu nuci". Logofătul şi alţi doi boieri sînt caimacami.

In august Mikes zugrăveşte apoi laşul în turburare şi frică, înaintea oş: lor ruseşti care înaintează. Fuge cine poate. Jupânesele s-au ascuns în pădu Cei doi fii domneşti — Matei şi Scarlat — s-au dus şi ei, ruşii fiind în ţai Ar voi să plece şi străinul; îl asigură caimacamul. „De dimineaţă pînă seq umblă vorba de cazaci." Vine însă vestea că vizirul a bătut pe austrieci a luat Belgradul.

Frica e zugrăvită şi în scrisoarea din 3 septembre. Averile se duc în bii rici, Hotinul fiind acum al muscalilor. La 2 ale lunii s-a întors vodă, la 3 Mii e primit la el. E gata a pleca, şi-i pare bine.

Astfel la 18 septembre călătorul e iar în Bucureşti. Pornise din Iaşi u pe care era să-1 lase, la 7 ori 8, iarăşi domnul —, la 4, cu carată domneaa şi doi călăraşi, turcii au fost bătuţi şi drumeţul a tot dus frica hoţilor. T cîmp de flori, şi lipsă de oameni. Pe Pâpay 1-a aflat bine.

La 23 octombre se arată că fugarii ruşi pradă şi pe acolo. Domnul pleac şi Mikes e greu bolnav. Vodă nu s-a supărat pe el, că nu-1 ascultă.

Apoi la 15 mart 1740 se descrie iarna grea, începută încă de la 18 octo: bre. „Scumpete şi lipsă": luptă pentru pîne; preţ mare al lemnelor; plictiseai neprietenie: nici o poftire la prinz, şi doar Mikes, crescut în Iaşi, cunoaş pe cutare boier încă de copil! Nici o convorbire despre domn cu străin se tem.

La 22 mai, scriitorul ungur arată că, „de o lună", Constantin Vodă plecat la Craiova să reocupe Oltenia, căpătată de turci prin pace.

Peste puţin va merge cu Zay la Rodosto, adăpostul turcesc al caus naţionale pierdute. Pâpay a murit în „acest oraş scorţos": „şi-a sfîrşit prii gia". Mai sînt în ţară doar saşi şi un franciscan din Ciuc, care a trebuit se îmbrace românește pentru că turcii îl netezeau cu ciubucul pe faţă.

Să ne întoarcem cu treizeci de ani în urmă.

Pe cînd Mikes, Pekri şi ceilalţi pribegi se bucurau încă de găzduh vechiului domn moldovenesc Nicolae Mavrocordat, care, „datu-li-au ca de volnicie, şi lor şi oamenilor lor, să fie slobozi de toate supărările şi, ori fel de trai ar face în ţară, să n-aibă nime, despre vameşi, nici despre pîrcălal nici o nevoie, pînă cînd Dumnezeu îi va scoate iarăşi la moşiile lor" —, pol nul, voevod de Chiev, Potocki pregătea o năvălire în Moldova, pentru a put ajunge la regele Suediei, Carol al Xll-lea, pe atunci aşezat în margen Benderului, în aşteptarea răzbunării, pe care o dorea aşa de mult, împotri ţarului învingător.

El intră pe la Cimpulungul ruses6 şi Vijniţa, pe cînd ruşii îl aşteptau Colomeia şi aşază pe ai săi în cvartire la Cernăuţi. De aici, cu starostele Roman, Grudzinski, el merge drept la Iaşi.

Boierul care-1 primi în numele învăţatului domn deprins cu ceremon Iul diplomatic apusean prin funcţionarea sa ca mare tălmaciu al Porţii,

Nicolae Costin, corespondentul de odinioară al ungurului Kârolyi, rtru aceasta ca unul care era bun cunoscător al limbii polone. La audi-otocki fu dus a doua zi, cu alai de seimeni şi peici: el şi cei doi ofiţeri ovărăşeau erau călări pe cai turceşti împodobiţi. Vodă-1 întîmpină în ătăriei şi-1 duse în „casa cea mare", unde-i făcu loc la stînga, cea mai inste după eticheta orientală. Amîndoi, domnul şi palatinul, statură în 3, avînd fiecare „şlicele", unul cuca, celălalt pălăria, în mină. Vorbiră ;e, discursuri solemne, apoi Potocki şi Grudzinski rămaseră în convor-inuită cu Mavrocordat. în sfîrşit curtea-i văzu ieşind, petrecuţi de pînă la spătărie. Un ,;cal moldovenesc" fu darul pe care-1 căpătă a i oaspetele.

patra zi, el pornea spre Bender: de aici era să meargă la Constanti- — unde ajunse la 24 iunie 1710, fiind socotit de unii ca pretendent nia Moldovei —, cu aga care venise anume pentru aceasta, iarmoldo-imîneau să ţie pe cei 3 000 de oameni din Cernăuţi cu bani şi cu „ialo-cu vaci grase[1].

u note în Iorga, *Francisc Răkoczy,* p. 18 —9.

X

CĂLĂTORI ENGLEZI: PORTER ŞI BOSCOVICH

Pentru epoca de la 1720—1730 înainte informaţiile prin călători lipseau aproaj cu totul, dar izvoarele de altă natură erau foarte numeroase şi foarte bogat Cele cîteva descrieri pe care le avem pentru vremea aceasta sînt englez în legătură şi cu călătoria lordului Paget, constituind un fel de capitol englt în istoria terilor noastre oglindită în mintea străinilor.

întîia, la 1728, este cunoscută, nu prin ce au spus drumeţii, ci pri ce cuprind izvoarele interne românești cu privire la călătoria lor. Erau dcu „beizadele englezești", cum spune cronica, doi lorzi, cari călătoreau, spur acelaşi izvor moldovenesc din secolul al XVIII-lea, cronica lui Amiras[1], c să vadă lumea: „umblînd prin teri, ca să vază ţerile şi obiceiurile terilor' Au fost întîmpinaţi la Iaşi de Grigore Matei Ghica, om foarte priceput care jucase un rol însemnat în politica Imperiului otoman înainte de a capăt tronul Moldovei; pe urmă a domnit şi în Ţara Românească, fiind îngrop* lîngă Bucureşti, la Pantelimon.

Găzduirea are loc la Frumoasa, unde fusese o mănăstire a lui Balic Hatmanul, — o rudă a Movîleştilor —, mai veche şi mai mică, mult mai puţi pompoasă decît cea de acum, care nici ea nu se înfăţişează în forma clădit de Grigore Ghica, ci aşa cum a fost prefăcută de Mihai Sturza, pe la 184'

Postelnicul cel mare poartă grija oaspeţilor, cărora li se dă o mas acolo, la Frumoasa. Călătorii pleacă apoi în Polonia, petrecuţi cu cinste pîr la hotare.

Pe atunci era foarte greu ca o scrisoare diplomatică să meargă sign şi domnii noştri, făcînd această îndatorire reprezintanţilor europeni din Coi stantinopol, deveneau foarte preţioşi pentru ei, în afară de faptul că mai parte din informaţiile Porţii asupra lucrurilor din Europa veneau prin ac<=ş observatori ai împărăţiei. Dealminteri ai noştri chiar aveau pe atunci pre< cupaţii pe care nu le cunoaştem pînă atunci. Cronicile încep să cuprinc

[1] Kogălniceanu, *Letopisiţe,* III, p. 166—7.

laţii privitoare la lucrurile europene: Constantin Căpitanul Filipescu ste de Cristofor Columb şi de Luther; urmaşul lui, Radu Popescu, pe .'a lui Nicolae Mavrocordat, dă ştiri despre lucrurile apusene, din Ger- i din Franţa; în Moldova, Ioan Neculce, hatmanul lui Dimitrie Cante- comandantul armatelor moldoveneşti în lupta de la Stănileşti, care ■mă a întovărăşit pe stăpînul său în exilul rusesc şi a stat o bucată >me acolo, pomeneşte, nu numai de lucrurile din Rusia, pe care le putea ste direct, ci şi de lucruri generale europene.

)'ar interesul apusenilor revine asupra noastră pe altă cale: războiul turci şi casa de Austria, purtat tot de Eugeniu de Savoia, care a dat atuluij o bucată de vreme, victorii pe care cu generali specialişti poate ■ar fi repurtat. în noul conflict, care se mîntuie cu pacea de la Bel- 1739) şi prin care am recăpătat Oltenia pierdută la pacea din Pas- itz (1718), s-a amestecat şi Rusia. Ruşii au întrat în Moldova cu gene- Miinnich, care a lăsat şi o descriere a campaniei [...] n războiul acesta ruşii erau foarte siguri că Moldova va încăpea în stă-a lor, precum austriecii erau siguri să poată reuni cu Oltenia principatul ;an întreg[1]. N-au izbutit, căci a venit intervenţia puterilor neutre din între altele intervenţia engleză, şi aceasta a adus, după „beizadelele" î care a fost vorba, prin 1737—8, alţi călători englezi.

fnul dintre dînşii este agentul Fawlkner, în legătură cu reprezintantul *ii* la Petersburg şi ministrul aceleiaşi puteri la Constantinopol. Altul, Bell d'Antermony, însărcinat cu serviciul de curier, care, spre deose- ie ceilalţi, a făcut însemnări, foarte scurte, despre călătoria lui[1], enind din Rusia, a trecut în Moldova, pe la Ţicanovca şi Soroca. Aceas- are „un oraş plăcut aşezat pe Nistru", cu „un turn vechi, avînd cîteva i neîntrebuinţate"; locuitorii sînt „moldoveni, între cari se află puţini evrei şi turci". împrejur sînt sămănături şi păşuni bogate. Comandantul, Petrachi, se arătase foarte primitor, oferind vin, fructe şi mijlocind î paşport.

a Căinări află golul lăsat de ciumă. Lîngă Măgura trece Prutul, şi e uar 1748 la Iaşi. Spune că oraşul e încunjurat cu vii, al căror produs, ie vinde în Polonia. Are 2—3 000 de case, ceea ce ar însemna o populaţie lică de 20 000 de oameni, deci foarte mult scăzută faţă de ce era înainte, i e „o veche clădire gotică, din piatră şi cărămidă", 'omnul, tot Grigore Ghica, dealtfel foarte amabil, recomandă călăto-englez să se ducă la paşă de Bender, care comanda pe Nistru, pentru Luarea călătoriei. S-a dus deci, prin Volcineţ, şi „satul" Chişinău, pe iri bătute de tătari, la paşă, şi a obţinut ceea ce voia. Cu un căpitan ic, „boşneag", şi doi ostaşi moldoveni Bell pleacă într-acolo. e la Căuşani, plin de tătari, foarte de treabă, după părerea lui — bătrî-■ care a găzduit, fost prizonier la ducele de Lorena, întreabă despre

Voyages depuis St. Pitersbourg en Russie dans diverses contrees de VAsie, III, Paris, le aici în Codrescu, *Uricariul,* XXIV, p. 215 şi urm. Cf. Iorga, *Histoire des relations oumaines,* p. 53 şi urm.

casa de Lorena şi vorbeşte franţuzeşte, explicînd că pilaful Iui de orz i e ca acel din Franţa —, se trece prin două sate musulmane din Bugei pentru a se ajunge la Ismail, cu locuitori turci, cari-i dau casă bună, pî] bună, şi bun vin. Şi primirea la Tulcea-i place, şi semnalează „vechiul cast părăsit". Babadagul e un „mare oraş", într-o vale „foarte roditoare", şi ai ar fi fost Tomi[!] a lui Ovidiu. Urmează pe la „Kaybaly", „Dauna-Ke\ (Dunachioiu?), Cobadin, Bazargic, „locuită de turci, greci şi bulgari", pent: a intra în Bulgaria.

La întors apoi, pe la Galaţi, Ghica-i dă iarăşi o bună întîmpinare, suita-1 conduce pînă la hotarul terii. Tot pe la Soroca se face trecere

Venim acum la ceea ce nu spun izvoarele, adecă la încercarea de cară terizare a acestei întîi perioade din stăpînirea fanariotă în ţerile noasti

Epoca fanariotă înseamnă ea oare un singur lucru, care se menţine i la 1709 pînă la 1821, o sută de ani şi mai bine, sau, în epoca aceasta păstrî du-se obiceiul de a se aşeza pe tronul terilor noastre prinţi greci sau grei zaţi, unii pe jumătate grecizaţi numai, cari veneau din Constantinopol, d Fanar, după ce fuseseră funcţionari otomani, mari dragomani, sau dragoms ai flotei mai pe urmă, cu tot elementul comun, totuşi sînt deosebiri hotă: te de fixat între mai multe faze ale aşa-numitei epoce fanariote? Cred că de sebirile sînt destul de însemnate pentru a se putea fixa aceste faze. Şi s-putea stabili trei, pe care le vom cerceta pe rînd.

In cea dintîi avem fanariotismul *de tradiţie românească.* Ea merge pîi dincolo de jumătatea secolului al XVIII-lea, mai precis pînă la noul răzb dintre ruşi şi turci, început în 1768.

A doua se osebeşte supt foarte multe raporturi de aceasta. într-însa ap elementele apusene care influenţează şi asupra noastră şi asupra fanarioţii înşii. Coloritul nu mai este oriental, ci occidental; ideile filozofice din Ap stăpînesc toată clasa conducătoare de la noi şi prin reformele pe care le dete mină influenţează şi asupra vieţii claselor inferioare. Am putea numi aceas epocă: a *fanariotismului filozofic,* şi nu în înţelesul filozofiei de catedră şi cărţi, ci în acela, special, al „filozofiei" din secolul al XVIII-lea, adecă al raţi nalismului politic, care crede că societăţile sînt ca un ceasornic şi oamer politici trebuie să aibă numai meşteşugul, sigur, de a le face să meargă înain sau să rămînă în urmă.

Pe urmă a venit a treia fază, care duce de la 1774, de la pacea d Chiuciuc-Cainargi, pînă la 1812. O scurtă, dar foarte importantă fază a fan riotismului, care este *fanariotismul naţional grecesc,* cu spirit de renova elenică, cu şcoli în acest sens, cu lecturi însufleţite de spiritul cel nou şi rezultatele la care se ajunge totdeauna în asemenea cazuri: la reacţiunea într gii societăţi româneşti, care admitea pe fanarioţi ca domni cari să facă Iaşi şi Bucureşti pe „filozofii francezi", dar nu pe grecii cu program naţi nai grecesc.

In faza întîia familia domnitoare am putea zice că este una singuri familia Mavrocordat, care domneşte, fie direct, fie indirect, guvernînd într-u principat sau într-altul, cu Psicolae Mavrocordat, cu] fratele lui, Ioan, îngrop* în biserica Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti, lingă mormîntul fără inscripţie ca

îrâncoveanu, cu fiii lui, Constantin şi Ioan, iar mai tîrziu cu Alexan-
[ui Constantin, şi cu Alexandru, fiul lui Ioan, acesta cu totul
)ică afară de Mavrocordăteşti au guvernat membri din familia
iculeştii se coboară după femei tot din Mavrocordăteşti, şi gu-
lor chiar se datoreşte legăturii lor cu aceea cari ei hotărau. Avem
•igore Vodă, pe fiii lui Scarlat şi Matei, pe nepotul lui de fiu care a
caunul domnesc, Alexandru, pe fratele lui Grigore, pe alt Alexan-
dacă nu i s-ar fi tăiat capul, cum era prinţ titular român, pentru
aduse ca diplomat turcilor, ar fi ajuns să ocupe tronurile din Iaşi
iti; în sfîrşit pe Grigore fiul acestui Alexandru.
umai, însă, că Mavrocordăteştii se coboară din Alexandru cel Bun,
.u să se ştie, dar unul dintre fiii lui Alexandru Exaporitul, tatăl
e Mavrocordat, Scarlat, a luat pe fata lui Brâncoveanu şi a murit
ud îngropat la Mitropolia din Tîrgovişte. Nicolae Mavrocordat nu s-a
i o româncă, dar Constantin a luat pe acea fiică a lui Ruset de la
ica Frumoasa are o admirabilă icoană îmbrăcată în argint; la curtea
■bea românește, şi am spus că în corespondenţa administratorilor
li se impune de domn limba românească. Iar, după bărbaţi, Ghicu-
useră doi domni înainte de epoca fanariotă, în secolul al XVII-lea,
ile lor de familie toate erau în mediu românesc (Sturdzeştii, de pildă);
întul de la Pantelimon este o inscripţie în românește, pe cînd pe cel
.căreşti al lui Nicolae Vodă sînt versuri greceşti, inscripţia de pe
îiul bisericii fiind totuşi românească.
:e priveşte pe boieri, cei din această vreme sînt în cea mai mare
chii boieri. Nu se adaugă oameni veniţi de la Constantinopol. în
ile lui Nicolae Mavrocordat către fiul său, Constantin, se spune
că ţara să n-o guverneze decît cu oamenii terii şi, ca greci, să n-aducă
cîţiva intimi cu cari să stea de vorbă. In fruntea acestor boieri vor
eştii şi alţii, cari aparţin mai vechii aristocraţii din această ţară.
cler, o singură dată s-a încercat să se puie un mitropolit grec în
i, Nichifor, dascăl domnesc, pe care biserica nu l-a primit; în Munte-
iost cazuri: după Antim. al lui Brâncoveanu, Mitrofan, trăit însă o
treagă la noi, şi Neofit din Creta. Şcolile de preoţie erau insă toate
neşte. Şi, cum am mai spus, limba românească a intrat in slujba
supt Nicolae Mavrocordat. La biserica curţii, fiindcă erau adesea
u veniţi din Răsărit, din Ierusalim, Antiohia, Alexandria, Constan-
şi episcopi străini, dacă pentru ei se făcea şi cîntarea în greceşte,
'ană, la cealaltă totdeauna se făcea românește. O operă admirabilă
ucere din greceşte, nu numai a cărţilor sfinte, dar şi a celor de teo-
ocupat o sumedenie de vlădici, dintre cari unii au căpătat un nume
um a fost Damaschin, de la Rîmnic. Şi opera aceasta a fost începută.
nai cu ştiinţa domnului, dar cu voinţa, cu îndemnul, supt patrona-
l. Şi tipografiile domneşti tipăriau cărţile acestea în românește pentru
;ura clerului nostru. Cei dinţii preoţi învăţaţi pe cari i-am avut sînt
"emea aceasta şi supt influenţa acestui curent.

Așa Incit reclamăm aproape jumătate din epoca fanariotă, de la 1/uy la 1768, ca fiind, supt numele fanarioţilor, în întregime a noastră.

In ce privește așezămintele, nimic nu s-a schimbat. Codificaţiile mai tîrzii de drept, care nu s-au făcut numai pe baza legilor bizantine, ci și a celor apusene, sînt după această epocă: în tot timpul de care vorbim acuma este rostul nostru judecătoresc, dreptul sprijinit pe obiceiul pămîntului.

Dar domnii fanarioţi din acest timp se îngrijesc să aibă registre ţinute în regulă. Avem astfel în Biblioteca Academiei Române un enorm volum manuscript care cuprinde ordinele lui Constantin Mavrocordat, rapoartele făcate lui, judecăţile pronunţate de domnie, toate redactate, ca stil, românește, și toate avînd ca fond obiceiul pămîntului.

După aceste explicaţii venim la un călător englez de foarte mare importanţă prin situaţia lui, ca și prin ceea ce spune el, dar mai ales prin ce se spune despre călătoria lui de către cineva care 1-a întovărășit și care s-a întlmplat să fie unul dintre cei mai însemnaţi reprezintanţi ai ştiinţelor matematice în secolul al XVIII-lea.

Călătorul englez este Porter, iar învăţatul care-1 întovărăşea, de origine din Ragusa, prin urmare slav de sîuge, este Boscovich, așezat in Italia, și care a avut o situaţie eminentă acolo, continuată cu o situaţie corespunzătoare în Franţa.

Și in jurnalul lui Porter și în descrierea lui Boscovich e vorba de aceeași călătorie întreprinsă pe vremea cînd în Moldova era domn Grigore Vodă Callimachi; cu toate acestea, deoarece ambasadorul face însemnările lui dintr-un punct de vedere, iar Boscovich dintr-altul, mult mai pe larg, vom arăta întîi ce spune Porter pentru a trece apoi la expunerea, mult mai bogată, a însoţitorului său.

Ambasadorul fusese foarte multă vreme la Constantinopol, unde Anglia a avut totdeauna obiceiul să-și lase reprezintanţii atita vreme cit să deprindă bine rosturile acelui stat.

Plecînd de la Constantinopol, el este întovărășit de mai multe persoane, un englez, Mackensie, un altul, Wakefield, un german, Hubsch, care jucase oarecare rol la Constantinopol, ca reprezintant al electorului Saxoniei, rege al Poloniei.

Am văzut și din călătoria acelor „beizadele" care au fost primite de domn la Frumoasa, că englezii, cel puţin de la o bucată de vreme, aveau gustul cerurilor străine și al terilor cu aspect straniu, și prin uîmare arătau oarecare curiozitate și faţă de ţerile danubiene. Porter a manifestat deci de la început dorinţa sa de a merge prin Moldova. Fiindcă însă domnul Moldovei, Grigore Callimachi, moștenise ceva din obiceiurile „scumpe" ale tatălui, și trecerea unui ambasador străin, mai ales după experienţa cu cei poloni, necesita oarecare cheltuială, el a cerut, din Iași, să se observe ambasadorului, din partea Porţii, că ţara fusese prădată de tătari, cu cîţiva ani în urmă, fundamental, și ar fi bine ca ambasadorul să ia alt drum. Și atunci Porter a făcut ceea ce orice englez trebuia să facă: fiindcă a spus că merge acolo, a mers, dar,

i-a dorit domnul să-l primească de bună voie, el nici n-a vrut să " dînsul şi n-a acceptat nimic din ce i s-a oferit. In jurnalul său[1], pune: „cît despre Alteţa Sa, l-am lăsat măreţiei sale şi am neglijat >ri mai curînd turburarea de a-1 vedea". Chiar de la început, atunci au oferit însoţitori, mehmendari, cu toate avantagiile de cai, de gaz-ain pentru dînsul şi suita lui, el făcuse declaraţia, pe care o notează ;h, că „n-a venit să mănînce ţara".

îotele lui, Porter ni arată cum a plecat din Constantinopol, cum s-a t spre Galaţi, trecînd prin regiunea dobrogeană. Despre oraş spune n „biet sat". Nefiind un loc mai potrivit, şi el a fost găzduit la mănăs-ceascâ a Precistei, care avea, pe lîngă obişnuitele beşici de bou pentru a fereştilor, şi cîteva geamuri de sticlă.

se priveşte vechiul Galaţi, avem oarecare informaţii. Am tipărit iţuică, căzută în mînile mele, oarecare lămuriri privitoare la portul 1 în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, şi se poate reconsti-dînsele[2], întrucîtva, aspectul Galaţilor, cari încep a se ridica mai tîr-i Renii-Tamarova, abia pe la mijlocul veacului al XVII-lea: sînt vremea lui Vasile Lupu bisericile Vovidenia, Sf. Dumitru, Sf. Nicolae, rozi-Mitoc şi Sf. Mihail, Sf. Paraschiva şi Sf. Gheorghe, Precista, e un negustor local şi mărită de alţi doi din Brăila, tustrei români, *H* cu trei turnuri, pe lîngă clopotniţă, şi încunjurată cu ziduri de ceta-ienii aveau o biserică, unde stătea vlădica lor. setul mai vechi al Galaţilor n-a fost păstrat din nenorocire. Grecii Lbat alcătuirea bisericilor de acolo, şi au venit pe urmă toate lucră-lilitate ale lui Mihai Vodă Sturza, aşa încît din Galaţii de odinioară ăstrat mai nimic, ceea ce este regretabil, mai ales pentru biserici. la Galaţi ambasadorul pleacă pe drumul obişnuit către Iaşi, fără a

ce vede pe drum. A putut întîlni doar şi păstorii mocani, cari-1 ză foarte mult pe un călător recent, deşi-i găseşte fără „educaţie", ea aceea mocanii erau în plină prosperitate: se aşezaseră în Putna, la Soveja; datoriau visteriei un anume venit şi-i ţineau la dispoziţie Qocăneşti", cu care călătoreau şi domnii mazili; aveau angajamente veste sarea, şi în condica lui Constantin Mavrocordat, mai veche atoria aceasta cu douăzeci de ani, ei sînt pomeniţi necontenit, ca 'bani foarte dîrji şi răi, cari se băteau între dînşii, de la Soveja fiind o veşnică rivalitate între cele două Balaşuri. Vechea populaţie cea, moşnenii, fusese cu totul acoperită de stratul păstoresc, venit iâl: de aceea li se şi zicea mocanilor şi bîrsani, pentru că veneau i Bîrsei.

1 1-a văzut Porter răpede. Semnalează doar ceea ce era o raritate pe - şi nu se gîndeau apusenii că vor introduce sistemul după foarte ■eme —, pavagiul de lemn al străzilor. N-a fost găzduit în oraş, la

•*key, its History and Progress,* London, 1814; la Beza, *Papers on the Rumanian Uterature,* Londra, 1920, p. 25—6. *iii ţi documente,* XVI, p. 223 şi urm. Motraye înşiră bisericile Panaghia, Precista, Sf. Ioan, Sf. Nicolae, Sf. Dumitru, (era un oraş rău clădit şi cu puţini locuitori).

curte, ci la Frumoasa, şi el îşi rîde de clădire, găsind-o ridiculă. Nu era ri culă deloc, cum se va vedea din Boscovich, care avea, ca unul ce se născi pe malul dalmatin al Mării Adriatice şi-şi trăise viaţa în Italia, mai m gust, şi în ce priveşte o clădire, decît ambasadorul englez.

înfăţişarea grecilor îl jigneşte pe englez, care vorbeşte de „vanitai grecească". In general toată atitudinea lui este despreţuitoare, de om necăj

După aceea ambasadorul îşi continuă drumul, mergînd spre ţara l

Venim la descripţia lui Boscovich. Ea a fost foarte cunoscută şi foa răspîndită: afară de textul italian, care se întrebuinţa într-o ediţie din 17 *Jurnalul unei călătorii de la Constantinopol In Polonia*[1], există o traduc în limba franceză şi una în limba germană, după manuscris (ediţie fran& din 1782 şi alta din 1784; traducere germană din 1780).

Că sînt atîtea traduceri şi ediţii se explică prin marea valoare a lui B covich, care a fost, cum spuneam de la început, unul dintre cei mai emine oameni de ştiinţă ai secolului al XVIII-lea, aşa de preţuit, încît a fost ru să meargă la Paris şi a fost adoptat de lumea ştiinţifică franceză, petrec acolo cea din urmă parte din viaţa lui. Ocupaţiile lui foarte grele şi un năravuri l-au făcut să înnebunească, dar şi-a revenit în fire şi a murit om stăpîn pe raţiunea lui.

Boscovich, mergînd prin Dobrogea, vorbeşte de Babadag, despre c spune că e un sat[2]. După Macin pomeneşte Brăila, care apare pentru a de oară într-o descriere de călătorie mai nouă. Cunoaşte pe un fost cleric itali care-şi părăsise ordinul şi se făcuse medic, aşezîndu-se acolo. Arată că po laţia Brăilei este foarte ticăloasă, alcătuită de tot felul de canalii (briccoi Negoţul care se face acolo e foarte însemnat, şi călătorul a văzut un m număr de şeici. Evident că importanţa Brăilei de la 1760—70 era mult r mică decît odinioară, cînd nu se ridicaseră Galaţii.

în ce priveşte acele „canalii", care se întîlnesc şi la Galaţi, iată expli ţia: aici se adunase o populaţie răsăriteană, creştină în cea mai mare pai care se hrănea din tot felul de întreprinderi necurate, populaţie care a putea să fie stăpînită de organele administrative în aceste două port Situaţia aceasta la Galaţi — ca şi la Pera din Constantinopol — s-a mer nut pînă foarte tîrziu, pînă prin anii 1830—40, cînd au prins să se aici un număr de greci cinstiţi şi harnici, de dalmatini, şi au început lucrăr atît de importante, de transformare, supt administraţia strictă a lui Mi Vodă Sturza. într-o epocă mai tîrzie erau foarte temuţi în porturile aces aşa-numiţii chefaloniţi, greci din Cefalonia, cari, supt steagul britanic ocrotiţi de consulul englez, îşi permiteau tot felul de ticăloşii.

Galaţii sînt descrişi foarte pe larg de Boscovich. El întîlneşte aici ispravnic grec, care primeşte pe ambasador; fusese cîndva „sclav" la fam Şuţu — Nicolachi Şuţu era capuchehaiaua, dar de fapt stăpînul tînăru domn moldovean —, ceea ce trebuie să însemne numai: om de casă, ş

[x] *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia,* Bassano, **1784. Reprodu** *Uricariul,* XVI, p. 254 şi urm.

[2] La Motraye vede în Mangalia-Palaichora vechea Torni.

arase o situaţie eare-i renta, nu din cauza lefii, căci, pe vremea aceea, noi ca şi în Apus, funcţionarii nu trăiau din leafă, ci pentru anumite ir i socotite oneste, de la persoane care aveau nevoie de dînşii. Pîrcă-de'Galaţi l-ar fi costat douăzeci de pungi de bani, ceea ce însemna atunci mult.

Iraşul este mărişor, avînd şapte biserici, — de fapt mai multe —, dintre nănăstirea, unde a fost găzduit Porter. Trei dintre ele erau mari şi încun-> de ziduri. în ce priveşte populaţia călugărească, era foarte restrînsă, tîtea biserici se închinaseră Locurilor Sfinte, de nu mai ajungeau călu-si atunci se întîmpla să fie doar cîte doi călugări pentru toate clădirile i'întinse care încunjurau unele biserici. Astfel decăderea clădirilor aces-iu se datoreşte numai relei administraţii a statului, după secularizare, ncapacităţii grecilor înşişi de a administra cum se cade zidiri aşa de ase cum le făcuseră ctitorii de pe vremuri.

iserică latină este una singură. Veneau aici ragusani, sîrbi, dalmatini. vich, el însuşi abate, a intrat într-o biserică ortodoxă care nu i-a plăcut legîndu-i nici planul, nici picturile; icoanele i se par foarte urîte. îseamnă apoi comerţul cu grîne, spunînd că e foarte important. Nu atît, dar la Galaţi pe vremea aceea era şi un arsenal pentru construi-răbiilor de lemn ale turcilor. Veneau aici reişi din Constantinopol, cari au să prelucreze lemnul venit pe plute. Se tăiau copacii cei mai frumoşi şiunea Sucevei şi se aduceau pînă la Galaţi, aşa cum pînă în zilele noas-rămas obiceiul. Mai tîrziu s-au aşezat chiar turci pentru aceasta în valea ,ei. Lemnul ce se aducea, cum se vede din socotelile epocei fanariote, deosebite numiri în turceşte. Se construia foarte mult şi prost, materia-id îndată întrebuinţat, aşa încît corăbiile abia pluteau cîteva luni şi au să se desprindă legăturile, dar reisul era încîntat, căci avea parte

ascovich află într-o mănăstire cărţi foarte frumoase, tipărite la Veneţia ;eşte. Şi astăzi la Reni, ca şi în biserica Aroneanu de lîngă Iaşi, la Fru-şi în atîtea alte locuri se mai întîlneşte cîte o garnitură din acest splen-ar veneţian. Pomenind de fereştile acoperite cu băşici de bou, se notează oişor frumos, în grădină, unde abatele stă împreună cu ambasadorul, ea fusese foarte frumoasă: apăruseră şi soldaţi cari trăgeau salve de dar ambasadorul n-a acceptat.

calea către Birlad, călătorul întîlneşte foarte puţine locuri sămănate, i terii fiind atunci în vite, şi nu din agricultură. Ţinutul i se pare însă Frumos. Observă buruieni înalte, flori, ici colo vite, dar rare. în genere, ii stepei, mai ales dat fiind momentul cînd venea el: o singurătate, vărat pustiu. Pe alocurea cîte un sat. Şi se opreşte în satele acestea: id casele, laudă pe ţerani, că sînt foarte curate. Cînd şi cînd vede cîte îraş domnesc care duce scrisori la Ţarigrad şi curieri de-ai ambasado-îci poşta ambasadorilor cu Turcia se făcea pe la noi. între alţii, curierul , deoarece Prusia începe tocmai atunci relaţii cu Gonstantinopolul, unde rimes von Rexin ca informator. Curierii aceştia mergeau cu cea mai ma-ziciune, aducind ştiri însemnate, şi lumea, cînd vedea că trece un ase-„călăraş", părăsea drumul mare şi se ascundea în păduri, se înfunda în ; pentru că obiceiul era să se schimbe calul obosit cu cel dintîi cal care

se întîlnea, iar bietul păgubit trebuia să umble mult pînă să-şi reia calul sau mort. Boscovich povesteşte chiar despre cutare preot bătrîn care a înt] alaiul ambasadorului şi, ştiind ce-1 aşteaptă, a căzut în genunchi, izbii prin rugăciuni a fi cruţat.

Ajungînd la Bîrlad, călătorii întîlnesc o cunoştinţă de-a lor: o greco din Constantinopole, al carii bărbat avea o funcţie în ţară. In oraş sînt cîi străzi mai bunişoare, cu case de negustori evrei din Polonia: pe vremea a populaţia evreiască din oraşele Moldovei avea deci oarecare importanţă. CE sînt destul de gospodăreşti, cu fereştile de sticlă.

In curînd emigraţia evreiască va forma în Bucovina austriacă un fe depozit permanent, de unde s-au strecurat încetul cu încetul atlţia alţi *e^* Dealminteri veneau şi pe linia Nistrului. Intîi ca orîndari, avînd în arendă ciumile, cu drepturile senioriale, şi heleşteele. Căci evreii poloni erau vîi tori de holercă sau de horileă. De la o bucată de vreme o populaţie evrei, se aşează şi în oraşe, ca meşteri, mai ales de lucruri apusene, la schimbarea turnului.

Boscovich spune că evreii „sînt îmbrăcaţi ca în Polonia, cu un fel de terie negre, lungi, şi pe cap o scufiţă cum poartă calota lor abaţii catol

Oraşul Bîrlad scăzuse prin prădăciunile tătarilor pe vremea lui Ioan dor Callimachi. De la Bîrlad se merge spre Vaslui printr-o regiune foarte moaşă din cauza pădurilor mari netăiate şi a poienilor din mijlocul codri Astfel Tîrgul Frumos îşi datoreşte fără îndoială numele mai mult încunj milor decît caracterului pe care 1-a putut avea într-o epocă oarecare. T era plin de „iarbă deasă şi de flori".

La Vaslui nu se spune că era populaţie evreiască, dar călătorul a mîncat de păduchi de lemn.

Se merge la Scînteia, vad vechi. Pe aici, în apropierea laşului, se în nesc cirezile cele mari ale negustorilor, cari vindeau boii moldoveneşti departe, şi Boscovich laudă extraordinara mărime a vitelor cornute din to Moldova.

Ajuns lîngă Iaşi, el se aşază lîngă Frumoasa, pe care o zugrăveşte cu t altfel de cum o face Porter: E un palat domnesc frumos mobilat, cu sof de o parte clădirea pentru recepţie, de alta gineceul pentru femei, ambele aurituri pe pereţi şi sculpturi; plafoanele sînt frumoase. Este şi o grad care a fost şi mai tîrziu îngrijită, dar în cele din urmă distrusă cu desă şire. Heleşteul din împrejurimi folosea foarte mult pentru aprovizionare*t* peşte a laşului.

Nefiind îndatorit, ca ambasadorul, să se arate supărat, abatele a căi să intre în relaţii cu domnul, şi s-a dus deci să vadă foarte frumosul pavi făcut cu ocazia mucarerului, a întăririi domnului. La Galaţi încă văzuse so pe capuchehaie cu decretul. Asistă, acum, la serbare.

Din Iaşi sosește o trupă de călăreţi, care se înfăţişează foarte bine, s aşază de o parte şi de alta, cu steaguri. Domnul se postează, cu fratele, l un chioşc, unde se făcuseră pentru ocazie două corturi, avînd aproape pe se tarul lui pentru limbile străine, de la Roche, iar jos lîngă dînsul şi pe secret turcesc. Se aduce decretul de mucarer, şi domnul îl primeşte cu cea mai r evlavie, făcînd gestul de închinare către „împărat". I se aduce calul da

e ceteşte porunca acestuia, pe cînd pe deal caraghiosul curţii spune lui.
i aceea vine audienţa la domn a lui Boscovich, a lui personal, iar nu în le însoţitor al ambasadorului: în timpul serbării, odată cu dulceţile, i fumigarea cu curse şi odogaciu, el fusese invitat de beizadeaua Ale- i italieneşte, de domn în greceşte, să-i viziteze la curte. Palatul i se ii fără nici un fel de gust şi rînduială. Intră într-un cabinet curat, i sofale, dar şi o mică bibliotecă cu cărţi bune, mai ales de ştiinţă, ă globuri, unul terestru, altul ceresc: după aceea e dus în odaia mică, la Roche se aşază la picioarele lui vodă; sînt şi cîţiva curteni în pi-3 aduc patru scaune pentru Boscovich şi suită. Domnul e întovărăşit
fratele său, Alexandru, care a fost pe urmă şi el domn în Moldova, it decît Grigore, care, tînăr încă, a fost tăiat după cîtăva vreme, fiind i turci ca trădător faţă de ruşi. Şi unul şi altul fac cea mai bună im- răinului.
şi descrie: Domnul era de un caracter destul de blînd şi amabil, plin ţ'ă şi de deprinderi şi sentimente bune. Alexandru, tot aşa de bine)onînul vorbeşte greceşte, dar, ni spune Boscovich, mai mult din etici ştia şi franţuzeşte; Alexandru, care n-avea nici o situaţie oficială, î limba franceză. în această odaie se înjghebă o conversaţie asupra supra camerei optice; vodă cere o mulţime de lămuriri despre nişte nte noi şi se interesează în cea mai mare măsură de ele, cerînd să sată şi lui[1]. Face astfel cea mai bună impresie. Dealminteri un tată Teodor Callimachi, format la şcoala din Liov, în legătură cu ambasa- iini, trăit în cea mai bună societate, nu putea să-şi crească fiii altfel, ă ce isprăveşte audienţa, călătorul părăseşte Iaşii, şi, pe drumul obiş- indreaptă spre Zelescic, unde era frontiera dinspre Polonia. In calea năuţi trece pe la Şipote, unde era o circiumă, pe la Botoşani, care urnele vechiului sat întemeiat de un strămoş Botăş; acuma erau 400 3eea ce înseamnă 2 000 de locuitori, şi cinci biserici (în margenea ora- îrica lui Ştefan cel Mare, Popăuţii, iar, în oraş chiar, cele două bise- te de Petru Rareş şi soţia lui Elena, Sfîntul Gheorghe şi Uspenia). ii îl pomeneşte numai: altfel între un oraş şi celalt nu era cine ştie bire. Cernăuţii înşişi sînt descrişi, cu albanezii cari stăteau pe lîngă i şi îndeplineau funcţiunea de soldaţi de poliţie. Vorbeşte de grecii şi i erau pe vremea aceea acolo. Oraşul are trei biserici şi două sute de

a avut prilejul să vorbească mai multă vreme cu ispravnicul de acolo, rudă cu un ragusan pe care-1 cunoscuse foarte bine Boscovich, din spravnicul era francez de origine, Millot, şi familia Millo se coboară ' ispravnic de Cernăuţi de pe vremea lui Callimachi (erau şi alţi fran- Jault de la Tour, *Imbd* al nostru, şi va fi pe urmă familia Linchoult, uca un rol important în părţile acestea). Vorbind deci cu Millo, aba- o mulţime de lucruri privitoare la Moldova de atunci şi la trecutul

aenzi de hărţi şi globuri în Iorga, *Documente Callimachi,* II, p. 239, 315, 319, 45. Bătrînul Ioan Callimachi doria de *Theatrum Europaeum* sau de *Enciclopedie;* 07, 390, nota I.

terii. Căci Millo este desigur aceea „persoană de spirit şi de talent dintre cei dintîi boieri ai Moldovei" despre care vorbeşte el de două ori. Acesta i-a pomenit şi de o cronică veche a Moldovei, care a fost scrisă pe vremea lui Grigore Vodă Ghica (de fapt Amira dăduse o formă grecească unei vechi compilaţii de cronici moldoveneşti): de acolo ia ştiri în ce priveşte trecutul mai depărtai al Principatului.

Ceea ce e mai ales important în notele pe care le-a comunicat Millo e constituit, în afară de informaţiile privitoare la limbă, de acelea despre Suceava, spuindu-se că ar fi fost treizeci de biserici în afară de castelul de acolo. Sînt informaţii financiare şi economice, puţine, dar de o mare importanţă, dată fiind personalitatea aceluia care le-a dat şi care era în putinţă de a fi bine informat. Ni se spune că în Moldova erau 150 000 de oameni, trebuie să fi înţeles 150 000 de contribuabili. Veniturile fuseseră odinioară de 2 700 pungi a 500 lei fiecare, şi scăzuseră la 1 700, aşa încît ţara era în plină decădere economică, în Muntenia se strîng 5 000 de pungi. Ele sînt menite în cea mai mare parte turcilor. Mucarerul singur era plătit cu 600 de pungi din venitul de 1 700, şi se dădeau 200 de pungi şeiculislamului, şeful religiei turceşti.

Originea acestor venituri nu ni se dă: o cunoaştem din izvoarele anterioare. Se vorbeşte de văcărit, o dare pe bogăţia de căpetenie. Boierii nu voiau să-l plătească, şi de aici o luptă întreagă contra văcăritului. In afară de venitul domnului existau veniturile mitropolitului, care erau de patruzeci, cinzeci de pungi. Preoţii dau fiecare doi lei la mitropolie.

Asupra producţiei terii se fac observaţii interesante. Pe an se vînd 40 000 de boi graşi, mai ales prin Silezia, căci Danzigul îşi pierduse importanţa. Se ia un preţ relativ mare, 10 galbeni boul, şi se capătă de aici un cîştig de 1 500 de pungi pe an. Ca obiect important de comerţ vin apoi caii, în număr de 10 000 cu 20—30 ughi calul: remonta prusiana şi cea daneză se făceau în părţile noastre ceva mai tîrziu, caii aceştia moldoveneşti fiind întrebuinţaţi pentru cavaleria uşoară. Pe lîngă aceasta se vindeau 200—300 000 de berbeci, mai ales la Constantinopol, şi era foarte căutat mai ales un fel de berbece chivergic, care forma deliciul gurmeţilor turci. Urmează mierea şi ceara, care se vindeau pînă în Veneţia, aducînd un venit de 1 000 de pungi pe an. în ce priveşte grîul, se exportau 300 000 de chile pentru Constantinopol. în afară de aceasta se căutau: lemne, său, peşte, pastrama, brînză, unt, vin şi blănuri.

Din producţia aceasta ţeranii cîştigau cam puţin, însă era o măsură pe vremea aceea care venea în avantagiul ţeranului: cel sărac se sprijinea pe cel bogat, prin sistemul cislei, un fel de solidaritate ţerănească care a fost distrusă. O cislă ţerănească, dacă avea bogăţie în vite, putea să deie, deci, şi pînă la 100 de lei pe an; se cereau numai opt lei de la fiecare. Cînd ţeranul nu putea plăti, plătea boierul, proprietarul de moşie, satul întreg trebuind să răspundă o anumită sumă visteriei, indiferent de situaţia fiecărui membru.

Călătorul englez de care vine vorba acum n-are situaţia politică, nici valoarea culturală a înaintaşului său, Porter, nici cunoştinţele unui Boscovich; este însă un tip foarte cunoscut în Apus, lordul Baltimore, care a isprăvit rău, după o viaţă întreagă de aventuri. Faima lui se sprijină numai pe descri-

călătoriilor, care la un moment l-au dus şi în Moldova, şi cartea lui a fost e răspîndită înolt, din anii 1776—8, s-a dat o traducere rusească[1]. Descrie-ii Baltimore este scurtă, iar partea care ne priveşte pe noi, fără mare im-nţă.

alerge prin Dobrogea, şi relativ la această ţară se pot culege ştiri şi de isul. Dealminteri, în ce priveşte lucrările dobrogene, mai este ici colo ;eva de descoperit. Acum cîtva timp, în *Analele Dobrogii,* care se tipa-a Constanţa, d. Vîlsan, profesor de geografie la Universitatea din Cluj, sa o foarte interesantă hartă austriacă, tocmai prin anii 1770, în care un r mare de localităţi — numai sate — şi înfăţişări ale solului se prezintă ■mă românească. Dunărea apare deci ca „Dunere", şi se constată apoi o me de genetive româneşti. Alte nume nu se lămuresc tocmai bine, dar ate bănui forma românească. Autorul se întreabă dacă aceasta nu este)cument al vechimii noastre în deosebitele puncte dobrogene însemnate mele acestea în limba noastră. Este şi o altă ipoteză: se poate întîmpla ăastă hartă austriacă, care, în ce priveşte Bulgaria răsăriteană şi Dobro-îste făcută, evident, după o hartă rusească, să fi fost alcătuită după o românească, — ceea ce ar însemna că existau studii de cartografie ro-ască in epoca aceea, lucru care nu e imposibil, pentru că vestita hartă lor noastre, făcută de Rigas, cel care a scris Marseillesa grecilor şi a un rol aşa de important pentru trezirea conştiinţei naţionale greceşti[2], acută după altă hartă, a unui învăţător din familia domnului Moldovei n anii 1760—70, care era Iosif Moesiodax, adecă dac din Moesia, căci pe lui Rigas se însemnează că Cernavoda este locul de naştere al lui Iosif, m Cernavoda, ca şi toate localităţile din dreapta Dunării în Dobrogea, locuită de români, e extrem de probabil că acest călugăr era şi el român, 'el însemnările în româneşte ale acestuia ar fi fost la dispoziţia cartogra-rus pe care 1-a întrebuinţat cartograful german.

îevenind la călătoria lui Baltimore, el trece din Dobrogea, fără să dea mportante, şi ajunge la Galaţi, pe care nu-1 descrie, ontinuîndu-şi drumul, călătorul străbate un ţinut de păduri, unde fu-lăcuste şi sămănăturile erau complet distruse; el întîlneşte sate care i se părut fără importanţă. Despre Bîrlad şi Vaslui nu se spune nimic alta 3ă sînt „nişte biete tîrguşoare". Intră în pădurea cea mare care ducea la fi din care a Dobrovăţului este numai o parte — de aceea localităţile mele de „Poiana" şi blidarii cari făceau în poieni blidurile de lemn, ce au laşul. Constată o scădere, la care ne putem aştepta, în ce priveşte *ul populaţiei; dar cifra de 2 000 de case, pe care o dă, pentru locuinţile ovenilor, evreilor, armenilor, grecilor şi ţiganilor", mi se pare greşită, 'beşte, cum fac toţi călătorii, de lucruri care băteau mai mult la ochi şi sial de pavagiul de lemn al străzilor principale, apoi de înfăţişarea case-un rînd, joase, fără mobile, zice el, deşi chiar în Apus, pe vremea ace-•bilele erau mult mai puţine ca în timpul nostru. în ce priveşte clădirile ămidă, este întli curtea domnească, încunjurată cu ziduri, cu bastioane.

Şi după. această traducere, Hasdeu, în *Arhiva istorică,* 1-a dat în versiune românească. Harta e foarte cunoscută şi adesea folosită; am reprodus-o în şase bucăţi în volumul *Jocumente privitoare la familia Callimachi.*

Era natural ca Baltimore, dată fiind lipsa-i de orice caracter oficial importanţă politică, să nu fi cerut audienţă la domn, şi deci nu poate s lămurească asupra aspectului interior al curţii româneşti.

Supt raportul clădirilor, mai vorbeşte de treisprezece mănăstiri, d: care una de călugăriţe. O mănăstire de călugăriţe era la Socola la încţ înainte de a se întemeia aici seminariul de către Alexandru Moruzi, la încep veacului al XlX-lea; biserica de acolo e clădită de una din„fetele lui Ale dru Lăpuşneanu, al carii chip se şi vede încă în clădirea cu totul prefă< în Iaşi mai este un Mitoc al Maicelor, în centrul oraşului, pentru găzduit i găriţele care vin în afaceri, dar nu cred că Baltimore se gîndeste la Mitoc. ră de aceasta sînt cinsprezece biserici ■— numărul este prea mic —, afar cele două armeneşti, dintre care una foarte veche, deşi nu, cum s-a crezut secolul al XIY-lea.

Este apoi şi o singură sinagogă, ceea ce înseamnă că, deşi era o popu evreiască, nici pe departe ea nu putea fi aşa de numeroasă ca pe timpul tru. Atrage apoi atenţia asupra frumoasei clădiri a băilor, despre care se pe neşte încă de la sfîrşitul veacului al XVI-lea: băile acestea fuseseră înnoit Vasile Lupu. Ele erau împărţite pentru bărbaţi de o parte şi femei de altă te. In Bahlui se spălau cămăşile.

Se menţionează şi prăvăliile, de lemn şi de zid, în care se vinde m din „Italia, Germania, Turcia, Rusia şi Polonia".

Ca moravuri, despre femei spune că sînt foarte frumoase, dar reflec despre moralitate arată mai mult ce căuta el decît ce se oferia oricui.

în afară de acestea Baltimore are, natural, cîteva ştiri în legături cu c gării străini catolici, cari nu şi l-au adăpostit la dînşii, fiind găzduit în căsuţă unde n-a putut să doarmă, nu numai de ploşniţe, dar şi pentru fiind acolo hanul după moda orientală, în aceeaşi clădire era grajdul, aşaî o vacă trecea cu capul peste păretele despărţitor.

La călugării franciscani, — mănăstirea era dedicată SfîntuluJ Antor. Padova — găseşte vin cu trei lei sticla şi întîlneşte oameni cari vorbeau] neşte, italieneşte, greceşte şi ruseşte. Unul din ei, Luca, era din Marsilia. cu dînşii de vorbă, ba se pare că li şi recitează versuri englezeşti. Dar pă ţii îl întreabă — cel puţin aşa i se pare — dacă Londra e în Anglia sau An în Londra.

Printre unguri avem un călător, pe care-1 întîlnim la 1767 între tovar lui Francisc Râkoczy, baronul de Tott.

Tatăl murise la Rodosto; fiul a fost trimis în Franţa şi a fost crescu Paris, unde, încă din vremea războiului de treizeci de ani, ca şi în timpu] Emeric Tokoly, înaintaşul ca rege unguresc al lui Râkoczy, simpatiile pentru rebelii unguri contra imperialilor. De la Yersailles, în momentul c francezii au fost din nou amestecaţi în afacerile Poloniei, căci se pregătea în împărţire a regatului, Tott tînărul a fost trimis la hanul tătarilor, pentr pregăti expediţia împotriva ruşilor după încălcarea teritoriului otoman şi îi perea turburărilor care au deschis războiul continuat apoi pînă la pacea *di* Ghiuciuc-Cainargi.

ita ce ni spune, în Memoriile sale asupra turcilor şi tătarilor, care au ieşit ediţii şi au fost traduse şi în limba germană, acest de Tott, care va juca si la Constantinopol, unde a întemeiat cel dintîi fonderie de tunuri, şi i'emnitari turci veneau să admire cum ungurul ştie să fortifice castelele Rumili-Hisâr şi Anadoli-Hisâr. Plecat din Paris, în iulie, el trece pe na, ajunge la Braşov, pentru a se îndrepta spre Găuşani, unde se adutarii în vederea expediţiei proiectate. Merge la Zvaniec sau Zvancea ai noştri, unde-l trec ienicerii peste apă în Moldova, apoi vine la Aici paşa-i dă flori şi fructe; el stă într-un chioşc cu vameşul şi vor-;u dînsul'despre veniturile acestei vămi; i se povesteşte cum au fost pe j$_o$i francezi cari au renegat, trecînd la islam, şi au ajuns să joace la ntinopol un rol oarecare, precum, dealminteri, la începutul secolului, l Bonneval se prefăcuse în paşă turcesc. Este găzduit în casa unui evreu jurbii; i se pune o pază de ieniceri la uşă, pentru cinste; face anume rături, şi, pentru ca evreul de la care tîrguise îi ceruse un preţ prea negustorul a fost bătut. Dealtfel toată povestea lui insistă asupra sisi bătăii, generalizat la turci în dauna raialelor. ! la Hotin, Tott pleacă la Iaşi. La cel dintîi sat ajunge să cunoască sistetorturare al localnicilor; însoţitorii lui iau două oi, şi, cînd a vrut să jască, i s-a spus că nu este necesar. Cînd a fost apoi sa treacă Prutul, îhiziţionat cam trei sute de moldoveni ca să ajute la operaţie: ţeranii au iţi să poarte carata pe umeri; patru din ei se aşază supt roţi, pe plută, cerut lămuriri cum oamenii aceştia se hotărăsc să piardă atîta vreme ca asemenea lucruri grele, i se spune că aşa e obiceiul, căci, „ils veulent ttus".

ildova i se pare o ţară foarte frumoasă, care samănă foarte mult cu $_L$dia, dar e foarte nenorocită din cauza sistemului de a fi arendată la n felul acesta impozitele au crescut cu douăzeci şi cinci la sută, şi în tombre se lua al unsprezecelea sfert de bir, în loc de a fi, ca 1& început, rată din birul pe un an.

mn era atunci Grigore Gallimachi, pe care-l cunoaştem din călătoria sovich, cu gustul lui pentru ştiinţă, cu cărţile pe care le cerea în străină-globurile lui terestre şi cereşti. De Tott va fi prezintat domnului de icretar.

ce priveşte oraşul, i se pare în stare foarte rea. A intrat noaptea într-o aurita, cu secretarul care-i spune fel de fel de lucruri ce nu-1 interesau. şi el de podurile de pe uliţi, şi rostul lor nu-1 înţelege pe deplin. Fusese lare în Iaşi, şi se vedeau case arse în toate părţile. Călătorul a fost găznisionarii catolici, la franciscani. Domnul trimete să-i facă un complichiar ziua sosirii. (A doua zi reprezintantul turcesc a stîrnit un zgosrnal, de ce nu l-au primit separat pe dînsul: i s-a trimis un cal şi paîodari ca să aibă audienţă deosebită şi cu această ocazie să capete un ial din partea nenorocitului voevod al Moldovei.) Cînd a fost introdus însuşi la domn, erau pregătite două fotolii îmbrăcate în stofă roşie: itru dînsul, dar el n-a vrut sa ocupe locul. S-a servit ca de obicei sord şi dulceţi; călătorul a fost stropit cu apă de trandafiri; i s-a fumigat

Atît. Doar dacă de Tott vorbeşte puţin şi de originea noastră şi spune sîntem o colonie romană, că limba noastră este de origine latină. La plec i se dau doi ieniceri şi mehmendarul, cari, pe la Chişinău, îl duc în Buge unde vede întîia oară cămile. La Căuşani îl primeşte fiul hanului, care-şi oci vremea cu vînătoarea. E introdus într-o odaie fără geamuri, care doar iai se înlocuiau cu hîrtie. Şi de aici se duce la Bacce-sarai, reşedinţa de capete: a hanului.

E întîia călătorie a lui de Tott. Pe lîngă aceasta călătorul a mai venit p locurile noastre a doua şi a treia oară. Precum, cînd se pregătea expedi împotriva casei de Austria, de ungurii refugiaţi la noi, se dase altui cală misiunea de a merge la Hotin pentru ca să vadă ce se petrece acolo; în aci an 1767 exista o mişcare a polonilor în părţile Hotinului, şi erau aici refugi nobili poloni de foarte mare importanţă, trimeşi să combine expediţia t ceaşcă cu o mişcare a polonilor.

De Tott trece deci spre Hotin, unde găseşte pretutindeni locuitori fugi Se opreşte la Dăncăuţi, şi petrece cu Branecki şi Potocki, cari aveau vin Tokaj. De aici se ajunge la Prut, pe o vreme foarte aspră. Rîul era în pa: îngheţat; un turc bătrîn cade cu căruţă cu tot în Prut. Apoi, într-o trăsi cu şase cai, călătorul e dus la Botoşani, care pe vremea aceea avea 7—8 CI de locuitori. Pregătindu-se războiul împotriva ruşilor, veniseră aici spah: şi, cum erau foarte nedisciplinaţi, pe această vreme de totală decădere a arn tei turceşti, populaţia speriată fugise să caute adăpost într-o mănăstire c apropiere, probabil Popăuţi. Prin oraş ienicerii îşi făceau de cap, şi toată] mea era îngrozită. De Tott se opreşte la casa unui boier, care jlipsea, însă d toria de ospitalitate era aşa de mare pe acel timp la noi, încît oaspetele s-a r: cat să treacă prin tîrg numai pentru ca să fie cineva care să-i îngrijească mus firul.

Tînărul călător se apucă să facă el ordine, socotind că, fără a cunoa; limba terii, dar ştiind turceşte şi greceşte, o să poată potoli toată mulţim înspăimîntată. La mănăstire a început să vorbească lumii, dar, nimeni ne nînd samă de ce spunea, a părăsit mănăstirea, fără să fi ajuns la nici i capăt[1].

De la Botoşani se îndreaptă spre Iaşi. Aici începuseră turcii excesele Io mitropolitul se pare că fusese insultat, ca şi rabinul. De la Iaşi, după o într vedere cu polonii, călătorul se îndreaptă spre Chişinău; zăpada fiind mai se întoarce însă la Căuşani.

Pe lîngă aceste două călătorii mai este şi o a treia.

De la Căuşani, de Tott pleacă îmbrăcat tătăreşte, în cursul ostilităţi, împotriva ruşilor, pentru a se duce la Constantinopol. Se coboară în Basar bia propriu-zisă, în Bugeac.

E primit bine. Toată populaţia din cutare sat s-a înfăţişat, cerînd fieca să-1 adăpostească. După dialogul lui cu acela care 1-a găzduit, se pare că vorba de tătari, dar erau foarte multe sate româneşti, dispărute pe urmă

[1] în edijia in folio se dă o vedere a Botoşanilor.

sgiunea Bugeacului: în harta lui Rigas, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, i întîlnesc numiri geografice care au perit.

Din satul unde a poposit, de Tott se îndreaptă spre Ismail, unde era sa eacă vadul. De partea cealaltă stăteau evrei făcînd comerţ de grîne şi mai es de piei, care se pregăteau după un sistem deosebit, şi tot malul Dunării a plin de tăbăcari cari lucrau pielea scumpă, aşa-zisă de „chagrin". De aici merge la Tulcea, printr-o pădure cu copaci mărunţi, păstrată pînă acum. ui guvernatorului se pusese, afirmă de Tott, în fruntea unei bande de hoţi turbura pe negustori, dar călătorul pretinde că a fost de-ajuns să descarce foc de puşcă pentru ca banda să fugă.

De aici el se înfundă în lumea turcească. Ceea ce spune mai departe des-! turci, ca şi ceea ce a povestit despre tătari, formează un izvor esenţial pen- cunoaşterea lumii musulmane în acest timp.

XI
CĂLĂTORI ORIENTALI

Pentru începutul secolului al XVIII-lea avem şi doi călători turci. Ca important nu e un drumeţ în trecere, ci a stat foarte multă vreme la noi treizeci de ani. A locuit la Hotin unde avea o funcţie oficială şi, pe lîngă *i* ta, ca om cu o educaţie literară era întrebuinţat cînd era vorba să se redq o inscripţie poetică după vechiul obicei al Orientului: are şi noţiuni isH despre locurile noastre. Apoi, cum făceau toţi soldaţii din Hotin, ori da< ocupau şi de literatură ori dacă rămîneau numai în rosturile lor militar^ amestecat în negoţ, făcînd micile lui afaceri, aşa încît a ajuns să cund foarte bine viaţa economică a terii[1].

Anonimul, care scrie în 1742, vorbeşte înainte de toate despre Baa bia şi, din Basarabia, mai mult despre Hotin, pe care-1 cunoaşte foarte 1 apoi despre Moldova de apus şi în al treilea rînd dă ceva ştiri şi despre *] Românească, despre care se vede că are mai curînd idei vage.

Pentru a începe cu acestea, el cunoaşte Bucureştii ca unul care a fost c va pe aici; spune că e „oraş vechi, frumos, cu case măreţe". Fiind un orier evident că vede lucrurile altfel decît un pretenţios călător venit din Apus

Cunoaşte apoi Tîrgovişteа, în care semnalează o biserică mare, bise domnească probabil: i se pare un „tlrg frumos". De fapt oraşul păstra pe ' mea aceea ceva din buna înfăţişare pe care i-o dăduse petrecerea în fiecare timp de mai multe luni, a lui Constantin Brâncoveanu, pe cînd cu fanari el degenerează.

în ce priveşte populaţia, turcul găseşte că romîncele sînt peste măsură frumoase, iar, cît despre bărbaţi, şi mai ales cei din Moldova, îi socoate n „creştini mojici şi necredincioşi". Iată şi judecata lui despre domnii noş sînt numiţi de la Constanfcinopol, şi de acolo pleacă întovărăşiţi de doi sol — soldaţi din ordinul ienicerilor: de unde Solacolu, solac-oglu — de un pe paj al sultanului, şi de un capugiu portar.

[1] După dările de samă ale Academiei din Viena pe anul 1890 s-a dat o traduce românească de d. Lazăr Şăineanu în *Revista Nouă,* III.

îind la Moldova, în Iaşi cel dintîi lucru care-l interesează pe orientatul an este baia. Apoi vorbeşte despre curtea domnului, despre mănăs- otul în cîteva rînduri. Din oraşele Moldovei, cunoaşte Suceava, Neam- itii, unde pomeneşte de serdarul turcesc care stătea acolo pentru a face ie face un mare negoţ de lemne, care atrage pe „lăzii" locuitori pe ţer- nord al Anatoliei şi cari se găsesc şi prin Basarabia, făcînd pe lîngă got şi acela cu oile, furtişaguri, — populaţie insuportabilă pentru li- iriil aşa încît a trebuit să se ia măsuri împotriva ei, fiind, pe la 1730, ■ă din Moldova, dar nu fără greutate; ei aduceau de vînzare la Galaţi ump pentru ciubuce. Călătorul are informaţii destul de exacte în ce sarcinile domniei faţă de turci, ca unul ce era din Hotin, unde paşa la noi anume venituri speciale şi multe daruri, precum se vede, ca alte elemente de politică, finanţe, viaţă socială şi culturală, din regis- contabilitate ale fanarioţilor din Moldova, după modelul anatefte- Brâncoveanu[1].

îitul domnului Moldovei este de 100 000 de galbeni, şi din banii aceş- jia să i se dea Porţii 100 000 de lei pe an (aiurea e vorba de 58 000). îea tributului este de acum înainte în continuă discuţie, şi ruşii vor i ca să fie fixat odată pentru totdeauna, iar Poarta să nu poată cere mai mare şi nici să-i poată pretinde plata dinainte. De la tratatul din contenite clauze privitoare la plata tributului se întîlnesc, introducîn- n partea boierilor cererea ca tributul să fie dat, nu cu mîna agentului la Constantinopol, capuchehaiaua, ci printr-un diplomat al puterilor 3. Afară de aceasta, la numirea de domn trebuie să se deie 1 200 de s cîte 500 de lei fiecare, altă dată la mucarer, cum s-a arătat. Apoi la rea cea mare turcească a bairamului se trimeteau 200 de pungi. Ţara)ria 500 de cai şi şoimi. De fapt, se dădeau caii, dar mai ales şoimii cari se luau de la munte ca şi de la şes, cum se vede din preţioasa con- iii Constantin Vodă Mavrocordat.

ie priveşte amănuntele veniturilor, afară de birurile care se luau, cum t, numai de la ţerani, iar boierul era responsabil de moşia lui, sătenii oărţiţi în cisle solidare — de aici: „a da bir cu fugiţii", — şi afară de lijme: desetina, goştina, pe oi, pe porci, pe stupi, afară de folăritul e, băşicile de brînză, mai erau şi alte impozite, pe care fanarioţii le-au din bielşug, precum fumăritul pe fumul vetrelor. De la o bucată de i mai ales de la Brâncoveanu, semnalăm darea care apăsa pe vitele şi care se chema văcăritul, dar care nu convenea mai ales boierilor, erau siliţi domnii cu jurămînt să se îndatorească a nu mai pune acest pentru a căpăta apoi, la nevoie, dezlegare de la mitropolit. Văcăritul

ademia are o serie întreagă de asemenea registre, iar o altă parte sînt păstrate Ie din Iaşi; un volum era în proprietatea unui particular, şi mi se pare că a ajuns lie. La început erau redactate în româneşte şi, tîrziu de tot, pe la 1820, încep să în greceşte. Am dat extrase dintr-însele pe de o parte în volumul VI din *Stu- cumentele* mele, iar, pe de altă parte, în nişte articole pe care le-am publicat în *onomia naţională*; extras supt titlul *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare '■ce a -principatelor române,* Bucureşti, 1900.

a existat şi pe vremea lui Brâncoveanu: se poate chiar zice că sistemul de in pozite al acestuia s-a sprijinit mai ales pe văcărit[1].

Acuma, după notele turcului, pentru oierit să dădeau 10—20 de aspri j an. Văcăritul se cerea lunar: la zece case trebuia să se deie o vită sau valoi rea unei vite; cel puţin aşa a înţeles călătorul nostru sistemul.

Toate impozitele acestea erau luate de la o ţară care era încă foarte gata; vitele din Moldova treceau, ni se spune, în Rusia şi Polonia, în Ungari la Danzig, în Boemia, în Silezia. Cu aceasta se făcea un negoţ foarte important prin negustori greci, mai ales pe vremea războaielor lui Frederic al Il-le singura legătură pe care am avut-o cu Prusia, afară de porţelanele pe ca regele le trimetea lui Ghica Vodă, din fabricile lui, şi de curierii prusieni ca treceau pe la noi.

Călătorul turc adaugă că şi în Austria se duceau vitele noastre, ba chi pînă la Roma papilor, ceea ce n-am putea crede. Constantinopolul cumpă ceară, şi desigur şi miere, care se punea la turci în toate bucatele. Grîul se vi dea cu chila la Stambul, stambol-chilasi, şi erau mai multe calităţi: cel ca se căuta mai mult era grîul arnăut. Apoi se mai trimetea la Constantinop foarte multă grăsime de oaie. Pentru aceasta se fierbea animalul mai ales sudul Basarabiei, la Ismail, şi atît de răpede se căuta a se face această op raţie, încît se poftea lumea de pe strade să mănînce carne gratis. Un alt obie de export era sarea, pentru că în toată Peninsula Balcanică nu existau ocn ci numai pe malul mării bălţile, din care se obţinea ceva sare prin evaporat: Să adăugim şi silitra, foarte căutată pentru fabricarea prafului: era ord de la sultan să se caute oriunde, pînă şi supt zidurile bisericilor, profanii cimitirele şi încunjurimea sfîntului lăcaş creştin. Călătorul cunoaşte foarte bi negoţul acesta, şi pomeneşte pe acel care mulţi ani de zile a fost întrebuinţat acest rost, Laz-Mustafa-Aga. De la el aflăm că nu mai puţini ca 3 000 de c meni erau întrebuinţaţi la strîngerea silitrei din Moldova.

Se mai vorbeşte şi de contingentul militar pe care-1 datoram noi Por în timp de război: moldovenii erau datori să facă pontoane, să dea cară salahori, cari se pomenesc necontenit şi în cronica, redactată de Radu Gi ceanu, a domniei lui Brâncoveanu. Mergeau pedestraşii cu lopeţile ca să . creze la fortificaţii, şi se trimiteau pînă la 6 000 de care cu boi şi cai ca să a, te armatei turceşti.

Turcul a aflat că pe vremuri armata Moldovei avuse pînă la 60 000 călăraşi.

Fiind el însuşi amestecat în afaceri comerciale, ni dă o serie întreagă însemnări cu privire la preţul obiectelor de hrană şi altele. De exemplu do chile de grîu erau pe vremea aceea o para, 15 ocă de făină un leu, 25 de c

[1] Cf. Prefaţa lui Giurescu la Giurescu şi Dobrescu, *Documente şi regeşte privitoare Constantin Vodă Brâncoveanu,* Bucureşti, 1907.

[2] V. *Documentele Calimachi,* II, şi prefaţa la voi. X din colecţia Hurmuzaki.

; tot un leu, un cot de postav 15 parale, dacă e mai prost, iar, dacă e mai tO de parale; o blană de vulpe de la 20 la 30 de lei, o blană de vidră doi una de samur 8 parale, o vulpe de Rusia 40—50 parale, o blană de sin- loi lei. Postavul leşesc costa de la 10 la 40 de aspri cotul. JWoneda avea valoare mult mai înaltă de cumpărare pretutindeni, aşa încît această itate nu este un fenomen special pentru ţara noastră. Mai departe, un ;e costa 8—10 parale; un miel 8 parale, dar, cînd se vindea pielea lui tă ea costa 20 de parale, pentru osteneala pe care şi-o dăduse ral. Se vindeau şi cai buni, şi şesul basarabean era plin de oile iilor.

micerii erau amestecaţi în tot comerţul acesta, şi era cîte unul care vin- nă la 40—50 000 de berbeci. în genere, comerţul în regiunea basara- era foarte înfloritor; la Soroca, de exemplu, se ţineau optsprezece bîl- pe an, şi Condica lui Constantin Mavrocordat lămureşte pe larg asupra

enim la ceea ce se spune despre Hotin[1]. Se ştie că aici este cea mai asă clădire militară păstrată din trecutul nostru: la Cetatea Albă zidul latră, pe cînd aici e făcut din bolovani prinşi în ciment şi cuprinşi într-un de cărămizi. Şi, cum am spus şi în partea întîi a acestei cărţi, Cetatea [...] este un vechi castel bizantin prefăcut de genovezi, la care noi am it doar cîte ceva. Hotinul întrece cu mult cetatea Sorocăi, păstrată şi rte bine. Au dispărut elementele de piatră lucrată, deşi ici şi colo se mai isturi; a dispărut, evident, toată zugrăveala paraclisului domnesc care 010 şi tot ceea ce contribuia la împodobirea lăcaşului aceluia al caselor işti; toată masa aceasta roşie-sură ce se ridică pe malul Nistrului e e o frumuseţă deosebită şi de o mare putere de impresiune.

nd au venit ruşii la Hotin, în 1769[11], au distrus tot ceea ce constituia 11 musulman. A rămas din moschee doar minaretul, cu îngusta scară tră pentru muezzin; încolo totul a fost împrăştiat. Dar Hotinul era în plendoare cînd scrie călătorul nostru: ocupat de turci la 1713, de atunci şese dezvoltîndu-se necontenit. Erau patru porţi care duceau în cetate, ă moschei, două băi. Se pomenesc chiar şi dăruitorii Hotinului, acei iicaseră clădiri importante: baia lui Casim, geamia Sultanei Validele; iintre cei cari avuseră un rol aici, de comandă militară, şi-au însemnat i prin clădiri.

ahalalele erau locuite de români, iar dincolo de mahalale erau grădini In centru se afla administraţia, cu divan-efendi, cu aga ienicerilor, cu dantul tătarilor lipcani. De aici se anunţa stingerea focurilor la ceasul ii; aici se auzea cîntînd muzica turcească. Tot aici erau cele cinzeci ;iume, care, spune călătorul, sînt totdeauna deschise, deşi Coranul săutura; „Mulţi arabi şi turci s-au lepădat de credinţa lor" şi au rămas , confundîndu-se între moldovenii de acolo. Se ţineau la Hotin şapte 1 pe an.

Ahmed Resmi a fost şi un vestit scriitor turc, ale cărui „Observa despre rosturile împărăţiei au fost traduse de trimesul prusian von D Mergînd In Apus, la 1763, el a trecut prin Moldova, stînd acolo două să| mîni, şi a lăsat o scurtă descriere a ei.

E găzduit şi el la Frumoasa, al carii helesteu îi aminteşte „lacul albast din Anatolia. De aici zăreşte Cetăţuia, Galata, cu un pîrîu limpede, live dimprejur. în oraş vede „bordeiele ţerăneşti de lemn, acoperite cu stuf", şi curtea domnească şi casele boiereşti de piatră. Menţionînd transportul lemne pe Siretiu pentru Constantinopol, el descrie Hotinul, asămănîn cu cetatea Rumili-Hisar de lîngă capitala turcească: cetatea lui Petru Ri e depozit de tunuri şi muniţii; oraşul e „bine locuit şi bine clădit"[1].

[1] După o traducere polonă, în Hasdeu, *Arhiva istorică,* I, p. 183.

XII

ITALIENI ŞI FRANCEZI DUPĂ PACEA DE LA CHttJCIUC-CAINARGI[1]

ază a istoriei fanarioţilor se deschide cu războiul dintre ruşi şi turci >8—1769, care se încheie cu pacea de la Chiuciuc-Cainargi în 1774. îatural, faza aceasta continuă asupra unei bune părţi din secolul al mergînd pînă la revoluţia de la 1821, pînă la sfîrşitul epocei fanario-

iracterizare foarte scurtă a perioadei acesteia înainte de a trece la :a călătoriilor ce se vor înfăţişa pe urmă.

la început trebuie semnalat un lucru: Gonstantinopolul, Orientul în ierde o mare parte din rosturile şi influenţa pe care o avuse pînă Aceasta nu însemnează că domnii nu sînt şi în această perioadă tot gomani ai Porţii. S-a întîmplat cîte un Nicolae Mavrogheni care n-a re-dragoman, ci numai dragoman al marinei, dar e un caz cu totul >omnii aceştia, veniţi din mediul constantinopolitan, au, dacă nu din o educaţie bizantino-otomană, în schimb tot ceea ce poate veni de ii de care au fost încunjuraţi în toată cariera lor. Prin urmare vorbesc uros grecește, sînt deprinşi cu luxul şi cu fastul turcesc şi imită stră-'orţii în toate rosturile lor domneşti. Alaiul care se desfăşoară la Iaşi îureşti e în totul alaiul sultanilor, cu deosebire că dincolo era putere, luzie; dincolo era bogăţie, iar aici risipă; tot ce se vede în ceremoniile astăzi e numai o sărăcie faţă de fastul ce se desfăşura la ceremonii iii fanarioţi, cari se menţineau în faţa supuşilor lor cel puţin prin pres-irmelor exterioare

;e priveşte însă mobilarea caselor, obiceiurile vechi sociale, ele se men-înainte, aşa încît, pe lîngă elementele constantinopolitane, atîtea din 3 terilor noastre rămîn neschimbate. Boierii deci sînt aceiaşi, rostu-;e schimbă, iar inovaţiile care se introduc în ultimul sfert al veacului I-lea sînt foarte puţine şi privesc numai chestiuni de amănunte, me-bia să fie relevate într-o expunere cu caracter mai general, a însă din practicile răsăritene dispare în această vreme: înainte noştri atîrnau de anumite persoane foarte puternice, de la Constan-aşa încît uneori era numit şi cîte un tînar fără experienţă şi fără pri-

cepere, cum au fost fiii lui Grigore Ghica Vodă, cari au domnit în intîia jumătate a secolului, ori fiii lui Minai Racoviţă: Constantin şi Ştefan, dintre cari cel dinţii era un om pornit, care a bătut şi chinuit pe medicul lui fiindcă-i murise doamna, iar celalt, Ştefan, a fost cel mai mare beţiv, care s-a otrăvit bînd apă de melisă, singurul alcool care putea să-i mai facă efect. Oameni ca aceştia nu erau în stare să conducă singuri, să-şi poarte corabia carierei lor politice printre stînci aşa de teribile cum erau duşmăniile fanarioţilor. Atunci la Constantinopol era un grec care el era de fapt stăpînul. Astfel Stavrachi, care a fost spînzurat de turci la capătul intrigilor sale. Alteori el făcea parte dintr-o familie însemnată a Fanarului, ca familia Şuţu. Nicolachi Şuţu, pe vremea lui Grigore Callimachi, a condus el rosturile Moldovei, domnul fiind numai o strălucită păpuşă tînără, pe care o scotea înaintea acţiunii lui subterane. Şi acest Şuţu a isprăvit omorît de turci, plătind în felul acesta fără îndoială şi greşelile lui, dar înainte de toate păcatul cel mare de a fi avut o situaţie preeminentă în lumea grecilor constantinopolitani.

De la 1774 înainte asemenea sprijinitori bizantini ai domnilor nu se mai găsesc, şi aceştia sînt mai de sine stătători, neavînd nevoie de o persoană care să-i sfătuiască şi să-i apere; sînt oameni mai de ispravă decvt înainte; copii de aceştia nedestoinici, neexperimentaţi, poticnindu-se din greşeală în greşeală, nu-i mai avem. Vor domni oameni cu largă experienţă, cum au fost Alexandru Ipsilanti, Costachi Moruzi în Moldova, oameni cari au legături foarte vechi în ţară; membri ai acestei familii Şuţu cari căpătaseră, decenii întregi, practica lucrurilor publice. Se adauge acel Mavrogheni, un al treilea Callimachi, un Hangerli, un Caragea, „parveniţi" între cei cu drepturi, şi ei nu mai sînt comanditaţi de particulari cari n-au numele şi prestigiul trebuitor pentru a se instala ei ca domni în ambele scaune româneşti.

Dar pe lîngă aceasta — şi astfel ne apropiem de călătorii despre cari vi fi vorba — în epoca fanariotă este şi o influenţă occidentală mult mai pronunţată decît influenţa anterioară.

In timpurile cele mai vechi venea aici curentul din Polonia, din Ardeal din Italia şi în special din Veneţia. De atîtea ori s-au putut observa în descriej rile de călătorie influenţe occidentale amestecate cu cele orientale pentru produce o civilizaţie particulară. De la 1774 înainte influenţa occidentală *a* pată însă un caracter deosebit, devenind franceză.

Limba franceză, cultura franceză se răspîndiseră asupra întregii Europ pe vremea strălucită a lui Ludovic al XIV-lea; asupra Orientului ele s-a întins ceva mai tîrziu.

Aici ele au avut să lupte cu alte influenţe, ce se exercitau mai de mul cu influenţa italiană, pe lîngă care se adăugiau reminiscenţe latine dintr-' epocă mai îndepărtată. Astfel, dacă Ioan Calmăşul, zis Callimachi, a ajur mare-dragoman al Porţii şi după aceea domn al Moldovei, lucrul se datoreş faptului că, fiind din Bucovina, învăţase la Liov, la şcoala latină de acol Prin urmare cu o astfel de şcoală de limba latină putea cineva ajunge, pe 1750—60, dragoman al Porţii şi domn în Principate. Puţin în urmă, limba it liană era de cel mai mare folos pentru oricine se destina carierei diplomaţi în Orient; de pe la 1770 înainte limba franceză biruie însă.

Sînt francezi cari se instalează în regiunile orientale ca negustori, la Co stantinopol, la Adrianopol. Unii dintre dînşii, ca fraţii Linchoult, — de un

3 familia Lenş —, au căpătat prin negoţ şi o influenţă politică. Influanceză la noi însă vine mai puţin direct, prin francezii înşişi, pe cit ; din părţile răsăritene care o primiseră şi o reprezintau. încă de pe ea pătrunsese în Polonia, unde clasa superioară era foarte mult franregele Ioan Sobieski fiind al doilea suveran polon care a luat o soţie ă* literatura franceză se bucura de mare trecere la curtea Poloniei şi poloni în general erau deplin iniţiaţi în cultura pariziană de Curte, oi este şi o altă influenţă care vine prin Rusia, deşi a fost foarte mult tă, căci ruşii din vremea Ecaterinei a Ii-a erau mult-mai puţin atinşi ira „filozofică" de cum îşi închipuie cineva: cea mai mare parte dintre cari veneau la noi erau din speţa lui Patiomchin, iar exemplare care nba franceză, şi erau deprinşi cu cultura Apusului, aceia făceau parte îlt din societatea internaţională, germană, baltică, intrată, ca atîţia nturieri din toate colţurile lumii, în serviciul împărătesei. Din cultura ia ofiţerii ruşi au adus jocul de cărţi, danturile mai mult: nepoata lui chin, contesa Branicka, femeie foarte luxoasă, cu nişte diamante dinare, a stat la Iaşi cîteva luni de zile, făcînd o adevărată revoluţie de viaţă al jupîneselor de atunci. Boierii s-au dat mai greu la danţufemeile mult mai bucuros, spre marele năcaz al soţilor, cari aveau preile orientale pe care le cunoaştem în ce priveşte ultimul act al unui vals. r influenţa de care e vorba se întinde şi mai mult prin agenţii diplo-

n tratatul de la Chiuciuc-Gainargi se prevedea că ruşii pot avea agenţi cum puteau, tot după acest tratat, să aibă agenţi în oricare punct al ţiei turceşti. După oarecare tergiversări, foarte naturale, din partea , cari nu prea erau mulţămiţi cu venirea agenţilor europeni, s-a numit me Lascarov sau Laşcarev ca întîi consul la noi, la 1782. Era un georunoscînd deci foarte bine Orientul, foarte şiret, foarte brutal, care îiar ca principiu că diplomaţie fără obrăznicie nu se poate. Faţă de boieri ai noştri din secolul al XVIII-lea se pare că sistemul a prins, că a speriat cu apucăturile lui teribile, şi mai ales el i-a făcut să creadă nul este ceva de al doilea rang, pe lîngă dînsul, consulul rusesc, care, tervenţiile la Constantinopol, pe lîngă ambasadorul ţarinei, este în i. aducă în orice moment mustrări pentru purtarea domnului şi chiar rea acestuia.

lată ce Rusia a avut la noi acest agent, care nu era decît un simplu ;ăci cu ruşii nu făceam aproape nici un negoţ, decît doar cu ceva vin de negustorii cazaclii, cari în timpuri mai vechi cumpărau de la Mosc 3 peşte şi blănuri, Austria, eterna concurentă, chiar cînd era aliata şi mai ales atunci, a vrut să aibă agentul ei. A fost instalat atunci un Raicevich, de care o să ne ocupăm pe urmă. Iar apoi a venit şi cererea instalarea unui consul francez, căci Franţa făcea un comerţ important 3te de lux în părţile noastre: mătăsării de Lyon şi alte lucruri, şi, după cezii şi-au avut reprezintantul, a venit rîndul Prusiei şi al Angliei, r, pentru ca domnul să aibă legături cu consulii, ca să poată schimba dînşii, ca să răspundă la întrebările lor şi să se împotrivească mustrării buiau secretari cari să cunoască limbile apusene. Şi, dacă, în vremea

veche, domnii noştri aveau secretari pentru limbile latină şi ungurească, dai Vasile Lupu a avut un secretar pentru limba polonă, în epoca aceasta trebuiî secretari de limba franceză, şi, cum era natural, aceşti secretari erau, în ci mai mare parte a cazurilor, francezi.

Avem o serie întreagă de francezi cari s-au aşezat pe lîngă domnii fanj **rioţi** chiar înainte de 1784; de exemplu Imbault de Montay, pîrcălab de Ce năuţi, acel Millot, careaavutşi el paza graniţei la Prut, de către poloni, cel Li choult, un de la Roche. Ei au fost înainte-mergătorii altora, împreună cu da călii de limba franceză de felul lui Carra, care şi el ne va ocupa mai tîrziu.

Natural, cu ofiţerii armatelor de ocupaţie, cu reprezintanţii diplomaţi ai puterilor apusene, cu secretarii de limbă franceză, cu preceptorii, cu cetit cărţilor, care se făcea în măsură foarte mare, fiind aduse prin poşta austi acă, — şi evident că s-a început cu cele interesante pentru că sînt scandaloas *ca. Aventurile cavalerului deFaublas,* care se găseau în biblioteca multor doamn mai ales moldovence —, cu gazetele — şi era o sumă prevăzută în buget pe: tru aceste gazete, care se ziceau „de Viena", deşi erau franceze — se introdu* o nouă influenţă occidentală, care lucrează asupra domnului, dar este pi mită cu foarte mare plăcere de femeile de atunci, care se interesau de roman In special de cele pasionale, precum vor fi, mai tîrziu, ale d-nei Stael, de exer piu *Corinne ou VItalie,* pe margenile căreia cutare lectoare greacă îşi însemi părerile despre valoarea morală a personagiilor.

După această caracterizare a epocii venim la călători.

In timpul războiului avem unul singur. E un fost profesor de la Peter burg, Laxmann, de origine germană sau suedeză, care, mergînd prin locuri noastre înainte de încheierea păcii, face observaţii care nu cuprind deta prea noi, dar au oarecare valoare pentru caracterizările de ansamblu[1].

El spune că a făcut călătoria cu nespusă plăcere în această ţară unde ei ropenii vin rar. „O ţară pe lîngă care cele mai bune teri ale noastre par cop vitregi ai naturii, o ţară care, din cauza locuitorilor ei necultivaţi, trebuie fie numită, strălucit pustiu. Chiar dacă ar fi cineva aşa ca flegmaticul, ca l nesul şi prostul asiatic, ar putea totuşi trăi mai comod decît cel mai sîrguincii ţeran de la noi." In Moldova de apus sînt „cele mai incomparabile cîmp: cele mai strălucite pajişti de flori, cele mai frumoase păduri, cele mai boga mine de fier şi de alte metale, cele mai măreţe ape". De la Cetatea Albă Bender un rai; treci numai prin vii şi cele mai frumoase grădini. Şi are oar care importanţă această declaraţie, căci de obicei se zice că toată cultui care se observă între Tighinea şi Cetatea Albă se datoreşte colonizatorilor mai tîrziu.

De la Ismail la Chilia e însă cu totul altfel: numai şesuri joase, bălj coaste de lut gol, cum se întîlnesc şi în împrejurimile Galaţilor, regiuni de step

Această călătorie este cunoscută numai printr-un extras publicat *Corespondenţa* istoricului german Schlozer, din secolul al XVIII-lea.

'Engel, *Geschichte **der** Wallachey,* Bibliografia, p. 70.

enim acuma la doi călători italieni pe cari-i vom rezuma iarăşi pe ca să trecem la doi francezi.

ceşti doi italieni sînt oameni eminenţi în ţara lor, de o largă cultură, inteligenţă deosebită, unul cunoscut cel puţin tot atît cît a fost Boscoire, cum am văzut, a călătorit înainte de 1769 prin Moldova, ■imul dintre dînşii este Domenico Sestini, care, în două cel puţin din sale, vorbeşte mai pe larg de regiunile noastre. In Moldova el n-afost, ai în Muntenia, şi-i sîntem foarte bucuroşi de călătoria aceasta, pentru obicei ceea ce se cunoaşte mai bine pentru secolul al XVIII-lea este din Moldova, căci drumurile se făceau mai mult pe acolo, stini a fost adus să vie în Ţara Românească de o ofertă din partea lui dru Ipsilanti de a-l face secretar şi de a da creştere copiilor lui; dar bei-e Constantin şi Dimitrie au fost crescuţi de Raicevich, despre care o vorba mai tîrziu.

ni spune că a cunoscut pe Ipsilanti de la Constantinopol: ştia casa de ! care o avea la Arnăutchioiu, în apropiere de Constantinopol, şi vorle mama şi de o fată a domnului măritată în familia Mânu. stini deci, plecînd din Constantinopol, la 1779, se îndreaptă către Du-3seşte la Giurgiu, şi merge spre Bucureşti. Nu pomeneşte decît de pope Argeş şi de aspectul general al regiunii. Ajuns la Bucureşti, n-are ;ă la domn: socoteala pe care şi-o făcuse de a ocupa o funcţie la curte bat zadarnică, şi atunci părăseşte ţara, trecînd prin Ardeal spre lumea iseană.

vorbeşte însă ici şi colo de cîteva persoane de lîngă Ipsilanti, de un • francez al domnului, un oarecare Louis lîtienne Maynard: Brâncoivuse unul german, pomenit în socotelile sale.

ceea ce priveşte ştirile despre viaţa generală în Muntenia, despre mijde exploatare, toate aceste lucruri par a nu fi originale la Sestini, ci *i* la Raicevich, izvorul atîtor călători veniţi în urmă. itini nu este însemnat numai prin această călătorie pe care a făcut-o onstantinopol prin Bucureşti în Apus, ci şi printr-o altă călătorie pe ntreprins-o prin Muntenia, Ardeal, Ungaria la Viena. înăuntru pome-*i* multe lucruri foarte interesante şi pînă acum nerelevate de nici unul ătorii apuseni. Astfel, de cultura porumbului: cunoaşte două feluri lăligi, mămăliga ţerănească şi cea boierească, cu unt şi brînză. Vor-

„dulap", de şezătorile de la noi. Are cunoştinţe de arheologie, descriind tul lui Neagoe, în vechea episcopie de la Argeş, şi dînd şi inscripţii, şsebire între călătorii de odinioară, care, trecînd în fugă, cunoşteau ial ţara noastră, şi un om care e în stare să viziteze bisericile, să se *i* în faţa mormintelor, să se intereseze de inscripţii, să le copie şi să)e destul de binişor!

d trece în Ardeal, culege lucruri foarte importante pentru viaţa po- In afară de pomenirea cutărui frate al lui Vodă Moruzi, de agentul la Ocna Sibiiului, de un armean catolic la Orăştie, el citează cîte ceva a. poporului român de acolo, spunînd că la Sas Sebeş se găsesc români iburbie, că satul Cutul e curat românesc, că la Ruşciori vechii „sîrbi" anizaţi. La Dobra numără 200 de case româneşti, la Lugoj sînt „sîrbi, Şi nemţi". Descrie aici şi o îngropare făcută după rosturile răsăritene

şi citează cuvinte româneşti şi nume de localităţi: Vulcanu, Turnişor, Aii Vinţ, Arieş, Miercurea, Sibiiu, Alba Iulia, despre care zice că este Bălgra i româneşte. La o circiumă, unde se opreşte, spune că se zicea Circiuma roii nului. Fiindcă se ocupă şi de botanică, întîlnind ierburi pe cîmp, întreî pe feciorul care-i servea de călăuză cum se numeşte iarba pe româneşte înseamnă cuvîntul[1].

Cel de-al doilea călător italian se bucură de foarte mare trecere în Apusul, şi, fiindcă era în serviciul împăratului german, i s-a dat tot spriji: diplomatic pe care curtea din Viena putea să-1 acorde supuşilor ei. Aşa în învăţatul acesta, Spallanzani, care are lucrări importante în domeniul **fia** logiei animale, vine la noi în împrejurări puţin obişnuite. Pe o corabie de s ajunge la Constantinopol, e primit la ambasadă, i se dă un paşaport; por cu ifos deosebit, ajunge la locurile noastre (1786).

Spallanzani venea pentru interese ştiinţifice, ca să facă observaţii *n* ales în domeniul plantelor, dar în rîndul întîi în domeniul geologic, adunî pietre pentru colecţia lui de acasă. Pentru Bucureşti (cu 25 000 de locuite n- are nici un fel de simpatie, ci mai mult pentru natură. Observă însă că noi locuitorii sînt de o omenie deosebită şi notează diferenţa, constata cînd din Bulgaria a trecut la noi. A fost întîmpinat cu atîta prietenie, îneît simte adus să facă şi consideraţii etnografice pentru a explica de ce oame aici sînt mult mai buni decît aiurea. Căci se luptau între dînşii sătenii ca s ofere un adăpost.

Bucureştii i se par neorînduiţi şi murdari. Trece prin regiunea Ploie tilor, vizitează Slănicul, descriind pe larg ocnele, apoi intră în Ardeal, — d scrierea Carpaţilor e de toată frumuseţa întrecînd în pitoresc cele mai ale pagini consacrate de alţi călători în această regiune muntoasă. De la Braşo urmează drumul regiunii miniere, şi observaţiile lui privesc mai mult mun şi pietrele decît oamenii şi viaţa lor[2].

Dealtfel Spallanzani a lăsat mai mult decît s-a publicat, căci din ope lui avem numai fragmente editate cu ocazia comemoraţiei lui.

Cu Spallanzani şi Sestini ne găsim în societatea învăţaţilor italieni ca vin în părţile noastre, ori în scop de a se îngriji ca beizadelele să aibă cultui occidentală şi, pe lîngă gramatica grecească, oarecare cunoştinţe de istorie de *savoir vivre* şi pentru a culege material în vederea îmbogăţirii muzeelor redactării operelor lor ştiinţifice.

Sulzer, aşa de bine informat cu privire la lucrurile noastre pe la 178 mai ales în principatul muntean, pomeneşte de un abate „Bancini", într buinţat cîtva timp la Bucureşti ca învăţător al copiilor lui Alexandru Voc Ipsilanti.

Şi iată că în revista *VEuropa Orientale,* pe 1922 (II, 3) d. Nino Corte scoate la iveală, din colecţiile „Societăţii Napoletane de istorie a patriei

[1] V. studiul mieu în *Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din. Iaşi,* IV; *Calendarul L gei Culturale pe 1911,* p. 99 şi urm.

[2] V. *Gazeta Transilvaniei,* martie 1921, după Campanini, *Spallanzani, Viaggio Oriente,* Turin, 1888.

le din capitala munteană ale lui Lionardo Panzini către prietenul său, Diodato Marone, făgăduind a da pe urmă un alt document de călări cele mai interesante — dar a cărui publicare a zăbovit pînă acum—, je drum al tînărului Constantino Guglielmo Ludolf, fiul ministrului an la Constantinopol, acela care se afla în societatea lui Sestini, al borului învăţat al terilor noastre, la 1780[1].

us de inteligentul şi întreprinzătorul fanariot, doritor de a da princi- muntean o nouă legislaţie, ba chiar şi o şcoală de drept, pe lingă refor- ;ii mănăstireşti şi o industrie locală, de postav, Panzini înfăţişează în inie, îndată după sosirea lui la Bucureşti, la 1776, persoana acestuia, tăi lui, din Trapezunt, n-a ajuns a trece de la boieria românească la anat, care deschidea calea domniei. Alexandru însuşi ar fi ajuns pos- — desigur nu mare-postelnic — „încă de la optsprezece ani". După - o ştim şi de aiurea — are sîngele Mavrocordaţilor şi, deci, prin el, ii dinastii clin Moldova.

„om frumos, de maniere plăcute *(cortese)* şi plin de multă omenie *ssimo),* vorbind bine şi franţuzeşte şi italieneşte". Şi aiurea, în altă ■e, se vorbeşte de toleranţa domnului, totuşi foarte legat de ortodoxia irea lui „raţională, lipsită fiind de prejudecăţile populare şi grosolane", fi mai ales apanagiul nostru, al românilor. „Priveşte cu aceeaşi ochi, părtenire, pe greci, pe catolici, pe armeni, pe luterani, pe evrei, li la toţi libertate de conştiinţă şi exerciţiul public al religiei lor", impo- n-se la îndemnul preoţilor de a scoate din oraş sinagoga: protestato- li pune în vedere dacă li-ar fi plăcut lor să fie prigoniţi de un domn credinţă decît aceea pe care o servesc. Cînd patriarhul constantino- , speriat de existenţa la noi a francmasoniei, aduse de ruşi, o fulgeră ;ema, afurisenia nu se publică[2].

silanti e un om deosebit de cult, „cu adevărat de judecată, de lectură ătrundere". A învăţat limba italiană cetind opera, lirică şi dramatică, tului abate Metastasio. Deci, mergînd Panzini, în afaceri, la Viena, el aetului serbătorit o scrisoare domnească, „de salutare şi de recunoş- în mai 1777. Răspunsul lui Metastasio către acela care, prin asemenea , voia — o spune emisarul lui — să „se ia pe urmele eroinei nordului", na a II-a, depărtează cu eleganţă laudele aduse talentului universal t, mai ales că judecătorul princiar poate fi deprins, ca grec, cu „armo- ;inală a marilor cîntăreţi din Smirna, din Ascra, din Teos, din Teba >iracusa", a „vechilor izvoare venerate" ale scrisului modern, „întrucît e în zilele noastre enorma schimbare de gust, de obiceiuri şi de idei aţa în lungul încunjur al veacurilor". Şi la complimentele primite el iiscrete complimente pentru acela care prin „calităţile-i sublimele de tronul ce ocupă.

murile reformatorului fanariot sînt foarte întinse. „Deşi principe mic îoscut de trei sferturi din Europa, el îşi caută gloria în ceea ce ar trebui biectul ambiţiei tuturor suveranilor. Vrea să facă a-i înflori din nou

3 va publica de d. Andrei Oţetea, pentru Academia Română. .
161-5.

statul, îi place să-1 ridice din ignoranţa şi barbaria de care a fost pînă acul năvălit. După ce a orînduit sistemul politic inferior al Principatului, după i a asigurat libertatea personală şi reală a supuşilor săi, uşurîndu-i de enorme greutăţi şi lucruri arbitrare supt care zăceau, învăţîndu-i puţin cîte puţ cu [ijdeea de ordine şi de rînduială, făcîndu-i să primească dulcele jug al un legi înţelepte, drepte şi blînde, însufleţind agricultura, industria şi negoţţ după toate acestea râvneşte să-i facă a gusta laptele ştiinţelor, să trezea's în ei voinţa de a se instrui, de a se lumina şi de a ieşi din noroiul şi rugina care se află cufundaţi de mai multe veacuri. A înălţat o şcoală publică, place s-o înzestreze cu un număr potrivit de instrumente şi maşini de fizii Vrea să se prevadă, mai puţin pentru folosul lui decît al publicului, cu o bibi tecă."[1]

Doamna, născută Moruzi, *dama di molto garbo,* e „foarte afabilă şi foai iubită", deşi cultura-i n-o ajută a vorbi decît greceşte. Fiica ei, domniţa, *pHncipessîna,* „foarte frumoasă" şi deşteaptă, se trudeşte a învăţa franj zeşte. „Juvaiere prin inteligenţă *(indole)* şi sîrguinţă", fiii lui Vodă, Consta tin şi Dimetrie, învaţă aceeaşi limbă, iar italieneşte ştiu puţin de mai înain aşa încît în mart 1776 cel dintîi scria bine în limba învăţătorului său, care-1 ajuta pentru limba franceză secretarul domnesc[2].

Ţara e descrisă cu admiraţie, însemnîndu-i-se bogăţiile, deasupra şi c desuptul scoarţei pămîntului. Grînele, brînza, untul, carnea sînt de întj calitate; vinurile după patru-cinci ani biruie pe ale Italiei; nucii formează ji duri; nu lipsesc nici castane mărunte şi de soi prost. Cunoaşte şi admisti ţia şi ştie că ispravnicii olteni sînt numiţi de banul Craiovei[3]; i s-a spus că erj odată în judeţe căpitani militari, cari atîrnau de spătar, nu de ispravnic şi abia acum Ipsilanti i-a subordonat, deşi numirea lor se face ca mai înain autorităţii cîrmuitorilor civili. Şi acest domn schimbă o dată pe an pe dregătorii afară de aceia ai curţii sale[5], nu poate face altfel în condiţiile s pînirii sale.

Bucureştii, cu 7 000 de case şi 20 000 de locuitori, de multe rase, în cari ceva saşi ardeleni, cîte unul, doi italieni şi francezi, „sînt alcătuiţi într- chip de care nu-şi poate face cineva o idee. Afară de un cartier unde sînt a(naţi toţi negustorii şi care e clădit nemţeşte, tot restul are înfăţişare de s cu casele risipite în mijlocul grădinilor, cu străzile podite în aşa chip „d trece cuiva obstrucţia de maţe şi după ce-a avut-o zece ani, în şir". Biseric cam trei sute la număr, sînt foarte mici, de ar trebui cinsprezece pînă la doi zeci ca să facă o mănăstire mijlocie din Italia[6]. Multe case distruse de răz nu s-au mai refăcut. Cît priveşte alte oraşe, la Tîrgovişte ar fi abia douăzt treizeci de familii, Buzăul e total ars de ruşi, episcopul stînd la Bucure

Trecutul Principatului n-a rămas necunoscut preceptorului beizadelei începe cu Şerban Cantacuzino, care ar fi ajuns „spaima turcilor", cu mă lărirea lui Brâncoveanu şi a copiilor lui, cu peirea celor doi Cantacuzini, "~

[X]P. 162-3.
[2]P. 163.
•P. 161.

[5]P. 169.
«P. 166.

dndi domnia, ce urmează, a fanarioţilor. Un înaintaş al ei e Grigore -iu ai cărui ani de stăpînire-i cunoaşte exact şi care ar fi început re-apăsărilor, violenţelor şi stoarcerilor". Alexandru Mavrocordat Exapo-roduce noul sistem al cîrmuirii prin greci, cari n-au pentru ţară mila oricum, vechii domni naţionali n-o puteau dezrădăcina cu totul iile lor. Nici o învinuire nu i se cruţă lui Nicolae fiul Exaporitului, Terii Românești", deşi „filozof" şi autor al unei scrieri de morală, ie care 1-a făcut terii, al bibliotecii lui nu mai dăinuieşte, căci a fost în mai multe rînduri şi mai ales în ultimul război, în care ruşii şi alţii !da lor au luat *(trafugato)* o cantitate mai mare de cărţi şi mai toate isele". Aşa au păţit şi bibliotecile mănăstirilor, pline de lucruri isto-erzîndu-se mai ales manuscrisele, spre paguba acestei teri, care nu unde să dea urma amintirilor şi privilegiilor sale"[1]. Seria domnilor i al XVIII-lea urmează apoi, precisă. Stăpînirii de doi ani sau mai aînă la şase luni; ruină completă a Principatelor, din cauza lăcomiei care trebuia satisfăcută prin aceste instrumente. Darul special pen-4rea în scaun, care se lua o dată la trei ani, e cerut acuma numai la !a un an şi la aceleaşi şase luni, pe cînd tributul însuşi s-a ridicatjde)0 de ughi sau 50 000 de piaştri", în „secolul al XV-lea" pînă la o mie ;i sau 500 000 de piaştri. Domnul poate strînge două milioane de pi-300 000 de galbeni) pe an, Ipsilanti mulţămindu-se, în cruţarea lui, i cu 1 200 000, din cari doar 500 000 merg la turci[2]. Nu se uită nici i terii de către beligeranţii creştini [...]. Uciderea lui Grigore Ghica[11] ivei e descrisă pe larg, cu spaimă, arătînd că pe Ipsilanti numai să-ireşte de aceeaşi soartă[3]. Trimesul turc trecuse şi pe la dînsul, cetind firman de asigurare, Ghica avea mai puţin decît cinzeci de ani. mare, din trei, şi vărul acestuia ar fi fugit în Rusia, ulaţia a scăzut astfel foarte mult. Ar fi fost odată 200 000 de familii, i milion de locuitori în Ţara Românească; acum abia 70—80 000|de)lus alte „20 000" de familii de ţigani[4]. O mare parte din ţară, mai Dunăre, rămîne necultivată. Mai pline sînt părţile de către munte, că de acolo se poate fugi în Ardeal[5]. „Apăsările de nesuferit au forţat mare parte dintre locuitori să-şi părăsească pămîntul terii şi să se ască în Ardeal, în Banatul Timişoarei şi în vecinătatea Belgradului, t mai mulţi români decît în Ţara Românească, deoarece vechii băş-n acele ţinuturi, cari sînt şi ei de origine românească, cu aceeaşi :eleaşi obiceiuri şi acelaş fel de a se îmbrăca, au crescut în număr prin s-au refugiat acolo din Ţara Românească şi din Moldova, care şi ea o parte din acelaşi popor[6]. Cei rămaşi lucrează pămîntul ca pentru tnitiv, fără îngrăşăminte.
rimea i se pare biografului lui Giannone, vestitul istoric napoletan, ifară de postelnic, dintre grecii lui vodă, care, acesta, ţinea şi occi-

173.
174 şi nota I.
176-8.
168, 174.
P- 168 şi 174.
168.

dentali pe lîngă dînsul: secretarul, hirurgul, un florentin, şi profesorul de fra ţuzeşte al fiilor domneşti[1]. Ceilalţi sînt „copii cu bărbi lungi", *potentissii bestie,* care nu-şi cetesc nici cărţile lor greceşti şi se miră înaintea unui volu gros, în care bănuiesc îndată vreo „gramatică"[2].

„între dînşii vorbesc greceşte. Limba românească nu se vorbeşte del la curte, unde cea mai mare parte din dregătorii cari o alcătuiesc sînt gr« constantinopolitani, cari, ori n-o înţeleg, ori evită de a o vorbi."[3] în aceaa lume cel mai respectat erudit e bătrînul dascăl modest, Neofit Gavsocaliviti care şi-a întrebuinţat cea mai mare parte din viaţă cu o prelucrare a gran] ticei lui Teodor de Gaza. Limba franceză începe abia a se răspîndi, şi de urma petrecerii ruşilor, şi pentru moment ea nu poate face concurenţă ce greceşti[4].

Ce se poate aştepta de la un asemenea popor, scrie învăţatul italian *a* se despărţia de noi la 1778 fără a putea să-şi îndeplinească gîndul de a rev< în 1779? Nimic, atîta timp cît apasă asupra lui două tiranii străine. El pul să vadă însă principiul de însănătoşare în refuzul absolut al românilor de a confunda sufleteşte în cultura grecească, năvălitoare şi copleşitoare. „Rom şi grec nu sînt sinonime, ba încă înfăţişează ideea a două popoare cu to' deosebite ca legi, limbă, obiceiuri şi situaţie naturală şi politică." Pe aci cari vin la noi ca în India sau America, pe boierii trufaşi cari preţuiesc ace! locuri numai pentru cîştigul ce pot da, un instinct atotputernic îi răspinge, şi el era să se prefacă răpede într-o conştiinţă naţională puternică.

Francezii cari au venit la noi în această epocă sînt iarăşi doi: Carra Hauterive.

Carra (1743—93) a jucat în viaţa politică a Franciei un oarecare r în timpul revoluţiei franceze, după călătoria lui în Orient, din emigrant **răcuţ** el s-a ridicat, cum s-au ridicat atîţia alţii, la o importantă situaţie i litică şi, cum iarăşi s-a întîmplat cu mulţi în aceeaşi epocă, a plătit cu cai înălţarea sa răpede, isprăvind pe eşafod.

Rolul lui în revoluţie, afară de amestecul în revolta de la august, fi îndoială că nu este deosebit de însemnat; cu toate acestea a fost unul i aceia cari au ieşit la iveală dintre mulţi ambiţioşi cari se îmbulzeau să influ' teze asupra soartei Franciei turburate.

La noi a venit ca şi Raicevich şi ca şi Sestini. Raicevich, negustor, prăvi ca diplomat, trecînd prin cărturărie. Sestini căutase numai o func de pedagog, ca şi un german, de care ne vom ocupa în alt capitol, împreună Raicevich, şi anume Sulzer.

I se oferise a fi preceptor al copiilor domneşti. Astfel se aşază în IVI dova: Ţara Românească o cunoaşte numai indirect, foarte puţin.

în Iaşi domnea atunci Grigore Ghica, fiul lui Alexandru fostul mare d goman al Porţii, executat pentru că a încheiat pacea de la Belgrad cu a

[1]P. 164. [2] *Idem.* [3]P. 166. «P. 170.

m spirit distins şi practic, avînd anumite concepţii de reforme. A în-si o fabrică de postav lîngă Iaşi, la Chipereşti, precum Alexandru i 'întemeiase pe a lui în Muntenia, la Afumaţi, pe lîngă o fabrică de ,hardughia".
itînd să introducă îmbrăcămintea din stofa „naţională", el se îmbrăca 1 asemenea stofă. Grigore Ghica deci, în dorinţa de a-şi creşte copiii jrmele culturii apusene, a chemat pe Carra ca secretar, reţinîndu-1 i de vreme la Iaşi. A plecat nu ştim exact din ce cauză, dar foarte ne-it, şi a întrebuinţat experienţa lui pentru a ne prezintă în chipul dezagreabil.
tea lui despre *Istoria Moldovei şi a Munteniei*[1], ceea ce este un titlu os, fiindcă despre acestălalt principat nu ştie direct decît prea puţin, iouă ediţii la distanţă de cîţiva ani.
ceea ce priveşte informaţia lui asupra trecutului românesc, ea este umară. Cunoştea scrierile lui Cantemir, ale generalului rus Baur, at o descripţie a terilor noastre după notele boierilor, a răsfoit şi ceva licile Moldovei, dar le-a înţeles aşa de prost, încît din Bogdan Vodă î face o rudă a lui Bogdan Hmilnitchi, hatmanul cazacilor din secolul -lea. Are, din cronici, informaţii despre antichităţile găsite la Suceava deşte să înfăţişeze istoria mai veche a neamului nostru. [1] toată partea aceasta istorică este fără importanţă. Pe lîngă dînsa lescriere sumară a terii, pe care o găseşte frumoasă, spunînd că anume le la noi samănă cu Champagne şi Burgundia. Ii place cu deosebire . muntoasă, mai puţin impunătoare decît munţii Elveţiei, dar mai zîm-Vorbind despre populaţie, o socoteşte la 500 000 de oameni, şi aici feste cu Raicevich, care afirmă că în amîndouă ţerile ar fi un milion ;ori. Ţeranii, spune el, se înfăţişează în sate mizerabile, şi el îşi face ris i supt toate raporturile. Hora i se pare cu adevărat sălbatecă, şi nu într-un cuvînt, absolut nimic bun la un neam care a avut marele de-i nu se fi plecat adînc înaintea lui şi de a nu-1 fi plătit după dorinţă, iea acestui călător a fost întrebuinţată însă mult. Ea a fost tradusă îâneşte, pe la 1850, de Nicolae Orăşeanu cel cu *Nichipercea* şi cu satitice. In cartea mea franceză despre *Relaţiile dintre Franţa şi români* [l]*-1;* Paris 1918), am arătat cît de puţină dreptate avea Carra, chiar îd starea lucrurilor de la noi cu aceea de la el de acasă, să ni găsească sfecte. Ţeranul francez, înainte de revoluţie, cum se vede din scrierile lui englez Young, foarte deseori citat, se hrănea şi cu pîne din scoarţă *',* iar, în ce priveşte viaţa curţii pe vremea doamnei de Pompadour, îndoială ceva mai imoralfă], deşi mult mai sulemenită peste imoralita-ecît viaţa din casele noastre boiereşti, unde chiar grecii nu erau aşa ifăţişează anumiţi străini. Unul dintre aceştia care nu intră în rîndul 3r, fiind aşezat cu dregătorie în ţară, Alexandru Calfoglu, pe la 1790, poemă despre Principate, în care, batjocorindu-ne, ţinîndu-ne de rău

stoire de la Moldavie et de la Valachie, avec une dissertation sur l'etat actuel de \ces nces, Iaşi, 1777 ; a 2-a ediţie Neufchâtel 1781. Tot de el şi *Essaiparticulier depoli-*? *lequel on propose lepartage de la Turquie europienne, Constantinople* (de fapt:

pentru că sîntem prea luxoşi, pentru că nu facem economii, pentru că sîri prea puţin legaţi între dînşii soţul, soţia şi copiii, pentru că se desfac pre uşor căsătoriile, arată un lucru: că la înseşi aceste familii greceşti din Coi stantinopol, ca şi, dealtfel, în toată Peninsula Balcanică, moravurile erau c mult mai bune de cum şi le închipuie mulţi dintre vizitatorii străini.

E o plăcere a se trece de la Carra la contele Alexandru de Hauterrv (1754-1830).

El a venit, tot ca secretar al domnilor noştri, la 1785, chemat de Alexai dru Constantin Mavrocordat. Călătoreşte de la Constantinopol în societate soţiei domnului, şi Hauterive are un sentiment particular pentru femeile fn] moaşe de la noi, aşa îneît poate lor trebuie să li mulţămim pentru aprecieri] măgulitoare pe care le face asupra terii. Doamna, ni spune el, este o persoarj de o graţie deosebită; mai tîrziu va vorbi de boieroaicele noastre tot în felii acesta: deocamdată însă de o doamnă Caragea şi de alte persoane plăcute d« suită, plîngîndu-se de feregelele turceşti care-1 împiedecă de a distinge regular tatea trăsăturilor acestor persoane din suita femenină a doamnei.

Ajuns la Silistra, trece la Călăraşi şi vorbeşte de fel de fel de lucruri p care le întîlneşte pe drum. L-a interesat să vadă copii jucîndu-se cu zmeu dar ceva care i-a făcut mai puţin plăcere a fost cantitatea enormă de puri< cari l-au mîncat într-o noapte înainte de a ajunge la Iaşi: „un million de puce affamees". După aceea ajunge la Slobozia, de fapt Slobozia lui Tenachi, car întemeiase mănăstirea şi deschisese o „slobozie", adecă un sat unde cel ce vene să se stabilească era scutit de bir o bucată de vreme. Aici a rămas numai noapte. Trece apoi la Focşani.

Toată regiunea munteană i se pare că samănă cu ţinutul de dealuri fru mos, dar sărac, din Franţa care este Beauce şi Sologne. Mănîncă mămăligă vede hore în sate, iar la Vaslui zugrăveşte — căci era un om de mare taler care a scris mult şi a ajuns să joace un rol politic în Franţa — o fată de ţai care cosea: „nici ducesele noastre", zice el, „ne brodent pas avec une plus joii main, avec un plus beau bras et avec une aisance plus noble". Vasluiul însu avea mai mult o populaţie negustorească de evrei; locuinţele i se par mai d< grabă nişte „niches de boue" decît case omeneşti.

Această populaţie de negustori străini — specială Moldovei — i s-a p; rut că samănă cu nişte „capre Angora".

Hauterive aruncă apoi o privire generală asupra Moldovei într-o a don operă a sa intitulată *La Moldavie en 1785.*

în această de-a doua carte, într-un pasagiu foarte interesant, el spune c ţerile acestea merită laudă supt toate raporturile, şi supt raportul oamenilo de sus, ca şi al celor din clasele de jos, dar cine spune altfel va fi dat el cel din tîi, desigur, motive de plîngere celor despre cari vorbeşte cu amărăciune. S pare că face o aluzie la Carra, şi, dacă este aşa, dojana este meritată pe deplii

In sfîrşit Hauterive face un memoriu despre Alexandru Ipsilanti, care fost dăruit regelui Carol şi cedat apoi Academiei Române, care l-a publica în text francez şi în traducere românească *(Moldava In 1785).*

îte desigur cea mai remarcabilă operă datorită unui călător prin ţeastre în secolul al XVIII-lea. 0 parte de introducere istorică e cu mult ne informată decît la aceia cari au scris înainte de dînsul. Hauterive are ii reale pentru trecutul nostru; lui Ştefan cel Mare îi spune româneşte i Vodă". Ajungînd la timpul de faţă, el zugrăveşte pe ţeran cu o deoiubire, înfăţişînd anume scene caracteristice pentru firea lui. Gînd vine ■cată înaintea domnului sau a boierilor, săteanul e, la început, foarte le s-ar crede că nu va fi în stare să-şi expuie pricina, dar, cînd începe a în cuvîntarea lui se simte ceva din vechea elocvenţă a Romei. Prin silui de secretar domnesc, autorul era în măsură să fi văzut astfel de

ce priveşte viaţa de familie, ea i s-a vădit deosebit de curată, răziie respectul dintre soţ şi soţie, pe respectul copiilor faţă de părinţii lor. 3aşte că este o situaţie rea a terii, dar ştie că e datorită extorsiunilor i, fapt foarte uşor de înţeles într-un timp cînd această împărăţie, care iră folosea de pe urma expediţiilor ce făcea din fiecare primăvară i toamnă, acum, bătută pretutindeni, e redusă a se hrăni din contribuapăsau asupra nenorociţilor rămaşi în mîna ei.

auterive găseşte, fără îndoială, rea administraţia şi cată a indica mijle îndreptare. Faţă de propunerea pe care o făcuse Carra, total neaplide a se aduce colonişti din Olanda şi Saxonia, el propune să se cheme de aceea din anume părţi din Italia, cari ar da locuitorilor exemple bună gospodărie. Dacă lucrul s-ar fi făcut pe la 1180 sau 1200, cum s-a ju saşii aduşi din Ardeal, sau, cinci veacuri mai tîrziu, cu coloniştii n Banat de austrieci şi cari au contribuit foarte mult să crească dezvol-;ospodăriilor româneşti, s-ar fi putut, dar cu o ţară care a trăit o viaţă ;ă autonomă şi se afla în împrejurările speciale Moldovei din veacul al -lea, aceasta era imposibil. Scriitorul răspinge cu totul ideea că o cuitrăină ar face să renască ţara — alţii erau de această părere: n-ar avea i folos aceia cari s-ar aşeza aici, neputînd să fabrice ei înşişi lucrurile s le cere ţara. Pe lîngă aceasta ruşii ar avea de adversari permanenţi trieci şi vice-versa. Ţerile acestea i se par lui că se pot ridica numai ijloacele lor proprii, şi aceste mijloace el le găseşte într-o nouă aşezare strativă şi fiscală.

;sigur că, dacă împrejurările ar fi fost altele în Moldova, dacă Alexanrvrocordat, în loc să fi domnit cîteva luni ar fi fost domn pe viaţă şi ţauterive s-ar fi bucurat permanent de sprijinul lui în Moldova, s-ar fi 'ace ceea ce, în Odesa, un nenorocit sat sălbatec a putut să se îndeplipintr-o activitate de douăzeci de ani a ducelui de Richelieu. Hautetrebuit să plece, dar cartea lui rămîne cel mai distins document de îne binevoitoare pe care vreun străin 1-a dat pînă în timpul nostru despre omânesti.

XIII
DOI CĂLĂTORI AUSTRIECI: SULZER ŞI RAICEVICH

Francisc-Iosif Sulzer şi Ştefan Raicevich s-au găsit aproape în acelaşi tim în ţerile noastre. Raicevich e un om cu totul obiectiv, căruia nu-i plac anec dotele în sensul celor din cartea lui Sulzer, pe cînd cartea acestuia este ames tecată cu tot felul de atacuri împotriva acelora cari fuseseră în relaţii cu dîn sul, ca şi împotriva celor cari au scris despre ţerile noastre.

Cartea lui Sulzer a apărut cea dintîi, fiind tipărită în 1781, la Viena, î: trei volume, cuprinzînd un material imens, din care jumătate cel mult est informaţie adevărată, iar restul polemici, discuţii istorice fără sens, pentr care nu era pregătit. Se cuprind la un loc fel de fel de lucruri: mai ales atacu contra unor adversari reali sau închipuiţi şi pe lîngă aceasta fel de fel de excui suri satirice, în genul lui Voltaire, deşi între acest german de la Rin şi Voltair era, ca spirit, o deosebire ca de la cer la pămînt.

Sulzer a venit în ţara noastră chemat. In adevăr, o bucată de vreme făcuse parte dintre funcţionarii judecătoreşti ai armatei austriece, ca „auditor' Supt titlul acesta el tipăreşte şi cartea lui, pe care o intitulează, pretenţioi *Istoria Daciei transalpine (Geschichte des Transalpinischen Daziens).* La n< n-a venit, deci, de la sine, pentru dorinţa de a cerceta lucruri necunoscut sau pentru a-şi căuta avere, deşi a întrebuinţat toate mijloacele pentru a fac bani aici şi s-a supărat pe toţi pentru că nu a putut face avere destul de *vi* pe de, întîlnind o concurenţă care uneori poate nu va fi fost mai nelegalî mai neonestă, ca a lui, ceea ce în nici un caz nu trebuia să determine toni amar cu care vorbeşte de ale noastre. A fost chemat, zic, ca să i se încredir teze o misiune. Misiunea era: să se întemeieze o şcoală de drept. Căci pe vr< mea aceea domnea în Muntenia Alexandru Ipsilanti, om foarte distins, ca f Doamna lui, femeie cu dispoziţii poetice, căreia ii plăcea să se plimbe pe l Sfîntul Elefterie la miezul nopţii. Ipsilanti dorea să reformeze supt toate re porturile administraţia şi celelalte domenii ale vieţii publice din principat! muntean: i se datoresc măsuri şi în ce priveşte ridicarea clerului monaha.

BI a făcut să se alcătuiască legislaţia care a premers cu cîteva decenii celor noscute de toată lumea, şi de care se ţine samă pînă acuma în unele procese ile, a lui Callimachi pentru Moldova şi a lui Caragea pentru Muntenia.

Nu e deci de mirare că un astfel de prinţ, o personalitate distinsă, vrînd lase o urmă a cîrmuirii sale şi influenţat de spiritul „filozofic" din Apus şi, >i, dornic să fie ce erau stăpînitorii italieni, spanioli, portughezi, francezi vremea aceea cari înţelegeau să reformeze statul conform ideilor „filozo- ■" ale secolului al XVIII-lea, nu e de mirare, deci, că a chemat pe Sulzer. Acesta visa lucruri mari: o Universitate care să se înfiinţeze la Bucureşti înde el era să fie profesor de drept. Dealtfel existau doi bieţi profesori de bă latină, unul la Iaşi, care era silezian, şi celalt la Bucureşti, un sas, ndoi trecuţi la ortodoxie. Dar cu atît nu s-a mulţămit Alexandru Ipsi- ti, care a introdus limba latină şi limba franceză în programul cel nou al ilor noastre.

Sulzer n-a ajuns ceea ce dorise; n-a ajuns secretar al domnului şi n-a tis, cum ceruse, nici consul al Austriei în Principate. Primul consul austriac st, după ce Laşcarev fusese numit consul al Rusiei, Raicevich. Iar, cartea sulzer fiind tipărită la 1781, înainte de numirea agentului, ni putem închi- ce soartă ar fi avut Raicevich dacă rivalul său şi-ar fi scos cartea după *i* numirii lui.

După ce a văzut că nu se face Universitatea, că nu poate fi numit nici iul, Sulzer n-a plecat. Se pare că ţara, dacă nu oamenii, i-a plăcut. Şi a cineva care 1-a sfătuit să rămînă aici şi să caute un izvor de cîştig, anume ista lui, o săsoaică din Ardeal, din pricina căreia, iarăşi, a adus o mulţime nsulte terii, ea nefiind admisă la curte şi boieroaicele nesocotind-o de pta lor, deşi li plăcea să-şi schimbe hainele cu dînsa, ca să vadă cum li stă ortul apusean, pe care d-na Sulzer îl avea.

Atunci s-a apucat să călătorească prin ţară. Se vede din cartea lui că a i în toate sensurile. A fost, /pe la Graiova, la Orşova, de unde a trecut în >le imperiale. A fost şi pe calea care duce în Ardeal, pe la Bran; poate că it şi în direcţia Teleajenului, căci spune cum, pe locul unde se varsă Pra- . în Ialomiţa, treceau negustorii şi arată ce puteau să păţească pe drum. ;ur că a făcut şi drumul la Iaşi, unde a fost primit bine. S-a găsit în socie- i lui Carra, a cutărui agent prusian, a unui profesor de limbi moderne, g, viitor consul al Prusiei. împreună cu Carra, cu agentul citat şi poate Raicevich, a stat în tovărăşia lui Alexandru Ioan Mavrocordat, pe care-1 î foarte mult: acel domn al Moldovei care a fugit în Rusia (de unde: is, în turceşte), om foarte cult, care scrisese o comedie în greceşte, în l literaturii franceze contemporane. La Iaşi n-a stat multă vreme, ca care umbla după afaceri comerciale. Pe urmă a trecut în Ardeal, prin re- a Bacăului, pe la Ocna, la Trotuş, pe care le cunoaşte foarte bine. Mai s-a dus iar în Ardeal, unde a cunoscut pe Petru Maior.

i venise în minte şi să încerce anumite exploatări agricole: se laudă că a lus cutare şi cutare mijloace noi de a lucra pămîntul. Se plînge apoi că n proces a fost înşelat, cum fusese înşelat şi în alte domenii, şi a făcut ;are contra boierului Slătineanu, care avea de agent pe un anume Per- cu care fuseseră neînţelegerile. Avea turmele lui; el ştie cum vin lupii cum îşi păzesc ciobanii turmele. E perfect informat şi în materie de fa-

1>ricare a brînzii, ştiind să osebească felurile de caşcaval, şi deosebitele categorii de oi le descrie cu cele mai mici amănunte. Preţurile tuturor produselor din Principate îi sînt cu totul familiare. Se pare însă că în speculaţiile lui n-a fost cu desăvîrşire fericit, aşa încît, după ce a stat o bucată de vreme la noi, învîrtindu-se prin împrejurările încurcate ale epocei fanariote, care avea nevoie de oameni mai dibaci ca dînsul şi mai puţin pretenţioşi, a plecat.

Din toate experienţele pe care le-a făcut în locurile noastre s-a ales, cum am arătat şi puţin mai sus, cu un sentiment de ură împotriva românilor. îi urăşte supt toate raporturile. Deşi în prefaţa cărţii spune că urmăreşte numai adevărul şi că acesta vrea să-î prezinte „naţiunii lui iubite", în calitate de „patriot", citează îr.c'i-â din scriitorii latini tot ce poate fi mai injurios pentru noi. Sfătuieşte pe cetitori să creadă numai ce spune el cu privire la ţerile noastre, iar nu ce se găseşte în „broşurile franţuzeşti", de care îşi bate joc. Caracterizează viaţa noastră prin formule ca acestea: „în ţara aceasta nu e nici lege, nici putinţă care să oprească viciul, apăsarea, furtul şi înşelarea. Aici se numeşte a cîştiga ceea ce în alte teri s-ar chema ocupaţii imorale". Oamenii aceia nu cetesc nici o carte. Gazetele sosesc numai domnului şi secretarului lui. Nimeni nu are voie să se apropie de dînsele. Opiniile străinilor nu sînt ţinute în samă. Oamenii sînt deci mai jos decît orice se poate închipui.

Boierimea i se pare o colecţie de indivizi leneşi, cari dorm cea mai mare parte din zi, nu pun mîna pe carte, n-au informaţii asupra afacerilor publice: oameni mincinoşi, buni de nimic.

în ce priveşte clerul, fiindcă şi-a pus în minte să nu găsească nimic bun la români, rezervînd toate laudele pentru natură, de care locuitorii ar fi ne vrednici, clerul, zic, i se pare total rămas în urmă, şi face cu privire la dînsul o singură excepţie: vlădica de Rîmnic, învăţatul Chesarie. Dar nu-i place nici o carte din tipăriturile religioase de la noi, cu toate acestea destul de frumoase, căci erau în acest tipar iniţiale frumoase, frontispicii distinse, chiar pentru secolul al XVIII-lea, deşi atunci arta era în decădere. Chesarie cetia *Enciclopedia şi* era iniţiat în lucrurile franceze din vremea aceea: avem de la dînsul scrisori prin care comanda în Ardeal" să i se trimeată litere, să i se pregătească vreun frontispiciu ornat, „poarta" cărţii; alegea şi hîrtia cu foarte măre îngrijire.

în ce priveşte şcolile, nu are nici o preţuire pentru ele, deşi laudă pe Alexandru Ipsilanti şi pe fiii lui, spuind despre beizadele că au fugit în străinătate ca să scape de ticăloşia de aici. Ni spune despre aceşti principi că ştiau franţuzeşte, că învăţaseră şi mUzica europeană şi că erau mult superiori mediului lor. Pe vremea lui Ipsilanti, dealtfel, se începe şcoala cea nouă, din care au ieşit oameni foarte distinşi. Apoi, în acea a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, erau institutori francezi în multe din familiile noastre. Chiar Sulzer trebuie să vorbească lăudător de unii boieri, de pildă de un Balş, care fusese Ia Viena, de o sumă de boieri munteni din vremea aceea, precum Barbu Ştirbei, cel din urmă din vechea familie, care a fost şi la Karlsbad şi a lăsat scrisori din care vedem că-i plăcea aşa de mult pe acolo de nici nu voia să se întoarcă acasă, de unde nevasta să-i trimeată piese de îmbrăcăminte cum se fac la noi, şi-l poftia să revie, iar el refuza, spunînd că se găseşte bine între „duchi şi duchese" şi cutare ambasador spaniol prinsese dragoste de dînsul. Alături de

este Ienăchiţă Văcărescu, poetul, ale cărui ocupaţii literare Sulzer moaşte deloc, deşi străbătuse ţara întreagă. Împreună cu Văcărescu amn'ă cîţiva boieri şi-i laudă pentru cultura lor. Această cultură o că-i sau în familie sau la şcoli; deci nici pregătirea în familie nu era aşa îici şcolile nu erau astfel ca să nu poată produce oameni de cultură. ze priveşte negoţul, Sulzer spune că este în mîni străine, dar nu se rea mult de acestea, ci de perspectivele comerciale, mai mari, la care

anul nu se bucură de nici un fel de preţuire la dînsul; îl laudă doar aptul că e aşa de viteaz, încît pune braţul în gîtul ursului care-l sfă-braz cu laba', că iese cu ciomagul înaintea lupului. Recunoaşte apoi, » rezerve, relativa frumuseţă a femeilor de la ţară. încolo nici săteanu-•u nu-i acordă vreun fel de destoinicie, nu-i recunoaşte aplicarea la pretinde că toate săpăturile în lemn, în piatră le fac meşteri străini, aduşi anume pentru aceasta de dincolo de Dunăre. în cîntecul popu-ste nimic care să merite atenţia unui om cu gustul format. Şi re-bucăţi, care într-adevăr sînt stupide, datorite unor dăscăleci de prin jari imitau literatura nemţească in ode către Măria Tereza, sau poezii dintre care unele ştim de aiurea că le cîntau numai anumite femei perdele, — toate acestea reproduse într-un chip aşa de greşit, în ia lui germană, încît e o adevărată trudă să se înţeleagă ce a vrut să

e priveşte viitorul nostru, e foarte furios de cîte ori vede că se ames-îia. Cum ţarina avuse legături cu egumenul de la Argeş şi cu mai ersonalităţi bisericeşti, de cîte ori are prilej loveşte în aceştia, cari ; de unealtă politicii moscovite în Orient. Laudă însă foarte mult pe ?îrşcoveanu, care după războiul acela era să fie domn, făcînd parte itaţia trimeasă la Constantinopol ca să mijlocească obţinerea unui fir-privilegii, tipărit apoi în româneşte pentru ca să i se creeze populari-? pe urmă a venit Alexandru Ipsilanti. Pe Ipsilanti însuşi, om foarte iulzer nu-l critică, şi pe greci îi găseşte totdeauna superiori boierilor a, dacă se află o femeie mai supţire, mai inteligentă, el e sigur că face l aristocraţia fanariotă. Totuşi despre Pîrşcoveanu asigură că, de s-ar iomn, ar fi scăpat ţara de greci şi de ruşi, aceasta însă pentru că era sentimente austriace. Se înţelege deci ce dorea scriitorul şi în ce pri-torul Principatelor: anexarea la Austria.

ista este cariera lui Sulzer la noi, acestea sînt legăturile lui cu ţara ii acesta spiritul în care vorbeşte de societatea românească.

edem ce spune despre ţara însăşi. întîi, natural, o descrie. în această el insistă, mi se pare, prea puţin asupra frumuseţilor naturale, care, a vedea, impresionează foarte mult pe Raicevich, dar se ocupă mult altură. înşiră producţia noastră de grîu, care era foarte puţină pe iceea, şi de alte păioase, şi în acelaşi timp de porumb, cu privire la numai cîteva linii. Un capitol mai întins cu acest subiect ni-ar fi ssigur mai mult decît zecile de pagini cu privire la originile episcopa-Milcov şi de Argeş, la rasa românilor, pe care firește nu o admite ca

fiind latină, ci ar crede că sînt slavi cari au învăţat latineşte şi, mutîndu-se Peninsula Balcanică, au venit în locurile noastre, unde, astfel, n-au nici fel de drept. Se ocupă apoi de caracterul tuturor locuitorilor, discutînd de c au venit ţiganii, dacă evreii sînt mai vechi decît cutare epocă din evul me la noi, dacă ungurii sînt convieţuitori de la cutare dată ori ba, lucruri în (grămădeşte o mulţime de erudiţie, ca unul care cetise, nu numai pe Cantei ci atîtea lucrări germane care aveau sau ba legătură cu ţerile noastre ba j şi manuscrise, ca al lui Hayton Armeanul din veacul al XlV-lea, şi ştia f ţuzeşte, latineşte, ceva greceşte, pînă şi limbile engleză şi spaniolă, citînc Don Quijote în original.

Şi adaug că cele trei volume tipărite sînt numai o parte din întreag crare şi că în manuscris mai este material pentru cel puţin două volume istorie a Principatelor propriu-zisă.

Revenind la partea descriptivă, mai importantă, Sulzer vorbeşte de duri şi apoi de animale. Partea aceasta din urmă este mai folositoare d cealaltă. Se pare că el însuşi a făcut la noi mai mult crescătorie de vite d altceva. Dă astfel preţuri care sînt interesante: o vacă cu viţel costă 6 lţ păreche de boi 20 lei, o păreche de bivoli 36—50 de lei. Şi de la el aflăm c Basarabia se pregătea foarte multă pastrama în salhanale şi că se transp la Gonstantinopol. In ce priveşte oile, numai din Ardeal vin peste 500 i care plătesc trei parale de cap ca oierit, şi la 1777 oieritul aducea 250 00C lei venit. La această dare erau supuşi şi boierii, cari aveau însă 400 000 dl scutite. Numărul total al oilor în Ţara Românească era de două milioanl jumătate, pentru amîndouă principatele de patru milioane. Cit priveşte j ţul, oaia ordinară se vindea cu un leu, ţurcanele mult mai scump. Porci i mulţi: fiecare casă de ţeran are patru pînă la zece, pe lingă vreo douăzecij păsări, între care mulţi curcani. In adevăr ţeranul trebuia să meargă la bc cu poclon, şi, dacă ar fi trebuit să ducă un miel, îl costa mult mai seu atunci prefera să aibă curcani la îndemînă.

Trecînd la peşti, Sulzer înseamnă că morunul se prindea, nu numa părţile de jos ale Dunării, ci şi la Porţile de Fier: într-adevăr dintr-o d a lui Vodă Vladislav din secolul al XlV-lea, pentru mănăstirile din Vo şi Tismana se vede că regiunea dintre Porţile de Fier şi Geleiu era foarte gata în pescărie. Ocaua de morun costa acum numai şase crăiţari.

Pasagiul din Sulzer despre albine este în adevăr interesant: cutare ier Gantacuzino avea pînă la 13 000 de stupi, şi albinăritul în Moldova ducea 200 000 de lei. In Muntenia, e drept, albinăritul era mult mai p răspîndit decît în Moldova, unde forma un izvor de căpetenie. Vorbind şi pre păsările sălbatece, spune despre privighetori că după afirmaţia sa privighetorile de dincoace au cîntecul mai frumos decît cele din Ardeal.

Cu privire la vii, scriitorul are cifre în adevăr preţioase. Înseamnă o ţime de podgorii care nu mai au astăzi nici o importanţă: Valea Fetei, Po Cernăteşti, Filipeşti. In Ţara Românească se produceau pe fiecare an 5(milioane de ocă şi într-un an bun şi 75 de milioane.

E întins capitolul care tratează despre minerale. Şi aici se spune că nele nu se exploatează din cauza turcilor, dar se pomenesc vechile luc Se descriu apoi salinele, cu oarecare indicaţii în ce priveşte petrolul şi ai

ngînd la populaţie, Sulzer o evaluează pentru Muntenia, pe baza impo-
3 case, şi, cum se socotesc de obicei cinci oameni la o casă, ar fi 300 000 în toată ţara, cifră inferioară realităţii şi care nu se poate admite, iînd la deosebitele categorii de locuitori, el dă lămuririle pe care le-am i început în legătură cu viaţa autorului.
îtreagă parte din carte este consacrată limbii româneşti. Sulzer e itroducerii literelor latine şi duce o întreagă polemică cu învăţaţii iin Ardeal, cari încercaseră aceasta.
cîte ceva despre literatura noastră, dar am arătat cîtă înţelegere aibă pentru dînsa. Despre înfăţişarea vieţii politice, mai ales despre i, despre dregătorii are multe pagini, dar datele lui sînt copiate în mare parte sau din Cantemir sau din acel general rus, Baur, a cărui tipărit în limba franceză, şi care cuprinde informaţiile date de boie-il Cantacuzino, apoi general în Rusia, acelaşi care a clădit biserica Vlăgureanu din Bucureşti, aşa de odios refăcută azi. ;eiurile populare sînt expuse pe larg, plecînd de la Cantemir, căci ţa personală a lui Sulzer este foarte mică. Dispreţuind poporul acesta, Erături cu dînsul numai în straturile superioare sau în cele cu totul e, ciobanii lui, el nu se poate apropia de noi cu dragostea cu care s-a un Del Chiaro sau cu sentimentul de frăţie naţională cu care se apro-toldoveni feciorul de domn Cantemir. Şi, la Sulzer, nu putem întiini are s-ar adăugi la cele ce am găsit la ceilalţi. Ici-colo doar cîte ceva irivire la dansul căluşerilor, la jocul „cătănesc" şi „mocănesc", la cel ". Hora nu-i place.
naterie de muzică se pricepe. Are deci o lungă discuţie cu privire Ia /urcească şi la cea românească. Dealtfel omul era înzestrat cu o mul-:alităţi, fiind şi un desemnator bun, aşa încît la cartea lui sînt anexate e reproduceri grafice care nu sînt lipsite de importanţă: un plan al ilor, o hartă a Terii Româneşti, care n-au fost cercetate, supt rapor-c, pînă acum, deşi merită fără îndoială o astfel de cercetare: mai ales ipitalei, cu indicaţia caselor boiereşti şi a bisericilor. :
ug că el a ţinut să dea şi o descriere geografică a tuturor apelor, ţinu-îrgurilor şi chiar satelor mai importante, dar nicăiri nu vedem ceva importanţă. Chiar pentru Bucureşti, pe care 1-a cunoscut bine, are *v*& pagini, scrise fără nici un fel de pătrundere.

^aicevich, avem a face cu un om de treabă, modest, deşi avea foarte noştinţe, fiind şi medic şi foarte capabil în domeniul economic, ca 3 a fost apoi în stare să ocupe bine şi cu folos demnitatea de întîi nsular austriac. tui simpatic slav italianizat, cu mintea deschisă, cu simţ al propor-
i-ar fi trecut prin cap să facă o carte în cinci volume privitor la istre, deşi le cunoştea foarte bine. A luat deci esenţa lucrurilor privi-iînsele şi le-a înfăţişat în forma cea mai plăcută. Cartea, mult între-
tradusă şi în franţuzeşte, a apărut la 1788 la Neapole, supt titlul e *Osservazioni sulla Vaîachia e Moldavia.*

Raicevich a stat unsprezece ani în ţară şi dovedeşte că a folosit acest ti pentru a cunoaşte istoria românilor fără să fi umblat prin izvoare şi fără încerce 6 critică istorică. Vorbeşte de timpurile vechi şi a umblat prin luci de erudiţie ungurească; ba citează şi pe Tacit. Monedele antice îi sînt cunosc* şi s-a informat despre rămăşiţile romane; urmăreşte Calea lui Traian pîns Tighinea.-..

Ocupîndu-se de limbă, spune că este de origine latină deşi conru Umblă prin cronici ca să caute începuturile neamului românesc şi culege acolo calomnia că s-au ales cei mai stricaţi şi femeile care li corespund Colonii n-au.avut noroc din cauza secolelor întregi de pradă. Dar sînt şi i iţii de adevăr; de exemplu, cînd se vorbeşte de legăturile noastre cu r unguri, cari se intitulau „ai Cumaniei şi Valahiei", el observă că pe vremea a aveam juzii noştri şi tot ei au format temelia pe care s-a clădit statul de tîrziu. A umblat prin toate oraşele mai însemnate de la noi şi a cules i colo informaţii istorice, citind inscripţii de la Argeş, diplome de la mitrop portretul lui.Mirc.ea cel Bătrîn de la Cozia.

Partea istorică este în general foarte scurtă, şi Raicevich e mai impor ^pentru secolul al XVIII-lea, dînd informaţii folositoare, precum e lista cilor omorîţi pentru intrigile lor în legătură cu ţara noastră; el laudă aic Nicolâe Şuţii, unul dintre dînşii.

A doua parte cuprinde descripţia terii. Raicevich ştie româneşte, are şi cuvinte în limba noastră, „Ţara Românească" şi „Dîmboviţa apă dul ştie ca ţeranului neliber i se zice la munteni „rumân". Face şi etimologii na Aspectul natural îl încîntă: cîteva din cele mai frumoase descrieri ale regi lor noastre se[1] întîlnesc astfel la Raicevich; serile de mai, cu cîntecul privi; torilor,: sînt înfăţişate cu mult sentiment.

Producţia terii e destul de bine analizată, dar fără bogăţia de amăni a lui Su'îzer: Se prezintă apoi rnele statistici. Scriitorul socoate patru milio de oi în 'ambele principate, cifră care se potriveşte cu a lui Sulzer, deşi . cevich nu 1-a putut copia pe acesta. Se dau şi preţurile: o oaie se vinde 1^-2 lei, mielul cu 12—15 crăiţari (pielea de miel era întrebuinţată la is şi, pentru cele mai scumpe, se cerea pielea de miel nefătat, care se plate pînă la 150 de lei,: dacă era de o anume coloare). Pe caii din Moldova îi la foarte mult. Arată comerţul armenilor din Galiţia cu vite şi cai din pă noastre, într-un timp cînd remonta multor teri vecine se făcea la noi (cea pi ană, cea. saxonă, cea polonă). Armenii aceştia cumpărau vitele slabe per a le îngraşă în ţară.

Urmărind mai departe bogăţiile terilor noastre, se spune că 300 00(iepuri se vînau pe an în Ţara Românească şi 200 000 în Moldova: piele întrebuinţa pentru a se face căciulile pe care le purtau evreii din Galiţia, ales cei din BTody. Afară de aceasta mai vorbeşte de minerale, de silitră, care se vindeau pe an 20 000 de ocă la Constantinopol, de chihlimbarul regiunea Buzăului.

Partea: despre comerţ e bogată: după dînsul exportul nostru cupr 5—600 000 capete de oi pe an. Se mai exportă brînză, pastrama, vite. *Vei* negustori din Gonstantinopol, turci în parte, să le cumpere aici la noi. Ca gustori, pe lîngă greci şi turci, erau cei din Trapez\mt şi lăzii din Asia Si foarte pretenţioşi şi supărători.

Polonia trimeteam 20 000 de cai pe an prin Mohilău, preţul fiecăruia) la 13 — 15 galbeni. Armenii scoteau în fiecare an 5 000 de boi, 6 000 pentru Breslau. Se vindeau apoi 50 000 de ocă de ceară anual. Dealt-refaţa volumului X din colecţia Hurmuzaki am adunat pe materii ce e şti despre fiecare obiect de export.

adăugim că vinul trecea din Muntenia în Ardeal, saşii preferind pe regiunea Piteştilor. Vinul din Moldova, mai ales de Odobeşti, se ducea prin cazaclii, cari, cum am avut prilejul să arăt şi aiurea în această i Odobeşti au lăsat o biserică făcută pe la 1770. Odobeştii avînd legă-Rusia, am întilnit în Putna şi numele a doi români cari au fost streîiţi jl pe care 1-a desfiinţat Petru cel Mare.

"tea privitoare la impozite e foarte bine tratată, Raicevich avînd la ia tot felul de informaţii.

ă venitul domniei pe vremea lui, afară de bir, de ocne şi de vămi: de 280 000 de lei, de la dijmăritul care se lua pe albine 70 000, de la vină-X). Tutunăritul dădea 60 000 lei împreună cu darea pe sare cu mărun-pe fum, *fumăritul.* Se obţinea, în total, pe an pentru domnul muntean it de 3 500 000 de lei.

comparaţie, la 1767, capitaţia aducea 1 310 000 de lei, iar la sosirea domn se luau încă 150 000 de lei. Ierbăritul producea 225 000 de lei, tul 65 000, vinăritul 75 000, ocnele 150 000, vămile 100 000. Se vede n ce progres era ţara noastră dacă, imediat după război, putea să adauge rilion de lei venitul domniei fără noi impozite.

î aceşti bani se luau: tributul 300 000 de lei, la confirmare 750 000, ii 60 000. In total cheltuielile erau de la 1 860 000 lei, iar restul rămî-punga domnului.

îtru Moldova birul era de 1 800 000 lei, albinăritul de 120 000 de lei, ii 200 000, oieritul 170 000, ocnele 300 000, vămile 200 000 Iei. Deci mai îcît Muntenia, căci Moldova nu s-a ridicat niciodată, nici supt raportul iei, de pe urma acelei jumătăţi de veac, cît fusese teatrul războiului ioloni şi turci, după care au urmat războaiele între ruşi şi turci. iltuielile erau acolo următoarele: tributul numai 65 000, la bairam a „obrazurile ştiute" (fondurile secrete) 250 000, dobînzile la înaprumu-eplătite 68 620. Dar, pe lîngă cheltuielile mărunte ale curţii, se pre-sumă pentru văduvele celor care au servit ţara, un fel de „recompense e"; 4 200 lei se dădeau la dascălii cari veneau de Anul nou să felicite ■n. O sumă era destinată pentru îngrijirea mormintelor domneşti, ^ra foarte onorabil. Apoi pentru „trupa naţională" se cheltuiau 71 520 de ce este relativ foarte mult: pentru levenţi, altfel de armată, 20 305 lei. it era un fond pentru muzica turcească. în general domnul Moldovei 1 123 859 lei.

populaţie, Raicevich socoteşte pentru amîndouă ţerile un milion de , adecă mai mult decît Sulzer, evaluţia lui fiind chibzuită mai cu-jocuitorii creşteau prin venirea de pribegi din Ardeal, din Bulgaria,)ia, şi foarte mulţi ruşi din Polonia, care-şi fixau locuinţa în Moldova. , care veneau în România şi înainte de Ipsilanti, se aşezau în regiunea i, cum spune Sulzer.

Chiar şi supt raportul cultural Raicevich e bine informat. El ^ cîteva cărţi din ceJe mai vechi ale noastre, şi le apreciază mult mai biii Sulzer, deşi acesta avea o bibliografie mult mai întinsă. Pomeneşte de şc întemeiate atunci, ştie de influenţa franceză, mai nouă, care se exercii noi şi zice între altele: „Limba franceză este foarte mult *en vogue,* şi sînt n femei care o vorbesc". Are ştiri despre tipar. Noţiunile lui despre limbă, juste, dar, în **cit** priveşte obiceiurile populare, se adresează mai mult Iu Chiaro, care scrie în aceeaşi limbă ca dînsul. Pe boieri nu-i maltratează, făcea Sulzer, deşi acesta făcuse afaceri cu dxnşii. li critică însă pentru lor, spunînd că purtau haine care costau pînă la 3 000 de lei: ştie însă că gore Vodă Ghica din Moldova a întemeiat o fabrică de postav lingă Ia că a impus boierilor să umble în postavul fabricat în ţară.

Raicevich preţuieşte mult masa boierilor, pe cînd şi Sulzer afirmă năzdrăvăniile, cu privire la bucătarii ţigani şi la muştele nenumărate di lurile servite.

XIV

LLĂTORI OCAZIONAU ÎNAINŢEA RĂZBOIULUI lUSO-AUSTRIAC PENTRU ÎMPĂRŢIREA TURCIEI

m cîţiva călători pînă la războiul cel nou dintre ruşi şi turci, care este dată' şi un război între ruşi, turci şi austrieci. Căci se tăcuse înainte oi o învoială, vestita învoială de la Gherson, cînd Ecaterina a Ii-a a viziteze Crimeea şi, în lipsă de sate, vestitul Potemchin s-a îngrijit rumul împărătesei să puie faţade de sate spre a da iluzia unei regiuni e, — învoială pentru împărţirea împărăţiei turceşti din care, fără întrebuia să facă parte şi teritoriul nostru.

re călătorii dinaintea războiului celui nou întilnim unul cu un caracter ;, care, deci, merită o atenţie particulară, deşi nu vorbeşte docît de parte din teritoriul nostru naţional. Şi, pînă acum, printre cei cari Bscris ţara, n-am avut nici un negustor: de astă dată iată unul, un negerman, supus austriac.

Austria, supt Iosif al II-lea, a fost o puternică mişcare economică unipă sistemul francez al lui Golbert, ministrul lui Ludovic al XlV-lea, ntrodus şi în Prusia de Frederic al II-lea, cu monopoluri de stat spri*i* ideea că fiecare ţară trebuie să producă orice numai să nu iasă din iurul, teorie foarte simplistă, pentru că este indiferent dacă aurul ies[1]* nume cantitate pentru ca alt aur să vie în mai mare cantitate de pe îtivităţii comerciale a unei teri. Căci popoarele sînt împărţite în mod upă producţiile solului, după însuşirile rasei, după tradiţiile lor şi, id ce produci în abundenţă şi importînd *ce* nu poţi avea în mod firesc, o dreaptă împărţire economică. în secolul al XVilI-lea se credea însă ializarea nu e necesară şi că fiecare popor trebuie să producă orice. Ită parte, cum statul austriac a fost întotdeauna un stat fiscal, care, d smulge pe vecini, se mulţămia să-i mulgă măcar, avem o serie înde proiecte pentru întinderea comerţului Austriei în Răsărit. Încă ia jumătate a secolului al XVIII-lea dreptul de a neguţa în apele Duale Mării Negre îi era asigurat prin tratat, iar prin consecinţele tratala Chiueiuc-Camargi, care, cum am văzut, dădea ruşilor dreptul de

a avea agenţi comerciali orişiunde, Austria a cerut şi dobîndit acelaşi lud In sfîrşit, încă din vremea cînd Oltenia era austriacă, se făcuse Via Carol: de la Cîineni, ca o înnoire a vechii căi romane, aşa îneît supt toate raportul supuşii austrieci erau în măsură să înceapă un comerţ în regiunile acest Iar pentru Moldova am putea adăugi şi aşezarea imperialilor în Bucovi care transforma Moldova de Sus înstrăinată într-un fel de depozit intermed de mărfuri apusene, care prin evreii galiţieni se strecurau în părţile noasti Astfel se ivesc fel de fel de companii de negoţ. Încă din 1768 una, îr meiată pentru negolul în Orient, trimete un negustor, pe Nikolaus Er Kleemann, ca să meargă la Chilia spre a vedea dacă nu se pot înnoda pe ac legături şi cu raiaua turcească şi cu ţerile noastre. Agentul a făcut cu ac prilej o dare de samă foarte întinsă şi a tipărit-o la Lipsea, în 1773, supt tul *Reisen von Wien iXber Belgrad bis Kilianova.*

Că s-a tipărit cartea acolo e foarte explicabil. Pe vremea aceea bîl< din Lipsea avea o foarte mare importanţă, deşi concurat de bîlciul silez din Breslau, al Prusiei, şi chiar de Viena: Orientul întreg primea marfă Lipsea[2].

în călătoria lui Kleemann se vorbeşte de fapt despre Chilia. Călătc ştie şi de cea veche, dar insistă asupra Chiliei Noi, spuind că oraşul e foj frumos aşezat şi foarte întins, cu mai multe moschei şi două biserici armene Nu e îndoială că exista şi biserica românească, pe care Kleemann n-a văzul a Sf. Nicolae, care trebuie să fi fost în legătură cu zidirea lui Ştefan cel M şi cu străvechea biserică munteană: ea fiinţa în secolul al XVII-lea, cînd a i reparată de Vasile Lupu. Cea care se vede acum este însă o biserică ruseas făcută cu înlăturarea tuturor caracterelor arhitectonice ale vechii şi interes; tei clădiri.

Kleemann ni vorbeşte şi de castel, puternic, încăpător, şi el a lăsat o sch a oraşului, care a fost reprodusă şi în cartea mea, tipărită acum peste un si de veac de către Academia Română: *Studii istorice asupra Chiliei şi Ceti Albe.* Desemriule foarte bine făcut, şi cetatea se deosebeşte, dacă nu cu mai mici amănunte, dar îndestul pentru a-şi putea da sama cineva de carac rul ei general: samănă foarte bine cu a Hotinului, aduce însă în ce prive întinderea şi preocuparea unei tehnice superioare cu edificiul genovezilor la Cetatea Albă.• ■ ■ :" Intrînd în oraş, agentul de comerţ e întîmpinat de vameşul turcesc luat în cercetare dacă nu aduce arme pentru ruşi, — căci la data aceasta 1768, era războiul între ruşi şi turci. Am pus însă pe acest călător aici, aparţine epocei anterioare, pentru că el a mai venit şi după aceea.

îndată se strînge o mulţime de lume să vadă pe străin; între alţii ieni< şi o plebe pe care călătorul o califică de foarte leneşă, trăind numai din pre peţie. Un tălmaci evreu oferă serviciile sale.

[1] V. Iorga, *Istoria comerţului,* II.

[2] De curma a apărut o carte germană despre bîlciul din Lipsea în legătură spec cu ţerile noastre, de un român, d. Gheron Netta, cu multe statistici la sfîrşit *(Die Hanc btziehungen ztvischen Leipzig, u. Ost -u. Siidosteuropa,* Ziirich 1920). V. *Bulletin de* ***l'It*** *tui potir l'etude de VEurope sud-orientale,* an. 1921, p. 40 şi urm.

a Chilia în momentul acela treceau ieniceri mergînd la Bender-Tighi--colo se mai întîlnesc frînci: ragusani, italieni, levantini.
rotul pe care înţelegea să-l facă trimesul consta în aducerea de fienză, postav, primind în schimb, nu bani, ci produse. Fiindcă banul sra cu desăvîrşire depreciat şi turcii înşii aveau o deosebită tragere i pentru anume monede apusene care li se păreau pe dreptate preferaledei lor necontenit falsificate: astfel în tot Orientul se cerea galbenul
i ori olandez şi talerul cel mare austriac, popular şi pînă acum, întrechiar în salbe.
emann n-a mers pină la Ismail, dar ştie de acel oraş ca de o schelă ntă pentru vînzarea de piei lucrate. între Chilia şi Ismail se făcuse, în momentul acesta o deosebire: la Chilia veneau alţii, de la tătari, ;ă aici, pe Dunărea [de] jos, cetăţile erau ale turcilor, dar hinterlanatarilor. Hanul tătăresc avea reşedinţă la Căuşani, unde într-o casă rabilă aparenţă a fost reşedinţa, luni întregi din an, a hanului tatari-,te şi o bisericuţă din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, cu picstuî de îngrijite. Deci tătarii trimiteau aici piei lucrate după vechi 3 asiatice, marochin adevărat.
mai tîrziu, pe la 1784, Kleemann a venit în părţile noastre, ca repre-l casei vieneze Bienenfeld, încercînd şi un negoţ cu Iaşii; el e întovă-mci de un german, Maader, şi de un supus italian al împăratului. Mai rezidat chiar la Galaţi, ca reprezintant al societăţii Willeshofen din pentru comerţul în Orient[1], cile acestea nu sînt fără interes, puse alături de ce spune Sulzer, care
căuta, cum am spus, să fie numit agent consular în părţile noastre. Compusului se dezvoltă din ce în ce mai mult în aceste părţi, pentru că se îmbracă aproape numai europeneşte, pe cînd boierii păstrează multă :ostumul vechi, iar ţeranii îşi îndeplinesc toate nevoile de îmbrăcăi ei acasă.
pentru mobilierul caselor necontenit se face apel la industria şi coapusean, care au prosperat şi în acest domeniu, fel chiar de la început a existat din partea noastră dorinţa de a cum-:ruri din Apus de-a dreptul. S-au pus anume piedici din partea turci-itățile transportului s-au opus la dezvoltare, şi atunci s-a ajuns la itermediară, şi evident nenorocită, a unor agenţi cu totul inferiori ai [lui apusean, aşezaţi durabil la noi, adecă la evreii galiţieni. In socoivitoare la o nuntă de la 1830, mai toate obiectele cumpărate se văd e prin aceşti intermediari evrei din Iaşi, pe cînd, dacă s-ar fi urmat pe Î care voia să o iniţieze un Bienenfeld, un Willeshofen, un Dellazia şi ti, evident că am fi avut un comerţ cu Apusul prin agenţii direcţi ai torilor. Aceşti intermediari evrei galiţieni au omorît, în Moldova, storii lipscani, cari au rămas şi mai departe numai în Muntenia, ei au comerţul făcut de greci şi români, cari mergeau să cumpere în Apua i în oraşele mai mari străzile lor, unde desfăceau marfa de Lipsea, i au existat şi la Iaşi, dar ei au fost cu desăvîrşire înlăturaţi de evreii

austrieci. Aici nu este protestarea contra unei naţiuni, ci contra unor for[1] economice care ni-au fost foarte neprielnice.

Acum ajungem la călătoria unei femei în părţile noatre. Această ferm o engleză, deşi soţia markgrafului de Anspach, a venit la noi urmînd ui obicei pe care nu 1-a introdus ea întîia oară, căci alte engleze au călătorit p părţile vecine cu ale noastre, prin Serbia şi împărăţia turcească, la începui veacului al XVIil-lea, ca vestita lady Montague, care însă a mers pe ca Belgradului şi n-are cu privire la principatul muntean nimic în scrisorile] vestite, traduse în toate limbile. Aceastălaltă este lady Craven, foarte bine noscută şi prin cartea pe care a tipărit-o în englezeşte; în traducere france *Voyage en Crimee et ă Constantinople en 1786,* operă publicată la Paris în 17

Iată în ce fel se dezvoltă călătoria doamnei Craven. Pleacă din Constai nopol cu harabale, dar nu trebuie să ni închipuim ceva asămănător cu ha balele noastre. Erau nişte trăsuri largi, ca o cutie pusă pe roţi foarte m* cu perdele ce puteau fi trase, pentru că aceste trăsuri serveau şi la transp tarea haremului. Astfel se îndreaptă vizitatoarea spre Ţara Româneas unde domnea pe vremea aceasta Nicolae Vodă Mavrogheni.

Cutare scriitor de mai ieri a înfăţişat pe Mavrogheni numai supt înfăţişai lui bizară, burlescă, — şi ea exista. Căci era un meridional, un fel d e T tarin de Tarascon, cu înfăţişarea cruntă, cu glasul tare, căruia-i treceau p minte tot felul de năzbîtii şi le executa, ca unul căruia nu-i păsa de opinia j blică deloc. Grec din insule, fusese dragoman al marinei şi venise la noi cu : tenţii de a face bine. Dar umbla şi în capul lui necultivat oarecare filozo apuseană în sensul tendinţelor spre reforme, şi, dacă găsea la noi o societf mai puţin intrigantă şi mai sîrguitoare, ar fi putut face şi mai mult bine. întemeiat o armată, cu ce elemente a găsit, şi s-a bătut, într-o vreme cînd ti cii nu se mai puteau bate, contra austriecilor, trecînd păsurile munţilor intrînd in Ardeal, unde lansează o proclamaţie locuitorilor din Braşov; şi ţară a ştiut să-şi impuie autoritatea. E foarte uşor să se rîdă azi de Mavi gheni, dar contemporanii nu rîdeau aşa de mult, şi un entuziast al lui a făc în româneşte povestirea războaielor cu „nemţii". Dealtfel trebuie să mărtu sim un lucru: că aşa era situaţia terilor noastre, încît orice iniţiativă se păi ridiculă, cum, în genere, pentru Orient orice om se frămîntă este puţintel cai ghios. In activitatea lui Mavrogheni era ceva care jignea bunacuviinţă făcv din indolenţă, a mediului în care trăia.

Şi el, ÎNiicolae Vodă, avea dorinţă de prestigiu şi s-a făcut zugrăvit de mi teri străini aşezat pe tron, încunjurat de toţi boierii lui. Era şi o dorinţă a face lucruri noi în toată activitatea sa. Ceea ce Despot Vodă, în rosturi oc dentale, a încercat să facă în secolul al XVI-lea — şi toată lumea a rîs de di sul —, acelaşi lucru, în forme orientale, a încercat să-l facă, într-o societE dispusă şi ea să rîdă de dînsul, Nicolae Mavrogheni. A isprăvit la turci, ca bătuţi, şi nu din vina lui, au aruncat răspunderea asupră-i, l-au chemat dincc de Dunăre şi i-au tăiat capul.

Călătoarea engleză îl văzuse ieşind din palatul sultanilor cu cuca pe cap, însăşi pălăria ienicerilor, de pîslă, albă, cu colan de aur, căci orice dom cînd era numit la Constantinopol, devenea colonel al ienicerilor de drept, adc tat, aşa cum suveranii în timpul nostru îşi fac amicii colonei de regiment, acest ordin. împreună cu dînsul mai erau ceauşi, curteni, servitori, bucata

părut englezei procesiunea foarte frumoasă: în viaţa ei n-a'văzut, 3a un alai mai splendid decît al lui Mavrogheni ieşind din Constanti-iomriul, un om tînăr, a salutat-o în trecere, ceea ce pentru o femeie iodată indiferent. Lady Graven mai văzuse dealtfel în Gonstantinopol ; din Terapia, unde erau casele fanarioţilor mazili. Silistra o întîmpină mehmendarul, care trebuia să se îngrijească, pre-
mai spus, de caii de poştă, de hrană, de tot ce era necesar unei călă-aiul trece pe la Călăraşi, care este calificat drept un sat frumos, străr-răganul meridional, zugrăvit ca o cîmpie frumoasă, unde păşteau o de turme; află ici şi colo păduri şi lanuri de porumb, runte cu arnăuţii în serviciul domnului, călătoarea ajunge laVăcă-de, descriind curtea din mijloc, ea spune că sînt arcade gotice, dar peste ţile ei arhitectonice trecem. Aici îi apare un personagiu îmbrăcat î'şte, care-i spune că, deoarece ea vine dintr-o regiune contaminată î,' trebuie să stea cinci zile izolată, şi e introdusă într-o odaie fără gea-ături de care un om gemea. Domnul află însă de sosirea străinei şi 0 carată împreună cu secretarul lui, şi în compania aceasta, cu vizi- cu un şambelan care ţinea toiagul alb în mină, pătrunde ea la palatul rogheni din Bucureşti.

1găseşte două curţi, ca în sistemul bizantin, pe care le străbate. în rţile vede arnăuţi, ostaşi, boiernaşi, cari se îngrămădeau pentru a icşişul legal. Ajunge la odaia lui vodă, unde Mavrogheni e aşezat după urcească, generală pe vremea aceea şi în mobilier şi în îmbrăcăminte, ăcăminte mai ales, încă de pe vremea **lui** Brâncoveanu: bărbaţii îşi ;u totul capul şi lăsau numai o şuviţă de păr în faţă,.pe cînd la turci ra la ceafă, pentru ca, după regală, să-i poată apuca îngerul de chică duce în raiul lui Mohamed; ei îşi lăsau bărbile mari, se. îmbrăcau în brocard şi peste aceasta puneau altă haină, prinsă cu o copcă de multe ,e scumpă; în picioare aveau papuci galbeni, pe eari-i lăsau afară ăi intrau în ciorapi sau în papuci mai subţiri, ceea, ce se. explică ine prin faptul că sofalele pe care se aşeza cineva turceşte şi covoa-care călca erau din cele mai scumpe. .

anul ştia italieneşte şi franţuzeşte: e, dealtfel, vremea eînd societatea deprinde un stil francez convenabil. într-o foaie care apărea la Pe-la sfîrşitul secolului, *Le spectateur du Nord,* se povesteşte, vorbind lostachi Moruzi, că la curtea din Bucureşti se vorbea foarte bine fran-„aproape ca la Paris", domnul fiind încunjurat de o jumătate de du-intimi francezi; şi jocurile de societate din Apus erau introduse: „La Bucarest jouait â toutes sortes de petits jeux d'esprit"[1]. Fireşte că în-îzi cel tînăr şi Mavrogheni era oarecare deosebire. Domnul pune fel întrebări vizitatoarei, după care se aduc dulceţi şi cafea în ceşti foarte tuzica turcească începe cu instrumsntele-i foarte ciudate, pe care rat şi pînă acum. (Dimitrie Gantemir a interventat şi un fel de notaţie .ceasta muzică orientală, aşa încit şi pînă astăzi turcii cîntă melodiile *i* notele domnului moldovean.)

gel, *Bibliographie,* p. 72.

Călătoarea trece apoi la doamna, despre care spune că sămăna cu duc] de Gordon, o frumuseţă engleză vestită. Avea şapte copii, dintre cari trei f< de nouă, zece, unsprezece ani, una fiind Smaranda Mavrogheni, al cărei pori s-a păstrat, cu o pălărie în totul asămănătoare celor de mai ieri, şi un sur ciu mare atîrnînd deoparte[1]. Pe lîngă doamnă stau douăzeci de fete de c, „doamne de onoare", am zice: unele dintre dînsele, grecoaice, purtau turbj iar cele de ţară aveau o coafură deosebită, pe care o pomeneşte şi alt călăj care a cunoscut foarte bine ţara noastră, un ungur, Karaczay. Se piept) părul către ceafă, unde se făcea o modîlcă pentru a aşeza un văl mic, pe c se răzima un fel de fes ca acela pe care-l poartă pînă astăzi femeile în regiu: Romanaţilor, de fapt o căciulită de blană foarte scumpă. Fata care pu coafura aceasta era fiica bogatului boier Dudescu, care a făcut multe călători străinătate cu butca plină de dulceţi şi de provizii şi cu arnăuţii şi ţiganii pînă la Paris, unde ajunse după săptămîni întregi de cale[2].

Se prezintă toate complimentele posibile călătoarei: doamna îi spune ar fi dorit să o reţină lîngă dînsa şi un an întreg, uitîndu-se în acest timj rochia ei englezească, cu fireasca dorinţă de a o îmbrăca. Lady Craven va f apoi o vizită lui Dudescu, care avea o grădină în stil englez. Boierul apare brăcat într-un costum de muselină cu blănuri scumpe. Se aşază într-un cer răcoros, şi de acolo vizitatoarea vede cum i se aduce de la curte un cal < dăruit de Mavrogheni.

Apoi invitaţie la masa domnească, o masă europeană. Oaspeţii stau scaune: domnul la un capăt, ea la celalt. Asistă şi doamna, împreună cu fe de casă şi, natural, nelipsitul „Monsieur de V", care întovărăşeşte pe lady C ven. Serviciul e făcut de nouă femei. Vasele de argint par a fi de provenie engleză. Pe masă luminează un sfeşnic de alabastru incrustat cu flori din bine şi smaralde. Cîntă şi muzică turcească, şi lăutarii, ale căror accente par englezei a fi delicioase. Se trece în apartamentele doamnei, care vorbt despre danturile Apusului, şi măriei sale i se pare curios cum persoane one pot să fie luate în braţe de bărbaţi străini şi să se învîrtă în danţ cu ei de-a 1 gul saloanelor.

Domnul nu uită să trimeată complimente lui Kaunitz, ministrul de petenie al lui Iosif al Il-lea şi împăratului însuşi. La sfîrşit se dau năfrămi foi frumos cusute, de o valoare mare, şi vizitatoarea e condusă acasă cu £ după datina cunoscută nouă, din veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, cu mu: turcească şi ţiganii mergînd după dlnsa.

Lady Craven mai vorbeşte ici şi colo, cît se pricepe, despre tribut, pre administraţia terii — şi adauge că i-a plăcut de noi. Am ajuns deci ş călători de aceia cari găsesc că pot fi şi aici lucruri care să-i satisfacă. *„A* foarte greu să afli pe lume un colţ mai agreabil decît acesta." Pretutinden cale a găsit ţerani cari să-i ajute trăsura a trece prin locuri grele. Case de bc şi mănăstiri aşezate în locuri foarte pitoreşti o încîntă. Şi concluzia ei des ţara noastră este că ar fi „un diamant mal enchasse", care ar avea ne[1] numai să fie pus In lumină de o mînă dibace şi harnică.

'V. Iorga, *Femeile în viaţa neamului romanesc,* p. 42.
[2] Hurmuzaki, X, p. 549—50.

sgătură cu această călătorie a lui lady Craven putem trece la unica despre noi a prinţului Charles-Joseph de Ligne (1735—1814), ofi- viciul ţarinei şi vestit fluture de saloane. E un „belgian", dintr-o ţară remea aceea era o simplă provincie austriacă; luase parte la războiul pe lîngă prinţul de Nassau şi a fost unul din comandanţii în luptă rvila Răbîii de lîngâ Huşi.

Iaşi el datează o scrisoare foarte bine alcătuită, cu glume care sînt me şi mai rele, dar, fiind spirituale, îi sînt îngăduite, cu toate că scri- isuşi înainte de aceasta un adevărat mic tratat „sur le malheureux , des Frangais â tout fronder".

raş, spune el, sînt o sută cinzeci de superbe palate, exagerare doar a că nu erau palate şi nici o sută cinzeci, precum nici superbe, un bal, unde erau invitate o sută de familii boiereşti. Se joacă hora, iare atîtor altora, lui Sulzer de exemplu, mai mult un joc de urşi — ţ din antichitate, şi cred că antichitatea avea mai mult gust în materie iiie decît modernii.

erit şi el un bal, la care a poftit boieri, petrecînd împreună destul de spre oaspeţii săi spune — ceea ce am mai arătat — că nu primiseră îrşire modele occidentale: femeile erau îmbrăcate însă întocmai ca aiurea, cu deosebire că luxul lor era fără margeni. S-a înţeles cu boie- astră, nu învăţînd greceşte, limbă foarte grea, ci prinzînd cuvinte ;i,^deşi, după dovezile pe care ni le dă ştiinţa lui, nu era tocmai înaintat, spună doar „formos coconitza" şi pe urmă „seara buna" şi în sfîrşit ii". Restul va fi fost, dacă nu se laudă, mai mult din ochi.

XV
CÎŢIVA CĂLĂTORI DE LA SFÎRŞITUL VEACULUI AL XVIII-LEA

Mulţi alţi călători au străbătut în ultimul sfert al acestui veac ţerile noa fără a fi lăsat vreo însemnare. Pe cărămizile bisericuţii din vechiul Buce de lingă Craiova e scrijelat astfel numele Patriarhului Avram din Ierusal unul dintre atîţia şefi ai bisericilor orientale cari au căutat şi găsit ajuto: malurile Dunării.

Un maior von Raan (?) cerceta la 1790 Basarabia, ţară moldovenea şi el găsea acolo case ruinate de greul războiului, chiar acele 300 mai bij dulgheri fără muşterii şi cele şase-şapte biserici care s-au păstrat şi pînă *t*

Largi sînt lămuririle pe care le dă un german din Frankfurt care la . s-a coborît pe Dunăre, pentru ca apoi să descrie anume, într-o lucrare care j acuma n-a ieşit la iveală, Moldova, Ţara Românească şi Ardealul[3].

în cea dintîi, se descriu oraşele atinse de călător, venit, pentru negoţ coborîrea lui spre gurile Dunării, cu vasele de comerţ ale agenţiei Dellazia Principate. La Islaz şi la Zimnicea sînt depozite de sare; din ultimul Io duc mărfurile la Bucureşti cu preţul de 16—20 parale de centenariu. Giurg cu însemnătate comercială, îi aminteşte monedele bătute la Sadagura de cu bronzul tunurilor luate aici de la turci. Brăila e o cetate turcească un cu ceva ziduri şi trei-patru minarete ieşind deasupra mizerelor bordeie, faţă, pe ostroave, se fierbe carnea pentru grăsimea cerută la Constantino Cum la Galaţi se opreşte mai mult, pentru iarnă, depunînd în magazii lucru cu care venise, e găzduit la negustorul care, cu Dellazia, cel cu şapte corăbi

[1] *Rev. ist.*, VIII, p. 79.
[2] Iustin Frăţiman, în *Dreptatea* din Chişinău, I, februar 1922.
[3] *Herrn Jenne's Reisen nach St. Petersburg, einem Theile von Deulschland, Fr reich, Kroatien, Slavonien, Italien, die Moldau, Wallachey, Siebenbilrgen und Ung nebst einem Reise-Journal der Donaufahrt von Essegg bis ans Schwarze Meer,* Pesta, 1 *H. Jenne's Reisen von Petersburg bis Malta und von der Donaumiindung bis in den Giu quivir, durch einen Theil von Asien und einige Städte in Amerika und nach dem Arci lagus, der europäischen Tilrkei, Moldau, Wallachey, Siebenbiirgen, Slavonien, und von 1 seille nach Sevilla, iiber Alikante, Murcia, Kartagenna, Granada, Gibraltar und Cadiz,* Vi 1790, 3 voi.

3r făcea mai multe afaceri aici, care lucrează şi cu Bulgaria şi cu Cunoscutul conte ungur Festetics. El îl prezintă ceva mai în răgaz, că transporturile care, în ţara fără fabrici de postav, sosesc din Lipsea i cu multă greutate, nu se fac pe apă, pentru marele folos al comertriac. De aici se duce, cu o sanie de poştă, plătită zece bani de cal, >sti. Impresia frumoasă din depărtare nu se menţine, la vederea străte, care sînt murdare, a „bordeielor de lut", a caselor boiereşti invizit stradă, în care i s-a spus că boierii stau, mănîncă şi dorm pe „di-)fale". Prezintă urîta, chiar „foarte urîta" curte nouă a lui Alexandru începută cu meşteri din Braşov şi isprăvită cu cei, mai puţin destoitară. îl interesează Bărăţia, saşii ceasornicari, juvaergii — şi un spireii; Festetics are un depozit de trăsuri în capitala munteană: sînt ruzeci de călește, care se vînd cu 1 800—2 000 de florini bucata, şi mai ieftene.

rie bogăţia terii, regretînd că nu se cultivă tutun şi zarzavat (afară , pentru acesta din urmă), că boierii preferă cînepei indigene mătabacul venit din Saxonia şi Silezia, că nu se îngrijeşte vinul care, totuşi, are gust de şampanie, că tot negoţul e lăsat în mîna saşilor. Negusinteresează de creşterea vitelor pentru grăsimea şi pastrama cerută pentru piei, foarte căutate, de felurile de lînă, de porci, cari se vînd ;a, ca şi în Ardeal şi Banat, de cai, pe cari-i vede în cete de pînă la e pe cîmp, de albine, adesea pînă la 2 000 de stupi, la boieri, pe nii moldoveni se mulţămesc cu o sută. Domnul muntean culege de lei, al Moldovei cu un milion mai puţin.

litorii, la 500 000 în ambele teri, nu sînt vrednici de nici o laudă: i ă au şi defectele intrigii şi prefăcătoriei. Boierilor li se înşiră pe înde-*i* păcatele: mai ales mănîncă prost, cu mîna ori cu linguri de lemn pe iasă pătate, bucate pline de muşte, sau puturoase, pe care le aduc :drenţe. Aceasta deşi poartă blăni de o mie, două de piaştri şi deşi [1] femeile cu pietre scumpe. Cei întorşi după 1774 din Ardeal aduc cuuliţe, scaune, altă mobilă — dese comenzi de asemenea obiecte sînt e în corespondenţa boierimii de pe la 1790 cu Hagi Constantin Pop, ngrosist român din Sibiiu[1]. *sul negustorului se face prin Turnul Roşu[2].

nitropolit din Tiflis, Ionâ, străbate Moldova la 1790. interesează înainte de toate e persoana binefăcătorului său, cneazul in (Potemchin), fostul amant al împărătesei Ecaterina, care se vede, >ompelor şi risipelor sale, acel viitor „rege al Daciei", cum spera să-1 3maţia rusească. Se prezintă cu admiraţie curtea acestui quasi-su-ioromân, vizita lui la Galaţi unde se face slujbă pentru el de episIerapole, un grec, şi de şase arhimandriţi, asistînd şi nu ştiu ce cleric a cărui biserică binevoise a veni prinţul ortodox. Bolnav, luminăţia sa

:a, *Studii şi doc,* **VIII.**
umat de d. G. Karadja, în *Rec. ist.,* X, p. 43—50 şi în Berechet, *Spicuitor] in* HI, p. 64-70.

e îngrijit la Miroslava de un medic militar francez, pînă ce, de tot slab, e suit d< luxoasa lui nepoată, contesa Branicka, în caleaşca, pentru a merge la Chersonu „Tauridei" lui. Murind în Basarabia, e adus la Iaşi, şi asistăm la bogatul servicii de îngropare, în prezenţa solului turc pentru pace a dragomanului Alexandri] Moruzi, un viitor domn; Ionâ a mai văzut şi pe alţi trimeşi pentru pace, Bezj borodco, Serghie Lascarov: i-au trecut înainte soldaţii purtînd bucuroşi „ra murile de pace" în mină; a privit balul pe care-1 onorează un prinţ Potock şi un arhiereu armenesc, Iosif. Se interesează de exarhul Ambrozie Serebreni cov, trimes pentru a cîrmui, cu ajutorul cîmpulungeanului Gavriil Bănulescu biserica Moldovei. îl arată pe acest cleric rus sfinţind geamiile cetăţilor basa rabene, de curînd cucerite, Bender, Ismail; el, care ştie că armenii din ces dintîi cetate şi din Chilia au fost atraşi la Dubăsari, peste Nistru. Se descrii şi consacrarea lui Gavriil ca episcop la „Bender şi Cetatea Albă", de un vlă dică grecesc şi de altul tocmai din Grusinia.

Clericul străin a avut de la favoarea lui Patiomchin o mănăstire, Pîngăra ţii, unde a stat nu mai puţin de doi ani, Ungă apa frumoasă, în mijlocul a trei sprezece sate cu locuitori zdraveni, cari-i dau tributul anual de 150 de oi, 20(de bani de argint, 700 de păstrăvi afumaţi, tot atîtea roţi de caşcaval, 1 00(de scoici, pentru zile de post, în afară de cuvenita dijmă; în jur se poartă cin zeci de cară ţigăneşti. Om cinstit, georgianul nu urmează sfatul de a vinde cînd pleacă, averea mănăstirii[1].

Un englez, John Jackson, face la 1797 drumul de la Giurgiu la Bucureşti unde are a face cu agentul austriac Merkelius. Şi el se miră de luxul în căleşte al boierimii, dar, în calitatea lui naţională, critică şi mai tare lipsa de adevă rată religiozitate şi de sfinţenie a căsătoriei[2].

Alţi englezi trec în Ţara Românească la cîteva luni după încheierea păci: de la Şiştov. Studentul de la Cambridge John B.S. Morritt of Rokeby (1772—1843), viitorul prieten al romancierului celebru Walter Scott, vine din Unga-ria, împreună cu un Stokdale şi un Rondle Wilbraham, plus un pictor vienez la 1794.

în scrisorile[8] lui, neobişnuitul călător pomeneşte de bieţii revoluţionar: francezi, prizonieri în Banat, cari zimbind, se sting de osteneli şi lipsuri, d drumul prin Ardeal, pe obişnuita cale a Dobrei şi Devei, coborînd spre Sibiiu unde se face vizită la Muzeul Brukenthal şi la generalul Rolle, care asigură ci! la noi se înţelege nemţeşte, ba chiar latineşte (!).

Frumoase locuri la Turnul Roşu, dar proaste căsuţe ţerăneşti în care oa-meni şi porci dorm laolaltă. Ceva porumb împrejur; nici măcar o găină d(prînzit. Drumuri care cer să se schimbe caii trăsurii cu răbduriii boi; căluţi:

[1] După volumul publicat în rusește la 1862, Șt. Berechet, în *Picături mărunte,* Chișinău, 1924. Cf. și *Rec ist.,* XI, p. 338-9.

[2] C. Karadja, în Berechet, *Spicuitor în ogor străin,* III, p. 56—9, *Cruci de drum,* p- 58

[3] *The letteres of John B.S. Morritt of Rokeby, descriptive of journeys in Europe ani Asia Minor in the years 1794—1795, edited by G.E. Marindin,* Londra, 1914.

ieşti, cu toată rezistenţa lor admirabilă, cad pe drum şi se caută împrejur a casele de poştă cu coperişul gîrbov şi prispa înaltă. Pe alocuri ţigani, ti „ca boii". Prizonieri de război la turci sînt aşa de mulţi prin ţară, încît îius ajunge a trimite peste 5 000 la casele lor.

loierii sînt mai bine aşezaţi şi foarte îndatoritori. Ispravnicul grec de la ii dă mijloacele de transport cu porunci inexorabile către ţeranii lui. Argeş cocoana Ilina Agoaia stă pe divan, între cinci, şase roabe, în ro- de muselină „cu mîneci lungi, răscroită pînă la sini şi legată *â la Campbell,* i la picioare ca un pantalon, o bucată de muselină supt talie, pe cap c ă înaltă, turtită, cu canaf de aur, tulpan pe frunte şi cosiţele pe umeri", i mantie de mătase azurie cu margenile de blană şi mîneci scurte, terlici le galbenă supţire în conduri pe care-i scoate cînd se aşază turceşte pe '. Pe lîngă copilul ei de patru ani creşte pe unul răscumpărat de la turci, ite ea însăşi a doua zi şerbetul de trandafir. La Piteşti, cu prăvăliile gre- ispravnicul, foarte bine crescut, vorbeşte franţuzeşte, — Agoaia, fireşte, i Colintina, cu casa Ghiculeştilor, gazda lipseşte; soldaţii austrieci ai lui de Coburg nu lăsaseră decît un divan de paie. La Bucureşti, cu ne-i evrei, greci, dar şi nemţi, nu se află ospitalitate în casele care nu-i umoase tînărului englez[1].

îngă Piteşti, în ziua de 18 iulie, Marritt a găsit alaiul de călătorie al am- orului englez la Constantinopol, Robert Ainslie, plecînd spre ţara lui. urma acestei călătorii a rămas frumoasa lucrare a pictorului italian Mayer, după care s-au publicat planşele din 1801— 6[2]. itre altele se reprezintă sala de recepţie a curţii din Bucureşti, cu tronul s trepte, purtînd „turaua" sultanului şi pe părete- sabia de-stăpînire, tuiu-nd ţinute în mînă; se vede în faţă, cu obişnuitul ceremonial, ambasado-mita lui, cîţiva boieri, slugile cu fructe pe farfurii. Se prezintă şi pe dina-spectul acestui palat, lîngă care, la podul Dîmboviţei, şi două felinare[3].

n finlandez, Orraeus, medic, se află la Iaşi supt steagurile ruseşti între i 1772. Ştie şi ce se petrece la Galaţi, unde e un nou port, şi pomeneşte generalului Fabriciani cu turcii, prinderea de ruşi a lui Constantin Vodă cordat. La Iaşi, vede venind din Botoşani soldaţii împărăteşti cu prizo- atari. Dar ce-l preocupă mai mult, e teribila ciumă. Ea atinge şi pe ruşi,)r spital e la curte. Mor husari, infanterişti. Generalul comandant Stof- are n-a cutezat să evacueze oraşul, neavînd ordine şi în faţa protestului or, cari se tem să nu vie turcii, se retrage la via mitropoliei, unde şi pe îl culege boala. Rumienţov, generalisimul, voia totuşi să îeie cvartir în :are e golit de trupe, mutîndu-se şi spitalul la ţară. Şi farmacistul, cu i lui, piere. Medicii greci nu pricep nimic, şi unul spune că pentru jumă-

După scrisorile inedite în proprietatea sa, G. Karadja, în *Rev. ist.,* VIII, p. 180—4.
Vieivs in Turkey in Europe and Asia, comprinsinq Rumelia, Bulqaria, Wallachia, nd Palestine, selected from the collection of Sir Robert Ainslie, drawn by Luiqi Mayer •raved by William Watts, vcith an elucidative letter-press, Londra, 1801. v.G. Karadja, în *Rev. ist.,* VIII, p. 188 — 90 şi *Buletinul Comisiei Monumentelor* XVII, p.J 65-7.

tate din MoldoA^a n-ar merge la ciumaţii de la Sf. Spiridon. Aga ascund* cazurile.

Oraşul se pustieşte aproape; fug şi surugiii cari aduseseră pe străini. Dir 2—3 000 de locuitori, restul fiind la munte, mor peste 800. Se dau ştiri groaznice: „Moldoveni mai săraci, cari aveau rude bolnave de ciumă, ca să nu fiţ suspectaţi, îi duceau pe furiş în pădurile cele mai apropiate. După ce-i aşezau pe paturi de iarbă şi veşminte, îi depuneau în locuri umbroase. Aproape de e li puneau un vas cu apă şi ceva de mîncare, şi astfel îi lăsau pe nenorociţi îr voia soartei. Dacă aveau ceva cunoscuţi, cărora să li fie milă de dînşii, îi ma cercetau şi li îndeplineau ce li lipsea, mai ales apa. Cei mai în putere îşi culegeau singuri vreascuri pentru foc. Cînd mureau, erau îngropaţi pe loc de ciocli Dar foarte adeseori erau părăsiţi şi, în putrezire, erau sfîşiaţi de cîini, mîncaţ de viermi sau rupţi de fiare"[1].

[1] După textul latin din Petersburg, 1780, în teza d-lui Ioan N. Prelipceanu, *Ciumt de la Iaşi din 1770 după descrierea lui Orraeus,* Cluj, 1927.

XVI
CĂLĂTORII DIN TIMPUL RĂZBOIULUI DE LA 1789 LA 1793[1]

de a trece la călătorii din timpul noului război, cîteva cuvinte despre .cestui război însuşi.

1 spus că era făcut ca să se împartă Turcia. Convenţia era foarte clară:)i şi la împărţire trebuiau să colaboreze austriecii şi ruşii. Cei dintîi, cît ■*j,* au avut obiceiul să încheie tratate de alianţă în aşa fel ca războiul irte cît mai mult alţii, iar la pace ei să aibă o parte cît mai largă. Arjstriacă s-a purtat mizerabil. S-a îngrijit să intre întîi în Moldova, coni ca nouă Bucovină, de conivenţă cu domnul de atunci, Alexandru *A,* un bătrîn care s-a lăsat prins lîngă Iaşi după un simulacru de luptă, lui se vede săpat pe piatră şi acum, la Briinn, deasupra unei porţi a nde a stat prizonier, cu işlicul caracteristic al domnilor fanarioţi pe luleaua în gură şi tot în legătură cu exilul lui am găsit la Viena o prăn firma „Zum Fiirsten Ypsilanti", avînd portretul în firmă[1], losindu-se de înţelegerea cu domnul, cu mitropolitul Leon, care ştia 'ranceză, avea o bibliotecă şi întreţinea relaţii de prietenie cu cineva ucat în ţara lui un foarte mare rol, anume Dosoftei Obradovici, începă-ieraturii sîrbeşti. Austriecii au intrat deci în ţară şi au ocupat Moldova Siretiu, de unde sar fi întins foarte bucuros şi mai departe, dacă partea Siretiu şi Nistru nar fi fost ocupată de ruşi. Cartierul general al impe-era la Roman, şi avem o serie de acte de acolo, redactate româneşte *'te* de ofiţeri nemţi adesea cu litere chilirice: o întreagă literatură ofi-i această înfăţişare bizară.

id a fost vorba să treacă însă în Muntenia, unde erau turcii, prinţul urg a înaintat cu toată încetineala posibilă, aşteptînd ca ruşii să dea o aare. A pătruns apoi pînă la Bucureşti şi a aşteptat din nou să vadă are a face cu un inamic încă periculos. Pe urmă a trecut şi în Oltenia, criitor francez, Salaberry, ni va spune cum au administrat austriecii i în ce relaţii au stat cu boierii.

reprodus în colecţia Hurmuzaki, X, cu alte portrete ale Iui.

Ocupaţia austro-rusă a durat pentru Muntenia pînă la 1791, iar pentru Moldova pînă la începutul anului 1792. Intenţia era să nu plece, nioi unii nic alţii. Dacă au plecat totuşi şi unii şi alţii, aceasta se datoreşte revoluţiei cele mari. Gînd au început turburările în Franţa, s-au unit Austria, Prusia şi Rusis pentru a împiedeca spiritul revoluţionar de a se întinde în Europa centrală şi, de aceea, şi numai de aceea, austrieci şi ruşi au fost siliţi să iasă din ţerili noastre.

Boierii, cum se va vedea prin călătorii ce so vor aduce înainte, s-au împă cat cu regimul ocupaţiei; însă, pentru onoarea lor, trebuie să spunem că, pi lîngă cei cari danţau cu ruşii şi austriecii, cari jucau cărţi cu ruşii şi austriecii cari colaborau la aceeaşi operă conjugală cu ruşii şi austriecii, erau şi oamerj cu simţ mai înalt de viitorul poporului lor. Şi, precum în războiul precedent la Congresul din Focşani[11], în 1770, anume boieri munteni, alături de alţii cai cereau alipirea de Rusia, au trimes delegaţii lor şi prin aceştia au înfăţişa presupusele noastre tratate cu turcii, tratatele lui Mircea şi Vlad, falsificaţi anume ca să capete o situaţie superioara situaţiei lor din acel momsnt — tra tatele acelea sînt într-adevăr falşe ca forma, deşi ceea ce se spune în ele er< drept, — precum au cerut să dea ţarii un domn român, care era să fie Ştafai Pîrşcoveanu, tot aşa şi de astă dată boierii munteni au prezintat un progran de refacere a terii în sensul libertăţii şi independenţei viitoare.

Căci din toate cele expuse pînă aici se desface, cred, o convingere: p lîngă că nu eram aşa de răi cum ne judecă unii oameni care nu văd ce e acas la dînşii întîi, este absolut falş că noi, în materie de cultură şi de politică, an fost necontenit minaţi înainte de alţii şi că n-a venit nimic din fondul nostrv propriu. E absolut falş. Avem în spiritul poporului nostru o tendinţă spre ini ţiativă pe care Statul, croit după sistemul napoleonian, o înăbuşe, dar cari este capabilă să se ridice din nou. In artă, am unit influenţa orientală cu cei occidentală şi cu fondul nostru propriu, creind form.3 originale: grecii chia recunosc, la Muntele Athos, în picturile de acolo, genul „moldo-^alah", ab solut deosebit de genul lor propriu. Tot aşa în materie politică a fost o cola borare de cugetare politică proprie nouă. Nici Regulamentul Organic, nic Convenţia de la Paris nu ni-au fost hărăzite fără să fi vrut noi: toate acel vechi hatişerifuri, toate acele constituţii următoare au venit din agitaţia por nită în mijlocul boierimii noastre.

Ca să se vadă care era mentalitatea acestor boieri, iată ce cereau ei p vremea aceea, înainte de tratatul din Siştov, cu austriecii, la 1791, înainte d tratatul din Iaşi, cu ruşii, la 1792. După un text păstrat în însemnările Iu Haramar, fost consul la Iaşi, mai tîrziu vestitul istoric al Imperiului otomar boierii Terii Româneşti declarau că nu voiesc ca ţara lor să fie mai depart asimilată cu un paşalîc; decît să ajungă la ce a fost înainte, mai bine să-i apuc o catastrofă cosmică, să se cufunde ca Lisabona şi Lima. Şi iată dorinţile loi cetăţile turceşti de pe malul Dunării să fie distruse şi locul să se dea înapoi Domnul să fie ales de cele trei stări: nobilii, clerul şi starea de jos, care cuprir dea şi negustorimea şi ţerănimea noastră. Dealminteri şi de Ligne, uşurate cum era, cu gîndul la „formos coconitza", spunea că: mai bine decît să fi domni străini, să se aleagă în Principate doi boieri cari să domnească trei an

Tributul să fie numai trei sute de pungi, cum zicea tratatul din Chiuciu< iCainargi, care mai interzicea să se ia furnituri în natură plătite cu un preţ arb

să nu vie un turc să-l ia, ci să meargă doi boieri la Constantinopol, cari remită cu mîna lor, ci prin ambasadorul Austriei sau Rusiei. Să nu se joi nici provizii, nici vite, de turci. In sfîrşit ţara să aibă mijlocul de a *i* ca să nu mai treacă toate ostile pe aici, ci fiind supt dubla proteguire lor creştini din Răsărit şi Apus, imobilizînd astfel tendinţa de anexinora prin alţii, noi să avem, în calitate de ţară neutră, miliţia noastră să putem apăra teritoriul românesc.
iei între cererile boierilor de la 1780—90 şi ceea ce au realizat gene-e la 1821, 1834 şi 1848, nu este o deosebire esenţială. Se simţea încă de ;ă se apropie ceasul pentru independenţa românilor din Principate şi nsecinţă mai depărtată unirea neamului.

emigrat, francez, Salaberry, ni dă preţioase ştiri despre Oltenia supt i austriacă în 1791[1]. Venind pe la Cerneţi,e dusdeun caporal de jandarmi la un boier, pe al cărui argat călăuzul îl snopeşte în bătaie; a doua zi însuşi spune că, „după felul brusc cum sosiseră, i-au luat drept ofiţeri iar,'de ar fi ştiut că erau străini, li-ar fi oferit odaia sa însăşi"; îndată i cafea, dulceaţă, ţuică, şi se dau pui fripţi pe cale; cînd oaspetele întinde oierului, îmbrăcată după moda orientală, cu bufuri de muselină la a, ea o duce la inimă: „recunosc", spune călătorul, „că felul ei de a ra mai nobil şi mai afectuos ca al mieu".
drumul rău, unde trăsura se cerea necontenit sprijinită, pretutindeni iicuros „bunii români", „bieţii români", din satele mărginaşe, scutite iceea de dări. Nu primesc nici o plată, şi pînă şi bătrînul zdrobit de rea să aducă şi el un folos. în bordeie afumate, lumea se culcă pe zdrenţe, flămîndă. Şi Salaberry îi compătimeşte cu atît mai mult cu cît la ameni năcăjiţi recunoaşte toga romană şi sandalele de la curtea lui

Craiova, boierii vorbesc şi franţuzeşte, ba chiar „destul de bine", dar riental îl păstrează şi femeile, care-şi acopăr capul cu bucăţi de stofă roşie, cu podoabe de flori şi chiar cu pietre scumpe; în mîni se învîrt :e. Jocul de cărţi singur, mai ales „faraonul", e pretutindeni introdus, ă se mănîncă aşezaţi peste picioare, bărbaţi şi femei: a constatat-o ftit la prînz la Barbu Ştirbei, preşedintele Divanului, cel cu călătoria bad, care-i pare un mare mîncău: „Bombance dans le Roi de Cocagne". e joacă hora. Călătorul vede şi o nuntă după datină în biserica zidită ei.

Bucureşti sînt „trei sute şeizeci şi cinci" de biserici. Salaberry, cu scri-a contele Filip de Goburg, află o bună întîmpinare la comandantul mi-neralul Enzenberg. Pe Podul Mogoşoaii trec rădvane de Yiena, pre-e masalale. Aici vede aceleaşi femei cu mişcările elastice „ca de pisică", boieri fumîndu-şi ciubucul şi iscălind hîrtiile în palmă. Cunoaşte pe

<yage ă Constantinople, en Itilie et aux fles de VArchipel par l'Allemagne et la **Hon-s, an.** VII.

Apoi, pe la Zimnicea, călătorul francez trece Dunărea[1].
îoan Cantacuzino, mare duşman al turcilor, pe vistier, pe „originalul" Cîmp neanii, care „fusese la Spa cu un ofiţer rus".

între călătorii acestui timp este şi un sas ardelean, Frederic Murharj Călătoria lui nu s-a publicat niciodată în întregime: s-au desfăcut din note lui numai anume elemente publicate la 1802 într-o carte germană[2].

înainte de a spune ce arată el despre noi e de folos să se noteze că sa din Ardeal cari să fi călătorit la noi puţin înainte de secolul al XlX-lea nu întîlnesc, pentru că marele negoţ pe care-l făcuseră vecinii noştri prin Ţa: Românească şi mai puţin prin Moldova, negoţul acesta ţine pînă la sfîrşit secolului al XVI-lea şi foarte puţin şi în cel al XVII-lea. După aceea saa negustori se obosesc şi, pe de altă parte, ţara noastră este năvălită de comerţ •oriental, iar apoi şi de comerţul venit de-a dreptul din Occident. înainte, mă furile din Apus treceau prin Ardeal, şi saşii erau mijlocitorii între fabricant din Europa centrală şi din Ţerile de jos, unde se făcea mai ales postavul, intre regiunile noastre. în secolul al XVII-lea, însă, pe de o parte, vin mode de Ţarigrad şi, pe de altă parte, producătorii din Apus încep a trimete direi mărfurile lor, sau ele se cumpără la Breslau, iar cu deosebire la bîlciul de Lij sca, — cum am mai spus —, bîlciu la care vin o mulţime de negustori căroij ii se zicea greci, dar cari erau numai în parte de această naţiune, foarte mul| fiind români din Macedonia, şi cari aveau la noi străzile lor de comerţ, ca, d pildă, strada Lipscani, unde se desfăceau mărfurile aduse din bîlciul de 1 Lipsea, pe lîngă strada Gabroveni, unde erau negustorii din Gabrovo, în Penii sula Balcanică.

Călătorul de care urmează să vorbim acuma nu este deci negustor, ci u teolog, un intelectual. El vine prin vama Cîineni, şi vorbeşte, cum fac toi pînă şi prin anii 1850—60, cum a făcut şi regele Carol în notele lui, despre ci ruta de poştă şi surugiul cu haina pitorească.

înaintînd în ţară, el vede sate sărace, bordeie acoperite cu stuf. Se interi sează cu privire la originea locuitorilor, şi i se spune că sînt de două felur unii sînt vechi băştinaşi, iar ceilalţi veniţi din Ardeal, „ungureni".

Sînt, de fapt, în regiunea munţilor foarte multe sate care au locuito „ungureni"; aşa, de exemplu, pe lîngă Mîneciul-Pămînteni, şi Mîneciul-Ungi reni, în regiunea de sus a Teleajenului. Murhard a întrebat deci pe ungurei ■de ce s-au mutat din Ardeal, şi i s-a răspuns — şi aceasta constituie un el ment nou şi interesant — că tot mai bine este în ţara aceasta nouă, cu pămir larg. Ei se plîng într-adevăr că sînt expuşi tuturor abuzurilor ispravnicilo •dar, cînd ispravnicii se prea întrec, fug la munte, un avantagiu pe care nu - aveau în Ardeal, unde era sistemul sigur de a vîna pe contribuabili.

în ce priveşte pe domn, călătorul ni spune că lumea de jos n-are dec o singură preţuire: domn bun este acela care pune biruri puţine. Domn *re* <este acela care pune biruri multe. în special pe vremea aceea era o foarte pi ternică şi generală plîngere împotriva lui Vodă Hangerli, om care nu pr«

[1] Reprodus şi de mine, în *Analele Academiei Române,* XXXIII, p. 239 şi urm.
[2] Engel, *l.c, Bibliographie,* p. 82 — 3.

legături cu ţara noastră, ci fusese numit intr-o vreme .cînd cuca se dădea
fusese dragoman la Constantinopol. Cum, pentru a fi numit, făcuse
datorii, el pusese birul văcăritului, împotriva căruia ţipau mai ales boie-
itru că era singura dare care-i atingea şi pe dînşii. S-au ridicat deci toţi
iva lui Hangerli, l-au pîrît la Poartă, şi domnul abuziv a murit asasinai
juroşti de trimisul sultanului, în mijlocul slugilor sale, aruncîndu-i-se
ral în curte (1799).

ăcăritul din acel an era de zece lei de fiecare cap de vită[1]. 3 mai vorbeşte pe lîngă aceasta de industria de casă, ce juca pe vremea un rol foarte mare, casa ţeranului fiind un mic atelier, iar casa boierului lier foarte mare, unde lucrau ţiganii împărţiţi după meşteşugurile lor. îp bărbatul lucra casa, **mobilierul,** uneltele de muncă; femeia tot ce era r pentru îmbrăcăminte. Şi ceea ce merită a fi reţinut este că, în vremea a veche, săteanca lucra mai liber la înfloriturile cele frumoase, pentru că t îndatorită la munca cîmpului. Sistemul de a scoate femeia, de multe jlnavă, gravidă, la această muncă, barbaria aceasta aparţine secolului £-lea, şi sistemului latifundiar inaugurat la 1829 înainte, cînd, prin tra-din Adrianopol, s-a permis vînzarea grînelor noastre în largul Europei,, d înainte ele se puteau vinde numai turcilor, cari n-aveau nevoie de ăţi prea mari. De atunci a venit lăcomia de pămînt a tuturor capitaliş-itoarcerea rasei pînă la copilul cel mic şi la bătrînul şi bătrîna care abia L pot ţinea în picioare.

ălătorul, trecînd prin regiunile argeşene observă că în Argeş se găseşte vorbeşte cu acest prilej de minele care nu se exploatează la noi. iteştii sînt străbătuţi în treacăt. Era un tîrg pe atunci. în regiunile ace-îblau foarte mulţi hoţi. Sinaia, care este ce ştim, astăzi, era numai o mă-
i pierdută în codri, pe unde hălăduiau atîţia tîlhari, încît nu se risca nimeni ică pe acolo, şi drumul Ardealului mergea pe valea Teleajenului, pe la Bra-relativa înflorire a Vălenilor de Munte fiind datorită acestor împrejurări, rnăuţii, spune Murhard, au fost trimişi în urmărirea hoţilorj şi se adauge u 1 200 în poteră pe vremea lui Vodă Moruzi. , c
îlătorul sas ni mai dă o statistică a ţiganilor, cari ar fi fost 50 000.
e la Ploieşti el se îndreaptă spre Bucureşti, trecînd prin sate proaste şi i băltoase. Face o socoteală cît a cheltuit în drumul pîriă în capitală:
«i de lei vechi. : ■ : . . : ■
t descrierea lui scurtă, sînt ici-colo unele observaţii care pot fi socotite iante: de exemplu cum se bătea la falangă, sau, cînd se arată deosebi-dialect ale ardelenilor faţă de cei de aici, se relevează că, pe cînd „Măria zice la orice domn de pămînt, ca şi la orice reprezintant al autorităţii 5, la noi „Măria Ta" e vorbă mare şi nu se cuvine decît lui Vodă.

e la acest călător ardelean trecem la doi scriitori cari scriu nemţeşte, deşi i de origine grec, iar celalt ungur. Grecul se cheamă Gugumos, şi

?tiri în ce priveşte administraţia epocei fanariote în oricare domeniu, cu multe amă-e pot găsi, numeroase şi exacte, în marea colecţie de documente a răposatului Ure-ititulată „Istoria românilor". Dacă ar avea şi o tablă de materie, ar fi încă şi mai ă lucrarea.

•**era** ofiţer, în serviciul regelui Bavariei, unde cîte un grec s-a aşezat deci **sfirşitul** veacului al XVIIl-lea, dar mai ales pe la mijlocul veacului al XIX-1< (un Hangerli, fixat la Berlin, a jucat un rol important la curte).

Gugumos[1] a fost în regiunile noastre pe vremea războiului pomenit, fiir. întrebuinţat în calitate de curier, trimes marelui vizir la Şumla: deşi bavan se pare că, în acest timp, făcea parte, sau din armata austriacă, sau din ci rusească. Cunoaşte ofiţeri şi diplomaţi în serviciul Rusiei, ei înşii de origii grecească, un Barozzi, levantin, un Melissino, în legătură cu marea şi **bogaj** familie Cantacuzino din Muntenia. La Şumla, unde era marele vizir, mergi cu propuneri de armistiţiu.

Plecat din Bucureşti la 19 mai 1790, el trece pe la Floreşti, sat vechi d: secolul al XV-lea, unde familia Cantacuzino are locuinţa ei lîngă o bisericii' - destul de veche. Aici întîlneşte pe generalul Splenyi, de origine ungur, într huinţat multa vreme în administraţia Bucovinei, cîtadurat regimul militi după anexiunea din 1775, şi, adaug, avem unul din cele mai interesante doc **mente** privitoare la Bucovina după anexare în rapoartele acestui genera După aceea trece la Mărtineşti, unde se dăduse, de curînd, o mare luptă, tr-o căruţă porneşte în galop spre Dunăre. întîlneşte în drum arnauţi intra în serviciul Rusiei, cari trădaseră pe domn. Cîte unul făcea şi comerţ. Mai d parte îşi aminteşte de marele dragoman Mavrocordat care fusese în German îmbrăcat ca negustor şi locuise o bucată de vreme la Miinchen: cu el călător avuse legături personale, primind de la dînsul în dar parfumuri oriental pe atunci un; semn de deosebită atenţie.

Avem. apoi cîteva cuvinte despre Silistra, despre Brăila, Izmail Călăraşi.: . . .

Ga izVor pentru acest război Gugumos este însă desigur foarte importan ■căci se găsesc la'sfirşitul cărţii lui o mulţime de consideraţii strategice.

El vorbeşte şi de ofiţerul Karăczay, care, deci, a venit cam în acela moment ia-noi, unde se pare că a fost'aşezat un timp, ori a trecut ca negust(deseori, ori[1], în sfîrşit, a întreţinut legături de afaceri dese cu ţerile noastr dat fiind cainformaţiile din lucrarea lui, ieşită foarte tîrziu, cuprind şi o mi ţime de lucftiri mai noi decît datele încheierii păcilor din Sistov şi Iaşi. Da pentru că primul lui contact cu ţerile noastre datează de la 1790, îl numără tot împreună: cu aceşti călători. ■ - ' . • ■

Lucrarea lui, apărută, fără an, după 1812, la Viena, supt titlul *Beytră zur curopăischen Länderkunde, Die Moldau, Wallachey, Bessarabien und B ko'.vina,* esteuna din cele mai interesante cărţi privitoarela Principate. Autor are cunoştinţi foarte adinei asupra vieţii claselor rurale; cu o judecată dreap asupra valorii reale a populaţiei noastre. . .. . .: ■•'

Apoi Karăczay se pare că era desemnator şi bun colorist, fiindcă găsu figuri interesant reproduse, porturi bărbăteşti şi femeieşti, din părţile Nean ţului, o pareche de săteni cari iese de la cununie etc.

Se dă întîi o serie de statistici, care sînt într-adevăr folositoare. Se vo: beşte de producţia oilor în părţile noastre: 130 000 de oi se vindeau din Mui tenia în fiecare an, 70 000 din Moldova, cu preţul numai de 2 lei oaia. Boi

[1] *lleise von Bucarest (1780),* Landshut, 1812.

;au la si'îrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XlX-lea) 000 pe an; cai între 20 şi 30 000. Erau aşa de multe vite în **Moldova,** urarea unei părechi de boi nu prezintă o importanţă prea mare, din care- se furau cam 20 000 de boi pe an.

i alt domeniu economic, e vorba de vin, arătîndu-se că producţia **Mol-** se suia la patru milioane de măsuri pe an. Albinele aduceau terii 60 000*

Din salitra Basarabiei se vindeau 2 000 de ocă la **ConStantinopol,** dar$_r$ d se pierduse Soroca, evident că nu mai era acelaşi lucru, int ştiri şi cu privire la populaţie, care merită să fie reţinute. Karaczay pă în rîndul întîi de Moldova, unde socoate 600 000 de locuitori, dintre }3 000 la 1812, cînd ruşii au luat Basarabia, rămăseseră dincolo de Prut-i sînt 6 000 de case, din care numai 300 de piatră; locuitorii, 20 000. Se-•ă trei băi publice, amănunt care merită să fie reţinut. La Galaţi apoi se 000 de locuitori, la Botoşani 1 000 case, ceea ce face 5 000 de oameni,. tin 20 000 de locuitori, la Izmail 10 000, la Tighinea 18 000, la Cetatea [5 000, la Chilia 6 000 — ceea ce arată că pe vremea turcilor oraşele bene erau relativ mult mai prospere [..,]

î Ţara Românească, populaţia Bucureştilor este de 60 000 de locuitori» lei' de 30 000, a Giurgiului de 18 000.

e lîngă aceasta este o statistică cu privire la Bucovina din 1811. în care e că populaţia provinciei era compusă din 226 486 locuitori, dintre cari 3 414 evrei. Şi aici ca şi-n alte izvoare, precum descrierea lui Splenyi$_r$ e n-o putem considera ca opera unui călător, fiind un raport administra-ir din care vom trage folos, în comparaţie, aiurea, nu se face deosebire)opulaţiâ ruteană şi cea moldovenească. Fireşte că erau ruteni[111] în număr nai mic. căci ei au venit colonizaţi de austrieci, gonindu-i sărăcia din î. Aici erau catolici, în Bucovina se făceau ortodocşi pentru a beneficia ■rea fondului religionar. Astăzi toată regiunea de la Prut în sus e locuită joritate de ruteni, cari, deşi vorbesc rusește, au păstrat vechiul costum venesc mai bine ca noi, iar numele satelor şi familiilor sîno din cele mai îi mai frumoase româneşti: unii bătrîni îşi aduc aminte că, abia tu cîteva 1în urmă, se vorbea încă româneşte în casa lor.

ar, mai ales, Karaczay, are multe pagini privitoare la viaţa ţeranilor. ită că sînt A^{r}oinici şi frumoşi, deşi înseamnă că anumite boli urîte sînt îute la sate, şi se întind.

ostumul îi place îndeosebi. Spune nu numai că e frumos, dar că sătenii reazâ foarte curat: e o adevărată raritate să se vadă o cămaşă murdară, a cea mai săracă ţerancă; pînă şi cerşitorii poartă costume cu cusături, Iul sătencei este de o fineţă superioară.

i ce priveşte clasa de sus, nu-i aduce laude, dar preţuieşte pe ţeran şi i onestitatea lui; chiar cînd sentimente foarte fireşti mişcă femeile, cu- exterioară este absolută, de o discreţie pe care altă lume n-a văzut-o ată.

a boieri spune că a întîlnit persoane cu felul cel mai nobil de a trăi, ştiind zeşte, nemţeşte, avînd biblioteci. Semnalează încă de pe vremea ruşilor sierea unui pension pentru creşterea mai ales a fetelor. In general lumea

aici este foarte ospitalieră: poţi intra în casa celui mai mare boier şi, chiar da< nu ştie cine eşti, te adăposteşte fără nici măcar să întrebe care-ţi e nume]

Faţă de domni, Karaczay, e mai zgîrcit în laude: despre Scarlat Cal machi şi Ioan Gheorghe Caragea aminteşte doar că şi unul şi altul au dat co dice de legi.

Dar unii din stăpînitorii aceştia nici nu ştiau românește. E adevărat aceşti domni fanarioţi fac parte dintr-o altă fază, despre care se va mai vor mai pe larg la începutul volumului următor, fază în care grecii sînt însufleţi de cultura lor naţională, în care încep a se scrie în Principate acte în limba ld fiind noi astfel ameninţaţi să fim cuprinşi în noţiunea vagă a unei Elade < care ne-am scuturat la 1821 prin pornirea revoluţionară a lui Tudor, revenii la cultura tradiţională, la care orice popor cuminte şi sănătos se întoarce duj orice fel de rătăciri impuse de vremuri.

Printre călătorii mai mărunţi vom pomeni mai departe de englezul Ada Neale, a cărui călătorie e de la începutul veacului următor. El venea din si şi mergea in Polonia, străbătînd ţara noastră.

Vorbind de aspectul general al Moldovei, observînd văile cu păşuni b gate, acoperite de multe vite, drumurile nepietruite, care, cînd nu e nori sînt mai convenabile, satele plăcute şi simple, casele risipite în livezi, garduri de mărăcini şi de volbură înflorită, viaţa patriarhală a locuitorilor, el e o cor plinire folositoare a celor spuse de Struve şi von Renner[1].

Un german din Rusia, Struve, a făcut trei drumuri într-acoace: unul 1791 pînă la februar 1792, înainte de negocierile de pace din Iaşi, celalt i legătură cu ambasada lui Cutuzov, venită ca să facă a se confirma aceasl pace; un al treilea drum cu ambasada rusească ce se întorcea de la Constant nopol[2].

Autorul avea o cultură absolut franceză, şi era capabil, pentru lucruri orientale, numai de un interes de curiozitate.

Iată ce spune el în linii generale despre ţara noastră.

Cunoaşte, venind din Galiţia, Cernăuţul, oraş frumos, modern şi Herţ

La Iaşi, a cărui descriere n-are nimic nou decît ruinele şi invalizii războii lui, a asistat la primirea de boieri călări a solilor turci pentru negocierile păci la iluminaţiile de ziua împărătesei Ecaterina, cu te-deum şi boi fripţi în piaij pentru hrana festivă a poporului. A văzut pe Potemchin, pomăzuitul „re§ al Daciei" , întins mort pe patul de paradă cu căciula de hatman al Ucrainl în cap şi cu sceptrul în mînă, încunjurat de toată eleganţa unei oficialităţi pon poase: a petrecut sicriul cu muzicele, cei 10 000 de oameni de oaste şi smerii] boierime. Revenit în suita lui Cutuzov la 1793, prin cîmpiile basarabene carej Incintă, de la Dubăsari la Ţuţora, el a văzut pe domn, care era atunci Mih

[1] *Travels through some parts ofGermany, Poland, Moldavia, and Turkey,* Londra, 181 (traducere franceză, Paris, 1818).

[2] Despre această carte a lui Struve, care iscălia „Un tînăr rus" *(Voyage en Krimt suivi de la relation de l'ambassade envoyee de Petersbourg ă Constantinople en 1793, publ par un jeune Russe attache ă cette ambassade,* Paris, 1802; ed. germană, Gotha, 1801) am di o analiză în *Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi,* **III,** p. 196 şi urm.

lin, un bătrînel paşnic, loarte iubitor de creştinii de dincolo de Nistru şi gata -î servească. La 24 iunie el primi cu solemnitate tradiţională marea amba- dă a împărătesei. Struve are acum prilejul să contempleze masa domnească, ropeană, cu muzică turcească, urmată de alte două banchete, două baluri dejunul de plecare la Galata.

Mergînd cu ambasada în jos de Iaşi, călătorul pomeneşte de Eîrlad, care i prădat. Focşanii sînt în aceeaşi stare, căci în timpul războiului se dăduseră sumedenie de lupte în regiunea dintre Siretiu şi Prut, dar mai ales partea ître Tecuci şi Rîmnicul-Sărat fusese teatrul ciocnirilor celor mai îndîrjitc. ■e se descriu şi în memoriile lui Suvarov şi într-o serie de izvoare ruseşti[1], face o excursie în sus la Miera şi Odobeşti, locuri pe care nu le poate lăuda ieajuns.

în drumul spre Rîmnic, populaţia, sărăcită, dă cu greu cele cerute. Ajuns la Bucureşti în ziua de 29 iulie, Struve judecă alaiul muntean al Alexandru Vodă Moruzi ca fiind mai măreţ decît cel moldovenesc, dar ora-, afară de primblările la Dîmboviţa, nu-i prea place. între mesele şi balurile e se repetă, el e dus să viziteze casele de ţară ale domnului, şi unul din baluri lat într-o grădină din acestea de la ţară.

Plecat la 10 august, cu tot alaiul, călătorul revine în octombre, cu aceiaşi (ţitori, pe la Macin, Brăila, unde comandă un nazir pentru a socoti vitele, , oile, pastrama şi celelalte furnituri. La Galaţi se descarcă luntrile cu mo-, dulgherii lucrează cu material moldovenesc la corăbiile sultanului; case emj şi patru singure de piatră mărgenesc străzile înguste. Tunuri bubuie lopotele sună la sosirea lui Cutuzov; Kodrika, secretarul domnesc bine oscut, salută pe generalul ambasador. Struve, îndreptat de cetirea lui utrie Cantemir, cercetează ruinele do la Gherghina. La Tecuci, un „sat" i sută de case întregi din opt sute, cortegiul e întîmpinat cu steaguri; hatul Moldovei se închină oaspetelui. La Focşani se înalţă turnurile celor usprezece biserici, din care şase de zid. Şesul către Bîrlad e ca un parc BZ; pădurile vasluiene farmecă pe drumeţ.

Revenit prin Vaslui, unde găzduieşte în casa „cadiului", la Iaşi, Struve a la ceremonia de întîmpinare în şesul Frumoasei, nepotul lui vodă rostind alimentul de rigoare (10 mai 1793). Mihai Şuţu însuşi apare în carată cu cai albi, încunjurată de ciohodari şi urmată de boierii călării între peri, „tânărul rus" vede Trei Ierarhii, la cari optzeci de meşteri ar fi lucrat zeci de ani, arhitectul fiind — ca în legenda Curţii de Argeş — ucis ca să iai facă aiurea ceva corespunzător. Plecarea spre Bender se întîmpla la le lunii.

in Moldova nu găseşte mai mult de 600 000 de oameni, şi i s-a spus că laţia, în loc să crească, scade, mai ales după teribilele încercări ale răz- ui deosebit de crud, purtat numai la noi. Mulţi au fugit în Ardeal sau Io de Nistru, la Dubăsari de pildă. Cînd a trecut prin Chişinău, populaţia alîns lui Struve de situaţia cu totul nenorocită în care o adusese războiul. 3ealminteri, el constată că, deşi beţia şi sifilisul făceau progrese, cu toate îa rasa păstra însuşirile ei războinice. „Cu piciorul în scara unui cal bun, >veanul ar declara război celui mai straşnic împărat de pe lume."

V. şi *Spicuitor în ogor străin,* revista d-lui Berecht şi a păr. C. Bobulescu, I.

Ca note generale, Struve, inulţămitor de larga ospitalitate a locuita observă marea lor mizerie supt o stăpînire hrăpăreaţă şi crede că „lenea menilor vine din alt motiv, lăsînd neîucrate treizeci şi nouă părţi din patr ale acestui pămînt de bielşug. Datele statistice însă nu sînt noi: izvorul în Raicevich si Carra.

Multe din lucrurile care ni se spun de Struve sînt mai bine înfăţişa descrierea de călătorie, apărută tot anonim, a lui Von Renner, *Reise'd'er' sisch-kaiserlichen au serordentlichen Gesandtschaft an die othomanische Pt im Jahr 1793,* trei volume apărute la Petersburg în 1803.

La acest autor, care scrie în formă de epistole, se înseamnă o si de lucruri de mare interes. Astfel cum a trecut Nistrul la Criuleni, cum ţer sînt deosebit de primitori şi trebuie să-i sileşti ca să primească o răsplăl Nu spune un lucru pe care să nu-l cunoaştem, dar menţiunea aceasta este fără interes [...]

La Chişinău, „un mic loc fără însemnătate", cu „moldoveni, greci şi evr se face popas. îndreptîndu-se către Iaşi, von Renner arată cum au trq Prutul, cum au fost întîmpinaţi la Iaşi de domnul însuşi. După cum am vj din descrierile anterioare, domnii noştri de ţară nu ieşiau înaintea amba dorilor, dar fanarioţii obişnuiau. Călătorului îi face deosebită plăcere văzj cum şi femeile veneau în calea lui, femeile care, ni spune el, de obicei nu ei lăsate să se uite la străini. Aici se înşală: şi alţi călători spun că la noi exista nici un fel de constrîngere de felul acesta, ci doar în materie de căsătc mirele nu trebuia să vadă pe mireasă decît puţin înainte de căsătorie, *i* altfel fiecare aA[r]ea voie să-şi sature ochii cu ce-i plăcea mai bine.

După ce von Renner ajunge la cvartirîn Podul-Vechi şi Cutuzov trage otel, în strada Mare[1], aici domnul vine să facă vizită oaspetului. Deci **înBI** schimbare de datini cu totul neaşteptată, căci vechii voevozi primeau nuri la curtea lor. Se oferă banchetul, ceea ce arată încă o pătrundere a influenj lor străine şi o schimbare de datine introdusă de domnii străini. Se descjj şi aici balurile care au avut loc. La cel dinţii a venit, nu numai doamr mult mai tînără decît domnui şi destul de plăcută la faţă, ci şi foarte simj tica fiică. La alt bal a venit şi lume străină şi — detaliul se află şi la Struve cînd a fost vorba să se joace poloneza, jupînesele au jucat-o foarte bucure dar, cînd veni rîndul „englezei", danţ mai apropiat de cele occidentale, boii roaicele începură cu: „nu ştiu": cînd s-a insistat totuşi, jucară[2]. Dealminte scena se va repeta la cel mai apropiat bal.

Cei aşezaţi la gazde, cari dădeau o raită pe la mănăstiri, pînăJa cerdac^ lui Potemchin, la patru verste de oraş, privind curioşi la spoitorii ţigani căldări, trăgeau cu ochiul să afle cum e viaţa acolo: puteau vedea cum se întir deau pe sofale cucoanele, — precum, ca să adoarmă, boierii erau frecaţi la tălpi

[1] Se pomeneşte şi Podul-Roşu.

[2] Acelaşi lucru îl spune şi călătorul Petty, care a cunoscut pe poetul Ienăchiţă VJ cărescu.

Restul călătoriei lui Renner îl cunoaştem din ce spune Struve. Şi el înseamnă n se înfăţişau Vasluiul, Bîrladul, unde era o biserică foarte veche, „de) de ani". Tecuciul aproape nu mai exista, căci, precum, am spus, fusese 'oape total distrus în cursul războiului ; regiunea Focşanilor tot aşa. La sşani, cele două excursii la mănăstirea Miera, cu mănăstirea făcută de Gon- ntin Cantemir, şi la Odobeşti. Descrierea Odobeştilor însă este foarte exactă nteresantă, vorbindu-se de mănăstirea aşezată în deal şi care şi acuma irtă vulturul Cantacuzineştilor, deşi o reparaţie a stricat tot interiorul îricii de pe la 1670. Şi la Rîmnic se descrie localitatea. Aici vine întru mpinarea călătorului reprezintantul domnului muntean.

La Iaşi i se spusese călătorului că Muntenia este mai bogată decît Idova şi domnul mai primitor, însă von Renner constată că lucrul nu e iotul adevărat, şi, dacă a fost întîmpinată solia rusească mai în toate locu- de către armată, recepţia a fost pretutindeni mai meschină. Drumul sare 1-a luat pare să fi fost cu încunjur. Trecînd printr-o stepă acoperită buruieni mari, a ajuns la Buzău. La Bucureşti intră pe o căldură mare*, i 1-a făcut pe rus să privească oraşul foarte puţin simpatic.

înainte de intrarea în Bucureşti îi apare domnul încunjurat de 10 000 i de ostaşi în alb, cu căciuli de urs în cap. Era Alexandru Moruzi, şi între iin Moldova şi dînsul se face o deosebire: acesta este mai cult, mai fudul, i supţire, mai şiret", manifestările-i sînt mai călduroase faţă de Rusia, se pare mai rece în fond. O caracterizare care trebuie reţinută din acest r. Alaiul e mai numeros şi mai solemn, dar nu mai frumos decît în Mol- î. I se dă ambasadorului un prînz în corturi, dar totuşi, în general, i sînt mai puţin mulţămiţi. Nu se văd atîtea femei frumoase. în schimb, sreştile unor anume căsuţe femei provocante cîntă „Mititico vino'ncoa"[1]. masa nu e aşa de bună şi de bine rînduită, curtea de la Mihai Vodă se arsă; domnul sta într-o casă boierească.

în Bucureşti ni se spune că erau 50—60 000 de locuitori, cifră care se iveşte cu aceea dată de călătorii de cari a fost vorba mai înainte. Sînt a sute de germani, şi pretutindeni se vede multă ţigănime. Se petrece J tinerii îşi întrebuinţează vremea făcînd plimbări în insula Sfîntului erie, lîngă lacul format din revărsările Dîmboviţei. Pentru călător plim- i aceasta alcătuieşte o frumoasă ocazie de pătrundere în poezia specifică ii: sînt mari alei, unde poţi fi singur şi unde întîlneşti seara o foarte îroasă lume pe care răcoarea locului o atrage. în oraş, von Renner, ca ruve, observă aierul stricat şi lipsa de apă.

Este şi descrierea unui prînz pe care-1 dă domnul, cu muzică şi foc de arti- şi urmat de bal. Amîndoi ruşii găsesc că şi la Iaşi ca şi la Bucureşti e simte cineva în vreun colţ depărtat de lume. Găsesc un circ, tr-o sală, ci într-o instalaţie de lemn, special amenajată, la mar- oraşului: circul francez al fraţilor Mahieux, la care aleargă multă

Casele de găzduit sînt mai proaste; I, p. 129.

lume, şi domnul şi doamna, boierii şi jupînesele. Un amănunt nou la ia relaţiilor franco-române.

Trebuie să se mai adauge ce spune von Renner despre gazda la care şese, pităreasa Argetoianca, o greacă, persoană de oarecare vrîstă, cam tăcioasă şi care nu lăsa pe rus să vadă ce se petrecea în casa ei. Mai cutare nepoată, pe care o ţinea din scurt, cu atît mai mult, cu cît acesta ţase cîteva cuvinte româneşti. Pităreasa avea în cap o căciulă de blănJ urs, care-i dădea un aspect în stare să bage în sperieţi şi pe un diplo supţire.

La plecare, domnul [îl] întovărăşeşte pînă la Văcăreşti, pe cînd clopcj din Capitală sună, şi muzica turcească şi cea rusească cîntă.

Acestălalt „tînăr rus" ia la întoarcere alt drum, aşa încît pentru cel la Constantinopol spre casă al lui Cutuzov, Struve rămîne singurul iz

Iată şi un călător francez. Roger de Damas. Pleacă din Paris, la 10 1790, cu scrisori ale Măriei Antoaneta către împăratul Leopold, fratele Atunci Clerfayt era lingă „Praiova", gata să atace Vidinul, iar mareşalul Coburg în ajunul unui atac asupra Giurgiului.

Împăratul propune nobilului francez, care mergea la armata ruseasc lui Potemchin in Iaşi, să treacă întîi pe la austrieci. Pe la 26 mai, Roger Damas trece pe la Mehadia, unde descrie înfrângerea din 1787 a lui Iosif al II-ll pe la Orşova, „una din fortăreţele cele mai interesante prin situaţie şi din c| mai remarcabile prin construcţie", — se dă o largă descripţie milita austriecii ar fi pierdut aici, în 1789—90, 80 000 de oameni. O flotă imperi aşteaptă la „Praiova".

In loc să meargă la Bucureşti, călătorul e adus spre Giurgiu de zvor că s-au început operaţiile lui Coburg contra cetăţii. Aici află pe gener Thurn şi Lauer şi asistă la înfrîngerea imperialilor, Thurn fiind decapitat duşmani şi artileria întreagă cucerită. Tînărul mareşal se zăpăceşte, lăsî conducerea adjutantului său, colonelul Fischer. Se ordonă retragerea, arzî du-se spitalul de lemn şi făcînd să explodeze bombele. „Găsesc că merge prea departe pentru întîiul marş", spune mareşalul. Roger de Damas se mi cum cel serbătorit la Viena prin medalii şi firme s-a lăsat bătut, cu 15 000 oameni, de-abia 4 000 de turci. Una din cauze, spune Lauer, total demora zat, fusese că nu se dărîmaseră casele din suburbii şi nu se curăţiseră străzii Cît despre Coburg, încurcat, el se plînge că francezul îl părăseşte înainte a-şi fi putut lua revanşa. Se temea şi de relele informaţii ce ar duce aces în tabăra rusească.

Nimic despre drumul pînă la Iaşi, unde ajunge la 13 iunie, aflînd pe Poten chin „într-o căsuţă de ţară, lingă oraş". Călătorul ia parte activă la luare Cetăţii Albe, care se supune de la cele dintîi lovituri de ghiulele. Apoi trec la Tatar-Bunar şi participă şi ia asediul, început în 15, al Chiliei, supt ordine!

eneralului de artilerie von Miiller. Bine retranşată, cetatea avea o garnizoană îare. In noaptea de 16 la 17 se dă atacul: căderea grosului Samoilov şi Privirea lui supt picioarele alor săi zădărniceşte încercarea. Turcii nu se pot jlosi de absoluta dezordine. Miiller însuşi, nepăzindu-se, e Împuşcat în piept, amoilov e înlocuit apoi cu Gudovici. în noaptea de 29, turcii parlamentează, doua zi, Chilia e ocupată.

Roger de Damas se duce apoi la Bender, unde Potemcliin petrecea cu imeile. Se porunceşte de la Petersburg asediul Ismailului. Samoilov şi jbas au această misiune: francezul află îndată camarazi: în prinţul Charles e Ligne, ale cărui scrisori le-am pomenit, în de Fronsac şi în Langeron, de ire va fi vorba mai departe. După douăzeci de zile apoi, la 21, se dă asal-il, care dă **ţarinei** puternica fortăreaţa turcească.

Volumul al IlI-lea
[DE LA 1800 PÎNĂ LA EPOCA RĂZBOIULUI CRIMEII]

I
CĂLĂTORI GERMANI PRIN ARDEAL

Ştirile despre Ardealul românesc sînt foarte rare şi de obicei înto de judecăţi răuvoitoare venite de la străinii duşmani. Cele cîteva în care ni s-au păstrat merită deci să fie înfăţişate aici înainte de a continuarea în Principate a regimului fanariot, de la 1800 înainte. mai mult, cu cît din lumea satelor ardelene vine dincoace, prin rezultatu lungii munci devotate a unui Samuil Clain, unui Şincai, unui Petru curentul de înnoire naţională.

între Mrtiile lui Engel se află astfel o „Vollstăndige Handschrifi Siebenbiirgen", care înfăţişează stările de după 1765. Se arată sub ra comercial o sumă de lucruri interesante: vinul, acuma oprit, se aduce, porcii „şi alte vite", prin pasul Buzăului[1], pe unde. ar fi intrat, crede s rul sas, la 1543, Petru Rareş, deşi, ceea ce el uită, acest voevod stă] Moldova. Prin Oituz trec însă, nu numai mărfurile aduse pentru mold de negustorii saşi din Braşov şi de armenii din Giurgiu-Sîn-Miclăuş, l se adaugă cele douăzeci şi cinci de familii armeneşti din Szep-Viz, ci ş: banii ardeleni cari merg să-şi păsuneze turmele în văile terii vecine[2]. Nej se face adesea prin schimbul produselor între ele[3]. In ce priveşte rolul rj nilor ardeleni, el se reduce la cărăuşia celor din Gohalm: toamna-i află c „în toate părţile Ardealului".

Sinceră şi dreaptă e judecarea situaţiei nenorocite a ardelenilor, verbal aceste rînduri de aspră şi meritată critică: „In general ţeranul s sau iobagul ardelean e, în ce priveşte starea lui, cel mai nenorocit ţer. se poate afla oriunde pe lume... E un adevărat sclav al domnului său[4]...

[1] Wird mit andern Waaren sehr selten besuchet; ms. geogr. 24 („foidr 24 szâm'j Muzeul Naţional de la Budapesta.

[a]Die Cronstädter Kaufleute und Armenier von Szent-Miklos fuhren ihren mei Handl mit der Moldau durch diesen *Weg,* und viele Vieh-Hirten, welche auf dem mol| ischen Gebtirg Weide suchen mussen, gebrauchen ihn *(ibid).*

[3] Nicht selten mit Tausch und Umsatz.

[4] Ueberhaupt ist der siebenbiirgische Unterthan oder lobbagy in Betracht seiner i ation der unglficklichste Landmann welchen man nur irgendwo finden kann... Ein wa| Sklavve seines Grundherrn.

se istovească *(schmachten)* ca o vită... împovărarea şi apăsarea acestor din partea domnilor lor sînt nesfîrşite şi escesele săvîrşite contra lor, •ezut". Şi se enumera: datoria de a duce dijma la locul unde se află îl pămîntului, cale de şese, opt şi mai multe zile, atribuirea către ace- Lpîn a tot ce lăzuieşte, ce adauge la cultură săteanul rob — pe cînd cipate aceasta rămînea proprietatea lui — etc. Pentru cea mai mică gre- ietul om e aruncat în temniţă, „care e o gaură rea, întunecată, află- upt pămînt". în zădar s-a reglementat de guvernul împărătesc la 1769 entul iobagilor români şi unguri. „Cu toate acestea, mai ales în ce B aducerea serviciilor clăcii şi deosebite alte vexaţii, escesele sînt foarte Ţerănimea fuge cu grămada in Ţara Românească şi în Moldova. *Descriere sumară a Marelui-Principat al Ardealului* din acelaşi secol II- lea prezintă pe români ca „rămăşiţa şi posteritatea vechilor colonii i şi formează partea cea mai tare şi cea mai însemnată din locuitorii jlui"[1]. Autorul anonim ştie că limba lor samănă cu latina şi italiana; 1 şi mîncarea lor, mai ales mămăliga, îmbrăcămintea, multe obiceiuri i la italieni.

îmărul românilor ardeleni e de 60 626 bărbaţi şi 58 604 femei Ia uniţi, neuniţi de 286 858 şi 271 218.

ecînd la această despărţire confesională, el afirmă că neuniţii sînt cei uiţi. Preoţii lor pot abia să cetească şi să cînte şi totuşi mulţimea li upunere oarbă, pînă la idolatrie; dealtfel ei îşi cunosc legea numai ime. „Abia unul la douăzeci ştie spune Tatăl Nostru." Descrierea ia spunîndu-se că românul e desfrînat şi beţiv, foarte murdar, leneş ui cîmpului, „răzbunător, uşuratec şi foarte aplecat la emigraţie". Dar mb se distinge prin putere şi răbdare, prin „multă îndemînare firească diferenţă faţă de moarte, cu totul specială, care nu se află uşor în măsură la alte neamuri; cei ce se fac soldaţi, ca şi românii în genere, iţi viteji şi inimoşi"[2]. Dacă n-ar fi o rea creştere şi ar avea buni ar lipsi şi defectele semnalate. Dar, mai ales, îi face astfel cum sînt „supuşenia şi robia mai mult ca a sclavilor" *(rnehr als sklavische lănigkeit und Knechtschaft).* Dealtfel conlucrează la aceasta „şi despre- îeral pe care li-1 arată toate celelalte naţii aflătoare în această ţară. că nu au nimic al lor, că puţinul pe care-1 stăpînesc în adevăr stă îejdie să li fie răpit în orice clipă de domnii lor. Ei văd zilnic cazuri li se iau locurile lăzuite în sudori de sînge, cu grea trudă şi muncă, ae deodată, cînd se aşteaptă mai puţin, în schimb, cel mult, pentru o nică plată a lucrului lor, adeseori însă, — şi ar trebui chiar să zic: de cele se ori — chiar fără nici o despăgubire". Şi scriitorul continuă astfel asprul ie acuzare: „Această serbie din cale afară de aspră, această sarcină **peste**

in uberbleibsel und eine Nachkommenschaft der alten romischen Colonien und ksten und beträchtlichsten Theil der Inwohnern von Siebenbtirgen ausmachen ol- germ. 284).

iei natiirliche Geschicklichkeit und gegen den Todt eine ganz besondere und bey Nationen nicht leicht in so voller Maas vorfindende Gleichgiiltigkeit, meistens sein che sich in den Soldatenstand begeben, so wie die Wallachen iiberhaupt, alle brav zhaft.

măsură, pe care le văd ei prea bine, trebuie firește să producă ușurat nestatornicie și multe alte însușiri rele, să distrugă cu totul sîrguința și hă] cia". Și îndată acest pasagiu, de cea mai mare însemnătate, fiindcă un str e acel care afirmă că regimul de dincoace de Carpați era nesfîrșit superior ci din Ardeal: „O dovadă care convinge foarte mult se află la românii cari lq iese dincolo, în Țara Românească și în Moldova. Vedem necontenit, an an, un mare număr de români ardeleni cari trec în Țara Românească și Moldova, dar vedem foarte rar un număr însemnat din românii de dine cari ar veni în Ardeal. Cauza e foarte ușoară de găsit, dacă se ține sa de faptul că fostul domn muntean, prințul Cantacuzino" (cetește: Constai Mavrocordat) „între anii '30 și '40 ai acestui veac (anul însuși nu-mi anume cunoscut) a desființat iobăgia sau serbia în chip solemn și în așa c îneît în Țara Românească și în Moldova numai țiganii îi sînt supuși, pe românii înșii sînt îndatorați să dea stăpînilor lor de moșie numai roi foarte mediocre și o taxă anuală în bani, tot așa de mediocră. Rezultatul că ambele aceste provincii vecine, întrucît nu sînt pustiite de războaie și năvăliri dușmane, se află în deplină înflorire *(in dem besten Fior stehenj* binevoitoarea natură, prin lucrul silitor și neobosit al cîmpiilor și ogoare al livezilor, al viilor etc, dă o producție bogată și binecuvîntată, că țere e mulțămit și îndestulat și că el știe cum că lucrează pentru binele și fol lui însuși, așa îneît se face sîrguincios, de unde urmează că e foarte dep< de a se gîndi la emigrație". Dealtfel și în Ardeal grănicerul reprezintă totul altceva decît iobagul. Cînd se vor lua măsurile cuvenite, „cu vremes va putea crește din aceşti români un popor foarte brav, îndemănatec și lent", *ein sehr braves, geschicktes und vortreffliches Volk.*

Revenind la cler, scriitorul vorbește de cel unit, cu vlădica din B încunjurat de șase canonici, unul econom, altul preposit, un al treilea vica precum și de teolog, de secretariul consistorial. Sînt patruzeci de protop („arhidiaconi"), iar numărul preoților, cari abia pot ceti și scrie, i se a covîrși cu mult adevăratele nevoi ale păstoriților. De partea ceaîa neuniții au pe vlădica lor de la Buda, cu secretarul, „plenipotențiarul", v riul general, notarul general, „arhidiaconul catedralei", optsprezece ase consistoriali, „toți arhidiaconi", și douăzeci și șase de alți protopopi. Sib și Brașovul au clerul lor deosebit, — cum știm „efimeri" greci, bine plă cu o cultură deosebită, pentru „companiștii" balcanici cari se zic „gre Este și un sobor mare și unul mic: cel dintîi prezidat de episcop sau vica cel de-al doilea de un protopop. Apelurile se fac la mitropolitul sîrbesc Belgrad, sau, mai curînd, la cel din Carlovăț, mai bine văzut de guver

Pentru comerțul cu Principatele se dă o tabelă din 1769, scoasă de „Kaiserlich-Konigliche Cammeral-Buchalterey". Ea privește numai impo de vite în Ardeal; prețul boului era de 21 florini și 20 de crăițari și al vaci 10 florini, al vițelului de 2, după socotelile ce se făceau pentru vămi Bran. Valoarea totală a întregii cantități de vite aduse în Ardeal de la era pentru acel an de 67 187 florini și 20 de crăițari. Măcelarii dădeau o su mai mică: 53 015 pentru 1 783 boi, 1661 vaci, 1 159 „torzer" și 475 vi Se exportă din Ardeal postav prost, „wallachisches Kotzentu'ch". Corner păgubit prin război, se poate relua acum, după pacea încheiată la 177

n al treilea informator a străbătut Ardealul după Sestini şi Spallanzani, ror observaţii le-am reprodus în al doilea volum din această lucrare, ui unei scurte, dar interesante *Lustreise im Herbst '796*[1], trece pe la i", unde vede ruinele castelului, vechiului castel al prinţului Barcsai iacul al XVII-lea: proprietarul îi spune că tatăl său a pierdut cu prile-scării lui Horea — „bei dem walachischen Aufruhr" — 20 000 de florini. ntinţi („Benthenth"), paguba pe care i-o declară baronul Orbân e de i. Unii dintre şerbii lui au fost de faţă la prădarea casei, şi pe aceşti ii trebuie să-i vadă el acum zilnic lîngă dînsul. Ofiţerii ţineau cu ţeranii i nobililor. Unul din ei face să fie bătut cutare domn de pămînt din acele şi anume de un caporal, care era şerb al lui Orbân în strigătul: „Schlag erfluchten *nemeş ember",* „bate pe blăstămatul de *nemeş ember".* La ti, lîngă hotar, românii sînt simpli — unii chiar guşaţi —, dar buni; vorbeşte de tâlhării". Cu totul altfel de la Geoagiu (Gyogy) la Zlatna, ânt oameni răi, hoţi, şi din cauza vecinătăţii minelor de aur. La Mintia, nemethy, proprietarul, Alexandru Barcsai, e „rud cum şi-ar închipui i pe un nobil din veacul al XVIII-lea"[2]. La Bobîlna se află mine de fier, nanii soeot că pe vremea jidovilor (aşa numesc ei vremile vechi în gene-i zidea acolo pe fior (auf Eisen gebauet...)".

a *Jurnalul unei călătorii de la Sibiiu peste Bălgrad* se preţuiesc românii atna ca fiind 6 000 neuniţi şi 2 000 uniţi, cîştigaţi zilnic, de preot, care 3. La Abrud, „cei mai mulţi locuitori sînt români neuniţi; după ei mai •oşi sînt unitarii. Sint şi reformaţi, românii uniţi şi catolici". Călătorul ă la Cărpeniş s-a născut Cloşca.

a 1793 se tipărea, la Frankfurt, cu indicaţia în titlu: „Frankfurt şi Lip-in volum anonim de călătorii de la Pressburg în Ardeal şi înapoi, *Reisen ressburg durch Mähren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenburgen m da zuriick nach Pressburg.* El ni va transmite ştiri nouă despre rostul iilor în acele părţi ardelene, unde ei dădură şirul de tulburări provocat inerea îndărătnică la religia oficială, impusă, a unirii şi, la capăt, porni-zbunătoare a lui Horea.

e români începe a-i găsi călătorul amestecaţi cu rutenii, „rusnecii", încă „Wasmar". Moşiile contelui Kârolyi îi par deosebit de bine îngrijite şi beşte de locuitorii cari duc o viaţă mulţămită, fără a preciza carii naţi-aparţin, cînd nu sînt germani. La Careii-Mari vede gimnaziul Piarişti-castelul aceluiaşi conte. Intrînd în Ardeal, recunoaşte că „naţia românilor i număr poate mai tare decît toate celelalte naţii în Ardeal împreună"[3], nt robii ungurilor, şi situaţia lor e mai rea decît a locuitorilor dincolo

Muzeul Naţional din Budapesta, fol. germ. 288.

3o roh als man sich vor einen Edelmann aus dem 13. Jahrhundert vorstellen

Die Nation der Walachen ist an Seelenzahl vielleich t stärker als alle andre Natio-siebenburgen zusammengenommen; p. 199.

de munţi. La „Czog" călătorul află români îngroziţi să nu li se ia ceva bani, ca de obicei. îngrozit e, la „Sobor", germanul nostru, care trebui mănînce, din mînă românească, mămăligă, *Brod von tiirkischem Waizen.* „Baska", în calea spre Cluj, află gospodăria bună a unui preot: fiica Iu Înţelege cu străinul prin vorbe scrise pe hîrtie. „între Baska şi Balea sti pe o înălţime un bătrîn valah, care trecuse de o sută opt ani: privea eaîrr trit la soarele ce era să se ascundă îndată. Capu-i era descoperit, păr ca zăpada-i acoperise anticul cap; o lungă barbă sură-i dădea înfăţiş unui patriarh; ochii mari aruncau foc către soare, dar braţele şi picio'j erau foarte slăbite. Părea că simte primăvara aceasta ca fiind cea din u a lui. Pe iarbă, cu mîinile încrucişate pe piept, el mulţămeşte încă destu zdravăn."[1] La „Gariza" han românesc; în odaia de mîncare „miere, albă, moaşă, ouă, unt, şuncă, făină aleasă, pîne şi toate cele de nevoie". Căn nu s-ar fi putut plăti decît cu patru sute de florini. Se oferă vin vechi oală. Ca mulţămită, „valahul" e descris, după spusa cărăuşilor, ca fric< hoţ, rob al domnului de pămînt, care-i poate da gîrbace şi exploatate ţeranilor. Dar scriitorul recunoaşte că „românii singuri hrănesc neamul gurilor în Ardeal... Ca mulţămită pentru hrana ce li-o dă românul, îl cob mai jos decît orice clasă a omenirii. Dacă românul nu e cum trebuie să motivul e că n-a fost făcut altfel".

La Cluj, oraş nepavat, se semnalează prăvăliile bogate ale armer E vorba de Universitate, de casa Rhedey, în care se dau baluri; la Or Mare puţintel înainte, cum se vede din amintirile unui muzicant gen prinţul episcop avea orhestră şi dădea petreceri cu procesiuni mascaţi stradă. La Turda află tîrgul de săptămînă. Trece răpede peste Aiud, cu rici frumoase şi un gimnaziu. Alba lulia nu-l opreşte mai mult. Sibiiul, pe o mai văzuse cu cinci ani în urmă, Si place; vorbeşte îndelung de fostul gu nator, baronul de Bruckenthal: e apărat de învinuirea că în vremea li fost „răscoala valahilor" prin aceea că nu din pricina lui guvernul civil dispus din început de armată. Se face şi lauda tipografului Hochmei La Avrig se descrie palatul lui Bruckenthal.

îl interesează, în războiul care se urma, şi isprăvile generalului Tui — fiu de general austriac, el însuşi odată medic la curtea munteană - Cîineni şi Cozia; ar fi cruţat comorile mănăstirii, pe care apoi le fură tur< el moare în luptele din pasul Buzăului[3], dar duşmanii nu-i pot avea ca pe care vodă Mavrogheni pusese un preţ de o mie de galbeni[4]. Acesta e des ca „un om care ştia să comunice curaj, dar nu pricepea cîtuşi de puţin ce trei să priceapă un soldat"; n-avea ce era de nevoie ca să ia, cum făgăduise, Ar(Iul. Partea militară o îngrijea un bimbaşă turc; oastea era compusă din „cea mizerabilă adunătură ce o poate da Valahia", „ţigani, fiinţi fără disciplină şi duială, gloată strînsă laolaltă, adusă în ranguri prin bătăi şi foame"[5]; şi supt nuri căutau capete, chiar şi româneşti, pentru a le duce domnului, în schim

'P. 209-10.
*P. 278.
',,Casa Tedesculi" de acolo (p. 389) e a Dudescului, nu a germanului!
*P. 281-2.
[6] P. 285.

ătirii de un galben. Grănicerii români nu-i atacau însă bucuros. Turcii tunuri şi trupe orînduite, dar ajung a-şi bănui vasalul: atunci se dau loile la pasul Vulcanului şi al Buzăului, se încearcă o alta, a lui vodă însuşi, Cîineni asupra Sibiiului, şase sute de asiatici pradă în valea Haţegului, binxbaşa e prins la Rîmnic şi dus la Alba Iulia, prinţul de Hohenlohe ad generalului Fabris, care atacă la baionetă pe ai lui Mavrogheni[1]. In ^789_90 Laudon, în Banat, întreba pe boierii munteni şi pe sîrbi dacă-i răni trupele. Se ocupă ţara, dar proviziile nu ţin decît pînă în decembre, da cade, gerul se lasă, şi bolile intră în oaste[2]. încercarea contra Giur-i, cu tunuri de la Petruvaradin şi Alba Iulia, cade; generalul artileriei

3.
]ălătorul riscă o excursie la Cîineni, cari erau să fie ocupaţi de duşman; ierea e foarte pitorească[3]. Intre Cîineni şi Contumaţă bejenari munteni, rdeie, lucrau pămîntul şi-şi creşteau vitele. Bordeiele i se par foarte cuoamenii cu multă grijă de sine. Şi aici se spune că „aceşti oameni nu osc pe românii din Banat şi din Ardeal ca români, ci li dau alt nume". 3 din Cîineni întrec cu mult pe cele româneşti din Banat; se notează şi ca. Boierii bogaţi, din Craiova, Rîmnic, Bucureşti — scriitorul crede că i ţigani —, locuiau în Sibiiu, dar au trebuit să plece, acuzaţi că voiau sdea oraşul în 1788; femeile-i par gătite fără gust şi lipsite de educaţie; puţine ştiu franţuzeşte. Se înfăţişează lucrul la Cîineni: „truda stator-a soldaţilor, schimbarea sentinelelor, rînduiala arnăuţilor supt condu-îl lor cam aspru Stoian, vălmăşagul pe care-1 căşuna cavaleria şi infanzgomotul muzicii, strigătul ţeranilor cari aduceau provizii[4]. Şi cu acest anonimul recomandă exportul de ulei de nucă de la noi[5]. El laudă seîe ardelene şi combate importarea altora din alte părţi ale monarhiei: de Zips ori de Ardeal, zisă „sileziană", a invadat laşul şi Bucureştii, ustorii greci de acolo vin să cumpere în mare[6]. Casa Barker din Sibiiu dea la navigaţia pe Olt[7].

Î Sibiiu se cetesc reviste germane; e şi un teatru, pe care locuitorii)iilor n-au voie să-1 viziteze.

a întors, se notează Sas-Sebeşul, decăzut: meşterul Oeschlager de acolo, ir din Konigsberg, toarnă clopote[8]. De aici la Deva, Dobra, abia pomen cale un soldat român din regimentul Oross. Lugojul a suferit de pe 'ăzboiului: nouă critică a „Wallachenschaft"-ei, dornică de jaf şi leneşă. aişoara dădea mese prinţul de Coburg. La Seghedin se părăsesc „locuinmânilor[9]". Şi el îi apără: „Ce ar fi Banatul, de n-ar locui românii In Călătorul ia în ocrotirea sa şi pe „leneşa" femeie română, după ce a

297.
301.
327 şi urm. 331.
337-8.
851.
369-70. 401. 421. [r]as wăre das Banat, weun koine Walachen darinnen wohnten? (p. 22).

văzut-o torcînd şi în drumul spre casă. „Ia-o cum o vrei, dar romînce desigur harnice." Iar, dacă sînt „iubeaţe", cum zice Miron Costin, v fi, ca şi la italience..., a mămăligii!

Avem astfel un număr de mărturii şi de judecăţi din Ardeal chiar, din partea saşilor sau ba, care dau, măcar în parte, dreptate poporul mânesc.

Altele viii din ţerile germane. Căci se poate zice că şi în secolul al } lea, din punctul de vedere al „filozofiei" reformatoare, filantropice, car pînea atunci, dacă nu încă din acela al sentimentului pentru dreptul naţ cerînd libertate pentru orice neam, *o chestie românească există.* Şi aed o simţeau duc lupte contra egoismului unguresc ca şi contra despreţul care germanismul administrativ în serviciul Casei de Austria, stă'pî: Ardeal şi în Banat, trata popoarele „inferioare". Beneficiau astfel şi ro de acea simpatie care se adresa către oamenii „primitivi", trăind' în de civilizaţie. Dar şi experienţa personală a călătorilor se adauge pent ei să poată răspinge batjocurile fără margeni de care eram acoperi

N-am la dispoziţie cartea unui Giinter, care a fost prin aceste pă la jumătatea veacului al XVIII-lea. Descrierea, din 1785 a lui Johann marin, în *Reise von Pressburg nach Hennannstadt in Siebenbiirgen,* e în o însemnătate deosebită.

Omul a fost de cinci ori în Ardeal şi spune singur că în 1782 era de in Deva, cînd, cu toată lipsa de pîne, preoţii români nu dădeau voie cr cioşilor lor să calce postul pentru a mînca de frupt. Data aceasta, venir la Pressburg, el trece Tisa la Seghedin, se îndreaptă de acolo, prin Sîn-ty uşul-Mare, la Timişoara, oraş liber de la 1782, în care notează cele două P hause: al sîrbilor, mai vechi, şi cel nou, al coloniştilor germani, unul cu tru, celalt cu o „redută", casa comitatului, „casina", cele două mănăstiri ciscane şi clădirile frumoase din „Fabrik". Trece la Lugoj, oraş romîna oraş nemţesc, cele două cartiere fiind despărţite prin apă: aici află o cafl cu biliard şi admiră castelul contesei „Saro", proprietara celor mai n] terenuri. Pe pămînturile ei, bine îngrijite, direct, Lehmann se îndreaptă Făget, cu două sute de case româneşti şi treizeci poate germane, avînd **lăcaşuri** ale noastre şi unul al minoriţilor din Lugoj; de aici spre „mize Iul" sat Ruşaviţa. Intrînd în Ardeal pe la hotarul cu cruce, el rămîne u din nou, faţă de frumuseţi naturale fără păreche. La Dpbra, supt adm traţia unui maior, sînt două sute de case româneşti, unele frumoase; grăn fac exerciţii numai dumineca. La Deva, între vii, în margenea căreia giţa se descopere o pariziană, domnul de pămînt e contele Haller: sînt castel două sute de case, cu o frumoasă grădină, două biserici catolice, reformată, una singură a noastră; în suburbii stau bulgari. La Orăştie cele trei sute de case sînt ale ungurilor mai ales: i se pare scriitorului că pe 1 biserica fronciscană şi reformată este şi una armenească. La Sas-Sebe sută de case sînt ale populaţiei săseşti mai ales, românii, dar şi saşi. ba c noi veniţi din Baden, stînd în suburbii; este şi o biserică franciscană. Ci preot sas, la Apoldul-Mic locuiesc români, ca şi la Amlaş. Spre Sibiiu se ce prin satul Ruşciori, „Reisdorfel", unde se vorbeşte româneşte de f

cari au şi un predicator luteran; în suburbiile oraşului sînt ţigani.
trece glumind asupra Sibiiului, pe care-1 va descrie poate cu alt
itie că sînt acolo şi românii „civilizaţi" şi romînce „văpsite".
calea lui, Lehmann a văzut ici şi colo pe aceşti „valahi". Locuinţile
adesea umile, cînd nu e vorba de satele grănicereşti; se văd şi fereşti
cu băşici de porc. Oamenii îi apar urîţi, slabi, fără vlagă, cu părul
vesmintele murdare. Copiii cei mulţi nu se pot dezvolta după putere,
a compusă din mămăligă. Unii din ţeranii români se fac cărăuşi, dar
ii străinul e dus de unguri, cari înjură în cale crucile româneşti „gro-
de pe margenea drumului. In cutare casă, dacă bărbaţii erau la jude,
rachiu, femeile coseau, ţeseau, torceau, ajutate şi de fetiţe, pe cînd
e jucau în surcele. A întîlnit preoţi mînînd din urmă vitele pe drum
ia.

i astfel şi din ce a văzut cu ochii elementele necesare ca să răspundă
care se aduce românilor, consideraţi ca „Spitzbuben", leneşi, hoţi,
„Nu e pe lume o socotinţă mai neomenoasă şi mai uşuratecă",
1, „ca aceasta despre un neam întreg"[1]. Oamenii sînt gata să vie
r şi fără plată, cum nu face populaţia germană, care „în genere e cea
soîană, mai necrescută, mai fără simţire", incapabilă de a servi pe
chiar dacă i se plăteşte[2]. Părăsit în mlaştinile Banatului, de cona-
săi, el însuşi a fost scăpat de români, „la prima vedere, fără a li se
in cuvînt". „Calomniatorii unei întregi naţiuni, ucigaşii sufleteşti
norder) ai fraţilor lor oameni" ar trebui să vadă cum înfloresc satele
ilor, cu şcoli, la care, cu toată opunerea bătrînilor, un întreg tineret
ii nemţeşte, dînd tălmaci drumeţilor. Cei ce nu sufăr incultura româ-
să ţie şi ei şcoli ca şi împăratul! Românii sînt soldaţi temeinici,
tejia lor o întrebuinţează în fapte singeroase afară de nevoile oştirii,
mmai că răzbună astfel o jignire, că luptă cu o nedreptate: aşa se face
şi altul intră în pădure ori se ascund la turci, pe iarnă, dînd birul
adăpost; răpede se strînge o ceată în jurul lor şi satele-i ascund de
}re toamnă, avînd nevoie de bani pentru lunile moarte, ei sînt mai
ita de omor. Ard şi sate, tîrguri, ca Oraviţa. Spînzurătorile, care măr-
ioseaua, nu-i sperie: sînt bucuroşi că mor în satul lor; munca silnică-i
3, făcută, mai ales, departe de satul lor. Dacă ar avea preoţi mai buni,
bfel, şi dacă ar avea stăpîni mai buni. Căci sînt oameni pricepuţi,
rile n-au taine pentru dînşii.

ită consideraţia o are pentru femeie, roabă a bărbatului, roabă
a băieţilor. Dăm chiar cuvintele lui: „Pe cît bărbaţii români pierd
araţie cu alţii, pe atîta cîştigă femeile alăturate cu cele de sama lor,
părţi. Romîncele sînt cu totul smerite, prietenoase, plăcute, în
şi foarte sîrguincioase"[3].

giebt keine unmenschlichere, leichtsinnigere Behauptung als diese von einer gan-
în (p. 9).
berhaupt muss man auf der ganzen Reise, weder auf Dienste, noch Nothulf« der
Bauern rechnen. Es ist das grâbste, ungezogenste, gefiihlloseste Volk (p, 11).
sehr die Männerwallachen verlieren im Vergleich mit andern Männern, so sehr ge-
e Weiber im Vergleich mit andern ihresgleichen aus andern Gegenden. Die Walla-
>r sind durchaus demiithig, freundlich, gefällig und sehr fleissig (p. 27).

II

UN NATURALIST GERMAN PRIN BUCOVINA, ARDEAL ŞI MOLDOVA LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Un călător incomparabil mai important decît toţi cei de mai înainte e cunos* tul, celebrul contemporan al lui Spallanzani, geologul austriac Hacquet, au al unor călătorii în Alpii nordici, în alte părţi ale lor şi chiar în Dalmaţia, fraţii noştri de sînge morlahii[1]. Fusese şi secretar al comisiunii econom pentru Carniola[2]. E şi un bun desemnator, de mîna căruia avem, în plan colorate, ţerani, boieri, lipoveni, tătari şi ţigani.

Acest om învăţat, de o mare hărnicie în cercetările sale, ne-a cunosc bine şi prin relaţii directe, locale. A fost prin părţile noastre şi înainte de ai 1789, cînd ocupaţia austriacă în Moldova i-a uşurat călătoria, şi el însuşi mi turiseşte că, viind din Muntenia, a petrecut în Ardeal, prin secuime, ca med poate medic militar, încă din 1763—4, învăţînd şi româneşte[3].

Observaţiile lui, foarte împrăştiate, dar de o mare bogăţie, sînt de difer feluri. Intîi cele mai multe sînt simplele lui impresii de drum. Unde n-a fo La Dorna, al carii nume i se pare că înseamnă: piatră, la Baia, care i se năzj a fi fost de aramă, la Botoşani, la Zvorîştea, unde a cunoscut pe un Şeptil: coborîndu-se — vorbeşte un naturalist! — dintr-o familie unde s-au năs< şepte copii într-o lună, patru rămînînd în viaţă; la Hîrlău[4]. La Hotin a f< în lagărul austriac, şi a văzut pe cel rusesc, în cursul unui asediu în care alij fără artilerie lungeau un asediu împotriva a 8—9 000 de turci cu 180 de tuni exploatînd populaţia vecină românească, pe care ruşii n-o plăteau măc şi unii şi alţii bătîndu-şi joc de femei[5]. Evreii din Polonia şi din Moldova îngrămădiseră după cîştig la imperiali, preţurile erau foarte mici; o pală plină de vişine, o para, o masă întreagă, zece! A întîmpinat pe toate drumui pe nenorociţii cărăuşi din Galiţia, pierzîndu-şi vitele — şi cele care sc£

[1] *Reisen durch die nordischen Alpen,* Niirnberg, 1790; *Physikalisch-politische Rei durch die Alpen,* Lipsea, 1783; *L'IUyrie et la Dalmatie,* Paris, 1815.
[2] II, p. 74.
[a] I, p. XI, 120; II, p. 59, 115-6.
«I, p. 20. **Ibid.,* p. 23, 26.

te de moldoveni, imitînd urletul lupului ca să le împrăştie — şi pră-- se ei înşii de osteneli. A înnoptat şi el pe dealuri, după o zi de rătăcire, tîlharilor. în Moldova apuseană a dat de arnăuţii în serviciul austriac, ii rele elemente ale naţiei moldoA[r]eneşti", „der Auswurf des moldauiilks", călăreţi sălbateci, cu capul ras supt căciulă, în veşminte turceşti, galbene, cu flintă sau puşcă, patrontaş, două, trei pistoale, hanger şi **jvlrf;** turbanul, alb sau verde, era să facă pe şeful lor, maiorul „Gani-i ..viteaz", să fie ucis de husarii cari-1 dăduseră jos: 1-a scăpat numai un e" imperial, pe care 1-a ridicat în sus[1]. A văzut spinii, ceretişul de care au cătanele în lupta de la Focşani. Cîte un român spînzurat ca spion ori hoţi duşi în butuci[2]. Pădurile Moldovei răsăritene, cumplit arse, î de fugari, cari duc cu ei vite, oi, porci. Lîngă muntele Tătăruş stătea, ea lui pe acolo, prinţul de Coburg, care, cu ajutorul rusesc cu tot, .r 25 000 de oameni, iar turcii 90 000, pe cînd la pierderi, faţă de 1 500 riali, turcii înseamnă de şepte ori pe atiţia.

e priveşte Ardealul, el trece în această provincie prin secuime, ai carii i se par a fi nici mai mult nici mai puţin decît pacinaţi, pe cînd saşii, t daci, sau,, adevăraţi italieni dacici". Prezenţa trupelor îl opreşte de spre Braşov. Trecînd muntele în lung spre Bistriţa, află la Uifalău „meistens Wallachen, Romuny"), de lege răsăriteană, cari vorbesc ureşte[3]; din vechiul lor port păstrează numai opincile. Dialectul secunoaşte şi i se pare „neplăcut" *(widerwărtig)* pentru lungirea lui 6, La Reghin află şi unguri, cu biserica lor, şi e tratat cu grosolănie de , care-i cere hîrtiile şi nu le află suficiente, pentru ca apoi, dîndu-şi e e călătorul, să-1 poftească la masă. Şi Hacquet exclamă: „O popor tid oare îţi vei părăsi mîndra asprime? Poate niciodată, ori vor trece nă ce, în general, te vei civiliza"[4]. Bistriţa se ridică între cîmpii rodilanuri de porumb; satele vecine, mari, au case în linie, destul de cuişul însă e decăzut; prosperitatea lui, pe care o hrănea mai ales negoăni, a încetat odată cu a Sucevei. Clădirile cu fereşti gotice sînt goale *ile de sus. Marea biserică n-are cine s-o umple. Locuitorii nu-i plac: „italiană" e făcută din şiretenie, neţinere de cuvînt, laşitate, ca a sînt dulci cu străinul, pe care-1 întreabă „Woher sint ir", pînă ce văd cîştiga de pe urma lui. Sînt harnice mai ales femeile, dar urăsc tot

3re aceşti români ardeleni el vorbeşte cu un mare simţ de dreptate şi ntiment de compătimire care-1 onorează. Ei au pretutindeni cel mai nt, şi oricine-i poate goni de pe dînsul, nu numai domnul de pământ, ;eanul vecin, dacă e ungur ori sas. în schimb, tratat ca ultimul dintre *Auswwf des Menschengescfdechtes,* românul n-are voie, ca ţiganul, opie de împrejmuirea de gard a satelor străine. Cele mai înjositoare înt pentru dînsul: la Bistriţa o femeie pe care miliţia o luase cu sine urla

sprechen aber nicht wallachisch, sondern ungriseh mit etwas huanischem ce-
:, p. ui).
l; p. 136. *i-*, p.
51, 53. *i-*, p.
95.

în piaţa publică supt sfîroul biciului. Niciodată nu i se arată prietenie, şi as fel valahul nu e întrebuinţat la nimic decît la lucrările aspre, servile, şi ce mai joase. Niciodată nu se bucură cu aproapele, nici de bine, nici de zi bucuroase. Numai atunci îi e îngăduit sa se amestece, cînd ungurul sau sas nu poate purta o povară, în care caz românul, ca o vită de povară, are i ducă ce e mai greu, dacă nu tot, şi atunci e bine venit. Altfel, niciodată. St pînul îl stoarce, stăpînul îl judecă. E ca negrul din America în plantaţii, i poate să nu se gîndească la fugă, la răzbunare? Aşa s-a ajuns la recenta „H| riadă". Nobilii, cari n-au nici o grijă de sufletul oamenilor, îi şi ucid fără milj cutare a împuşcat pe judele care nu-i adusese oameni la muncă şi, condamni la 20 de florini amendă, n-a vrut să-i plătească. Fugari dincoace de muu au fost, de aceea, şi nu, cum se zice, din motive de religie, 13 000 de famii numai în Ţara Românească, plătind o contribuţie în valoare de 112 000 fii rini; 11 000 de familii erau din Ardeal. Alţi trec în Moldova, în Serbia, ba auti rul crede că în Siberia chiar. Secuii moldoveni se tot înmulţesc. Numai Polonia, unde serbia e încă mai grea, nu trece nimeni.

Iubirea de libertate e aşa de mare la acest neam, încît cutare bătrîn ţ ran de la Şinca-Mare, a lui Şincai, spunea murind, şi autorul, ca medic, era faţă: „Mor bucuros că nu las nici muirea, nici copiii în robie"[1].

Şi ce buni aceşti oameni: agricultori destoinici, cărăuşi şi călăuzi sigur „Că românul e, în toate privinţile, om, aceasta am încercat-o mai mult dec o dată, cînd locuiam între ei. Cum i s-ar face inima de bună, de l-ar trata *(* pe un frate!... Oricît de aspră ar fi naţia, am văzut la mulţi din ei, timp doi ani, cît am fost între dînşii, trăsături care ar fi strălucit şi la cel mai ciV lizat om. Cît n-a stricat ura şi apăsarea faţă de această naţie a monarhiei, < dată aşa de strălucită *(herrlich)* şi de mare! Oricum să fie, *naţia, româneas(are, şi în ce priveşte mulţimea, ca şi dreapta stăplnire a terii, meritele ei propri,* (als auch wegen des rechtmässigen Besizes des Landes die eigenen Verdienste"[5]

Pe la Bîrgău, Rodna şi muntele Căliman, Hacquet venise în Bucovin de unde prin Moldova sosise în Ardeal. Şi iată cum se prezintă provincia c curind anexată[1], pe care o cunoaştem, cam la aceeaşi dată, prin raportul gen ralului guvernator Splenyi.

Trecînd pe la Horodenca, unde era spitalul de lemn al generalului prii de Coburg, el văzuse Cernăuţul, bine garnizonat, oraş de 600—700 de cas dintre care cele nouă de piatră din dealul Ţeţinei. Pe la Vicov, cu păcin din împrejurimi, ajunge la mănăstirea Putnei, unde poarta stă, pe vreme război, strict închisă. Ştie că aici zac oasele lui Ştefan, „'des grossen Stepha! Vodă", ale soţiei lui Măria, ale fiilor Petru şi Bogdan (dealminterea va desemr şi o inscripţie a lui Constantin Vodă Duca, greşind numai data: 7161); *mo mintele sînt permanent acoperite cu perdele de mătasă roşie brodată cu aur* („goli gestickte rothsammete Decken"). *Biserica e zugrăvită pe dinafară, întreag* cu „nesfîrşite chipuri de sfinţi, precum şi cu înfăţişarea cerului şi a iaduli şi cu îngeri şi draci în toate colorile"[3]. Şi la Sucevita cu douăzeci de călugă

[1]*Ibid.*, p. 116. [2] II, p. 89, 112, 173. [3]Unendlich viele Figuren von Heiligen... wie auch mit Himmel und Holle und n allerley gefärbten Engeln und Teufeln.

aceeaşi podoabă, dar călătorul se sperie de lipsa de moralitate în atitu-
fintilor[1]. Aşa e şi la Humor, unde s-a instalat pitărie pentru trupe, şi
a unde a fost un magazin de provizii. Călugării din Putna nu ştiu ce
bibliotecă — şi aici se înşală: doar acolo funcţionase o şcoală, oarecum
iară, a lui Iacov Putneanul! Ei se încurcă la orice întrebare asupra
iilor istorice, icquet mai ajunge a cunoaşte schitul lui Daniil
Sihastrul, pe care-1
în „Toma". Rădăuţii, „loc mizerabil", cu o „mică, neînsemnată biseri-
neglijată, şi cu o locuinţă părăsită de episcop, mutat la Cernăuţi, lăsînd
vicariu cu ceva călugări. Apoi Frătăuţii, cu şaisprezece case germane,
a, unde iarăşi li se gătise un cuib, un „Sat-Mare" de germani, Siretiul,
eşedinţa episcopală, cum a cetit în Sulzer; aici află pe viitorul împărat
io, cu care vorbeşte franţuzeşte. Apoi Cîmpulungul ţerănesc, schitul
losca, Putila. Ştie schitul lui Mihai Racoviţă la vamă şi dă o traducere
exactă a inscripţiilor; apoi şi biserica Sînt'Onufrie. Suceava, în care
ie vechiul pod de lemn, are cîteva sute de case de lemn, locuite de ar-i
evrei în centru. Se văd, din mărirea trecută, turnuri, ruinele cetăţii:
'useseră, i s-a spus, 70—80 de biserici; acum abia biete, patru. Marele
le curelărie spre Rusia a dispărut. La 1788 a mai fost o pribegie. In apro-
îseamnă mănăstirile „Rinke", Sîntilie, Ilişeşti, de unde a fugit egume-
eletie arhimandritul, satul Zahareştilor. La Iacobeni îl interesează mi-
Lpoi pe la „Ţiţu" şi Dealul Rogozului va trece în Pocuţia. cunoscut
puţină lume boierească, trăind după moda veche. Femeile iese (el o
crede), trecîndu-şi vremea cu cafelele. Dar li descrie costumulj eriu,
rochie, blană roşie cusută cu aur, iar în picioare papuci. Viaţa e : zac
pe sofale şi mănîncă un singur fel la masă (!). De negustori nici înt.
Dar ştie că armenii şi grecii, mai ales cei dintîi, şireţi de şase ori 3Îi şi
deprinşi a lua pe nimic, împrumutînd bani cu dobînzi mari, mină tiţi
boi de îngrăşat şi cai de aceia tătăreşti pe cari-i căuta înainte de în
Moldova maiorul austriac pentru remontă, Cavallar[2]. Pădurile mari, taie
fără regulă şi în care e vînat mult (se arată cu cîte parale se cum-i
cerb şi o căprioară), sînt, în apus, pline de hoţi. Ţeranii sînt oameni i,
dar rău îngrijiţi. La Putna, la Frătăuţi a văzut bătîndu-se la tălpi, a
oamenii, chiar copii îndurînd un număr necrezut de lovituri. Războa-
răspîndit pînă în munte sifilisul.

lîngă român locuieşte ţiganul, care face linguri, coşuri, dar culege şi
lin Bistriţa Aurie. Ţiganii de la Marea Neagră, „pontici", ar fi altă spe-
sălbateci, trăind numai din furt şi din gîcit[3]; Peste român a venit, cu i,
colonistul. Şi Hacquet descrie pe germanii aduşi în parte — opt colo-lin
Imperiu, din *Reich:* la Frătăuţi (16 case), lîngă Suceava, în „Satu-ei
se întind fără margeni, şi se ridică plîngeri contra lor. Sînt trei sate Şti
şi altele secuieşti, fără livezi: secuii se împrăştie lesne[4]. Ruşii au

•ie Gemählden gleich und oft nichts weniger als erbaulich. Wenn der Mahler die
erey hat ausdriickenwollen, sosind oft die Stellungenganz ăla Sanchez (I,p. 105).
> p- 167.
I, p. 223 şi urm.
bid., p. 116 şi urm.

fost aşezaţi numai în Laudonfalva (dispărut) şi în Gurteşti (90 de familii Apoi lipoveni, lucrînd la frînghii, la ţesut inul, vin de la tătari şi din Mo dova, cu toată opreliştea, încă din 1784: ei se află la Varniţa, la Fîntîna-Albă Bănăţeni, foarte săraci, sînt fixaţi la „Luitak", apoi la Molodia, Dragomirn şi „Rosez"[2].

Şi, în sfîrşit, de-a lungul drumurilor se strecoară, îndreptaţi spre Ce] năuţi, spre Polonia, cu voie, fără voie, pribegii boieri ai Moldovei tulburai de război; pădurile sînt pline de băjenari mai săraci[3].

Odată ocupaţia austriacă se întinsese pînă dincolo de Baia. Acuma tos tă partea dintre Siretiu şi munte e în mîinile imperialilor, cari speră s-o păi treze la pace, formînd astfel o nouă Bucovină. Hacquet, în tovărăşia unui m< dicinist rus şi unui teolog „valah", profită de ocazie ca s-o vadă, dar el va înc< pe cu Moldova dinspre Siretiu şi Prut pe care o ţin ruşii, supt comanda lui So ticov la Hotin, a lui Rumienţov odată la Iaşi, iar acum a lui Potemchin - vechiul generalisim locuind lîngă Iaşi, la o casă de boier.

A văzut el însuşi bîlciul de la Mohilău. Oricum, îl descrie cu admiraţi' Aici vin turci, tătari, armeni, greci, evrei, poloni, ba chiar, crede el, france (?), italieni (?) şi germani, fiecare aducîndu-şi marfa: turcul bumbac, cafe capete de lulea, tătarul vite, pe care, cum e obiceiul comerţului în natură, schimbă cu postav şi pînză. Un alt bîlci basarabean ar fi la „Podlipciani", q fapt Lipcani, lîngă Hotin, unde vin turci, români, ţigani, din împrejurimi, ca) trăiesc în bune relaţii, cutare sat primind înapoi pe fostul lui spahiu, ca păst<j al vitelor ţerăneşti*.

Alt bîlciu important, mai frecventat, spune Hacquet, decît oricare di Austria, e la Botoşani, oraş foarte populat, cu o mie de case şi mai mull biserici de lemn, care a scăpat de prada turcilor. Se aduce aici, pentru cun părători foarte luxoşi, şi marfă engleză, franceză, stofe turceşti scumpe pei tru femei, năfrămi frumoase sau tulpane. Greci, armeni, evrei trăiesc în on lîngă localnici, cari nu fac negoţ. Tîrgul Frumos nu samănă cu mândrul li nume: sînt vreo două sute de case în paiantă, cu cîţiva negustori greci[5].

laşul[6], pentru el „Augusta" antică, face mare impresie de departe. I pare lui Hacquet că acoperemintele roşii ar domina. Sînt cîteva case boiereş nouă cu două rînduri şi cerdac, cărora li se zice, ambiţios, „palate", dar altfi e un „sat mare" în mijlocul vastelor curţi şi al grădinilor. înăuntru, locuini cea mai bogată nu oferă decît, după moda turcească, divanul de jur împrejul un dulap, cîteva scaune „occidentale". Bisericile sînt întunecoase, preoţii l ignoranţi. Nu sînt biblioteci, nici lucruri vechi. O singură stradă lungă e ac perită cu lemn, cu „pod". Bîlciul e însă mai mare şi decît la Botoşani, fără mai aminti un şi mai bogat trecut. Grecii aduc stofe de Stambul, de India,

[1] *Ibid.,* p. 127 — 33.
[2] *Ibid.,* p. 132. •I. p. 22-3, 114.
[4] II, p. 32 şi urm.
[5] P. 36 şi urm., 57—8.
•E aici în iunie 1789 (p. 62).

e Chios, muselină, brocart de aur, tulpane de două sute de lei şi mai cu pietre scumpe[1]. Alte mărfuri vin apoi din Austria, Germania, Frandia, ca: mătasă, postavuri, pînză, dantele, galoane, obiecte de metal, 'rimete coloniale, pietre scumpe, mărgăritare. Blănile vin din Rusia, lătorul se coboară pe la Bîrlad spre Fălciiu, total distrus, dar nu merjos, căci aici se află trupele lui Suvorov, în retragere de la Galaţi spre tîrînd după sine bejenari cu vitele, români, dar şi tătari, bulgari, lipouani, evrei cârâiţi[2]., Sîrbi, rău. priviţi, „tătari", foarte darnici, vorbind şte, ar fi fost aşezaţi în colonii lîngă Bîrlad[3]. acolo de Siretiu, Hacquet vede şi înseamnă mai puţine lucruri. La localitate „mizerabilă" şi aceasta, se văd multe biserici ruinate; în re, tot în acest judeţ al Neamţului, la Bîznoşeni (?), constată petrol, t prin Farauanii Romanului şi prin Roman chiar, lîngă care oraş, cu bialbe între cîteva sute de case de lemn, vede căruţa acoperită cu posastru, purtînd crucea albă şi precedată de doi călăreţi, în care se află îimandrit" care e probabil chiar episcopul de Roman[4]. Greci, armeni negoţul şi imperialii au principalul lor magazin. La Ocna, vorbeşte înde lucrul în saline, unde osîndiţii au fost înlocuiţi de comanda austriacă eşteri germani; sarea se vinde în băşici cu doi trei lei „centenariul" *ir),* dar pentru vite ia fiecare cît îi trebuie. Orăşelul e ars de turci, fără i măcar bisericile şi tot ce era de lemn în gropile de sare chiar; locui*x* vitele lor, au fost luaţi de armată turcească în retragere[8]. Foarte amăe descrisă Măgura Odobeştilor[6]. Hacquet află Agiudul distrus, Focşanii iri, cu Mavrogheni aproape[7].

i şi colo, fără sistem, dar şi fără vreo pretenţie, se dau ştiri generale Moldova. O ţară sistematic stoarsă, şi de vodă Moruzi, afirmă călătorul. > de patru ani — şi Hacquet cunoaşte pe fratele acestuia, care face spei lînă lîngă Pesta —, şi de Alexandru Ipsilanti, prins de imperiali pen-Poarta să trimeată în loc pe bunul vodă Manoli. Pentru toţi fanariocuvinte grele. Costachi Moruzi vindea lămîi lîngă Constantinopol — s e fals, —, Ipsilanteştii se coboară dintr-un blănar, Mavrogheni e un ih *(Kuzufalk),* — interesantă părere, care n-ar fi contrazisă de faptul ea din insule, unde elementul albanez, legat aşa de mult cu al românilor, irte bine reprezentat[8].

iată ţara dădea un venit de 2 800 000 de lei pe an, acum nici o treime, are nu e de mirare cînd populaţia a scăzut la abia o jumătate de mi-

'bid., p. 58 şi urm.
>■ 78-80.
*. 90.
I, p. 55.
I, p- 43 şi urm.
>• 57.
'. 95-6.
*• 102: „Ein elender Schuhputzer des Hassan-Pascha, oder ein sogenannter Kuzu-

lion. Dintre dări , capitaţia ar face 200 de lei la un sat de o sută de case: d se ia suma şi cînd numărul caselor scade, aşa în-cît, după o plîngere zădarni înaintea pîrcălabului local, oamenii împung fuga[1].

Şi ce ţară bogată! E ca „o grădină roditoare şi bine sădită". Merele doj neşti ar fi mari „cît un cap de copil"[2]. Numai de la albine, un stup roind ă zece, cinsprezece, se fac 72 000 de lei pe an, pe cînd în Ţara Româneas producţia e cu o treime mai mică; dar Hacquet prevede timpul cînd exph taţii lacome vor distruge poienele şi cu ele prisăcile. Şi e păcat, căci mierea < sudul Basarabiei, pe care cîndva o întrebuinţa şi el, e tot aşa de aleasă ca aoţ din Franţa, de lîngă Narbonne[3]. Nu mai puţin de 40 000 de vite se fierb an pentru cervişul care se vinde la Constantinopol, carnea aruncîndu-se. Pie de miel nefătat, extrem de fine, se trec în Polonia şi, se afirmă, pînă depaj în Asia Centrală. Alături ronţăie prin dumbrăvi patru milioane de capi Caşcavalul de munte, brînza se fabrică de localnici, cari cresc şi porci.

Toate aceste bogăţii le exploatează, cum a mai spus şi aiurea, străii Armenii întrec în lăcomie pe evrei, şi, cu privire la aceştia, călătorul obsei că sînt de o speţă mai aleasă, avînd puţintel, cu barba şi caftanul lor, înfăţişa boierilor. [...] Scăpat de un rău guvern, acest „popor vrednic de milă *(be uernswurdig)* (al românilor) ar putea să aibă ce i se cuvine".

Aproape în acelaşi timp, la 1782, un polon, Mikoscha, a cărui călăto; tradusă în limba germană, s-a tipărit la Lipsea în 1795[5], străbătea Moldţ pe calea urmată de Hacquet însuşi.

La Hotin, cetate cu şanţuri şi tunuri, unde se află, ca negustori, tu armeni, evrei, călătorul, pe care-1 călăuzeşte Giuliani, tălmaciul la hotar, d tr-o familie levantină pe care o cunoaştem, căpătă foarte răpede, fără nic cercetare serioasă a persoanei şi scopurilor sale, carte de trecere mai depa: prin capuchehaiaua moldovenească. In tovărăşia unui armean, trece apo satul Mămăliga, unde Osman-Bairactar, turc supus voii lui Dumnezeu, an teste cuvintele părintelui său despre vitejia polonilor, cari văd astăzi pră şindu-se gloriosul lor regat. „Cine ar fi crezut", spunea el, „că, folosindi de faptul inferiorităţii fiilor faţă de părinţi, muscalul din gheţurile lui va aju să poruncească în aceste locuri şi că Polonia va putea fi împărţită în folosul Dar vremea căderii noastre a sosit."

Dincolo de Prut, vameşul moldovenesc — al cărui rost nu-1 înţelege p nul, odată ce e o singură împărăţie —, pîndeşte, în plin cîmp, pe călătorii i trec. La 6 iunie se porneşte spre Botoşani pe un drum pustiu, fără sate, i lanuri, vinul fiind dat în gropi acoperite cu scinduri.

[1]P. 65 şi urm.
[a]P. 69.
*P. 73 şi urm.
[4]P. 82.
*P. 11.

rasul destul de mare sînt case frumoase, mai ales ale armenilor, cari ui'împreună cu greci şi cu evrei. în fiecare săptămînă e tîrg de vite la care ar putea veni şi negustori din Polonia.

ici drumul e periculos. Un evreu din Polonia care mergea spre Galaţi curînd ucis şi se prădaseră trei turci şi doi armeni cari mergeau spre ata vămii oraşului, a venitului podului (2 lei de car), a pomenii pentru în lucru face pe Mikoscha să nu intre în Iaşi. Cînd soseşte la Vaslui, epunerea domnului, Constantin Moruzi, şi pentru că pusese piedeci cu Polonia, şi de pecetluirea averii lui; paşa cel nou de la Hotin tre-s. Birladul e numai ceva mai bun decît Vasluiul.

la Galaţi regiunea, frumoasă, fusese părăsită de locuitori. Galaţii ort bun, dar n-au decît trei sute de case, în care locuiesc greci, ar-■ei, turci, alături de români. Corăbii vin din Constantinopol pentru in nou patriotul polon se gîndeşte la comerţul pe care l-ar putea face [3]e una din aceste corăbii pleacă el la/22 ale lunii şi, în cale, va vedea)u castelul, Tulcea, pur turcească, cu un alt castel; mai rămăsese ceva 1 care odată de pe malul acesta dobrogean ducea la Ismail. ;ru comparaţie cred bine să adaug aici ce povesteşte despre Ţara iscă în 1791 un călător german, avînd legături cu von Diez, minis-iei pe lîngă Poartă, cu Knobelsdorf, succesorul lui, cu unul din curie-3 la Constantinopol se trimeteau la Berlin. Lucrarea lui, manuscriptă .zi, so chiamă „Tagebuch einer Reise von Potsdam aus, durch Sach-y[T]ern, Steyermark, Venedig nach Constantinopel und zuruck, iiber , Siebenbiirgen und Ungarn (mit einigen Zeichnungen) vom 8 april lay 1799" şi se păstrează la Aiuztul Naţional din Pesta[1], ind din Constantinopol, se pare, unde văzuse în lagăr pe „noul vlah-îai-Vodă" (Suţu), in april 1791, anonimul ajunge la Giurgiu, în ziua jmbre al aceluiaşi an. Cu un mehinendar românesc, el trece Dunărea îşte la Copăceni. Peste Argeş, unde-i cade ceasornicul în apă, se înspre Bucureşti.

tid el aici pe negură, domnul trimete înaintea acestui diplomat prusi-îretarul său. întîia vizită o face trimesul turcesc pentru pace, Ra-li. La ceasurile unsprezece, a doua zi, 9 decembre, în trăsura tri-i vodă, oaspetele merge la audienţă, pe care scurtele însemnări n-o în aceeaşi zi Merkelius, agentul austriac, vine de-1 vizitează pentru la masă, cu însoţitorii, curierul prusian Schmidt şi un anume Bock.

zile de petrecere în capitala munteană, călătorul are legături, neplă-secretarul domnesc Panaioti Kodrikas, de la care capătă o „saubere

area se face cu greutate, trebuind intervenţia unui „Monsieur Ebert";

i şi cu valahii merge şi mai rău decît cu turcii". Popasul se face la Vă-, în ziua următoare, la Brătăşeanca. La 14 e la Cîmpina, „cu cea mai vreme": ar fi vrut să vadă izvoarele de petrol, dar era prea departe[3].

■ german 1072, 2 volume.

ging nur wenig aus und wolte auch die Stein-Ohl-Quellen sehen; es war aber

Peste cîteva ceasuri vin scrisori de la Knobelsdorf, prin tătarii domnului. Pr „Seide" (Zeiden, Codlea), în sfîrşit se face sosirea la Braşov.

Deosebit, în al doilea volum al notiţelor sale, călătorul descrie şi judei împrejurările din ţara pe care cu atîta răpeziciune o străbătuse. Cînd a ven în Muntenia pe la Severin, in toamna anului 1790, a observat antichităţi de acolo, despre care scrie aşa: „Turnul lui Severin *(der Thurm Severin)* aşezat pe un muncel rotund *(einer runden Krupe).* E rotund de jur împreju încunjurat cu un şanţ *(ein gemachts Precipice, als ein Graben),* greu de sui Este un zid *(eine Wand)* gros de douăsprezece picioare, lung de 25 şi lat 20".

Regiunea are „deosebit de frumoşi fagi şi brazi". Craiova se înfăţişea mai frumos de departe. Coborîndu-se la Dunăre, i se urmează cursul, pe Zimnicea, schelă de negustori turci,, cu un han „pasabil", pe la Petroşani („Pi trosban"), „sat mare", cu „o casă deasupra pămîntului"[1]. „în satele de-a lung Dunării, de la Zimnicea pînă la Giurgiu, sînt tot oameni înstăriţi", cu bl bivoli, oi, găini, gîşte, raţe.

Altă serie 'de note, după observaţii asupra grecilor de la noi, dintre *a* mulţi ar fi originari din Trapezunt, iar scanavi din Chios, privesc călătoria întors, din 1791, a prusianului. La Călugăreni „pe Ialomiţa *(sic),* este o vec capelă şi în mijloc o cruce de zid *(gemauert Creuz)";* crede că numele loca taţii ar veni de la vreo mănăstire de călugări. Drumul, mlăştinos, e greu pe vreme bună; podurile sînt „tot aşa de rele ca şi în Polonia". Copăcenii, CJ urmează, sînt un loc „mizerabil".

La Bucureşti e de mirat distanţa mare între case, scîndurile de pe podi „în tot oraşul". Se descrie personalitatea lui Ratib-Efendi, şi, vorbindu-se vizita secretarului domnesc, se adaugă că a venit numai „cu complimeii greceşti, adecă a oferi totul şi a nu face nimic".

Trăsura domnească de paradă avea şase cai şi era întovărăşită de paţ ciohodari, dar era din acelea „cum se află o mie la Berlin". „Un om cumir nu-şi poate închipui cît e de săracă şi pretenţioasă această curte, care ţi pentru fast pînă la 3—400 de oameni."

Ceva mai tîrziu e un călător german care a străbătut în 1802 Moldo^ ajungînd în Bucovina, pentru a trece de acolo prin Galiţia spre Viena. Jose Rohrer a pus în scris, supt forma a douăzeci şi una de scrisori, călătoriile sa

Acest vienez cult, capabil de a îndrepta pe Sulzer în ce priveşte hol rele Bucovinei, a fost bine primit pretutindeni, în oraşe ca şi la ţară, un] a văzut vătafii bătîndu-şi cu cruzime subordonaţii. A fost în casa unui Mavi cordat, cu frumos palat la moşie, la un Balş din Botoşani, desigur Vasi cel cu proprietăţi în Bucovina, care traduce „un roman" al lui Voltaire şi fi o bibliotecă numai din asemenea cărţi. A admirat frumuseţa femeilor, făcî şi unele rezerve. A călcat pragul caselor consulare: a lui Timoni austriac a maiorului rus Malinotti, cu femeia cea învăţată şi aşa de interesantă.

Dar e un om cu gusturi grele de satisfăcut. Decît patul moale, gătit arnăut, preferă laviţa de la han. Se plînge că e prea pompoasă caleaşca tn

[1] Es ist auch ein Haus liber die Erde darinnen.

ra cai. Vede biserici proaste cu popi inculţi, afară de unul din Dorohoi, t pe la Viena şi Trieste, dar care a uitat mai tot. Muzica ţiganilor nu-1 şi-i e silă de robia acestei rase, căreia i-ar permite să scuipe pe capră, ;e consecinţele, cum nu îngăduie boierii neumani, li oboseşte ceremonia lor şi cafelei, pe care o descrie cu de-amănuntul şi i se pare că e obiceiul tă masă boierul să-şi spele barba în ligheanul unde cocoana şi-a clătit laspeţii înşii avînd dreptul de a-şi întinde mînile în acelaşi licvid. Rîde malele colorate, indiene, care se întrebuinţează. I se pare că în casele 2 scrie pe genunchi uzagiul hîrtiei e rar. Se sperie de podurile rudimen-şa de deosebite de cele din Bucovina. Doar dacă-i place la Iaşi, mai urît rice oraş german, casa cu trei caturi a lui Mavrocordat, unde va locui)mn Alexandru Moruzi cel blînd, „prieten al ştiuţilor", ca şi Constantin ti, care va face să se uite zilele „crudului şi răpăreţului" Mihai Şuţu. *1* lipseşte însă, alături de reproducerea unui firman din 16 octombre entru sudiţi, oarecare statistică, însemnindu-se exact de cîţi florini se i cînepa, lîna şi alte mărfuri. în Bucovina, cu 259 de sate, se socot 11 — de familii.[1]

îemerkungen auf einer Reise von der tiirkischen Grânze iiber die Bukovina durch West-Galizien, Schlesien und Mâhren nach Wien, 1804. Rezumat de d. Scarlat îhi, în ziarul *Adevărul,* din 10 novembre 1928.

III

OFIŢERI RUSO-FRANCEZI ŞI RUŞI DESPRE RĂZBOAIELE DIN 1789—92 ŞI 1802—1806[1]

In războiul pe care-l încheie pacea de la Iaşi, în 1793, juca un rol militar portant generalul de Langeron, emigrat francez în serviciul Rusiei — ca Roger de Damas[1] —, care ni-a lăsat întinse şi bogate memorii.

Partea de povestire tehnică — evident cu mult mai întinsă — nu ne p veste[2]; vom culege din ea însă ce se raportă la condiţiile, supt toate raporturi ale terilor noastre în cursul acestor douăzeci de ani.

Memoriile încep chiar cu o descriere a Principatelor. Se dă o privire ist rică asupra lor, începînd de la daci şi de la romani, al căror nume e luat „ complezenţă" (!) de „valahi": „e sigur că ei par să aibă oarecare simiîitudi cu acest popor, aşa de lăudat, dar această similitudine a scăzut foarte, prin v: me şi prin regimul la care sînt supuşi". Autorul recunoaşte rolul nostru de a oprit înaintarea turcilor, dar i se pare că socoteala lui Ştefan cel Mare de primi ca suzerani era poate greşită. Regimul fanariot la care s-a ajuns e jui cat aspru, şi în lipsa de dreptate a divanurilor judecătoreşti. Nu se face n un fel de escepţie — vezi însă mai sus cazul lui Moruzi: „voi afirma că nu exi pe pămînt o ceată de ticăloşi mai imundă decît fanarioţii"; ambiţia de a domn o plătesc cu milioane, pe care le iau apoi dintr-o ţară sărăcită şi *di* la desperare. Şi se înşiră mijloacele de a stoarce bani: confiscaţii pentru tră< re, scoaterea la mezat a tuturor demnităţilor. Şi pentru a sprijini judec sa Langeron citează cazuri văzute: la 1808, un Sturdza, ispravnic de Tecu mehmendar pe lîngă generalul rus, se pierde în faţa unui ienicer, curier tu şi, ridicîndu-se în picioare la ivirea lui, îi prezintă „în genunchi" pipa ceru Grecul Apostolachi Stamo, trecut apoi în serviciul Rusiei, se punea în brî la Bucureşti, în 1811, ca să ajute pe Galib, Reis-Efendi, a se sui pe cal[3].

Descrierea boierilor, cu îmbrăcămintea lor, cu casele lor de ţară, cu cf ria lor solemnă, avînd după sine o gloată în zdrenţe, n-aduce nimic nou. „T

[1] Pe care-1 cunoaşte; Hurmuzaki, Supl. P, p. 100. "
însă despre asediul Hotinului în 1788, p. 85 şi urm. [3]
Ibid. p. 73 şi 353.

itul fin ŞÎ tot aşa de plăcut ca şi vechii greci... Sînt, cum se spune că ,enienii, vioi, uşurateci, inconsecvenţi, caustici, neastîmpăraţi, sediţioşi[1] ziaşti. Mulţi ştiu limba franceză şi toţi foarte bine pe cea italiană."

bine Constantinopolul, dar pe la 1790 i s-a întîmplat lui Langeron ă pe un boier „cu barba deasă şi lungă" vorbind despre Paris, unde nu cu mai multă pricepere decît prinţul Gagarin, care locuise acolo[2]. Pe ii îi descrie ca lacomi şi risipitori (un loc de ispravnic aduce 7—8 000 eni pe an, cel de agă 15—20 000, cel de spătar 15 000, arnăuţii lui fiind aţi hoţi, cel de vistier 30—40 000). Dar sînt deştepţi, buni, şi în alt ir fi şi ei altfel[3]. „Femeile sînt frumoase, sentimentale, galante, dar apa-u crescute[4] şi cu puţină instrucţie": că n-ar şti franţuzeşte e o închi-L scriitorului şi că s-ar pricepe să joace numai hora, care i se pare ridi-alta (el preferă jocul „grecesc", cu conducătorul în urma căruia merg i unite prin năframele ce ţin). Dealtfel recunoaşte că, dacă la 1806 au femei în costum oriental şi jucînd danturi vechi, o răpede revoluţie mpaţie a schimbat şi una şi alta. Se aduc trăsuri din Apus şi bucătari i; tinerii pun fracul.[5]

'petreceri, nu se îngăduie teatrul, concertul de diletanţi. Ofiţerii ruşi ăceau păreau ciudaţi. Lăutarii reprezintă muzica şi „zece pisici într-un t mai plăcute de ascultat decît cei dintîi cîntăreţi din Iaşi". De litera-au habar, deşi se spune că limba e „dulce şi monotonă", destul de bo-

pulaţia de la ţară, 1 500 000, după ce 200 000 au pierit din cauza răz-, e solidă şi, mai ales în Muntenia, îndrăzneaţă. Femeile, brune, de sta-îmoasă, sprintene, se trec răpede. Casa ţerănească e descrisă după reala fereşti nu sînt geamuri, ci băşici. Călătorul îşi dă sama bine că „des-acestor case se potriveşte şi cu cele din Ungaria, din Banat, dintr-o arte a Poloniei şi a Ucrainei". Nu înţelege însă bisericile, care-i par re.şi mai puţin împodobite decît grajdurile din Anglia", aşele, urîte, au în Moldova o mare proporţie de evrei, pe lîngă cari mai 3rani. Podurile sînt infecte. Boierii şi-au făcut case de piatră, şi curtea te mare, **dar** cu puţine podoabe".

cile produc totuşi mult stăpînilor lor: 300 000 de piaştri Moldova, omânească, dublul. Se trimet pe an 100 000 de oi la Poartă. Aceasta creştini doritori de a le libera. [...]

evenimente, Langeron a văzut balurile de la Iaşi ale lui Potemchin, iciparea „damelor ruse care urmau curtea"[6] între altele o doamnă ', fata unui grec sărac, adusă de soţul ei, — „cea mai frumoasă femeie

n Cantacuzino şi un Catargiu sînt chiar executaţi ca hoţi, şi Bujor spune că avea boieri; p. 218.

• 75, nota 3.

• 182-4.

ita lui Manolachi Balş, Catinca, măritată cu Filipescu, fusese însă crescută la rg; p. 186. Cf. p. 187 nota 2; p. 189 nota 2.

• 92!

din Europa". La 10 ianuar 1791 el era pentru întiiaşi dată în Iaşi[1], unde văi pe Potemchin tronînd ca „un sultan pe atît de vesel, pe cît de afectuos, înti cîndu-se în amabilitate, cu curtenii săi[2]. „Am petrecut", adaugă scriitorul,,, p ţine seri mai plăcute decît acelea cînd hazardul m-a apropiat de dînsul la Iaşi Moldovenii, poftiţi la baluri pentru a-l vedea stropit de diamante, erau eoni deraţi ca „ultima clasă a supuşilor lui". In 1791, „sultanul" moscovit dă bali la Petersburg, şi Repnin comandă în Moldova. Langeron revine în iulie Iaşi pentru a relua serviciu supt acesta. La Galaţi, Potemchin stă într-o „pr« frumoasă" casă mobilată de dînsul: bolnav, trece la Huşi, „sat plăcut", şi aici, furios pe toţi că nu se îndreaptă, trimeţînd ofiţeri superiori după mînc rile lui favorite, se aşază la „cerdac", casă de ţară departe de' Iaşi, cinci verşi pentru a se însănătoşa şi a pleca la Moscova.[3]

Pornind din Iaşi în septembre, scriitorul nu e de faţă la ceremoni pentru îngroparea lui Potemchin, rnort în calea spre Nicolaev, la patruzt de verste de capitala Moldovei[4]. Aproape de Iaşi, cu un adiutant şi do slugi, Rumienţov duce viaţă „stoică"[5].

In noul război din 1806—12, apoi, Langeron explică temperamentul doi nilor: „Moruzi, bun administrator", singurul bun; Ipsilanti, de patruz* şi cinci de ani atunci, om de spirit, dar fără judecată şi consecvenţă, **avfl** ambiţia de a fi rege al Daciei[8] îl sfătuia, „ministrul" său, marchizul de J Aulaire, diplomat ales, „om de treabă, dezinteresat", dar de un temperame focos şi gata de hotărîri brusce.[7]

Fără să-şi arate partea, el descrie amănunţit ocuparea Bucureştilor I Miloradovici, după rezistenţa celor trei sute de „arvaţi" sau „arnăuţi", Radu-Vodă[8]: capetele turcilor tăiaţi, cu luminări pe ele, sînt înfipte de a „arvaţi" la scara curţii, pentru intrarea generalului.

Şi el era la Bucureşti, asistînd la balurile care serbătoreau biruinţa. N mai la 18 decembre 1806 părăseşte oraşul[9]. In ianuar 1807 era la Bend unde generalul Hitrovo fură „grîne, lemne de construcţie şi tot ce putea ser la utilitatea şi împodobirea caselor şi moşiilor sale la Odesa"[10]. Tot aşa face cneazul Cantacuzino, care conduce amestecul de greci, moldoveni şi ruşi d care, la Odesa, Richelieu făcuse un corp de voluntari.[11]

Luptele din Basarabia sînt descrise deci de un martor ocular. Langer< se bate la Ismail. El vede cum locuitorii turci din cetăţi, deşi se supun, sî

[1] *P*. 98.
[2] *Ibid.*
[3] P. 184.
[4] P. 105.
[5] P. 106.
[6] P. 109.
[7] *Ibid.* Ci. şi p. 135, 189. Despre consulul francez Reinhard, p. 113.
[8] P. 116.
[9] P. 118.
[10] P. 120.
[11] P. 121. Şi un Ghica în armata rusească; p.131 —2, 175. Un maior Corbea coman regimentul nobililor din Gherson (p. 147). Erau acolo „bandiţi sîrbi sau valahi şi moldovei (ibid). Pentru pandurii lui Curt, p. 164; ei iau Lom, Cimbru şi Rahova; p. 299 şi nota p. 360.

robi în Rusia[1]. De aici excelente descrieri, ca aceea a Chiliei. în acelaşi să destăinuieşte şi intrigile de la Bucureşti, rolul lui Constantin Var- t ofiţer rus în 1769 şi şef al partidului favorabil ocupaţiei, compus din sti, Grădişteni, Brâncoveni şi Nenciulescu[2], al lui Constantin Fili-i cărui fată n-a fost amanta părăsită a lui Miloradovici[3], ci soţia lui[4]. iaşte aici şi pe „micul" Ledoulx, fiul unui cofetar din Moscova[5]. Zu- 3 spaima bucureştenilor cînd s-a aflat de marşul turcilor contra ora r şi recunoaşte meritul lui Miloradovici de a fi oprit panica[8]. I se dă aceasta o sabie de aur.

septembre 1807, Langeron se retrage din ordin de la Ismail. în salu- deresc al turcilor. Dar rămîne, după alt ordin, în Basarabia. Se stabi- ioi la Fălciu, unde vine şi Prozorovschi. Ajunge a cunoaşte astfel pe 3ntul divanului", Cuşnicov, şi pe boiernaşul Crupenschi, „tînăr fin, dezgheţat, moral, interesat"[7], pe Roseti Roznovanu, „cel mai bun cap tă Moldova", şi alţi boieri[8]. A văzut la Iaşi pe foştii voluntari cerînd Lână[9], ă ţara complet ruinată: Focşanii, Rîmnicul, Buzăul pustii, locuitorii

munte, şi numai trei case In tîrgul Troian[10]. El însuşi are lagărul la n apropiere[11]. Descrie şi pe negociatorii cei dinţii ai păcii cu turcii[12]: nci la Iaşi, în casa lui Cutuzov[13]. Totuşi prezintă pe larg Brăila[14]. In afla din nou la Tabac şi încerca Ismailul. Căpătă apoi „corpul de re- menit a ocroti Principatele şi a preveni un eventual atac al austria- E sigur că „a salvat Muntenia", căpătînd recunoştinţa împăratului[16]. Uăsim la Bucureşti în ziua de 5 august 1809, venind din Galaţi[17]. Ex- suşi opera lui de refacere. In Oltenia generalul Isaiev, care trăia cu o considera ţara ca o „mină de aur"[18]: vama putea să deie 25 000 de gal-

lună, 5—6 000 numai de la Zimnicea[19]. Langeron merge şi acolo, şi i arşi îi par a fi fost un oraş frumos. Cunoaşte pe panduri, cari trebuiau eze şi un corp de bulgari[20]. La întors, trece pe la Turnu Măgurele. Cu

. 126.
. 184, 320, 323.
. 134, 138, 158 nota 2, p. 159, 161, 184, 187, 189, 190, 193, 197, nota 1, 199 — 215, 216. B vorba şi de jaful lui Manuc beiu, p. 185,198 nota 1. Pentru Bălţăreţii, iota 1.
î partidul lui, Hagi-Moscu, Facă, Românіţi, Belu, „Stezzio",Mânu; p. 186. Pen- irescu, „nul" şi beţivul Mitropolit Dosoftei, p. 188.
• 146, 156, 186, 323.
, 139 — 40, 142.
• 151.
tid. Un Hrisoverghi, p. 168.
• 152. La Fălciu, bolnav, p. 153, 155.
. 153.
• 154.
• 155. şi urm.
• 159. Pare a cunoaşte şi Severinul; p. 163, nota 1.
• 165.
• 172-5.
• 175, nota 1.
■ 188—9, 190
. 193.
*>*id.*, nota 1.
• 194-5.

puţinele trupe ce are încearcă posibilul, şi aceasta deşi bolnav greu, pe mîni medicilor greci. Totuşi are curajul de a da o luptă biruitoare la Frasina.

Din Muntenia apoi el se cere la Bagration în Bulgaria, la Silistra, und acţiunea rusească nu reuşeşte, şi apoi în Dobrogea. Mai tîrziu colaborează ci Camenschi, în aceeaşi provincie la Hîrşova[1]. I se încredinţează şi luarea Si listrei. Continuînd campania, el e acel care prinde la Razgrad pe Scarlat Ca limachi, „om foarte blînd, foarte politicos şi destul de instruit", pe care trimete la Harcov[2]. La asediul Şumlei are o parte puţin însemnată, dar c pată apoi misiunea de a lua Rusciucul şi Giurgiul. Cinstea se dădu lui Came schi, primit triumfal în Bucureşti; cît despre Langeron, el trecu, în noven bre 1811, prin Iaşi, la Petersburg.

Întors, primeşte conducerea interimară a întregii armate. Aici af] după exilarea familiei Filipescu, ca stăpîn pe Varlam, care exilează pe un V cărescu şi pe un Ghica[3]. Peste puţin era să-l înlocuiască bătrînul Cutuzo care expuse îndată scandalul legăturilor sale cu d-na Gulianâ, apoi d-na L venti, fiică a unei Bărcăneşte, în vîrstă de patrusprezece ani, nepoată a l Varlam[4]. în acest timp Zass pradă la Craiova, unde strînge în două buţi 60 0 de galbeni în aur[5]. Noul comandament dădu însă ordin de a se cruţa nenor cita ţară. Dar o bandă de jăfuitori îl încunjură, şi caimacamul cel nou la Cr iova, „contele" Dudescu, avea ceti mai urîtă reputaţie, ca fost coresponde al lui Pazvantoglu; după Langeron, vistierul Samurcaş merita executa agenţii lui biciuiau copiii şi punuau femeile pe cărbuni. Bezak, viitorul consi Coronelli, „regele bulgarilor", fură. Crupenschi nu era mai bun ca dînşii. C ceagov, venit în ajunul păcii, puse pe Nenciulescu în locul lui Varlam[6].

In 1828, alt război era să mai aducă pe la noi pe bătrînul general: el ^ mărturisi că a găsit o altă generaţie, de care s-a despărţit numai cu lacrimi recunoştinţă[7].

Sarcina de a încheia pacea cu turcii a fost încredinţată de ţarul Alexa dru, nerăbdător, amiralului Ciceagov, bine cunoscut şi prin legăturile lui Pavel I şi prin partea pe care a avut-o pe urmă în apărarea Rusiei contra l Napoleon. Memoriile lui, redactate în limba franceză, cuprind şi ele deci [1] muriri, care se pot adăugi la acelea pe care le prezintă Langeron[8].

Din ele aflăm că ţarul însuşi cunoştea „excesele trupelor ruseşti în M dova şi in Ţara Românească", excese care „au exasperat pe locuitori", „indi genţa şi intriga" care stăplneau totul, incapacitatea lui Cutuzov, lipsit

[1] Descrierea ei, cu moscheile, căsuţele de lemn văruite, grădinile şi micile prăvă p. 239.

[a]P. 251, nota 1. Cf. p. 259.

[8]P. 321.

*P. 327, 381 — 2.

' P. 327, 365, nota 1. Lîngă el secretarul grec Mavros, viitorul general Nicolae Mav (p. 357) şi tatăl lui Cezar Bolliac, medicul Bogliaco, proprietar de club (p. 382), căsăto cu o bucureşteancă.

• P. 389.

[7] P. 184, nota 1; cf. p. 343, nota 1.

[8] Trei ediţii mai vechi incomplete: Berlin, 1855 şi 1858. Leipzig, 1862; apoi în *Bibi thique russe*, VII, 1862; ediţie integrală de Charles Gr. Lahovary, *Memoires de Vamiral Pi Tchitchagof,* Paris-Bucureşti, 1909.

de bunăvoinţă, de răpeziciune în execuţie", fiind prea bătrin şi avînd eter rău. Plîngerile locuitorilor fură încredinţate lui Ciceagov, cu ob-: „nu pot să mai sufăr asemenea grozăvii", ceea ce face să i se atri-! noul guvernator vestita propoziţie, pusă în sama multora: „Li voi ii să plîngă".

ajutător amiralul îşi ia pe pribeagul moldovean Sturdza, fost vistier, Moruzeştii, om crescut, cum ştim de aiurea, în Germania, la Lipsea.

Alexandru, şi el alipit la misiune, vorbea şi scria cinci limbi: viitorul imperial e cunoscutul cugetător şi scriitor politic Alexandre de Stourdza.

armaţii despre ţerile noastre le-a mai luat de la un Barozzi, dintr-o levantină, care încă din secolul al XVIII-lea avea misiuni pe aici[1], cut şi pe Chirico, consulul rus din Bucureşti, pe Nedoba, agentul din pe Fazardi, pe Minciaki şi pe Pini. Şef al cancelariei era Capo d'Istria, preşedinte al Greciei înviate care avu astfel şi dînsul prilejul de a cu-erile noastre, unde mai tîrziu, într-o situaţie mai înaltă, ava legături i Caragea, căruia-i dădu cea dintîi ştire despre „Eteria filomusilor" ca i societate culturală pentru creşterea europeană, în Apus, a tinerilor lentaţi[2].

mandantul în şef al armatei Dunării, flotei Mării Negre şi guvernator ii principatelor Moldova şi Muntenia"[3] pleacă din Petersburg la 20 april ii 1812. în memoriile sale el consacră un capitol întreg războiului venea să-l încheie. Constată întîi că el a plecat de la nepriceperea şi srmanului Budberg, ministru al afacerilor străine, după ce ambasado-onstantinopol, Italinschi, căpătase toate satisfacţiile posibile. în tot cupaţiei, generalii ruşi se mîncară unii pe alţii. Prestigiul armatelor e dispare altfel, şi, după nesuccesul de supt Ismail, boierii ziceau *idărăt* lui Meyendorf, făcîndu-i şi cîntece, o îmbogăţire a cunoştiin-pre literatura politică a timpului. Michelson poartă război cu Vodă : mai mult decît cu turcii. Prozorovschi, duşman al „grecilor", la opt-ani nu putea fi ridicat din aşternut decît prin pahare de maderă şi . Ar fi vrut să treacă Dunărea la Galaţi şi „să meargă spre Constanti-Se vorbeşte şi de risipirea corpului românesc format de Ipsilanti; ne-soldaţii se întorc la vetre ori dezertează la turci. Trecerea Dunării ii comandant Bagration aduce urgia asupra malului bulgăresc, oraşe ind nimicite fără nevoie şi mii de locuitori aduşi de cealaltă parte a ca să moară de lipsă. „Aşa se ajunse a se înşela speranţa popoarelor î atunci aşteptau armatele noastre ce trebuiau să le libereze de relele erau copleşiţi de douăzeci de ani prin războaiele lăuntrice între cîr-ianii Rumeliei."[4] în principatul muntean, chiar în cursul unui an, [1] — mai 1810, trec în spitale peste o sută de mii de bolnavi ai foametei nţilor ce-o urmează.

ga, *Acte şi fragmente,* II, p. 346. Karadja, în *Revista istorică,* pe 1921, p. 181 şi urm. *Revue contemporaine* din 15 mart. 1855 (la Lahovary, ed. citată). isi on parvint â tromper l'espoir des peuples qui jusqu'alors attendaient nos arme deyant Ies affranchir des maux dont ils etaient accables depuis vingt ans erres intestines entre Ies kirtzalines [sic!] et Ies ayans [sic!] de Roumelie;

Furios pe români, ca şi cum ei ar purta vina, soseşte Camenschi fiul. el, în noile operaţii peste Dunăre, strămută peste 40 000 de locuitori ai mi lului drept, cu aceleaşi triste rezultate. Boierii trimet tot ce au la Sibiiu; s tenii se gătesc a fugi şi ei în Ardeal. Mitropolitul Ignatie, un grec, care, a liat la Eterie, se retrage apoi la Pisa, cercetă pe generalisim ca să-i spuie de perarea credincioşilor săi. Aceasta aduse o îndreptare, şi Camenschi ar fi aju astfel „idolul" românilor, cînd moartea-i ia pe pământul lor.

Cutuzov ar fi fost mulţămit că are „şănţuleţul" *(petit fossi)* al Dunării garanţie. Soarta-1 serveşte însă cînd trupele marelui vizir sînt închise în hm Slobozia, lingă Giurgiu, de generalul Marcov. Era vorba de graniţa Siretiul pe care sultanul o refuză hotărît. .

Sosit la Iaşi, în ziua de 31 april, Ciceagov nu bagă de samă că preşedi tele divanului moldovenesc, senatorul Milaşevici, dă de ştire lui Gutuzo cu îndemnul de a iscăli cît mai răpede pacea, — ceea ce se şi face.

în calea spre Bucureşti, află case părăsite, păduri pline de bejenari; [.. Ostile în cartiere prăpădesc ţara; disciplina lor e cu totul scăzută; bolile încuibaseră şi în trupe; la Divanuri viermuiesc consilieri, revizori, interpre secretari; proviziile sînt furate de contabili, aşa încît ţara, cu un venit „peste 1 500 000 de galbeni", nu poate hrăni o armată scăzută. O rechizii de cinzeci de care înseamnă în realitate două sute, ba chiar cinci sut Şi totuşi ţara e o „mină de aur", capabilă de a da anual vreo douăzeci de n lioane de ruble în argint, o cincime din ce dă Rusia. în capitala munteană o Capuă; [...].

Ciceagov încearcă îndreptări; cantonamente sănătoase lîngă magazi de provizii, restabilirea autorităţii divanului, înfrînarea hoţilor, supravegh rea vămilor, îngrijirea producţiei, care constă mai mult în porumb, fiindcă cere lucru de douăsprezece zile, căci pine mănîncă doar boierii, negustorii b gaţi, iar restul griului se exportă. Se gindea şi la o armată românească, su un şef bun, şi redacta un ..proiect de organizare", la răscoala în Bulgaria Bosnia, la un mers spre Adriatică. Voia să facă şi o hartă a PrincipateL Mitropolitul, pe care-1 prezintă ca om „fără prejudecăţi", avînd legături Grecia şi pină la Ali-Paşa de Ianina, pe lîngă care trăise fără a se putea îi păca, departe de a fi trecut în Rusia pentru că fusese arătat cu mîncător carne în post, e întrebuinţat ca să cîştige de la Aii încredinţarea că nu va lup contra ruşilor şi va opri şi pe fiii săi, din armata otomană, de a lupta, ataci chiar pe alţi paşi, credincioşi. în schimb, l-ar fi făcut „rege al Epirului". capătă şi asigurările paşei de Vidin. Peste Prut Ciceagov a trimis pe bătrîi] Sturdza ca „guvernator civil al Basarabiei şi al părţii din Moldova cedate Poartă", cu un regulament special: va trebui, spunea el, că de acolo să lucreze şi asupra spiritului populaţiei vecine (23 iulie). în iulie însă greutăţ din Rusia aduceau chemarea in sprijin a armatei Dunării, — abia 35 000 oameni după stabilirea micelor garnizoane în cetăţile de apărat. La 13 augu Ciceagov ieşea din Bucureşti, trecea la Giurgiu, Brăila şi Ismail, dar el aler la Iaşi cînd primi vestea că austro-francezii ar sta să între în Moldova. Nea verindu-se ştirea, părăsi definitiv Principatele.

■ Locuitorii răscumpără carul cu doi-trei galbeni de fiecare **bou.**

IV

RĂZBOIUL RUSO-TURC DIN 1806—1812 ÎN DESCRIEREA CĂLĂTORILOR STRĂINI

al XlX-lea s-ar putea începe şi la noi de pe Ia 1791, cînd în cererea r munteni de a nu mai fi consideraţi ca locuitorii unui „sangeacat sau ', căci mai curînd i-ar înghiţi pămîntul ca pe cei din Lima sau Lisa- i ca „naţie valahă", se vede înrâurirea imediată a ideilor revoluţiei fran- îndată, la 1802, vedem pe boierii Moldovei plîngîndu-se de aceleaşi turceşti, provocîndu-se la aceleaşi drepturi tradiţionale şi dorind ace- im *orînduit,* „de stat" constituit, avînd deci şi el o constituţie, care va tuturor revendicărilor, in timp de două generaţii, deopotrivă însufle- gîndul reformelor, pînă la triumful acestor idei de refacere şi restitu- reptul cel vechi, îmbrăcat însă în formele nouă ale veacului, prin „Re- îtul Organic", deci constituţional, de la 1834. Pe urmă o literatură ă avîntată va duce mai departe idealul unei naţiuni care acum se va ia singură, peste hotarele Principatelor întîi, peste corpul chiar al Im- otoman, în care ne ţinea sila, pe urmă.

imenea fenomene sufleteşti, adesea greu de observat şi care, mai ales, d scopul şi riscul urmăririi lui, trebuiau ascunse de străin, afară de ca- l acesta însuşi era un iniţiat, un îndemnător şi un sprijinitor posibil se 3, firește, puţin şi tîrziu în paginile călătorilor, preocupaţi de colorate ire lucruri interesante, fără a cheltui multă vreme pentru a-şi da samă i vin aparenţele şi spre ce ţintă se îndreaptă realitatea acoperită de Dar, în ce priveşte prefacerea după Apus în clădirea casei, în port — i şi mai curînd al femeilor —, în felul de petrecere, în ceremonii şi pompe, sînt lucruri care se observă imediat şi a căror pomenire, plină de re- ere, de mirare sau, mai adesea, de ironie, se întîlneşte de la unul din rii străini la celalt.

văzut şi cu atîtea alte prilejuri că aceşti vizitatori vin la noi, nu ioi, pentru încetul proces de transformare al vieţii noastre naţionale, deocamdată, pentru a cunoaşte bogăţii la a căror exploatare ar voi să î, ci pentru evenimentele de politică generală, pentru conflicte mon-

diale, care se petrec pe teritoriul celor două teri româneşti. Veacul al lea nu prezintă însă nici unul din aceste evenimente pînă la acel război ce deschide la 1806 între ruşi şi turci, supt pretextul că sultanul a călcat gara; ţiiîe acordate prin tratate Principatelor, înlăturînd domnii bănuiţi de trăd faţă de ruşi, dar, în realitate, din dorinţa lui Alexandru I de a participa la îr părţirea de pămînturi pe care o deschide glorioasa aventură napoleonian

Altfel, un rus, consilierul de colegiu Pavel Sumarocov, va putea vor în 1799 numai de Basarabia, şi, anume, de ambele maluri, mărgenite cu înal ierburi, pe care le pasc cirezi, ale Nistrului: Tiraspolul, plin şi de romăi Benderul, cuib turcesc, Mălăieştii, cu femeile care merg torcînd, cu alte loca taţi,de moldoveni pînă la Dubăsari, unde, iarăşi, ei nu lipsesc[1].

De la diplomaţia franceză întrebuinţată în Orient de Napoleon I penti scopurile, foarte mari, dar lipsite de baza necesară şi chiar de o definire su cientă, pe care el le avea faţă de Imperiul otoman, ni vin singurele ştiri afară de ale generalului francez în serviciul Rusiei, Langeron, de care ne-a ocupat mai sus — pe care le avem asupra înfăţişării Principatelor în curs acestui război de şase ani, menit să se termine cu pierderea Basarabiei.[1]

Cine scrie e soţia germană a diplomatului francez Reinhard, fost minisl la Florenţa şi în Elveţia, căruia i se încredinţase tocmai în anul hotărît 1806, la 18 mart[2], o misiune specială la Iaşi[3].

Reinhard, cu soţia şi cu un copil, intră în ţinutul locuit de români pe Seghedin şi urmează calea pe care o cunoaştem. Şi scriitoarea vede hoţi furci şi aude de isprăvile bandelor, a căror alcătuire era determinată, cum ştii de abuzurile administrative şi de o grea tiranie, naţională şi socială. „Val hii", în care presupune slavi, îi apar servili faţă de autorităţile care-i apaş şi ea vorbeşte de preoţii lor ignoranţi. In Banat îi place, în treacăt, doar pa cui contelui S., din familia contesei de care vorbesc călătorii germani. Pe Lugoj, ea se îndreaptă spre „poarta" Ardealului şi intră în această provine pe la Dobra, care i se pare un „sat mizerabil", mai ales că diplomatica famil e redusă a dormi pe două maldăre de fîn. Este totuşi şi o bătrînă contesă m ghiară, a carii aristocratică ocupaţie e să crească porci. Orăştia-i apare îni ca un orăşel civilizat, în legătură cu bunul otel pe care-l află aici. Sas-Sebeş' e numai pitoresc. Sibiiul, părăsit de guvern, care s-a mutat la Cluj, î păstrează primblările.

La Turnu-Roşu, unde din partea Austriei are paza hotarului un mai- cu soţia germană, se înfăţişează, cu complimente orientale pentru ministr francez, mehmendarul numit de domnul muntean. Ţara sperie pe călătoar La cel dintîi popas, stăpîna casei se mută în „grajd" pentru a face loc oaspeţ lor, dar patul lor nu e numai laviţa acoperită cu o scoarţă. De aici alaiul, < doi tătari, doi arnăuţi, paznici, mehmendarul şi şaizeci de cai, ajunge „Şirţ", care ar putea să fie Şuiei, în Argeş. Aici se prezintă ispravnicul călar cu o întreagă suită, care, la capătul discursurilor de întîmpinare, după oh

[1] Original german din 1802, traducere suedeză din 1805. Noti{ă de d. C. Karadja, *Revista istorică* pe 1928, ni. octombre-decembre.

[a]Hurmuzaki, Supl. P, p. 344, no. CDLXXVII.

[8] *Une femme de diplomate. Lettres de Madame Reinhard ă sa mere* (1798 — 1815), Par 1900.

)cului, ia mîna lui Reinhard şi o sărută. In casa boierească unde i s-a , locuinţă, nu s-ar fi aflat, pe lîngă măreaţa sobă, decît o canapea. L Argeş i se vorbeşte călătoarei de Neagoe Basarab, de legenda veşni-in cîntec. La biserica, foarte stricată, *lucrează doi zugravi,* — amănunt Mit; călugării, cu toată prezenţa acolo a unui episcop de valoarea lă a lui Iosif, nu ştiu nici o limbă.

ii rău e la Piteşti, tîrguşor cu străzile înguste. Casa boierească e plină niţe şi ministrul francez, desperat, cere imperios să se treacă peste tot călătoriei pentru a pleca imediat spre Bucureşti. în cale se semnalează ul-feodal" pe care-l are castelul brâncovenesc de la Mogoşoaia.

Bucureşti, gazda e iarăşi într-o locuinţă de boieri cu sobă în mijloc. ieinhard se plînge că în casa cu multe divanuri, pe care se tologesc şi nu află oglindă, nici masă de scris. Se primeşte vizita consulului de Saint-Luce, a senatorului Ledoulx, a boierilor. „La izvoare", adecă strău, din caleaşca, ea poate să vadă pe elegantele capitalei fanariote i care i s-au părut de modă grecească, călduros blănite şi vara, şi avînd t un supţire *fichu.*

audienţă, în trăsură de gală, cu şese cai, ministrul se află alături de c, pe cînd consulul conduce pe soţia lui. Ea trece printr-o curte cu găini uri. Şalele străbătute pînă la gineceul doamnei, pînă la „harem", sînt oase, rău podite, îngrămădite cu slugi. Ici şi colo, prin odăile date cu vînd la fereşti perdele proaste roşii, cîte-o oglindă.

? soţia lui Constantin Vodă Ipsilanti, restabilit prin voinţa împăratu-5c, în posesiunile căruia, după ce fusese ca un rege dacic, va avea să-şi iscă viaţa de pribeag, arată „a fi fost foarte frumoasă": o ştim dealmin-n portretul care înfăţişează pe această odraslă, cu faţa rotundă, grasă, mari, cu sprîncenele îmbinate, a neamului Văcăreştilor. E îmbrăcată n, într-o rochie de crep roşu. Fetele de casă poartă vechiul veşmînt ; ca ele sînt şi domniţele. Pentru Sainte-Luce şi tălmaciu s-au pus sca-ele stau pe margenea divanului; doamna şi vizitatoarea se aşază gre-asupra, iar, cînd apare Reinhard, cu postelnicul, se ridică în picioare i saluta. Persoanele princiare nu ştiu destul franţuzeşte pentru a pu-a o conversaţie. In schimb, cu şervetul la gît, d-na Reinhard ia dul-cafea, e stropită şi afumată cu parfumuri.

'oua zi, pe căldura amiezii de 16 iulie, masă la curte. Vizitatoarea e între doamnă şi mătuşa ei, care ştie italieneşte. O interesează mai dă. ..Prinţul Ipsilanti are o fizionomie interesantă; trăsăturile... sînt pul grecesc; expresia e din cele mai atrăgătoare, şi i-ar ciştiga desigur i stăpinului lumii; privirea lui spune mult, deşi mai mult ascunde, 'bit în limba noastră, pe care o vorbeşte curent. S-a interesat de călă-istră şi a făcut să reiasă deosebirea moravurilor noastre"... „— O să ■ mai mult la Iaşi, unde totul aminteşte Europa civilizată." Şi, mai după ce spune că, în două audienţe, domnul a întrebat pe Reinhard poleon are, cum crede el, ceva împotriva lui, pe care, dealtfel, l-ar pu-i: „Hospodarul face impresia unui om foarte deştept, cunoscînd în mici amănunte politica Europei; e ambiţios, viitorul îl nelinişteşte, ea i se îndreaptă numai după socoteala interesului personal". Pare a

se teme, cum o arată postelnicul, de un război, care în adevăr era să izt nească în toamnă.

La plecare, prin acelaşi postelnic şi prin secretarul doamnei, Reinh capătă o tabachere cu diamante, soţia lui două caşmire, pe care binevoieşil le găsi frumoase. Cum tabacherea valora 2 000 de lei, ministrul francez o II lui Parant, agentul francez[1], cu expresia părerii de rău că instrucţiile ce nu-i îngăduie a o primi. „îmi face plăcere să recunosc", aşa se încheie scris rea, „că valahii ne-au arătat totdeauna cea mai mare prevenienţă şi că e recunoscători de cea mai mică atenţie ce li se arăta."

Drumul spre Iaşi trece peste cîmpul de bătălie de la Rîmnic, unde m mendarul arată vechile tranşee năpădite de bălării. Ici şi*olo turme; în Io mlăştinoase ciobani stau în cuşti de răchită, la care se suie pe scară.

La jumătate de ceas de Focşani se înfăţişează ispravnicul cu un alt m mendar, tînăr de bune maniere. Aceeaşi primire solemnă, aceleaşi com mente. Moldovencele vin în rochii apusene să roage pe oaspeţi a-şi amîna j carea mai departe. Ea se face numai a doua zi; doamna-şi trimisese calea pentru soţia ministrului, căruia, de la Paris, Talleyrand nu-i recunoştea dt calitatea de consul-general[2]; secretarul o întrebuinţează. La fiecare popas, află din bielşug păsări şi plăcinte.

La Galata aşteaptă trăsurile de ceremonie, cu perne de brocart, de a şi alaiul. Cu toată ploaia şi noroiul, trebuie să se urmeze ceremonialul. In ostaşii de curte, cu uniforme albe, iar în cap căciuli, Reinhard se înfăţişef cu consulul, avînd lîngă el pe secretariul Fornetti, viitorul consul; lingă so lui e cancelariul Martin.

Doamnei Reinhard nu-i plac nici podurile sparte ale străzilor; nici gubrul" otel al consulatului. Aici are să instaleze frumoasa mobilă de Viei şi va avea răgaz să se certe cu slugi dintre care numai unul ştie franţuzeş dar nu e de ispravă.

In palatul provizoriu al domnului — celalt e aproape gata — are loc *i dienţa; casa e aproape goală, fără covoare măcar. Alexandru Moruzi cîşt şi el, de la început, simpatia soţiei diplomatului francez: e un om bine văz la Poartă, care ţine cu sultanul reformator el însuşi o corespondenţă secre După ce a cetit scrisoarea lui Talleyrand, el vorbeşte în taină despre mar pregătiri ale ruşilor, cari vor să treacă prin ţerile noastre în Serbia revolta se plînge de bănuielile că ar ţinea cu dînşii[3]. Reinhard crede că poate da al gurarea unei eventuale intervenţii militare franceze. Se observă în lum boierească lipsa cadourilor domneşti.

Mai mult îi place însă călătoarei de doamnă, care, deşi bunică, „e în foarte frumoasă; are graţie şi maniere plăcute", e plină de „bunătate înnăscută vorbeşte cu farmec în limba franceză, „şi literatura noastră nu-i e nec noscută". Ea aşază pe vizitatoare lîngă dînsa, pe divan, şi acesteia i se pare ar fi „la o curte din Europa". Doar fetele din casă dacă, mirindu-se de rochi străinei, le şi pipăie.

[1] El moare la treizeci de ani, în novembre.
[2] Hurmuzaki, Supl. I[3], p. 347, no. CDLXXXI.
* Pasagiu] (p. 209) e neclar in traducere. Nu înţeleg ce raport poate avea ambasadoi francez Şâbastiani cu cabinetul din Berlin şi ce legături puteau exista între fanarioţii noş şi „politica Prusiei".

imea-i pare obosită, strivită de robie. Leneşi ca oamenii de sud, trişti din nord. Nici o faţă veselă, nici un rîs pe stradă. Se hrănesc insufi- iin usturoi (sic), pepeni, fructe crude, pîne grea. Negoţul îl au in mîini i nemţi ambulanţi, evrei, „cari strîng mulţi bani, dar cari sînt aşa de 'ători,'de nu-ţi vine să cumperi de la dînşii". Împărţiţi în trei clase, cu lupa rang, boierii, în sujbă pe un an, se închină unii altora, cu sărutări a şi de poale, iar toţi, lui vodă. «

jm'eile sînt „foarte plăcute; de înfăţişare drăguţă *(avenantes)* ca itali- dar nu poate fi vorba la ele de o adevărată creştere". „Obiceiuri ita- somn după amiazi, plimbare „la o vălcea unde e chioşcul doamnei", Copou, între stejari, „unde Domnul a pregătit un plăcut loc deîntîlnire o-enea unui izvor". Se opresc caleştele ca la Apele Dulci lîngă Constanti- se scot pernele şi doamnele se aşază pe iarbă.

s[T]u e teatru, nici alt loc de adunare." Seara, se joacă cărţile. Prilejuri recere sînt nunţile. Astfel aceea pe care a văzut-o la curte, mireasa ple- enunchiul înaintea doamnei, care o ridică şi o sărută pe frunte. Domnul pe mire. Sala tronului slujeşte de biserică; mitropolitul oficiază. „Isaia ieste" îi pare un joc de urşi. Joacă şi cutare femeie care stă să nască. ;e cîteva zile d-na Reinhard o află în pat cu perdele şi perne de mătase, galoane şi franjuri de aur, despletită, dar în rochie de satin alb cusută - şi împodobită cu pietre scumpe; leagănul e o minune. Nunţile ţin le.

•intre consuli, familia Reinhard are legături cu Hammer, orientalistul, al istoric al Imperiului otoman, care şi-a adus mobile de la Constantino- face să-i vie publicaţii. Consulul rusesc, Bolcunov, e un „fanfaron", e relaţiile nu sînt bune. Peste puţin, cînd se petrece schimbarea domni-)are şi agentul extraordinar al Rusiei, grecul Rodofinichin, întrebuinţat ;nt şi în Serbia; la balul dat de Hammer în ziua de 4 octombre, el e zilei", şi uniforma lui plină de decoraţii atrage toate privirile: mic, ne- orbeşte uşor şi mult şi se zbuciumă necontenit; nu se încurcă să critice ierii „trîndavi".

lînd Poarta izgoneşte, pentru bănuieli de trădare, după îndemnul lui tiani, pe Ipsilanti şi pe Moruzi, acesta protestă de sentimentele lui fran- Doamna, care se gătea să între în palatul cel nou şi căreia-i murise unul opiii mai mărunţei, e foarte necăjită, deşi asemenea schimbări nu sînt entru dînsa. Familia pleacă la 1 septembre, cu favoritul lui vodă, bo- Manu. Boierii regretă pe Moruzi, şi poporul „1-a întovărăşit cu binecuvîn- lui, aruncînd pîne şi flori în cale-i ca să-i arate cîte nenorociri a ajutat ^ară". Doamna se porneşte pe urmă spre a-1 găsi la Varna. Gît despre Ip- |) el „se pregătise de mult" şi, supt pretext că merge la Afumaţi, trece Ardeal spre Rusia, lăsînd în urmă „garda" neplătită şi gata de răscoală. 3upă un interegn, în care zilnic boierii ţin divan, prezidaţi de mitropolit, imin Costachi, noul domn, Scarlat Callimachi, soseşte. I se atribuie un ter exclusiv grecesc; ar veni cu greci, a căror atitudine politică faţă de inspiră, mai multă încredere. Caimacamul lui nemulţămise prin totala de interes, pe cînd în largul terii pradă cine vrea. Domnul cel nou gră- sosirea lui, luînd o suită mică şi refuzînd ceremonia îndătinată la Galata; ptă pe doamnă, fata lui Mavrogheni, pentru a îndeplini ceremoniile tra-

ditionale. Cînd Reinhard e primit în audienţă, soarta lui Scarlat Vodă era însă hotărîtă; Rusia biruise, şi domnii mazili erau să fie opriţi în cale şi retrimisi la scaunele lor. Depunerea lui Callimachi soseşte după abia două zile petrecute la curte: trăsurile boierilor se îngrămădesc la consulatul Rusiei, dar, sosind ştirea biruinţii lui Napoleon la Iena, gavanoasele de dulceaţă se îngrămădesc în dulapurile consulatului francez.

Moruzi nu revine, şi n-u trimite măcar un caimacam. Peste cîteva zile Rodofinichin dă ordine în calitate de comisar militar, şi în dimineaţa zilei de 29 novembre avangarda de 600 de ruşi intră, odată cu întîia ninsoare, în Iaşii fără domn. Cînd Moruzi sosi în capitala sa, unde se pomenea ţarul în biserici, Reinhard şi familia fură trimeşi, ca prinşi de război, contra oricării obişnuinţi internaţionale, spre Rusia, pe la Crîuleni la Dubăsari; li se spusese că vor fi îndreptaţi spre Suceava...

Să adăugim că, in cele cîteva luni ale petrecerii în Moldova, autoarea acestei interesante corespondenţe ieşise din Iaşi ca să vadă la cutare iarmaroc de lucruri „folositoare", ţerani cari nu i se par a se ridica mai sus decît „animalitatea", ţigani deştepţi, vioi şi cinici, ca aceia pe cari-i văzuse şi în tabără la Copou — şi ea spune cum boierul Sturza (Scarlat), crescut, cum ştim, în Germania, căuta a deprinde cu lucrul în fabrica sa de postav, întrebuinţînd meşteri germani, un număr de ţigănuşi: aceştia mor de lipsa libertăţii, iar unul din părinţi oferă şaizeci de lei ca să-şi scape odrasla. A fost şi la Neamţ, la Agapia, şi a văzut acolo frumoasele lucrări cu acul pe care le conducea însăşi doamna lui Moruzi[1].

Rapoartele consulare ale lui Reinhard însuşi lămuresc asupra afacerilor politice a căror grijă i se dăduse. Sebastiani era nemulţămit şi de Reinhard şi de Parant pentru că „ofensaseră Poarta". Acesta e cuprinsul rapoartelor trimesului, care sosi, în drumul spre Poartă, la Bucureşti în ziua de 28 iulie[2] şi plecă în ziua următoare. Cunoaştem interesanta lui conversaţie cu Ipsilanti, căruia-i cerea să nu sprijine revoluţia sîrbilor, pe care de fapt domnul din Bucureşti o ajutase din toate puterile[3]. Intre documentele care se păstrau înainte de război în Biblioteca Academiei Române era şi o scurtă descriere franceză a trecerii ambasadorului extraordinar francez, şi aveam copia ei între hîrtiile mele: în momentul de faţă n-o regăsesc, dar originalul se află probabil printre piesele care, în 1916, au fost transportate în Rusia.

Englezul Thomas Thornton, negustor, fost consul la Odesa (1804), înseamnă în titlul chiar al lucrării sale din 1807 (a 2-a ediţie, 1809; multe traduceri), *Starea de faţă a Turciei* — tradusă, parţial, şi în româneşte de Dinicu Golescu (Buda, 1826), după unele semne, după altele de un scriitor necunoscut — calitatea sa de a fi petrecut „cinsprezece ani în Constantinopol şi în provinciile turceşti". Avem dovadă că el a fost şi la noi în nota prin care spune că a

iHurmuzaki, Supl. I», p. 346, no. CDLXXX. •
Ibid., p. 358, no. XDIV.
[3] Cf. *Revista istorică,* VII, p. 142—3; *Bulletin de l'Institut pour l'itude de VEurope Sud-Orientale,* VIII, p. 67 şi urm.

Iaşi cum că un „casap-başa, boier de prima clasă" (!), a fost bătut de u buzduganul chiar atunci, pentru că înşelase la furnituri.

lucrarea lui el rezervă un capitol Principatelor, trăgîndu-şi informaţia ecturi, de la Raicevich la Carra. Cea istorică e de împrumut: observa- filologice n-au vreo valoare. Descrierea însă a dealurilor ce se apleacă isul muntean, acoperite de vii, arată o experienţă personală, dar şi întrebuinţează izvoare din secolul âl XVIII-lea, notele generalului uer. Tot aşa şi în ce se spune despre producţia solului; însă că vinul samănă cu aşa-numitul *cassis* din Provenţa aceasta arată omul care a intr-însul. Dar iată cum rosteşte el impresia puternică pe care i-a prp- îatura terilor noastre: „Am străbătut ambele principate în toate direc- mi amintesc cu o vie plăcere întipăririle ce mi le-a lăsat măreţul şi ro- ul lor peisagiu: şivoaiele care se aruncă în prăpăstii şi şerpuiesc prin reazma încîntătoare a florilor şi a ierburilor călcate în picioare de ce paşte, coliba singuratecă a ciobanului pe vîrful muntelui, muntele 'idicîndu-se departe, mai presus de nouri, acoperit peste tot, afară de le cu zăpadă, de un strat adine de pămînt vegetal şi pretutindeni)bit cu înalţi şi maiestoşi copaci de pădure ori cu o verdeaţă bogată şi — tot acest amestec de frumuseţă, care odată-mi mulţămia vederea, ă interesează în icoana pe care mintea o păstrează"[1], icuitorii pe cari i-a văzut şi în satele de guşaţi din munte, îi fac impresia ipturi îndărătnice, care se cer bătute ca să dea ceva. Yeşmîntul *)oy* ii iălbatec, şi totuşi sînt atît de bicisnici. Toţi îi maltratează: turci, greci, şi ruşi în vreme de război. Cel din urmă caporal austriac loveşte înainte >rbi. De aceea vederea unui dregător, unui străin face ca toată lumea să ii totuşi ce oameni buni! Mergînd cu un francez de la Constantinopol la prin Bucureşti, cei trei arnăuţi ce-i păzesc provoacă spaima obişnuită, teva parale date copiilor sau, dacă nu se aflau pe acolo, cîteva parale nui ţeran ca să cumpere, fără a limita, ceva vin bun din sat şi o mică ă la întors, dovedind sătenilor că n-aveam de gînd a li Stoarcje ni-i dădeau toate din bielşug. N-am întîlnit o îndatorire mai grăbită, şi, ie că neobişnuita cheltuială era prea neînsemnată ca să merite pomenită, am dintr-o casă fără a fi încunjuraţi de toata familia şi uneori de toţi ii din sat, cari de bună voie sprijiniseră trăsura noastră prin locurile ri noroioase, la intrare".

mind în Bucureşti cu treisprezece cai la căruţă, el a auzit zvonul multor ; i se părea ca sînt atîtea biserici şi mănăstiri de-ar ajunge pentru aţele amînduror terilor. A văzut danţul molatec şi voluptos[2]. A asistat notoasa întoarcere a arnăuţilor domneşti, din corpul format în Ţara ească la 1802, după ce-şi răzbunaseră contra unui boier pe care l-ar t la tălpi pentru că-i dăduse afară din casa lui, — ceea ce ni se pare îndoielnic[3].

>ă fi văzut şi în Basarabia „lacul Ovidiului", pe care-1 scrie aşa (p. 354 nota). >i la p. 345,'nota 1, din voi II, ediţia a 2-a, scriitorul spune că a fost pe la noi traveller through the couiilry". '. 347-8.

Nu-i place nici capitala munteană, nici a Moldovei, cu podurile murdai înnoite la cinci-şase ani, cu case boiereşti mari strivind bietele colibe, cu 1 sericile fără gust, greoaie, purtînd icoane „grotesci"[1], cu pivniţile-cîrciume ca otrăvesc poporul. De boieri vorbeşte fără simpatie, dar recunoaşte că a *îi* primit bine în casele lor de ţară[2].

Pomenind şi de legăturile cu străinătatea — aminteşte[3] şi de Staniai doritorul de consulat francez la noi, care s-a prezintat la Convenţie cu An charsis Cloots, reprezintantul naţiilor apăsate —, Thornton doreşte unin noastră. Supt Austria, ea ar opri pe ruşi; supt ruşi ar aduce sfîrşituî Imperi iui otoman. Oricum, „aceste provincii nu mai pot rămînea mult timp supt stăpinire împărţită", dar „nici nu se pot ridica la independenţă cînd puterni imperii le încunjoară din orice parte"[4].

D.C. Karadja a descoperit de curînd şi ciudata călătorie făcută în ţer româneşti la 1817 de un german cu mintea plină de mistice consideraţii re gioase, **J.F.J.** Borsum[5].

Calfă de croitori, de loc de lîngă Hildesheim, el vine în căutare de luc **prin** Liov spre Iaşi, în tovărăşia conaţionalului său Meyer, în vara anui 1817. Din Cernăuţi, el se îndreaptă spre graniţă, unde un vameş voia să î: partă cu dînsul cămăşile care-i erau pe plac, primind în schimb taxă sau ce ce i se părea cuvenit. Pînă la Herţa drumeţii dau de boieri cu arnăuţi, de i gustori poloni, iar în acest sat moldovenesc, cu circiumă evreiască - 6 ţ **rale** prînzul — de ţigani şi alţi indigeni fioroşi. Dincolo de Herţa, în codi vestit, unde se rătăcise un evreu cu lulele, altă spaimă în faţa unor ţera[1] cari se dovediră cei mai politicoşi oameni din lume. Ca să ajungă la Dorohi **tncîinjurăt** cu lanuri de porumb, încă un popas la circiumă: mămăligă la mq şi pat de lemn cu rogojini. Iar codru, iar fricâ şi iar ajutorul dumnezei* prin trecerea unor boieri cu arnăuţi. La Botoşani află ocupaţie, — o sută lei pe an — la un conaţional din Posnania, însurat cu o unguroaică. Aici n nincă harbuji, ascultă muzică de ţigani la cafeneaua cu băncile îmbrăcate rogojini şi văd un vinovat bătut la falangă, apoi frecat la tălpi cu sare.

La Iaşi, dincolo de o regiune splendidă, 20 000 de locuitori în 2 000 caso. între care cîteva palate boiereşti, case de consuli, ateliere de fierari rotari, cafenele cu lăutari, plus un birt german, lăudat foarte mult. Vo Scariat Callimachi trece între luxoşii lui arnăuţi.

în drum spre Birlad, turmele îndreptate spre Constantinopol. Scapi de carantină, croitorul ajunge, pentru a o regăsi, la Galaţi, cu case de bir dar mult negoţ, tocmindu-se la un evreu, între alţi mulţi, care-1 hrăneşta carne putredă, răcituri şi pătlăgele vinete. Zilnic pleacă din comercialul pi

[1] *P*. 363.
[2] P. 370.
[3] P. 373, nota.
[4] P. 378.
[5] *Reise til Constantinopel, Palaestina c' **Ac»yplen** eller aebcnbart bevis paa, hvor naa qen Gud taqer siq af Den, der slader sin* **fcij** ***Iii*** *Ham. Efterarbeidet af David Trauqott Ko Paa Dansk, after den anden Oriqinalalqave af'T. Pli. Hansen,* Copenhaga, 1828. Rezumat *Rev. istorică* pe octombre-decembre 1928.

înă la o sută de cai de olac la casa de poştă, cu un căpitan, un logofăt, şi un tătar. Necontenit vin corăbii care aduc orez, smochine, lămîi, ereale, ceară şi miere, pastrama, brînză, unt şi său.
înd, el observă că Moldova ar număra, in oraşele cu populaţie ames-Q satele acoperite cu stuf şi fereştile de hîrtie unsă, pînă la 550 000 tori români.
luntenia, Brăila, văzută în treacăt, de pe un vas cu grîne, are 10 000 ori. La Sulina patruzeci şi două de vase aşteaptă încetarea furtunii.
/a întoarce după Eterie, va găsi, în 1821, toamna, la Galaţi, numai caselor mistuite de foc.

V

[CĂLĂTORI ÎNTRE 1812—1821]

Ca un învăţat, „membru al Academiilor din Varşovia, Cracovia şi Neapol şi cetăţean polon onorar al republicei trecătoare din Cracovia, vine la Buc reşti, supt Vodă Caragea, contele Auguste de Lagarde, care şi-a publicat 1828 călătoria de la Moscova la Viena prin părţile noastre[1].

In Chiev (iunie 1811) el găseşte ca guvernator pe generalul Miloradovi care comandase la noi. Dar tot aici întîlneşte pe Constantin Vodă Ipsilan căruia-i fusese recomandat de fiul lui, Alexandru, un prieten de la Petersbur; Bogatul pribeag stă de doi ani în oraşul asupra căruia plutea amintirea] Petru Movilă, din neamul înaintaşilor lui pe scaunul Moldovei. Costumul o ental al doamnei, al domniţelor îi aminteşte familia lui Tippoo-Saib, prinj indian. Ipsilanti tatăl avea legături în aristocraţie şi tocmai stătea să facă vizită la Uman, „frumoasei contese Sofia Potocka", cum se ştie o greacă ti Mudania, fostă şi d-nă Witt. Alexandru e crescut de ţarul şi înscris la încep ca iuncăr în cavaleria gardei imperiale, pentru a fi apoi generalul schiloc de o ghiulea în lupta de la Liitzen şi eroul unei revoluţii zgomotoase, dar ne butite.

La Ovidiopol se constată o populaţie românească, deoarece se dă nume de „Lacul Ovidioli" (sic) limanului Nistrului. Lagarde se îmbarcă întii la Od sa pentru Constantinopol, unde se află în toamnă. Aici vede instalarea lui C ragea al cărui nume i se pare a fi Constantin. Trei tuiuri stau înfipte la poar celui numit de sultan, aga ienicerilor îi pune cuca pe cap, caftanul i se arun pe umeri de însuşi marele vizir. Patriarhul îl unge cu mir şi-1 binecuvintea: Familia e la Terapia, dar corturile sînt fixate la Buiucdere, unde se duce cercetare prealabilă domnul cel nou cu ginerii (Arghiropulo şi Vlahuţi), căL pe cai scumpi, cu valtrapuri, şi avînd în urmă paznici bogat înveşmînta'

[1] *Voyage de Moscou a Vienne, par Kiew, Odessa, Constantinaple, Bucarest et H manstadt ou lettres adressees ă Jules Griffith,* Paris, 1824. D.C. Karadja cunoaşte o forr mai întinsă.

[!] în altă serie de amintiri, Lagarde vorbeşte de rolul jucat la Viena de beizadeau general.

dească sărăcuţă e doamna, cu fetele ei, şi la coborîre paicii ţin cozile
■ robi şi roabe încunjură pe măriile lor. Tot la Terapia, Lagarde e
e unui Arghiropulo şi ia parte la o adunare de fanarioţi, cari şi ei fu-
năuntru", între altele un tînăr prinţ grec, care, ca dragoman, întovă-
i ambasadorul turc la Varşovia. Tot acolo face o vizită „prinţului Şu-
are „cele mai frumoase mîni din lume" îi dau magiun. Cîteva zile mai
vede la poarta palatului capul tînărului Moruzi, tăiat, în curtea sera-
„nerecunoscător şi *hain",* spre marea groază a conaţionalilor săi.
^area lui Caragea, cu o muzică oribilă pentru urechile apuseanului,
: acestuia o scenă de carnaval parizian. Supt cuca împodobită cu pene
lungi de „două picioare", în bătaia vîntului, domnul singur e frumos.
i în harabale, suita, femeile, caraghiosul. O mare mulţime stă de pri-

mare, cu dragomanul lui Caragea, losif, Lagarde pleacă, în decem-
> Bucureşti. La Sizeboli (Sizopoli) află un prinţ „Gomnen", foarte cult
ţşte de *Genie du christianisme* — cu o fată, Tarsiţa, deosebit de frumoa-
linsa şi ai săi merge la Varna, iar de aici, în harabale, spre Dunăre,
iii" se duc la laşi cu vreo zece harabale păzite de arnăuţi. Se ajunge
ra, unde comandă Salih-Paşa, care-i dă călătorului un Coran tipărit
îim-Efendi la Constantinopol în 1727, nişte mătănii de trandafir şi o
idaţie către ispravnicul de Călăraşi.
i e „un biet sătucean valah", dar tînărul ispravnic, Bogdan, se arată
Căruţa de poştă, cu un poştalion care văzuse înecarea în apa Rîmnicu-
jui lui Suvorov, îl duce la Bucureşti, oraş cu 80 000 de suflete, 366 de
şi 20 de mănăstiri. E găzduit de vice-consulul francez, Bărbier, ne-
Trece apoi la un boier, unde masa e servită „franţuzeşte". Vine şi „Ca-
e S.", probabil Slătineanu, sora agăi şi văduvă de mare boier, despre
zise la Odesa, unde ea mersese cu tatăl, exilat. Ea cîntă la piano arii
şi prinde inima contelui nostru. La dînsa e şi o vară, călugărită de
itru pierderea logodnicului rus, Lobanov.
i dinţii privelişte e a unui foc cumplit, cu care prilej Lagarde vede lu-
ampierii cu coif şi cu haină romană. Curtea însăşi arsese (de unde:
Arsă).
ncînd scrisorile fratelui pentru caimacamul Arghiropulo, e pretutindeni
mit. După obicei boierii îi fac prima vizită. Oameni culţi, vorbesc gre-
anţuzeşte, ba chiar şi nemţeşte şi ruseşte. II face să zîmbească işlicul,
iiile orientale ale femeilor mai în vrîstă şi ale boieroaicelor de clasa a
-i displac. Restul se îmbracă tocmai ca în Apus. Sînt trîndave, dar fe-
m popor se văd cu greutăţi pe cap şi cu furca între degete, re
vizitatori este şi losif, devenit Şătrar.
Sinul merge şi la Divan (aici anecdota că Alexandru Ipsilanti cerea
lui să-1 întrebe de trei ori la execuţii capitale). La intrare împricinaţii
e. Boierii sărută poala domnului. Vodă judecă, numeşte boierii de a
treia , părîndu-i-se că un curtean n-a fost respectuos cu domniţa
Ralu, îl ;u buzduganul. Ginerii îl ţin de supţiori la plecare. Paharnicul
şi spă-irnăuţii îl urmează.
iltă ceremonie e a primirii la curte a consulului Ledoulx. Vine în tră-
îcedată de arnăuţi, cu şase cai, avînd pe cancelariu lîngă el şi pe supu-

şii francezi în urmă; tabulhanaua sună la intrarea oaspeţilor: cinzeci de t< mari, tot atltea ţimbale, plus trei „musettes" şi şase „oboe", — singura d cripţie ce avem despre ..infernala simfonie". Ciohodarii[-1] duc în sala tronu! Caragea apare supt baldachin de catifea cusut cu fir şi mărgăritare. în fa{ consulul stă pe scaun, tovarăşul lui de audienţă pe sofale. Răspunsul lui v^ la discursul consului e „mormăit" numai. Se vorbeşte, pe cînd umblă dulce şi cafeaua, de politică, de iarnă, de ciumă. Contele e prezintat şi primeşte zi betul politeţei fanariote. Doamna şi fetele din casă, „foarte frumuşele", j mese pe urmă, şi se oferă oaspeţilor şi sunetele unei minavete. La plecare, : vală de slugi după bacşiş şi răpezirea consulului în trăsură, ca odinioară Re hard.

O masă la banul Brâncoveanu, bogat de patru milioane de lei, urmea în mart. Se spală, ca pe vremea domnului al cărui nume 31 purta, mînile felurite săpunuri. Se servesc mîncări după toate gusturile. La desert, boie ar fi oferit musafirului sîmburii merelor ce mîncase. Vinurile sînt variat* bune. Nouă spălaturi, apoi fumigaţii de parfumuri. în saloane se dau, cu feaua, dulciuri şi îngheţată. Fetele Brâncoveanului cintă din piano şi din h pă, din gură, greceşte şi ruseşte, ba chiar danţează.

De acolo primblare la Herăstrău şi la Băneasa, întreţinută de Văcâres şi, ca ultim act ai unei zile bine întrebuinţate, joc de cărţi, pharaon, pîn ziuă.

Nuntă la iubita contelui francez. Primblare două zile a miresei cu zest: în car. Ceremonie la biserică, ospăţ şi bal. Ss joacă „danţul grecesc", cu îm tirea în loc şi ridicarea mînilor peste cap. La cină două făclii verzi, mirositoa se sting într-un vas plin de vinul Arhipelagului.

Primirea fostului Capudan-Paşa, întors din Rusia, urmează. Arnăuţii întîmpină la două leghi, cu muzica. Domnul, venit înaintea oaspetelui, calecă în faţa lui. Dar atunci un capugibaşă trage asupra hainului şi o hij se încinge; capul, răpede rătezat, al lui Ramih-Paşa e dus într-un şal la Bui reşti de unde va merge la Constantinopol. Straja Agăi Grigore Filipescu st bate uliţile, liniştind lumea.

Şi iată a doua zi icioglanii jucînd geridul la Herăstrău înaintea lui vo a 500 de boieri călări şi a o mie de căleşti. O sută de tineri se întreceau dibăcie în recea zi de primăvară.

în april, cu „contele" bogat Dudescu, mergînd la Baden, pleacă am<: zaţul, silit a rupe legătura lui. Doisprezece arnăuţi încunjură pe micul bo cucoşat, vestit pentru risipa lui, care-şi duce slugile şi dulceţile. La Pite un boier local primeşte oaspeţii de cinste, şi cea mai frumoasă mămăligă fi tă în lapte abureşte pe masă. Altă nobilime se prezintă cu daruri: vutci dulceţuri, şi în schimb Dudescu împarte „pastile de şeraiu" din adinei buzunare. Peste podurile de lemn de la hotar se trece cu greu la Ciineni ş" Turnu-Roşu.

Şi, în plictiseala carantinei, călătorul îşi aduce aminte, şi din Wilkjnw de ţara ce părăseşte, cu un milion de locuitori cu un venit de douăzeci de rn oane pe an, cu exportul la Conscantinopol: 300 000 de oi, 3 000 de cai, cu cu zile de boi ce trec la vecinii ceilalţi, cu birul de 10 800 000 de piaştri şi trib tul de 2 000 000, la care se adaugă enormele presenturi. Moravurile nu-i pj

este de fetiţele de cinsprezece şi şaisprezece ani despărţindu-se pentru
toată, abia măritate.
i Sibiiu Dud eseu îl face pe Lagarde frate de cruce, „pe cruce, pe pita,
i" Cei doi „fraţi" merg la operă, unde se dă opereta *Orbii.* A doua zi
ciul cu cai mărunţi, manufacturi, metale. Vînd şi greci din Constanti-
în costume speciale, şi ţigani cu unelte, mai ales cuie. Se cercetează şi
l Bruckenthal, supt conducerea proprietarului. Dudescu e vizitat de
iul, fost secretar al vizirului Mustafa, Manuc-beiu, cel cu hanul, pe care
veniseră să-l taie, dar putuse fugi cu averea aceluiaşi Mustafa, motiv
ăririi lui. Boierul şi contele iau cafeaua la un han de afară, alături de
rii cari beau vin, şi, viind vorba de mizeria ţeranilor noştri, Dudescu
ă că măcar nu-s robi şi că ţara n-are cerşitori. Pe la „Neumarkt", cu
eca Teleky şi colegiul calvin, pe la Sas-Sebeş, pe la Jibot, cu crescă-
vite şi de oi, pe la Orăştie, „unde se vorbeşte aceeaşi limbă ca în Munte-
teranii au acelaşi port ca al „urmaşilor Cezarilor şi Ciceronilor", pe la
cu femei frumoase, şi pe la „Lesnek" (urmează „Esoenesd", „Rosova",
ur"); pe la Făget; se trece în Banat. La Lugoj, unde abia s-au stîrpit
e fabrică pălării ţerăneşti, şi ţigani, veniţi de la Braşov şi în cale spre
id, cîntă. Două staţii duc la Timişoara, — cu frumoase grădini şi femei
iu ca la Sibiiu —, unde se joacă *Hoţii* lui Schiller. La Arad nu se observă
interesant, localitatea fiind atunci neînsemnată. La Rernscho, dimpo-
e semnalează macedoneni negustori. La Pesta, Dudescu, poftit la masa
atorului, prinţul de Coburg-Kohâry, dăruieşte doamnelor care-i admi-
igătoarea preţiosul şal şi turbanul, rămînînd cu capul ras şi cu iminiii

3 la Ludovic, fiul internunţiului von Stiirmer, care venea din Austria
]onstantinopol, avem, în colecţia de călătorii publicată în limba ger-
la Graz, în 1830, o descriere a Terii Româneşti la sfîrşitul anului 1816,
fără îndoială, de tot interesul[1].
trarea se face pe la Turnu Roşu, care e descris cu de-amănuntul, ca şi
arolina, construită supt Carol al Vl-lea, şi cursul Oltului. Călătorul
i să petreacă un număr de zile la carantină, unde se doarme de obicei
3 şi se mănîncă foarte prost. Scrisorile slnt înţepate şi afumate, do
spectul curios al corespondenţei din acel timp.
iruţa de poştă, care trebuia să-l trîntească de două ori, aştepta afară,
patru cai şi maldărul de fîn; surugiii chiuie, şi maşina se porneşte. La
l Loviştii, al carii nume ar însemna „şanţ cu peşti", se găseşte plăieşul
in. De la Cîineni, unde se vede alcătuirea casei de poştă, cu căpitanul,
■Ui, ceauşul şi rotarul, se trece, prin păduri, la Dealul Turcilor, la Poarta
iilor — numele sînt date în româneşte —, la Pripoare, la Sălătruc, pe un
căptuşit cu seînduri de fag. Popasurile sînt căsuţe de lut, acoperite cu
avînd la fereşti hîrtie unsă în loc de geamuri; fumul iese prin coperiş;
l focului stau copiii aproape golaşi, lîngă părinţii lor. Mămăliga e întinsă

Vaschenbibliothek der wichtigsten Reisen, hggb, von J. Jăck, fasc. LXXII. Traducere
i în Iorga, *Scenes et histoires du. passi roumain,* Bucureşti, 1902, p. 30 şi urm.

înaintea tuturor. Tînărul Stiirmer observă îmbrăcămintea de vară a oar nilor, care „samănă absolut cu a strămoşilor lor, aşa cum sînt înfăţişaţi Columna lui Traian". Dar „toată înfăţişarea de afară vădeşte o mare neîng jire şi o adîncă decădere către animal". Chiar acei dintre locuitori cari nu s guşaţi au „sufletul însemnat cu marca robiei": „între locuitorii Turciei europ< românul e acela căruia-i pasă mai puţin că şi-a pierdut libertatea". Pe pămînt aşa de bogat trăiesc abia 650 000 de suflete.

La Curtea de Argeş, „tîrg mare cu o biserică mănăstirească, ce se zic fi cea mai frumoasă din Ţara Românească"; şase altele se mai află în loci tate, „Se văd încă ruinele vechiului castel al domnului şi multe case de piatr

Prin Măniceştii lui Radu cel cu evanghelia din vremea lui Petru Vc Cercel, pe o cale bună, se ajunge la Piteşti, în mijlocul unei cîmpii bogate porumb şi orz: mănăstirea pe care o vede e desigur Trivalea, clădită de v dica Varlaam în veacul al XVII-lea; se mai văd „opt biserici şi multe *a* impunătoare". Podurile de pe străzi sînt ca pretutindeni.

Prin Cîrcinov şi Găieşti, prin Bolintin, Floreşti, se ajunge, luîndu-se calul de ajutor al unui biet om de pe drum, la Bucureşti, unde Stiirmer trage la agentul austriac Fleischhackel de Hakenau.

Cu caleaşca agenţiei el străbate podurile aşternute peste murdăriile a< mulate şi vede, în lipsă de alte monumente, bisericile, care i se par să ai „cinci şi nouă turnuri". Nu-i plac zugrăvelile, care sînt aşternute şi pe dinafa: cu „înfăţişările grotesce de sfinţi şi scene miraculoase". Zidurile le încunjoa Mitropolia şi locuinţa vlădicăi sînt cele mai frumoase. La Colţea, pe turn văd „două statui reprezintînd doi ostaşi înarmaţi după obiceiul german la începutul veacului trecut şi avînd puşca pe umăr". De biserici sînt lega şi hanuri, ca al lui Şerban Vodă, plin de mărfuri. Călătorul ştie că este o bis rică a catolicilor, în legătură cu mănăstirea franciscanilor şi aflătoare su ocrotirea episcopului, ce stă la Nicopol; Austria are dreptul de protecţie. As pra bisericii luterane se întinde protecţia ambasadorului Suediei la Consta tinopol. Evreii n-au decît o singură sinagogă.

Ca stabilimente de cultură este liceul grecesc — cu dascăli vestiţi, şi chi cu bibliotecă publică.

Circiumele sînt în parte prin pivniţi; cafenelele n-au bună reputaţie.

In audienţă la vodă Caragea, el vede, într-o odaie văruită, foarte simp] pe un divan, scriind pe genunchi, un prinţ care „uneşte cu un exterior noi multă educaţie şi perspicacitate". După obicei, domnul se ridică şi-şi dă cu puţin pe spate. Se aduc ciubuce, şi Caragea chiamă slujitori bătînd din palm Convorbirea, în limba franceză, vădeşte la voevod „o judecată pe atît de p trunzătoare, pe cît îi erau cunoştinţile de întinse". Pe păreţi se văd portrete familiei domnitoare în Bavaria, şi al prinţului Eugeniu de Beauharnais, fo vice-rege al Italiei, care era ginerele suveranului bavarez; împărăteasa Au triei, al carii chip se află alături, aparţinea aceleiaşi familii. Vodă nu ştie ner ţeste şi cere traducerea inscripţiilor. La plecare, îmbulzeala personalului duj bacşiş, ca la Constantinopol, dealtfel. Arnăuţii, şaizeci la număr, în uniforn roşie, fac strajă. Oastea n-are, în total, decît două sute de oameni[1].

[1] Dar o corespondenţă munteană la capătul cărţii lui Wilkinson (v. mai deparl arată că *patru* sute de arnăuţi au petrecut pînă la hotare pe Vodă Caragea în fuga li

»rii încunjură pe domn la divan, făcînd cruce la intrarea în sală. Au
ngă şi, adăugim, toioge. Vinovaţii sînt pedepsiţi cu bătaie, şi pe burtă,
a urechilor şi mîinilor (?), cu trimiterea la ocne. Cind se rosteşte osînda
;e ştim că se întrebuinţează ştreangul: deci punerea capetelor în par
si patru de ceasuri e un obicei turcesc, care nu se obişnuia la noi decît
i'mai depărtate, pentru trădare.
Inirile dintre boieri sînt ceremonioase: se ridică puţin işlicul şi se
;ă peste umăr o sărutare. De fapt, se sărută **mina** superiorului, care
e frunte. La vizită, se lasă papucii afară ori se depun pe scările diva-
aunele fiind pentru străini mai mărunţi. Cei ce se află pe divan cu pi-
supt dînşii salută, şi ridicîndu-se, pină ce noul venit se aşază. fracţia
cea mare e jocul de cărţi, plăcerea cea mare extremul lux în *i* şi în
călește, căci „toată lumea umblă pe sus, numai poporul se întîl-
jos'". Primblările la Herăstrău, cu chioşcul, la Colintina şi Cişmeaua -
ogheni, în alt foişor — este şi foişorul de lemn pentru foc, frumoasa
Sfîntuiui Elefterie, între vii şi grădini, cu bisericuţa singuratecă —,
neile.
partea lui, omul de rînd se distrează cu cîntecul ţiganilor, cari sînt
să înveţe „şi ariile cele mai grele".
ci nu se văd decit doar ca negustori în treacăt; lîngă domn, divan-Efen-
ice, judecă, face rapoartele sale. Corespdndenţa o poartă în ţară lip-
r călăraşi duc cea cu Constantinopolul.
3Înd de ia Bucureşti, Stiirmer trece Argeşul pe trunchiuri de salcie,
lăceni, Fălăstoace, Pietre şi Daia, el ajunge la Giurgiu, ale cărui maha-
ndreaptă către marele lac Greaca, cu bielşug de crapi. Pe o şeică se
ia, nu fără greutate, la Rusciuc.

VI
CALATORI STRĂINI ÎN AJUNUL DOMNILOR PĂMÎNTENI

N-avem o bucată de vreme, de la 1812 pînă la 1817, nici un călător care străbată Principatele. Şi cu toate acestea e o epocă interesantă: aceea în ca sistemul de guvernare prin fanarioţi şi intimii, servitorii, credincioşii lor. ca va fi ameninţat un moment, cînd, la plecarea, în 1818, a lui Ioan Gheorel Vodă Caragea din Bucureşti, boierii propuseră o domnie indigenă[1], ia ul[J] ma-i înfăţişare, care în ambele teri e în legătură cu noua cultură naţiona grecească, mai puternic reprezintată în Bucureşti prin Academia cu profeso de frunte din toate părţile elenismului[2], şi mai puţin în Moldova, şi cu no ideal ieşit din această cultură, care aduce pînă şi introducerea, totuşi timk şi sporadică, a limbii greceşti în administraţia terii.

Dar pentru anul 1817 avem doi străini cari străbat amîndoi tot numi Moldova: un englez medic şi un francez, ofiţer pribeag, urmărit de poliţia re tauraţiei bourbonice.

Cel dintîi, William Mac-Michael, academician în ţara sa şi misionar ştiii ţific al Universităţii din Oxford, plecase din Moscova, împreună cu un expl(rator în India, Legh, în decembre, 1817. Încă de la Ovidiopol, în calea spi capitala turcească, el gustă „vinul moldovenesc", care se exporta deci şi î această direcţie, ca şi în Galiţia, în Ardeal. La Dubăsarii-Noi, tîrguşor strin în jurul circiumelor împărăteşti şi al carantinei, se ajunge Nistrul, care nu m; e hotar al Moldovei [...]

Pe malul moldovenesc, pustiu. Se caută o căruţă, şi se capătă obişnuiţi vehicul al poştei, cu cinci cai mărunţi şi iuţi, a carii groază o prinsese englezi înainte de a-1 vedea cu ochii. Vizitiul are capul strîns într-o năframă ca cealma, după datina turcilor vecini.

Ţara nu şi-a schimbat caracterul în nimic; umblă şi banii turceşti de ma înainte, şi plata poştei — ale carii socoteli le avem chiar pentru această dom

[1] *V. Revista istorică,* III, p. 3 şi urm.

[2] V. *Analele Academiei Române,* XXXVIII, p. 379 şi urm.

Scarlat Vodă Callimachi[1] — e de douăsprezece parale de cal pe ceas[2].
inău, noua capitală, strada tîrgului are tot dughene de modă veche
ia „clădiri joase acoperite cu șindilă", cu ferești goale asupra cărora
jentru noapte obloanele de lemn; negustorii, — pe cari-i știm români,
'meni, cu un episcop și, ocupînd o stradă întreagă, cîțiva evrei, mai ales
- vînd „miere, smirnă, piper, săminţuri de tot felul, stafide, porto-
c'ioasă, sodă", precum și sare, in bolovani, care se desface cu 10 parale
;hiul negoț cu pește de Dunăre, dar și de Nistru, de la Bender, se men-
alte părți ale orașului sînt case boierești de piatră. Aceia dintre frun-
jldoveni cari au rămas supt stăpînirea străină se primbla de Crăciun
3 luxoase. Sînt mulți ţigani, și un taraf de lăutari cîntă la fereastra
ilui. Mac-Michael dă o bună descripție a lor, arătînd meseriile multe și
eosebite pe care le practică: lăieții călătoresc în grupe de cinzeci, șai-
Dorturi, plătind un „oboroc" de 18 lei pe an pentru fiecare cap de fami-
nt îngăduiți să cîștige și pe sama lor. în ce privește pe ruși, nu se văd
ițeri cari se primbla pe străzile Chișinăului.

ia Chișinău la granița cea nouă din apus drumul era foarte rău și,
i aceasta, tulburat de hoți, „sîrbi și arnăuți", ascunși prin păduri. O
se petrece la căpitanul de poștă, într-o căsuță avînd băşici în loc de
i și ca mobilă obișnuitul divan. Ţara e foarte bogată în grîne și în vite,
exportă pe la Mobilau, ca și pe la Gameniţa.

la Sculenii-Ruși, unde colonelul împărătesc s-a îmbătat de sfintele
ri și strînge de gît, „cordial", pe englezi, speriați, se trece Prutul pe
plătindu-se totuși vadul șase lei, plus trei lei bacșiș vameșilor și alți
în schimbul „cinstei" obișnuite, secretarului paşapoartelor. Sculenii-
eni, cu străzile pline de cară și butoaie, cuprinde contrabandiști greci
în cafenele, pe lîngă ţerani cari, pe pămînt, joacă cărțile.

un drum mărgenit de frumoase case boiereşti se ajunge la Iași, unde
i la vice-consulul englez, reprezintat, în lipsă, de dragoman, un grec io-
n Gorfu, care povestește călătorului prin ce vicisitudini a trecut mai
id ţara și dă știri asupra boierilor, unii foarte bogați, cu un venit anual
30 000 de galbeni, cari-l cheltuiesc și în joc de cărți, singura lor dis-

aşul i se pare vizitatorului un amestec de biete căsuțe și de clădiri de
lă, mai ales din vremea ruşilor. Observă biserica Trei Ierarhilor, cu
rile care, i se spune, erau odată aurite.

1 dintîi gînd al drumeților, treziți de clopotele și toaca multelor biserici,
.da pe domn. Audiența fu zăbovită de moartea unei nepoate de fiică:
era chiar domnița favorită a tatălui ei. Mac-Michael descrie alaiul de
întare: preoții, sicriul îmbrăcat cu mătasă verde, cu trupul cel mic
?rit, mulțimea arnăuților în haine de paradă, caleștile, care sînt soco-
"ăcăcioase, cu femeile din casă.

. 13 ianuar 1818, ziua audienței, călătorii merg la curte, aşezată atunci
inta casă de piatră care a adăpostit Universitatea ca să fie apoi Facul-
e medicină. O trăsură deschisă duce acolo în tovărăşia dragomanului, un

orga, *Studii și documente,* **XIX,** p. 97 și **urm.**
0 de **lei** fac o liră sterlingă-

corfiot. Englezii intră prin poarta, păstrată încă, deasupra căreia se văd i sculptate armele Moldovei, iniţialele lui Alexandru Vodă Callimachi, tatăl Scarlat, şi inscripţia că aici e uşa dreptăţii. Multe călești aşteaptă în ograc fiindcă e ziua cînd pentru un nou an se împart caftanele boierilor. Cel ce în primire blănile şi conduce e un măscăriciu săltăreţ, dacă nu un simplu arnă prea vioi şi iubitor de bacşiş. Sala tronului cu semnele judeţelor pe pare cele rămase şi cele pierdute, apoi aulă universitară, avea în fund tronul, deasupra arcul şi tolba. Dregătorii curţii aşteaptă împreună cu slujitorii oşti şi cu consulii, al Austriei şi al Rusiei, von Raab şi Andrei Pisani, care aceq din urmă avea să-şi lase oasele la noi[1].

Solemn, vodă intră. Postelnicul şi alt mare boier îl ţin de subţiori, slab, bolnav, îngrijorat. La „patruzeci" de ani pare zdrobit de greutăţile siW ţiei sale. Căci e foarte harnic şi face, ca şi Ipsilanti în povestirea d-nei Reinhar rapoarte directe la Poartă. Foarte mult stăpînit de cultura constantinop litană în care trăise, el ţine un discurs în greceşte despre datoriile unui *h]* funcţionar. Cu postelnicul la stînga, grecul Negri, el împarte toiegele boierilc şepte la număr, cari, cu caftanul pe umeri, suie cele cîteva scări pînă la estrai care-i sprijine jeţul. Sărutînd mîna şi poala, cel numit trece, prin asistent dus de acelaşi postelnic, şi afară caimacamul îl prezintă în calitatea lui o: cială mulţimii adunate. *Foarte interesant amănunt, care dovedeşte şi el pârtii părea poporului la toate actele de guvern.* Postelnicul ar fi primit în daruri pînă la 100 000 de lei. Dragomanul, care nu uită să spuie oaspetelui că domn se trage dintr-un „ţeran moldovean", dă şi însemnarea dregătorilor moldov neşti, însemnînd şi numărul de scutelnici ce revine fiecăruia, de la 40 la

După ce Scarlat Vodă dispare, cu acelaşi ceremonial ca la intrare, vii momentul audienţei. Afară de economiile pe care le-am întîlnit de atîtea o se înfăţişează convorbirea, cu condoleanţe pentru moartea principesei Carlo de Anglia şi cu întrebări despre Moscova şi despre îngrămădirea de trupe n seşti spre notarul apusean.

Mac-Michael a văzut şi straja laşului, trecută în revistă acasă la hatma: Constantinică Paladi, ginerele domnului. O maşala e înfiptă în mijlocul curţi este şi muzică, „o tobă şi un fluier". Păzitorii sînt îmbrăcaţi turceşte, fără ni o uniformitate; unii n-au încălţăminte; multora le lipseşte orice altă armă dec iataganul sau pistolul de la brîu.

Boierii, pe cari i-a şi zugrăvit, trec în călești sau şi călări, cu pompă mari vizitiul are uniformă de husar, arnăutul din coadă, cu ciubucul stăpînului mină, e scăldat în aur. Spre seară, între patru şi cinci, trăsurile cu doi cai act periţi cu valtrapuri mari albastre duc la Copou bărbaţi şi femei, peste poduri, scuturătoare. Pe urmă vine jocul de cărţi: joacă toţi, cu aga, „prefect de pol ţie", în frunte; pierd şi pînă la 500 de galbeni pe seară. Un aventurier polo a făcut avere cu norocul lui, începînd de la inelul de pe deget.

Cultura e reprezintată prin setea de noutăţi, — de fapt se aduceau mul1 ziare şi, ceea ce nu ştie Mac-Michael, şi o sumedenie de cărţi bune — prin coi vorbirile în limba franceză, prin lecţiile cîtorva emigraţi, la cărturăria căror se adăugia — pe lîngă o literatură de care călătorul n-are habar — a celor d<

[x]Iorga, *Studii şi documente,* I — II, p. XLVIII. Născut în 1785, el moare în 185 abia şi e înmormîntat la biserica catolică din Huşi.

anoverani şi a doi, trei greci din Creta, între alţii proprietarul tipogra-
s-a tipărit şi condica de legi a lui Gallimachi, din care un exemplar
la Bucureşti consulului Wilkinson, pentru a fi transmis Universităţii
>rd. Acest tipograf, care a dat lucrări excelente — şi cu ilustraţii, por-
mmului fiind făcut de unul din aceşti dascăli de franţuzeşte, **baronul**
chely-Schwerdtberg, un silezian, care ajunse apoi consul prusian la
e oferă englezilor dacă vreau să-l ducă înapoi în insula lui de naştere,
putea călăuzi descoperiri arheologice interesante.

aceeaşi hurducătoare căruţă, trecînd pe drumuri unde numai ici
e văd popasurile cărăuşilor cu vin, între lanuri bogate şi sunaturi unde
îzi de boi şi herghelii de cai, rareori pe lingă sate sărace în jurul curţii
i se ajunge la Bîrlad, la Pereschiv, la Tecuci, unde casa poştei e
de călăraşii domneşti. Siretiul se trece pe gheaţă, cu sfatul ţeranilor,
tă locurile slabe. La Focşani, găzduirea e la staroste, şi acesta un io-
a Zante, arendaş de vie la munte, care ia de la sudiţii săi zece lei pe an.
iltămit de „lenea" celor patru sute de ţerani ai săi. Se vorbeşte şi de
i îa Odobeşti, care şi acum — ca şi pe vremea cazacliilor — se exportă
i, cu zece parale oca.

;şanii, în care două cete de turci fac strajă, are 5 000 de locuitori şi
a şi patru de biserici în cele două părţi ale sale: moldovenească şi
nă.

cai de la ispravnicul muntean călătorul merge spre Bucureşti. Păduri
iri tineri, lanuri de porumb pe întinsul şes de supt munţi. Pe la Buzău
să petreacă noaptea într-un bordei supt pămînt, unde mai erau două
mei cu trei copii. Nici în Nubia şi în Egipt nu văzuse tovarăşul lui Mac-
l o mizerie umană mai desăvîrşită. Satele din şes cu acoperişuri de
3 sănii se ajunge la Bucureşti.

ci consulul Wilkinson, un om foarte distins, care avea şi el drept la
le patru ocă de carne şi opt pîni, plus lemne şi hrana cailor, îi va spune
n cele ce se vor cuprinde în lucrarea lui însuşi: despre tronurile cumpă-
e lingă bacşişuri, cu 3 000 000 de lei la Constantinopol, îndatorit fiind
l a trimete pe an acolo douăzeci de milioane. Totul se cumpără, în dauna
iui singur, care e adus a da pe an, fără rînduială, şi pînă la două, trei
lei, cînd nu scapă prin fugă de împlinire sau de chinuri. Munca i se plă-
elui ce se poartă din loc în loc după mai bine cu cinzeci de parale pe
i ce, faţă de preţul obiectelor necesare, e foarte mult. Ar fi şi ţerani cari,
ndu-se de peste hotare, se fac sudiţi ai consulatelor.

icureştii samănă cu Iaşii, afară de poziţie, care e nesănătoasă. Ace-
oduri de lemn, aceleaşi case boiereşti, aceleaşi mănăstiri între ziduri.
i Iaşi, călătorul e primit la curte într-o zi de mare solemnitate, de Bobo-
Domnul, Caragea, locuia, după arderea palatului, în două „case mai cu-
irăcăcioase", legate printr-un cerdac de lemn; în cele citeva încăperi
ămădesc slugi lacome de bacşiş; oastea se reduce la douăzeci de arnăuţi,
i ce n-am crede. Şi aici se sărută mîna stăpînitorului de către boierii
ţi. De faţă e şi doamna, cu fetele ei, stînd turceşte pe divan. Vodă e un
lt, care plăteşte o mie de galbeni pe lună vestitului Frederic de Gentz,
ia, ca să aibă din Apus ştirile proaspete şi bune pe care le trimite Porţii.

La mitropolie, pe zidul căreia pajurea bicefală a Rusiei ţine pe piept vu turul muntean, mitropolitul Nectarie, al cărui venit, cîte cinsprezece lei c preot, se ridică la 100 000 de lei pe an, face impresia unui *bon vivant* roşcovai vorbeşte numai greceşte, despre vizitele lui şi alte nimicuri. Biblioteca în cai se aflau şi cărţile călătorului francez Sonnini, lăsate de un boier, zac amesti cate cu manuscripte slavone şi greceşti. Şi aici primblări şi joc de cărţi, afai de balurile de la *club,* unde nişte actori germani călători reprezintă o fari proastă înaintea boierilor, cari-şi traduc în greceşte. Doamna însăşi şi cu fete ei asistă — între care şi domniţa Ralu —, foarte gătite şi vesele; fiul domnulj poartă haine turceşti şi turban; el ar fi intrat în sală ducîndu-şi la braţ amant care lăsase la soţul părăsit şese copii. Costumul e turcesc la bărbaţi; femei poartă rochii europene, de fabricaţie vieneză, dar cingătorile sînt orientale pantofii de modă constantinopolitană.

Drumul spre Giurgiu se face apoi pe şleauri noroioase şi printre sate < locuinţile cufundate în pămînt.

Călătorul francez — sau mai bine călătorii, fiindcă sînt doi fraţi, urmări pentru acelaşi trecut napoleonian de aceeaşi ură a regalităţii restaurate - vine în Moldova prin Galiţia. De aici se îndreaptă spre sud, în tovărăşia un doamne franceze, aşezată în Polonia încă de la 1793. în vara lui 1817 trăsui soseşte la Liov şi de acolo tovarăşii de cale, nu fără greutăţi din partea pol ţiei, trec spre Bucovina. Sosesc deci la Cernăuţi în calitate de expulzaţi, li se dă ordinul de a ieşi imediat din ţară. Lîngă hotarul Moldovei li piere cah şi, cînd se pregăteau să întîmpine cu armele pe acei ale căror glasuri necunoscut se auzeau în apropiere, au în faţa lor un boier din împrejurimi, cel dinţii roma intîmpinat în toată viaţa lor, care-i duce acasă, îi hrăneşte, îi mîngîie şi-i duc pînă la Iaşi, unde se află în ziua de 22 iunie[1].

Pe aici cei doi francezi visau să afle greci, turci, pe cari să-i înveţe tactic glorioasei armate în care serviseră. Dar, duşi la spătar, află că ţara nu are armată. Se gîndeau să treacă la Constantinopol ca să se îmbarce pentru Amer: ca. Consulul francez i-ar fi scos fără zăbavă din Moldova, dar domnul făcu s se ceară părerea Porţii, şi ea fu favorabilă expulzaţilor. Ei primiseră încă d mai înainte şi cinzeci de galbeni pe lună pentru fiecare.

Observaţiile pe care le face autorul asupra terii sînt puţine şi vagi. S culegem doar luxul femeilor, cărora li trebuie caşmiruri din India şi mătăsui din Lyon; opt sute de trăsuri pe an sosesc din Viena. în Iaşi, cu 40 000 d locuitori, sînt destule case de piatră, construite după obiceiul „italian" şibişţ rici multe, care i se par „remarcabile". Armata o reprezintă 200 de arnău| din strajă, şi fiecare boier ţine pînă la douăzeci de apărători şi întovărăşitoi de aceeaşi naţie, cu toiag lung şi pistoale.

Fratele scriitorului se face profesor de matematică; el însuşi încheie cu u; boier care învăţase la Berlin[2] contractul următor: „între d. Ioan Cananău spătar al Moldovei şi căpitanul Bascheville. D. Bascheville va intra la d. Ca

[1] Un exemplar din cartea lor şi la Institutul sud-est european (şi o stampă).
[2] Iorga, *Acte şi fragmente,* II, p. 374—5.

a să predea limba franceză fiului lui, va fi tratat cu toata consideraţia ttoreşte unui adevărat prieten. D. Gananău va da d-lui Bascheville masa, spălatul, o slugă numai în serviciul lui, şi 1 200 de lei pe an ie înainte, pe trimestru. Părţile se vor înştiinţa cu trei luni înainte etc. in dublu la Iaşi, 26 octombrie 1817".

gîndul la vreo nuntă cu o „boyarde", la o apropiată revoltă a grecilor, împreună cu fratele, mult timp în acele locuri primitoare. Casa de ii Cananău era la cinsprezece leghi de Iaşi: doamna vorbea franţuzeşte; i căruia nu-i lipsia inteligenţa, se cerea să i se deie ca educaţie ceea sbui pentru un ofiţer din garda imperială, căci în ţară alţii din boierime nici atîta. Dar băiatul nu învaţă; umiliri foarte explicabile se adaugă: je ia la ceartă cu arnăuţii, altă dată, cum servitorii treceau pe lingă ;ălul", cu mîncările, de la un boier oaspete la altul, el îi loveşte, cu minţitului, fără ca stăpînul să-1 dezaprobe. Fratele trece de la boierul h'eni, pe care-1 îngrijeşte în ultima boală pînă la moarte, la hatmanul ginerele lui Scarlat Vodă Callimachi.

primăvară, după sfatul acestuia, Barthelemy Bascheville pleacă spre itinopol, şi nu-1 împiedică nici un accident de trăsură, care fusese luat de rău augur. Ajunge bolnav greu la Bucureşti, unde iarăşi află bună şi îngrijiri. Ţara i se pare întocmai ca Moldova în bine şi în rău. Un ie oameni au aceeaşi soartă ca fraţii lor. Se înduioşează de viaţa degracelor 80 000 de ţigani, ale căror rătăciri le zugrăveşte potrivit cu ade- *J&* 18 mai părăseşte Bucureştii ca să-şi caute norocul mai departe.

vremea ciumei din 1819 Moldova a fost vizitată şi de un grec cu numele neli, care a tipărit apoi la Berlin, în 1822, o cărticică: *Harmlose Bemerauf einer Reise iiber Petersburg, Moskau, Kiew nach Jassy.* m *bel esprit,* care glumeşte cu subiectul său, cu sau fără chemare pentru n, şi care-i adaugă fel de fel de lămuriri subsidiare, a căror îngrămădire informaţia imediată, reală, folositoare. Vine din Moscova cu cei doi cari-1 întovărăşeau de mult. Ba chiar a văzut mormîntul lui Constan-lă Ipsilanti, încetat din viaţă la 1816. „Era", spune Kosmeli, „un om it şi de cunoştinţi". Grecul germanizat ştie ca bătrînul tată al celui lîntat la Chiev avea la uciderea lui, în 1808, optzeci de ani. Dealtfel mază aceste crude măsuri — şi aceea care atinse la 1812 pe fraţii Moprin spiritul trădător al fanarioţilor. Dovadă şi fuga recentă a lui Cara- ■e de la început şi-a depus banii în bănci străine[1]. A auzit vorbindu-se [orea şi Cloşca[2].

Odesa i se pare acestui perfect cunoscător al vieţii greceşti, care ci-)ia din Viena, *Aoyioc,* 'EpfJtvjţ, că grecii locali se dau prea mult ca „philo-i „helleni": el nu pare a prevesti apropiata revoluţie a acestor entuziaşti. Basarabia, călătorul are întîi supt ochi melancolia cetăţii părăsite din , cu amintirea lui Carol al XH-lea. La cinci mile de Iaşi află între lumna care pomeneşte moartea în cîmp a lui Potemchin, la 5 octom-

. 185-6. .
197.

bre 1791; mormîntul de la Cherson al „prinţului Tauridei" fusese deschis oasele amestecate în cimitir.

Trecerea Prutului se face pe la carantina din Sculeni. La Iaşi, grecul s seşte după mişcarea revoluţionară din iunie contra măsurilor de pază sanitar Şi aici se spune că germanii din oraş fuseseră în fruntea tulburătorilor. în curj care-şi deschideau porţile numai pentru căleşti, ardeau grămezile de gunq prăvăliile stăteau închise; vînzarea se făcea după gratii, şi banii se puneau ! oţet. Oamenii cu basmaua la nas se feresc pe străzi de a se atinge şi-şi vorbei numai de departe. Căruţe cu bolnavi sau numai suspecţi şi bagaje merg cu stei guri roşii pe strada mare, precedate de un arnăut călare şi urmate de cînii ci dincioşi. Cei ce întîmpină grozavul alai blastămă în urmă. Un profesor franc octogenar, Gaillard, crezu că află o alifie mîntuitoare, dar muri în lazan alături de pacienţii săi.

Nu moaştele „Sfintei Paraschive de la Suceava", ci sau ale Sfintei Pars chive din Iaşi, sau ale Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava fură purtate 1 străzi în nădejdea unei minuni. Poporul pune spini pe garduri ca să împiedei ciuma de a veni: boierul cutare o văzuse doar pe gardul lui şi perise cu t neamul; alţii cred că au recunoscut-o în chip de cîne de vînat ori de copil. Ui ciumaţi ar ieşi din morminte ca „vîrcolaci", probabil ca strigoi. Era însă călugăr de la Hlincea care îngrijea pe aceşti nenorociţi. Se pomeneşte şi ciuma care la Bucureşti a luat o cincime din locuitori.

Oraşul îi pare lui Kosmeli urît, deşi sînt şi cîteva case mai bune; noroii descris şi de Filipide, pe care învăţatul călător îl ştie că e traducătorul in gi ceste al lui Iustin şi Florus, e îngrozitor; tineri obraznici poruncesc vizitiul ţigan să-i distreze stropind pe trecători.

Lumea femeiască-şi face în noroi şi praf primblarea la Copou ori r foieşte romane franceze; pe margenile „Corinei" d-nei de Stael o cetito notase, greceşte, pe Oswald de „dobitoc", de „măgar" şi chiar de „măgar coarne". Se stă pe divane, învîrtind mătănii. Iubirea în căsnicie ar lipsi, judi grecul, din fugă, pentru că zestrea joacă la căsătorii rolul de căpetenie.

Şi bărbaţii, deşi cu „ighemeniconul" clasei lor, sînt primitori şi amab numai să nu ia străinul faţă de dînşii atitudini ca faţă de slugile lui de acas „Se vorbeşte mult franţuzeşte: pronunţia moldovenilor e mult mai bună a grecilor." Dealtfel studiile elenice sînt în floare, şi Kosmeli găseşte cuvir de laudă pentru Gobdelas, adversarul lui Asachi; se pomeneşte traducerea *TiUmaque* de dînsul.

în februar al anului următor, 1820, sosise la Dunăre un învăţat engl de reputaţie, care făcuse cercetări ştiinţifice in vechea Haldee, sir Robe Ker Porter[1]. Trece rîul plătind douăzeci de lei luntraşului. în harabaua patru cai se îndreaptă spre Bucureşti prin oraşul sămănat cu case puţine, re. murdare, pe lingă case de poştă murdare, trecînd pe la Baia, pe la Căluş reni („Kerekeer") şi pe la Copăceni, unde află zăpadă mare. Pretutindeni „J

[1] *Travels in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylonia, etc.,etc, during the ye 1817, 1818, 1819, and 1820,* II, Londra, 1817.

de jos era foarte amabil" *{extremdy civil),* în contrast bătător la ochi cu ii din Rumelia.
a 7 ale lunii englezul e în Bucureşti, găzduit la agentul austriac Fleisch- von Hakenau, care e şi pentru Anglia (citează însă pe Wilkinson); e scrisori de la ambasadorii respectivi din Gonstantinopol. Oraşul îi iurdar în poduri şi murdar în chiar casele boiereşti. Cu Wilkinson merge ă, Alexandru Suţu, care abia înlocuise pe Caragea, fugar în Apus. E, alpacul lui bogat, un om de cinzeci de ani abia, dar foarte zgîrcit, cu albă ca zăpada, plin şi el de grijă şi de frică, locuind în palat întunecos, jbilat, plin de slugi şi de arnăuţi. După o audienţă de un ceas Ker Por- lus la trăsură de supţiori, pe cînd consulul împarte bani, şi masalagii în e se aşază înaintea caleştii pe care vor întovărăşi-o. >ara, e bal şi concert la un boier, fiind de faţă doamna, sora lui Suţu u fii ai lui vodă; sînt mulţi boieri, cu işlice verzi în fund, şi consuli. :eci, cinzeci de arnăuţi păzesc în fund. Muzica o fac violonişti fesie şi amatori. Se bea punch, se fumează şi se joacă cărţile. Bărbaţii i par acestui desemnator „remarcabil de frumoşi, cu linii fine şi expresie it de blinda", deştepţi, capabili de a învăţa uşor limbile. Cit despre ele sînt „extrem de frumuşele *(pretty),* afabile şi vioaie"; era acolo ca nare de *belles* din Paris". îşi aduseseră şi copiii, „cari ţipau în braţele r". Cînd începe balul, boierii îşi lasă işlicele şi giubelele şi apar in scurteice erzi cu şnururi, cu brîu de şal, iar pe capul ras cu un fes roşu. Danturile eceşti şi româneşti şi se pomeneşte unul în care se bate din palme şi se uete. Toţi joacă din toată inima. La bufet, spre miezul nopţii se ser-îgheţate, bomboane, limonada, prăjituri, fructe. Afară de asemenea ;ri boierii obişnuiesc a se primbla vara la Herăstrău, unde, în trăsurile de caretaşi nemţi, sînt şi pînă la şase-şapte sute de persoane. i 10 februar călătorul se desparte de Wilkinson şi de colegul său rus, a brişcă agentului austriac el porneşte pe largul şes dezgheţat spre Foc-ici i se dau, de ispravnicul moldovenesc, cai pentru Iaşi, unde se ajunge zile pe drumuri înalt înzăpezite. ;şi intră la Iaşi pe vremea ciumei, care abia se potolise, Ker Porter are
impresie despre acest oraş de 25 000 de locuitori, bine aşezat între vii ini, bine clădit chiar, împodobit cu şaizeci-şaptezeci de biserici. îi im- Iiiar mitropolia, frumos zugrăvită — e vorba de bisericuţa Sf. Gheor- în care se păstrează moaştele Sfintei Paraschiva. A văzut şi, la Golia, leagră pe care se pomeneşte moartea lui Potemchin, a cărui inimă a fost aici la Iaşi.
ifiind oţele, englezul trage la consulul austriac, von Raab. Vede în fia acestuia pe noul domn Mihai Suţu, om de treizeci şi doi de ani, frumos şi elegant în maniere" — acestor calităţi, apreciate de turci, se că li datoria şi tronul —, iar, pe lîngă aceasta, şi deştept, posedînd limba franceză. Palatul lui e mare, plăcut, bine mobilat, plin de slugi: 'ate ceremoniile îndătinate se fac cu o mai mare rînduială. ierimea e elegantă, cu o oarecare „nonchalance"[1]. „Ei trăiesc într-un iu o splendoare care abia pot fi întrecute în vreo capitală din Europa.

fraceful carelesness of the manners.

Balurile şi partidele lor, cu rochiile cu pietre scumpe ale doamnelor lor, s p3Ste orice închipuire."

Dovadă petrecerea la logofătul Constantin Balş. E vorba de bătrîr zis Ciuntu, unul dintre cei mai în vază boieri ai terii. Asistă şi domnul, cu fai lia, lîngă care ia loc străinul. Femeile-1 încîntă: ele sînt „tot aşa de frumo ca surorile lor din Ţara Românească; îmbrăcămintea lor e tot după moda pj zianâ" dar mai luxoasă decît în Bucureşti. Se găseşte la bufet cafea, îngheţa oranjadă, pe cînd boierii, deoparte, joacă boston, whigfc, ombre, faro. supeu, care se serveşte la miezul nopţii, pe masă se văd temple cu ape c curg, corespunzînd acelui „aufsaţi de zahăr, cu tot felul de figuri" pe care H Stan Jianu-1 cerea de la Sibiiu în 1787 pentru o masă de gală[1]. Peşti vii se z în vase; lumina se revarsă din policandre; flori sînt răspîndite pe mese. Ej însuşi cu soţia lui sînt pretutindeni. Danţul ţine pînă în ziuă.

După ce a gustat din această „splendidă ospitalitate", Ker Porter îndreaptă spre nord, la 17 februar, în sanie, peste uşoara zăpadă ce se cernij Botoşanii îi plac, cu cele vreo mie de case, în mijlocul cărora se înalţă opt p la zece biserici. Boala fusese aici cumplită. Călătorul se opreşte un mom la agentul austriac Gorgias. Apoi, prin Mamorniţa şi pe la carantina austrie el trece spre Cernăuţi, care i se pare „un oraş important".

Ca observaţii de ordin general, englezul notează, după Wilkinson, însi natul export de grîne la Constantinopol (două milioane de măsuri), apoi ac de oi (300 000), de boi, de cai, cu un preţ impus, prea mic. Se trimit şi lem Galaţii joacă un rol mare în acest comerţ, pe care boierii l-ar dori liber, importă cafea, rom, vin grecesc, zahăr şi băcănii, — firește în afară de mul şi multiplele articole de lux pentru îmbrăcăminte şi podoabă.

Călătoria lui Stiirmer poate fi pusă alături de a trimesului prusian Schladen, care străbătu Ţara Românească la 1820. Cu acest prilej consulu Bucureşti, baronul de Kreuchely-Schwerdtberg, fost profesor de limbi autorul portretului din codul lui Scarlat Callimachi[2], face descrierea.

Schladen e la Rusciuc în ziua de 10 novembre şi e primit pe Dunăre un funcţionar al consulatului. La Giurgiu se prezintă capuchehaiaua muntea Voevodul turc al oraşului dă trăsura cu patru cai; în oraş se pregăteşt locuinţă pentru noul oaspete. Consulul întîmpină pe ministru la Goştinari conduce la Bucureşti, unde-1 şi găzduieşte.

Nicolae Mavros, „secretar al Afacerilor Străine", face, a doua zi, vi; de rigoare, cu salutările părechii domneşti. In trăsura consulului, care ref pe a lui vodă, se merge la audienţă, după întoarcerea vizitei agentului austr: Arnăuţii păzesc în ploaie. Secretarul Mavros apare în josul scării, mărgenite slujitori. Vodă el însuşi e în uşa anticamerei şi înaintează în antret, desco rindu-şi capul. In sala lungă stau cele trei beizadele mai mari; ministrul ia pe sofa la dreapta lui Şuţu. Şi consulul are loc pe divan; boierii stau în picioi deoparte. Se fac politeţele de rigoare. Schladen refuzînd ciubucul, nu-1 nici domnul. Două semne din mîna lui vodă fac să plece toată lumea, şi Ki

[1] Iorga, *Studii şi documente,* VIII, p. 14.

[2] Hurmuzaki, X, p. 85 şi urm.

â retrage şi el. Convorbirea secretă durează o jumătate de ceas. Minis-
3 condus în sală de Şuţu, fără cucă. Din partea ei, doamna păşeşte pînă-n
ii salonului ei; fete de casă, frumuşele, o încunjură. doua zi, vizita
ginerelui domnesc Arghiropulo, a marelui logofăt Fili-a marelui
postelnic Iacovachi Rizo-Nerulos, scriitorul, a consulului rus - soţia lui
Schladen primind pe domniţa beizadelei Nicolachi, Gatinca tacuzino-
Paşcanu, pe vara domnului şi pe d-na Rizo-Neruîos, nepoata imna von
Schladen e primită apoi de doamnă. Alte vizite se succedă, spetii asistă
la balul curţii, care e foarte luxos, dar Kreuchely crede ira şi gustul
corespunzător. Contesa e încîntată de Catinca Suţu şi de ii vodă. Ea
danţează cu beizadeaua. Se joacă apoi hora, romaica, „alba-se trece la
masă, Kreuchely conducînd pe d-na Moruzi, cuscra lui Suţu. upho,
viitor revoluţionar al Eteriei, e mehmendarul care va conduce Schladen
la hotare: a călătorit în Europa şi s-a iniţiat în cultura Apu-n suită,
bineînţeles, şi oficiosul consul. Prin Bolintin şi Găiseni, unde e ştire
pustie — cu frumoase inscripţii, adaug, din veacul al XVI-lea —, sce
noaptea la preot. La Găieşti primeşte un boier, — şi primeşte mul-La
Piteşti, a cărui situaţie între vii e rău dată, primirea e în sama icului
Răsti, din familia traducătorului lui Moliere sau acesta însuşi; ?nt al
lui Caragea la Viena, el vorbeşte bine nemţeşte şi „mai multe uropene".
La Curtea de Argeş se notează străzi strimte, „castelul din mai rămîn
decît ziduri *(masures)* căzute în ruină", biserica episcopiei ui de
plăcuta" rezidenţă a vlădicăi. Un negustor e aici gazda, munte caleştile
sînt trase cu boii pînă la Salătruc. Locurile sînt bine rate. Căpitanul de
poştă oferă locuinţa sa, cu fereşti de hîrtie sparte, ga place
călătorilor, între cari un baron von Pritzelwitz, care nici uzit de aşa
ceva. Pe la Pripoare şi „Diţeşti" se ating Cîinenii fără a face
ia.

*tea lui Wilkinson, *An account of the princip alities of Walachia and ia,*
„O dare de samă despre Principatele Ţara Românească şi Moldova", .
la Londra în 1820, e o lucrare din acelea care, ca întindere, informaţie
ată — cel puţin în majoritatea cazurilor —, pot fi puse alături numai
;evich şi, în mult mai mici proporţii, dar şi cu mai mult bun simţ,
er. Trei traduceri franceze (1821, 1824, 1831) şi un rezumat italian
, 1821) arată importanţa ce i-au acordat contemporanii, torul era la
Constantinopol în 1806—8, cînd interesele engleze în Prin-ingrijirea
curierilor la şi de la Constantinopol şi ocrotirea cîtorva ionieni ii
Regatului Unit, erau încredinţate, încă de la 6 ianuar 1802, lui
rer, consul pentru o ţară ca şi pentru cealaltă. De aceea Wilkinson
i ca un cunoscător despre motivele intrării ruşilor în Moldova la 1806
ltele şi măsuri de împiedecare a protecţiei acordate de ambasadorul
supuşilor creştini ai Porţii), despre rolul jucat de Anglia în conflict,
egăturile dragomanului Franchini cu Pehlivan, aga ienicerilor, despre
%ul şi intenţiile vizirului Hafiz-Ismail, ale lui Chehaia-beiu, ale muftiului,
'te — contra Rusiei, — în sfîrşit ale lui Galib, Reis-Efendi, şi ale cheha-
tanei-mame, de altă parte. Tot aşa şi despre negocierile de pace ruso-

turce, de la Bucureşti, cu întreruperea şi reluarea lor, şi despre rolul lui Din trie Moruzi, care ar fi apărat stăpînirea sultanului dincoace de Dunăre; sp rînd să domnească, ar fi cedat însă Basarabia ca să nu supere prea mult protectorul rusesc al terilor noastre, — ceea ce-i aduce peirea. Petrecerea i Constantinopol, pe lîngă ambasada Angliei, ii permite agentului să cunoas motivul numirii lui Scarlat Callimachi în Moldova, şi a lui Caragea în Ţa Românească: sprijinul lui Halet-Efendi, favoritul lui Mahmud I, care ace fusese divan-efendi pe lîngă Alexandru Vodă, tatăl lui Scarlat, şi cunoscuse Moldova, cu acest prilej, pe boierul ce era atunci Caragea. Circumstanţa ispitirii la Şumla a lui Dimitrie Moruzi, pe care unii îl sfătuiau să treacă] Rusia şi care, îndată după plecarea din Bucureşti, în septembre 1812, , arestat şi apoi, la intrarea în casa marelui-vizir, străpuns de ceauşi, îi s| cunoscute scriitorului englez prin aceeaşi mai veche prezenţă a lui în răsări' turcesc[1].

La 24 mai 1814, după retragerea lui Summerer încă din 1806, Wilkinsc pe care l-am întîlnit şi în Rusia[2], fu numit consul englez în Principate[3], îşi făcea intrarea la Iaşi în ziua de 24 novembre. îndeplini funcţiunile lui pî în 1818*. Avu astfel destul prilej să-şi adune informaţia.

Partea cea mai slabă, firește, e cea istorică, pentru care scriitorul înti buinţează pe Bonfiniu, vechea Istorie a Turciei de Knolles, aceea a lui Dimit Cantemir, tipărit în greceşte la Viena, pe socoteala fraţilor Tunuslii, şi, neapărat, pe Thornton[5]. Din toate acestea a izbutit să alcătuiască un capi' oarecare, cu păreri ca aceea că „slavii" fugari ai lui Crum *(sic)* şi valahii sî tot una, că viaţa politică a terilor româneşti începe, după tradiție, în Olten că la 1241 s-au pus şi temeliile Moldovei şi ale Terii Româneşti. Crede în t tatul încheiat cu turcii de Vlad „Dracul". Dar, cînd e vorba de legăturile Ungaria, el înţelege că n-a putut fi vorba de o adevărată vasalitate, accepta cu deplina înţelegere a situaţiei de domnii noştri, şi, astfel, spune: „Nu pare că formalităţile recunoaşterii au fost de aşa natură, îneît să-i lege suc< sorii"[6].

în căruţa de poştă, de care şi el are motive — şi probabil atît de dese! să se plîngă, a străbătut toată ţara. Astfel aminteşte de Calea lui Traian, Haţegul dacilor, unde se mai văd ruine şi limba vorbită e numai cea ror nească, de Severin şi de Caracal, cu urmele lor romane, de biserica din Ars care-i place foarte mult: „Totalul operei exterioare e întreg de marmi săpată, cam în genul turnului *(steeple)* de la biserica Sf. Ştefan din Vie: dar mai elegant. întregul produce un efect foarte izbitor *(striking)* şi, deoar<

*P. 101 şi urm. Pentru numirile domneşti din 1812, p. 119. Pentru omorîrea lui mitrie şi a lui Panaiotachi Moruzi, rămas la Constantinopol ca vechil de dragom p. **120** şi urm.

[2] V. mai sus.

[3] V. şi Iorga, *Acte şi fragmente,* II, p. 200; Hurmuzaki, X, p. 199 şi urm, 411, n 2; *Documente Callimachi,* I, p. 214, no. **164.** Gf. Iorga, *Histoire des relations anglo-r maines,* Iaşi, 1917, p. 80 şi urm.

[4] Wilkinson, p. 81.

[6] Şi Mac-Michael e citat (p. 49, nota).

• P. 15.

trat perfect frumuseţă ei originală, e desigur un monument de care mmi-se pot făli în orice parte a Europei"[1].

L văzut la Cîmpulung „vechile ziduri în ruină" şi pomeneşte de inscrip-n „biserica de căpetenie"[2]. La Dealu a înţeles din piatra pusă peste tidva hai Viteazul că se înseamnă pe dînsa biruinţile lui de căpetenie[3]. Pare a nzărit şi prin „manuscriptele din mănăstirile muntene şi moldovene'[4], "ara, pe care de atîtea ori a străbătut-o, îl încîncă şi prin acele că ea inde în hotarele ei toate resursele productive care cad numai separat ■tea altor teri", dar şi „prin marea şi simpatica ei frumuseţă. Din toate tiile de desfătare produse de frumuseţile naturii nici una nu poate în-pe cea trezită de aspectul părţilor mai dinlăuntru ale terii. Dealuri şi imantice, rîuleţe şi rluri, cîmpii împodobite cu verdeaţă şi flori se înfă-ă pe rînd într-o varietate de frumuseţă în anotimpul cel bun, mai ales lăzeci-treizeci de mile de la Carpaţi, de la Prut pînă la Dunăre, la Orşova"[5], ănînd munţii noştri cu Alpii înşii, el adaugă că în adevăr „impresiile sînt B nu ştii care din ele este mai mîndră".

"otuşi clima e nestatornică: foarte aspră iarna, foarte umedă pe urmă. irimăvară, şi turburată de ploi, şi în lunile cele mai calde, iar în primele *i* toamnă stricată prin răceala nopţilor. Rasa nu rezistă la aceste zvîcniri iceste rigori ale naturii. Omul ajunge astfel de „o dispoziţie timpită şi ie" *(of a dull and heavy disposition),* şi anume „cu pasiuni slabe, fără ; a minţii şi vădind o firească răspingere faţă de o viaţă de străduinţă e încordare a minţii"[6].

udecata lui Wilkinson asupra ţeranului e crudă şi nedreaptă, deşi plina istrare pentru storcătorii lui. „Poate că nu este un popor care să sufere mai mare apăsare din partea puterii despotice şi să fie mai greu împovâ-impozite şi taxe decît ţerănimea din Muntenia şi Moldova, şi nimeni urta pe jumătate sarcina lor cu aceeaşi răbdare şi aparentă resemnare"[7], nd în case proaste, de lut cu coperişul de şovar, adesea în bordeie, cîndu-se ca vechii daci, cu femeile desculţe, hrănindu-se cu mămăligă, ă „rasă aleasă" *(a fine race of people)* e supusă unui regim fiscal grozav[8], "evăzut la cîte şese luni, îi ia tot ce ar putea să-i ridice situaţia şi unui agrar, în care, dacă, după măsura lui Constantin Vodă Mavrocordat i au libera strămutare, ei nu capătă pămînt decît pentru a-1 munci în la boier; uneori partea mai slabă a moşiei nu e arendată străinului, ca cei, ci obştii[9]. Religia lor e o superstiţie pe care n-o pot corecta preoţii , abia cărturari, precum şi observarea strictă a posturilor; petrecerea fciuma cu lăutari, ţiganul care joacă ursul.

P- 5 nota, p. 10.
P. 13.
P- 27-8.
P. 168.
P. 165.
tVith weak passions, no straight of mind and betraying a natural aversion to a life stry or of mental exertion; p. 128 — 9.
P. 155.
boierii n-au voie să li plătească birul; p. 162.
'. 155 şi urm.

în munte, guşaţii se ţin cu căratul lemnelor.

Despre viaţa lor. sufletească, atît de simplă, dar atît de adîncă şi d roasă, englezul n-are nici o idee.

Mai jos decît aceşti harnici locuitori ar fi numai ţiganii. în ambele aceştia sînt în număr de 150 000 dintre cari 80 000 ai statului, plătind la vrîsta de cinsprezece ani în sus taxe anuale de patruzeci de parale.

Aceştia şi cei boiereşti îşi cîştigă pînea, — întrucît nu sînt slugi în c bucătari mai ales, bătuţi împodobiţi cu coarne legate pe supt fălci, rareoi ucişi, iar femeile ca doici şi dădace —, ca lăutari, zidari, plătiţi un leu pei

Clerul e alcătuit din acei bieţi preoţi smeriţi care dau mitropolitului cinsprezece piaştri pe an, din arhimandriţi, din călugări, pe care Wilkii! nu i-a cercetat în mănăstirile lor, adesea închinate, dar supuse sarcinilor ţ| şi din arhierei. La munteni, ei stau mai mult în Bucureşti. Mitropolitul Un: Vlahiei, un grec, numit, are, şi de la moşii, un venit de două milioane de pis pe an. în Moldova însă şeful bisericii e ales de boieri şi trebuie să fie on ţară.

Despre negustorimea indigenă nu se spune nimic. Totuşi comerţul F cipatelor e foarte important, în legătură cu o bogată producţie. în rîi întîi, rodul cîmpului, din care se lucrează însă abia o şesime; grîul, mai în Moldova, înseamnă, cu de şeisprezece pînă la douăzeci de ori sămînţa, milioane de chile pe an, din care se vînd însă turcilor, cari trimet corăbii anu 1 500 000, cu preţul impus, care e un sfert din cel obişnuit în ţară (2— piaştri chila), o şesime din acela care se oferă la Constantinopol[2]. Grîul se poate exporta decît cu firman, şi el se capătă foarte greu; negustorii însă o riscată contrabandă. Se mai trimet în capitala Imperiului otoman 250 de oi, 3 000 de cai. Lemnul e cuprins şi el în furnituri: din codrii Moldov vine pe plute la Galaţi, unde se construiesc corăbii pentru stăpîni, întreb ţindu-se şi funiile de cînepă ale terii[3]. Boi pot trece în străinătatea creşt — ca în vechile vremi. Libere sînt numai trei articole, şi anume: lîna, 40 de chintale de cîte 44 ocă, plătită fiecare cu 35—40, lîna nespălată, 60 spălată, apoi pieile de iepure, 500 000, a treizeci şi cinci de parale, şi în sf iarba galbenă, 600 000 de ocă la export, a 40—45 de parale oca. Se cumj marfa de la ţerani, cari sînt foarte cinstiţi, cu bani daţi înainte. în acest „I al grecilor", afară de aurul cules din rîurile muntene de către ţigani, mir pentru cercetarea cărora veniseră la 1811 mineralogi ruşi din Petersburg. se caută de domni cu stăpînirea prea scurtă şi prinşi de frica unor sarcini î mai grele[4].

Prin Galaţi, — cu depozite de lemne de grîne, cu prăvălii, oraş care nun doar 7 000 de locuitori statornici, români şi greci, mulţi din ei supuşi austi şi ruseşti, cîţiva ionieni, supt cei doi pîrcălabi, dar produce o impresie n mai mare din cauza populaţiei flotante a străinilor —, se face mai ales un port care duce la Iaşi ca şi la B ucureşti şi atinge chiar Bucovina, Galiţia, Ar< iul, Banatul şi Serbia. Se aduc coloniale: cafea, din care se consumă]

[1] P. 168 şi urm.

[3] Pentru plată visteria pune şi un impozit special (p. 79).

3p 7*1
f. II.

[4] P. 72 şi urm.

0 de ocă, zahăr (900 000), piper (35 000), rom, lămîi, portocale, vinuri, 3 importă din Constantinopol şi Smirna, plătindu-se şi vama moldove-1de 3%, pe lîngă sarcini adause, de care poate scuti numai intervenţia ară; drumul din Asia Mică prin Enos şi Adrianopol aduce cheltuieli ari. Germania trimete stofe de bumbac şi de lînă (cele scumpe singure, i 000 de lire sterlinge pe an), calicot, fierării, sticlării, vase de pămînt, zic engleze pentru a putea fi scumpite; muselina engleză şi chembrica ză se plătesc bine, dar se caută mult. Din Rusia sosesc blănuri, în schim-rora, pe lîngă galbeni de aur, se dă rachiu şi vin.

int 30 000 de boieri numai în Ţara Românească. Din familiile mari se i Brâncoveanu: dintre greci şi un dubios Paleolog[1]. Domnul îi numeşte din funcţii, după ceremonialul pe care 1-a descris Mac-Michael, şi cio-i duc pe noul cătănit acasă la dînsul. Dregătorii au veniturile funcţiilor îngă aceasta scutelnici şi posluşnici. Cei dintîi, de cari aici se vorbeşte Dară, deşi datează de la 1736, sînt în număr de 15 000; boierul de prima ire optzeci, cari dau cîte optzeci de piaştri, sau fac lucru vrednic de ă sumă. S-a încercat la 1814 trecerea lor la stat, dar craiovenii s-au i au aflat sprijin la paşa Hafiz-Ali de Vidin, duşman al domnului; totuşi 5 la fiecare scutelnic s-a cerut acolo taxa de douăzeci de piaştri. Ţerani iţi din Ardeal ca şi de peste Dunăre se tocmesc posluşnici la greci şi la răini, de vreo cinzeci de ani încoace, făgăduind daruri în natură[2], e boieri nu-i iubeşte Wilkinson deloc. Ei nu-şi caută de moşii, arendate sate în sama vechililor (şi, zicînd aşa, el se gîndeşte mai ales la munteni, i îi cunoaşte mai bine). „Cele mai încîntătoare locuri din frumoasa lor - au puterea de a-i atrage.[3]" în materie de cultură — şi aici e nedrept — doar greceşte, vorbind limba cu o puritate clasică, mai ales în Ţara lească, franţuzeşte şi alte limbi occidentale, cunoscute mai ales în *va.,* mai puţin însă; poeţii noştri i se par englezului că nu ştiu nici gra-i franceză, nici autorii. Creşterea e încredinţată în familiile mari vre-leric grec; la şcoală, grecească sau românească, avînd fiecare vreo două e elevi, vin numai copiii boierimii mai mărunte şi ai negustorilor. De tnatica pe care a cerut-o Constantin Vodă Mavrocordat nu s-a făcut mtru „amestecata" limba românească[4]. Femeile, care totuşi iubesc mu-îrmană, care cîntă din piano şi, fără a fi frumoase, au graţie, şi mlă-primesc şi mai puţină învăţătură sistematică[5], jorturile nu sînt obişnuite. Caii de ţară sînt rezistenţi, dar mărunţi şi servi la călărie, pentru care se aduc cei din Rusia şi Ungaria. Dar nici iu merge călare, ci-şi ţine caii pentru arnăuţi[6].

îatrul lipseşte, deşi se menţionează actori germani cari „au dat opere ie şi comedii traduse în româneşte *(comedies translated into Wallachian),* ticiparea, vreo două, trei luni, a unui public de toate clasele, pînă ce,

40, nota 1, p. 58.
63 şi urm.
137-8.
133.
135-7.
93-4.

la urmă, rămîn doar boierii de clasa întîia şi consulii[1]. încolo sînt „cluburi unde se joacă *pharaon* (unii boieri de aici au un venit de 2—3 000 de piaşi *clubul nobil* în frunte, balurile mascate, de trei, patru ori pe săptămînă, se tele particulare[2], jucîndu-se valţul, mazurka, de bărbaţii In haine orientale oarecare greutate. Vizitele, cu şi fără rost, ocupă zilnic pe acei cari n-au ir de lucru la funcţia lor, cu cele „două sute zece" serbători legale şi cu vac ţele de serbători şi în lunile calde ale anului.

Ca distracţie principală, primblarea în caleştile fabricate în ţară, *a* în cele aduse din Viena, aurite, dar rău întreţinute, cu cai proşti şi vizitii gani. Bucureştii, „întins oraş murdar", de 80 000 de locuitori, cu „361" serici, „20" de mănăstiri şi „30" de hanuri, laşul, cu 40 000 de locuitori, „' de biserici, „mai bine zidite", cu multe case elegante, clădite în cel mai mod stil al arhitecturii „europene", oferă, cu podurile de lemn nivelate sau simple loadbe[3], spaţiu pentru asemenea defilări solemne. La Bucureşti merge pînă la Herăstrău, unde e şi o cafenea — în oraş chiar şi un otel germ — cu îngheţată şi alte consumaţii. Dumineca se văd şi 6—700 de trăsuri c se întorc prin praf. Ori la Băneasa, cu parcul lui Văcărescu[5]. In acest ti poporul se coboară în pivniţile-cîrciumi, cu lăutari şi multe femei.

Acest fel de viaţă predispune la uşurătate mai mult decît la acea c rupţie pe care o critică Wilkinson. Divorţul, ajutat de dicasteriile biserici miternice, e foarte obişnuit. Fete pe care părinţii le mărită la treispreze patrusprezece ani se despart; una pentru că soţul nu i-a luat o casă pe Po Mogoşoaii, alta pentru că al ei, bolnav, a mers să se caute la Viena, o a tr ca să nu mai aibă copil[6]. E o nebună alergare după zestre.

Aceiaşi boieri, „zgîrciţi", „lacomi", leneşi, au cutezat să ceară Porţii[1] li se încredinţeze lor Divanul, cîrmuirea terii, care nu vrea încă un fanari deşi acesta îi veni, în bătrînească înfăţişare a lui Alexandru Vodă Suţu

Domnii nu se caracterizează individual, deşi fanariotismul e aspru tra în bloc. Ei apar în ocazii solemne, ca la Crăciun, la Anul nou, la Paşti, de zj numelui lor. Atunci e primire la curte: cea din Iaşi, încăpătoare de să po cuprinde, în odăile ei, de stil „semi-oriental şi semi-european", peste o mie oameni, cea din Bucureşti două modeste case legate între ele, după arder în 1813, a palatului de pe deal[7]. De la nouă dimineaţa, la unu', părechea s pînitoare aşteaptă în colţul divanului sărutarea de mînă, de care sînt scul numai consulii şi funcţionarii lor. La Anul nou se fac şi daruri. încolo dom] e ocupat cu sarcina ce i s-a dat din Constantinopol: strîngerea banilor pen turci.

Tributul, „iertat" pe doi ani la 1812, dar reclamat supt alte forme, e două milioane pentru Ţara Românească şi în jumătate pentru Moldova. ia birul de la orice român în vrîstă de şaisprezece ani, şi Wilkinson socote

•P. 141. *P. 138—9.

[3] Şo zicea că piatra nu prinde ; e lut, dar englezul aminteşte căile lui Traian (p. î **Erau** şi canale, dar astupate. *P. 92. [6]P. 139-40. • P. 144 şi urm. 'P. 87.

de 600 de lei pe an de la fiecare liude, compusă din cinci pînă la zece buabili, asupra unei populaţii de un milion în Ţara Românească (18 000 ie în 1828) şi cinci sute de mii în Moldova; se culege un bir de 10 000 000 istri numai pentru întîiul principat. La 100 000 se numără străinii din i'cari au o învoială cu visteria; sînt, cum ştim, „ruptele" ei: carătaşi, ixi zidari, arhitecţi, medici, spiţeri, dascăli, croitori, arendaşi (opriţi oment de cîştig în 1815[1]).

,alinele muntene dau 600 000 de piaştri, vămile 38 000, poştele 420 000, ciul oieritul, **dijmăritul,** ierbăritul 1 330 000; faţă de suma ce rezultă: 000, Moldova dă 1 400 000 numai, după luarea Basarabiei. Arendatorii, tori mari, au contracte pe şase ani. Din funcţii şi daruri la numiri dom- Lai face pentru dînsul două milioane[2].

!are poate fi soarta bogatelor şi frumoaselor teri ? Wilkinson nu crede în ta unei vieţi independente. Ar fi dorit ca la congresul din Viena turcii, efuzaseră a veni, să propuie singuri trecerea Moldovei la Rusia, a Mun- la Austria, pe care lumea n-o iubeşte, dar cu vremea s-ar deprinde a ,ui[3]. Atunci, cu o bună administraţie, aceste teri, care pot hrăni înzecit nulţi locuitori, „ar deveni cele mai populate şi mai înfloritoare din Eu- Portul Galaţi", adaugă el, „ar intra iute în concurenţă cu toate porturile Negre, fără a excepta Odesa"[4].

n faţa cărţii lui Wilkinson trebuie pusă alta, mult mai sigură şi mai letă, dînd şi informaţie istorică pe lîngă ştiri din toate domeniile naturii **ţii** româneşti, pe care, în 1805, o publică medicul sas, aşezat atunci la î, după o lungă petrecere în Moldova, Andreas Wolf. Cartea, în două ie, intitulată *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des* ***enthums Moldau,*** e împodobită cu portretul ocrotitorului acestui străin, politul lacov Stamati, ardelean de origine, portret lucrat de un alt m, Topler. Dedicaţia e către însuşi arhiducele Iosif. Vutorul, care a fost pe la Nucet şi Tirgovişte, a stat în Moldova de la

cînd e la Bacău, pînă la sfîrşitul lui 1782, pentru a fi în Bucureşti la şi a luat parte apoi, de la 1788 la 1790, la campania imperialilor săi în ava, pe lîngă prinţul de Coburg în Roman, pe la Huşi, ca să revie la 1794 u alte zece luni şi, în sfîrşit, pentru doi ani întregi, pînă la februar 1797[5]. t medicul mitropolitului Leon[6], al lui Iacov şi al domniţei Sultana Sturza, lui Costachi Moruzi[7]. A cutreierat ţara şi chiar regiunile vecine. Yor- de extraordinara frumuseţă a Nistrului de la Hotin la Soroca[8], cu ce-

Pentru bisericile catolice si protestante, p. 183 — 184.

[2]P- 67 şi urm.

Se arată cum la 1806 bucureştenii chemară pe Michelson contra garnizonei de 10 000 cum Miloradovici veni cu *1* 000 de ruşi, dar ei înşisi uciseră 150 de turci şi goniră pe i (P- 192, nota). 'P. 84-5.

■ I, p. VII-VIII, 83, 149, 151, nota 1, 161. 'P 156, 183.

'Medicul domnesc avea 700—1 000 de piaştri pe lună, de la Ocnă (p. 126).

' *Ibid.,*^. 12. Pentru silitra de la Soroca, *p. 29. Pentru oile pîrnaie, p. 51. V. şi -1.

tatea, de pretinsul chip al Dochiei pe Ceahlău[1]. A mirosit petrolul la Grozeşi şi a văzut sarea la Ocnă. A cetit la Baia inscripţii în „biserica nemţească' A văzut la mănăstirea Neamţului, cu 500 de călugări, icoana făcătoare < minuni[4]. Spune Tîrgul-Spurcat Tîrgului-Frumos[5] unde a văzut ruinele curj domneşti ca şi la Vaslui[6]. Nu-i e necunoscută nici republica din Ghigeciu, n Hotărnicenii, cu căpitanul lor[7].

Cunoaşte limbi şi a cercetat datinile poporului pe care-1 zugrăveşte „incult" *(roii)* şi „necunoscîndu-şi chemarea". Ceea ce spune nu e după Ga temir, Carra, Sulzer, nici chiar, în a doua parte istorică, din *Istoria* lui Eng< apărută atunci chiar, ci din propria experienţă[8]. A cunoscut pe Bauer, hăi ruseşti, „Geografia" vlădicăi Amfilohie de Hotin. Pomeneşte şi „un man script a domnului secretar de legaţie von Hammer din Gonstantinopol, pe ca d. Engel a binevoit să mi-1 ofere prin vestitul rector local d. Binder"[9]. A ce cetat cu logofătul Grigoras în 178Î arhivele mitropoliei[10]. A cunoscut, în 178 pe Raicevich, atunci agent în Principate, iar mai nainte în Moldova[11]. Şi comunicat lui Engel, în 1780, inscripţiile de la Baia[12].

Expunerea e metodică, dîndu-se lămuririle despre nume, hotare, înfăi sarea naturală, fără literatură, foarte precis. După un plan împrumutat de Dimitrie Cantemir, se prezintă judeţele, cu puţine lămuriri personale, şi ap se trece la sistemul de cîrmuire, înşirîndu-se dregătoriile[13], la sistemul de le şi de organizaţie judecătorească, la venituri şi cheltuieli: tributul de 325 pungi sau 162—500 de piaştri, *poclonul steagului ajutorinţă, lipsă;* 600—8(de lei pe lună lefile; venitul de la vinăriciu — 4 parale de ocă —: 190 000, la văcărit 200 000, numai de la cai 40 000, de la albine 60 000, de la văn nearendate, în ultimii patru-cinci ani, 200 000, de la ocne 200—400 000, pi' birul, 1 500 000[14] pentru anii 1780—96. Vorbeşte şi de monede (pendar, ru cin, tult, leită, zlot, leu, rublă, caragroş, iuzluc, zingirlic, zarmacop, funducliu şi preţuri de comerţ, pentru a trece la biserică, la confesiunile străine şi creşterea copiilor. Limba e tratată deosebi, şi autorul cunoaşte deosebirea termini între moldoveni şi munteni. Un capitol întreg se ocupă de boli, în ca doctorul e deosebit de competent. Capitolul despre obiceiuri e particular

*P. 21.
[2]P. 30.
[3]P. 71.
**P*. 72. [5]P.
74. [6]P.
77-8. [7]P.
79.
[8] P. 7—8.
[9] *Ibid.*, p. XII. Scrisori de boieri, p. 122, nota. Citează şi un articol din Siebenbiirg Bothe pe 1804 (p. 123, nota).
[10] P. 141.
[11] P. 27, nota.
[12] P. 71.
[13] La vistier se adauge că are 70 de pungi pe an (p. 101); postelnicul primeşte 1 41 de piaştri (p. 104): e găzduit de un boier şi ospătat la curte; un cămăraş a strîns în ti ani 400 de pungi *(ibid.)*; divan-efendi are 1 000 de piaştri lunar (p. 105); se dă şi formu de pîră din partea unui turc; uneori cadiii din cetăţi se chiamă la judecată. Ispravnic cu leafa de 200 de piaştri pe lună, fac pe an 20 — 30 de pungi (p. 110).
[14] P. 120.

nţit. Nunta, cu „scoaterea la danţ" şi voinicul purtînd buzduganul cu
ia, e foarte vioi descrisă.
i e mai preţios în carte sînt însă amintirile personale: ridicarea de Mo-
dosul cetăţuii a unui chioşc (Lusthaus) cu heleşteu[1], care au fost pără-
urmaş, inundaţiile Bahluiului[2], pe care-l arată, la 1780, ca putînd fi
rizat, iarna grea din 1781, cînd Wolf călători din Iaşi la hotarul bucovi-
sea din 1788[8], cînd a văzut pe Rumienţov, comandantul rus, mergînd
rică de Sf. Ecaterina, cu o simplă blană pe umeri.

1 1780—2 ERA RAPORTUL PENTRU CIUMĂ AL COMANDEI DIN
ARDEAL[4]. A CU
PE ÎNVĂŢATUL ŞI DEŞTEPTUL BEIZADEA GHEORGHE, FIUL AL DOILEA
AL LUI MO
ARE A FOST UCIS, ÎN INSULA EXILULUI SĂU, DE RIVALI[0]. A VĂZUT CINCI
CUTREMURE,
CARE CEL DIN SEPTEMBRE 1781 ŞI CEL DIN 1785[6]. A CERCETAT HIMIC
APELE DIN
.1 NEAMŢ, TRIMISE SPRE ANALIZĂ DE BUNUL SĂU PRIETEN
NICOLAE RUSET
VANU[7]. A CĂLĂTORIT LA ŢARĂ CU „MILIONARUL" CANTACUZINO
DELEANU, CARE
2 000 de stupi[8]. A băut berea engleză, adusă de Potemchin, şi cea nem-
, fabricată la 1793 în Iaşi[9], cum a mîncat şi mămăligă neagră de „Hei-
L"[10]. Pe la 1780 el arăta boierilor cum să-şi păstreze mai bine vinul[11].
cum, ameninţînd cu despreţul pe agâ şi toţi ai lui, a scăpat de încă
iute de lovituri pe un biet carătaş austriac care primise o sută la fa-
[2]. A cunoscut foametea din 1795, supt ..Păpuşoiu-Vodă", cînd oamenii
a coajă de ulm[13] şi mitropolitul Iacov aduse din Rusia hrană pentru
de treizeci de pungi.

intre faptele istorice mai recente, el ştie mişcarea condusă de mitropo-
avriil contra unui favorit al lui Grigore Ghica în 1775[14]. î unul care a
stat mult în Iaşi, îl descrie cu străzile murdare, între fru-le dealuri, cu
primblarea Copoului, unde cele două cerdace sînt numai i domn şi
familia lui; dintre 5 000 de case alese, 200 sînt de piatră şi 40 cu
două rînduri, vreo două în „gust german". Prăvăliile sînt mai *ie*
lemn, un singur han mai prezentabil. Curtea, arsă supt Alexandru
Mavrocordat, n-a fost refăcută, şi domnul stă, cu cancelaria vistieriei,
i lui Costachi Ghica, avînd abia 25 de odăi mai curăţele. Se descriu cele
semnate dintre cele şaizeci şi nouă de biserici: mitropolia cu umila casă
lică, Sfîntul Gheorghe, cedată de mitropolitul Leon lui Rumienţov,
îrarhii, cu hanul de păstrare al mărfurilor, Sfîntul Nicolae domnesc, cu
i vechi clădiri" abia observabile, Barnovschi, Bărboiul, Sf. Ioan, Sf.

P. 2-8.
P. 19.
P. 23—5. Rumienţov îi scria la Sibiiu.din Iaşi, în ziua de 7 martie 1779 (p. 24 nota).
P. 75—6. Pentru carantina de lîngâ Bîrlad, unde mor oamenii de **foame, p. 77.**

P. 27.
P. 31.
P- 58 nota.
P. 01
P'. 36.
P. 45
P. 108-9.
P. 129.
P 144

Vinere, Sf. Ilie, Dancu, zguduită de cutremur la 1795, Golia, cu casa de n! buni, Sf. Spiridon, Sf. Nicolae, clădită de Potemchin, Nicoriţa, biserica Ca] cilor (a mitropolitului Iacov, azi Banu), Frumoasa, cu şepte bîlciuri pe a| dar săracă, Socola, cu cinzeci de călugăriţe, Cetăţuia, Galata, biserica cati lică. Lîngă mitropolie e singura şcoală, cu biete patru odăi. Nu se uită ce trei băi turceşti, la curte, la Beilic, la Bahlui, şi fîntînile, Spitalul Sf. Spiridc la Roman: Veniamin face încă unul, rău îngrijit.

La capăt se înşiră familiile cunoscute: Sturzeştii, cu Scarlat, care înv ţase la Lipsea şi e soţul Sultanei Moruzi, apoi fratele, Grigore, care a luat j o Callirnachi. Un Dimitrie-şi mărită fetele după Brâncoveanu şi după un M vrocordat; fratele Ştefan are un fiu Săndulachi, însurat cu sora Sultane Apoi Roseteştii: Nicolae şi fiul Iordachi, primitori de germani cultivat, Rumienţov stătea în 1788 la ei. In al treilea rînd, Cantacuzinii de la Paşcani oameni integri şi plăcuţi, cum a văzut prinţul de Ligne, oaspetele lor; mami greacă, are doisprezece copii, dintre cari doi mai mari învaţă fizică, matemj tică, filozofie, drept şi ştiu greceşte, latineşte, limbile franceză, italiană, ge: mană; tatăl i-ar trimete în străinătate, dar nu e voie. Fiul lui Cantacuzir Deleanu a trecut la 1792 în Rusia: logofătul Paladi (+ 1800) are o fată dup fiul lui Bogdan decapitatul; Ioniţă, fiul lui Constantin Paladi, un nepot, crescut de un saxon: am o carte latină din biblioteca lui, Suetoniu. Sora h Răducanu Roset, altă familie distinsă, e doamna lui Alexandru Moruz Manolachi Balş a trecut în Rusia, şi se pomeneşte alt Balş, probabil Vasil< cu călătorii în Apus. Familiile Cazimir, Beldiman, Carp vin în al doilea rînc Beldimanii sînt pasionaţi de vînat şi sociabili. Costachi Ghica, dintre grec primeşte mai bine în frumoasa casă a Deleanului.

Despre mitropolitul protector ştie să spuie multe; de pildă cum a adu mei roşu din Rusia în vreme de foamete[1]. Ştie şi cum a căpătat scaunul, şi c ocrotire turcească, şi cum a scăpat de acel care, în 1776, vroia să-i ieie locul: Intim al lui Iacov, crede că a auzit de la el — după Simion Dascălul — că n coborîm din hoţii şi robii Romei[3]. La sfîrşit se dă o biografie mai întinsă a Iu

Ce prezintă mai bine Wolf e clasa de sus a Moldovei, pe lîngă care a adu servicii de medic, pe care le credem că au fost bine răsplătite. începînd c domnii, el a cunoscut pe mai mulţi, şi pentru unii află cuvenita laudă. Astft pentru Alexandru Mavrocordat fugarul, care-şi propusese a rectifica Bahlu iul şi se îngrijise de primblarea Copoului; pentru Alexandru Callimachi, că ruia la sosirea în Iaşi îi face singur Wolf formula latină de întîmpinare: „Ale xander Callimachus, patriae nostrae filius, pater futurus"[4]. Despre ambii Mo ruzi, Costachi şi Alexandru, n-are decît lucruri bune. Dar nu stă pe gînduri B spuie că Mihai Şuţu a meritat să i se zică „Păpuşoiu-Vodă", pentru că a stor şi sămînţa porumbului provocînd în anul următor foamete[5].

In genere însă nu e blînd cu aceşti fanarioţi, veniţi şi căzuţi prin intrig şi dare de bani, incapabili de a guverna între emoţiile zilnice ale unei situaţi

[1] P. 35. Convorbiri economice cu el şi p. 53. încercările lui cu albinele în 1796, p- 61 [2]P. 144—5. Se dau şi ştiri despre ierarhul Gavriil, devenit episcop de Gotia, ci 12 000 de ruble pe an, şi cavaler al Sf. Andrei în 1801 (p. 145 nota). [8]P. 178. nota. [4]P. 203, 212. *P. 211.

3 periclitate. Deşi adună pe an 380 de pungi, ei nu pot simţi altă plăcere a trufiei momentan satisfăcute: distracţia li e deci primblarea la Cetă- la Copou, unde cele două cerdace de lemn sînt interzise altora. La un *v* negustor evreu cutare domn are o datorie de 2 000 de pungi. Nu merg la _totuşi ştim că bătrînul loan Callimachi avea un alai de vinătoare —, şi ita" lor se mărgeneşte la 700 de slujitori, supt ordinele agăi şi hatmanului[1].]u excepţiile pe care le-am arătat, boierimea nu-1 încîntă. Sint în adevăr ni bogaţi între cei 800 de membri ai clasei[2]. Au pînă la 4—5 000 de oi, - 500 de'iepe în herghelii; cîte unul ţine şi 5—6 000 de stupi[3]. Dar nu e tivă: „aşa am pomenit, aşa om lăsa". „Boierii localnici sînt deprinşi inea curţile curat; numai străinii sînt murdari."[4] Averea şi-o dau însă pe x inutil: trăsuri, haine. O blană costă pentru singură căptuşală 1 200 de ■i, pentru femei rochia e şi de 20—30 000 de piaştri; juvaierele, de pe e şi din pieptănătură, fabricate de evrei imigraţi sînt o întreagă avere[5]. erd vremea primind în „casa de musafiri", în salon, jucînd, pe lîngă ve- jocuri: mariage, panţarola, cu „cărţi nemţeşti", cele nouă, cu „cărţi jzeşti": ombre, quadrille, pichet, pharo, cum şi turcescul ghiordum; şi pînă la 4 000 de galbeni pe seară[6]. Mesele de 20—50 de locuri, cu maio-e Danzig ca farfurii, costă scump.

Copiii, băieţii şi-i cresc cu ţigance, care-i alăptează şi-i dădăcesc, apoi cu Iii greci, cu „maîtres de langue", adesea aventurieri din Apus şi din Po- — excepţie făcîndu-se cu Johann Konig, silezianul, apoi consul prusi- Dacă merg la şcoală publică, fireşte călări din cauza noroaielor, află , din budgetul anual de 30 de pungi, dascălul grec plătit cu trei şi ajutoa- ui cu două şi cu 600 de lei, plus cel de latineşte, avînd aceeaşi plată ca a din urmă[8]. Prietenul lui lacov Mitropolitul nu pare a fi observat schim-s de program introduse de acesta şi Scarlatachi Sturza[9]. „Coconaşii" . joacă biliard şi beau punciu după moda rusească[10]. Aceasta pentru Iaşi. In oraşele de provincie, cu case de lemn, garduri rădini puţin îngrijite, străzi pline de băltoace, iar, ca prăvălii, plăcin-e, cuptoarele de pîne, hanurile cu ploşniţe, unde nu se va fi găsit numai i mămăligă, ci şi pui de găină şi ouă — carne de vită şi mai ales de viţel s vinde —, boierul ispravnic este adesea intr-o casă neîmprejmuită, cu 'işul nesigur, cu ferestrele de hîrtie, cu interiorul dărăpănat[11]. Din cler a cunoscut, afară de mitropolitul lacov, pe bătrînul Inochentie uşi, otrăvit din greşeală de bucătar, pe Meletie, urmaşul lui, ales la două-i cinci, douăzeci şi şese de ani, pe Antonie şi poate pe Amfilohie de Hotin[12].

P. 88, 91, 206. Pentru căpitanul de darabani, p. 107, aga şi falanga, p. 108.

[3] P. 49 nota (unii ţerani ajung şi pînă la 200).
[4] P. 20 nota.
[5] **P.** 108.
[6] P. 137, 262 — 5.
[7] **P.** 219, 233 — 4.
[8] *P*- 175-6.
[9] N. lorga, *Istoria literaturii române in secolul al XVIII-lea,* II, p. 386 si urm.
[10] P. 265.
[11] P. 81-2.
[12] P. **148-9,** 155, 162.

A vorbit şi cu patriarhul de Ierusalim, Avramie. care călătorea la noi ca a acopere datoria faţă de turci[1], cu mitropolitul Palestinei, Procopie, care cartea de blăstăm, de patrusprezece foi, contra jupăneselor care întrebi ţează scumpe trese de fir pe rochiile lor[2]. Mitropolitul Moldovei, care ş îşi cumpără scaunul cu 30—40 de pungi, are un venit de 70—80 de pungi an şi el ia de la fiecare preot — dar Iacov scuteşte pe mulţi — p£ lei[3]. Sînt 20 000 de călugări, şi se vorbeşte de marea mănăstire Neamţului[4].

Negustorii de ţară se amestecă în acest timp cu străinii, greci, lipsei cari aduc de toate, pînă şi cele mai nouă maşini. Evrei din Liov şi Brody, ti cu cordovane şi odogaciu de parfumat, cari plătesc puţin, după preţul impj ruşi, cari aduc blănuri şi tutun. Se exportă cai pentru armată, în Austri^ Rusia, boi în Boemia, Silezia, Moravia, oi, din care Moldova are trei milioa Muntenia patru (cu caprele), piei de dihor (10 000), vinuri, luate de greci Nijna Rusiei, miere, care trece la Constantinopol, ceară, dusă încă de gr la Veneţia. Preţurile sînt foarte mici: iepurele 5—6 parale, cerbul 60 de pan apoi şi doi-trei lei[5], oca de ceară 9[0] de parale. Muntenii exportă şi porci. [1] se produce pînă la 3 800 de măsuri *(Eimer).* Albinăritul produce şi el 60 (de piaştri pe an[8].

Ţeranii, — în toată Moldova erau, în 1794, de toate, 77 000 de fam de locuitori[7] — îi par „aspri", leneşi, „fără independenţă, sîrguinţă şi spi de întreprindere", trăind „în frică, înjosire şi mută vegetare" *(stump Hinbriitcn)*[9]. Nici nu pot fi romani[9] după socoteala acestui om care avi desigur, reţetele mai bune decît caracterizările.

Toată simpatia lui e, neapărat, pentru străini. Vorbeşte de catolici, puşi sufleteşte prefectului misiunilor franciscane, italianul Mauro; sînt nur treisprezece parohii în toată ţara. Apoi de protestanţii germani, pînă la patrj zeci şi trei de familii, aduse de Vodă Grigore Ghica la Chipereşti lîngă Ia pentru fabrica lui de postav, şi cari, după cererea lui Ko'nig şi a saxonul Herlitz[10], capătă un pastor, pe sasul din Mediaş, Andreas Scharsius; Costac Moruzi luase, în capitală, loc pentru biserică[11].

[I] Aducea cu el şi un preţios „Proschinetariu" grecesc al Ierusalimului, litografiat Viena în 1781 (un exemplar în biblioteca mea).

[2]P. 198, nota 3, 49.

[3]P. 143-4.

[4]P. 157, nota, 163.

[5]P. 41, 47, 55, 63, 112-3, 131-3.

•P. 63.

'P. 88.

[8]P. 3, 13.

•P. 54-5.

[10] Medic. V. Hurmuzaki, X, p. 39, 588 nota 1.

[Il] P. 262—72.

îl interesează însă mai mult medicii: vorbește de rău pe greci —, Testaîza, Kosta, Andrei, care botează în sare copiii contra vărsatului[1] —, cu ne■egătirea lor, cu caricatura de latinește din conversație și alte păcate, poenește nemți — cutare „grenadir prusian" —, italieni, ca Angelo Meucci, ancezi, ca Chenoț[2].

Tot așa farmaciile: cele din Iași: a curții, filiala condusă de un sas, și a mi chiot, care ținea și velniță, precum și cea din Botoșani[3].

[1] Alexandru Vodă Moruzi introduce vaccina (p. 192).
[2] P. 192, 209 nota, 211, 213—4, 268, 283; II, 301 nota. Casa săracilor, **p. 268. Despre enot** s-a vorbit deseori în timpul din urmă.
[3] P. 213-4.

VII
CĂLĂTOBI DUPĂ 1821

Mişcarea românească de la 1821 a avut mai multe direcţii şi a produs mai multe urmări. Pe de o parte această manifestaţie a ţerănimii, reclamîndu-şi cele mai vechi drepturi, a căror amintire nu perise din minţile lor, manifestaţie care nu-şi atinse scopul şi din cauza suprimării, prin crima eteriştilor, a şefului ei, fără care toată istoria noastră contemporană, incapabilă de a pleca de la o acţiune orăşenească, de la un mic număr de tineri formaţi în Apus şi imitînd singur Apusul, ar fi luat un alt drum. Apoi tulburările care izbucniseră în Moldova de sus pentru a răspinge silnicia eteristă. Şi, în sfîrşit, pe cînd boierii cei mari, bătrîni, se arătau indignaţi, ca Alecu Beldiman în „Jalnica tragodie" a lui, că-i tulbură revoluţionarii în huzurul lor şi-i pun pe drumurile de străinătate ale pribegiei prin Bucovina şi Basarabia, pentru moldoveni, pe la Sibiiu şi Braşov, pentru munteni cu toţii sărăciţi şi supuşi, fără nici o consideraţie pentru persoana lor, la un alt regim decît al obişnuinţei lor, altă boierime, mai nouă, mai tînără, mai îndrăzneaţă, se gîndea să întrebuinţeze evenimentele neaşteptate pentru a crea o nouă situaţie patriei lor. Astfel, pe cînd cei dintîi visau de o republică aristocratică, avînd doar un „baş-boier" în frunte, ceilalţi doreau ordine constituţională ca în Apus: domn din ţară şi voit de ţară prin boierii ei, un „senat" care să-l sfătuiască, o administraţie cu ierarhie şi împărţire de roluri şi despărţirea după ideile engleze, adoptate de francezii de la 1789, a celor trei puteri. Şi un partid şi altul se adresau către Poartă, şi întîmplarea făcu să răzbată numai cererea acestor din urmă, „cărvunari" sau carbonari, care a şi fost primită. Arzului lor i se datoreşte domnia pămînteană în Moldova şi, ca o consecinţă neapărată, şi în principatul muntean.

Odată ce se atinse acest rezultat, învingătorii îşi dădură toate silinţele ca să ajungă la îndeplinirea integrală a programului lor. In 1822 ca şi pe urmă, cu ocazia plecării trupelor turceşti, după. cererea ruşilor, din Principate, şi a garanţiilor ce se cereau pentru aceasta de la Gonstantinopol, ei elaborară puncte de constituţie care nu putură fi admise şi din cauza statornicei împotriviri a puterii protectoare. Dar, cînd se ajunse la o înţelegere vremelnică între Rusia şi Poartă, prin convenţia de la Acherman, constituţia mult dorită fu

isă terilor noastre. Cu clauze grele pentru ţeran, împovărat cu zile de si nerecunoscut ca vechi proprietar, această lege dădea, prin adunări de strimt alese, un control domnilor, şi anume în aceeaşi formă pentru iva ca şi pentru Ţara Românească. Un comitet de. boieri din Iaşi şi Bucu- cu înţeleptul poet Conachi, cu priceputul grec muntean dr. Asachi, i secretari, cu Asachi, de o parte, iar, de alta, cu tînărul Barbu Ştirbei, t la Paris, se ocupă de alcătuirea acestei legi fundamentale, pe care din anume consideraţii, o numiră „Regulament Organic". Pe baza aces- ;t, care încununa străduinţile reformiştilor, începură, la 1834, după în- ia ocupaţiei cîrmuite de generalul Chiselev, să guverneze în Principatul san Alexandru Ghica, fratele, de aspect occidental, al domnului de la iar în Moldova isteţul şi energicul Mihai Sturza, care, fără egoismul şi ia lui, ar fi lăsat o mai frumoasă urmă în istoria regenerării noastre. upt cel de-al doilea Ghica, supt urmaşul său de la 1842 pînă la 1848, ghe Bibescu, fratele, mai romantic şi mai puţin capabil de a domina jurari grele, al lui Ştirbei, supt Mihai Sturza, ţerile noastre îşi schim-ispectul, în sensul pe care-1 lasă a se vedea şi ultimii din călătorii pe cari tnalizat. Un tineret format în şcolile create şi condus de ardeleni (August niu Laurian, Florian Aaron etc), în ale Regulamentului Organic sau şi iversităţile Apusului, se pregătea să ieie conducerea terii, şi călătorii i vor găsi astfel, la curte, în adunări, în boerime, între negustori, oameni e idei şi aplecări, dacă nu şi cu hotărîrea trebuitoare pentru a face bi- e care-1 aveau în gînd, biruind prejudecăţi care de fapt erau şi în esenţa scunsă a propriei lor fiinţi.

Jiul acesta 1821, cînd mişcarea lui Tudor Vladimirescu dădu astfel, i de zbuciumul violent, dar burlesc în mare parte al Eteriei elenice în 3 noastre, o notă populară românească, nu ni e cunoscut îndeajuns prin ri străini.

ea dintîi dintre lucrările franceze care dau, cu simţ de dreptate, cu în- rea relativităţii împrejurărilor, o idee exactă despre lucrările şi oamenii noi e excelenta mică scriere, apărută la Paris, a lui FranQois Recordon, ? *sur la Valachie ou observations sur cette province et ses habitants, ecrites 15 a 1821, avec la relation des derniers ecenements qui y ont lieu.* .utorul e un tînăr elveţian, din cantonul Vaud, care, după ce făcuse stu-literatură şi filozofie, înainte de a se consacra arhitecturii, fu luat ca ar în serviciul lui Ioan Vodă Caragea[1], căruia îi dedică opusculul său. iŢfifte în cartea lui priveliştea pe care, în mai 1815, i-a oferit-o capitala îană, cu livezile înflorite, cu salcîmii albi de-a lungul podurilor, cu înşi-trăsurilor bogate la primblare. A stat la noi, în Bucureşti, cum spune în cinci ani, asistînd la procesiunile pentru ploaie în 1817, cu moaştele ilui Dumitru Basarabov, la intrarea solemnă a lui Alexandru Vodă Suţu tetele muzicei turceşti şi româneşti, cu ospăţ şi bal pe urmă. A fost chiar irul nemulţămirii cu această nouă domnie, în care banul era scump,

Unele ştiri sînt luate din însemnările cu creionul pe exemplarul Academiei Române.

dările nu se puteau plăti şi mulţi fugeau în Ardeal ori măcar la munte. Cîn vorbeşte despre începutul mişcării lui Tudor Vladimirescu, supărat şi pentr nedreptăţile ce i s-ar fi făcut şi lui personal, cînd arată ce spaimă a prod^ plecarea, în noaptea de la 10 la 11 martie 1821, a familiei banului Brâncc veanu, cu ce nelinişte se aştepta ciocnirea turcilor cu grecii, despre cari s credea că în dosul avangardei, de la Galaţi, 400 de oameni, au o armată d 30 000, cînd prezintă tabloul risipirii înspăimîntate a populaţiei[1], el pare a fost de faţă.

Natural că Bucureştii (80 000 de locuitori) îi sînt foarte bine cunoscut îi place oraşul, care oferă un „aşa de mare contrast cu celelalte ale Turcit pe care le aflase aşa de pustii şi de triste". Refăcută după marele cutremi din 1802, capitala munteană oferă frumoase case boiereşti, cu porţi puternic cu largi curţi, cu cerdacul deschizîndu-se înaintea salei comune care despar odăile soţului de ale soţiei, cu acoperişurile de şindilă, dar şi de olane şi chia cu tablă, cu sere de plante rare. Curtea lui Garagea, abia refăcută, arses Casele Brâncoveanului, ale lui Golescu — palatul de azi —, ale lui Românit lui Filip Lenş, lui Cantacuzino (Râfoveanu), lui Vilarâ, „merită să atragă privirile persoanelor mai îndepărtate, atît prin bogăţia şi măreţia ce se de copere, cît şi prin construcţia lor, care e deosebită în fiecare din aceste clădiri"

Podurile, des refăcute şi cu cheltuială mare, sînt „de obicei bine întri ţinute". Nu-i place micimea, închipuita lipsă de proporţii, întunecimea, pi tura bisericilor, în număr de peste o sută.

Sînt trei băi turceşti şi cafenele europene. In cele de modă orientală ! serveşte cafeaua unui public sărac, înşiruit pe divane, ori jucînd, pe cînd ţ ganii cîntă şi se zbuciumă. Primblare nu e decît la Herăstrău, cu copaci d nou sădiţi, cu lacul şi bisericuţa. Poporul petrece prin grădini. Supt mitrop lie şi pe locul ei, înaintea viilor, este un chioşc, un bazin, o fîntlnă turceas între sălcii: acolo se joacă geridul înaintea mahalagiilor.

Şi împrejmuirile Bucureştilor îi sînt cunoscute, cu carele trecînd înci pe cînd ciobănite pasc turmele şi pescari vînează bălţile. Vorbeşte ast „de micul lac, coasta şi pădurea de la Mărcuţa"[3], ceea ce înseamnă Pante monul din faţă. A fost şi la Cotroceni, unde pe atunci erau călugări. D restul terii pomeneşte Tîrgovişteа, cu vechea curte arsă de imperiali în 173 Craiova, cu caimacam de la 1761, în locul tradiţionalului ban, Buzăul, Giu giul, cu cetatea dărîmată în insulă, Brăila, unde de două ori pe an nazirul p: meşte daruri pentru Poartă. Toată ţara-i place, cu Dunărea ca lacul Genevi cu livezile, pomii, viile[4].

Din populaţie, socotită la 600 000, cu 80 000 de străini, mai familiari sînt boierii. Faţă de dînşii el vrea să fie drept, urmînd principiul pe care la început şi 1-a pus înainte, criticînd pe calomniatorii terilor noastre, cq „au exagerat abuzuri şi au aruncat ridiculul asupra multor obiceiuri fără i doială ca să merite aprobarea persoanelor ce caută mai curînd să se distre *(dii'ertir)* în poveşti decît să se ocupe de lucruri cu adevărat utile, aşa cum le prezintă cu grămada studiul caracterului diferitelor naţiuni".

[1] **P. 119 şi** urm., 138 **şi** urm. *
P. 23.
[3] **P. 28 şi** urm.
[4] **P.** 107 **şi** urm.

rezintă pe dregătorii munteni ca luxoşi — veşmîntul, fără giuvaiere 3 4 000 de franci, trăsurile se pot compara cu acelea din orice capitală. c ceremonii (cele de nuntă sînt date amănunţit şi oamenii îşi trec vre-u vizite). Mesele cuprind cinsprezece la douăzeci de feluri, cheltuiala pe arcă la 2—3 000 de galbeni. De două ori pe săptămînă în lunile de iarnă îl mascat la „clubul nobil"; oamenii în vrîstă joacă faro, biliard, lotto. 1818 actori germani apar o dată pe săptămînă acolo; pentru ei s-a făcut umusel *(joii)* teatru, destul de vast ca să poată cuprinde o mie de per-[1]. Se' trece la piese franceze traduse de ucenicii şcolii domneşti; dintr-o ipţie de vreo mie de galbeni era să se aducă în 1821 o trupă italiană. >piii sînt respectuoşi înaintea părinţilor; stau în picioare, sărută mîna. ţia lor de la doică la dascăl. între slugi şi părinţi, e proastă — şi pentru *i\e* ştiu grecește, piano şi limba franceză; fraţii, soţii lor, în plus ceva fie şi aritmetică. Nu se învaţă ca o materie limba lor, lipsită încă de gramaticale[2]. Există o şcoală nouă de alilodidactică şi gimnaziul cu te de elevi şi profesori buni, prea deseori schimbaţi prin intrigi: cutare ei a ieşit de la şcoală destul de nemulţămit[3].

i capitol se ocupă de funcţii, criticîndu-se purtarea ostaşilor străini, aăr de 12 000, mai răi decît hoţii: ispravnicii, unul grec, unul român, ţă populaţia. Domnul îi numeşte pe uri an, dar îi confirmă adesea. Foni de la ţară se duce la turci: el cheltuieşte trei-patru milioane pe an[4]. >porul la oraşe e compus mai mult din lume care atîrnă de boieri. Se i cînd în pieţe li se aruncă marfa confiscată de la un negustor abuziv, i, *Ies bons paysans valaques,* sînt vrednici de toată lauda, fiind poate ceti la lucru, dar blînzi, de bună credinţă, sinceri, respectuoşi, credin-vlavioşi, — ca şi preoţii lor cei puţin învăţaţi. Cu furca în mînă şi pe ri, femeile lor, „bune gospodine, întreţin toate persoanele casei într-o mare curăţenie, încît i-ai crede mai totdeauna în hainele lor de sărbă-. „Cu viaţa în căsuţe şi adesea în bordeie, cu petrecerea de serbători, şi lăutari, cu moravuri simple se vede că ei ţin ţara."

ce priveşte străinii, capitolul despre ţigani e complect şi plin de lu-ouă: la metodele aurarilor, la preţ (500 de piaştri sau 400 de franci le ţigan), la formarea unei orchestre de ţigani în Bucureşti[6]. Catolicii -5 000; biserica lor din Cîmpulung e pusă în legătură cu doamna Ana egru Vodă (autorul vorbeşte şi de „cronici muntene"); numărul evrei-Bucureşti, Ploieşti şi Craiova, e de 5—6 000.

icordon făgăduise şi o scurtă istorie a terii: „un precis historique sur îces de Valachie"; probabil că el s-a pierdut.

'. 92.

'• 107 şi **urm.**

'• 114. Cf. *Analele Academiei Române,* **XXXVIII, p.** 379 şi **urm.**

. **128.**

ies bonnes menageres entretiennent toutes Ies personnes de leur maison dans une le proprete qu'on Ies croirait presque toujours dans leurs habits de fete.

• **48** şi urm.

Un alt francez, îndemnat de faima pe care o dăduseră terilor noastre voluţiile petrecute pe teritoriul lor, J.M. Lejeune, care se intitulează „profej de literatură şi profesor particular al Alteţei Sale prinţul Moldovei" — *c(* ce înseamnă Mihai Vodă Şuţu —, dădea, cu adnotaţii personale, la Paris, 1822, o traducere a lui Raicevich[1], după o recentă ediţie, ieşită la Milan.

Lejeune are o informaţie foarte mărgenită; el crede sau se face a crede „de mai mult ca douăzeci de ani nu s-a scris nimic despre aceste două prin pate'"[2], şi făgăduieşte o istorie osebită *(particuliere)* a Moldovei pînă la tuli rările din 1821. Dar a fost de faţă în Gonstantinopol la crearea noilor dor Alexandru şi Mihai Suţu, în 1818 şi 1819[3], a văzut în alai şi steagurile terii Sfîntul Gheorghe, Sfîntul Mihai şi Maica Domnului. Ca amănunte mai noi fiul mai mare al lui vodă duce beretul; caii domneşti, doisprezece, au pe scuturi de aur cu pietre scumpe, turcii din alai, mantii roşii. După ceremor la poarta Constantinopolului, domnul revine incognito pentru cîteva zi Se pare că scriitorul a fost în Iaşi, la 1819, cînd cu ciuma, şi încă în 18! judecind după ştirile asupra cutremurului din noaptea de 3 la 4 februar car zguduit şi „palatul domnesc, clădit numai în piatră şi de o construcţie solidă laşul îi e foarte bine cunoscut, şi la el se află însemnarea exactă a poduril cel de la curte la Copou, şi „o altă stradă transversală, care trece prin tîrgu *(marches)*[5]*;* regretă lipsa de luminat[6]. Vorbind de consulatul Prusiei, el ar< că a cunoscut, dacă nu pe întîiul titular, măcar pe al doilea, de Kreuchf Schwerdtberg, prieten al lui şi „om cu adevărat stimabil în toate privinţile Din Moldova plecase la Odesa, unde află moartea lui Scarlat Vodă Callimach

Avînd să corecteze şi să întregească pe Raicevich, Lejeune dă, din b gata lui experienţă, o sumă de fapte şi de observaţii nouă. In ce priveşte scrierea Moldovei, el explică de ce nu se cultivă tutunul: fiindcă boierii înti buinţează pe cel turcesc, lumea săracă pe cel nemţesc. Arată cum gătesc răuşii moldoveni în adăpostul lor mămăligă, pe care o taie cu aţa[9]. Inseam deosebirea între oile mestrugane, pîrnaie şi ţurcane[10]. Nu uită lemnul mold venesc, trimes la Constantinopol pentru clădiri[11]. Un profesor francez inti duce cultura cartofilor[12].

Lejeune dă şi statistice, după registrele oficiale, din care-şi luase no La veniturile terii, suma de 1 600 000 de piaştri, în 1804, a birului ţerănesc fost scăzută după pierderea Basarabiei cu o treime[13], scutelnicii fac ca vistei să piardă 360 000 pe an[14]. La 1820 veniturile moldoveneşti erau de 2 864 0

[1] *Voyage en Valachie et Moldavie.*
[2] P. **VI.**
[3] P. 89 nota 2.
[4] P. **10** nota 1; p. 59 **nota** 1.
[5] P. 127 nota 1.
[6] P. 56 nota 2.
[7] P. 76 nota 1.
[8] P. 140 nota 1.
[9] P. 20 nota 2.
[10] P. 22 nota 1.
[11] P. **103** nota 1.
[12] P. 89 nota 1.
[13] P. 103 nota 1.
[11] P. 89 nota 1.

îtri, din cari 1 441 638 birul şi poştele, iar rusumaturile, lista civilă, 00. Şi se specifică: birul trimestrial 311 690, poştele şi alte venituri *l* Cheltuielile sînţ însă de 2 121 901, aşa că rezulta un deficit de 680 000 tri[1]. Venitul listei civile fiind acel de mai sus, iar cheltuiala de 1 323 134, i cîştig domnesc de 100 836, dar el trece în sama deficitului terii, de). Tributul e de la 1812 de 47 769 piaştri, la bairam se dau 60 984, la abare de miniştri încă 120 000[2]. >lul lui Şuţu în progresele Moldovei, pe care le notează la fiecare pas,
cu îngrijire, în ce priveşte măsurile financiare[3] — între altele verificaurilor boiereşti[4] — ca şi ocrotirea acordată culturii. „Ultimul domn, care a artele şi progresele educaţiei publice", plătea pe profesorii şcolii alilo-ce; el ocrotea gimnaziul ieşean, în care se preda şi limba latină, franceză ană, ca şi tipografia, în care se tipărise, greceşte, Condica de legi a înaui său, Scarlat Callimachi. Pe lîngă aceasta, *„el trimesese tineri ca să > pictura la Paris"*[5]. Pe vremea lui apare, la Petersburg, Biblia romîntr-o nouă ediţie, pe care Lejeune o socoteşte „foarte exactă şi foarte ă"[6]. Palatul domnesc din Iaşi, isprăvit de Alexandru Moruzi la 1804,
frumoasă înfăţişare în proporţii largi: înlăuntru însă, cele mai mari Dtezeci de odăi erau sale de aparat sau cancelarii, si aspectul era F.
aducătorul nu poate să afirme îndeajuns cît de mult s-a schimbat, mai pă războiul din 1806—12, în sens cultural occidental societatea boie-
Din trecut s-a păstrat costumul de ceremonie, ifosul rangurilor, cu ua reservată boierilor de clasa întîia[8], muzica turcească, pe care femeile ează[9], oarecare simpatie pentru turci a acelora cari se tem de o mai supraveghere creştină[10]. S-au dus vechile farse ale „caraghioşilor" de constantinopolitană; ţiganii apar numai la anumite ocazii, cu acele e şi arii naţionale"[11], de care, la nunţi, vorbeşte şi Recordon. Cind boierii ii, în 1820, trec în Rusia, schimbaţi de haine, ei pot fi luaţi drept occi-. Tinerii sînt crescuţi de profesori francezi şi germani, pentru fete se istitutoare din Viena şi Frankfurt; dascălul grec e mărgenit la limba nai şi la lecţia de religie. „Toţi boierii vorbesc azi franţuzeşte, şi nu e
care, dacă a primit ceva educaţie, să nu fie în stare a ţinea o oonver-

\ 112 nota, 113 nota. '. 173 notele
2, 4; p. 164 nota 1.
. 57 aota 1. Pentru capanlîii turci, cumpărători ai produselor moldoveneşti, p. 58 Pentru crearea unui hatman al Prutului, p. 69, nota 2. Pentru grămăticul lui, 'ta 2. Regulamentul pentru familiile îndrituite la domnie (1818), p. 84 nota 4. [3]. 87 nota 1.
1 avait encore envoye des jeunes gens etudier la peinture â Paris; p. 136, nota 2.
». 136 nota 1.
. 123 nota 3. laşul i se pare „â beaucoup d'egards preferable" capitalei muntene; 123 nota 2. Despre stemă, p. 72 nota 1. '■ 70 nota.
*. 79 nota 2; p. 122 nota 1.
[3]- 60 nota 1. Alţii trec la cel dintîi pericol Prutul: p. 85 nota 1. [J]-
123 nota 1.

saţie în această limbă."[1] Femeile se deosebesc însă mai mult pe acest te} ele danţează elegant danturile noi. „Graţia şi amabilitatea cu care ele îi plinesc ospitalitatea faţă de străini", „o îndemânare *(aisance),* care n-a repudiată *(desavouee)* nici la franceze chiar", le deosebesc, „şi îndrăzi a spune că nu lipseşte acestor naţii decît o altă formă de guvern şi bune stituţii pentru a se aşeza cîndva la nivelul naţiilor existente".[2]

Altceva nu cunoaşte fostul secretar. Ştie numai că mitropolia din ca şi cea din Bucureşti are un venit anual de 400 000 de piaştri. Ţeranul pare aspru, înapoiat, deşi vrednic de compătimire[3], li interesează mai n episcopia de Bacău a catolicilor săi, în număr de 50 000, cu două biseri< chiar două „palate[1]" episcopale, fiecare în ruină.

Contra lui Recordon, tratat de linguşitor faţă de Caragea, precum şi „ tra reeditării anacronice a notelor lui Salaberry[4] şi a unei lucrări anonime care n-o avem, *La Valachie, la Moldavie et de Vinfluence des grecs du Fa* după date mai vechi, scrie F.G. Laurengon, ca unul care a stat doispre; ani în Ţara Românească, o nouă lucrare, intitulată *Nouvelles observau sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, Ies moeurs et Ies coutu des habitants et sur son gouvernement,* cu pretenţia de a lămuri ca „ma ocular" şi revoluţia grecească şi aceea a lui Tudor.

îneepînd cu producţia, Laurenşon dă o slabă idee despre calitatea-i „martur ocular" cînd spune că în Oltenia este şi un rîu de mercur care pierdea fără folos în livadă" şi a trebuit „să i se puie un zid destul de tar şi că minele de cărbune „se află la suprafaţă, aproape la fiecare pas", de putea trece produsul în Basarabia şi la Odesa. Ştirile nouă sînt foarte puţ: doar menţiunea celor două-trei case din Bucureşti care cumpără marfă fi ceză, mătăsuri de Lyon, postavuri fine, batiste, panglici, ceasornice, pa muri şi ceva romane: din Rusia se aduce acum şi ceai, în schimbul vini care merge şi pină la Moscova. Se dau şi ştiri despre monede.

Capitolul despre administraţie cuprinde cîte ceva despre veniturile h riceşti (400 000 de piaştri Mitropolia, Rîmnicul 150 000, Buzăul şi Arg 80—100 000)[6]; clerul i se pare abject şi el pomeneşte cu părere de rău dei seminariul întemeiat de mitropolitul Ignatie şi desfiinţat după plecarea 1 numărul preoţilor, supuşi la birul şcolilor, de 8 lei pe an, e de 8 000. Arn: se compune din cei 6—8 000 de panduri[8]. Populaţia e socotită la 1 100 00(1200 000, din cauza multelor emigrări; autorul crede că din ele doi

[1] Tous Ies boyards entendent et parlent âujourd'hui le franţais, et, ii n'y a pai personne qui, pour peu qu'elle ait re<,u de l'education, ne soit en etat de tenir conv< tion dans cette langue; p. 137 nota 1. Cf. p. 144 nota 1.

[2] J'oserai avancer qu'il ne manque â ces nations qu'une autre forme de gouvernci et de bonnes institutions pour se mettre un jour au niveau des nations existai p. 144 nota 1.

[3] P. 8 nota 1, p. **141** nota 1.

[4] *Essai sur la Valachie et la Moldavie, theătre de Vinsurrection dite Ypsilanti,* Paris, **1**

[5] P. 3.

[6] P. 18.

[7] *Ibid.*

«P. 19-20.

vlahii" ca şi românii din Bulgaria, despre care vorbeşte[1]. Nouă e şi despre albanezii arendaşi, băcani, cîrciumari, „harnici şi pricepuţi în i", cari, după ce se îmbogăţesc, se întorc la ai lor acasă. Germanii, 3ri, cizmari, tîmplari", sînt la 11 000. Ruşii fac comerţ de marchitănie, ii sînt giuvaergii şi zarafi, evreii „pecetari, sticlari, tinichigii", schimbă-e bani, pe lîngă cîteva „prăvălii evreieşti asortate ca ale Lipscanilor", priveşte pe ţigani, Brâncoveanu ar avea 14—15 000[2]. Rudarii dau doam-i Anul nou 2 000 de galbeni în praf de aur.

e boieri îi prezintă ca foarte primitori şi darnici, dar leneşi şi gîlcevitori, ti mediu viciat, foarte luxoşi (5—6 000 de lei o haină), jucători de cărţi, ri de procese (la moartea lui Şuţu erau peste 6 000 în curs)[3]. Un guvern nai" e dorit de ei[4].

eranii sînt trataţi cu simpatie: suflete bune, isteţe, aplecate spre glumă, aase de plăcere; buni ostaşi. Visteria li stoarce pînă la 150—200 de lei , în total 8 000 000 pe an[5].

ucureştiul, c u 14—15 000 de case şi „100 000 de locuitori" nu-i place rului, afară de unele case nouă. Şi aici e vorba de trupa germană, dat reprezintaţii doi ani, de planul unei trupe de operă italiană, de „cluibil", de primblări la Herăstrău şi la Filaret, dar numai pentru popor; >şteni sînt circiumele pentru popor. La Tîrgovişte i se pare a fi văzut lui Negru Vodă, unde arunca boierii şi unde a fost aruncat însuşi[6], a doua parte e consacrată mişcărilor revoluţionare, cu bănuieli asupra lui Vodă Şuţu, prieten al Franciei, dar copleşit de datorii şi „adevărat ip al falsităţii şi perfidiei", neîntrecut în intrigă, care, pe, lîngă aceasta, it şi supus ordinelor consulului rusesc. Lasă vreo 20 de milioane familiei, , însurat cu o moldoveancă, e bogat însuşi; fiica e logodita cu un fiu al sxandru Moruzi[7]. Tudor ar fi cerut de la Divan 100—120 000 de lei pentru irea, odinioară, a pandurilor săi; de aici mişcarea lui[8]. *Boierii ar fi recla-n rwu dreptul de a-şi alege domnul*[9]*, Inlăturînd şi clerul grecesc.*

e vorbeşte şi de promisiunea lui Tudor de a scădea birul la cinci lei şi de iinţa văcăritul, vinăriciul etc, ca odinioară. Ţeranii nu-i ziceau decît Vodă[10]. El era deştept şi tenace, respectat de ai săi; francezul îl crede ii de a domni[11].

i ce priveşte mişcarea lui Ipsilanti, acesta fusese elevul lui Demangeot, francez, şi era foarte instruit; cei trei prinţi sînt frumoşi ca mama lor, trecea în vremea ei drept întăia frumuseţă din Bucureşti"[12]. Se dau por-

P. 21-2.
P. 23-5.
P. 30, 121.
P. 45.
P- 28, 121.
P. 38.
P. 61-2.
P. 63-4.
P. 65.
P. 66.
P. 113-4.
P. 72, 115-8.

tretele iui Christari medicul, traducător cunoscut; al lui Caravia, ucigătc turcilor de la Galaţi, sălbatec, cu ochii roşii, beţiv, prevaricator, fost so] rusesc apoi buluc-başă la Caragea; al lui Duca, agent al lui Aii-Paşa; al lordachi, mic, slab, fără înfăţişare, faţă distinsă; al lui Farmachi, înalt 1 duc impunător, luptător de la 1806 la 1812, plin de răni aşa încît nu putes se suie pe cal, „drac împeliţat"[1]. Se credea în cucerirea foarte apropiat Constantinopolului cu strînsura de greci, între cari şi din Odesa, Nijna fii de boieri. Pare că a văzut pe Tudor intrînd în Bucureşti, între un pi cu crucea şi „Teodor Macedoneanul" (Macedonschi), urmat de Farmachi. „\ mea era splendidă şi dealul mitropoliei plin de curioşi, mai ales străinii."[2] ij oţi şi căpitani cetesc după amiazi proclamaţia lui Tudor la răspmtii şi fac găciuni, întovărăşite de descărcarea pistoalelor. Seara, se interzic lumin Disciplina e strictă, dar panduri vînd cu 40—50 de lei şaluri de 1 200—1 5 blănuri, ceasornice, giuvaiere[3]. Tot aşa a văzut şi pe mavroforii cu căcî neagră şi capul de mort, avînd cocarde tricolore: roşu, alb, negru. Se ridici steaguri cu aceste colori şi inscripţia greacă: „în acest semn vom învins Ipsilanti nu vine în casa Brâncoveanu, care i se gătise; boierii îl caută la lintina. Tudor i-ar fi jurat, dar invitîndu-1 să plece[4]. Boierii se îmbracă în c tume de arnăuţi ca să scape.

La Ipsilanti vin fugarii din ocne, arzînd palatul de la Mogoşoaia[5]. lucrează la Tîrgovişte, dar artileria erau cele patru tunuri luate de la puşca Se anunţau 24 altele, cu beizadeaua Dimitrie şi 16 000 de oameni. Se dau luri, concerte, mese. Arnăuţii aduc provizii de la ţerani; la masa şefului se mite pe zi: 50 de ocă carne de vacă; 30 de oaie, 20 de porc, 24 de păs 50—60 de pîni[6]; tot aşa la beizadeaua Gheorghe. Turcii n-au făcut a suta pa din asemenea jafuri: „nu erau soldaţi; toţi erau fraţi şi prieteni, toţi că tani". Consiliul suprem, cu beizadelele, Cantacuzino, Ghristari, Lassani, mandantul pieţei, şi Orfano, „generalul", primul fost proxenet, celalt coi de magazie în Odesa, nu lucrează. Cînd un ispravnic aduce vestea că turcii s în Bucureşti, Caravia vrea să-1 ucidă. Se află că turcii au venit de fapt ucid ei, apoi că Tudor e prins, cînd se zicea că voise să-1 atace pe Nico Ipsilanti la Cîmpulung şi să taie retragerea grecilor, 1 500 de panduri trec eterişti. Tudor, închis, s-ar fi oferit să lovească pe turci. După două zile, Ca via-1 omoară, aflînd în haina lui 5 000 de galbeni, în aur şi pietre[7]. Cantacuzi se retrage în Moldova, spunînd că merge contra Brăilei, şi păstrează 600 luptători cu căpitanul Anastase, apoi trece Prutul[8].

Urmează lupta de la Drăgăşani, în care cade şi prietenul autorului, el[1] ţianul G.F. Bordier[9]. Ipsilanti scapă făcînd să se celebreze bisericeşte venii austriecilor.

!P. 115
[2]P. 74.
[3]P. 76, 78.
*P. 79—80.
[6]P. 85.
«P. 87.
?P. 94.
[8]P. 96.
[9]P. 104-5.

era considera între aceşti călători şi pe un rus, Ignatie Iacovenco[1], ar la consulatul rus din Bucureşti, care, pe lîngă însărcinările oficiale avut, a însemnat în scrisori evenimentele revoluţiei şi faptele celor *ii* următori, strîngînd apoi tot acest preţios material despre ambele te într-o lucrare apărută la 1834[1].

fapt. Iacovenco începe cu luna lui octombre 1820, cînd o deputăţie oviste veni în Bucureşti, la Alexandru Vodă Şuţu, ca să protesteze itenţiei domneşti de a se lua moşia oraşului. Aceasta ar fi adus boala care se prăpădi în luna lui ianuar a anului următor. Ştirile despre ii mişcării lui Tudor, pornită pe baza Adunării poporului, ca în Serbia cheorghe, care şi ea pleca de la vechi tradiţii ţerăneşti din Balcani şi [3] mişcare cu caracter revoluţionar mai mult în aparenţă[11], căci fon-0 restaurare a vechii stări de lucruri, încălcate de un regim de uzur-mtra dreptăţii —, sînt scurte, dar exacte. Se menţionează, ceea ce nu î alte izvoare contemporane, o a doua pornire, şi mai energică, a ,enilor, la sfirşitul lui februar: caimacamii ard în faţa lor anumite acte ătoare pentru proprietatea oraşului[2]. Tudor apare, după adevărul în-Ltenţiilor sale, numai ca „duşman al abuzurilor din Ţara Românească". 1înţelegere pentru cauza lui şi compătimire pentru omul care, ca să)los obştii lui, a pus în primejdie viaţa-i însăşi. în mai funcţionarul tic rusesc credea chiar că, în cazul unei acţiuni comune a lui Tudor i, contra lui Ipsilanti, el ar putea fi făcut domn în toate formele[3]. ăpeteniei ţerăneşti e pomenită numai în treacăt, scriitorul fiind încă 1 la Braşov, cu emigraţia diplomatică şi boierească.

pre cruzimile şi distrugerile săvîrşite de armata ocupaţiei turceşti se i interesante: în Ialomiţa se face războiul religios bisericilor. E curios izintă ca viind de la un „dascăl al lui Tudor Vladimirescu" ştiri despre e care l-ar fi făcut acesta de a ucide într-o duminecă pe domn şi pe ii; planul s-ar fi zădărnicit numai prin boala lui Şuţu. Şi mai departe, indurile lui asupra boierilor: „In Bucureşti se gătise să-i ucidă pe-un 'amilii cu tot, socotind aceasta ca singurul mijloc de liberare a poporu-■ „doi din cei mai buni prieteni ai lui" l-ar fi oprit de la o asemenea -, care nu se potriveşte cu întreaga lui psihologie şi nici nu reiese din iile lui scrise, mai departe Iacovenco rămîne la Braşov. La sfîrşitul lui iunie el

de acolo trista stare înfăţişată în amănunte inedite, în care turcii ă ţara: „Dumnezeu ştie cînd se va curma această stare nenorocită a tă focului şi săbiei, lipsită de toate produsele pămîntului şi de vite, e cară turcii spre Dunăre, şi prin cetăţi, precum fac şi revoluţionarii". ca Bîrladul, se răscumpără cu bani; locuitorii, şi prin acele oraşe, Joiaţi; la ţară sătenii sînt traşi în ţeapă, boierii chiar, ca la Găvanele ău, îşi pierd viaţa. In februar al anului următor, se prezintă astfel

şi Muntenia de la 1820 la 1829, în 53 de scrisori, Petersburg, 1834. Traducerea că de preotul Ludovic Gosma, în *Neamul românesc literar* pe 1910, p. 499 şi urm., u- Traducătorul vorbeşte şi de altă lucrare a acestui rus, *Afacerile Valahiei.* risoarea a V-a. risoarea a XIII-a. "soarea a **XVI**-a.

situaţia Principatelor: „Poporul e foarte asuprit şi sărăcit, comerţul e înt rupt, criza de bani la culme, vitele şi produsele se vînd pe nimica"[1]. Vorb du-se în mart, de omorul, în Bucureşti, al slugerului Drăgănescu, se adau că „beşliii din judeţe, al căror număr a fost crescut, săvîrşesc toate neomenii Arendaşii satelor şi dregătorii umblă îmbrăcaţi ţerăneşte şi dorm noapi prin poloboace, prin şanţuri şi prin alte locuri, ca să scape de primejdiile a fi uciși. Călătorii nepreveniţi şi neprecauţi au aceeaşi soartă". Se credea laşul şi Bucureştiul au fost trecuţi prin foc şi sabie încă din februar peni odihna sufletelor turceşti strămutate din această lume prin măcelurile grece din anul precedent. „Starea Moldovei e, după cît se vede, încă mai groza decît a Terii Româneşti. Pretutindeni au rămas ogoarele nelucrate şi locui rii au fost puşi de turci să care felurite greutăţi, iar multe femei şi copii au f luaţi în sabie şi trimeşi în Turcia." Iar în april: „In Bucureşti uciderile tot încetează şi locuitorii nici nu îndrăznesc să iasă de prin casele lor".

Cînd, în sfîrşit, se numesc noii domni pămînteni, Grigore Ghica peni Ţara Românească şi simplul, dar bunul Ioan Sandu Sturza pentru Moldo[1] Iacovenco observă că, gonindu-se grecii, bulgarii, sîrbii, au fost scoşi şi rănii bulgari emigraţi pe malul stîng al Dunării. Samurcaş, din Craiova, turceşte la Poartă. Focul din Iaşi e pus tot în sama turcilor, furioşi că li ia rostul de pînă atuncea. Noile domnii încep greu, Ghica datorind patru m oane de piaştri pentru ţară şi avînd el însuşi, pentru căpătarea tronului datorie de 1 500 000 alţii la Halet-Efendi, favoritul sultanului. Se mai vorl de un rest de trei milioane de la ultimii doi domni.

în acest timp în Vlaşca se mînca pîne din scoarţă de copac şi vitele, j sate fără fin, rechiziţionat pentru ocupanţi, pieriau. „Pădurile particularii* de o valoare incalculabilă, au fost tăiate pentru flotila turcească şi cărate Dunăre, fără nici o despăgubire." Şi prigonirile urmează: „Iertarea dată Poartă tuturor muntenilor nu se respectă, şi turcii continuă a aresta, expul ori ucide pe toţi cei bănuiţi a fi fost cîtuşi de puţin părtaşi la revoluţie".

In octombre 1822, în sfîrşit, Iacovenco e din nou în Bucureşti, unde a schimbări: Pe străzi mulţime de turci, precum şi o sumă de echipagii, se pri: blau pe Podul Mogoşoaii, acum pavat cu piatră, pe cînd mai înainte uliţi erau podite cu lemn şi trunchiuri de copaci care erau şi costisitoare şi netrain: şi împovărătoare pentru locuitori. Boierii stau destul de bine, şi parcă n-ai suferit nimic. Eterna nesimţire în stratele de sus ale societăţii noastre faţă cele mai grozave tragedii care-i zguduie adîncuriîe[2]. La teatru, proprietat lui Vodă Caragea, actorii germani îşi dau şi mai departe reprezintaţiile pînă - la 7 februar, un foc distruge casa.

Ici şi colo apare domnul cel nou. în vara anului 1826 turcii l-ar fi pă: să nu fugă în Austria. Peste cîteva luni, cînd se încheie convenţia de la Achi man între ruşi şi turci, el face ca hatişeriful despre drepturile terii să fie puri în alai pe străzile Bucureştilor, şi el e cetit în Divan cu toată solemnitatea. D în april 1828 Ghica, în faţa unui nou război între suzerani şi protectori, se | trage la Cîmpina, rămînînd „a se întoarce la Bucureşti ca simplu cetăţeai

[1] Scrisoarea a XXI-a.

[2] Scrisoarea a XLVII-a.

i această nouă curte sosește în primăvara anului 1824, trecînd (april) pe la unde mai dăinuia pribegia boerilor munteni, hrănindu-se din giuvaierele 3 pînă într-atîta Incit la monetărie se fac două milioane de florini din ar- a lor, consilierul de legație danez Clausewitz, care și-a lăsat însemnări[1], în carantina de la Ciineni, plină de călători ce trec „înăuntru", cu cai *A,* plătiți zece galbeni unul, peste scândurile șubrede ale bietului pod ilt, prin satul de bordeie Pripoarele, silit uneori a-și scoate carata cu boii ;urge la ajutorul meșterilor țigani, el ajunge la Argeș, la Măniceşti, la apoi. Aici îl găzduiește în casă „modernă", cu fotoliu englez, căpitanul grecul Steriopol, știutor de nemțește și italienește, deși poartă scufie ici de coloare roșie.

ste Cîrcinov atinge capitala munteană, oprindu-se la un han curat. *i* la 80—90 000 numărul locuitorilor, cu 6 000 de evrei și 4 000 de nemți tă țara 200 000—100 000 țigani). Podurile, prea des schimbate, par je străbat bogatele trăsuri ale boierilor luxoși pe cari i-a prins iubirea r Apusului: pe capră însă țigani desculți și în zdrențe. Dumineca sînt la șase sute de echipagii pe străzi, mergînd mai ales la Herăstrău, r în primul rînd îl interesează pe diplomatul nordic recepția dată de entru ziua de nume a beizadelei Iorgu, recepție prezidată — în lipsa d, Mărioara Hangerli, pe care soțul nu vrea s-o primească — de sora ;ore Ghica, Pulheria. Casă mică, după arderea palatului lui Vodă Gara- r multe saloane; curte plină de arnăuți. Domnul, așezat turcește, între rii terii și doamne bogat îmbrăcate. Se face ceremonia sărutării de mî- străinilor, salutați de Ghica italienește, li se servesc dulceți și cafea, ibucele obligatorii, care jenează pe politicosul străin. Foarte bună im- ace conversația franceză a Pulheriei și înfățișarea apuseană a fraților ui (Alexandru, care-i va urma la tron, și arheologul Mihai, tatăl Do- stria).

ira, bal, dar nu la curte, unde erau numai calemurile, birourile, ci „în- lă boierească" (a Crețescului, cum știm din notele acestuia[2]). Mare sală *},* cam joasă, patru saloane cu mobilă europeană. Boieri jucăuși cu fe- îaftane pe care le vor lăsa apoi să cadă. Femei frumoase și deasă con- ! franceză; danturi din Occident: poloneza, valțul, danturi engleze, ora îndătinată, care nu lipsește. Supeu pentru două sute de invitați, i eleganța boierească abia-l atinge. Jocul de cărți, obișnuit aiurea, mis. Muzica e slabă, dar gustul de muzică e răspîndit la femeile sprin- ușuratece. Cît despre domn, i s-a spus, că fără o mare inteligență, se ■ște prin bunătate și judecată dreaptă.

această epocă se întîlnesc dealminterea și călători cari ating mai ușor loastre.

Sever Zotta a dat în revista ieșeană *Ioan Neculce* (I, 2; 1912) un extras oaoriile unui nepot al ducelui de Richelieu, contele de Rochechouart,

upă *Nordisk Tidskrift for Historie, Literatur og Konst* a lui Molbeck, 1828, în *Rerică,* octombre-decembre 1928. manuscrisul mieu despre Crețeanu în *An. Ac. Rom.* pe 1928.

emigrat francez şi fost curtezan, la Odesa, al Anicăi Filipescu, prietena lui Mii! radovici, care, în 1807, pe vremea unui război ruso-turc, a călcat prin părţii noastre[1].

Boieri moldoveni, trei la număr, Balş, Iancu Ganănău, acela de care vo: besc ofiţerii francezi din armata lui Napoleon[2], şi încă unul, veniseră, în nume! Divanului întreg, ca să poftească la Iaşi pe duce, creatorul Odesei. Cu doctori francez Scudery şi cu cîţiva ofiţeri, acesta se îndreaptă spre Ghişinău, unde s aflau trimeşii.

Ţara-i place lui Rochechouart, şi în lumea săracă şi umilită, vorbind latină stricată, el nu şovăie să recunoască „originea romană, după frumuseţ regularitatea de trăsături şi puternica alcătuire a populaţiei, mai ales a ter- nilor. Peste calea lui Traian se merge la Iaşi, plin de ruşi în cartiere de iarn unde găzduirea e la boierul Costachi Balş.

Aici se urmează „concerte, reprezintaţii de teatru, prînzurile cele mai al< se", la care iau parte mai bătrînii boieri, în haine orientale, posaci, şi vioai femei în rochii de Paris şi de Viena, „imitlnd apucăturile vechii curţi din Frar ţa". Văzută în budoarul ei mobilat după datina franceză, soţia lui Balş (j domniţă Hangerli?), culcată din cauza „migrenei", uimeşte prin bogăţia mii tasurilor şi dantelelor, caşmirului scump, care o acopăr; „splendide vase d porţelan" se văd în toate unghiurile. O doamnă născută Sturdza, văduvi la nouăsprezece ani, furase o clipă inima unuia din francezii suitei lui Riche lieu, de Crussol, şi fusese vorba chiar de o căsătorie; ea se mărită cu un genei ral H., care pare a fi Harting, apoi guvernator al Basarabiei.

încă din 1903 Nerva Hodoş tipărea călătoria în Moldova, la 1809, a contq lui de Moriolles, după manuscriptul însuşi[3].

Acest emigrat, ocrotit al cunoscutei contese Branicka şi apoi precepto al unui fiu natural de mare-duce, — cunoscuse şi la Chiev pe Constantin Ipsi lanti, retras şi întreţinut acolo —, plecă în tovărăşia contelui Branicki pentru vedea la armata lui Prozorovschi, operînd în Muntenia, pe fiul acestuia, ofiţe împărătesc. Pe la Mohilău, tîrg de evrei, se trece Nistrul, şi în Moldova călă torul ajunge a cunoaşte pe şefii armatei ruseşti, pe cari-i descrie vioi. Basara bia i se înfăţişează deodată, acoperită de zăpada care începea să se topeasc la sfîrşitul iernii. Sate sărace lîngă iazuri, şi grupe rare de copaci. Boierii ni stau în mijlocul ţeranilor lor.

înaintea laşilor apar boierii cari întîmpină pe marele senior polon şi- conduc la curtea domnească[4]. Era „o adevărată locuinţă de suveran. De construcţie elegantă şi modernă, clădită de puţini ani şi cu o împodobir grandioasă, era, pe lîngă aceasta, aşezată într-o poziţie încîntătoare... împărţi rea înlăuntru era vastă, impunătoare, puţintel în stil oriental, şi mobilare<

[1] *Souvenirs sur la Revolution, VEmpire et la Restauration,* ed. a 2-a, Paris, 1892.
[2] Bascheville. V. mai sus.
[3] *Le voyage en Moldavie da comte de Moriolles,* Bucureşti, 1903.
[4] Se vorbeşte de Prutul din faţă (sic) şi de livezile de spate (p. 26).

ta". Aici se ţinuseră — şi de aceea cheltuielile cu mobila nouă — negode pace din iarnă cu turcii. Oraşul, foarte populat, plin de boieri, n-are nente. E o „villasse" plină de murdării mîncate de cîni. Baia turcească ă place călătorului.
se lăsase lui Branicki, de Prozorovschi, care plecase contra Brăilei, o ă de o sută de infanterişti şi două sute de cazaci, cu patru tunuri. Din-3 Iaşi grîul de toamnă iese de supt acoperişul lui iernatec. Satele sînt mai le aici înainte. La Focşani lumea se dă în scrînciobul care se învîrteşte, *ande roue qu'il fallait saisir dans sa rotation et suivre en* s'y *accrochant:* 3 rîd de cei cari cad jos, pe paie.
îgărul feldmareşalului nu se află nici la Rîmnicul Sărat, unde drumeţii pimiţi de gazda acestuia, un boier care, crescut la Viena de un emigrat z, vorbeşte perfect limba franceză, are „o frumoasă locuinţă", şi prînzul de pilafuri şi altă mîncare de modă turcească. Place numai cafeaua, a reparaţie se descrie. In cele şase zile petrecute aici se căpătă ştiri asupra şi îmbrăcăminţii româneşti. Boierul arată viile sale, a căror cultură e ită ca primitivă de Moriolles, originar din Champagne. Hrana cu mămaţeranului i se pare a fi neîndestulătoare. Grîul, ovăzul sînt ascunse în pe care, după lipsa de rouă deasupra, le recunosc îndată, ca şi turcii la , cazacii.
a Brăila chioşcul unui paşă serveşte ca adăpost provizoriu al vizitatopînă ce se mobilează o casă pe o înălţime vecină cu cetatea. Aici se şte vizita lui Prozorovschi care e descris cu cruzime, în totala lui decaizică, şi a lui Cutuzov. Scena sălbatecă a asaltului, răspins de turci, i cetăţii e înfăţişată ca în cele mai frumoase şi mai umane cărţi de istolitară.
u prizonierii Moriolles trece la Galaţi, al cărui mare comerţ îl notează, mai găsi alte lucruri vrednice de atenţie. Aici hatmanul căzăcesc Plaluce pe turcii prinşi de dînsul într-o lovitură fericită contra urmăritor-0 mănăstire adăposteşte pe mîndrii păgîni goi, cari se mîngîie de soarta mînd.
•e aici contele polon ia drumul către casă, fără a se mai opri în Iaşi. rşit se dau informaţii asupra acelora cari, în Principate, luară moştenirea ilor de la Brăila. Încheierea păcii de la Bucureşti prin dibăcia lui Cutumă de amiralul Ciceagov, venit cu misiune specială de la ţar, e Înfăţişa în izvoarele cunoscute.

lucrare de cea mai mare însemnătate pentru cunoaşterea în amănunte liţiilor economice şi fiscale în care au trăit ţerile noastre în momentul ţiei greceşti, izbucnite pe teritoriul Principatelor, este *La Valachie, Idavie et de Vinfluence politique des Grecs du Fanai,* carte apărută la Pa-
1822 — şi al carii autor se socoate a fi Pertusier. copul publicaţiei a fost, desigur, şi acela de a se arăta, în legătură cu 'ea revoluţionară, partea pe care au avut-o fanarioţii în nenorocirile şi iţele care au atins pe români, şi Imperiul otoman însuşi. O parte finală ealminterea, numai acest rost. Dar şi, pe lîngă aceasta, scriitorul a voit îre, întrucîtva măcar, pe una din marile familii greceşti care în acest

timp s-au frămîntat pentru dragomanat şi pentru domniile noastre, cari erau încununarea.

E vorba de familia Moruzi. Asupra ei criticul moravurilor creştine d Gonstantinopol e bine informat. Se laudă astfel, pe lîngă reformele, expuse i pricepere, ale lui Constantin Mavrocordat, şi acţiunea lui Vodă Alexandru M ruzi şi a sfetnicului său, postelnicul Mânu, despre care adauge că are un f ce trăieşte la Paris. Moruzeştii sînt iubitori ai literilor[1]. Ştie despre Alexandri care a introdus pe judecători lîngă ispravnici[2], că a început ca tălmaciu congresele de pace din Şiştov şi din Iaşi, despre Dimitrie că s-a bucurat de mare trecere şi că, dacă a fost de folos ruşilor la încheierea păcii din Bucureş aceasta e din cauza ambiţiei lui de-a ajunge prin ei „rege al Daciei". Dacă i cunoaşte pe fraţii lui, meniţi şi ei unei sorţi tragice, Costachi şi Nicolachi,] Panaiotachi, tăiat şi el în 1812, 1-a putut vedea la ambasada turcească d Paris[3]. Vorbeşte şi despre codul civil făcut de Alexandru Moruzi, după legi laţia veche a lui Iustinian şi cea nouă a lui Frederic cel Mare, în aşteptări celui criminal, şi expune sistemul, cu o curte criminală de şase judecători, d inamovibili, patru numiţi pe un an, curte care, în caz de îndoială, face apel i vodă pentru a judeca din nou, în Divan, alături cu el; apelul se face şi în che tii civile, de la judecătorii de districte. Domnul poate trimete chestia şi la { alt tribunal, de cinci membri aleşi de el. Cu acest prilej se arată şi rolul tribj nalelor mixte pentru străini, din cinci membri plus dragomanul consulatuli iar la apel consulul însuşi, — nu fără a se admite şi un suprem apel al acel străini la vizir[4].

în capitolul final citat se arată cum s-a ridicat familia Caragea, Io Gheorghe Vodă fiind întîi omul lui Constantin Ipsilanti, pentru a birui api în unire cu favoritul sultanului, Halet-Efendi, pe Alexandru Şuţu, care şi du] un exil de doi ani la Rodos, în urma încheierii păcii franco-turceşti, rămase ocrotitul Franciei, ceea ce nu-1 feri de a fi executat pentru încheierea tratat lui Dardanelelor. Dealtfel pe lîngă Halet s-a oploşit şi Dimitrie Moruzi[5].

Scriitorul, care ştie că palatul francez de la Terapia a fost al lui Alexa dru Ipsilanti cel bătrîn, jertfit de turci pentru trădarea fiului Constanţii nu e, dealtfel, un duşman al grecilor în sine. Revelează deci că limba francez pe care boierii, luxoşi, servili, trufaşi, o" vorbesc mai mult de vanitate de din înclinaţie, a fost încetăţenită la noi de greci[7]. Femeile fanarioţilor într pe cele de ţară, deşi acestea sînt totuşi „nu fără agrement" şi educabil Chiar lucrul arendaşilor greci din Rumelia li se pare mai bun, la moşii, decît unei boierimi fără iniţiativă[9].

Pentru sultanul Mahmud şi planurile lui de reforme arată înţelegere stimă. Dar crede că Poarta face rău păstrînd o suzeranitate mai mult

[X]P. 48 şi nota 1. [2]P. 63.
[3] *Ibid.*
[4] P. 65 şi urm.
[5] P. 94 şi urm.
[6]P. 102.
'P. 30. [8]P. 30—1. »P. 35.

i care o împiedecă de a găsi în Dunăre o graniţă ca a Rinului şi Vosgilor. ii nu se poate apăra după pierderea Nistrului. Soarta Principatelor, odată ite se sfieşte el însă a o însemna[1]. Turcii ar face bine să emancipeze ei care ar deveni, prin voinţa Europei, neutre.

Cunoştinţele autorului despre trecutul românesc sînt fireşte încurcate dar jt de' slabe cum s-ar socoti. Crede în Flaccus, întemeietorul, dar numele adu cu „descălecarea" munteană, al lui Mihai Viteazul, al lui Ştefan cel se par a nu-i fi cunoscute pentru întîia oară. Despre limbă are părerea ăstrînd un însemnat fond latin, e totuşi „o adunătură *(compose)* ciudată cpresii cu origini aşa de deosebite"[2].

ii ce priveşte prezentul, stima lui pentru deosebitele clase ale populaţiei rte slabă. Pompa domnească, ifosul Divanului de doisprezece, lungul şir ierilor amănunţit înşiraţi, rostul lui divan-efendi nu-i impun. Am vă-e spune despre boieri: li par imorali, căsătoria fiind scăzută ca seriozi-cu însuşi concursul unui cler ignorant. Nu vorbeşte de vreo clasă mijlocie, iii înşii, mai vioi în Moldova, îi apar ca leneşi, beţivi, înomoliţi în super-'. în toate acestea nu e nici un impuls spre faptă, nici o dorinţă de luptă.

Organizarea fiscală interesează îndeosebi pe scriitor, care dă în această nţă cifrele cele mai numeroase şi mai precise. Ştie că o parte din dări ;redinţă (şi dă terminul românesc). Cunoaşte cauza tăierii lui Vodă Han-impunerea văcăritului de doi lei pe cap de vită[4]. E informat asupra rolu-apciilor pe plăşi. Socoate, după statisticile menţionate, ludea — pînă)6 de 1—7 familii[6] — la cinci sănii de $4^1/_2$ lei, la care se adauge haraciul, [1]*J9,* şi răsura, pentru strîngători, 16 parale. Vinăriciul cere locuitorilor ri la zece ocă. De capul de porc, de oaie (mieii sînt scutiţi), de stupul bine se iau 8 aspri[6].

Meniturile, după acele hîrtii de un sfert de veac, sînt acestea. Ţara Ro-sască: impozitul funciar şi personal 4 000 de pungi, vinăriciul 350, ocnele vămile 500, vitele mici 550, albinele 200, condeie felurite 2 000, la care ova pune în faţă: impozitul funciar şi personal 3 600, ocnele 500, vămi-3, vitele mici 400, albinăritul, deosebi, 300, condeiele amestecate 1 600 la luarea Basarabiei, care reduce numai cu un sfert). Cheltuielile, la turci, sînt orînduite astfel: rechiabe, în Ţara Românească e pungi, în Moldova 300, din impozitul funciar şi personal (?) 600 şi 350, ;adourile sultanului la bairam, cîte 150 de pungi. Pe lîngă aceasta marele are, de la fiecare principat, 60 de pungi, chehaia-beiu, 30, Reis-Efendi apuchehaielele cheltuiesc pe an pînă la 1 200 de pungi. Pentru adminis-i internă se păstrează 1 300 la munteni, la moldoveni 1 200 de pungi.

P- 32—3, 37—9. Ţarul e lăudat ca persoană (p. 33 nota 1).

[!]P- 31 şi urm.
P. 30-1.
Vechiul leu nu e de 40, ci de 56 de parale (p. 32)
P. 73.

Astfel domnului tot îi rămîne o sumă importantă, socotită pentru p cipatul mai mare la 4 650 de pungi, pentru cel mai mic la 3 700. De aic scot neapărat scutelnicii breslaşi, postelniceii, logofeţeii[1], cari în Moldov plătesc de vistierie, doi lei pe lună, iar dincolo se scot, pur şi simplu, din luri[2].

Producţia Principatelor e înşirată cu de-amănuntul. Nu se uită nici de metale. în judeţul Buzăului i se pare că s-ar culege aur şi argint, şi e cifra de 3 —4 grame din unul, dublul din celalt, pe lîngă plumb, pentru s terea aurului din Olt. Ţiganii — pentru el o „companie" — dau doamnei an, trei ocă şi jumătate de metal curăţit. în Moldova se semnalează viit petrolului[3]. Stejarul moldovenesc e însemnat deosebit.

Trei sferturi din moşii sînt ale boierilor ori ale clerului[4]. De acolo se furniturile de grîne pentru turci: 1 500 000 de chile de grîu şi orz. Exp(j de ceară al Moldovei plină de păduri e de 50 000 de ocă pe an, al Terii RQ neşti îndoit. Un articol important e al vitelor. La munteni, se taie anual 70 de boi şi se vînd 2 500 000 de ocă de său. înainte de 1812 Moldova trim peste graniţă, mai ales în statele germane, nu mai puţin ca 60 000 de I pe urmă însă numai 32 000. Ambele teri exportă împreună 300 000 de < 50 000 de porci, dintre care unii au şi 200 de ocă. Pieile de iepure expoi sînt 800 000 pe an, Muntenia figurînd cu trei cincimi. Exportul lînii e **milioane** de ocă pentru Ţara Românească, din care o şesime numai la ti restul în Austria, iar pentru Moldova de o treime. Din ambele teri se exp 1 500 000 de ocă de brînză, un milion de unt, de cinci ori atîtea fasole! în total Muntenia exportă 10 milioane de ocă de produse în Turcia, 2 mili< aiurea, consumînd dublul în ţară; Moldova trei milioane la Constantinop în Rumelia, 5 milioane în Polonia, 3 milioane consumaţie acasă.

Importul, în schimb, e mai mic. Se aduc opt sute de trăsuri din Auj pe an. Colonialele din Orient, blănile din Rusia sînt iarăşi articole importd

Import şi export împreună dau aceste totaluri. La munteni 16 000 p ies, 10 000 intră, pe lîngă 2 000 de contrabandă; în Moldova întreagă 13 şi 9 000[5].

Acestea sînt ştirile autorului, astfel nenumit. El a cunoscut, deşi direct ţerile noastre. Credem că mai ales Moldova, căci descrie laşul, supi capitalei muntene, judecind că palatul domnesc e frumos, ca sînt interes unele case boiereşti şi biserici, dar ceea ce strică sînt urîtele colibe ce li în preajmă. Galaţii, „mare întrepozit" de grîne şi lemne şi punct de ini al importului, pare a fi fost şi el în special cunoscut călătorului[6].

între călătorii de după 1821, însă, unii nu înţeleg nimic din această facere. Oameni ai lumii vechi, ei caută la noi, de obicei, pe aceia cari ap* aceleiaşi lumi şi nu se preocupă de tot ceea ce momentul scosese acui iveală.

*P. 28. [2] P. 70 şi urm. [3]P. 24-5. [4]P. 28.
[5]P. 79-85.
•P. 44-5.

între aceştia găsim şi cîţiva ruşi clerici pe cari griji în legătură cu viaţa iiisiunea lor sau excursii cu scopuri literare îi aduc prin locurile noastre. Iată întîi unul care a fost deseori pe aici, călugărul Partenie, care înfă- ază viaţa din mănăstirile moldoveneşti, şi puţin mai mult decît aceasta, pe la 1837 pînă la 1847[1].

A fost la schitul Mănăileşti de lîngă Piatra Neamţului, între călugări I, ca şi aiurea, se ceartă. A văzut astfel Carpaţii goi, cu vîrfuri ce fumegă, deasupra lor, Ceahlăul „ca un tată printre feciorii săi". Prin Bosancea a :ut la Suceava, — şi vorbeşte de biserica Sf. loan —, la mănăstirea Dra- lirnei, la Fîntîna-albă a lipovenilor, cu cari a avut şi mai departe legături,]ernăuţi, oraş „nu mare, dar frumos", la Sucevita, cu crucea ţarului Teo- Ivanovici. Va vorbi apoi de mănăstirea Neamţului, atunci reformată de orusul Paisie, ucenic al mitropolitului moldovean pribeag Antonie, acel iie căruia aici, la Secu, la Poiana Mărului din Rîmnicul Sărat, la Cernica ă Bucureşti i se datoreşte noua viaţă mănăstirească a „obştejitiilor", a oviilor, ai căror membri se dedau şi la îndeletniciri literare. în această ăstire, care e „ca un oraş mare şi frumos", el va vedea, întors din Rusia, a Chiev, o cercetare solemnă a sfîntului mitropolit Veniamim Costachi[2]. i în aceasta obşte, care, supt un stareţ Neonil ori supt ardeleanul Dionisie îand, va avea relaţii culturale cu biserica ortodoxă de peste munţi, opt de monahi.

In a doua petrecere prin Moldova, Partenie vede, pe iîngă micul schit al i sale adăpostiri, marea mănăstire botuşăneană a Voronei, cu trei biserici lugări bogaţi. Secul, stropit încă de sîngele jertfei, în 1821, a căpitanului ***Horn,*** „vlahul" din Olimp, care, în fruntea arnăuţilor săi, dădu un oarecare igiu militar unei revoluţii sprijinite pe cea mai netrebnică adunătură mească. O sută de călugări numai locuiau aici.

Partenie merge la Sfîntul Munte, unde pe lîngă ctitoria lui Scarlat Vodă tnachi la Pantelimon (o evanghelie, un ceasornic, clopote, o casă cu cinci iri) află la Esfigmen darurile trimise de mitropolitul Veniamin. De la ia Mărului, întîiul popas muntean, trece la Brăila şi de aici la Macin. vau mai relevat importantele ştiri pe care călătorul rus le dă despre po- ia Dobrogii şi care înlătură anumite pretenţii ce se opuneau dreptului u de a sta în această provincie pe care întregul ei trecut o leagă supt i raporturi de noi. După ce vorbeşte de săraca biserică a Măcinului, de in Babadag, care fusese arsă[3], de episcopul grec, care stătea în Tulcea, era şi o biserică rusească, Partenie se rosteşte astfel asupra locuitorilor: ti ţerani numiţi români au portul bulgăresc şi vorbesc limba românească". Macin în jos duc două drumuri, cel prin mijlocul terii, printre „sate tur- , iar „al doilea drum pe malul Dunării în sus pînă la Rusciuc, cu locui- e-ai noştri români" îi spun cei din Macin: „pe aici vă va fi mai îndemînă nă veţi avea îndestul. Iar de la Rusciuc umblaţi prin bulgari". în acesta ;u ciorbagii în frunte, cu cîte un preot-doi, cu biserici rare — trei în noue

Oin călătoriile ieromonahului rus Partenie prin Moldova în jumătatea întîia a veacului '-lea, traducere de Visarion Puiu, Vălenii de Munte, 1910.

Pentru Neamţ pe vremea lui Paisie, vezi şi descripţia boierului grec Caragea în saki, XIII. V tabla. . S e

V- publicaţia colectivă *La Dobrogea Roumaine,* apărută în Bucureşti în 1919.

zile de drum —, cu icoane de hîrtie, cu veşminte proaste şi fără cată] „ţeranii sînt aşa de buni şi primitori de străini cum în toate pribegir nu mi s-a întîmplat să văd... Am găzduit ca la rude... Preoţii lor, cuo blagocestivi, adeseori ne luau la ei de pe la oameni şi ne ospătau cui poate spune de bine, mînile şi picioarele ni le spălau; aşa de iubitori de sînt oamenii aceia". In timp de război, dealtfel, locuitorii malului d: obiceiul să-şi caute adăpost la noi.

In 1841 pelerinul se întoarce în Moldova pe un vas austriac. Sul înfăţişează ca un port însemnat; ştie şi de pescăriile de la Sf. Gheor Tulcea află lipoveni, „creştini din Rusia". Pomeneşte de Ismail, de] de Reni. Galaţii, cu patru pieţi şi cinsprezece biserici, e „un oraş mar tins". în Iaşi, unde cunoscuse de înainte secta scopiţilor şi ocrotirea ţ la un moment, de Veniamin, trage la metocul Trei Ierarhilor.

Un al doilea drum la Athos urmează; abia la 1847 revine drume Iaşi, în care laudă străzile drepte, Golia: mitropolia nu e gata. Se n luxul înmormântărilor cu muzica militară, nouă, înmormîntări care cos scump ca o nuntă.

Incomparabil mai învăţat decît acest biet călugăr cu patima cut tului, Porfirie Uspenschi (1804—85) fusese şi el la Athos, dar pentru ca informaţiilor ştiinţifice în manuscriptele rare. întors prin ţerile noa 1846, ceea ce-l interesează e iarăşi arheologia religioasă.

Abia se coboară la otelul german al lui Brenner, şi el se ocupa de | tirile închinate, la Sinai, la Alexandria, la Ierusalim (venit de două mi de piaştri) şi aiurea, de zlătari, cu prăvăliile ameninţate cu dărîmare, de Vodă, unde se află un diacon basarabean, de mitropolie, cu moaştele şi cu zugrăveala, care-i pare a fi „fără gust" (în pridvor chipurile, disp ale lui Radu Vodă Leon, cu soţia Luchiana şi fiul lor Ştefan, ale lui Coi tin Şerban şi Şerban Cantacuzino, ale mitropoliţilor Teodosie şi Mitr de episcopie (pe locul Ateneului de azi), cu stilul ei „gotic", de Sf. Arhar de Sărindar şi boierii Cocoreşti, de Colţea, cu şcoala, de Sf. Sava a lui stantin Basarab, înnoită la 1709, de Sf. Ecaterina, cu primblarea la i de Curtea Veche, unde cîntă, supt conducerea unui seminarist din Chil corul domnesc în mantii albastre cu armele terii, de Mihai Vodă, cu in curţile domneşti, ba chiar de Plumbuita, în afară. Constată veni mari: mitropolia are de la moşii 1 250 000 de lei pe an, hanul Sf. Ghe produce 3 000 de galbeni.

Din alte rosturi, cunoaşte casa lui Vodă Bibescu — şi descrie porţi cunoscut, al doamnei Măria în port naţional—, localul Adunării, la mitro cu miniştri la mese şi cu discuţii curtenitoare, grădina publică neisprt cu chioşcul domnesc. A aflat despre seminariul cu optzeci de elevi, în A de la şeisprezece ani în sus, pentru doi profesori, dintre cari unul e Dio Romand, un bun cărturar.

A căutat pe clericii de la Bucureşti, cari i-au produs o rea impresie: riul Nifon, un cernican, ştie greceşte, dar slab franţuzeşte şi n-are cunoş de istorie. Domnichie de Stratonichia ţine „surori sau nepoate", şi fem

îngă egumenul de la Sărindar. La consulatul rusesc a găsit numai pe iul Gotov, care i-a spus că ar putea fi luat drept spion. Cea mai folovizită i-a fost însă la Ioan Eliad, care-i recomandă pentru trecutul Florian Aaron, pe Dionisie Fotino şi pe Petru Maior, şi-i arată tipojnde literele latine supără pe clericul rus. Marele scriitor muntean e imit de societatea în care trăieşte şi el spune oaspetelui, cu emoţie, cuvinte de dureroasă constatare: „n-avem preoţi, n-avem mame, iubire adevărată către patrie".

Iaşi, unde cercetează Goiia, cu casa de nebuni, Bărboiul, Dancu, sa (10 000 de galbeni venit), el află aceiaş- egumeni greci trîndavi şi cărora nu se sfieşte a li arunca în obraz lipsa de orice tragere de inimă ţara care-i găzduieşte. Negăsind pe Filaret Scriban, cleric înalt care-şi tudiile în Rusia, nu poate afla ceea ce la Bucureşti îi spunea Eliad

şese ani înainte un sîrb, Vuici, care-şi publica amintirile scrise în mă- 'Hîrjauca, la 1845, străbate Ţara Românească, Moldova şi Basara- unoscute lui mai înainte, culegînd tot felul de informaţii şi mai ales altele după revista rusească *Albina nordului* din 1841 — cele statis- rte bogate, pe care le vom da pe rînd.

3Înd în iunie 1839, el trece pe la Panciova şi Timişoara spre Orşova. Ldeni caută conaţionali şi află mai adeseori români. Astfel la Timi- cartierul Fabrik sînt „sîrbi şi români", negustori bogaţi, cu biserica Drghe; în Maierii aceluiaşi oraş, cu biserica Adormirii, „locuitorii sînt Lrte români, — numai în Josephstadt se află germani colonişti. Din- mănăstirea Bezdiului, la Monora, „odinioară erau sîrbi (?), dar acum ,at limba străină şi vorbesc româneşte". La Orşova, cu şase sute de t 000 de locuitori, sînt romani, „printre cari se găsesc şi sîrbi (?), cari .at limba familiară", şi puţini germani. Ba chiar la Neoplanta (Novi- Semlin, aromânii negustori stau lîngă sîrbi.

Dunăre Vuici merge la Giurgiu, apoi la Brăila, la Galaţi cu 3 000 de 8 000 de locuitori, avînd treisprezece biserici, o sinagogă şi cu însem- omerţ, ocrotit de şase consulate. Ştie că ţara cuprinde 22 de oraşe, sate, 339 422 case, opt tipografii (cinci la Bucureşti, apoi la Graiova, Brăila), şi o bibliotecă la Sf. Sava; hrăneşte 1 751 182 locuitori. Des- rii cari ştiu franţuzeşte ai Terii Românești şi despre naţie, fără în-n sine, n-are o idee mare. Moldova, mai departe, află la Bîrlad, unde întîlneşte şi un sîrb în ser-

0casă boierească, cu doi fii la studii în Iaşi, 300 de case şi cinci bise- il, cu 50 000 de locuitori, mulţi evrei, în 8 000 de case (una singură de 1cinzeci de biserici ortodoxe, una catolică (cu patru dominicani), una > una armenească şi două sinagoge, s-a înnoit bine după 1821, avînd i stil „italian" ca la Budapesta şi la Viena. Curtea, odată frumoasă, să distrusă prin foc şi, după un lucru de cinci ani, care a consumat de florini de argint, nu s-a isprăvit încă mitropolia.

âtoriile au fost traduse pentru această parte de d. Ştefan Berechet, în *Neamul ■iterar,* şi reeditate în Bucureşti la 1921.

Prin Galaţi, Vuici trece la Reni (250 de case, 2 500 de locuitori, 6 biseric cu majoritate de moldoveni, pe lingă ruşi, bulgari, greci şi evrei, la Belgrad bulgarilor (500 de case) unde slnt însă şi moldoveni şi alte naţii, la Tat Bunar (300 de case), unde ai noştri vin între bulgari şi ruşi, la cari se adauj mulţi evrei. Cetatea Albă e vizitată şi ea (600 de case, 8 000 de locuitori), aici ruşii sînt înaintea românilor, bulgarii, după ei, urmînd grecii şi armen nemţii.

Se spune cîte ceva şi despre Bender, unde se mai vede vechea geami dar mai ales despre Chişinău (4 000 de case, 18 000 de locuitori), avînd big rici de tot felul: şi catolică, evanghelică, armenească, trei sinagoge, iar, | aşezăminte de cultură, seminariul, gimnaziile, teatrul, tipografia. Se văd ru şi români, sîrbi şi greci, bulgari şi armeni, evrei cârâiţi şi de ceilalţi, germai

Din Basarabia cea cu 2 000 de biserici şi patrusprezece mănăstiri de bă baţi, pe lîngă şase de femei, călătorul cunoaşte, afară de şcoala lui slavoi de la Hîrjauca, lîngă o colonie germană, Călăraşii (300 de case, 4 000 de locu tori, mai ales români, dar destui evrei şi ceva ruşi) şi Sculenii (200 de caa 1 500 de locuitori). Constată că la Călăraşi, la Hîrjauca se slujeşte sau num româneşte sau şi româneşte.

Drumul de întors atinge Focşanii (2 000 de case, 9 000 de locuitori, *i* mai multe naţii), apoi Rîmnicul-Sărat (200 de case, 2 500 de locuitori). Opri] du-se la Bucureşti, în domnia lui Bibescu, el vorbeşte numai de strimtele strq murdare, şi încolo face interesante statistici: sînt 10 889 case, 80 000 de locii tori fără clerici (3 173 supuşi străini, 2 500 evrei, 4 609 ţigani); numărul bis ricilor e de 130, şi se înseamnă cele străine: catolică, luterană, calvină, armj nească, două sinagoge; se notează cele cinci spitaluri mari, cele zece hanuri o sută de „fabrici"[1].

Iată acum un german, care, după o mai lungă şedere în ţerile noastr adecă aproape numai în Moldova, în calitate de consul prusian, acopere despreţ şi stropeşte cu calomnii tot ce a cunoscut aici.

Lucrarea întinsă a lui Kuch, *Moldauisch-walachische Zustände in d Jahren 1828 bis 1843,* apărută la Lipsea, în 1844 şi care a fost tradusă şi româneşte[2], e, pe de o parte, o descripţie a regimului administrativ şi soci stabilit de Regulamentul Organic, iar, pe de alta — şi mai ales —, o culege de anecdote „picante", prezintate grosolan. Ca lucruri văzute la acest l'uncţi nar consular: venirea ca domn a lui Mihai Sturza, slujba la Frumoasa pent: tatăl lui, ungerea la Sf. Nicolae, scenele de rezistenţă ale ungurilor din Săb uani, la întîia recrutare. Statisticile precise lipsesc aproape cu totul.

Partea de caricatură personală atinge pe Mihai Sturza, înfăţişat şi otrăvitor, citîndu-se victimele, ca jefuitor al evreilor, apăraţi de bogăţia l Michel Daniel, pe doamna lui, greacă, fiica lui Vogoridi, luată din inter politic fără zestre şi fără cultură, incapabilă de a vorbi cu alţii decît consul grecesc, pe boierii favorizaţi şi exilaţi de domn, în special Alecu şi Elena Sturz

[1] în toată ţara 7 000 de preoţi. Descrierea, în *Omagiu lui N. Iorga* şi în revista *Spici torul In ogor străin.*

[2] în *Convorbiri literare* pe 1890, de d. A.G. Cuza.

lachi Catargiu, Beldiman, pe bunul mitropolit Veniamin, care ar fi ionat — nu pentru că nu voia să admită subordonarea sa unui ministru telor, ceea ce e o insultă, ci pentru că vodă-i refuzase păstrarea în funerarului, Nicolae Cânta; apoi pe medicii din Iaşi, străini totuşi: unul fost din prăvălie, altul un evreu, din Brody; pe profesorii de la Academie, usen, care se ocupă, după înlăturarea pentru incapacitate, cu plasarea rilor lui Morison", şi Maisonnabe, contesa de Grandpre, pînă la bietele irite ale noastre, care ar umplea iazurile cu trupuri de copii nou-născuţi, liţia care fură etc.

i$_o$i germani însă ni vor da, cu înţelegere şi simpatie, înfăţişarea vieţii ieşti în Basarabia, şi reproducem din publicaţia noastră mai veche *al românesc în Basarabia* paginile de amănunţită analiză care-i privesc: itre cărţile de la Paşcani, în judeţul Ilfov, ale bibliotecii lui Alexandru rie Ghica, domn şi, apoi, la 1856 caimacam al Terii Româneşti, se păs- şi o broşurică de care pînă la vizita mea acolo n-aveam nici o cunoştinţă^ n nu pare s-o fi cunoscut nimeni dintre istoricii noştri sau dintre cei u ocupat de Basarabia. Ea se chiamă *„Bessarabien. Bemerkungen und ken, bei Gelegenheit eines mehrjährigen Aufenthaltes in diesem Lande"* irabia. Observaţii şi cugetări cu prilejul unei şederi de mai mulţi ani în ă ţară"). Autorul e dr. I.H. Zucker. Lucrarea, de 86 de pagini în 8°,)ărit la Frankfurt pe Main în 1834 şi prefaţa autorului e din 1-iu mai La această dată el se afla în Bucureşti, dar, după mărturisirea lui cărticica a fost scrisă în Basarabia, în 1831. Exemplarul are o dedicaţie ză către Ghica, atunci domn muntean.

o ciudată amestecătură de capitole, dintre care unul expune pe scurt ii prin Bucovina, pe care 1-a făcut Zucker, cu douăzeci de ani în urmă$_r$ se chiamă „poşta", adecă poşta din Basarabia, cu care de la început a t să se deprindă drumeţul, al treilea poartă titlul „Chişinău" (Kyschneff) stul de bogat; după notiţe intitulate „împărţirea politică a Basarabiei" osebitele naţii ce locuiesc în Basarabia" — abia cîteva rînduri pentru s chestie —, vin nouă pagine despre „moldoveni", despre băştinaşii leci. Deosebit, se vorbeşte de „legăturile proprietarului cu ţeranul"; ii" sînt descrişi pe urmă. Vin la rînd apoi „agricultura" şi „limba moleas- că şi valahă." Ciuma de la 1829 şi holera de la 1830 ocupa acum pe r, şi subiectele acestea îl stăpînesc aşa de mult ca medic, îneît el li dă mit de jumătate din carte, începînd cu fapte, amintiri, constatări şi md cu o lungă discuţie fantastică asupra pricinilor acestor straşnice boli, î se expune teoria lui Brown asupra astmei şi iritabilităţii, cu tabele de >i consideraţii asupra mişcării planetelor.

ceasta arată că Zucker era doctor în medicină, om mai în vrîstă, cu aplecare spre metafizică şi teoriile năpraznice, — un bătrîn original. I mai vezi că zice sistematic Iaşilor: „Chassy" şi transcrie vorbele româ- :am aşa: „aeo" (aer), „wint", „win" „bowe" (bou), „kynye" (cîne), îţi ui că vei găsi asupra Basarabiei dintre 1812 şi 1834 lucruri usuratece socoteală, care nu pot avea interes, nici aduce folos, ar nu e aşa. Zucker era un bun observator, spirit cumpănit şi drept, lin nepărtinitor şi fără trufie faţă de noi, un medic milos, o inteligenţă

in stare să găsească totdeauna legăturile şi să tragă concluziile. Fusese şi măsură să cunoască bine pe românii din Basarabia, şi chiar pe cei din'al părţi, pînă şi pe ardeleni (el pare să fi fost austriac). Stătuse un timp într-i tîrguşor „departe cinci mile de Ghişinău", şi se afla acolo pe vremea holerei d 1830; cu un an înainte, lucrase în carantina de la Sculeni, împotriva cium Fusese prin Bucureşti şi mai înainte, şi într-un loc vorbeşte de doctorul Bog Sebastiani, un armean din capitala munteană, care i-a spus cum al treil doctor, Rafaelli din Constantinopol, a văzut cu microscopul sumedenie lighioane care foiau pe tulpanul unei ţigănci moarte de ciumă şi în care lighioa ar fi recunoscut ceea ce am numi noi astăzi bacilii acestei boli.

Iată, cu oarecare rînduială, ce e mai folositor în spusele lui Zucker.

în Bucovina, el crede că înainte de anexare (1775) fusese numai „o pust tate, care era în cea mai mare parte stăpînită de mai multe mănăstiri". A^ tria însă a făcut minuni. „Acum vezi cîmpii înflorite cu sate prietenoase, avî case de lemn mai mult nouă, clădite din grinzi, şi care bucură ochiul drumei lui." în părţile muntoase, el pomeneşte cele dintîi exploataţii miniere („m: de fier şi de aramă!"). Cernăuţii, pe cari Neale, călătorul englez — şi el doci în medicină—, îi găsise, în 1805, cu vreo 600 de case numai, trei biserici abia 3 000, adecă trei mii de locuitori, dar cu strade largi, curate şi bine p truite — ca într-o ţară de administraţie îngrijită —, cu case de piatră — n rare la noi pe atuncea —, şi cu un han chiar, pe care englezul îl afla buniş •Cernăuţii, cari nu speriară, prin acești ani 1830, tocmai pe studenţii romi - ce mergeau în Apus, Mihail Kogălniceanu şi Nicolae Creţulescu, e descris Zucker ca „un oraş plăcut, clădit din nou, regulat şi care înfloreşte mai ml prin negoţul său cu Moldova şi Basarabia." Nu se mai vorbeşte de nimic pî la graniţa rusească; despre partea Austriei, nu era atunci decît casa de van şi Noua Suliţă a ruşilor nu stătea deci lîngă o altă Nouă Suliţă cu evrei n supţiri, a austriecilor. Noaptea, călătorul aude răsunînd cîntecele cazaci: de strajă, dincolo de şanţul graniţei şi se înfioară gîndind pînă la ce depărt răsună lîngă şanţuri ca acesta alte cîntece de cazaci supt arme.

La Noua Suliţă rusească el are sentimentul ce se trezeşte în sufletul orii cînd trece: anume că se coboară cu mulţi ani în urmă, că intră într-o Iu: nouă, sălbatecă. „Sărăcăcioase case de moldoveni" îl lovesc şi pe dînsul.

Fiindcă merge cu poşta prin Otac şi tîrgul — astăzi mai numai de evrei al Orheiului spre Chişinău, el vorbeşte de bine poşta rusească, — ceea ce do^ deşte că pe atunci nici Bucovina n-avea şosele, cum nu le are nici pînă ast Basarabia. Şi atunci particularii cari căpătau un bilet de voie de la guve o *podorojnă,* puteau să întrebuinţeze caii de poştă, dar ei trebuiau, ca şi ast aproape, să-şi aibă trăsura lor sau să-şi găsească una în altă parte. Cu 7- copeici de verstă se putea face o poştă de 20 de verste în „ceva mai mult de un ceas"; al treilea sau al patrulea cal se dădea fără plată, dacă prin un locuri sau în unele timpuri grele era nevoie de dînşii.

Venim acum la înfăţişarea şi condiţiile de viaţă ale terii. Zucker nu dese mai pe larg decît pe moldoveni. încolo, el spune mai întîi că „în ţinutul Hotii fui se află şi rusneci" (ruteni). Ei se văd şi acuma într-un număr de sate < aceste părţi, şi ceea ce se spune în cărticica nemţească asupra vechimii lor potriveşte şi cu ceea ce se ştie de aiurea. în adevăr, Neculce scrie astfel des] «urmările păcii încheiate între poloni şi turci la 1678, după luarea din pari

i urmă a puternicii cetăţi Cameniţa, de peste Nistru: „Şi au ieşit mulruşi din lăuntru, din Ţara Leşească, şi s-au aşezat în olatul Cameniţei, făcut sate şi raia; şi au pus turcii prin sate subaşi... *Atunci şi In Moldova zat slujitori, pre la miziluri (de poştă) şi pre la margini, şi au început e şi slobozii pre la Cernăuţi şi pre la Hotin"*[1].

i locuitori străini îi arată scriitorul numai prin oraşe. Astfel, în Chişide, lîngă „căsuţele vechi din strade strîmbe, nepietruite, înguste", se ridica solidele clădiri ruseşti de pe deal, acoperite cu ţigle, el deose-3 ,murdarul evreu polon", „elegantul rusesc", „negustorul armean, cazacul", „o ceată de ţerani bulgari" — cari, mai sus, întemeiară satele 1, Tîrnova, Sofia —, „sălaşe rătăcitoare de ţigani", „funcţionari poloveniţi de peste Nistrul hotinean, din părţile Cameniţei —, şi „ruşii Podolia", „meşteşugarul neamţ — harnic, curat, ieften şi beţiv —, I birjar rus". Societatea înaltă rusească se înmulţeşte din an în an, tă de noul regim politic, începe a învinge în „port şi limbă", în paguba oierimi moldoveneşti. Cei mai însemnaţi dintre proprietarii de moşii timpuri, siliţi să treacă în Basarabia cu totul, sau să-şi vindă în opţiuni pămînturi despre a căror întindere şi valoare nici nu-şi puteau da ici nu le văzuseră poate niciodată de frica tătarilor şi de sila pustiului, iincat pe preţuri de nimic, la tot felul de „boiernaşi, negustori, aren- vechili ai lor de plnă atunci".

ia clasă de moşieri îşi cumpără un caftan moldovenesc oarecare şi *ăţi foarte răpede în marea mişcare economică ce cuprinse Basarabia, fireşte că grecii şi armenii luară locurile cele dintîi. Lîngă proprietarii i aşezară în Chişinău negustorii de ieri; cei mai mulţi, o sărăcime, avînd al de vreo 50 de taleri fiecare, şi bucuroasă să cîştige ceva „mămăligă i." pentru vreo două, trei copeice. „Cu mult cea mai mare parte a mulssteia de negustori sînt evrei poloni, cari fac desigur a treia parte din ia întregului oraş." Este şi cîte un meşteşugar evreu: „tîmplar, croitor, sticlar, argintar, tinichigiu", care, pentru o plată mai mică, dă de obicei pospăială *(Pfuscherarbeit).* Astfel se poate lupta cu izbîndă împotriva ui, care lucrează în aceleaşi ramuri, a rusului, „tîmplar şi zidar", *'eanului,* „cojocar, şelar şi tăbăcar" (bresle ce se păstrează mai mult ai noştri). De concurenţa lui scapă numai zarzavagiul bulgar şi ţigarar şi lăutar".

ker recunoaşte, neapărat, -că în cea mai mare parte sătenii Basara-*'i* români. „Cu ei sînt împoporate toate satele care cuprind mijlocul şi ea cu mult mai mare a terii." Afară de rutenii Hotinului, mai sînt nu-iud, pe unde fusese stepă tătărască, colonişti plugari: nemţi, bulgari e familii — şi ruşi din părţile mai adînci ale împărăţiei, mai ales şerbi ată cum descrie el pe *moldoveni:*

dţi călători, cel puţin cei mai vechi" — se gîndeşte la obraznicul ungur ; de Tott, care a vorbit, cum am spus, despre Basarabia, în *Memo*-i *despre turci şi tătari (Mimoires sur Ies turcs et Ies tartares)* — „atri-Idoveanului şi valahului prostie, ciumă, hoţie, îndărătnicie şi altele îa. Dacă-mi aduc bine aminte, ei pretind că un călător trebuie să fie

întovărăşit de vreun funcţionar şi că, la sosirea într-un sat, acesta trebuie i puie în mişcare pe vornic, şi cu cîteva bice, pentru ca să dea locuinţă, hran şi cai de poştă. Că această metodă a fost întrebuinţată, din nenorocire, deseoi de dregătorii din timpuri ai Moldovei şi Munteniei, e, desigur, adevărat, că ea poate folosi tot aşa de bine în Germania ca şi în Moldova, au dovedit războaiele din urmă", cînd francezii s-au purtat aşa cu sătenii germani. Dar[1] cu totul neadevărat că în alt fel nu s-ar putea căpăta nimic de la moldoven Dimpotrivă, bucuria de oaspeţi e o deosebită însuşire a moldoveanului c orice stare; dar e firesc ca acela ce vine la el cu biciul în mînă să nu-1 afle to mai bucuros de a-1 primi pe spinare şi de aceea să şi creadă că a găsit la atîtea păcate cu care-1 acopere pe urmă. Deoarece aceasta o spun, nu num călători de aceştia, cari străbat ţara fără cunoştinţa datinilor şi a limb: ci chiar mulţi străini aşezaţi în Basarabia, s-ar părea îndrăzneţ a combate părere ce s-a spus aşa de des şi a recunoaşte caracterul moldovenilor cel adev rat. Apoi e vădit că, în Basarabia ca şi în Moldova şi Ţara Românească, strâ nul numai pentru că e străin, fără a-şi putea sprijini pe ceva pretenţiile (individ, se crede mai sus prin inteligenţă, socoate pe moldovean, mai ales *i* sătean, ca pe un om ce stă pe o treaptă mai de jos, se poartă cu el după aceasl socotinţă şi crede că descopere într-însul greşelile pe care i le-a dat prejudeca lui însuşi. [...JNeapărat că şi moldoveanul răsplăteşte străinului după cuviinţ Săteanul nu vrea să aibă nimic a face cu dînsul, şi boierul, deşi se poartă pol ticos cu străinul şi-1 primeşte bucuros în casă, dacă acel străin are numai c ştiinţă de carte, arată totuşi pe urma experienţei sale întinse, măcar la începu neîncredere faţă de el şi crede că mulţi dintre aceşti străini, nefiind in sta să se facă folositori în ţara lor chiar, caută un trai de aventurier pe spinări moldoveanului.

„Precum, dealminterea, se poate vorbi numai cu greu despre caracter popoarelor, aşa e şi cu moldoveanul. Boierul e grecit, franţuzit şi, în Basar bia, şi rusificat, — deci el şi-a făurit o fire deosebită de a ţeranului. Are ţeranul păcatele stăpînului său?" Oare nu vi se pare ciudat că învinuirea c lene nu se potriveşte românilor de orişiunde şi că acela care locuieşte în Ardea supt cîrmuirea austriacă, se apropie de vecinul său, harnicul sas ardelear Ţeranul din Basarabia, mai puţin muncitor decît cel din Ardeal, e totu mai muncitor decît cel din Principate. Temeiul acestei lipse de aplecare, net găduită, pentru muncă şi cîştig mi se pare că stă, în parte, în afară de cară terul naţional. Ea ar fi o urmare a sistemului de stoarcere care domina *i* Moldova şi Ţara Românească de multă vreme şi care dădea oamenilor încr dinţarea că, uricît ar lucra, tot pentru alţii o fac. Foarte bună observaţie într-o gospodărie fără bani, ca a terilor noastre, ţeranul bogat n-are cum să-ascundă agonisita, care i se ia toată, după multe prigoniri: căci la noi, ca în Turcia, adăugim, e bine de cel *sărac.* E ciudat însă că lui Zucker i se pa să nu mai fi rămas nimic din sistemul vechi după cucerirea rusească (el nu vo beşte nicăiri de administraţia proastă a Imperiului).

La frica de despoiare se adaugă, pentru a tăia gustul de lucru, puţin tatea nevoilor, vişurinţa cu care săteanul român şi le împacă. Casa e făcu de el, din crengi, lut şi papură. Femeia văruieşte şi lucrează scoarţele, ca sînt mobila şi zestrea. Casa, plină de clădăria lucrului de mînă, „pare, măc pe dinăuntru, *adevărat prietenoasă şi e ţinută totdeauna foarte curat[1']* (a

Del Chiaro despre casa munteană de pe la 1700 pe care italianul nu ştie 0 admire). Oalele, sipetul, icoana mîntuie podoaba casei. Pînza o ţes- ii oile dau lina şi pielea îmbrăcăminţii. Carul şi-1 face ţeranul singur, din lemn. Pentru hrană, ajunge mămăligă cu brînză, pentru banii de le circiumă e cîştigul de la vite, de la un petec semănat cu grîu, de la *ie* la prisacă. Cu aceasta, omul e bucuros. Nu e zgîrcit şi nu-i pasă de ! mîne.

>t asa Zucker nu crede că ţeranul nostru e îndărătnic. La lucrul cîmpului, ă proprietarul. Şi mai mult, arendaşul. *Cinovnicii* cei mici fac şi ei ce să-1 dezbrace. „Fiind astfel deprins a fi înşelat de cei mai mulţi cari ai sus decît dînsul, e lucru firesc să privească neîncrezător orice vine Io şi nu poate el înţelege deodată; fireşte că are oarecare neîncredere 1orice poruncă sau sfat ce-i vine dintr-acolo şi că, deocamdată, caută ie de ele. Dar eu însumi am văzut că, dacă numai ţeranul e tratat cîtva u dreptate, de moşier, şi e apărat împotriva supărărilor ce-i vin din el capătă răpede încredere în acel moşier şi se bucură, cum zice el că 1 boier», şi atunci el urmează mai bucuros sfatul şi poruncile decît poate ţeranul german."

mai puţin dreaptă e învinuirea de hoţie. Se fură mulţi cai, e drept$_T$ stepa nepăzită s-ar putea fura de o mie de ori mai mulţi. Apoi casele nu ie nici noaptea, *„şi nicăiri nu e mai sigur drumeţul de furt decît în bor- eranului.* Furt cu spargere nu săvîrşeşte decît rareori moldoveanul: *dt obişnuiesc evreii, ruşii, şi, neapărat, grecii*[11]. în cetele de hoţi sînt mai rnăuţi, sîrbi, ruşi, greci şi bulgari". învoielile i le scrie moldoveanului îl „pune degetul" numai. „Şi n-am auzit niciodată ca un ţeran moldo- ă fi tăgăduit acest fel de iscălitură."

aânii n-ar fi viteji. De mult, ce e dreptul, zice Zucker, lipsesc dovezile ijie. Şi aici sistemul e de vină. „Moldoveanul a fost deprins numai să orbeşte şi să îndure." Dar ofiţerii austrieci i-au spus că, dacă românul de greu la oaste, el „poate sta alături mai tîrziu cu cei mai buni soldaţi". si, purtarea acestor regimente româneşti e cunoscută din istoria răz- r de pe urmă. Neînfricoşare, chiar un fel de nepăsare faţă de moarte, şte des între români, şi felul cum vorbesc ei despre dinsa bolnavilor lor, părea nouă asprime. Ei li spun ceasul morţii fără încunjur, vorbesc cu n privinţa îngropăciunii şi praznicului, şi de obicei bolnavul răspunde şnare şi linişte la aceasta. Cum treceam printr-un loc, un ţeran bătrîri gat să văd pe fratele său, cu care trăia bine şi pe care tocmai îl lovise lua. „Domnule", mi-a spus el scurt, „fratele mieu o să moară: asta-i a lui", — parc-ar fi vorbit de un guturai. „Eh", răspunde bolnavul d, „ce ştie frate-mieu? Nu mor eu încă!" Odată intrai în odaia unei * tinere în clipa cînd îşi simţea ceasul morţii. Ca şi cum s-ar fi gîndit să fişeze cuviincios înaintea lui Dumnezeu, ea se uită la mînile ei şi ceru ^aie unghiile, apoi mai ceru să i se dea un tulpan nou. O bătrînă, dintre are ţinea la dînsa şi-i avea grija, spuse: „Acum nu maică, întîi o să e urmă te-om spăla şi ţi-om pune pe cap şi tulpanul cel frumos". Bolnava **liniştit** şi răspunse: „Nu, mai bine acuma". După **cîteva** clipe, ea dori **te** mînile celor de faţă, li ceru iertare şi zise: „Eu mă duc de-acuma". după aceasta, muri.

Gospodăria moldovenilor li-o împiedecă nenorociri dese, ca lăcustele, bo de vite, seceta, ciuma, cu piedecile ce aduce după dînsa, multele serbate şi credinţi deşerte, lipsa de credit, vînzarea de înainte a produselor şi cîrcium cu adălmaşurile ei şi beţia de duminecă. „Evreul polon, care ţine cîrcium dă bucuros şi pe datorie, dar pe urmă vine durerea cînd se ajunge la ceas de plată şi la vînzarea lucrurilor din casă."

Ţeranul moldovean e cu totul lipsit de învăţătură, dar nu e prost. „0 mai mulţi dintre dînşii vorbesc cu o limpeziciune şi hotărîre care se întîmpi; numai rareori la ţeranul german. Pe cînd judecătorul german, după mul întrebări către părţile ce se judecă, abia poate să capete o oarecare pricepe a afacerii, cu ţeranul moldovean trebuie să bagi bine de samă, adesea, ca nu fii înşelat de dînsul printr-o înşirare limpede, dar acoperită, a lucrului, a îneît să iasă el cu dreptatea. Povestirea e bine legată, de multe ori în adevj elocventă, şi cu atît mai plăcută cu cît aici nu e nici un jargon şi ţeranul vc beşte tot aşa de curat ca şi boierul. în lucruri care privesc o obşte întreaa se sfătuiesc ţeranii între ei ce să spuie, şi aleg ca să vorbească pe acela dint ei care e ştiut ca bun cuvîntător."

Femeia e mai harnică decît bărbatul, care doarme iarna, pe cît timp lucrează, din furcă: e iubeaţă, şi bărbatul iartă. Se obişnuieşte a se fura fete care aşteaptă pe cuptor iertarea părinţilor. „Femeia ţine aşa de curat căsu ei săracă, îneît cele mai multe ţerance germane s-ar ruşina văzînd-o'[4].

Mulţi boieri basarabeni, răspinşi de la funcţiile date străinilor, stau cîte o moşie. Celelalte se dau în arendă, dar nu mai mult decît pe trei ai căci valoarea pămîntului creşte răpede. După veche'a datină moldoveneasc ţeranul datoreşte douăsprezece zile de lucru pe an, care însă se prefac, cu soc teii viclene, în vreo optsprezece pînă la douăzeci, fără căraturi şi, neapăra fără dijma produselor. Uneori ţeranul face şi zile cu plată, cu hrană şi lăutari: pentru 12 zile vine 1 $^{1}/_{3}$ sau 2 galbeni. Se păstrează moşierului drept şi monopolul vînzării de vin şi rachiu. Ţeranul nu poate pleca de pe moş şi nu poate fi gonit fără voie de la cîrmuire. I se dă atîta pămînt cîte vite ai făcîndu-se trei clase: cu 16, 12 şi 8 fălci sau şi mai puţin, în locuri cu sa mari şi dese. „De obicei însă, nu se face nici o măsurătoare, ci proprietar păstrează o parte din moşie pentru el, iar pe cealaltă o lasă ţeranilor, cari împart", ca şi legiuitorii munteni de la 1850, „după preţăluire şi datină Zucker crede că in unele locuri, lîngă oraşe şi unde sînt păşuni bogate, „pr prietarul dă în adevăr ţeranilor mai mult decît primeşte el de la dînşii". I obicei, partea de ogor, de păşune şi de fineţe a fiecăruia nu se schimbă din în an, deşi nu e împrejmuită. „Cînd ţeranul a făcut mai mulţi ani fin pe acels loc, el se deprinde a-1 privi ca pe un fel de moşie cîştigată a lui... Oricît s-putea schimba astăzi rînduiala ogoarelor nehotărnicite, ţeranul se obişnuieş totuşi cu gîndul că el are un drept asupra bucăţii de pămînt arate odată < dînsul, şi, foarte cu dreptate, i se pare crud ca ea să fie dată de proprietar sama altuia." Cînd se vor înmulţi locuitorii, strămutarea va fi cu neputinţ şi ţeranul va căpăta un drept de prescripţie asupra bucăţii de pămînt boiere ce lucrează. Cu vremea, o va putea lăsa moştenire şi chiar vinde.

Alta e starea *răzeşilor,* a urmaşilor celei mai vechi, mai bune şi mai vite! boierimi. Astăzi, ei sînt numai ţerani mai bogaţi pe locul unde din casa str moşului s-a făcut un sat întreg. Partea fiecăruia, *care nu e hotărîtâ,* se vei

dţa neamului, din arborele genealogic; ea atîrnă după numărul de copii ost într-o ramură. Cine se ştie mai bogat, ia mai mult ogor, mai mult păşune şi de fînaţ; buna înţelegere a satului e stricată uneori de certe şi tăi pentru pămînt. Cine vrea să-şi aleagă *partea,* cheamă inginerul şi *icii,* şi-i plăteşte el; i se dă totdeauna o şuviţă în lăţimea de stînjeni cei ine, iar în lungime, care e singură socotită în actele cele din vechi[1], tă moşia; ea se desface totdeauna la margine. De aceea sînt puţini cari leascâ'o astfel de stăpînire ciudată şi netrebnică. Vînzarea trebuie să î totdeauna la un alt răzeş, la un „frate de moşie"; cînd e unul foarte el caută să cumpere partea tuturor celorlalţi. Cîte un sat răzeşesc mai irendează moşia, învoindu-se a sta pe dînsa ca ţerani cu boierescul, dînd dijmă, muncă şi căraturi cît ţinea arenda. Uneori ea se prelun- se veşniceşte, chiar, şi dreptul deplin răzeşesc rămîne ca o amintire. cestea sînt — lămurite, numite cu numele noastre — ştirile, nu se poate gure, pe care le dă Zucker asupra răzeşilor basarabeni, care şi azi locuiesc orheiene şi sorocene despre Nistru. Plugul are şese sau opt boi, grapa ;mn. Grîu, mai ales ,.grîu arnăut", se face în ţinuturile de sus; încolo se ă numai porumb, care se exportă pînă la Constantinopol şi în Medite- 3e capătă foarte puţin orz şi ovăz, iar, dintre legume: fasole, varză, şi usturoi. Celelalte sînt meseria bulgarului. Prin ogoare se văd pepeni i galbeni. Puţine livezi, cu pomi ce nu se altoiesc. Grîul se treieră cu se ţine în gropi, care se usucă cu foc tare, săpate fiind în locuri mai înalte, bul e pus în coşare de vergi, în care bătaia vîntului îl ţine uscat. Fînul în clăi. îlte vite. „Puţini ţerani sînt cari să nu-şi aibă boi, şi cîte unul bogat are
capete cornute şi de cai; unii dintre ei au şi sute." Grajduri nu sînt, ii garduri apără vitele şi caii de crivăţul iernii. Se paşte şi prin zăpadă. e deci proastă. Oile sînt*pîrnaie* şi *tigaie;* s-au adus de curînd şi oi merinos, e, şi oi cu coada grasă, dar firește de bogătaşii străini, între cari mai ntele Edling[2]. Caii stau în herghelii, din care se prind cu arcanul. Ei stare să îndure toate greutăţile. Negustori străini cumpără vitele la din iarnă, le îngraşă toată vara şi le vînd apoi la salhana sau le exportă ria, pînă la Olmiitz, cînd nu le vînd la bîlciul cel mare din Bălţi, expor- r de meserie.

heind această expunere bogată a împrejurărilor economice din Basa- -ucker propune a se înfiinţa, împotriva foametei dese, coşarele de rezer- au funcţionat şi la noi supt Regulamentul Organic şi de înfiinţarea din ărora a fost vorba cîndA'a. Fiecare familie ar fi datoare a lucra doua in ca să strîngă două chile; coşarul ar fi închis cu lacătul proprie- al preotului, al primarului şi al bătrînilor satului. El s-ar deschide din guvernatorului, după cererea proprietarului şi a sătenilor, sau chiar celor din urmă. Şi după împlinirea celor două chile s-ar lucra o zi pe <ru rezerve, vînzîndu-se din porumbul cel vechi. S-ar putea face vii şi tele, tot prin această muncă silită.

măsoară moşia la cele două capete şi la mijloc şi se ia media.
ierele lui Scarlat Sturza, fostul guvernator al'Basarabiei.

Pe scurt, Zucker dă orînduirea Basarabiei după anexare, aşa cum urmeaj La început, erau — afară de colonii — şese districte (care răspunde numai în parte vechilor ţinuturi moldoveneşti): Ismail, Cetatea Albă, Tig nea, Orheiu, Iaşi, Hotin; din al Tighinei se desfăcu apoi districtul nou al L< vei la apus, către Prut. în fiecare district era un ispravnic, cu comisari *ocoiaşi,* un tribunal cu un judecător, doi pînă la patru asesori şi un procuri La Chişinău stătea guvernatorul, procurorul provinciei, camera guvernul camera de conturi.

In capitală se clădise un palat haotic pentru mitropolit şi exarh al sil dului. „Clădiri care să fie ale guvernului sau să fi fost făcute de guvern nu^ află. Judecătoriile, camerele de administraţie sînt pînă acum încă în case chirie, ca şi locuinţile guvernatorului şi celorlalţi funcţionari. Nici căzăr nu sînt încă: soldaţii stau in cvartir pe la tîrgoveţi." Abia se începuse luci urîtei biserici catedrale. „Nu era nici o primblare publică, cînd veni vesti acum cinsprezece ani, că va sosi împăratul Alexandru (I-iu). Pentru că întreba de obicei despre astfel de grădini, se hotărî facerea în clipă a grădii publice. Toate silinţile fură întrebuinţate pentru a lucra iute. Se aduseră n de copaci de pădure, şi, anotimpul fiind prielnic, cei mai mulţi se prinseri

Al doilea călător în Basarabia e un om de ştiinţă cunoscut autor călătorii, care era şi un scriitor vioi şi spiritual. German aşezat în Rusia, I. Kohl porni în 1838 să facă o cercetare a ţinuturilor Rusiei de sud. Văzu C meea, Odesa şi partea de curînd anexată, *oblastul* dintre Nistru şi Prut, Moldo ţarului. Descrierea sa de călătorie, *Reisen in Siidrussland,* găsi o bună primii şi, în 1847, autorul trebuia să deie o a doua ediţie, la Arnold, în Dresda Lipsea.

Ajuns la Ovidiopol, călătorul fu ispitit, firește, să treacă dincoace de lima spre a vedea Cetatea Albă. Braţul de mare, năvălit de ierburi şi închis gură printr-un banc locuit de pescari, pe lîngă care se strecoară două gir are numai o lăţime de zece verste. Străinul trecu pe o luntre de malorus, d cele mai păcătoase. De jur împrejur, ţinut sălbatec.

Vechea cetate genoveză — Kohl zice că ar fi văzut pe ziduri armele rep blicei —, vechiul port de negoţ şi apărare al Moldovei, avea „cel puţin 13 000 locuitori" (faţă de vreo 30 000 de astăzi). Oficial însă, se numărau numai 2 00 Aceasta, pentru că Achermanul — ruşii luaseră numele turcesc, o tălmăci a celui de „Cetatea Albă", — era un adăpost al tuturor celor cari nu pute înfăţişa paşaport, adecă, după împrejurările ruseşti, al tuturor oamenilor fă căpătîi. Numai o mică parte din locuitori era înscrisă anume. Ceilalţi nu exi tau pentru stat pînă la moartea unui locuitor *oficial.* Atunci vreunul dint oploşiţii mai noi îi lua, cu voia cinovnicilor cumpăraţi, numele, vrîsta şi rosti în ciudatul amestec de oameni, cari se purtau prin străditile strîmbe, „de vezi la douăzeci de paşi înainte", sau se ascundeau în căsuţele de lemn şi ver£ acoperite cu papura limanului şi înzestrate cu fereşti de băşică, Kohl crede poate deosebi: evrei (neapărat), armeni (poate), printre cari şi hangiul st grusini, greci din toate unghiurile grecimii, germani, din multele sate de col nişti ce încunjură cetatea, ruşi — mai ales, adăugim noi, maloruşi şi lipove pescari —, bulgari, din colonii venite după 1812, francezi (elveţieni de

şi moldoveni de-ai noştri. După ocupaţie, spunem din partea noastră
mteau împărţi în pescari, puţini negustori şi mulţi şerbi fugari de pe
nobililor, gata, aceştia din urmă, pentru orice muncă, oricît de grea şi
i răsplătită.
mijloc, cîteva raze de strade drepte, largi, goale. Puţine clădiri nouă.
ii si o închisoare în stil grecesc vechi, „temple" nepotrivite, ca arhitec-
)en'tru această biată aşezare de oameni săraci, cu multe nenorociri şi
în trecutul lor.
ohl pleacă să vadă *Boazul,* golful de mare prin care se încheie Nistrul.
; el găseşte un sat de alsacieni, cu preot polon, — mari duşmani ai lute-
necuraţi, de cari se întîmpină, cu aceeaşi limbă germană, în alte colonii
stea ale pustiului tătăresc.
i un caic, cu tot felul de lume, între care şi un cerşitor moldovenesc...
stîng, podolic, e de piatră albă, tare, din care s-a făcut cetatea; acestă-
Basarabiei, se înfăţişează jos, hleios. Cocori albi răsar din mlaştine.
japtea se petrece într-o colibă de grec, vătaf de pescari ruşi, foarte gro-
veseli şi buni. Înăuntru lumina blîndă a icoanei păzitoare; afară, pe
ii Liman, pe marea apropiată, — furtuna apropiată, jpă o călătorie
prin porturile şi munţii Crimeii, vechiul nostru *Crim,* ■ui german e
iarăşi la Nistru, în faţa Benderului, venind din noul 'iraspol
(„cetatea Nistrului").
3 la început el vede cetatea Benderului: „straşnic de înalte ziduri şi
i groase, rotunde" (lucru curat moldovenesc). Iarăşi „şiruri nesfîrşite
s joase", ca la Cetatea Albă: satul moldovenesc de supt cetatea stăpînilor.
biserici mari, nouă. In cetate stă un regiment de infanterie, cu o
!. în tîrg se văd moldoveni, evrei, armeni, bulgari, maloruşi: împărţirea
i pe neamuri e făcută bine. Turci nu mai sînt deloc, firește; timpurile
t amintite doar de un minaret singuratec ce se ridică dintr-un maidan,
zidurile domnilor noştri.
espre satul vecin, Varniţa, călătorul ştie să spuie poveşti cu privire la
ii XH-lea. Oamenii şi-ar fi adus aminte încă de dînsul, şi s-ar fi vorbit
i ei de comorile pe care, în beciuri adînci, le păzeşte fata de crai pribeag,
şteaptă încă mîntuitorul. Kohl nu se putea înţelege cu moldovenii, cari
ici singurul neam de pe vremea lui Carol al XU-lea, aşa încît putem să-1
i şi să nu-1 credem.
a cea dinţii staţie de poştă, pe care o numeşte Cepradi, călătorul găseşte
maci de moldoveneşte într-o bătrînică, de loc dintre şvabii Aradului,
fi vorbit rău, iar învăţatul nostru înţelege şi mai rău. Se bucură însă de
uvint ce are o aromă antică; el lămureşte cuvintele acestea prin impune-
la sine a limbii latine locuitorilor barbari, ce i se par a fi fost sciţi. Mai
e, observaţii, fără preţ pentru noi, asupra felului de îmbrăcăminte şi
ţă a ţeranului român.
lişinăul e ţinta cea dintîi a călătoriei. Han armenesc (iarăşi), cu
obiceiuri : familia gazdei se îndeletniceşte cu facere de *povidlă*
(magiun). Oraş
ca întindere, pentru numai 40 000 de ruşi mari, ruşi mici, tătari
i să fie!), moldoveni, turci (cu aceste două neamuri trebuia să se înceapă
ihul), armeni (100 de familii, hangij şi bărbieri), bulgari (puţini, de
iţele din jos; Kohl numără 800 de familii, negustori de vite, cu mii de

capete de cireada şi, neapărat, grădinari), nemţi (200 de luterani, cu biseric francezi (la şcolile nobilimii, trei de toate), greci, poloni, sîrbi (nici unul) încă vreo cîteva neamuri mai puţin numeroase (ce-ar putea să fie oare Kohl găseşte cu cale să spuie că nu mai sînt turci, dar noi ştim că în acest ve< sat şi tîrguşor moldovenesc turci n-au fost niciodată. Pe evrei îi socoteşte; 15 000 de oameni (de atunci numărul lor s-a încincit), mai mulţi decît în Odea ei fac toate afacerile cu produse. Au o sinagogă şi şapte şcoli. Meşterii de c diri sînt muscali, cîrpacii rusneci, negustorii, de ce este şi nu este, evrei; ţiga îşi exercită meşteşugurile îndătinate. Cinovnici ruşi şi boieri moldoveni g „greco-franco-moldoveni", după limbile în care vorbesc: un Balş, cel mai bog proprietar basarabean, un Sturza, o Catinca Ghica, pe care Kohl o soco< a fi sora domnului muntean de atunci, Alexandru Vodă. Ei primesc gazete < Iaşi, pe care le cetesc slobod, ca unele ce n-aveau nici o nuanţă de polit în ele, şi despreţuiesc Chişinăul pentru laşul strămoşilor şi pentru noua mini] modernă a Odesei. Mulţi mahalagii de neamul nostru, în căsuţe cu cerdc de lemn şi fereşti împiestrite. In mijloc, o stradă mare, rusească, făcută ii şi cu de-a sila; casele vechi s-au dărîmat din poruncă poliţienească, cu tern statornicit scris pe ziduri, dar putînd fi zăbovit prin bacşişuri potrivite.

Prin împrejurimi negoţ de lemne: export de 8 300 000 vede de vin. Proi între soborul şi exarhul basarabean şi patriarhia de Ierusalim, pentru mc ce aduc un venit anual de 15 000 de galbeni, — bine sau rău înţeles procei acesta. Alta nimic.

Urmează o schiţă istorică asupra românilor. împărţirea pămîntului i se pare un lucru foarte hazliu. El scrie spiritual: „Ce e mai rău, este că durer bietei teri cu prilejul unei vivisecţii ca aceasta vor mai ţinea încă mult tiir căci operaţia nu e sfîrşită cu totul". El vede timpul cînd Basarabia, cart deocamdată *oblast,* ţinut de margene, va ajunge o gubernie ca toate celelal Moldova şi Ţara Românească avînd rostul de oblast. Titlul domnilor noş îi sună caraghios; află cu bucurie că Sturza — pe atunci domnea în Moldo Mihai Sturza — vine de la *sturz,* nume de pasăre.

Mai interesante şi mai adevărate sînt lucrurile pe care le spune Kohl privire la sentimentele moldovenilor faţă de stăpînirea cea nouă ruseasi El constată „de mirare de multă simpatie pentru cîrmuirea turcească". I s fi spus că atunci plătea numai cel bogat, pe cînd „săracii nu dădeau chiar nim Acuma însă trebuie ca toţi să plătească mai mult, iar cu deosebire cei sărac Cînd ştim care era regimul dărilor de odinioară, cu atîtea scutiri pentru boi şi clerici şi cu apăsarea obştească a birului, vom zice însă că scriitorul i nemerit-o bine. Mai multă dreptate are „bătrînul din Cetatea Albă", care i fi spus: „E, domnule, boierimea s-a făcut mai mare". Veniseră, de fapt. mulţime de proprietari noi de peste Nistru, şi aceştia nu cunoşteau altfel legături cu ţeranii decît acelea dintre stăpînii de suflete şi şerbii Rusiei. 1 alt motiv de nemulţămire era preţuirea în muncă *reală* a celor douăsprezt zile de lucru pe an, pe care domnii Moldovei din veacul al XVIII-lea le ho rîseră pentru ţeranul ce trăia pe pămînt boieresc. Ca şi la noi, dar în măsi şi mai mare decît aici, preţuirea în lucru gata a zilei de muncă era foarte îm] vărătoare pentru locuitorul sătean. „într-o zi, de pildă, un ţeran, munci cît trebuie, poate să secere 50—60 de snopi. Dar în multe părţi i se socotesc zi 120 pînă la 200." Plata păşunilor era prea mare: „12 copeici pentru o caj

e şi 60 de copeici pentru un cal sau un bou, pe an". Apoi căratul se cerea teranilor pînă la Odesa, unde se încărcau produsele cîmpiilor basara- entru ţerile Apusului.

sfîrşit, ţeranul moldovean nu putea să vadă cu plăcere străinii, ori că imeni harnici, strîngători şi cinstiţi, ori că făceau parte din tagma vaga- ir, cărora li se deschisese intrarea în Basarabia, ispitindu-i cu tot ; privilegii. Ei se simţeau încunjuraţi, concuraţi şi ameninţaţi, zertaţie asupra porumbului şi mămăligei, apoi o schiţă a Orheiului. 1 cum sînt clădite din lemn prăvăliile, în felul cum se face lucrul, în sa de ciubuce, de tabac răsăritean, în ciudăţenia cîrnaţilor, se vede rire „orientală turco-tătărească". Ea poate să nu fie însă nici aşa de ică, nici aşa de caracteristică precum crede drumeţul nostru, i Orheiu, zugrăvirea unei certe între ruşi la Copăceni, arătarea împreju-în care s-a dat bacşiş unui cinovnic. în casa de poştă din ultimul loc, uiesc covoarele moldoveneşti „făcute chiar cu mai multă sîrguinţă decît talo- ruse".

jpă ce se minunează, fără cuvînt, de întinsa întrebuinţare a impletitu- i nuiele la poporul nostru, Kohl se duce la staţia „Soratena" (Soroceni), petrecut foarte bine. Căpitanul de poştă era un rus chior; nevasta lui cu amîndoi ochii şi era moldoveancă. Călătorul arată, în descrierea ei, un etnograf foarte curtenitor. El îşi rugă gazda să-i cînte şi ceva cîntece meneşti, cu „frunză yerde liliac" şi „frunză verde de mătasă", pe care le ă tălmăcirea rusească a bunului soţ cu jumătate de vedere. Utile, unde călătorul e oprit mai mult timp de o stricăciune la trăsură, giul lor armean, cu patru-cinci căsuţe purtînd prispe şi, pe lingă ele, o le biliard, cu samovar şi cafea neagră; portrete şi tablouri patriotice , privitoare la războiul, mîntuit în 1829, cu turcii. Vizită la şcoală: rus, „în uniformă de gală, cu frumos guler cusut cu fir, cu medalia de a şi decoraţii, cu sabia la coapsă ca un cavaler şi pălărie cu trese". Multe uni şi răspunsuri cu mina la pălărie. Batjocură pentru micii moldoveni i se începe de la început ruseşte şi cari nu pot spune limpede unele su- /reo cinzeci de copii în odăi curate, cu hărţi şi biblioteci şcolare; îri despre Semiramida şi cei dintr-un timp cu dînsa; despre aritmetică grafie. Mai e încă o şcoală ca aceasta, apoi una lancasteriană şi o şcoală)ară.

rgul numără 9 000 de locuitori şi are un vestit bîlciu de vite. Se strîng 300, ba chiar 20 000 de capete de vînzare. Multe vite se cumpără de ici, exportul basarabean în Austria fiind de 50 000 de capete. Un timp, ocul fusese tulburat de vestitul hoţ Tobultoc, un moldovean, care fusese după multe isprăvi, de un boier care întrebuinţa viclenia. Dintre cei ie locuitori din anul 1838, se socot 4 000 moldoveni şi evrei, cam tot iin fiecare neam. Negustorii erau de treapta a doua şi a treia. In Bălţi 26 de boiernaşi şi 13 boieri, nobili deplini. Tîrgul era înfiinţat pe moşia lui Catargiu, căruia proprietarii de case-i plăteau *bezmen.* ltă vizită la spiţerul neamţ, aşezat de optsprezece ani acolo. Pe atunci ibia avea numai două spiţerii.

)nsideraţii slabe asupra boierilor, răzeşilor şi mazililor. Laudă a bogăţiei ;ite", a pămîntului basarabean.

De la Bălţi în sus, se simte apropierea Bucovinei. Unele monede ruseşti scad la preţ. Apar rutenii veniţi din Austria. Gară cu sare merg la „nemţi". E mai multă îngrijire şi viaţă în toate.

La Lipcani, e aşezată una din carantine, celelalte fiind la Sculeni, Leova, Reni şi Ismail. Ostaşi moldoveni în uniforme ruseşti pe malul drept, care se ţine de Moldova. Circiume evreieşti caracteristice.

Un evreu bătrîn, născut în Hotin, unde merge călătorul, zugrăveşte viaţa turcească de odinioară, în cetate şi lîngă dînsa. Erau 30 000 de locuitori, pe cînd acum, prin anii 1830, trăieşte în Hotin numai a şasea parte, cel mult. „El spunea că turcii erau oameni buni, cari stăteau liniştiţi în cetate, lăsau pe fiecare în voia lui şi nu căutau să schimbe lucrurile cu de-a sila. Paşa şi cei mai mari beau multă apă, pe care-o aduceau tot de la Prut (I), ca una ce era mai bună decît cea din Nistru. Şi lui îi plăcea la Hotin cînd era copil, pentru că negustorii aduceau necontenit mulţime de fructe frumoase şi de dulceţuri din Constantinopol, şi pe atunci puteai cumpăra de două parale mai multe zarzăre şi pere zăhărite decît acuma cu o rublă."

Comparaţia între Prut şi Nistru e foarte dreaptă şi frumoasă, dar nu priveşte aici, precum nici descrierea vizitiilor de poştă, cari duc pe malul Prutului, spre Bucovina, pe drumeţ. Un grec din Constantinopol, bătrîn limbut, umil, fost ciocoi al Cantacuzinilor, se roagă a fi primit în coada trăsurii, de unde spune poveşti. De cîte ori apare înainte un boier, grecoteiul sărută dreapta evghenistului după ce şi-a pus mina la frunte şi la piept.

Cirezi, herghelii, treieratul grînelor, în arii ţerăneşti, o bisericuţă moldovenească veche la „Nigrineţi". Apoi Noua Suliţă cu graniţa a trei împărăţii. Pînă şi din Liov ar fi venind lume ca să vadă acest locuşor însemnat prin întîlnirea unor lumi aşa de deosebite, între care mijloceşte cu cea mai mare uşurinţă, fiind acasă şi la dreapta şi la stînga, şi în sus şi în jos. Evreul neamţ, care vorbeşte ruseşte, leşeşte şi moldoveneşte.

Dar iată că avem, pe lîngă aceşti ruşi, dar cu treizeci de ani în urmă, în legătură cu conflictul ruso-turc [...], note despre Ţara Românească şi Bucureşti ale unui bei mameluc, călător bucuros de lucruri nouă, care a străbătut Orientul.

în voi. III din *Viaggidi Ali-bey el-Abbassi in Africa ed in Asia dalVanno 1803 a tutto ii 1807, tradotti dai dottore Stefano Ticozzi* (IV, Milano, 1817) se descrie întîi Fanarul, se vorbeşte de casa lui Mihai Şuţu, numit atunci domn muntean, care nu se deosebea de celelalte, modeste şi, de nevoie, în colori discrete[1].

La 7 decembre 1807 ni se spune că Ali-bei a plecat spre Bucureşti, cu un tătar. Se dă numai un rezumat al itinerariului, dar el cuprinde şi ştiri intere-

[1] NeB'attraversarlo, osservai alcune case d'un buon aspetto, ma seuza luseso esterno. Quella del principe Suzzo, nomiuato allora ospodaro di Valachia, non distinguesi dalie altre. B vietato ai Greci ii dipingere esteriormente le loro case con vivaci colori, dovendo farlo con colori cupi, Io che da loro una cotai aria di tristezza e di monotonia che dispiace; p. 159.

Aii trece la Rusciuc şi găseşte la Giurgiu „un mic castel apărat de o fortăreaţă, atunci ocupată de un corp de trupe". După zece oare cerce- îsi îl duc la armata imperială, unde primirea fu foarte bună. Un general roie să intre în Bucureşti, noaptea; aici grija i-o poartă consulul Bahme- altfel necunoscut, şi binecunoscutul Chirico, consul general. Cu acest se laudă încă un general rus, dar şi mitropolitul Dosoftei, cei doi caima- ai lui Constantin Vodă Ipsilanti şi „ceilalţi boieri ai Terii Româneşti", •ezece fiind în sfat lîngă caimacami. Se dau cîteva cifre: un milion şi ate de locuitori, patru milioane de piaştri veniturile. Nu poate fi indi- să vedem cum un egiptean poate să judece Bucureştii: „Bucureştii e aş mare cu o înfăţişare rurală *(campestre)* oaste graţioasă: străzile-i rgi, drepte şi podite cu lemn; casele joase cu porţi mari pentru intrarea ilor, care trag la scări. Se crede că are 60—70 000 de locuitori. Sînt ;i şi trei de biserici şi paraclise greceşti, şi mitropolia, pe o înălţime, e iar frumoasă. Erau acolo, pe lîngă mitropolit, cîţiva alţi preoţi"[1].

P. 203—6.

*

VIII
CĂLĂTORII FRANCEZI DIN EPOCA REGULAMENTULUI ORGANIC[1]

Saint-Marc Girardin, profesor de literatură franceză la Paris, cel dintîi dintr călătorii francezi din această nouă epocă — lăsînd la o parte deocamdată p Bellanger, din acelaşi an, a cărui descriere a fost refăcută, complectată şi pre făcută pe alocuri —, intră în principatul muntean prin părţile Banatului Vede băile de la Mehadia, romantica vale a Cernei, care-i pare asemenea ci împrejurimile Ghartreusei din Grenoble, petrece o noapte în aceste locuri de liniştită măreţie, şi i se pare a regăsi „ceva dintr-o noapte la Neapole", cerce tează ruinele podului lui Traian, pentru ca apoi un surugiu, asemenea la tip ş îmbrăcăminte cu dacii de pe Columna lui Traian, să-1 ducă pe la Severin în cărui nume recunoaşte cultul panonian al sfîntului cu acest nume, de pe vre mea invaziei rugilor, în secolul al IV-lea —, la Bucureşti. Aici ca şi mai tîrzhi în Iaşi, constată şi el podurile de lemn pe lîngă începutul de pavaj, trăsurii boiereşti care se scutură pe dînsele — fiecare membru al aristocraţiei ţinîm să aibă cîte două-trei —, casele mici lîngă cele cîteva de înfăţişare mai nouă îmbulzeala slugilor în locuinţele bogaţilor.

Dorinţa călătorului francez era însă de a cunoaşte bogăţiile terii şi folo sul pe care apusenii l-ar putea trage din ele. Pentru aceea se îndreaptă, cu es cortă de dorobanţi, peste şesul muntean, în care ce n-ar iace cultivatorii francez din Beauce şi Brie! spre Brăila, port franc, unde era ispravnic un Slătineanu Aici se înfiripase, pe ruinele cetăţii turceşti, un oraş de 6 000 de oameni, aL cărui case, pe locuri de trei categorii, nu erau decît în mică parte isprăviţi (într-un an se fac abia optsprezece), dar care cuprindea un chei, o carantină o magazie de lemn — şi se lucra la una de piatră — pentru grîu. La Galaţi oraşul vechi turcesc, Bădălanul, cu uliţile mici şi strîmbe, cu podurile stricate cu noroi şi praf, cu casele de lemn şi hanurile rele, displace: e „un tîrg făcu ca un bivuac"; dar pe deal începe noua aşezare, pe care o vedem astăzi ş căreia i se prezice concurenţa cu Odesa şi o dezvoltare ca la Havre, în timpu cînd, poate cu un canal de la Rotterdam aici, la Galaţi, dacă nu cu scurtam drumului la Marea Neagră, prin canalul Cernavoda-Gonstanţa. Principatelf

In calea spre Orient, niște „popasuri *(auberges)* ale civilizației"[1]. Moldova, i reface și ea în această „convalescență generală", ar putea trimete și căror număr, [...] e în creștere[2].

i ce privește pe locuitori, neexistînd, se pare, domn, călătorul a vizitat , cu Ahmed-Pașa, ambasador turcesc la Petersburg, pe fostul stăpînitor e Ghica, care servește cu pipa întîi pe demnitarul străin[3]. A frecventat, ■1, și alte cercuri. I s-a părut că e multă stricăciune în boierimea veche, luat cîte ceva rău de la fiecare din străinii cu cari a întrat în atingere: ui de la poloni, desfrîul de la ruși, pizmuirea și vanitatea de la fanarioți a de la turci. Și femeile, superioare bărbaților, pierd vremea cu vizite ■ea fără simț critic a romanelor[4]. De la turci e și luxul acestor oameni chel- și insolvabili[5]. De la un timp însă arendășia se împuținează și renta pă- ui crește[6].

aint-Marc Girardin recunoaște la acest neam caracterul latin: „dacă se tă numai originile, Muntenia și Moldova sînt o parte din marea familie)pei latine"[7]. De aceea și răpedea adoptare a occidentalismului în forma ză: lașul și Bucureștii, spune el, „sîntdouămari orașe în care limba france- Drbită ca la Bruxelles și îndrăznesc să spun: mai bine decît la Bruxelles", versații „nici cel mai mic cuvînt, și aș zice aproape nici cel mai mic sunet tă pe străin"[8]. „E imposibil, în adevăr, să aibă cineva mai mult exteriorul *'hors)* și formele societății noastre franceze și de a-i avea chiar principiile ritul." Invățămîntul muntean e bazat pe limba franceză, Moldova are itru francez. Femeile cetesc literatura franceză și „își închipuie că viața e să se întrebuințeze în a vorbi dragoste, pentru că așa e viața romanelor", u-i scapă că e o modă și un lux. „Dacă societatea munteană și moldove-i ar fi de o sută de ani o societate egală și stabilită *(de plain pied)* ca atea noastră franceză, vă asigur că nimeni n-ar vorbi franțuzește, nimeni avînd nici cu ce face întiiele cheltuieli ale acestui fel de educație."[9] 'reocupația de căpetenie a călătorului e însă a cunoaște ideile politice ierilor, cu cari a convorbit adesea. I-a văzut indignați de suferințele în-î din partea rușilor în ultimul război, cînd și boierii ar fi fost înhămați ele de transport și, cu toată iubirea pe care numai cei de la București pentru Chiselev, cu toată mulțămirea pentru plecarea trupelor împără- lin Silistra, unde păreau a se fi așezat statornic, făcînd mori și ridicînd rică, ei sînt temători de sentimentele cuceritoare ale armatei. [...] >e mult încă, de la 1822, boierimea își arătase adevăratele dorinți. Gălăto-ie ce au răspuns muntenii de la Brașov lui Nesselrode, cerînd restituirea ui dunărean, dreptul de-a alege un domn pe viață și crearea unei Adunări tl de a vota impozitele. împăratul Alexandru, primind aceste dorinți

P- 211, 237 și **urm.**
P. 267.
P. 267.
P. 287-8.
P. 292.
Ibid.
P. 230.
P. 281-2.
Ibid.

la Verona, le-ar fi aprobat. Cetitori de cărţi franceze, aceşti boieri „au mult, înţelegere politică şi cunosc bine Europa şi interesele care o împărţesc".

Speranţa cea mare e însă în „acea forţă interioară, şi acel principiu d< viaţă care e în ţară"[1]. Prin ea se va ajunge la Unire, Moldova dînd aristocraţia Ţara Românească o clasă mijlocie[2]. Se doreşte această Unire, supt un prin străin ereditar, care n-ar mai purta război veşnic cu Adunarea şi Adunarea cu el „Ereditatea nu se poate stabili în Principate decît în folosul unui prinţ străin De aceea e dorinţa generală în Muntenia şi in Moldova de-a avea un prini străin... Orice prinţ ni-ar da Europa, îmi zicea un boier, numai să nu fie turc nici grec, nici evreu, îl vom primi cu entuziasm. La această dorinţă se adaugi altă dorinţă: unirea celor două Principate. Astfel unite supt un prinţ străin şj ereditar şi formînd un stat a cărui întindere ar fi cît a regatului Bavariei sai Piemontului, Principatele ar forma un corp politic capabil de a trăi şi de a dura ele ar începe să cîntărească în balanţa politică a Europei." Chiselev şi prim ideia la discuţia Regulamentului, dar, cînd s-a cerut ca domnul să nu fie dii Turcia, Austria ori Rusia, deşi se admitea candidatura ducelui de Oldenburg ruda ţarului, totul se înlătură.

Edouard Thouvenel, care era să fie mai tîrziu ambasadorul lui Napoleoi al 111-lea la Constantinopol, cu însărcinarea expresă de a duce la capăt, contr, Angliei, Austriei şi, fireşte, Turciei, chestia Unirii, străbătuse aproape odat cu Saint-Marc Girardin principatul muntean[3].

Vine din Ungaria, unde a văzut la români „o sărăcie hidoasă", şi intră îi Muntenia pe la Orşova, unde, în lazaret, află pe fratele lui Alexandru Vodj Ghica, banul Mihai. Drumul îl face pe apă în tovărăşia lui Constantin Ghica fiul lui Grigore Vodă, şi a lui Blarenberg, înrudit cu Ghiculeştii. La Vîrciorovj pilotul român al bărcii pe care s-a suit înfăţişează un limpede tip roman. L Cerneţi, unde se coboară călătorul, e primit în casa lui Glogoveanu: orăşelu fusese prădat la 1828 şi clădiri nouă se ridicaseră pe alt loc. I s-a vorbit deTudoi un Mazzaniello, care ar fi fost ucis intr-o colibă, aflîndu-se la el 5 000 de galben în aur şi pietre scumpe! Undeva lîngă apa Severinului călătorul observă ramă şiţele podului lui Traian.

Mai departe în cale, cu surugiul, care-i vorbeşte în limba lui, înţeleasă pen tru francez, Thouvenel înseamnă portul femeilor, hora, ţiganii ursari. Li Craiova întîlneşte pe maiorul Fălcoianu; oraşul îl interesează, cu bazarul Iu oriental, cuprinzînd multă marfă germană, cu multele circiume — o cincime di]

[1] Si Ies deux Principautâs etaient reunies, ii y aurait plus d'elements du tiers 6ta en Valachie et d'aristocratie en Moldavie (p. 296).

[2] L'hereditâ ne peut s'etablir dans Ies Principautes qu'au profit d'un prince etrangei Aussi est-ce un vceu genâral en Valachie et en Moldavie d'avoir un prince etranger ... Qua que prince que nous donne l'Europe, me disait un boyar, pourvu que ce ne soit ni un Turc ni un Grec, ni un Juif, nous l'accepterions avec enthousiasme. A ce vceu se joint un autr vceu: c'est la râunion des deux Principautâs. Ainsi râunies sous un prince etranger et *.heri* ditaire, et formant un Etat dont l'âtendue serait agale au royaume bavarois ou du mont, Ies Principautâs formeraient un corps politique capable de vivre et de durer: elle commenceraient â peser dans la balance politique de l'Europe, p. 301 — 2.

[8] *La Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyage et notes historiques,* Paris, fără dat*

— şi cele cîtova case mari; podurilejde stejar n-au fost încă înlocuite cu >avaj; şcoala centrală, a lui Ioan Maiorescu, are patru clase[1], igă Uit trăsura serveşte de han drumeţului; în apropiere şi pînă la lătoriei, bieţi ţerani, „fiinţe degradate de mizerie". La Bucureşti chiar, ice la consulul de Châteaugiron, în lipsa otelului, Thouvenel trebui să la un grec care oferă lîngă cafeneaua lui două odăi de oaspeţi, r îndată începe încîntarea: „Un francez e sărbătorit la Bucureşti ca ten, ca un compatriot, şi adesea, în adevăr, unde se vorbeşte de noi, itura noastră, de Paris..., te întrebi dacă de fapt Muntenia e despărţită al prin atîtea teri în care moravurile şi ideile franceze exercită mai pu-luenţă"[2]. La teatru, unde Paolo Carvati şi madame Wis cîntă cavatine, i în limba franceză *Le mariage de raison.*

etea occidentală din societatea munteană ajunge a fi bine cunoscută ui. O vede la teatru, unde un public, civil şi militar, străluceşte prin mnul, în frac, asistă în loja lui îmbrăcată în roşu la spectacolul care ţine orele unsprezece. în zilele următoare, Thouvenel vede trecînd pe stră-. între casele fără o potrivire armonioasă, echipagiile aceleiaşi aristocra-iile droşte de modă rusească. Aceşti oameni sînt accesibili şi la ce are ilt civilizaţia din Apus; Florescu, directorul închisorilor, ceteşte pe viile, autorul *Democraţiei în America*[5]. Mihai Ghica e un cunoscător tului şi are o colecţie arheologică. învăţămîntul e în progres: Petrachi •u, om umblat prin Franţa şi Anglia, cu privire la industria cărora a .n] foarte interesant şi destul de întins memoriu[4], conduce gimnaziul a, cu cinci sute de elevi; sînt şi clase complementare — un început de sitate — pentru algebră, geometrie superioară, trigonometrie, şi drept; de studenţi au fost trimeşi la Paris[5]. Boierii ajută: ei întemeiază ligi instrucţie şi fac şcoli la moşiile lor, Gîmpineanu aducînd pentru acest liar un francez[6]. Thouvenel cunoaşte şi, din noua literatură, de o altă ţie, pe Văcărescu, pe Eliad, şi pe Kogălniceanu[7]; sravuri blînde se desfac din această cultură aleasă a claselor de sus. în e discuţiile se fac fără pasiune şi cu datoritul respect faţă de adversar[8], ilătorul s-a interesat şi de ideile politice ale găzduitorilor săi. I s-a spus că endenţa e visul lor, sau, dacă voieşte cineva mai bine, himera lor"[9]. ig că „de la organizarea navigaţiei pe Dunăre călătorii cari binevoiesc îmbla opt zile lipsa de ocupaţie la Bucureşti plătesc, cu excepţii rare,

D. 170-1.
Jn Franşais est fete â Bucarest comme un arai, comme un compatriote, et souvent, dans un salon ou l'on parle de nous, de notre littârature, de Paris, on s e demande ent la Valachie en est separee par tant de pays od Ies moeurs et Ies idees fran-teitent moins d'influence (p. 173 — 4). *' 176 şi urm.
inalele Academiei Române, secţia literară, XXVIII, p. 250 şi urm. ». 221-5. [5]-221, 225. [3]. 225 nota. '.212 —3. j'independance est notre reve, ou, si vous aimez mieux, notre chimere (p.' 182).

ospitalitatea pe care o primesc prin glume, asupra femeilor noastre, a modelo noastre şi a încercărilor noastre de reformă"[1].

Thouvenel a călătorit şi la Brăila şi pînă la Galaţi. In portul muntean găsit un han cu ploşniţe, dar 1-a răsplătit buna primire a lui Slătineanu, orga nizatorul oraşului. Acesta i-a arătat cum populaţia a cresut de la trei sute d locuitori la 8 000, cum e compusă numai din creştini, turcii neavînd voie s se aşeze; la 1831 venise grîu pentru două vase, acum, în 1837, pentru trei sute austrieci, englezi s-au stabilit acolo ca şi napoletani şi greci. Franţa are însă parte foarte mică în acest nou comerţ oriental: din 700 de case la 1832 una iar în 1833 şase[2]. Călătorul e de părere că s-ar putea adăugi un vice-consul *p* lîngă ai Angliei, Rusiei, Austriei, Greciei şi Piemontului.

în Galaţi, încă fără cheiuri şi cu un început de oraş nou pe deal, sînt ş genovezi şi ionieni, pe lîngă greci. Numărul vaselor intrate în port era la 183! de patru sute.

De aici călătoria urmează, în tovărăşia cutării princese fanariote, ne poată de domn, o semi-orientală exagerată (!) la Constantinopol, pe la Ren şi Tulcea, cu negoţul de peşte şi lemne.

Cîteva cifre statistice: la 1828 erau în principatul muntean 800 000 d locuitori. între ei şi ţigani, cari se vînd cu 100 de franci plugarul, 50 fieraru 500 familia. Exportul se cifra la 32 640 291 piaştri pentru 1832, la 41 384 31 pentru 1836; iar importul la 27 273 000 şi 32 001 275 pentru aceiaşi ani[3].

Vice-consulul englez, Charles Cunningham[4], a dat lui Thouvenel unei! ştiri comerciale pe care el le întregeşte, pentru a servi negustorii francez din sud.

Brăila exportă grîu de munte şi grîu de cîmp, aproape de valoarea celu rusesc (400 de ocă — 90 lei), orz, trimes şi pînă la Trieste, fasole pentru Con stantinopol, Livorno şi Genova, grăunţe de in, din care la 1838 s-au trimes doui milioane de chilograme, piei de vite, care se trimet la Constantinopol şi î] Grecia, piei de animale mici în Ardeal şi Austria, cerviş şi său, slănină, păr d porc pentru Rusia, miere (400 000 kg, pentru Trieste), ceva cînepă şi pota (pentru Constantinopol) şi mai des lînă, tigaie, stogoşă, ţurcană, cea dintl de la oile din judeţ chiar (preţul: suta de ocă, 40—80 de lei), şi lemne di Moldova pentru turci. Din sarea muntean ă, zece milioane de ocă merg î Turcia, două aiurea, patru în ţară (25 de lei suta de ocă; pe loc, 10).

Se importă de lipscani postav, stofe de bumbac, pînzeturi, mătăsuri; ui vas englez a început bine concurenţa la Galaţi în 1838. Fierăriile stiriene, proas te, află dever. Se aduce şi vin din Persia (şi din Samos, Tenedos). 300 de vas sarde vin acum anual pe Dunăre[5].

[1] Les voyageurs qui, depuis l'organisation des bateaux du Danube, daignent prom< ner huit jours leur desceuvrement â Bucarest, payent, â peu d'exceptions preş, l'hospitalit qu'ils reşoivent par des plaisanteries sur nos femmes, nos modes et nos tentatives de *T{* forme; p. 183.

[2] P. 262.

[3] P. 245, 254, 257,

[4] Broşura lui, menţionată, n-am putut-o găsi.

[6] P. 357 şi urm.

ot în această vreme a domniei lui Alexandru Ghica, „M. de L***, ancien diplomatique", publică la Paris (Lejay editor), în 1835, un *Coup d'oeil tat actuel de la Valachie et la conduite de la Russie relativement â cette pro-*

..] In 1829[11] comandanţii militari ruşi schimbă cantonamentele pentru a i, şi vînd raţiunile soldaţilor. Unei visfceriicaaceamunteană, cu un venit a şapte milioane, comisia de sănătate-i cere pe lună 100 000 de lei; 10 000 ilnavi sînt aşezaţi în spitalele militare, şi li se plătesc şi reţetele. Birul, , prin convenţia de la Acherman[111] pe doi ani de zile, e cerut întreg după uni de ocupaţie. Mitropolitul Grigorie e aruncat în exil. Plnă şi sălbatecul lin, silit apoi de şeful său Diebitsch, a demisiona, declară că boierii au fost îeloşi în executarea ordinelor împărăteşti. Se fură porumbul adus din .1 de o societate filantropică. Ţeranii, desperaţi, femeile, cărora li se imntolerabile cvartire, se sinucid.

Jomnul pus de ruşi, Alexandru Ghica, i-ar servi numai pe dînşii: din eci de ofiţeri ai „ştabului" său abia doi sînt români. [...] Cu abia patru tne de locuitori, Principatele sînt în mare parte pustii; o şesime din Ţara nească se află în această situaţie. Şi totuşi protecţia puterilor ar face lin aceste regiuni, ale căror porturi, Galaţi şi Brăila, ar putea întrece

.-M. Lejeune avea de gînd să scrie şi o Istorie a Moldovei, din care i o introducere a fost publicată în *Reeue du Nord* din 1837 (no. 9). Direcrevistei înştiinţează că „autorul care a fost secretarul intim al ultimului adar" (adecă Mihai Şuţu, nu chiar ultimul), propunîndu-şi să publice în tă culegere mai multe extrase dintr-o istorie a Moldovei la care lucrează iemnarea manuscrisă pe margine spune: „şi la care a renunţat" — „a t că trebuie să le facă a fi precedate de această notiţă". ʳostul secretar vorbeşte, în cîteva rînduri de istorie, despre Dragoş şi urlui, despre apărarea creştinătăţii, despre călcarea drepturilor moldovede către sultani, despre pierderile de teritoriu. Descrie ţara ca unul care a cut-o bine. Ga probă acest pasagiu despre Valul lui Traian: „această înadire de pietre enorme, aşezate de la Bîc *(Bikul)* la Dunăre, cu atîta e şi simetrie, încît ar putea cineva să le creadă făcute de mînă de om, dar a nu li se ştie nici obiectul, nici constructorii, ceea ce face ca locuitorii să că e opera duhurilor rele *(des malins esprits)*[u]. Ştie că pe Ceahlău anume samănă cu „o ciobănită şi două oi"; a fost şi el prins de farmecul naturii re cînd „masivele de tei înflorit amestecă mireasma lor cu aceea a ierbuiromatice care cresc de pretutindeni". Enumera bogăţiile acestui pămînt, ■ de 3—4 000 000 de oameni (50 000 de catolici) „ieşiţi din colonii romani i diferite populaţii slave". Se trimet la Constantinopol, anual, 200 000 »; se exportă în acelaşi termin 50 000 de ocă de ceară, 150 000 de piei de

Autorul crede că rușii au ajutat mișcarea lui Tudor (p. 5) și vorbește de „Mirtza ' (P- 7).

iepure etc. H. Poldt a dat Academiei de Ştiinţi din Paris „ceară verde" *a* Moldova. Lemnul e bun şi de poduri în ţară şi de catarge pentru turci. Vin' rile de Cotnari, Odobeşti, Focşani şi Huşi sînt ca acelea de la Frontignan.

Moravurile sînt, parte orientale, prin turci, parte occidentale, prin ruţ De la 1829 doar cîţiva boieri dacă mai ţin la moda turcească. S-a început, < Cleobul, înfiinţarea şcolilor lancasteriene, s-a făcut un cabinet de ştiinţe nat rale. Scarlat Vodă Callimachi a dat terii un nou cod de legi. Supt raportul p litic, Moldova are acum o Cameră deliberativă. Dar, „deşi nu lipsesc oamer de merit, nu sînt totuşi, la dreptul vorbind, printre ei nici artişti, nici oameni litere", măcar de la Dimitrie Cantemir încoace.

Un fost ministru de marină francez pe vremea expediţiei din Moreia, di pe urmă, prin vicisitudinile interne ale terii sale, un simplu „exilat" căutîn departe linişte şi mîngîiere, baronul de Haussez, ajunge ase ocupa de român din Ardeal, în cursul călătoriei sale prin „Elveţia, Stiria, Ungaria şi Transi vania" *(Alpes et Danube, voyage en Suisse, Styrie, Hongrie el Trânsyh'ani* Paris, 1837, 2 volume).

Pe ai noştri îi vede el întîi prin informaţia dată de duşmanii lor. Venin prin Banat pînă la Orşova şi Adacale, iar de acolo pe la Poarta de Fier în A; deal pînă la Braşov, el se grăbeşte a spune în notele pe care arată să le fi r< produs fără a le armoniza că românii, „valahii", sînt oameni mici de staturi zdraveni, de o „fizionomie dură şi în perfectă armonie cu caracterul a căn expresie este, leneşi şi, ca nişte consecinţi inevitabile, o mizerie şi o murdar escesive", pentru bărbaţi. „Munca, de orice natură ar fi, cade asupra femeile aproape tot aşa de urîte, aşa de murdare ca soţii lor", care, totuşi, sărmanei* ară, ţes, duc copii în cîrcă, pe cînd „bărbaţii îşi trec viaţa culcaţi în vreu: unghi de zid, sau la piciorul unui copac, aşteptînd acolo să li se aducă hram Cel mult dacă se ostenesc a înlocui tabacul care arde în enormele lor lulele' ceea ce înseamnă o evidentă confuzie cu niscaiva ţigani tologiţi la umbră, i mai departe: „Bărbaţii se îmbată cu ţuică, din care fac un abuz neînchipu Aplecările cele mai josnice, furtul, minciuna, superstiţia cea mai absurc imoralitatea supt toate formele ei intră în caracterul acestui popor şi atr după sine pentru el o stare de abrutizare şi de complectă inferioritate politic Românii sînt un fel de paria pe cari-i despreţuieşte lumea cînd nu-i maltre tează şi cari pretutindeni sînt coborîţi *(ravales)* pînă în rîndul sclavilor. S adună cît pot în cătune *(cantons),* unde cu tot numărul lor mare, pe care- creşte uimitoarea fecunditate a căsătoriilor sau a legăturilor care li ţin locu] sînt tot aşa de aspru trataţi ca în locurile unde rasa lor e un fel de escepţie". E, cum se vede, scuza unei tiranii fără exemplu, exercitată asupra unei în tregi naţiuni numai pentru sîngele care curge în vinele ei.

Nici frumosul port românesc nu place acestui frate depărtat. El înfăţi şează „un esces de mizerie şi de murdărie"[2]; i se pare drumeţului că au în ca] un „turban" şi că ţin lucrurile cele mai disparate în largul lor brîu. Toate loca lităţile româneşti ce întîmpină în Banatul unde ultimii francezi, pe Murăş

[1] *P.* 211.
[2] P. 211, 219-20.

orbesc „un patois amestecat cu nemţeşte şi sîrbeşte" *(slave)*[1], ii dez-Lstfel Lugojul e „une vilaine bourgade", bîntuită, pe deasupra, şi de Caransebeşul — *Karansebeck!* — grănicerilor e „o chetive et pauvre e", în ciuda apropiatului „turn al lui Ovidiu". Mehadia, cu o rămăşiţă ■oman, cu o inscripţie latină şi o piatră tumulară, cu băile cercetate de eluriţi, e, iarăşi, o „mauvaise bourgade"[3]. Satele încaltea întrec, pen-ul, tot ce se poate închipui în domeniul urîciunii şi neglijenţei. Simple ieri *(eparpillements)* de case din scînduri rău legate sau de colibe *(hut-*;rengi împletite, pe care nu se ostenesc măcar a le unge cu noroi, cu puţin a li adăugi coşuri şi fereşti *(sic):* uşile sînt numai nişte legături i *(barrieres construites de roseaux),* coperişurile o clădire de paie. Lîngă cu căciuli şi opinci, femeile desculţe trebăluiesc, copiii se zbuciumă goi [rentele rămase de la părinţi. Nişte duzi sădiţi din ordin cînd era boala ;n Lombardia nu mai servesc la nimic. Chiar unde, în ţinutul străbătut : drumuri imperiale, e o cultură mai îngrijită şi se strîng pomii în li-sa şi locuitorul ei fac tot această impresie. Preoţii nu dau credincio-:i o'educaţie religioasă, ei înşii fiind capabili abia de a ceti slujba, ca ajung la locul lor numai prin bani daţi vlădicăi, vinovaţi deci de o e învierşunată", şi „dedîndu-se fără pudoare la pasiunile cele mai de-e". Şi, cum baronului legitimist nu i se pare că atîta ajunge în sama or, el adauge că aceşti oameni atît de săraci n-ar putea face un sfert ie pe jos", şi de aceea merg în cete de treizeci-patruzeci, călări „â la e" ca nişte cazaci sălbateci[4].

totuşi aici e Austria! Turcii n-au rămas decît la Ada-Cale, unde casa u zidul de cîrpiciu, cu acoperişul de şindilă şi scări de ramuri rupte, este copii livizi şi o duzină de turci tărcaţi şi desculţi. Şeful insulei l redingotă albă pe o jiletcă galbenă şi cu pantaloni de nanchin uzaţi; [în cap, învîrte degetele pentru distracţie, se bate pe burtă, dar, pînă L, pe care oaspetele o ia pînă la drojdii, înecîndu-se — pipa e oprită regim turcesc, pentru funcţionari —, el pune vizitatorului întrebări cariera lui şi face gîume care-1 arată bine informat asupra rolului pe jucat amiralul la Alger. Doar braţul alb al unei femei din harem dacă pe călător de atîtea aspecte dizgraţioase. „Totul arată", spune el, i: totul inspiră şi vădeşte tristeţa şi urîtul *(Vennui)* în aceste ziduri late unde sînt ţercuiţi *(confines)* trei sute de turci şi aproape atîţia — zi: români[8].

două locuri, tot după spuse, baronul francez se ocupă de principatul n, unde n-a călcat. Ştie că acolo se petrece o înceată desfacere de turci, şle franceze pătrund, că se poartă frac şi se cetesc ziare apusene[6]. Dar i închipuie serios că populaţia Terii Româneşti e compusă din „sciţi" *ri s-au aşternut — germani, stabilindu-se cu vremea şi „o limbă co-dare s-a format din slavonă şi latină, avînd multă afinitate cu limba

211. Un francez din Normandia lîngă Theresiopol, p. 266—7.
299: „cette sinistre bourgade de Lugos". 272-3, 277. 274 şi urm. 292. 284-5.

italiană". Cît despre starea actuală a locuitorilor, „felul de a trăi al valahilo se deosebește puțin de cel ce caracterizează starea sălbatecă. Nu cunosc *mi* ştiinţile, nici artele". Stăpîniţi formal de o religie fără morală, cu popi ţerani „degradaţi", cari admit îngropări barbare, ei se împacă uşor cu dumnezeire) postind jumătate de an ca să aibă voia de a săvîrşi orice crime, care sînt foarti dese, şi numai omorul se pedepseşte cu spînzurătoare, singura osîndă de car se tem. Ţuica-i îndobitocește. La oi pentru băieţi, la furci pentru fete — îi ţara unde femeile, cu copiii după gît, torc mergînd —, aceasta ar fi singuri educaţie a unui popor rămas în urmă[1]. Cum se vede, prietenii bănoţenilo: erau şi prieteni ai fraţilor lor de peste Cerna.

Ardealul însuşi, văzut direct, corectează multe din aceste impresii des pre români. Dacă drumul frumos nu trece pe lîngă sate, fiind astfel „o pînz^ fără colori, închisă într-un cadru strălucit" *(magnifique)* — şase aşezări îi lungul a treizeci de leghi —, dacă şesul următor e „frumos ca imensitate, să rac ca detalii", dacă Deva e şi ea, ca şi localităţile bănăţene, un „mechani bourg", adăugindu-se că, afară de castel şi de resturile întăriturilor, e atît d« urîtă că nu merită titlul de reşedinţă de comitat, nici chiar acela de oraş, daes-drumurile n-au a face cu cele din Banat, Sibiiul place francezului prin străzile largi, prin frumoasa piaţă şi umbrita primblare, prin buna aliniere şi cuviinciosul pavaj, ca şi prin Muzeul şi Biblioteca Bruckenthal, prin cele dous şcoli militare bine ţinute, prin azilul de orfani, prin societatea prietenoasă. Pe la Alba Iulia, simplă „grande bourgade", cu un arsenal, cuprinzînd steaguri luate de la turci, cu monetăria, cu biserica veche în care mcrmîntul vechiului Hunyadi e confundat cu al nepotului, regele Matiaş, şi în sfîrşit cu cetatea unde călătorul nu vrea să vadă temniţa lui Horea, se ajunge la Cluj. E un oraş cu străzi drepte, binişor aliniate, cu trăsuri, elegante, cu saloane foarte primitoare pentru dînsul, ca la Paris, Londra sau Viena. La Oradea Mare în schimb fusese un foc cumplit, care ţinuse trei zile, distrugînd şi o mare cazarmă, aşa încît străzile erau cloace şi lumea petrecea în barăci. „Din toate aceste oraşe ale Ungariei, Oradea Mare ar fi aceea pe care aş răspinge-o *(detesterais)* mai mult ca locuinţă."[2]

Ardealul i se pare o ţară închisă, fără debuşeuri pentru agricultură, fără industrie — afară de postavul exportat peste munţi —, împiedecată de vămi grele la hotare, bîntuită de boli şi osîndită la sărăcie[3]. Dacă sînt oameni pe cari nu-i poate uita — *oublier mes hotes de Transylvanie? Jamais*[4] —, e vorba numai de supţirea pătură dominantă, maghiară, care 1-a primit în castele luxoase şi în saloane unde i s-a părut că s-ar vorbi şi româneşte[5].

Cît priveşte ţerănimea, a văzut-o: cărăuşi dormind pe drumul Orăzii lîngă focuri de drumul mare, ciobani păscînd oile ori vitele, în umbra salcîmilor de către Dobriţin, aproape de drumurile pe care le înseamnă puţuri cu cumpănă „asemenea cu cele din pustiurile Africei"[6], ori şi prin sate, despre care, aici, are impresii deosebite şi chiar contradictorii. Cînd vorbeşte de bor-

[X]P. 315 şi urm.
[2]P. 299 şi urm., 332 şi urm., 345—9.
[8]P. 305-6, 312. Cf. şi p. 19, 25, 32.
[4]P. 340.
[6] P. 343.
•P. 349-52.

i care băciuiesc oameni murdari — şi se miră că nu vede şi cerşitori la ii —, cînd portul „dacic" începe a-i plăcea şi vorbeşte de oamenii cu jrile pronunţate, cu proporţii frumoase, cu statura sprintenă *(taille*)" de femeile cu lungi gene de abanos, cu o gură care nu zîmbeşte i să arate dinţii admirabili, cu un profil ascuţit, cu o talie mlădioasă nchipuită dezordine a toaletei, prin care totuşi se vede străbătînd coş[2].

carte întinsă şi de o deosebită importanţă e aceea a lui Raoul Perrin, â la 1839, *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie.* intru el, care „a stat mai mult" în Muntenia[3], „Moldo-Valahia" e „un ?at împărţit în două părţi", un „punct de privire *(mire)* intermediar", on indicator al Moscovei spre Gonstantinopol", nişte teri „interesante, iult timp trecute cu vederea *(meconnues)* şi neglijate", care „pot şi s să hotărască *(entraîner)* ele cumpăna ursitelor orientale". Limba e lită din slavoneşte, din italieneşte şi latineşte, sămănată cu cîteva cu- >arbare, dar a căror întrebuinţare se pierde din ce în ce mai mult". Ea irozã „uşoară, curgătoare şi măgulitoare pentru urechi", iar poezia „e e să primească traducerea tuturor capodoperelor străine", fiind „plină ?anţă şi eufonie"[4]. Ambele teri formează o deplină şi absolută unitate ală: „Interesele celor două principate sînt colective şi sînt atîtea rapor- I origine, e atîta paritate în putere, atîta afinitate în moravuri, atîta e în acţiune, încît a trata de unul e a vorbi de celalt fără a greşi faţă actitudine şi de adevăr"[5].

opulaţia terilor, a căror obîrşie e arătată fugar (doi şefi români veniţi tigaria), se ridică la 2 000 000 în Ţara Românească (cu 100 000 de ţigani) me în Muntenia 129 569 familii în 1 983 de tîrguri şi sate, iar în Oltenia > familii în 766 sate. li locuiesc un pămînt care-i e bine cunoscut călătorului prin mai multe

acolo, din care cea din urmă la 1835[6], şi prin drumuri cu poşta, pe care rie, cu podorojna luată la plecare, cu „poştaşul" şi trăsura lui ca o treucă, la cei opt cai — dintre cari trei fără scări şi zăbale — hamuri de frîn-i osie de lemn negeluit, în scoarţa lui. Se descriu frumos cursurile rîu-

P. 308-9.

P. 310-2.

Nous parlerons plus longuement de la Valachie que de la Moldavie, parce que nous îs fait un plus long sejour (p. 2).

La prose en est facile, coulante et flatteuse â l'oreille, et la poesie, apte â recevoir uction de tous Ies chefs-d'oeuvre âtrangers comme â Ies traduire elle-meme, est d'elegance et d'euphonie (p. 6).

II y a tant de rapports dans l'origine, tant de parite dans la force, tant d'affinite urs, tant d'unite dans l'action que traiter de l'une c'est parler de l'autre sans manquer ictitude et â la verite (p. 2).

„Lors de notre dernier sejour â Bucarest en 1835" (p. 29). A fost şi în Ardeal, ju- a cîntec de ţigani (p. 67 — 8).

rilor[1]. Rîmnicul, Buzăul, Ialomiţa, vioaie şi cochetă, accidentată cu cascad spumoase şi sclnteietoare *(păillantes),* Milcovul pitoresc, Teleajenul, car „îmbălsămează" atmosfera cu bielşugul irizat al florilor şi al plantelor aroma tice care-i mărgenesc malurile, aruncă în aier mirezmele *(leurs effluves odo rantes)* şi servesc ca retragere la mii de păsări cu penele strălucitoare, Prahova „mîndra, capricioasa *(fantasque),* abundenta *(Vopulente)* Prahova, care, îi mijlocul alergării ei învîrtite *(sinueuse),* sucită *(repliee)* ca spinarea unu şarpe, şuieră în muntele care i-a deschis o albie în coastele lui, îşi face un drun în mijlocul stîncilor, spinilor *(des ronces),* prăvălişurilor *(des eboulements* şi tîrăşte îndelung cu dînsa aurul, argintul, plumbul şi toate mineralele pi care le-a desfăcut de păreţii pietroşi ai Garpaţilor"[2]. Cu toate criticile Iu Alphonse Royer, „notre spirituel touriste", clima i s-a părut sănătoasă, ci toată guşa din munte şi frigurile de baltă.

Producţia acestor locuri e foarte bogată. Creşte grîu mult, porumb şi car tofi, în Muntenia. Toţi copacii se prind uşor. Vinul de la Rîmnic şi din Craiovi e ca acel de Vouvray, Salins, Poligny, Arbois: îmbată uşor şi ar putea şi ucide[1] Caii, aprigi, biruie orice comparaţie[3]. Sînt turme de oi, de porci pînă la 30—40 000, iepuri, din cari unul costă 30 de parale, cel de casă 5, pe cînd găina i cu 18, curcanul cu 24; raţa cu 10. Intre minerale se enumera platina şi man ganezul. Sarea ocnelor se exportă la Galaţi şi Brăila — şi pentru Grimeea pentru Caucaz, pentru Turcia şi Serbia.

Cele două capitale sînt înfăţişate viu, mai ales cea munteană, cu 130 00(de locuitori în cinci cartiere sau colori, avîndu-şi fiecare comisarul, subcomisa rul şi dorobanţii Agiei. Dacă Dîmboviţa sticleşte la soare „ca un Pactol" oraşul e „departe de a fi frumos", cu cele 1 500 de străzi nepavate sau răi pavate, pe care rătăcesc 30 000 de cîni, vînaţi de ţigani. „Oraşul nu prezinţi ochiului decît o aglomeraţie neregulată de case fără structură, fără gust, fări curăţenie, de străzi întortochiate, triste, schilave, în mijlocul cărora nu afl iarna decît un noroi negru, des şi vara un praf alb şi arzător." Dealtfel, dacj aici sînt multe rîpi, „la Paris, chiar, una şi indivizibilă cetate a frumosului urîtului, nu se află oare la fiecare pas, pe pragul porţii, ba chiar înlăuntru curţilor, o cloacă glodoasă? Nu eşti asfixiat de exhalaiiile bituminoase gazoase care te apucă de gît şi ţi se suie la creier?"[4]. Sînt 97 de biserici 9 mănăstiri, alte 8 cu hanuri, 10 mai mici, pe Ungă o biserică catolică, cîte ui templu calvin şi luteran, o biserică armenească şi două sinagoge. I se pa pitoresce turnurile acoperite cu zinc, sprijinitoarele de clopote în formă de H

Pe aceste uliţi orientale se poartă o lume foarte amestecată. Boierii bătrîn apar în „portul lor bogat şi maiestos", cu tunica roşă şi albă, cu papucii galbeni apoi ciocoii, cari i se par călătorului nişte boiernaşi de ţară, *gentillâtres cam pagnards,* „tot aşa de vanitoşi şi de plini de pretenţii ca şi cei dintîi oameni dii principat", negustorii, „amalgam cu neputinţă de definit de popoare răsăritene" cei de la ţară purtind şlicul, vesta cu mîneci mari, pantalonii „â la mamelouk'

»P. 55-6*
»P. 51.
[3] Jamais nous n'avions rien vu de comparable â ces nobles animaux dans leur foi! gueuse ardeur (p. 46). «P. 13, 51.

i umflaţi pe picioare", cizma pînă la genunchi. Apoi evreii murdari, 3a creaţă şi unsuroasă, cu căciula de blană pătată, anteriul de pielea i *(sa soutane de serge)* lucios şi mînile cîrligate şi pămîntii", asemenea iac de cuir noir qu'on vient de rouler dans l'huile et le cambouis", ţera-opinci. „înfăţişarea tărcată *(la bigarrure)* [a] poporului de jos care, Le oare, în anume zile, se poartă pe străzile noroioase ale Bucureştilor, *i* la întîia vedere un mozaic omenesc uneori interesant, uneori hidos irie şi de necurăţenie."[1]

ui e „anost *(morne),* trist şi plicticos: nici un motiv de distracţie, de de fericire; nimic decit mutre lungi, trase, parcă ar fi obosite de abstinenţă". Totuşi în acest vast oraş cu 40 000 de locuitori se văd ilte case europene.[2]

mnul muntean e bine cunoscut lui Perrier, care „de mai multe ori srilejul de a se apropia de dînsul, de a se aşeza la masa lui, de a-i vorbi cular", aşa încît poate spune că „afabilitatea manierelor lui, alegerea lor şi varietatea cunoştinţilor lui, l-au sedus"; călătorul i-a făcut şi >rt, cerut[3]. Dintr-o „familie uzurpatoare", vodă e un om cult, cu gust arte, cu zel pentru industrie, care primeşte uşor şi ştie a se face iubit. ,e, la vlrsta de „35—40 de ani", e înalt, sprinten, impozant, cu un mers faţa-i brună e tare caracterizată". Modern în aspectul şi mişcările sale, it, din barba de boieri, mustăţi şi imperială; apare la teatru şi la prim-i frac şi cu pălăria franceză, în legătură cu armata însă poartă uni-mui general de divizie. L-a văzut judecind: la rostirea sentinţei el se priveşte la sabia lui, loveşte de trei ori cu toporul şi, după ce a vorbit, da scrisă armaşului[4]. Mihai Sturza din Moldova primeşte şi el bine, afabilitate cu totul franceză", fără etichetă şi mîndrie.[5]

spre boierii munteni sînt ştiri exacte[6]. Crede că în adevăr ei n-au nici iment omenesc faţă de robii lor ţigani, pe cari-i chinuiesc în tot felul, lgerea pleoapelor, îngroparea de vii, tăierea nasului etc[7]. Femeilor le e mese, de plăceri, de plimbări; stau pe divane tăcute, cu ciubucele, ra, se plimbă în trăsuri, şi pînă la Băneasa, Herăstrău, Colintina, Măr-antelimon, Plumbuita, Leordeni chiar, unde află dulceţi şi chiar îngheţ-ar sînt oameni foarte primitori, plăcuţi, doritori de progres. Ţin mai rîncezi, în cari văd „rezumatul cel mai complect al civilizaţiei europene". i lor, „in general frumoase, sînt escelente muzicante". Ospitalitatea ină de „acel bon ton, acel caracter întipărit cu orientalism, pe care nu ipinge *(renieraient)* plăcutele noastre pariziene. Ele tratează orice aţie într-o limbă franceză tot aşa de pură, aşa de corectă, aşa de aleasă a a locuitorilor din Blois *(Blaisois)"**. Au deprins jocuri apusene şi,

. 23.
. 60 — Din Moldova mai pomeneşte oraşele „Sorrocha, Romanow, Isckeff" (sic).
• 15, 16, 37.
■ 18-19.
• 61.
vorba şi de „ministrou den laountrou", de „obiceiu pementule", de logofătul „bis-sk" (p. 16).
• 29 — Şi numără exact la 6 000 pe înţepaţii lui Vlad Ţepeş *(ibid).*
• 33 şi urm.

la baluri, la balurile mascate, cadrilul şi mazurca sînt preferate. Follet face avere vînzînd articole de modă de Paris[1]. In Moldova numai limba franceză se vorbeşte la curte, şi teatrul francez din Iaşi dă vodeviluri cu actori „mai mult ca pasabili, şi multe din sălile noastre din provincie nu au ca dînşii"[2].

Ţeranii sînt mari, zdraveni, sprinteni, dar gravi, cu oarecare asprime *(rudesse)* în vorbă; femeile lor svelte, cochete, bune, primind bine în căsuţele lor[3]. Sînt însă superstiţioşi şi se lasă conduşi de cei 11 700 de preoţi în principatul muntean. Popa înlocuieşte şi pe medic, făcînd bani. „E un lucru curios să vezi că beatitudinea radiază pe faţa bolnavului, cînd, plecat pe o frunte palidă şi zbîrcită, slujbaşul, cu un glas desmierdător *(călin)* şi dulceag *(doucereux),* debitează făcătoarele-i de minuni molitfe."[4] Maica Domnului de la Sărindar e dusă şi în casa lui vodă pentru minuni.

Armata e bună la munteni, unde sînt 28 000 de oameni, supt spătar, clucer, colonei şi locotenenţi-coloneli. 4 500 de oameni se află la Bucureşti, în cazărmile de la Dealul Spirei şi Malmaison, împărţind grija poliţiei cu seimenii şi dorobanţii agăi. îmbrăcaţi cu uniforma franco-rusă, de postav din Moravia şi Silezia, sînt buni militari. „In această clipă chiar, dacă ar. fi comandaţi de oameni destoinici, instruiţi în strategie, i-ai vedea, cu exactitatea ce aduc în serviciu şi regularitatea scrupuloasă a ţinutei lor, reluînd răpede între celelalte naţii rangul pe care-l cuceriseră în timpul barbarilor, cînd opuneau cea mai vînjoasă împotrivire unor duşmani de trei ori mai mulţi ca număr şi pe cari totuşi îi sileau adesea a se da înapoi."[5] „Trimeteţi un batalion de infanterie român înaintea vrăjmaşului şi veţi regăsi la cel dintîi prilej eroica îndărătnicie a scitului şi a dacului. Dacă trebuie să meargă, ei înaintează în faţa gurii fumegînde a tunului; dacă-i comanzi să se oprească pentru a ţinea în loc falangele inimice, nu se vor înapoia *(flâchira),* ca un zid de aramă, strîns, compact, neatacabil."[8] Ruşii i-au organizat pentru a şi-i avea la îndemînă.

Cultura e înapoiată. Ar fi chiar ca în veacurile al Xll-lea şi [al] XIII-lea[7]. Se traduce din Lamartine, din Hugo, de către Văcărescu, se cetesc şi ziare româneşti în cele trei cafenele noi din Lipscani[8]. Sfîntul Sava are o bibliotecă. Domnul muntean a făcut ateliere de lăcătuşărie, fierărie, arămărie într-o mahala[9]. „Moldovalahii sînt îndemănateci, plini de iscodire *(gSnie)* şi de înţelegere: cine i-ar putea împiedeca de-a ajunge la acelaşi scop ca vecinii lor din Germania?" „Ţara Românească de la suirea în scaun a lui Vodă Ghica trimete pe fiece an în Europa tineri meniţi studiului legilor."[10] Mai mult nu ştie oaspetele nostru.

Ca încheiere, el cere „Franciei şi Angliei să păzească bine. Moldo-Valahia e chemată a juca un mare rol, cel mai mare rol poate în chestia Orientului.[...]

[1] P. 32 şi urm.
[2] Beaucoup de nos salles de province n'en possâdent pas de semblables (p. 61).
[3] P. 32-3.
[4] P. 53.
[6] P. 25.
• P. 26.
[7] P. 31.
[8] P. 6, 34.
[9] Ar fi fundat şi fabrici de postav şi pînză (p. 37).
[10] La Valachie depuis le dernier avenement du hospodar Ghika envoie chaque annăe en Europe des jeunes gens destinâs â etudier ses lois (p. 20).

constituţie ca pentru dînsa, ocrotind şi iniţiativa străină, această ţară rici, pentru ea şi pentru civilizaţia lumii[1].

irtea, întinsă, luxoasă şi foarte frumos ilustrată care poarta iscălitura lui rus Anatol de Demidov, mai tîrziu soţul princesei Matilda Bonaparte, Fost fără îndoială scrisă ori măcar revăzută de colaboratorii francezi ai ia, *Voyage dans la Russie meridionale et la Crimee par la Hongrie, la ie et la Moldavie,* Paris, 1840[2], e, şi afară de splendidele ilustraţii, unul le mai bogate izvoare cu privire la epoca regulamentară în Principate, această ceată de călători vine din Apus pe Dunăre, în tovărăşia altor zi, cari şi ei ţinteau spre Bucureşti, şi a unui negustor armean. Se trece Orşova,' încă un centru mic, cu lazaret de graniţă, pe la Cerneţi, care dintr-o singură stradă cu prăvălii şi mărfuri murdare. Fiind duminecă, se prinde în danţ, al cărui cap îl ţine un sergent din noua miliţie, iar i o dau doi ţigani.

a Giurgiu, aceia dintre drumeţi cari nu-şi pot continua calea spre capi- aunteană văd biserica nouă, a Sfîntului Petru, prăvălii şi cafenele, ,rei hanuri în care lumea doarme pe biliard. La bîlci stau întinse corturile, pîlpîie. Ţiganii cîntă, şi se învîrteşte hora. Elementul occidental îl repre- doar agentul navigaţiei, un farmacist care ştie italieneşte. Iar către eşti se vede o mănăstire cu turn înalt şi han, plus un dulap-scrînciob. reala înfăţişează animale, boieri, soldaţi, turci. în circiuma vecină i cintecele. De aici, de la Dărăşti, apoi, nu se întîmpină nimic pînă la ii drumului.

ălătorii sosiţi întîi află în Bucureşti pentru găzduire „clubul nobililor", i pomenit şi pînă acuma, cu teatrul alipit de dînsul. Două odăi pot primi i. In curte, ţigani pradă bagajele. Domnul însă va trimete un ofiţer ca t ajutor străinilor.

ei ce vin pe urmă sînt îndreptaţi de nişte evrei la han. Află un căpitan conduce la un italian.

rasul, împărţit în cinci cartiere, cu comisarii lor, cu străzile strîmbe itorilor, a blănarilor etc), rău pavate, cu multe case de lemn, cu lipsă ionie între clădiri, cu cafenele proaste, cu mulţi evrei, displace. Nu intere- bisericile, singurele monumente istorice. Dar se relevează Muzeul de naturală, Biblioteca, în care se păstrează 7 000 de volume, Colegiul, vii în uniformă. Nu se uită „şcoala de arte şi meserii pentru soldaţi"[3], ii militar al d-rului Mayer şi cel de la Pantelimon. Se dau ştiri precise s populaţie: 2 598 boieri, 5 757 oameni ce atîrnă de ei, 436 604 locuitori aţi, 256 preoţi şi 1 058 persoane în legătură cu ei, plus 137 călugări, să 2 583 de evrei, cu ai lor, 1 795 de sudiţi străini şi 10—12 000 de per- in trecere. Sînt 10 074 de case, pe lingă 95 de biserici şi 26 mănăstiri, irei tipografii şi două spitale.

P. 27, 39-40.
Scrisorile de bază, în *Esquisses d'un voyage dans la Riissie meridionale et la Crimee,* **1838.**
P. 145.

De Alexandru Vodă Ghica se vorbeşte încă de la început cu laude ma Condus de adjutantul de Grammont-Louvigny, Demidov e primit de pri într-o odaie împodobită cu portretul lui Chiselev. Intîlneşte o foarte bună p mire şi o „conversaţie uşoară şi spirituală asupra tuturor subiectelor care ocup atunci saloanele Apusului". Omul, cu o „fizionomie blîndă şi senină, care i spiră de la început încrederea", are „toată înfăţişarea unui gentleman", „j vintul îi e neted şi uşor şi vădeşte un spirit înalt", „cunoştinţi solide şi varia' vederi nobile"[1]. Fraţii lui, Mihai Banul şi Constantin Spătarul, care poftei pe oaspeţi la o revistă militară, îi samănă. E poftit şi la casa de ţară a lui vo< în satul vecin, „Scufa", — căci în oraş, după focul de la 1812, nu s-a refac curtea, şi Ghica stă acasă la el, cu cumnatele şi ofiţerii de serviciu. La ţa petrecerea e în grădină, cu ţiganii cari cîntă bine pentru danţ; domnul" să se transcrie melodia horei pentru a o dărui oaspeţilor[2].

Despre boierime are o idee bună. A fost la banul Filipescu, cu prile, unui bal, şi el spune că „nu cunoaşte vreun oraş din Europa unde să se poj aduna o societate mai desăvîrşit plăcută, unde cel mai bun ton se arată contenit împreună cu cea mai dulce veselie"[3]. în ţara unde fracul e vecin işlicul şi care „a adoptat de la început plăcerile şi mişcările libere ale Apusului gazda poartă încă benişul pe care i se răsfiră barba albă. La teatru, unde reprezintă *Serniramida* şi *Flegme et Ruse,* vodă asistînd în frac, e aceeaşi bu rînduială; în Adunarea obştească, unde, dus de Mihai Ghica şi de un Can[1] cuzino, rusul vede ofiţeri alături de boieri vechi şi noi — erau patruzeci şi t de membri numai — şi aude discursul lui Ştirbei, ministru al justiţiei, observă, înaintea puţinilor spectatori, o „conversaţie politicoasă". între teri sînt de aceia cari, cum e colonelul Filipescu, crescut în Franţa, nu se d sebesc de foştii lor colegi din Apus. Demidov constată că „nici o societate eu peana n-a fost mai activă în a-şi face calea spre bine, peste toate piedecile care era îngrămădită".[5] Acei cari „au plătit ospitalitatea Bucureştilor cu mone spiritualului lor sarcasm nu vor tăgădui, căci doar ştiu destul de bine istor că sînt naţiuni, care datează de patruzeci de ani regenerarea lor politică morală şi care nu sînt deloc mai bogate în principii"[6].

Totuşi mai departe în această lucrare alcătuită din contribuţii diver conversaţia clasei de sus românească e taxată de frivolă şi se spune că aceai clasă nu s-a dezbrăcat încă de „învelişul noroios" *(la croate fangeuse),* car

[1] Accueil plein de grâce et de cordialite... Conversation aisee et spirituelle sur tous sujets qui occupaient alors Ies salons des l'Occident... Tous Ies dehors d'un gentilhomn Physionomie douce et grave, qui inspire tout d'abord la confiance; sa parole est ne et facile et dacele un esprit eleve... Connaissances somides [sic!] et variees, vues eclain »V. şi p. **180—1.**

[3] Je ne connais aucune viile en Europe ou l'on puisse reunir une sociâte plus corn] tement agreable, ou le meilleur ton se montre constamment uni â la plus douce gai

[4] G'etait la un embleme bien vrai de la situation de ce pays qui a adopte t d'abord Ies plaisirs et Ies libres allures de l'Occident.

[5] Aucune societe europeenne n'a etâ plus active â se frayer un chemin vers le **l** â travers tous Ies obstacles dont son ancienne route etait encombree.

[8] Les narrateurs si peu indulgents qui ont paye l'hospitalite de Bucarest avec monnaie de leur spirituel sarcasme ne nieront pas, tant ii savent bien l'histoire, qu'il des nations qui datent de quarante ans leur regenâration politique et morale et qui sont guere plus riches en principes (p. 135).

strălucirea[1]. Slugile luxoşilor boieri sînt în zdrenţe, casele neln-
■ prefera mai curînd pe ţeran, pe care numai să-1 vezi şi-ţi cîştigă
Rasa e evident romană: se recunosc chipurile de pe Coloana lui
[igurile din Trastevere la Roma[3]. Deşi puţin religioşi, săvîrşesc foarte [1].
Lipsesc cerşitorii; superstiţia la ei este „o poezie tradiţională"[5], id
din Bucureşti la 17 iulie 1837, cu două trăsuri cumpărate, la
ihamă „patruzeci" de cai, — şi ştafeta, dată de cîrmuire, aleargă ,
călătorii trec Ialomiţa, făcînd cunoştinţa casei căpitanului de poştă,
iţilor, a ţiganilor de laie din drum, şi, peste Buzău, cu episcopia,
3tă spre Rîmnic, unde, după o noapte petrecută în trăsură, îi pri-
sa boierului **Niculescu,** clădită „în gust italian", dar cu cerdac i
observă acolo şi un „castel de cărămidă" „de gust turcesc" (lîngă
idită de Mihai Cantacuzino). La Focşani, cu mulţi evrei şi un Hotel
s, ţinut chiar de un francez — este şi un misionar de aceeaşi naţie,
crit —, se face un nou popas: i se pare lui Demidov că ar fi „două-
)iserici la munteni, iar la moldoveni nu mai puţin ca „şeizeci". Is-
care cată să înlesnească drumul mai departe e Gheorghe Razu.
dnd Ţara Românească, călătorul prezintă bogatele statistice pe
usese la îndemînă, desigur, consulatul rusesc. Sînt în principat 22 de
tîrguri, 3 560 de sate şi 338 322 de case, plus 3 753 de biserici, dintre i
de piatră şi 202 mănăstiri (închinate, 123). Populaţia se împarte 4
de familii boiereşti, 4 195 neamuri şi postelnicei, 6 820 preoţi,
eoni, 2 920 slujbaşi bisericeşti, 14 158 ţigani boiereşti, apoi văduve
.', 13 127, scutiţi pentru slujbă 1 078, pentru oaste 3 436, sudiţi
îgari sînt 27 294, bulgari 5 179, mazili 3 258, negustori 4 810, meş-i,
ţigani ai statului 5 635, călugări 2 648, vagabonzi 1 519. Se face
birului astfel: 8 210 670 cel obişnuit, 121 645 mazilii, 147 860 ţiga-
>70 patentele, 2 500 000 salinele, 1 405 050 vămile, 2 000 000 alte
Ele se cheltuiesc astfel: tributul la Poartă: 1400 000, lista civilă ,
justiţia 2 158 440, administraţia numai 1 857 480, poliţia, deosebit,
armata 2 750 000, dar pentru dorobanţi un alt capitol, de 179 240;
107 418, carantinele 600 000, podurile 200 000, pavagiul Bucureş-
ur făcînd 48 000, lemne la autorităţi 80 000, închisorile 70 000,
500000, pentru cerşitori 100 000, pentru copiii găsiţi: 100000, pentru
1.50 000 (mitropolia ţiind, orfanii, bolnavii şi şcolile), instrucţia
mănăstirile 22 000. Industria e reprezintată numai prin fabrici de
e testemele, prin cele 2 299 de mori de apă, faţă de şase mori de vint
n cai; în ultimii patru ani „fabricile" s-au sporit cu 631; s-a început
Baia de Aramă[6]. Comerţul extern prezintă acest bilanţ pe 1831—5:
6 importul şi 49 159 585 exportul. Se dă şi statistica animalelor[7].

185.
n qu'a le voir on se sent interesse en faveur du paysan valaque (p. 185).
151 şi urm.
166—80.
168.
170 şi urm.
189.

Însemnarea şcolilor şi a oştirii e particular de interesantă. Sînt, afară di colegiul de la Sf. Sava, cu clase primare, de umanioare şi complementare, ş de şcoala primară de la Sf. Gheorghe Nou, de alte 22 de şcoli particulare, to la Bucureşti, şi de pensioane: trei de băieţi, două de fete, populaţia şcolari în capitală fiind de 1 745, acestelalte şcoli în cuprinsul principatului: la Craiova colegiul, şcoala Sfinţilor Apostoli, un pension şi 26 de şcoli în judeţ, dintri care 12 ale statului. Numărul total e în ţară de 3 872, fără a pomeni şcolii preoţilor şi dascălilor, lîngă biserică[1].

Noua oaste se compune din trei regimente, a 5 000 de oameni; zece ofi teri sînt pe lîngă domn.

Drumul prin Moldova se face prin cîmpii înflorite. La Bîrlad primeşti ispravnicul, care n-are însă, în casa curată, decît două canapele, aşa încj unii din călători dorm şi pe jos. Ţara nu se pare destul de cultivată şi se arunc şi aici ideea unei colonizaţii cu străini[2]. La Iaşi se intră cu o escortă de do sprezece călăreţi: cînd trăsurile trec pe podul de bîrne, evreii, curioşi, apd la uşi şi la ferești, salutînd. La otel Petersburg, cu picturi şi slugi în fireturi aşteaptă ofiţeri, se prezintă aga în portul lui bătrînesc, se dă o gardă de poli ţişti, dar noaptea se petrece pe masa de biliard sau pe saltele întinse joi

Şi aici cel dintîi gînd e la domn. Mihai Sturza locuieşte în casa lui part culară, căci şi aici curtea arsese. Aspectul palatului improvizat e milităres Mihai Vodă, abia de patruzeci de ani, dar bolnav de griji, apare ca un om c o conversaţie plină de vervă, arătînd o „instrucţie puţin obişnuită". Se înf ţisează ca devotat terii şi spune că şi-ar da averea lui numai să dispară um linţa tributului anual. Foarte amabil, el cercetează la otel pe cneazul ru şi-i trimete muzica ungurească a corpului de mine ca să-i cînte la prlnz.

laşul are şi lucruri care pot interesa. Pe străzile uneori largi, cu un începi de pavaj[4], se văd şi case moderne, curate, cu largi curţi. Supt stîlpii de lem din Strada Mare se poartă evreii, cari întreţin un negoţ vioi. Se vînd stof fierării; zarafii sună rublele înaintea trecătorilor. Este chiar o librărie şi cabinet de lectură franceză, trei tipografii. între biserici, mai puţine ca Bucureşti, se deosebesc Trei Ierarhii, unde se văd admirabilele tapiţerii ca înfăţişează pe membrii familiei lui Vasile Lupu. Pe lîngă „colegiu" (Acad mia Mihăileană), este societatea de medici şi naturalişti, care a strîns o rema cabilă colecţie[5]. Spitalul Sf. Spiridon ţine 200 de bolnavi.

Demidov cu însoţitorii săi trece apoi la Sculeni şi de acolo în Basarabi

Şi aici, la plecare, se dau statisticile pe care ştim cine le-a furnizat, Nicol Şuţu, fiul fostului domn Alexandru Vodă şi autorul unor „Notiţe statistic foarte preţioase, precum şi al unor memorii tipărite. Nu se dau cifre desp clădiri şi locuitori (dar escedent la naşteri: 9 769 pe an), ci numai desp budget şi comerţ.

Capitaţia reprezintă 984 386,60 lei, mazilo-ruptaşii 73 741, circiumele dughenile 112 000 (circiumele apar şi deosebit: 181190), patenta 51592,

[1] *P.* 169—70. [2] P. 199.
[3] P. 203 şi urm.
[4] Costă 125 000 de lei pe an: proprietarii au dat impozitul pe şepte ani (p. 281 —
[5] P. 206 şi urm.

lor 18 074, ruptele vistieriei 38 036, salinele 212 060, venitul Botoşanilor răsurile 741 829, 87, poşta 300 739, dijma oilor, stupilor, porcilor, g_7 905 + 87 470 + 500 000, vămile 207 950, velniţele 73 785. Pe cap in vin 78,30 lei. De fapt birul propriu-zis e numai de 30 de lei, patenta - 200. Se pierde mult de la scutelnici, prea numeroşi, de la 8 la 80 pentru boier. în materie de cheltuieli, într-o formă încurcată: casei Răsurilor u 25 000 de lei, se scoate venitul doamnei de la Botoşani 56 800, restul rajdica" 40 237, 27, lefile casei Răsurilor 1 079 518,81, poşta 300 739, iti direct de domn (cheltuieli politice), 1 863 263,39. In alt loc se aduce ,ul pe 1834 şi 1839 şi venitul, de 7 041 482 şi 8 491 956, cheltuielile, de ;68 şi 7 949 625. Se prezintă şi budgetul particular al Botoşanilor, Roma- Focşanilor, Galaţilor, Bîrladului, Iaşilor. Venitul Botoşanilor e, pentru le 53 351, cheltuielile, la deosebite condeie, de 48 447 pe 1834, 56 623 şi ; pe 1835: 65 131 şi 46 525; pe 1836: 80 319 şi 42 316; pe 1837: 120 001 32. Casa Milelor costa pe an 72 000 de lei, a apelor 50 000. Budgetul d e de 650 000, al statului-major de 80 000. Lipsa de recoltă bună dintre i 1835 a scăzut mult veniturile.

i cheltuiesc pentru şcoli 400 000 de lei pe an. Se numără la 1832 în)6 şcolari externi, la 1834, 985, la 1838,936, iar în Iaşi, 531,1129, 1188, ;oşâni 67, 62 şi 103 etc.

de tot curioasă cartea lui Stanislas Bellanger, călător venit pentru o lire, a consulului Parent, unchiul său, şi, care mai din nevoie faţă de urile încete ale justiţiei muntene, mai din plăcerea de a petrece în boierimii bogate şi vesele, a stat luni întregi la Bucureşti, în 1836. :ste mult timp, cetind şi ceva din literatura mai nouă asupra Principa- îl publică supt titlul de *Le (sic) Keroutza,* în care *căruţul* şi *căruţa* se ică, iar ca subtitlu „Voyage en Moldo-Valachie" — deşi abia de-a călcat dova —, în două volume, o carte ciudată care cuprinde tot ce vrea şi saptă cineva: relaţii personale, conversaţii, judecăţi, anecdote, adevărate socite, pagini de literatură romantică şi cîteva statistici înotînd în 3ot-pourri întins peste toate margenile obişnuite ale diluării literare.

I la „desquede oucha" *(deschide uşa)* auzit la bariera capitalei, cînd întîia oară-i încearcă străzile noroioase, din care se scoate căruţa şi)lii, de la discuţia cu dorobanţii şi şeful lor, — „de unde veniţi? Ce faci? i? Unde mergi?", pentru ca apoi „le keroutza" să intre pe Podul Mogo- trăbătut de trăsuri cu felinare, ceea ce-1 interesează mai mult e acest al Bucureştilor. îi dă 30 000 de locuitori (!), cu 94 de biserici şi 12 case- Pavajul e de lemn şi cu pietre ascuţite; sînt 722 felinare cu luminări. îi pare murdar: pentru curăţirea zăpezii se întrebuinţează ocnaşi, , cari o aşază după acelaşi sistem ca astăzi: „en pyramidesle long des s", iar vara preface în praf de inhalat grămezile de imundicii. Se arată irea în mahalale, avînd în fruntea lor epistaţi şi vătăşei; numărul ilor e de cinzeci, dar sînt şi 700 de străjeri cari strigă noaptea: „cine-i străzile şi le împart breslele: lipscani, băcani, zarafi, cojocari, abagii, ri (din Scaune, de carne), zarzavagii, cofetari, fierari. Populaţia româ- e doar învrîstată cu cîţiva evrei, nemţi, chiar francezi.

In oraşul „fantastic" ca înfăţişare, călătorul osebeşte bisericile: Mitr< Ha, cu patru porţi şi turnuri lîngă ele, învelită cu plumb verde, şi Colţea. J spitalele: acel de lîngă biserica pomenită a lui Mihai Spătarul Cantacuz Spitalul Brâncovenesc, cel de la Pantelimon, al Ghiculeştilor, spitalele mici de la biserica lui Mavrogheni, de la Sf. Visarion şi chiar de la Cişme Cunoaşte, el care se laudă că a colaborat la fundarea revistei *Muzeului Naţi* şi chiar a *Curierului Românesc* (l)[1], Muzeul de istorie naţională, Colegiul Sava, cu biblioteca-i de 5—6 000 de volume, întemeiată de învăţatul mj polit grec Ignatie, cuprinzînd cărţi din colecţia învăţatului francez din ve al XVIII-lea, Sonnini de Magnoncourt, despre care am văzut că vorh Mac-Michael[2].

Cunoaşte casele a lui Lenş, a lui Ştirbei, a colonelului Gheorghe pescu, un prieten; cunoaşte străzile şi Lipscanii cu băile; cunoaşte teatru alternarea pieselor franceze[3] (de Scribe, între altele), româneşti şi chiar] mane, şi pe alături cu baluri şi baluri mascate, teatrul unde, la o reprezeni din Hugo, era de faţă însuşi domnul Alexandru Ghica; cunoaşte persoi influente, ca Mihai Ghica, Filipescu Postelnicul, căsătorit cu o Balş din j dova, Dumitrachi Filipescu Aga, un Şuţu, un Cornescu, un Alecu Bj apoi cîte un Florescu, Costescu, Predescu, beizadea Ghica, Mânu, Creţule Bălăceanu, Băleanu. A fost prin satele şi mănăstirile din margenea Bucureşt Băneasa, Herăstrăul, Colintina, Mărcuţa, Pantelimonul, Plumbuita; c şi depărtaţii Leordeni îi sînt cunoscuţi[5].

Vorbeşte pe larg şi cu simpatie de Alexandru Vodă Ghica. Om de tre şi cinci, patruzeci de ani, el a fost crescut occidental şi a călătorit pe vrei şi la Viena. „Vorbeşte franţuzeşte ca un francez chiar; se rosteşte as tuturor lucrurilor cu o îngrijire plină de gust, fără afectaţie, fără umflătu E vesel, galant şi amabil. Se ocupă de literatură şi urmăreşte de apr politica străină. Neînsurat, deşi i s-a propus a lua pe bogata fiică a lui 1 Moscu, din cauza unei „vechi pasiuni" (pentru contesa de Suchtelen), el societatea tineretului mai mult. Faţă de femei e foarte prevenitor şi le s pe stradă, cînd trece în caleaşca â la Daumont, cu şese cai; se vorbeşte o bancă a „doamnelor curţii" în loja lui la teatru, unde merge foarte des, dealminterea, şi la balurile mascate, care pasionează. Fratele Mihai, T aghiotant îi ţin tovărăşia la reprezintaţii.

A cerut şi audienţă la domn şi, introdus de colonelul Grammont, pe Ghica vorbindu-i cu simpatie despre unchiu, asupra căruia avuse info ţii de la boierul Filipescu (Bellanger zice: Balş), aşa încît ştia cît a sufer vremeaj războiului de la 1806, fiind întemniţat de ruşi. Vizitatorul ră uimit cînd vodă-i vorbeşte despre „memoriile interesante supt toate raport şi pline de curioase revelaţii ale lui Parent" şi chiar de „acelea ale cetatea) Gaudin"[7]. Ghica-i arată lui Bellanger chiar cărticica, „un tout petit in

[1]1, p. 333 şi urm. [2]II, p. 11 şi urm.
[3]P. 398—9; pomeneşte şi pe fraţii Foureaux. «I, p. 314. [5]P. 397.
[8]II parle franşais comme un Franşais mame... II s'exprime sur toutes choses une recherche pleine de gout, sans affeterie, sans faconde; II, p. 90 şi urm. [7]II, p. 96—103.

a Ledentu în Paris, în anul 1819, care cuprindea păţaniile lui Parent. rul mai pomeneşte o carte de cunoştinţa căreia sîntem lipsiţi pînă >era altui consul francez: Cochelet, *Itineraire des principautes de et de Moldavie*[1]. Nepotul lui Parent cel cu o aşa de bună amintire - te si la petreceri din case boiereşti. Prin el asistăm astfel la un prînz ucureşti. Trei sute de lummări fac să strălucească tacîmurile unei tru nu mai puţin de cinzeci şi doua de persoane. Se servesc şi mîn- e terii: după icre negre, sarmale. La serbarea care urmează, dată de ilipescu, sînt invitaţi, pe lîngă d-na Balş şi colonelul Gheorghe Fili- a Cornescu, colonelul Cîmpineanu, un francez, Mondoville. Stăpînul i de cinzeci la cinzeci şi cinci de ani, înalt, impunător, cu barbă în cap **işlicul,** e încins cu un şal în care se înfige pumnalul. „Ciorba ', anunţă feciorul, şi ţiganii încep muzica de întovărăşire, altă muzică t pentru gustul femeilor. Este şi o sală de fumat, şi în marele salon ,rarea oaspeţii de la masă şi alţii. E acolo Meitani, consulul Austriei, Rusiei (Rtiokmann), Mihail Ghica, Belu, Şuţu, Vilarâ, Florescu, Mano- nu, Predescu, Cantacuzino, bancherul Sakellario[2]. De obicei sociale află plăcere în jocul de cărţi[3].

i în mijlocul cărora se găseşte mai des acest fiu al Tourainei franceze, oveşti şi chiar de iscodiri pe de-a-ntregul, sînt străini ca dinsul, mai ;ezi, aduşi de împrejurări. Afară de Henri de Mondoville, de care a i mai sus, care se află de douăzeci şi cinci de ani în ţară, nu ştim cu , e doctorul Tavernier, care se amestecă în anumite tulburări politice . cu Eliad şi alţi români, Xavier Willacrose, pe atunci arhitect al i, Eugene Châtelain, din Franche-Comte, profesor în casa agăi, care în Bucureşti şi de melancolie că nu-şi poate revedea ţara, unde fusese iin armata împăratului[4]. La pretinsa discuţie despre presa românea- ă, pe lîngă prietenii români şi Willacrose, baronul de Coubertin, itriac, Adolphe de Simond, Poik[5]. Este şi povestea unui biet francez ;, căzut în sărăcie, Kerbelen[8]. Cu nişte „franco-valaques" vînează [1] la Gîmpina[7]. Alături de ei se aşază cutare ofiţer muntean care a stat i nu mai puţin de zece ani, ori Petrachi Poienaru, directorul cole-. Sava, „om rece, grav, impasibil, cu înfăţişarea exterioară puţin are, dar de o capacitate solidă". Pe lîngă profesori francezi particu- enţi români fac studii la Paris[8].

iorul de scene pitoreşti descrie o judecată sătească, după Regula- Drganic, la Băneasa, lîngă Bucureşti[9].

311.
;• 375 şi urm., 383 şi urm.
.., p. 401. Pentru muzică şi p. 406-7. Pentru vizite în genere, p. **400—1.**
>• 111 şi urm.
06 şi urm., 129 şi urm., 314 şi urm. Se spune precis că întîiul număr al publi- **i** la 4 april (de fapt: 5 februar) 183S şi că Băleanu vroia o foaie numai literară.
'-, P- 359 şi urm,
!•, p. 147 şi urm
'•■ p- 388 şi urm. Pentru Demetrius şi şcolile lancasteriene, p. 309.
• 203 şi urm. Judecăţi de zapcii, p. 219 şi urm. Procese, p. 228. Şi menţiunea Moroiu, p. 229.

Călătorii ocazionale au dus pe călător şi aiurea: a fost astfel şi el la Giurgh unde a făcut carantină de douăzeci şi patru de zile, auzind întrebările de rigoari „sănătos, domnule; domnule, sănătos?"[1]. A văzut puţurile de petrol din Cîn pina şi Telega, şi cu acest prilej vorbeşte de minele muntene, de oferte ruseşti ale cunoscutului Trandafilov şi ale unui Zaparovschi. A fost în mun1 pînă la Rucăr şi la Sălătruc, în Argeş. A cercetat salinele, administrate atun de armaşii Florescu şi Herescu[2]. A ajuns şi pe la Tîrgovişte, unde s-a reprezii tat în septembre 1836 o piesă franceză de ocazie, scrisă de un român care fusei la Paris, „Teohari Glădescu", pe la Gimpulung, despre care vorbeşte pe scurt

Dar mai interesante sînt ştirile lui despre Curtea de Argeş. El dă inipn sia pe care i-au produs-o vechile monumente de artă românească. I-a sti supt ochi statuia monumentală a lui „Radu Negru", în Biserica Domneasc statuie mutată de atunci la Muzeul din Bucureşti, şi o descrie, cu „stranii costum, bizar, îmbrăcăminte pe jumătate de piele şi de fier"[4]. Menţioneas piatra lui Neagoe, a doamnei, a lui Radu de la Afumaţi în biserica episcopal despre care se rosteşte că „totalul acestor deosebite construcţii" — dăi mate afară de lăcaşul însuşi, şi acela prefăcut, de Lecomte de Noiiy — , de un stil pur şi de o armonie expresivă şi graţioasă: se află rareori astă modele atît de perfecte"[5]. Amintind şi legenda meşterului Manole şi via1 Sf. Filofteia, el adaugă că a descoperit în iscăliturile de pe zidurile înnegrii atunci: a lui Chiselev, a secretariului de legaţie de Pontecoulant, a unui Gerarj a lui Wilkinson consulul, a lui Andre Coste, „muzicant", a unui Ieronim Spi dler şi chiar — a lui Byron!

La Iaşi, Bellanger află un oraş în parte stricat de focul din 1827 şi un< i se pare că trăiesc numai 40 000 de locuitori. Numără şi aici felinarele: 55 ca şi bisericile, numai şaizeci, dar mai frumoase decît cele din Bucureşti, pomeneşte pe a Trei Ierarhilor, iar, dintre casele particulare, cunoaşte ca lui Minai Sturza la Socola, cu piese de apă şi grădină engleză, castelul de Stînca al lui Nicolae Roznovanu. Nu uită „Colegiul" adecă Academia Mih leană, biblioteca adausă, muzeul de ştiinţe naturale[6].

In aceste drumuri călătorul a putut prinde ceva din cunoştinţa bogăţiiJ terii. Vorbeşte astfel de producţia în grîu şi porumb (chila de grîu vînzîndu- cu zece franci), de lînă şi de miere, de ceară verde, dusă la Viena, de vii, bielşugul fructelor, de valoarea pădurilor, de tezaurele de supt pămînt, *în'* care petrolul, de fabricile care au început a se întemeia'. Dă chiar ci statistice, despre venitul Mitropoliei muntene (380 000 de piaştri) [.. populaţia ambelor teri o socoate la 3200000, din care două milioane în Româi

[1] *Ibid.,* p. 87, 91, 93.
[a] P. 128 nota 1.
[3] P. 129, 191 — 4. Bellanger fusese şi pe la Constantinopol (I, p. 313) — Descrierea nerală a terii, II, p. 9 şi urm.
[4] Dont nous pumes encore, malgrâ Ies degradations du temps, admirer Fetrange i tume, bizarre accoutrement mi-partie de cuir et de fer; II, p. 430.
[5] L'ensemble de ces diverses constructions est d'un style pur et d'une harmonie exp sive et grâcieuse. On trouve rarement aujourd'hui d'aussi parfaits modeles; p. 431.
[6] *Ibid.,* şi p. 283—311. După Demidov, desigur, pomeneşte şi de tapiţeriile lui Va Lupu, p. 286 — 8. Despre un Blanchet şi cultura ciupercilor în Moldova, p. 117.
[7] 1, p. 110 şi urm., 115 nota 1, 117 — 8; 122 — 3, 128 nota 1.

oace de Milcov[1]. în total, spune aiurea, sînt aici 23 320 de familii ţigă-
i 450 000 de capete[2].
datinile noastre sînt notate în acest haos de ştiri disparate, şi astfel e
le stafii şi de strigoi, alături de alte superstiţii[3]. Sînt presărate ici şi
mtru distracţia cetitorilor, poveşti, în mare parte născocite, despre
1, despre haiducul Tunsu, despre alt haiduc, Groază, despre Ioan cel
despre popa din Tabaci, care cunoaşte toate limbile din lume, despre
drile cutremurului[4].
storul ştie ceva româneşte şi nu-i e necunoscută literatura noastră,
ii carii reprezintanţi citează şi, după Vaillant, pe Văcărescu, Eliad,
^.sachi şi fiica lui, pe atunci d-na Moruzi, apoi soţie a lui Edgar Quinet,
Rosettî. El însuşi se foloseşte de o bogată informaţie literară din care
Le: Del Chiaro, Carra, Wolf, Karaczay, Alexandru Hîjdău, dr. Vîrnav,
on[5]. Din acest material s-ar fi putut constitui ceva mai sigur şi mai
i, dar e drept că nu acesta era scopul scriitorului.

langer se referă de cîteva ori la Vaillant, pe care nu-l citează altă
nd vădit îi împrumută ştirile sau numai maniera. El nu vrea să ştie
irile despre Muntenia supt Vodă Bibescu ale consulului Billecocq. De
izvoare, unul important, celalt capital, trebuia să se ocupe acuma
expunere.

isul general francez la 1839, în locul creat cu cinci ani înainte, pentru
it, Adolphe Billecocq, care fusese în Suedia şi în Constantinopol — aici
3tar de ambasadă —, veni la Bucureşti cu o ambiţie mult superioară
a unui simplu raportor despre evenimentele politice în curs. înţele-
cietatea românească tînără în speranţele, aspiraţiile şi luptele ei, el
ntă ca un sfătuitor şi un sprijin al tendinţelor către un mai bun viitor
I, tendinţe pe care abia putea să le observe un căutător de subiecte
ca Bellanger. Neizbutind după schimbarea lui Alexandru Ghica, pe
ire se putea bucura de o trecere deosebită, prin Gheorghe Bibescu, la
păstra această situaţie privilegiată, el îşi răzbună atacînd pe „ţigan"
lucrări pline de amărăciune, de exagerare şi de calomnie, dar cuprin-
meroase lămuriri de prima ordine, care sînt *La principaute de Valachie
Hospodar Bibesko,* Bruxelles, 1847 (a 2-a ediţie 1848), semnată cu ini-
i *Le mie prigioni.*
;e, în aceste două publicaţii menite să cheme atenţia cercurilor oficiale
3 asupra consulului dizgraţiat şi rechemat la cererea formală a lui Bi-
ntîi o parte informativă. începînd cu domnul prieten, Ghica e înfăţişat
liotărîrea care i-ar fi putut servi bunele intenţii. Mişcarea, contra Rusiei

p. 106, 238. , p. 107 şi urm. p. 236 şi urm., 243 şi urm. p. 312; **II,** p. 144 şi urm.,
172, v. şi falsa scrisoare a lui I.C.C. Ceraki, p. 134

p. 109, 142 nota, 291 şi urm., 297 şi urm., 345; II, p. 8 şi urm., 88 nota 1.

„protectoare", a Adunării dominate de spiritul unui Ioan Gîmpineanu e c damnată, politica ţarului fiind, după socotinţa lui Billecocq, „genera „largă" şi binefăcătoare, iar acţiunea lui Chiselev, guvernatorul în epoca pregătire a Regulamentului Organic, aceea a unui „legislator şi organizj cu tendinţe largi şi totodată a unui administrator econom, harnic, politice plin de bunăvoinţă"[1]. Se critică însă atitudinea prigonitoare a consul Daşcov, care a lucrat atît de stăruitor la căderea bunului domn. Ar fi bucuros să succedeze bătrînul Filipescu, cel descris de Bellanger, sau Ema: Băleanu, aleşi la întîiul scrutin.

Nici tineretul, în care şi noul stăpînitor, care făcuse foarte bune studi Paris, nu-i place criticului. Aceşti oameni nu se duc în Apus pentru studi: numai din deşearta trufie de a se putea întoarce acasă cu atitudini de *dandu* de *Horn',* literatura pe care o fac apoi acasă e „puerilă şi vană", ca şi visi; lor naţionale sprijinite pe originea romană şi pe amintirea cuceririlor lui M Viteazul. Nici adoptarea literelor latine în locul alfabetului chirilic nu e s< tită de Billecocq altfel decît ca încă o pretenţie a uşuratecei noastre vanii

Ştie bine că românii „au format odată, cu polonii şi ungurii, acel de aramă care a scutit Apusul de năvălirea mongolă sau turcească"[2], naţia în sine-i pare a face parte din „popoarele moarte la orice idee de ori şi de legalitate, zăcînd în mizeria celei mai grosolane ignorante şi simţitt numai la împunsătura puterilor brutale"[3].

Cu francezii înşişi nu e mai blînd acest om atît de înăcrit. Principa fiind un fel de Eldorado pentru o grămadă de oameni pierduţi de meseri de ignominie, „avînd şi avantagiul unei vieţi mai ieftene decît aiurea", ii de mirare că, pe lîngă un Tavernier, un inginer Gondemine, conducînd exp ţările de pădure de pe moşiile lui Ştirbei, un Grammont, pe care-1 cunoaşt ori directoare de şcoală, ca d-na de Grandpre, al carii soţ fusese comanc de vas în marina franceză, sînt tot felul de aventurieri ca M. de St. An conte d'Abrial, şi M. de la Maisonfort, „locotenent general al regelui Lahon de preoţi cari şi-au părăsit misiunea, de institutori, a căror destrăbălare mi pînă la crime faţă de chiar elevii lor, de comediani fără talent, de munci fără căpătîiu, de slugi şi de bucătari[5].

N-am intenţia de a da aici biografia meritosului prieten al romăr care a fost LA. Vaillant; dealminterea şi materialele pentru aceasta lip prea mult. Chemat în principatul muntean pe la 1830, el fu, cum se intitul<

[1] Legislateur et organisateur â larges tendances et, en meme temp, un admini teur econome, actif, poli et bienveillant; Iorga, *Histoire des relations entre la France < Roumains,* ed. I-a (Iaşi 1917), p. 118; ed. a 2-a, Paris (1918), p. 163. Gf. Piccolo, *Paul selev et Ies Principautes de Moldavie et de Valachie par un habitant de Valachie* şi *1 situation de la Valachie sous Vadministration d'Alexandre Ghica* (Bruxelles, 1842).

[2] Avoir forme autrefois, avec Ies Polonais et Ies Hongrois, cette muraille d'airaii prâserva l'Occident de l'invasion mongole ou turque.

[3] Peuples morts â toute idee d'ordre et de legalitâ, croupissant dans la misere plus grossiere ignorance et sensibles â l'unique aiguillon de la force brutale.

[4] Une sorte d'Eldorado â un tas de gens perdus de misere et d'ignominie.

[5] Toate citaţiile, din cartea menţionată mai sus, unde se dau trimiteri la pasî respective.

ziu, cu mîndrie, „fundator al colegiului intern de la Bucureşti" (la •a), care i-a fost încredinţat, precum şi, prin îngrijirea soţiei sale, „al ratuite de fete" — faţa de pensioanele cu plată, ca al d-nei Grandpre; t la Sf. Sava limba franceză şi a publicat un dicţionariu francezo-român lintîiu, de o iniţiativă cutezătoare pentru un străin de naştere —, pen- pe urmă, amestecat şi el în „complotul bulgăresc", împreună cu Taver- Eliad, cu Mihail Filipesou, să fie silit a părăsi ţara, de care, pînă în Jnirii, cînd publică în româneşte o broşurică pentru sprijinirea candi- lui Grigore Sturza ca domn al Moldovei, gîndul său nu s-a despărţit ;ă.

e atribuie broşura *Episode de la question d'Orient, Russie, Valachie, le,* apărută la 1842, pentru ca să apere pe Alexandru Ghica, detronat rio'ile consulului rusesc[1], şi traducerea nuvelei *Carul cu boi* („le Carru anul următor, cu o dedicaţie iscălită „Aleco Viteaz", către „Les Ro-e la Dacie", titlu pe care în adevăr — şi terii întregi acela de Românie — profesorul de la Sf. Sava. Aceste publicaţii nu erau decît o pregătire marea operă în trei volume, cuprinzînd experienţa atîtor ani de petre- îoi, pe care el o dădea la 1844 tot în Paris, supt titlul de *La Roumanie '.re, langue, litterature, orographie, statisticile des Roumains.* E închinată lor, mai ales, „cu cari am trăit doisprezece ani ca în tovărăşia unor e fapt e scrisă patru ani înainte[2]), dar şi *ardelenilor* şi moldovenilor, a li dovedi că „un străin e uneori un prieten".

Î dintîi două volume prezintă istoria Principatelor. Notele de origina- l lipsesc din explicaţiile autorului. El stăruie pentru ideea păstrării erupere a elementului românesc în Dacia, aducînd ca exemple rămî- ancezilor în Louisiana şi în Canada, lipsa unei emigraţii „proletare" d, cînd boierii din secolul al XVIII-lea căutau mîntuire acolo în faţa puternicul sentiment de proprietate al plugarului, imposibilitatea ii lui într-un nomad, pornirea firească de a emigra într-o ţară aşa ătoare a „cetăţenilor apuseni cari, victime ale marii proprietăţi, nu tu de mult în patria-mamă altă situaţie decît mizeria", teorie lămuri- colonizării acestor regiuni cu elemente romanice fără să fie nevoie a rolul veteranilor şi căutătorilor de aur, pe care o aflăm şi într-un e tinereţă al lui I.C. Brătianu, şi pe care în timpuri mai nouă am -o fără a cunoaşte părerea acestor doi predecesori. Istoria românis- Ardeal e povestită cu înţelegere şi simpatie pînă la întemeierea dom- tene, menţionînd şi după aceea răscoala din 1437, marele rol al lui nyadi, pe care-l recunoaşte ca român, ba chiar născut în „Banatul (!), activitatea literară a unui Nicolae Olâh, învăţatul episcop c" de rasa noastră, în secolul al XVI-lea.

dmite că românii au salvat Ungaria şi Polonia. Figura lui Mihai Vi- adusă înainte cu aceeaşi iubire, eroul fiind clasat în rînd cu Coryin fan cel Mare. La Radu Şerban, continuatorul acestei politice de nă- Ardeal, se notează că românii „erau atunci ca şi azi cei mai nume-

gescu, *Bibliographie franco-roumaine,* ed. a 2-a, Paris, 1907, p. 32. Gf. acelaşi, *oumaine,* 18 (30) mart. 1886.
ol. I, p. 3: „apr&s huit ans de sejour ei» Vallaquie".

roşi în provincie"[1]. Pentru vremea mai nouă se recunoaşte rolul mişc»[1]?[1] [cr] turale din Ardeal, pomenindu-se numele lui „M. Nicoresco" (Moise [^coa] din Ardeal) şi citîndu-se dintr-un articol al lui Bariţ contra apăsării [ron] neşti de către alte neamuri.

Firește că de la 1830 înainte el dă ca istorie contemporană proprii [s<] amintiri[2]. Deşi Ghiselev 1-a scos din situaţia de conducător al învăţău[n';u]l muntean, Vaillant îl laudă pentru binele pe care 1-a făcut terilor noastr Dar ruşii lui lasă neplătiţi în 1812 pe un Pruncu, pe un Alecsandri, îl 1£

pe

„nu află totdeauna politeţă"[5]. La alegerea dintîi a domnilor regulau[1611]* crede că şi membri ai familiilor Şuţu şi Mavrocordat au umblat d Alexandru Ghica merge la Constantinopol cu banii lui Hagi-Moscu, să-i ia fata[7]. Mai tîrziu acest bancher dă faliment, pe un timp cînd vo<$ [ar] părtenit pe Ioan Ghica, vărul său, dîndu-i arenda ocnelor[8]. O caractei'i[za]?[£] stării de lucruri de la 1837 prezintă pe boieri ca fără energie, dar alăt[uri] tinerii cari au învăţat în Apus şi au adus de acolo mari aspiraţii şi de ['a] 9' se nădăjduieşte mult. Străinii sînt puţini; între ei patruzeci de frai)"[6].[21] Bucureşti, iar la Iaşi numai douăzeci, pe lîngă o sută cincizeci de elv$[1eri]

La 1838 e vorba de începerea luptei dintre Ghica şi partidul naţi[0]?[1]^ avînd în fruntea lui pe Cîmpineanu, Iancu Roset şi Grigore Cantacii[zmo]J Se dau actele oficiale, cîte unul din cele secrete. Urmează conflictul întf[e] dej torul Tavernier şi colegul său, Marsilie, căsătorit cu o româncă şi zat, şi intervenţia şi cu ajutorul **lui** Vaillant a consulului francez de giron. Scriitorul spuae că acesta *l-a.* lăsat „perfidiei Iui Hagi-bei, de Rusciuc", căruia el îi dă 8 500 de galbeni, „pentru a-şi scăpa capul/

Ceva mai tîrziu, Vaiîlant a văzut pe Alexandru Vodă sfiindu-se a[isc] pe actul care impunea Adunării primirea articolului regulamentar imj'[ul] Rusia. în acel moment Adunarea aprobă tipărirea *Istoriei* lui Florian / a *Iliadei* traduse din Aristia şi a *Dicţionarului universal al limbii roti* făcut de Vaillant însuşi—, şi aceasta cu toată dîrza opunere a lui Şti

Critica regimului devine tot mai severă. Scriitorul francez se plîtfŞ[e] Ştirbei a vrut să împiedece, din ură faţă de francezi, tipărirea dicţiona^[111f1] Din parfce-i, domnul, făcîndu-se a patrona societatea filarmonică şi t«[a] . în care *Saul,* tradus de Aristia, se reprezintase înaintea unei mari mtf -[1]* lucrează la distrugerea ei, dar în acelaşi timp el dă cel mai mare sprijit[1]

[1] Les Roumains âtaient alors comme aujourd'hui Ies plus nombreux dans cett[e] P[r]| vince.

[2] La p. 367 data e de 1834.

[3] II, p. 361-2.

[4] II, p. 367.

[5] P. 362 — 3; pasagiul pare scris înainte de plecarea generalului.

[6] II, p. 364.

[7] P. 366. [8] P. 371. [9] II, p. 378 şi urm., 380 şi urm.

[10] P. 384 şi urm.

[11] P. 400.

jrman. Şi Mihai Ghica e înfăţişat supt un aspect defavorabil: cu ten-
ie a greciza cultura românească, întemeind o catedră de etimologie
pentru preceptorul de casă, sau lăcomia-i de pămînt şi puţina grijă
sărăcime. O presă oficioasă insultă pe adversari, apoi Cîmpineanu,
i şi speranţa terii", întors din Paris, e închis la „Scufa", de unde la
ai şi la Plumbuita, spre indignarea publică. „Boierii munteni doresc
)ileâ Vladimirescu sau unirea celor două Principate supt suveranita-
Hihai Sturza"[1], nu fără a se gîndi şi la o confederaţie balcanică, în
intra şi Bulgaria liberată.

stea se spun pentru a explica acel „complot bulgăresc", de pe urma
ovestitorul era să părăsească ţara. între tovarăşii săi el enumera pe
u, pe Marin („Naţionalul" de la 1848), pe Dimitrie Filipescu şi pe Ni-
Icescu, pe un Sotir şi pe juristul bănăţean Eftimie Murgu, pe Boliac,
mei cunoscut ca poet. Vaillant e silit să plece în Moldova, după sfa-
illecocq. în Iaşi, de unde i se făgăduise o apropiată întoarcere, scrie
ea pe care la Bucureşti n-ar fi avut răgazul s-o construiască aşa de
. lipsa lui, Bălcescu, cadet în noua oştire, e pălmuit de Mihai Ghica[3].

contra lor (iulie 1831) e grozavă: dacă Vaillant şi Murgu, supus
îm-, sînt numai opriţi de a locui în ţară, ceilalţi se aleg cu ocnele, pe
trei, ii, pe viaţă. îndată Emanoil Băleanu e şi el „exilat", şi,
întoreîndu-se, din răzbunare, a se vota de către Adunare
indigenatul lui Chiselev. L răscoala bulgarilor la Brăila.

m Bibescu şi Ştirbei lucrează pentru căderea lui Ghica, şi scriitorul
este cu duşmănie: cel dintîi „nonchalant", prins de năcazuri casnice,
ip, dar inteligent şi dibaci, supt acel „air degage du gentilhomme";
mic, dar gelos, deprins cu afacerile publice, avînd o „raideur de bour-
•venu", sămănînd deci mai mult cu tatăl decît cu mama, o Văcăreas-
ving pe Cîmpineanu, prezintat ca incapabil de muncă şi neîntrunind
î cerute pentru a fi domn. Gheorghe Filipescu e găsit de ruşi ca „prea
liberal", Alexandru Filipescu (de la Drajna) „prea progresiv" (sic),
prea dibaci şi mai ales prea luminat în intenţiile sale". Filipescu are
rimul scrutin 60 de voturi şi Ştirbei 30 faţă de 40 ale lui Bibescu.
ibrăţişează pe acesta, care, cu voturile lui Filipescu (care se stînge
iese la al doilea scrutin.

l osîndiţii „complotului" sînt imediat graţiaţi, Vaillant care s-a în-
ndu-şi sentinţa neîntărită de Ghica, e expediat în Ardeal, ca revo-
Stă patru luni la Sibiiu, aşteptînd o rezoluţie, pentru a trece apoi **i*.**

a e acum stăpînă. La retragerea mitropolitului Veniamin, ea încear-
igenţi trimeşi pe la sate, să capete de la preoţi o cerere de unire a bi-
•ldovenești cu Sinodul din Moscova. La alegerea noului şef al acestei
vindu-se protestări asupra votului, Gheorghe Cuza propune să se
ervenţia Austriei şi a altor puteri. în Bucureşti, Dimitrie Hrisosco-

p. 495.
405—7.
iO7. t.30—1.

leu Buzoianu aruncă formal, la judecata bulgarilor, răspunderea asupra rului, ceea ce-i atrage punerea supt acuzaţie[1]: se pare că articolul din *Ret d'Orient* iscălit de deputatul A. Denis, care e citat aici, se datoreşte tot Vaillant. [...]

Aceasta permite lui Vaillant, la încheiere, să facă prevederi asupra ^ torului românesc. Trebuie o unire a silinţilor în jurul domnului [...]. Tril tul, care înseamnă încă o legătură „iluzorie", să se răscumpere. Unirea să; ţinta silinţilor, apoi să se lucreze la confederaţia balcanică, şi cu ajutorul ţ ropei, fiecare din deţinătorii de pămînt românesc participînd pentru provj cia sa la un sistem original de unire. Astfel s-ar împlini dorinţile acelora cs „înainte de orice, nu voiesc să piară, fiind siguri că vor revedea zilele frumoj ale lui Asan (sic), Ştefan şi Mihai, zile de glorie, cînd vor putea dovedi *inel* dată că sînt vrednici de originea lor"[2].

Al treilea volum e supt formă de capitole într-o expunere descripth ori supt forma călătoriei prin munţi, intitulată „orografie", o prezintare a p mîntului românesc, cu frumuseţile şi bogăţiile lui. Plin de digresiuni, de an^ dote întinse pe larg, de încercări literare, de fantezii uneori fără gust, el ca stituie, fără îndoială, una din cele mai importante materii despre noi în aceas epocă, şi de aceea merită o amănunţită analiză.

Descrierea terilor e făcută de Vaillant, şi în partea metodică şi în „oi grafie", cu mult simţ pitoresc. Pornind cu slugerul Anghelescu, el vede P ieştii cu 10 000 de oameni, Cîmpina, Telega, Slănicul, administrat de un (măraş, anume Duca, apoi Comarnicul, Băicoiul, proprietatea unei Ghicules măritată cu cneazul rus Trubeţcoi, care e executat în urma conspiraţiei l Pestei, Mislea, cu amintirea lui „Vlad III Sturza" (sic) şi a vornicului Petri cu, Breaza. Alte excursii îl duc, în acelaşi principat, la Cîmpulung, unde o servă în biserică portretele lui „Ioan Basarab şi soţiei", la Argeş, unde c scrie biserica şi mormintele[3], la Rîmnicul-Vîlcii unde e găzduit la un Consta tin Niculescu, la Arnota şi Bistriţa, cu bîlciul, la Tismana, cu broderii de Vodă Brâncoveanu, la Tîrgu-Jiului. îl mai aflăm la Cernica, lîngă Bucureş mănăstirea cu „frescele polcovnicului Nicolae" în biserică, la Ţigăneşti, romanticul Snagov, la Căldurăşanii lui Matei Basarab, la Bucov, cu casa] Dimitrie Filipescu, la Vălenii de Munte, la Chiojd[4].

Călătoria silită în Moldova îi dă prilejul de a vorbi de Focşani, cu han lui „Halghen", de Iaşi, unde stă de la novembre 1840 pînă la april 1841, Roman, de Piatra, cu fabrica de hîrtie a lui Gheorghe Asachi, de sate ca D măneştii, Crăcăoanii, Mitocul lui Bălan, de schitul Durăului, supt Ceahlă de Pipirig, de Tîrgu Neamţului.

laşul, cu bisericile „Podu-Vechi şi Frumoasa, e şi el un imens sat cu h tarele nedefinite, cu străzile fără nume, cu mahalalele misterioase", cu gun şi rîpi, cu case ca nişte ferme *(metairies),* dar cu echipagii splendide. în !

[1] *P.* 435.

[2] Avânt tout ils ne yeulent pas pârir, surs qu'ils sont de revoir Ies beaux jours d'Ass d'Etienne et de Michel, jours de gloire, ou ils pourraient prouver encore une fois qu'ils so dignes de leur origine (Introducerea la voi. I) [...]

[3] V. rezumatul mieu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,* **VIII,** p. 122 urm.

♦ **III,** p. 242 şi urm.

contrast neîncetat al mizeriei şi luxului", „ceva fatuitate şi cu mult **îultă** importanţă inutilă"[1].

dllant intercalează scene prinse ca în carnetul de schiţe al unui pic-;e la fereastră lîngă un boier în caftan, altele care aduc apa de la fîn-îcrropari. Se dau mici povestiri: a cîrjaliului, a ciobanului ardelean, a *A'* se reproduce o interesantă scrisoare proprie despre aspectul unei ntaţii de la Iaşi, cu advocatul general de douăzeci de ani revărsîndu-şi pe haină, cu fiul agăi, agent secret, cu frumoasa doamnă Elena a[2].

sirînd producţiile muntene, are ici şi colo note nouă, ca despre taba-ge aduce pentru boieri din Adrianopol, cu vamă de 600%, despre cul-! lămîi a lui Belu şi de ananas a lui Mihai Gornescu, despre hergheliile ăceanu şi colonelului Odobescu. La comerţ se înseamnă că Franţa dă ■ pe lîngă tot ce trimite Germania —, parfumuri şi mănuşi, Pesta mo-ncrlia ceai, funii, luminări, săpun de Odesa, Orientul stofe de India, aasc, săpunuri de Persia, de Candia şi Adrianopol. S-ar putea, ca în ţară, unde de la 1830 s-a înzecit numărul terenurilor cultivate şi al or, să se realizeze frumoase cîştiguri. Francezii ar căuta grîu pentru şi ar vinde hîrtie şi tapete, trăsuri, concurînd pe cele din Viena, care pentru 60 000 de galbeni[3]. S-ar putea face şi fabrici de zahăr, ca aceea tiu. Şi arenda ar fi folositoare, dat fiind ce se cere de la ţeran ca lucru dcii scutelnici" care se pot chema la dereticat în casă, precum şi voia oate pe bietul om de pe moşie dacă a lipsit un an, pe cînd el, plecînd, ia capitaţia pe şepte ani.

suitorii îi par a fi „puţin încrezători, fără sinceritate, fără devotament ţară, fără legături *(attachement)* cu amicii lor, fără recunoştinţă pen-riciile sau binefacerile primite, fără unire între ei şi totdeauna mîndri ?ţa lor, deşi n-au—afară de vreo sută de oameni decît nobleţă de bani, talent, nici pergamente"[4].

sa ce e mai util sînt statisticile. Iată a vitelor în ambele teri: peste de boi, peste 500 **000** de vaci, la 200 000 de cai, la 1 500 000 de oi,)0 000 de capre, peste 380 000 de porci. Comerţul muntean e de 16 mi-e franci export, 13—4 milioane importul. In 1840 pentru ambele prin-ifrele sînt: 53 **112** 213 la export, 29 741 317 la import, iar pentru Mol-2 503 692 şi 23 376 251. Galaţii e port-franc, de la mart 1836, iar Bră-din august 1834. Vasele ce vin însă sînt mai mult turceşti şi greceşti , 37 sarde, 25 austriece, 20 ruseşti). Se prevede vremea cînd în Princi-nite cu capitala Focşani s-ar putea reuni cele două porturi[6], nata se compune în Muntenia din 4 665 oameni, din 2 270 în Moldo-la munteni are zece coloneii, optsprezece maiori, 43 de căpitani, 523 fiţeri, căci „toată lumea vrea să trăiască, şi trebuie să dai de hrană

101-2.
id., 386 şi urm.
60.
30—2.
62-3.
75-6.

(faire viere) la toată lumea[1]. La pichete, unde satele dau cîte patru oair, şi doi luntraşi, sînt 2 336 de gărzi permanenţi. Se prezintă şi lista medicilo: ambele teri, aceea a spitalelor, cărora li se fac încă danii, cu însemnarea turilor.

Şcolile cuprind pe cele lancasteriene, după sistemul introdus de Dir Golescu pe moşia lui. Şcolile superioare sînt rău conduse, şi profesorul de torică vine de opt sau zece ori pe an la catedră[2]. Se plînge că, din două p sioane la Bucureşti, subvenţia de stat a fost retrasă numai uneia, pe la ÎS probabil şcolii d-nei Vaillant[3]. Sînt de toate 1 990 de şcoli comunale în M tenia şi 1 800 în Moldova, cu şcolari: 40 995 şi 27 547, în capitale: 22 şi 8, 2 441 şi 2 020 elevi, plus 238 la Sf. Sava; în Academia Mihăileană sînt, cu profesori, 65 + 80 şcolari, în „Vasiliană" 179 + 76. Muntenia are semim episcopale, în Moldova se numără unul singur, de la Socola, cu 60 de el< Nu se uită şcolile greceşti (13 la munteni), germane (la aceiaşi 2), armenţ şi evreieşti (13 şi 12 în Muntenia şi Moldova). Sînt pensioane franceze de **îeţi** cu directori germani (2 la munteni, 68 elevi), cu francezi, la Iaşi (3 intei cu 119 externi şi 11 profesori), pensioane de fete franceze (1 + 48 şi 3 + £ „Şcoala gratuită" din Bucureşti are 158 de externi.

Populaţia totală e de 6 258 063, plus 578 931 străini, pentru Principa *în toată românimea:* Ardealul singur are români peste 1 500 000. Bana 475 000, Bucovina 209 854 şi 462 387 Basarabia. Clerul dă în ambele ţ« 65 700 şi 36 945 de suflete, boierii cu fii, neamuri etc. 45 180 la munte 20140 în Moldova. Bucureştii au 12 690 de boieri, laşul 5 300, slugile lor: 9 S şi 3 250, preoţii 1 280 şi 819, călugării 137 şi 334, poporul obişnuit 60 000 26 203; străinii se numără 4 800 şi 1 256, ungurenii 3 600 şi 600, evreii 4 8 şi 12 **740,** ţiganii 8 777 şi 2 739. Case sînt trecute 10 050 şi 4 300 în cele do capitale, cu 20, 80 de oţele. Se adaugă 26 şi 13 mănăstiri, 130 şi 70 de biser ortodoxe, 1 şi 1 catolice ca şi armene, 2 şi 1 reformate, 5 şi 2 sinagoge, tij grafii 4 şi 3, şcoli 80 şi 13. Era vorba de un palat la biserica Sf. Gheorghe | Bucureşti. Se dau cifre şi pentru străjeri (40—50 aici, pe lîngă cei luaţi de prăvălii şi de la case: doi pe lună[4]).

Literatura e larg întrebuinţată de profesorul francez, care vorbeş lăudînd limba, „medalia antică", de Ţichindeal, Văcărescu, Eliad, Asac Boliac, Scavinschi, Bariţ, Stamati, Rosetti, d-na Moruzi[6].

Un francez care petrecuse, cum spune însuşi, mult timp în Orient şi t ise un timp în principatul muntean, — vorbeşte de satele Gherghiţa şi Goş nari, de Snagov, pe care-1 descrie atent, de Cîmpina, de Romanaţi, de reg: nea Bărăganului, ca şi de Iaşi —, care petrecuse pe lîngă Al. Filipescu de Drajna[6], unde se vede, în biserica de sat, un tablou religios iscălit cu aci

[1] *P.* 76—7.
[a] P. 89.
[3] P. 90 şi urm.
[4] P. 100.
[6] P. 150 şi urm.
•]Stat present (vezi mai departe), p. 129 şi urm., 136, 202—3, 238.

ie de familie, Felix Golson, dădea in acelaşi an 1839, trei lucrări care ne esc[1].

începînd cu cea mai redusă ca proporţii, în *Coup d'oeil rapide sur Vetat populations chretiennes de la Turquie d'JEurope,* răspuns de cîteva pagini n raport prezintat camerei deputaţilor din Paris, el semnala dorinţa roilor ca şi a sîrbilor de a face să se recunoască în Turcia bolnavă şi amenincu peirea principiul naţional. Ei sînt capabili de a da, asupra unui nutotal de 3 700 000 de locuitori, o oaste de 100 000, deoarece în timp de forţa armată a Principatelor s-ar ridica la nu mai puţin decît 52 000[2]. Altfel se dă aici cîte un amănunt necunoscut de istorie românească, prepetiţiile prin care Mihai Sturza, candidat la tron, se recomanda atenţiei lor [.'..]. Consulul francez în Moldova, Huber, e lăudat. Dar în această pufcie interesul se concentrează mai mult asupra cneazului Milos şi a sîrbiui.

Ea «nuntă însă pe copertă două alte scrieri: *Precis des droits des Moldades Valaques fond&s sur le droit des gens et sur Ies traites* şi *Considerations 'etat pre'sent et sur Vavenir des Principautes de Valachie et de Moldavie,* presă.

ntîia, o broşură, „adresată tuturor cabinetelor Europei", anunţă şi prepe cealaltă. Deocamdată ceea ce se are în vedere e numai analizarea si*â* de drept a terilor noastre faţă de Imperiul otoman, şi anume cercetîn, ca bază, pretinsele tratate din secolul al XlV-lea şi al XV-lea, aşa cum iuse Kogălniceanu în cartea lui franceză tipărită la Berlin, precum şi e Rusia, simplă garantă, fără alte drepturi, pe care nu le pot stabili „îmile zilnice", nici concesiile nejustificate ale Porţii. Capitulaţiile n-au ici o putere pe pămîntul românesc şi statele dunărene pot în toată voia heie convenţii de comerţ cu puterile apusene. Cel mai bun lucru ar fi se „ridica din nou Principatele ca stat suveran supt protecţia sultanu-Un amestec al Austriei, recomandat de unii scriitori englezi, nu s-ar admite, între altele şi fiindcă românii de dincoace văd la ce tratament ipuşi fraţii lor de peste munţi, adevăraţi pariaşi pentru cîrmuirea îmască[4]. Gurile Dunării ar rămînea în sama noului stat, căci Sulina este î ca fiind „în teritoriu moldo-valab"[5]. Comerţul austriac el însuşi ar din această stabilizare a situaţiei malului stîng dunărean.

rtea principală a lui Colson, pe lîngă cea de sus, pe care peste vreo ci de ani era s-o rezume D.A. Sturdza[6], la începutul carierei sale poli-0 lucrare întinsă, bine informată şi foarte prielnică, asupra „poporului înă în zilele noastre, ca o oază în pustiu, pe hotarele Europei şi Asiei, fcere pe teritoriul său, fără influenţă în propria sa mare, vasal al veci-

1 laudă Ia pagina 28.
'. 71.
'. 27.
'. 28.

mrtă descriere a drepturilor moldovenilor şi a muntenilor etc, Iaşi, 1856.

nilor săi" şi care acum „urmează mişcarea providenţială de regenerare care ridică alte popoare"[1]. E, cum o spune de la început, o „datorie de conştiinţă" a unui om convins de dreptul la viaţă al oricărui neam.

Descrierea fizică a terii, şi după informaţia rusească, preţioasă în ce priveşte arătarea împărţirii solului, formează întîiul capitol. Ea nu oferă lucruri noi de oarecare importanţă. Nota pitorească lipseşte cu totul, afară doar de o înfăţişare a Bucureştilor între copacii străbătuţi de crucile bisericilor, frumoasă întîie impresie căreia-i urmează vederea unui oraş murdar unde „nu se poate merge pe jos"[2].

Notiţele statistice[3] pot fi apropiate de ale lui Demidov şi ale lui Vaillant. De ale acestuia se deosebesc printr-un uşor plus, în Muntenia, la numărul preoţilor şi diaconilor, al boierilor (aici numai 12 000) şi printr-o altă orînduire a unor categorii de locuitori: pentru Moldova cifrele sînt foarte scăzute, tot din 1838 (880 boieri titulari, 5 650 preoţi, 611 cîntăreţi, 1 580 călugări, 117 961 ţerani etc), ceea ce se explică prin faptul că în acest loc[4] se^au familiile, nu sufletele. Budgetele sînt pentru anul 1839 chiar: ele se disting prin uşoare creşteri sau scăderi (Moldova: impozite directe 7 702 791, indirecte, 2'764 418 '; cheltuieli: 7 669 368; Muntenia: 10 392 533 şi 5 900 746 pentru încasări, 15 439 900 pentru cheltuieli). Se apasă asupra faptului că datoria publică nu există[5].

Exportul muntean e socotit la 16 milioane de franci[6], pe mai mulţi ani: el variază de la 23 la 41 de milioane de lei, importul de la 24 la 55.

întregi tabele sînt alipite la lucrare pentru comerţul exterior pe anii 1832—7. în 1837, Brăila primeşte 449 vase, Galaţii 528[7]. Se arată că 5—6 000 000 oi pot da prisos de export.

Statistica şcolară dă în Moldova 695[8] de elevi la şcolile judeţene (60 interni), 80 la şcoala primară de fete din Iaşi, 136 de băieţi şi 109 fete la pensioane[9]. în Muntenia „Şcoala centrală" cuprinde trei şcoli lancasteriene cu 600 de elevi, o şcoală de *umanioare,* una complementară, o a treia „speciala", cu 204 de toţi (profesorii se ridică la 54), afară de „ştiinţi, facultăţi, cursuri libere", şcoala lancasteriană şi cea complementară la Craiova, cu 190 de elevi şi 23 de profesori, cele şaisprezece şcoli lancasteriene din judeţe, cu 1200 de elevi şi 16 profesori[10]. Şcolile particulare muntene au 3 564 de elevi[11]. Institutoarele franceze pregăteau în 1833 83 de şcolăriţe, în 1838 numai 23[12]. Patruzeci de familii ţin preceptori sau institutoare acasă[13].

[1] *P.* I—II.
[2] P. 197.
[3] în Muntenia 22 de oraşe, 12 tîrguri, 3 590 de sate, 69 de mănăstiri; în Moldova 54 de oraşe, 1 919 sate, 122 mănăstiri (29 închinate); 1 778 biserici. Sînt 1 096 de moşii boiereşti, 225 mănăstireşti neînchinate, 160 închinate, 440 răzeşeşti (p. 7).
[4] P. 12-5.
[5] P. 16—7.
[6] P. 225.
[7] P. 226.
[8] P. 231, nota 1.
[9] P. 172.
[10] P. 190.
[11] P. 193.
[12] P. 194.
[13] *Ibid.*

;urta privire istorică e vrednică de atenţie. Un capitol poartă titlul de
j trecută a românilor", şi el începe afirmînd că numai din vina împreju-
s-a pierdut independenţa de pe vremuri. Ca izvoare serveşte vestitul
i la şcolile din Hotin al lui Alexandru Hîjdău şi tînguirea lui Cîrlova
ruinelor Tîrgovişlii; alături se reproduc rînduri din corespondenţa cu
i lui Mihai Suţu, fost domn al Moldovei, şi a lui Grigore' Dimitrie Ghica,
imn muntean[1]. Analiza Regulamentului Organic e scurtă, destăinuin-
;ă iscălitura lui, în comitetul de redactare, a fost refuzată numai de
ii Bălăceanu, de Cîmpineanu şi de un Hrisoscoleu, oameni **din** cari „un
reot muntean" făcea figuri sfinte[2]. Pe atunci Orlov oferi la Constanti-
din partea ţarului, 3 000 000 de galbeni pentru Principate.[3]
ce priveşte clasele naţiei noastre, scriitorul are o nesfîrşită milă de ţeran.
ţişează, cam pretutindeni, oropsit şi despreţuit, redus la împrejurări
' absolut primitive, mulţămit în aparenţă cu satisfacerea celor dintîi
ile unei fiinţi umane. Miniştrii prind noaptea pe săteni pentru a-i mina
î pe moşiile lor; nedreptăţiţii vin adesea în cete să-şi caute judecata la
işti; dar nici aceasta, nici anchetele orînduite de domnul muntean nu
la ceva.* In Moldova mai ales, faţa trasă, ochii înfundaţi în cap ai
locuitori de la ţară arată suferinţele prin care au trecut[5]. Arendaşii
i şi cei evrei storc ultima picătură de vlagă şerbilor, liberaţi numai de
ai ogorului în ambele Principate[6].
ii nenorociţi decît dînşii sînt doar ţiganii, despre care Colson se rosteşte
că indignare faţă de acei care-i întrebuinţează pentru folosul şi pentru
a lor, jignind însăşi demnitatea omenească şi el cheamă opinia lumii
te pentru a face să înceteze acest abuz.
totuşi ţeranul român e cinstit şi viteaz. Ruşii îl întrebuinţau în ulti-
zboi tot la avangardă. Armata nouă, mai importantă în Muntenia,
îită numai din ei, atît prin cele 36 000 de familii atribuite organizaţiei
rilor, cît şi prin cei 6 000 de soldaţi ţinuţi supt arme, plus cei 5 000 lăsaţi
i, prin cei 22 000 cari pot fi chemaţi în fiecare moment şi In sfîrşit prin
K) de dorobanţi şi slujitori munteni, prin cei 1 200 din Moldova, care
idevărată şi destoinică oaste[7].
rul e în mare parte din ţerani şi trăind ţerăneşte. El ocupă puţin
itor, care vorbeşte în treacăt de gîndurile bune ale mitropolitului
in, prea legat însă de politica rusească şi de mitropolitul muntean
i de ruşi, Grigorie[8]. îi plac mănăstirile, ca nişte „oraşe germane", în

41-3.
47.
50.
129 şi urm. îurs yeux caves et qu'ils n'osenti ever, tout annonce la servitude et
1'absence du
(p. 236).
itte tarigration juive de la Russie et de la Pologne reduit le paysan moldave â
et le prepare au joug etranger, car l'Israâlite dur et meme feroce envers Ies chre-
apprivoise avec Ies pauvres Roumains que pour Ies voler, Ies exploiter et souvent
decoups (p. 151). Cf. şi p. 235-6. Şi contra velniţelor, p. 152. (Cf. p. 218: „Les
; s'habillent comme les Daces et se nourrissent comme aux premiers jours",

.2* şi .um_
162 şi urm., 170.

care însă n-a izbutit să descopere bibliotecile, care *erau,* seminarii ca acela dii Buzău, bine condus, cu şcolari vioi — şi laudă pe episcopul de acolo; şi şcoalj de preoţi din Bucureşti îşi îndeplineşte sarcina. A cunoscut pe învăţatul pro fesor Nifon Bălăşescu[1].

Apăsînd asupra faptului că principatul muntean are o clasă de negustor: indigeni, nu ca în Moldova, unde ea e împiedecată în formaţiunea ei de invazia evreiască, Colson arată pe rînd rosturile lipscanilor, marchitanilor, car< vînd şi articole de Gonstantinopol, al braşovenilor.

Negoţul cu străinătatea se face încă greu, Galaţii, Brăila începîndu-şi abia funcţiunile de mari debuşee; cel de-al doilea port n-are măcar o bancă[2]! şi pretutindenea mijlocitorul e samsarul grec[3]. Şi totuşi se face un comerj vioi cu Austria, care trimete anual marfă de zece milioane şi visează Muntenie ca „un grînar al Ardealului"[4]. Anglia însăşi a încercat, fundînd o compani« engleză, care însă s-a ruinat aşteptînd pînă la îngheţul Dunării, cu douăzeci de vase de transport, grîu care n-a mai venit. Ar trebui, dacă turcii ar înţeleg< folosul, să se dea negustorilor munteni un canal dobrogean de la Rasova la Chiustenge şi chiar folosinţa portului Varna[5].

Căci exportul e important. Se trimete, astfel, porumb la Trieste, grîu IE Genova şi Trieste, în Arhipelag, sau la Constantinopol, şi în Anglia, lînă îr Franţa, Belgia, tot Anglia şi tot la Trieste, vin la Odesa, catarge la Constantinopol şi în Egipt, sămînţă de in în Genova şi Anglia, fasole tot în Genova şi îr Trieste, unt şi brînză în Turcia şi Grecia, sodă în Constantinopol, mătasă îr Trieste[6]. In materie de fabrici se citează cea de la Cîmpina ori cea de la Bucureşti a d-rului Zucker, autorul scrierii, rezumate mai sus, despre Basarabia[7].

Boierimea e înfăţişată defavorabil. în genere e rău crescută, ca anumd pentru „ciocoism", elementele adause trebuind să treacă prin zilnica umilire d situaţiei de logofeţi[8]. Cutare boier moldovean a ucis pentru a-1 prăda pe urj evreu[9]. Căsătoriile fetelor la treisprezece, patrusprezece ani, divorţurile uşoare şi foarte dese contribuie la corupţia clasei[10], care ţine încă toată puterea, căci a fi boier e a fi om[11].

Pe terenul politic, o mare parte din boierii munteni, oameni în vrîstă, servesc Rusiei neînvinse, bună răsplătitoare: pentru „articolul adiţional" votează, lăudat de consulul rusesc Riickmann, bătrlnul Filipescu, fiul săi: colonelul, Ştefan Bălăceanu şi Cocorăscu. Unii fură: cam 25 milioane pe an[12], Este însă şi o opoziţie naţională, reprezintată, nu atîta prin foştii studenţi în Apus, pe cari acest scriitor nu-i stimează prea mult, cît prin bune elementt crescute în ţară ca acel colonel Cîmpineanu, care i se pare lui, ca şi lui Vaillant

ir> κ '

[2] El cere „bănci naţionale", şi îndată (p. 235).
[3] P. 225-6.
[4] P. 214—6. Numărul sudiţilor chezaro-crăieşti **e** de 30 000 (p. 215).
[5] P. 222 şi urm.
[6] P. 228—9 — Sardinia dă mobile (p. 228).
[7] P. 238.
[S] P. 155-6.
[9] P. 203.
[10] P. 158—60.
u p. 141
[12] P. 108.

rsonifică însuşi viitorul rasei, fiind singurul capabil să dea şi ţeranilor ce li se cuvine[1].

n Moldova, de la începutul noii ere a Regulamentului Organic, ,,fa-ii", favorizaţi de domn, luptă cu familiile de ţară şi cu intimii lui Minai

Dar de la un timp consulatul rusesc nu dispune decît de un grup pe îl şi-l alcătuise, cu Nicolae şi Gheorghe Catargiu în frunte[2]. Ipoziţia se face pe tăcutele, după lungi pregătiri ascunse, prin votul sin-'ineretul şovăieşte încă — pe acel timp Kogălniceanu era la 1839 numai un militar de douăzeci şi patru de ani[3], „secretar" al lui Sturza şi om de bune iţe — , dar femeile îşi răzbună pentru desconsiderarea din partea ru-apărînd cu energie ideea naţională[4]. Intîia generaţie în contact cu Apusul eri munteni trimeşi supt Grigore Vodă Ghica, moldoveni purtaţi pe la

— au adus numai limba, costumul, atitudinea, o a doua se pătrunde şi ; spirit[5].

u aceasta trecem la domni, şi aici trebuie să se spuie că şi Golson, ca şi nt, ca şi tineretul supt influenţa anglo-franceză, e contra lui Alexandru Ghica, pe care-1 susţinea consulul Billecocq, atacat de aceia, şi *pentru*

Sturza, care, cu toate păcatele lui, de avariţie, ar fi ajuns în stare de a Louă ordine de lucruri, aşa cum se dorea în aceste cercuri, lupă ce se arată că Mihai Ghica, duşmanul lui Vaillant, ascunde supt)anitate excesivă" şi maniere de dandy parizian, care-i cîştigă femeile, de talent şi de caracter, trufie, prejudecăţi, neajunsuri de cultură, ca i fost cadet în armata rusească, se trece la fratele său, domnul, denunţînd

ce s-ar ascunde supt „bonomia" lui.

oate defectele posibile se atribuie domnului muntean: e prefăcut, bănui-rigonitor, perfid, „umil pînă la josnicie cu superiorii, vanitos cu inferi-ii, fără demnitate cu egalii". Descusut şi nebulos în ginduri, gîngav în i, el nu iubeşte pe nimeni şi nu e iubit de nimeni. îşi închipuie că „ocupă a". Numit după stăruinţile inteligentei lui cumnate, pe temeiul că preferă familia Ghica, el e calificat, cu o elocvenţă plină de ură, ca „în-îprezintant al umilirii terii sale", ca „transparentul Rusiei"[6]. a un supeu în 1832 a făcut loc consulului rusesc să treacă înaintea lui,

luptă cu Adunarea munteană, el aştepta hotărîrea în casa acestuia, în-at fiind şi de miniştrii săi. Armata lui îi dă doar prilejul de-a apărea în rtă brodată, cu crucea Sf. Ana pe piept, intre membrii „ştabului", in Qt cei mai mulţi ofiţeri. Se vorbeşte şi de o închipuită căsătorie cu origini e a lui Grigore Vodă cu „doamna Eufrosina".

i totul altfel apare, firește, Mihai Sturza, în care partidul naţional mun-)e care-1 serveşte cartea, îşi pune toate speranţele. [...] Sprijinit şi de său, puternicul grec Vogoridi, în stare să contrabalanţeze influenţa starchi, agentul muntean, înfăţişat, acesta, în cele mai negre colori,

*. 64 şi urm.
'• 82-3.
'. 175.
'. 77.
'est encore sous le regne de Grâgoire qu'on prit l'habitude d'envoyer â Paris Ies oyards pour finir leurs etudes (p. 157).
'• 52 şi urm., **101.**

el are datoria să refuze şi „coroana" pe care i-ar oferi-o ruşii. Timidul boier tot mai mult calităţi de domn şi devine „omul necesar al zilei"[1].

Firește, Mihai Vodă nu e ridicat astfel pentru el însuși, ci, cum am spj in legătură cu idealul urmărit de o întreagă generaţie. Acest ideal exista şi] vremea cînd se negocia cu Napoleon I-iu pentru formarea unui „regat al J ciei"[2]. Cultura nouă a lucrat în acest sens. Dacă la Bucureşti Aron Florian putut tipări, din lipsă de interes a publicului, ultimele patru volume din Istorie a principatului muntean, dacă Vodă Ghica sprijine pe balerinele tj trului german şi a făcut tot posibilul ca să distrugă pe cel românesc, tocn cînd se pregăteau piese ca *Mihai cel Mare* şi *Doisprezece boieri,* dacă in capit] munteană şcolile superioare, rău administrate, sînt o simplă formă, dace Iaşi, unde Moise Nicoară moare de foame, Academia Mihăileană n-are o dră de istoria românilor, dacă Eliad a devenit pentru curentul naţional „transfug" salariat, mişcarea, odată pornită, nu se poate opri. Colson reprodj versuri ale lui Cîrlova şi Alexandrescu pentru sufletul ce vibrează in ele. D^ Viena, de la Luneville, unde Moldova a trimes un bursier, vin tineri cu mentalitate, asemenea cu a fetelor crescute de institutoare franceze[3]. Arta în puse a fi cultivată şi la moldoveni, unde programul şcolar prevedea o ci. de pictură şi de desen istoric, şi un pictor din Miinchen fusese anume adus, p tru a zugrăvi pe Ştefan cel Mare înaintea Cetăţii Neamţului şi în clipa d îşi dictează testamentul[4].

Idealul românesc servit de această cultură nu ţinteşte numai la creai unui regat de la Dunăre, supt o dinastie indigenă, dispunînd, ca debuşeu [mare, de viitorul canal, necesar, între Rasova şi Chiustenge şi chiar de înt buinţarea portului Vama[5]. Acest lucru e „aproape asigurat", spune profc publicistul francez. Se obiectează faţă de acest program restrîns „că rămîn r mult de şase milioane de români nereuniţi, că în lipsa lor totul va fi nesigur, aceste mase totdeauna aţîţate prin nenorocirea situaţiei lor vor căuta neînce să răstoarne toate combinaţiile care le-ar separa de frăţiilor..., că alianţa c trebuie să domnească între vecini ar fi compromisă prin acest război su care ar veni din existenţa românilor neliberaţi"[6].

De aceşti români încăpuţi supt stăpînirea străină se ocupă, cu cît ştie pentru dînsul Bariţ e vlădică de Blaj („Blaye") — , scriitorul francez, anex: la lucrarea sa şi cea dintîi hartă a Daciei care trebuie să fie. Începe cu Basa bia. Supt Voronţov, guvernatorul [...], boierimea, cîtă n-a rămas în Iaşi, 1 ieste la ţară, ruinată, cu frica unor costisitoare procese; ţeranul se păştre însă cum a fost „activ, harnic, întreprinzător". In Bucovina, „românii *i*

[1] P. 57 şi urm.

[2] Au temps de Napoleon, lorsqu'il pensait â creer un royaume de Dacie (p. 1221

[3] P. 160, 171 şi urm. Se trimiseră la Viena şase bursieri (p. 172). Trei termină[1] 1838 (p. 173). Cf. şi p. 238.

[4] P. 173, 196.

[S] P. 218.

[6] La râunion des Principautes est presque assuree... Qu'il reste plus de six milll de Roumains non reunis, qu'a leur dâfaut tout sera incertain, que ces masses, toujl excitees par le malheur de leur posilion, chercheront sans cesse â renverser toutes leşî ci binaisons qui Ies separent de leurs freres..., que l'alliance qui doit regner entre voisinsl rait compromise par cette guerre sourde qui viendrait du fait des Roumains non rel (p. 117).

îcâ fondul populaţiei şi sînt încă cei mai numeroşi"; nobilimea a refuzat nobiliare oferite de Austria şi astfel „a preferat curagios ruina faţă de de apostazie". In Banatul colonizat de aceiaşi austrieci, românii sînt tienorociţi, cei mai apăsaţi din toate populaţiile care locuiesc această statelor austriece". In Ardeal, „pămînt românesc, locuit de patru po- iosebite", ai noştri sînt priviţi ca nişte brute. Şi totuşi „ei sînt români 3C speranţa de a fi reuniţi cu fraţii lor din Moldo-Valahia". Ba chiar iiirii se popularizează din ce în ce mai mult"[1]. într-o naţie ai carii mem-
0 provincie la alta îşi zic „fraţi" nu e de mirare.
dent că asemenea porniri află piedici la fanarioţii legaţi de turci, la rus, adevărat „vice-rege". Tot aşa la Austria, cu gînduri ascunse faţă ipate şi cu teamă faţă de provinciile româneşti pe care le deţine. De lica „speră să capete de la cabinetul din Viena făgăduiala de a fi Te rn în cazul cînd Ţara Românească ar fi restituită independenţei. Aus- ; depărtată de a intra în vederile domnului, atît de mult tremură să pulaţiile româneşti din Banat, din Bucovina, din Ardeal, unindu-se rea ce ar restitui Terii Româneşti libertatea ei"[2]. Dealtfel ea „slăbeşte n toate zilele să slăbească reţinînd ca supuşi pe românii împrăştiaţi în ei".
iţa, rău reprezintată încă, e incapabilă să dea tineretului din Principate diplomatic de care ar avea nevoie ca să-şi atingă scopul:, ea ar trebui ;uragiul de a-şi acredita agenţii, cari să nu se boierească între boieri, : lîngă domn[3]. Anglia singură lucrează cu spor. .. *i '„. um, se va ajunge neapărat la îndeplinirea nevoilor neapărate ale unui aabil de a- şi asigura, şi prin oastea ce ar putea strînge şi hrăni, un loc Prevăzînd sigur viitorul, Golson e sigur că dinastiile de pradă vor înaintea asaltului „spiritului naţional care fermentează, la toate po- ncorporate". „Coborîrea imperiilor şi a raselor dominante şi învierea ncorporate e pentru el un punct de crez, şi vremea cînd se vor pedepsi nele de les-naţionalitate" ale acelor imperii i se pare că se apropie[4], dăugim că a trăit s-o şi vadă. La 1862 el publică, supt titlu de *Natio- regeneration des paysans moldo-valaques,* o întinsă lucrare, punînd în cu nevoia imediatei reforme agrare contra boierimii parvenite, con- brutale[5], caracterul de stăpînire atavică a ţeranului care se coboară
1 cei vechi, nestîrpiţi de romani — şi o întreagă argumentaţie e chel-
tru aceasta — , sau cum îi place a zice, din „pelasgi"; „Naţia, nu-şi ginea", astfel, „dintr-o adunătură de coloni veniţi din toate părţile aane; ea formează o rasă omogenă, care şi-a avut civilizaţia ei." Şi săteanului e luată, după amintiri din petrecerea la noi a scriitorului

ont Roumains et nourrissent l'espoir d'etre reunis â leurs freres de la Moldo-Vala-
3 d'une reunion se popularise de plus en plus (p. 265).
t elle tremble de voir Ies populations valaques du Banat, de la Bucovine, de la Lie s'unir au mouvement qui rendrait â la Valachie sa liberte (p. 73).
mia franceză cuprinde, după el, în Muntenia: un cleric, cîte nouăsprezece insti- are sex, trei medici, opt artişti şi patrusprezece actori (p. 256). Funcţionari ai ii sînt greci şi austrieci (p. 257).
264, 302, 304.
ari, p. 148 nota 1.

în 1843 un cunoscut călător francez, vicontele Alexis de Valon, trece spre Chiustenge, care i se înfăţişează ca un biet sat de bordeie, ca nişte locuin de castori, cu o lume de femei şi copii în zdrenţe, nu mai mulţi de o sută cinze la începutul lucrărilor pentru schelă. Acum au mai venit, lîngă agentul comp niei austriece pe Dunăre, bulgari, ruşi, români, chiar, crede vizitatorul, polor

Un drum prin pustiu, cu morile, stepa din găurile căreia răsar, flămînzi Becetă, poponeţii bruni, rar cîte un grup de case unde bulgari tocmiţi lucrea pentru indolenţii stăpîni turci. La Chiostel, popas al companiei, valul Traian: drumeţul încearcă o vînătoare de păsări de baltă. La Cernavodă se propune canalul, pe la Carasu — aceeaşi meserie; un veneţian culege li| tori, al căror monopol îl are. Pe malul dunărean, dorobanţul carantinei.

Mergînd mai departe pe Dunăre, de Valon dă iarăşi de lazaret; la Giurg cu 7—8 000 de locuitori (tot serviciul carantinelor are 1 122 de pedeştri şi 3 de călări; frecvenţa de călători: 3 000 pe an aici, peste 4 000 la Galaţi, în 1833

Puţin înainte de la revoluţia de la 1848, in anul 1846 chiar [2], o femeie, d-A. de Carlowitz, întovărăşită de un conte de Waisbach şi, pînă la un punct, un ungur, Mandozy, sosit anume din Kremnitz, ca să vadă cum ruşii ,.vre să facă din aceste provincii un punct de plecare către Imperiul de Orien vine în părţile noastre, şi, după întoarcere, alcătuieşte note în care, mai ales la o bucată de loc, elemente de romantism capricios se alătură la observaţi reale, prea puţine.

Povestitoarea a cercetat întîi, în Banat, satele grănicerilor, cu popula' numai românească, supusă regimului militar — un ofiţer rural îngrijindu de agricultură —, cu pămînturile care nu se pot vinde la străini, cu gospoc rirea în comun, şi, pentru şeizeci de membri, cu un „gospodar" ales, cu scos germană, cu judecată militară, cu circiuma plină. Nu se dă nici un ban; fii de familie au o plată de 50 de franci pe an. Cu ofiţerii şi sergenţii lor frunte, oamenii luptă cu atîta devotament pentru Austria, îneît în 1815 er aici 40 000 de văduve. „Grănicerii sînt mai zdraveni la osteneală decît t ceilalţi europeni." Deşi prea puţin respectate, femeile lucrează neconten A văzut şi batrîne ţesînd, şi ele „cîntau poeme eroice naţionale copiilor aproc goi, cinchiţi înaintea lor"[3].

Pe o cale vicinală foarte bună, d-na de Carlowitz merge la Cornea, cu h< prăvălii, poştă, supt comanda unui căpitan, la Domaşna, „tîrguşor frumoi la crucea care arată unde era să fie omorît de turci, în 1738, Francisc I-iu. cale „copaci încărcaţi de roadă, case bogate". De le Teregova şi cheia ei, ajunge la Armeniş, staţie de ofiţeri; la cheia Slatinei se trece Timişul. Sluj catolică de la Slatina, cu soldaţi în uniformă îngenunchiaţi, impresionea „Şi femeile erau gătite, dar portul lor jigneşte ochii, căci e un amestec de co rile cele mai strălucitoare şi care se ciocnesc mai mult" *(plus heurtes).* I

[1] După traducerea germană, *Ein jahr im Orient oder Griechenland unter Otto L, Turkei unler Abdulmedschid und Sicilien unterFerdinand II.,* Stuttgart, 1854, II; Karat în *Revista istorică* pe 1928 şi în *Cuget clar,* **I,** p. 557 — 9.

[2] V. *Revue de Paris,* XXXIV, n. 1 de la 15 septembrie.

[3] Eh chantant des poemes heroiques et nationaux aux enfants presque nus acerou devant elles; p. 525.

danţul ce urmează e întovărăşit de „cîntece războinice, în cinstea vre-
ou al Margenii". In aceste cîntece ar fi vorba şi de „geniile muntelui",
darul" cheamă la masă, şi aleargă copiii, femeile. Locuitorii îi par beţivi,
acă o întîmplare fericită-i pune în măsură să înveţe, ei ar face progrese
răpezi, încît naţiile civilizate arată rar ceva asemenea" *(en offrent peu
iles).* De la „Turnul lui Ovidiu" apoi, nu e departe pînă la Caransebeş,
jl „Pomului Verde". E un oraş de 3 000 de locuitori, bine clădit, avînd
major cu două cazărmi, un „episcop", o şcoală normală, una de fete.
i împrejur şi se culege aur în rîul Sebeşului; comerţul e viu în acest
cu aiere de mare oraş". Cetăţenii sînt amabili. Apoi pe la Muntele Mare
ge la hotar, în faţă cu Ada-cale, cu zidurile şi cimitirul ei şi cu primej-
rţilor de Fier, cu şchelea Cladovei, mizerabilă, cu Ostrovul pustiu pe care
se doar douăzeci de pescari sîrbi, cu sămănarea ruinelor romane şi la sîrbi.
Orşova i se pare că nu e nici o nevoie adevărată de carantină. în oraş
) de' case, pentru 2 000 de locuitori, „sîrbi, români, greci, unguri şi ger-
aceştia din urmă funcţionari; o biserică răsăriteană stă lingă cea cato-
smeile în cămaşă, cu „peştimane", sînt frumoase. Dealtfel, „în Ţara
ească o femeie urîtă e o excepţie", „bărbaţii sînt robuşti şi bine făcuţi
îomia lor e totodată nobilă şi însufleţită". Printr-0 regiune de vii şi
i se ajunge la muntele Alion şi la Porţile de Fier.
lătoria urmează apoi la Bahna, la graniţa munteană, unde o ţară nouă
şte prin baraca de gardă şi stîlpul îmbrăcat eu un şomoiog de paie. La
)'va i se par ciudate vizitatoarei casele de vergi şi lut, cu ogeacul din
;înduri; locuitorii sînt sărăciţi de războaie. „Muntenii", spune ea, „ar avea
moaşe şi frumoase haine, *dacă suveranii Europei ar coi să facă din boga-
nncii pe care Dunărea le udă înainte de a se îneca în Marea Neagră un
iependenţsi a carii inviolabilitate ar garanta-o cu toţii"*[1]. Şi aiurea: „Dacă
iţele ar forma un stat independent, acest stat ar fi îndată unul dintre
i înfloritoare ale Europei"[2]. Deşi articolul apare numai în numărul
septembre al periodicului *Revue de Paris* cînd chestia Unirii era pe
iu e fără interes această rostire din partea cuiva care nu aducea nici o
cată, şi, fără îndoială, nici o simpatie.
;st colţ de pămînt e năvălit de influenţe din toate părţile. Vaporul aus-
mnonia vine de la Galaţi, altul merge în aceeaşi direcţie. Ruşii cumpără
după 1848 — provizii pentru armata lor de ocupaţie, şi pentru cumpă-
e vin, de grîne, de lină (se vorbeşte de vinul îngheţat, de mere domneşti,
mghel), vin agenţi de comerţ din Viena, pe lîngă şi cîte un ungur. Ala-
un turc cu ciubuc se vede rusul care e director al carantinei. Dar oame-
estec de daci, de huni şi mai ales de coloni romani şi de slavi" [...] sînt
vin lăcuste, zguduie cutremure. Vechiul port se amestecă azi cu zdrenţe
e.
nenind de podul lui Traian, din care se mai găsesc lemne petrificate în
iitoarea descrie noul Severin, cu cazarma, carantina şi casele, încă

!s Valaques auraient de belles maisons et de beaux habits, si Ies Souverains de
voulaient faire des riches provinces que le Danubebaigne avânt de se noyer dans
oire un royaume independant et dont ils garantiraient tous l'inviolabilitâ; p. 512.
iarea întrebuinţează şi cărţi ca Geografia statelor austriece de un de Luca. 85.

puţine — cîteva sute — care se zidesc împrejur[1]. în apropiere, Cerneţul ai doar cîteva „bordeie" *(cabanes)* de lut.

Coborîndu-se pînă la Calafat, cu o biserică ordinară, mică şi o aglomerat de zidiri nu mai mare, fără pavaj, d-na de Carlowitz trece prin cîmpiile fri moaşe pe care le străbat, oprindu-se la hanurile cu ţuică, greoaie căruţe c patru cai, spre Craiova. în cale, oameni în zdrenţe, copii cărora li aruncă ban femei torcînd, ţigănci gîcitoare cu cîte patru copii în traistă după gît.

Craiova, unde o conduce pe călătoare un ardelean, în serviciul căpitanuh local, e preţuită ca „un oraş superb, zidit regulat" cu poduri, cu un bazar ac< perit cu şindilă, numărînd şi pînă la 80 000 (sic) de locuitori. Se vorbeşte şi o mănăstire, fără a preciza.

Lăsînd la o parte Gorjul, mai bogat atuncea fiind mai ferit de primejdi d-na de Carlowitz va porni spre Piteşti, şi, pentru a explica această călători se prezintă fabula unei alegeri de jude ţigănesc, în satul Sălătruc, alegere′. care vrea să asiste. Capitala Argeşului, la care se ajunge după un drum c noapte cu privighetori şi iepuri cari trec drumul, e un oraş de 11 —12 0(locuitori, cu o mănăstire, mai multe biserici, cu poduri şi case bune. Sînt negu tori bogaţi, între cari şi armeni şi ruşi. Boierii cu vizitii în livrele ies mai mu noaptea, pe răcoare, în trăsuri, felinarele fiind aprinse; doamnele exhibea: scumpe caşmiruri; s-ar fi făcînd şi danturi pe străzi la aceste ceasuri ale prin blării şi petrecerii.

Prin satul Măneşti călătoarea merge apoi la Curtea de Argeş. Ea semni lează aici „palate stricate *(delabres),* ruinele castelului voevozilor —*ruin du château des Wolwodes* —, pompoasă reşedinţă a episcopului, şase superi] biserici care desfăşoară *(etalent)* ciudatele minuni *(singulieres merveilles)* a arhitecturii lor, clopotniţele lor cutezătoare *(audacieux),* admirabilele lor c< lonade de marmură"[2]. Apoi, la Sălătruc, se prezintă fantazia ţigănească într-u cadru în adevăr văzut, cu costumele populare, cu turmele de capre şi cirezi de vaci, cu cina la care se servesc păstrăvi şi becaţe, mîncări de iepure şi c căprioară.

Mai departe, în prezintarea călătoriei, e vorba de Pripoare, de Cîineni, c Rîul Vadului, de Mocani, cu cele şase milioane de oi ale lor.

Iată acum, după patru zile de drum, capitala munteană, cu „bazarul' cu cele şaizeci şi şapte de cartiere, cu petrecerile ei; insulă a primblărilor j Dîmboviţa (la Sfîntul Elefterie), cafeneaua pe lac şi „vila Mavrogheni" pei tru popor, cu cofetăriile şi recepţiile la bancherii nemţi, primitori. Cu prileji unei vizite la bătrînul Brâncoveanu, care ar fi avut „nouăzeci şi şase" de an se schiţează, din izvoare scrise şi din închipuire, viaţa acestuia, ca şi cum însuşi ar fi povestit-o[3]. Mai interesantă e descrierea, la masă, a fiicei lui, o vi duvă de şaizeci de ani. Pe cap are un turban de şal cu diamante, tunica albă de brocart cu flori; un „fular indian, *plie â pointe* şi susţinut de o cingătoai *(cordon de taille)* cu perle fine, atîrna la şoldul ei", — şi ca năframă de stei nasul. Se mai semnalează „ciorapi de mătasă în culoarea cărnii şi papuci cusu

[1] P. 83 şi urm.
[2] P. 291.
[3] P. 626 şi urm. Arhimandritul de la Argeş i-ar fi fost unchiu; la 17 februar 175 Brâncoveanu ar fi dat steagul generalului Stoffeln; el ar fi fost concurent la ţarină cu Ghic Vodă. Doamna a cetit pe Sulzer, cum se vede din descrierea palatului domnesc; p. 62;

le aur şi cu pietre scumpe". Femeie frumoasă odinioară, ea rămăsese Se face şi o înfrăţire de cruce cu vizitatoarea, înfăţişindu-i două bucăţi i stropite cu sare, în cruce. La sfîrşit se aduce apă de trandafir. Fiica ui îşi spală gura, bătrînul ban însuşi, barba; d-na de Carlowitz o întreiză numai pentru mîni.

meia cultă nu uită să vorbească, aici, la Bucureşti, de societatea lite-?. cele două ziare ce apar, de tipografiile unde se lucrează. 3cînd spre Giurgiu şi Rusciuc, în acea Bulgarie „care nu are decît un pe cînd Principatele au doi", se înseamnă la Olteniţa carantina, servi-luntri dunărene. Pe apă, trecînd înaintea Rasovei, Cernavodei, ora-e Floci, Hîrşovei, Măcinului, se ajunge la Brăila, „adevărat port de plin *(encombre)* de brickuri de negoţ şi chiar de vase cu trei catarge", adate vechi corăbii turceşti. Dar oraşul nu e încă decît „un amestec de *(huttes),* de case, de palate, de edificii şi de ruine neregulat aruncate arte mare întindere de teren"; se deosebesc: carantina, cazarma, şchetuşi iată care-i e părerea definitivă: „Brăila a redevenit regina comerţului Românești... De aceea se tot zidesc case nouă".

i Galaţi, unde ia în serviciu pe un logofăt din Craiova, care merge la ntinopol, scriitoarea notează străzi frecventate, dar urite, în port, pe s e „un oraş nou, regulat şi compus din case frumoase, în care lumea se :e a locui pe măsură ce se isprăvesc"; în vîrf e chiar „un vast şantier de ri şi de zidari". In faţă se văd dealurile Dobrogii, căreia, cu muncă, i se e un frumos viitor.

căruţa de poştă, drumul urmează prin cîmpii pline de turme şi cirezi şi sate păcătoase. Se aude „o limbă, care, fără a se deosebi mult de a munîi, sună altfel de urechi". Se pare că în adevăr străina a mers de la Foc-Bacău şi pînă la Oituz, şi ea vorbeşte de „uleiul munţilor", de ocne, de [L]. Pe valea Bistriţei apoi, ar fi mers la Sabasa şi ar fi văzut lucrul ţigaurari, apoi la Holdiţa, la Baia, cu mine, odinioară, iar, dincolo de Sire-Dorohoi, „mare tîrg *(bourg),* foarte murdar, foarte însufleţit cit ţine ocul, ce are loc la sfîrşitul verii", iar, „înainte şi după această epocă, pare a fi fost pustiit *(depouille)* de ciumă". La mănăstirea Neamţului 3 de călugări. In tîrgul vecin primirea şi ospătarea ela un fost ispravnic, ie nemţeşte. Casa are divanuri, perne şi dulapuri în zid: asupra mesei ce tabac şi odogaciu de India, care e foarte scump, atra n-are caracter, dar Romanul, „fără a fi prea mare", este, spune ea, ?ulat şi mai curat decît toate oraşele pe care le văzuse pînă atunci în iate: îi place şi episcopia. Apoi drum spre Iaşi, pe cele mai frumoase cîm-mai lîngă capitala Moldovei mlaştini se împuţesc la soare, asul are biserici frumoase, dar străzi neregulate şi poduri de lemn. Sînt stori străini: un armean împrumută cu patruzeci la sută. Bordeie, case ilt de lemn. Curtea, cu „pecete romană", e ruinată de la 1783 şi, nu nu-nu se drege, dar nu se ridică măcar pietrele din dărîmături. Minai Sturza tr-o casă pe care un agent de schimb din Paris ar găsi-o nevrednică de

logofătul e pus să descrie o călătorie la Borsec *(ibid.,* XXXV, p. 92 şi urm.).
bid., p. 100.

D-na de Carlowitz vede pe mitropolitul Meletie, şi-l laudă[1]. Apoi, pe dom care, chemat la Divan trebuie să puie răpede capăt audienţei, în care se arai amabil. Oprită la masă cu cei doi tovarăşi ai ei, ea constată că, în această ci dire rea, serviciul, cu toată lipsa de etichetă, e superb. Va fi luată apoi şi teatrul francez, în loja domnului, la cea de-a douăzecea reprezintaţie a un piese de Scribe.

Ceea ce preocupă mai cu deosebire pe autoare din „amintirile" ei, mi mult sau mai puţin întregite de imaginaţie, sînt legăturile cu o doamnă „Bj din aristocraţia ieşeană. Se afirmă că există un club domnesc, cu douăzeci <j bărbaţi şi acelaşi număr de femei, şi că, din acestea, douăsprezece, în trei secţi după limbă, traduceau din limbile franceză, engleză şi germană. Traducătoi rea lui Lamartine şi a lui Delavigne, pe care cu un an în urmă l-ar fi şi ţipi rit în forma românească (!), ar fi fost această doamnă tînără, de treizeci patru, treizeci şi cinci de ani, frumoasă, bogată, care se măritase de mult cu u soţ desfrînat şi se despărţise, luînd cu dinsa o fată de zece ani. La o serată | dînsa lumea stătea pe perne (!); două singure din asistente erau în rochii Paris, celelalte în costum oriental. Tatăl ei, un bătrîn, care fumează în picioar asistă la reuniune ca şi doi profesori de colegiu, directorul şi „protul" tipografi (!), librarul şi primul funcţionar (!) al lui, artişti ue ia teatrul francez.

De acest teatru e vorba în descriere şi mai departe. S-ar fi pregătit acolo reprezintaţie din *La Juive,* „ca la Paris". Dar, alături cu asistarea la asem< nea producţii şi după o excursie la viile din „Gerlan" (Hîrlău), ale aceleia doamne, se ascultă ţigani lăutari, al lui Angheluş, ai lui Fărcaş, cari cîntă noaptea pe uliţi, şi se aude strigătul celor cu păpuşile[2]. Se dă şi ideea aceşti teatru oriental de marionete: fata care ar vrea să se mărite. Ţiganul cu ursu Vasilachi şi cele două fete, lupta turcului cu cazacul; păpuşile sînt bine făcuţi dialogul naiv — în trivialitatea lui.

Plecînd din Iaşi pentru o intrigă de dragoste a unuia din însoţitoi cu aceeaşi doamnă B., călătoarea merge, prin Huşi şi Tecuci, spre Galaţi, iai de acolo, pe un vas cu vin şi ceară, spre Chilia. Se văd Renii, [...], Isaccea Cartalul. Ismailul însuşi, nouă creaţie oficială, cu 30 000 de locuitori odati acum 7 000, are străzi, pieţe, case mari, în locul celor şaptesprezece mosch< vechi şi a înjghebărilor turceşti de lemn. Chilia-Veche, Licostomul de odin oară al genovezilor, „nu e, după ultimele războaie cu Rusia, decît o îngrămi dire de ruine" în faţa oraşului nou, cu case frumoase, dar a cărui populaţie scăzut supt noul regim de la 10 000 de oameni la abia 1 100, avînd singur viaţă a garnizoanei. Departe, Chişinăul se ţine şi el prin oficialitate (se semm lează o sinagogă, trei fîntîni de marmură). Apoi se intră în regiunea gîrlelo: pînă la Sulina, improvizată din lemn, dar cu portul plin de vase, care, in Delta se trag la edec [...]. Ici şi colo se poate culege cîte ceva nou, ca despre forti Cara-Omer, care nu s-a putut lua de ruşi la 1828[3].

»P. 103-4.

[2] I se pare scriitoareixă ar zice (după: *gucken!)* „kukly, kuldy (regardez, regardez

[3] P. 110—25.

IX
CĂLĂTORI FRANCEZI DIN EPOCA RĂZBOIULUI CRIMEIF

iul Crimeii atrase deodată atenţia tuturor asupra Principatelor.

iri personale despre ţerile noastre le mai dădea Încă din 1846 Xavier er, cunoscătorul Rusiei, al terilor scandinave, al Germaniei, în călăto- „de la Rin la Nil" *(du Rhin au Nil),* în care atinge, cum spune mai de- bitlul, Tirolul, Ungaria şi „provinciile dunărene", pentru a trece apoi în Palestina şi Egipt.

nouă carte a cunoscutului autor despre drumul pe care 1-a făcut „de îăre la Caucaz" *(du Danube au Caucase, voyages et litterature,* 1854) cu-u sau fără critică, ştiri variate, dar mai ales culturale, din Wilkinson, louvenel, ca şi din Vaillant, din *Istoria românilor* apărută la Berlin în lui Kogălniceanu, din *Istoria imperiului otoman* a lui Hammer, din cu- roşură a emigraţilor români la Paris (Ghainoi, anagrama numelui lui hica). A cunoscut şi poezia noastră populară, căci şi el era amator de lea produse spontanee ale sufletului mulţimilor, şi, cum vorbeşte de le noastre după versiunea germană a lui Schott, se ocupă de balade şi după culegerea lui Alecsandri, tradusă în limba franceză, şi după ver- engleză *{The doinaş,* Londra, Murray, 1854).

inx se vede şi de aici, începem a fi consideraţi şi din alt punct de vedere l amatorilor de senzaţii exotice, al fabricanţilor de poveşti „valahe" riva- cu imaginaţiile macabre ale unei Redcliffe ori ale chibzuitorilor folosu- ar putea aduce pentru industria apuseană noua navigaţie cu aburi nare şi deschiderea ca porturi france a Galaţilor şi Brăilei. Un astfel setător nu poate să rămîie, fireşte, nesimţitor nici el la aspiraţiile unei i, şi de aceea, aşa din fugă, cum ne-a văzut, Marmier, care ni cunoaşte irţi „martirologiul fără oprire şi fără odihnă", îşi rosteşte părerea că s ţeranului din Muntenia şi din Moldova sînt rezultatul neîncetatei si- supt care el s-a încovoiat; calităţile lui sînt inerente naturii lui, şi nu o îndoială că într-o zi, cu bogăţiile pămîntului lor, cu seva care dăinu-

este încă în sînul populaţiei lor, cu mai bune aşezăminte, aceste două ţ« se vor ridica din deplorabila lor înjosire"[1].

Appert, autorul unei călătorii în ambele principate la 1853 (*Voyage da] Ies Principautes danubiennes,* Maienţa, 1853), e un cunoscut filantrop, prim şi apreciat şi la curtea lui Ludovic-Filip şi care avuse legături cu tînărul R setti Roznovanu, de care vorbeşte în memoriile sale; el venea în ţerile noast cu un scop bine determinat, acela de a cunoaşte cum se prezintă regimul i chisorilor, gata fiind a da sfaturi celor rămaşi în urmă supt acest rapoi

Cartea o publică după ce amîndoi domnii, Barbu Ştirbei ca şi Grigo Ghica, îi scriseseră spre a-1 ruga să se întoarcă, nu numai pentru acea îmbun tăţire a regimului penitenciar, care a devenit o realitate în Moldova supt î grijirea lui Dodun des Perrieres, anume adus pentru aceasta, ci şi pentru nouă organizare a spitalelor şi a şcolilor. Dă la lumină notele sale în mome tul chiar [...] cînd „independenţa şi libertatea frumoaselor şi nobilelor voast Principate sînt ameninţate", pentru ca să arate „tuturor inimilor generoa blîndeţa moravurilor, aplecarea spre progresul civilizaţiei raţionale, iubir înfocată a patriei a paşnicilor, laborioşilor şi ascultătorilor" români[2]. O asti de naţie nu merită să fie cucerită. „A lua fără motiv legitim o ţară pentru eşti mai tare decît dînsa nu e o acţiune nobilă", şi ţarul se va convinge poa de aceasta, lăsînd Principatele autorităţii turceşti [...] Ar fi o crimă să se ti teze astfel „popoare aşa de inofensive, care nu cer nimic nimănuia, care deschid porturile liber la toate naţiile, care hrănesc cu produsele lor agricc populaţii străine de două ori mai numeroase ca dînşii înşişi, care sînt prin toare, cinstite şi loiale, faţă de toţi călătorii, care ţin cu credinţă îndatorir lor, care plătesc regulat tributul pe care Turcia are dreptul de a-1 cere... mi oane de ţerani viteji şi harnici, a căror blîndeţa de moravuri, simplicita •onestă, ca în vechile timpuri, limba, datina, iubirea firească a patriei îi fa vrednici de a-şi aparţinea şi de a nu cădea supt loviturile de sabie ale cazai lor"[3].

Paginile lui nu vor atinge politica, în care-i lipseşte experienţa, şi vor dominate de rezerva trebuitoare. Doritor de a cunoaşte şi Serbia, Appert i cepe cu această ţară, unde miniştrii nu ştiu franţuzeşte, dar au şefi de di zie cari au învăţat la Paris. Află cea mai bună primire din partea prinţul Trecînd Dunărea, întîmpină la Mehadia o lume de băi, în care sînt şi engle dar şi sîrbi, şi români. La Ada-cale, care începe a se ruina, casa, cu port

[1] Les vices du paysan de Valachie et de Moldavie sont le resultat de l'incessai situation sous laquelle ii a f lechi: ses qualites sont inherentes âsanature, etnuldoutequ jour, avec les richesses de leur terroir, avec la seve qui subsiste encore au sein de leur poj lation, avec de meilleures institutions ces deux pays ne se relevent de leur dâplorable ab; sement; p. 131.

[2] A tous les coeurs genereux la douceur des raoeurs, le penchant vers le progres de civilisation raisonnable, Pamour ardent de la patrie, de vos paisibles, laborieux et o issants sujets (p. 3).

[3] Des millions de braves et laborieux paysans, dont la douceur des moeurs, la sim cite honnete des anciens temps, la langue, Ies usages, l'amour naturel de la patrie rend dignes de s'appartenir et de ne pas tomber sous les coups de sabre des Cosaques; p. 5. I faţa e datată: Michelsberg, 27 iulie 1853.

a paşei se povîrneşte, garnizona „rătăcitoare" face impresia unor pri-
sau exilaţi. Trece pe la Rusciuc pentru ca să ajungă la Galaţi, unde
tă reconaandaţia imperială austriacă şi are sprijinul consulului austriac
i. Aici hirurgui statului-major şi al spitalelor e Gzihak, tînăr „ungur"
i studiat la Viena. închisoarea, cu prea mulţi preveniţi, cu dezertorul
pînă la îndobitocire, cu scindurile prinse de picior şi patul care închide
ce dorm unul lîngă altul, îi displace; a văzut şi temniţele subterane care
u odinioară. Spitalul civil e curat; pe lîngă dînsul este spitalul evreiesc
nilitar (la 500 de oameni, 18 bolnavi). „E rar să se afle o stare de sănă-
trupelor aşa de mulţămitoare." In cazărmi, unde se doarme pe rogo-
bună hrana, şi disciplina dulce. Este şi o şcoală de învăţămînt mutual
lui în Franţa, şi o şcoală publică, în localul ei. Mai e vorba de „grosul"
i, de corpul de pompieri, bun, cu muzică, de carantină, al carii director
jolonel.

i Tecuci află ca prefect un prieten, pe tînărul Ioan Sturza, a cărui moşie,
ata, îl interesează, cu ţiganii hoţi, necivilizabili, pe cari soţia proprieta--
a străduit să-i înveţe alt fel de a trăi. Se descrie şi cuviincioasa îngro-
eştinească a unei bătrîne ţigance, căreia o rudă-i aduce doi pui, o ramură
le' pîni şi de mere pentru calea cea lungă. Pentru tineretul ţigănesc stă-
u înfiinţat un atelier de lăcătuşi, dulgheri şi carătaşi. Ar trebui ca
aceşti i care privesc pe boier ca pe „furnizorul obligat al hranei lor" să
fie de-cu începutul a-şi lăsa obiceiurile seculare, împroprietărindu-se cei
ce me-

ica oştire moldovenească n-are decît 1 323 de soldaţi (212 grenadiri,
anterie, 192 cavalerie, 70 artilerie, 25 muzica). Impresia pare a fi bună;
edea îndată aceea pe care i-a produs-o călătorului miliţia Terii Romî-
Manevrele-i plac, şi muzica o judecă bine.

treaga gospodărie de ţară a noastră e judecată inferioară. E multă pîr-
nu se ştie ce e gunoiarea. Appert crede că s-ar putea aduce colonii din
di cari emigrează în America. Oamenii de ţară, „loiali", „de moravuri
', s-ar învăţa şi ei. E păcat că nu se cheltuieşte nici o trudă pentru a-i
în acelaşi timp cînd numai asupra lor cade povara birurilor. Se dă vina
amorţeli tot pe Rusia. Dar localnicii au şi ei o parte de răspundere.
venii bogaţi — şi voi spune tot ce gîndesc, pentru că am putut să-i
z şi să-i iubesc —, au şi ei marele neajuns de a-şi trimite copiii, prea
ncă, să studieze sau mai curînd să se piardă în acele strălucitoare
e. Viena, Parisul, Berlinul, Londra numără o mulţime dintre ei, cari
uşuratec *(frivolement),* cu lux, fără rînduială, fără a se instrui; fac da-
ontractează obişnuinţi rele, ruinează sănătatea lor şi se întorc în Mol-
J defecte şi fără o singură calitate, din cele dintîi ale noastre oraşe,
ie. Tineretul moldovenesc are inimă bună, e mărinimos, milos, iubi-
inteligent, dar puţin harnic la studii. A cheltui mult, a străluci la
la baluri, în societăţi, a vorbi de bogăţia sa, de galbenii săi, a
ieste măsură capitala moldovenească, a fi neprevăzător, a merge tot-
în trăsură, a avea haine la modă, cai, ţiitoare, masă bună, iată ce alcă-
bucuriile şi îndeletnicirea de căpetenie a acestor nobili."

tuşi s-ar putea face din Moldova „unul din statele cele mai înflo-
', şi aceasta în scurtă vreme, dacă „moldovenii din cele dintîi familii

ar fi întrebuinţaţi în ţară a face drumuri, oţele, poşte convenabile", dacă < consimţi să plătească şi ei dările alături cu altă lume, „dacă ar da pilda rîndi ielii, economiei şi a bunelor moravuri". Căci azi ţara este „ca o bună hrăn toare *(nourrice),* bine constituită, dar de care abuzează copiii ei. Ea dă făi încetare şi nimeni nu vrea să-i restituie nimic; nu e nici în ordinea lucrurilo nici în ordinea naturii"[1]. Şi mănăstirile ar trebui făcute să contribuie, cu *v* sfert din venituri, scutindu-se cu atîta sarcinile săracilor[2].

La Iaşi, chiar, călătorul caută întîi aceea ce-1 preocupă. Marele spiţa care se zideşte acum, e bine împărţit. La Sfîntul Spiridon, cu venit de 777 2J lei, erau în douăzeci şi una de odăi 195 bolnavi, în cîteva luni se adaugă ci: sprezece paturi (de toate, 196) şi 130 de bolnavi: planul e de a se ajunge şase sute de paturi, clădindu-se un nou corp pentru 124; deocamdată se pr zintă de şase ori mai mulţi bolnavi decît pot fi primiţi[3]. Sînt două mici spiţa militare, curate (224 de paturi) şi cel israelit (cu patruzeci de paturi), nu pr bine ţinute; la Golia se chinuiesc doisprezece nebuni. Dimitrie Paşcanu fa singur un spital de şaizeci de paturi.

în convorbirea cu domnul, Ghica-i pomeneşte de închisori, de spiţa de liberarea ţiganilor, de situaţia populaţiei evreieşti. E vorba şi de ferr pentru condamnaţi pe care cneazul sîrbesc a stabilit-o lîngă Belgrad. La Ocr vodă ar voi să introducă o reformă, pentru care găteşte planuri arhitectul fra cez Collin. în Iaşi chiar, a dat casa părintească şi 120 000 de franci pent a se face spitalul naşterilor[4].

închisorile-1 interesează foarte mult. Prefectul poliţiei îl duce la cea c minală, unde află 49 de întemniţaţi în lanţuri, cari dorm pe rogojini şi nu sî deloc îngrijiţi; preveniţii sînt mulţi; doi boieri stau aşezaţi deoparte; nun infirmeria, curată, îi place. Un copil de unsprezece ani e pentru a treia oa închis, şi Appert face ca el să fie trimes la o mănăstire. La *gros* e tot aşa rău ca şi la închisoarea prefecturii, unde stau preveniţii şi cîte doi ani. Coij siile au şi ele depozite mizerabile de acuzaţi. Călăul e un fost hoţ, Gavril I zaţul, care a făcut parte din banda lui Nicolae şi Gheorghe Musteaţă, Ion Ciolan şi lui Dimitrie David; are 60 de lei pe an, casă şi tain de o ocă pîne, o litră de carne de porc şi opt parale pentru rest, pe zi. Are datoria a întreba, la execuţii, pe cel ce are să moară, dacă nu voieşte a-i lua loci

Cu privire la şcoli, propagatorului învăţămîntului mutual i se pare „nu sînt multe teri în Europa în care instrucţia să fie aşa de puţin răsp •dită ca în Moldova"[6]. Totuşi, după ştiri date oficial, el poate înfăţişa ac tablou: „Gimnaziul" din Iaşi, în care şcoala mai veche de la Trei Ierarhi unit cu Academia Mihăileană (fuseseră spitale supt ruşi), are 14 profesor 300 de şcolari (venitul e de 72 093 de lei), patru şcoli de mahalale în acel

'P. 41.

[2] Se dă şi un raport statistic al domnului.

[a] Urmează o statistică exactă. La Sf. Spiridon erau: un medic şef, un hirurg, doi *i* tori, un farmacist. în mahalale sînt şase medici ai săracilor, plătiţi 5 548 de lei, cu far cie gratuită. Sînt şi moaşe de cartier (leafă 3 000 de lei).

[4] Consulul francez de Botmillian îi dă notiţe despre instituţiile filantropice; p. şi urm.

*P. 48 şi urm.

• P. 59.

ni 3 profesori, un suplinitor şi 168 de elevi (lefile: 13 000 de lei), şcoala e din capitală cu 4 profesori, 4 suplinitori şi 146 de eleve, din care 44 e[1] (lefi: 17 500 la definitivi, 7 400 la ceilalţi; internatul costă pe stat > alţii). Şcoala militară numără 50 de elevi. Armenii au şcoală deosebită, se' uită seminariul.

coala de arte şi meserii atrage îndeosebi atenţia cercetătorului. Cu 65 *vi,* trimeşi de oraşe pentru patru ani şi un al cincilea pentru practică, ea cţ'ii pentru strungărie, tîmplărie, dulgherie, fierărie, lăcătuşerie, dogăpiţerie, zugrăveală de trăsuri. E dată în întreprindere spătarului Gheoriliman, cu o subvenţie de 1 000 de galbeni pe an (aiurea 36 500 de lei). 1847 şcoala a dat 20 de măiestri, şi în acest semestru se mai aşteaptă ;i şi cinci[2].

ensioanele private sînt, la Iaşi, în număr de cîte şase băieţi şi tot atîtea slevele fiind 92 şi elevii 104.

entru judeţe cu cîte o singură şcoală de băieţi şi un singur profesor, se ează această situaţie: Dorohoi 33 de elevi, Botoşani 40, Roman 51 (aiu-0), Bacău 20 (aiurea 100), Piatra 31, Folticeni 36, Vaslui 47, Bîrlad 21, i 37 (aiurea 47), Focşani 22, Galaţi 45. Pe lîngă aceste aşezăminte puie adauge, în toate 17 pensioane cu 200 de elevi şi eleve[3].

e la Iaşi, cu populaţia-i pe jumătate evreiască, cu numeroasele-i biseintre care unele „bogat împodobite şi avînd foarte interesante picturi , şi cu grădina de la Socola, unde Minai Sturza voise a-şi face şi palat[4], t trece la provincie. Şi aici se gîndeşte întîi la închisori şi la spitale, pe ! află: la Roman (din 1787; 40 paturi; venit 180 639 lei), la Botoşani !38; 40 paturi; venit 24 700), la Bîrlad (din 1838; 24 paturi; venit 10 000), aţi (din 1840; 40 paturi; venit 57 600, se adauge spitalul militar şi se), la Focşani (din 1843; 24 paturi; venit 17 549), la Ocna (în zidire: 26 366), la Neamţ (al călugărilor), pe cînd alte oraşe au numai medic 18 lei leafă (cei de spital mai iau 3 000)[5]. La Roman se constată buna are a spitalului, închis pentru moment, la Bacău metoda aproape alilocă din şcoală şi situaţia evreilor, care nu pot să-şi facă o nouă sinagogă proape de biserică — aici locuieşte la un Aslan, al cărui fiu învaţă la —, la Ocna se descrie exploatarea minelor de sare, din fundul cărora i primitivă cu cai scoate, înaintea lui Collin, şase nenorociţi, cu totul ;i; în adînc osîndiţii au făcut un paraclis al Maicii Domnului[6]. La Tecuci a numai de închisoare şi şcoală.

;ecînd graniţa dintre cele două Principate, Appert merge drept la Bucu-1 cîştigă „măreţia palatelor, bisericilor, parcului, plimbărilor acestui

durea se dau cifrele: 200 externe, 50 interne. în program şi desemn, flori,peisagiu, mînă, franceză în clasele de sus. Sînt cinci ani de studii. Aici se înseamnă şase prooună profesoare şi două ajutoare (p. 76—7). >. 73—4 — Venitul şcolilor e cel a trei moşii, plus 200 000 de lei din taxa de 10%

'rofesorii au 4 000 de lei, suplinitorii 1 000.

'lusieurs eglises richement ornees et ayant de fort intâressantes peintures anciennes Cf. p. 45. '. 57. '. 85—8.

oraş atît de interesant şi plin de nobile amintiri istorice"[1]. Mitropolia mai *t* e „extrem de interesantă". E bine primit de redactorul foii franceze, *Jour de Bucarest,* de profesorul Monty, de vechiul său prieten Gervais şi chiari Lorrain, consulul austriac. Se laudă şi de întîmpinarea lui Ghica Vodă, ac] întors în viaţa privată, de a ministrului de finanţe, frate al domnului în fu) ţii, şi de a lui Ştirbei Vodă, însuşi, decît care „e cu neputinţă să aibă cim mai multe graţii *(plus de grâces)* şi bunătate". Prefectul poliţiei, ginere al d(nului, apoi Scarlat Ghica, colonelul Voinescu şi Petrachi Poienaru-i sînt c pentru a-l întovărăşi, precum în Moldova fusese condus de preşedintele de bunal Mihai Cerchez, de colonelul Fotea şi de doctorul Russ.

In ce priveşte închisorile, se fac obişnuitele calcule şi observaţii (prea lui prevenţie: şi doi ani pentru un an de osîndă). Nu se găseşte nici un sol închis, şi de mulţi ani nici unul n-a săvîrşit o faptă gravă. Ca spitale, cel m tar e îngrijit, şi călătorul vede tineri care-şi fac practica acolo. Două spi1 civile se arată bune, ca şi maternitatea, cu o şcoală de moaşe. „în general s tot aşa de bune ca şi acelea, analoage, ale unui mare număr de oraşe din C mania şi desigur mult mai bune decît cea mai mare parte din spitalele Un riei şi ale bogatului oraş Hamburg."[2] A cercetat apoi Pantelimonul şi casa nebuni (cu 51 de bolnavi), în stare rea, care se promite a fi schimbate.

La şcolile bucureştene elevii sînt curaţi. Cele lancasteriene, — aproi exacte — primare, au patru clase (în a doua: Biblia, catehism, aritmeti în a treia: cetire, religie şi morală, istorie sacră, fracţiuni, greutăţi, geogra fizică, gramatică; în a patra: „Amicul tinerimii", geometrie, geografie p tică, gramatică). „Umanioarele" au opt clase[3]. Şcoala superioară cuprin o facultate de drept, cu cursul de trei ani (se predau: dreptul roman, drep civil românesc în anul întîi, dreptul civil roman, contracte, succesiuni, dona testamente în anul al doilea, ca şi, apoi, „dreptul judiciar": tribunale şi cu procedură civilă, precum şi drept penal; dreptul comercial şi administrai economia politică, istoria dreptului în al treilea) şi o facultate de matemat cu cursul de patru ani (se predau în anul întîi: trigonometria, mineraloj rezistenţa materialelor, topografia şi peisagiul, geometria descriptivă; î: treilea perspectiva, umbrele, compoziţia arhitectonică, iar, vara, plan' operaţii de poduri şi şosele; în al patrulea: hărţi, planuri etc). Doamna ocupă de a crea o bună şcoală de fete. Poenaru declară că se gîndeşte la curs normal de preparaţie a profesorilor*. Pensionatele lui Monty şi Mitilii se împărtăşesc de laude[5].

Foarte călduros se vorbeşte de armată. Garnizoana, de 400 de oam< e compusă din soldaţi „perfect echipaţi, hrăniţi şi bine administraţi". „Ace tă trupă", scrie el, „e tot aşa de frumoasă ca aceea a celor mai mari sta

[1] J'aurais â parler de la magnificence des palais, des eglises, du parc, des promena de cette viile si interessante et si remplie de nobles souvenirs historiques (p. **120)^**

[a] Gâne>alement aussi bien que ceux analogues d'un grand nombre de villes de *VA* magne et certainement beaucoup mieux que la plupart des hopitaux de la Hongrie el la riche viile de Hambourg (p. 98). Pentru Spitalul Brâncovenesc, cu 150 de paturi, conspect, p. 109 şi urm.

[3] Sînt 25 de profesori. La şcolile „semblables â celle-ci" peste 2 500 de şcolari. «P. 108-9.

[6] P. 98. Gf. Iorga, *Viaţa şi domnia lui Ştirbei-Vodă,* ed. Vălenii de Munte.

[6] Gette troupe est aussi belle que celle des plus grands fitats (p. 93).

nie de tineri instruiţi devotîndu-se carierei militare e ataşată acesîent, şi purtarea lor, ca şi înaintarea lor intelectuală nu lasă nimic " La cazărmi constată „o orînduială perfectă, o mare curăţenie şi iri si zdraveni" *(forts et robustes)*[1]. Infanteria, „deşi alcătuită din soite tineri, e vrednică să rivalizeze cu acelea ale Prusiei şi Austriei"[2], at de domn, la care prînzeşte, să cerceteze ocnele, călătorul se infor-j şcoli (umanioare şi la Craiova), precum şi de închisori (Telega, Giur-*o'v, Răteşti, Ostrov, cu cifre precise). La Ploieşti, prefectul tînăr, seu, îi arată temniţa şi spitalul, la Snagov află pe osîndiţi putrezind umezeală, neîngrijiţi la boli, de mor pe cale, zăcînd pe zdrenţe şi ro-ră a se dezbrăca vreodată; patru, cinci călugări rătăcesc fără rost, în acum în reparaţie[3], care posedă un venit de 10 000 de galbeni. La se va relua şcoala primară, închisă din cauza turcilor. La Ocna, unde ratorul T. Pencovici e un om milos, se descriu galeriile, care dau 200 ani sau 500 de ocă pe zi pentru fiecare lucrător: galeria „Florescu", stînjeni, „Ştirbei", de 45, „Cantacuzino", de 35, .,Vilarâ", de 65; „Bile 80.

vorba ca Appert să se întoarcă la laşi, pentru a da sfaturi speciale i. împrejurările au făcut însă că el s-a oprit la această călătorie. Am lativul folos ce a ieşit dintr-însa.

ăţatul francez Boucher de Perthes, călătorind la Constantinopol, n călătoria lui pe Dunăre şi părţi din malul nostru pe care le descrie, ele, în cartea sa *Voyage ă Constantinople par VItalie, la Sicile et la tour par la Mer Noire, la Roumelie, la Bulgarie, la Bessarabie russe, nces Danubiennes, la Hongrie, VAutriche et la Prusse, en mai, juin, août 1853* (Paris, 1855, 2 volume).

la capăt, în drumul său de întoarcere, el are pe vas o familie româboierul moldovean a adus, cu soţia sa, sviţeriană, o fetiţă neastîmpă-•e răspîndeşte viaţă şi zgomot. La Sulina se trece cu greu peste bara » ruşi; de-a lungul malului basarabean acoperit de trestii cazacii alearnela priveghiază. Se trece pe dinaintea Chiliei şi Ismailului, a Ţuicii, le ei, cinzeci şi şase la număr, ridieîndu-se dintre casele acoperite cu unele cu două rînduri. Vin apoi Isaccea, Cartalul. Se văd răspîndite Io gorganele: unul din ele, după spusa locuitorilor, cuprindea un om ■u o femeie pe piept şi o monedă de aur. La Reni se vorbea de mormîn-^ i

îărea de jos e străbătută de corăbii care merg spre Constantinopol ca 3desa, Varna, Silistra; negustori greci din capitala Turciei debarcă.

98.
ioique composee de trfts jeunes soldats, digne de rivaliser avec celles de la Prusse itriche (p. 98). Cf. p. 101; „remarquablement beau sous le raport de la tenue, de es soldats et de la precision des exercices". I se pare că „Ies sous officiers et sol-es expriment par des cris nationaux leur contentement de def iler devant un Fran-102). chisorile produc 20 000 de lei pe an. Statul dă 150 000, iar funcţionarilor, pe lună,

Pe un vas care duce la Viena boieri români şi un „prinţ", călătorul fra: cez ajunge la Brăila. Grănicerii români sint oameni zdraveni. Corăbii de-a noastre îi apar la Giurgiu, oraş cu o populaţie de 18 000. Intre tovarăşii de ca el enumera un moldovean cu ciubuc de iasomie, care merge la Paris după f şi soţia bolnavă, apoi un Gh. R.*, prieten al turcilor, care vorbeşte frânţi zeşte, deşi n-a fost niciodată în Franţa; un P.* din Galaţi, negustor sau boi'e cu fiu crescut la Paris. Este şi un fabricant de postav din Moldova şi sviţ rianul Schwitz, director de şcoală în Bucureşti, care duce la Viena şi'la BQ lin doi fii la studii. Sînt pe corabie doisprezece boieri cari joacă în cărţi beau şampanie. Vreme nouă la tineri ca şi la bătrîni!

De aici se înaintează spre Zimnicea, spre Turnul, scris „Turschuk", sp Calafat ori, pentru învăţatul francez, „Kelefat", spre podul lui Traian şi C şova cu hanurile ei[1].

Puţine, sărace şi superficiale sînt observaţiile unui alt călător france J.D. de Bois-Robert, car«, în acelaşi timp al Războiului Crimeii, a străbaţi venind de la Constantinopol, o parte, o mică parte din teritoriul muntean întîi, de-a lungul, Dobrogea veche ca şi cea nouă *(Nil et Danube, souveni d'un touriste, Egypte, Turquie, Crimee, Provinces Danubiennes,* Paris, fără ai

Trece pe la Balcic, cu trei sute de case, pe la Cavarna, care fusese di trusă de ruşi în ultimul război, dar adunase din nou două sute de familii, r iale, greci şi turci, avînd în frunte un bulubaş supus aianului de la Balcic, aproape e micul golf, o *anse,* Caliacra („Callacria"). In jur tot sate sărace, d pentru turci se face mult grîu, închis în hambare; fîntîni bune mărgenesc c lea oştilor şi casele sînt cuviincioase. La Mangalia, în schimb, se văd stra largi, resturi de antice ziduri, de şanţuri, frînturi de coloane. Pe lîngă redu de la Zăgaz, „temelia *(assise)* adîncă a zidului, perpendicular cu ţermi arată vreo veche cetate", poate genoveză, adăugim. E o schele de grîu, un aga are supt el o mie de suflete, între care destui turci negustori.

Sate mai sărace duc prin Dobrogea propriu-zisă sau „Tartarie-Dobro tscha", pe calea sămănată cu puţuri. în sate bulgăreşti vede danţul la sunet unui instrument care i se năzare a fi însăşi romantica guzlă dalmatină; *bi* baţii fumează din lulele. O schiţă înfăţişează ţigani ale căror case de lut sî „mizerabile" şi locuitori murdari, în mare parte ţigani. Iată judecata vizit torului asupra localităţii care era menită să devie eleganta Constanţă rom nească: „Acest sat n-ar fi în Franţa decît cel mai murdar *(sordide)* din căt nele *(hameaux)* Bretaniei"[2]. Un canal pînă la Cernavoda ar ajuta mult ridicarea culturală a regiunii.

Pomenind de Sulina, cu 120 de case numai, care înainte de război avea garnizonă de 360—400 de turci, de Bois-Robert trece la Cernavodă însă în care abia mai dăinuiesc douăzeci de case, turci „mizerabili" fiind serv de bulgari încă mai păcătoşi. Departe la sud, Silistra are 20 000 de locuite în case de lemn[3].

[1]II, p. 318, 321 şi urm., 337, 357 şi urm., 370 şi urm., 377, 380 şi urm., 387 şi un 393 şi urm., 400 şi urm., 424, 429, 448, 451, 455.

[2]P. 317. Descrierea locurilor dobrogene începe de la p. 301.

»P. 323.

ncoace de Dunăre, ospitalitatea ţerănească întîmpină pe călător cu măsi prazi, pe cari el îi asamănă cu acei „poireaux de la Picardie" bine aţi lui. în deosebire de ce scriseseră unii din conaţionalii săi despre ori-i valoarea românilor, el preţuieşte pe aceşti daci ca de pe Coloana lui , amestecaţi cu colonizatorii romani. „La cel dintîi pas făcut în şesurile ie te simţi în ţară latină. Ţeranul vorbeşte latineşte, — latineşte de budacă vrei, dar în sfîrşit latineşte. Moldoveanul şi munteanul sînt roidecă fii ai marii familii latine... Ciudată ţara şi aceasta, ai carii locui-600 de leghi de Franţa, vorbesc o limbă care aminteşte urechii noastre grai *(patois)* al Languedocului, cari se intitulează ei înşii romani sau cari numesc ţara lor, «pămînt românesc», *Ţara Românească.* Urmare ată a acestei înrudiri de origine şi de limbă, Franţa e iubită aici ca o

apă cîteva note de istorie, [...] se descrie drumul prin Bărăganul plin male, unde englezii războiului au ridicat o fabrică pentru conserve ne de porc, unde surugiul mînă sălbatec prin locuri fără drum, între e pe care pasc bivoli şi mlaştinile dau friguri. La Bucureşti, cu 90 000 îitori şi trei sute de biserici, unde a auzit caraula strigînd *cine-i acolo* [zut pe negustorii de pepeni ucigaşi pentru soldaţii străini murind de [amestecă de toate, de la vizitiul vorbind franţuzeşte care-1 duce la un han patriarhal, la *dandiii* ce se primbla supt ochii boierului de modă Dîmboviţa are „apă dulce", naţia calităţi ca ale italianilor şi eleganţă lă, M-me Herbault vinde pălării şi Alexandre rochii, se pregăteşte odernizare o faţadă ca la Brives-la-Gaillarde ori la Carpentras. Dar la e boierul poate trimete să-i bată bucătarul de care nu e mulţămit. icut se desfac doar mahalalele şi, în centru, cîte o biserică, şi aceea prede arhitecţi austrieci, ca Sfîntul Gheorghe Nou, care şi-a pierdut „picarabescurile interioare"[2].
i ieşire harabaua scutură, şi printre sate cu fetele frumoase, dar văpire, la sunetul cobzei, joacă în cămăşi frumos cusute, se ajunge la Dule unde se ia drumul Apusului.

i greu s-ar putea găsi despre noi o lucrare mai lipsită de înţelegerea adea situaţiilor ca şi de preţuirea cuvenită a oamenilor decît aceea în care, i, Pigeory, arhitect al oraşului Paris, însărcinat cu o misiune ştiinţifică, are la urmele de zidiri ale cruciatelor[3], înfăţişează şi călătoria sa prin aia şi apoi la Galaţi, făcută în 1850: *Les Pilerins d'Orient, lettres artis-*

in premier pas fait dans les plaines valaques vous vous sentez en pays latin, san parle latin, latin... de cuisine, si vous voulez, mais enfin c'est du latin. Le *i* et le Valaque sont Roumains, c'est-â dire fils de la grande familie latine... Sinays que celui-lâ dont les habitants, a six cents lieues de la France, parlent une ţui rappelle â notre oreille le doux patois du Languedoc et qui s'intitulent eux-romains ou roumains et qui nomment leur pays: une terre roumaine, Tsara Rouia. Suite ine vi table de cette parente d'origine et de langue, la France est ici omme une sceur (p. 325). [3]. 327-33.
ja Damasc a cunoscut pe desemnatorul şi descriitorul peisagiilor noastre, Dousjezat acolo din 1844 şi pregătind un album despre cruciate (p. 10—11).

iiques et historiques sur un voyage dans Ies Provinces Danuliennes, la Turq la Syrie et la Palestine (din *Revue des Beaux Arts).*

Pe vasele navigaţiei austriece pe Dunăre, *Szechenyi* şi *Arbatt,* el aju ■de la Orşova la Giurgiu. Oraşul, de la care aştepta o civilizaţie de opus 1 bariei din Rusciuc, îl umple de indignare. „Ils nomment cela une viile... •chipuiţi-vă cel mai miserabil tîrg *(bourg)* al celei mai mizerabile din pro^ ciile noastre, şi veţi fi încă departe de adevăr. Inchipuiţi-vă o aglomeraţie *i* artă, fără rînduială, de colibe făcute de lemn, deschise oricui, şi cea mai ni parte aşezate *(disposâes)* ca prăvălii, asemenea cu tărăbile *(echoppes)* in < «e vînd cîrpele, *bric-ă-brac-nrile* şi hainele vechi în jurul halelor noastre a, suburbiile noastre."[1] Pe o căldură de treizeci şi cinci de grade, praful se ri(în nori. „Frumoasa căruţă", făgăduită de călăuzul viclean, e, de fapt, un *t bereau,* o simplă căruţă de ţară, un *panier â salade.* Se plăteşte, de dînsij de tovarăş, Ernest Claudet, pentru douăsprezece ceasuri doi galbeni, el cu douăzeci şi patru de franci. Iar acum trei, patru cai iuţi, „muşcînd păn tul cu picioarele lor de oţel şi făcînd să se învîrtă în valuri în jurul nostru 1 ful", pornesc pe „acel drum mare, adevărată icoană a obiceiurilor şi mora rilor locuitorilor terii", căci deschide deodată patru cărări. Dregătorul i in cale pentru plată îi pare mai rău decît un cerşitor, şi-i aruncă un ba primit recunoscător. „Ar fi fost în stare să se înhame la trăsura noastră, c aceasta mi-ar fi fost plăcut."

Trebuie ca drumeţii să doarmă în căruţă. Un grec, ieşind din circii unde se aude cîntec de vioară, asigură în limba franceză că a petrece aco noapte înseamnă boală de o săptămînă şi duce pe neaşteptaţii oaspeţi a la el, unde-i şi hrăneşte, dîndu-i în grija celor două femei frumoase.

Bucureştii au de la distanţă mare aspect, cu „grupele de acoperişuri - cuţite, căptuşite cu tinichea şi care, de departe, scînteie supt focurile aui <;a nişte discuri de argint", dar iată deocamdată doar „cîteva locuinţi rătî ici şi colo în cîmp". Cînd ajunge a cunoaşte bine capitala munteană, arh: tul împărtăşeşte convingerea celui care i-o prezintă, astfel: „aici dospim ii noroiul pe care-1 înghiţim în molecule vara"[2].

Cunoaşte pe consulul francez Huet, mult lăudat, pe cel prusian, Me foach, „tînăr şi excelent nobil, care uneşte cu manierele franceze acea afa tate, era să zic chiar acea bonomie germană care nu ia nimic spiritului ^,pare a cunoaşte Muntenia ca Prusia". Mănîncă la dînsul, cu vin de Rin şi cu şampanie. A văzut pe soţia fostului domn, Grigore Ghica, Mărioara gerli, pe comisarul Ahmed Efendi, curtenitor, vorbind franţuzeşte. Mai meră între cunoscuţii bucureşteni pe arhitectul Villacrose, pe librarul] pe un Gonduratu, pe d-rul Scarlat Greţulescu[3]. Francezii sînt bine prim se însoară uneori cu fete bogate, ca fostul consul Poujade cu „o prea boga prea plăcută princesă Ghica"[4]. Pentru a găsi urme de cruciaţi (!) în mu pleacă Pigeroy într-acolo cu Meusebach, care-1 va întovărăşi pînă la Bu •Ce află şi în aceste drumuri la ţară, cu caii răi ai poştei? „Numai barace

ip. 6.
[a]P. **13.**
?P. **10.**

* **Am** reprodus chipul d-nei Poujade în memoriul la Academie despre Iordachi C **piotul.**

inţi", „un popor cam îndeobşte fără ciorapi şi încălţăminte". Sau: e pămînt care au neruşinarea *(Vinsolence)* de a se chema sate, po->mn mîncate de cari, care se clatină pe rîuri ce sînt pe trei părţi us-emeile sînt urîte, bolnăvicioase *(souffreteuses)* şi păcătoase *(cheti-*iii, aproape goi, au burţi enorme.
împulung hanul e rău; se oferă doar „comestibile ucigaşe"; în schimb te un copil de holeră sau aşa ceva. Merge apoi la Curtea de Argeş, Ardisch", unde e primit bine de călugări, de episcop chiar şi de eco-i, în cele mai bune odăi şi cu adausul unui dejun îmbielşugat. Despre ădire a lui Neagoe, arhitectul oraşului Paris ştie spune doar atîta: >r grecească, unul din cele mai curioase specimene de arhitectură pe m remarcat în calea mea"[2].
zut Tîrgovişteа şi Buzăul, acesta cu „coloare locală": primire în fami-ionarilor cu dulceaţă şi cafea, cu ciubuc, cu masă în care i se oferă 'aveţi, icre, pui de tot felul, pepeni, apoi cafea şi vin[3], ici, singur, drumeţul merge spre Galaţi (August), care-i pare a da o ai „înapoiată" despre Moldova. „Casele din Galaţi, făcute din lemn, aşa de şubredă înfăţişare şi aşa de uscate de soare, încît ar ajunge, ioiesc, un pachet de chibrituri pentru a preface în cenuşă un cartier itrăzile sînt rău pavate, murdare, pe o căldură de 45 de grade. In liu-şi pierde vremea fostul colonel al gardei imperiale, de Chevrier, de Fresne, fiul unui consilier de stat.

que-Meleville, călător pe vremea Războiului Crimeii, vine, în oc-354, cu trenul prin Ungaria, ca să treacă apoi de la Pesta la Giurgiu. ta e un om care simte pentru noi. „Puind piciorul pe p ămîntul mu-ine el, „un francez intră la prieteni. Această calificaţie poate fi luată devărata ei întindere, căci mărturia tuturor celor cari au putut pre-itea de caracter a locuitorilor acestei teri e unanimă în a li păstra o ipatie... După pilda celor cari sufăr în tăcere, românul lasă să străape fără voie în veselia lui prefăcută un sentiment de dureroasă tris-szător în forţa lui morală şi fizică, cumpătat, înzestrat cu o mare 1 aşteaptă fără a cîrti sfîrşitul mizeriei şi robiei sale." El nu merită cat Rusiei ca polonul, şi bine a făcut reprezintantul Franciei la Vie-ueney, cînd li-a luat partea. Trebuie aici la Dunăre „un regat in-<" ca o barieră, folositoare şi Porţii[4].
orul â venit de la Giurgiu, unde află nemţi, cu negoţ, greci veniţi ne, de la Odesa pentru Viena, apoi la Bucureşti, cu ve stita căruţă ie care şi el o descrie. Capitala munteană, cu 130 000 de locuitori, îi igrămădire aşa de mare *(un amas si considerable)* de clopotniţe",

6-7.
chapelle grecque, l'un "des plus curieux specimens d'architecture que j'aie sur ma route (p. 33). 16-7.
smenesc şi polemicele prin foile din Paris pentru domnul indigen (Gănescu, în)ri pentru cel străin. Se citează şi corespondenţa din *le Constitui ionel* de la 3 iu-

'încît nu poate deosebi monumentele-i principale. Pe locul caselor arse acu doisprezece ani murdării rupte de cîni se îngrămădesc pe maidane, curaţi numai astfel. Străzile, aproape fără poliţie, sînt „de o necurăţenie de ned - scris"; iarna poţi merge numai cu birjile, scumpe; vara, te îneacă praful ir nat de vînt. Afară de şosea, plină de călești cu vizitii în livrea, primblări] grădinile se încep şi nu se isprăvesc.

Bisericile-i atrag atenţia. „Să intrăm acuma în una din multele biser din Bucureşti, a căror cifră e socotită la trei sute şi vom fi loviţi de luxul •decoraţie care-i împodobeşte interiorul. Aurul străluceşte pe fiecare ieşir ciubucelor *(moulures)* în lemn sau ipsos, cu care sînt încărcate zidurile şi pii; policandre cu grămada, mozaice, marmure, de toate colorile, perdele *(tures)* cu stele de argint, vase de flori dovedesc însemnătatea veniturilor rului prin risipa lor în lăcaşurile religioase. Totuşi zidurile sînt spoite *(b geonnes)* (să mi se ierte cuvîntul), cu chipuri *(portraits),* care fac puţină ono pictorilor lor; se poate zice chiar că multe dintre ele par să urmărească *(vis* ^grotescul." O apreciere ca multe altele.

Cunoaşte şi teatrele. Principalul e bun, cu decoruri „de main de maît deşi luminat cu ulei. Se dau numai opere italiene. în 1854—5 era o tru bună, cu o M-lle Gorbery, şi francezul crede că „publicul muntean duce p la fanatism iubirea pentru artă". In al doilea teatru, mai vechi, lumoa alea totuşi pentru „primul comic, d. Millot (Millo), care dă cu o exactitate ui toare caracterul artiştilor noştri de la Palais Royal. Repertoriul e mai m francez (se cetește mult în aceeaşi limbă), aplaudat ca nişte producţii in - gene, dar se joacă şi comedii, drame românești"[1], pe care vodă nu le-ar aju

Autorul ştie bine că boierimea noastră duce o viaţă neorînduită, că j pasionat cărţile şi consideră căsătoria ca un incident, dar crede că e numai fluenţă străină[2]. Saloanele sînt ca în Faubourg Saint-Germain, dar mobi au puţin gust: stofe de Lyon, porţelane de China şi de Sevres, oglinzi de Gobin, se văd mai rar, ca şi tablourile şi obiectele de artă. Fardul, roşul, „1 tilele de taffetas neagră de Anglia", aşa-numitul bouchon briile, sînt în Dar oamenii primitori vorbesc frumos franţuzeşte, „fără nici un accent'

Georges Lejean, geologul, geograful, etnograful, care era să prezii intr-o vastă lucrare, Turcia din Europa, a fost însărcinat de guvernul fran să facă, a doua zi după Războiul Crimeii, o explorație în Principate. O parte impresiile lui au fost publicate la 1858, în *Bulletin de la sociăe de geograp* din Paris[3].

>P. 15-7.

[S]P. 60-1.

[3] P. 99 şi urm. Gf. *ibid.*, p. 413 şi urm., note despre călătoria lui în Bulgaria cu sa de 25 000 de oameni în Balcani, cu centrul odată albanez, apoi grecizat de la Arn •Chioiu (700 de locuitori), „diminua par des immigrations nombreuses en Moldo-V «hie, ou Ies Grecs râussissent gâneralement comme agriculteurs et fermiers des boyar V. notiţa premergătoare: M. 5. Lejean, membre de la Commission Centrale, vient d'acc plir la mission dont ii avait âte charge par M. le ministre de l'Instruction Publique dan Provinces Danubiennes. II en rapporte de nombreux documents sur la geographie h rique et l'ethnologie du bassin du Danube Inîerieur. II a de plus râuni Ies elements d .grande carte de la Moldavie au 1 200 000, qu'il se propose de faire graver prochaineme

em două scrisori, una din Bucureşti, 11 iunie 1857, alta din Iaşi, la ist din acelaşi an, ambele către acel Desjardins care va face şi el o ca-prin Moldova, cîţiva ani mai tlrziu.
‚recut pe la Rusciuc, cu gîndul de a sta la Bucureşti o lună pentru a > acolo in Muntenegru şi în Albania[1]. La Iaşi, el consultă oameni ca şi Mihail Kogălniceanu[2] şi întrebuinţează pentru informaţia sa cărţi aSulzer, nouă ca ale lui Boue şi Viquesnel, documente mănăstireşti, B rare [•••]; inscripţii. Gîndul îi este mai ales să dea o nouă hartă a a din Viena fiind mediocră şi puind lingă Ialomiţa o Palodă. A lui „foarte defectuoasă şi veche". Cea a statului major austriac, întrebuin-le principatul muntean, nu se întinde şi asupra Moldovei, care a refu-jinul ei de teamă să nu se ajungă pe această cale la o confirmare a ilor de graniţe. Rămîne deci, pentru acest principat, a lui Filipescu-(1853), utilă, dar confuză şi neexactă, şi, pentru Basarabia de jos, a ilui Mornand (a găsit-o la Ministeriul de Război din Iaşi)[3], eresul său se întinde, natural, şi asupra populaţiei, observînd că Same greşit unguri şi în Muntenia şi socoate prea puţin pe cei din Mol-iruind Dobrogii prea mulţi slavi, în timp ce uită pe tătarii din această e, pe arabii de la Balcic, pe cazacii moldoveni şi dobrogeni, pe ger-in Dobrogea, pe grecii de către Varna, pe românii de pe malul drept rii de jos. *„Se dau ca bulgăreşti districtele Bazargic, Deli-Orman, Man-arna, Şumla, unde turcii sînt tn imensă majoritate."*[4] Se gîndeşte la o fie a Daciei şi a Mesiei vechi", la o geografie a Moldovei în evul mediu, pulung, una din „comunele moldo-valahe din evul mediu", el află, jcumente, „cele mai mari raporturi cu vechile comune franceze"[5], cuvînt, strînge ce poate asupra statisticei, administraţiei, instrucţiei limbii, literaturii, poeziei populare etc, rămînînd să redacteze la în Franţa.

reviendrai â Bucarest, oii je me reposerai un mois, pour repasser ensuite le Da-103.
s choses precieuses sur l'histoire et Ies antiquites.
croit que la topographie des Principautâs est bien connue: ii faut etre sur Ies p voir combien elle l'est peu... La carte de l'etat-major autrichien, qui est â peu inâe, sera une tres belle chose; elle est executee â frais communs par l'Autriche chie. La Moldavie, â laquelle l'Autriche avait fait la meme proposition, a refusâ ■aisons politiques; on craignait que l'etat-major imperial ne profitat de la circon-nr donner une sorte de consâcration aux empietements que Ies Autrichiens font î annee, le long des Carpathes sur le territoire des deux Principautes... [La carte est un] travail utile, administrativement, mais d'une execution confuse et ctitude topographique tres faible. M. Mornand, aussi ingenieur, a donnâ presque ie echelle une reduction de la carte d'assemblage de la nouvelle Moldavie (Bessa-i et du delta du Danube, qui fait pârtie de l'atlas de la dâlimitation de la Bessara-opie de cet atlas existe au Ministere de la Guerre ă Iassy, et j'en ai pris une
ii comprend une feuille d'assemblage et tirente [sic!] feuilles de detail, e; p. 107.
donne comme Bulgares Ies districts de Basardjik, du Deli-Orman, de Manga-irna, de Schoumla, ou Ies turcs sont en imense majorite. fais le plus de recherches que je puis sur Ies anciennes communes moldo-vala-oyen-âge; celle de Kimpu-Lungu (Ghampo-Longo) m'a fourni bien des choses, tt des cartes qui ont Ies plus grands rapports avec celles de nos vieilles commu-aises.

Cum „a vizitat vreo opt districte" *(une huitaine de districts),* el cred^ poate descrie „cîmpia ciudat alcătuită"[1], care e Muntenia. „Dacă s-ar pu vedea dintr-o privire, de sus, de pe Bucegi acest șes de aluviuni, unit ca L< bardia, n-ai crede cît sînt de adîncite văile lui, unde curg rîuri largi pe un mîlos. Cu totul alta e Moldova, țară foarte ondulată, cu puține platouri, l ţuri de munţi şi dealuri împădurite, văi destul de largi cu rîuri ce se reva totdeauna în primăvară."[2] El semnalează „canalele" în care se pierde Bistr: în dauna plutelor, schimbarea de albie a Oltului în punctul unde, lîngă Slati se făcuse podul, spre „desperarea inginerilor munteni, cari se apucă rarţ de asemenea lucrări"[3]. Moldova e o ţară foarte rodnică, agricultura fiind , mirabil dezvoltată", cum nu e cazul cu Muntenia, unde boierii nu socot, acei din Moldova, ca o onoare să stea la moșie, ci se îndeasă la Bucure lăsînd arendaşilor greci şi vătafilor grija moşiilor[4].

Se dau şi statistici, mai modeste ca la „scriitorii naţionali". Cifra ofici la Muntenia e de 2 500 000 de locuitori; Nicolae Şuţu socoate 1 462 105 Io itori în Moldova, cu 1 962 de sate, afară de Basarabia. Cum boieria se cap prin cinuri şi bani, din 835 de boieri de la 1835 iese 3 750 „vreo doisprez ani mai tîrziu".

Vorbind de hotarul basarabean, Lejean descrie satele bulgărești cu p regulat, bogate, curate, Bolgradul (8 000 de locuitori), cu primblări plăcu* Tobac, „un mic Bolgrad ca regularitate şi confortabil", domeniile statului, cele douăzeci şi două de sate ale cazacilor şi ruşilor; Troiţa Nicolaeva, „l dute anul trecut de domeniu, cu toate protestările comisarilor otoman Valul lui Traian, Delta, dată pe nedrept turcilor, căci Ştefan cel Mare îşi a"[1] Chilia în insula Letea, cu ciudate ruine, şi prefectul moldovean din Isrr păstra pînă în vremea aceasta curăţirea braţului Sulina[7]. [...] Merge pînă Cara-Orman, pe canalul Sf. Gheorghe, cu miile, exagerate, de vagabonzi la Sulina, care a trecut de la 839 de locuitori în „toată insula", cu șase ani urmă, la 5 000 cel puţin, numai pentru oraş, de mare viitor. Deocamdată Letea este o fabrică şi patru cîrciumi, la Ceatal încă una, la Sf. Gheorg

[1] Une plaine singulierement constituee.

[2] Si l'on pouvait voir d'un coup d'ceil, du hauţ du mont Butscheju, cette plaine d luvion unie comme la Lombardie, on ne se douterait pas de 1'encaissement de ses vall ou coulent de larges rivieres sur un lit vaseux. Tout autre est la Moldavie, pays tres dul6, avec peu de plateaux, des chaînes de montagnes et de collines boisees, des vall assez larges avec des rivieres qui debordent regulierement au printemps.

[3] Au grand desespoir des ingânieurs valaques, qui se mettent rarement en frais de t vaux de ce genre.

[4] La Moldavie est un pays d'une fertilite remarquable et l'agriculture y est admi blement developpee, tandis qu'elle est miserable en Valachie. Cela tient â ce que Ies boya moldaves vivent sur leurs terres et tiennent en honneur d'en diriger eux-memes l'exploi tion, tandis que ceux de Valachie semblent dedaigner l'agriculture et dâpensent leurs re nus â Bucarest, laissant l'administration de leurs terres â des fermiers grecs et â vatafs; p. 110.

[5] Avec de jolies promenades publiques.

[8] Vendus l'an dernier par le domaine malgr6 Ies protestations des commissaires ot mans. — Se opreşte tăierea ca supt ruşi, a papurei pentru coperişuri, în sud; p. 114

[7] L'ancienne Kilia d'Etienne-le-Grand etait bâtie dans l'île Leti, lâ oii l'on voit enc des ruines si curieuses,, et jusqu'â ce siecle le prefet moldave ou ispravnik d'Ismail et restâ en possession du curage de la Soulina.

ouăzeci de ferme şi fabrici"; „deosebite mănăstiri greceşti" au pe aici ii.

Ethnographie de la Turquie d'Europe[1] se repetă observaţiile asupra iei dobrogene şi se adauge, după statistica oficială „munteană" şi după ente diverse culese la Bucureşti", după altele din Iaşi, după Şuţu româneşte de Teodor Codrescu) şi Ionescu şi Ioranu, *Voyage agricole* Dobroudja* (Constantinopol, 1850) şi alte cifre. Lejean observă că ro-in sate au trecut pe la Vraţa ca să scape de regimul Regulamentului ', pe cînd alţii trec în părţile din Serbia golită de revoluţie şi 33 OOO rogea. Pentru Serbia ei sînt un mare dar, fiind „laborioşi, activi şi litiei decît sîrbii"[3]. La 1857 ajung a fi 39 728 în cercul Pojarevac, în Craina, 20 597 în Cerna, Rieca, 7 351 în cercul Ciupria, 996 în al riei sau în Podunavlia, de toţi 104 343, atunci clnd Muntenia are-)0 de locuitori şi Moldova, cu noua Basarabie, 1 605 000. In Bulgaria io 40 OOO[4]. Totalul, cu Macedonia, 7 600 000 (nu 14 000 000, cum zic liştii).

Macedonia, pentru care se întrebuinţează Thunmann cu notiţele lui ogie (în dialect 3 din 8 cuvinte latine, două din limbi moderne, 3 e) se deosebesc triburile bruţilor, masarachilor, builor, cambilor şi iilor.

jean încearcă şi istoria. Roma pare a ni fi infuzat puţin sînge[5], dacii at doar două sute de cuvinte. Gelte ar fi toroipan, cătană, luptă, ădînc lticul!). Trecutul roman e mort, cronica lui Huru a fost iscodită stîn-itru familia Boldur. E vorba şi de Dragoş, de Radu. Supt Alexandru erau, acum, ţiganii, urmaşi ai siginilor, şi iată că apar lăutarii bucureş-la 1857, Vlad şi Ochi Albi. Se semnalează gonirea „acum patru ani" a din Sulina, în folosul grecilor[6].

descriere a unei călătorii la noi şi în preajma noastră se poate considera din romanul autobiografic al lui AngePecmeja, *Rosalie*[1]. Scrisă laBucu-. octombre, 1856, cărticica, naivă, dar pe alocuri înduioşătoare prin sin-a ei, cuprinde cîteva rînduri despre Orşova[8], dar şi larga înfăţişare a ui, unde a stat multă vreme, lăsîndu-şi în cimitirul de acolo prietena, acolo şi româneşte, cîte un *„tchimaifatch* valaque"[9]. Pe copertă anunţă *sur la Valachie* şi o farsă în numele eroului căreia, prinţul Flambes-■e a fi o amintire a aristocraţiei noastre mîndră de titluri meritate şi iţin meritate.

în *Petermanns E' rgănzungshefte*, 1861, franţuzeşte şi nemţeşte, ti Bulgarie beaucoup de paysans valaques se sont etablis dans Ies environs de pour echapper au quasi-servage etabli par le „reglement organique". iborieux, actifs et plus pratiques que Ies Serbes.

uant aux colons de Bulgarie, nous n'avons pu risquer qu'un chiffre hypothetique tout cas plut6t superieur qu'inferieur. ome paraît leur avoir peu infuse son sang.

• 9—14.

osalie, nouvelle par Ange Pechmeja (exulibus exul). Paris 1870.

• 159.

221.

în lucrările pe care, în epoca renașterii noastre politice, francezii d vremea celui de-al doilea imperiu le-au consacrat cauzei noastre naţional una a rămas cu totul necunoscută cercetărilor mai noi.

Și totuși autorul ei, Thibault Lefebvre, era un om de notorietate în Pari fiind advocat la Curtea de Casaţie și la Consiliul de stat, membru al un Academii de provincie, la Blois, al unei societăţi culturale, din Berri, și acelei de economie politică din Paris chiar; el are solide cunoştinţe de d'rei și va ști să culeagă din Vattel și de aiurea tot ceea ce trebuie pentru a lumii drepturile românești. Citaţii potrivite, ca aceea din Tacit, arată pe omul vd sat în antichitatea clasică. A avut grijă să caute izvoarele privitoare la trec tul nostru: Peyssonnel, Regnault, Vaillant *(Autonomie politique de la Ro manie),* P. Bataillard *(Les principautes de Moldavie et de Valachie deva le Congres),* Carra, lucrările alor noștri: Boierescu *(La Roumanie apres trăite de Paris),* Grigore Gănescu, „elegant şi ingenios scriitor munteai *(Diplomatic et nationalite)*, „contesa Sturdza" *(Regime actuel des Principa ies Danubiennes),* advocatul bucureștean Gh. Mano, comentator al codul de comerţ francez ş.a.

Dacă a venit la Dunăre, acest jurist urma unei invitaţii a societăţii < economie politică, faţă de care avea să arate rezultatul studiilor sale. întî ediţie a scrierii, apărută în 1858, *La Valachie au point de vue economique diplomatique,* întîmpină cea mai bună primire la Academia de ştiinţe mora şi politice, unde însuși M. Chevalier, vestitul economist, se rosti asupra € Adăugind părerea sa, mai pe larg, Dupin l'aîne găsea prilejul să spuie că ţ iile noastre „au rămas latine prin amintiri, tradiţii în luptă, prin religie" Un erudit din Blois, Reber, dorea să se fi vorbit și mai mult despre acest el ment de legătură cu Franţa: „Este în opera onorabilului nostru corespondent lacună însemnată, și, după ce am cetit-o, regretăm mult că n-a stăruit m larg de cum a făcut-o, asupra obîrșiei latine a populaţiilor românești, asupr înrudirii ce este între dînsul și noi, că n-a crezut că trebuie să invoace sentimei tele de frăţie care unesc firește două naţii surori prin rasă, moravuri și limbă" și același, oprindu-se asupra „poporului viteaz și nenorocit", afirma simpat pe care „istoria lui, tradiţiile lui și tendinţele lui trebuie să le inspire naţiil< Apusului"[3]. Fără a mai vorbi de prețuirea elogioasă din partea marelui maestr al gazetăriei franceze de atunci, St. Marc Girardin el însuși.

Autorul a făcut în Muntenia, și numai acolo, două drumuri. Cel dintî: cum ni spune însuși, în ediţia de la 1857, la 1853 „pe vremea ocupaţiei ruseşt și în ajunul bătăliilor"; cel de al doilea, în 1856, „după pacificaţie și în timpt preocupaţiilor unei reorganizări capitale pentru ţară"[4]. Ici şi colo se pot culeg

[1] P. 189. Restees latincs par les traditions, le langage, la religion (p. 14, din ediţia 2-a, singura pe care o vom cita).

[2] II existe dans l'ouvrage de notre honorable correspondant une lacune important et, apres l'avoir Iu, nous regrettons vivement qu'il n'eut pas insiste plus, qu'il n'ait pas cr devcir invoquer les sentiments de fraternite qui unissent naturellement deux natiom seeurs par la race, les moeurs et la langue (p. 19).

[3] Un peuple brave et malheureux... La sympathie que son histoire, ses traditions € ses tendances doivent inspirer aux nations de l'Occident (p. 20).

[4] Pendant l'occupation russe et â la veille des batailles. II les a revues apres 1 paeification et pendant les preoccupations d'une reorganisation capitale pour la contre <p. 28).

te amănunte în ce priveşte călătoriile autorului. „Intre Severin şi Cer-
l departe de podul lui Traian", a găsit el însuşi un cap de Cesar încunu-
lauri[1]. Tot acolo, înaintea lui, ocnaşi lucrau la pavarea oraşului[2]. La
L a văzut depozitele de porumb ale armatorilor greci care înaintau
pe Dunăre, pînă acolo[3]. [...]

simţit şi el antipatia cu care lumea, ca şi soldaţii ei înşii, privea noul
pieîe neagră, copiat după al ruşilor[4].

frecventat saloanele în care se adunau fruntaşii fără demnitate ai
atului cu ofiţerii străini, ruşi, turci, de a căror tovărăşie la jocul de cărţi
eau onoraţi. Poate descrie astfel pe generalul Gorceacov, zdravăn
cei şaptezeci şi unul de ani ai lui: „palid la faţă, nalt şi sprinten
, liniştit ca înfăţişare şi ţinută, cu aparenţa blîndă şi demnă. Deşi
ii pe'care-i poartă totdeauna iau fizionomiei sale acel aier, ce nu
o defini, de trufie, de cutezanţă şi de tăioasă răceală care se zice aier
, privirea-i dreaptă, pasu-i hotărît, glasul destul de plin nu îngăduiau
dea la întîia vedere vrîsta cea adevărată"[5].

descrie dormind puţin, trezindu-se în zori, făcîndu-şi singur cores-
ţa. în casa de ţară a controlorului general al finanţelor a întîlnit pe-
ul Dannenberg, rezervat, blînd şi modest. Soldaţii lui, veterani ai răz-
f cu turcii, sînt disciplinaţi, dar rău ţinuţi de o intendenţă răpareţă T
ră pe dînşii, despoind şi ţara supusă; cîte unul din aceşti falnici luptă-
irmonea după hrană prin gunoaie, pe cînd altul cerşea la colţul străzii..

Lentul turcilor şi chiar al miliţienilor munteni e mai bun decît acesta-
a văzut peste 2 000 de care pe şesul Golentinei, ducînd ruşilor lemne,.
porumb[6].

convorbirile avute cu boierii, a putut asculta plîngerile lor resignat»
ire la întunecatul viitor al patriei şi naţiei: [...]

el a întrebuinţat poştalionul, „satanicul echipagiu", pe care-1 descrie
tîţia alţi călători cari i-au gustat înlesnirile[7]. A încercat poate şi dili-
are face drumul între Bucureşti şi Giurgiu, de o parte, şi de alta, între

'auteur de ces lignes a exhume entre Tourno-Severin et Tchernetz, non loin du
Trajan, une tete de Cesar Auguste, ceinte du laurier imperial, d'un bon styl&

'. 190.

'etais â Bucharest le jour ou Ies milliciens valaques 6trennaient cette coiffure,,
n juge par l'attitude embarrassee des soldats, la mauvaise humeur des officiers et
bets des passants, l'importation ne jouissait pas d'une immense popularite (p. 176).
[anieres polies, bienveillantes et simples... Un vieillard pale de visage, grand et svel-
'ps, calme d'attitude et de maintien, â l'apparence douce et digne. Quoique Ies lu-
i'il porte costamment enlevent ă sa physionomie ce je ne sais quoi de hautain, de-
de cassant qu'on appelle I'air martial, sa vue droite, son pas jeune, sa voix suffi-t
pleine ne permettaient pas de lui donner au premier abord son âge veritable (p.
■fi p. 176.
'ai vu la plaine de Kollentina couverte de plus de 2 000 chars qui conduisaient.
iu ble, du mais au magasin d'approvisionnement dont le commissariat russe s'etait
p. 208. es vehicules Ies plus incommodes, Ies plus brisants et Ies plus primitifs de
PEuro-
satanique equipage (p. 182—4).

Bucureşti şi Braşov. A cercetat magazinele de grîu de la Brăila şi de la Galaj ca şi rezervele de la Giurgiu, Islaz şi Calafat[1] pe cînd l-au uimit, în augu 1853, snopii de grîu părăsit de ţerani cari aşteaptă dijmuirea şi în novembr Recolta bogată a Munteniei robite i s-a înfăţişat cu depozitele imense, străzile pline de cară, cu samsarii alergînd în toate părţile[3]. Pe calea de la B zău la Brăila e silit a se opri la un han mizerabil, pe care-1 descrie, cu de-am nuntul, cu „duzina de sticle pline de rachiu de grîne, cu atîtea legături ceapă şi de ardei, cu grămada mare de pepeni, cu lungul şir al cutiilor de băc nie şi, în sfîrşit, cu şuncile şi muşchiul de porc spînzurat de tavan"; se capă acolo ouă, vin, păsări[4]. La Brăila se află „o temniţă mai asemenea cu o încl soare decît cu o odaie": i se dă un divan îmbrăcat cu cit şi o saltea de pai hrană nu se găseşte. Şi autorul descrie pe larg acest *Han Roşu* cu două rînd de odăi; *Hanul Manuc* din Bucureşti, „tipul caravan-seraiului turcesc, grajdurile dedesupt şi cu odăi goale pentru oaspeţi cari-şi aduc aşternuturil< e prezintat cu acest prilej. Pe lîngă Bucureşti, cari au oteluri şi restauram se mai află la Giurgiu ospătarii apusene ţinute de către un italian, un elveţi şi un german din Wiirtemberg[5]. Aiurea, autorul ni va povesti cum, sosit la Constantinopol la Brăila pe un vapor care întîrziase, era să petreacă noa tea afară, împreună cu episcopul de Nicopol, vicariul lui şi o femeie bolnav pentru că funcţionarul de la port nu voia să fie trezit de la un ceas înaint Note de istorie contemporană, prinse de la mărturii înşii ai evenimentele sînt sămănate în cele trei „studii" din care se compune cartea. De la el avem descriere a alegerii lui Vodă Bibescu, cu cei treizeci şi şapte de candidaţi, intervenţia, decisivă, a consulului rusesc[11] [...] Austria ne susţine deşi i s-a sp că Alexandru Ghica, pe care-1 află caimacam, căutase, în domnia lui, să sprijine pe această putere[7]. Se dă chiar ordinul marelui-vizir Reuf, d 5 novembre 1840, pentru ca acest domn să acorde satisfacţie consulului engle furios că nu i s-au prezintat obişnuitele felicitări cu prilejul zilei regine

[1] *P.* 189, 256-7. Cf. p. 330-2.
»P. 258.
[3] P. 262.
[4] J'y vis ea effet une douzaine de flacons pleins de rakiou d'eau-de-vie de grai de nombreux chapelets d'oignons et de poivre long, un gros tas de pasteques, une rang de boîtes d'âpiceries, enfin des jambons et des filets de porc dess6ch£s, pendus au plafo (p. 327).
*P. 328-9.
•P. 376-7.
'P. 121-2, 213.
[8] Lorsque le consul britannique, qui se trouve â Constantinople en ce moment, se arrive aux confins de la Valachie, vous enverrez â sa rencontre un officier de votre 6ti major, qui l'accompagnera jusqu'â Bucarest. Apres cela, on fixera un jour pour que Grand-Postelnick, le ministre des Gultes et des Finances et le boyard Aga se rendent **consulat** et y expriment leur regret de l'espece d'affront qui a etâ fait â la dignite cons laire, et qu'ils prient que l'expression de leur regret soit portâe â la connaissance du gouv< nement anglais. Apres que Ies ministres des Gultes et des Finances se seront retirâs, le Gran Postelnick et la boyard Aga resteront: ceux-ci feront des excuses au nom de Votre Alt se pour Ies procâdes des autoritâs locales dans l'affaire du protegă Asprea et pour Ies pi pos inconvenants qu'elle a tenus â cette oceasion envers le consul. Cela etant, y otre Altei donnera toute la satisfaction que Şa Hautesse a ordonnee, et elle aura soin d'eviter que pareils procedes aient lieu â l'avenir (p. 122—3) Cf. Iorga, *Relations anglo-roumaines,* Ia 1917.

>nsulului Billecocq [...] e expusă cu căldură[1], şi se reproduc instrucţiile, nstantinopol, ale ambasadorului Bourqueney pentru a se înceta pro- îdarnice. Se semnalează emigraţia din 1848 a 40 000 de familii muntene ria, Serbia şi Bulgaria[2]. E vorba şi de lupta cu călugării greci[3], izurile făcute, supt Bibescu Vodă, cu aprovizionarea zilnică a Bucureş-î aceeaşi domnie se cer fără drept ajutoare de la Pantelimon, de la idon, de la episcopia de Argeş, de la mănăstirile îndatorite să deie ie relevează şi acţiunea lui Vodă Ştirbei pentru ca darea dreptăţii să !ără luare de mită[6]. Se pomeneşte şi *baterea unei monede de bilon de* jare fu oprit de a o păstra în circulaţie[6].

iodată nu s-a dat de un străin o mai bună expunere a comerţului şi îi muntene decît aici, într-un „studiu" special. Se prezintă starea, agri- înapoiată, aşa **încît** nu se face export de făină (o singură moară cu aburi ;iu). Grîul se amestecă de speculatori, strioîndu-i-se valoarea în por- mai cinstiţi negustori sînt totuşi romanii[7]. Se descrie începutul de s forestieră[8]; se semnalează minele de cărbuni de la Comăneşti[9]. ă deosebitele speţe de oi (450 000 în singurul judeţ al Brăilei) etc. erea lui Thibault-Lefebvre e că agricultura nu poate merge fără in-care aduce un cîştig mai mare, aşa că s-ar ajunge acolo, încit străinii aşi, capitalişti, o minoritate, ar stăpîni majoritatea românilor, dedaţi)lugăriei[10]. Se arată încercările făcute: luminări de stearină la Foc- ltura viermilor de mătase (duzii plantaţi în Moldova de Mihai Vodă un grec aduce crescătoare din Lombardia). Se observă că, între naţii id materii prime, Principatele, devenind industriale, ar putea folosi nult[11].

iarte întinsă — unul din cele trei „studii" — se ocupă cu de-amănuntul, întîia oară în chip nepartenitor şi critic, cerînd preţuirea lucrurilor u indicaţia reformelor ce sînt a se introduce, de *finanţele muntene.* torul crede că baza lor e fixată prin învoiala ruso-turcă, din 1783, de care nici domnii, nici, mai curînd, Adunările nu pot să treacă. La i, capitaţia i se pare, ce e drept, nejustificabilă prin aceea că atinge ele şi încă scuteşte pe holtei, puind toată greutatea asupra celor cari ' familie — şi apără de plată boierimea şi clerul, care, acesta, de fapt,

'. 123 şi urm.
• [...] 194.
• 201 şi urm.
. 206-7.
■ 209-11.
e prince Stirbey a voulu mettre ce droit en pratique, et ii fit frapper quelques pife- llon qui furent parfaitement accueillies, mais on 1' obligea â Ies retirer de la circu- i>. 222.. 253 — 4, 257 — 8. „Ce ne sont point Ies moins honnetes."
■ 248 şi urm. (şi despre varietăţile de stejar: „styrgar", „kers", „godarou").
'• 244.
P. 266.
-iaPrincipaute,entoure« de nations riches en matieres premieres et denuees de ge- mercial, aurait prompteanent conquis le monopole d'immenses marches, si elle de- nanufacturifere; p. 160.

aduce aceeaşi viaţă şi poate realiza aceleaşi cîştiguri ca şi mirenii. E neadrri sibil iarăşi ca elementele nelibere să nu fie impuse. Oricum, ea n-ar putea j înlocuită prin dări ca aceea pe uşi şi fereşti, din Franţa, care n-ar corespund mentalităţii poporului.

Patentele lovesc comerţul fără să-1 cunoască. Vistieria nu se gîndeşte] nevoile economice ale terii, ci numai la îndestularea tezaurului. Adăugîndu-ţ taxele pe export, orice mişcare industrială serioasă devine imposibilă. A de sînt o sută de alţi industriaşi şi negustori în ţară decît micii detailişti majoritate cîrciumari şi băcani; o parte din aceia chiar sînt străini[1].

Se înşiră apoi venitul domeniilor statului, taxa mocanilor — făcîndu paralele între ei şi între cei cu *mesia* în Spania ori cu turmele din Elveţia Pirinei —, venitul paşapoartelor — care însă îndatoresc pe călător să mear la ţinta arătată în hîrtie[2].

Ca unul a cărui „inimă e simpatică acestor popoare"[3], el propune impo tul pe avere, pe case, pe turme, pe moşii, taxa de import, timbrul, dreptul moşteniri (cu deosebire pe cele imobiliare). Şi mai ales statul să nu mai adm arendaşi ai veniturilor sale, acei oameni cari din nimic fac o avere cu care sultă morala publică. „Ei întrec prin luxul palatelor lor sau prin eleganţa g: dinilor lor familiile cele mai venerate... Cel mai nenorocit din aceste rezulta e că oamenii îngrăşaţi prin viciile acestui sistem se bucură de consideraţie că de ajungerea lor la avere începe ridicarea lor in ranguri şi în funcţii"[4] aceste venituri se plăteşte tributul, se ia lista civilă, mai mică decît cîşti pe un an un bancher din Paris[3], ceva lefi şi pensii, întreţinerea celor 7 000 miliţieni, foarte răpede învăţaţi cu meşteşugul armelor[6], dar, după obice rusesc, prea deseori acoperiţi de lovituri —, carantinele, cu medici, slabi, i selele — abia 40—50 kilometri în tot principatul — şi podurile — la Călug reni, la Slatina, la Urziceni, „afară de cele din Bucureşti; unul de piatră, do de lemn"[7], străzile (la Bucureşti sînt pavate cu caldarîm străzile Mogoşoa Franceză, Poşta; sint pavagii şi la Craiova, la Brăila şi la Giurgiu).

Scopul de căpetenie — sau măcar unul din scopurile de căpetenie — fost însă, pentru advocatul francez, *lămurirea situaţiei de drept a Terii Rom neşti şi, prin aceasta, a amlnduror principatelor.*

[1] A part les petits detaillants, dont les quatre cinquiemes ve ent des liqueurs et epices, on ne compte pas cent industriels dans toute la Valachie; 1 quels industriels, on excepte les etrangers! (p. 161).

[2] P. 162 — 5. Combaterea taxelor pe cărţi de joc etc, şi a major ii drepturilor de mă, p. 375 şi urm.

[3] Les vceux que mon cceur, sympathique â ces peuples, forme pour le bonheur de i contrees; p. 171. Cf. recomandaţia lui de la pagina 167: „Nulle reforme ne reussira si c n'est en harmonie avec la tendance des esprits, le courant des idees et les regles de la p dence".

[4] Ils surpassent par le luxe de leurs palais et l'elegance de leurs jardins les familles plus venerees... Le plus funeste de ces resultats est que les hommes engraisses par les vi de ce systeme soient consideres et que de leur arrivee â la fortune date leur elevation a honneurs et aux emplois; p. 169.

[6] Inferieur aux

- Jjunt i euucauuu se ian avec une mervemeuse rapiuue; p. i/o.
'P. 189.

benefices d'un bon banquier parisien; p. 173.

ucrare foarte importantă, tot așa de solidă, pe cit de limpede, cuprinmă de puncte de vedere nouă, cu observații de un mare preț.
pînd cu cel mai depărtat trecut, scriitorul ii vede ca o mare operă de latinizare. Ceea ce s-a făcut prin cucerirea romană pe aceste maluri a fost „Italia nouă"[1]. Deși, după apariția barbarilor cuceritori, coloireau înecați supt valul mișcător al năvălitorilor"[2], ei — observație teresantă pentru această vreme — îi întovărășiau in expedițiile de iute de jur împrejur[3]. Totuși elementul latin s-a păstrat; el se vădește icum: o fizionomie care se deosebește în totul de tipurile mongole, ori slave ale națiilor înconjurătoare[4].

■ăsărirea românilor ca unități politice proprii, supt domni *(princes de „domnou", corruption du mot latin, „dominus"),* ei au state de o inîță desăvîrșită. „Ele erau tot așa de neatîrnate și tot așa de libere, Franța sau Anglia, membre desfăcute ca și Țara Românească din imman, erau la această vreme."[5] Poporul român era învestit de plenituveranității[6]. Tratate cu turcii — Thibault-Lefebvre, firește, crede în , dealtfel, nu fac decît să codifice într-o formă inventată bazele de ; relațiilor noastre cu Poarta — nu reprezintă, după doctrina dreptuaațional, o cedare de suveranitate, ci numai o scădere de prestigiu, rturisirea de slăbiciune, o acceptare de protecție. Ele nu sînt „acte de are, nici tratate de supunere"[7]. „Poziția Terii Românești", explică el comparație nouă, care n-a fost relevată de nimeni, „este absolut cum a fost în evul mediu și pînă la sfîrșitul ultimului veac regatul de i față de Papă[8]". Și s-a gîndit oare cineva să considere pe acest rege ca rinț neindependent?

La Chiuciuc-Cainargi se căpăta dreptul de *reprezintație* în favoarea noastre, iar convenția explicativă din 1779 prefăcea „reprezintația" *venție.* La 1781 consulii ruseşti erau autorizați să *controleze* adminislomnilor. Pacea din București, recunoscînd existența „capitulațiilor" Poartă, „suzerana Principatelor", adăugia că Rusia, „e *garanta* pros-i lor". Convenția de la Acherman preface garanția în *protecție* și periilor să se amestece în scoaterea domnilor „vinovați" [...] trebuie în loc? Protecția colectivă a Puterilor ar aduce ciocniri; ajunge a lor. Să se păstreze Porții numai ce i se cuvine după „capitulații", s ca mai sus. Nici n-ar putea pretinde mai mult, ca una care juca rolul

Ine autre Italie; p. 30.
Îs semblaient comme submerges sous le flot mobile des envahisseurs; p. 31.
f •: Les descendants des anciens colons italiens, meles aux barbares, marcherent au Iu monde civilise.
)n constate, aisement en Valachie et en Moldavie la presence pr6dominante de l'eletin... Une physionomie tranchee sur les types mongols, grecs ou slaves des nations aantes; p 32.
Mes etaient aussi independantes et aussi libres que la France ou l'Angleterre, 8 dâtaches comme elle de l'Bmpire roman, l'etaient â cette epoque; p. 33.
->e peuple roumain etait investi de la plenitude de la souverainetâ; p. 33.
Ji des actes d'incorporation, ni des traites de soumission; p. 44.
sa position est absolument la mame qu'etait au moyen-âge et que fut jusqu'â la aernier siecle le royaume de Naples â l'egard du Pape; p. 48.

cel din urmă la Bucureşti, unde n-avea măcar un reprezintant[1]. UlUmeie încercări de a asimila Principatele cu provinciile Imperiului otoman sînt pe atît de neîndreptăţite, pe cît au fost de zădarnice[...] „Greaţiunea de state independente Intrepuse intre Imperiul otoman slăbit şi opera de prefacere care se îndeplineşte în el şi între vecinii săi prea puternici va avea poate înlesnirea de a face să fie de acum înainte nefolositor sprijinul străinului." Aceste state ar creşte necontenit ca putere, şi cu aceasta şi siguranţa împărăţiei turceşti[2].

Puterile creştine vor trebui să ţie samă că au a face tot cu creştini şi cu un popor care, dezvoltîndu-se aşa de răpede, dă cele mai bune speranţe de viitor. Căci „care popor ar fi făcut în douăzeci şi cinci de ani mai mult şi mai bine decit acest popor mic, împiedecat de greutăţile unei situaţii politice de nedescurcat şi sărăcit de războaie, de năvăliri, de tulburări, de intrigi, de schimbările de cîrmuire?"[3]

Cum trebuie să cada protecţia religioasă acordată de Austria catolicilor din Principate, aşa trebuie să se părăsească de toţi apusenii drepturile ce rezultă din capitulaţii. Dacă Ţara Românească are judecători adesea nedrepţi, legile sînt cele franceze. „Principatul a adoptat legile, principiile, tendinţile Occidentului, el poate să reclame într-o oarecare măsură beneficiile pe care membrii familiei occidentale şi le acordă între sine."[4] Cu atît mai mult, cu cît sultanul s-a îndatorit numai abuziv şi pentru Principate, unde n-avea căderea să o facă. „Tot aşa de puţin e îndrituit suveranul din Constantinopol a stipula pentru domnul din Bucureşti cum era odinioară Papa din Roma să trateze pentru regele Neapolei, cînd acesta era vasalul său."[5] Căci, mai la urma urmei, e nedrept ca „principatul să aibă toate aparenţele şi toate sarcinile suveranităţii fără să aibă realitatea şi avantagiile"[6].

Şi atunci Rusia-şi va căuta un alt cîmp de activitate în Asia, unde se va putea prezintă ca mandatara Europei întregi. Autorul încheie cu o privire plină de speranţe asupra operei ce s-ar putea face de puterile civilizate în această lume unde o mare şi frumoasă misiune le aşteaptă: „Dacă această presupunere s-ar îndeplini in curînd, oamenii de vrista mea ar asista la o privelişte măreaţă. Ei ar vedea Franţa in Africa, Anglia în India şi Oceania, Rusia în Asia Centrală, emigraţii noştri în cele două Americi, ducînd în ace-

"" [1] De toutes Ies nations europeennes, celle qui avait le moins d'influence en Valachie etait la nation suzeraine (p. 118).

[2] La creation d'fitats independants interposes entre 1'Bmpire ottoman affaibli par le travail de transformation qui s'opere en lui et ses voisins trop puissants aura peut-etre l'avantage de rendre inutile a l'avenir 1'a.ide de l'etranger (p. 392). Cf. p. 392 — 5; D'une bien autre consequence seraient Ies interets et Ies droits des individualites nationales creees en temps opportun. Au lieu de s'aîîaiblir en vieillissant, elles grandiraient en force et en puissance â mesure que s'accumuleraient Ies annees (p. 390).

[3] Quel peuple aurait fait en vingt-cinq ans plus et mieux que ce petit peuple entrave par Ies difficultes d'une situation politique inextricable et desole par Ies guerres, Ies invasions. Ies troubles, Ies intrigues, Ies mutations des gouvernements? (p. 390).

[4] La principaute a adopte Ies lois, Ies principes, Ies tendances de l'Occident; elle peut reclamer dans une certaine mesure Ies benefices que Ies membres de la familie occidentale s'accordent entre eux (p. 107) — El doreşte şi o şcoală de drept (p. 380).

[8] II n'appartient pas plus au Souverain de Constantinople de stipuler pour le prince de Bucarest qu'il n'etait permis autrefois au Pape de Rome de traiter pour le roi de Na' ples, quand celui-ci etait son vassal; p. 108.

[6] Avânt le trăite de Paris, la principaute avait toutes Ies apparences et toutes leS charges de la souverainete sans en avoir la realite et Ies avantages; p. 110.

> făclia civilizatoare, şi pămîntul luminîndu-se de zori pretutindeni ,oare şi asemenea pretutindeni"[1].

trimesul societăţii de economie politică din Paris îl preocupă în rîndul turile franceze în principatul muntean, şi, fără a li consacra un capitol , din opera lui, în atîtea locuri el constată fapte şi dă îndemnuri. A le împreună înseamnă a creşte cunoştinţile asupra relaţiilor franco-ro-3 la jumătatea veacului trecut.

re francezii veniţi în Muntenia erau destui — îi cunoaştem şi din scri- Billecocq — cari compromiteau naţia lor prin fapte de aventurier delicte penale. Ni se vorbeşte aici de unul care a izbutit să escrocheze 10 de franci, strecurîndu-se prin deosebitele legislaţii obişnuite in acest de alţi doi cari fabricau monedă falsă — unul care a fost executat în altul care căpăta graţia domnului din Bucureşti —, de d-na Dash mită —, care, măritată acasă, trece la ortodoxie şi se mărită cu bei- Grigore Sturza, pentru ca această căsătorie nelegală să fie curînd , de un francez bigam şi autor de falsuri şi de un profesor care abuzea- evul său şi apoi îl ucide, de cîrnăţarii, ceasornicarii şi carătaşii cari se zează preceptori, de preoţi imorali cari, la nevoie, cer pe rînd sprijinciei, ca al patriei lor, şi al Austriei, ca al ocrotitoarei catolicismului 3ipate[2].

ţia alţii însă folosesc în mare măsură terii în care-şi aduc iniţiativa şi de muncă. Condemine cumpără la 1843—6 de la un boier 14 000 de pentru a face doage, de pe urma cărora ar fi putut cîştiga 250 000 de dar, contractul fiind încheiat la Viena, drepturile lui sînt atacabile[3], taţii de păduri le încearcă, dar tot fără folos, alţi francezi; singurul izbuteşte într-o afacere în Oltenia. Greutatea exportului face pe cu- i ei să lase ruşilor pentru un preţ de nimic doagele gata făcute[4]. Pe Olt ulat plute franceze. Grînele muntene află cumpărători francezi. Pe Jgieni, cari fac apoi exportul pe Dunăre şi pe căile ferate germane, fa- 11 francezi din Viviers cumpără cantităţi importante de lînă în Ţara jască[5], se face şi o încercare de a trimete mătasă la Paris, unde e aflată o calitate inferioară[6]. Animale nu cumpără decît englezii, cari au

a Russie tournera alors ses puissantes forces expansives vers d'autres'pays. L'Asie a peut-etre. EUe porţera vers cette region la seve civilisatrice que Pierre I-er lui e... Si cette supposition se realisait prochainement, Ies hommes de mon âge assis- iun magnifique spectacle: ils verraient la France en Afrique, l'Angleţerre dans l'Ocâanie, la Russie dans l'Asie Centrale, nos emigrants dans Ies Ameriques por- eme temps le flambeau civilisateur et la terre s'illuminer de lueurs partout ecla- t partout semblables; p. 397.

• 96 şi urm.

• 103. Cf. albumul „Ilustraţiei" franceze în 1856.

. 322. Ingineri francezi la 1852, p. 187.

es fabricants de Viviers en ont fait des commandes importantes, et se sont trfes ires de leur emploi... En 1853 des fabricants de draps belges, qui avaient fait ts importants, lavaient dans le Danube et expâdiaient ensuite par le fleuve et Ies de fer allemands (p. 265). — Se pomeneşte şi o casă evreiască la Giurgiu (p. 269— tru piei sînt cumpărători unguri la Craiova (p. 271)

n marchand de Paris a juge cette soie impropre aux besoins de l'Occident â cause ble tenacite. A peine mettait-il la soie plate pour tapisserie parmi Ies destina tions)ouvait recevoir (p. 276).

o casă pentru carne sărată la Galaţi şi o întreprindere pentru şunci Calafat[1].

în ce priveşte viile, ele produc un vin care, cu mai multă îngrijire, putea să steie alături cu cele franceze din Sauterne şi Grave. Un francez a ceput cultura sistematică la Drăgăşani. „Recoltează vinuri albe care nu ! mai prejos de cele bune din regiunea Bordeaux, şi distilează rachiuri de şi 22 grade, cărora nu le lipseşte nimic: de ar putea izbuti în trimeteriL care le-a făcut în Anglia şi în Belgia şi de ar înzestra astfel ţara pe cai locuieşte astăzi cu o industrie perfecţionată şi cu un nou articol de expor

în ce priveşte grîul, din Brăila plecau la 1852 pentru Franţa transpori în valoare de 218 227 franci, pe lîngă porumb de 75 690 franci, grăunţe d< de 20 242, doage de 293 513, lină de 10 893[3].

Importul francez, prin Breslau şi Lipsea[4], sau pe apă, e foarte importj „Tot ce vine de la Paris e primit cu ochii închişi: am avea monopolul într pieţi dunărene dacă am voi ori am putea să scădem preţurile noastr „Partea Franciei", se spune aiurea, „în portul muntean, are o mare însem tate. S-a socotit că ea dăduse direct Terii Româneşti un sfert din impoi acesteia în 1849"[6]. In 1849 Brăila primeşte zahăr alb de 2 193 000 de frai în 1852 încă — deşi Anglia-i ia locul Franciei — de 763 000, în 1858, e ade rat, numai de 54 700. InJ[849 Marsilia trimete portului muntean cafea pen 228 000 de franci. laşul cumpără dantele pentru 80 000 de franci. Vinuri Champagne şi de Bordeaux se desfac pentru 120—150 000 de franci. Se ai numai 8 900 de sticle de rachiu francez. Pentru 25—30 000 de franci se impo încălţăminte de lux[7]. Pălăriile, bijuteria sînt notate cu 35 000, parfumu cu 45 000, obiectele de librărie — pentru Iaşi ca şi Bucureşti — cu 60 000 ciuda concurenţei pe care o face Belgia. Deocamdată numai evrei vin la ris, unde, ca şi la Londra, bogaţi negustori îşi trimet copiii pentru învăţat şi practică. Se observă că „manierele blînde şi simpatice ca şi cinstea negus rilor de origine românească sînt lăudate"[8]. Francezii aşezaţi în ţară — unii întreprinderi de oţele şi restaurante — doresc a se întoarce acasă.

S-a făcut o încercare, de o companie franceză, încă nu pe deplin forme de a concura pe Dunăre navigaţia austriacă, aşa de solid stabilită. „Un va

[1] *P*. 284-5.

[2] II recolte des yins blancs qui ne le cedent point aux bons crus du Bordelais,_e distille des eaux-de-vie â 21 et 22 degrâs, auxquelles ii ne manque rien. Puisse-t-il reu dans Ies expâditions qu'il a faites en Angleterre et en Belgique et doter le pays qu'il ha] aujourd'hui d'une industrie perfectionnee et d'un nouvel article d'exportation (p. 288)!

[3] P. 393. — Gf. p. 292—3; „La France, qui n'importe presque rien par mer, eni feormâment par terre et atteindrait un rang distingue, si on faisait figurer â son r Ies articles qui sortent de ses manufactures." Prin Brăila în acest an se exporta m; pentru Franta de 302 592 franci (p. 292).

[4] P. 343.

[6] Ce qui yient de Paris est aveuglement accepte: nous aurions le monopole de tou marche danubien si nous voulions ou pouvions baisser nos prix (p. 300).

• La part de la France dans Ies importations valaques a une grande importance a calcule qu'elle avait fourni directement â la Valachie un quart de ses importations en 1 (p. 296).

[7] Chaussures de luxe en cuir de Bordeaux, cirees ou vernies, desbottineset des [e]si pins vernis; p. 299—300.

[8] On vante Ies manieres douces et engageantes, ainsi que l'honnetete des commerc d'origine roumaine (p. 302).

aservește acum malurile muntene și turcești, de la Sulina la Yidin... rustori' doresc să se poată servi de vasele companiei franceze zise a lor care merge pînă la Varna."[1] Deocamdată însă, din 1 563 de vase i ies în și din portul Brăilei, francezii au abia nouă (turcii 514, austri- snglezii 239[2], Sardinia 31, alte naţii 442), și încă, din ele, numai trei rietate franceză[3]. în 1846 se socot 3 la Brăila, 4 la Galaţi; în 1848. 7, anul foametei în Franţa, 52 (36 la Galaţi, 16 la Brăila); în 1851. bele porturi (31 la Galaţi, 16 la Brăila[sic]). Se discută și ideea, stu- o companie anglo-franceză, de a se readuce cursul Dunării în vechea la Cernavoda la Chiustenge[4].

pe lîngă atîtea relaţii materiale, care pot fi dezvoltate, scriitorul nu ;ele morale. „Privirile românilor din Muntenia se întorc uneori spre ca spre niște fraţi de aceeași origine... Obiceiurile noastre sînt așa de loptate de clasa bogată, încît seratele de la București par a fi date în ţ-d'Antin. Limba noastră e așa de răspîndită, încît fetele nu învaţă inerii din colegii traduc în acest grai pe autorii greci sau latini adop- ,ru studiile de umanioare. In limba franceză se convorbește în saloane că piesele la teatru. Modele noastre sînt urmate la București ca și la irţile noastre sînt singurele admise în biblioteci; profesorii sînt fran- îcaţia unui boier și a unui parizian sînt asemenea."[5] nai cît din această servilă imitaţie superficială n-am profitat nici chiar francezii ei înșii. Ar fi o mare greșeală și o mare pagubă pentru ia popoarele înrudite dacă s-ar reveni la aceste rătăciri, cum, cu multă nţă, se doreşte de atîţia[c].

im vreo douăzeci de ani, în 1895, Paul de Regla, cunoscut prin lucrări re la Turcia modernă, — cea adevărată și cea închipuită, după pro- e roman senzaţional — publica amintirile, vechi de o jumătate de le medicului Cabrol, ataşat la persoana mareşalului de Saint-Arnaud. >rpului expediţionar francez, asupra campaniei din Crimeea, din al cces, scump dobîndit, a venit, cum se știe, Unirea Principatelor. Le *<l de S. Arnaud en Crimee.*

. 364 și urm.

in 239 engleze, adevărat engleze sînt 173 (p. 354).

■ ?[03]-

ejâ un băteau â vapeur franșais dessert Ies rives valaques et turques de Soulina S (p. 342). Nombre de commergants aspirent â pouvoir se servir des bateaux de la lie franșaise dite des Messageries, qui va jusqu'â Varna (p. 248). — Triestini cum- „une immense quantite de grains" (p. 345). Era vorba de un canal la Carlovăţ riatică și Marea Neagră (p. 346).

ies regards des Valaques se tournent quelquefois vers Ies Franţais, comme vers des : meme origine: Nos usages sont si completement adoptes par la classe riche que Ies e Bucarest semblent donnees dans la Chaussee d'Antin. Notre langue est si usuelle, eunes gens des Colleges traduisent dans cet idiome Ies auteurs grecs et latins adop- les humanites. Cest en francais qu'on converse dans Ies salons et qu'on joue Ies *i* theâtre. Nos modes sont suivies â Bucarest comme â Paris, nos livres sont seuls ins Ies bibliotheques, Ies professeurs sont franșais, Teducation d'un boyard et d'un sont semblables; p. 124. dau că exemplarul meu are însemnarea, în litere latine: „Biblioteca lui Ştefan

De noi începe a se vorbi în momentul cînd, la 25 mai 1854, spre ziuă, m(reşalul află, cu plăcere, că Austria a ieşit din situaţia ei enigmatică, hotărîi du-se a-şi coborî armatele dincoace de Carpaţi[1]. Silistra era asediată, d{ această ocupaţie chesaro-crăiască făcea cu neputinţă o acţiune a aliaţilc pe pămînt românesc, cum o doreau ai noştri. A o împiedica fusese, dealmij teri, chiar scopul diplomaţiei vieneze.

Cîteva zile mai tîrziu, la 31, notele lui Cabrol spun aceasta. La Ieni-Choi lîngă Constantinopol, de Saint-Arnaud primeşte „vizita unui prinţ valah ca: i-a dat lămuriri interesante asupra situaţiei terii, precum şi asupra poziţi armatei ruseşti". Prinţ valah[2]? Că doar n-o fi fost Eliad însuşi, fostul dict tor bueureştean, prezintîndu-se cu fes în cap şi în uniformă militară otomar ca viitor beiu românesc de la Dunăre, în numele ideii contrarevoluţionar» Luptele se apropie. La începutul lui iunie se aude că un convoi turcesc a fo prădat de ruşi la „Cavarna deasupra Balcicului"[3]. Dar mareşalul a reven la Constantinopol, ale cărui intrigi începe a le învăţa, şi iată ce scrie medic său: „Se spune că valahii au totdeauna la dispoziţia fanarioţilor 7 000 0(de franci, lăsate prin testament Locurilor Sfinte, dar întrebuinţate mai ale în taină, la mijloace de conrupţie, prin care se pot căpăta favorurile membi lor Divanului[4]. Probabil că e vorba de venitul pe care Locurile Sfinte îl **scj** de la mănăstirile muntene închinate. Totuşi se păstra planul ca trei coloan franceză, engleză şi turcească, să se îndrepte spre Dunăre[0]. Se vorbea de sfid rea din partea ruşilor, cari pretindeau că „aliaţii nu vor îndrăzni să iasă d Galipole şi Constantinopol". îndemnaţi de austrieci, ruşii pleacă, şi mare plan trebuie părăsit.

De Saint-Arnaud se opreşte deocamdată la Varna.

La 2 iulie el trece inspecţia flotei la Balcic. Aici se află că, în adevă ruşii se retrag încet spre Iaşi, mai precis, cum scrie mareşalul către fiica s „în dosul liniei Siretiului la Focşani sau (adecă: apoi) dincolo de Prut". Deocar dată sînt ruşi între Giurgiu şi Macin, iar turcii înaintează pînă la Rasov „Abia îmi vin", spune el, „din necazul ce mi-a produs retragerea ruşilor. [. Azi sîntem mai mult ca oricînd în nehotărîre şi nesiguranţă. Ce vor face au triecii? Ce vor face ruşii? Ce vom putea face noi înşine?"

Dar iată şi Eliad al nostru apărînd în mijlocul acestor preocupaţii. Tr duc nota medicului de la 9 iulie: „Înaintea plecării noastre din Paris, cetise o carte asupra României (greşit: Rumeliei), împotriva protectoratului ţar lui, scrisă de d. Eliad Rădulescu. Această carte'îmi lăsase amintirea unor id de forme folositoare politicei noastre; cuprindea preţioase documente asup terii pe care oştirile noastre erau s-o străbată. Aceste motive erau îndestul toare pentru ca să dorim a intra în legătură cu autorul, roman (roumain) < origine. Acest autor s-a prezintat, în ziua aceea, la mareşal, căruia i-a d lămuriri folositoare asupra situaţiei fizice şi morale a locuitorilor Principat lor. După întrevedere, am cules şi din gura lui cunoştinţi al căror gînd n

[1]P. 30.
[2]P. 64.
[3]P. 75.
[4]P. 112.
[5]P. 113.

ase cetirea cărţii lui. D. Eliad Rădulescu e unul din acele spirite teore-
*re desmiardă o idee, sperînd că toate împrejurările îi vor grăbi îndepli-
Scopul său e independenţa primitivă a României (iar: Rumeliei). De
privea apariţia armatei franceze ca un semn apropiat al voitei învieri
tale. Fără să răspingă acest avînt *(elan)* legitim, care onorează pe ro-
mareşalul, neavînd a se ocupa, deocamdată, decît de combinaţii cu totul
re şi practice, n-a intrat în cercetarea acestei chestiuni politice şi s-a
nit a primi vizita autorului şi a culege din gura lui cîteva documente prac-
le folos proiectelor lui. Totuşi, după a noastră părere, se poate privi
şi operele lui Eliad Rădulescu ca o sentinelă a reacţiunii apropiate care
i'gătește puțin cîte puțin contra împăratului Nicolae"[1]. *a* acest moment
se credea că Austria are 100 000 de oameni în Ardeal ă la sfîrșitul
lunii, va grămădi tot atîția în Bucovina, afară de o rezervă
000 alţii[2]. Cît despre ruşi, ei nu trecuseră Prutul, după ştirile sosite pînă
ulie.

Fn alt vizitator e la 13 iulie, ziua izbucnirii holerei la Galipole, „prinţul
Sturdza", adecă Mihai Vodă însuşi, fostul domn moldovean, care ia
cu mareşalul şi are cu el „dese întrevederi"[3].

,a 20 se anunţă expediţia în Dobrogea, care era să se isprăvească aşa
st. Zuavii lui Bourbaki pleacă pe mare spre Chiustenge (Constanţa),
dar

1 îi prinde în drum. Îndată ciocniri cu ruşii, şi, lîngă Babadag,
generalul

z musulman Youssouf comanda. Atacul de la Gargalîc nu se poate face
.uza bolii. Generalul Espinasse e silit să se oprească. Mai ales această di-
e decimată: pe cînd Youssouf se îndreaptă spre Mangalia, generalul
bert, venind^din Varna, se opreşte şi el la Ghiustenge, unde însufleţeşte
e demoralizate. în orăşel sînt 1000 de holerici păziţi de zuavi. Patru
ranceze se aflau în port pentru ca să ridice pe bolnavi şi să aducă pro-
Două altele se adaugă îndată. Nu mai puţin de patruzeci şi doi de ofiţeri
3ră; mor 1 500 de soldaţi din 5 000 de bolnavi. Un pluton de gropari în-
işeşte corpul de expediţie. Başbuzucii lui Youssouf arată sentimente
faţă de această imensă nenorocire. Cum se adăugi arderea Varnei, de
Arnaud scrie fiicei sale: „Dacă Dumnezeu ocroteşte Franţa, el uită pe
ei cari merg departe să lupte pentru onoarea steagului ei". Ixpediţia
în Crimeea era hotărîtă. Astfel războiul se depărta de ţerile *e, pe
care trebuia să le atingă. La 3 septembre, amiralul se îmbarca la s
pentru aceastălaltă ţintă.

aceste ştiri, dintre care unele în adevăr preţioase, s-ar completa, cred,
itrebuinţarea celor două volume de *Lettres du Marechal 'de Saint-Arnaud,*
te la Paris încă din 1868.

n acelaşi timp, cu acest atent informator, un publicist francez, Eugene
î, venind din Balcani, unde mersese ca să culeagă ştiri despre războiul
rebuia să se continue şi să se decidă în Crimeea, trecea, în calitatea-i

P. 165-6. P.
167. P. 170.

de corespondent al ziarului *Courrier de Lyon,* de la Rusciuc la Giurgid 6 august 1854. Descripţia lui după note zilnice înfăţişează aspectul oraa dunărean năpădit de trupe turceşti, apoi al Bucureştilor, în care asista rînd (august-septembre), la intrarea lui Omer-Paşa şi a austriecilor baron de Hesse[1].

Jouve a văzut pe Omer-Paşa primind la Dunăre, între albanezii, caî dobrogeni şi başbuzucii suitei sale, tineri boieri din Bucureşti în toalete ziene. Turcii erau pe atunci cu atît mai populari, cu cit toată lumea avei se plîngă contra brutalităţilor ruseşti („Parizianul" general Dannenberg, *l* ind la *Hotel de Paris,* e însă lăudat), şi aceiaşi soldaţi zdrenţuiţi ai sultani cu ofiţeri cari mîncau ceapă verde şi se scărpinau pe tălpi, fuseseră bombar cu flori la intrarea în Bucureşti de femei al căror amestec li se părea lor curînd un scandal.

Capitala munteană arată şi mai multă căldură pentru cei cîţiva fran pe cari războiul îi adusese în cuprinsul ei. „E, poate", scrie Jouve, „un e al afinităţilor de caracter, de limbă şi de civiliţie care apropie de noi popul românească, în ciuda distanţei, şi o fac să dorească din inimă sosirea oş noastre."[2] După balul coloniei franceze vine al boierilor, şi cîntăreţe pariz: nu sînt un lucru neobişnuit la Bucureşti.

Austriecii sînt rău primiţi, cu excepţia coloniei germane. Pentru cert lor mari: 600 de case pentru ofiţeri, 2 000 pentru soldaţi, pentru nepriet lor, care stîrneşte conflicte, cu un italian, de pildă, cu un soldat francez, j tru brutalitatea lor cu armata munteană[3], pe care o atrag, cu cavalerie tot, la Buzău, o despoaie şi o trimet acasă. Proclamaţia lor la intrară e pri ca o jignire. Jouve a fost de faţă la defilarea avangardei lui Coronini, comp din unguri, italieni, croaţi, poloni, fără a descoperi „cel mai mic semn de eE ziasm sau chiar de bunăvoinţă reală", decît saluturi din obişnuinţă[4]. O trece în revistă, cu Legiunea de onoare pe piept, pe „aliaţii" sultanului fostul dezertor croat dă, de silă, un banchet, căruia-i urmează un bal la b nil Constantin Cantacuzino. Pdlonii din armata turcească se ţin duşman la o parte.

Restabilirea lui Ştirbei Vodă prin influenţa austriacă e rău privită. I la sosirea lui, zăbovită de boală, din Viena, demisionează Cantacuzino cei doi fii ai săi, unul ministru de justiţie, altul prefect de Ilfov, ca şi Emma IBăleanu şi Alexandru Ghica zis Căciulă-Mare, Aristide Ghica şi Ioan Şi

Bucureştii nu-i plac deloc, afară doar de bisericile lui, „charmants pe edifices", şi de unele case boiereşti asemenea cu castelele din Franţa. E adunare informă de bogate magazine, de mizerabile barăci, de locuinţi vate *(hotels),* de monumente, de grădini, de locuri goale *(landes)]şi* de toace, care ocupă un spaţiu aproape tot aşa de vast ca şi Parisul şi cupri

[1] *Guerre d'Orient. Voyage ă la suite des armees alliees en Turquie, en Valachie e Crimee,* Paris 1855, 2 voi.

[2] Cest peut-etre un effet des affinitâs de caractere, de langue et de civilisation qui prochent de nous la population roumaine malgrS la distance et lui font cordialement d& l'arrivâe de notre armee (II, p. 163).

[1] Despre rele tratamente în aceasta, p. 175 — Austriecii au avut să Intîmpine ⌈ţ „antipathie naturelle pour la race teutonique'Wp. 215). »P. 196-8.

îtia locuitori cit peninsula Lyonului"[1]. Şi el înşiră dezgustat „străzile ate, rău pavate, fără luminăţie şi groaznic de murdare *(affreusement* în care se amestecă bivoli, ţigani şi porci înaintea bordeielor vecine .tele. Totuşi e mişcare: „nici într-un alt oraş european cu o populaţie u s-ar găsi'atîta ostentaţie şi mişcare"[2].

ra ea însăşi nu se învredniceşte pe departe de ce i se cuvine: „Ar putea sa de bogată ca Beauce şi e mai săracă *(miserable)* decît aşa-zisa *Chamoouilleuse.*

eastă societate însăşi nu-i place călătorului. I s-a vorbit de conrupţia psa ei de pietate reală. E aici şi Rusie şi Bizanţ. Noua civilizaţie e „bas- Străinii au fost înşelaţi prin laude meşteşugite. „Trist popor, tristă l adevărat; nu valorează cît ditirambele ce ni s-au cîntat in cinstea lor; una din numeroasele decepţii ale literaturii înnebunite de Orient. *On surfait la Valachie, comme la Grece et la Turquie."*[3]

■şi crede că „acest popor nu va putea mai mult ca grecii să îndeplineasel însuşi regenerarea sa"[4], ziaristul din Lyon recunoaşte că trebuie să aici „un mic stat neutru" sau să se ia alt protectorat decît al Rusiei.

acest moment cetitorii francezi puteau cunoaşte ţerile noastre prin ii întins şi cuprinzînd foarte frumoase planşe, pe care li-1 consacrase, *nivers,* un tînăr francez specialist în lucrurile Orientului otoman, care în 1848 ca să participe la noua cîrmuire, dar fusese constrîns a părăsi atul muntean, A. Ubicini.

;est harnic scriitor, care întrebuinţa, susţinut de statul român, rămtrîneţelor sale pentru a lucra cu Gh. Bengescu la o carte, bine inforespre Alexandru cel Bun şi mai apoi la o încercare asupra vechii istorii nilor, colabora cu Chopin, cunoscutul scriitor polon, la această scriere ire la „provinciile de origine românească, Ţara Românească, Moldova, na, Ardealul, Basarabia".

. adevărate memorii trebuie să se considere preţioasa carte, redactată de 1858, dată pentru care prevede multe evenimente sîrbeşti (II, , pe care o publica la Paris în 1869, în a treia ediţie, dedicînd-o socrului mul C. Ghica, fostul consul al Franciei în Bucureşti, Eugene Poujade, î legătură cu averea soţiei sale, mai cercetase ţara în 1859 şi în 1865. mjade însuşi şi-a descris călătoria în cartea de faţă. La sfîrşitul lui 849 vine din Yiena către Principate, şi anume prin Galiţia, căci la Bisrau trupele revoluţionarilor unguri. In Bucovina constată că „spiritul î şi de naţionalitate a păstrat toată puterea sa", precum vechile tipuri ani şi daci ale Coloanei lui Traian se recunosc uşor la locuitorii de astăzi, ii asemenea cu ţeranii italieni din pînzele lui Leopold Robert. La Cersînt ulani ruşi şi ofiţeri cari vorbesc franţuzeşte. La Mihăileni negoţul cu piese austriece de argint, care nu mai există în monarhie. Cu şeispre-

D. 172. 3.
173. D.
215. D.
219.

zece cai ajunge la Botoşani, unde ia dejunul cu lăutari la medicul italian d e agent al Franciei. laşul e văzut noaptea, cu podurile lui, cu palatul făcut Vodă Moruzi, dar nereparat, cu bisericile ii casele-i mari în grădini, „cea ■ mare parte fără eleganţă, deşi au aspectul monumental". „Oraşul e sluţit cartierul evreiesc, în care mai mult ca 30 000 de israeliţi se îngrămădesc colibi *(bouges)* hidoase, încunjurate cînd de un noroi infect, cînd de un p des"; mahalalele in genere au „căsuţe păcătoase" *(miserables huttes).* Boi< mea, care stă la ţară, culegînd un venit de patru ori mai mare ca la munte îi place: este în ei „ceva mîndru şi feudal"[1], aşa încît vodă e numai *prin inter pares.* La curte nu se îngrămădesc. Faţă de străini ei n-au nici *empret ment,* nici *obsequiosite.* [...]

Sînt boieri vechi, unii la ţară, cu bărbi, dar mergînd în biete căruţe boieri „agregaţi", în mare parte oameni cari au îndeplinit „funcţii servi] Pentru a-i face, Ioan Sandu Sturza lua cîte patru sute de lei, aşa încit ajuns ca Moldova să aibă treizeci de logofeţi.

în jurul tuturor roiesc evreii, cătînd a scăpa de serviciul militar, df < şi dorind „o cîrmuire mai blîndă" *(gouvernement plus doux),* cu toată t< specială şi amenințarea de expulzare. „Fiecare boier are azi evreul său, p cum o casă mare îşi are ori îşi avea un intendent, un preceptor sau un abat Ei sînt croitori de dame, arendaşi, cîrciumari. „Li se dă totul, pînă şi biseri< din sate, ajunse în mîinile lor magazii de unelte de plugărie sau de cereale, general sînt aspri pentru ţerani." De aceea li se interzice dreptul la pămi „Un sentiment atît de universal şi de adînc înrădăcinat încetează de a f prejudecată ca să merite a chema asupră-i luarea aminte a oamenilor de stai Moravuri deosebite despart pe evrei, cari, dealtfel, au toată libertatea cui lui, de societatea creştină. La Bucureşti, unde sînt puţini şi aclimatizaţi, b cherii evrei sînt primiţi în toate casele.

Peisagiul muntean îi pare deosebit, cu casele în coperişurile cărora şi făcut cuib berzele şi cu puţurile din stepa. E „un spectacol impozant, sumb dar cu farmec". După Rîmnicul Sărat, printr-o regiune de cultură inferioa la Buzău, cu episcopie, seminariu, spital, supt cupole de tinichea văps verde, Poujade vede pe episcop „pe margenile cerdacului, ţiind în mini cîrjă groasă cu minerul de argint şi puind la cale socotelile lui cu ţerani Călătorul a fost şi pînă la Giurgiu, cu carantina-i nominală şi la Rusciuc.

Bucureştii îi apar ca un oraş de contraste: palate şi colibe, echipagii la Binder sau Clochez, cu vizitii în livrea, şi căruţe ardeleneşti cu opt p la douăzeci de cai şi mînzi, arc[Q]. ale lui Noe; pe de o parte cai de rasă, pe alta bivoli greoi; elegantul de modă apuseană stă lîngă asprul dac; albane cu bragă-şi desface marfa lîngă vitrina cu „friandises de Boissier et de Po et Chabot"; călugări fumează la circiumă cu lăutarii la ureche[4].

Mai multe pagini sînt consacrate expunerii situaţiei teranilor de la 1S49 1857. Ei nu sînt şerbi: la români nu există, ca în regimul feudal, pămînt nobile şi pămînturi nenobile. Ţeranii cu cari a vorbit n-au nimic cu boit

[1]*U,* p. 437-43. [2]P. 446-7. [3]P. 449. [4]P. 449-50.

munteni se amestecă între moşieri şi străini: Obernovici, Simici, ani), ci cu administraţia rea. Uneledatine îi supără: de Sfîntul Nicolae iţi, astfel, să aducă brazi la Bucureşti[1]. Regimul fiscal al liudelor nu se menţinea după atîtea schimbări: satul Mogoşoaia a ajuns a fi trecut cu jumătate de liude. Perceperea impozitelor, de la 1843 înainte, se mziv: în loc de o zecime adiţională se iau patru. Impozitul funciar pe iii ar fi mult mai drept. Azi venitul total muntean e de şapte milioane itaţia dă trei —, însă s-ar putea ridica şi la douăzeci şi unul[2]. Sînt i de familii rurale, care dau capitaţie cîte 30 de lei (= 11 franci); ze-cresc pînă la 100 de lei. Se adaugă şosele, cu 6 lei ai datoriilor ruseşti, entru dorobanţi, cei 2 pentru şcoli, ceva pentru oaste. Astfel, mai mult i statul percepe 40 de milioane de lei pentru şosele, 24 $^{1}/_{2}$ pentru ruşi, iru şcoli[3].

erul îl interesează pe Poujade. Episcopii au un venit de trei milioane sau 130 000 de franci, din cari patru şeptimi pentru ei, mitropolitul rei unul de 290 000 de franci, din cari cinci şeptimi îi rămîn lui. Mănăs-i clerul indigen strîng anual 1 836 000 de franci, cercetat mănăstirile. In Moldova, Neamţul, unde se clădea spital, şi cu venit de 70 000 de galbeni: limba grecească era înlăturată; egu-vorbea ruseşte; cîntările erau bune. La Agapia îl interesează stareţa a în mînă; e o mănăstire bogată, cu 120 000 de franci venit anual, pe ăratecul n-are decît 48 000. La munteni a văzut Tismana, Bistriţa, i, Polovracii, Gozia, Dintr-un lemn, Hurezii, unde egumenul Hrisant, ;lade, trăieşte ca un cleric medieval, temut şi stricat, ducînd la biserică ire'nemţoaică îngreunată.

fost şi pe la Găldărușani, pe la Pasărea, asistînd la un parastas, la Ostrov i găsit — şi atunci! — toalete de Bucureşti. Mănăstirile de ţară au, el, un venit de 3 976 000 de lei, din cari 900 000 merg la biserici şi la iere. Statul luînd pentru el 1 800 000. Supt stăpînirea călugărilor greci, îtezeci de lăcaşuri, stau nu mai puţin ca 100 000 de familii de ţerani. işii se îmbogăţesc adesea. Veniturile zlătarilor din Bucureşti sînt luate, pe şase ani, cu sprijinul consulatului rusesc, de un funcţionar, care dă de franci pe an şi ia în loc 48 000. Gel care ţine moşiile Sfîntului Ioan ?ocşani cîştigă şi el destul[4].

clasă mijlocie propriu-zisă, privilegiată, nu există încă. Ea se face în mziv prin vînzarea făţişă a falselor diplome de „neamuri", bucurîndu-se ie scutiri fiscale în materie de patentă. Erau în Ţara Românească 6 919 de la 1842 numărul lor a crescut chiar. Se numără 25 514 familii de iri, dintre cari 58 în bancă, iar 309 fac micul comerţ şi arenda; restul iză această calitate, fiind meşteri sau simpli locuitori. Cîrciumarii din iŞti se socot la 4 000 pe lîngă cei 500 de debitanţi feluriţi[5], inoştinţile lui Poujade sînt deosebit de bogate asupra neamului ro-s în toată întinderea lui geografică şi istorică. Nu s-au întrebuinţat

'■ 483 şi nota 1.
'. 488-9. ». 540-1. J- 460—6. \ 537-40. - Sînt şi cifre date de Ubicini (p. 549).

pînă acum ştirile pe care acest fost censul la Ianina le dă asupra români din Macedonia, cu privire la cari aduce şi mărturiile lui Pachymeres şi Ch kokondylas. A fost, se pare, pe la Meţovo, pe care-l califică drept centru ai mânesc, şi pe la Călării (Kalarytes), cu negustorii şi lucrătorii săi în argij E sigur că bărbatul de stat Coletti din Meţovo a murit cu părerea de rău n-a putut libera pe ai lui. Caragunii cu mântăli negri, ciobanii Pindului, trecut cu turmele înaintea acestui observator atent. Ştie că atiţia dintre coj! lor învaţă în Italia şi Germania, pe lingă cei, mai ales din Zagora, ce se aşa în Principate. Ştie că, dacă există între macedoneni „grecomani", majorii tea au susţinut regimul turcesc contrarevoluţiei grecilor[1].

Ond arată mărturia lui Liiders despre ura naţionalităţilor contra uns rimii, el îl face să adauge despre românii ardeleni, ce urmează: „Aceştia si în stare de pariaşi şi formează în Transilvania populaţia cea mai nenorocii ei sînt acei cari, încă de la începutul insurecţiunii, au sprijinit armata aust acă şi ruşii au avut să se laude mult de concursul lor pentru aproviziona Unirea lor cu ungurii de la început ar fi schimbat totul". „Fără proviziile care le-am găsit în Principate", spune generalul rus, „şi fără Iancu, căpeter românilor din Ardeal, n-aşffi putut reuşi. De aceea printre corespondenţa pe care le-am prins, am găsit scrisori de-ale lui Kossuth către Iancu, în ca spunea că ungurii se căiau că n-au ţinut în samă drepturile fraţilor lor rome şi că, în caz de succes, aceştia ar putea să aştepte toate concesiile pe care cereau. Românii sînt foarte vrednici de interes, şi am adresat în favoarea] un memoriu împăratului, care mi-a răspuns că nu putea să intervie în ac< domeniu, dar că transmisese memoriul curţii din Viena". „Austria s-a înd torit a da românilor drepturi egale acelor ale celorlalte naţionalităţi, dar sînt într-o înjosire desăvîrşită."[2]

A cunoscut bine pe Vodă Ştirbei, pe care nu-l iubeşte, ca unul ce susţii interesele rudelor sale după soţie, Ghiculeştii. L-a văzut cu doamna, jem asistînd la defilarea, în ziua de 1 septembre 1849, a turcilor trimeşi la căn nuri, pe şosea la Băneasa. Domnul i s-a plîns pentru cîte suferea de la coma dantul turc Omer-Paşa, care decora pe boieri direct, nu prin stăpînitorul mân, ca ruşii. Poujade s-a bucurat căjfiii lui Grigore Vodă Gbica au refuz decoraţii de la omul care cîndva li sărutase lor mîna, ca unor beizadele.

Qnd se află la Bucureşti, încă de la 20 mai 1853, că ruşii vor trece Pr tul, domnul muntean trimete la vecinul său Ghica, pe care l-ar fi declar; „incurabil", pe vărul său, colonelul N. Bibescu, ca să întrebe ce atitudine ieie. Aceasta cu toate că *ar fi dorit să capete, In locul lui Ghica, şi Moldova* La apariţia ocupanţilor, Ştirbei îi serveşte fără rezerve, rugîndu-se chiar paşii dunăreni, prin maiorul Nicolescu, să nu atace. Cum frecventa pe consi Iul englez, al Rusiei. Halcinschi, care luase la Chişinău instructii de la Gorce cov pune pe însuşi directorul de la Interne să-şi supravegheze prinţul. Consi Iul acesta rusesc aduce ambilor domni instructii de cum să se poarte cu turc:

[1]II, p. 68 şi urm. [2]P. 306. [3]Dont ii avait meme sollicite la succession princiare â Constantinople; p. 375.

sTesselrode: nu se va da tributul, nu se vor trimete curieri. Dar, pe cînd anunţă aceasta, cu deosebite regrete, lui Reşid-Paşa, Ştirbei păstrează

i intrarea ruşilor în Bucureşti se dă voie mitropolitului a-i binecuvînta, i face întîi vizita generalismului. Dar, cînd domnul comunică şi lui Hal-

înştiinţarea sa către ministerul rusesc că e silit a pleca, acesta aruncă isoârea/calificînd hotărîrea lui Ştirbei drept un act de duşmănie[1]. Scri- i nou lui Gorceacov despre greutatea situaţiei lui, ministrul împărătesc decizie nestrămutată şi nu primeşte pînă atunci o invitaţie la masă. jl nu poate anula, cum voia, întîia lui scrisoare, şi comandantul rus i afacerea să fie tratată în consiliul de miniştri. Cînd Poarta îngăduie rea vasalilor săi, dar li cere, pentru 13 octombre 1853, tributul, cel an este oprit. Cu menajări, Gorceacov îi dă atunci a înţelege lui Ştir- e vremea să plece şi, pe cînd Ghica aştepta altă hotărîre turcească, 1 său cere a se ascunde vădirea în public a lucrului: el ar fi dispus să caracter provizoriu plecării sale la Viena şi, deci, să încredinţeze regenţa erilor săi. Îşi rezervă şi o pensie lunară de 1 000 de galbeni, pe care ar icut-o. La părăsirea postului său (13 octombre) el arată că o face pentru ipiedecat de a-şi îndeplini datoria faţă de suzeran[2], i întoarcere turcii lui Omer, pentru motive pe care le vom vedea, pri-•ău pe Ştirbei, supt **cuvînt** că e supt anchetă pentru administraţia sa. ar se ceruseră onoruri pentru dînsul din partea lui Hess, care comanda jtrieci[3].

eosebitele influenţe străine exercitate pe atunci asupra noastră sînt tate cu bogate amănunte. Urmărind pe cea rusească încă de la 1829, beşte de războiul încheiat prin pacea de la Adrianopol, de rolul la noi îidentului Pahlen, persoană magnifică, de al lui Chiselev, un nou lord ik, care a avut buni auxiliari în Mavros şi Şuţu, de legile pe care aceştia, lexandru Ghica şi Mihai Sturdza, le-au încorporat în Regulament, de sie Porţii faţă de această constituţie[4]. în 1848 se semnalează influenţa hamei, venit din Egipt şi Teheran, şi asupra unei părţi din boieri, cari, si, şi ei voiau reforme, dar nu ca ale radicalilor. La izbucnirea revoluţiei, ui pleacă, dar Titov, ambasadorul ţarului la Constantinopol, îi ordonă me ostile împărăteşti, pe care le oprise, după cît se credea pînă atunci, .*. Influentul consul e un om rece, solemn, religios, de o purtare irepro-
i

upă convenţia de la BaSta-Liman, atitudinea Rusiei faţă de noi e [...] îtoare.[111]

i octombre 1851 se cere din nou domnilor să plătească datoria pentru î de ocupaţie. Duhamel însuşi reclamase în acest scop, la 1848 chiar, zecimi adiţionale, odată pentru totdeauna, pe care Adunarea Moldovei

?• 378 şi urm., 392. — Scrisoarea către ruşi că rămîne. p. 392 nota 1.
P- 392 şi urm.
P- 243-9.
P- 528 şi urm.
P. 471 şi urm.
P. 450. '

le şi votase, cea din Muntenia nefiinţînd în acel moment. Cum turcii nu f seră înştiinţaţi, reprezintantul lor în Pincipate, Faud, viitorul mare v cere instrucţii la Poartă, de unde i se răspunde că nu e nimic de făcut, o< ce boierii s-au învoit. Cererea se repetase în 1840 şi Ghica se opusese, iar i insistînd, el pretinsese faţă de turci ca suma să fie trecută la datoria naţion în 1851 se adăugia cererea de a S3 întinde măsurile carantinare din Mi Neagră şi asupra Principatelor: [de] data aceasta, Ştirbei supune chestia D nului, iar Ghica discută numai asupra chestiei. în 1852, în momentul cînd tj ruseşti se adunau în Basarabia şi trupe austriece în Banat, cel dintîi mite budgetul său, spre vedere, la Petersburg. Aceasta pentru că se cere Rusia de la munteni 30 de milioane de piaştri (peste 11 milioane de frai iar de la moldoveni 4 şi jumătate (peste 2 400 000 do franci).

în acest an ţarul viind la Vosnesensc, Vodă Ghica doreşte să-1 p saluta, şi Ştirbei imită exemplul. Se capătă scrisorile care-i prezintau ca (gaţi ai sultanului. Dar Nicolae I-iu refuză a primi pe altcineva decît o soli boieri moldoveni. Nici fiul mai mare şi ginerele lui Vodă Ştirbei nu se b de favoarea primirii împărăteşti. Ginerele lui Ghica Mavrocordat e întîmp nepoliticos de prinţul Orlov, mustrîndu-1 pentru acea scrisoare de recon daţie a carii vină e aruncată asupra lui Ştirbei, pentru ca apoi acestuia să făgăduiască o „pedeapsă". Abia dacă moldovenii sînt primiţi să asiste revistă militară pe care o trece ţarul. Dar după un raport din Constantin atitudinea se schimbă. Solii lui Ghica sînt primiţi a doua zi şi reţinuţi i masă, unde au locuri de onoare, Nicolae I-iu mulţămeşte, în persoana Gheorghe Ghica, domnului moldovenesc, pentru administraţia lui şi leg rile cu cabinetul rusesc. Se recomandă de împărat „a se supraveghea tinerel A văzut el însuşi la Berlin, în capela curţii, cum aceşti tineri nu ştiau facă după cuviinţă crucea. Decît să se tot dea paşapoarte pentru studii, bine s-ar face şcoli în ţară, ori s-ar trimete absolvenţii la universităţile rus „Domnul poate fi sigur că nu vor aduce cu ei, ca din Germania şi din Fra idei imorale şi subversive. Spuneţi-i în sfîrşit că văd cu părere de rău curr trebuinţează pe oamenii din 1848, pe toţi acei sansculoti cari au tulbura niştea terii."[1] Şi se adauge că împăratul a apăsat asupra cuvîntului *s culottes.* Iar, deoarece trimesul Moldovei obiecta că Moldova e foarte cum faţa de Ţara Românească, aceste cuvinte de o brutală sinceritate ieşiră buzele împărăteşti: „Nu e nici o comparaţie cu Muntenia. Pe munteni pot suferi; ia nişte comunişti; dar pe moldoveni îi iubesc, şi de aceea sfăti pe prinţul vostru să dea deoparte pe toţi tinerii aceia descreieraţi. Do să-mi urmeze sfaturile, căci, altfel, m-aş vedea silit să fac rînduială eu îns şi, dacă trupele mele vor mai ocupa o dată Moldova, urmările vor fi cele grele pentru ţara voastră".[2]

[1]**II** peut etre sur qu'ils ne rapporteront pas, comme de l'Allemagne et de la Fr d'idees immorales et subversives. Dites-lui enfin que je vois avec peine qu'il emplois hommes de 1848, tous ces sans-culottes qui on trouble Ja tranquillite du pays; p

[2] Pas de comparaison avec la Valachie. Les Valaques, je Ies deteste; ce sont des munistes; mais les Moldaves je les aime, et c'est pour cela que je recommande â votre ne de mettre de cote tous ces jeunes ecerveles. Je desire qu'il suive mes conseils, car a ment je me verrais force d'y mettre ordre moi-meme, et, si mes troupes vont encore un> occuper la Moldavie, les consequences en seront des plus graves pour votre pays; p

Armata rusească din 1853 pierde în trei luni 30 000 de oameni, dar se e pe urmă. Generalii cari stau în fruntea ei sînt înfăţişaţi în colori vii: rs, strîns în uniformă, curtezan faţă de femei, dar simplu, fără afectaţie rbă, modest în triumful lui ardelenesc, deşi linguşitorii îi zic: Zacarpaţchi î Diebitsch, „Zabalcanschi"), Dannenberg e un om curat, de conversaţie ită, de forme sociale rezervate, dar îndrăzneţ în fond; o dizgraţie nemeri- l împiedeca de a-şi arăta toate însuşirile. Nepocoicinschi, ofiţer de stat- r înaintase răpede: la 1848 el intrase în Muntenia cu gradul de căpitan. !n ce priveşte atitudinea populaţiei faţă de armata rusească, se încercase >rp liber românesc pe lîngă dînsa. Astfel apar în luptele din Dobrogea ită de ruşi „într-o zi", lîngă Macin[1], 5 000 de „stavrofori" noi, strînşi administraţia noastră, „cu subscripţia egumenilor din mănăstiri şi a ,ilor proprietari greci". Acest corp de amestecătură, purtînd mîndru cru- e chipiuri, nu era în adevăr alcătuit decît de aventurieri greci, bulgari ţigani, mici negustori ruinaţi, slugi gonite, bucătari fără loc, uniţi prin dea jafului sau ispita răzbunărilor personale. Pradă, violează, ori măcar arin oraş, în birjă, trăgînd din pistoale. Din cauza lor poliţia opreşte i lumii noaptea în post. Ofiţerii lor, funcţionari de la noi, au aceleaşi ituri. După escesele săvîrşite acolo, la Macin, au fost trimeşi înapoi şi ecilor ocupanţi li-a revenit sarcina de a-i dezarma[2], 'entru cunoaştere a personalităţii şi atitudinii lui Omer-Paşa ca şef al ;ei de ocupaţie în Principate, cartea lui Poujade e un izvor de căpetenie, ndantul turc ignorează persoana domnului, el insultă pe boierul Pla-ginerele acestuia, care i se pare a fi un „Spitzbube"; la Băneasa el trece astă mindru soldaţii turci trimeşi acasă. Lîngă dînsul stă „soţia" lui, laică, din Ardeal, şi el cere să vie şi soacra, căreia-i face toate onorurile[3]. 3 gesturi se explică prin planurile renegatului croat, care spera să poată e un fel de domn al terilor noastre. „Unii au crezut că Omer-Paşa, jurat de linguşitorii subalterni cari puseseră stăpînire pe sufletul său, e iluzii asupra situaţiei lui personale, visase, în Principatele unite, supt lui, o putere care ar fi avut asentimentul Puterilor europene, aclamaţia ilor, strălucirea unei viceregalităţi şi durata pe care Dumnezeu ar fi existenţei lui."[4] Se schiţează şi eleganta siluetă a lui Faud, tînărul turc ntalizat, şi a înlocuitorului său Ahmed-Vefic, om distins — cum se ştie,

Cu acest prilej se vorbeşte de prezenţa în Dobrogea a cazacilor necrasovţi şi zapo- Aceşti din urmă, în număr de 20 000, veniseră la 1772. Ultimul ataman, Vladchi, ise ruşilor în 1828. Duşi la Marea Neagră, unii din ei, 6 000, revin supt turci, cîşti- pescari de la Tulcea la Rusciuc. Cît despre necrasovţi sau lipoveni, ei părăsiseră din cauza prigonirilor religioase, la 1736, supt conducerea lui Ignatie Necrasov, Crimeea. Ai lui locuiseră, în număr de 5 000 şi la Brusa, cu un ataman. Ei stau lîn- !ea, în „Sirichioiu", Jurilovca şi Novoselo (p. 408—9). [3]. 406-7.
[D]. 290 şi urm., 296 si urm. — Sultanul, rechemîndu-1, îi dă ca răsplată o mie de p. 308).
-ies uns crurent qu'Omer-Pacha, entoure de flatteurs subalternes, qui s'âtaient em- 3 son esprit, plein d'illusions sur sa situation personnelle, avait reve, dans Ies Prin-■ reunies sous sa main, un pouvoir qui aurait eu l'assentiment des Puissances euro-, l'acclamation des Roumains, l'eclat d'une vice-royaute et la duree que Dieu re-k son existence (p. 427).

şi un scriitor —, căruia însă nu-i lipseşte hotărîrea. Populaţia primeş flori şi pe başbuzucii închişi de Omer la Ramadan[1]. In armata turceai deosebesc polonii: Mihai Czaykowski, cavaler de Malta, traducător Walter Scott, devenit Sadîc-Paşa, comandantul cazacilor otomani. La el are supt ordine 600 din aceşti cavalerişti, amestecaţi cu bulgari, a uniformă arată unirea crucii cu semiluna[2]. Alături de dînsui Wolanski nise Rustem-Efendi, intimul generalismului[3].

In ce priveşte pe austrieci, veniţi cu gîndul de a rămînea, ei sînt p taţi ca ocrotitorii lui Ştirbei — doamna, adăugim noi, a dăruit şi un armatei de ocupaţie! —, şi vodă ceruse de la sultan scrisori pentru a fi primit'de Franz-Joseph, sosit în Ardeal[4]. Frica austriecilor era de a „trezirea unei naţionalităţi pe care voiau să o ţie în hotarele unei lungi larii"[5]. De aceea dorinţa de a-şi anexa ţerile dunărene, devenite focan naşterii naţionale. Sprijinită pe simpatia, unor boieri bătrîni, Austria după ce înlăturase pe ruşi, să nu întîmpine pe calea dorinţilor ei preş turcesc. I se cere lui Omer să nu înainteze în Principate, i se interzice să teze spionii ruşi în Moldova, i se impută excesele săvîrşite de înseşi ti croate şi bănăţene. La Galaţi, generalul Augustini permite ruşilor de la să vie pentru petreceri. Mişcarea ofensivă plănuită de turcii strînşi la . neni e oprită de aceeaşi vigilentă gelozie[6]. încercarea românilor de a luptj steagurile sultanului e interzisă din acelaşi motiv.

între austrieci şi ruşi fusese odată, la 1828^ — acest diplomat ni-c tăinuieşte — planul de a pune capăt oricăror speranţe româneşti, împărţh teritoriul nostru. „Austria a refuzat Rusiei să împartă Principatele cu cînd, în 1828, Ţara Românească i-a fost oferită pînă la Buzău." Şi ai „Austria, luminată asupra pericolelor vecinătăţii Rusiei, a refuzat să reze la o împărţire a Principatelor, în 1828, cu împăratul Nicolae, care-rea Ţara Românească pînă la Buzău, pe o vreme cînd Franţa era cu favorabilă Rusiei şi cînd Anglia arăta o indiferenţă foarte mare cu priv Turcia"[7]. Românii au rămas deci pe sama lui Joltuhin, care-i ura, şi frar află aceste cuvinte nobile pentru ca să arate calea pe care se pot cîştiga p rele: „Nu poţi face bine unui popor decît iubindu-l sau avînd reputaţii iubeşti"[8].

[1] P. 422 şi urm.
*P. 414. [3]P. 384.
*P. 307-8, 363.
[5] Qui craignait elle-meme le reveil d'une nationalite qu'elle voulait contenird; lisieres d'une longue enfance; p. 427. • P. 428 — 33.
[7] L'Autriche refusa â cette Puissance (la Russie) de Ies (Les Principautes tager avec elle, lorsqu'en 1828 la Valachie **lui** fut offerte jusqu'au Bouzeo, si elle \ s'allier avec les Russes contre la Turquie... L'Autriche, eclairee sur Ies dangers di sinage de la Russie, a refuse de cooperer â un partage des Principautes, en 1828, l'erapereur Nicolas, qui lui offrait la Valachie jusqu'â Bouzeo, â une epoque oii la *1* etait entierement favorable â la Russie et ou l'Angleterre montrait une indifferenc grande ă l'egard de la Turquie (p. 504, 519).
[8] L'on ne peut faire du bien â un peuple qu'en l'aimant ou en ayant la reputat l'aimer (p. 528).

itorul românesc nu poate sta, după dînsul, decît în Unirea Principatelor. că nu e o idee nouă. In Regulamentul Organic chiar e cuprinsă, şi prin atea aşezămintelor şi prin „coburgesie", prin recunoaşterea cetăţeniei in principat în celalt. Dar „ideea Unirii n-avu dezvoltări mai mari 1847, cînd ambiţia unui domn, de o parte (Mihai Sturza), şi aspiraţiile ătoare ale tineretului, de alta, făcură să intre în lume ipoteza de mare daco-român. *Ideea primă a Unirii Principatelor aparţine deci pasiuni-ntioase ori patriotice, care precedară şi urmară mişcarea de la 1848.* Aceas-i era atunci eminamente revoluţionară şi, ca toate ideile revoluţionare, îcind ce e himeric cu ce e posibil, ce e cutezător cu ce e generos, *nu se a hotarele pe care tratate nenorocite, fără îndoială, şi smulse prin nedrep-m fraudă, dar consfinţite de vreme, le-au dat Principatelor. Ea trecea cu teală Carpaţii şi Prutul, dcspoind două mari imperii de unele din pro-*î *lor.* Totuşi ideea revoluţionară nu era cu totul greşită. Punctul său ;are era adevărat în sine, nobil, uman, pentru că era vorba de a se uni n singur sceptru şapte sau opt milioane de oameni cari vorbesc aceeaşi şi profesează mai toţi aceeaşi religie[1]". El însuşi, Poujade, a fost propu-î încă din 1849 al acestei îndepliniri naţionale: „Prinçipatele Terii Roti şi Moldovei aspiră de mult a deveni o naţie unită. Încă de la 1849, 1 acestei lucrări, lovit de această tendinţă, li dădea numele de Belgia arii, şi de la 1853 încă el propunea ca una din cele mai bune soluţii le ale chestiei Orientului să le constituie ca stat neutru şi independent ;eptrul unui prinţ străin"[2]. Şi aiurea: „Un viitor apropiat va da fără in-satisfacţia dorinţilor românilor şi dreptate acelora cari, încă de la 1853 Lomentul cînd ruşii treceau Prutul, declarau că Unirea Principatelor era in mijloacele cele mai puternice pentru a asigura pacea viitoare a Euro-u pregetăm a spune că încă din acea vreme am propus Unirea princi-*?* Munteniei şi Moldovei supt un prinţ străin ca soluţia care putea să eze mai bine echilibrul european"[3]. E adevărat că, mai de curînd, ..un stat francez care a jucat un rol foarte însemnat *(considerable)* supt hia din iulie şi care a făcut mari sforţări ca să consolideze stabilirea lui îd-Ali în Egipt, a venit în ajutor Puterilor care combat Unirea Princi-*r* Munteniei şi Moldovei într-un singur stat şi care declară că vreau să ie din toată puterea lor în interesul Imperiului otoman". într-un „docu-publicat de ziarele belgiene şi care a atras atenţia oamenilor politici",

j'idee de la reunion n'eut pas de plus grands developpements jusqu'en 1847, ou on d'un hospodar, d'une part, et Ies vives aspirations de la jeunesse, de l'autre, itrer dans le monde des hypotheses de Grand-Duche daco-romain. L'id6e premiere union des Principautes appartient donc aux passions ambitieuses ou patriotiques lederent et suivirentle mouvement de 1848. Cette idee etait alors 6minemment revo-lire, et, comme toutes Ies idees revolutionnaires, melant le chimerique au possible, raire au genereux, ne s'arrelait point aux frontieres que des traites, malheureux, ute, et arraches par l'injustice ou la fraude, mais consacres par le temps, ont don-*t* Principautes. Elles passaient audacieusement Ies Carpathes et le Pruth, depouil-ix grand Empires de quelques unes de leurs provinces. Toutefois l'idee revolution-Stait point entierement fausse. Son point de depart etait vrai en soi, noble, humain 1 s'agissait de reunir sous un meme sceptre sept ou huit millions d'hommes qui ^la meme langue et professent presque tous la meme religion, p. 503. • 351. [3]. 505.

acelaşi spune că aceasta ar aduce împărţirea Turciei şi ar pregăti alianţa ce tra Franciei: cel mult li s-ar putea da funcţionari turci cu idei europene. E Poujade constată că în acel an 1853 toţi ai noştri voiau statul unit, neut: supt protecţia Europei. Şi turcii, chiar, nu erau toţi protivnici acestei id Căci un om de stat spunea scriitorului încă de la 1850: „Sublima Poartă trebui să pîndească şi să prindă *(saisir)* cu dibăcie prilejul de a face să! garanteze autonomia Principatelor supt suzeranitatea ei de către toate Pul rile Europei". Capabile a strînge o armată de 60 000 de oameni, ţerile noas ar fi putut scoate la 1853—20—30 000 la paza Prutului[1].

Cum se vede, şi aici baza e ideea unităţii etnice şi culturale, care treb să aducă unitatea politică a poporului românesc. Şi aici silinţile în acea direcţie ale noii generaţii sînt îndeosebi preţuite, înfăţişîndu-i-se în scrisul o bună istorie contemporană a românilor. Pe lingă compilaţia istorică faci inteligent se dau şi statistici utile[2].

Dintre scriitorii mai vechi, Vaillant dă bune traduceri din românei: culegînd şi bucăţi rare, ale lui Cuciureanu sau Facă, în *Poesies de la lan\ d'or* (Paris; 1851; cu o dedicaţie amintirii lui Ronsard). Apoi el tratează desj turci şi ruşi într-o broşură din 1854 *(Turkie et Russie, en reponse ă la le. d?un anonyme)* şi, în sfîrşit, el trece de la dedicaţia către sultan a aces opuscul la elogiul prinţilor Ghiculeşti într-un mic studiu pe care-1 publ *Archives generales* în 1856 *(LesprincesGhika, hospodars de la Moldo-Valachi*

Să nu uităm pe „profesorul de literatură franceză din Bucureşti", Alfi Poissonnier, care se ocupă însă exclusiv, la 1855, de liberarea ţiganilor de noi *(Les esclaves tsiganes dans les Principautes Danubiennes).*

Ideea regatului român, sprijinit pe o armată de 10 000 de oameni pen moment, capabili de a se ridica şi la 60 000 — şi, anume, ostaşi buni, c pandurii întrebuinţaţi de ruşi în ultimul război s-au dovedit mai de ispn decît „o puternică divizie rusească" — o prezintă la 1838 şi un anonim „M. M.O., agent diplomatic", în broşura lui, apărută la Paris, *Poids de la Mol Valachie dans la question d'Orient, coup-d'osil sur la derniere occupation m taire russe de ces provinces.*

Ulysse de Marsillac, multă vreme profesor universitar şi al şcolii m tare la Bucureşti şi autorul unei Crestomaţii franceze, dădea la lumină 1869, cu o dedicaţie către Principesa Elisabeta, „notele lui de călătorie" (< 1853; la 1851 a cunoscut întîi, la Paris, români, care-i cîntau arii de ale no tre), de la Pesta la Bucureşti[3], la care va adăugi la 1877 un *Guide du voijag â Bucarest,* pe care-1 vom analiza în acelaş timp.

»P. 500, 503, 505-6, 515-7.

[2] După documente oficiale se fixează exportul la patru milioane de hectoli valorînd treizeci de milioane de franci, afară de exportul vitelor: 15 milioane, al să 2 800 000, lînii, pieilor, săului, **etc:** 58 800 000 — Moldova fiind reprezintată cu o trei

[3] De *Pesth ă Bucarest, Notes de voyage,* Bucureşti (1869). A scris, pe lîngă *Lei de litterature,* şi *Letlres ă Theagene* care nu se pot găsi. N-am putut găsi nici *Htudes su Roumanie,* Bucureşti 1871. Se ştie că el a publicat de la 1861 la 1866 *La voix de la B manie,* apoi *r"-fnal de Bucarest.*

riitorul are o adevărată iubire pentru acest „pămînt binecuvîntat" -a găsit o a doua patrie încă de șaisprezece ani și pe care ar fi vrut să-1 e într-o vastă operă de caracter „enciclopedic", ori, cum spune aiurea, jolecție de povești și cîntece, ca ale lui Clemens Brentano pentru ger- n care „ar pune sufletul nației". Neavînd răgaz pentru atîta, el va pre- tumai, într-o formă ușoară, cît trebuie pentru a atrage atenția asupra intime", a înfățișării „șesurilor, văilor, munților", asupra mănăstirilor jscute.

mtru aceasta el pornește de la o largă concepție a României. Ea e țara locuită de neamul românesc": pînă și îndepărtata Macedonie e tomânească deplină. El e sigur chiar că „viitorul va rezolvi chestia arză- îare e unificarea tuturor acestor provincii, supuse azi la stăpîniri de- j". Dar adauge — și e un om cuminte —: „tot ceea ce adevărații prieteni anilor pot să li dea ca sfat e să se facă vrednici prin moravurile și aș- tele lor de rolul la care sînt chemați. în starea în care se află azi lumea, *ui va aparținea celor mai buni: «Cest aux meilleurs qu'appartiendra* re»".

oarte frumoasă caracterizare generală a osaturii de munți, a liniilor toare de ape. Un amfiteatru făcut parcă anume pentru ca *„poporului i s-a refuzat orice putere de invazie, să i se dea în schimb toată puterea de nță*[ut]. Și în această aptitudine defensivă Marsillac vede înainte de toate ile, pe care-1 glorifică, pentru rolul lui istoric.

Natura a făcut din România o țară superbă *(magnifique).* Oamenii au t-o mult." Și el descrie Dunărea „largă, adîncă, măreață", „vastele șesuri monotone, fără altă poezie decît aceea a singurătății și întinderii lor", iul" în care se înfig puțurile cu cumpănă și pe care se ridică hanurile dți acoperite de rogojini și scoarțe, cu palanul pe care se usucă ramurile i primăvara: la sunetul diblelor lăutărești țeranii beau, iar călătorului iținд „ouă proaspete și pui slabi", fără pîne, dar cu cafea și tabac cît alt. Apoi ținutul de dealuri și munți. „Păduri seculare acopăr povîrni- , șivoaie se strecoară ca fire de argint pe mușchiul stîncilor, mănăstiri ică metalicele cupole între desișurile de verdeață" și cîntecul păstorului jură cu vraja lui.

ie înșiră toate aspectele drumului pe Dunăre cu cifre de întindere și ime, citind și cutare articol al lui Jules Michel în *Journal de Constau- '■e,* pornind, înainte de navigația cu aburi a lui *Szechenyi,* de la încercările 327 ale englezilor Andrews și Pritchard și amintind concurența încercată a austriecilor de compania franceză care a creat linia Belgrad-Delta; >sesc note asupra barei care azi stă în calea avîntului nostru economic: a lui Engelhardt, fost membru al Comisiunii dunărene, ajută știința sorului de literatură franceză. își amintește de hanul de la Orșova, de cele mai interesante decît conaționalele lor, zise *caraques* în a lui Franță id, de pachetul de cîrpe ambulant care sînt turcoaicele. Din cauza pri- iei de la Porțile de Fier a trecut în zdruncinătoare căruțe pasagiul de la

[1] On dirait que la na ture a refuse au peuple de ce pays toute force d'invasion, mais revanche elle lui a donne toute [la] puissance de resistance; p. 12.

Orşova la Severin, Ada-Cale e descrisă după „un călător român", al căţ nume l-am fi dorit, căci notele sînt bine prezintate. Călătorul de odinioai din toamna anului 1852, a fost primit la Severin de prefectul ce era atur Nicolae Niculescu; profesorul laudă oraşul nou şi „drăguţele provincial care-şi iau îngheţata lingă turnul din evul mediu, al cărui rost nu-1 descope istoricul improvizat; odată era aici numai chioşcul lui Niculescu însuşi, fi tîna de formă veche, ţigăncuşele care „exercitau asupra lui o fascinaţie st nie" — şi el încearcă a-i analiza motivele. Alături erudiţia arheologu Froehner asupra podului lui Traian.

în calea spre Giurgiu, fără locuinţi, viitorul istoric al armatei române va creiona pe grănicerul în cuibul lui cu cerdac, ieşind ziua pentru a salu steagul vasului austriac şi îngînînd urîtul nopţii cu poveştile bătrîne ale ra lui. îşi aminteşte şi de Ischender-beiu Ilinski, viteazul beţiv care a bătut ruşi în 1853. Şi alte amintiri ale Războiului Crimeii. Pentru antichităţile c Romanaţi îi serveşte Anuariul francez al Munteniei publicat în 1842 de co nelul aghiotant Morel de Blaremberg (interesantă observaţia că la Celeiu s- găsit toate monedele imperiale de la Traian la Heracliu[1]). La Corabia, red< chizîndu-se portul, s-a cerut lui Cuza Vodă să i se dea numele lui; el însă preferat pe al „bătrînului" Mircea. Se face un larg loc icoanei malului dre cu minaretele care samănă cu luminări albe acoperite cu un „eteignoir". se dă şi numele acelui prieten al lui Marsillac, fost secretar al paşei din Vie care a scris romanul *Rosalie,* „carte frumoasă, căreia nu li-au lipsit sufra eminente"[2]. Ange Pechmeja. La Nicopol se înseamnă turnul bisericii catoli unde stă un episcop de care atîrnă credincioşii latini din fostul principat m tean. în cale, se dă un loc larg descrierii nurilor, intercalîndu-se la Jiu şi (tecul Jiianului. La Zimnicea se trezeşte amintirea unei dimineţi de toam ceţoase în depărtatul an al venirii prin aceste locuri, precum la Giurgiu sen mentul de izolare pe care 1-a simţit părăsind odată cu vaporul austriac civilizaţia apuseană: nici trăsuri, nici hamali, izolarea într-un pustiu salba şi, noaptea, absolut întunecos. Dar oraşul, nou, e destul de plăcut, cu a regularitate de clădire pe care i-au impus-o ruşii.

Pentru drumul la Bucureşti se descriu *braşovencele* cu doisprezece p la cinsprezece căluţi şi căruţele cu surugiul pitoresc pe care nu ştiu cine — spi Marsillac — se gândise a-1 îmbrăca franţuzeşte. Pe alături, căruţe de lux plăci de aramă şi coviltir de piele şi „berlina" cu opt cai a celor bogaţi, car au şi magnificul amăut. în noua carte a aceluiaşi apare şi birja. La Daia b deie cu coperişul de stuh, fără împrejmuire, „sat în zdrenţe", în care co] se îmbracă doar cu o rază de soare. Călugărenii glorioşi cu cele cinci mlăşt pline de broaşte (şi aici un fragment din vechea povestire franceză a lui Kog niceanu). „Nici o piatră, nici o bucată de bronz, nici o inscripţie", deşi vorba să se ridice un monument. Se dă însă pisania crucii lui Şerban Vo a carii traducere, după nesigura versiune franceză, ar fi aceasta: „Acea sfîntă şi de viaţă făcătoare cruce ridicatu-s-au de prea-înălţatul şi slăvi domn Şerban Cantacuzino Voevod... al acestui frumos şi minunat pod c însuşi el şi fiul său iubit Gheorghe Voevod... la rădicarea sa pe apa Neaj

'P. 73. [2]P. 78.

. şi cu boierii săi..., pentru ca şi măriei sale să-i fie în veci bună amintire noştinţă, lui şi doamnei Măria, soţia sa, şi dumnealor fiilor săi; s-a făcut sod' şi această cruce domnească s-a rădicat în al patrulea an al domniei nul de la Facerea Lumii 7191 (1683), luna lui octomvre 14 zile", adău-se numele ispravnicilor Radu Năsturel şi Badea Bălăceanu. I se pare, tînd astfel un drum ca acesta, că de la Paris la Bucureşti sînt trei ■i.

;udiul lui Berindei în *Revista Română,* îl ajută să dea una din acele istorice cu care prea adesea îşi umple paginile; se citează şi broşura mănăstiri a lui Ioan Brezoianu. La Mihai Vodă, amintirea balului dat lului Sebastiani şi a reşedinţei lui Grigore Dimitrie Ghica, fiind apoi .1 palat, spital militar, şcoala lui Davila, şcoala militară, ateliere şi ine ale armatei, cazărmi: „Cine ştie care-i va fi destinaţia viitoare?" tea bănui Arhivele statului. Jos se întinde o baltă înverzită: deasupra re şi o atmosferă de muced; de pe fereştile mărunte însă cea mai splen-•edere asupra oraşului: noaptea, supt luna plină, romanticului autor îi să plîngă.

intre biserici el pomeneşte cea dispărută, a doamnei Bălaşa, la intrarea ii Caliţei, distrusă de cutremur în 1838, pentru a fi refăcută de Safta oveanu, născută Balş; cu înfăţişarea ei de cetate gata de luptă, Radu tot aşa de energic defensivă, dar **avînd** supt poarta de intrare o zugră-cu copaci care desplace francezului. Atinge Sf. Ecaterina, care pe atunci e că nu-şi schimbase aspectul, Slobozia, pe Podul Beilicului, cu crucea ■uinţă a lui Leon Vodă, mitropolia, reparată la 1834, cu chipurile cti-i Constantin Basarab şi Radu Leon, cu clopotniţa purtînd stema arhie-ială, cu larga privelişte pe care o mijloceşte[1], Sf. Gheorghe, a cărui mănăs-ars în 1847 (semnalează „frescele" lui Lecca), Curtea Veche, unde s-a nat Vodă Bibascu, Creţulescu, cu chipuri ctitoriceşti, zugrăvită din e Tătărăscu, Sărindarul, aleasă pentru nunţi şi îngropări (cimitirul a ■ut de puţin), Sf. Nicolae din Lipscani, refăcută după cutremur în 1804 nou transformată în a doua jumătate a secolului al XlX-lea. Apoi ;a Doamnei cu „murdarul culoar" păstrat pînă azi. Biserica cu sfinţi, L, Oltenii cu amintirile de la 1821,reconstruită de Grigore Vodă Ghica, ■o zi, arsă în 1825 şi refăcută de un stolnic Stancu în 1828, Sf. Spiridon din 1858, cu picturi tot de Tătărăscu, păstrînd tuiurile Ghiculeştilor,)iridon Vechiu, tot aşa de închisă, Sf. Apostoli, cu case proaste în jur. >tavropoleos, remarcată pentru sculpturi, Sf. Ioan, Zlătarii, refăcută, şi jrăveală da Tătărăscu — biserică a Bobotezei —, cele două Biserici Albe, îf terie, unde se fac rugăciuni „pentru pacea familiilor". Nu se uită Batiştea, '66, arsă la 1690, refăcută la 1812, din nou mistuită de foc la 1847, dr'easă >0, cu predica în româneşte, biserica luterană, care ar fi din 1550, cu i privilegii din 1726 şi 1751, cea calvină pentru ai lui Tokoly, supt Brân-nu, reluată în 1821, bisericuţa bulgărească din str. Vergului, biserica tilor, de la 1781 (peste una de lemn refăcută, trei tablouri de Lecca). g se vorbeşte de Cotroceni, cu zidurile de încunjur fără fereşti, cu curtea

Nu ştiu ce e „planul oraşului Bucureşti, făcut în secolul al XVII-lea", pe care-1 ci-p. 129. Cunoaşte pe Pavel de Alep şi pe Recordon.

părăsită, cu palatul domnasc, cu parcul plantat de curînd. Sfîntul Ani în curtea puşcăriei, arde în 1835. în împrejurimi, Cernica, Pasărea, Ciorog:

Din clădirile profane, descriitorul nu preţuieşte palatul, ca fiind fără a Aici a fost casa Golfesculuiy care, mehmendar al mitropolitului Antim, de] l-ar fi înecat, acoperind pentru totdeauna de blăstăm tot neamul lui, i clădirea din 1815 a lui Dinicu Golescu, care declară mîndru că „zideşte pe] viitor", instalînd primul biliard în sala cea mare, făcînd să cînte în salon ba lui de lăutari pe cari i-ar fi împrumutat la 1821 Alexandru Ipsilanti pei eteriştii lui, şi pregătindu-şi un atelier de tîmplărie. De la dînsul clădirea ti la baronul Sakellario, la stat, Chiselev instalînd aici vornicia şi guvernul m tean fâcîndu-şi corpul de gardă. Gu Alexandru Ghica devine palat şi poşte cie, pe cînd Bibsscu se duce în casa brâncovenească pe care noi am distr după ce fusese institutul bacteriologic, la palatul vechi fiind numai cere nule. Guvernul revoluţionar din 1848 se instalează aici şi după el căimăcăj pentru ca apoi Vodă Ştirbei să stea în casa lui proprie, dincoace fiind „b Honul model" al lui Macedonschi şi Guloglu. Devenit caimacam, fostul de Alexandru Ghica revine la casa cea veche, care e după dînsul casa secreta tului. Restituirea rostului de odinioară se datoreşte lui Guza Vodă, care supr însă recepţiile săptămînale. înfăţişarea supt Carol I-iu, care introduce se turile în lemn ale lui Stohr, e prezintată amănunţit[2].

Turnul Golţei există încă, aproape ruinat. Dar s-a dărîmat casa ve a agiei de pe turnul căreia, foişorul de foc, pompierii strigau la fiecare ş de ceas: Ge veste?, răspunzînd : Bună pace! Apoi foişorul de la Gavafi, îîj biserica Sfîntului Gheorghe, răsturnat de furtună, în 1823, cel ridicat) Grigore Ghica lîngă Sf. Constantin. Dintre vechile case boiereşti se med nează a Dudesculuiy din care rămăseseră „frînturi de ziduri, foarte groas foarte înalte, din enorme cărămizi: feregi mărunte, ca horbotele de Mali: amestecă graţia lor vie acestei forţe moarte; ele se joacă la vînt, între chizăturile ruinei"[3]. La Colintina, cu balurile de odată ale Ghiculeşti domneşte ruina. în casa lui Ion Bălăceanu, cu grădină mare, se aşază arhrv Se laudă clădirea, în preţ de 1 200 000 de franci, ridicată pentru Universii de Alexandru Orăscu, de la 1856 — la punerea pietrei fundamentale as comisia internaţională — pînă la 26 decembre 1869, pe locul mănăs Sf. Sava, clădită de pîrcălabul Andronachi şi închinată la Sf. Sava din I< salim, apoi refăcută de Brîncoveanu cu ajutorul lumînărarului Sterie, < pune, la 20 iunie 1709, piatra şcolii.

Profesorul francez cunoaşte perfect Bucureştii în toate colţurile. El vorbi deci de mahalaua boierească a Batistei, cu casele fără gust, întreb ţînd pretenţios materiale inferioare, de Lipscani, cu „Societatea Financ Română", cu băncile Poumay (1853), Ghermani, Halfon, de „livezile gosp de care-şi mai amintea poporul că se întind pînă la biserica Curtea Ve< de Cişmeaua Roşie, de Cişmegiu, unde burghezia-şi da întîlnire, de fîntîm la Filaret, de cişmeaua Mavrogheni, de şoseaua în care se întîlnesc cele

[1] Reşedinţa vechilor domni, spune el, a trecut de la Dealul Spirei la Mihai V la Sf. Sava, la casa Lahovari şi Bossel (Guide, p. 68).
[2] Şi un peisagiu românesc, de Emil Velkers, din Diisseldorf.
[3] *Voyage,* p. 119.

echipagii cu carăle încete ale ţeranilor, de Herăstrău cu petrecerile de Zamfir. Prin bălţi şi gropi, în iarna teribilă, coconitele sînt duse e scînduri întinse de rîndaşi, la lumina felinarelor, cărate în braţe, cu atentă a rochiilor. Iar, în împrejurimi, va descrie, în colori foarte şi vii, Băneasa, fosta moşie a jupănesei Banului Dumitrachi Ghica, >î cu moară, îngrămădirea de lume care vine primăvara să audă cîn-cucul. Iată boieri de modă veche, al căror costum, pe care 1-a văzut ii şi la un oarecare Ştefănescu, îl descrie amănunţit, tineri cu jambiere, trî'nsă şi brandenburguri de aur, pînă la cortul alb cu ciucuri de mătasă sofale al lui vodă, pînă la scaunele cu grifoni auriţi ale doamnelor, pînă rii cari fac glume de bufoni, la vînzătorii de pastile înviorătoare, cu liaice asupra muzicei turceşti a domniei şi întrecerii tineretului boieresc , pe cînd alături se întinde hora. La Măgurele, proprietatea familiei şanu, e admisă şi lume străină, în frumosul parc. La Mogoşoaia, a ilae Bibescu, se dau uneori petreceri în grădină, n era firesc, fiind dat planul lucrării, se înşiră oţelele: *Hugues, Grand oncordia, Boulevard, de France, Lazăr, Oteteleşanu, Pesta, Hotel d'Orient, mu, Caracas, Fieschi, Patria, Londra, Moldo-Român, Gabroveni, Simion Neubauer, Rusia, Hotel Gerin* şi vechiul han *Manuc.* Ca restau-*ruichard, Raşca* (Hreka), ca grădini: *Stavri, Union, Creţu, Giuvara,*

Viisoara, Anton, Şâpcaru, AUxe etc.[1] Apoi cofetăriile: Capsa, elevi oissier, Fialcovschi, Giovanni, cafenelele: Briol, Labes. O încercare de mtant, fără succes, la Grădina cu cai. Cluburi: Român, Tinerimea, , al Uniunii liberale. Pentru a vorbi apoi de simplele hanuri şi de restau-în plin aer cu mititei gata pregătiţi, pe cînd la han puii de găină uneori vînaţi în curte de cînii proprietarului.

ristul, scriitorul se interesează de tot ce priveşte viaţa intelectuală, istituţiile ştiinţifice sînt prezintate cu amănunte. Aflăm de acolo multe Qouă. La teatru se relevă darurile aristocraţiei celei vechi: 2 000 de prin testament al lui Constantin Mânu, 1 000 de piaştri ai lui Constantin entru tipărirea pieselor, 18 000 alţii ai lui Ioan Cîmpineanu. De la ură" de pe la 1850 în Strada Nouă, cu o curte murdară şi lojile cu lumini cu două sobe fumegînde şi scena fără maşini, la noua zidire din iarna i, „una din cele mai plăcute din Europa după sălile monumentale", reprezintaţii şi concerte şi la Bossell, la Slătineanu, mai cercetată •aluri mascate, la Ateneu. La muzeul de pictură se semnalează tablouri mai există: de la Eforia şcolilor s-au adus portretele lui Lambru Pho-i Neofit Duca, lui Ienăchiţă şi Iancu Văcărescu, lui Poteca, ale mitro-Dionisie Lupu şi Nifon, ale domnilor Alexandru Moruzi şi Grigore, i Ghica. Se caracterizează opera lui Lecca, lui Aman, lui Stăncescu, jorescu. — cu multă pricepere —, a desemnatorilor Szatmari şi Se laudă măsura din 1864 a ministrului Nicolae Creţulescu, creînd bi-şcolare şi comunale, care nici azi nu există[3]. Se atrage atenţia asupra lui Davila, care şi-a clădit o casă ca în Pădurea Neagră, de a face

tâe, p. 28 — 9.

vorba şi de ale lui Iscovescu (mai ales tipuri ardelene). Nu se uită nici boierii Alexandru Florescu, Ecaterina Polizu, Alexandru C. Ghica, Elena Catargi. biblioteca lui Ştefan Bălăceanu a fost cîştigată de stat.

Împrejur o grădină botanică — şi cu animale —, în care s-ar cultiva peni spiţerii plante medicinale. Se relevă pretutindeni iniţiativa franceză, ca iui Godillot şi Berthou în clădiri de utilitate publică ori propunerea lui a se face grădina Ateneului.

Acest străin are însă şi o adîncă înţelegere a vieţii populare. O prezii în serbătorile ei: vicleimul — cel domnesc de pe vremuri, cu gardă de arnăuţi păpuşile, steaua, colinda, de Anul nou, Sorcova, Vasilca, Bobotează, Paşt: Descrie grădinile cu dulap şi petrecerile pe iarbă verde. Cunoaşte instrument lăutarilor, pe cari i-ar vrea în vechiul costum: cobza, naiul, „canonu cimpoiul, fluierul, daraua, buciumul, drîmba. După Alecsandri prezintă gei rile cîntecului popular. Note originale se întîlnesc la înşirarea danturii hora, brîul, chindia, „birul" (ceteşte: *brîul),* „greul", bătuta, „piperul" şi ra al carii cîntec se dă astfel:

Raţa ici, raţa colea,
Raţa trece papura
Şi râţoiul
Şi răţoiul
Usturoiul.
Raţa iese din tufani
Cu bobocii dolofani,
Cu bobocii,
Cu bobocii,
Dolofani.
Raţa iese din pădure,
Cu bobocii plini de mure,
Cu bobocii,
Cu bobocii,
Plini de mure[1].

■P. 147.

Volumul al IV-lea
[DE LA 1828-1877]

CĂLĂTORI ARTIŞTI FRANCEZI ÎN ŢERILE NOASTRE

In legătură cu adînca influenţă pe care a exercitat-o Franţa asupra societăi româneşti în al doilea sfert al secolului trecut şi cu interesul deosebit pe ca: această Franţă, liberală supt raportul politic, romantică supt cel cultural, l simţit pentru ţerile noastre, bogate în „pitoresc", în colorit, în exotic ţ pe de altă parte, locuite de un popor setos de libertatea naţională deplin se desfăşură *o fază a artei franceze în legătură cu Orientul.*

Un întreg şir de desemnatori cu numele înscrise în istoria picturii i străbătut prin anii 1830—40 Moldova şi mai ales Ţara Românească pent] a culege senzaţii nouă, aspecte inedite ale naturii şi a le fix* în desemni] asupra cărora reveneau apoi cu dragoste şi îngrijire. Totul li atrăgea priviri] lacome de lucruri nemaivăzute. Un cer cu strălucite jocuri de lumină, delicate degradaţii ale tonurilor, avînd pe lîngă soarele cald din alte ţ şi acea atmosferă de neguri şi cete care-i înmiește capriciile de coloare şi variază din zi în zi, ba chiar din clipă în clipă.

O vegetaţie sălbatecă admirabilă, cu codrii săi de veacuri, cu pustiur sale de buruieni neatinse de plugul harnic şi zgîrcit al zilelor noastre. & de construcţie originală, avînd într-însele elemente locale care durează sute şi mii de ani, adăugite şi prefăcute cu altele venite de la Apus şi de Răsărit: curţi boiereşti, hanuri cu cerdace largi pe stîlpi frumos lucrs bordeie întunecoase, popasuri de poştă, circiume. Tipuri omeneşti ciudate s măreţe: ţiganul sub toate aspectele lui de maimuţă umană lîngă demnitai sigură a ţeranului nostru, lîngă neastîmpărul raselor orientale. Veşmiį în care toate colorile cerului se amestecă, dar se armonizează: porturi ales femeieşti, care variază de la un judeţ la altul, măntăli cusute cu şnur ale surugiilor şi dorobanţilor jandarmi, sarice ale ciobanilor, zdrenţe biz ale cerşetorilor şi nomazilor, uniforme de oaste şi de curte, în care se ca aurul şi coloarea.

Scene populare: hore la circiumă, îngrămădiri la dulap sau scrînci băieţi cu colinda, mulţimi de oraşe sub casele cu linii orientale; cîte un bî] infăţişînd în rezumat toate felurimile de pitoresc ale terii. Ici şi colo, în sfîr

morminte, misterioase ruine, mănăstiri, rămăşiţe de cetăţi, frînturi ite pustii, turnuri cu amintiri din antichitate.
adevărat că nici unul din aceşti desemnatori n-a prelucrat în tablouri 3 sale; ele au fost însă în parte publicate. Altele se păstrează încă inedite ile colecţii ale Academiei Române sau la particulari zeloşi pentru arta ru trecutul nostru, cum e d. Gh. Sion. Lumea le cunoaşte prea puţin, vreo zece ani, am dat multe din ele ca supliment la *Sămănătorul.* Cîteva iuri necunoscute au fost expuse la 1912 de d. Sion în Palatul Artelor Jucureşti; ele au fost dăruite Bibliotecei Universităţii din Cluj. E insă tt prea'puţin pe lîngă tot ceea ce avem. Şi, astăzi, astfel de reproduceri ;a să aibă, faţă de progresul netăgăduit al spiritului public, altă primire ;u ani în urmă.
că înainte de această epocă, Louis Dupre, un mare desemnator, elev)avid, care servise pe Ieronim, regele Vestfaliei, vine în Turcia la 1819, mdat anume marelui-dragoman Mihai Şuţu, pe care, ca şi pe fiica lui, isa Elena, îl va înfăţişa înfăşurat în largul lui caftan blănit, cu o extra- [■ă strălucire de colori.[1]
ecînd din Constantinopol, el va schiţa în cale alaiul noului domn, însuşi ;are pleacă spre reşedinţa sa moldovenească. In octombre, la Bucureşti iuţea zugrăvi şi pe doamnă, pe tatăl domnului şi pe unul dintre boierii Prin Braşov şi Cluj, el se va îndrepta apoi spre Pesta.[2]

?in 1828 Hector de Bearn care, cu alţi doi ofiţeri, întovărăşeşte pe un duce *i* în Orient, vine din Polonia pe la Hotin şi trecînd de-a lungul Basarana la Isaccea se înfundă în Dobrogea, pentru a se întoarce la Paris 'desa. în Basarabia vede pustiu de stepă, sate rare, berze străbătînd le întinse. La Bălţi întâlneşte o frumoasă femeie dormind lîngă copiii îsemnatorul e încîntat că poate prinde o schiţă. Mulţi evrei în prăvălii te pe largile străzi nepavate la Chişinău, unde o franceză ţine un magazin de. La Bender, aceeaşi privelişte ca la Chişinău. l Dunăre, unde locuitorii, pe lîngă negustori evrei, sînt moldovenii şi ulgari, el află armata lui Diebitsch şi Wittgenstein gata de a trece în ; populaţia nu arată nici un entuziasm. în Dobrogea, la Babadag, lîngă
sacră pentru musulmani, cazarma din 1806, a sultanului Mahmud. i se merge spre Bazargic, bine pavat, cu moschei şi bazare. La întorsul mia, Mangalia i se prezintă ca un sătuleţ bîntuit de ţînţari, dar cu fru-
moscheie, iar Chiustenge în mijlocul întăriturilor păstrate, pe care etluieşte o inscripţie turcească de mult pierdută.[3]

tfai tîrziu şi în picioare.
^oyage â Athenes et â Constantinople ou collection de portraits, de vues et de cosjrecs et ottomans, peints sur Ies lieux d'apres na ture, lithographies et colories;v. seu, *Ţările române văzute de artişti francezi (sec. XVIII şi XIX),* Bucureşti 1926, i urm., şi Iorga, *Voyageurs francais en Orient,* Paris 1928.
~)*uelques souvenirs d'wie campagne en Turquie (1828—1856)* şi G. Oprescu, *o.e.*; :ilă, în *Transilvania,* LIV, n-le 4—5 (şi deosebi: *Pictori francezi prin tara noas*tratează în broşură şi despre Raffet, Bouquet, Doussault, Valerio.

Pictorul Theodore Valerio, elev al lui Charlet, purtat prin multe ţei vine în Orient prin Ungaria în ajunul războiului Grimeii la 1853, pentru înainta pînă la Silistra, iar la 1855 el schiţează în principatul muntean cuta: ţerancă, din Tunari, cutare dorobanţ de poliţie, pentru ca în Banat să culeag ţigani şi la Oradea românul pletos în fustă ungurească şi cu largă pălărie, circiumă ori de pază înaintea boilor albi cu coarnele lungi[1]. D. Karadja a de coperit de dînsul şi desemne inedite: splendidul cioban ardelenesc cu căciu dreaptă, văzut în multe atitudini, altul purtînd pe umeri largu-i cojoc cu blai în afară, un al treilea, tînăr, cu privirea eroilor lui Grigorescu. El dă şi lugojan< răzimată de umărul voinicului soţ, frumoasa femeie din Giurgiu, legată turceş la cap, şi puiul de ţigan din Bucureşti.

Fără ilustraţii, cîteva rinduri fără însemnătate se consacră de fost consul Tancoigne Bucureştilor pe cari i-a cercetat la întoarcerea din Oriei unde fusese trei ani plecînd din Constantinopol, în septembre 1807 pent a întovărăşi în Persia misiunea generalului Gardane. în afară de aceas schiţă fugară a capitalei muntene el semnalează la Constantinopol evrei d Principate, „mai curaţi în îmbrăcăminte".[2] La 14 august al anului urmate el părăseşte definitiv Constantinopolul îndreptîndu-se spre Dunăre; de noi trece la Liov. In cale ştiri despre lagărul marelui-vizir; la Giurgiu ienice] sînt în revoltă; aşa îneît un medic italian trebuie să-i capete ordine la trece pentru paşii de Nicopol şi Vidin, unde e şi un arhiepiscop grec.

Fostul consul francez la Bucureşti, fîtienne-Adolphe Billecocq, tipări la 1848[3] un *Album moldo-valaque* de format mare, adăugind ilustraţii de Mich Bouquet. Ca motto al interesantei publicaţii, formînd un supliment al ziar lui *Vlllustration,* se găsesc următoarele cuvinte ale lui Ludovic-Filip, *vegt* Franciei, către autor: „Ştii d-ta că-mi spui lucruri de care d. Guizot şi n: vreunul din ambasadorii mei habar n-are?" Prefaţa, adresată unui deput al noii Republice, C..., poartă data de 5 februar, şi ea pomeneşte aparii cîtorva planşe din acest album la editorii Albert & Goupil. E o mare publica' de proporţii largi, cu desemnurile în colori[4]. Billecocq califică pe Bouqu de artist din cei mai distinşi şi de prieten al său.

Publicaţia avea un interes politic, revoluţionar. Fostul consul voia tragă atenţia asupra celor „aproape nouă milioane de valahi cari au aceej

[1] Valerio, *Souvenirs de la monarchie autrichienne. Suite de dessins d'apres natu graves ăl'eau-forte,La Hongrie.* V. Karadja, în *Analele Olteniei,* IV, p. 294 şi urm., 378 urm.; I. C. Băcilă, *o.c,* p. 35 şi urm.; Oprescu, *o.c.,* p. 54 şi urm.

[2] *A narrative of a Journey into Persia and residence at Teheran, containing a descr, tive itinerary from Constantinople to the Persian capital, also a variety of anecdotes, ii strative of the history, cominerce, religion, manners, customs of the inhabitants, military } lice of the governement, etc, from the french of M. Tancoigne, attached to the embassy of ge, ral Gordon,* Londra 1820.

[3] Caietul poartă titlul următor: *Album valaque, vues et costumes pittoresques de la* J *lachie, dessines d'apres nature par Michel Bouquet, et litographies par M- Eug. Cic Ferejis et M. Bouquet,* Paris 1848.

[4] Un guide politique et pittoresque â travers Ies Principautâs du Danube.

iama ca şi noi, vorbesc o limbă latină şi se recunosc între ei prin numele de *mmains,* adecă români". Şi el aminteşte că în atlasul şcolar al lui Lesage, itrebuinţat încă la 1848, teritoriul nostru, „mare cît o treime din Franţa încă mâi bogat", e trecut, după actul de anexiune din 1806 al ţarului Alexanru I-iu, ca provincie rusească. Pentru a nu se crede că Bucureştii sînt „Bucara", illecocq, prietenul aspiraţiilor noastre, înfăţişează deci „peste patruzeci de însemne capitale, încredinţate celor mai celebri artişti pentru a face să se idă de aici bogăţiile prezentului, amintirea trecutului, speranţele viitorului", ucrarea se vede a fi fost pregătită de autor în castelul său de la Villebon, că din septembre 1847. Dar data publicaţiei e 21 septembre 1848 şi ultimele igini cuprind istoria revoluţiei nenorocite a republicanilor din Bucureşti.

O altă culegere a lui Bouquet dă în splendide planşe colorate *cea dinţii rie de porturi populare româneşti.* Sînt zece de toate, dar n-am văzut la ;ademia Română şi nu se află nici între gravurile dăruite de d. Gh. Sion Hi de cursuri din Vălenii de Munte şi apoi distruse de germani, n-le 4, 7 şi 8.

Ele înfăţişează străini, cutare surugiu ţigan din Moldova („Voiturier igane, route d'Iassy"), dorobanţi din Slatina şi din Bucureşti, fete de ţară 'emme de la montagne, district de Kimpoulung") şi un singur port bărbă-;c, muntean din Muscel („Homme de la Montagne, district de Kimpolong"[1]).

Dacă Bouquet a străbătut toată Ţara Românească şi toată Moldova, zînd Cîmpulungul şi stepa Bărăganului şi Brăila, care-şi începea activitatea mercială, un alt desemnator francez, Doussault, asista într-o zi din luna ie 1844 la serbarea pe care o dădeau lui Billecocq nişte exploatatori de păduri ncezi cari, sub conducerea lui Condemine şi Vivot, lucrau în codrul de jar al unui boier muntean încă de la 1842 (Billecocq adaugă că se vînduse 5 000 de copaci pe preţul de 5 lei, şi că au dat 2 700 de doage, vîndute în mţa cu 28—33 de franci suta).

Doussault n-a schiţat numai această scenă, cu cei 500 de lucrători din connais, Franche-Comte şi Charolais, cari dădeau 302 doage pe zi (la un an 30—40), şi, pe malurile Oltului, învăţau pe locuitori a face potaş din luşă şi a cultiva mai bine via şi livezile, cu asistenţa românească prinsă dincios în porturile ei elegante, ci a mai însemnat şi alte aspecte ale vieţii istre de atunci. în desemnurile lui se văd scene de stradă bucureşteană: 'nul Golţei, baluri de modă nouă, hanuri înaintea cărora se odihnesc cai poştă, popasuri „în stepă", cu dorobanţi de pază, în jurul străinului, un îgăr şi o călugăriţă, cari, după bisericile ce se văd lîngă ei, sînt munteni, moldoveni, ba chiar copii cu steaua în umbra unei biserici bucureştene, ugărenii lui Mihai Viteazul şi priveliştea Bucegiului. Albumul lui Bille-î dă şi aceste desemnuri. Se spune că un tablou de acest fel a fost primit Muzeul Luvrului.

Şi alţii au colaborat la această carte de artă, simpatică nouă. Gravorul et Lang înfăţişează două doamne în port oriental probabil de Bouquet. ţii Grigore şi Alexandru Vodă Ghica sînt redaţi de Geffroy, ca şi frumoasa

[1]V. Oprescu, *l.c.*

doamnă Măria a Bibescului, ca şi jalnicul mitropolit de reveniri şi nesigj sufletească, Neofit.

Consulul „străin" din Bucureşti, între doi arnăuţi, unul cu feleg celalt cu cafeaua, pe cînd pe fereastră se vede un subţirel turn de bi n-are iscălitură (ar părea să fie săpat tot de Lang).

Abia la 1866 vom întîlni un desemnator de talent, dacă nu unul şi el ni va da în paginile din revista de călătorii *Le Tour du Monde* pol schiţelor sale, de o admirabilă execuţie şi de o bogăţie unică.

De la Calafat, „care nu se vede", se trece la descrierea Vidinului, J dar în neorînduială şi în cea mai crasă murdărie: ţiganii turci se dau ţ înaintea publicului străin, format din Lancelot, un englez şi un italian, d< de alt Orient decît acesta al trivialelor imundicii.

Pe Dunăre mai departe; mal jos la noi, tivit cu case răzleţe şi sate. N dormită pe punte, împreună cu un „popă valah" şi un cioban, cari se v ilustraţie, între o lume de turci[1].

La Rahova, corăbii turceşti ca în veacul al XVI-lea; la Nicopol r vechii cetăţi. La noi se dau numai puţul cu cumpănă, bordeiul şi cer de pază al grănicerului[2].

La Giurgiu închidere în carantină ca într-un ţarc de oi. Vameş[ul dintr-o căsuţă şi cercetează furios bagajul, încheind cu strigătul liber „slobod"! în oraş, han mare ca pentru o oaste, dar gol; săteni veniţi p^ tîrg, prăvălii de bărbieri pline de clienţi. Afară, grăniceri dorm pe mard unui pod deasupra apei.

Pentru dusul mai departe se întrebuinţează o birjă în care se suie ci pe oricare din cele două fereşti-uşi laterale, lîngă care este şi o ferestuic tundă care nu e uşă. Şoseaua cu stîlpi de telegraf, pe care însă drumeţii o e luînd-o prin ţarină. Caravane de lipscani cu mărfuri; căruţele sînt tra de opt la doisprezece cai.

Sate de bordeie şi hanuri, care şi ele abia se ridică deasupra pămîn cu singură intrarea lor[3]. Dar horile de duminică se întind, vesele, pretuti nea. La un han cu cerdac, pe cînd lăutarii cîntă, călătorul are prilej să de costumul popular[4]. Al femeilor „trezeşte fericitele amintiri ale Greciei şi Hei; în pictură, ar fi încîntător în ce priveşte coloarea; în sculptură su ca linii şi lăsînd să se vadă proporţiile trupului şi graţia boiului". O splen' ilustraţie arată scena horei[5], cu tipuri în adevăr de toată frumuseţa: şi Bouc însuşi e învins în splendida reproducere a portului popular[6]. Bucureştii o o frumoasă perspectivă, o mahala murdară şi o stradă foarte rea; în cen moda europeană; „contrast de abjectă mizerie şi de strivitoare bogăţie

Mîndrie în localurile de petrecere, atunci cînd e „lipsă absolută a lucru de prima necesitate". „Dar", adaugă el, crud, „aceia pe cari ce e neces

[1] *P.* **180-1.**
[2] Ilustraţiile de la 180 şi 186.
[3] P. 189.'
[4] *P.* 190 — 1.
[5] P. 192. •P. 607
204
[6]

interesează sînt de atîta vreme dresaţi la răbdare! Ei vor mai aştepta încă o vreme ca palatele, grădinile publice, cazărmile şi bulevardele să fie destule pentru ca să aibă ceilalţi vremea să se gîndească a li da, ca simple materiale ale unor îmbunătăţiri încă mai necesare, un pavagiu şi felinare, fîntîni şi măturători"[1].

„Lumea bună" merge la Cişmigiu în praf. Cea mai bună, la Şosea, între jară şi boi desjugaţi, între şatre şi colibe. Unii boieri umblă în port vechi cu şapcă'. Nu lipsesc strălucitorii arnăuţi şi trăsurile consulilor Franciei şi Angliei. Viaţa socială i se pare plină de rău gust şi de pretenţie. Iată cum descrie ;1 pe noii stăpîni ai terii: „Este acolo o clasă de indivizi cari n-au, cred eu, ichivalent nicăiri. Fii de proprietari cari au jucat şi şi-au pierdut moşiile, zgoniţi sau liberaţi ai slugărimii, ei au ceva bani sau şi ceva credit, vorbesc lestul' de uşor, sînt foarte neruşinaţi, sînt lipsiţi de orice simţ moral, dar loartă o haină neagră. Supt ocrotirea unui personagiu însemnat, pe care l-au tişelat ori cîştigat, se cam ştie cum, ei cer un post. A ce*re un post e rostul 3r cunoscut. Aşteptînd acest post, care, să nădăjduim pentru binele adminis-raţilor, nu va sosi niciodată, fac afaceri, — dumnezeu ştie care. Acelea ce se ot mărturisi încep cu lămuriri oficiale date străinului, care mulţămeşte cu ţigară, şi merg pînă la misitia de tranzacţii comerciale, care aduc mijlocito-ului un cîştig îndoit, plătit de cei doi contractanţi. O clasă de tranziţie care u va mai avea nici o şansă de trai cînd bogaţii şi puternicii privilegiaţi nu or mai fi în stare să-i sprijine contra săracilor cari nu vor mai fi apăsaţi." foul oferă călătorului să-1 introducă într-o casă de joc „onorabilă", apoi să-i îndă cai şi coconi de viermi de mătasă, apoi o căsătorie bogată, o audienţă t prinţ, „numai din iubire pentru francezi": „iubesc Franţa mai mult decît atria mea, şi cît onoarea mea"[2]. I se pare însă călătorului — se cam grăbea! — î „lichidul se purifică".

Pe artist îl interesează vechile bisericuţe pierdute. Şi critica atinge iarăşi ^ept, ţelul ei: „Din nenorocire, cele mai curioase, cele care ar trebui să fie ai mult socotite de sentimentul naţional, sînt într-o stare de uitare şi dezolare îplorabile. Totuşi valorează mai mult ca artă şi ca tradiţie istorică decît le cîteva palate şi biserici clădite din nou în stil gotic german, care se pare stăpîni singur înalta favoare oficială. Impunînd unei noi generaţii de artişti rme şi proporţii pe care înaintaşii lor nu le-au presimţit, nu le-au găsit, 1 le-au modificat pas cu pas, se osîndesc neapărat la neputinţă aceşti artişti, perele lor nu se leagă întru nimic cu simţul popular, şi lipsa de convingere face să nu poată da nici un învăţămînt artiştilor viitorului"[3].

Sfîntul Spiridon, copleşit de ornamente gotice, e ca o moschee. în schimb laudă foarte mult bisericuţa Stavropoleos, pe care atunci nimic n-o colora n-o asfixia, dînd şi o prea frumoasă reproducere a ei[4].

Ga arhitectură profană, hanul lui Manuc, schiţat cum nu se poate mai imos la pagina 201, cu cele două şiruri de stîlpi şi o singură scară ducînd

[1] P. 200.
[2] P. 204.
[3] P. 205
[4] P. 197.

la amîndouă; cutare casă de mahala, cu sacnasiuri către stradă[1], îi cîştigă laudele. Curtea hanului cu depozitul liber al tuturor mărfurilor şi al tuturor murdăriilor lăsate în sama cînilor şi a porcilor fără stăpîn, îşi află locul[2]. Scîrbă-i inspiră măcelăriile de pe malul Dîmboviţei, într-o neîngrijire absolut orientală[3], pe lîngă care se văd toate lepădăturile vecinătăţii, plus vagabonzi făcîndu-şi toaleta şi alte rituri, ori dormind pe iarba călcată şi murdărită, pe cînd goi oameni încălziţi îşi fac liniştit baia supt ochii sergentului. S-ar părea un progres. Lancelot a rămas indignat la 1861, deci acum peste şaizeci de ani, de aceste băi în plin aer fără intervenţia înaintaşilor poliţiei de azi[4]. Obosit de uriciunile zilei, el caută afară din oraş pacea naturii, lîngă căsuţa acoperită cu stuf şi puţul a cărui cumpănă are ca greutate capete de vită reduse la osul înnegrit.

Deci cu toată amabilitatea directorului publicaţiei, care mărturiseşte că a cunoscut mai multe familii din Bucureşti şi că a păstrat din relaţiile cu ele amintirile cele mai bune şi mai amabile, artistul care e Lancelot se oboseşte de această vulgaritate modernă a Bucureştilor. Recomandaţia marelui istoric Duruy — a cărui călătorie la Bucureşti s-a oprit în Viena — către Grigore Brâncoveanu, fostul său elev, îl va ajuta să vadă ţara.

Cu căruţa de poştă[5], trasă de opt cai smulşi cu bacşiş de la căpitan[6] se porneşte, pe lîngă Cotroceni, în prefacere pentru a fi reşedinţa de vară a lui Cuza Vodă, spre Curtea de Argeş.

Găieştii sînt „un sat frumuşel", cu cîteva bune case boiereşti; podul pe Argeş, o'grămadă de scînduri putrede.

Piteştii: case de lemn, nici o biserică mai însemnată, cîteva clădiri de piatră, prăvălii de modă veche.

Argeş: „o lungă stradă cu case de lemn"; pe dealuri, colibe. La vestita mănăstire, încă neatinsă de reparaţie[7], se întră prin două ziduri concentrice, din nenorocire acum desfiinţate.

Şi la el comparaţia bisericii „cu o cutie de moaşte bizantină". Lancelot mai vede chipul lui Neagoe, cu părul bălan revărsat pe umeri, vechea catapiteasmă şi vechile policandre. Se dau şi cîteva vederi din localitate: un cuptor, o casă de ţigan potcovar.

Se străbat munţii, printr-un ţinut de guşaţi, la Şuiei. Nu se poate mai departe cu trăsura: se va lua deci un car cu boi.

Se merge pe la Jiblea[8], treeîndu-se Oltul pe pod umblător. Ţinta e mănăstirea Cozia, ale carii chilii se găsesc într-un hal de ruină desăvîrşită şi călugării lămuresc — nu fără dreptate — că aceasta e administraţia statului, stăpîn aici. Egumenul, nebun, urlă toată noaptea. Biserica însăşi era în cea mai proastă stare; artistului i se pare că merită o reproducere numai o fîntînă procedată de două frumoase coloane şi avînd deasupra lor un brîu săpat[9].

'P. 139. [2]P. 206-7.
[3] Ilustraţia p. 208.
[4] P. 207.'
[6] Surugiul la pagina 211.
[e] Popasul la pagina 209.
'P. 217.
[8] An 1868, p. 289.
[9]P. 295.

La Ocnele Mari se vede salina, cu 1 070 de lucrători, dintre cari 280 naşi". La Rîmnicul-Vîlcii, case nouă pretenţioase („fausse recherche"). mănăstirea Dintr-un lemn se schiţează stăreţia şi cimitirul, plin de fruise cruci originale.[1] Mănăstirea e părăsită şi călugăriţele trecuseră la patele, unde astăzi, printr-o schimbare a împrejurărilor, s-a mutat ruina, lucra însă la o şcoală de învăţătoare, din fondurile brâncoveneşti. La Sur-3le, viaţă activă şi primire din cele mai bune. Se pot vedea lîngă frumoasa ricuţă, în toată întinderea lor îngrijită, chiliile astăzi pustii de atîta vreme[2], chiar şi căsuţele din jos ale „surorilor"[3].

La Hurez, Lancelot găseşte călugări. Egumenul de optzeci de ani e ţat[4], tot aşa cum se schiţase frumoasa călugăriţă tristă de la Surpatele[5]. îtorul petrece aici mai multe zile, găzduit în apartamentele brâncoveneşti. lescopere, între locuitorii leneşi ai mănăstirii, un zugrav.

Bistriţa e reclădită în stil modern, nepotrivit cu tradiţia: „arhitectul ei, inspirat, n-a izbutit decît să-i dea fizionomia unei bogate şi solide cazărmi"[6], lamente pseudo-gotice", faţadă de o „corecţiune rece", biserică „al carii . prea strimt se leagă rău cu totalul construcţiilor". „Pictura se depărtează L mult sau nu se depărtează destul de tradiţia bizantină; figurile ar voi ie savante şi naive, expresive şi cucernice: ele sînt pretenţioase." Gîteva zile la Polovraci, unde se schiţează natura muntoasă; bineînţeles îştera, care i se pare artistului monotonă. Se trece la Baia de Fier, apoi ârgul Jiiului, cu atîtea lucruri nouă, pe care cu mîndrie le arată prefectul. ;ă Tismana, Lancelot admiră pe un preot care se bucură de orice botez,

„dă încă un plugar terii", şi soţia lui, meşteră în cusături. „Transmise din sraţie în generaţie, ele pornesc din cea mai mare vechime şi ar merita să ulese. Lîngă oraşe caracterul lor se alterează, şi e păcat, prin amestecul antaziile Europei, venite pe calea Germaniei"[7]. La Tismana chiliile arse-, de biserică nu se vorbeşte, ci numai de egumenul activ şi patriot. La tul Cioclovina, Lancelot culege chipul schivnicului de o sută de ani, răzi-pe flăcăul care e ucenicul său[8]. Baia de Aramă, cu tipurile ţerăneşti nale[9], şi Severinul, cu ziduri noi, încheie călătoria. în definitiv, meşterul desemnator parizian a avut, plecînd, „sentimentul văzut unul din lucrurile rari ale lumii: o aglomeraţie de 6 000 000 de eni scuturînd praful putred a douăzeci de veacuri de apăsare, de năvăliri irbarie pentru a merge cu îndrăzneală să lege leagănul său, tradiţiile steagul său de una din cele mai mari epoce ale istoriei"[10].

•P.
»P.
«P.
[6]P.
•P.
'P.
301.
308.
309.
37.
312.
332.
346.
?P. 347.
[8] Ilustraţia, p. 352.
[1] P. 352.

II

CĂLĂTORI ITALIENI, GERMANI, ELVEŢIENI ŞI ENGLEZI ÎN ŢERILE NOASTRE

Amintesc întîi — găsind-o numai acum — o descriere de călătorie pe la noi în latineşte care nu e un lucru obişnuit, însemnările, apărute la Maienţa în 1792 ale abatelui Francisc Pizzigalli.

Plecat la începutul lui mai 1789 din părţile Milanului spre Lioy, el e primul călător occidental care cunoaşte Bucovina ca atare. Cernăuţii începe a avea mulţi negustori. Goborîndu-se în Moldova, călătorul e încîntat de dealuri, de şesurile înflorite, de aerul cel bun, de bogăţia fructelor „ca în Italia". Ii displace doar slaba gospodărie a cîmpului, indolenţa locuitorilor. La Iaşi numai curtea e de zid; aici abatele are a face doar cu ofiţeri ruşi. Pe la Soroca trece Nistrul, pentru a se întoarce prin Moldova, luînd calea spre Oituz: în Ardeal i se pare mai evident latinismul limbii; românii de acolo, „foarte mulţi", sînt „simpli şi primitori", cinstiţi la vorbă, veseli; se descrie portul femeilor care „merg călare şi conduc carăle"[1].

Caronni în Dacia, cu subtitlul său „Mie osservazioni locali, regionali, antiquarie sui Valachi specialmente e Zingari transilvani, la mirabile analogia della lingua valacca coll'italiana, la nessuna della zingara colle altre conosciute, con un rapporto su le miniere piu ricche di quel Principato", publicaţie de 93 de pagini, mare în 8°, ieşită la Milan în 1812, cu o dedicaţie către contele Mihail Eszterhâzy, şambelan al arhiducelui Rainer, e desigur una din cele mai rare şi mai curioase cărţi privitoare la români.

In ultimul război, acest numismat, Felice Caronni, care făcea catalogul muzeului de la Hedervâr-Witzai, în serviciul căruia sta de douăzeci de ani, făcînd opt călătorii din Italia în Ungaria[2], fu luat de nişte magnaţi şi dus în

[1] *Iter abbatis Fr. Pizziqalli ad Russiam, Turciam, Italiam, ac Germaniam, in qu», praeter descriptiones locorum moresque hominum, Slavorum, Getarum, Pannonum, Hunnorum, Tyrhenorum origines aspiciuntur;* tradus liber în *Taschenbibliothek der wichtigsten und interessantesten See- und Land-Reisen* a lui Jâck, Nurnberg 1829 (unde şi călătorii Hunter, Kleemann, Reichersdorfer, iezuitul d'Avril).

[2] P. 5-7.

eal, care, cunoscut în treacăt încă de la 1790, îi plăcu prin munţii lui verzi, urîndu-se, spune el, de aceste frumuseţi din primăvară pînă în toamnă. Trece pe la Ciucea, Uiedin şi Gilău, unde „Mecenatele" său, Ioan Esz-âzy, vicepreşedinte al Dietei, are proprietăţi, la Cluj. Petrece la soţia jrnatorului, principesa Salm din Viena, care vorbeşte şi italieneşte, şi uneori pe arhiducele Maximilian.

Românii sînt pentru el partea „cea mai muncitoare şi utilă şi cea mai Leroasă" din populaţie. Caracterul fizic frumos al lor îl impresionează, şi-i :rie amănunţit (şi la preoţi). Nu sînt schilozi şi contra vărsatului este un :edeu îndătinat[1]. Observă că opincile sînt aşa-numitele *cioce* din Abruzzi. iitează şi harta Terii Româneşti tipărită cu un chip de român pe dînsa, la ia, de căpitanul Ruhedorf: „Se ne vede l'immagine assai ben espressa i vignetta di ornato alia bellissima carta geografica della Valachia, edita â molto a Vienna dai sig. di Ruhedorf, capitano del genio, ch'io pure co-bi giâ tempo di guarnigione in Milano".

Se dau obiceiurile la nuntă, pînă la răspîndirea fructelor uscate şi nuci-observîndu-se că datina e romană, cu citaţii din Virgiliu şi Catul; în urile către mireasă el întrevede antica Dea Suada. Cîrpa, *la scherpa,* se e pe masă, odată cu izvodul zestrei[2].

A văzut femeile servind pe ceilalţi la masă şi mîncînd apoi „în picioare ■mînd a căuta de bucătărie". Vin la rînd datinele la naştere: ieşirea, a pa-3ri a cincea zi, la cîmp. A văzut însuşi o mamă spălînd la fîntînă copilul iut în dimineaţa aceleiaşi zile, cînd lucra la cucuruz[3]. Nu se înfaşă prun-Se descrie leagănul prins de grindă ori răzimat de zid, purtarea odraslei ap deasupra unei perne, în covată de pîne sau de rufe, pe cînd mînile torc, >rins la sîn în traistă, pe cînd aceleaşi harnice mîni spală pelincele. Deprinşi ca în iarbă, copiii umblă în nouă-zece luni, în singura cămaşă care li se i pe trup (crede că pe vremea turcească haraciul se dădea odată cu îmbră-a izmenelor).

Păstoria e legată cu furtul de vite. Aceiaşi oameni aduc însă lui Caronni oi valiza pierdută. Se ucid lupii dintr-o izbitură de ciocan; şi călătorul a it însuşi o lupoaică oferită astfel palatinului la vînătoare[4]. Se fac unii şi , cu ciocane şi hanger, în munte, supt un harambaşă. Odată au prădat enţa Vienei. Nici un fel de osîndă şi chin nu-i sperie. Preoţii sînt ignoranţi şi interesaţi. Curtea-i sileşte să înveţe la „Neusatz" •planta). Explicaţia neştiinţei e căutată la Dimitrie Cantemir, care de-;e părăsirea literelor latine[5]. Posturile ajung la ispăşire. Amenda şterge tele. Beţia e obişnuită. Se crede în strigoi, cari se străpung în inimă. Cade cruzime reală ori închipuită, faţă de cei vii, se adaugă. Se amintesc a şi Cloşca.

Dar oamenii sînt de ajutor; pun stîlpi de direcţie la răscruci, sprijină tră-e înomolite, fac fîntîni, primesc pe oricine în casă şi-i hrănesc cu caş, lapte, miere. Salută cu vorbele „sănătate" şi „pace"; pun la frunte mîna

P 9
2 P AA

•P 15.

ce vor săruta-o. S-ar fi ferind de injurii, zicînd: „să nu fi făcut postul ori Pastile" *(per quanto e vero eh*[1] *io ho digionato, che ho fatto la Pasqua).*

La case, se observă că şi italienii le văruiesc. Felul de a face din răchită hambarul îl crede contemporan măcar cu epoca lui Gordian, din cauza numelui de Viminacium al coloniei lui, zice numismatul. In interior e ordine ş socoteală.

înşiră sămănăturile fără îngrăşăminte[1], pînă la floarea soarelui în porumb Orez se cultivă în Banat cu supravegherea italianului Secondo Limoni dir Viadana. Supa de mei păsăresc *(panico)* e obişnuită. Ca animale întrebuin ţează, ca în Romagna, bivolul. Mierea e mai albă ca în Italia. Brînza veche aproape ca *stracehino.*

Se vorbeşte şi de cultura prunelor, de „şliboviţă", şi de a tutunului, do hanul ardelenilor, asupra căreia se insistă, arătîndu-se procedeul. Caronni fost însărcinat chiar să propuie cumpărarea produsului ardelenesc la Milano Duzi se găsesc pe alocurea, dar viermii de mătasă nu se cultivă.

Călătorul a cunoscut mecanici români ţerani cari fac, după modele, piu de sumane, mori de ulei, pe lîngă uneltele de cîmp, acestea obişnuite. Arta de cusut a femeilor e preţuită la italieni: „non ignobili merletti di loro opera talche in giorno festivo si producono in elegante apparato". Şi el singur d~ reţeta colorilor întrebuinţate de dînsele[2].

Hrana e din pîne, ierburi fierte, ceapă şi usturoi, „papricâ", slănină ulei de in. Carne numai la serbători. S-ar fi mîncînd şi vidra din iazuri, vîn zîndu-i-se blana. E la mese numai un blid şi numai un pahar.

Ca organizaţie, judele de sat are puteri mari. Bogaţii vin] pe urmă: fe meile îngroapă supt vreun copac banii.

în danturi e o amintire antică şi o asămănare italiană. Ospăţul de zile mari, cu participarea unui întreg grup, e *alia romana.*

Babele şi farmecele se întrebuinţează la boli. Se dau şi unele leacuri — cea dintîi însemnare de medicină populară[3].

După ce se vorbeşte de numărul admis de căsătorii şi de văduvia preo ţilor, se descriu datinele de înmormmtare. Supt capul mortului se pun mere pere, alte fructe, două mănunche de „ierburi mirositoare". Se cere iertare ş: la cei mai răi duşmani. Se aud cîntecele plîngătoare. Bocitoarele fac în drum funcţia de *praefieae.* Florile de la cap se păstrează ca bune de leac. Se insis tă asupra pomenei. Candele se pun în sicriu „ca în vechile vremi"[4]. Tînguirile periodice la mormînt nu se uită. Ziua morţilor este şi ea înfăţişată cu obice iurile străvechi.

După Lucius, Del Chiaro şi Grisellini se dă apoi vocabulariul, care tre buie să arate „neînţeleasa înrudire", *Vinconceptibile affinită,* a celor două limbi, românească şi italiană, cuprinzîndu-se şi dialectul lombard al autoru lui. Se aşază materialul pe împărţiri logice şi, unde Banatul spune altfel, se dau variante. Sînt şi legături de cuvinte. Şi numismatul fixează că latina rus

[1] Baliga la cuptoare e pusă în raport cu un pasagiu din profetul Ezechiel; p. 20. [a]P. 23—4. [3]P. 27-8.

[4] Se citează pentru numărul românilor în Ardeal şi „M. Born" (p. 31). Caronni a cunos cut pe autor (p. 60), care a publicat în 1778 călătoria lui mineralogică în limba germană

e la originea ambelor limbi, cea italiană venind din înlăturarea prin barizare a formelor clasice. Coloniştii militari nu puteau aduce în Dacia alt i. Pronunţia românească a rămas, încheie Garonni, „fluidă şi dulce ca şi a stră".

Se ajunge apoi la ţigani, cu oarecare bibliografie. Garonni a avut şi dicariul ţigano-latino-maghiar al unui Mihai Farkas, crescut la calvinii din i[2]. Apoi se trece la localităţile de mine, cunoscute la 1809 cu prilejul viziarbiducelui Maximilian. Se relevă şi partea românilor la lucru. Cutare ei descopere mina de la Naghiag după o flacără rătăcitoare. In treacăt e Da şi de Muzeul Bruckenthal[3]. Se promiteau şi figuri cari lipsesc.

în Marcu Antoniu Canini italienii au trimes şi ei în această epocă, în care ar obişnuiesc prea puţin a cerceta Principatele, deşi Vegezzi-Ruscala înma călduros într-acoace, pe un reprezintant în legătură şi cu Alecsandri, ■ăzneţ, plin de planuri, doritor de mari prefaceri revoluţionare şi republi-3, iar mai ales eminamente federative, în părţile noastre. în cartea lui *Vingt annees d'exil* (a doua ediţie 1869), care începe cu ară-a neînţelegerilor pe care le-a avut cu Daniele Manini, şeful republicii veene din 1848, pentru a trece apoi la felurite aventuri în Orient: la turci >2 şi 1856), la greci, nu fără unele reminiscenţe amoroase, reale sau închie, scriitorul pomeneşte de cea dintîi petrecere în Ţara Românească (de 358 la 1862) unde făcu să se traducă, într-un placard foarte rar, proclamalui Garibaldi însuşi (1862) către creştinii din Orient. „Revoluţia simfonă ncronă, concordă, şi simultană a popoarelor apăsate, mai ales în Orient", idealul lui. E contra „statului unitar pan-românesc" şi pretinde că linia maţilor l-ar face imposibil, aşa încît nu rămîne decît „confederaţia dună-Lă, sau, ca să zic şi mai bine, confederaţia popoarelor ce formează monarunitară austriacă, în care s-ar cuprinde şi unele provincii ale Turciei din opa", această formaţiune fiind în hotar cu o alta analogă, confederaţia ntină. [...]

A cunoscut şi a batjocorit pe Cuza Vodă şi pe Rosetti, lăudînd pe Alec-Iri şi Alexandru Ghica, pe care se pare a-l fi zărit în vila retragerii lui de îneţă, la Capodimonte, lîngă Neapole.

Canini, după insuccesul „confederaţiilor", care premergeau formulei, de zgomotos proclamate în epoca noastră, a unei „Grossosterreich", se ilase la noi, unde se stabili ca profesor. El traduse, cu I.G. Valentineanu, *na,* libretul celebrei opere, pregăti o mitologie românească şi închină lui l, descris de el apoi ca un biet dregător de provincie la Galaţi, şi încă unul eprinderi personale criticabile, un imn de întoarcere. înainte de aceasta , chiar de la 1858, şi într-o formă românească foarte convenabilă, el coma părerile lui I.C. Brătianu despre originile mixte şi eminamente popu-

'P. 42-3. ap
»p„?*• r. o»,
a »u— l.

lare ale neamului nostru[1], în ziarul *Naţionalul* şi de acolo într-o broşură în care caută să ni revendice începuturile pur latine şi de preferinţă chiar romane, prin stîrpirea în mare parte a mai vechii rase indigene *(Studii istorice asupra originii naţiunii române* de Marcu Antoniu Canini). Voia să deie „o probă de simţăminte filo-române" şi de „via lui dorinţă de a vedea reînnoindu-se memoria raporturilor vechi dintre Italia şi România şi creîndu-se alte raporturi între aceste două naţiuni surioare". Nu e locul, firește, să se facă aici critica acestui opuscul, din care nu lipsesc nici cunoştinţile directe, şi solide, nici simţul critic, nici ideile originale — ca semnalarea formelor analoge cu ale noastre în anume dialecte italiene —, nici puterea de-a argumenta pentru triumful cauzei[2]. Ajunge să se releveze calda simpatie cu care autorul vorbeşte de „naţia cea mai nefericită din Europa" care e cea românească: „acum România", scrie dînsul, „a ridicat capul din mormîntul unde voiau să o închiză inimicii ei şi a scos acoperămîntul, dar cea mai mare parte din corpul său este încă în mormînt"[3]. Şi pentru asemenea studii el trimete la altă broşură a lui, *Programul de un Institut filologico-ştiinţifico-comercial de educa-ţiune.*

Călătorul german Krickel, mergînd de la Viena la Ierusalim[4], vine pe la Predeal spre Brebu, unde doarme într-o circiumă cu insecte; de aici ajunge cu poşta la frumosul sat dîmboviţean Pietroşiţa, dar căruţa pe drumuri rele îl omoară. Numai ţigani şi spelunce de beţivi: i se pare că doi din ei voiau să-1 toace cu ciomegele. In faţa ruşilor un întreg exod spre Ardeal. Cum la Bucureşti e ciuma, omul trebuie să se întoarcă prin Brebu dincolo de munţi.

Un carătaş, E.Ch. Dobel, străbate la 1830 Ţara Românească pentru a găsi aici de lucru[5]. Speriat la fiecare moment de „tauri", de ţigani, de călăreţi, hrănit cu mămăligă pînă atunci necunoscută, ispitit de ospătăreasa care-1 primeşte, el trece la Cîmpina şi la Bucureşti, cu carate şi murdării în stradă, cu femei de petrecere care momesc pe meşterii cu un surtuc la şase oameni: aici vede pe ruşi ţiind ordinea şi pe brutari ţintuiţi de ureche pentru preţuri prea mari, pe alţi vinovaţi bătuţi la falangă sau cu vergile — pînă la 280 pe o singură spinare de tâlhar (a văzut şi lume bătîndu-se la un mort pentru pomană). De la Bucureşti, ţinta călătoriei, apucă spre Moldova, din mai 1831, părăsind pe meşterul Weiss, patronul său. La Focşani, un carătaş din Schwerin — şi o fată frumoasă! Printre bordeie, pe drumul străbătut de iuţea căruţă a poştei, pe lîngă cîrciume, meşterul ajunge la Bîrlad, unde va lucra

[1] Vezi N. Iorga, *I.C. Brătianu,* discursul comemorativ la Academia Română, Bucureşti, 1921 (două ediţii).

[1] Geţii şi goţii sînt la el tot una. „Dac" are legătură cu turcescul *dagh,* munte etc. Oineni sînt una cu Canini.

«P. 34.

* *Fussreise durch die Jahren 1827—1828 bis Ende Mai 1829 und zwar durch Ungarn, Siebenbiirgen, die Militargränze fast in allen Theilen, sammt einem Ausfluge in die Walachei,* Viena 1833, 3 voi. V. Nestor Urechiă, în *Propilee literare,* II, p. 13—4.

[5] *Des Wagnergesellen E. Ch. DSbel Wanderungen im Morgenlande,* Gotha 1843. V. Nestor Urechiă, în *Propilee literare,* III, 1 mai, 15 mai, 14 iunie 1928.

fabrica de trăsuri a grecului Andricu Mamachi. Stînd la un şelar, merge la serjcă — şi nu-i place, cum nici Pastele de zgomot şi beţie. Odată un ţigan, iruia i se pusese coarne, fuge în trăsura lui. Pentru hrană bună, străinul ece la Fooşani, und3 fură p3 iubita unui pălărier. După şasa luni de şedere Bîrlad, holera-1 goneşte. Trece prin cîmpi cu harbuji, şi cearcă o asociaţie Galaţi. Nu o află şi se bucură îndată de frumuseţa murdară a laşului. înrs la Galaţi, vede cum se face cu picioarele vinul de 20 de parale oca. Jăit la paşaport, de ruşi, se va îmbarca pentru Constantinopol.

In *Erinnerungs-Skizzen aus Russland, der Tiirkei und Griechenland, tivorfen während des Aufenhaltes in jenen Landen in den Jahren 1833 und 34,* (Coburg-Laipzig 1836), consilierul de legaţie F. Tietz arată cum, ple-îd din Viena la 27 decembre 1833, împreună cu un secretar al ambasadei seşti la Constantinopol, „Herr von F.", a găsit la noi şosele stricate, poduri ;trede prin oraşe, păduri devastate, sate cu noroi şi cîni, bordeie cu băşici porc la fereşti, case de poştă pline numai de fum, cu biete divane de lemn cu căpitani făcîndu-şi răvaşale cinchiţi turceşte şi călcînd în picioare pe su-gii, carantina cu greci linguşitori, la Giurgiul, cu zidurile căzute şi moscheia ;ută biserică, unde-şi vinde fierarului german cu zece galbeni carata care-1 sta treizeci. Grecii i se par „canalii" mai mari decît şi evreii poloni; românii ste slavi leneşi, într-o ţară cu miere, ceară, mine, izvoare minerale, aur în :ri; femeile sînt stricata. Călătorul, care trece dincolo de Dunăre, n-a înţe-nimic.

D-ral Carismar a străbătut în 1833, viind din Miinchen, Ţara Româiscă, însamnind cale observate ds dînsul în *Skizzen einer Reise durch Un-n in die Tiirkei* (Pasta, 1834).

Intră pe la Bran cu o caravană de cinzsci de cai „cu douăzeci de valahi iîţiva nagustori din Bucureşti". Dincolo de carantină, caii se schimbă. Mun-Prahovai sînt dascrişi impresionant. Doarme în bordei în tovărăşia anima-*tt* domastice, dar splendoarea zilei despăgubeşte de toate suferinţile. Dru-1 şerpuitor între înaltele stînci împădurite cu brazi îl încîntă; romanticul răjit da prăvăliile de trunchiuri dasrădăcinate. Abia o menţiune a manăs-lor „frumos aşezate" din cale. Cazaci păzasc Ia vamă. D. Nestor Ureche, e prezintă aoaastă călătorie[1], opreşte dascrierea sa „deocamdată" la Cîm-a.

Un scriitor german care sa ascundă supt nuaiîle da „Ermitul din Gau-j" a dat o descriere de călătorie prin ţările noastre la 1837—8[2]. _ Nu s-a extras[3], deşi „ermitul" a fost şi în Baaureşti, din acaste pagini ale i cărţi care nu se află la Bucureşti, dacît ce sa spună despre Craiova, cu

[1] *Propillee literare,* II, n-le 20 — 1.

[2] *Reise nach dem Orient, vom Eremiten von Gauting, 1836—1837—1838,* Stuttgart,

[8] G. Bogdan-Duică, în *Arhivele Olteniei,* III, p. 8-12.

străzi podite, supt care chifteşte noroiul, cu haite de cîni schelălăind noapteg cu amestecul de case moderne şi de bordeie, cu grădini lîngă maidane, cu tră şurile, bune-rele, în care e o datorie să iasă lumea la primblare — pretutindtn in ţară numai „nebunii" umblă pe jos ca săracii —, cu lumea învălmăşită - mulţi evrei spanioli — pînă la turcul cu arsenalul întreg în brîu. A văzu lupta unei fete de ţigan care nu se dădea vîndută unui boier cu „cinci sute de alţi robi, la cari vrea să o adauge pe aceasta, pentru frumuseţa ei, refuzîn cei cinzeci de galbeni cari i se ofereau de străinul înduioşat. El crede că îr tre cei 40 000 de ţigani din Muntenia sînt de aceia cari, deprinşi cu biciul zi: nic, şi-ar fi pierdut şi mînile pentru un sadic capriciu al stăpînului.

Calea spre Moldova — căci omul merge în Serbia — se face pe acele hîi ţoape în care s-ar fi înecat ţeranî şi chiar o boieroaică. La Cerneţi femeile li crează, bărbaţii dorm. Pădurile se taie sălbatec. Atîta pustiu în ţară unde a putea trăi în voie şi bielşug 5 000 000 de oameni. Grosolan, autorul strigă l vamă, unde-l supără dregătorul nepriceput, că ţara asta „fabrică numai boi'

Multe ştiri despre Banat şi Muntenia în 1843 şi 1844 li dă călătorul gei man dr. Karl Koch[1], care a mers pînă în Caucaz. Venind din Serbia, cu pri vire la împrejurările cărora în vremea alegerii prinţului Alexendru *Cais* gheorghevici dă ştiri de prima ordine, el se îmbarcă pe Dunăre, trece pe l Panciova, Semendria, Golubaci, pe la vestita Peşteră, pe la Mehadia, cu alt peşteră, „a hoţilor". Se coboară, cercetează frumosul munte al primblărilo pline de surprinderi şi întîmpină pentru întîia oară români. Ei îi par a fi „pro babil" urmaşi ai dacilor, dar apropiaţi şi de slavi[2]. Nu i se pare măcar că î limba noastră cum se aude e ceva latin: cuvintele slave însă le-a recunoscui Dar rasa-i place, cu ochiul mai mult german decît slav: par luptători egineţ din Gliptoteca de la Miinchen. Portul femeilor îi aminteşte, cu şorţurile lui al scoţienelor din nord, cu *plaiduri.* Ocupîndu-se şi de pieptănătură, crede c recunoaşte în cozile fetelor, care ajung şi pînă mai jos de genunchi, şi pă fals.

Trecînd prin Porţile de Fier, el înseamnă podul lui Traian şi turnul car i se pare al lui Sever. Pe aici însă casa e asiatică, bordeiul de teapa celui bul găresc (pe bulgari îi socoate cei mai frumoşi dintre slavi). La Celeiu noteaz alt pod roman. Giurgiul, în plină prosperitate, cu 20 000 de locuitori, lipsi de pitorescul minaretelor, nu-i „impune".

Pentru a evita carantina, va lua drumul prin Dcbrogea, de la Cerna vodă la Chiustenge. In cea dintîi localitate află pe prinţul Adalbert de Prusi care se întorsese din Egipt şi se îndreaptă prin Bucureşti, spre Galiţia (asupra trecerii lui ar trebui făcute cercetări). Cu prilejul acestui scurt traiec Koch prezintă pe cele 300 de familii de şvabi din Basarabia, cari au veni în Dobrogea, unde nelăsîndu-i turcii, ei, afară de unsprezece cari merg pîn l a Silistra, se aşază în principatul muntean. Străbătînd stepa dobrogeană

[1] *Wanderungen im Oriente während der Jahre 1843 und 1844, I, Reiselängs derDona nach Konstantinopel und Trebisor.d,* Weimar 1846.

[2] Stehen dem slavischen Volkerstamme nah, ohne ihnen jedoch anzugehoren. — Pai tea relativă la rcmâni începe cu pagina 78.

ătorul face botanică. Dealtfel nu e posibil altceva în acest pustiu, pe alo-
■i mlăştinos unde vitele pasc în larg şi omul n-are, decît ici şi colo, căsuţe
>aste.

La Chiustenge, bombardată de ruşi, află un restaurant german, un im-
•tant negoţ de tranzit, cu Rifaat-Paşa, cărîndu-şi marfa spre Constanti-
jol, cu negustori din Tiflis, desţeraţi de doisprezece ani, armeni din înal-
neam al mamigonienilor, cari duc spre Persia optzeci de baloturi din Leip-;
nu ştiu nemţeşte, dar laudă Germania şi pentru femeile cinstite de acolo,
'aici Koch se îndreaptă spre Constantinopol.

Locotenentul-general prusian A. Jochmus, care a jucat un rol în cam-
îia europeană din Siria tulburată de cruzimile curzilor contra maroniţilor,
acut în 1847 o călătorie în Răsărit, luînd note amănunţite şi de cele mai
lţătoare asupra tuturor lucrurilor pe care le-a văzut şi oamenilor cari i-au
cut înainte. Comunicate de sir Roderich I. Murcbison, ele au fost tipărite
toiul luptelor din Crimeea, la 1854, în *Journal of the royal geographical so-*
ly, XXIV[1]. Din nenorocire călătorul pomeneşte numai vasul austriac, ve-
d din Galaţi, cu care face călătoria de la Varna la Constantinopol.[2]

în categoria aceasta intră şi lucrarea d-rului Quitzmann, ale cărui
scri-i de pe timpul Războiului Crimeii sînt în adevăr de un mare interes şi
pen-
împrejurările din Serbia şi pentru cele de la noi, considerînd pe bănăţean
pe un *Urmensch* care a luat foarte puţin din civilizaţia imbiată lui de ve-
i, fiind încă împovărat de amintirea trecutului de milenară robie, prezen-
d pe românii de la Deva, cu nemeşii în frunte, „walachische Edelleute in
.lichter Bauerntracht mit ihren weissgrauen Tuchmântel", la alegerea pen-
Dietă, condamnînd încercările inutile de maghiarizare şi profetizînd vre-
a cînd, în loc de maghiarizare, elementele celelalte din Ardeal se vor pierde
re români[3], descriind Braşovul cu grecii, românii şi armenii lui, cu boierii
pe promenadă cari ascultă muzică de ţigani, ca şi cei de la Arpatac şi Bor-
, el trece graniţa pe la carantina d-rului Vasici, scriitorul, mănîncă mămă-
i cu ceapă la circiuma din Predeal, merge pe la Colibaşi, ajunge la schitul
acolo, pe care-l descrie cu hrana lui simplă de ţară, se coboară la Sinaia,
le „doftorul" care merge la „Ţarigrad" e tot aşa găzduit, se opreşte la sta-
tele Carcalechi din Cîmpina, negustor de lînă din Macedonia. Pe drum
i departe vede biserici cu fresce, case noi de boieri, grămezi de **cucuruz**

|P. 36 **şi urm.**

[3] Wenn sie sich aber alsdann schmeichelt dass es dem magyarischen Element gelin-
werde das Romanische seinerseits zu assimiliern, das heisst zu magyarisieren, so mOchte
doch als eine sehr gewagte Hypothese erscheinen, wenn man sica etwas in Sieben-
;en und Ungarn umsieht und f indet dass von den Rumânen die hier unter den Magya-
wohnen kein einziger noch zum Ungarn geworden ist, während andererseits die Magya-
welche unter Rumânen wohnen, wie in der Moldau, sich von Jahr iu Jahr vermindern
trotz ihres Zusammenhaltes in der romanischen BevOlkerung allmählig aufgehen. E8
t sich also schon jetzt mathematisch der Zeitpunkt voraus bestimmen, an welchem
t etwa durch Verschmelzung der gegenwärtigen Nationalitâten eine sogenannte sieben-
fer Nation entstehen wiirde, sondern an welchem vielmehr die drei iibrigen Volker-
une in dem romanischen Elemente volkommen aufgegangen sein werden (p. 201).

pe cîmp, femei cu furca în brîu, cruci pe drumul mare etc. Foarte învăţat, face la fiecare pas note istorice şi arheologice.

La Bucureşti, se uimeşte de haosul mişcărilor. Se amestecă doamne ca la Paris, cavaleri ca la Viena, boieri cu calpace şi bărbi albe, vizitii englezi, jăgeri cu pene, faetoane cu jockei în fes şi arnăuţi. Ajunge a deosebi pe boierii cari „jupoaie pe ţeran" şi petrec cu venitul muncii lui la Paris şi Viena, femei ca la Paris, „care poartă conversaţia cu o uşurinţă de mirat". Se interesează de măsurile lui Alexandru Ghica şi Gheorghe Bibescu pentru înaintarea terii şi prezintă şcoala de meserii a regimentelor cu patruzeci de şcolari, învăţînd tîmplărie şi lăcătuşerie pe lîngă desemn. Asistă la o paradă, la masa garnizoanei, unde ofiţerii înşişi servesc şi sînt duşi pe umeri de soldaţi după horă; seara sînt artificii la Şosea, pichete de ulani şi dorobanţi ţinînd ordinea: pe străzi transparente cu numele părechii domneşti, cu temple greceşti etc. în „tribuna", în „cortul" de la mijloc, pentru boieri, „cele mai frumoase obrăjioare de doamne". Ţigani cîntă cîntece naţionale. Nu-i plac însă casele, rar frumoase cu forme corintiene solide; cele mai multe par „făcute de zahăr". Bisericile-i displac, afară de a Colţii pentru partea „suedeză", dar menţionează chioşcul şi primblarea de la mitropolie. La Şosea vede temple de lemn'şi ruine artificiale, o maşină de apă.

îl interesează tot ce priveşte medicina lui, dr. von Mayer, vienez, dus cu vodă în Oltenia, sasul Witmann, medic militar, cehul Hatscheg, tot în armată, medicul de judeţ Warkum, din Wiirttemberg, Grunau de la Filantropie, Sacarelli, Nisati, hirurg, dr. Leibl de la carantina din Giurgiu, unde călătorul se opreşte la „Hotel de Valachie", spiţerul curţii Steege, care recomandă o farmacopee munteană. Spitalele „nu stau în nici o privinţă în urma institutelor similare ale statelor celor mai liberale, ba chiar le întrec prin noutatea lor şi potrivita organizare"[1].

Alături cu Poenaru, „ein ebenso feingelbildeter als geistreicher Mann", cercetează şcoala normală cu patru clase, gimnaziul cu şase şi un adaus pentru filozofie, litere, drept şi matematică, avînd vreo douăzeci de învăţători în curte. Muzeul cu vase etrusce de pe moşia Iui vodă. De la el va fi aflat gîndul de unire cu Moldova şi Ardealul[2].

Dar în rîndul întîi îi stau la inimă germanii lui, pe cari ar voi să-i crească prin colonizări, peste cei 30 000 de sudiţi. Semnalează foia din Bucureşti a profesorului Schweder, *Deutsche Bukarester Zeitung,* reapărută apoi „de la începutul lui 1848", otelul lui Brenner, vienez, sosit de la 1828—9, profesorii D. de Kladny, Schwesler, Berbics, de la Sf. Sava[3]. Un german, zice el, a lucrat şi la Podul Mogoşoaii.

Poporul nu-i displace, cu toată „galomania". E un mic popor doritor de plăcere *(ein genussiichtiges Volklein),* dar simpatic în această *Lebenslust* a lui. A spune această aplecare nu e o „mustrare pentru acest neam vioi şi vrednic de respect" *(ein Tadeldes wackern und ehrenwerthen Volkes).* Şi el adaugă: „Caracterul romanic are un bun fond şi, dacă lipsurile pe care i le-a inoculat

ip. 333. «P.
311. »V. **p.**
316-8.

erea străină se dezrădăcinează pe încetul, desigur îl aşteaptă un frumos or"[1].

In *Lebens und Reisebilder aus Ost und West* (Breslau 1852), Theodor Kdnig, săietan de douăzeci şi şapte de ani[2], prezintă la 1849 Muntenia ca „patria gurilor, a porumbului şi a prostiei", iar Bucureştii ca un loc de „pustiu şi cie", de pretenţii goale răsărind la orice pas. Nu e aici viaţă de familie, lopiii la guvernante, la preceptori, sau afară —, apoi la şcoală pentru a în-i pe de rost pe Corneille şi Racine, la zece-doisprezece ani şi a merge la prezece-şaisprezece la Paris. Nu ar fi omenie, şi doamna lui VodăBibescu pus să bată pe o bonă care la observaţia că tremură ar fi răspuns: „Prin -i, nu tremur decît înaintea lui Dumnezeu". Ţeranul s-ar hrăni din mămă-şi bătaie. Pînă şi femeile celor de sus, inculte, ar plictisi (anecdote obraz-'şi de la balul mascat).

Trecînd la situaţia revoluţiei în Ungaria, Konig constată că românii do-bin3, deşi în ascuns, revoluţionarilor [...] Soldaţi austrieci în zdrenţe şi ânzi se văd pa străzile capitalei muntene în 1849, şi consulul rus, în înţe-re cu boierii, îi ajută din produsul unui vodevil francez. Oraşul petrece. Un capitol întreg cuprinde ironii asupra revoluţiei „iuncărilor" munteni, nu ştiau ce înseamnă o revoluţie, aceasta fiind — şi e adevărat — „un irnic, general strigăt al istoriei universale" *(ein lauter, allgemeiner Ausruf Weltgeschichte).* La noi a fost doar o „copilărie", un *Knabenstreich*[3]. Lipsea jhezia, care nu poate fi „o colecţie de cizmari, croitori şi vînzători de sta-', iar ţeranul e „stupid, greoi şi leneş"; nu era nici lipsă de pîne, nici lipsă icru, unde se lucrează doar trei zile pe săptămînă. Călătorul pretinde — şi *ceva* — că supt ocupaţie boierii se pleacă înaintea ruşilor, îşi măritä fetele fiţerii lor şi-şi trimet copiii la şcolile militare ale ţarului. Un bun portret rcului occidental Faud[4], la Omer-Paşa se vorbeşte şi de soţia lui săsoaică, pilă de unsprezece ani[5]. Dintre ruşi e descris sumbrul Duhamel, crescut ţeste, care zîmbeşte numai o dată pe an, de ziua ţarului[6]. O stăpînire ru-că de cîţiva ani îi pare o necesitate[7].

Se trece la oraş, cu puţine clădiri, căci capitalul e mai remunerat prin nzi. Lumea bună merge la „grădină" (Şoseaua), deschisă vara de la 8 la sară, iar în restul timpului de la 1 la 3 după amiazi. Călătorul cunoaşte •ui, — unde n-ar voi doar „fadul" vodevil francez —, foarte bună opera ină, cercetată însă mai mult pentru „a trece seara", dar preferă baiu iat. Pe larg se descrie balul dat generalului rus Liiders într-o sală formatăl louă altele şi din casa unui boier la mijloc; două muzici cîntă, luminăţia 'ălucită; pretutindeni armele Rusiei. [...]

[X]P. 323—4. Pretinde a fi învăţat şi româneşte. Unul îi spune anume stricat — mţeleagă: „a Bukuresti medem ieste frumos"; p. 335.

-£■ Io o.

[3]P. 52.

[4]P. 58. [5]

P. 60. •P.

105. [7]P.

107.

Aspru e tratată „aristocraţia" de parveniţi, ale cărei titluri sînt contea tate. I s-a spus că la origine poate fi cîte un vînzător de portocale, sau un ţi gan. în general spiritul forţat al omului care crede că poate imita gluma rec pariziană e plin de o înfumurare prostească.

în timpul Războiului Crimeii — ceea ce se vede prin pomenirea armatei d ocupaţie în Bucureşti, a căimăcămiei lui Alexandru Ghica, a prezenţei li Constantinopol a emigraţilor italieni, unguri şi poloni —, un străin de o speţ puţin obişnuită în ce priveşte cultura şi caracterul, putinţa de a înţelege ţ preţui o altă viaţă naţională, foarte deosebită, a străbătut, în calea de l, Viena la Gonstantinopol, teritoriul muntean.

Nu cunosc alte scrieri ale lui Richard Kunisch, care-şi publica abia î 1861 *Bukarest und Stambul. Skizzen aus Ungarn, Rumănien und der Tiirke,* retipărită în 1869, tot la Berlin, supt titlul: *Rine Fahrt nach dem Orient: Re, sebilder aus Ungarn, Rumănien und der Tiirkei*[1]. Era însă un cunoscător pei fect al limbii franceze, un folclorist amator, un meşter în a face, nu numi versuri de societate, ci şi bucăţi de poezie în genul lui Victor Hugo, şi chie autorul unui volum frumos de povestiri, pe care-l citează.

Spirit critic, dar fără generalizări pripite, acest german de cultură î mare parte şi franceză face cîtva din drum pe Dunăre. Astfel ajunge, şi e în preajma Porţilor de Fier, pe care le descrie cu mult simţ de pitoresc, să ci noască rasa românească supt solida înfăţişare a bănăţenilor.

Mai departe, nu face cunoştinţă şi cu elementul din principatul munteai căci urmează calea de apă, fără a încerca să descrie malurile, pînă la Giurgh orăşel amical, cu pavagiu prost şi case ţerăneşti. Aici e întîmpinat de vameş care-i cere o „revisione" — zice el — pentru toate bagajele. Dus, în oraşul înc neisprăvit, la „Hotel Italiano", unde-l serveşte un Giuseppe, el se crede înt într-un „han de tîlhari", *Răuberwirtshaus,* fără uşă care să se închidă, făi fereşti cum se cade, dar care, a doua zi, i se pare „relativ suportabil"! Şi explic starea proastă a oţelelor prin aceea că boierii trag la ispravnic, la mănăstiri iar călătorul de rînd se opreşte la simplele hanuri de la drumul mare.

Călătoria se face cu trăsură proprie sau cu diligenta. „Căruţa de poştă îl sperie la prima vedere pe drumeţ şi deci preferă să ia cu chirie o adevi rată şi mai scumpă trăsură, cu şaisprezece cai şi patru surugii, cari tot timp poartă conversaţie cu animalele lor, suduindu-i întîmplător, ne asigură K nisch, care a învăţat binişor româneşte, şi de „cafeaua ce o va bea Dumneze rnîne dimineaţă".

Drumul, după o ploaie, e grozav. Şase alţi cai trebuie să se adauge şi ajunge la Bucureşti abia în şaisprezece ceasuri. Casele de poştă, biete cocioab' nu oferă nimic decît mămăligă cu ceapă şi apă proastă. Linia de telegraf, inovaţie, îndreaptă singură, prin ţinutul în care satul nu e o realitate pre vizibilă.

Bucureştii văzuţi de departe samănă cu un Alger. Amestecul celor 15 OC de case pentru 120 000 de locuitori, străbătut de turnurile a o sută patruze

[1]V, p. 315-6. V. şi p. 225.

iserici, impresionează. înlăuntru însă „o grămadă de sate unul peste al- *(ein Haufen zusammengeschobener Dorfer),* cu dărîmături în toate părţile, Lipscani, ziduri fără acoperiş, pivniţi fără ziduri, cu străzi în care se basc porci şi latră cîni, cu preoţi murdari şi ţigani leneşi, cu pepeni verzi hişi în pieţe, cu femei cinchite turceşte la porţi. Alături însă, o „capitală te rafinată" *(uberfeinerte Hauptstadt)* în care arnăuţii scînteie din aurării oada caleştelor, palatele-şi întind faţadele, magazinele expun cele mai ipe produse ale modei celei mai noi, grădinile de vară adună în fiecare î un public doritor de petrecere. „Bucureştii n-au o stradă pe care să poţi 3 pe ploaie fără pericol, în trăsură ori pe jos, dar oraşul are operă italiană, tacol francez şi românesc". Pentru lumea care ştie că „e necuviincios a şi cea mai scurtă cale pe jos", este Şoseaua, cu trotuarele şi boschetele ei, ele două muzici, cu paza ulanilor călări ţiind lanţe cu steguleţ. Dar autorul ştie că această „Valahie" e o *Rumănien,* că locuitorii, de o lie nebiruită, iubeţi şi zîmbitori, paşnici, nu beţivi, fac parte dintr-un 1 de origine latină, cu un glorios trecut eroic şi aşteaptă „vremea izbă-lor". Puterea turcilor nu împiedecă pe curierul din Stambul de a fi cerce-i Giurgiu şi la Galaţi. Iată Divanul. El impune. „în Germania avem nespus lulte din' acele frumuşele figuri de jurnal de modă, care desperează pe ir prin lipsa lor de idee interioară: aici se văd pretutindeni capetele indi-il formate, cu contururi precise, cu expresie personală. Ţeranii ca şi boierii, tită şi solemnă este ţinuta tuturora, cumpănită vorba lor, ceva din ;ul bătrînilor romani pluteşte asupra adunării."[1] Ne-a cunoscut bine în nele de pe la 1854—1859, pe care le descrie amănunţit. Iată vizita la un dintre aceia cari peste Orient dau un glanţ francez. „Oaspetele" e întîm-cu „bine ai venit". I se dau dulceţi. Odată era un singur taler pentru supă mînca şi cu mîna (unde o fi fost?)[2]. Dar servitori galanţi păzeau pe scări, duble erau ca la Paris, tablouri bune stăteau adesea după uşă, lăsînd elorlalte.

) petrecere la Paşcanii din Ilfov, unde se păstra înainte de război casa ească a lui Alexandru Vodă GMca, scaunele salonului, darurile suvera- caleaşca de paradă fiind la locul lor. Domnul, frumosul şi nobilul domn, numai caimacam, primeşte după datina Apusului. E un „Sans-Souci" adună boieri, Ghiculeşti, Cantacuzini, pe „tînărul Milos" al Serbiei, germani, francezi, ba şi un englez. Douăsprezece trăsuri, cai de călărie 3tă. Muzica militară cîntă toată ziua. Pe mese sînt ziarele, revistele, căr- ilbumurile Apusului. Se joacă afară mingea ca într-un parc englez. Se rbeşte şi se face muzică. A auzit aiurea cîntîndu-se de o doamnă *Idol io cuor* şi *Roberto, o tu che adoro,* muzica germană fiind păstrată de cu- 3are o ştie, pentru intimitate {şi Dumnezeu.

In Deutschland haben wir unsagbar viei jener hiibschen Modejournalgesichter wel- n Maler durch ihren Mangel an innewohnender Idee zur Verzweiflung bringen; iht man liberali individuell durchgebildete Kopfe, mit bestimmten Umrissen, per- em Ausdruck... Ruhig und feierlich ist die Haltung aller, besonnen ihre Rede, gemas- ' Vortrag. Es schwebt etwas vom Geiste der alten Romer iiber diese Versammlung - 20). P. 100.

O excursie la cea mai apropiată mănăstire (Găldăruşanii) prezintă spectacolul stareţului şi soborului, demni în înfăţişare şi veseli, al celor două sut(de călugări mirosind a usturoi, chemînd la masă, care trebuie refuzată, de mur dară ce pare. Dar alături „bătrînul prinţ în uniformă de general şi lingă dîn^ sul cîţiva adiutanţi şi ei în mondir elegant". O doamnă cetește ușor manuscrip tele greceşti ce i se aduc. Călătorul, uimit de farmecul femeilor noastre, înşiri pe „moştenitoarea cu ochi negri a cezarilor" (desigur o Gantacuzină), pe „re gina acelor bureaux d'esprit muntene", pe care, cu arătarea precisă a jocuri lor de societate ale epocei, le descrie în alt capitol, pe „blonda nepoată a Iu vodă", singura care pricepe muzica germană şi nu vorbeşte rău de nimeni[1] Tînărul care se plînge că e închis supt bănuiala de nebunie îi vorbeşte domnului franţuzeşte.

în oraş se petrece lîngă Gişmegiu, unde s-a instalat trimisul turcesc, îi casele lui Gostachi Ghica[2]. în Gişmegiu chiar e, seara, defilarea elegantelor^

Pe străzi se desfăşoară bogate alaiuri de înmormîntare ca a ofiţerului sui perior pe urma căruia merge Alexandru Ghica însuşi, cu corpul diplomatic mitropolitul Neofit, boierii şi toată oastea de 5 000 de oameni (trei regiment de infanterie, două de cavalerie, artilerie fără tunuri), soldaţi solizi şi discipli naţi ca prusienii, fiind îmbrăcaţi după albumul trimis de prinţul Albert d< Hohenzollern, care străbătuse ţara, dar veseli ca nişte români şi sprinteni c nişte francezi[4]. Luminările luate din Lipscani şi din uliţa franţuzească sînt îi mînile tuturora.

Kunisch a asistat şi la o nuntă în familia domnească. A privit la baiu din ajun, a admirat bogata *corbeille* adusă punct la miezul nopţii, a păstra' amintirea nodurilor de găteală legate cu panglici albastre şi roşii, a fost pof tit şi la adunarea de la curte a doua zi, după ceasurile opt de seară, şi în bi serică i-au luat ochii găteala de aur a miresei, odăjdiile bătrînului mitropolit A băut şampania finală, şi poate a jucat şi el „poloneza".

Atîta ştie din ţară. Căci, pe urmă, întors la Giurgiu, — pe cale dorobanţ din alai refuză mîncările de frupt şi hangiul le scade din socoteală —, < vede pe vas numai „Kammerfrauen" care sporovăiesc, boieri cari-şi trec vrt mea cu jocul de cărţi ori „politizează", oameni din popor îndemnaţi la cînte cui muzicanţilor evrei să joace hora pentru curiozitatea străinilor cel mult i cutare fiică, născută în Paris, a unui spaniol cu o franceză, care căsătorită c un frumos, dar ordinar tînăr român, după ce el servise în armata francezi merge să-şi îngroape visurile în Galaţi. Acest oraş însuşi îi apare în plină tran formare, cu „mizerabilele barăci" din uliţa domnească, pline de „murda greci şi armeni, murdari evrei şi moldoveni, palavragind, neguţînd, lărmuir înaintea tuturor porţilor, în toate limbile, ori de cară, de vite slobode, de cî rătăcitori".

Dar, dacă la plecare, Kunisch citează şi el „Dîmboviţa apă dulce", e din cauza altor amintiri mai [puţin aristocratice.

ip 134—7.
[1] **P. 156.**
»P. 162.
[4] Dagegen erinnern **sie in** Betreff **ihrer** Haltung **an das franzOsische Militar; p. 1'**

Nu i-a plăcut de satele sărace şi murdare, de bordeiele subpămîntene; n-a scut şi părţile de sus, „podgoria". Dar, ca toţi străinii, s-a îndrăgit de tateaj de copilăreasca spontaneitate a ţiganului care „nu plînge". Din ce a văzut şi auzit despre neamul tuturor rătăcirilor el a creat tipul oasei Aniţa, care se lasă iubită de un tînăr boier mare, dar părăseşte casa tă de lîngă Cişmegiu, leapădă hainele de modă şi, numai în cămăşuţa-i pă şi în pantofii cusuţi în aur, aleargă să găsească în gropi viaţa liberă şi tiăliga crudă" a obişnuinţilor seculare.

Prin ţigani şi pe alături de ei, află el de zburătorul care caută pe fetele vi-re, de inelele de păr de cal cu care se leagă iubirile populare, de vrăjile re se cîştigă inimile.

jitie şi de vechile obiceiuri la nunţi, cu seimenii în roşu cari fac pe peţitorii, iramida înfăşurată în pînză albă ce se duce la biserică înaintea miresei", a deschisă numai la cerere, în schimb pentru darea numelor şi un prezent, nea, brînza, băutura ce se pune, la întors, pe capul mirilor, o babă văr-n calea lor apa bielşugului. A descris obiceiurile moldoveneşti în nuvela-i ează *La belle Florica*[1], — de căutat.

Jtie de Miazănoapte şi de frumoasele legende populare, despre care scrie: ovesteşte mama copilului, ce-şi spun fetele la tors, ce-şi spun ţeranii la tori, ce trece din generaţie în generaţie şi e îndătinat în orice bordei, ni dă mai sigur cheia la fiinţa interioară a unui neam decît meşteşugi-ersuri ale celor cari-şi scot hrana din o sută de izvoare"[2].)e-a dreptul din popor a prins el şi cele două poveşti pe care cu un deo-talent literar le-a ştiut reda, în pagini de toată frumuseţa, şi dintre care *Frumoasa fără trup* a lui Eminescu[3].

[1] carte germană din 1863 asupra României lui Cuza Vodă *(Land und der Moldau und Wattachei,* Praga 1863) a lui V. Derblich a rămas aproape oscută cercetătorilor, cu atît mai mult publicului, utorul crede că e necesar să se fixeze vechea „Valachie" şi Moldova îna-e dispariţia caracterelor lor deosebitoare supt influenţa civilizaţiei ma-a Occidentului, transformatoare şi unificatoare. Şi lui îi place de vechea orientală, de dulceaţa de odinioară şi chiar de ciubucul de mult în dispa-tfarile alaiuri de îngropăciune le judecă pitoreşti. Şi cu mult mai mult rău după omenia şi evlavia de odinioară.

eci crede că e bine să arate ce a văzut coborîndu-se pe la Sibiiu în ţară-i Argeş vede „strävechea biserică latină" pe lîngă mănăstirea lui Neagoe, ereparată. Biserica domnească o ştie, şi discută asupra inscripţiei de). Povesteşte şi legenda Sfintei Filoftei.

regiunea vecină, unde a stat opt zile, 1-a cucerit. E un]adevărat rai de 3 şi de frumuseţa. Pămîntul ascunde ape minerale. La Călimăneşti

Vie ich sie bereits in einer in franzosischer Sprache veroffentlichten Novelle *(kt >nca)* geschildert habe; p. 207, nota.

\ 180.

fezi analiza lor în *An. Ac. Rom.,* seria III. V. mem. 5 de unde am scos si paginii» vunisch.

Vodă Ştirbei ar fi voit să facă „o a doua Mehadie"[1]. Cu privire la mănăsti argeşeană el dă ştirea, nouă, că ea a interesat aşa de mult pe Coronini, ş< armatei de ocupaţie austriece, încît a pus să se fotografieze de amatc fotograf Anger, spiţer al armatei, cu de-amăruntul armoniosul edifii „împărţind copii ale albumului la notabilităţile terii"[2]. Şi „Comisiunea cenţi a monumentelor istorice" din Viena a primit un exemplar, care i-a trezit ad raţia[3]. Derblich vede însă împrejur neglijenţa şi uriciunea, pînă la depozii de material rămase de la un seminariu în construcţie încă din zilele Iui Alex| dru Ghica.

Vorbind de meşterul Manole, călătorul raportează, „după o cronică j ceaşcă în biblioteca mănăstirii", o legendă despre misiunea de a clădi o mosc dată lui Neagoe de sultanul Selim şi executată de acel colaborator tehni lui. Nu lipseşte nici cunoscuta baladă, pe care o adaugă atîta, încît e de n cunoscut.

în mănăstirea episcopală, unde a fost găzduit, Derblich a văzut pe e copul Climent, un sexagenar pios, tolerant, priceput şi foarte prietenos, ştiind decît româneşte[4], trăind fără carne şi vin; e milostiv şi pentru acest (pete german mai are o calitate: decoraţia pe care i-a dat-o Francisc log „Primeşte ca episcop o leafă de 100 000 de piaştri, şi ca egumen la Găi 30 000 pe an."

Chestia mănăstirilor închinate se prezintă apoi autorului, care o cunoa bine, cu statistice serioase. Şcolile bisericeşti sînt analizate la urmă (cu un spector „ungur", Argeşul are 40 de seminarişti, apoi, după 1851, 60, pe lîij 20 de externi, „ţîrcovnici", de şase luni; întîi provizor numai, ei au fost p| traţi şi mai departe; numărul preoţilor i se pare enorm, în sate).

Căruţa, de atîtea ori descrisă, duce pe Derblich la Bucureşti. Ca t deauna bine informat, scriitorul dă ştiri asupra organizării postii. 37 700 aştri în budget, dar 12 000 pentru director (3 388 de cai); în Bucureşti nur un factor poştal, iar Agenţia, ce-şi are poşta ei, ţine patru, dintre cari cel ziarele e călare. Telegraful l-au introdus austriecii (în 1856 se expedii 27 000 de depeşi numai la Bucureşti). Francezii au alt telegraf, atîrnînd turci[6].

La Argeş 200 de case, 3 500 de locuitori, fără medic şi farmacist; la teşti, 6 000 de locuitori, monument austriac de ocupaţie.

Combătînd exagerările altor călători, i se pare că ţeranul văzut în cal „totdeauna vesel, deşi nu excesiv, moderat, evlavios, cu cuget curat, respect faţă de lege şi de cei ce o aduc la îndeplinire", li place şi hora, jucată la OCÎ solemne supt conducerea unui vătaf. Portul popular, lăudat, e răpede dese Creşterea dură a puiului de ţeran e realist prezintată[7]. Capitolul V trate! valoarea economică a terii. Sînt 3 000 000 de oi (se dau şi preţurile lîni

'P. 9.
[2]P. 10.
[3]P. 10.
[4]P. 29.
[8] *Ibid.*
•P. 38.

[8] P. 56.

itunci Şoseaua Bucureştilor făcea impresia cea mai bună. Mai ales sa şi joia primblarea lumii e strălucitoare. „Atîtea trăsuri cîte la Paris", na lîngă alta pînă la 65 de mile franceze. 18 000 de trăsuri, 400 de birji a, cu numere roşii, clasa Ii-a, cu numere albe). 20 000 de case. Se noilantropia, cu un monument al războiului, şi vila Gantacuzino. De-a îăii Victoriei, cu case boiereşti, prăvălii cu firme nemţeşti: Schmidt, de cai", Lehmann, Trautmann, Wittmann, Olb, Ulrich, Buchholz, iz, Schwarzkopf, Ramkuppler, Heinlein, Enderle, Kennel, Singer, Wellner, Appel, Eitel, Miiller, Hotsch, Putscher. Se citează şi alte răine: şi „Soteck şi Waclawek". Se descriu casele boiereşti. Mai fruînt ale familiilor Mânu, Otetelişanu, Bossel, Torok, Trubeţcoi, Scarlat ştirbei a încercat să înlăture toate magherniţele. în casa Slătineanu se cazino. Se semnalează teatrul, clădit de vienezul Hefft, avînd în faţă e Paris.

rărea pe bariera Giurgiului înfăţişează un spectacol foarte urît. „Cîm-•tăţii de la 1848 hrăneşte bivoli şi alte animale." O ruină poartă numele litului Filaret[1]. Mitropolia pare ruinată şi murdară. In Str. Şelari, e 1 cetăţenesc" şi „Otelul oraşul Viena". De aici se merge la Curtea Veche birintul micului comerţ, Fierasca"[2]. Malul drept al Dîmboviţei zace în şi sărăcie. Apa nu e mai spurcată azi decît odinioară, cînd care cu runcau murdăriile în gîrlă[3]. Se critică lipsa de elan pentru aranjarea .*; boierii cari merg în trăsură nu văd starea străzilor. Gişmegiul 1-a srmanul Wilhelm Mayer, mort în 1853 de pe urma pregătirii transpade la Turnu Roşu, pentru primirea împăratului austriac. Lîngă grăîasa lui Constantin Ghica. Otelul Bellevue cu cofetăria, castelul Flo-

capitol de istorie începe. El merge pînă la căimăcămia, criticată, a lui Iru Ghica Vodă şi la forfoteala politică în vederea constituirii terii celei mprejurimile Bucureştiului sînt apoi descrise, între altele: Dudeştii, ci moşia baronului Şina, cu „o gospodărie model", Măgurelele Oteteli- Cernica şi „călugării bine nutriţi", Ţigăneştii cu mănăstirea de maici, dă şi o descriere a principatului muntean. La Tîrgul-Jiului o fabrică de i (autorul zice vase de noapte). La Hurezi uită mănăstirea brâncoă, dar nu şi vinul cel bun. Gîmpina cu un institut de hidroterapie al sdic austriac în serviciul militar al terii. Focşanii cu urmele unui in-[5000 de locuitori' mulţi evrei). Graiova are „chiar felinare"; evrei din şi Ungaria. Giurgiu, cu mulţi străini, dar fără strade, fără case mari, ninistraţie bună şi fără confort. Olteniţa, unde se face un orăşel după ie lui Ştirbei Vodă. Brăila, cu 20 000 de locuitori în port: faţă de 449 în 1837, sînt la 1857 mai mult ca 1 000[5]; sînt şi mulţi austrieci, îlurile şi alte asemenea stabilimente au capitolul lor (Hotel de Paris, ce, des Princes, de Londres, de Vienne, National, de l'Europe sau casa *, unde stă autorul; otelierul e italian). Conducerea e fără experienţă şi

onestitate; se joacă, în toate, cărţile (joacă şi ofiţerii la seratele caimacamul „bancherul" fiind un director de şcoală). Se dau anecdote, unele de neerez: în privinţa jocurilor de hazard. Se discută apoi preţul restaurantelor. Din I chile hanuri au rămas: hanul Golescu, hanul Manuc, hanul Gabroveni, hai Şerban Vodă şi hanul Zlătari, hanul „Zamfir"[1]. în hanul Golescu stau alătu halvagii, argintari, croitori, jucători de cărţi, o modistă, un măcelar. Sînt ospătarii germane, cu vin şi cu ceai. Grădina Warenberg e foarte cerceta (intrarea trei sfanţi). La Grădina cu cai este „un fel de teatru de vară", H jucat: *Mireasa de la Mesina* alături de *Ursul şi Paşa,* şi e găzduită acun] trupă de chantant, cu piese imorale. Femeile uşoare sînt la grădina Mii foarte cercetată. Mahalaua Izvorului e deosebi de amoroasă.

Capitolul XII priveşte religia. Se arată obiceiurile la înviere şi Crăcii la Anul nou, acelea de la nunţi şi îngropări.

Situaţia clerului român e prezentată mai mult după amintirile cele n rele ale trecutului.

Biserica armenească aduce în discuţie pe locuitorii armeni ai Principal lor. Pe larg se vorbeşte de lipoveni, confundaţi cu secta scapeţilor. Şi încă ni pe larg, fireşte, de catolici. Şcoala catolică, a călugăriţelor „engleze", cu îm ţătoare germane, din Bucureşti e foarte mult lăudată. Asupra protestanţi se dă o întreagă pagină de istorie bine informată. Biserica din Bucureş't: clădită în 1851—3, Prusia dînd 5 000 de florini, Societatea „Gustav-Ado 3 000, împăratul Austriei 1 500, pe lîngă mulţi „locuitori munteni cu vazi Şcoala are 100 de elevi.

Prinţul Carol de Prusia patronează „Fundaţia Iohannită", a ordinul Ospitalierilor, dispunînd de „o staţie de diaconese pentru îngrijirea bolnavi] şi educaţia fetelor". Şi aici românii au ajutat, adunîndu-se un capital 100 000 de lei (un concert adause 8 300: între dăruitori prinţii Ştirbei şi Alexa dru Ghica, proprietarul Ciocan, evreii Hillel Manoach, Halfon, Hornste Nathanson, Lobel şi Fildermann).

La şcoală pensiunea e de 50 galbeni (30 pentru germani). Spitalul are paturi. Parohul Neumeister (de la 1846) e un poet, care a dat piesele *Irod Mariana, Hanibal şi Livia,* publicate la Lipsea şi e colaborator asiduu al *î* germane din Bucureşti. Casa de înmormîntări pomeneşte pe binefăcătorul dr. Zucker (autorul unei lucrări asupra Basarabiei[2]). Lumea românească vi la balurile date de societatea „Liedertafel".

Se trece repede asupra micii biserici şi şcoli, asupra societăţii de meşt a calvinilor unguri.

Cu privire la evrei, numărul spaniolilor e dat ca fiind vreo 3 000, Moldo are 100 000 evrei poloni (3 000 în Iaşi). Bucureştii cuprind un pecetar evre evreii sînt mulţi „croitori de dame". Ca bancheri de căpetenie se înşiră: Dan şi Neuschotz (din Iaşi), Hillel, Lobel, Mayers, Rothenberg, Finkelstein. Se teză pentru habotnici (Chassidim) o lucrare a d-rului Klauter. „Uber < zweckwidrige Erziehung und Pflege der Kinder in Jassy"[3].

Superstiţiile româneşti vin la rînd. Lista, foarte amănunţită, e interese tă pentru folclorist. Anume „boieroaice bătrîne" i-au vorbit autorului de d:

[x] P. 129.
[2] P. 156.
[!] P. 162.

escîntece, farmece, Miazănoapte, Joimariţe toate sînt trecute în re-

mitetul şcolii e deosebit de folositor. Critica e aspră şi nedreaptă pen-
lile de sat. Pretinde că umblînd ţara în lung şi lat n-a văzut clădire de
. Nici străinii din învăţămîntul secundar nu-i zic prea mult. Profesorul
rică şi literatură germană din cutare şcoală ar fi un „Goulissenreisser"
[2]. Dar nu se evită şcoala „patriotului doctor Lazăr cu ajutorul lui
ntin Bălăceanu". I se obiectează însă că a părăsit limbile clasice. Re-
lui Bib3scu, cu colegiul francez, e aspru criticată. Se observă însă că,
după decretarea ei, şcolarii s-au îmbulzit la Sf. Sava, unde a trebuit să
noi clădiri de un milion[3]. Dar acum în localul şcolii se află şi biblio-
0 000 volume), şi muzeul, şi o cazarmă. Directorul bibliotecii e Aristia,
îtorul lui Plutarh, iar cărţile se împrăştie: la secretariatul de stat, la
iria lui vodă, la boierii mari[4]. Pentru noua clădire s-au dat 6 000 de
i, dar volumele stau tot în pachete pe jos.

1 Academia Mihăileană sînt 100 de bursieri ai statului. Şcoala din Gra-
i ţine din fondul dat de boierul Gheorghe „Abcedan"[5]. Se laudă şcoala
ă'din Bucureşti, de pe Podul Mogoşoaii, cu cinzeci de elevi (budget
30 de galbeni pe an).

irbei nu voia ofiţeri fără şcoală, dar Alexandru Ghica a stricat această
La şcoala de agricultură (director german), la cea de meserii (director
î francizat") sînt 60 de interni. Şcolile sînt mai bune decît în Moldova,
.utorul a văzut în infirmerie copii infam îngrijiţi (maestrul de căretăşie
ţigan). Şcoala de medicină a lui N. Greţulescu (din 1824) e lăudată:
.ai ieri în oaste erau numai doi medici militari, cari stăteau în Bucureşti[6].
e călduros lăudat. Şcoala acestuia e la spitalul militar din mănăstirea
Vodă.

ipitolul XIV se ocupă de starea sănătăţii. Poliţia sanitară nu există şi
arlatan îşi poate vinde fabricatele. Partea privitoare la medicina popu-
u furnici, raci etc, e îndeosebi preţioasă.

i descriu spitalele (Golţea, dr. Griinau; Pantelimon, Filantropia, bine
.; Brâncovenesc, luxos, dar puţin curat. Spitalul pentru naşteri, direc-
Gapşa, format la Viena; Spitalul temniţei, Spitalul israelit, de trei ori
irat; Spitalul de nebuni, rămas cu totul în urmă), îmnţele sînt prezentate
în capitolul XV. Sînt 589 închişi la puşcăria din **îşti,** dintre cari numai
56 condamnaţi. Numărul delicvenţilor e în creş-lutorul o atribuie prea
marii blîndeţe a noului cod. Grija „Vornicului elor", Florescu, e
lăudată. Întemniţaţii curăţă străzile şi lucrează pe ri[7]. La Snagov sînt
84 de condamnaţi; femsile se închid la Răteşti (?) rov (sic).

P. 172. P.
173. P.
175. P.
176-7. P.
177. P.
184. P.
218.

Armata are capitolul XVI. îi lipseşte elementul moral care s-o însi ţească. Pompierii sînt organizaţi de un austriac, după sistemul lombard, terii celor trei vase muntene se formează la Pesta[1]. Se dau bune statis Autorul crede că Principatele ar trebui să aibă o armată de 80 000 de oai supt arme şi 70 000 rezervă[2]. O decoraţie e necesară pentru încurajare

în capitolul XVI Derblich vrea să prezinte viaţa socială a terilor noal Şi germanii, puţin solizi, înduşmăniţi, chsltuitori, cu mulţi aventurieri, aspru judecaţi[4]. Descrierea cu o nuanţă de batjocură nu cuprinde multe luc noi. Femeile cetesc pe Paul de Kock şi Dumas[b]. Ele fac, de o vreme, m politică. Creşterea, la Paris, e firește criticată cu dușmănie: se citează şi < scriere din *Times*[6]. Din boieria veche, cu o rentă de 20—30 000 de galben an, puţini au rămas[7]. Cei din clasa mijlocie n-au simţ pentru natură, ci *a* pentru bani. In genere boierii nu sînt mîncăi, nici beţivi şi dau dovezi de tenie străinului[8]; un cavalerism ascuns poate fi trezit în fiecare din ei[9]. Cr funcţionarilor e luată şi din broşura lui D. Ghica, *Vrefecture de police, ţ et r&forme*[la]. Intre advocaţi se citează: Pherekyde, Bozianu, Brăiloiu, ' Florescu, S. Ghica, Fălcoianu şi Costaforu[11]. între medici, la Iaşi: Russ, G Bendella, Cihac, Treutel şi Frănkel; la Bucureşti: Guși, V. Mayer, Sakelj Davila, Griinau, Atanasovici, Cariad, Heinemann şi dentistul Lempart. şi Nini Valery sînt menţionaţi la artiştii teatrului, Whist la muzicanţi. Cele clase se descriu pe scurt, pînă la ţigani. între ele cuprind toţi parve Astfel se vorbeşte aici de doamna care cetește pe George Sand şi merj fiecare an la balul Moliere[12].

Cavalerii de industrie străini sînt şi ei legaţi de această categorie. Se î şi vînzătorii ambulanţi, de braga, braga dulce, braga gălbuie, de apă, strigă „oai ouo", de pepeni, cu „pe, pe, pepene", plus ovreiaşii cu chibrit femeile „cu floricele", băieţii cu halva şi halviţă, cu salep, şerbet şi alune p te, plus sasul, care vinde postav, strigînd: „marfă, marfă" şi „băiatul de gar" care anunţă la miezul nopţii, „arma Fiirst" (adecă Warma Wiirste). *i* văraţii ţigani, zidari, cîrpaci, covaci, spoitori, ursari şi lăutari, mîntuie e ziţia.

Politica e judecată în ultimul capitol. Sa dau noile acte constitutive tru a-şi bate joc de ele. I se pare criticului că moldovenii şi muntenii nu se putea înţelege niciodată[14]. Importaţia franceză a ideilor supără, firește, mult decît orice, pe călătorul german.

'P. 225. [2]P. 227. [3]P. 230.
[4]P. 233—4.
[5]P. 202. [6] P. 250. [7]P. 252.
[8]P. 225. [9] *Ibid.*
[10] P. 257.
[11] P. 258.
[12] P. 272.
[13] P. 277.
"P. 313.

idată era să vorbească de literatură, dar o crede numai la începuturile
ie mîna diletanţilor, aşa îneît refuză s-o trateze.
Ivident însă că aşa nu se cunoaşte o naţie, de un om serios şi cuminte.

'raş de „un caracter ciudat, straniu, surprinzător", aşa i se pare capitala
patului muntean marelui agitator socialist Ferdinand Lassale, care a
dus de împrejurări să-1 vadă la 1857. „Contrast" şi „confuzie", „amestec
se de case": „palate de toate stilurile, adesea pretenţioase, vaste curţi,
ate evolua un regiment în curtea d-nei Slătineanu, grădini, splendide
îine din Lipscani, bogat luminate, defilare de carate luxoase — un
l(jj —t lîngă garduri murdare şi proaste", „grămezi de pietriş şi gropi de
", „cele mai mizerabile colibe", în ruină, „căruţe răsturnate" în mijlocul
ştierii paielor. Nici o stradă „adevărată", nici o aliniere: „un ghem de
mici împleticite"; o colecţie de cartiere, fiecare cu alt rost, în faţa consu-
i austriac, închiriat cu 483 de galbeni pe an, deşi catul de sus e din seîn-
sncuite: se răsfaţă bălţile şi vara, stropind pe trecători la fiecare trăsură
3 străbate, la fiecare din frumoasele birji, care costă doar 40 de crăiţari
îs. Pentru pitoresc, în „sălbatecul vălmăşag", în „haosul turbat şi pito-
pe lîngă doamnele elegante în sens occidental şi domni îmblăniţi, ţerani
îiaşa pătată, arnăuţii cusuţi cu aur şi cu un arsenal la cingătoare, ţi-
evrei. Străinii cari se coboară la „Hotel de Londres" sau la „Hotel de
e" află lux şi bucătărie apuseană, ei pot cerceta grădinile, „admirabilul",
sul" Cişmegiu, cu „neasămănate sălcii plîngătoare, trei cafenele şi un
irant", „întrecînd cu mult tot ce ar putea oferi Germania": cîntă muzici
re, aparţinînd la trei armate, austriacă, românească, turcească, apoi
ia Warenberg, cu „iluminaţia splendidă" şi numai fără muzică româ-
i, e „mult mai frumoasă decît oricare de la noi", „grădina Tivoli", cu cafe
ant, — ca în Champs Elysees —, garantat „foarte bun", în care se poate
;enta şi o parodie după *Robert le Diable.* La Şosea, „splendidă, curat ţi-
curăţită de orice praf", muzica militară alintă alaiul boierimii la prim-
„Mi se povestise mult despre Şosea şi cu toate acestea m-am dus cu
puţină speranţă de a vedea cine ştie ce; foarte firesc, după ce am văzut
i de acestea la Paris. însă am rămas uimit: defilau cel puţin patru sute
suri. Şi între ele ce strălucitoare echipagiil Şi arnăuţii în auri Şi costu-
^recilor! Şi lacheii în roşu cu bărbi albe pînă la brîu! Şi cocoanele, co-
e, cocoanele! La teatru am văzut o piesă românească şi, cu toate că
inţeles limba, totuşi nu mi-a scăpat din vedere excelenţa, fineţa şi rotun-
jocului. Splendoarea salei însă şi splendoarea costumelor întrec tot ce
3dea la teatrele germane, afară de Opera din Berlin. Dresda şi alte multe
3Ot asămăna. Foyerul însă întrece chiar cu mult pe al Operei din Berlin."
nprejurul Bucureştilor, cari vor avea gaz aerian de pe urma Institutului
'aga, reprezintat prin Friedland, tovarăşul de drum al lui Lassale — şi
mult se interesează de aceasta un beizadea Gostachi Şuţu şi caimacamul
idru Ghica! —, „incultura cea mai pustie şi mai sălbatecă", drumuri
ate, cîmpii părăsite! E drept că s-au împlîntat stîlpii noului telegraf
cu Viena şi Gonstantinopolul, totuşi, nimeni nu se gîndeşte la calea fe-
ître Giurgiu şi Bucureşti. Dar „astfel s-ar face ţara accesibilă comerţu-

lui mondial", „capitalul s-ar întrei, pămîntul ar fi încă o dată aşa de a Şi ar folosi o rasă bună, care „pînă la poporul cel mai de rînd se distiu trăsăturile feţei, nobile, fine, care dovedesc descendenţa din romani"[1]. Rareori s-a vorbit de noi în cuvinte aşa de frumoase.

Călătoria lui Wilhelm Hamm (cu un Sommer) în Orient, de două 1858—9, reprezintă şi ea o îmbogăţire însemnată a cunoştinţilor noasi pre epoca Unirii.

Sosește pe Dunăre. La Orşova vede primele sate româneşti, care sele şindilite, „nu pot avea o deosebită pretenţie la frumuseţa arhitei dar stau nesfîrsit mai sus decît casele sîrbeşti de dincolo care samănă **căpiţe** de fîn cu o gaură"[2]. La Porţile de Fier sentinela prezintă arma *t* rul spune că e „un semn de respect faţă de o naţionalitate care e nesl superioară naţionalităţii lor"[3]. La Giurgiu, plin de căruţe, şi cu cîte < noroi, „murdărie valahă" *(walachischer Schmutz);* prin ploaie se porumb, în faţa oraşului de nimica, bogat în gunoaie. O staţie conven Olteniţa. Trecînd peste Brăila în creştere, vasul se opreşte la Galaţi: „] zeu e mare şi iată şi Galaţii sînt un oraş"[4], spune inexorabilul critic, în zdrenţe, glod pînă la genunchi, acoperind sărăcia hainelor, stropite, ca incrustate în pămîntul hleios. „Hotel de Paris", cu bucătar fra ceva mai curat, dar scump. La Otel Europa, în partea de pe deal, cari raiu, cu odăi'goale, cerdac în jurul curţii pline de gunoi, ploşniţe şi muşi viciu detestabil. La locandele grecești poate mînca doar cine e grec sau vean. I se pare că toate naţiile se frămîntă în acest loc, care poate plac cui cîştigă în el: albanezi, bulgari, dalmatini, corfioţi, egipteni, armeni, j ruși. Şi mai ales evrei din toată lumea; „al treilea om întîlnit în cale i ori îi samănă. Mai toate prăvăliile sînt în mîinile acestui popor neastî al lui Dumnezeu"[5]. De aici mirosul particular, pe care călătorul zice c£ uitat cu anii. în zadar predică între ei un misionar englez, venit din Si Polonia. Prăvăliile sînt în dezordine: jumătate din marfă pe stradă; în de sus numai, cu totul de alt caracter, spre care duce o stradă rea, sînt elegante. Multe roşcove, în saci întregi, mirosind aşa de nici guzgai mănîncă, şi multe scrumbii ieftine şi proaste. Funii în apă sărată, d de grîu, porumb, grăsime, piei, lemn şi rachiu, pentru export, în se căruia vin manufacturi, mobile de lux, coloniale, fierărie. Mobile se ac

[1] Textul german, după un ziar, în *Revue historique du Sud-Est europien,* II,] 9 ;|traducere de d-na Lucia Bogdan-Seichter, în *Calendarul Ligei Culturale* pe an p. 37-43.

[2] Die ersten rumänischen Dârfer, die uns aufstossen, ganz von Holz zu geschindelt, machen gerade keinen besonderen Anspruch auf architektonische Se aber unendlich hoch stehen gegenuber den serbischen Hâusern jenseits, die da s wie grosse Heuhaufen mit einem Loch; *Siidostliche Steppen und Städte, nech eigt schauung geschildert* von dr. Wilhelm Hamm, Frankfurt-a-M., 1862.

[1] Wie mich der Offizier bedeutete, aus Hochachtung vor einer Nationalität unendlich erhaben iiber der Ihrigen ist; p. 11.

* Gott ist gross und Galatz eine Stadt; p. 13.

[8] Der dritte Mann der Einem begegnet ist ein Jude oder sieht diesem wei ähnlich. Fast alle Verkaufsmagazine sind in den Hânden dieses betriebsamen Volkes p. 15.

Pesta, unde sînt case care lucrează numai pentru Galaţi; tot de la ăsurile scumpe, celelalte făcîndu-se şi la Iaşi, la Bucureşti; este şi în 3 un strungar neamţ, care pretinde că aici nu e sigură nici averea, nici [esterii însă au ateliere de batjocură. Cei străini se întîlnesc prin berătui oraş provizoriu, din care li e de-a scăparea îndată ce fac ceva bani; i cu gard şi cîni la poartă, cu cîţiva salcîmi ca decor, am cunoaşte pe agentul prusian Bliicher, om de experienţă. Cu greci, ■i si elemente bune, se face o oarecare societate. Cutare italian de la cu turban, spune că a văzut lupta de la piramide. Nici la locanda nemlui Korner nu se capătă ceva ca în ultimul restaurant de oraş mare ?mei dubioase beau cu bărbaţii un vin ca apa, care pişcă la limbă; la jocul de cărţi, care e singura distracţie în Galaţii fără primblări şi La Pomul Verde, afară din oraş, cu popiei, hangiul e un cizmar neamţ; pleci devreme, dai de scandal, căci oaspeţii nemţi îşi arată toata Dacă vrei să cetești *Wiener Zeitung,* trebuie să mergi la bursă, clădire i, cea mai frumoa'să pe lîngă a pompierilor, necesari într-un loc unde iecare zi cîte o casă. în faţă, aşteaptă vasele de război engleze *Weser* , şi marele vapor *Hansa,* odată al flotei germane, acum grecesc, înrumb. Mormane de grîu se trec primitiv prin stive de piele, între trei noară lucrează aproape. E locul cel mai plin de viaţă şi de zgomot; rute se întrec în răpeziciune. Pe mal se poate face baie în barace de pitalul rusesc din 1828, de piatră, se vede încă: buruieni au năpădit ^ot pe marginea rîului, depozitele de lemne aduse pe Prut de sălbatecii ori ai pădurilor. Lumea bună petrece dumineca la grădina cu muzică într-un fel de vie fără brazde, flori şi umbră. Ofiţeri turci, de rasă că, se învîrt cuceritor. Un teatru de seînduri, alăturea, adăposteşte peră şi teatru italian, care pierd.

inii se bat pe stradă cu soldaţii zdrenţoşi, poliţiştii neghiobi, cari isprin a fi ei bătuţi de lumea venită: mănîncă mai puţin decît orice le pe lume. în margine, unde sînt căsuţele cu stuf, bulgarii îşi au grăre care boii aduc apă. Spectacole populare: toboşarul sună un mezat bă o ordonanţă; în cutare luntre un condamnat primeşte douăzeci şi spinare; într-un colţ cîrciumarul grec, încurajat de public, trage de evreu. Temuţii greci, maltezii au făcut un pogrom la 1859 supt prengelui ritual; călătorul vede încă sinagoga prădată şi profanată[3]; svrei n-au rezistat; „domnii" au fugit la consulate. Ar fi fost morţi, a, poporul se dă în scrînciob pe piaţa iarmaroacelor. mprejurimi colibe cu stuf, circiume evreieşti, infame, caravane cu ă cu cărbuni, puţuri aproape uscate, cadavre de animale. La Tulu-gari umplu circiuma. La Frumuşiţa, bună casă boierească, în grădină ■ La Foltești căsuţe văruite harnic de femei, care ung jos cu lutişor; ie prin coperişul de stuf: îi place germanului iconiţa din colţ între te, scoarţele întinse pe laiţe, lada înflorită, în care se ţin hainele, zes-

22 — 3.
27-8.
30.

trea fetei expusă cu mîndrie, ba încă şi femeiuşcă oacheşă, ale carii însuţ descrie el amănunţit, — trecînd şi la cămaşa cu gust cusută, la catrinţ *eine mit goldenen Litzen besetzte Tuchjacke —,* care se mai purta pe at la mărgeanul de la gît, la cingătoarea de argint; atîta mîndreţă-l împacă bărbatul voinic, cu trăsăturile tari, cu căciula, cojocul, pantalonii de pii cizmele mari. Călătorul se ocupă de hrană: mămăliga de toate zilele, suj verdeţuri, curechiul murat, brînză, ceapa, pepenii, pînea de săcară, u ouă; din nenorocire abuz de rachiu şi vin. „Şi totuşi este un sîmbure b sănătos în acest popor. E ospitalier şi cu braţele deschise, de caracter b] iertător, totdeauna supus şi ascultător, deşi numai cu gura, foarte evlj (şi încă mai superstiţios), dar toate însuşirile bune sînt cu totul îngropa încetineală şi indolenţă. Păcat de puterea fizică naturală a acestui n mult va mai trece pînă ce odată va fi pus pe cale bună."[1]

Revenind asupra ospitalităţii, de care şi el s-a învrednicit, asprul al Galaţilor, nesuferit pentru orice neamţ[2], prezintă ca o încîntătoare ami „mlăştinoasa gură a Prutului, unde nenumărate păsări de apă dădeau ui nat foarte îmbielşugat", „liniştitele veghi de seară, în cerdacul casei boie: cînd ajungea pînă la mine cîntecul melancolic al fetelor moldovence"[3].

La 21 iunie, 1858, Hamm pleacă pe vasul *Zrinyl* spre Tulcea. Per tartari, etiopieni pe bord, pe lîngă Omsr-Paşa, preşedintele, de creştere neză, al Comisiei dunărene, colonelul Malinowski, din Magdeburg,' cor turc la regularea Dunării, şi Hartley, comandantul Sulinei. Ofiţeri mold nu salută pe paşă. Se trece în faţa fostului spital rusesc şi a mahalalei ac rite cu stuf a hamalilor. Oprire la Reni, cu întărituri căzute şi mori de răşchirata. Ridiculi ofiţeri turci, pe larg înfăţişaţi în comicăria lor, la Isa „Tot ce e osmanic e decăzut." Un scoţian aşezat la Ismail răsare pe mal. zile Isaccei, golite de ruşi, sînt largi, casele, în grădini curate, biete co turceşti, la ancoră. Multe vase — o sută pentru grîu la Galaţi, Brăila Tulcea, cu 20 000 de locuitori, graci, bulgari, italieni, nemţi (turcii, vreo 6 familii, se duc), cu aspect pitoresc, aproape de oraş mare. Moschee plă(bizar minaret, căsuţe sure, localul Comisiei dunărene, al carii vas, *Ave* cu vioi matrozi provanţali, e în port, otelul german Ringler, al unui tir venit cu ţitera şi însurat cu o săsoaică: se încălzeşte inima drumeţului. Cu va piaştri la cadiu sa pot lua casele de lemn, cu gratii, acoperite cu ţigle musulmanilorj fugiţi de război în Rumelia. Vreo treizeci-patruzeci la mosc cu turbane albe în jurul unuia verde, cu ciubuce, neprivind la lumea care ir

[1] Und doch ist ein guter und gesunder Kern in diesem Volke. Es ist gastfrei zuvorkommsnd, gutmiithig und nachsichtig, immer unterwiirfig und gehorsam, wenn nur mit dem Munde, von grosser Frommigkeit (und noch grosserem Aberglauben!). alle guten Eigenschaften werden vollständig begraben von Trägheit und Indolenz. E Schade um die naturwuchsige physische Kraft dieses Stammes: lange wird es dauern bis dieselbe einmal in die richtige Bahn gelenkt werden wird.

[2] Es giebt keine unangenehmere Stadt wie Galatz.

[3] Gerne gedenk ich der vielen Ritte durch die verbrannten Felden hinab in die r stige Niederung des Pruth, wo zahlloses Wassergeflugel eine hochst dankbare Jag< währte, bei der man freilich, wie Freund Gerstäcker sagt, Wassertiefel bis an den hätte tragen miissen. Gern erinnere ich mich auch der stillen Abendsitze untep der randah des Herrenhauses, wenn der melancholische Gesang der moldovaner Mâdcher demJDorf heriiber drang; p. 33.

turcoaice cu văluri albe. Bulgarii, hamali, lucrători cu ziua, grădinari, ari, au o mahala de case cu stuf; copii, femei frumoase cu ochii mari. insulă, casă de pescari, cu copii pe jumătate goi. Lumea europeană: con-l austriac, însurat cu o boieroaică din Muntenia, mulţi italieni: pentru eni cîte un medic rămas de la război, cu tăbliţă la poartă. Comerţul e ÎSC, evreii avînd doar cărăuşia, croitoria şi ceva afaceri cu vitele. Meşterii îîrbi ori unguri, cari zic „Ich auch deutsches Bruder". Tătarii sînt cinstiţi mi, dar fac şi negoţ. Iarăşi, batjocuri pentru bieţii moldoveni, leneşi, mur-mulţămiţi cu ce i-ar ajunge unui porc[1]. în mahalaua germană, săracă, şi urdară, Hamm merge îndelung, trecînd pe lîngă casele corfioţilor, cu fru-e femei în costume pitoreşti, ca să caute pe Hans Jorg Fischer: în mijlocul r trîntite şi vorbelor rele, i se cere plată de 6 piaştri pentru a da adresa, şvabi şi bavarezi, catolici, cu biserica lor.

Spre Cataloiu, într-o birjă evreiască, primitivă, pe fin şi cojoc. Drum ndat, unde rareori apar cară ori ciobani. Cîţiva nemţi au case mai'bune, te. într-una un om în bluză ceteşte romane franţuzeşti, pe cînd o femeie i, în costum semi-oriental, fumează pe divan cu picioarele supt dinsa: >arizian, monsieur Puissant, din Dijon, venit pentru nu ştiu ce indus-îa provenţală; păstrează în sărăcia lor un *ciel de Ut* cu dantele, *unplumeau* laz albastru, o măsuţă de *bois de rose,* micile bibelouri, oglindă aurită, iţi de turci, cari-i vor raiele, în ceartă cu vecinul german, crescător de pe cînd francezii cresc cai, cei doi bieţi francezi vegetează. Lisbeth, Eva, tian sînt numele de la nemţi, vreo patruzeci de familii, veniţi din VViirt-;rg, din Baden, de pe la Graudenz, cu portul şi moravurile vechi; ală-mguri, poloni, trecuţi în vremea războiului din Basarabia. Fac culturi; 'ţul cu lemne li se opreşte. Trăiesc greu, în aer rău, fără apă; li lipsesc B, cearşafuri; îşi ţin porcii şi găinile în casă. Rasa a degenerat: nici o fată ască. Li-i dor de Rusia; vechea patrie au uitat-o, nu vreau să ştie de dînsa; îici cea mai slabă curiozitate, „Dumpf, stumpf, vollkommen": cînd călă-ia parale la copii, şi femeile par a voi să ceară. La Atmageâ, colonişti din , cîţiva din Wiirttemberg, veniţi tot prin Rusia; sînt luterani şi aşteaptă roh prusian, Kiihn; o duc bine.

1 sfîrşit, cu vasul *Fiirst Metternich,* Hamm merge la Sulina. Pe bord, un *ints clerk* din Manchester, un negustor de vinuri din Marsilia, un comis amburg, un dandy constantinopolitan, grec, un speculant din Baseî, iner din Vestfalia, un bancher din Viena, un negustor din Odesa, întors IUS, cîteva engleze cu o guvernantă din Neufchâtel, care trec spre Feodo-şte fete din Praga, cu destinaţia spre Rusia. Vase de grîne plutesc spre turceşti, greceşti, ionice, chiar franceze. Sulina e o improvizaţie ca în 3a: la 1850 era numai farul şi ceva colibe, acum populaţia flotantă se la 25 000, în case de lemn supt stuf, rar de cărămidă, în jurul moscheii iduri văruite. Corăbii înecate servesc ca material de construcţie. Dar pe mare, unde nu e casă fără circiumă, prăvălie şi joc de cărţi, în barăci,

)ie Moldavaner sind verrufen als trage und schmutzig; sie leben von was sie kon-:cklicherweise iibersteigen ihre Bediirfnisse selten diejenigen des Hausthiers das tiirken verabscheut wird, nichtsdestoweniger aber in den Strassen dieser guten ivanglos promenirt, so lange es seine Rivalen im Amte der Strassenpolizei, die gestatten; p. 46—7.

strigăte, cîntece, cu orga, cu guzla. „Aici a curs lepădătura întregii matrozi fugari, piraţi urmăriţi, galerieni scăpaţi, ucigaşi, cari se ascund ori de răzbunare, jucători, prea bine cunoscuţi oriunde aiurea, şi dezert latani de tot felul şi de toată categoria."[1] Sînt turci, mulţi bulgari şi a ionieni, maltezi, egipteni, armeni, negri, sîrbi, români, ruşi, matrozi italieni, francezi privind la papagali, la maimuţe care joacă, cu tunisi^ apoi negustori de lucruri orientale, basarabeni semi-goi, ţigani, popi,] Nici douăzeci de femei. Dar enorme cîştiguri de la miile de vase, cu pli şase galbeni pe zi. La oarele zece începe jocuî de cărţi în odăi cu miros] de peşte, de tutun, între înjurături şi descărcări de pistoale, cu turci *a* rahat şi-şi trec ciubucul din gură în gură. Ca distracţie pentru călători în mlaştini cu ciobani bulgari ducîndu-şi cireada, vizita cimitirului cu I ţii franceze: un căpitan de vas, trei fraţi din Brest, un marinar de pe *Aven*

Dar descriitorii germani ai terilor noastre n-au dat pe departe nir să se apropie de lucrarea mai întinsă a consulului prusian Neigebauer, f<j în momentul cînd chestia românească ajunsese în discuţia presei, a cei liberale, a cabinetelor, din trei lucrări răzleţe (în *Maltens Erdkunde,* îl 1848, şi în *Jahrbucher der Geschichte und Politik de Bulau,* 1848; cuprinşi supt titlul de *Die Donau-Furstenthumer, gesammelte Skizzen geschichtlicl tischpolitischen Jnhalts,* Berlin 1859). Pe lîngă experienţa-i personală, bauer întrebuinţează şi pe A.G. Golescu, într-o broşură recentă[2].

Atenţia autorului se poartă, firește, într-un asemenea moment asupra poporului însuși, în afară de hotarele provinciilor între care e îr şi mai presus de dînsele. Sînt, după socoteala lui, 1 500 000 în Moldova,! milion mai mult în principatul muntean, un milion în Basarabia, peste d| Ungaria, plus 200 000 în Bucovina, şi fără a socoti elementul române Balcani. Sînt „o rasă foarte frumoasă, deosebită prin moravurile-i s curăţenie şi cinste"[3], cu excepţia clasei de sus, asupra căreia s-a întins infj conrupătoare a Fanarului.

O altă excepţie se face însă pentru tineret, care cetește literatura fraj pregăteşte reviste în sens progresist, ca *Propăşirea* ieşeană.

Se citează ca şefi ai mişcării acestei nouă generaţii mai mult moldj cunoscuţi consulului nostru prin relaţii personale: un Pavel Balş, un cumnatul lui Alecsandri, un Vasile Ghica, educat în Germania, care îl în Iaşi mişcarea din 1848, cu manifestul din 29 mart, purtînd o mie de| lituri, pentru ca, după arestările de la 2—3 april următor, să-şi ia lur cap[4]. în Ţara Românească simpatiile sînt pentru Ioan Maiorescu, care

[1] Hier ist der Auswurf von ganz Europa zusammengeflossen: entflohene Mat gejagte Seerâuber, entsprungene Galeerensträflinge, Morder, die sich **vor** dem Gesetl der Blutrache verbergen, Spieler welche alluberall anderswo zu sehr gekannt sin<| serteure, Gauner jeder Art und Kathegorie; p. 66.

[a] *Die politische Stellung der Rumănen gegenuber der Tiirkei* şi *Bemerkungen* S *russische Note vom 31 JuXi von einem Moldauer,* 1848.

[s]Ein sehr schoner Menschenschlag..., ausgezeichnet durch seine einfachen Reinlichkeit und Ehrlichkeit.

[4]P. 6, 8 şi urm.

at Adunării de la Frankfurt dorinţile poporului românesc, şi despre ele se ăinuiesc cele ce urmează: „în Muntenia, Maiorescu, directorul gimnaziului Craiova, înfăţişează prinţului Bibescu un memoriu după care, în situaţia cum a Europei, este posibilitatea de a stabili un regat daco-rcman, pentru ar fi în Germania mari simpatii"[1] [...] De fapt, cu toate că „românii s-au t pe sama altora, iar sîrbii aşteaptă totul de la ei înşii"[2], Germania ar fi toare să ajute asemenea aspiraţii.

In ce priveşte restul populaţiei, Neigebauer, care reproduce şi cutare scri-e a unui agricultor german, dură pentru noi[3], cunoaşte condiţiile de viaţă răzeşilor, cărora statul li cere prea mult fără a se îngriji întru nimic de ii[4]. Ţeranii sînt minaţi la muncă, pe care ar face-o cu neplăcere, ca negrii lantaţii, cu un „haide mă", redat în româneşte; o sută treizeci de serbători n îi împiedică de la muncă; socoteli falşe îi zdrobesc[5].

Străinii îl interesează pe scriitor mai mult decît indigenii. El vorbeşte rmeni şi de decretul lor, de şcolile cu 294 de copii (în Iaşi 72), de lipoveni, iri şi ţerani, de cei 50 000 de unguri din Moldova, trăind în douăzeci şi de sate (şi la Sascut): 2 000 se află numai la Huşi. La Bucureşti sînt 2 400 3 500; în tot principatul muntean 1 200. Mulţi au venit la noi pe vremea tei din 1846—7[6]. Se face socoteala exactă a străinilor din această ţară, 3 172 de evanghelici şi 1 507 catolici, între unguri; la Bucureşti, comuni-a evanghelică 2 516, cea catolică 920; la Cîmpina 125 şi 69, la Ploieşti 63 L, la Tîrgovişte 65 şi 78[7].

Se vorbeşte mai pe larg de ţigani, vătraşi, lingurari, aurari (puţini), ur-, lăieşi: 300 000 de toţi; ai statului în Muntenia dau pe an 36 de lei; pre-Dbişnuit al unui ţigan e de zece galbeni. Ei se întîlnesc şi în Bucovina şi în eal, dînd şi soldaţi armatei chezaro-crăieşti. La noi sînt încă robi, dar Teo-Balş i-a liberat pe ai lui, dîndu-li şi pămînt pe douăzeci de ani, cu scutire de

Cel mai mare loc îl ocupa evreii, pe cari germanul îi descrie ca fiind veniţi nou mai ales din Rusia, dar şi din Posnania, Silezia, alte provincii germane, i din Cracovia, oameni egoişti, fără simţ de comunitate cu ceilalţi locuitori, aşezăminte adevărate şi şcoli vrednice de acest nume: la Iaşi doi rabini în veşnică ceartă. Moldova are 60 000 (Muntenia cel mult 6 000), dintre 3 000 în capitala ei — cam jumătate din populaţie; mulţi şi în Botoşani; 0 dintre dînşii sînt sudiţi. Prigonirile lor de către populaţie sînt extrem are; la Bucureşti în ziua de 8 april 1814, la Iaşi, în 1847. Dar guvernul lui îi Sturza a luat măsuri contra lor: un ordin domnesc din 7 mart 1844 li

[1] In der Walachei, hat Mayoresko, Director des gymnasiums zu Krayova dem Fiir-Bibesko eine Denkschrift iibergeben nach welcher bei der jetzigen Lage Europas die ichkelt vorhanden, ein dako-romanisches Reich herzustellen, wofiir in Deutschland pathie sein wiirde (p. 8).

[2] Die Walachen hatten sich sonst mehr auf die Andere verlassen, die Serben mehr auf selbst (p. 13).

[3] P. 57 şi urm.

[4] P. 41.

[5] P. 60-72.

[6] P. 86 şi urm. Se dă şi o interesantă bibliografie cu privire la dînşii

[7] P. 89 şi urm.

[8] P. 102 şi urm.

opreşte aşezare pe uliţile mai mari[1], li ia slugile creştine, izgoneşte ca vagî pe cei ce n-au un meşteşug sau capital de 5 000 de piaştri, fixează chirii vite pentru prăvăliile ce ocupă; alt ordin îi opreşte de a lua circiume lj în schimb misionarii scoţieni caută să-i cultive fără folos, căci recad în belferilor fanatici şi ignoranţi.

în ce priveşte ţara însăşi, i se laudă bogăţia. Dar lucrul prost al păr lui o stinghereşte. Totuşi se iau la grîu cinsprezece boabe la unul, la p(cinzeci sau optzeci. Se face mult orz. Grădinăria dă varză, pepeni, d< Arenda e o nenorocire. Pădurile sînt în mare parte distruse pentru a da p, în Muntenia Ştirbei le păstrează mai multe ca oricare altul, şi într-o *m* dată el poate să vînda stejari pentru preţul de 40 000 de galbeni, soco unul la galben, deşi se ia de patru ori mai mult; patruzeci de familii sînt tenit întrebuinţate la tăiere[2].

Cultura vitelor se face în condiţii unice. Pe malul Prutului în sus. mai mult în Basarabia, unde au trecut de la 1812 cei mai buni erescătcj văd măreţe cirezi, adesea păscînd în iarbă pînă la burtă, care, la vedere om străin, ridică în sus capetele lor împodobite cu cele mai frumoase c ca ale unui nobil cerb, şi o iau la fugă, adesea însă dau năvală la stră: atacă". Apa bună, hrana proaspătă fac să se crească pe iarnă splendide plare pe întregi moşii luate anume pentru aceasta în arendă, şi cirezile tr< prin Galiţia în Germania. Se exportă osînza prin Galaţi şi pînă la Londra, unei vaci e de şase galbeni, uneori însă şi de zece pînă la cinspreceze. Al pentru remontă, cerută odată şi de Austria şi de Prusia, de treisprezec la cinsprezece: la Dumbrăveni, C. Balş creşte cai arabi, persani şi dă lor buhai. Pieile de vită se exportă pînă la 20 000 pe an. în ce priveşti la Moruzi şi la Ştirbei s-a făcut încercare cu merinoşi. Cultura albineloij căzut; miere se aduce acum din Galiţia[3].

Partea din urmăe o traducere sau, mai curînd, o adaptare din *Albm dovalaque,* fără ilustraţii.

Astfel ajungem firește la alţi doi călători germani, trei chiar, d crede că autorul descrierii Bucureştilor şi laşului nu este acelaşi caşia| unei priviri asupra domniei lui Vodă Cuza, de care mă voi ocupa întîi.

în *Unsere Welt* (1866), importantă publicaţie germană din acel tijj neva care a fost desigur la faţa locului prezintă împrejurările, accider rezultatele stăpînirii, înţeleasă însă greşit, a demnului Unirii.

Bogată în statistici preţioase şi în observaţii adesea pătrunzătoare, tă duzină de pagini cu tipar mic se mîntuie cu următoarele cenchizii prr la persoana însăşi a cîrmuitoruhii. Se recunoaşte lui Alexandru Ican I-iu „ trăsături de energie şi îndrăzneală"[4], *(einige Zvge ion Energie urd Kiik* deşi guvernarea neuitatului demn s-a isprăvit prin „o gespedărie de m

[1] Str. Mare, a Academiei, a consulatului rusesc, a curţii, a teatrului, a Golie: zoaii, a Sf. Ioan în faţă cu Paladi, a lui Alecu Razu, a Sf. Spiridon pînă la Muze şi urm.). Dar boierii închirietori îi scapă.

[2] P. 54 şi urm.

[3] P. 50.

* *Die Vereinigten Furstenthumer Moldav, und Walachei.*

ine Maitressenwirtschaft) şi un „cinism revoltător" *(emporender Cynismus).* linii largi, caracterizarea are acest cuprins: „Dealminterea el putea, dacă a, să facă o impresie impunătoare, şi anume se pricepea să isprăvească răpe- cu reprezintanţii puterilor străine, care-şi arogaseră mai înainte un amestec iculos în împrejurările interne, şi a-i retrimete în margenile cuvenite. Cu un Int domnitorul Guza era un *roue* spiritual, arogant, posibil într-un stat îduit, imposibil însă într-o ţară unde prinţul, în ciuda oricării constituţii, >uie să fie un stăpînitor prin sine însuşi".[1]

Autorul, care semnează M.A. Ritter von Zerbioni di Spasetti, pare a fi oscut Bucureştii şi pe vremea Războiului Crimeii. Atunci însă, ca şi în a vizită, pe care e vădit că a făcut-o, el nu vede direct împrejurările, ci i ce-i spun membrii coloniei sau coloniilor germane, aşaîncît avem în aceste ini un document util al sentimentelor pe care le aveau aceştia între 1853 .866 faţă de ţara care-i găzduia, întîi, ce erau aceste colonii?

Dacă episcopul catolic şi „iezuiţii" lui nu sînt germani, dacă pentru con- irea evreilor lucrează o şcoală biblică engleză, colonia germană e în lega- . cu acel episcop, printr-un *Gesellencerein,* care-şi face şi un teatru la reşe- a lui, şi protestantismul, supt protecţia prusiana, are diaconese cu şcoala din Prusia, deşi mici eleve germane se duc şi la cutare pension francez 3 a doua oară se descopere un scandal, care duce părechea de directori la i. Două cluburi se ceartă între ele: cel catolic-austriac cu cel prusian-pro- mt. Saşii ardeleni, cari au un cor deosebit, încearcă o împăcare. Există şi îietate de tir, la care sînt înscrişi şi ofiţeri români. Domnul însuşi patronîn- ceea ce-i aduce critici.

Aceşti germani se simt ca acasă la ei, în ţara unde nici o piedică nu li se s în exerciţiul drepturilor civile, unde e o libertate cum nu se află în Elve- i America, unde dările sînt mici şi boierii ajută pe străinii fără căpătîi. au bani călugăriţelor catolice, diaeoneselor, teatrului şi gazetei germane. manii s-au organizat aici tocmai ca în ţara lor." Doamna Elena pune pia- undamentala la biserica calvină. Au oţele germane, grădini germane, cu ca lui Wiest, sau capelă cehă, căreia comisarul turcesc din 1856 îi preferă ţiganilor, *Ringelspiel* şi popiei ca acasă, societăţi de harpişti, care stră- :ara, teatru german (pînă la ocupaţie arsese localul şi erau certe), trupe ane la sala de bal, societate şi baluri germane, trei librării germane cu te şi gazete germane, un ziar redactat de fostul cancelariu al consulatului ei, în locul celui subvenţionat de statul român cu 300 de galbeni, pînă la i plus o foaie rivală, pictori germani (şi fotografi), medici şi spiţeri ger- : „toate acestea se găsesc deplin aici". Cînd merg la Gişmegiu, lăudat foarte ei găsesc opera unui german. Prin case germane se face teatru de socie- în porturi, englezii, înşelaţi de greci, sînt înlocuiţi de germani. Winter-

Ira iibrigen konnte er, wenn er wollte, einen imponierenden Eindruck machen, und itlich verstand er mit den Vertretern der fremden Mächte, die sich friiher ein gefährli- iinmischen in die inneren Angelegenheiten angemasst hatten, Jeicht fertig zu werden e in ihre Schranken zu verweisen. Mit einera Wort: Furst Guza war ein geistreicher, nter Roue, mâglich in einem geregelten Staat, unmâglich aber in einem Lande wo trst trotz aller Gonstitution wesentlich Selbstherrscher sein muss.

halter înlătură pe baronul francez „Du...", venit pentru lucrări de edi Un, german Steege, ajunge ministru.

Zidarii cîştigă de la 6 la 12 sfanţi pe zi, şi agricultura nu e practicată pentru că ţeranul nu ascultă, n-are ordine, e gata să dea foc şi să ucidă.

Astfel germanii se consideră ca o avangardă de cucerire, şi auto] gîndeşte la viitoare colonizări. „Nu se simt ca oaspeţi, ci ca o necesita acei ce fac jertfe." Astfel nu se sfiesc să judece cu cea mai mare asprii primitorii băştinaşi, cărora li aruncă făţiş — autorul însuşi o observă — învinuirile şi toate ofensele. „Nu e unul din străini care să nu ridice piatra tru a o zvîrli indigenilor."

Societatea românească, a boierilor cari nu plătesc recurgînd la toatţ loacele pentru amînări, e „caricatura unei societăţi". „Moarte, putrezid umbre fără fiinţă" *(Tod, Făulniss, Verwesung, wesenbser Schatten).* „Vd oraş boieresc a devenit în exterior scena parisianismului modern, pe cîrj teriorul e răscolit pustiitor de aspră barbarie, nespusă imoralitate, de n jocului luată de la ruşi, şi alte monstruozităţi." „Nici un cuprins *(Gehalt)* o seriozitate a vieţii." Şi străinii se strică. Astfel „cine a trăit aici cîţiv nu mai e ce a fost".

Aici e „Eldorado femeilor". Ale boierilor conduc totul: hiene faţă d(gile lor. Femeia poate ajunge oriunde. Ţiganca din serviciul lui a avut pagiu, Omer-Paşa a luat ca soţie o slujnică, bulgară romanizată, pe care turnat-o apoi altă slujnică, ispitind-o la o legătură secretă. „Cea mai d muncitoare vrea în toaleta ei să fie ca soţia boierului, cea mai săracă îşi îi dobeşte fata cu cele mai scumpe stofe şi merge cu ea în fiecare seară la'ex ţia tuturora în grădina publică. Orice flecuşteţ de muiere visează de echij palate, catifea şi mătasă, chiar dacă n-are ce mînca acasă." Un prinţ ia pe unui cizmar. Bietele femei apar ca masculine şi fără haz supt fardul Io inculte. La ferești, la porţi, tot femei care se expun.

Casele sînt mărunte: vechi înjghebări de lemn, noi clădiri joase. Se dăi mult pentru a se găsi comori şi adesea se dă de oasele vădind o crimă uii „Palatele în miniatură" au un caracter provizoriu, dacă nu şi zidirile fă de francezi şi germani, cu două caturi. Afară de Podul Mogoşoaii totul e adevărat haos rural" *(ein wahres ländliches Durcheinander).* Hanuri, c; lui Manuc, care produce un galben, pe ceas, se ridică între aceste constn şubrede. în case, biblioteci, dar rău alcătuite; tablouri în care valorează rama. Slugile străine se caută, dar guvernantele trebuie să-şi aibă la înden refugiu. Prefectul de poliţie Marghiloman a smintit în bătăi un vizitiu.

Biserica nu e ţinută în samă, cu preoţii porniţi la „zi 'ntîi", pe care-i nesc din saloane (la sate sînt şi cîte douăzeci), cu cîntăreţi in papuci, cu Iu care stă cu pălăria pe cap (?) şi vorbeşte fără nici o jenă. [...]

Dintre străini se preţuiesc francezii, cari au un consul general bun, so taţi solidare, o lojă masonică. Se publică o bună foaie săptămînală, *La de la Roumanie.* Dar trupa franceză — este, iarna, şi operă italiană — a pat de ruină prin subscripţii.

Cultura românească e abia atinsă. E vorba de limba „cam barbară", unele şcoli, de cele cîteva, vreo douăzeci de pensioane, de teatru. Mai ales ziare: *Nichipercea* are doi giranţi, unul tot la temniţă, şi redactorul a bătut de ofiţeri. Se menţionează o singură foaie literară, hebdomadară.

ează ca figuri distinse dr. Davila, de care România se poate felicita (anec-cu ofiţerul căruia la spital îi răpede ţigara din gură şi provocarea lui Davila rpul ofiţeresc, cu care domnul nu-l lasă să se bată); a oprit pe un magneti-german. Apoi generalul Florescu, „în breasla lui un al doilea Davila", zoglu, în pavilioanele lui de muzeu, în care se cuprinde şi „sabia lui David" idusă din Gonstantinopol într-o mănăstire.

[s-a spus ceva bine de liberali. Ei sparg zidul cetăţii boiereşti, fac şcoli, se pe ţerani, lucrează la crearea burgheziei, încep reforma vieţii naţionale. ia părerea generală a străinilor, societatea românească neapărat va fi ită de pe scenă şi va dispărea cu totul, fie şi prin aceea că elemente refor-are încă viabile s-ar dezvolta în ea, şi-ar face calea şi i-ar da alt aspect." enţii cari se întorc din străinătate ar putea să ajute. Căci, într-o ţară , rasa e tare, capabilă şi inteligentă.

desigur acelaşi scriitor, care însă nu iscăleşte data aceasta, se ocupă de în partea întîi pe anul 1870 a revistei. Lauda ce se acordă încercărilor ile, propunerile de colonizare, osîndirea fără rezervă a unei lumi care, le aproape de Apus, nu poate înainta — ca în Orient, Gonstantinopolul i şi oraşele levantine — , fac, mi se pare, o dovadă îndestulătoare, ^ici însă, deoarece nu mai e, ca informatoare, o burghezie germană — ioar 4 000 de „poloni", germani, francezi, armeni, faţă de peste 30 000 rei, „o treime" din populaţia oraşului —, se acordă, în lipsa materialului u critică, un mai larg loc descripţiei.

Astfel ni se prezintă într-o atmosferă de „tristeţă" — *Die Trauernde* — ipolia cu bolta căzută şi rămasă neisprăvită, palatul Domnesc, unde 0aripă Grigore Ghica, supt care a stat aici străinul, restul fiind întrebuin-1oficii, curtea lui plină de buruieni, cazărmile vecine, Strada Mare, cu 1 pavagiu pe care-l apreciase în 1856 comisarul englez Bulwer, urmînd aşezămintele ce-şi va da Moldova să fie tot atît de solide, Trei Ierarhii Iul al „XIV-lea"!), cu moaştele Sf. Paraschiva — şi se descrie ceremonia —, Roznovanu, care a fost pînă la ardere reşedinţa domnească, palatul lui . Sturdza, Academia Mihăileană, Muzeul de istorie naturală şi orfantro-brăriile, spitalul Sf. Spiridon, teatrul şi clădirea de Pesta *(Pesther Gar-*i unui german, platoul fără copaci, dar cu vedere frumoasă. Acolo trecea >re Ghica Vodă, în caleaşca, înconjurat de lănceri şi ofiţeri din suită, el, ui care a dat o ultimă şi mare strălucire fostei capitale. Laolaltă se văd jordeie, ţigani pe pieţe, hoituri pe maidane, şi se aud strigăte de apari şi peţi, scîrţîit de care; bivoli şi alte animale se zbat în praf şi noroi. La o itie călăul cu căciula înaltă bate la tălpi pe un vinovat. In case se joacă , ori femeile cetesc franţuzeşte. Noaptea, cînii latră şi urlă, dorobanţii ă ps străzi. Dar ce frumos se văd coperişurile la soare ori la lună, ce plă-e patriarhala smerenie a mahalalelor!

Je lîngă această istorie — se afirmă că la Suceava este mormîntul lui an Dragoş —, partea de critică e foarte restrînsă. Boierii aceştia sînt 'uni gospodari, mai serioşi: unii, deşi moşia li se caută de arendaşi, au un de 40—60 000 de galbeni pe an. Dar se vorbeşte foarte pe larg de medi-vraja şi mijlocirea babelor.

Publicaţia germană citată dă în anul 1876 însă una din cele mai importante descrieri ale Basarabiei.

Autorul e un naturalist şi etnograf, Rudolf Kulemann, care a scris în aceeaşi revistă şi un studiu, foarte bine informat, despre ţigani, şi în ţerile noastre.[1]

Notele basarabene[2] sînt rezultatul unei îndelungate şi atente observări din partea unui om cu o solidă pregătire ştiinţifică şi un remarcabil talent literar, din partea unui cercetător care în zugrăvirea naturii se inspiră de la concepţiile unui Humboldt şi rîvneşte străluciri de formă literară ca ale celei mai bune literaturi romantice.

Pare să fi stat mai mult timp în Iaşi. Cifrele statistice asupra valorii produselor agricole în Moldova încep cu anul 1838[3].

De acolo, sau poate şi din Bucovina, şi-a luat el calea, ftitr-o zi de 23 novembre (el scrie la 8 februar următor) către Moldova răsăriteană, în care intră pe la Noua Suliţă, într-o zi de toamnă groaznic de noroioasă. Va sta acolo mult timp, pentru scopuri de negoţ, fără îndoială, cercetînd curţile proprietarilor cu cari voia să încheie afaceri.

Ceea ce-l interesează e producţia, condiţiile şi valoarea ei. Nici o însemnare despre trecutul terii, despre cultura ei mai înaltă, despre regimul administrativ, despre contingenţele politice. Numai frumuseţa peisagiilor îi smulge o caldă recunoaştere, cu dumbrăvile pline de privighetori[4], pe care le judecă însă inferioare celor din ţara sa. Deşi totul e alb şi negru, ori „grâu in grâu", pînă şi cerul prin reflex, deşi monotonia stepei predomina orizonturile, el rămîne uimit în faţa zilelor calde ale toamnei, cu nouraşii uşori pe cerul clar şi aurul din zările prăfuite.

Constată însă că minunatul pămînt negru în straturi groase nu e întrebuinţat cum se cuvine. Gunoiul se aruncă în rîpi, se îngroapă. Cultura se reduce mai mult la porumb, la harbuji. Pădurile se taie sălbatec; nu mai e aproape nimic din cele douăsprezece verste împădurite, acum şaizeci de ani, pină la Hotin. Vara şi iarna săcurea lucrează. Se pierde material şi timp pentru garduri, care ar putea fi înlocuite cu mărăcini. Pe malul gol de vegetaţie al puţinelor ape mîlite doar cîte o moară primitivă, vitele sînt închircite. Nici o măsură contra cumplitelor atacuri ale secetei, care mînă imenşi nouri de colb. Bielşugul de fructe nu constituie o bogăţie a provinciei. De vii nu vorbeşte, ca unul care nu pare a fi străbătut în sudul basarabean.

Vina e şi a ţeranilor. Ei îi apar „înceţi, greoi, ignoranţi"[5]. Trăiesc în condiţii primitive: dorm pe pămînt şi transmit acest obicei şi coloniştilor germani, cari se întind *lingă* pat, unul cu capul pe genunchii celuilalt. Casa neaerisită, cu geamurile lipite, are un miros greu. Mobila lipseşte aproape cu totul. îmbrăcămintea e rudimentară; copiii se învîrt cu picioarele goale. Pînea nu e cunoscută decît la pătura de sus, din care se alege vătaful. Se recunoaşte însă că blana,

[1] *Y*[1], p. 843 şi urm. [a]
III[1], p. 669 şi urm.
[3] Acolo în 1838 chila de grîu e 45 de lei, în 1847, 144; un dulgher, plătit 2 lei, 8 parale pe zi în 1838, primeşte la 1847 230. Se fac socoteli şi pentru Covurlui în 1849. Kulemann ajunge la încheiarea că preţul se îndoieşte din zece în zece ani.
[4] Fast alle zwolf Schritt klaft solch ein Wipfel.
[5] „Die Bevolkerung langsam, schwerfällig, unwissend". Si, aiurea: „Leider sind dem Bauer Trăgheit, Sich gehen lassen, Hoffnungslosigkeit zur Tradition geworden".

u cojocul, cureaua, cizmele pentru frămîntat glodul pe drumurile nepietruite, şi prund se găseşte pe alocurea aproape, sînt o potrivită adaptare la mediu. dau şi ştiri precise asupra gospodăriilor — pînă la zece fălci, falcea în valoare cinzeci de ruble — ale acestor mici agricultori, al căror caracter, a căror iţă morală, aşa de bine prinse la Zucker, nu-l interesează deloc pe drumeţ[1]. El scrie însă cu de-amănuntul vechea căsuţă de vergi şi lut supt stuh sau şin- ă şi-i admiră albeaţa de var sau colorile: „das kleine, weisse, unscliuldige, die Steppe verlorene Häuslein". Un adevărat cort: „so klein, so luftig, so e sind sie gebaut".

Dar, dacă astfel e muncitorul, boierul moldovean de odinioară îşi are ipunderea, şi încă mai mult parvenitul care supt noul regim i-a luat locul. i mai mulţi din noii proprietari, străini, nu cunosc ţara deloc; au arendaşi ■i se schimbă des: şi şapte în nouă ani. Pe o moşie de 19 000 de desetine sînt ir douăzeci şi unul de pluguri, plus o maşina cu aburi mai mult neîntrebuin- ă; în lipsă de bani, administratorul trebuie să meargă 600 de verste ca să împrumut de la evrei o sumă de 300 de ruble. Pe 2 000 de *morgen* prusiene i o casă ca acelea din Germania. în astfel de condiţii ce folosesc cele doua- ezece zile de lucru pe an ale ţeranului, pe care adesea l-ar scoate de pe proprie- e ca să se aducă germani, a căror muncă e mult mai spornică. Casa cutărui ndaş, un colonel, care califică pe germani ca „fantastici" în agricultură, re nici ziare măcar; el ţine numai la trăsura lui cu patru cai, de care se ieste lumea. Izolat pe moşie se apără noaptea de hoţi, cercetînd împrejuri-e şi trăgînd focuri în pădure. Nici medici, nici spiţeri, nici spitale. Adminis-j- ie nu se vede.

Tîrgul, oraşul nu apare. De evrei se vorbeşte numai cînd se înfăţişează mul care vine la piaţă cu o adevărată salbă de căţei de usturoi. La sate, iumarul e evreu.

Din circiuma lui, foarte cercetată, preotul îşi scoate uneori cu sila în zilele hram credincioşii. Bisericuţa lui e foarte smerită; din cimitir în lipsa de ne se fură braţele crucilor. E însuşi un ţeran, în casa căruia, cu de-amănun- prezintată, sînt doar cîteva icoane româneşti lîngă catehismul în ruseşte.

La şcoală, unde el, popa, e învăţătorul — şi dascălul îl ajută —, puţină ventaţie: în cutare sat şaisprezece băieţi şi şase fete. [...]

Deosebi de călătorii francezi am crezut că trebuie prezinţaţi acei călători ţieni cari aduc altă mentalitate, manifestă alte gusturi şi a căror atenţie preşte, adeseori cu o critică dreaptă, asupra altor trăsături ale societăţii âneşti în această epocă de prefacere.

E printre ei şi cîte un artist.

Astfel un călător elveţian, un pictor, Jules Jacot-Guillarmod, a străbătut îalul şi Ţara Românească în 1859[2], pentru a culege impresiile redate apoi *ărăuşia valahă în pustă* şi în *Nunta valahă* ca şi în schiţele, care vor tre- fotografiate, din muzeul de la Neufchâtel. Pe românii ardeleni îi descrie

[1] Din limbă prinde cîteva cuvinte rusite: abory (obor), burian (buruiană).
[2] După *Feuille d'avis* din Neufchâtel, februar 1891 (şi tiraj aparte), Nestor Urechiă, •*opilee literare,* an. 1927, nr. 1 din 15 septembre.

înapoiaţi, despreţuiţi, plini de resentimente, dar li prooroceşte viitorul dej bertate pe care l-au meritat atîtea suferinţi. îi plac femeile din sud şi sud-l şi mai ales portul lor „de un stil mare la lumina soarelui": ţerancele voiri stăpînesc minunat cai aproape sălbateci; al bărbaţilor li dă înfăţişarea *va* săteni din Bretania. Cei pe care-i zugrăveşte se miră că se poate opri la ni bieţi ca dînşii: îl bănuiesc că face conscripţie pentru ceva biruri nouă. Bîlc rile, ca acel din Braşov, îl interesează, pentru pitorescul lor învălmăşit. ! priveşte pe ceilalţi şi guvernul, se miră de şoselele puţine, de poşta rudim tară. O nuntă ţerănească-l încîntă pe pictor, cu vîrtejul de colori al danţi supt ochii bătrînilor sprijiniţi în toiege. Căruţa de călătorie e tot aşa de proa ca dincolo de Carpaţi, unde e descrisă cu mult brio, pînă la certele şi bătăile c lăuntru, dar aceasta e neasămănat mai iute. Şi drumurile sînt foarte bu pe parcursul de la Predeal la Bucureşti. Dar soldaţii desculţi de la graniţă zdrenţe, biruie toţi „bravii, lansquenetii şi condottierii". Călătorul va tr la Giurgiu, iar de aici prin Cernavoda va atinge Chiustenge.

Lucrarea elveţianului Kohly de Guggsberg, preceptor în vreo fam din Iaşi, este atît de importantă prin concluziile ei, încît e de nevoie între reproducere a unei mai vechi analize pe care o dădeam astfel în *Analele A demiei Române,* XXXIX.

Sviţerianul Emil Kohly de Guggsberg, întrebuinţat ca preceptor la b< rul botoşănean comisul Gherghel, „le Comis de Guerguel", pentru nep< lui, îşi luă sarcina de a expune „principiile sale pedagogice" şi a arătat ci „reformele pe care starea civilizaţiei le cere", într-un memoriu, terminat Botoşani, în ziua de 1 august st.v. 1841, şi tipărit în acelaşi an la „biroul comunale" din Iaşi („bureau de la feuille communale"), supt titlul: *le Ph dace, apergu sur V education chez Ies Roumains, suivi de qnelqiies remarq relatives â la prosperite des Principautes*[1].

„Filodacul" nostru nu vrea să vorbească numai de Moldova. „Dacă vorbit", spune el, „de România (Roumanie) în general, adecă de Ţara Roi nească şi de Moldova, cauza este că m-am încredinţat, atît prin produci literare, cît şi prin apropierile ce le-am făcut ale istoriei acestor două ni că ele nu posedă decît aceleaşi noţiuni de civilizaţie. Aceste două Principi ieşite dintr-o mamă comună, supuse aceloraşi influenţe politice, au trebuit apărat să primească şi să conceapă aceleaşi idei şi să urmeze aceeaşi cale; ce este adevărat pentru una din aceste teri, e, neapărat, şi pentru cealal[1]

Va începe cu creşterea copiilor, în cari vede, firește, viitorul terilor ne tre, pentru a trece apoi la reformele — cum vom vedea, foarte sănătoase pe care le are în vedere.

E contra doicii, „vile creature, mere par suite du libertinage, grosse sanne", aşezată, cu celelalte slugi, „într-un colţ umed şi retras al casei", sch bată de două, trei ori pe lună, bătută cu dînsele împreună. Roabele, slu încep, după mărturisirea făcută de mulţi autorului, la zece-doisprezece ani, c

[1] Exemplarul bibliotecei de la Huși are aceasta însemnare în două limbi a autoru „Laisse ici le 5/17 septembre 1841: Pauteur. Amu lăsatu aici, la 5/17 septemvre 1841: torul".

,ia copilului încredinţat lor. Toate acestea-i fac să-şi piardă veselia şi buitea: „De aceea pot spune că n-am întîlnit niciodată între copiii românilor i blîndă amenitate, acea adevărată bunătate de inimă care se găseşte la ii altor naţii, şi aceasta numai din cauza relei creşteri ce primesc"[1]. Dascălul, altă slugă, rău ţinut, la un loc cu ceilalţi oameni de serviciu, schimbat şi el, nu ajută, prin puţina-i ştiinţă, la o îmbunătăţire.

Se caută atunci mîntuirea în preceptorul străin. Ei bine, Kohly se ridică otriva lui: el nu e legat de ţară; alte nevoi şi alte simţiri îl cheamă acasă; joate transmite o stare sufletească pe care însuşi n-o are. „Acest om nu uie să fie străin; el trebuie să fie compatriot; dacă ar fi străin, o mie de rejurări pot să-l recheme în patria sa, în mijlocul lucrărilor sale. în orice ;aţie se formează omul pentru a fi cetăţean; dar cum oare un străin pe nici un interes nu poate şi nu trebuie să-l captiveze ar putea să inspire dcilor săi sentimente aşa de vii ca un compatriot? Dealminterea, această ţie fiind un act de abnegaţie faţă de orice, faţă de o situaţie, faţă de plă- sînt puţini străini cari să consimtă a trăi cel puţin douăzeci de ani de- e de familiile lor şi de ţara lor. Nu vorbesc aici de cosmopoliţi; astfel de eni nu sînt vrednici să intre în lista preceptorilor: cel mult pot fi priviţi trofesori de limbă."[2]

Acest om real îndrăzneşte să se ridice împotriva sistemului de a rezuma ţătura în studiul formal al limbii franceze, ea fiind „l'agrement et la mode"; >servă că germana, polona, rusa, turceasca şi grecească sînt „limbi de i necesitate din cauza apropierii *(proximite)* acestor deosebite popoare". în al treilea rînd, călcînd prejudecăţile timpului, el combate ideea tririi în străinătate, prin care tinerii ajung a nu se mai putea deprinde cu şi ţara lor, — „furaţi": „Nu, îmi răspund unii, vom trimete pe copiii noşn Franţa, Germania sau în Sviţera ca să se instruiască. Ascultaţi-mă: *vă creşteţi copiii pentru altă ţară decît a voastră, trimiteţi-i;* dacă voiţi să-i eţi pentru patria voastră, *de ce să-i trimeteţi încă din tineret a lor în teri vor deprinde alte moravuri, alte datini? întorcindu-se, ei sînt străini; ei or vedea decît Franţa, Sviţera, Germania.* în loc să li fi făcut bucuria, nu fi făcut decît nenorocirea lor şi, mai mult decît atîta, *veţi fi făcut un furt lui,* care, el, are nevoie de oameni *în adevăr patrioţi*[11]. Fetele singure pot mese şi anume în Sviţera „ca să înveţe a nu mai fi cheltuitoare *(dissipees),* luxului, plăcerilor ruinătoare". Cum recomandăm şi noi astăzi, acest pedagog sviţerian de acuma aproasută de ani cu ochii aşa de inteligent deschişi asupra păcatelor noastre l că şi călătoriile în străinătate nu trebuie să atingă o singură ţară, ci >ate, şi numai pentru a culege de la fiecare însuşirile ce o deosebesc. „Titrebuie oare să călătorească? Da, mai ales tinerii români. Dar să se ia iţiuni. Să nu stea în ţerile pe care le cercetează. Să viziteze pe savanţii laniei pentru filozofia lor, să vadă societatea *(la mode)* în Franţa pentru răţa virtuţile sociale, să vadă Anglia pentru maşinile ei. Sviţera pentru rea ei naţională, Italia pentru artele ei, şi Grecia pentru antichităţile

[1]P. 7. [2]P. 13-4.

ce cuprinde. întorşi în ţara lor, ei vor veni să-i aducă fructul călătoriilor l şi să-1 ofere ca un prinos *(un tribut)* patriei."[1]

Civilizaţia nouă a românilor a fost grăbită şi e încă neadaptată, „neştiii că, pentru a merge spre civilizaţie, trebuie mai puţin să imiţi decît să perf« ţionezi şi să îndrepţi".

Un şir de reforme se impun. Vom începe cu cele materiale. Robia trebJ desfiinţată; e un anacronism şi o ruşine. „Veţi îndrăzni vreodată să vă nun raţi printre neamurile civilizate, atîta timp cît se va putea ceti într-unui i jurnalele noastre: de vîndut o ţigancă tînără?" Liberaţi, ţiganii vor pu trăi din îndemânările lor de lemnari şi fierari, şi cu timpul s-ar putea confun cu ceilalţi locuitori.

La ţară sînt lucrători destui. E o greşeală a se gîndi cineva la colonii st ine, *„străini fiind de ajuns şi fără aceasta":* „on a souvent propose de faire ve des colonies suisses ou bavaroises; grande erreur, plan nuisible *k* l'fitat, i n'a deja que trop d'etranger"[2]. Cultura însă ar trebui variată, încercîndu şi introducerea bumbacului. Minele aşteaptă cercetători. „Providenţa", spi el într-o prea frumoasă propoziţie, „a pregătit totul; se cere numai mum *(ii ne s'agit que de travailler).*

Neexistenţa chiar a industriei celei mei elementare, desfacerea în sti nătate a materiei prime, importul tuturor fabricatelor **întâlnesc** o aspră criti Mobilele se aduc din Viena şi Paris, albiturile din Olanda, ghetele din Vie „Nici un şervet, nici o perie, nici un scaun n-au fost fabricate în Român hîrtia lor, cerneala lor, condeiele lor, briceagul lor, au trebuit să plătea: vama de 3%."[3] Şi se pot lucra multe de toate: „pînza, postavul, pielări hîrtia, lucrările de fontă, de sticlă, de tîmplărie, de lăcătuşerie, de armurăi de cuţitărie".

Scriitorul ar fi de părere să se mai lase plugăria, care află aiurea con renţi, cu căi de transport şi debuşeuri superioare, şi să se lucreze de sîrg 1 bună creştere a vitelor. în agricultură, problema este *„să se reducă produs la cel mai mic volum, pentru a scuti cheltuielile de transport".* Dar nu pe ca velniţelor: *rachiul îmbogăţeşte pe proprietar şi otrăveşte poporul.*

S-au făcut pentru aceasta un mare număr de velniţe *(brantvinerie* fiecare li-a cunoscut folosul bănesc, dar fără a se gîndi că *prin această ind trie s-a conrupt poporul, uşurîndu-i cu preţ mic căpătarea acestei periculo băuturi*.* Sfecla ar raporta bine; costînd 2/7 din ce costă în Franţa, s-ar pu vinde cu 2/3 din preţul de acolo. Şi viile ar putea rivaliza cu cele de acok de la Rin. Oricum, *nimic nu poate prospera fără o dibace legătură între proi sele solului şi industriile mari, sprijinite pe cele mici şi hrănindu-le, la rîn lor.* Comparaţia lui Kohly e de toată frumuseţa: micile ramuri de induşi sînt „ca vinele imperceptibile care merg de la vasele mari pentru a hrăni tremităţile cele mai depărtate ale membrelor noastre".

Dar nu i-au scăpat din vedere acestui om de o pătrundere profetice nevoile culturale pe care le simţea „Remania" lui de la 1840. Limba traduc lor pripite i pe pare greşită prin *năvala neologismelor.* Trebuie fixată. Pen

[J]P. 29-30.
[a]P. 37.
[3]P. 39.
* P. 14.

3ta — cine ar crede? — el propune o *„Academie* compusă din munteni Dldoveni", lucrînd fiecare în ţara lor şi „adunîndu-se la epoce hotărîte" siunea generală! — la Focşani, *pentru a stabili gramatica şi a face dic-riul, „puţind propune şi premii cu subiecte date, mijlocul cel mai potrivit u a stimula pe scriitorii naţionali'".* Şi nici secţia istorică nu e uitată: ea irma una din ramurile unui institut, ocupîndu-se „de istoria României, inzînd tot ce poate să se raporteze la istorie, medalii, stampe, tablouri, iscripte etc", a doua ramură fiind „un departament al inscripţiilor, în toate descoperirile ar fi înregistrate, precum şi faptele moderne, reperai naţiei", iar a treia, secţia ştiinţifică, aşa cum o are Academia Română si.

Cu totul necunoscută a rămas în istoriografia noastră o interesantă carte ;ează, a lui William Rey, *Autriche, Hongrie et Turquie,* apărută la 1849 în i. Şi aceasta deşi o parte din materialul ce cuprinde a mai fost publicai *ibliotheque Universelle* de la Geneva, în anul 1848, mai, sau în acela al iţiei volumului.

Autorul e şi el elveţian, „deprins cu instituţiile liberale, dar foarte felu- din cauza multiplicităţii guvernelor, din ţara sa". A călătorit, spune el, prejudecăţi politice sau morale, a luat note şi acum publică pe acelea ■i par mai puţin „veştejite".

începe din ţara sa chiar, pe drumul către Bavaria, „ţară de bigoterie", jită-de patima unei arheologii copiate pe fereastră, „şcolăreşte". Viena-i îngrămădită de reaua administraţie, care doreşte un „oraş mic cu înţe- ;ă cugetare, uşor de supravegheat şi izolat de plebe printr-un zid gros", nde ura între cei din cetate şi cei din suburbii. în palat, „un rege al Ba- d nu şi-ar pune nici lacheii". „Edificiile publice sînt meschine ori de rău , afară de catedrala Sfîntului Ştefan." Locuinţile aristocraţiei apar „înă-ie din lipsa de spaţiu" şi pline de lucruri disproporţionate şi urîte. Comer-3 aşază în case „cu aparenţa întunecată şi de nimic". Nu-i plac călătorului jluburile, nici teatrele. Oţelele nu mai pot cuprinde clientela. Regulamente îge împiedecă vădirea maselor. Lumea de toate clasele e aspru tratată cest ucenic al lui Topîfer. O înalţă în ochii lui numai religia muzicii. Re-ţia vieneză se explică prin elementele care o dau: studentul cu „pălăria)resă", muncitorul plătit un florin pe zi în ateliere naţionale ca acelea de aris.

Drumul pînă la Pasta e descris cu simţ pentru pitoresc şi pentru aminti- istorice. în capitala Ungariei, Rey întîlneşte o imensă încredere în sine, 'ie de a întrece Viena, o pasiune pentru luxul fără socoteală, o aristocraţie ■ituală şi vie ca francezii lui Bayard", „austeră la faţă ca spaniolii lui Filip - lea", un public gata să se bată sălbatec pentru orice motiv, fie şi o repre- iţie de teatru. Caracterul naţional mixt şi inconciliabil al deosebitelor tente ce compun populaţia Ungariei e bine prins şi tare subliniat. Se ci- ă izvoare şi se dau statistici.

Despre români, „naţie căzută foarte jos", dar şi mai jos în ţara liberă, s ţeranul stă în bordeie şi se hrăneşte din mămăligă, arzînd iarna trun- ri întregi din care o parte rămîne afară, se spune că au încă semnele dea-

cendenţei lor. Carul cu boi, în care roata fără fiare, acoperită încă de scoarj surprinde, îi pare călătorului „ca o ironie sîngeroasă aruncată vremilor noi tre civilizate". La Cluj află însă un ţeran, tăietor de lemne, care, prizonii pe vremea lui Napoleon, şase luni în Franţa, vorbea aşa: „Francezii îmi dadei vin bun şi-mi ziceau camarade şi uneori şi domnule; e poporul cel mai ve] şi cu care e mai bine să trăieşti" *(le meilleur ă vivre).* Dealtfel şi „românul Valahia nu află pe nimeni în adevăr simpatic decît pe francez".

Dar limba are „abia un cuvînt slav la sută", şi în sufletele care se resi: de cele cinsprezece veacuri ale robiei „se află unele rămăşiţe ale unei ve< civilizaţii sau conrupţii, în care s-ar bănui originea romană" (se menţionează fardul, pe care-1 critică acel căpitan german deprins a face lecţie săteni la uşa bisericii).

Fără legături cu aceşti români din Ungaria, Rey condamnă pe acea bo rime bucureşteană care „a speriat ad litteram pe toţi străinii ce au privit su glanţul de sociabilitate de deasupra, imitaţie franceză". Căsătoriile cu div< ii par inferioare ca morală poligamiei musulmane. „Ceva mai jos ar fi sup marea oricării societăţi omeneşti, cel puţin aşa cum au cunoscut-o anti şi modernii."[1]

Pagini de istorie, pline de impresii personale, duc pînă la o nouă că torie pe Dunăre, redată în note zilnice. La Essek află un francez care face c merţ de doage, trimise pînă la Galaţi şi Brăila pentru a lua drumul spre Mi silia şi Bordeaux[2]. La Belgrad prinţul e păzit de turci, Vuccici stă „într-o ca puţin sănătoasă" şi locuinţă bună n-are decît un lăcătuş neamţ. La Paneio^ grecii se suie pe vas să-şi facă socotelile. I se pare lui Rey că vede insurgei sîrbi puşi în ţeapă de Vuccici. O atenţie deosebită e acordată producţiei grîne a Banatului.

La Timişoara, centrul acestui comerţ, călătorul soseşte ,.pe un mald de fîn cu umbrela în mînă şi totuşi muiat pînă la piele". [E o Alexandrie a i giunii. Clima, în toate cazurile, e nesănătoasă: o fabrică de friguri. Şi pi sate populaţia ar fi murind răpede. La Arad, cu aparenţa de sat, Rey a: un cofetar din Grisonii Elveţiei sale, stabilit de două decenii şi cercetat nobili. Şi în alte „villasses" se află, cu aceeaşi profesie, oameni din Engadi şi Val Bregaglia[3].

Navigaţia pe Tisa, lucrările şi planurile lui Beszedes de a aduce în prisosul Dunării de supt Pesta interesează enorm pe acest om practic. Trecîj pe la Baziaş, el vede români lucrînd la încărcarea cărbunilor din Oravii superiori celor englezi: slabi, storşi, abia ajung în duzini, şi cu chiote, să fa lucrul ce l-ar face doi marinari italieni[4].

Porţile de Fier sînt larg descrise şi nu se uită nici muştile columbace. 1 Orşova nimeni nu poate întreprinde ceva fără voia administraţiei austrie(Carantina e un adevărat chin. Ruşii ţin acolo, la Orşova, un consul, pent legătura cu Serbia; el apare ca stăpîn. La Mehadia se observă urmele romai

[1] P. 156. [2] P. 107-10. [3] P. 176—7.
[4] P. 186.

ţzechenyi administraţia militară nu-i îngăduie a clădi un otel modern-da-Cale, Paşa stă „într-o baracă de lemn", între adormiţii lui, cari fumează. La Schela Gladovei călătorul debarcă pentru a se sui în vaporul aceleiaşi panii. Intră la noi, „în domeniul sclaviei şi mizeriei, în noapte". Pilotul ă *alia turca* pentru dreapta, *alia romaica* pentru malul românesc. La Vicăsuţe de lemn, străzi-cloace, lume în zdrenţe, prostită, „cadavrul unui ; oraş"; Husein-Paşa, distrugătorul ienicerilor, a acaparat tot comerţul, riurgiu, case proaste, praf ori noroi. Se discută posibilitatea canalului Cer->dă-Chiustenge.

Pe ţermul nostru arde papura în primăvară. La lumina flăcărilor se ajunge. răila, strîns unită cu Galaţii pînă la a se confunda. Cu tot marele comerţ, case importante, din cauza relelor moravuri, dar mai ales a nesiguranţei, elevă partea boierului Slătineanu la prosperitatea născîndă a Brăilei: ceput primea pe călători cu muzica, îi ducea cu alai acasă la el, li da şame şi, dacă timpul permitea, şi un bal. Galaţii îi apar lui Rey ca „oraşul aai hidos ce a văzut în Turcia, şi aceasta înseamnă ceva; e compus în to-[intr-o adunătură de cocioabe de lemn, a căror mizerie şi necurăţenie nu duie comparaţie cu nimic alta"; străzile sînt acoperite cu loadbe de lemn care se ascunde o apă ce ţîşneşte la fiecare apăsare, — ca şi, pînă în ulani, la Bucureşti chiar. Numai pe platou, sus, casele consulilor şi unor •i. Pe mal case-magazii de lemn. Lumea sufere de friguri. Ţara, în general, „Valahia", nu merită o experienţă: spun şi „alţii cari răzut-o"[1]. E „cîmpia plină de oasele uscate ale lui Israel" din Biblie. Ce puţinii „boieri călduroşi patrioţi"?

Boierul ar avea aplecări spre cultură, dar „n-are caracter" şi e „un sentntal apatic". „E prea tîrziu să se emancipeze ţeranul şi să se facă din el , şi vecinii sînt prea răi şi prea grăbiţi; religia e preotul ţeran, beţiv. [...] Revenind la boieri, autorul îi descrie „idolatri pentru modele, obiceiurile dar limba Parisului"; în societate e bună primire, sinceră şi acele „charexcessifs", care înşală asupra fondului; moravuri ca „în timpurile rele mperiului roman", sîngele însuşi fiind viciat; desfrînarea e „naivă". Fără văzut de podgoreni, califică pe ţerani de frumoşi şi foarte rezistenţi. în loc să caute şi alte aspecte ale unei vieţi naţionale în plin progres, ;ianul se ocupă de rolul cetăţilor dunărene în luptele dintre ruşi şi turci, msele celor dintîi de a lua şi păstra Constantinopolul, de aspectul gurilor arii şi de mijlocul de a îmbunătăţi navigaţia pe braţul Sulinei. La Constantinopol se vorbeşte de mozaicele Sfintei Sofii, descoperite un tent, la reparaţie, de arhitectul elveţian Fossati, cunoscut personal auto-i: „Evangheliştii şi apostolii, fecioara deasupra altarului principal, Mîn-»rul avînd înainte-i pe împăraţii Constantin şi Iustinian"[2]. Fossati ar fi copii, pe care avea de gînd să Ie publice.

Descrierea societăţii ambasadorilor e precisă şi spirituală[8]. Se vorbeşte o „muzică pe jumătate barbară, pe jumătate furată, în opere sau în arii

*P 204.
[2]P. 205.
[3] P. 233.

de danţ, muzică bine cunoscută în Levant supt numele de valahă"[1]. Rej văzut şi pe hogea, preceptorul sultanului Abdul-Megid[2]. La Brusa află un] gustor de vinuri din Basel. La Smirna, unde englezul Borrel studiază munfc şi englezul Edwards scoate ziarul francez *VImparţial,* un elveţian, Raffin que, exercită medicina. Romanele lui Eugene Sue se retipăresc în foi voiai de redactorul foii *Journal de Smyrne*.* Autorul a mai fost o dată acolo în 1& apoi în 1845*.

Englezul William Hunter face în 1792 drumul prin Dobrogea „străbătu cu carul", prin pustiul de atunci şi prin Galaţi, ca să ajungă la Focşani, p de evrei şi prădat de ruşi — ispravnicul îl cinsteşte cu' o masă împodobi cu lăutari, dar fără furculiţe, unde vinul e două parale oca; un paşă turc tre cu alai de şase sute de călăreţi, în sunetul muzicei, supt steaguri. De ac pleacă spre Bucureşti (aproape e hanul de la Afumaţi): aici domnul, fri de ştiri, oprind scrisorile, dar cu gînduri bune, Minai Şuţu, al cărui secre e Carra, pe care nu l-am aştepta aici, îl primeşte într-o mănăstire, căci cur arsese, cu un enorm ciubuc între dinţi. Prin Piteşti, Hunter se îndreaptă a. Rîmnic. De aici carantina de la Turnul Roşu, cu un ofiţer francez. Se însea nă în treacăt mănăstirile Cozia, Turnu, fără valoare şi interesantul Cori] din a doua jumătate a veacului al XVII-Iea, fundaţie a lui Mareş Băjesc Englezul înseamnă popasurile şi evaluează la 5 000 000 de piaştri, din turcii iau jumătate, veniturile terii.

Un alt englez, căpitanul Charles Golville Frankland, trece spre noi 4828, îndreptîndu-se spre Turnul Roşu.[6]

în Banat descrie Timişoara şi „întinsul Lugoj" cu biserica noastră, îm] dobită cu o frescă a Adormirii[7],. In Ardeal pe la Deva recunoaşte la ţers noştri costumul dacilor. *Sînt multe rîpi, domnule* („sun mulţi rupi, domine îi spune cărăuşul. Pe la Jibot se coboară spre Sibiiu. Căpitanul de poştă la Turnul Roşu, grec călare, ştie nemţeşte bine. La Cîineni, popas într-o CJ de lut; căpitanul cel nou al poştei, Gheorghe Steriopol. îl primeşte bine, poveşti despre turcii ultimei ocupaţii, de cari scapă prin alţi turci. Dar, noi tea, ploşniţi.

Spre Bucureşti pe drum greu, pe ploaie. Iar la casa de poştă, în Arg Vorbeşte cu oamenii o latino-italo-spaniolă, pe care o înţeleg. Lume 'de trea dar săracă (descrierea costumului, al căpitanului, vechi ostaş, fiind ca al UJ „dandy în felul său"). Abia se trece în ţipet de femei rîul umflat, în care

[3]P. 247-8.
[2] P. 249.
[3] P. 254—5.
[4]P. 265-6.
[6] *Travels in the year 1792 Through France, Tu.rkey and Hungary,* Londra 1796. V Lugoşianu, în *Buletinul Comisiunii Monument dor Istorice,* V (1912); *Viaţa româneai* XV (1923); Karadja, în *Arhivele Olteniei,* II, p. 104 şi urm.
[6] *Travels io and from Constantinople,* Londra 1829, 2 voJ. V. Karadja în *Arhivele ieniei,* III, p. 109.
[7]P *iO*

pală aur. Bisericile-i plac englezului şi el zugrăveşte o cruce de drumul Piteştii cu poduri, „simptome de comerţ", bune case boiereşti; lîngă castelul" unei rude a lui Steriopol, cu fazani în curte. Bucureştii, „cu iropean şi murdărie orientală", îl găzduiesc la „Hotel de l'Europe", eon- ii: prin străzi cu boieri purtînd işlice în călești aurite la consulul englez ; (el găsește că numai guvernul e rău), pentru care călătorul aduce scri- Eiciale; lîngă consul e d-rul Griffiths, aşezat aici. La curte, simplă ca un german, Frankland vorbește italienește și franţuzește — dar prin dra- i italian —, cu Vodă Ghica, om de oarecare vrîstă, plăcut: i se spune un venit de 300 000 de funţi şi strînge comori la Viena. Sora, Pulcheria, ate primi. La Griffiths vede pe Măria Bălăceanu, care-i amintește gazela ilui şi statuile Eladei; vorbsște şi foarte frumos. E pericol aici, strigă rul. Deci înseamnă iute că la Bucureşti sînt 70—80 000 de locuitori, biserici, 20—30 de mănăstiri şi pleacă spre Giurgiu cu tătarul dat de 3, fără masalalele de noapte ale Bucureştilor. Scuturătura de rigoare a i. Prin sate cu bordeie şi oameni „abrutizaţi", la Giurgiu cu fortăreaţă szintă trecerea Dunării). Case de lemn, mizerie, turci, în cetate, cumpă- ai din ţară (un albanez din garnizoană e prezintat).

intre englezi, în epoca aceasta mai nouă şi după observaţiile superfi- ile lui Walsh[1], s-a ocupat de ţara unde trăia şi de neamul care locuia Lsa însuşi consulul din 1833 al Marii Britanii. E.M. Blutte e urmaşul astă sarcină al lui Gook. In acel an se afla la Vălenii de Munte cu un doptiv" al său şi cu secretarul său particular, Stamati Zamora, „tînăr e sentimente liberale". Şi, astfel, convorbind zilnic aproape cu maiorul seu de la Drajna vecină, şi cu profesorul şcolii locale, căruia-i încredin- opilul, şi care profesor nu era altul decît Gherasie sau Gherasim Gorjan, ;ătorul, plin de răbdare şi înzestrat cu un frumos grai popular, al „Hali- ', el încredinţa acestuia un manuscript francez cuprinzînd o volumi- descriere a terii şi o expunere istorică a începuturilor poporului româ-

Pământul Principatelor române", aşa începe partea care ni s-a păstrat, sic ca o Italie". Adîncul lui, mai ales în Oltenia, cuprinde urmele romane imintesc pe unii din strămoşii locuitorilor actuali; ceilalţi sînt dacii. 3ntopirea acestor două neamuri alese s-a alcătuit „naţia daco-romană, năr de peste zece milioane de suflete, cu două drepturi mari şi sfinte)umnezeu în aceste pământuri: unul, al vechii moşteniri de peste patru- e veacuri şi altul, al colonizării şi păstrării drepturilor naţionale dace ane de şaptesprezece veacuri pînă astăzi, cu armele şi cu spiritul politic". stfel românii au ajuns a fi „o concentrare de cea mai mare vitejie, de cel ialt geniu, cu cea mai rară omenie şi cu cea mai evanghelică ospitalitate jilitate". Despre partea dacilor, sînt îndrăzneţi, cum se vede la călărie 3a, sînt dibaci în a clădi şi fabrica orice, învăţînd orice artă nouă „nu- intr-o singură vedere la altul", în iuţeala cu cari-şi gătesc singuri hrana

Trad. franceză *(Voi/aga en Turquie),* 1828. Dicţionarul dia Buda, p. 233. Cetiri din Scott, p. 243.

îa drum, în puterea de a dumesnici animalele sălbatece, în hotărîrea „de umbla fără cea mai mică spaimă în întunerecul cel mai gros prin păduri] cele mai nestrăbătute şi pustii, prin munţii cei mai periculoşi, prin pustietăţi le cele mai adînci şi întunecoase". Despre partea romanilor, au priceperea] cînt şi danţ, la frumoasa cetire şi la poezie, la tot felul de arte, la mînuirea iut a armelor, la înţelegerea fără preget şi la spontana imitaţie, fără a mai adâ oga numele şi graiul.

După ce a stat în faţa barbarilor întru apărarea culturii apusene, români] a făcut din ţara lui cu atîta trudă şi jertfă apărată numai de dînsul „adăpostii nenorociţilor şi al apăsaţilor de greutatea şi cruzimea jugului barbar şi fanatic] Aceşti adăpostiţi au ajuns în dregătorii şi au făcut averi, cu deplina voie q a-şi păstra şi dezvolta fiinţa etnică deosebită. Dar, ca răsplată, „cei scăpai aici âe foc, de sabie şi de sclavie ajunseră şi tot ajung fără cea mai mică mus trare de cuget duşmanii şi vînzătorii cei mai neîmpăcaţi ai făcătorilorlordebine'

Dar Blutte e sigur — şi se arată gata a-şi da şi cuvîntul de onoare — q „Puterile apusene o să înalţe aceste Principate într-un rang cu mult mai pi ternic, cu mult mai durabil decît îl vedeţi astăzi". Aceasta şi pentru „că pace şi lmiştea Europei întregi sînt întărirea Principatelor pe privilegiile lor naţi(nale". La aceasta, ştim dintr-o scrisoare a lui, nu conta pe tinerii cultivaţi î: Apus, cari mai mult se strică.

Nu se pot cuvinte de o mai măgulitoare dreptate, iar pierderea caietul! lui Blutte trebuie socotită ca una din marile lipse de noroc pe care nu o dat le-a întîmpinat poporul nostru în vicisitudinile lui[1].

Un alt englez a trecut numai *pe Ungă* noi. Michael G. Quin a călătorit In 1834, pe Dunăre pînă la Rusciuc, de unde a luat drumul spre Constantino pol, avînd ca scop să cerceteze deosebite regiuni ale Orientului.

A văzut bănăţeni trăgînd la edec luntri pe apă, femei frumoase ca sta tuile antice şezînd pe ţerm cu vălul alb ca zăpada coborît pe umeri, preot încinşi cu albastru ţinînd în mînă toiagul cu vîrf de argint, ciobani rătăcim cu turmele, pe cînd femeile ce-i întovărăşesc poartă în traista prinsă de gîtx; lor pruncul, copii întîmpinînd cu „sărut-mîna".

Dintre românii din Principate i-au ieşit înainte numai cîţiva ofiţeri, piu un ciudat personagiu în frac albastru grăsimos, cu pantalonii peteciţi şi bonetă militară pe cap, care vorbea nemţeşte, italieneşte, cînta ca un virtuoz discuta asupra tuturor chestiunilor posibile şi avea totuşi aerul unui vaga bond. La Nicopole, Quin a mai aflat pe un moldovean care mergea pentn afaceri de la Galaţi la Giurgiu[2].

Nu se pot preţui îndestul paginile de călătorie ale englezului J.H. Skeene care publică anonim *Frontierlands of the christian and the Turk, comprisin{ Travels in the regions of the lower Danube in 1850 and 18-51* (Londra, 1853)

[1] Calendarul *Cazania* al lui Gorjan pe 1856; *Revista istorică,* I, p. 135 şi urm.; *Stud fi doc,* VIII, p. 100-1, no. 174; p. 164, no. 198.

[2] *Voyage sur le Danube de Pest ă Routschouk,* I, Paris 1834, p. 21 — 3, 38—9, 83—4 86, 89, 91, 95-7, 107, 109, 114-6, 145, 186 şi urm., 205-6, 211, 270-1.

Venind din Geneva, el are de lucru cu şicanele administraţiei austriece, icoasă de liberalii Apusului revoluţionar şi în schimb e considerat ca un prien de toţi supuşii nemulţămiţi ai împăratului din Viena. Pe Dunăre, culend pe drum tot felul de informaţii mărunte şi curioase — ştie astfel că în ngaria sînt 3 000 000 de români[1] —, el înaintează spre ţerile locuite de roâni. La Orşova are din nou năcazuri cu paşaportul din partea austriecilor, jrcetează oraşul, unde e poftit şi în societate: vede flori în fereastă şi pari în cuşcă. Mehadia-i apare, cu biserica ortodoxă, în care se cîntă grecește, avonește, dar mai ales românește[2]. Vede şi pe fostul domn Mihai Sturza, ire se duce la băi în Germania. Trecînd cu frică prin Porţile de Fier, unde îzesc ţerani înarmaţi, călătorul se strămută pe alt vas.

Dar drumul pe apă nu-1 împiedecă de a descrie Cerneţii[3]. De la o persoană .re se suie la Calafat, află noi ştiri despre revolta bulgărească, scopul călăriei fiind să se convingă de umanitatea turcilor faţă de rebeli. Turnul Măirele-i pare o mizerie[4]. La Giurgiu îl mulţămesc uşoarele formalităţi de vamă, im nu era în Austria. în căruţa cu patru cai, va merge peste poduri proaste, in şesul plin de păsări, de bivoli, de vaci, de cai speriaţi, atingînd sate al ror nume-i sună *Bungarsko* şi *Roman,* amestec de bordeie, cu o lume săracă, ir fericită. La Bucureşti otelul îl va costa cît Hâtel Maurice de la Paris; razi grozave *(atrociously ill-paved),* peste care trece birja, birjarul fiind înat cu băţul. Nici un om care se respectă nu merge pe jos: „picioarele sînt perflue aici"[5], gunoaiele sînt de neînchipuit[6]. în oraşul de 100 000 de oameni, răcie şi neglijenţă, cu semnele focului de acum trei ani, cu cară oprite în 3, în faţă cu bogăţie nemeritată. Biserici cu fresce ciudate. Cei de sus au ădini, circuri, muzică militară. Şoseaua, cu veselele trăsuri.

Consulul englez, Effingham Grant, îl duce la domn, Barbu Ştirbei. Un a de vrîstă mijlocie şi de „distinsă aparenţă", „foarte afabil" *(affable in i extreme),* elocvent în franţuzeşte, vorbind despre ţară, dar, în genere, ite în maniere şi foarte înzestrat cu talentul de a vorbi despre orice subiect"[7]; arată bucuros că vede un englez[8]. Are o armată de trei regimente de infan-*?ie* şi unul de lăncieri[9].

TJrmîndu-şi ţinta în Balcani, Skeene pleacă. Trece Argeşul, pe la Piersini, pomeneşte în cale sate de bordeie, cară cu lemne. Nu uită a însemna păsurile căruţei de poştă păzită de patru dorobanţi: pe la Clejani, *Aramtz, Lada, Tekath,* unde e şi prăvălie şi o frumoasă casă a proprietarului, dar n aşezată, fără livadă şi grădină, fără un copac, „ca să mergi acolo cu o rte în mînă"; Stoboreşti, *Mirtesh,* unde vede cum se treieră cu boii. A ajuns tfel la Slatina, cu case bune şi un pod frumos peste Olt.

[X]P. 127. [a]P. 183. [3]P. 197—8.
[4] Low and miserable-looking; p. 204.
[5] Feet are here snperfluity; p. 212.
[8] Urtimaginable filth; p. 213. „Huge of rubbish."
[7] Quaint figures of saints; p. 214. [8]P. 214-5. [9]P. 215.

în judeţele de dincolo, crede că apropierii de Austria i se datoresc bunele drumuri, casele mai cuviincioase. Dar la Craiova, luminată cu lum de său *(tallow-candels),* îl aşteaptă iar pavagiul prost; nu se uită însă h otel. Un brudar trece căruţa peste Jiiu. Skeene se miră văzînd cum prin ai locuri se pîrleşte porcul în cîmp; periseră 300 pe drum. Pe la Cioroiul şi *peteli* se ajunge la Calafat[1], şi îndată se deschide putinţa anchetelor l a V acolo, de la început, casele sînt mult mai bune[2].

întors din acest colţ al revoltei, Skeene se află iarăşi la Calafat, unc rectorul lazaretului îi cercetează scrisorile[3]. La Bucureşti, are răgaz să bească din nou domnului, care-1 cheamă la ţară la dînsul. Masă bogaţi trufe, stridii, fazani, aduşi de curieri speciali, vinuri rare. Se vorbeşte d« Anglia, liber schimbism, evrei, Franţa, „filosofie germană şi naţionali Ştirbei se plînge de ruşi şi călătorul îi arată cum tratează Anglia pe ioa Interesîndu-se dacă Skeene vrea să scrie o carte despre ţară, vodă-i sj „Studiază înainte de a scrie, şi, cînd vei scrie-o, cred că-mi vei da drept*

[...] O generaţie nouă se ridică, şi ea are visuri mari: Bibescu, care ţelege-o prin instinctul ambiţiei sale, *ar vrea să fie regele unei teri independ* Aici e multă istorie, luată şi după Eliad, şi nu din cea mai rea.

Dintre elementele populaţiei, îl interesează ţiganii, prezintaţi după rows[6], evreii, descrişi cu antipatie (cutare mare bancher bucureştean a put ca vînzător de haine vechi; un misionar, Mayers, lucrează în zădar tre ei)[7].

în capitala principatului muntean, Skeene notează bisericile: Mit lia, Radu-Vodă, Sărindarul, Cotrocenii, Văcăreştii, Mărcuţa, Pantelimc Unele-i plac, dar îl miră că rufe se întind în faţa unei terase de marrr iNote asupra clerului şi datinelor ortodoxe. Se laudă spitalul turcesc, oastea sultanului, şi se înşiră comandanţii, Ahmed-Vefic, Halim, Mah Ismail-beiu,Emin-beiu,Muhiodim-beiu, Achif-beiu, Iusuf-beiu, fiecare cu c terizarea lui[10]. în faţă, prezintaţi cu aceeaşi grijă, ruşii de la Colintina, f criticaţi pentru lipsa de ştiinţă militară; ce n-ar face o brigadă de pu englezi contra lor[11]! Au ocupat Colegiul Sf. Sava, plin de paie şi miros său[12]. Oastea munteană cuprinde 4 719 oameni (1173 infanterie). Bună zintare *(fine-looking men on parade),* dar fără spirit militar; deşi se amin eroica luptă a pompierilor. [...] Se adaugă la armată cele 217 -)-123 s de grăniceri, de cari sînt legate prin scutiri 39 859 de familii[13].

***P.** 225.
[2] **Infioitely** better than those of Wallachia; p. 253.
[3] P. 271-2.
*P. 277-8.
[5] P. 280 şi urm., 308 şi urm., 314 şi urm.
[6] P. 318 şi urm.
[7] P. 326 şi urm.
[8] P. 335-6.
[9] P. 336.
[10] P. 341-2.
[11] P. 342-3, 344 şi urm.
[12] P. 343-4.
[13] P. 350. Urmează lista dregătorilor şi o însemnare a eterodocşilor: 6 000 de ca 1000 de luterani; p. 352.

Cu o droşcă Skeene merge la Brăila, condus de un evreu mărunţel. La ara Domnească o curte de boier, care tăia pădurea (i se oferise 3 000 de beni, ceruse şase şi profitase o mie). La *Chindirliest* se arată mecanismul iţei. Apoi la Ţiganca *(sic),* unde se trece Ialomiţa cu greu. Peste Urziceni Metellio" şi la Ţuguiatu, la Făurei, cu gorgane aproape. Brăila are 16 000 locuitori: fortificaţiile fuseseră distruse, dar străzile nu erau încă pavate, jcalitatea apare fără confort şi pustiită."[1] La Galaţi, cu 27 000 de locuitori, ■t prosper, se fac studii despre comerţul dunărean, în care se critică vama ncipatelor faţă de Turcia, vamă al carii rost politic călătorul nu vrea să-1 sleagă.

[...] Partea aceasta, ca şi cea despre Deltă, e foarte dezvoltată şi intere-ză desigur istoria comerţului[2]. Se atinge şi situaţia de la Sulina, care n-a t vizitată.

Sistemul vamal din Principate e apoi prezintat cu de-amănuntul[3]. Se i şi consideraţii asupra construirii de vase şi asupra valorii lemnului româ-c pentru aceasta[4].

La Galaţi Skeene a văzut pe consulul englez Charles Cunningham, pe 'avnic, alţi' consuli şi un „om stupid" cu femeie deşteaptă. E dus la mormîn-lui Mazepa, cu amintiri byroniene, în biserica S. Gheorghe[6]; piatra e în îcţia lui Minai Ghica, la Bucureşti.

De la Galaţi se trece pe lîngă vechea carantină unde un evreu din Unga-face carne conservată după un procedeu particular, pe lîngă Ghertina, cu inunte arheologice, peste Siretiu, cu sate bune, unde stau proprietarii, î nu fac muntenii. Cară cu boi duc vin, sare, evreii în arce ca a lui Noe; cînd mămăliga lor, românii au aerul vechilor romani cinchiţi pentru prînz[6].

Drum pe la Serdaru, la „Tsurbar", unde se treieră grîul cu caii, pe lîngă ne mari şi coşere cu popuşoiu, pe lîngă cară ce duc recolta. „Lafunte": ia ca în Germania. Apoi marea şosea a lui Mihai Sturza, pe care însă şuii o evită. Tecuciul arată străzi largi, case bune, ceva biserici: deasupra tstîrcii zboară spre ceruri calde.

Din nou pe cîmp, pe la Ţigăneşti, unde Skeene descopere scrînciobul. îl apucă viforul. Ţigani răsar prin ceaţă. La Bîrlad, tîrg de grîne. Casă rească mare (a lui Callimachi, care e şi descris), la Slobozia, regulat clă-(Zorleni)[7].

Docolina e ceva mai departe, în calea spre Vaslui, cu suburbii de colibe, ilileşti se dă povestea lui Nicolae Spătarul[8]. Note despre sistemul de agri-ură, de curînd îmbunătăţit cu cel englez, în această Moldovă, mult mai itată decît principatul vecin[9]. în cîntecul unui grup de cazaci, se ajunge ;elul ieşean, „infinit mai bun decît cel de la Bucureşti".

[1] The place looks confortless and desolate; p. 358.
[2] Se menţionează firmanul favorabil englezilor dat de Poartă la 2 august 1848; p. 375.
[8] P. 392 şi urm.
[4] P. 394—6. — Vase sosite în anul trecut: 96 ruseşti, 133 austriace, 1 prusian, 44sar-60 engleze (p. 400).
[6] P. 400-2.
• P. 406.
[7] P. 415.
'P. 415 şi urm.
•P. 419-20.

La Iaşi consulul Gardner recomandă pe conaţionalul său lui Grigo Vodă Ghica, judecat ca mai puţin „rus" decît Ştirbei. E mai tînăr, „bătăi la ochi de frumos şi cu maniere liniştite, pline de demnitate"[1]; este şi un < foarte onest. Seara, recepţie, la care participă fetele domnului, generalul i Engelhardt, cu soţia lui, foarte simplă; un colonel moldovean poftește la cui de cărţi. Apoi dineu la un boier, care ocupă o situaţie ministerială îmi dobită de frumoasa lui soţie; primește în buduar, cu ţigara în gură. Mobi veche, e lîngă cea nouă, de Viena; romane franceze, caricaturi. Se face ș; excursie pe zăpadă cu sania. Şi aici e vorba de compunerea populaţiei: 12 *Q* de ţigani, 11 000 de evrei (la un total de 1 300 000 de locuitori); se dese obiceiuri (o îngropare).

Călătorul, umblînd prin Moldova, cunoaște Tîrgul Frumos (cu 4—5 Q de locuitori), Strunga, unde nu mai sînt hoţii, Romanul (8 000 de locuitoi podit cu lemn, cu un han bunișor şi cu o remarcabilă biserică a episcopi Cetatea Neamţului, încă în picioare, Bacăul (12 000 de locuitori), cu un Cazi Noble şi un bal mascat, Răcăciunii, Agiudul, Focşanii (25 000 de locuitoi cu agentul consular Calcagno, cu un ofiţer francez, care a fost în Spania, Rus la Waterloo, la Genova în 1821, la rebelul Mina şi la Fabvier, apoi contra i şilor în 1828.

Se trece în Muntenia la Bucov, la Buzău, la Urziceni. La Bucureşti Skee vede Palatul, Curtea Arsă. Trece la Popeşti, la Găieşti, unde află' ţigani lanţuri. La Goleşti întîlneşte pe mama revoluţionarilor exilaţi; la Mislea vede mănăstirea, ci numai dulapul. Cu consulul prusian se duce la Tîrgovii (2 000 de locuitori), cu bun pavaj şi biserici, între care cea domnească, unde mormîntul lui Matei, fiul lui Matei Basarab, la Dealu, pe șoseaua frumoaș croită de Vodă Bibescu; şi casa lui Nifon. Aici e vorba şi de consulul Franci Se prezintă o recrutare, o recepţie, un prinţ tătăresc vorbind limbile germa şi engleză, o împărţire de ghete soldaţilor lui Puchner. Copii ca în tablour lui Murillo răsar în împrejurimi. La Cîmpulung interesul englezului se îndreaj către mănăstire, către biserica catolică pentru soţia lui „Radu Negru"; c se înfăţișează şi un dineu cu lăutari în casa ispravnicului de modă veche; apj şi un profesor francez pentru fete. Nămăieştii, Albeştii, Domneştii, Argeș cu mănăstirea, Rîmnicul cu biserica episcopului Climent, Ocna, mănăstii Dintr-un lemn sînt apoi atinse; frescele de la Hurezi nu-1 interesează pe cursionist (se pomenește ruina Sf. Margareta — *sic!* — dată de Ecaterina a II-; la Bistriţa, fratele nebun al lui Vodă Bibescu. Curiozitatea lui Skeene îl du la Arnota, Păpușa, Polovraci, la Tîrgul-Jiului, la Bengeşti, la Tismana florile de crin pe un mormînt, dar numai cu opt călugări. Unul din cons spune: *Allons donc ! assez de monasteres comme ga ! Voilâ trois jours que no ne voyons pas autre chose.* Peste o îngropare de sat, la Cerneţi, se ajunge Severin, unde dăinuiește salutarea *Vivat Barbo Stirbey.* La plecare, cînd eng zul vede pe dorobanţul care i se pleacă şi care bate, el rîde de lipsa de resp< de sine a românilor de atunci[2].

[1]II, p. 50.
[2]P. 116.

III
CĂLĂTOEI ÎN EPOCA DE CRITICĂ

[realizarea Unirii, Principatele încetează de a fi obiectul atenţiei gene-
Le străbat de acum înainte numai acei călători occidentali cari faţă de
stări de lucruri au o atitudine critică. Asupra lor, fiindcă e vorba de
ţii care ni sînt cunoscute mai direct, voi trece mai uşor, relevînd mai ales
ce poate fi mai interesant în aprecieri şi concluzii.

)pera lui Doze se ehiamă *Un mois en Moldavie* şi s-a publicat în
Bru-3 în 1857.
]artea n-a fost întrebuinţată de acei cari au cercetat epoca Unirii. Şi,
i, deşi cuprinde abia 80 de pagini de format mic, ea are însemnătatea ei,
re o vom fixa în aceste cîteva pagine.
ntîi o însemnătate de informaţie. Autorul a venit pentru a vedea, la
i şi la Iaşi[1], noua stare de lucruri creată în Principate prin tratatul din
, în care vede primirea definitivă a Turciei între statele Europei mo-
şi restabilirea prestigiului Franciei, distrus prin tratatele din Viena.
îsi aici „o limbă în care două treimi din cuvinte sînt latine", numele
omâni" şi „Ţara Românească"[2], cunoştinţa istoriei noastre aşa cum se
căpăta la faţa locului în acel timp, — Radu Negru, descălecător al
Românesti, capitulaţiile încheiate cu Poarta etc. El văzu pe Dunăre
s de transport care purtau pe austriecii în retragere după doi ani de
ţie a Principatelor[3] şi fu martor la acea „adevărată reluare în posesiune
onalităţii" noastre care fu rezultatul evacuării prevăzute în tratatul din
încă.
a Galaţi, constată o populaţie de 75 000 de locuitori, de două ori mai
decît cu cîţiva ani abia în urmă (Doze îi prezice în curînd 200 000),
dovedeşte", spune el, **„cită** vitalitate şi putere este în admirabila situa-

P. 5.
Ibid., p. 10.
Ibid., p. 37.

ţie a acestui oraş, a cărui răpede dezvoltare e ca în poveşti" *(tient du prodige);* oraşul e pe cale de a deveni „o cetate comercială de întîiul ordin, unul din cele mai bogate intrepozite ale Europei". „Gusturile sînt esenţial franceze, ca ş; la Iaşi, şi Bucureşti", dar Austria lucrează prin încetineala transporturile] şi prin felurite şicane ale vămilor pentru a rupe legăturile cu Parisul, în mate^ rie de modă şi lux, în folosul Vienei[1]. în schimb, „Marsilia cumpără şi încarci! la Galaţi cerealele Moldovei şi ale Terii Româneşti". Francezi, familia' Simond ţin *Hotel de Paris,* mai bun probabil decît stabilimentele murdare care 1-at înlocuit. Doze se gîndeşte că s-ar putea ca şi fabricile de la Lyon, Rouen Saint-Quentin, Sedan, Amiens şi Mulhouse să-şi aibă cîştigul din aoes negoţ al Dunării-de-jos, în care intervenţia activă a Franciei e aşa de mul^ dorită[2].

Galaţii interesează îndeosebi pe călător. Pentru a se informa cu priviri la cauzele prosperităţii portului moldovean şi Ia acelea eare tindeau să-împiedice dezvoltarea el recurge la o broşură a cunoscutului general austria' şi publicist politic, contele de Ficquelmont — şi aceea neîntrebuinţată înc; pentru istoria noastră —, *Examen de conscience â Voccasion de la guerr d'Orient* (Bruxelles 1856) [...]

Atras de „mişcarea, de animaţia acestui oraş, bogat în viitor", irlandezu Henry O'Brien se aşezase la Galaţi, şi Doze cere acestui cunoscător lămurii suplementare. De la dînsul autorul declară că le-a şi primit dar nu le prei vedem în scurtimea paginelor din broşură.

Pîîngîndu-se de lipsa şoselelor, ca „în starea primitivă a unei societăţ pe jumătate civilizate" — doar lîngă Iaşi se află „cîteva bucăţi" —, scriitorii ajunge în căruţa trasă de şase pînă la opt cai de poştă, cu iuţimea „din balaj dele germane", la Iaşi în douăzeci de ceasuri[3].

Ce a văzut în cale, îi dă impresia că această ţară, în care visează „exploa taţii, construcţii", „un vast tîrg deschis pentru scurgerea tuturor produselo noastre"[4], pînă la suma de douăzeci de milioane, un viitor loc de adăpostir pentru emigraţia europeană[5], ar putea să aibă în acelaşi timp şi fertilitate „grădinilor Europei, Flandra belgiană ori franceză", dacă s-ar adăugi la bine facerile naturii cîteva căi de comunicaţie[6]. „Amestec de construcţii disparate în care palatele ating mizerabile barăci de scînduri cu un singur rînd, Iaşi n-are nimic din regularitatea marilor noastre oraşe europene... Un bun sister de pavaj începe să înlocuiască loadbele care acopereau străzile şi supt car curgeau apele glodoase ale Bahluiului." Altfel, cum e şi firesc în oraşul d reşedinţă al unei teri care e „pe jumătate franceză prin gusturi, simpati: adoptarea limbii franceze, aprecierea scriitorilor Franciei"[7], conversaţia s face ca în ţara lui Doze: „femeile urmează riguros modelele Parisului; est

[1] ***Ibid.,*** **p.** 38-9.
[2] *Ibid.,* p. 40.
[3] Descrierea căruţei de poştă e cea obişnuită (p. 53—4): casele de popas sînt colii; ori grajduri acoperite cu „crengi"

Ibid., p. 57-8.

I
Ibid-, p. 54—55. Bune observaţii asupra zilelor de lucru la şosea ale celor 300 0C
**Ibid.,* p. 50-2.
« *Ibid.,* p. 57-8.
i 5 5 5
6

de ţeran
[7] *Ibid.,* 50-1.

un teatru francez"[1]. Și scriitorul știe să explice această influență, gene-
ii exclusivă în clasa de sus, prin cetirea literaturii secolului al XVIII-lea,
străbaterea ideilor Revoluției, prin recunoștința pentru țara „a carii
că și ale carii arme n-au stricat niciodată Principatelor", prin calitățile
îlilor —, ca, în acel moment, Victor Place, „caracter loial, om cu multe
;ure legături" — cari s-au trimes la Iași și București, gata să intervie
launa în ajutorul unei mici națiuni amenințate, nu numai de Turcia
ană, dar și de „precauțiunile bănuielnice" *(ombrageux)* ale Austriei. în
,tă din urmă privință, se găsește o formulă potrivită în propoziția: „Ne-
l să se teamă de puterea noastră militară, nici să se păzească de absorbirea
,ră politică, Principatele s-au răzimat pe bunăvoința Franciei, pe con-
l general al guvernului său, pe publicațiile prietenești ale presei perio-
din Paris"[2]. *Pe aceşti coborîtori ai colonilor lui Traian, pe aceşti români, fraţii noştri,*
uitat prea mult, la distanţa la care se află de Franţa, cu deosebirea de cult limbă; nu ne-am ocupat destul de ei[3]. Doze nu e deci numai un om
preocupat de viitorul economic ce-1 pot
Principatele, cînd, — cu pămîntul lor binecuvîntat, care li dă în grîu
3 boabe la unul, în săcară 31, în mei 300 și care-i face să poată vinde cu
3 bani litrul vinuri admirabile, — bălțile vor fi canalizate, șosele trase,
;ători străini aduși din Franța (vieri de la Montpellier), cînd se vor putea
i pe aceste plaiuri optsprezece milioane de oameni bogați și mulțămiți[4].
ra politică îl preocupă cel puțin tot așa de mult. Și astfel reproduce
articolul, favorabil Unirii, din *Moniteur Universel,*
oficioasă a Imperiului, cu data de 5 februar 1857, articol în care însă
;atea politică de căpetenie cade asupra pasagiului ce arată Principatele
ind menite a forma doar „o barieră utilă independenței teritoriului oto-
', ceea ce ar trebui, dealtfel, să facă pe turci, „cei mai direct interesați în
iune", a înțelege că „Unirea Principatelor, care ar fi pentru Turcia o ga-
e nouă de siguranță și de independență exterioară și pentru populații un
3nt de prosperitate, n-are în ea nimic care să nu fie cu totul de acord cu
gurile de suzeranitate exercitate în acest moment de Sublima Poartă
de provinciile dunărene"[5].

[1] *Ibid-*, p. 58—9. Cf. această apreciere a vicontelui Alexis de Valon, *Une annee dans ant,* ed. a 2-a, Paris 1850,*p. 236: „Du reste la haute societe de Bucarest, autant que 1 pu juger â Mehadia, vit tout â fait â la frangaise, parle francais et suit nos modes e nos usages. Elle n'a guere d'autre litterature que nos feuilletons".

[2] N'ayant point â redouter notre puissance militaire, ni â se garantir de notre absorp-olitique, Ies Principautes ont comp te sur la bienveillance de la France, sur le concours :ux de son gouvernement, sur Ies publications amicales de la presse periodique de Pa-60.

[8] Ges descendants des colons de Trajan, ces Roumains, nos freres, nous Ies avons trop mps oublies, â la distance ou ils se trouvent de la France; avec la diversite de culte angue, nous ne nous sommes point assez occupes d'eux; p. 76. [1] *Jbid.,* p. 55-6.

',„Que l'union des Principautes, qui serait pour elles un gage nouveau desecurite et pendance exterieure, et pour Ies populations un element fecond de prosperii, n'a ui ne soit completement d'accord avec Ies droits de suzerainete actuellement exer-r la Sublime Porte â l'egard des Provinces Danubiennes" (p. 71). Se citează și acele din *Constitutionnel* ale lui Amedee de Gesena care ar merita să fie dezgropate din ve-3olec|ie a ziarului.

Efectul produs asupra acestor oameni inteligenţi, de o „educaţie publică, foarte înaintată", el îl notează pe urmă. Şi ca informatori de căpetenie el are două persoane, care pentru moment aveau, măcar în viaţa exterioară, multe puncte de atingere, care erau legate prin simpatia sinceră, de o parte, pentru un spirit vioi şi original, iar, de alta, prin datoria de recunoştinţă, dar care, în curînd, prin puterea împrejurărilor, îşi vor sta faţă în faţă cu'tot nebiruitul antagonism al unor idei politice inconciliabile: caimacamul Nico]ae Vogoridi şi „prefectul de Galaţi, *d. Covsa"*.

Pe cel dintîi încă de la început s-a deprins a-1 cunoaşte prin laturea cea bună după spusele lui Guza însuşi şi după ale şefului de cabinet ce-şi adusese Vogoridi din Franţa, Pierre Baragnon, fiu de consilier de curte la Nîmes, nepot al prefectului de Aveyon şi pe care Cuza-1 primise la Galaţi cu un mare dineu şi muzica militară cîntînd „arii naţionale moldoveneşti, a căror melodie ar face plăcere celor mai celebri compozitori ai noştri"[1].

li vede la Iaşi pe acest fiu al lui Ştefanachi-beiu, poreclit — Doze ni-o spune după izvoarele sale moldoveneşti — „Talleyrand al Turciei"[2], beizadea deci, fost secretar de ambasadă la Londra (pe lîngă cumnatul său Musurus] şi la Viena, fost ministru de finanţe al lui Toderiţă Balş, care stăpîneşte ca proprietar o aşa de largă parte din pămîntul Moldovei, făcînd ca ţeranii săi — a vorbit în comisia proprietăţii pentru Casa rurală — să poată avea şi pînă la 2 000 de galbeni strînşi[3]. Născut în Iaşi, pe vremea cînd tatăl său, şi el apoi caimacam, era în serviciul lui Scarlat Vodă Callimachi, el are patruzeci da ani. Că era frumos, cu plete lungi negre, şi foarte solemn, o ştim de aiureai A luat pe fiica lui Conachi, poetul începuturilor liricei noastre, şi prin act din 1849 cu voia Adunării obşteşti, poartă şi numele acestuia; ba acuma, cînd are în vedere scopurile sale, îi place a-şi zice — şi Doze zice tot aşa — *„Conachii* Vogoridi". Deşi „grec prin familia sa" — de fapt, de origine bulgărească — *e,* „moldovean prin leagănul său, prin căsătoria sa, prin întinsele moşii, france; prin studiile sale, european prin călătorii şi relaţii", *om reprezentativ* al „une epoce de tranziţie, cum e căimăcămia"[4]. Soţia lui, dealminterea, inspectoare „patroană" a şcolilor de fete din Moldova[5], prietenă a Franciei, pe care o vizi tează des, pe care o laudă necontenit, în limba căreia scrie epistole, de „ui farmec nespus" şi care-şi creşte fiul la liceul Bonaparte, dîndu-i ca guverno pe „învăţatul" Caussin, e desigur o legătură între el şi ţară[6].

„Conachi Vogoridi" are deci toate calităţile cerute pentru a domni con form cu intenţiile acelora cari, iscălind tratatul din Paris, voiau, înainte d toate, pentru liniştea Europei, o Turcie tare. Şi aceste calităţi le are *numai ei* învinuirile ce ise aduc vin dintr-o confuzie între grecitatea lui de naştere, în dreptată exclusiv pe liniile politicei turceşti nouă a lui Reşid, pe care-1 admiră şi între amintirile odioase ale fanariotismului. Presa apuseană a încetat di mult să-1 mai atace, şi ce s-a făcut pînă atunci nu e „decît o agitaţie stearp

ip. 51.
[2]P. 64. »P.
55. •P.
73-7.
[&] Citaţia din gazeta lui Asachi pentru o vizită a ei la pensionul ieşean al Elisei Ender; p. 65, nota' 1.
[6]P. 65-6, 76.

1 ecou în Moldova", o intrigă „revoluţionară şi demagogică", fără influenţă pra guvernului imperial,care e informat conform adevărului de agenţii săi bmatici, un Thouvenel, un Bourqueney. *

Să fie deci domnul cel nou al Moldovei! „Nu el va înşela aşteptarea unui ior generos, la viitorul căruia ar *asocia perpetuitatea unei dinastii în care iele esenţial indigen de Conachi ar trece înaintea celui de Vogoridi.* în această astie, îndrăznesc să afirm, suzeranitatea părintească a Turciei şi patrona- dezinteresat al Franciei ar găsi totdeauna suverani recunoscători şi devo-, al căror coif românesc ar străluci în caz de război alături de vulturii lui joleon şi de Semiluna osmanlîilor."[1] Dar iată că este şi altă părere.

„Oaspetele şi prietenul" din Galaţi, căruia i se trimete un exemplar din :e,e „un tînăr moldovean de mare merit, care şi-a făcut educaţia la Paris, solegiul Stanislas, şi care a profitat perfect de lecţiile învăţătorilor săi, ;um şi din mişcarea intelectuală a Franciei". La Galaţi, numit de curînd 'ect, el se arată „administrator inteligent şi devotat, om de iniţiativă, plin jatriotism. D. Guza s-a identificat cu dezvoltarea Galaţiului şi cu prosperi- a Moldovei", şi, astfel, „răspunde cu vrednicie încrederii prinţului Conachi- ;oridi[2]".

Ni pare bine că găsim aceste rînduri. Ele înlătură portretul de răzbunare nui revoluţionar italian de trei ori expulzat de Cuza ca domn — cum însuşi Marc' Antonio (Canini), în această privinţă defăimător, o spune —, care, artea sa *Vingt ans d'exil,* descrie astfel trecutul de funcţionar la Galaţi larelui domn: „înainte de alegerea sa, Cuza era un mic boier ruinat de îl de cărţi... Se arată cu degetul la Galaţi un italian, Delvecchio, care cîş- 3e 200 000 de franci, pierduţi de Cuza într-o singură noapte. Acesta fusese a timp prefect de Galaţi. Ca să-şi îndatorească prietenii de circiumă, el)duse o măsură pentru spirtoase, care întrecea cu mult măsura legală (!). ista e faimoasa «ocă a lui Cuza», care i-a meritat atîtea strîngeri de mînă lasturi în circiumele Galaţului. Iată ce făcuse memorabil în cursul ad- straţiei sale. Era aşa de despreţuit, încît negustorii greci îl opriseră de a i în *lesche (sic)* sau clubul lor (!). Era cunoscut ca UH prieten devotat al iei. Dar, fiind lipsit de instrucţie (!) şi cu totul compromis *(decrie)* prin area sa privată, nu se bucura de nici o influenţă".

[1] P. 77. Ce n'est pas lui qui trompera Pattente, du peuple generaux â l'avenir duquel ocierait la perpetuite d'une dynastie ou le nom essentiellement indigene de Conaki ;rait celui de Vogorides. Dan.3 eette dynastie, j'ose l'affirmer, la suzerainete paternelle Turquie et le patronnage desinteresse de la France trouveront toujours des souverains naissants et devoues, dont le casque roumain brillerait en cas de guerre â cota des ai- ie Napolâon et du croissant des Osmanlis; p. 80.

[8] M. Cousa, jeune Moldave, d'un grand merite, qui a fait son education â Paris au Col- itanislas, et qui a parfaitemsnt profite des lecons de ses maîtres, ainsi que du mouvc-. intsllectuel de la France, venait d'etre nomme depuis peu, par le prince Conaki-Vo- *bs,* Caimacam de la Moldavie, aux fonctions de prefet de Galacz. Administrateur in- 3nt et devoue, homme d'initiative, plein de patriotisme, M. Cousa s'est identifiâ au oppement de Galacz et ă !a prosperite de la Moldavie. C'pst dignement repondre â la mce du prince Conaki-Vogorides; p. 46—7.

întorcîndu-ne însă la ideile partidului naţional, faţă de Cuza care se ţinea încă în rezervă, deşi n-am putea spune, cum pare a reieşi din această broşură, că era şi el partizanul candidaturii lui „Gonachi-Vogoridi", pe care ar fi recomandat-o chiar lui Doze, — iată cum le înfăţişează acesta:

„Partizanii Unirii (şi ei sînt numeroşi, ba am găsit şi printre adiutanţii" — *Cuza el însuşi!* —, „pe cari şi i-a ales prinţul Conachi-Vogoridi), partizanii Unirii scoteau înainte avantagiile a ceea ce numesc ei o căsătorie de raţiune şi de inclinaţiune, în care inima se găseşte de acord cu interesele. Anticipînd asupra evenimentelor, ei vedeau acum Moldo-Valahia cu o capitală nouă, aşezată la hotarele celor două principate; fără să li pese de drepturile seculare ale laşului şi Bucureştiului, se desemna un punct central. în epoca noastră de înviere a naţionalităţilor, în care *teutonismul, panslavismul, scandinavismd* au trezit atîtea visuri, atîtea miragii înşelătoare, am auzit spuindu-se la Galaţi şi la Iaşi: *De ce să nu reconstituim vechea Dacie supt numele de România?[...]* E o temă atît de fecundă această trezire a unei naţionalităţi reconstituindu-se, culegîndu-şi fărîmile răsleţite şi remaniind harta Europei"[1]...

G. Le Cler, care-şi publică lucrarea, *La Moldo-Valachie, ce qu'eUe a eti, ce qu'elle est, ce qu'elle pourrait etre,* la Paris în 1867, e poate cel mai sigur în judecăţile sale. A găsit oraşele în foarte rea stare: Giurgiu! e plin de noroi, Bucureştii „un sat nemărgenit", în care vitele se taie în stradă şi pe alocuri se văd coşmege ca nişte bordeie, dar baciuiesc 30 000 de slugi etc.

Ceea ce loveşte mai mult pe acest om de bine e deplorabila stare a sărăcimii şi a ţeranilor îndeosebi. „Atîta prisos şi atîta lipsă desăvîrşită, atîta lux şi atîta mizerie..., zău că sufletul se umple de jale." Lîngă locuinţi imposibile, altele pline de „covoare de Aubusson şi de Smirna, mobile de Viena, lucruri de Paris, porţelane de China, Ungaria, Sevres, pe etajere fleacuri costisitoare". La ţară, bolnavii „mor fără ajutor, întinşi pe vreo rogojină goală sau pe pămînt chiar; cu o resemnare ce înduioşează... Ţeranul e slab, palid, stors, zdrenţuit, bătrîn, înainte de vreme; privirea-i tristă şi veştedă se pleacă spre pămînt" (e vorba de părţile moldoveneşti lîngă Bîrlad).

Clasele superioare nu-şi simt datoria. „Mi s-a întîmplat să vorbesc cu persoane de distincţie; la întrebarea de ce nu se gîndeşte nimeni să ajute atîtea mizerii şi prin ce capitulaţie de conştiinţă se ascundeau ele aşa de dibaci în saloanele din Iaşi, din Bucureşti şi din Paris", nu ştiu ce să spuie.

[1] P. 72: „Les partisans de l'Union, et ils sont nombreux, j'en ai meme trouv6 parmi les aides-de-camp quc s'est choisis le prince Conaki-Vogorides, les partisans de l'Union, faisaient valoir les avantages de ce qu'ils appellent un mariage de ra-ison et d'inclinaţion. ou le coeur se trouve d'accord avec les interets. Anticipant sur les evenements, ils Toyaient dâja la Moldo-Valachie avec une capitale nouvelle, situee sur les frontieres des deux Principautâs; sans s'inquieter des droits seculaires de Jassy et de Bucarest, on designait unpoint central. Dans notre epoque de râsurrection des nationalites, oii le teutonisme, le panslavisme, le scandinavisme ont suscite tant de reves, tant de mirages decevants, j'ai entendu dire â Galacz et â Jassy: «Pourquoi ne pas reconstituer l'ancienne Dacie sous le nom deRoumanie?»[...]" etc. P. Poni îmi atrăgea atenţia asupra faptului că Doze, pe care 1-a cunoscut, ca şi pe Caussin, a fost profesor în familia cunoscutului scriitor Albineţ, şi că a murit, dfr relativ puţin timp, în ţară.

Ei, în convorbirile lor goale, şi cu toate bibliotecile, adesea de paradă, nu ţeleg ceea ce loveşte de la început pe orice străin cu simţ omenesc, anume că imdul naţiei îl fac ţeranii; deşi au rămas evlavioşi, închinaţi plugăriei, deşi păstrat tradiţiile şi limba părinţilor, deşi răbdătoarei lor supuneri, credini lor în trăinicia neamului românesc, nădejdii lor într-un viitor mai bun se toreşte păstrarea autonomiei naţionale, trebuie să spunem cu părere de rău ei poartă stigmatele unei îndelungate suferinţi, ale privaţiilor şi sarcinii tei şerbii aspre". Evreii, „regii Moldovei", îi exploatează în voie; şi nimeni i-i apără. Totuşi, scrie autorul, care s-ar părea a fi ofiţer din misiunea franză, „bine comandaţi, aceşti oameni ar putea să ţie piept celor mai buni ossi ai Europei". Ei ar înnoi zilele pe care le pomeneşte crucea profanată de la i'lugăreni, al carii hal 1-a văzut cu indignare călătorul[1].

0 coborîre prin Predeal, pe un drum care-1 încîntă, deschide călătoria noi a lui Adolphe d'Ayril, slavistul, înrudit cu familia Odobescu[2].

D'Avril vine la 1868 din Timişoara spre Braşov cu căruţa, veche, murdară, numele scrise pe postavul căptuşelei. îndată românii apar: la Lugoj, i se une că vinurile nu sînt ungureşti, ci bănăţene; piaţa e plină de ţerani veseli, fete zîmbitoare, cu lungile cozi pe spate. La Sas-Sebeş, vechea biserică săiscă place călătorului cu pregătire artistică: îi „merge la inimă" *(m!a ete coeur).* Dar pentru unele turnuri, româneşti, se pare, calificativul de „his": stilul e „clasico-chinezo-moscovito-sferoido-pretenţios". La Sibiiu, i se le în nas cînd cere de mîncare. Casele săseşti în drumul spre celalt mare ceni de comerţ îi par „uniforme şi serioase, dar fără poezie". Pe români îi vede in pieţile cetăţilor; interesantă baba care, întrebată dacă marfa ei e bună, spunde: „bună cui îi place". După spusele lui Gabelentz, în *Globus,* apoi în *ur du Monde,* şi el crede că se merge spre „marele regat daco-român care avea ca primă condiţie anexarea şi asimilarea Ardealului la Moldo-Valahia"[3].

De la Braşov, cu o sprintenă căruţă românească. La Predeal, invitaţie la iful staţiei militare": doamna ştie franţuzeşte bine şi poartă moda de Paris, trece pe lună spre Ploieşti, apoi spre Buzău. La Mizil subprefectul ajutor se izintă pe jos, calul fugindu-i înainte. Cam aşa păţeşte şi subpoliţaiul buzoian. A.vril e găzduit la episcopie, unde intendentul e un macedonean. Prefectul ie şi „vorbeşte despre alegeri; ca toţi prefecţii". Toată ţara aceasta e foarte : *le pays rCa pas Vair mort ou en pourriture.* Nu trebuie judecat după Bucu-ti.

Spre Galaţi, cu alai oficial de dorobanţi. Se descriu străzile largi, casele moaşe, deşi amestecate — de ce să se gonească în suburbii săracii?, spune ma bună a drumeţului. Se semnalează casa Rodocanachi, a lui Cuza Vodă, ie stă consulul englez. Nu e uitat mormîntul lui Mazeppa; relaţii cu episcol Melhisedec la Ismail, cu biserica „academică", şi Bolgrad (1 500 de familii), stul e ce se vede şi azi. D'Avril asistă, în ziua de 29 februar, la desfacerea îţei.

[1] Pe larg în broşura mea *Un martur străin al păcatelor noastre.* Vălenii de Munte.

[2] *De Paris, ă Vile des Serpents,* Paris, 1868. Cf. Nestor Urechiă, în *Propilee literare,* p. 14.

[3] P. 17.

Comisia dunăreană, cu lucrările ei, prinde un întreg şi larg capitol, j cursul căruia se vorbeşte şi de altceva: Isaccea, cu biserica rusească, Tulce cu biserici naţionale deosebite, banca agricolă, de caracter special, în Dobrogi (1% pe lună). Nimic despre Sulina. Şi alsacieni pe aici. Nu lipsesc nici loca tăţiie basarabene. Pastile la Vîlcov. Trupa de la Palais Royal joacă *Le F\ du giboyer,* piesă aspru criticată de parizian. „Rîsul publicului îmi face răi] Două piese scandaloase: *voilă notre enseignement en Orient!* Pretutindeni deltă grai românesc: *c'est la langue (Vechange*[1]. Se insistă asupra posibilităţii g face din Jibriani „portul viitor al României".

Un alt capitol prezintă Bucovina în 1869: rabinul de la Sadagura se ve **tatii,** avînd în faţă pe Hacman cu palatul lui episcopal din Cernăuţi, — şi se uită păcatul anexării austriece, după broşura tipărită anonim de Kog niceanu. In Cernăuţi se află un preot francez rătăcit după „orfanii fratelu Cîteva rînduri despre Suceava.

Cum d'Avril se coboară la Roman, capitolul următor prezintă în b Moldova, dar nu e mult de cules. La urmă o nuntă evreiască, în lumea boga cu invitaţii în franţuzeşte, reproduse; multe doamne groase cît „turnul David". Se mănîncă jambon.

Vor veni apoi poezii populare, note istorice despre mănăstirile închina Cu vaporul, d'Avril va merge de la Galaţi la Giurgiu, unde el fusese la 18! fumînd ciubuc cu Bouree şi Omer Paşa[2]. De aici cu căruţa la Bucureşti, un petrecuse cîtva timp la aceeaşi dată, păstrînd cele mai bune amintiri, cai acum, se întăresc. Va întrebuinţa vremea cu excursii la Cîmpulung şi Ruci la Argeş, la Goleşti şi Leordeni[3]. „Multe sînt de spus asupra locuitorilor Rom niei; dar, dacă-i iei de sus şi pînă jos, de la cel mai mare boier pînă la ţerar ţerancă, este ceva care nu li se poate tăgădui: farmecul." Şi iată că, pentri mulţămi celor cari aşa de larg îl au, învăţatul francez dă o largă şi caldă is rie a Unirii din 1859 şi a domniei lui Cuza Vodă.

Peste un an, la 1859 Ernest Desjardins, venit anume ca să studieze ct tia evreiască în România, dădu, într-o revistă şi în placheta *Les Juifs Moldavie,* nu numai ştiri preţioase, dealtfel cunoscute, asupra subiecţi care-1 interesa, arătînd că persecuţiile de care răsuna Europa sînt o înc puire, dar şi unele desemnuri, ca acelea care înfăţişează o stradă din Botoşa cu înaltele biserici şi simpaticele căsuţe vechi.

La 1873 apare cartea lui Felix Martin, *Le Bas Danube et les Principau Danubiennes.*

Din ţară el cunoaşte cursul Dunării, cu Delta, Severinul, oraş regu deşi cu case joase, Buzâul, unde a văzut o îngropare solemnă, după arh* tradiţii, Galaţii, cu o populaţie care ar putea creşte de la 25 000 la 100 000 portul prăfos şi noroios, avînd pavaje „de o simplicitate barbară", cu ora

ip. 66. [2]P.
196. »P.
270.

sus „destul de european", cu evrei germani şi mari negustori greci, cu locuri români care-şi tot înstrăinează avutul. Despre portul dunărean al Moldovorbeşte mai mult: pomeneşte Vadul Ungurului, lacul Brateş, de unde trimete peşte şi-n Ardeal. Din starea de la început, fără apă, fără gaz, cu idane şi porci pe străzi, asemenea cu oraşele începătoare din America de nci, este un om care încearcă a ridica Galaţii, „hausmanisîndu-1"; e Moruzi, e a trăit în Franţa, Austria şi Italia, un artist distins şi un priceput muzi-Lt, al cărui fiu a luptat pentru Franţa în armata Loirei[1]. Brăila a întrecut laţii: în 1870 prin ea se trimeteau 1 605 892 *qaartiers* (de 2 hectare) de cele^ 3 956 076 ocă de făină, iar prin Galaţi numai 754 607, de o parte, 39 053, de alta. în Ismail, cu cetatea dărîmată la 1856, erau odată 30 000 ruşi.

La Bucureşti îi atrag privirile „Podul", Gişmegiul, birjarii „lipoveni", sie, făcute după cele centrale din Paris de un francez — şi viaţa scumpă, re cele o sută cinzeci de biserici, unele prezintă interes, prin „stilul original B se pare a fi derivat din cel bizantin. E o arhitectură policromă, în care nţele strălucitoare *(eclatantes),* roşul, verdele şi aurul, sînt întrebuinţate să facă a reieşi fineţa coloanelor sculptate, bogăţia capitelelor care le mună"[2].

în genere are bune opinii despre noi. „La început", scrie el, „nici o ţară nu e aşa de lipsită de interes şi de pitoresc, dar o cercetare mai adîncită mi-a tat că sînt puţine teri care să ofere atîtea elemente felurite studiului istorii, arhitectului, inginerului." Zilnic cresc relaţiile de comerţ. „Rasa a păstrat icterul ei, originalitatea ei osebitoare, în mijlocul atîtor dezastre." Tineil, ca şi cel din 1848, care făcuse un apel la românii [...] din Ardeal, din ceIte provincii vecine cu Ţara Românească, vrea şi acum „să vadă uniţi -o singură naţie pe toţi cei cari vorbesc limba"[3].

Franţa e mult iubită. „N-am văzut nicăiri afinitatea raselor manifestînse într-un chip aşa de izbitor ca la români. Aşezaţi aşa de departe de Franţa, înjuraţi de guverne străine sau chiar duşmăneşti ideilor franceze, ei au tru noi o simpatie pe care n-o egalează decît aversiunea lor faţă de rasa nană... Pentru cine a locuit cîtva timp România, e evident că în fundul iţei simpatii *(attachement)* adînci şi sincere e altceva decît recunoştinţă, chiar interes: asămănarea originilor şi caracterelor explică aceasta într-un • mai natural şi mai adevărat"[4]. De aceea-1 miră coiful prusian al poliţiei

[1] Se recomandă „raportul lui, apărut la Bucureşti, în chiar acest an, şi Călăuza pe ire, din 1863" a maiorului Papazoglu. Scriitorul cunoaşte şi pe Vaillant şi *Istoria frânam* lui Kogălniceanu.

[2] P. 37—8.

[3] Le reve de la jeunesse roumaine est de voir reuni en une seule nation tout ce qui s sa langue; p. 23.

[4] Je n'ai vu nulle part Paf finite des races se manifester d'une maniere aussi frappante chez Ies Roumains. Places si loin de la France, entoures de gouvernements etrangers eme hostiles aux idees francaises, ils ont pour nous une sympathie qui n'a d'6gale que aversion pour la race allemande... Pour qui a habite quelque temps la Roumanie ii vident qu'il y a au fond de cet attachement profond et sincere autre chose que de la inaissance ou meme de l'interet: la similitude des origines et des caracteres l'explique 3 maniere plus naturelle et plus vraie; p. 24.

bucureştene: Opera de căi ferate a lui Strousberg, „cu cartonul biturnat" fţindaţiilor sale, cu gările de favoare departe de oraşe, e aspru criticată. Lăi dîndu-se fapta lui Cuza Vodă faţă de pămînturile mănăstireşti şi de ţerani, s afirmă că urmaşul său străin e „un om de spirit foarte mediocru şi de o mai slăbiciune de caracter", adăugindu-se: „Domnia lui va trece nezărită în istor României".

Aici călătorul francez, care vedea bine atîtea lucruri, se înşela.

Leon Hugonnet, care a lăsat, în *Six mois en Roumanie* (Paris, 1875), o pi cută descriere a călătoriei făcute la noi în 1871, cînd se făceau pentru Fran învinsă colecte pe care mîndria lui le suferea cu greu, vorbeşte mai mult (aparenţele laşului, cu „clubul de patinaj", înaintea gării, ou multele biserici, j care nu le prea înţelege, cu oţelele infame şi cu cartierul evreiesc, urît. Ni plac imitaţiile de spectacole pariziene, dar îl interesează *brîul şi căluşarii,* s niile şi ochii frumoşi din loje. Cu trăsura merge, prin Vaslui (cu „Otel Rusia' Bîrlad şi Tecuci, la Galaţi, potrivită capitală a României şi oraş în care, *Cafe du Commerce,* află francezi. Confundă, la Bucureşti, facultăţile cu spital Colţei, adevărata Universitate fiind atribuită numai Academiei. Şi aici i local pentru francezi, *Cafe Bressol.* Nu află gust pentru opera italiană şi joc actorilor de la „Naţional" şi ţine de rău pe Ulyse de Marsillac, de la *Journ de Bacarest,* care într-o conferinţă a maltratat pe Victor Hugo. La Boss ascultă pe o cîntăreaţă franceză de ultima treaptă. îl interesează lăutarii, mai multe locuri dă trecătoarea viziune a lui Vodă Carol, tînăr. Plecînd mai 1872, se îndreaptă, prin Giurgiu, spre Apus.

0 vedere a Dobrogii în momentul cînd se lucra la linia ferată Cernavod Chiustenge o dă, cu multe amănunte pitoreşci, Henry C. Barkley, în cart sa, apărută numai la 1876, *Between Danube and Black Sea or five years Bulgaria.* Viitoarea Constanţă îi apare numai ca „o mică adunătură de mizer bile colibe de lut cu minaretul unei moschei ţîşnind din mijloc"[1]. Cernavo are vreo cinzeci de case româneşti[2]. Barkley va vorbi nu numai de oile bulţ reşti, ci şi de românii aşezaţi în provincia turcească ale carii perspective nu putea gîci nimeni; familia Vlad, cu fetele Măria şi Rada, Ion Popa cu ai Iu La întors, englezul trece pe la Giurgiu şi în treacăt îşi bate joc de nu ştiu escroc de-ai noştri, pe care-1 botează: Coqwheels-and-guano[4], şi se îndreaj prin Orşova spre Apus.

Un ofiţer norvegian, mort deunăzi, Gunnar Solfest Flood, vine la încă din decembre 1876 şi, războiul neîncepînd încă, se întoarce după do luni, pentru a reveni în România odată cu deschiderea ostilităţilor.

[1] A small collection of wretched mud-huts with the minaret of a mosque sticking from the midst; p. 21.
[2] P. 41 şi urm.
[3] P. 46 şi 288 şi urm.
[4] P. 304.

Făcînd drumul prin Moldova, el găseşte satele o grămadă de bordeie, dar jlace pitorescul oraşelor din care se ivesc vîrfurile clopotniţelor. Şi la Bucuiti căsulii proaste, pînă în centru, cu luxoasele magazine, noroi pe străzi; mestec destul de pronunţat de bogăţie şi sărăcie". Meşteri lucrînd turceşte pămînt, populaţie asemenea cu pescarii Norvegiei. Lucrul la stradă se face jet, cu vorbă, cu glumă.

îl interesează armata, pe care o cercetează, fiind condus de tînărul ofiţer rniul Magheru şi de colonelul Barozzi. Bune cazărmi, ordine militară, îuiri de „fortificaţie pasageră", pe care le admiră, ca şi lucrările de topografie elevilor şcolii militare. Spitale deosebit de curate. Cavaleria are foarte buni i. La manevre perfectă disciplină, dar totală nepregătire de luptă; nu pot e războiul; „aş prefera să mă lipsesc de el", dar „au încă timp şi pot învăţa ilte". Nu crede că teritorialii pot fi buni la ceva. Laude pentru ţinuta ofiilor. Defilările, îngrijite.

La Cameră, elocvenţă uşoară, superioară celei norvegiene, uneori gîlceavă,)i-trei vorbind în acelaşi timp", retractări impuse de preşedinte; votul se-t e vizibil, se fumează lîngă preşedinte. Domnul găseşte că se vorbeşte prea ilt, şi nu uită să adauge că preşedintele consiliului, I.C. Brătianu e „un mare tor".

Dar pe Flood îl interesează şi cultura: teatrul, unde unele doamne întorc iţele scenei, opera, „la înălţimea celor mai bune din oraşele europene", Iul Elena Doamna, care face o foarte bună impresie, muzeul, fără a-1 eca.

Nu uită obiceiurile: umblarea preoţilor cu aghiazma, Bobotează la Zlăi, o nuntă evreiască.

Vede şi pe străini, la biserica evangelică, la societatea de gimnastică, le i se spune că românii nu iubesc pe germani. Inginerul englez al liniei deal a întrerupt lucrul din lipsă de bani.

La Galaţi, porci pe chei, „otel de familie turcesc", Miiller. Negustori greci, i merg iarna la Constantinopol şi Atena, boierii la Paris şi Viena. La Brăila, i multă rînduială în străzi, murdare, şi clădiri, societate de gimnastică ger-aă şi cu indigeni; miros de usturoi nesuferit. Vile frumoase la Buzău, unde ida-şosea e mai bine întreţinută şi otelul mizerabil; se descrie drumul mare, L pentru ruşii cari vor veni, şi podul, prezintat cu amănunte. La Giurgiu, le străinul observă mai ales femeile frumoase (cele din Bucureşti nu-i ;). E lăudat şi Turnu-Măgurele cu otelul Zotu. La Craiova, reprezintaţie de -*TU* cu „o piesă în genul *Falimentului* lui Bjornson".

în a doua călătorie, norvegianul trece la Siştov, pentru a se întoarce la nicea şi a ajunge la Poradim. Află aici şi pe căpitanul danez Hedemann, ărui jurnal a fost de curînd tipărit în *Analele Academiei* de generalul etti. Prezintarea luptelor de la Griviţa nu interesează aici; nu se uită arul" voluntar Nunuţă Roznovanu. De semnalat dorobanţul în picioare inie, căruia i se atrage atenţia că-1 văd turcii şi el răspunde: „Dar îi văd şi

După căderea Plevnei, oaspetele bea pentru „proclamarea regatului ân". A doua şedere în Bucureşti e ocupată mai mult cu cercetări de tehnică

militară. Pe Flood îl atrag îndată operaţiile din jurul Vidinului. O a tre apariţie în capitala României e în ajunul plecării în patrie[1].

Dintre călătorii cari au străbătut în 1877 ţerile noastre pentru a urmă războiul cu turcii, călători pe cari i-am pomenit şi analizat în *Istoria râzb iului pentru independenţă* — şi trimet la această carte — aleg, pentru nouti tea informaţiei, şi pe un rarisim spaniol, madrilen, corespondent al ziarul! *Imparcial*, marchizul del Valle de Toje.

La 30 april, el arată că la Turtucaia se semnalează 8 000 de oameni 1 trupe uşoare turceşti. încă de la 27 ale lunii trimesul era la Calafat. Un mari îi spune că ruşii, la Galaţi, utilizează toate îmbarcaţiile româneşti pentr trece Dunărea în Dobrpgea. „în acest moment ajunge pînă la auzul' mieu su tul trîmbiţelor turceşti de seară, şi acordurile lor stridente străbat Dunăr curioasă muzică pentru o ureche europeană."[2] Căldura primăverii înaintai foarte mare.

La 10, din Calafat (n-1 din 20), se ia în batjocură pornirea războinic românilor: „Hotărît că românii îşi propun să plece la cucerirea de lauri: poartă aşa de belicoşi, de nu e nimeni să li impuie"[3]. Turcii au greşit lăsînd să ocupe situaţii aşa de strategice. Românii au 11—15 000 de oameni, cu *şi* baterii, dar numărul lor creşte zilnic, şi într-o săptămînă vor ajunge a fi 20 6 „Ca toate armatele de formaţie mai recentă, armata românească oferă mate largă criticei; fără îndoială că au progresat de ajuns de doi ani în această **vinţă,** şi mai ales în clasa ofiţerilor, cărora nu li se poate reproşa decît o c sebită încredere în persoana lor. Soldaţii sînt de bună înfăţişare, vigur sobri şi disciplinaţi. Armamentul lasă ceva de dorit, mai ales cel al rezerveloi miliţiilor, care în general se compune din puşti cu piston."[4] Artileria, ames cată, are vreo „duzină" de baterii Krupp nouă. Locuitorii fug din Calaf Abia se află hrană la casa ofiţerilor.

La 2 august (n-1 din 12) din Ţarevita iscăleşte Alfredo H. Montojo, tînd că românii au intrat la Nicopol.

Corespondenţa din Zimnicea, la 3 (n-1 din 15), observă că lipsesc ştir ruşii oprind orice comunicare. Corespondenţii trebuie să fugă deci România. Ţarul se crede că ar voi să treacă pe la Frăţeşti. S-ar lucra la Ai Cale pentru un pod.

Dar ştirile vin din Bucureşti la 18 ale lunii (n-1 din 29): Ieri a plecat acolo generalul Gurco, mergînd în Basarabia: el va aduce cavaleria gardei

[1] Notele, inedite, au fost traduse de generalul R. Rosetti, în *An. Ac. Rom*-, seria VIII, mem. 9 (1928).

[2] En este momento Uega â mis oidos el sonido de los clarines turcos que tocan treta, y sus estridentes acordes atraviesan el Danubio. Singular miisica para un europeol La 9 mai ştiri din Bucureşti, fără însemnătate.

[3] Dicididamente los Rumanos se proponen salir â la conquista de laureles: andan belicosos que no hay quien los sujete.

[4] Como todos los ejercitos de formacion muy reciente, el ejercito rumano ofrece ni; ria larga â la critica: sin embargo de haber progresado bastante de dos afios â esta pa con especialidad en las clases de oficiales, â los que no puede reprocharse mas que el cu; si es no es demasiado de su persona. Los soldados son de buena presencia, vigoro sobrios y disciplinados. El armamento deja algo que desear, especialmente el de las servas y milicias, que por Io general se compone de fusiles de piston.

sua zi după aceasta sosesc colonelul francez Gaillard, generalul Zefcari, conelul Slăniceanu, şef de stat major, colonelul Fălcoianu, directorul Ministeilui de război. Gaillard şi Slăniceanu pleacă spre Giurgiu pentru cartierul irului. Domnul nu va merge la Nicopol ori la Turnu, ci lîngă Craiova. Numai divizie românească trece Dunărea. Traducînd clin româneşte, corespondentul mne că românii vreau nu numai gurile Dunării, ci linia Cernavoda; nu priesc o înţelegere cu bulgarii în ce priveşte Constanţa. „între români şi bulgari ristă uneori atîta antagonism, cît între români şi turci."[1] Corespondenţii de zboi se adună la serbarea de caritate a Crucii Roşii la Raşca, serbare orgazată de Societatea de tir; doamne fac vînzarea. „Grădina, luminată splendid, ■ezintă un aspect superb; era plină din capăt în capăt. Orchestra teatrului perei a executat admirabil cîteva bucăţi. Conducătorul ei, germanul i. Wiest, a cîntat din vioară, cu întovărăşire de piano, avînd compoziţii delioase."[2] „Adorabila Keller, cîntăreaţă alsaciană" —- adăugim: favorita octonarului cancelar rus Gorceacov —, cîntă din Lecocq, Offenbach, precum şi *iroleza* lui Weckerlin. D-ra Mora, italianca, se produce cu „două foarte dulci mpoziţii româneşti" *(dos lindlsimas composiciones rumanas).* La tombolă nde şi „frumoasa princesă Ghica" *(la bella princesa GhicaJ.* în public — fi-şte Gorceacov, cu consulul Rusiei, Stuart, şi generalul împărătesc, Jomini. •oft otelierul e expulzat de la cartierul rusesc pentru că lua 25—30 de franci intru un dejun.

Tot din Bucureşti se scrie la 21 august (n-1 din 28). Nimic neputîndu-se la despre război, corespondenţii umblă desperaţi pe străzi. D-ra Keller şi tovarăşă merg joi la cartierul rusesc, pentru o reprezintaţie-două. Legiunea ilgărească — formată la Ploieşti, unde marele duce Nicolae îi încredinţează ;agul ţesut de doamnele din Samara —, se luptă admirabil; turcii nu dau rtier prinşilor bulgari. Bulgarii din corpul lui Scobelev se poartă tot aşa.

La 22 (n-1 din 30), se semnalează plecarea de la Filaret a 500 de rezerşti ruşi, veseli, entuziaşti, cu un preot. Neavînd alt subiect, el va prezintă ca şi unii corespondenţi francezi — Moşii, bîlciul de la Filaret. „Cum la Maid e clasic Sf. Antoniu de la *Florida,* aşa e clasic Filaretul în Bucureşti. Se ă aşezat aici un bîlci permanent, lîngă o fîntînă monumentală cu cea ii bună apă. Lumea merge s-o bea, aţîţîndu-şi setea cu rahat dulce turcesc îut cu amidon, zahăr şi migdale. Deocamdată, vasta întindere din vale serjte ca staţie a mii de căruţe de transport."[3] Ion Brătianu, care a fost la ţar, întoarce la domnul său: mîne va fi la Bucureşti. Oraşul petrece. Corespontul nemereşte la un teatru grecesc, care-1 încîntă. La *Union Suisse* compa-

[1] Entre rumanos y biilgaros existe tal vez tanto antagonismo como entre rumanos urcos.

[2] El jardin, iluminado esplendidamente, presentaba un aspecto soberbio, estaba lleno bote en bole. La orquesta del teatro de la Opera ejecuto admirablemente algunas pie-. Su director, el Alemân Ch. Wiest, toco al violin, con acompanamiento de piano, dos iposiciones deliciosas.

[3] Como en Madrid es clasico San Antonio de la Florida, Filaret es clasico en Bucha-;. Encuentrase alli establecida una feria permanente chamada fuente monumental, un ia que es la mejor de toda la comarca. Las gentes van â beberla, excitândose la sed con it, dulce turco hecho de almidon, azucar y almendras. En la actualidad las vastas praas del valle sirven de estacion â millares de carretas de transporte.

nia dă *Vesperele revoluţiei greceşti (La vispera de la revolucion helenica,* --, consulul Alexandropol („Alexandrave"), în şase acte, un „modelo de graicuencia": pronunţia e purisimă, fără rival, lipsind nazalele, guturalele, tele mute. Asistă ziariştii greci Paschidi, Sabini.

La 23 august, corespondentul scrie că toate trupele româneşti se acum în Oltenia. La 24 (n-1 din 31) semnalează plecarea de garibâldini Atena.

Scrisoarea din 26 (n-1 din 4 septembre) e de la Giurgiu, unde zia spaniol ajunsese prin Alexandria. Oraşul a fost distrus: o bombă a izi gară: numai otelul Petersburg e deschis, însă proprietarul oferă afară. Totuşi cutare proprietar clădeşte în piaţă, profitînd de ieftinătatf crului.

Din Poradim, la 5—6 septembre (n-1 din 16), se vorbeşte, în sfîrşi lupta de la Griviţa. Carol I trece în revistă trupele, supt un soare eani 40 000 de oameni defilează înaintea lui. „ *Trebuie să recunoaştem că acea afl e bine îmbrăcată şi încă mai bine echipată"*[1]. Trec vînătorii, în costume saglieri sau de trăgători din Alpi, roşiorii, cari samănă cu husarii roşii p călăraşii tipici, „pe cai mici şi nervoşi ca ai cazacilor"[2], dorobanţii, şi mai sici", în prezenţa lui Ion Brătianu şi a lui Robescu, directorul poştelor. Di românesc e prezintat ca „un om destul de simpatic, cu fizionomia dulce nu energică, de statură regulată, cu barba regulată şi plină". Şi, în ce prif caracterul său: „.E un om ambiţios, de foarte bună credinţă şi de cele mai intenţii. E un spirit înaintat. Ar vrea să meargă totdeauna mai departe îi permit împrejurările... Principele Carol, odată ce s-a declarat indepei terii sale adoptive, îşi creează merite ca să cîştige coroana de rege, cu chemat a-şi încinge capu-n curînd, dacă lucrurile nu iau o întorsătură «v. Informaţiile scriitorului asupra armatei, luate de la generalul Zefcari, s în oastea marelui duce Nicolae, urmează.

La 7, din Pelişat (n-1 din 20), spaniolul prezintă pe domn în t-ovără Zeîcari, a lui Cernat şi a generalului rus Zotov. Cît despre situaţia a „încrederea în triumf e mare. Unele batalioane româneşti, la trecerea, *i* a principelui înaintea lor, au strigat: Asaltul! Asaltul!"[4]. Brătianu / personal grija răniţilor.

0 scrisoare din Bucureşti, 23 septembre (n-1 din 4 octombre), celei admirabila stare a trupelor care ştiu că au cîştigat biruinţa: „Efectul produs în sufletul trupelor româneşti de ultimele operaţii e escelent. *S* aceştia noi se cred acum soldaţi deprinşi cu războiul şi ard de dorinţa P militare. Toată lumea e martoră că armata românească ştie să se baţi*

[1] Hay que convenir en que aquel ejercito va bien vestido y mejor equipado.
[2] Sus caballos son bajos y nervudos como los de los Gosacos.
[3] Un hombre algo simpâtico, de fisonomia dulce aunque no energica, estatufjjggg Iar, barba negra y poblada... Es un hombre con ambici6n, muy buena fe y mejores pj Tiene un espiritu avanzado. Quisiera ir siempre mâs alia de lo que las circunstangpti, claman... El principe Cârlos, una vez declarada la independencia de su pais ad- hace meritos por ganar la corona de rey que estâ llamado â ceîiir en breve, si la' no toman un mal rumbo.
[4] La confianza en el triunfo es grande. Algunos batallones rumanos, al paf el principe por delante de ellos, han gritado: El asalto!... El asaltol...

le vărsat n-a fost deci neroditor. Bine zicea colonelul Candiano Sergiu (sic), discursul pe care 1-a ţinut la Turnu-Măgurele pe mormîntul nenorocitului iţer Bogdan: „Trebuie să compătimim, camarazilor, pe viteazul Bogdan? *i,* pentru că nu e de plîns cine-şi varsă sîngele pentru restaurarea şi gloria 'ii sale. Odihneşte-te deci în pace, prietene, tu ţi-ai făcut cu vitejie datoria"[1].

Se notează însă ofiţerii cari au greşit. Maiorul Lahovary — se cunoaşte uzaţia, şi răspunsul —, neobservînd a doua redută a Griviţei, e scos de la ttul major. Un colonel M... s-a ascuns la ambulanţă; colonelul G... e învinuit n-a mers direct la asalt. Informatorul crede că ei şi-au pierdut gradul, denind simpli soldaţi. M... ar fi fost chiar condamnat la moarte, dar Carol :de că nu trebuie să se verse sînge *astfel.* „Aceste acte izolate de laşitate au)dus adîncă indignare în pieptul tuturor bunilor patrioţi."[2]

Se adauge că lupta a dovedit superioritatea puştii turcilor.

Din Bucureşti, la 25 septembre (n-1 din 3 octombre), se raportează treea cazacilor, cu ofiţeri tineri. La Bucureşti se află Scobelev, Radovici, rco care merge la Zimnicea să întîmpine garda. Ruşii caută case de iarnă, ■e sînt puţine; Gorceacov şi-a găsit una. Ignatiev merge însă spre Chiev: e graţiat. Despre bulgari are părere rea: sînt spioni turci. Din Bulgaria, de îl lor, cari şi ucid, vin evrei fugari, pe cari-i ajută bancherul Halfon.

Cum se vede, informatorul a cîştigat ps începutul sentimente reale de stimă impatie pentru români. Publicul spaniol, supt impresia ştirilor de război, epe a se interesa de depărtatul popor latin.

Extraordinar de crudă, deşi dreaptă pe alocuri, e critica lucrurilor de la pe care o dădea în 1879 un diplomat francez în trecere de la Severin la ;ureşti şi de la Bucureşti la Giurgiu, de Moiiy *(Lettres du Bosphore: Buca-, Constantinople, Athenes).*

Nimic nu-i place de la început. Nici natura însăşi, orizontul „gălbui", ;îe ca nişte clăi de fîn, omul *ăs* o samă cu mediul, căci „el, căsuţa şi brazda că nu fac decît un bloc uniform, că sînt legaţi unul de altul, că sufăr aceeaşi 'tă, cum au acelaşi aspect întunecat *(morne)* şi sumbru". Tot ce vede în mia e numai „un colţ din societatea orientală, sumbră şi pitorească, mizelă şi bogată în colori". Dealtfel o adevărată populaţie se caută în zădar: ui lipseşte pe acest pămînt melancolic: simţi impresia singurătăţii mute; etul rămine uimit *(interdit)* şi morocănos". Gîte un oraş lingă ape de supra-, cu maluri joase — şi Oltul! —, apare ca „o insulă singuratecă în mijlocul :'afeţelor nemăsurate".

[1] El efecto moral producido en el ânimo de las tropas rumanas por las îiltimas opera-» es excelente. Esos soldados bisonos creense ya soldados aguerridos y arden en deseos oria militar. Todo el mundo está conteste en que el ejercito rumano sabe batirse. La ce vertida no ha sido pues es terii. Bien decîa el coronei Candiano Sergio en el discurso pronuncio en Turna Magurella sobre la tumba del malogrado căpitan Bogdan: „Debecompadecernos del bravo Bogdan, camaradas? No, porque no es de llorar quien verte ngre por la restauracion y la gloria de su pais. Reposa pues en paz, amigo mio; tu nas 3 valientemente tu deber",

[2] Estos actos aislados de cobardia han producido honda indignaci6n en el pecho de I los buenos patriotas.

Bucureştii, cu biserici proaste, cu o şosea bună şi cu case boiereşti ca 1^ Viile d'Avray, nu pot să-1 mulţămească: n-au „coloare particulară". E* aceeaş: antiteză ca în toată ţara: aici „între luxul francez sau rusesc şi mizeria orien'. tală". „Elementele par a fi reunite prin hazard mai curînd decît prin atracţiile vieţii împreună." Trec alături „popi zdrenţuiţi" şi echipagii de lux pe „străzik mlăştinoase" *(rues marecageuses).* Nicăiri originalitatea, nicăiri armonia, 'Şi aceste defecte le semnalează el în toată viaţa noastră, răpede prefăcută; E „o rasă încă rău echilibrată, care ia adesea viciile drept eleganţă şi nu vedţ totdeauna îndestul pînă la ce punct conrupţia la popoarele mărie r'ăscumpă rată prin un întreg trecut şi printr-un prezent întreg de virtuţi laborioase ş severe... Totul e de ordin compozit, făcut din bucăţi *(depieces et de morceaux)* nicăiri o formă caracteristică, o societate distinctă. De fapt ei n-au nici o fizio nomie bine hotărîtă *(bien tranchee),* nu posedă nici o puternica literatură, nic o industrie, nici o arhitectură care să li aparţie şi nu pot concepe alt progrei decît imitaţia mai mult sau mai puţin fericită a popoarelor europene". Deoa rece vorbeşte şi despre viitor, semnalează „puterea şi vitalitatea, foarte vizi bile".

Lucrarea următoare, din 1878, a lui Beaure şi Mathorel *(La Roumanie*y se sprijină pe o compilaţie şi, bine împărţită, are idei juste fără a însemna cevî în dezvoltarea informaţiei apusene sau a ideilor lumii apusene faţă de noi.

în *Zig-zags en Bulgarie* din 1879, un ziarist francez, corespondent la tre: mari gazete, dă şi preţioase ştiri despre împrejurările şi oamenii de la noi Venind din Chişinău, în cursul războiului cu turcii, i se pare a vedea în paşnicul Prut un zbor de „flamingi roşi". Mai autentic e murdarul otel ieşean, IE care neglijenţa e în creştere de jos pînă la odăile călătorului şi pe care se grăbeşte a-1 părăsi. Cum se întîmplă să fie în oraş de dumineca mare, călătoria' calcă pe verdeaţa şi florile îngrămădite în biserici, unde slujba, făcută cu voit bună, îi place. La gară e haos, îngrămădire de samsari, speculă şi ccnrupţie.

In drumul spre Bucureşti, oprire, silită, la Bărboşi. Cu o diligentă călătorul e dus la Focşani, cu casele albe curate în mijlocul grădinilor. Războiu' nu se simte decît printr-un dezertor purtat pe străzi, cu lanţurile la mîni, — pretinde martorul nostru. Uitam pe ofiţerul prusian von Liegnitz, care ar fi fost ataşat de Moltke la persoana domnului nostru şi care poruncea ca stăpîn în localitate[1].

Tot diligenta duce mai departe, pînă la Buzău, de unde se ia din nou trenul pentru Ploieşti. Bulevardul nu exista şi casele mari încunjurau numai piaţa; se semnalează cea mai frumoasă clădire: o şcoală. Se descrie pitoresc şi otelul în care se face popasul şi noul aspect al oraşului ocupat de cartierul general rusesc, pentru care trupe improvizate joacă în grădini (şi o pariziană cu apucături ca pentru ocazie). Un portret bine făcut al marelui duce Nicolae poate interesa pe istoric, ca şi acela al ataşatului francez la Petersburg, colonelul Gail-

[1] El a publicat o lucrare militară care tratează şi despre războiul nostru. V. Iorga, *Războiul pentru independenţă.*

lard, care fusese la Calafat cu domnul, asistînd la bombardarea turcească şi care laudă pe soldaţii noştri. Lîngă oraş voluntarii bulgari, în haină întunecată şi cu crucea roşie la căciulă, purtînd steguleţele naţiei lor, se gătesc de luptă, întîlnirea la gara din Ploieşti a prinţului rus cu stăpînitorul României e o pagină de istorie: pe Carol I scriitorul e gata a-l confunda cu „un fercheş *(petillant)* căpitan de vînători de la Vincennes". Marele duce, care asculta, „cu o indiferenţă mai mult sau mai puţin studiată" pe interlocutorul său, îi prezintă pe princesa Şacovscoi, bătrîna conducătoare a ambulanţei lor ruseşti.

Bucureştii sînt descrişi ca „unul din oraşele cele mai plăcute din Europa, o adevărată oază în mijlocul unei civilizaţii relativ puţin înaintate". Plac mai ales grădinile, care sînt pretutindeni, „bucolice", în amestecul de modeste lucruri vechi şi clădiri nouă: „cazărmi de închiriat cu cinci ori şese rînduri". Şoseaua e plină de ruşi călări, oţelele, restaurantele, grădinile, au în ele, zi şi noapte, oaspeţi buni platnici. [...]

Intre casele pe care le cercetează călătorul e a lui CA. Rosetii, atunci şi preşedinte al Camerei deputaţilor şi primar. Se înfăţişează plăcuta lui locuinţă şi se descriu seratele de joi ale d-nei Rosetti,în care serate se lucrează, de femei îmbrăcate „naţional", la scamă pentru răniţi. în redacţie, cu chipurile lui Mazzini şi Garibaldi, purtînd dedicaţia, se discută în limba franceză. Din cei de faţă se zugrăvesc: Ion Brătianu, „frumos cap românesc de cugetător şi de poet, vorbind totdeauna cu o elocvenţă naturală şi găsind icoana caldă şi bătătoare la ochi pentru a-şi exprima ideile", Eugeniu Stătescu, melancolic, colonelul Pilat, fost locotenent-colonel în armata lui Bourbaki, cu „bustul **lui** crotonian", ba chiar Radu Mihai, prefect de poliţie. între străini, englezul Forbes, Villiers (de la *Graphic),* Boyle (de la *Standard).*

La Bucureşti asistă Kohn-Abrest la sosirea ţarului, în faţa căruia la Iaşi se sinucisese un ofiţer pe care el nu voise să-l graţieze. Francezului Guilloux, care conducea căile ferate, i se pusese în vedere împuşcarea dacă nu va sta pe locomotivă între şofer şi mecanic. Călătorul a văzut împodobirea cu un arc de triumf din partea elevilor şcolii militare, pe atunci lîngă gară, a străzii Tîrgovişţii, prefăcută apoi în Calea Griviţei. Podul Mogoşoaii era acoperit de verdeaţă şi de flori. Ziua foarte frumoasă era prielnică mulţimii ce se primbla. Oraşul i s-a părut francezului „foarte potrivit *(avantageusement cree)* pentru marile serbări publice", sămănînd astfel „cu calităţile solemne ale Italiei, dar cu avantagiul unei mai mari libertăţi *(laisser-aller)* şi cordialităţi în expansiune". Ţarul, răspunzînd lui Rosetti, semnalat cu insistenţă de Ignatiev, îndreptase pe vorbitor, spunînd că a tras sabia numai pentru „naţiile creştine din Orient". Publicului i-a displăcut că domnul n-a stat în prima trăsură, unde făcuse loc doamnei, alături de ţar, ci în a doua. Alexandru al II-lea, trist supt ploaia de flori, zîmbi numai o dată cînd ea se prefăcea, la casa lui Stătescu, într-un potop. Brătianu avu două accidente şi de pe urma celui de-al doilea zăcu mult timp.

Se trece apoi la împrejurările războiului: bombardarea Giurgiului, unde populaţia e surprinsă la cafenele — călătorul se prezintă la faţa locului şi află pretutindeni distrugerea —, trecerea Dunării la Zimnicea — după ce povestitorul căutase pe ţar la Alexandria —, luptele de la Sişţov — unde află pe

însuşi Canini, „bătrîn confrate italian cu barba de fluviu albă, îmbrăcat în orice vreme cu un macferlan care ascundea pitoresc zdrenţe foarte pitoreşti"[1].

întors la Bucureşti prin holdele aurite, pajiştile îmbielşugate şi înaltul porumb verde, cu ţerâni din tablourile italiene ale lui Leopold Robert, Kohn-Abrest, are o audienţă la baronul de Jomini, ajutorul lui Gorceacov. Aici se petrece: la Raşca, la „Dacia", la „Union Suise", la Moşi, plin de samsari, pe cînd paşa de Nicopol, prizonier, debarcă din tren la Filaret.

Călare, corespondentul merge apoi spre Zimnicea, plin acum de sucursalele marilor magazine, de restaurante, de aventurieri, de falsificatori. Aici sosesc veştile de la Plevna. [...] La Turnu-Măgurele întîlneşte din nou pe Brătianu, care, instalat la prefectură, cerceta toate amănuntele cu cea mai mare grijă fără a înceta despre aceia de a conduce politica Principatului[2]. Don Carlos era acolo, foarte mult simpatizat de aliaţii noştri.

Un ultim drum e cu ofiţerii ruşi cari merg din Bucureşti spre Moldova, în septembre, într-un moment cînd, la Buzău, la Brăila era frică de o invazie a turcilor. Galaţii par „morţi", portul fiind închis şi negustorii străini plecaţi. La Brăila e linişte. Peste cîteva zile se pare că ziaristul era la Corabia şi asculta discursul lui Brătianu către ostaşii ce treceau podul. Peste cîteva zile el vede cu admiraţie soldaţii noştri mergînd la asalt: „aceşti bieţi ţerani români cu bluzele lor uzate şi căciuli cu pene de curcan, ei de cari s-a rîs atîta, eu dovedit că ştiu să moară, dacă nu să învingă, şi că e în adevăr sîngele vechilor daci care li curge în vine." Şi Canini asistă la luarea întîii redute de la Griviţa[3]. Din douăzeci şi opt de ofiţeri de la 2 de Vînători rămaseră patru, la 5 dorobanţi cinci sute douăzeci de soldaţi din o mie cinci sute optzeci. Davila e acolo cu ajutorul medical; soldaţii sufăr totul în tăcere, dorind doar să scrie acasă.

La apropierea iernii francezul părăseşte capitala munteană, căreia-i prevesteşte prosperitate, cu dorinţa de a i se păstra caracterul pitoresc. Portretele simpatice ale lui Brătianu şi Rosetti încheie cartea; al lui Kogălniceanu e mai bine schiţat.

Mă opresc aici cu bibliografia franceză. Cărţi ca ale d-lui Bslessort sai aceea, superficială, a d-lui Leon Claretie, descrieri ca a d-lui Labbe *(La vivant Roumanie),* ca ale d-nei Noelle Roger şi ale soţului ei, profesorul Pittard, sînt prea nouă pentru a putea fi judecate într-o carte de cuprins istoric. Alte cărţi care nu se află în ţară vor fi analizate într-un suplement.

Un englez, W. Beatty-Kingston, autorul mai multor lucrări de politică, venit din nou la 1874 în Principate pentru a cerceta, ca şi francezul Desjardins situaţia evreilor aici[4]. Era provocat de adresa comunităţii din Bacău către unul coreligionar din Anglia, cu plîngere contra legii băuturilor şi unei aspre aducei la îndeplinire: ziarul *Daily Telegraph* dădu autorului, aşezat atunci la Berlin

[1] *P.* 174-5.
[2] P. 236.
[3] P. 283.
[4] *A Wanderer's notes,* Chapman şi Hali, 1888.

sarcina de a se informa personal asupra chestiei, care ajunsese de notorietate publică, mai ales că era deprins cu Principatele, destul *(tolerably)* de familiar ;u limba românească şi cunoscut personal bărbaţilor politici atunci la putere :n Bucureşti.

De fapt el fusese în ţară, ori cel puţin în Moldova, pe care o află schimbată in bine, încă de la 1865. Nu mai era, spune el, o stare de lucruri ca „în secolul ii XlV-lea". Dar îşi amintea încă de drumurile rele, de hanurile mizerabile, ie cîrciumile la drumul mare şi părerea lui e şi acuma că în ultimul timp al domniei lui Cuza Vodă eram un neam de sălbateci, cu o clasă dominantă incapabilă şi fără patriotism, neavînd înainte nici un viitor.

Supt toate aceste raporturi, drumeţul din 1874 are de ce să fie satisfăcut: trenurile punctuale şi curate, Grand Hotel, cu patron vienez, la Bucureşti, Hugues şi otel Concordia. Lăutarii îl distrează, şi li reproduce cîte ceva din jîntece.

Situaţia politică supt regimul Lascăr Catargiu—Boierescuîl satisface tot jşa de mult. Despre prinţ nu aude decît laude. Crede că guvernul de la 1874 pregătea independenţa terii.

Iar, în chestia evreiască, el constată vechea toleranţă cu ceva bunăvoinţă mai mult, pentru a satisface dorinţile Puterilor în această privinţă. I s-a spus lumai că elementul imigrat e prea numeros. Evreii înşişi dezmint informaţiile tendenţioase cu privire la ei.

în carte se află şi descrierea Sulinei, care i se pare un loc imposibil de lomit, a Ţuicii, cu 20 000 de locuitori, în stradele căreia te primbli noaptea cu :avasul care duce înainte felinarul, a Bacăului, cu pavaj foarte bun şi frumoasă nfăţişare, a Romanului, unde elementul evreiesc i se înfăţişează aşa că s-ar iperia, spune el, Londra, de dînşii, a laşului complect stăpînit de elementul sare provocase ancheta, a Galaţilor, [refăcuţi şi împodobiţi dar cu moldovenii, au numai boieri sau numai iloţi în ţara lor. Şi englezul scrie că-1 urmărea acest jînd: „Dacă, din cele trei milioane şi jumătate de londonezi, două milioane ar i străini cu obiceiuri criticabile *(objectionable),* cari ar fi luat întregul negoţ ii capitalei în mînile lor, nu-mi închipuiesc că restul de un milion şi jumătate -ar privi cu simpatie"[1]. „Evreii în Moldo-Valahia desigur au motive de plîngere peciale, definite şi serioase, care strigau tare pentru o răpede lecuire, dar mi s-a)ărut că viaţa ţeranului român era o lungă jălanie *(grievance)...* Starea lui ir fi fost nesuferită pentru orice fiinţă mai puţin îndurătoare, blîndă *(amiăble)* i smerită."[2] Copiii lui se sting fără îngrijire; la un sat „dintre Ruginoasa şi loman" în 1874 mor de difterie, din şaizeci de copii, cinzeci şi şapte[3]. Dar acesea sînt rele în curs de îndreptare, şi autorului îi place a spune că progresul lostru întrece şi pe al Rusiei, ca pavaj, lumină, administraţie, armată şi chiar rija de ţeran în ultimii ani[4].

[J]P. 53.
[2]P. 59.
[S]P. 60.
[4]P. 62.

în *Une course ă Constantinopol* vestitul ziarist de Blowitz, ducîndu-se îj Orient pentru a vedea de aproape cum se caută a se rezolva vechea şi poati eterna problemă a Orientului, a trecut şi pe la noi.

Cartea e tipărită la 1884 şi plecarea în acele vagoane paturi, care erai atunci o inovaţie şi pentru inaugurarea cărora de la Paris la Constantinopol s pofteau oaspeţi ca acesta, pare a se fi făcut ceva înainte de această dată. îi trenul spre Bucureşti e pe aceeaşi listă de invitaţi o întreagă societate în car şi distinsul povestitor care a fost Edmond Abouth, şi el descriitor, din fug£ şi cu *acest* prilej, al terii noastre.

Locuri cari îi par banale între Timişoara şi Caransebeş. Porumbişti vei tede, bălţi înverzite, noroi frămîntat de căruţe. Apoi muntele apare şi rîul *o* se zbate în văile lui. E ca pe la Aar şi Reuss, scrie cunoscătorul peisagiilor Gej maniei apusene. O limbă latină apare pe firme de la Vîrciorova încoace. Asj pra distanţei pînă la Bucureşti nimic. Dar capitala noastră îl interesează j călător, prin contrastele ce cuprinde.

„Capitala în naştere a unui regat care se naşte." în birjă, pe Calea Gn viţei, încă suburbie sărăcăcioasă. Şi în centru, Palatul pare meschin, cu toal reparaţiile. Dar oraşul e viu şi tînăr. Spre Sinaia. Şes monoton. La Ploiea gara plină de costume interesante. Soldaţii fac exerciţii în apropiere: oasj nouă. Radowitz, fost consul la noi, spusese lui Blowitz că regele, odinioan la sfîrşitul unei inspecţii nereuşite, plînsese în toată forma. [...]

Sinaia-i pare drumeţului un colţ proaspăt şi vesel. Tocmai în ziua ace se inaugura castelul Peleş şi CA. Rosetti se întorcea de acolo în frac. Poft la palat, cu tot halul în care se aflau, cei douăzeci de călători află pe rege I mare uniformă, vorbind cu Grigore Sturdza, într-o societate compusă d D.A. Sturdza, care ar fi avut în ziua aceea o „fizionomie afabilă şi zîmbitoarţ generalul Falcoianu, colonelul Candiano Popescu, Gheorghe Chiţu şi Ala sandri.

în port romin3sc, regina e între domnişoarele de onoare, îmbrăcate şi dînsa. Cetitor al „Cugetărilor" înaltei doamne, de Blowitz vorbeşte cu dhj de literatură şi artă şi află că acest port e impus. Regele-i spune că la congre din Berlin oaspetele a putut vedea pe delegaţii români, că numele hii i-a *ii* pomenit de Catargiu (Callimachi-Catargi) şi că, dealtfel, marele ziarist e dej rat cu Steaua României.

Cu acest prilej de Blowitz îşi aminteşte că a asistat cu CA. Rosetti, Paris, la îngroparea fostului ministru român în Franţa: ar îi murit de supăr pentru că fusese atacat şi dizgraţiat.

Felicitat pentru Dobrogea[1], regele spune cuvinte adinei: „Fără îndoi în el însuşi acest schimb ar putea să pară acceptabil. Dar, în principiu pot admite această teorie a schimburilor cînd e vorba de teritorii şi naţion taţi. Nu dai numai pămînturi, ci suflete pe care credeai că le-ai cîştigat cedezi. Nu totdeauna e un tîrg frumos. Dar, fiindcă se făcuse din aceast chestie de sentiment, discuţia ajungea fără folos. Numai, de fapt, nu-s d porturile ce am căpătat, ci numai unul: Chiustenge. însă trebuie să chelt" douăzeci de milioane şi să întrebuinţăm cinci ani pentru ca să iasă roade aceasta; avem nevoie de zece ani de pace ca să ajungem la acest ţel. Cum v acest dar nu e fără preocupaţii."

De Blowitz spune că acei zece ani sînt garantaţi de Bismark şi că în ţară egerile pe patru categorii-colegii nu pot da surprinderi. Regele, înainte de a cheia, observă că sînt patru clase şi că nu pot fi mulţăminte toate în elaşi timp.

După vizitarea castelului, se cîntă şi arii naţionale, regele dă semnalul)lauzelor. Ceaiul se oferă călătorului de d-ra Teodori. Regele reia convorbi-a, pentru ca să arate ce greu şi-a clădit „casa" de locuinţă, dar ce mulţămit e s consolidarea terii, cu o armată asupra căreia, în orice împrejurări, nu s-ar iţea trece. Demonstraţiile de la Paris contra regelui Spaniei dau prilejul ca rveranul să spuie că Alfons al XH-lea nu era vinovat pentru că împăratul rman îi dăduse un regiment în provinciile luate de la Franţa în 1871 şi că, icum, asemenea scene „nu vor face mai dese vizitele suveranilor la Paris". întîlnirea lui Gladstone cu ţarul la Copenhaga-i pare un act contra Germa-ei şi el lasă a se înţelege aceasta.

Prin Giurgiu, după o luptă cu hamalii „bărbaţi", adecă bărboşi, se trece Rusciuc.

Charles Bizot publică în 1886 la Paris un volum de călătorii intitulat *ece, Turquie (sic), Danube.*

E vorba iarăşi de un ziarist, de unul care a fost însărcinat de două publi-ţii, *Le Siecle* şi *Le Gagne-Petit,* să întreprindă în Orient drumuri care nu m noi pentru dînsul. Dealtfel, ziaristul era şi un erudit, ca unul care făcuse idii de antichităţi elenice la şcoala franceză din Atena. Astfel el putea scrie iuioşat că „de aproape patruzeci şi cinci de ani şi-a umplut din nou ochii lumina care acum în curînd douăzeci de ani îi îmbătase".

Călătoria se face, în 1885, pe mare, drept la Atena. Aici tot ce priveşte 3mea veche îl incintă fără să caute însă privelişti contemporane. Regretă palicarul care nu ştie ce face, dar se vede cîtă-i ziulica de mare, şi aruncă recare consideraţii asupa certelor de partide, cu demarhii lor, „oameni cari i afacerile tuturora, la cari toţi se adresează, ori de e un proces de susţinut, un loc de căpătat, o lămurire de cerut, o scrisoare de scris". Bizot cerce-ieză urmele vechilor cetăţi şi se abate şi prin insulele Ionice vecine. E dintre îia cari merg cu ochii deschişi asupra vremii lor şi-şi dau seama că „e bine ai religia antichităţii, dar superstiţia ei, nu".

Pitorescul: străzi desfundate, cîni răpănoşi, hamali cruzi, ulemale cu tur-ne verzi, femei cu iaşmac îi lovesc privirile la Constantinopol. Iubitorului lucruri elenice, moscheile noi, vechile urme bizantine nu-i plac: lucruri enor-şi grele. Bazarul îl ocupă mai mult decît Sfînta Sofia. Cu totul altfel în îhea capitală a osmanlîilor, la Brusa, unde-1 farmecă faianţele vechi, ase-nea în strălucirea lor cu safirul şi smaragdul, părînd a fi inspirate, în re-3tele lor minunate, de apele schimbătoare ale mării vecine.

De români e vorba întîi la discuţia asupra succesiunii turceşti, atît de felu-scontată. Drepturile româneşti i se par scăzute prin puţinul număr al repre-tanţilor rasei noastre în Balcani şi prin aşezarea pe malul stîng dunărean entrului rasei noastre. Bulgarii îi apar ca „prea aspri şi prea puţin civilizaţi, îtru ca într-un veac ca acesta să fie candidaţi serioşi la hegemonie".

r-r

Dacă ar fi putut gîci că va veni îndată alt veac în care asprimea, brut! tatea, între popoare, ca şi între oameni, va fi principala virtute...

La noi vine tot pe mare. Cînd trece Dunărea „murdară", „galbenă, măi ca Tibrul la Roma", de la Rusciuc la Giurgiu, află un mal „cu totul plin viaţă, verde, primitor". „Pretutindeni copaci frumoşi, livezi voioase, lanuri porumb îmbielşugate, un şes cît cuprind ochii şi de o minunată rodire. *Â* natura e amica omului şi nu, ca dincolo, duşmana lui."

Fără tovarăşul său, pictorul, foarte cunoscut pe urmă, Fournier, carq grăbeşte spre Apus, — Bizot vine la Bucureşti, al cărui nume îi pare, şi că are o semnificaţie de bucurie. Descopere oraşului „aere de capitală" cu sti largi, case bine aliniate, tramvaie care aleargă în toate părţile, birjari turb teatru frumos, magazine chipoase, cafenele luxoase, multe clădiri noi, sfîrşite şi altele în lucru, oţele monumentale după Louvre şi „Grand-Hot Aşa era atunci... Dar, cu tot despreţul pentru Orient al celor de aici, prei mai sărate ca oriunde în aceste pretenţioase oţele.

Nu pricepe bisericile: „două, trei", şi „bizantine, moderne". N-a fost unde trebuie, cum se face şi acum. Priveliște din Dealul Mitropoliei. Li de lucruri interesante.

în drumul spre Sinaia, natura-1 prinde încă din mers.

Grîu slab, admirabile porumburi: „nicăirea n-a văzut aşa cfcva". tutindeni la ţară bărbaţi, femei la cîmp: tot poporul ăsta pare harnic, ş: viaţă grea! Bărbaţi şi femei, în ţara aceasta, tot omul din popor nu mănî decît mămăligă rău făcută şi puţin hrănitoare, cu cîteva cepi". Băutură, s francezul, — apă.

Viile de supt munte îl farmecă: vinul lor uşor e cumpărat şi pentru Frai Muntele i se pare zîmbitor şi el. „O mică Elveţie."

Invitat la regele Carol, regina Elisabeta i se înfăţişează „foarte ama! simplă, toute charmante": „m-am supus farmecului ei, cu toţi ceilalţi", uită cugetările ei din *La Nouvelle Revue.* Regele e „un om inteligent, f lămurit asupra tuturor lucrurilor în Europa, un spirit real *(juste)".*

Viitorul nostru scriitorul nu-1 judecă prea senin. Din Apus, am luat „ curînd viciile decît calităţile". Sîntem şi la loc rău. Şi avem cu ce ispiti, duşmani, cari nu lipsesc...

întîmplarea-mi scoate înainte o curioasă carte tipărită la Buenos A în 1890 şi cuprinzînd un itinerariu pentru călătorul care dorea să cunos lumea întragă.

El libro del viajero e redactat de un cetăţean argentin cu nume ital Antonio B. Massioti, care nu uită a-şi pune şi chipul.

Un întreg capitol priveşte România, şi mi se pare că nu e fără interei se arate cum eram priviţi acum aproape o jumătate de veac în capitala de] tatului stat sud-american.

„România", se spune la început, „intră în categoria terilor care au *n* de văzut şi puţin de admirat".

Massioti, care a fost însuşi la noi, venind prin Ungheni, îşi descrie c toria, ceea ce dă informaţiunilor sale o valoare personală.

Cîmpul moldovenesc îi face impresia „pampaselor" lui de acasă, a ci monotonie e întreruptă însă de prelungirile Carpaţilor. Cîmp deci şi des pornite din munte, aceasta deosebeşte peisagiul românesc.

La Iaşi, „mic oraş de mediocră importanţă", Trei Ierarhii restauraţi par o zidire nouă, ale carii „baso-reliefuri" capricioase nu-l încîntă prea ilt. încunjurimile-i par mai interesante.

în drum un tînăr face discursuri în care călătorul e lovit de necontenita letare a cuvîntului de „român", întovărăşit totdeauna de nesfîrşite aplauze. I-a fost dat argentinului să cunoască pe cetăţeanul nostru, care pe atunci burghez şi naţionalist.

Dealtfel părerea omului nostru e că sîntem „rasa cea mai eteroclită din ie" în formaţia căreia intră „pelasgi *(sic),* daci, greci, romani, israeliţi, gări şi în special slavi". Limba, obiceiurile nu-i dovedesc latinitatea noastră: re ruşi, cu teoriile lor slave, şi ai noştri, latini fără îndoială, înţelepciunea crede că trebuie să ţie drumul de mijloc, care însă are neajunsuri că de eei nu e pavat.

Deosebind „colorile" Bucureştilor, călătorul ajunge răpede la concluzia că, i „unul din oraşele cele mai amuzante din Orientul Europei, nu oferă nimic cinic de o menţiune specială". între edificiile „fără nimic particular", el ie, neuitînd, în paranteze, „coloarea", care s-a impus atenţiei lui, Mitro- a, biserica Radu Vodă, Curtea Veche, apoi Palatul Regal, cel de la Cotro- i, Universitatea şi Teatrul Naţional. Dîmboviţa, mai puţin scîrboasă ca izi, îi dă prilejul să citeze cunoscutele versuri despre dînsa, total inaplica- azi, cînd o picătură din apa ei ar trimite pe un uriaş în altă lume, şi el :opere că ele au un sunet spaniol.

La Şosea, vede, firește, şi atunci „muchas mujeres hermosas", „multe ei frumoase", dar descopere repede că tenul de „cambalinas", de „păpuşi", torit unei migăloase operaţii tehnice cu alb şi roşu. Mai favorabil e populaţiei evreieşti din capitală. Foarte veche, ea a adus fluenţă a limbii spaniole, aşa de mare că ar vorbi-o şi „pretinsa rasă romă-că". Această influenţă a... evreilor spanioli s-ar vedea şi într-o veche operă ară, „Cuvîntările arhiepiscopului Ghenadie publicate în idioma naţională fîrşitul veacului al XV-lea".

Scrierile reginei Elisabeta, răspîndite, scrie el, în toată lumea şi din cauza anei ce poartă poeta, îl îndeamnă să vorbească mai pe larg de dînsa. iioti pare a fi un critic literar de profesie, căci iată în ce chip cată să fixeze irea acestor scrieri: „Carmen Sylva nu e o George Sand, încă mai puţin dame de Stael, nici o Ouida, nici o Pardo Bazan; şi, cu toate că modestia erară ar putea s-o aşeze alături de Măria del Pilar Sinues" — cine o mai aceea... —, „se deosebeşte cu totul de dînsa prin energia deseori vehe-ă a cugetărilor ei, precum şi printr-o oarecare asprime psihologică, pro- persoanelor care au suferit mari nedreptăţi".

[ntră şi în observaţii de amănunte, arătînd că bucata cutare, tratată tă, ar fi putut da, în loc de „un zîmbet melancolic", „lacrămi de simpatie ■oase". Amănuntele predomină, în locul acelei „seninătăţi în stare să e pasiunile cu mînă de anatomist şi să le prezinte prin laturea cea mai ică". Bogăţia acestora, cugetările asupra vieţii sînt relevate, menţio-i- se în românește titlurile a trei schiţe. Popularitatea reginei i se pare lită prin frescele de la Trei Ierarhi, autorul neştiind care sînt drepturile ilor.

Cu atîtea impresii de la noi, oaspetele de departe trece în Bulgaria, cil atenian care-i ţine de urît în noile şi mult mai grelele peripeţii. în dru se povestesc toate luptele din jurul Plevnei. Bulgarii, şi mai puţin fer decît noi, trebuie să se mulţămească cu atîta.

în altă parte a lucrării se dau ştiri geografice şi artistice aşa şi aşa, *i* ficîndu-se totalul naturii noastre de „pitoresc şi încîntător". La' amint proprii adauge femeile, *lindas mujeres,* straşnic văpsite, de la grădinile vară, Raşca şi Stavri. îşi aminteşte de Academie, de grădina Bibescu Domniţa Bălaşa şi de Stavropoleos.

„în rezumat, Bucureştii sînt un oraş în care e puţin de văzut, dar i oferă un stadiu interesant de trecere de la civilizaţia apuseană la cea răa teană a Europei, în acelaşi timp cu un centru de diversiuni care seduc în regiuni.

Cel mult călătorul va întîlni mai mult confort în capitala României în ţerile care o încunjură, mai ales spre sud."

Atît crede el că ni-ar putea ajunge.

Călătorul olandez Kuyper a străbătut, într-o călătorie în jurul lumi ţeriîe noastre[1].

După ce a văzut fortificaţiile, J. Lahovary, atunci ministru de domi duce la ţară pe vizitatorul olandez de supt regele Carol. A cercetat şi moldoveneşti. Ţeranii i se par puternici, sobri, „trăind în propriul lor I restrîns". Privirea lui e simplă; străinul e primit bine; dacă se recuno gustul artistic al săteanului, i se produce o vădită bucurie. Sărăcia căsut e înviorată de bielşugul lucrurilor ţesute. Se descrie stilul acestor locui Se relevează „icoana pe păreţi şi florile în fereastră", care însufleţesc şi în zesc sălaşul plugarului. „Nu poţi călca un astfel de prag fără respect pei energia unei femei ca aceasta, care lucrează greu la cîmp, e o mamă plini îngrijire pentru copiii ei, ţese mai mult ea singură îmbrăcămintea alor si mai află şi vreme şi gust pentru ca să facă a înflori o asemenea industrie cas: şi pentru folosul gospodăriei sale." Moravurile sînt în general curate (ci naturali la oraşe în 1902 18%, la sate abia 7%; în 1893 5%). Satele mer biserică, de obicei mizeră şi cu o preoţime înapoiată.

Se condamnă aspru marea proprietate care arendează. Nu se uită a; daşii evrei, cu Mochi Fişer în frunte, stăpîn pe un „regat de arendă". De] denţa strictă a ţeranilor de acest sistem e energic scoasă la lumină.

I se pare călătorului că din motive sociale producţia la pogon a scă ajungînd de la 30 hectolitri pe pogon la 15. Camătă, mai ales cea evreia înlănţuieşte pe muncitorul agricol. în Moldova numai se face plata în b dar şi acolo doar o dată pe an, pentru a nu slăbi lanţul. O„jacquerie (o răsc< agrară) ameninţă", spune profetic dr. Kuyper, care adaugă: „cu cît mai răj izbuteşte guvernul să ducă problema la o soluţie, cu atît mai bine va pi asigura viitorul terii". Şi totuşi, cu o populaţie agricolă de 86%, 5 milic

[1] Titlul cărţii nu-1 mai pot da. Revista *Gloria României* n-a publicat, din greş prima parte. Exemplarul pe care l-am întrebuinţat a fost restituit anticarului Iuliu F Kuyper a străbătut multe teri.

are sînt în lucru şi grînele reprezintă 77 % din export. Restul e „suro-
:portul de vite fiind paralizat. De aceea trebuie o deosebită înţelepciune
j domeniu, ţiindu-se samă şi de anii răi: „în o sută de ani s-au socotit
rte secetoşi, 58 secetoşi, numai 15 cu bielşug mare de ploaie şi nu mai
i 24 normali", îndreptare o merită ţeranul prin trecutul său şi prin
simţul său de fru-
„îmbrăcămintea vădeşte un ideal de înalt simţ şi gust."
pomeneşte de socialismul la ţară şi prin învăţători, dar ţeranii nu prea
stă aplecare spre politică. Se votează prost şi mai ales pentru guvern,
ilitica, ci starea socială e pentru moment problema, dar poate fi şi
te
irgînd spre Ungheni, călătorul vede Iaşii. I se pare că aici e mai mult
ţional" decît la Bucureşti... îi place Gopoul, caracterul solemn pe care-1
e 40 de biserici. Decăderea, părăsirea oraşului de clasa superioară le
i surplusului de populaţie evreiască. Cîteva cuvinte şi despre Argeş,
mează ştiri despre domnia lui Carol I şi despre ajutătorii operei regelui,
dă „voinţa de fier" şi „simţul de datorie", „seriozitatea practică",
a" în baos care disting pe suveran. încă o dată se notează amestecul
t suflet al elementelor germanice cu cele latine. E un „saevis tranquil-
indis", „calm în mijlocul valurilor turbate". O expunere a trecutului se
ecesară scriitorului pentru a pune în lumină distinsa figură regală,
iste o asămănare între întîiul parlament al noii domnii şi Duma rusească,
raţia abstractă, de imitaţie pariziană, e aspru criticată. „Studenţii
iceau şi mai departe aceste teorii exagerate se aşezau, ca acum în
în aceste agitaţii politice, necontenit în frunte." Autorul ştie şi ce
au în tulburări cetăţenii din suburbii.
opera regelui se relevă mai întîi crearea unei armate a carii compunere
iişează în amănunte. I se pare olandezului că această forţă de apărare
fabulos" de ieftin. Se putea scrie atunci: „armata nu se amestecă în
L".
oala rurală e prezintată apoi. Ea nu e încă rnulţămitoare, 80% sînt
>eţi. Jumătate din copii rămîn afară din şcoală. Totuşi, la 4 796 de
e Olandei, avem 4 346; proporţia în numărul învăţătorilor e însă cu
ta: Olanda 26114, România 6 671; şi mai deosebită a şcolarilor, Olanda:
', România 380 000. La noi 3 000 de şcoli au un' singur învăţător,
, şi 170 mai mulţi. Bugetul e de 20 de milioane.
ivirea asupra culturii superioare e evident defectuoasă; nu se insită
ei. Se socot 29 000 de elevi la 2 400 de profesori ai şcolilor secundare;
rersităţi 5 000 de studenţi la 130 de profesori.
i paragraf e înahtnat finanţelor, cu o privire la trecut. Se vorbeşte şi
căile de comunicaţie. în 1902 România ajunge la export suma de
! milioane de franci. Olanda are o cifră de import din România care,
9 de milioane de tona în 1899, scade la 12 milioane în 1903, dar în preţ
lilioane de franci. în 1902 industria mică ocupă 100 000 de persoane,
ire 40 000, puterea era de 46 009 de cai, capitalul de 250 de milioane
ici; 120 de milioane de materie primă era prelucrată în 230 de milioane
ricate. Se dau ştiri despre creşterea vitelor, despre păduri, barbar
e, despre metale şi cărbuni, despre sare şi petrol (export în 1903 la

81 de milioane din producţia totală de 324, care ajunge la'68 $^1/_2$ în 1903, exportul ridicîndu-se la 212 milioane).

„Păcat numai că România n-are însăşi capital să exploateze' bogatele ei puţuri de petrol!"

Zahărul, tutunul sînt prezintate la sfîrşit. Nu se uită băuturile spirtoase: 6 769 de cîrciumi la oraşe, 13 368 la ţară.

Bugetul e tratat la o parte pe capitole. Urmează mecanismul constituţional. Parlamentarismul e de suprafaţă.

Regele cedează curentelor populare din stradă. Alegerile se falsifică. Situaţia religioasă e arătată în cifre. Serviciul în oraş i se pare foarte impresionant. Dar lumea vine puţină la biserică.

La partide se constată că puterea boierilor a fost distrusă. Liberalii au de o bucată de vreme o aripă înaintată (foşti socialişti). La junimişti dr. Kuyper vorbeşte de „genialul" Carp. Se face statistica pe profesiune parlamentarilor: în cameră 76 advocaţi, 27 literaţi, 7 medici, 9 ingineri, 6 fost: militari, 58 proprietari şi negustori; la senat: 27 advocaţi, 19 profesori, 15 medici, 3 ingineri, 7 foşti militari, 39 proprietari.

Datat l-iu ianuar 1907, capitolul se mîntuie cu călduroase urări făcut terii unde a găsit „o curtenie internaţională care 1-a copleşit".

Ca o carte de călătorii poate fi privită frumoasa *Ţara mea (My coun try;* şi în franţuzeşte; partea a doua întîi românește, apoi englezește), a regine Măria: viziuni de sate, de mănăstiri, de castele şi oraşe, dar mai ales de dru muri, cu toată poezia vagabondagiului. Volumul, din 1922, al d-lui Maree Gillard *(La Roumanie Nouvelle)* e un model de observaţie nepreocupata Note ale d-lui de Maneville, fost ministru al Franciei în România, publicat de revista *Paris-Bucarest,* au dat însemnări preţioase, pline de înţelegeij pentru ţeranii haţegani cu grai ca de provenţali şi faţă ca de războinici a lui Vercingetorix ori ca de chouani bretoni din vremea Revoluţiei franceza sau pentru sprintenele femei desculţe ale Olteniei cu „umblet de zeiţe", ţiin graţios pe creştet, ca portughezele de la Coimbra, coşurile pline: i se pare vedea fete din Bordeaux ori, mai bine, din Arles. Sentimentele de ură a unora din stăpînii răsturnaţi ai Ardealului sînt notate în margine[1].

Ar fi prea lung să analizăm aici cartea despre noi a polonului Dunh Borkowski, care dă mai mult memorii din vremea lui Cuza[2]. Ar fi de cerceta în sfîrşit, cartea lui Alexandru Urmosy, în căutarea ungurilor de dincoa carte apărută, la Cluj, în 1884. La Cîmpina el află o colonie de o sută cinze de meşteri zidari şi lăcătuşi cari-i cer rugăciuni scrise; nu cutează a le cînt ca să nu rîdă românii. La Craiova crede că află doi husari la poarta unor boie cari deci trebuie să fie unguri. La Bucureşti e o biserică luterană, una catoli şi una calvină[3].

[1] Cf. romanul baronesei Orczy, *Pimpernel and Rosemary.* O dare de samă de V. grea, în *Transilvania,* LVI, p. 305 şi urm.

[2] V. *Sămănătorul,* IV.

[3] Şi îndeGerando, *la Transylvanie,* p. 183 şi urm. Cf. pentru Dunin, Iorga, *Polon et Roumains,* Bucureşti, 1921.

IV CĂLĂTORI MAI

NOI PRIN ARDEAL

d oameni ca Vaillant şi Golson, ori ca germanul de Kotzebue, care dă ichiţe" literare şi „tablouri" *(Aus ier MoMau,* Lipsea, 1860), petreceau imp din viaţa lor în Principate, lămurindu-se asupra rosturilor şi aspi-
[1] poporului românesc de acolo, ca şi asupra condiţiilor materiale de puţini apuseni mai trec prin Ardeal, pînă la turişti din ultimele timpuri, a culege, între altele ştiri, şi cîte ceva despre românii din părţile acelea, itre călătorii prin Ardeal trebuie să se aşeze acum şi acel doctor Dominic ie *(sic)* Guillaume care a cercetat ţara prin 1812—26 şi ale cărui în- •i, de literatură, cam lăţoasă, le-a tradus d. G. Bogdan-Duică în *Tran-i]* pe 1928 (n-1 6).

interesează pe acest martir al Revoluţiei franceze, venit pentru admi- 3a de păduri menite a-1 face, cum zice însuşi, cel mai bun cunoscător irului, şi pentru lucrări hidraulice, preotul neunit românesc, un ţeran ceilalţi, în port şi îndeletnicire, ţeranul de o nesfîrşită evlavie simplă, încă înţelepciune patriarcală pe care, în ciuda înştiinţărilor de la Viena „hoţii de valahi", 1-a căutat pînă şi în cărbunăriile muntelui, ascultînd ia pedepsei lui Dumnezeu pentru cei ce-i recunosc binefacerile. „Senin, i rîzător, vorbăreţ, harnic pentru sine, glttmeţ, cheltuitor, duşman aii impuse, ca la oaste, dar închinător al poruncilor împăratului", iţişat românul şi ca pădurar neplătit de opt luni şi ca ţeran fără lucru rţile Haţegului, bun de muncă, dacă nu şi oricînd bun de cuvînt[1]. isele de Ragusa, Marmont, a străbătut teritoriile româneşti de supt a Sf. Ştefan la 1834[2], mergînd spre Rusia de sud. în cale se opreşte în le nobililor unguri, ca Ludovic Kârolyi, interesîndu-se la herghelii, îi şi la agricultură. La Timişoara vede cele zece bastioane ale cetăţii; msebeş preţuieşte pe grăniceri, descriindu-li, cu competenţă, pe larg, :area. Ţiganii aurari îi ies mai departe în drum. Orşova e numai „un

)upă *Archivul* lui Hormayr, 1817, n-le 125—6. Traducătorul semnalează în revista s din Praga, 1817—8, un ziar de călătorie de Ia Reghin la Cluj.
[7]*oyage du mar&chal duc de Raguse en Hongrie, en Transylpanie,* etc, I, Paris, 1838.

tîrg foarte păcătos, dar menit să se dezvolte" din cauza negoţului cu Turcii La Mehadia vin boieri luxoşi din principatul vecin.

In Ardeal se dau note' asupra ruinelor Sarmisagetuzei; de la Haţej vizitatorul trece la Deva, la castelul din Inidoara al Huniazilor. La Sibii e primit de arhiducele guvernator. La Alba Iulia avem descrierea cetăţi Se cercetează şi minele de la Zlatna. Apoi ducele se urcă pînă la Turda, c unde trece la Cluj, unde e primit de guvernatorul civil Iosika[1]. Dejul, Bistriţ sînt cercetate pe urmă, prin locuri sărace.

Statistica ce i se dă înseamnă 250 000 de unguri, un milion de român 5_600 000 de germani, 150 000 de secui şi 120 000 de armeni[2].

în Bucovina,unde se trece pe lalacobeni, capitala (cu 8 000 de locuitoi e descrisă ca fără interes. De aici se deschide, printr-o lături de Basarab (pe la Lipcani şi Călăraşi, Chişinău şi Bender), drumul spre Rusia.

Un mare prieten al rasei dominante, A. de Gerando, se ocupă nun de Ardeal în scrierea sa, *La Transylvanie et ses habitants* (a 2-a ediţ Paris, 1850).

Se dă întîi o descriere geografică şi o expunere istorică pe larg. Români interesează prin veşmîntul lor pitoresc. La Cluj, unde a fost.martur al şed: ţelor de la 1841 ale Dietei, el frecventează pe ţigani, dar nu caută pe ai noşi La Blaj nu află altă lume decît cea românească: a fost în palatul vlădicii a trecut prin sala decorată cu portretele celor de mai nainte şi a aflat în *ci* ferenţă pe episcopul Lemenyi cu episcopul Şaguna[3]. Iosif Papp, de cârd sigur că vorbeşte „franţuzeşte, italieneşte, nemţeşte, latineşte, ungure româneşte şi turceşte", îl interesează. Limba noastră-i pare armonioas veneţiana, şcolarii inteligenţi, profesorii nişte adevăraţi benedictini, cînd n- „vivacitatea cu totul meridională". Dar studiul limbii ungureşti i se pare aces aliat al maghiarilor „calea emancipaţiei". Dealtfel românii sînt şi no chiorenii au o sută la un ungur, în Inidora şi Zarand ei reprezintă sin clasa de sus. Deci e contra planului de „republică federativă română" Principatele ca sîmbure, Basarabia şi Ardealul ca adause, pe care-1 cr propus de englezul Urquhart, condamnat de el pentru „excentricităţile sentimentale".[4] O asemenea formaţie politică n-ar putea să se menţie.] bine toţi românii ar trece la Austria compensată astfel pentru pierderi din Apus[5].

Pe aceşti români, simpatici pentru rasa lor, îi află el ca păstori, sa horă, chiar la muncă, — icoană a vechilor daci. Cutare e bogat prin Iu minelor, şi soţia lui poartă cizme roşii, iar casa are tablouri italiene pe 11 icoane neîndemînatec zugrăvite[6]. Vechimea lor o admite fără rezerve[7], d nele lor le notează cu interes, în danturile lor vede obişnuinţa romană

»P.«0.
[2]P. 137. »P. 228. [4]P. 239. [6]P.
240-1 (cf. si II, p. 321).
[6] P 310
[7] P. 324 şi urm.

lentru Hâţegana[1]). Bisericile „pitoresce", mai mult de lemn acoperit cu muşchi, l atrag. Cea din Bucium „a fost împodobită cu mîna popei; el sculptează 3mnăria, sfeşnicele, policandrele, pe care le acopere apoi cu colori, cu argint i aur". La Mociu sînt zugrăveli remarcabile tot de „artişti ţerani". Se observă i picturile de la Dănsuş, iconostasul de la Braşov, picturile din Şchei. 'oate „dovedesc la naţie un oarecare gust pentru artă"[2]. Italia se simte la ceşti fii părăsiţi ai ei. Cîntscul popular, aşa de spontaneu, spuind adesea durea lungă a serbiei, e altă probă. Hărnicia femeii, de tip italian de cele mai lulte ori, purtînd ulcioare „de formă etruscă", pune la loc ce pierde lenea baratului. Se arată şi obiceiurile la nuntă[3], la şezători[4]. Ospitalitatea românilor u e uitată[5] şi se amintesc vasele cu apă puse pentru drumeţi la intrarea sate->r şi, noaptea, la porţi, uneori şi cu pîne de pomană. La moartea unui nobil jmân s-a dat masa la trei sute de rude şi la o mie de ţerani, şi la trecerea convo-ilui cu douăzeci şi cinci de preoţi sunau clopotele din douăsprezece biserici[6].

între cei mai atenţi cercetători ai vechiului Ardeal trebuie aşezat englezul ohn Paget[7].

Călătoria începe de la Viena în iunie 1835, de la Pesta se face pe Dunăre, 1 vaporul austriac *Zriny,* Szechenyi însuşi, creatorul acestei navigaţii cu juri, fiind pe vas pînă la Orşova. Se semnalează punctele mai importante e traiectului şi se prezintă organizaţia grănicerilor. Englezul cercetează da-Cale, plină de cîni, unde e primit de paşă, care-1 sileşte a pune în gură pa lui; e un om cu curiozităţi tehnice, care se interesează de lucrul la Porţile î Fier şi de înaintarea podului cu lanţ din Pesta. Se descriu băile de la Meha-a. Note arheologice despre alt pod, acela glorios, al lui Traian.

Plecînd pe valea Gernei, „admiră" — este cuvîntul — portul femeilor mance, dacic.

Cu alt prilej, pe un drum venind de la Seghedin, se descrie pe larg tot matul, dar interesul se îndreaptă mai ales asupra operelor tehnice ale admistraţiei împărăteşti. Pe valea Haţegului, în care se ajunge de la Mehadia. i Caransebeş multe femei frumoase opresc ochii observatorului. Dar îi pasă ai mult de minele de la Reşiţa. La Haţeg un ţeran de-al nostru îl duce la omnul" său ungur din Grădişte, care „trăieşte ca unul din cei mai proşti rmieri englezi": vorbeşte şi româneşte. Dar firește, lucru de căpetenie aici Sarmisagetuza. Şi, cu acest prilej, se judecă originea românilor — daci de coloană — şi a limbii lor, cu elemente slave luate şi de pe vremea dacilor, m, adauge călătorul, şi multe nume de localităţi; dar *haide* vine de la turcii runcitori. Nu lipseşte interesanta bisericuţă din Dănsuş, unde se culeg infipţii latine. Cît priveşte frescele româneşti, ele-i amintesc gluma lui Chaucer Rabelais, drăceasca vervă a lui Breughel, vechile desemne din cărţile urgice engleze[8]. Se înfăţişează tipul casei de sat. Ce femei harnice, veşnic

[1]P. 327 şi urm.
[!]P. 336-8. »P. 341-2. [4]P. 342-3. [5] P. 346 şi urm.
r. doi.
[7] Ediţia germană: *Ungarn und Siebenbiirgen,* Leipzig, 1845, 2 voi. [8]II, p. 155.

la lucru! Li se descrie şi portul; cu şorţul aşa de „scoţian". Se judecă în\ rile de spirit răzbunător şi de laşitate, de superstiţie, de lene, de beţie, { acestui popor al tuturor răbdărilor, dar Paget a aflat despre contesa mergea la biserică pe noroi peste spinările valahilor îngenuncbiaţi[1]. Pe vr holerei ţeranii lucrează de la sine pămîntul unui „domn" bun cu ei[2]... Ş deştepţi poftiţi la şcoala maghiară, copiii nu vin, iar părinţii spun că ni ca odraslele lor să fie mai cuminţi decît dînşii —, respectuoşi de părinţi, *i* cu bătrînii şi bolnavii, legaţi de vatra lor, datina veche, priceputi la de lemn, la arta populară, la orice (doar două fete conduc o moară), iu] de cîntec şi danţ[3]. Cum şi popa-ţeran apare, e un prilej de a înfăţişa legea r nească în Ardeal; i se pare englezului că privirile sacerdotale cată prea de partea unde sînt fetele frumoase. I se mai pare că tot acest cler se gîn la ţarul ortodox; cutare calendar din Bucureşti, larg răspîndit în Ai ar fi chemat chiar naţia la revoltă[4].

Se fac consideraţii şi asupra populaţiei româneşti: 850 000 după teala oficialilor, dar schismatismul unit singur dă 551 998 credincioşi p biserica din Blaj.

De la Grădişte se merge la Haţeg, Inidoara, Deva, Orăştie, Sas-S pentru ca al nouălea capitol să fie consacrat istoriei, mai ales celei mai piate. In călătoria spre Jibău şi Baia Mare e rareori vorba de români: un baroni şi ţerani, preocupă pe drumeţ. La Cluj — de unde merge, pe la T pe la Alba Iulia — pînă la Zlatna: află cai sălbateci din Moldova[5]. Sal: minele de aur sînt acum pe primul plan. Un capitol va descrie pe săcui, pe saşi (se notează colibaşii Branului şi munţii de hotar)[6]. Clujul,iarna, e zintat în afară de români. De aici, întorsul la Pesta[7].

John Paget a fost întovărăşit de artistul G. Hering.

Ca o călătorie prezintă Johann Michael Salzer, paroh şi profes Mediaş, descrierea Ardealului *(Reisebilder aus Siebenbiirgen,* Sibiiu, *i* observaţiile sale. încă de la Biertan apar românii, „adevărat că voinici leneşi şi iubind răgazul", mai mult ciobani ignoranţi. Descrierea portului r nesc nu se mai repetă. Pe la Bucegi, călătorul trece însă pe pământ rom pînă la Ialomiţa, cu preţioase observări de botanist. Stareţul schitul acolo văzuse Turcia, Spania, Italia, Asia Mică, Arabia şi Egiptul[8]. S de noapte e impresionant redată. Şi în Moldova-1 duce o excursie la Cea prin satul Grenţieşti: se descrie costumul ţeranului moldovean şi orînd casei lui, plină de icoane şi de ţesături.

[1] *P.* 165.
[2] P. 169.
[3] P. 170-4.
[4] P. 158. — Despre călueari, p. 174—5.
[5] P. 259.
[6] P. 346.
[7] *Hungary and Transylvania,* Londra, 1839 (apoi 1855). V. Karadja, în *Arhivei mei,* III, p. 109.
[8] P. 181.

NOTE

Volumul I

ÎNAINTE DE ÎNTEMEIEREA DOMNIILOR

I Marea invazie tătară se produsese în 1241. Prin anvergură şi eficacitate, ea ave se impună ca una dintre cele mai de seamă expediţii din istorie. După ce navalei Rusia, Polonia şi ocupă Buda, înfrîngînd armata regatului Ungariei, ostile *ti* invadează nordul şi sudul Moldovei, Transilvania (unde ocupă rînd pe rînd import aşezări precum Braşovul, Sibiul, Sebeşul etc), Muntenia şi Banatul. Zdrobind ari regelui Bela al IV-lea, ostile tătare au stăvilit expansiunea ungară în teritoriile r< neşti de dincolo de Carpaţi, instituind propria lor dominaţie — fapt ce va aduce t serioase prejudicii evoluţiei vieţii social-politice şi economice a Moldovei şi Ţării Ri neşti, îndeosebi populaţiei autohtone româneşti care constituia în aceste ţim elementul etnic de bază, statornic şi permanent. Dominaţia tătară a durat în Moli şi în Muntenia pînă la întemeierea Principatelor. Uciderea lîngă Don în 1299 a hai tătar Nogai de către hanul Toktai este socotită ca o dată importantă, după cai produce o considerabilă slăbire a puterii exercitate de tătari asupra teritoriilor r< neşti. După marea invazie din 1241, o parte din tătari s-au stabilit în zona Bugeac Mai tîrziu, după cucerirea Caffei de turci în 1475, Hanatul Crimeii va deveni un vasal Imperiului otoman. Fie în sprijinul armatei otomane, fie independent de a nile acesteia, tătarii vor întreprinde apoi frecvente incursiuni, multe de jaf şi dis gere, în ţările române.

II Anul 1389 menţionat mai sus apare aici greşit reprodus, datorită unei erori tipogra în primul volum din seria *Călători străini despre ţările române* (Editura ştiinţi Bucureşti, 1968) este indicat anul 1385 ca dată la care cei doi călători gen Peter Sparnau şi Ulrich von Tennstădt au trecut prin Ţara Românească, venin la Tîrnovo, la întoarcerea lor din pelerinajul la Ierusalim. Se cunoaşte însă şi o rele despre ţinuturile româneşti anterioară datei la care a fost scrisă aceea datorată p< nilor germani Sparnau şi von Tennstâdt. Ea aparţine renumitului călător şi get arab Ibn Battuta (1304—1377) şi cuprinde, între altele, impresiile acestuia dii călătorie întreprinsă în 1330 sau 1331 prin Dobrogea, după ce vizitase Hanatul Hoi de Aur. Ibn Battuta e socotit „autorul primei relaţii de călătorie cunoscută prin] rile noastre după afirmarea Ţării Româneşti ca stat politic" *(Călători străini dt ţările române,* voi. I, p. XXXIX).

CEI DINTÎI CĂLĂTORI ÎN VEACUL AL XIV-LEA

Colonişti germani, saşii încep să sosească în Transilvania din a doua jumătate a veacului al XH-lea, încurajaţi mai întîi de regele ungur Geza al II-lea, apoi de Bela al III-lea şi de Andrei al II-lea, care le oferă o serie de înlesniri şi privilegii în scopul de a realiza „consolidarea şi extinderea stăpînirii ungare în Transilvania, exploatarea ei mai sistematică, precum şi asigurarea pazei graniţei sudice" *(Istoria României în date,* Editura enciclopedică română, Bucureşti, 1971, p. 62). în virtutea privilegiului Andreanum acordat saşilor de regele ungur Andrei al II-lea, zona dintre Orăştie şi Baraolt, „se organizează ca un teritoriu autonom cu numeroase privilegii, în schimbul unor obligaţii financiare şi militare faţă de regele ungur" *(Op. cit.,* p. 65).

MOLDOVA DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA

în secolul al IX-lea se puseseră bazele statului feudal cu centrul la Kiev, care devine în anul 882 capitala statului rus (Rusia kieviană). în secolele XII-XIII, acesta s-a împărţit în mai multe cnezate care (cu excepţia Novgorodului) au căzut (1237—1240) în stăpînirea statului mongol „Hoarda de Aur". Zonele apusene ale fostului stat kievian au fost ocupate de Lituania şi Polonia. Lituania se constituise ca stat feudal la mijlocul secolului al XlII-lea. La 14 august 1385 se înfăptuieşte la Krewo uniunea polono-lituană prin căsătoria marelui cneaz al Lituaniei Wladislaw Jagello cu regina Poloniei, Jadviga. Desfăcută în 1395, această uniune se reface în 1401 prin acordurile de la Vilna şi Radom.

SUPT PETRU RAREŞ, ÎN MOLDOVA

Fundată de milesieni la începutul veacului al Vl-lea î.e.n. (Tyras), Cetatea Albă s-a dezvoltat în evul mediu devenind un însemnat port comercial. Menţionată documentar între anii 940—965, aşezarea e invadată de tătari în 1241. Alături de români, greci. armeni, evrei, cetatea este locuită în jur de 1300 şi de o colonie de genovezi care o numesc Maurocastro (sau Moncastro). Ea va fi cunoscută şi sub numele bizantin de Asprokastron, care înseamnă Cetatea Albă. Intrînd la sfîrşitul veacului al XlV-lea în stăpînirea Moldovei, va cunoaşte o mare înflorire în timpul lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare, pînă în 1484 cînd, cucerită de armata otomană, timp de mai bine de trei veacuri va fi stăpînită de turci, numită de aceştia şi de tătari Akerman. Slavii de nord o numeau Bielgorod. După războiul ruso-turc din 1806—1812, Cetatea Albă, împreună cu regiunea dintre Prut şi Nistru (Basarabia), a fost anexată de Rusia. în perioada 1918—1940 Cetatea Albă a aparţinut statului român, iar după 1940 a intrat în componenţa U.R.S.S.

ŢERILE NOASTRE ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVI-LEA

Paharnicul de Halics, Andrei Taranowski a trecut prin Moldova şi Ţara Românească de mai multe ori, în anii 1569—1570, 1572, 1574, 1578, 1594—1595.

TREI CĂLĂTORI FRANCEZI LA NOI

Formulare greşită. Corect fraza ar fi aceasta: „Avem doi în Muntenia, Lescalopier şi Bongars şi altul în Moldova, Fourquevaux, cari sînt aproape contemporani". Jacques Bongars s-a născut în 1554 şi nu în 1546 (vezi *Călători străini despre ţările române,* voi. III, p. 149).

III Titlul complet al scrierii: *Gesta dei per Francos sive Orientalium expeditionum et Francorum Hierosolymitani Scriptores,* Hanau, 1611.

IV E vorba de Henry Austell, trimisul ambasadorului Angliei în Imperiul otoman a trecut în 1585 prin ţările române, însoţit de Giacomo Manucci.

V William Harborne (1552 — 1617) a fost ambasador la Poartă între anii 1583- Rechemat, el va trece prin Moldova în timpul lui Petru Şchiopul, urmîndu-ş drumul prin Polonia şi Germania spre Anglia.

UN CĂLĂTOR ITALIAN ÎNAINTE DE MIHAI VITEAZUL: BOTERO

I Potrivit noilor cercetări ce au dus şi la identificarea unor împrumuturi în tex Botero, s-a stabilit că acesta „nici nu a fost prin părţile noastre şi că părere trară rezultă dintr-o tălmăcire greşită a cuvintelor sale". (Vezi „Introducerea gei semnată de Măria Holban la seria *Călători străini despre ţările române,* voi. I, p. X în nota introductivă la prezentarea relaţiei lui Botero se precizează în acesi „Există şi o traducere românească a fragmentului despre Ţara Românească, l vania şi Moldova, publicată în *Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Ia,* (1849), p. 666—669. Dar o comparaţie de aproape cu textul original arată că îi locuri o *fost substituită o formă personală de naraţiune la persoana tntiia* celei in nale la persoana a treia, din textul original, schimbîndu-i-se astfel cu totul sei dînd naştere ideii greşite că autorul ar fi călătorit pe la noi" *{Călători străini ţările române,* voi. IV, p. 572).

II Această apreciere, evident exagerată, trebuie privită şi în lumina unor idei şi (geri de factură sămănătoristă pe care le împărtăşea autorul.

III Nicolae Iorga nu va eluda şi astfel de opinii vădit denigratoare şi răuvoitoare, inconsistenţă şi flagrantă inadecvare la realitate aproape îl scutesc de con suplimentare.

STRĂINII LA NOI DUPĂ ADEVERIREA CĂLĂTORILOR

I Mult prea tranşantă şi neconformă cu adevărul istoric, afirmaţia lui Nicolai trebuie corectată în sensul recunoaşterii contribuţiei unor colonişti străini vei Ardeal sau din alte părţi la întemeierea unor oraşe din Muntenia sau Moldov mai vechi oraşe întemeiate pe teritoriul românesc sînt considerate cele de pe de la ţărmul mării şi de asemenea cele din Transilvania unde aportul saşilor la i irea unor aşezări nu poate fi, desigur, neglijat. Spre deosebire de oraşele transi! care, beneficiind de privilegii, sînt în majoritatea lor întărite, prevăzute cu zi apărare, vădind un anume caracter autonom, cele muntene sau moldovene d< o structură diferită. Şi aceasta nu numai în cazul tîrgurilor, care ele însele se trai în aşezări urbane. în *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri ptnă astăzi* Albatros, Bucureşti, 1971), CC. Giurescu şi Dinu C. Giurescu fac în acest se: cioase afirmaţii: „în unele oraşe ale noastre au fost şi colonii de saşi, veniţi di silvania (aşa, de pildă, în Cîmpulungul Muscelului, în Rîmnicu Vîlcea, în Tîrgul în Baia şi în Suceava) sau de *germani* veniţi din Galiţia (în Şiret). Au fost *ungureşti* în cîteva tîrguri moldovene, precum şi colonii de *armeni,* pricepuţi li în oraşele de la Dunăre şi Mare, precum şi în capitale, erau şi un număr de

evrei. Cu vremea însă, multe din aceste elemente etnice s-au contopit cu populaţia nânească, au dispărut în mijlocul ei" (p. 245). Ca şi în Moldova sau Muntenia, în msilvania unele tîrguri au fost întemeiate în locul unor mai vechi aşezări daco-nane, „continuînd cu alt nume, aceste aşezări" *(Op. cit.,* p. 237). Nu se poate ite faptul că o serie de tîrguri, extinzîndu-se ca suprafaţă şi număr de locuitori, au renit aşezări urbane. în *Istoria românilor* (voi. I, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, '5, p. 237), aceeaşi autori argumentează: „Pe lîngă termenul generic *tîrg* — cel mai ;hi din limba română şi întrebuinţat de ambele laturi ale Carpaţilor — *[...]* s-a mai rebuinţat şi termenul de oraş, de origine mai nouă, luat de la unguri la finele seco-îi al XIII-lea sau în secolul al XlV-lea, pentru a desemna aşezarea urbană". Se rine amintit de asemenea faptul că o serie de mari centre urbane din Transilvania biul, Braşovul, Bistriţa etc), la a căror ctitorie şi-au adus contribuţia meşteri şi rători români, îşi datoresc dezvoltarea în bună măsură şi relaţiilor comerciale foarte nse cu Ţara Românească şi cu Moldova.

■alei cu eforturile de expansiune teritorială şi politică ale statului ungar, biserica olică a desfăşurat în evul mediu şi o puternică ofensivă religioasă de convertire a lismaticilor". în intenţia autorităţilor ungare, inclusiv a principelui de coroană, orul rege Bela al IV-lea, episcopatul cumanilor a fost înfiinţat tocmai în scopul vertirii la catolicism a populaţiei de la răsărit şi miazăzi de Carpaţi. în loc să se ! asimilaţi, românii vor reuşi să convertească la ortodoxism alte grupuri etnice juri, germani etc). Marea invazie tătară din 1241 a năruit acest episcopat şi ca ;ură de represalii că năvălitorii întîmpinaseră rezistenţă. Reînfiinţarea lui mai iu nu va da nici ea rezultatele scontate. Nedovedindu-se viabil, el va dispare (vezi . Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor,* I, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, :ureşti, 1975, p. 212 şi 244). în ce priveşte consecinţele favorabile pe care le-a t năvălirea tătarilor asupra dezvoltării ulterioare a ţărilor române, autorii lucrării iţionate observă cu îndreptăţire: „Dar faptul cel mai însemnat în legătură cu istoria stră pe care l-au săvîrşit tătarii este că au oprit înaintarea ungurească spre răsărit. î lovitura puternică pe care au dat-o «regatului apostolic» şi prin întinderea stăpî-i lor pînă la Carpaţi, aceşti ultimi năvălitori au pus stavilă expansiunii statului fhiar. Din ciocnirea tătarilor cu ungurii am cîştigat indirect noi românii. în răz-îl pe care 1-a avut mai tîrziu, în 1330, întemeietorul Ţării Româneşti, Basarab, cu urii, război în urma căruia statul muntean îşi cîştigă independenţa, *voevodul nostru st ajutat de tătari.* Iar întemeierea Moldovei este în legătură directă cu luptele care i dat între unguri şi aceşti năvălitori care treceau mereu prin păsurile Carpaţilor s a jefui oraşele Transilvaniei şi ale Ungariei. Aşa încît obiectiv considerînd faptele, irii, în sec. XIII şi XIV, nu ne-au adus numai pagube, dar şi — indirect şi chiar ct — servicii" *(Op. cit.,* p. 203).

'storia românilor (voi. I, p. 177), CC. Giurescu şi Dinu C. Giurescu arată că grupuri eţe de slavi ar fi putut veni la noi chiar înainte de secolul al Vl-lea, aşezîndu-se umăr mare începînd din a doua jumătate a acestui secol. Spre deosebire de bulgari !, mai tîrziu, vor fi asimilaţi de masa mult mai numeroasă a slavilor învinşi, la iul Dunării se va produce procesul de asimilare a slavilor, foştii cuceritori, de unitatea daco-romană existentă aici. Autorii lucrării amintite consideră că „po-il român şi-a căpătat caracteristicile sale complete numai după ce elementului *ţial,* daco-romanic, constituind *temeiul,* i s-a adăugat elementul slav" *(Op. cit.,* 77). Influenţa slavă asupra limbii române se va vădi îndeosebi în toponimie şi mastică.

Note

UN CĂLĂTOR SIRIAN ÎN PRINCIPATE LA JUMĂTATEA VEACULUI AL XVII-LEA

Volumul al Vl-lea din seria *Călători străini despre ţările române* include şi relaţia ii vind călătoria lui Paul de Alep în Moldova şi Ţara Românească. Traducerea reali/ de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgara (autoare şi a studiului bio-bibliografic'^ bazează pe ediţia lui V. Radu *(Voyage du patriarche Macaire d'Antîoche,* în *Patrolî, Orientalii,* tom XXII, fasc. I, Paris, 1930, p. 143 şi urm.), iar pentru textul inia pe fotocopiile manuscrisului din Paris şi pe traducerea lui Belfour a manuscriselor[1] Londra. Confruntarea textului cu traducerea aparţine regretatului orientalist A Decei.

Volumul al H-lea

INFORMATORI CATOLICI ÎNAINTE DE DOMNIA BRÂNCOVEANULUI

I Formaţiunile politice existente în veacul al XlII-lea pe teritoriul Olteniei erau Ban-C de Severin, voievodatul lui Litovoi şi cnezatele lui Ioan şi Farcaş. întemeiat în *V* Banatul de Severin cuprindea o parte din Oltenia de vest şi ţinutul dintre Mi)[1] Semenicului şi Carpaţi. în veacul al XlV-lea Oltenia intră în componenţa stat[1], feudal Ţara Românească, fiind condusă de un ban. între 1291 — 1342 voievozii *j* Româneşti stăpînesc, cu unele întreruperi, Banatul de Severin. La 1404 Mircel Bătrîn se intitula domn „peste toată ţara Ungrovlahiei şi al părţilor de peste m/ încă şi spre părţile tătăreşti şi Amlaşului şi Făgăraşului herţeg şi domn al Banai, Severinului şi de amîndouă părţile pe toată Podunavia încă şi pînă la Marea cea I şi stăpînitor al cetăţii Dîrstorului". La un an după moartea lui Mircea cel Bătrîi[1]' toamna lui 1419, după nereuşita tentativă otomană de a cuceri cetatea Severin, *rr,* Ungariei Sigismund de Luxemburg, care-1 ajutase pe domnul Ţării Româneşti Mif. să facă faţă năvălirii turceşti, va anexa Banatul de Severin împreună cu Mehad[1]' Orşova, punîndu-le sub comanda lui Filippo de Şcolari (Pippo Spano). Bucurînd, de un statut semiautonom, Banatul de Severin va proteja frontiera sudică a rega'(ungar. în schimbul acceptării şi recunoaşterii suzeranităţii acestui regat o seri'j domnitori ai Ţării Româneşti — începînd chiar cu Basarab I, cel care a unit v(datele şi cnezatele din dreapta şi din stînga Oltului, înfiinţînd statul feudal Ţara R>, nească — s-au bucurat de sprijinul regilor Ungariei în acţiunea lor de împotrivi'j atacurile oştilor otomane. Acceptînd suzeranitatea regelui Ungariei, domnul Româneşti Basarab I fusese şi el recunoscut ca stăpînitor al Banatului de Severi 1324. în secolul al XVI-lea o bună parte din Banatul Severinului este dominai turci. Mai tîrziu, după războiul turco-austriac din 1716—1718, în urma trata, de la Passarowitz (21 iulie 1718) Austria obţine Banatul şi Oltenia, înăsprind prin[1]! regim fiscal foarte apăsător condiţiile de viaţă ale ţărănimii. După un nou » încheiat prin pacea de la Belgrad (1739), Oltenia reintră în componenţa Mun<

II Numit de către arhiepiscopul de Sofia, Petru Bakăi6 ca însoţitor şi secretar al lui M Bandini atunci cînd acesta era arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic al ep^ piei de Bacău, Petru Parcevic (1612—1674) vizitase Transilvania şi Ţara Român' încă din 1647, îndeplinind anumite misiune şi solii.

III Xenopol atribuise textul acestui memoriu lui Antide Dunod, iar N. Iorga îl va 4j autor pe misionarul del Monte. Alţi istorici, între care C. Giurescu, V. ZaborovscK

îşi vor însuşi acest ultim punct de vedere. în nota introductivă la versiunea românească a textului cunoscut ca *Relaţia latină anonimă despre Ţara Românească* — versiune cuprinsă în volumul al Vll-lea din seria *Călători străini despre ţările române* — este identificat ca autor al acestui memoriu observantul bulgar Anton Stepanc'ic', relevîndu-se totodată împrejurările „în care a fost înjghebat textul din piese detaşate sub inspiraţia lui Dunod" (Op. cit., p. 449). Se stabileşte astfel adevărata paternitate a acestei relaţii.

La sfîrşitul celui de al II-lea război balcanic, ca urmare a tratatului semnat la conferinţa de pace de la Bucureşti din 16/29 iulie — 28 iulie/10 august 1913, România va obţine Cadrilaterul: acea parte a Dobrogei compusă din judeţele Durostor şi Caliacra pînă la linia Turk-Smil-Ekrene[1]. Prin tratatul de la Craiova din 1940, „Cadrilaterul" va intra în componenţa statului bulgar. în ce priveşte Dobrogea, ea a fost locuită încă din mileniul II î.e.n. de către strămoşii geto-dacilor, apoi în sec. 7—6 î.e.n. în zona de litoral a Mării Negre de coloniştii greci care au întemeiat cetăţile Histria, Callatis, Tomis. în secolul I î.e.n. a făcut parte din statul lui Burebista, cucerită apoi de Imperiul roman şi mai apoi de cel bizantin, fiind adeseori, de-a lungul timpului, ţinta cotropitorilor. Devenită o vreme, sub conducerea lui Balica, Dobrotici (din c. 1348) şi Ivanco (din c. 1386) formaţiune de sine stătătoare, Dobrogea va face parte din teritoriul Ţării Româneşti pe timpul lui Mircea cel Bătrîn, fiind ulterior ocupată de turci şi stăpînită de Poartă pînă la sfîrşitul războiului de independenţă din 1877 — — 1878, cînd, în urma congresului de la Berlin (1878) se va recunoaşte apartenenţa Dobrogei la statul român. Prezenţa tătarilor în Dobrogea e strîns legată de marea invazie din 1241, după care o parte din ei s-au stabilit în zona Bugeacului. Prezenţa turcilor în aceste ţinuturi este semnalată şi ea încă din anii 1262 — 1264, pe timpul împăratului bizantin Mihail al VIII-lea. Devenit vasal al Imperiului otoman după cucerirea în 1475 a Caffei de către turci, Hanatul Grimeii va fi aliatul Porţii în acţiunile militare ale acesteia în ţările române.

CĂLĂTORII RĂZBOAIELOR TURCO-POLONE

Asupra lui Cornelio Magni ca şi despre textul relatării sale aflăm date revelatoare în volumul al Vll-lea din seria *Călători străini despre ţările române* (Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1980, p. 529 — 563). Atît în prefaţa semnată de Măria Holban, cît şi în notele ce însoţesc textul lui Cornelio Magni — text inserat la anexa intitulată „Călătorii imaginare" — se arată că este vorba, în realitate, de o pseudomărturie, scrisă pe baza unor împrumuturi nemenţionate sau a relatării altora, autorul erijîndu-se într-un călător care nu a fost, evocînd întîmplări şi situaţii la care nu a participat, cărora nu Ie-a fost martor direct. Pe baza unor minuţioase cercetări şi confruntări de texte s-a putut dovedi că Magni nu a călătorit prin părţile noastre, iar textul în care descrie fictivul său periplu Ia Dunăre şi în Moldova (între 23 iunie— 26 august 1672) este tributar relatărilor lui de La Croix, Galland, ca şi altor surse informative.

CĂLĂTORI ENGLEZI: PORTER ŞI BOSCOVICH

în urma păcii de la Belgrad din 18 septembrie 1739, cu care se încheie războiul ruso-austro-turc (1736—1739), armata rusă evacuează Iaşii (24 septembrie), iar Imperiul habsburgic restituie Oltenia Ţării Româneşti.

CĂLĂTORI ORIENTALI

Menţionată documentar încă din 1310, întărită şi renovată de Ştefan cel Mare şi F Rareş, ştiută ca un vechi centru episcopal şi ca cea mai de seamă cetate a Mold din evul mediu, Hotinul a îndeplinit o importantă funcţie strategică, militară, co cială şi politică în istoria acestui stat feudal românesc. înfrînt la Orbie de Ştefai Mare, Petru Aron se va refugia la poloni, cedîndu-le cetatea Hotinului. Ea va rei în stăpînirea Moldovei în urma înţelegerii moldo-polone din 1462. Hotinul a j şi un important rol comercial, pe aici trecînd drumul spre Cameneţ-Podolsk *şi*< apoi spre Kiev şi Moscova. După bătălia de la Stănileşti cînd turcii înfrîng oştii* seşti şi moldovene, Hotinul devine raia (1713). La 1484 turcii ocupaseră Chilia şi C tea Albă, iar la 1538, în urma expediţiei întreprinsă de Soliman Magnificul în Mol< contra lui Petru Rareş, Poarta decisese transformarea Tighinei în raiaua Bei

II Pătrunderea forţelor ruseşti în ţările noastre în 1769 e determinată de războiul i turc din anii 1768—1774, încheiat cu tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774 tratat care prevede o serie de înlesniri pentru Moldova şi Ţara Românească.

CĂLĂTORI ITALIENI ŞI FRANCEZI DUPĂ PACEA DE LA CHIUCIUC-CAINARGI

I Cu pacea de la Kuciuk-Kainargi din 1774 (localitate situată în Dobrogea de mia se încheie războiul ruso-turc, izbucnit în 1768. Conform acestui tratat care prev libertatea comerţului pe uscat şi pe Dunăre, Rusia obţine dreptul de a intervei favoarea Principatelor, de a înfiinţa consulate în principalele oraşe.

II Victimă a uneltirilor Austriei pe lîngă Poartă, care-1 suspecta dealtfel că ar întn legături cu Rusia, Grigore al III-lea Ghica este ucis la Iaşi la 12 octombrie de către un capugiu trimis de sultan, plătind astfel cu viaţa atitudinea sa ferm împotrivire la fraudulosul act din 1775 de răpire a Bucovinei.

CĂLĂTORII DIN TIMPUL RĂZBOIULUI DE LA 1789 LA 1793

i Noul război ruso-turc izbucneşte la 24 august 1787. La el participă începînd d 9 februarie 1788 Austria, ca aliată a Rusiei. Acţiunile de luptă se desfăşoară pe terit ţărilor noastre, forţele austriece ocupînd o serie de regiuni româneşti pe care i: ţionau să le anexeze. Sub presiunea evenimentelor, Austria încheie cu Turcia { de la Şiştov (24 iulie 1791) obţinînd Orşova. Prin tratatul de la Iaşi din 1792 N devine hotarul Moldovei cu Rusia. Anterior, ţinutul de la răsărit de Nistru şi ce Oceacov fuseseră sub stăpînire turcească. (Vezi CC. Giurescu şi Dinu C. Giui *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi,* Edit. Albatros, 1971, p.

între 24 iulie 1772—23 martie 1773 a avut loc Congresul de pace de Ia Focşai Bucureşti), cu care prilej delegaţiile celor două ţări româneşti cer independenţi garanţia Austriei, Rusiei, Prusiei şi unirea celor două Principate.

III Rutenii erau ucrainienii din fosta Austro-Ungarie.
II

Volumul al m-lea

UN NATURALIST GERMAN PRIN BUCOVINA, ARDEAL ŞI MOLDOVA LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

De provenienţă slavă, atribuit de austrieci spaţiului înzestrat cu întinse păduri din nord-estul Carpaţilor Orientali, numele de Bucovina desemnează o regiune istorică ce a aparţinut statului feudal Moldova. Dependenţa politică a Moldovei faţă de Poartă începînd din prima jumătate a veacului al XVI-lea se repercutează şi asupra Bucovinei, în urma convenţiei intervenită între Turcia şi Austria în 1775, Poarta consimte să cedeze această regiune Imperiului habsburgic în pofida protestelor domnului Grigore al III-lea Ghica. Pînă în 1786 Bucovina se află sub administraţie militară, iar la 1790 este alipită Galiţiei. Stăpînirea austriacă asupra Bucovinei va dura pînă în 1918 cînd Imperiul austro-ungar se destramă. La 15—28 noiembrie 1918 Consiliul Naţional Român din Bucovina va hotărî unirea Bucovinei cu România. în anul 1940 partea de nord a Bucovinei va intra în componenţa U.R.S.S.

^

OFIŢERI RUSO-FRANCEZI ŞI RUŞI DESPRE RĂZBOAIELE DIN 1789-92 ŞI 1802-1806

în perioada 1711 — 1812 au izbucnit şase războaie între Turcia şi, respectiv Rusia şi Austria, încheiate astfel: 1710—1711 (pacea de la Huşi); 1716—1718 (pacea de la Passarowitz); 1735—1739 (pacea de la Belgrad); 1768—1774 (pacea de la Kuciuk-Kainargi); 1787—1792 (pacea de la Şiştov şi Iaşi); 1806 — 1812 (pacea de la Bucureşti).

RĂZBOIUL RUSO-TURC DIN 1806-12 ÎN DESCRIEREA CĂLĂTORILOR STRĂINI

încălcînd în 1806 — prin îndepărtarea domnitorilor C. Ipsilanti şi Al. Moruzi — clauzele hatişerifului din 1802, fără a încunoştiinţa şi a avea aprobarea Rusiei căreia, conform tratatului de la Kuciuk-Kainargi, i se recunoscuse dreptul de a supraveghea cîrmuirea Principatelor, Poarta va avea de înfruntat reacţia guvernului ţarist. Aceasta nu va întîrzia, trupele ţariste ocupînd în acelaşi an Principatele cu intenţia nedeclarată, dar evidentă — aşa cum rezultă din numeroase documente — de a le anexa. Tratatul de pace din 1812 cu care se încheie războiul ruso-turc prevede anexarea de către Rusia a regiunii dintre Prut şi Nistru — regiune care aparţinuse în trecut statului feudal românesc Moldova. După aproape patru decenii, în urma războiului Crimeii (1853 — 1856), Congresul de pace de la Paris va hotărî între altele în tratatul semnat la 18 martie 1856 încetarea protectoratului rusesc asupra Principatelor Române, menţinerea suzeranităţii turceşti sub garanţia puterilor europene şi retrocedarea către Moldova a sud-vestului Basarabiei (judeţele Cahul, Ismail, Bolgrad). Un alt congres internaţional, cel de la Berlin din 1878, convocat pentru a revizui tratatul de pace ruso-turc de la San Stefano din acelaşi an, prin care se recunoscuse independenţa României, va decide încorporarea la Imperiul ţarist a sud-vestului Basarabiei. României i s-a recunoscut independenţa şi dreptul asupra Dobrogei. în 1918 Basarabia se uneşte cu România, iar din 1940 Basarabia intră în componenţa U.R.S.S.

Note

CĂLĂTORI DUPĂ 1821

Scrisorile şi notele trimise din Bucureşti autorităţilor militare ruse de Ignatie venco — în calitatea sa de conducător al poştei ruse în Ţara Românească — (tuie un document preţios asupra stărilor şi condiţiilor de viaţă ale poporului epocă de mari transformări sociale şi de avînt revoluţionar care-şi vor găsi ex în mişcarea pandurilor lui Tudor Vladimirescu.

II Nicolae Iorga a considerat răscoala lui Tudor Vladimirescu „un episod scurt de tivă ţărănească". în *Istoria românilor* (voi. VIII, *Revoluţionarii,* Buc, 1938, p 276) el ajunge la o concluzie destul de vulnerabilă: „Ca direcţie şi consecvenţă, ai încercare de vitejie nenorocită fusese, desigur, îndărătul revendicaţiilor boiei Nu e însă mai puţin adevărat, aşa cum va sublinia dealtfel cu temei autorui mai recente contribuţii asupra acestui moment important din istoria ponorului n că „prin documentele pe care le-a publicat şi prin multe din comentariile sale, istoric a adus o contribuţie de bază la cunoaşterea momentului 1821" (Mircea T. *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din Ţara Românească,* Edit. Scrisul românesc, Cr 1978, p. 23). Alţi cercetători ai acestei perioade ca I.G. Filitti şi Andrei Oţete pune, dimpotrivă, accentul pe caracterul antiotoman al revoluţiei conduse de Vladimirescu, socotind-o mai degrabă „un episod al Eteriei", sau ca pe o m ce „nu poate fi înţeleasă decît în cadrul Eteriei". Lucreţiu Pătrăşcanu şi CC. Gii vor considera mişcarea pandurilor lui Tudor ca un început al epocii revoluţiei ghezo-democratice în România. în amplul său studiu, Mircea T. Radu e de că „fuziunea între revoluţia din Ţara Românească şi Eteria n-a fost însă ni moment reală, ci era numai posibilă, în împrejurări anumite, care nu s-au creat' *cit.,* p. 254). Autorul studiului vede în Tudor Vladimirescu pe „conducătorul p revoluţii burghezo-democratice din istoria României şi, în acelaşi timp, un er luptei pentru neatîrnarea ţării" (p. 568). Mircea T. Radu îşi argumentează ac teză pe identificarea principalei contradicţii sociale care a determinat caracterul carii lui Tudor Vladimirescu, — contradicţie diferită de aceea care a generat E „Pentru greci, contradicţia principală era între patria lor, înglobată Imperiului man, şi turci, şi ea şi-a găsit expresia în programul de luptă net antiotoman al Ete în Ţara Românească, cu autonomia ei recunoscută, mişcarea revoluţionară s-a d« şat cînd poporul a fost chemat la luptă împotriva „căpeteniilor noastre" („di ţării dimpreună cu boierii greci şi români"), ceea ce arată că proclamaţia de la — iar nu planul eterist — reflectă contradicţia principală a societăţii romi *{Op. cit.,* p. 551). Luptător împotriva asupririi fanariote şi boiereşti, pentru ecl socială, Tudor Vladimirescu a fost totodată şi un exponent al aspiraţiilor de elil socială şi naţională, al revoltei poporului împotriva împilării şi ocupaţiei străini «fect al acestei mişcări, domniile fanariote au fost înlocuite cu cele pămînte această schimbare nu va întîrzia să aibă importante consecinţe pe plan social, p< economic şi administrativ în viaţa ţării. Apreciindu-se că mişcarea condus Tudor Vladimirescu „a depăşit cu mult nivelul mişcărilor sociale şi naţi anterioare, şi că a fost prima etapă a revoluţiei burgheze", în *Istoria Rom* (Compendiu apărut sub redacţia acad. prof. univ. Ştefan Pascu, Editura did şi pedagogică, ediţia a IlI-a, Bucureşti, 1974, p. 226 — 227) — se precizeaz această revoluţip nu a fost o simplă răscoală ţărănească, ci a avut „un caracter

larg, ridicînd la luptă toate acele pături, clase sociale, care erau interesate în înlă-turarea feudalismului şi a jugului jtureo-fanariot şi în realizarea independenţei şi suveranităţii naţionale".

CĂLĂTORII FRANCEZI DIN EPOCA REGULAMENTULUI ORGANIC

I La 7 —19 noiembrie 1829 comandantul trupelor ţariste din Principate, generalul Pavel Dmitrievici Kiseleff — care îi succedase generalului Pahlen — este numit preşedinte plenipotenţiar al divanurilor Moldovei şi Ţării Româneşti, — calitate pe care o deţine pînă la 20 martie/l aprilie 1834, cînd încetează ocupaţia rusească în ţările române, în timpul lui Kiseleff au fost elaborate cele două Regulamente organice care prevedeau organizarea şi conducerea ţării, dezvoltarea instituţiilor, alegerea domnului pe viaţă de marii boieri din Adunarea Obştească Extraordinară. Deşi, prin întărirea puterii boierimii se înăspresc condiţiile de viaţă ale ţărănimii, fapt ce va determina pe Karl Marx să numească Regulamentul organic „codicele muncii de clacă", aceste legiuiri au avut un rol important în dezvoltarea Principatelor, ca şi în Unirea lor într-un singur stat. „Stabilind competenţa generală a organelor centrale, creînd servicii publice specializate, cu atribuţii bine determinate, separînd justiţia de administraţie etc, Regulamentele organice au făcut un pas însemnat spre unitatea administrativă a fiecărui principat, prefigurînd chiar unirea lor pe temeiul comunităţii de origine, limbă, religie, obiceiuri şi interese" *(Istoria României în date,* Editura enciclopedică română, Buc, 1971, p. 174). Admiţîndu-se la Convenţia ruso-turcă de la Petersburg (17/29 ianuarie 1834) ca în mod excepţional primii domni ai celor două Principate să fie numiţi de cele două puteri semnatare, la 22 martie 1834 Poarta desemnează, cu consim-ţămîntul guvernului ţarist, pe Alexandru Ghica (numit de ruşi) în Ţara Românească (1834—1842) şi pe Mihail Sturdza (numit de turci) în Moldova (1834—1849).

II în urma războiului ruso-turc din 1828—1829 — în timpul căruia armata ţaristă ocupă Moldova şi Ţara Românească instituind, după retragerea domnilor celor două ţări, o administraţie militară rusă — se semnează Ia 2 septembrie 1829 la Adrianopole tratatul de pace ruso-turc, care prevedea, între altele, retrocedarea către Ţara Romă nească a celor trei raiale de pe malul stîng al Dunării (Brăila, Giurgiu, Turnu), auto nomia administrativă a ţărilor române, domni numiţi pe viaţă, libertatea comerţului şi a navigaţiei pe Dunăre cu vase proprii, menţinerea ocupaţiei ruseşti pînă la plata despăgubirilor de război de către Poartă, limitarea dreptului Turciei de a interveni în Principate. „Prin prevederile privind libertatea comerţului şi retrocedarea principa lelor porturi de la Dunăre — se afirmă în compendiul *Istoria României,* apărut sub re dacţia lui Ştefan Pascu (Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1974, p. 233) — Tratatul de la Adrianopol deschidea pentru Principate largi posibilităţi de dezvoltare a relaţiilor capita'iste, iar pe plan extern, limita amestecul Porţii în tulburările interne ale Moldovei şi Ţării Româneşti".

II Considerată ca marcînd un fapt semnificativ pentru epoca domnilor pămînteni, con-venţia ruso-turcă de la Akerman (Cetatea Albă) din 7 octombrie 1827 stabilea ca durata domniilor să fie de şapte ani, alegerea domnilor de către Divan şi dintre boieri pămînteni, cu consimţămîntul Turciei şi Rusiei, precum şi elaborarea unui regulament

—prefigurare a viitoarelor Regulamente organice — în scopul ,. din Muntenia şi Moldova. Prin convenţia de la Akerman, Rusia ţarist^ 0 şi Turcia — suzeranitatea asupra Principatelor, pentru ca prin tratat^ ^e r nopole să devină putere garantă şi protectoare. Unii dintre marii boie^j pe domn se vor afla sub influenţa cîrmuirii ţariste.

IV Din cauza unor măsuri indezirabile, domnul îşi pierde sprijinul Adu n- •• „Aceasta nu voia, pe drept cuvînt, să primească introducerea unui nou aMj i **bmtent,** articol cerut de ruşi, prin care orice modificare a zisului Regula se facă numai cu autorizaţia înaltei Porţi şi Rusiei. în cele din urmă, t-însemna, de fapt, interzicerea dreptului de a face legi noi, fu introdu^ j Adunării obşteşti care protestaseră, pedepsiţi. în fruntea acestora se &« > şi patriotul dregător Ion Cîmpineanu; el izbuti să plece în străinătate, unc jP împotriva încălcărilor ruseşti şi făcu propagandă pentru programul său c a e *înlăturarea protectoratului rusesc, ca şi a suzeranităţii turceşti,* tributul răsc(j mr)x o dată pentru totdeauna, apoi *unirea tuturor românilor* şi *egalitatea cin i* aşadar un program naţional şi revoluţionar" (CC. Giurescu şi Dinu C. Giu rescu i *românilor din cele mai vechi timpuri şi plnă astăzi,* Ed. Albatros, 1971, n

CĂLĂTORI FRANCEZI DIN EPOCA RĂZBOIULUI CRIMEIi

I Disputarea unor posesiuni la locurile sfinte de la Ierusalim şi Betleem de cât docşii sprijiniţi de Rusia şi catolicii susţinuţi de Franţa va fi doar moti vu] a'J nu şi cel real — stăpînirea Bosforului şi Dardanelelor — al războiului c e i zj-J între aceste puteri în 1853 şi care va dura pînă în 1856. Turciei i se vor J Franţa, Anglia, Regatul Sardiniei şi, mai apoi, Austria. După retrag erea ţariste din Principate, pe care le ocupaseră la începutul confruntărilor, aceste-ocupate de austrieci. Conform clauzelor tratatului de pace de la Paris (di n gg 1856): se prevedea restituirea către Moldova a judeţelor Cahul, Bolgrad şj i srr J Basarabia, încetarea protectoratului Rusiei asupra Principatelor rom^ ne J rămînînd sub suzeranitatea Porţii, sub garanţia puterilor europene. Dup$ *reiA* celor doi domni, Barbu Ştirbei şi Grigore Ghica, al căror septenat tocmai expir] numiţi caimacami (locţiitor de domn) Alexandru D. Ghica în Ţara ™ boierul Toderiţă Balş în Moldova.

II Intrînd în conflict cu Adunarea obştească şi devenit impopular prin luate, Alexandru Ghica va fi nevoit să părăsească tronul Ţării Româneşti |a 7 0J brie 1842. îi va urma Gheorghe Bibescu. „Din cauza atitudinii supuse f^j tj el atitudine care se văzu mai ales în legătură cu proiectul de concesionare a mi ne]or un anume Trandafilov, el îşi înstrăina însă simpatia elementelor progresiste, ma J a tineretului. înfiinţarea cenzurii, suprimarea colegiului de la Sf. Sav^ p e înlocui printr-un colegiu francez şi interzicerea pentru tineri de a se %i învăţătură Ia Paris, contribuiră şi ele să-i facă o atmosferă defavorabilă. *C\&* revoluţia de Ia 1848, el nu avu nici curajul să treacă pe partea ei, nici s-0 î na d ci preferă să părăsească tronul şi să plece peste hotare în Transilvania" *(CC,* Giurq Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi plnă* cit., p. 508).

III La 19 aprilie 1849 a fost semnată la Balta Liman (cartier al Constantinopolului, pe malul european al Bosforului) convenţia ruso-turcă care, luînd act de înăbuşirea Revoluţiei de la 1848 în ţările române, prevedea numirea domnilor de către sultan, pe timp de şapte ani, dizolvarea Adunărilor obşteşti şi înlocuirea lor cu Divanuri legislative alcătuite din boieri, revizuirea Regulamentului organic, prelungirea regi mului de ocupaţie impus după înfrîngerea Revoluţiei de la 1848. Sînt numiţi ca domni Barbu Ştirbei în Ţara Românească şi Grigore Ghica în Moldova.

IV La 25 aprilie/7 mai 1828, ca urmare a războiului ruso-turc, ostile ţariste ocupă Moldova şi Ţara Românească. „în locul domnilor celor două ţări, care se retrâseseră, se insti tuie o administraţie militară rusă, în frunte cu contele Pahlen, numit preşedinte deplin împuternicit al adunărilor (divanurilor) Moldovei şi Ţării Româneşti" *[Istoria României în date,* ed. cit., p. 172).

Volnmul al IV-Iea

CĂLĂTORI ÎN EPOCA DE CRITICĂ

I Parte integrantă a Ţării Româneşti pe timpul lui Mircea cel Bătrîn, Dobrogea a fost ocupată de turci în 1417 şi stăpînită pînă în 1878 cînd Congresul de la Berlin hotă-răşte restituirea ei statului român.

CUPRINS

O istorie vie a trecutului românesc de ADRIAN ANGHELESCU

Notă asupra edifiei

Volumul I

PÎiVĂ LA JUMĂTATEA VEACULUI AL XVII-LEA

I înainte de întemeierea domniilor II Cei dinţii călători în veacul al XlV-lea

III Cele dintîi alcătuiri bisericești

IV Moldova din a doua jumătate a secolului al XlV-lea

V Moldova lui Ştefan cel Mare

VI Moldova din prima jumătate a secolului al XVI-lea: consideraţii generale

VII Supt Petru Rareş, în Moldova

VIII Dregătoriile românești în veacurile al XlV-lea pînă în al XVI-lea

IX Ţara Românească supt Neagoe Basarab X Ţerile noastre supt influenţa turcească XI Un intermezzo de Renaştere apuseană în Moldova XII Ţerile noastre în a doua jumătate a veacului al XVI-lea

XIII Trei călători francezi la noi

XIV Un călător italian înainte de Mihai Viteazul: Botero

XV Străinii la noi după adeverirea călătorilor

XVI Epoca lui Mihai Viteazul în mărturiile călătorilor

XVII Epoca Movileştilor în paginile de călători

XVIII Alţi călători din întîia jumătate a secolului al XVII-Iea pînă la Vasile Lupu

XIX Misionarul Bandini în Moldova lui Vasile Lupu

XX Un călător sirian în Principate la jumătatea veacului al XVII-lea *235*
XXI Alţi călători supt Matei Basarab şi Vasile Lupu *246*

Volumul al II-lea

DE LA JUMĂTATEA VEACULUI AL XVH-LEA PÎNĂ LA 1800

I Informatori catolici înainte de domnia Brâncoveanului *261*
II Călătorii războaielor turco-polone *280*
III Alţi călători mireni prin ţerile noastre pînă la 1700 *294*
IV Un arheolog englez în Bucureştii lui Brâncoveanu *298*
V Călători apuseni supt Brâncoveanu şi Nicoîae Mavrocordat *301*
VI Opera lui Del Chiaro
VII Marturi ai luptei de la Prut (1711)
VIII Dimitrie Cantemir şi Moldova sa
IX Călători poloni în ţerile noastre în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea *340*
X Călători englezi: Porter şi Boscovich
XI Călători orientali
XII Călători italieni şi francezi după pacea de la Chiuciuc-Cainargi *370*
XIII Doi călători austrieci: Sulzer şi Raicevich *383*
XIV Călători ocazionali înaintea războiului ruso-austriac pentru împărţirea Turciei *392*
XV Cîţiva călători de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea *399*
XVI Călătorii din timpul războiului de Ia 1789 la 1793 *404*

Volumul al III-lea

[DE LA 1800 PÎNĂ LA EPOCA RĂZBOIULUI CRIMEII]

I Călători germani prin Ardeal *419*
II Un naturalist german prin Bucovina, Ardeal şi Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea *427*
III Ofiţeri ruso-francezi şi ruşi despre războaiele din 1789 — 92 şi 1802—1806 *437*
IV Războiul ruso-turc din 1806—1812 în descrierea călătorilor străini *444*
V [Călători între 1812—1821] ***453***
VI Călători străini în ajunul domnilor pămînteni *469*
VII Călători după 1821 *481*
/III Călătorii francezi din epoca Regulamentului Organic 525
IX Călători francezi din epoca Războiului Crimeii *556*

Cuprins

Volumul al IV-lea

[DE LA 1828-1877]

I Călători artişti francezi în ţerile noastre II Călători italieni, germani, elveţieni şi englezi în ţerile noastre
III Călători în epoca de critică
IV Călători mai noi prin Ardeal
Note

LECTOR : MĂRIA CORDONEANU
TEHNOREDACTOR : GHEORGHE POPOVICI

APĂRUT 1981 : BUN DE TIPAR : 20.07.1981 ;
COLI TIPAR 44

TIPARUL EXECUTAT SUB COM. NR. 721
COMBINATUL POLIGRAFIC „CASA SCINTEII", PIAŢA SCINTEII NR 1, BUCUREŞTI — R.S.R.